

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin
**“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında”** 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.

“Şərq-Qərb”
Bakı – 2010

George Orwell

Corc Oruell

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

“Şərq-Qərb”
Bakı – 2010

ISBN 978-9952-34-267-3

İngilis dilindən
tərcümə edən və
ön sözün müəllifi: Vilayət Quliyev

Redaktor: Kamal Abdulla

Korrektorlar: Fəridə Səmədova
Lətafət Səmədova

Bədii tərtibat və
dizaynın müəllifi: Tərlan Qorçu

Kompüter düzümü: Hikmət Aydınəğlu

Corc Oruell. Seçilmiş əsərləri.

Bakı: "Şərq-Qərb", 2010, 640 səh.

Mətn: Bakı Slavyan Universiteti, "Kitab aləmi" NPM, 2010
Bədii tərtibat, səhifələnmə: "Tutu" nəşriyyatı, 2010
© "Şərq-Qərb" ASC, 2010

TOTALİTARİZMİ

VAHİMƏYƏ SALAN

YAZIÇI

Çağdaş dünya ədəbiyyatı tarixinə Corc Oruell təxəllüsü ilə daxil olan Erix Artur Bleyer (1903–1950) XX əsr ingilis ədəbiyyatının, ədəbi tənqid və jurnalistika-sının tanınmış nümayəndələrindən biridir. Onun yaradıcılığı özünün yüksək intellektual səviyyəsi, ictimai haqsızlıq və ədalətsizliklərə qarşı barışmaz ruhu, totalitar təfəkkür və idarəçilik üsuluna qarşı mübarizliyi ilə seçilir.

5

Yazıçı qısa ömür yaşasa da, yaradıcılığı və fəaliyyəti kifayət qədər geniş olmuşdu. Oruelli, bir qayda olaraq, ötən əsr ingilis mədəniyyətinin ən yaxşı tarixçisi və ən yaxşı esselər müəllifi hesab edirlər. O, nəsr ilə birlikdə qələmini eyni uğurla bədii yaradıcılığın digər sahələrində – poeziya, ədəbi tənqid və ssenariçilikdə də sınamış, habelə çoxsaylı ictimai-siyasi məzmunlu məqalələri ilə yaşadığı dövrün mühüm ədəbi-ictimai problemlərini işıqlandıрмаğa çalışmışdır.

Corc Oruell həyatı ilə əsərləri, düşüncələri ilə əməlləri arasında düz mütənasiblik olan yazıçılardan idi. O, insanların hürr yaşamaq haqqını yalnız kitablarında deyil, gerçək həyatda da müdafiə etmişdi, totalitarizmə qarşı yalnız qələmlə deyil, hətta silahla da mübarizə aparmışdı. Əsərlərində toxunduğu kəskin qlobal problemlər Corc Oruellin yaradıcılığının və şəxsiyyətinin bu gün də dünya miqyasında ictimai fikrin mərkəzində qalmasında mühüm rol oynamışdır.

1

Corc Oruell 1903-cü ildə Hindistanın Benqal əyalətində, sonralar “aşağı-yuxarı səviyyəli orta təbəqə” kimi xarakterizə etdiyi ingilis ailəsində doğulmuşdu.

Atası Riçard Bleyer Hindistan mülki xidmətində çalışırdı. Anası İda Mael Bleyer yarıfransız idi. Oğlunun ədəbi zövqünün formalaşmasında və bədii yaradıcılığa meyil göstərməsində müəyyən təsiri olmuşdu. Ailədə Erix Arturdan başqa, ondan beş yaş böyük və beş yaş kiçik olan iki bacısı vardı. Bir yaşında ikən böyük bacısı ilə birlikdə İngiltərəyə gətirilən Erixin uşaqlıq və ilk gənclik illəri Londonda keçmişdi.

6 O, 1917–1921-ci illərdə əvvəlcə Vellington kollecinin, sonra isə İngiltərənin nüfuzlu təhsil müəssisələrindən sayılan İton kollecinin tələbəsi olmuşdu. Kolleci bitirdikdən sonra universitet təhsili almağa maddi imkanı çatmadığından altı il Hindistan İmperiya polisinin əməkdaşı kimi Birmada (indiki Myanma – *V.Q.*) xidmət etmişdi. Bu seçim müəyyən mənada həm də şəxsi əlaqələrlə bağlı idi. Erix Artur Bleyerin nənəsi Birmada yaşayırdı. Burada özünün torpaq sahəsi və mülkü vardı.

Birmadakı xidmət illəri kiçik polis zabiti Erix Bleyerin şəxsiyyət kimi yetişməsində, həyatı və insanları daha dərinəndən dərk etməsində müstəsna rol oynamışdı. Həmyaşdılarının hələ universitet skamyası arxasında oturduqları dövrdə 21 yaşlı Erix Birmanın Tvanti əyalətində iki yüz mindən çox insanın təhlükəsizliyi üçün məsuliyyət daşıyırdı. Lakin bir tərəfdən tropik iqlim şəraitində malyariya xəstəliyinə tutulması, o biri tərəfdən isə özünü tamamilə bədii yaradıcılığa həsr etmək qərarı 1927-ci ildə Erix Artur Bleyerin polis xidmətindən istefa verməsi və İngiltərəyə dönməsi ilə nəticələndi. Birmada yaşadığı illər bir müddət sonra onun “Birma günləri” romanında (1934), habelə “Edam” (1931) və “Fil ovu” (1936) kimi hekayələrdə öz əksini tapmışdı.

1928–1929-cu illərdə Bleyer “gerçəkliyi daha yaxından öyrənmək” məqsədi ilə, təxminən, on beş ay Parisdə yaşamış, sevimli yazıçısı Cek London kimi “həyat universitetləri” keçmişdi. İngiltərəyə, valideynlərinin yaşadığı Southvolda qayıdıandan sonra isə bir müddət işsiz qalmalı olmuşdu. Nəhayət, yerli məktəbdə idman müəllimi vəzifəsinə düzələ bilmişdi. Fransa təəssüratlarını özündə əks etdirən “Paris və Londonla aşağı-yuxarı” kitabını da Southvoldda

tamamlamışdı. Həmin vaxta qədər “Horizon” və “Adelfi” məcmuələrində həqiqi ad və soyadı ilə çıxış edən Erix Artur Bleyer yeni əsərinin çapının reallaşdığı ərafədə özünə təxəllüs götürmək qərarına gəlmişdi. Dostlarına göndərdiyi məktublarda “P.S.Burton”, “Kennet Mayls” və “Corc Oruell” təxəllüsləri arasında tərəddüd etdiyini bildirmişdi. Nəhayət, son qərar verilmişdi. Uğurlu ədəbi debüt sayılan “Paris və Londonla aşağı-yuxarı” kitabı həm də ingilis ədəbiyyatına Corc Oruell adlı müəllifin gəlişinin müjdəçisi olmuşdu. Kitab 1933-cü ildə, təxminən, Londonla eyni vaxtda Nyu-Yorkda işıq üzü görmüşdü.

“Birma günləri” və “Keşişin qızı” romanlarının nəşri Corc Oruellin ədəbi aləmdəki mövqelərini daha da möhkəmləndirdi. 30-cu illərin əvvəllərindən başlayaraq o həm də esseçi və ədəbiyyat tənqidçisi kimi çıxış etməyə başlamışdı. Özü hələlik siyasətə maraq göstərməsə də, bəzi dostlarının fəhlə hərəkəti ilə bağlılığı və Müstəqil Leyborist Partiyasının üzvü olmaları yazıçının mövzu seçiminə təsirsiz qalmamışdı.

1937-ci ildə Solçu Kitab Klubunun xətti ilə çap olunan “Viqan Perə gedən yol” Corc Oruellin ədəbi axtarış və ictimai baxışlarındakı ciddi təbəddülatdan xəbər verirdi. Daha çox sosioloji tədqiqatı xatırladan bu əsərin əsasında Böyük Britaniyanın cənubundakı Lankşir və Yorkşir qraflıqlarında kömür sənayesində çalışan fəhlələrin ağır həyatı, yoxsul və məşəqqətlərlə dolu məişəti öz əksini tapmışdı. Yazıçı gerçəkliyin daha dəqiq əksi üçün aylarla çətinlik və məhrumiyyətlərin hökm sürdüyü fəhlə rayonlarını gəzib-dolaşmışdı. “Viqan Perə gedən yol” ingilis sənədli nəsrinin ən yaxşı nümunələrindən biri sayılırdı. İkinci hissəsi siyasi tənqidlər və ictimai qınaqla daha zəngin olan bu kitab çap ediləndə onun müəllifi artıq İspaniyada Beynəlmiləl briqadanın tərkibində faşizmə qarşı döyüşürdü.

Corc Oruell Barselonaya Fransa üzərindən bir neçə ay əvvəl evləndiyi gənc xanımı Elian O`Saqnessi ilə birlikdə gəlmişdi. Qələm dostu, “*New English Weekly*” məcmuəsinin redaktoru Filipp Marretə məktubunda “Bu faşizmi kimsə durdurmalıdır!” yazan

Oruell Barselonada rastlaşdığı köhnə tanışı, İngiltərə Müstəqil Leyboristlər Partiyasının tanınmış nümayəndələrindən olan Con Mak-Neirə də açıq şəkildə: “Kitab yazmaq ikincidərəcəli işdir. Mən faşizmə qarşı vuruşmağa gəlmişəm!” – demişdi.

8 Birmadakı altıillik polis təcrübəsi Kataloniyada Corc Oruellin işinə yaramışdı. O, tezliklə müharibə atmosferinə uyğunlaşmış, özünü təhlükə və çətinliklərdən qorxmayan könüllü kimi göstərə bilmişdi. Lakin Sovet İttifaqının təşkilatçılığı və maddi-texniki yardımı ilə formalaşan Beynəlmiləl briqadanın İspaniyada faşizmin kökünü kəsib, ondan heç də az təhlükəli olmayan başqa bir təlim – kommunizm yaymaq üçün alətə çevrildiyini görən Corc Oruell 1937-ci ilin yayında bu ölkəni qatı antikommunist və antistalinist kimi tərk etmişdi. İspaniya vətənpərvərlərinin öz aralarında yaranan təfriqə, habelə Britaniya kommunist mətbuatının həqiqəti təhrif etməsi də qərarın qətiləşməsinə təsirsiz qalmamışdı. Üstəlik, 1937-ci il mayın son günlərində snayper atəşinə hədəf olan Corc Oruell boğazından yara almış, hətta bir müddət danışıq qabiliyyətini itirmişdi. Nəhayət, özünün və xanımının trotskiçi kimi həbs olunacaqları xəbəri qəti addım atmağa təkan vermişdi. Gərgin, həyəcanlı günlərdən sonra yazıçı bir müddət Fransada müalicə olunmuş, sonra vətənə dönmüşdü. İştirakçısı olduğu vətəndaş müharibəsinin acı dərsləri onun “Kataloniyaya məhəbbətlə” kitabında öz əksini tapmışdı.

İspaniyada üzləşdiyi ağır fiziki və mənəvi sınaqlardan sonra Corc Oruell, əgər belə demək mümkünsə, ədəbiyyatın sakit limanına qayıtmaq qərarını vermişdi. 1940-cı ildə həyatının son günlərinə qədər yaşadığı Londonda məskunlaşmışdı. Burada “*New English Weekly*”, “*New Statesman*”, “*The Listener*”, “*Time and Tide*” kimi geniş oxucu şəbəkəsinə malik məcmuələrdə əməkdaşlıq edirdi. İkinci Dünya müharibəsinin vüsət aldığı 1941-ci ildə Corc Oruell hərbi xidmətə tam yararsız sayılmasına baxmayaraq, bir tərəfdən könüllü kimi London hava hücumundan müdafiə batalyonuna qoşulmuş, o biri tərəfdən isə BBC-nin Şərqlə xidmətində fəaliyyətə başlamışdı.

O, burada, əsasən, Hindistan və Cənub-Şərqi Asiya üçün “Səs” adlı ümumən təbliğat xarakterli, bu ölkələrin xalqlarını Britaniya maraqlarını müdafiə etməyə çağıran ictimai-ədəbi proqramların hazırlanmasında iştirak edirdi. Redaksiyadakı fəaliyyəti Corc Oruellə zamanəsinin Herbert Uells, Tomas Eliot (gələcək Nobel mükafatı laureatı), Edvard Forster, Mülk Rac Anand, Uilyam Empson kimi görkəmli yazıçı və mədəniyyət xadimləri ilə görüşməyə, onlardan müsahibə almağa imkan yaratmışdı.

Deyilənə görə, yazıçının redaksiyadakı iş otağının nömrəsi 101 idi və sonralar həmin nömrə alleqorik obraz kimi “1984” romanında əks olunmuşdu.

Daha mütəhərrik fəaliyyət sahəsi axtaran Corc Oruell 1943-cü ildə məşhur radiostansiyayı tərk etmiş, sol təmayüllü “Tribune” qəzetində ədəbi redaktor vəzifəsində çalışmağa başlamışdı. Müharibənin son aylarında isə əsas döyüş zonalarında olmasa da, Fransa və Almaniyada hərbi müxbir kimi fəaliyyət göstərmişdi. Öz etirafına görə, BBC-dən getməsinin əsas səbəbləri sırasında radiostansiyada daxilən razılaşmadığı, ürəyinə yatmayan təbliğati materiallar hazırlanmasında iştirakı ilə bağlı idi. Oruell yazırdı ki, hər dəfə belə verilişlər üzərində işləyəndə özünü “çox çirkli ayaqqabı ilə təpiklənən portağal kimi hiss edirdi”.

Bütünlükdə müharibə illərində Corc Oruell İngiltərənin məhsuldar və fəal publisisti kimi tanınmışdı. “Newsweek” jurnalı onu “öz dövrünün ən yaxşı jurnalisti və Hazlittdən sonra ingilis esseçiliyinin memarlarından biri” adlandırmışdı. İkinci Dünya savaşının antihitler koalisiyasının qələbəsi ilə başa çatdığı 1945-ci ildə o, mütəmadi şəkildə “*As I Please*” guşəsini aparmaqla yanaşı, dövrü mətbuat səhifələrində yüzə yaxın məqalə və esse çap etdirmişdi. Müharibənin son iki ili Oruell üçün həm də şəxsi planda ağır və faciəli olmuşdu. Bu müddət ərzində o, həyat yoldaşını, anasını və kiçik bacısını itirmişdi. Ağır hərbi illəri yazıçıda ilk təzahürləri özünü 30-cu illərin əvvəlindən göstərən vərəm xəstəliyinin daha da şiddətlənməsinə səbəb olmuşdu. Diqqətəlayiq haldır ki, məhz belə mənəvi və maddi gərginlik şəraitində

Corc Oruell həyatının iki mühüm əsərini – “Heyvanıstan” povestini və “1984” romanını yazıb başa çatdıra bilmişdi. “Heyvanıstan” 1945-ci ildə, “1984” isə vəfatından altı ay əvvəl – 1949-cu ilin iyun ayında nəşr olunmuşdu. “Heyvanıstan”ın nəşri Oruelle yalnız böyük ədəbi şöhrət deyil, həm də həyatında ilk dəfə yaxşı yaşamağa imkan verən maddi təminat gətirmişdi.

Yazıçı 1949-cu ilin oktyabrında Sonya Brovnell ilə evləndi. Lakin onların birgə həyatı cəmisi üç ay sürdü. 1950-ci il yanvarın 21-də Corc Oruell 46 yaşında vəfat etdi. Onun dəfn olunduğu Oksfordşirdəki “*All Saints*” kilsəsinin qəbiristanlığında, sadə məzar daşının üzərində məşhurlaşdığı ədəbi təxəllüsü deyil, həqiqi adı və soyadı həkk olunmuşdur. Oruellin geniş, çoxcəhətli ədəbi irsinin toplanması və nəşri Sonya Brovnellin sayəsində yüksək səviyyədə və ardıcılıqla həyata keçirilmişdir.

10

Böyük Britaniya müstəmləkə məmurunun ailəsində doğulsa da, Bleyer – Oruell ilk gənclik illərindən müstəmləkəçilik və imperializmə, eləcə də diktatura və totalitarizmə qarşı kəskin münasibəti ilə seçilirdi. Xüsusilə Birmada keçirdiyi illər onun siyasi rəğbət və nifrətinin formalaşmasında mühüm mərhələyə çevrilmişdi. Mühafizəkarlığı həyat prinsipinə çevirən həmvətənlərinin əksəriyyətindən fərqli olaraq, Oruell bəşər həyatının tənzimlənməsi və ictimai ədalətin bərqərar olması üçün sosial-demokrat dəyərləri daha mühüm amil sayırdı. Bu keyfiyyət yazıçının ilk əsərlərində özünü göstərmiş, sonrakı illərdə isə dünya şöhrətli antiutopiyalarının meydana çıxmasına təkan vermişdi. Oruell özü 1946-cı ildə etiraf edirdi ki, “1936-cı ildən bəri yazdığım ciddi əsərlərin hər sətri totalitarizm əleyhinə və özümün başa düşdüyüm mənada demokratik sosializmin müdafiəsi məqsədi ilə qələmə alınmışdır”.

Siyasi baxışlarına görə özünü “demokratik sosialist” sayan Corc Oruell 1938-ci ildən Müstəqil Leyborist Partiyasının üzvü olsa da, trotskizm və anarxizm təlimlərinə müəyyən rəğbətini də gizlətmirdi. “Mən anarxist nəzəriyyənin təsiri altında iddia edirəm ki, hər bir hökumət pislik rəmzidir, cəza həmişə

cinayətdən daha çox ziyan gətirir və insanlar tamamilə tənha olsalar, özlərini daha yaxşı hiss edərlər”, – deyə yazıçı özü sonralar etiraf etmişdi. Eyni zamanda, onun fikrincə, məhz “yaxşı hökumət” sayəsində “sadə adamları özbaşınalıqlardan qorumaq lazımdır. Cinayətin gəlir mənbəyinə çevrildiyi istənilən cəmiyyətdə cinayətlərin baş verməsinin əsasında sərt qanunlar və qəddar idarəçilik sistemi dayanır”.

Oruell bir yazıçı kimi klassik və müasir ingilis ədəbiyyatının ənənələri əsasında formalaşmışdı. 1940-cı ildə qələmə aldığı “İyirminci əsrin müəllifləri” adlı əsəsində o, yaradıcılıqlarını özünə örnək saydığı sənət adamlarından bəhs edərək deyirdi: “Çox sevdiyim və oxumaqdan heç vaxt yorulmadığım klassiklər – Şekspir, Dikkens, Çarlz Rid, Flober, müasir yazıçılar isə Ceyms Coys, Tomas Eliot və Devid Laurensdir. Lakin ən çox təsirləndiyim müasir yazar böyük təhkiyə qüdrətinə malik Somerset Moemdir”. Həyatı və yaradıcılığı başdan-başa mübarizədən ibarət olan məşhur Amerika yazıçısı Cek London da, əvvəldə qeyd edildiyi kimi, Oruellin sevimli yazıçıları sırasına daxil idi. Başqa bir əsəsində isə o etiraf edirdi ki, əgər dünyadakı bütün kitabların məhv ediləcəyi təqdirdə ona özü ilə götürmək üçün bir neçə kitab seçmək imkanı yaradılsaydı, bunlardan biri mütləq Conatan Sviftin “Qulliverin səyahəti” romanı olardı.

İngilis dili Corc Oruellin əsərlərində özünün bütün gözəlliyi və zənginliyi ilə əks olunmuşdu. Onun ədəbi dillə bağlı məşhur “altı prinsip”i yazıçının bu məsələdə nə qədər həssas və ardıcıl mövqə tutduğunu göstərməkdədir. Oruell dilə yad sözlər gətirilməsinin, sözçülüyün və uzunçuluğun, üslub qararmaqarışılığının qəti əleyhdarı idi və əsərlərində necə yazmağın aydın nümunəsini ortaya qoymuşdu.

2

Artıq əvvəldə də qeyd edildiyi kimi, 1949-cu ilin yayında Londonun “Secker and Warburg” nəşriyyatında Corc Oruellin “1984” romanı çap olunmuşdur. ABŞ-ın nüfuzlu “The Times” jurnalı əsərin ilk nəşrinin 60 illiyi münasibəti ilə redaksiya məqaləsində “1984”ü son altmış ildə ingilisdilli ədəbiyyatın ən

diqqətəlayiq nümunəsi adlandırmışdır. Digər bir Amerika dərgisinin – “*Newsweek*”in keçirdiyi sorğunun nəticələri isə Corc Oruellin romanını Lev Tolstoy, Ceyms Coys, Vladimir Nabokov, Uilyam Folkner, Ralf Ellison, Virciniya Vulf, Homer, Ceyn Ostin və Dante Aligyerinin əsərləri ilə birlikdə “Dünyanın on ən mühüm kitabı” sırasına daxil etməyə əsas vermişdir. Həm də “1984” bu onluqda “Hərb və sülh” epopeyasından sonra ikinci yeri tutmuşdur. Müqayisə üçün deyək ki, “Dünyanın yüz ən mühüm kitabı” sırasında Qabriel Qarsia Markesin əsərləri 17-ci, İncil 41-ci, Şekspir isə 49-cu yerləri bölüşmüşdülər.

Altmış il ədəbiyyat üçün çox böyük tarix olmasa da, artıq “1984” antiutopiyasının zamanın sınağından çıxdığını əminliklə söyləmək mümkündür. Roman indiyə qədər 70-dən çox dilə tərcümə olunub. Bu, bir müəllifin eyni əsərinə müraciət baxımından ingilis ədəbiyyatı üçün rekord göstərici sayılır. Dünyada totalitarizm təfəkkürü qaldıqca, təbii ki, “1984” də öz aktuallığını itirməyəcəkdir.

1956 və 1984-cü illərdə bu əsər əsasında iki dəfə eyniadlı film çəkilmişdir. Hazırda Böyük Britaniyada romanın üçüncü ekranlaşdırılmasına hazırlıq gedir.

Corc Oruell romanına nə üçün belə qərribə ad seçmişdir? Bədii əsər üçün o qədər də məqbul görünməyən bu rəqəmlərin arxasında hansı simvolika, hansı kod gizlənmişdir? Niyə başqa bir tarix yox, məhz 1984?

Əslində, müəllif romanını “Avropada sonuncu insan” adlandırmaq istəyirdi. Əsərin qəhrəmanı – Partiyadan fərqli düşünən, Böyük Qardaşın iradəsinə qarşı çıxmaq istəyən Uinston Smitin Sevgi Nazirliyində məruz qaldığı fiziki və mənəvi işgəncələr nəticəsində düşdüüyü vəziyyət, əslində, belə bir ad seçilməsinə məntiqi zəmin yaradırdı. Lakin kitabın çapı ərəfəsində Corc Oruell ilkin variantdan imtina edərək, “1984” adı üzərində dayanmalı olmuşdu. Buna həm ciddi, həm də ciddi səslənməyən müxtəlif səbəblər göstərilir. Bir versiyaya görə, “1984” adı əsər üzərində işin başı çatdırıldığı 1948-ci illə bağlıdır və sadəcə, rəqəmlərin – yəni 8 ilə 4-ün yerinin dəyişdirilməsi nəticəsində əldə olunmuşdur. Üstəlik,

hadisələrin 1984-cü ildə cərəyan etməsi də həmin tarixin ad kimi seçilməsinə müəyyən məntiqi zəmin yaratmışdır. Digər versiyaya görə, Oruellin kitab üzərində düşünməyə başladığı tarixin (1944-cü il) üzərinə 40 rəqəmi (Musanın yəhudiləri Misir əsarətindən xilas etdikdən sonra səhrada gəzdirdiyi müddət) gəlməsi nəticəsində romanın adı yaranmışdır. Üçüncü versiya romana ad kimi “1984” tarixinin seçilməsini Böyük Britaniyada sosialist hərəkatının – Fabian Cəmiyyətinin 100 illik yubileyi (cəmiyyət 1884-cü ildə təsis edilmişdi) ilə əlaqələndirir.

Digər versiyalar da mövcuddur. Onların hansının həqiqətə daha çox uyğun gəldiyini söyləmək indi qeyri-mümkündür.

Romanın naşiri Frederik Varburqa 22 oktyabr 1948-ci il tarixli məktubunda Corc Oruellin yeni kitabı ilə bağlı “Avropada sonuncu insan” və “1984” adları arasında tərəddüd hissi keçirdiyini, seçim qərarı verməkdə çətinlik çəkdiyini yazırdı. Naşir kimi bazarın tələblərini yaxşı bilən F.Varburq oxucuların diqqətini özünə çəkmək məqsədi ilə daha gözlənilməz ad seçilməsi üzərində israr etmişdi.

Nəticədə romandakı “Böyük Qardaş”, “teleekran”, “fikir cinayəti”, “Yenidil”, “ikifikirlilik” və b. surət və anlayışlar kimi, 1984 rəqəminin özü də simvolik mahiyyət qazanmış və rəmzə çevrilmişdir.

Altmış ildən bəri fikirlərə hakim kəsilən “1984”ü janr-üslub və mövzu baxımından tamamilə orijinal əsər adlandırmaq o qədər də düzgün olmazdı. Corc Orueldən əvvəl də, sonra da müxtəlif müəlliflər antiutopiya janrına və totalitarizm mövzusunə müraciət etmişdilər. Onların sırasında Oldos Hakslinin “Heyrətəməz yeni dünya”, Yevgeni Zamyatinin “Biz”, Karen Boyun “Kallogen”, Rey Bredberinin “Farengəyt 451” əsərlərinin adlarını çəkmək mümkündür. Tanınmış rus yazıçısı Yevgeni Zamyatinin (1884–1937) satirik antiutopiyanın diqqətəlayiq nümunələrindən sayılan “Biz” romanı 1920-ci ildə çapdan çıxmışdı. Həyatını mühacirətdə başa vuran müəllifin kitabında sovet Rusiyasının təmsalında bəşəriyyətin başı üzərindən asılmış təhlükə – bolşevik totalitarizmi orijinal bədii əksini tapmışdır. Avropa və Amerikada dəfələrlə nəşr

olunan roman yazıçının vətəninə ikinci dəfə, təxminən, yetmiş ildən sonra, yalnız 1988-ci ildə işıq üzü görmüşdür.

Zamyatinin romanında "Vahid Dövlət" adlandırılan totalitar cəmiyyətdə yaşayan mühəndis D-503-ün (burada insanların ad və soyadları yoxdur, onlar yalnız nömrələrlə işarələnirlər) həyatı təsvir olunur. Bu dövlət Xeyirxah adlı gözəgörünməz rəhbər tərəfindən idarə edilir. Vətəndaşlar isə robotları xatırladır. Onlar hər gün "Dövlət qəzeti"ni oxuyur, Mühafizlər Bürosunun nəzarəti altında yaşayır, şüşə divarlı mənzillərinin kəndərindən kənarda baş verən hadisələrlə maraqlanmırlar. Cəmiyyətə müxalif mövqe tutan İ-300 adlı qızla tanış olana qədər bu həyat tərzi mühəndis D-500 üçün tamamilə məqbul görünür. Sonra isə hər şey sürətlə dəyişir.

14

Qeyd etmək lazımdır ki, Corc Oruell rus həmkarının romanı ilə yaxşı tanış idi. Hətta 1946-cı ildə ingilis mətbuatında Zamyatinin əsəri haqqında reseziya ilə çıxış etmişdi. 1944-cü il fevralın 17-də B.Struveyə məktubunda isə yazırdı: "Yaxşı ki, diqqətimi haqqında əvvəllər eşitdiyim "Biz" romanına cəlb etdiniz. Belə kitablar məni çox maraqlandırır, özüm də nə vaxtsa yazacağım oxşar kitab üçün qeydlər aparıram".

"1984" romanında da, Zamyatinin əsərində olduğu kimi, Sovet İttifaqı və Stalin rejiminin təmsalında totalitar tənqiddən, inzibati-amirlik üsulidarəsinin təsviri əsas yer tuturdu. İlk sosialist dövlətini və onun rəhbərini hədəf seçsə də, Corc Oruell romanın heç bir halda sosialist ideyalarına qarşı çevrilmədiyini dəfələrlə nəzərə çatdırmışdı. Hadisələrin Okeaniyanın bir hissəsi olan Britaniya ilə bağlılığına gəldikdə isə bu, totalitarizmin qlobal səciyyəsinə nəzərə çarpdırmaq məqsədi güdüdü. Ölümündən bir neçə ay əvvəl, 1949-cu il iyulun 25-də Fransua Hensona məktubunda Oruell məsələyə bir daha aydınlıq gətirərək yazırdı: "Sonuncu romanım sosializmə, habelə tərəfdarı olduğum Leyboristlər Partiyasına hücum kimi qəbul edilməməlidir. Mən kommünizm və faşizmin törətdikləri özbaşınalıqları göstərməyə çalışmışam. Kitabda yer alan səhnələrin

Britaniyada cərəyan etməsinə gəldikdə isə bununla, ingilisdilli irqin mahiyyət etibarilə başqalarından daha yaxşı olmadığını və əleyhinə ardıcıl mübarizə aparılmadığı təqdirdə totalitarizmin hər yerdə qələbə çalacağını diqqətə çatdırmaq istəmişəm”.

Romandakı hadisələrin baş verdiyi totalitar Okeaniya dövləti Yer kürəsinin üçdəbirini əhatə edir, tərkibində Şimali və Cənubi Amerikanı, Böyük Britaniyanı, Cənubi Afrikanı, Avstraliya və Okeaniya adalarını birləşdirir. O özünü kimi fəvqəldövlət olan digər iki totalitar rejimlə – Avrasiya və İstasiya ilə rəqabət aparır. Avrasiyanın tərkibinə Rusiya, kontinental Avropa və Türkiyə, İstasiyanın tərkibinə isə Çin, Hindistan və Yaponiya daxildir. Şimali Afrika, Orta Şərq, habelə Cənub-Şərqi Asiya – “mübahisəli ərazilər” – üç supergüc arasında bitib-tükənmək bilməyən münaqişə və qarşıdurma mənbəyidir. Hər üç dövlət gələcəkdə münasib şərait yaranacağı təqdirdə müharibənin nəticələrindən öz xeyrinə istifadə etmək üçün aramsız silahlanır. Müharibə yeni ərazilərin işğalından daha çox, yeni işçi qüvvələri əldə etmək məqsədi ilə aparılır. İşçi qüvvəsi isə, öz növbəsində, daha genişmiqyaslı silahlanmaya, yeni ərazilərin və yeni kölələrin ələ keçirilməsinə imkan yaratmalıdır.

15

Corc Oruellin təsvir etdiyi Okeaniya sərt və amansız qanunlarla idarə olunur. Vətəndaşların heç bir hüququ, yaxud şəxsi həyatı mövcud deyil. Piramidavari quruluşa malik Okeaniya cəmiyyəti Daxili Partiya və Kənar Partiya üzvlərindən, habelə həqarətlə prola adlandırılan proletariatdan – yoxsul təbəqədən ibarətdir. Piramidanın zirvəsində dayanan dar oliqarxiya dairədə birləşərək bütün hakimiyyət qollarını və sərvətləri nəzarətdə saxlayan Daxili Partiya əhalinin 2 faizini, əsas işi onun məqsədlərinə kor-koranə xidmətdən ibarət olan Kənar Partiya 13 faizini, müasir kölələr sayılan prollar isə 85 faizini təşkil edirlər. Kənar Partiyanın dilənçi kökündə yaşayan üzvlərindən fərqli olaraq, Daxili Partiya mənsuqlarının həyatları yüksək standartlara uyğun təmin edilir. Onlar gözəl mənzillərdə yaşayır, aztapılan ərzaqlarla təmin olunurlar. Maddi sərvətlər üzərində nəzarət də bütünlüklə Daxili Partiyanın əlində cəmlənmişdir.

Okeaniyada ölkənin şəriksiz lideri sayılan Böyük Qardaşın kultu hakimdir. V.Mayakovskinin “Partiya ilə Lenin, İki qardaşdır əkiz” misraları eynilə Böyük Qardaşa da aid edilə bilər. Çünki bu gözəgörünməz hakimi-mütləq də partiya ilə eyniləşib, partiyanın təcəssümünə çevrilib. Okeaniya dövlətçiliyinin tarixi Böyük Qardaşla başlayır. Bütün küçə və meydanlar, idarə və müəssisələr, hətta yaşayış evləri onun portretləri ilə bəzədilmişdir. Bütün uğurlar onun adı ilə bağlıdır. Şəhərin bir neçə yerində nəhəng heykəlləri ucaldılmışdır. Ölkə vətəndaşları ayaq basdıqları hər yerdə Böyük Qardaşın sərt və sınaıçı nəzərlərini öz üzərlərində hiss edirlər. “Böyük Qardaş sənə baxır!” – Okeaniya əhalisini daim təqib edən əsas fikir budur! Əsərdə yalnız adı çəkilən, özü isə heç bir epizodda görünməyən Böyük Qardaş Stalin, Hitler, hətta Çörçillə eyniləşdirmək cəhdləri olsa da, əslində, o, vətəndaşlarını nəzarətdə saxlayan və təqib edən dövlət başçılarının ümumiləşdirilmiş obrazına çevrilmişdir. Maraqlıdır ki, 1998-ci ildə dövlət, yaxud şirkət tərəfindən insan haqlarının kobud şəkildə pozulmasına görə “Böyük Qardaş mükafatı” təsis edilmişdir.

16

Hakimiyyət dörd əsas nazirliyin əlində cəmləşmişdir. Bunlar Sülh Nazirliyi (*Ministry of Peace*), Həqiqət Nazirliyi, Sevgi Nazirliyi və Rifah Nazirliyindən ibarətdir. Nazirliklərin adları ilə həyata keçirdikləri işlər arasında tam əkslik mövcuddur. Belə ki, Sülh Nazirliyi müharibə məsələləri ilə, Həqiqət Nazirliyi yalan və tarixin saxtalaşdırılması ilə, Sevgi Nazirliyi ictimai asayişin qorunması və yadfikirlilərin təqib olunması ilə, Rifah Nazirliyi məhdud resursların bölüşdürülməsi ilə məşğuldur. Romanın qəhrəmanları Uinston Smitlə Culiya Həqiqət Nazirliyinin əməkdaşlarıdır.

Ölkə əhalisi, əsasən də Daxili və Kənar Partiya üzvləri üzərində total nəzarət teleekran vasitəsi ilə həyata keçirilir. O, hər yerdə – mənzillərdə, idarələrdə, əsas küçə və meydanlarda quraşdırılmış birkanallı televiziya və videokamera sistemindən ibarətdir. Televiziya gün ərzində təbliğati verilişlər, yaxud bəsit şou-lar göstərir. Videokameranın fasiləsiz çəkilişləri isə

ölkə sakinlərinin sifətlərinin ifadəsindən tutmuş, danışıqlarına qədər hər şeyi izləməyə, yaddaşa köçürməyə və beləliklə, əhali üzərində total nəzarəti həyata keçirməyə imkan verir. Prollar (proletariat) rejim üçün təhlükə törətmədiyindən onların mənzillərində teleekran quraşdırılmır. Daxili Partiya üzvləri teleekranı gün ərzində yarım saat söndürmək hüququna malikdir.

Okeaniyanın dövlət ideologiyası İngsos – ingilis sosializmidir. Lakin onun klassik sosializm anlayışına heç bir dəxli yoxdur. Marksizm və elmi kommunizm Rusiyada təhrifə uğradığı kimi, sosializm də Okeaniya totalitar rejimi şəraitində ilkin mahiyyətini tamamilə itirmişdir.

İdeologiyanın, dövlət idarəçiliyinin, bütünlükdə siyasi təfəkkürün başlıca prinsipi ikifikirlilikdir. İki-fikirliklik bir-birini qarşılıqlı şəkildə istisna edən iki əks fikrə eyni zamanda inanmaq, zərurət yarandığı anda ağın qara, qaranın ağ olduğunu sübuta yetirmək bacarığıdır. Partiyanın “Müharibə – sülhdür”, “Azadlıq – köləlikdir”, “Cəhalət – qüvvədir” kimi əsas şüarları da həmin prinsip əsasında formalaşmışdır. İki-fikirliklik utanmadan, həyasızcasına yalan danışmaq, az əvvəl dediyin fikri inkar etmək, verdiyin vədlərə arxa çevirmək, bir sözlə, əxlaqi meyar və prinsipləri sayə salmadan vəziyyətə uyğunlaşmaq və onu öz xeyrinə dəyişmək bacarığıdır. Totalitar rejimlərin əksəriyyəti üçün səciyyəvi olan bu cəhəti Corc Oruell romanında yüksək bədii və fəlsəfi inandırıcılıqla əsaslandırma bilmişdir.

Okeaniyada ən ciddi təqib olunan və sərt cəzalandırılan cinayət fikir cinayətidir (*Thoughtcrime*). Burada söhbət hər hansı suçun işlədilməsindən deyil, sadəcə, onun haqqında düşünməkdən gedir. Məsələn, əgər partiya üzvü Böyük Qardaş haqqında xoşagəlməz bir şey fikirləşirsə, artıq cinayətə yol vermiş olur. Ona görə də partiya gələcək perspektivdə qarşısına, ümumiyyətlə, fikirləşməyin özünü aradan qaldırmaq məqsədi qoymuşdur. Romanın intellektual personajlarından olan Saymın dediyi kimi: “Fikir mühiti tamamilə başqalasaq. Bizim indi anladığımız mənada fikir olmayacaq. İnanlı adam

fikirləşmir. Onun fikirləşməyə, ümumiyyətlə, ehtiyacı yoxdur. İnanlı olmaq şüursuz olmaq deməkdir”.

Fikir cinayətlərinin aşkara çıxarılması Fikir Polisinin səlahiyyətinə daxildir. Lakin Fikir Polisi günahkarları, sadəcə, cəzalandırmaqla kifayətlənmir. Hər şeydən əvvəl, “cinayətkara” səhv yolda olduğu başa salınır. Yalnız törədilmiş “cinayətin” səmimi etirafından sonra “canı” edam kürsüsünə göndərilir. Qeyri-səmimilikdə şübhəli bilinənlər üzərində “iş” isə “fikir cinayətkarları” partiya prinsiplərini qəbul edənə və özləri edam cəzası istəyənə qədər davam etdirilir. Bəzilərini hətta “səhvlərini başa düşmək” və edam kürsüsünə öz ayaqları ilə qayıtmaq üçün müvəqqəti azadlığa da buraxırlar. Beləliklə, sistem, sadəcə, tövbə yolu tutmayanlardan intiqam almırdı, onları öz inancları ilə birlikdə məhv edirdi.

18

Nəhayət, Okeaniyanın dövlət siyasətinin mühüm amillərindən biri də Yenidildir. Yenidil “sözdə ifadəsi olmayanı əməldə də törətmək mümkün deyildir” prinsipi əsasında işlənilib hazırlanır. Romanda artıq XI nəşri haqqında söz açılan Yenidil lüğətinin əsas məqsədi fikrin hədudlarını mümkün qədər daraltmaqdır. Ona görə də mövcud ideologiyaya yad olan fikir və anlayışları dildən çıxarmaq üçün aramsız ixtisarlar aparılır. Hər ixtisar uğur sayılır, çünki sözlər azaldıqca fikirləşmək imkanları da minimuma enir. Yenidilin digər strateji məqsədi isə fikir cinayətlərinin qarşısına sipər çəkməkdir. Yenə də Saymın dediyi kimi: “Cinayətkar fikirləri ifadə etmək üçün dildə, sadəcə olaraq, heç bir söz qalmayacaq”. Qalan sözlər yalnız Böyük Qardaşın və partiyanın vəsfinə xidmət edəcəkdir. Beləliklə, insan totalitar rejim üçün ən yararlı vəziyyətə – mağara təfəkkürü səviyyəsinə qayıdacaqdır.

Romanın əsas qəhrəmanı Uinston Smitin Həqiqət Nazirliyindəki fəaliyyəti keçmişin məhvinə, tarixin dəyişdirilməsinə yönəlsə də, o, çalışdığı nazirlikdə həqiqət axtaran yeganə insandır. O, Kənar Partiyanın üzvüdür. “Böyük təmizləmə” dövründə valideynlərinin hər ikisini itirib. Qatı partiya təəssübkeşi olan, intim qadın-kişi münasibətləri haqqında da şüarlarla danışan xanımından ayrılıb. Birotaqlı

kiçik mənzildə yaşayır. Ətrafı bürümüş yoxsulluq, səfalət ondan da yan keçməmişdir. Pis geyinir, pis qidalanır, daim ehtiyac içərisində çırpınır. Eyni zamanda, yaşayışın günü-gündən yaxşılaşması, həyat səviyyəsinin yüksəlməsi haqqında gecə-gündüz teleekrandan axıb-gələn nağılları dinləməli, onların uydurulmasında birbaşa iştirak etməli olur. Uinston yalanın, saxtakarlığın, yaltaqlıq və riyakarlığın sarmaşığı kimi cəmiyyəti bürüdüyünü görür. Amma kökü totalitar təfəkkürə və dəhşətli partiya məşinə bağlı olan bəlalara qarşı mübarizədə isə o, tənha və köməksizdir.

Əslində, Uinston hər hansı fəal mübarizədən daha çox, düşüncəsinə hakim kəsilmiş çox sadə suallara cavab tapmaq istəyir. Bilmək istəyir ki, insanların həyatı həmişəmi çağdaş Okeaniyadakı kimi miskin və fərəhsiz olub? Həmişəmi cəmiyyət indiki kimi bütün dəyərlərə arxa çevirərək yaddaşsız, keçmişsiz və gələcəksiz yaşayıb? Partiyanın insanların həyatını kökündən dəyişdirməsi ilə bağlı deyilənlər həqiqətə nə dərəcədə uyğundur? Partiyaya qarşı mübarizə apardığı deyilən gizli Qardaşlıq cəmiyyəti mövcuddurmu? Çıxış yolu varmı?

Suallarına cavab almaq üçün Uinston heç yerə üz tuta bilmir. Çünki özünün də fəal iştirakı ilə keçmiş artıq tarixdən və yaddaşlardan silinib. Romanda deyildiyi kimi: “Bütün sənədlər ya saxtalaşdırılıb, ya da məhv edilib. Bütün kitablar yenidən yazılıb. Şəkillər yenidən çəkilib. Heykəllər, küçə və meydan adları dəyişdirilib. Proses fasiləsiz davam edir. Tarix artıq dayanıb. Partiyanın daim haqlı olduğu əbədi indiki zamandan başqa heç bir zaman mövcud deyil”. Uinston, ən azı, “öz tarixini” və “öz həqiqətlərini” yaşatmaq üçün gündəlik yazmaq qərarına gəlir. Lakin tezliklə bunun da labüd məhvə aparıcı məqsədsiz özünü təsəllidən başqa bir şey olmadığını anlayır.

Uinston Kənar Partiyada və prollar arasında hələ də yaşamaqda olan tarixin tək-tük canlı şahidləri ilə ünsiyyət qurmaq, keçmiş haqqında indi yazılanlarla onların xatirələrini, canlı şahidliklərini tutuşdurmaq istəyir. Lakin bu adamların daha pis yaddaşsızlıq xəstəliyinə tutulduqlarının şahidi olur. Üstəlik,

prolların heç nəyə maraq göstərmədiklərinin, yalnız “qarın davası” apardıqlarının şahidi olur. Amma ehtimali dəyişikliklərlə bağlı bütün ümidlərini yenə də onlara bağlayır.

Özü ilə eyni nazirlikdə çalışan Culiya ilə tanışlıqdan sonra Uinstonun həyatı dəyişir. Onlar Fikir Polisi-nin dəhşətli xofu, teleekranların yumulmayan gözü, gizli mikrofonların qapanmayan qulağı qarşısında, gizli şəkildə də olsa, yeni və fərqli həyat yaşamağa çalışırlar. Etirazlarını ifadə etmək üçün yollar axtarırlar. Bunun bir stəkan suda fırtına qoparmaq, özünü labüd ölümə sürükləmək olduğunu bilsələr də, fərqli yaşam tərzinə şirniklənilər. Nəticədə ikisi də Fikir Polisinin çənginə düşür.

20

Fikir Polisi fərqli düşüncələri ilə partiyaya qarşı çıxan Uinstonla Culiyanı, sadəcə, edam etməklə kifayətlənmir. Daxili Partiyanın üzvü, Uinstonun xəyalən gizli həmfikir saydığı O`Brayenin rəhbərliyi altında aparılan müdhiş, ən başlıcası isə elmi-psixoloji əsaslara söykənən istintaq-işgəncə prosesi nəticəsində onlar Sevgi Nazirliyinin binasını dəyişmiş halda – partiyaya inam, Böyük Qardaşa məhəbbət hissi ilə tərk edirlər. İkisi də Çingiz Aytmatovun məşhur manqurtuna çevrilir. Bütün inancları və hissləri öldürülür, sonradan öz xoşları ilə edam kürsüsünə qayıtmaq üçün ruhsuz, hissiz, cansız müqəvvalar kimi hələ bir müddət də yaşamalarına icazə verilir.

Culiya ilə Uinstonun təmiz hisslərdən qaynaqlanan münasibətləri faciə ilə başa çatır. Partiyanın qəddar cəza məşını yeganə istəkləri yalnız özlərinə məxsus kiçik dünyada yalan və riyakarlıqdan uzaq sadə ömür yaşamaq istəyənlər bu iki insanı yadlaşdırır, qarşılıqlı laqeydlik və nifrət həddinə çatdırır. Bu mənada Corc Oruellin romanı tək-cə siyasi antiutopiya deyil, həm də sözün həqiqi mənasında dünyanın ən kədərli məhəbbət romanlarından biri sayıla bilər.

Roman xoşbəxt sonluqla bitmir. O`Brayenin tək-cə işgəncələri deyil, dəlilləri qarşısında da gücsüz qalan Uinston Smit məğlubiyət bayrağı qaldırır. Böyük Qardaşın sirli baxışlarından yayınmağın mümkün olmadığını başa düşür.

“1984” adında nə isə sirli, mübhəm bir qüvvənin gizləndiyi sirr deyildi. Ona görə də zaman keçdikcə, təqvimdəki növbəti il olan bu tarix hansısa böyük gözlənti mənbəyinə, kommunist ideologiyası ilə mübarizənin həlledici mərhələsinə çevrildi. Bu baxımdan vaxtilə SSRİ-dən qovulmuş sovet dissidenti Andrey Amalrikin Qərbdə kifayət qədər populyarlıq qazanan kitabını “Sovet İttifaqı 1984-cü ilə qədər mövcud olacaqmı?” adlandırmasının özündə də müəyyən mistika elementləri yox deyildir. Daha mistik və sirli görünən o idi ki, Konstantin Çernenkonun tragikomik hakimiyyəti ilə yaddaşlara köçən 1984-cü il, həqiqətən də, keçmiş SSRİ üçün, bütün sosializm sistemi və kommunist ideologiyası üçün sonun başlanğıcına çevrilən il oldu.

Təbii ki, sovet ideoloqları qətiyyətlə ağılsız adamlar deyildilər. “1984” romanı tipli əsərlərin partiya və quruluş üçün, bütövlükdə insana nifrətə, zorakılığa, yalana, saxtakarlıq və məddahlığa əsaslanan hakimiyyət üçün necə təhlükə mənbəyi olduğunu yaxşı başa düşürdülər. Ona görə də Corc Oruellin kitabı SSRİ-də, habelə sosializm sistemi ölkələrində qəti qadağan olunmuşdu. Uzun illər boyu Qərbin solçu dairələri də əsəri fəal şəkildə boykot edirdilər. Lakin zaman keçdikcə, “1984”ün həm Lenin və Stalin tərəfindən bayağılaşdırılmış sosializm ideyalarına, həm də vəhşi Qərb kapitalizminə eyni dərəcədə zərbə olduğu fikri daha çox vətəndaşlıq qazanmağa başlamışdı.

Təsadüfi deyil ki, “1984”ün rus dilinə ilk rəsmi tərcüməsi yalnız “aşkarlıq epoxasının” başlanması ilə mümkün olmuşdur. Amma o da maraqlıdır ki, hətta aşkarlıq və yenidənqurma dövründə də roman birdən-birə mərkəzə yol tapa bilməmiş, ilk açıq tərcümə Moldovada rus dilində nəşr edilən “Kodri” məcmuəsinin 1988-ci il saylarında işıq üzü görmüşdü. (Eynilə yazıçının digər bir məşhur əsəri – “Heyvanıstan” romanı da ilk dəfə həmin ildə Latviyadakı rusdilli “Rodnik” məcmuəsində çap olunmuşdu). Lakin sovet ideologiyasının öz altına qoyulmuş bombanı xatırladan bu əsərdən tamamilə xəbərsiz qaldığını düşünmək

sadələvhlük olardı. “1984” romanı hələ 1959-cu ildə yalnız məhdud sayda oxucular üçün rus dilinə çevrilmiş və “tam məxfi” qریفi ilə çap edilmişdi. Keçmiş Sov. İKP MK-nın ideologiya şöbəsinin tövsiyəsi və rəhbərliyi altında hazırlanan həmin nəşr, Corc Oruellin təbiri ilə deyilsə, yalnız Daxili Partiya üzvləri – mərkəzi orqanların məsul əməkdaşları üçün nəzərdə tutulmuşdu. Çünki onlar nəyə qarşı və necə mübarizə aparmalı olduqlarını bilməli idilər. Ancaq bir müddətdən sonra həmin tərcümə “samizdat”a da yol tapa bilmişdi.

1962-ci ildə isə yenə də ideologiya şöbəsinin sifarişi ilə rus dilində başqa bir qapalı nəşr – ingilis ədəbiyyatşünası Riçard Ruenin “Corc Oruell. Qaliblər düşərgəsindən qaçan adam” kitabı işıq üzü görmüşdü. Hər iki nəşr sovet ideoloqlarını Qərbdə get-gedə daha geniş yayılmaqda və çoxsaylı pərəstişkarlar toplamaqda olan Oruell yaradıcılığına qarşı mübarizədə səfərbər etmək məqsədi daşıyırdı.

Qərb dəyərlərinə kəskin tənqidi münasibət məsələsində özünə müttəfiqlər axtaran sovet rejimi ötən əsrin 30-cu illərində Oruellin simasında potensial tərəfdarlarından birini görür, onunla əməkdaşlığa can atırdı. Hətta onun müstəmləkəçilik əleyhinə yazılmış əsərlərinin rus dilində çapı ilə bağlı planlar da mövcud idi.

Lakin İspaniyadakı vətəndaş müharibəsindən sonra yazıçının Stalinə və kommunist ideologiyasına sərt mənfi münasibəti körpülərin yandırılması ilə nəticələndi. Corc Oruell mümkün müttəfiqdən qatı düşməne çevrildi. Sov.İKP MK ideologiya şöbəsində ingilis yazıçısı haqqında hazırlanmış məxfi arayışda bu münasibət dəyişikliyinə səbəbləri belə açıqlanmışdı: “Corc Oruell mahiyyət etibarilə sovet cəmiyyətinə satira olan “Heyvanıstan” və “1984” əsərləri ilə şöhrət qazanmışdır. Təsadüfi deyildir ki, “1984” burjua müəlliflərinin, antisovet təbliğatı aparan görkəmli siyasət və dövlət xadimlərinin, iqtisadçıların, filosofların, jurnalistlərin masaüstü kitabına çevrilmişdir”. Ənənəvi çıxış yolu həmin əsərlərin qadağan edilməsində tapılmışdı. Bu isə, gözlənilməli kimi, bumeranq effekti verərək Oruellin şəxsiyyətinə və yaradıcılığına marağın daha da artmasına səbəb olmuşdu.

Corc Oruell uzun illər boyu istər dünya, istərsə də azsaylı Azərbaycan intellektualları arasında daha çox “1984”ün yaradıcısı kimi tanınmışdı. Lakin o, məşhur romanından heç də az populyar olmayan başqa bir antiutopiyanın – “Heyvanıstan” povestinin müəllifidir. 2006-cı ildə “The Times” jurnalı bu əsəri 1923–2005-ci illər ingilisdilli ədəbiyyatın 100 ən yaxşı nümunəsi sırasına daxil etmişdi. Povest 1996-cı ildə dünya ədəbiyyatı incilərindən tərtib olunmuş 60 cildlik “Böyük kitablar” silsiləsində də özünə yer almışdır. Nəhayət, “Heyvanıstan” avropalı ədəbiyyat həvəskarlarının, tənqidçilərin və tədqiqat mərkəzlərinin rəyi əsasında hazırlanan – “XX əsrin ən yaxşı romanlarının müasir kitabxanası” nominasiyasında – ilk yerdə Ceyms Coysun “Uliss” romanının dayandığı bu siyahıda 31-ci olmuşdur.

23

Povest mənim tərcüməmdə 2008-ci ildə “Azərbaycan” jurnalında dərc edilmiş və böyük oxucu marağı doğurmuşdu. Kitaba soyuq, laqeyd münasibətin hökm sürdüyü cəmiyyətimizdə “Heyvanıstan”ın oxucular, xüsusən də gənclər arasında maraqla qarşılanması, ədəbiyyat həvəskarlarının təşəbbüsü ilə internet-saytlara yerləşdirilməsi, bloqlarda müzakirə olunması, ilk növbədə, Oruellin əsərlərindəki mövzu və problemlərin müasir Azərbaycan şəraitində də aktuallığını qoruyub saxlaması ilə bağlıdır.

Qeyd edirəm ki, əsərin adının Azərbaycan dilinə “Heyvanıstan” şəklində tərcüməsi bəzi mübahisələr doğurmuşdur. Onun eynən orijinaldakı kimi “Heyvan ferması” şəklində verilməsini məqsədəuyğun sayanlar az olmamışdır. Əslində isə türk dillərində məkan məfhumu yaratmağa xidmət edən “stan” şəkilçisi əsərin adının həm bədii, həm də məntiqi cəhətdən daha tutumlu ifadəsinə imkan yaratmışdır.

“Animal farm” rus dilinə “Skotskiy dvor”, “Skotskoe xozyaystvo”, “Skotskiy uqolok”, “Skotskiy xutor”, “Ferma jivotnix”, “Ferma Enimal”, “Zverskaya ferma”, Ukrayna dilinə “Kolqosp tvarin”, türk dilinə “Heyvanat bağçası” (yeri gəlmişkən, əsəri türk dilinə 1954-cü ildə məşhur yazıçı və ictimai-siyasi xadim,

İstiqlal Savaşının ideoloqlarından olan Xalidə Ədib Adıvar tərcümə etmişdir. – *V.Q.*), farscaya “Qələyi-heyvanat”, polyak dilinə “Volyer zverjat” şəklində tərcümə edilmişdir. Məncə, bu adların heç birini yetərinə uğurlu saymaq olmaz. Üsyana qalxan heyvanlar, alleqorik şəkildə də olsa, öz dövlətlərini qururlar. Hətta bir müddət sonra ferma respublika elan olunur, Napoleon isə yekdilliklə onun ilk prezidenti seçilir. Başqa sözlə desək, heyvanların insanın nəzarəti altında yaşadıkları ferma onların müstəqil idarə etdikləri dövlətə çevrilir. Burada isə artıq “Heyvan ferması” yox, “Heyvanıstan” adı daha yerinə düşür. Napoleon başda olmaqla donuzların digər heyvanlara vəhşi – heyvani münasibəti də hər cür mənəvi başlanğıcdan məhrum “Heyvanıstan” haqqında danışmağa daha çox əsas verir.

Yeri gəlmişkən, əsərin ilk fransız nəşri hazırlanarkən Corc Oruell onun “Heyvanların sosialist respublikaları ittifaqı” adlandırılmasını təklif etmişdi. Lakin burada “Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı” ilə bənzərlik çox çılpaq şəkildə nəzərə çarpdığından fransız nəşirləri riskə getməmişdilər. Təklif olunan fransız adının abreviaturası olan URSA-nın latın dilində “ayı” mənası verməsi, həmin sözün isə məcazi anlamda Rusiyanın simvolu kimi işlədilməsi də öz təsirini göstərmişdi. Göründüyü kimi, Corc Oruell özü də “heyvan fermasının” ölkə, dövlət anlamını ifadə etməsinin tərəfdarı idi və bu mənada “Heyvanıstan” adı həm də müəllif istəyinin gerçəkləşməsinə xidmət göstərir.

Əsərin janrı da indiyə qədər tam dəqiqləşdirilməmişdir. 1945-ci ildə çıxan ilk nəşrində “Heyvanıstan” “sehrli nağıl” kimi təqdim edilmişdi. Bir il sonrakı ABŞ nəşrində o artıq “roman” adlandırılırdı. “Satira” və “müasir satira” təyinlərinə də rast gəlmək mümkündür. Biz “Heyvanıstan”ı povest adlandırmağı daha məqsədəuyğun saydıq.

Nəhayət, əsərdəki heyvan adlarının tərcüməsi də indiyə qədər müəyyən mübahisə doğurmaqdadır. İstər rus, istərsə də digər dillərə tərcümədə bəzən bu adların milli dildəki variantı tapılır, bəzən isə onlar orijinaldakı kimi verilir. Azərbaycan dilinə tərcümədə

biz Snouboll, Klover kimi adları eynən saxlamışıq. Əslində, bu adları Qartopu, Yonca şəklində çevirmək də mümkündür idi. Lakin mən onları orijinalda olduğu kimi verməyi daha üstün tutdum. Çətin tələffüz olunan Squealer adına gəldikdə isə onu Azərbaycan dilindəki qarşılığı ilə Çığırğan şəklində vermək daha məqbul göründü. Fikrimcə, adların belə təqdimi əsərin daha yaxşı anlaşılmasına xidmət edir.

“Heyvanıstan” povestində Corc Oruell barışmaz düşmənlərindən olduğu totalitar idarəçilik üsulunu kommunist ideologiyası və stalinizmin timsalında göstərmişdir. Təbii ki, müəllif təbliğati broşürə deyil, bədii əsər yazdığından antiutopiyaya əl atmış, fikirlərini alleqorik ümumiləşdirmələr vasitəsi ilə ifadə etməyə üstünlük vermişdir.

Corc Oruellə qədər də Avropa ədəbiyyatında keçmiş Sovet İttifaqının timsalında totalitar cəmiyyətin və avtoritar idarəçiliyin alleqorik təsvirinə cəhdlər göstərilmişdi. Bu mənada indi adı və əsərləri çox da populyar olmayan görkəmli polyak yazıçısı, Nobel mükafatı laureatı Stanislav Reyumontun 1924-cü ildə yazdığı “Üsyan” povesti xüsusilə səciyyəvidir. Oruellin həmin əsərlə tanışlığı haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Lakin polyak müəllifin povestində də, eynilə “Heyvanıstan”da olduğu kimi, heyvanların öz sahiblərinə qarşı üsyan qaldırmaları, tamamilə fərqli cəmiyyət qurmaları, sonda isə əski qaydaların yeni formada təkrarlandığı təsvir olunurdu.

Konkret “Heyvanıstan”ın nümunəsinə gəldikdə isə buradakı alleqoriyaları daha yaxşı anlamaqdan ötrü müəllifin müraciət etdiyi obrazların arxasında hansı siyasi şəxsiyyətlərin və ideya cərəyanlarının dayandığını dəqiqləşdirməyə lüzum var.

Heyvanıstana rəhbərlik edən ətlik donuz Napoleon (fransız nəşrində fransızların izzəti-nəfsinə toxunmaq üçün bu ad Sezarla əvəzlənmişdir. – *V.Q.*) Stalinin ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Stalinin qeyri-rus mənşəyini nəzərə çarpdırmaq üçün Oruell onun fermadakı yeganə Berkşir donuzu olduğunu vurğulayır. Napoleonun rəqibi sayılan digər lider – donuz Snouboll isə Trotskinin təcəssümüdür. Fermadakı üsyan (Oktyabr inqilabı) zamanı Snouboll Napoleondan daha

fəaldır. Gözəl natiq, həqiqi intellektualdır. Yalnız despotizmə və zorakılığa əsaslanan Napoleonla müqayisədə daha açıqfikirli, ziyalı və demokrat təsiri bağışlayır. İnqilabın gələcəyinə münasibəti də tamamilə fərqlidir. Snouboll qələbədən sonra sərt diktaturaya deyil, cəmiyyətdə siyasi-mənəvi və elmi-texniki islahatlar aparılmasına daha böyük önəm verir. Siyasi müzakirələrdə diktator həmkarının daimi opponenti kimi çıxış edir. Stalin Trotskini SSRİ-dən qovduğu kimi, Napoleon da Snoubollu fermadan – Heyvanıstandan didərgin salır. Onun tərəfdarlarına qarşı amansız repressiyalara başlayır.

Napoleonun sağ əli olan digər donuz – Çığırğan Molotovu və “Pravda” qəzetini təcəssüm etdirir. Çığırğan məhərətli təbliğat qurur, ustalıqla ağı qara, qaranı ağ kimi qələmə verir. O, heyvanları (fəhlə-kəndli sinfi) statistika ilə doyurmağı bacarır, bu, köməyə çatmayanda isə hər dəfə onları Consun (keçmiş quruluşun) geri qayıdacağı ilə qorxudur. Əsərdə epizodik şəkildə adı çəkilən şair Minimusun Maksim Qorki olduğu ehtimal edilir. Oruellin qoca Mayor adı altında kimi nəzərdə tutduğu isə bir qədər mübahisəlidir. Romanın alleqorik qatını araşdıran tədqiqatçılardan bəzilərinin fikrincə, bu ad altında Karl Marks, başqa qisminin fikrincə isə Lenin nəzərdə tutulmuşdur.

Oruell özünü “demokratik sosialist” saydığından marksizm-leninizmin hər iki banisinə müəyyən hörmətlə yanaşırdı. O da müasirlərinin çoxu kimi belə fikri bölüşürdü ki, sosializmin qüsurları üçün banilərdən daha çox, Marks və Lenin təlimini təhrif edən bolşeviklər, ilk növbədə isə Stalin məsuliyyət daşıyır. Son iki onillikdə gün işığına çıxarılan sənədlər, əslində, sovet rejiminin vətəndaşlara qarşı törətdiyi qanlı cinayətlərin başında Leninin dayandığını göstərir. Lakin istənilən halda “Heyvanıstan”dakı sarkazm və satiranın marksizm təlimi əleyhinə çevrildiyini söyləmək düzgün olmazdı. Əksinə, qoca Mayorun ağıllı, məntiqli sözləri, sosial ədalətin tən-tənəsi uğrunda mübarizəyə çağırışı ilk marksistlərin nəcib niyyətlərini göstərməyə xidmət edir.

Napoleonun heyvanlara qurduğu qanlı mühakimə 1937-ci ildə xüsusilə böyük vüsət alan qanlı

terrora işarədir. Hakim zümrənin nümayəndələri olduqları halda, Napoleona qarşı çıxmaq fikrinə düşən dörd narazı donuz isə Nikolay Buxarin, Aleksey Rıkov, Qriqori Zinovvey və Lev Kamenev kimi bolşevik liderlərinə alleqoriyadır.

Rəmzi heyvan surətləri ilə birlikdə, əsərdə arxasında konkret tarixi şəxsiyyətlərin dayandıqları insanlar da təsvir olunmuşdur. Məsələn, “Malikanə” fermasının sahibi Cons sonuncu Rusiya imperatoru II Nikolaydır. Bütünlükdə isə əsərin mifoloji-tarixi ümumiləşdirmə gücü nəticəsində burada öz əksini tapan hadisə və xarakterlər inqilabların baş verdiyi, sonra isə onun məqsəd və ideallarına xəyanət olunduğu istənilən ölkəyə və cəmiyyətə şamil edilə bilər.

Corc Oruell məqalə və müsahibələrində hər iki məşhur antiutopik əsərini yaradarkən insan hüquq və azadlıqlarının kobud şəkildə pozulduğu Sovet İttifaqını və Stalin diktaturasını nəzərdə tutduğunu heç zaman gizlətməmişdi. Bu cəhət Böyük Britaniyanın xüsusi xidmət orqanlarının diqqətindən də yayınmamışdı. Ölkədəki söz azadlığı açıq şəkildə Oruellin üzərinə hər hansı yasaqların qoyulmasına imkan vermirdi. Lakin romanın əcnəbi dilə ilk tərcümələrindən birinin – ukraynalı müharibə əsirləri və mühacirlər üçün nəzərdə tutulan Ukrayna dilindəki nəşrin böyük hissəsinin 1947-ci ildə Sovet və Britaniya təhlükəsizlik orqanlarının əlbir səyi nəticəsində müsadirə edilməsi öz-özlüyündə çox şey deyirdi. Kitabın çapı zamanı üzə çıxan çətinliklər də kəşfiyyat xidmətinin müəyyən müdaxiləsindən xəbər verirdi. Oruellin üz tutduğu dörd nəşriyyat əsasən siyasi səbəblərə görə “Heyvanıstan”ın nəşrindən imtina etmişdi.

Pinçfild ferması və mister Frederik adı altında faşist Almaniyası və onun füreri Hitler nəzərdə tutulmuşdur. Napoleonla mister Frederikin yaxınlaşması Molotov–Ribbentrop paktına, Frederiklə adamlarının Heyvanıstana gözlənilməz hücumu isə faşist Almaniya SSRİ ilə qarşılıqlı şəkildə hücum etməmək haqqında onillik müqavilənin şərtlərini pozaraq Sovet İttifaqı ərazisinə soxulmasına işarə idi.

Foksvud fermasının sahibi mister Pilkinqtonun timsalında Qərb siyasi qüvvələri, ilk növbədə isə ABŞ

və Böyük Britaniya liderləri təsvir olunmuşdur. Uzun illərin rəqabət və düşmənçiliyindən sonra Napoleon və Pilkinqtonun bir masa ətrafında dialoq aparmaları antihitler koalisiyasına və İkinci cəbhənin açılmasına işarə idi. Ziyafətdəki kart oyunu zamanı Napoleonun və Pilkinqtonun eyni vaxtda tuz çıxarmaları isə İkinci Dünya müharibəsindəki qələbə nəticəsində SSRİ-nin beynəlxalq gücə çevrildiyini və Qərblə bərabər səviyyəli rəqib kimi davrandığını göstərdi.

İqtisadi-siyasi blokada illərində Heyvanıstanla qalan dünya arasında əlaqə yaradan mister Uimper isə geniş yayılmış fikrə görə, Stalinin totalitar rejimini Qərbdə müdafiə və təbliğ edən Bernard Şou, Anri Barbüs, Anatol Frans, Linkoln Steffens kimi məşhur Avropa intellektuallarının ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Ötən əsrin 30-cu illərində sovet ideoloqlarının, ilk növbədə isə Maksim Qorkinin dəvəti və təşviqi ilə SSRİ-yə gələn həmin yazıçılar müəyyən səbəblər üzündən mahiyyətinə yetərincə bələd olmadıqları Sovet İttifaqının vəkilləri və müdafiəçiləri kimi çıxış etmişdilər.

Romandakı ayrı-ayrı epizodik heyvan surətlərinin daşdıqları alleqorik yük də maraqlıdır. Üç at – Bokser, Klover və Molli müvafiq şəkildə aşağı, orta və yuxarı təbəqənin təmsilçiləridir. Proletariatı təmsil edən, ən çox istismara məruz qalan və “Mən daha çox işləyəcəyəm!” – sözlərini şüara çevirən Bokserin həm də Staxanov hərəkətinə işarə olduğu düşünülür. Yeni cəmiyyətdə öz statusunu itirən Klover (orta təbəqə) Bokserə rəğbətlə yanaşsa da, əslində, əlindən heç bir iş gəlmir. Rahat həyat, bəzək-düzək aşığı olan və tezliklə Heyvanıstandakı ağır şəraitə dözməyib xaricə qaçan Molli isə inqilabı qəbul etməyən və mühacirətin əzab-əziyyətlərini yadlaşmış vətəndə qalmaqdan daha üstün tutan rus aristokratiyasının rəmzi obrazıdır.

Hər şeydən kifayət qədər yaxşı baş çıxaran, lakin məsul məqamlarda yaxasını kənara çəkən, heç nəyə qarışmadığını deyən uzunqulaq Bencamin isə, Oruell araşdırıcılarının fikrincə, yəhudilərə işarədir. Napoleonun, eləcə də digər donuzların, yalançı və riyakar olduğunu bildikləri halda, toxunmadıqları,

fermaya rahat gəlib-gətməsinə və şirin nağılları ilə heyvanların başını qatmasına imkan yaratdıqları əl qarğası Moisey isə ortodoks rus kilsəsinin təcəs-sümüdür. İstər fermanın köhnə sahibi Consun, istərsə də Napoleonun Moiseylə dözümlü münasibəti kilsənin istənilən hakimiyyətlə asanlıqla dil tapa bil-məsinin göstəricisidir.

Ağ keçi Müriəl – ziyalıların, toyuqlar – qolçomaqların (onların öz yumurtalarını vermək istəməmələri kollektivləşməyə qarşı mübarizəyə işarədir), daim Napoleonun çevrəsində olan köpəklər – xüsusi xidmət və cəza orqanlarının, pişik – qanuni oğruların, qoyunlar – sadə xalq kütlələrinin, göyərçinlər – sovet təbliğatının rəmzləridir. Adı qalsa da, məzmunu donuzların iradəsinə uyğun şəkildə mütəmadi dəyişdirilən Yeddi Prinsip isə xalqa deyil, hakimiyyətə xidmət edən sovet qanunları və konstitusiya anlamına gəlir.

Romanda Heyvanıstanı keçmiş SSRİ ilə eyniləşdirməyə əsas verən digər çoxsaylı simvollar da mövcuddur. Məsələn, mister Consun fermanı geri almaq cəhdi Rusiyadakı vətəndaş müharibəsinə, qoca Mayorun ölümündən sonra kəllə sümüyünün meydana ağacdən asılması və heyvanların onun önündən keçmələri Lenin meydanına və Qızıl meydandakı rəsmi paradlara, Heyvanıstanın buynuz-dırnaqlı bayrağı SSRİ-nin oraq-çəkilci bayrağına, Snoubollun təklifi ilə dəyirman tikilməsi QOELRO planına və ilk beşilliklərə, Napoleonun əmri ilə “İngiltərə heyvanları” şərgisinin “Yoldaş Napoleon” himni ilə əvəz edilməsi şəxsiyyətə pərəstişə və Stalin kultuna, qoyunların tez-tez təkrarladıqları “iki ayaq pisdir, dörd ayaq yaxşıdır” şüarı sadələşdirilmiş Aprel tezislərinə və s. analogiya kimi düşünlümdür. Ümumiyyətlə, romanda belə analogiyalar çoxdur və keçmiş sovet cəmiyyətinin tarixi ilə ümumi tanışılığı olan hər bir oxucu onları çətinlik çəkmədən müəyyənləşdirə bilər.

Corc Oruellin “Heyvanıstan” povesti də “1984” romanı kimi SSRİ-də və sosializm düşərgəsi ölkələrində rəsmən qadağan idi. Hətta Sovet İttifaqı ilə müqayisədə Qərblə daha açıq əlaqələrinin mövcudluğuna baxmayaraq, əsərin polyak dilində ilk nəşri yalnız 1988-ci ildə işıq üzü görmüşdü.

Orta əsrlər Avropasında utopik idilliyalar dəbdə idi. Gələcək cəmiyyətin parlaq, cəlbedici, lakin xəyali görüntülərini yaradan Tomas Moru ("Utopiya") və Tommazo Kampanellanı ("Günəş şəhəri") xatırlamaq kifayətdir. Sərt feodalizm qanunlarının, cəhalətin, inkvizisiya dəhşətlərinin və kilsə ağalığının hökm sürdüyü qaranlıq orta əsrlərdə insanlar birlik, bərabərlik və qardaşlıq prinsiplərinə əsaslanan cəmiyyətin, "zəka səltənətinin" qurulması arzusu ilə yaşayır, xəyallarında cızdıqları ideal gələcəyin nə zamansa həqiqətə çevriləcəyinə inanırdılar. Əsrlər ərzində bəşəriyyət utopik sosializmdən elmi kommunizmə qədər yeni cəmiyyət quruculuğu, yeni insani münasibətlərin bərqərar olması istiqamətində böyük bir yol keçmişdi. Lakin təəssüf ki, mahiyyət etibarilə nəcib və humanist olan ideya XX yüzilliyin başlanğıcında nəciblik və insanpərvərlikləri ilə seçilməyən siyasi avantüristlər tərəfindən həmin ideyanın gerçəkləşməsinə ən az hazır olan ölkədə – Rusiyada "həyata keçirildi".

Nəticəsi nə oldu? Artıq gizlinlər açılıb və hər şey, necə deyərlər, göz qabağındadır. Utopiya anti-utopiyaya çevrildi. İnqilab öz balalarını yedi. Nəcib ideyalar bayağılaşdı. Ümumi bərabərlik əksəriyyətin lap az, kiçik bir qismin isə daha çox bərabər olması ilə əvəzləndi. Böyük həmvətəni Tomas Mordan dörd yüz il sonra Corc Oruell özünün "Heyvanıstan" və "1984" romanları ilə utopiyanın antiutopiyaya çevrilməsinin parlaq nümunəsini yaratdı. O, xəbərdarlıq mahiyyəti daşıyan kitablarında rəmzlər, simvollar, ümumiləşdirmələr vasitəsi ilə min illər boyu bəşəriyyətin başlıca izzət mənbələrindən biri olaraq qalan totalitar təfəkkürün və onun ən acı bəhrələrindən sayılan stalinizmin (eləcə də digər "izm"lərin) mahiyyətini hər hansı elmi araşdırmadan daha dəqiq və yadda qalan şəkildə dünyaya və insanlara göstərdi.

Corc Oruellin ölümündən sonra, XX əsrin ikinci yarısında dünyanın siyasi xəritəsində, dövlətlərin və xalqların həyatında ciddi dəyişikliklər baş versə də,

onun siyasi antiutopiyaları öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Çünki zülm və ədalətsizlik mövcuddur, sərvət və hakimiyyət ehtirası azacıq da olsa sən-giməmişdir, oliqarxik quruluşlar insanların beynini, ruhunu və mənəviyyatını dəyişdirmək iddiasından əl götürməyib. Çünki yaltaqlıq və qorxaqlıq var, hətta şəxsiyyət işartısı olmayan yerdə şəxsiyyətə pərəstiş yaranır, keçmişin unutturulmasına, tarixin iqtidardakı qüvvələrə sərf edən tərzdə dəyişdirilməsinə təşəbbüslər göstərilir. Çünki laqeydlik və qorxaqlıq həqiqətin ortaya çıxmasına imkan vermir, insanlar daha həvəslə cansız və hissiz robotlara, idarə olunan amorf kütləyə çevrilirlər, yaddaşsızlıq hədd və sərhəd tanımır. Çünki dünyanın çox yerlərindən hələ də Böyük Qardaşlar öz sərt baxışları, daha da müasirləşdirilmiş teleekranları, daha da təkmilləşmiş Fikir Polisləri ilə insan istəyini və iradəsini əzməyə, qapalı və məhdud çərçivəyə salmağa çalışır.

31

Ədəbiyyat, vicdanlı yazıçı yalnız xəbərdarlıq etməyi bacarır. Corc Oruell də “1984”ün 1984-cü ildən üzü bəri keçməməsi, insan cəmiyyətinin “Heyvanıstan”a çevrilməməsi üçün zamanında xəbərdarlıq edib. Əgər həmin həyəcan signalı eşidilməyibsə, yaxud etinasızcasına qulaqardına vurulubsa, bu artıq yazıçının yox, cəmiyyətin, insanların günahıdır.

Corc Oruellin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə 150 cildlik “Dünya ədəbiyyatı kitabxanası” seriyasından çap olunan əsərləri həmin həyəcanlı xəbərdarlığı çağdaş Azərbaycan oxucusuna çatdırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Həqiqəti bilmək heç zaman gec deyildir.

Vilayət Quliyev

1984

(roman)

1984

(roman)

BİRİNCİ HİSSƏ

I fəsil

34

Soyuq, günəşli aprel günü idi. Saat on üçü vurdu. Sərt küləkdən qorunmaq üçün çənəsini sinəsinə sıxıb addımlayan Uinston Smit özünü “Qələbə” yaşayış binasının şüşə qapısından tələsik içəri saldı. Amma nə qədər cəld tərpnəməyə çalışsa da, külək qumqarısq tozu arxasınca vestibülə doldurdu.

Vestibüldən bişmiş kələm və köhnə döşəmə əsgilərinin iyi gəlirdi. Giriş qapısı ilə üzbəüz divara içəri üçün çox iri görünən rəngli plakat yapışdırılmışdı. Plakatda nəhəng, eni bir metrədən böyük insan sifəti təsvir edilmişdi. Bu, təxminən, qırx yaşlarında, qara lopabıqlı, kobud görünüşlü, lakin yaraşqlı kişinin portreti idi. Uinston pilləkənə tərəf getdi. Lifti gözləməyin mənası yox idi. Lift hətta ən yaxşı vaxtlarda da nadir hallarda işləyirdi. İndi isə gündüz olduğundan işıqları söndürmüşdülər. Qənaət rejimi işə düşmüşdü – Nifrət Həftəsinə hazırlaşırdılar. Mənzili yeddinci mərtəbədə yerləşirdi. Uinstonun otuz doqquz yaşı vardı. Sağ topuğunda damarların genişlənməsi nəticəsində əmələ gəlmiş varikoz yarasından əziyyət çəkirdi. Odur ki pillələri asta-asta qalxır, arada dayanıb nəfəsini dəririrdi. Bütün mərtəbə meydançalarında liftlə üzbəüz divara vurulmuş plakatlardan ona eyni sifət baxırdı. Portret elə çəkilmişdi ki, addımını hara atsan, şəkildəki adamın gözləri səni izləyirdi. “BÖYÜK QARDAŞ SƏNƏ BAXIR” – şəklin altında elə belə də yazılmışdı.

Otaqda mələhətli səs çuqun istehsalı haqqında nə isə danışır, rəqəmlər oxuyurdu. Səs sağ divardakı tutqun güzgünü xatırladan uzunsov metal lövhədən (ona teleekran deyirdilər) gəlirdi. Uinston düyməciyi burdu. Səs azaldı, amma əvvəlki kimi aydın eşidilirdi. Teleekranın səsini azaltmaq olardı. Tamam söndürməyə isə icazə verilmirdi. Pəncərəyə yaxınlaşdı. Boyu o qədər də uca deyildi. Göy rəngli rəsmi Partiya geyimində isə daha yığcam görünürdü. Saçları açıq rəngdə idi. Çəhrayıya çalan sifəti keyfiyyətsiz sabundan, küt ülgücdən və təzəcə çıxmış qışın sazağından qabıq bağlamışdı.

Bağlı pəncərələrin arxasında soyuq hələ də öz işini görürdü. Külək tozu və kağız parçalarını sovurub sütun kimi havaya qaldırırdı. Günəş çıxsada, səma tünd-göy rəngə çalır. Şəhərin hər yerinə yapışdırılmış rəngli plakatlardan başqa qalan nə varsa, hamısı bomboz görünürdü. Küçəyə açılan bütün künc-bucaqlardan lopabığının sifətini görmək mümkün idi. Qarşıdakı binadan da portreti asılmışdı. BÖYÜK QARDAŞ SƏNƏ BAXIR – bu şəklın altında da eyni xəbərdarlıq sözləri yazılmışdı. Tünd-qonur gözlər düz Uinstonun sifətinə zillənmişdi. Aşağıda külək künc-ləri cırlmış plakatı şiddətlə divara çırpır, üstündəki yeganə İNGSOS sözünü gah açıb göstərir, gah da görünməz edirdi. Uzaqda, damların arasında helikopter diqqətini çəkdi. Helikopter leş üstündə uçan milçək kimi dövrə vurub bir anlığa havadan asılı vəziyyətdə qaldı, sonra gözdən itdi. İçərisində pəncərədən mənzillərə nəzarət edən patrullar vardı. Amma bu patrullar elə də qorxulu deyildilər. Fikir Polisindən özünü qorumaq lazım idi.

Uinstonun arxasındakı ekrandan eşidilən səs hələ də çuqun istehsalı və Doqquzuncu Üçillik Planın uğurla yerinə yetirilməsi haqqında üdüləyib-tökürdü. Teleekran eyni anda həm səsi yazır, həm də efirə verirdi. Əgər hansısa söz çox yavaşdan, pıçılıtlı ilə deyilməsəydi, mütləq teleekranın yaddaşına düşürdü. Səsin yazılması bir yana qalsın, tutqun güzgünü xatırladan metal lövhə görünmə əhatəsində olduğu müddətdə həm də adamın təsvirini yaddaşa köçürürdü. Heç kəs o anda özünün nəzarətdə olub-olmadığını bilmirdi. Fikir Polisinin sənın ekranına hansı qrafik əsasında, hansı zaman fasilələri ilə qoşulduğunu isə yalnız ehtimal etmək

mümkün idi. Hər adamın bütün gün əzində nəzarətdə saxlanması da istisna deyildi. Bir sözlə, istədikləri vaxt ekrana qoşula bilərdilər. Amma yaşamaq lazım idi. Adamlar da hər sözünün dinləndiyini, qaranlıq saatları çıxmaqla, bütün hərəkətlərinin izləndiyini bildikləri halda, instinktə çevrilmiş adət-kərdəliklə həyatlarını davam etdirirdilər.

İndi Uinston arxasını teleekrana çevirmişdi. Belə daha təhlükəsiz idi. Amma adamı bəzən kürəyinin də ələ verdiyini bilirdi. Pəncərəsindən bir kilometrlik məsafədə kirli şəhərin fonunda iş yerinin – Həqiqət Nazirliyinin böyük, ağı binası ucalırdı. “Budur, bura Londondur, Birinci Uçuş Zolağının əsas şəhəri, Okeaniya dövlətinin əhali baxımından üçüncü böyük əyaləti!” – Uinston səbəbini özü də bilmədiyi narazılıq duyğusu ilə bu fikirləri beynindən keçirirdi. O, Londonun əvvəlki vəziyyəti ilə bağlı uşaqlıq xatirələrini yada salmağa çalışdı. Görəsən, balkonlarına şalbanlardan dayaq verilmiş, pəncərələrinin çoxu kartonla örtülmüş, damlarına dalğavari tənəkə dəmir vurulmuş, uçuq bağça hasarları hər tərəfə uzanmış XIX əsrin zövqsüz binalarının cərgələndiyi küçələr həmişə belə olmuşdu? Həmişəmi bombardmana məruz qalmış yerlərdə əhəng tozu sütun kimi havaya qalxmışdı, daşların altından çıxan çayırıqlar səkiləri basmışdı, bombaların yerlə yeksan elədiyi tikililərin üzərində toyuq damını xatırladan taxta evlər sıralanmışdı? Amma yadına heç bir şey sala bilmirdi. Uşaqlıq xatirələri ilə daha çox bağlı olan yerlərdə, əksəriyyəti savadsızcasına tərtib edilmiş işıqlı reklam lövhələrindən başqa heç nə qalmamışdı.

Həqiqət Nazirliyi, Yenidildə – Həqnaq ətrafdakı tikililərin hamısından heyrətətamiz dərəcədə seçilirdi. Ağappaq beton divarları günəş işığında bərq vuran bu ehramşəkilli nəhəng bina pillə-pillə üç yüz metrə qədər yüksəlirdi. Uinston dayandığı yerdən onun fasadında səliqəli hərflərlə yazılmış üç Partiya şüarını oxuya bilirdi:

MÜHARİBƏ – SÜLHDÜR
AZADLIQ – KÖLƏLİKDİR
CƏHALƏT – QÜVƏDİR

Deyənlərə görə, Nazirliyin binasında təkcə yer səthindən yuxarıdakı otaqların sayı üç minə çatırdı. Bina eyni qayda ilə həm də yerin dərinliklərinə kök atmışdı. Londonun müx-

təlif səmtlərində bu ölçü və görünüşdə daha üç nəhəng tikili vardı. Çox yüksəyə qalxdıqlarından, habelə memarlıq baxımından ətrafdakı binalardan kəskin fərqləndiklərindən “Qələbə” yaşayış evinin damından onların hamısını eyni vaxtda aydın görmək olurdu. Binalarda nəhəng dövlət aparatının, aralarında bölündüyü dörd Nazirlik yerləşirdi. Həqiqət Nazirliyi informasiya, təhsil, asudə vaxtın təşkili və incəsənət məsələləri ilə, Sülh Nazirliyi müharibə, Sevgi Nazirliyi ictimai asayişin mühafizəsi, Rifah Nazirliyi iqtisadiyyatla məşğul olurdu. Yenidildə Nazirliklər müvafiq şəkildə Həqnaş, Sülhnaz, Sevnaz və Rifnaz adlanırdı.

Sevgi Nazirliyi, həqiqətən də, insanın canına qorxu salırdı. Binada yerli-dibli pəncərə yox idi. Uinston bir dəfə də olsun bu Nazirliyin kandarından içəri ayaq basmamışdı. İçəri girmək nədir, heç yarım kilometrlik məsafədə onun həndəvərinə hərlənməmişdi. Rəsmi əsas olmadan binaya düşmək mümkün deyildi. Həm də bundan ötrü tikanlı məftillərin, polad qapıların, gözəgörünməyən yerlərdə gizlədilmiş pulemyot yuvalarının bütöv bir labirintindən keçmək lazım idi. Hətta binanın bayır hasarına yaxın küçələrdə də ucu toppuzlu dəyənəklərlə silahlanmış, sifətdən qorillaya bənzəyən qarapaltarlı təhlükəsizlik xidməti əməkdaşları keşik çəkirdilər.

Uinston sərt hərəkətlə geri döndü. Teleekranla üzbəüz gələrkən sifətinə daha məqbul sayılan sakit nikbinlik ifadəsi verdi. Otaqdan kiçik mətbəxə keçdi. Günün bu saatında Nazirlikdən çıxmaqla yeməxanadakı naharını qurban verməli olmuşdu. Mətbəxdə bir fal qara çörəkdən başqa dilə vurulası bir şey tapmayacağını dəqiq bilirdi. Çörəyi də sabah səhər yeməyinə saxlamaq lazım idi. Rəfdən ağ rəngli etiketində “QƏLƏBƏ CİNİ” yazılmış rəngsiz maye dolu şüşəni götürdü. Bu, çinlilərin düyü arağı kimi boz-bulanıq, neft tami verən tünd içki idi. Uinston çay fincanını ağzına qədər doldurdu, özünü toplayıb dərman içirmiş kimi birnəfəsə başına çəkdi.

Sifəti dərhal qızardı. Gözlərindən yaş axdı. Elə bil, nitrat turşusu içmişdi. Üstəlik də, içəndən sonra adamda elə təəssürat yaranırdı ki, sanki, kimsə rezin dəyənəklə başının arxasına döyəcəydir. Amma bir an sonra mədəsinə düşən od söndü, dünya gözlərinə daha baxımlı görünməyə başladı.

Üzərinə “Qələbə siqareti” yazılmış əzik qutudan siqaret götürdü. Fikri dağınıq olduğundan onu bir müddət əlində başaşağı saxladı. Nəticədə tütünün çoxu döşəməyə səpələndi. Uinston növbəti siqaretlə daha ehtiyatlı davrandı. Otağa qayıdıb teleekranın sol tərəfindəki kiçik masanın arxasında oturdu. Siyirmədən qələm, mürəkkəbqabı, üzərinə mərməri xatırladan qırmızı cild çəkilmiş qalın, kvadratşəkilli qeyd kitabçasını çıxardı.

Nədənsə, mənzilindəki teleekranın yeri bir qədər fərqli seçilmişdi. O, bütün otağı nəzarətdə saxlamağa imkan verən qarşı divara deyil, pəncərə ilə üzbəüz bərkidilmişdi. Teleekranın bir tərəfində, divarda o qədər də dərin olmayan girinti vardı. Yəqin, evi tikəndə kitab rəfləri üçün nəzərdə tutmuşdular. Uinston indi orada oturmuşdu. Stulu lap irəli çəkib dizlərini divara, sinəsini masaya yapışdıranda teleekranın baxış bucağından çıxır, gözəgörünməz olurdu. Əlbəttə, səsi dinlənilirdi. Lakin daldalandığı müddət ərzində özü görünmürdü. Otağın qeyri-ənənəvi quruluşu da onu indi məşğul olmaq istədiyi işə həvəsləndirən amillərdən biri idi.

Bundan əlavə, az öncə siyirmədən çıxardığı qeyd kitabçasının da rolu az olmamışdı. Kitabça, həqiqətən də, gözəl idi. Doğrudur, südrəngli yumşaq vərəqləri köhnəlikdən bir az saralmışdı. Bu da, azı, qırx il əvvəlin istehsalı olduğunu düşünməyə əsas verirdi. Uinstonun fikrincə, qeyd kitabçasının yaşı çox da ola bilərdi. Onu şəhərin kasıb məhəllələrindən birində (dəqiq yerini xatırlamırdı) köhnəkürüş satılan dükanda görmüş, dərhal da almaq qərarına gəlmişdi. Partiya üzvlərinə adi mağazalara getmək məsləhət görülmürdü. Bu, “sərbəst bazarda mal və əmtəə əldə etmək” hesab olunurdu. Ancaq belə qadağalara o qədər də ciddi əhəmiyyət vermirdilər. Çünki ayaqqabı bağı, yaxud ülgüc kimi xırdavat şeylərini başqa cür tapmaq mümkün deyildi. Həmin axşam Uinston tələsik sağına-soluna baxıb özünü dükana salmış, iki dollar əlli sent verib qeyd kitabçasını almışdı. İlk anda bunu nə məqsədlə etdiyini özü də anlamamışdı. Kitabçanı çantasına qoyub gizlicə evə gətirmişdi. Hətta içərisində heç nə yazılmasa da, aşkara çıxarılsa, sahibinə başağrısı yarada bilərdi.

İndi qeyd kitabçasında gündəlik yazmaq istəyirdi. Bu, qanuna zidd deyildi (artıq qanunlar özləri mövcud olma-

dığından qanuna zidd sayıla biləcək heç nə qalmamışdı), lakin gündəlik aşkara çıxarılsa, Uinstonu edam cəzası, ən yaxşı halda isə icbari əmək düşərgəsində iyirmi beş illik həbs gözləyirdi. Qələmi mürəkkəbə batırdı, vərəqə ləkə salmamaq üçün ehtiyatla kənara çırpdı. Qələm də köhnə dövrün yadigarı sayılırdı. İndi belə qələmlə nadir hallarda qol çəkirdilər. Onu da əlaltından, həm də böyük çətinliklə tapmışdı. Düşünürdü ki, südrəngli bu gözəl kağız yalnız əsl qələmlə yazılmağa layiqdir, onu kimyəvi karandaşla korlamaq olmaz. Əslində, Uinston əllə heç nə yazmırdı. Çox qısa qeydləri çıxmaq şərti ilə hər şeyi nitq yazara diktə edirdi. İndi isə diktədən, ümumiyyətlə, söhbət gedə bilməzdi. Qələmi mürəkkəbə batırdı, bir anlıq duruxub qaldı. Qarnından ani sancı keçdi. Qələmi kağıza toxundurmaq artıq geriyyə heç bir yol qoymamaq deməkdi. Uinston kiçik, əyri hərflərlə tarixi yazdı:

39

4 aprel 1984-cü il

Stulun arxasına söykəndi. Bütün varlığına tam bir köməksizlik hissi hakim kəsilmişdi. İlk növbədə, indi, həqiqətən də, 1984-cü il olub-olmadığını bilmirdi. Hər halda, buna yaxın tarix idi, çünki özünün 39 yaşı olduğuna əmindir. Deməli, ya 1944, ya da 1945-ci ildə doğulmuşdu. Amma indi bir-iki il yanlışlığa yol vermədən hər hansı tarixi müəyyənləşdirmək müşkülə çevrilmişdi.

Qəflətən düşündü ki, bu gündəliyi kimin üçün yazır? Gələcək üçün, hələ yer üzündə olmayanlar üçün. Bir anlıq fikri kağıza yazdığı, özünə də şübhəli görünən tarixin ətrafında dolaşdı. Yenidildəki ikifakirlik məfhumu yadına düşdü. Başlamaq istədiyi işin miqyası ona yalnız indi aydın oldu. Gələcəklə necə ünsiyyət qura bilərdi? Axı mahiyyət etibarilə bu qeyri-mümkündür. Ola bilsin ki, sabah da bu günə oxşasın və nəticədə yazdıqlarına heç bir əhəmiyyət verən tapılmasın. Yaxud zaman dəyişə bilər, amma onda da çəkdiyi iztirablar gələcək nəsillərə heç bir şey deməyəcək.

Bir müddət gözlərini səfəhcəsinə kağıza zilləyib oturdu. Teleekranın ahəngi dəyişmişdi, indi oradan sərt hərbi musiqi eşidilirdi. Maraqlıdır, Uinston nəinki fikirlərini ifadə etmək qabiliyyətini yadırgamışdı, hətta yazmaq istədiklərini də yaddan çıxarmışdı. Neçə həftə idi ki, özünü bu ana

hazırlayırdı. Heç ağılına gəlməmişdi ki, burada cəsərdən başqa da nəşə tələb edilir. Sadəcə, yazmaq o qədər də çətin iş olmamalı idi. Bütün qayəsi, məramı uzun illərdən bəri beynində gəzdirdiyi bitib-tükənmək bilməyən həyəcan dolu monoloqu kağıza köçürmək idi. Amma deyəsən, belə imkan yarananda monoloq özü yoxa çıxmışdı. Topuğunun yarası dözülməz dərəcədə incitsə də, ayağını qaşımağa ürək eləməirdi. Çünki bu, həmişə iltihabla nəticələnirdi. Saniyələr ötüb-keçirdi. Qarşısındakı səhifənin boşluğundan, topuğundakı yaranın göynərtisindən, qulağı deşən musiqidən, cinin gətirdiyi yüngül sərməstlikdən başqa heç nə barədə düşünə bilmirdi.

Yazmağa qəflətən, həm də sanki, vahimə içərisində başladı. Qələmindən çıxanları özü də çox dumanlı anlaşırdı. Uşaq xəttinə bənzəyən hərflərin sıralandığı sətirlər gah səhifənin yuxarisına qalxır, gah aşağı enirdi. Əvvəlcə baş hərfləri, sonra isə nöqtə-vergüli də tamam yaddan çıxararaq yazırdı:

40

4 aprel 1984-cü il. Dünən axşamkı kino. Ancaq müharibə filmləri. Biri çox yaxşı idi haradasa Aralıq dənizində içi qaçqınlarla dolu gəmini bombalayır-dılar nəhəng, çox kök bir kişinin üzüb aradan çıxmaq istəməsini helikopterin isə onu təqib etməsini gös-tərən kadrlar adamları yamanca əyləndirdi əvvəlcə həmin kişinin delfin kimi suda necə batıb-çıxdığını görürdün, sonra onu helikopterin nişangahından görürdün sonra o güllələrdən dəlmə-deşik edilmiş halda suyun üzünə çıxır ətrafındakı su çəhrayı rəng alır sonra da elə bil bədənindəki güllə deşiklərin-dən qarnına su dolduğu üçün qəflətən batıro dəniz-in təkində görünməz olanda tamaşaçılar gülmək-dən özlərini saxlaya bilmirdilər. sonra içi uşaqlarla dolu xilasedici qayıq və onun başı üzərində fırlanan helikopter qayığın burun tərəfində orta yaşlı qadın oturmuşdu yəhudiyə bənzəyirdi qucağında isə təx-minən üçyaşlı oğlan uşağı vardı. uşaq qorxudan çığırıp ağlayır başını qadının döşləri arasında giz-lətməyə çalışırdı. elə bil təzədən anasının bətninə qayıtmaq istəyirdi qadın isə onu sakitləşdirir özü

qorxudan gömgöy göyərsə də daim əllərini sipər edib uşağı qoruyurdu. əllərini uşağının başı üstündə elə tuturdu ki sanki bu yolla onu güllələrdən qoruya biləcək. sonra helikopterdən onların üstünə iyirmi kiloqramlıq bomba atdılar. dəhşətli partlayış, qayıq param-parça oldu sonra əla bir kadr qopmuş uşaq əlləri düz yuxarı, göyə tərəf uçur helikopterin burun tərəfində quraşdırılmış kamera əlin uçuşunu izləyir partiya üzvlərinin oturduqları sıralardan gurultulu alqış səsləri eşidildi zəlin prollar oturan tərəfindən isə bir qadın ayaqlarını yerə cırparaq səs-küy saldı. dedi ki belə səhnələri uşaqların yanında göstərmək olmaz dedi ki bu heç yerə yazılması şey deyil uşaqlara göstərməyə haqları yoxdur polislər gəlib onu zaldan çıxarana qədər səs-küy saldı düşünürəm ki ona bir şey eləsinlər prolların danışığına heç kim fikir vermir bu da tipik prol reaksiyası idi onlar heç vaxt...

Əlləri ağrıdığından yazmağı dayandırdı. Bütün bu cəfəngiyatı qeyd kitabçasına nə üçün köçürdüyünü özü də bilmirdi. Amma maraqlı idi: qələm kağızın üstündə hərəkət etdikcə, yaddaşında tamam başqa hadisə canlanırdı. Həm də elə dəqiq, görümlü lövhələrlə canlanırdı ki, lap bu dəqiqə götür, yaz... Birdən başa düşdü ki, məhz həmin hadisəyə görə tələsik evə qaayıb və gündəlik tutmaq qərarına gəlib.

Hadisə bu gün səhər Nazirlikdə baş vermişdi. Əgər belə müəmmalı hadisəyə “baş vermişdi” demək mümkünsə...

Saat 11-ə yaxınlaşırdı. Uinstonun işlədiyi Sənədləşdirmə Departamentinin əməkdaşları kreslolarını kabinələrindən çıxarıb zəlin ortasına, böyük teleekranın qarşısına düzürdülər. Bir az sonra Nifrət İkidəqiqəliyi başlayacaqdı. Uinston orta sıralardakı yerini tutmaq istəyirdi ki, sifətdən tanıdığı, amma heç vaxt təmasda olmadığı iki nəfərin də gözlənilmədən zəla gəldiklərini gördü. Biri koridorda tez-tez rastlaşdığı qız idi. Adını bilmirdi, ancaq Ədəbiyyat Departamentində işlədiyindən xəbəri vardı. Onu bəzən əlləri yağa bulaşmış halda, qayka açarları ilə gördüyündən roman yazan məşinlərə texniki xidmət bölməsində çalışdığını düşünürdü. Özünəinamlı adam təsiri bağışlayırdı. 26–27 yaşlarında olardı. Çil basmış sifəti, sıx və qara saçları

vardı. İdmançı kimi iti, sərrast addımlarla yeriyirdi. Belinə bir neçə dəfə doladıqı, üzərində Gənclərin Antiseks Liqasının emblemi olan qırmızı qurşaq, onsuz da, qabarıq olan budlarını daha dolğun nəzərə çarpdırırdı. Uinston qızı gördüyü ilk andan ondan xoşu gəlməmişdi. Səbəbini özü yaxşı bilirdi. Qızın davranış və hərəkətlərindən daim xokkey meydançasının, soyuq suda çimməyin, turist yürüşlərinin, bir sözlə, başdan-başa nizamlı həyat tərzinin ab-havası duyulurdu. Uinston, ümumiyyətlə, qadınları sevmirdi. Cavan, gözəl qızlardan isə heç xoşlanmırdı. Çünki qadınlar, xüsusən də cavan qızlar Partiyanın ən qızgın tərəfdarları idilər. Şüarları hava, su kimi udurdular, könüllü casusluq edir, hər yerə baş vurub mütləq bir nöqsan tapmağa çalışırdılar. Bu qız isə ona başqalarından da təhlükəli görünürdü. Bir dəfə təsadüfən koridorda rastlaşarkən, sanki, daxilinə nüfuz etmək istəyirmiş kimi yanakı nəzərlərlə Uinstona elə diqqətlə baxmışdı ki, bir anlıq canına qorxu düşmüşdü. Hətta qızın Fikir Polisinin agenti olmasını düşünmüşdü. Əslində, ehtimalının həqiqətə qətiyyətlə uyğun gəlmədiyini özü də bilirdi. Lakin hər dəfə onu yaxınlığında görəndə qorxu və düşmənçilik qarışıq qəribə hisslər keçirirdi.

İkinci adam isə Daxili Partiyanın üzvü O`Brayen idi. O`Brayenin tutduğu çox mühüm, əlçatmaz vəzifə ilə bağlı Uinstonun yalnız dumanlı təsəvvürləri vardı. Qara uniformalı Daxili Partiya üzvünün yaxınlaşdığını görəndə teleekranın qarşısına toplaşanlar bir anlıq səslərini kəsdilər. O`Brayen yoğun boynu, kobud, məzəli, həm də qəddar sifəti ilə diqqəti çəkən hündürboylu, cantaraq kişi idi. İlk baxışdan zəhmli görünsə də, ürəyəyatımlı ədaləti ilə seçilirdi. Tez-tez eynəyini qaldırıb təzədən burnunun üstündəki yerini rahatlaması xüsusən xoş təsir bağışlayırdı. Bu səciyyəvi hərəkətdə nə isə bir centlmenlik sezilirdi. Zərif əda ilə ətrafındakılara əlindəki tütün qutusundan burunotu götürməyi təklif edən XVIII əsr zadəganı – bu cür müqayisələrlə düşünməyi bacaranların O`Brayenlə bağlı ağıllarına gələn ilk fikir belə ola bilərdi. Uzun illər ərzində Uinston onu cəmi-cümlətən bir neçə dəfə görmüşdü. Amma həmişə naməlum bir hissə onu O`Brayenə tərəf çəkmişdi. Məsələ təkcə Daxili Partiya üzvünün ağır çəkili boksçu görkəmi ilə zərif ədaləti arasındakı ziddiyyətdə

deyildi. Uinston buna tam əmin olmasa da, O`Brayenin siyasi baxışlarının liberallığından şübhələnirdi. Daha doğrusu, özünü buna inandırmağa çalışırdı. O`Brayenin sifəti adamı belə fikirlərə düşməyə vadar edirdi. Amma bəlkə də, sifətində ehkamlara şübhə yox, sadəcə, ağıl öz ifadəsini tapmışdı. İstənilən halda, təklidə qalmaq və teleekranın hər şeyi görəən nəzərlərindən gizlənmək imkanı yaransaydı, O`Brayen hər şey haqqında danışmağın mümkün olduğu adam təsiri bağışlayırdı. Uinston heç vaxt ehtimalının həqiqətə nə qədər uyğun gəldiyini dəqiqləşdirməyə çalışmamışdı. Əslində, bunun bir yolu da yox idi. Koridordan keçən O`Brayen saatına baxıb vaxtın çatdığını görmüş və deyəsən, Nifrət İkidəqiqəliyi başa çatana qədər Sənədləşdirmə Departamentində qalmaq qərarı vermişdi. Uinstonla eyni sırada, ondan bir kreslo aralı oturmuşdu. Aradakı boş yeri qonşu kabinetdə işləyən balacaboylu, külrəngi saçları olan qadın tutmuşdu. Qarasaçlı qız onun arxasında oturmuşdu.

Bir an sonra divardakı böyük teleekrandan dəhşətli uğultu və cingilti səsləri eşidildi. Elə bil, nəhəng, çarxları heç zaman yağlanmamış bir maşın ekrandan düz zəlin içərisinə, tamaşaçıların üstünə gəlirdi. Ətrafı bürümüş səsdən adamın tükləri biz-biz olur, dişləri bir-birinə dəyib saqqıldayırdı. Nifrət başlanmışdı.

Həmişə olduğu kimi, ekranda Emmanuel Qoldsteynin – Xəlf Düşməninin sifəti göründü. Zəlin müxtəlif səmtlərində tamaşaçılar arasından uğultu keçdi. Saçlı külrəngi balacaboy qadın qorxu və nifrətdən əcaib səslə ciyildədi. Xəin və satqın Qoldsteyn nə vaxtsa (o qədər uzaq keçmişdə ki, daha heç kəs xatırlamırdı) Partiyanın, az qala, Böyük Qardaş səviyyəli liderlərindən olmuşdu. Sonra əksinqilabi fəaliyyət yolunu tutmuş, nəticədə ölüm cəzasına məhkum edilmişdi. Lakin sirli şəkildə qaçıb aradan çıxıb bilmişdi. Nifrət İkidəqiqəliyinin proqramı günbəgün dəyişilirdi. Əsas hədəf isə həmişə Qoldsteyn olurdu. O, ilk xəin, Partiyanın təmizliyinə ləkə vuran ilk yaramaz idi. Partiya əleyhinə yönəlmiş bütün cinayətlər, ziyankarlıq və satqınlıq halları, təxribatlar, zərərli təmayüllər və qorxulu fikirlər birbaşa onun nəzəriyyəsiindən qidalanırdı. İndiyə qədər sağ-salamat yaşayırdı, haradasa öz çirkin fəaliyyətini davam etdirirdi.

Bəzilərinin fikrincə, okeanın o tayına qaçmış, xarici ağaların himayəsinə sığınmışdı. Burada, Okeaniyanın özündə gizləndiyi barədə də şayiələr dolaşdı.

Uinston çətinliklə nəfəs alırdı. Ağrılı hissələrin qəribə qarmaqarışlıqlığını öz içində yaşamadan Qoldsteynin sifətinə heç vaxt baxa bilmirdi. Boz saçların haləsindəki dərisi sümüklərinə yapışmış yəhudi sifəti, keçə saqqalına bənzəyən kiçik saqqal – ilk baxdığı anda ağıllı sifəti vardı. Amma bu sifətdən həm də daim insanı özündən kənara itələyən bir ifadə oxunurdu. Uzun, gəmirəkli burnunun düz ucuna düşən gözlüyü üzünün səfəh qocafəndi ifadəsini daha da gücləndirirdi. Görünüşündən qoyuna oxşayırdı, səsi də elə qoyun mələrtisini xatırladırdı. Həmişəki kimi Qoldsteyn yenə ağız köpüklənə-köpüklənə Partiya əhkamlarına qarşı hücumu keçmişdi. İddiaları o qədər cəfəng və gülünc idi ki, balaca uşaq da onları asanlıqla darmadağın edə bilərdi. Lakin bununla bərabər, sözləri müəyyən inandırıcılıqdan məhrum olmadığından tez hissə qapılan, təcrübəsiz adamları təsiri altına sala bilərdi. Qoldsteyn yenə Böyük Qardaşı söyüb-yamanlayır, Partiyanın aparıcı rolunu inkar edirdi. Avrasiya ilə dərhal sülh sazişi imzalanması tələbini irəli sürürdü. Söz, mətbuat, sərbəst toplaşmaq və fikir azadlıqlarının təmin olunmasına çağırırdı. İstərik səslə inqilaba xəyanət edilməsi haqqında qışqırıb-bağırırdı. Partiya natiqlərinin ənənəvi üslubuna parodiya kimi səslənən tələsik, sözcülüklə dolu nitqlərində Yenidil ünsürlərindən yararlanmağı da unutmurdu. Bəzən hətta adi Partiya üzvünün gündəlik həyatda istifadə etdiyindən də çox Yenidil sözləri işlədirdi. Qoldsteynin cəfəng, hətərən-pətərən iddialarının arxasında hansı qüvvələrin dayandığına şübhə yeri qoymamaq üçün bütün çıxışı boyu ekrandan, başının üstündən küt, ifadəsiz sifətli Avrasiya əsgərləri sonu görünməyən sıx sıralarla addımlayıb-keçirdilər. Onlar dəstə-dəstə ekranın dərinliklərindən üzə çıxır, bir anlığa iri planda görünür, sonra yerlərini eynən özləri kimi digər balacaboy, yerə yapışıq soydaşlarına verib yox olurdular. Asfalta dəyən əsgər çəkmələrinin boğuc tappılısı Qoldsteynin qoyun mələrtisini xatırladan səsinə müşayiət edirdi.

Nifrət İkidəqiqəliyi, təxminən, otuz saniyə əvvəl başlamışdı. Lakin zaldakı tamaşaçıların yarısından çoxu artıq qəzəb

dolu intiqam nidalarını saxlaya bilmirdi. Bu qoyun sifətli özündənrazi adamı, onun arxasındakı Avrasiya əsgərlərinin qorxunc qüvvəsini görmək, hiddət və qisas hissinin ortaya çıxması üçün yetərli idi. Digər tərəfdən Qoldsteyn görünüşü və fikirləri ilə də dərhal qorxu, qəzəb doğururdu. Ona bəslənən nifrət Avrasiya, yaxud İstasiyaya olan nifrətlə müqayisədə daha dəyişməz, hətta əbədi sayıla bilərdi. Çünki adətən, Okeaniya bu dövlətlərdən biri ilə müharibə vəziyyətində olanda o biri ilə sülh sazişi bağlayırdı. Amma qərribə görünən başqa şey idi. Hamı Qoldsteyni aşağılasa da, hamı ona nifrət bəsləsə də, hər gün, bəlkə də, gündə min dəfə təlimi rədd olunsa da, nəzəriyyəsinin daşı daş üstündə qoyulmasa da, mitinqlərdə, teleekranda, qəzetlərdə, kitablarda fikirləri cəfəngiyat kimi gülüş, istehza hədəfinə çevrilsə də, daim ələ salınsa da, nüfuzu əsla azalmırdı. Həmişə onun tələsinə düşən, onun sözlərindən şirniklənən sadələvh adamlar tapılırdı. Elə gün olmurdu ki, Fikir Polisi Qoldsteynin təsirinə qapılan, onun əmri ilə hərəkət edən casus və ziyankarları tapıb aşkara çıxarmasın. Qoldsteyn güclü gizli orduya, Dövləti devirməyə çalışan geniş sui-qəsdçilər şəbəkəsinə rəhbərlik edirdi. Şəbəkənin Qardaşlıq adını daşdığı ehtimal olunurdu. Qoldsteynin bütün yaramaz fikirlərin məcmusu kimi şöhrət qazanan və gizli şəkildə yayılan kitabı haqqında pıçılıtlı ilə danışdılar. Əsərin adını bilən yox idi. Adamlar onu, sadəcə, kitab adlandırırıdılar. Amma ortalıqda gəzən söhbətlərin boş şayiələr olduğunu da yaxşı başa düşürdülər. Mövzudan yayınmaq imkanı yarananda hər bir Partiya üzvü Qardaşlıq və kitab məsələsinə toxunmamağı daha üstün tuturdu.

İkinci dəqiqənin başlanğıcında nifrət özünün son həddinə çatmışdı. Adamlar teleekrandan gələn qoyun mələrtisinə bənzər səsi batırmaq üçün yerlərindən sıçrayıb gücləri gəldikcə qışqırırdılar. Saçı külrəngi balacaboy qadın hiddətindən qıpqırmızı qızarmışdı, ağızı sudan bayıra atılmış balığın qəlsəmələri kimi açılıb-yumulurdu. Hətta O`Brayenin kobud sifəti də pörtmüşdü. O, kreslosunda şax oturmuşdu, geniş sinəsi dəniz qabarma və çəkilmələrində olduğu kimi qalxıb-enirdi. O`Brayendən arxa sırada oturan qarasaçlı qız isə birdən var səsi ilə “Donuz! Donuz! Donuz!” – deyə qışqırmağa başladı və əlindəki

ağır Yenidil lüğətini var gücü ilə teleekrana tolazladı. Lüğət Qoldsteynin burnuna dəyib döşəməyə düşdü. Qoyun mələrtisini xatırladan səs kəsilmək bilmirdi. Bu ara Uinston adamlara qoşulub qışqırdığının, qarşdakı kreslonu qəzəblə təpiklədiyinin fərqi vardı. Nifrət İkidəqiqəliklərində dəhşətli şey hamının eyni cür hərəkət etməsi deyildi. Əksinə, ən qorxulusu, hətta istəsən belə, bu ümumi prosesdən kənar qala bilməməyin idi. Otuz saniyə keçəndən sonra artıq ətrafındakıları yamsılamağa ehtiyac duyulmurdu. Elə bil, hamının bədənindən güclü elektrik cərəyanı keçirdi. Hamıya qorxu və intiqam hissi hakim kəsilirdi. Hamı öldürmək, işgəncə vermək, ağır çəkilə vurub kiminsə başını parçalamaq istəyirdi. Adamlar üzgözlərini əyir, qışqırıb nifrən yağdırır, göz görə-görə dəlilik həddinə çatırıldı. Həm də bu qəzəb mücərrəd və hədəfsiz idi. Fənər işığı kimi onun da istiqamətini istənilən səmtə yönəltmək olurdu. Bəzən Uinston nifrətinin qətiyyəni Qoldsteynə deyil, əksinə, Böyük Qardaşa, Partiyaya, Fikir Polisinə qarşı çevrildiyinin fərqi vardı. Belə məqamlarda küfr və qəzəb hədəfi olan bu tənha yadfikirlinin, yalan dünyasında sağlam ağıl və həqiqətin bu yeganə mühafizinin tərəfində dayandığını hiss edirdi. Bir saniyə sonra isə o, yenidən kütləyə qoşulur, Qoldsteyn haqqında deyilənlərin hamısını həqiqət kimi qəbul edirdi. Belə anlarda Böyük Qardaşa bəslədiyi gizli nifrət sitayişə çevrilirdi. Böyük Qardaş əlçatmaz büt kimi hamının və hər kəsin başı üzərində yüksəlirdi, Asiya ordularının qarşısında qorxubilməz, qüdrətli sərkərdə kimi dayanır, əsl alınmaz qala təsiri bağışlayırdı. Qoldsteyn isə cəmiyyətdən qovulmasına, tənhalığına, hətta mövcudluğunun sual altında olmasına baxmayaraq, tək cə elə səsinin gücü ilə adamların gözüne sivilizasiya binasını dağıtmağa qadir qorxunc sehrbaz cildində görünürdü.

Bəzən belə anlarda nifrəti şüurlu şəkildə tamam başqa şəxsə də yönəltmək olurdu. Uinston gecəyarısı dəhşətli qarabasmadan ayılıb özündə başını yastıqdan qaldırmağa güc tapan adam kimi bütün iradi qüvvəsini toplayaraq ekrandakı sifətə bəslədiyi nifrəti arxa sıradakı qarasaçlı qıza tuşladı. Xəyalından bir-birindən gözəl, cəlbədicə səhnələr keçdi. Onu rezin dəyənəklə ölüncəyə qədər budayardı.

Onu lüt soyundurub dirəyə sarıyar, Müqəddəs Sebastian kimi bədəni oxlarla dəlik-deşik edərdi. Onu ləzzətlə zorlayar, orqazm anında isə bıçağı düz boğazına saplardı. İndi ona nə üçün nifrət etdiyinin səbəbini əvvəlkindən daha aydın başa düşürdü. Gənc, gözəl və antiseks əhvali-ruhiyyəli olduğuna görə, bu qızla bir yatağa girmək istədiyinə, amma niyyətinin heç vaxt baş tutmayacağını bildiyinə görə, qucaqlanmaqdan, oxşanmaqdan ötrü yaradılmış nazik, yumşaq belində Uinstonun əlini deyil, əlçatmazlığın hamıya meydan oxuyan rəmzini – qırmızı qurşağı gəzdirdiyinə görə!

Nifrət son həddə çatmışdı. Qoldsteynin səsi həqiqi qoyun mələrtisinə çevrilmişdi. Sifəti də eynilə küt qoyun sifətini xatırladırdı. Sonra bu qoyun sifəti teleekrandan düz üstlərinə gələn iri, qorxunc Avrasiya əsgərinin simasında əriyərək görünməz oldu. Əsgər isə sanki, ekrandan bir-başə zalı nişan alaraq avtomatdan aramsız atəş açə-aça irəliləyirdi. Qabaq sıralarda oturanların bəziləri özlərini qeyri-iradi kreslonun söykənəcəyinə sıxırdılar. Bir an sonra hamı rahatlıqla nəfəs aldı. Böyük Qardaşın qarasaçlı, qarabıqlı, həyat gücü və ilahi sakitliklə dolu sifəti ekranı tutaraq düşməni görünməz etdi. Böyük Qardaşın nə dediyini heç kim eşitmirdi. Lakin döyüşün qızğın çağında sərkərdənin əsgərləri ruhlandırmaq üçün qışqırdığı bir neçə anlaşılmaz söz kimi onun dedikləri də mənasından asılı olmayaraq, sadəcə, ən çətin anda səsi eşidildiyinə görə ürəklərdə inam doğururdu. Sonra Böyük Qardaşın sifəti tədricən ekrandan çəkildi, yerində iri hərflərlə yazılmış üç Partiya şüarı göründü:

MÜHARİBƏ – SÜLHDÜR
AZADLIQ – KÖLƏLİKDİR
CƏHALƏT – QÜVƏDİR

Artıq kadr arxasında qalsa da, Böyük Qardaş, sanki, hələ bir neçə saniyə də teleekrandan adamlara baxırdı. Buraxdığı təəssürat elə güclü idi ki, Partiya şüarlarının arxasından hamının gözünə yenə onun siması görünürdü. Saçı külrəngi balacaboy qadın özünü, az qala, qabaqdakı kreslonun üstünə yıxmışdı. Hönkürtü içərisindən çətinliklə anlaşılan səsi ilə “Xilaskarım!” – deyə əllərini teleekrana

tərəf uzatmışdı. Sonra barmaqlarını gözlərinin qabağına tutdu. Adama elə gəlirdi ki, o, yavaşcadan dua sözlərini pıçıldayır.

Elə bu anda zaldakıların bir dəstəsi ayağa qalxıb nisbətən yavaş, lakin ahəngdar səslə “BEE-QE!, BEE-QE!” – deyə qışqırmağa başladı. Onlar B səsini uzadaraq arada fasilə verir, sonra kəskin vurğu ilə Q-ni əlavə edirdilər. Ağır dalğalarla hər tərəfə yayılan bu çığırtilarda ibtidai icma dövrünü xatırladan nə isə vardı. Adamda elə təəssürat yaranırdı ki, sanki, bu çığırtiların ardınca çılpaq ayaqların tappılısı və iri təbillərin gurultusu eşidiləcək. Qışqırıq səsləri, təxminən, yarım dəqiqəyə qədər çəkdi. Hisslərin cuşa gəldiyi məqamlarda belə nəqarətlər tez-tez eşidilirdi. Bu, müəyyən dərəcədə Böyük Qardaşın müdriyyətinə və böyüklüyünə oxunan himn idi. Lakin daha çox özünühipnoz, olan-qalan ağıl və şüuru da ritmik səs-küydə batırmaq, yox etmək cəhdi idi. Uinston içində bir buz soyuqluğu hiss etdi. Nifrət İkidəqiqəliklərində ümumi dəlilikdən kənar qalmağa gücü çatmasa da, bu vəhşi, ibtidai “BEE-QE!, BEE-QE!” qışqırtiları onu həmişə dəhşətə gətirirdi. Təbii ki, hamıya qoşulub qışqırırdı. Başqa cür mümkün deyildi. Hisslərini gizlətmək, sifətinin ifadəsini nəzarətdə saxlamaq, başqalarının hərəkətlərini təkrarlamaq – bunlar hamısı adi hala çevrilmişdi. Lakin arada bir-iki saniyə elə vəziyyət yaranmışdı ki, gözlərinin ifadəsi onu asanlıqla ələ verə bilərdi. Və həmin heyrətamiz hadisə də elə o bir-iki saniyədə baş vermişdi. Əlbəttə, əgər həqiqətən belə şey olmuşdusa...

Bir anlığa nəzərləri O`Brayenin baxışları ilə qarşılaşdı. O`Brayen ayaq üstə dayanmışdı. Deyəsən, az öncə eynəyini çıxarmışdı. İndi adətkərdə hərəkətlə yenidən burnunun üstündə sağanağın yerini rahatlayırdı. Saniyənin hansısa hissəsində baxışları toqquşdu və Uinston bayaqkı mənzərənin qətiyyəni gözüne görünmədiyinə bir daha əmin oldu. Bu, *həqiqət* idi! O`Brayen də eynən onun kimi düşünür. Hansısa yanlışlıqdan söhbət gedə bilməz! Sanki, beyinləri arasında gizli rabitə yaranmış, fikirlər sürətlə bir gözdən o birisinə axmışdı. “Mən də sizinləyəm, – O`Brayen, sanki, belə deyirdi. – Sizin hissələrinizi yaxşı başa düşürəm. Bezdiyinizi, iyrendiyinizi, nifrət elədiyinizi

anlayıram. Narahat olmayın. Mən sizin tərəfinizdəyəm”. Lakin zəkanın gözlə görünən ani parlıtısı çox tez söndü və O`Brayenin sifəti hamının kimi ifadəsiz görkəm aldı.

Günün hadisəsi bu idi. Uinston indi iki-üç saat öncə gördüyünün həqiqiliyinə o qədər də əmin deyildi. Heç vaxt belə təsadüflərin davamı olmurdu. Onlar yalnız insanda inamı ölməyə qoymayan təsəlli yaratmaq üçün idi: fikirləşirdin ki, səndən başqa da Partiyanın düşmənləri var! Kim bilir, bəlkə də, geniş, çoxşaxəli gizli fəaliyyət şəbəkəsi haqqında şeyiələr doğrudur! Bəlkə, Qardaşlıq, həqiqətən də, mövcuddur! Sətsiz-hesabsız həbslərə, etiraflara, edamlara baxmayaraq, Qardaşlığın varlığına inam quru nağıl deyildi! Uinston bir gün bütün deyilənlərin həqiqətə çevriləcəyinə inanır, ertəsi gün isə əminliyi yoxa çıxırdı. Əlində dəlil-sübut yox idi. Hər cür yozula bilən, yaxud heç bir mənası olmayan ani baxışlar, kənar söhbətlərdən qulağa çatan qırıq-kəsik sözlər, tualet divarlarındakı yarısilinmiş yazılar çətin ki, nəyinsə sübutu sayıla bilərdi. Hətta birbirini tanımayan iki adamın qarşılaşarkən əllərini yüngülcə tərپətmələri də nəzərindən yayınmamış, bunu gizli salamlaşma zənn etmişdi. Bir sözlə, yalnız gümanlar, ehtimallar... Hər şey, sadəcə, təxəyyülünün məhsulu da ola bilərdi. O`Brayenə tərəf baxmadan kabinetinə qayıtdı. Bu ani təması davam etdirməyi mənasız sayırdı. Hətta O`Brayenə yaxınlaşmaq imkanı yaransa da, hərəkəti heç bir məntiqə sığmayan dəhşətli təşəbbüs olardı. İki, yaxud üç saniyə ərzində fərqli yozula biləcək nəzərlərlə bir-birinə baxmışdılar. Vəssalam! Həyatı başdan-başa tənhalıq içərisində keçən insan üçün hətta bu ani illüziya da yadda qalan hadisəyə çevrilirdi.

Uinston yerindən qalxıb stulda şax oturdu. Bir də gəyirdi. Deyəsən, mədəsindəki cin üzüyuxarı qalxmağa başlamışdı.

Gözləri yenə qeyd kitabçasının açıq səhifəsinə zilləndi. Sən demə, bayaqdan bəri dərin fikrə dalsa da, əli özündən asılı olmayaraq işləyirmiş. Lakin bunlar bir az əvvəl yazdıqları kimi baş-ayağı bilinməyən, bir-birinə qarışmış cızmaqaralar deyildi. Qələmin ucu kağızın yumşaq səthində sürətlə hərəkət edir, eyni ifadəni iri çap hərfləri ilə birbirinin altında ləzzətlə sıraya düzürdü:

RƏDD OLSUN BÖYÜK QARDAŞ!
 RƏDD OLSUN BÖYÜK QARDAŞ!
 RƏDD OLSUN BÖYÜK QARDAŞ!
 RƏDD OLSUN BÖYÜK QARDAŞ!
 RƏDD OLSUN BÖYÜK QARDAŞ!

Şüarı yaza-yaza səhifənin ortasına gəlib çıxmışdı.

Lakin yazdıqları da vahimə hissinin aradan qalxmasına kömək etmədi. Əslində, cəfəng hərəkət etdiyini özü də anlayırdı. Belə şüarları kağıza köçürmək gündəlik tutmaqdan çox da təhlükəli deyildi. Amma yenə də korladığı səhifələri dərhal cırıb atmaq və ümumiyyətlə, bu işdən birdəfəlik əl çəkmək haqqında fikirləşdi.

50 Düşündüyünü eləmədi. Çünki mənasız olduğunu bilirdi. RƏDD OLSUN BÖYÜK QARDAŞ! şüarını yazmağı ilə yazmamağı arasında heç bir fərq yoxdu. Gündəlik tutmağı ilə tutmamağı arasında heç bir fərqi yoxdu. Hər iki halda Fikir Polisinin əlinə düşməsi, sadəcə, an məsələsi idi. O, suç işləmişdi. Hətta qələmi kağıza toxundurmasa belə, cinayət törətmişdi. Özü də bütün digər suçluluqların kökündə dayanan cinayət! Əməlinin adı fikir cinayəti idi. Fikir cinayəti həmişə gizli qalması mümkün olan iş deyildi. Müəyyən dövr ərzində, hətta illər boyu başını salamat saxlaya bilərdin. Lakin əvvəl-axır onların əli mütləq sənə də çatacaqdı.

Bu işi həmişə gecə görürdülər. Həbs eləməyə gecələr gəlirdilər. Qəflətən yuxudan oyadırlar, kobud əl çiyindənən yapışıb səni silkələyir, işığı düz gözünə salırlar. Sərt simalı adamlar yatağını dövrəyə alır.. Əksər hallarda heç bir məhkəmə keçirilmirdi, həbslər barəsində məlumat verilmirdi. Adamlar, bir qayda olaraq, gecələr yoxa çıxırdılar. Adın siyahılardan silinirdi, gördüyün işlərlə bağlı xatırlatmalar hər yerdən pozulurdu, mövcudluq faktın inkar olunurdu, həmişəlik unudulurdun. Artıq sən yox idin. Ləğv edilmişdin, yoxa çıxarılmışdın, öz aralarında dedikləri kimi, *buxara çevrilmişdin*.

İsteriya bir anlığa yenə Uinstona hakim kəsildi. Tələsə-tələsə əyri-üyrü hərflərlə cızma-qara eləməyə başladı:

*məni güllələyirlər bunun mənə heç bir dəxli
yoxdur gülləni boynumun arxasından vuracaqlar
bunun mənə dəxli yoxdur rədd olsun böyük qardaş
həmişə gülləni boyunun arxasından vururlar mənə
dəxli yosdur rədd olsun böyük qardaş*

Stulun arxasına söykəndi. Belə vahiməyə düşməsindən özü də yüngülcə pərt olmuşdu. Bir an sonra isə ildırım vurmuş kimi yerində quruyub qaldı. Qapı döyülürdü.

Deməli, gəldilər! Siçan kimi nəfəsini içinə çəkib gözləyirdi. İlk cəhddən sonra qapı açılmasa, çıxıb gedəcəklərinə zəif də olsa ümid bəsləyirdi. Yox, qarıya vurulan zərbələr təkrarlanmağa başladı. Belə vəziyyətdə ən axmaq hərəkət ləngiməkdir. Ürəyi təbil kimi şiddətlə döyünürdü. Üzünün ifadəsi isə uzun illərin təcrübəsi nəticəsində dəyişməz qalmışdı. Uinston ayağa qalxdı, ağır addımlarla qarıya yaxınlaşdı.

51

II fəsil

Yalnız əlini qapının dəstəyinə uzadanda masanın üstündəki gündəliyinin açıq qaldığını gördü. Səhifə “RƏDD OLSUN BÖYÜK QARDAŞ!” şüarı ilə dolu idi. Hərflər yetərinə iri və aydın yazıldığından otağın o biri başından da oxunurdu. Ağlasığmaz səfehliyə yol vermişdi. Amma bunu nə üçün elədiyinin fərquində idi. Hətta vahimə içərisində qapının döyüldüyünü eşitdiyi anlarda da yaş mürəkkəbin yayılıb ağ vərəqləri korlamaması üçün qeyd kitabçasını örtmək istəməmişdi.

Sinədolusu nəfəs alıb qapını açdı. Dərhal da bədəninədən xoş bir yüngüllük hissi keçdi. Dəhlizdə qırıqsifətli, seyrək və pırtlaşıq saçlı, bənizi qaçmış zavallı görkəmli qadın dayanmışdı.

– Bağışlayın, yoldaş, – qadın daha çox zingiltini xatırladan boğuş səslə danışmağa başladı, – deməli, evə qayıdığınızı düşünməklə səhv eləməmişəm. Zəhmət olmasa, gəlib bizim mətbəxdə qab yuyulan yerə baxa bilməzsiniz ki? Deyəsən, suyun yolu tutulub.

Qadın mərtəbə qonşusunun xanımı missis Parsons (Partiya “missis” sözünü o qədər də təqdir etmirdi, bütün

qadınlara “yoldaş” demək tələb olunurdu, amma yenə də bəzi qadınlara özün də istəmədən “missis” deyirdin) idi. Təqribən, otuz yaş olardı. Amma yaşından çox böyük görünürdü. Yaxından baxanda adamda elə təəssürat yaranırdı ki, sifətindeki qırıqların arası tozla doludur. Uinston koridora çıxıb qadının ardınca getdi. Az qala, hər gün belə könüllü təmir işləri ilə məşğul olmaq lazım gəlirdi. “Qələbə” binası köhnə tikililərdən idi. 1930-cu ildə, ya da təxminən, ona yaxın dövrdə inşa edilmişdi. Artıq sökülüb-dağılırdı. Tez-tez tavandan və divarlardan suvaq parçaları qopub yerə tökülürdü, bərk şaxta olan kimi borular partlayırdı, dam axıdırdı. Qar yağanda istilik sistemi qənaət məqsədi ilə tamam söndürülməsə də, yarı gücü ilə işləyirdi. Sakinlərin imkanı daxilində olmayan təmir üçün çoxsaylı rəhbər komissiyaların sərəncamı tələb edilirdi. Onlar isə adicə bir pəncərə çərçivəsinin dəyişdirilməsi ilə bağlı, azı, iki il yazışma aparırdılar.

52

– Əlbəttə, əgər Tom evdə olsaydı, – qadın ardınca gələ-gələ mızıldanırdı.

Parsonsların mənzili onunkundan böyük idi. Buradakı miskinlik isə bir başqa cür idi. Otaqdakı əşyaların hamısı əzilib-didilmiş, tapdanmış vəziyyətdə idi. Sanki, hər şey az öncə ortalıqda meydan sulayan böyük və qəzəbli heyvanın ağızından çıxmış, onun tapdığı altında qalmışdı. Döşəməyə idman avadanlığı – xokkey ağacları, boks əlcəkləri, boşalmış futbol topu, cırıq mayka, astarı üzünə çevrilmiş, tər iyi verən bir cüt şort səpələnmişdi. Masanın üstündə çirkli qab-qacaqla birlikdə əzik-üzük dəftərlər gözə dəyirdi. Divardan Gənclər İttifaqının və Kəşfiyyatçıların qırmızı bayraqları, Böyük Qardaşın iri plakatu asılmışdı. Bütün binada olduğu kimi, buraya da havaya burunlarının çoxdan öyrəşdiyi bişmiş kələm qoxusu hopmuşdu. Həm də Parsonsların mənzilində kələm qoxusu başqa bir üfunətlə – tünd tər qoxusu ilə qarışmışdı. Səbəbini bilməsən də, nəfəs alan kimi kəskin tər iyini indi özü evdə olmayan şəxsın hər yerə hopdurduğunun fərqi nə varırdın. Qonşu otaqda kimse hələ də teleekrandan eşidilməkdə olan hərbi marşı darağın və tualet kağızının köməyi ilə yamsılamağa çalışırdı.

– Uşaqlardır, – missis Parsons qonşu otağın qapısına qorxa-qorxa baxıb dilləndi. – Bu gün evdən çıxmayıblar. Yenə də həmişəki kimi...

Qadında sözünü yarımçıq qoymaq şəkəri vardı. Mətbəxdəki qab yuyulan yer bişmiş kələmdən də pis iy verən çirkli, yaşılımtıl yaxantı ilə ağızına qədər dolmuşdu. Uinston dizi üstə çöküb borunun birləşən yerinə baxdı. Fiziki işi heç sevmirdi. Aşağı əyilməkdən isə lap zəhləsi gedirdi. Çünki ardınca onu mütləq öskürək tuturdu. Missis Parsons köməksiz vəziyyətdə dayanıb baxırdı.

– Əlbəttə, Tom evdə olsaydı, iki dəqiqəyə hər şeyi yoluna qoyardı, – deyə qadın yenə danışmağa başladı. – Belə işləri sevir. Əli işə yaxşı yatır. Tomun...

Tom Parsons onunla birlikdə Həqiqət Nazirliyində işləyirdi. Çox gənbul, amma diribaş adam idi. Heyrətamiz səfəhliyi ilə seçilirdi. Gic entuziazma qapılmışdı. Partiyanın stabilliyini təmin edən Fikir Polisindən də ürəklə, ən başlıcası isə könüllü olaraq özünü ən ağır işlərin altına verirdi. Onu otuz beş yaşında Gənclər İttifaqının sıralarından güclə uzaqlaşdırmışdılar. Gənclər İttifaqına gələne qədər isə Kəşfiyyatçılar qrupunda vaxtından bir il artıq qalmaqı bacarmışdı. Nazirlikdə xüsusi əqli qabiliyyət tələb etməyən kiçik vəzifə tuturdu. Eyni zamanda İdman Komitəsinin, habelə turist yürüşlərinin, kortəbii nümayişlərin, qənaət kampaniyalarının və digər könüllü tədbirlərin təşkili ilə məşğul olan bütün komitələrin ən fəal üzvü idi. Qəlyanını tüstülədərək təvazökar qürurla dörd il ərzində hər axşam İctimai Mərkəzdə keçirilən tədbirlərdən birini də buraxmadığından danışdı. Uğursuz səylərlə dolu həyatının ayrılmaz yol yoldaşı olan kəskin tər iyi ayaq basdığı hər yerdə onu müşayiət edirdi. Hətta özü çıxıb gedəndən sonra da qoxu Parsonsun az əvvəl olduğu yerə hopub qalırdı.

– Sizdə qayka açarı yoxdur ki? – Uinston borunun birləşdiyi yerə bir də baxıb soruşdu.

– Qayka açarı? – gözləri önündə, elə bil, qəflətən heydən düşən missis Parsons təkrarladı. – Düzü, heç bilmirəm. Bəlkə, uşaqlar...

Ayaq tappılıtları və dodaq qarmonu kimi istifadə olunan darağın səsi eşidildi. Uşaqlar otağa girdilər. Missis Parsons açarı gətirmişdi. Uinston suyu açıb buraxdı, borunun dirsəyindən iyrenə-iyrenə bir çəngə tük çıxartdı. Sonra barmaqlarını krandan axan soyuq suyun altında bacardığı qədər bərk-bərk yuyub o biri otağa keçdi.

– Əllər yuxarı! – kimsə arxadan vəhşi səslə qışqırdı.

Onu oyuncaq tapança ilə hədəfə götürmüş doqquz-on yaşlarında qəşəng oğlan uşağı sürünüb masanın altından çıxdı. Özündən iki yaş kiçik bacısı da əlindəki kiçik ağac parçası ilə qardaşını yamsılayırdı. İkisi də Kəşfiyyatçı uniforması sayılan göy rəngli qısa şort, boz köynək geymiş, boyunlarına qırmızı parça bağlamışdı. Uinston istəyinin xilafına da olsa, əllərini yuxarı qaldırdı. Oğlanın davranışında elə aşkar qəddarlıq vardı ki, bütün bu hərəkətləri uşaq oyunu adlandırmaq çətin idi.

– Sən satqınsan! – oğlan qışqırmağa başladı. – Sən fikir cinayətkarısan. Avrasiya casususan. Səni güllələyəcəyəm! Buxara çevirəcəyəm. Duz mədənlərinə göndərəcəyəm!

Qəflətən ikisi də: “Satqın!”, “Fikir cinayətkarı!” – deyə qışqırışaraq Uinstonun ətrafında atılıb-düşməyə başladı. Qız qardaşının hər bir hərəkətini təqlid eləməyə çalışırdı. Hərəkətləri hələ bir az çəkingən görünən, amma tezliklə həqiqi adamyeyənə çevriləcək pələng balalarının oyununa bənzəyirdi. Oğlanın baxışlarından qarşısına pis məqsəd qoymuş adamın amansızlığı sezilirdi. Deyəsən, Uinstonu ya oyuncaq tapançası ilə vurmaq, ya da təpikləmək istəyirdi. Uinston düşündü ki, bir müddət sonra balaca bu işlərin öhdəsindən əla gələcək. Sadəcə, bir az da böyüməsi lazımdır. Hələ yaxşı ki, indi əlində tutduğu tapança həqiqi deyil...

Missis Parsonsun baxışları qorxu içərisində gah Uinstondan uşaqlara, gah da əksinə çevrilirdi. Bu otaq daha işıqlı idi. Uinston maraqlı içində qadının üzünə baxıb bayaqkı zənnində yanılmadığına inandı. Sifətindəki qırıqların arasına, həqiqətən də, toz dolmuşdu.

– Yaman səs-küy salırlar, – missis Parsons dilləndi. – Bu gün edama baxmağa gedə bilmədiklərimdən belə hirsələniblər. Mənim aparmağa vaxtım yoxdur. Tom isə hələ işdən qayıtmayıb.

– Niyə gedib dar ağacından asılanlara baxa bilmədik? – deyə oğlan qulaqbatırıcı səslə qışqırdı.

– Mən də asılanlara baxmaq istəyirəm! Mən də asılanlara baxmaq istəyirəm! – ətrafda atılıb-düşən qız da tutuşu kimi qardaşının ardınca təkrarlayırdı.

Uinston hərbi cinayətlərdə təqsirləndirilən Avrasiya əsirlərinin bu axşam Parkda edam ediləcəklərini xatırladı.

Təxminən, ayda bir dəfə camaata belə tamaşalar göstərirdilər. Edam mərasimləri populyarlıq qazanmışdı. Uşaqlar bu mərasimə baxmaq üçün daha çox canfəşanlıq edirdilər. Uinston missis Parsonsla sağollaşib qapıya tərəf yönəldi. Koridorla beş-altı addım getməmişdi ki, boyunun ardında yandırıcı ağrı hiss etdi. Elə bil, ətinə qızardılmış məftil basmışdılar. Geriyə çevriləndə missis Parsonsun oğlunu zorla dartıb otağa saldığını, uşağın isə əlindəki quşatanı cibinə soxduğunu gördü.

– Qoldsteyn! – deyər qapı örtülməmiş uşaq qışqırdı. Bu anda Uinstonu hər şeydən çox missis Parsonsun boz sifətinə həkk olunmuş dilsiz qorxu hissi heyrətləndirdi.

Otağına qayıdıb cəld teleekranın önündən sivişdi, boyununu ovuşdura-ovuşdura keçib masanın arxasında əyləşdi. Daha musiqi verilmirdi. Əvəzində əsəbi hərbcı səsi xüsusi həvəslə İslandiya ilə Farer adaları arasında lövbər salmış yeni Üzən Qalanın təchiz edildiyi silahlar haqqında danışdı.

“Belə uşaqlarla bu zavallı qadının aqibəti faciə ilə qurtaracaq, – Uinston missis Parsons haqqında düşünməyə başladı. – Bir, uzağı iki ildən sonra analarını ideya səbat-sızlığında suçlamaq üçün gecə-gündüz güdəcəklər. İndiki dövrdə bütün uşaqlar dəhşətdirlər. Ən pisi isə onların Kəşfiyyatçılar dərneyi kimi təşkilatların köməyi ilə sistemli şəkildə ipə-sapa yatmayan balaca vəhşilərə çevrilmələridir. Bu da uşaqların yardımı ilə nə vaxtsa Partiya intizamı əleyhinə çıxmaq istəyinin qarşısını həmişəlik almağa kömək edir. Balacalar Partiyayı, Partiya ilə bağlı hər şeyi ilahiləşdirmək dərəcəsinə varırlar. Mahnılar, küçə yürüşləri, bayraqlar, nümayişlər, çiyinlərinə tədris tufəngləri götürüb meydana addımlamaları, şüar qışqırmaları, Böyük Qardaşa sitayiş – hamısı, hamısı hələlik onlara cəlbədicə oyun kimi görünür. Onların qəzəb və amansızlığını yadfikirlilərin, Dövlətin düşmənlərinin, xaricilərin, satqınların, ziyankarların, fikir cına-yətkarlarının əleyhinə yönəldirlər. Otuzyaşlı valideynlərin öz uşaqlarından qorxmaları, az qala, adi hala çevrilib. Buna əsasları da var. Elə həftə olmur ki, “Tayms”da yeniyetmə casus ovçusunun – “balaca qəhrəman”ın (qəzet onları həmişə belə adlandırır) valideynlərini etibardan salan hansısa ifadəni eşidib ata-analarını Fikir Polisinə təslim etməsi barədə xəbərə təsadüf olunmasın”.

Boynuna dəyən rezin “güllənin” yeri hələ də ağrıdırdı. Gündəliyinə nə yazacağını bilmədən həvəssiz halda qələmi əlinə götürdü. Yenidən O`Brayen haqqında fikirləşməyə başladı.

Bir neçə il bundan əvvəl... Neçə il? Yəqin ki, yeddi il oldı, – yuxuda zülmət kimi qaranlıq otaqda dolaşdığını görmüşdü. Yan tərəfdəki bir nəfər ona: “Biz heç vaxt qaranlıq olmayan yerdə görüşəcəyik!” – demişdi. Həm də əmr kimi yox, çox sakit şəkildə, sözarası, adi məlumat kimi çatdırmışdı. Uinston isə dayanmadan otaqda var-gəl edirdi. Maraqlıdır ki, o vaxt yuxuda eşitdiyi kəlmələrə o qədər də önəm verməmişdi. Yalnız aradan illər keçəndən sonra sözlər ona belə əhəmiyyətli görünməyə başlamışdı. Uinston yuxunu O`Brayenlə ilk görüşündən əvvəl, yoxsa sonra gördüyünü xatırlamırdı. Eşitdiyi səsin O`Brayenə məxsusluğu qərarına nə zaman gəldiyini yadına sala bilmirdi. Amma istənilən halda səs sahibini tanımışdı. Yuxuda onunla danışan O`Brayen idi.

56

Uinston heç vaxt, hətta Nifrət İkidəqiqəliyində baxışları bir anlığa qərribə şəkildə qarşılaşandan sonra da O`Brayenin dost, yoxsa düşmən olduğunu kəsdirə bilməmişdi. Əslində, bunun elə böyük əhəmiyyəti də yox idi. Aralarında dostluq hissindən də önəmli sayıla biləcək qarşılıqlı anlaşma yaranmışdı. O`Brayen: “Biz heç vaxt qaranlıq olmayan yerdə görüşəcəyik”, – demişdi. Uinston bu sözlərin mənasını başa düşməmişdi. Amma niyyətin hansısa yolla mütləq həqiqətə çevriləcəyinə inanmışdı.

Teleekrandakı danışığa ara verildi. Boğanaq otağa aydın və qulağa xoş gələn şeypur sədələri yayıldı. Ardınca yenə dikturun səsi eşidildi.

“Diqqət! Diqqət! Az öncə Malabar cəbhəsindən təcili xəbərlər almışıq. Qoşunlarımız Cənubi Hindistanda parlaq qələbə qazanmışdır. Bir az sonra çatdıracağım məlumat müharibəni öz sonluğuna xeyli yaxınlaşdırmışdır. Məlumatı dinləyin”.

“İndi gərək bəd xəbərlər gözləyək” – Uinston fikirləşdi. Zənnində yanılmamışdı. Avrasiya ordusunun darmadağın edilməsi ilə əlaqədar qanlı döyüş səhnələrinin təsvirindən, öldürülən və əsir götürülənlərin miqdarı ilə bağlı ağla-gəlməz rəqəmlərin oxunuşundan sonra gələn həftədən

etibarən şokolad normasının otuz qramdan iyirmi qrama endiriləcəyi bildirildi.

Uinston yenə gəyirdi. Cinin təsiri yerini əzginlik hissinə buraxaraq bədənindən çıxmışdı. Teleekranda ölkə sakinlərinə qələbəni bayram etmək, bəlkə də, əllərindən alınmış şokolad payını unudurmaq üçün “Sənə, Okeaniya!” marşı səslənirdi. Oturduğu yerdən ekrana düşməsə də, Uinston ayağa qalxıb farağət vəziyyəti almalı oldu.

“Sənə, Okeaniya!” marşı yüngül musiqi ilə əvəzləndi. Uinston arxasını teleekrana çevirib pəncərəyə yaxınlaşdı. Hava əvvəlki kimi işıqlı və soyuq idi. Haradasa, uzaqda partlayan raket gurultusunun boğuc əks-sədası eşidildi. İndi hər həftə Londona, təxminən, iyirmi-otuz belə raket düşürdü.

Aşağıda, küçədə külək cırıq plakatu yenə də şiddətlə divara çırpır, üstündəki İNGSOS sözü gah açılır, gah da görünməz olurdu. İngsos. İngsosun müqəddəs dayaqları. Yenidil, *ikifikirlilik*, keçmiş dəyişdirmək imkanları. Uinstonu elə gəldi ki, okeanın dibindəki meşədə dolaşır, əcaib varlıqlar arasında yolunu itirib, sanki, özü də həmin əcaib varlıqlardan birinə çevrilib. Yalqızlığından dəhşətə gəlmişdi. Keçmiş ölmüşdü. Gələcəyi təsəvvürə gətirmək mümkün deyildi. İndi burada yaşayan yeganə insan övladı olduğuna inana bilərdimi? Partiyanın hakimiyyətinin *sona qədər* davam edib-etməyəcəyini necə öyrənmək olardı? Cavab kimi Həqiqət Nazirliyinin ağ fasadına iri hərflərlə yazılmış üç şüar gözləri önünə gəldi.

MÜHARİBƏ – SÜLHDÜR
AZADLIQ – KÖLƏLİKDİR
CƏHALƏT – QÜVƏDİR

Cibindən iyirmi beş sentlik metal pul çıxardı. Onun bir üzündə kiçik, aydın hərflərlə həmin şüarlar, o biri üzündə isə Böyük Qardaşın barelyefi həkk olunmuşdu. Hətta xırda pulun üstündə də Böyük Qardaşın baxışları insanı təqib edirdi. Sikkələrdə, markalarda, kitab cildlərində, bayraqlarda, plakatlarda, siqaret qutularında – hər yerdə, hər yerdə Böyük Qardaş vardı. Hara ayaq bassan, bu baxışlar səni izləyir, bu səs səni öz sehrində saxlayırdı. Yuxuda, yaxud ayıqlıqda, yemək yeyəndə, yaxud işləyəndə, küçədə, yaxud evdə, hamam otağında, yaxud yataqda – heç yerdə, heç

yerdə ondan xilas olmaq mümkün deyildi. Kəllə sümüyünün içindəki bir neçə kubsantimetr boz maddədən başqa yalnız sənin özünəməxsus olan heç bir şeyin yox idi.

Günəş bir az da yuxarı qalxmışdı. Həqiqət Nazirliyinin az öncə gün işığında parıldayan minlərlə pəncərəsi indi qala mazgalları kimi qaranlıq görünürdü. Qarşısındakı nəhəng ehrama baxanda Uinstonun ürəyi sıxıldı. Bu qala çox möhkəm idi, onu heç bir hücumla almaq mümkün deyildi. Dağıtmağa hətta min raketin də gücü çatmazdı. Uinston gündəliyi kimin üçün yazmasına öz-özlüyündə bir də heyrətləndi. Kimin üçün yazır? Gələcək üçün, keçmiş üçün, bəlkə, təxəyyülündə canlandığı mübhəm əsr üçün... Onu ölüm yox, ləğv edilmə təhlükəsi gözləyir. Gündəliyini külə, özünü isə buxara çevirəcəklər. Özünü yaddaşlardan həmişəlik silməmişdən əvvəl isə gündəliyi yalnız Fikir Polisi oxuyacaq. Torpaq üzərindəki izin nədir, hətta bir parça kağıza cızma-qara elədiyini və kimə ünvanlandığı bilinməyən quru sözün də qorunub saxlanmayacağısa, sən gələcəyə necə müraciət edə bilərsən?

58

Teleekranda saat 14-ü vurdu. On dəqiqədən sonra evdən çıxmalı idi. 14:30-da işdə nahar fasiləsi qurtarırdı.

Qəribə olsa da, saat zənginin səsi cəsarətini yenidən özünə qaytardı. O, həqiqət haqqında car çəkən, amma səsini heç kəsin eşitmədiyi tənha həyula idi. Əgər hətta belədirsə də, yenə sözlərini dediyi, yazdığı müddətdə dünyada hansı prosesinsə arası kəsilməyəcəkdi. Sözünü heç kimə eşitdirə bilmərsən, amma ən azı, normal insan kimi qalırsan, bəşər nəslinin irsini yaşadırsan, qoruyursan.

Uinston masanın arxasına keçdi, qələmi mürəkkəbə batırıb yazmağa başladı.

Gələcəyə, yaxud keçmişə – fikrin azad pərvaz etdiyi, insanların bir-birindən seçildiyi, tənha yaşamadığı, həqiqətin həqiqət kimi dərk edildiyi, var olanların heçliyə çevrilmədiyi dövrə –

Tənhalar, yalqızlar dövründən, Böyük Qardaş və kifirkirlik epoxasından – salamlar!

Artıq canlı meydə çevrildiyinin fərqində idi. Ona görə də məhz indi, fikirlərini ifadə etmək qabiliyyətini yenidən özünə qaytarandan sonra geriye dönüş üçün heç bir yol

qoymayan zəruri addım atdığını düşünürdü. Hər bir hərəkətin nəticəsi həmin hərəkətin özündə təcəssüm olunur. Uinston yazıya davam etdi.

Fikir cinayəti ölümlə nəticələnmir. Fikir cinayətinin özü ÖLÜM deməkdir.

İndi, artıq ölü olduğunu biləndən sonra bacardığı qədər çox yaşamağa çalışmalı idi. Sağ əlinin iki barmağı mürəkkəbə bulaşmışdı. Belə əhəmiyyətsiz detal da adamı güdaza verə bilirdi. Nazirlikdəki yaxşı iybilmə qabiliyyətinə malik təəssübkeşlərdən biri (məsələn, külrəngi saçları olan balacaboy qadın, ya da Ədəbiyyat Departamentindəki çilçil sifətli qarasaç qız) sənin nahar fasiləsində nə üçün işlədiyini, niyə köhnə vaxtlardakı kimi qələmdən istifadə etdiyini, ən başlıcası isə nə yazdığını fikirləşər, lazımı yerə xəbər çatdırı bilirdi. Uinston hamam otağına keçib dənəvər, qəhvəyi rəngə çalan və adamın dərisini, az qala, qaşov kimi sürtüb təmizləyən sabunla barmaqlarını diqqətlə yudu.

Gündəliyi masanın siyirməsinə qoydu. Gizlətmək fikrinə düşməyin mənası yoxdu. Amma istənilən halda tapıbtapmadıqlarından xəbər tutmaq istəyirdi. Səhifənin üstünə tük atmaq elə böyük ehtiyatlılıq nümunəsi sayıla bilməzdi. Uinston barmağının ucu ilə güclə gözə görünən ağ rəngli bərkimiş toz dənəciyini götürüb cildin yuxarı küncünə qoydu. Əgər gündəliyə toxunsaydılar, toz dənəciyi yerindən düşəcəkdə.

III fəsil

Uinston yuxuda anasını görürdü.

Yadında qalan – on, ya on bir yaşında anasının yoxa çıxması idi. Anası saman rəngli saçları olan ucaboylu, gözəl, şahənə qadındı. Az danışırdı, hərəkətlərində də astagəl idi. Atası yadında daha dumanlı qalmışdı: arıq, qarasaçlı idi, həmişə səliqəli kostyum geyir (ayaqqabılarının altlığının çox nazik olması xatirindən silinməmişdi), eynək taxırdı. Deyəsən, ikisi də 50-ci illərin əvvəllərindəki ilk böyük təmizləmədən birinin qurbanı olmuşdu.

Yuxuda anasını özündən qat-qat aşağıda, haradasa, dərin bir yerdə oturan vəziyyətdə görmüşdü. Balaca bacısı da qucağında idi. Bacısını heç xatırlamırdı. Qızcıqaz yadında, sadəcə, iri gözləri ilə adama daim matdım-matdım baxan sakit, dilsiz-ağızsız körpə kimi qalmışdı. İkisi də aşağıdan-yuxarı onu diqqətlə süzürdü. İkisi də yerin altında – ya quyuda, ya da çox dərin qəbirin içərisində idi. Getdikcə daha aşağı enir, uzaqlaşır dılar. Bəlkə də, dənizin dərinliyinə batan gəmidən, suyun tutqun layları arxasından Uinstonu baxırdılar. Salonu hələ hava vardı. Onlar Uinstonu, Uinston da onları görürdü. Lakin gəmi get-gedə artan sürətlə yaşılmıtlı suyun dərinliklərinə dalırdı. Bir neçə saniyə də keçəndən sonra həmişəlik gözdən itəcək dilər. O, burada işıqda, havada dayanıb. Anası ilə bacısını isə girdab udur. Məhz Uinstonun yuxarıda qalması üçün onlar orada – aşağıda, ölümün ağışında idilər. Bunu Uinston da, anası ilə bacısı da başa düşür dülər. Hər şeyə anlayışla yanaşdıqları sifətlərindən də aydın görünür dülər. Üzlərində heç bir narazılıq, yaxud tənə ifadəsi yox idi. Ürəkləri də bu hissələrdən xali idi. Uinstonun sağ qalması üçün ölməli olduqlarından, deyəsən, o qədər də üzülür dülər. Çünki bu, gerçəkliyin qaçılmaz qanunlarından biri idi.

Uinston hadisələrin axarını indi heç cür xatırlaya bilmirdi. Amma yuxusunda da əyan olduğu kimi, anası ilə bacısının onun yaşaması naminə həyatlarını qurban verdiklərini anlayırdı. Gözləri önündə cərəyan edən tək cə səciyyəvi yuxu səhnələri deyildi, həm də insanın əqli həyatının davamı idi; yuxuda həyatın elə anları, yaddaşa hopmuş elə təəssüratlar canlanırdı ki, oyanandan sonra da onlar sənə yeni və qiymətli görünür dülər. İndi Uinstonu birdən-birə sarsıdan anasının, təxminən, otuz il əvvəlki ölümü idi. Bu ölüm anlaşılması imkan xaricində olan kədərli və faciəli hadisə idi. Anladığı qədər faciə keçmiş dövrün özü ilə, hələ şəxsi həyatın, məhəbbət və dostluğun mövcud olduğu, ailə üzvlərinin səbəbini izah etməyə ehtiyac duymadan bir-birinin arxasında dayandıqları zamanın həmişəlik itirilməsi ilə bağlı idi. Anasının xətirəsini ürəyində tikan kimi yaşadırdı. Anası onu sevərək dünyadan köçmüşdü. Uinston hələ çox kiçik və xudbin olduğundan onun sevgisinə övlad məhəbbəti ilə qarşılıq verə

bilməmişdi. Anası son dərəcə şəxsi, sarsılmaz hisslərə sədaqətinə görə indi Uinstonun xatırlaya bilmədiyi hansısa yolla özünü qurban verməyi yaşamaqdan üstün tutmuşdu. Başa düşürdü ki, belə şeylər indi əsla təkrarlana bilməz. İndi qorxu, nifrət, ağrı var, lakin hisslərdəki ləyaqət yoxdur, dərin, yaxud hər şeyi ehtiva edən kədər yoxdur. Uinston bütün bunları neçə yüz fut¹ dərinlikdə, hələ də batmaqda olan gəmidəki anası ilə bacısının yaşılımtıl su laylarının altındakı geniş açılmış gözlərində görürdü.

Yumşaq otlu çəmənlikdə dayanmışdı. Qüruba meyillənməkdə olan yay günəşinin şüaları altında hər tərəf qızılı rəngə çalır. Bu mənərə yuxusuna elə tez-tez girirdi ki, həmin yeri gerçək həyatda, həqiqətən də, görüb-görmədiyini heç vaxt dəqiqləşdirə bilmirdi. Ayıldandan sonrakı düşüncələrində Uinston günəş nurunda çimən o çəmənliyi Qızıl Ölkə adlandırmışdı. Bir qədər solğun, bəzi yerlərdə otunu dovşanların didişdirədiyi çəmənlik... Ortasından cığır keçirdi. Cığırın kənarlarında köstəbəklərin qazıb çıxardıqları torpaq topaları vardı. Külək canlı hasar kimi çəmənliyin kənarında sıralanmış qarağacların budaqlarını ahəstəcə silkələyirdi. Sıx yarpaqlar qadın saçları kimi dalğalanırdı. Haradasa, lap yaxınlıqda gözəgörünməz balaca çay axırdı. Sahilində, söyüd budaqlarının üzərinə kölgə saldığı kiçik nohurlarda isə balıqlar sayrışırdı.

Qarasaçlı qız çəmənlikdən keçib ona tərəf gəlirdi. Əlinin ani hərəkəti ilə paltarını parçalayıb, daha bezmiş, usanmış kimi bir kənara tulladı. Bədəni hamar və ağ idi, lakin Uinstonda heç bir istək doğurmurdu. Ona yalnız gözücu baxmaqla kifayətləndi. Hər şeydən çox qızın paltarını cırraraq nümayişkarənə əda ilə kənara atması xoşuna gəlmişdi. Hərəkətinin zərifliyi və saymazyanalığı ilə, sanki, bütün bir mədəniyyətin, bütün bir təfəkkür tərzinin üstündən xətt çəkmiş, Böyük Qardaşı, Partiyanı, Fikir Polisini – hamısını bu parlaq jestlə yox edib heçliyə döndərmişdi. Bu zərif əl hərəkəti də əski zamanların yadigarı idi. Uinston dodaqlarında “Şekspir” kəlməsi ilə yuxudan ayıldı.

Teleekran bir not üzərində otuz saniyədən bəri davam edən uzun, qulaqbatırıcı fit çalır. Saat səhər 7:15-i göstərirdi. Fit işə gedənləri yuxudan oyatmaq üçün verilirdi.

¹ Fut – 30,479 sm-ə bərabər ölçü vahidi

Uinston yataqdan qalxdı. Lüt yatırdı, çünki Kənar Partiya-nın üzvlərinə ildə yalnız üç min kuponluq paltar talonu verirdilər. Təkcə bir pijamanın qiyməti isə 600 kupon idi. Stulun başına atdığı köhnə alt paltarlarını götürüb geyindi. Üç dəqiqədən sonra Səhər Gimnastikası başlanacaqdı. Öskürək isə Uinstonu ikiqat eləmişdi. Səhərləri, adətən, belə dəhşətli öskürəklə açırdı. Ciyərlərində hava çatmadığından boğulurdu. Yalnız təzədən arxası üstə yatağına uzanıb bir neçə dəfə dərinədən nəfəs alandan sonra tənəffüsünü nisbətən qaydaya sala bilirdi. Öskürəyin şiddətindən damarları şişib-genişlənir, ayağının varikoz yarası qaşınmağa başlayırdı.

– Otuz yaşdan qırx yaşadək olanlar qrupu! – teleekrandan cingiltili qadın səsi eşidilirdi. – Otuz yaşdan qırx yaşa qədər olanlar! Çıxış vəziyyəti alın. Otuz yaşdan qırx yaşa qədər!

62

Uinston teleekranın qarşısında özünü qurudub dayandı. Əynində qısa tuman, ayağında gimnast ayaqqabıları olan nisbətən gənc görünüşlü, lakin bədəninin damarları çıxmış qadın bütün teleekranı tutmuşdu.

– Qollarınızı yuxarı qaldırın sonra yana açın! – deyə o, komanda verirdi. – Ardımca təkrar edin. Sayla başla! Bir, iki, üç, dörd! Bir, iki, üç, dörd! Bir az cəld tərpinin, yoldaşlar. Çalışın hərəkətlərinizdə canlılıq olsun. Bir, iki, üç, dörd! Bir, iki, üç, dörd!

Öskürək ağırları gördüyü yuxunun təsirini hələ də Uinstonun beynindən çıxara bilməmişdi. Səhər idmanının ritmik hərəkətləri isə bəzi təfərrüatları, sanki, yaddaşında yenidən canlandırır. Adətkərdə şəkildə qollarını yuxarı qaldırıb yana açır, sifətinə Səhər Gimnastikası üçün zəruri olan məmnunluq ifadəsi verir, eyni zamanda ilk uşaqlıq illərinin dumanlı xatirələrini yaddaşında dirçəltməyə çalışırdı. Bu, son dərəcə çətin idi. Əllinci illərdən arxada qalan hadisələrin hamısı yaddan çıxmışdı. Üz tuta biləcəyin hansısa yazılı qeydlər olmayanda hətta şəxsi həyatın təfərrüatlarını xatırlamaq da çətinlik törədirdi. Reallıqdan daha çox, bəlkə də, gerçək həyatda baş verməyən hadisələr göz önündə canlanırdı. Təbiətinə, ruhuna nüfuz edə bilmədiyin proseslərin təfərrüatları yadına düşürdü. Arada isə tamamilə unudulmuş bütöv zaman kəsimleri qalırdı. O vaxtlar hər şey

tamam fərqli idi. Hətta ölkələrin adları, onların xəritədəki sərhədləri də indikindən fərqlənirdi. Məsələn, o zaman Birinci Uçuş Zolağı hələ indiki adını daşımırdı, İngiltərə, ya da Britaniya adlanırdı. London isə – bu məqam Uinstonun yanında dəqiq qalmışdı – həmişə London olmuşdu.

Uinston ağıl kəsəndən sonra ölkənin müharibə aparmadığı dövrü heç cür xatırlaya bilmirdi. Lakin uşaqlıq illərinin mühüm hissəsinin sülh şəraitində keçdiyi dəqiq yadında idi. İlk xatirələrindən biri hamını heyrətdə qoyan gözənilməz hava hücumu ilə bağlı idi. Bəlkə, Kolçestərə atom bombasını da elə o vaxt atmışdılar. Hava hücumunun özünü xatırlamırdı. Amma atasının əlindən bərk-bərk yapışdığı və yay kimi burula-burula üzüaşağı, yerin altına uzanan pilləkənlərlə aşağı endikləri yadında idi. Ayaqları dəmir pillələrə toxunduqca hər tərəfə boğuş tapıltı səsi yayılırdı. Uinston yoruldu. Zıqqıldamağa başladı. Atasını bunu görəb bir az nəfəs dərmələri üçün dayandı. Anası, həmişəki kimi, öz xəyal aləminə qapılaraq onlardan xeyli arxada asta addımlarla gəlirdi. Qucağında, deyəsən, südəmər bacısını tutmuşdu. Bəlkə də, səhv edirdi, bəlkə də, bu, yatacaq dəstənin yığıldığı adi boğuş idi. Uinston o vaxtlar artıq balaca bacısının doğulduğuna qəti əmin deyildi. Nəhayət, nisbətən işıqlı, səssiz, izdihamlı yerə çatıb dayandılar. Buranın metro stansiyası olduğunu başa düşdü.

Adamlar daş döşəməyə sərələnməmişdilər. Bəziləri, az qala, bir-birinin belinə minərək dəmir arakəsmələrin üstündə özlərinə yer eləmişdilər. Uinston, atası və anası döşəmədə yer tapdılar. Yaxınlıqdakı dəmir arakəsmənin üstündə bir qoca ilə qarı yan-yan oturmuşdu. Qocanın əynində abırlı qara kostyum vardı. Qara kepkasını ağappaq saçlarının üstündən bir qədər arxaya, peysərinə tərəf sürüşdürmüşdü. Sifəti tünd-qırmızıya çalırdı, mavi rəngli gözləri yaşla dolmuşdu. Qocadan möhkəm cin iyi gəlirdi. İy təkə ağzından deyil, bütün bədənindən yayılırdı. Sifətindən təvəzinə cin tökülürdü. Gözlərindən də yaş yerinə tərtəmiz cin axdığını düşünmək olardı. Qoca sərxoş idi. Amma bununla belə, bütün görkəmindən həqiqi və dözülməz dərd içərisində çırpındığı aydın sezilirdi. Hətta Uinston öz uşaq ağılı ilə qocaya dərindən bədbəxtlik üz verdiyini anlamışdı. Bu bədbəxtliyə görə nə adamın günahından

keçmək, nə də bir çarə tapmaq mümkün idi. Uinston nə baş verdiyini təxmin edirdi. Bədbəxtliyin, hətta fəlakətin səbəbini də bilirdi. Qocanın çox sevdiyi yaxın bir adamı, bəlkə də, balaca qız nəvəsi öldürülmüşdü. Hər iki-üç dəqiqədən bir o, eyni sözləri təkrarlayırdı.

– Onlara inanmamalı idik. Axı mən sənə dedim, qarı! Axı bunu sənə dedim. Bu da inanmağımızın nəticəsi. Mən həmişə demişdim. Bu quzğunlara inanmaq olmazdı.

Etibarını itirmiş quzğunların kimliyini Uinston xatırlaya bilmirdi.

O vaxtdan bəri dava arasıkəsilmədən davam edirdi. Əslində, fasiləsiz savaşın eyni müharibə olduğunu söyləmək çətin idi. Uşaqlıq illərində bir neçə ay dalbadal hətta Londonun küçələrində aramsız döyüşlər getdiyi yadına gəlirdi. Hətta o döyüş səhnələrindən bəzilərini yaxşı xatırlayırdı. Amma həmin dövrün tarixini izləmək, kimin kimlə vuruşduğunu söyləmək mümkün deyildi. Çünki müharibə haqqında, mövcud qüvvələr nisbəti haqqında indikindən fərqli görünə biləcək heç bir yazılı sənəd, heç bir şifahi əhvalat, heç bir xatırlatma qalmamışdı. Məsələn, indi, 1984-cü ildə (əgər, həqiqətən də, 1984-cü ildirsə!) Okeaniya Avrasiya ilə müharibə aparırdı. İstasiya ilə sülh vəziyyətində idi. Heç kəs nə aşkarda, nə də gizləndə bu üç dövlətin qarşılıqlı münasibətlərini əvvəlki dövrlərdə hansı şəkildə qurduqlarını təsəvvürünə də gətirə bilməzdi. Ancaq Uinston Okeaniyanın yalnız son dörd ildə Avrasiya ilə müharibə apardığını, İstasiya ilə müttəfiq olduğunu dəqiq bilirdi. Bu gizli məlumatın çox cüzi hissəsindən xəbərdar olan tək-tük adamlardan biri idi. Çünki hələlik yaddaşı yetərinə nəzarət altına alınmamışdı. Düşmənlə müttəfiqin yerdəyişməsi haqqında isə heç zaman rəsmi məlumat verilmirdi. Əgər Okeaniya Avrasiya ilə müharibə vəziyyətindədirsə, deməli, Okeaniya həmişə Avrasiya ilə müharibə aparmışdır. İndiki düşmən həmişə şər və pisliklərin daimi təcəssümü sayılırdı. Deməli, nə keçmişdə, nə də gələcəkdə onunla hər hansı razılığın əldə edilməsini təsəvvürə gətirmək imkan xaricində idi.

“Ən dəhşətli isə budur ki, – Uinston belinin ağrısından güclə nəfəs alaraq (indi əllərini çanaq sümüyünün üstünə qoyub bütün gövdələrini oynadırdılar, bu, xüsusilə

kürək əzələləri və fəqərə sütunu üçün faydalı sayılırdı) fikrində, bəlkə də, on mininci dəfə eyni mətləbin üzərinə qayıdırdı, – ən dəhşətli isə budur ki, iddia edilənlər, əslində, doğru da ola bilər. Əgər Partiya keçmiş əl uzadıb həqiqətən olmuş hadisənin *heç zaman baş vermədiyini* deyirsə, bu, işgəncə və ölümdən də dəhşətli deyilmi?”

Partiya Okeaniyanın heç zaman Avrasiya ilə müttəfiq olmadığını deyir. O – Uinston Smit isə dəqiq bilir ki, dörd ildən də az müddət bundan öncə Okeaniya ilə Avrasiya müttəfiq idilər. Lakin həmin məlumat harada əks olunub? Yalnız onun yaddaşında. Onu, Uinston Smiti isə istənilən halda lap tezliklə yox edəcəklər. Əgər qalan hamı Partiyanın yalanını qəbul edirsə, əgər bütün sənədlərdə eyni nağıl yazılırsa, onda həmin yalan mütləq tarixə köçəcək və həqiqətə çevriləcək. Nahaq yerə Partiya şüarında deyilmir ki: “Keçmişə hökm edən gələcəyə də hökm edir. Bu günə hökm edən keçmişə də hökm edir”. Lakin münasibət baxımından dəyişkən olan keçmiş özünün əsas mahiyyəti ilə heç vaxt dəyişikliyə məruz qalmamışdı. İndi həqiqət sayılanlar əsrlər boyu da həqiqət olmuşdu. Hər şey çox bəsitdir. Sadəcə, yaddaş üzərində arasıkəsilməz qələbələr çalmaq lazımdır. Bu, “*gerçəkliyə nəzarət*”, Yenidildə isə “*ikifikirlilik*” adlanır.

– Azad! – deyə sifəti bir az mülayimləşən gimnastika müəllimi komanda verdi.

Uinston əllərini yana saldı. Asta-asta nəfəs almağa başladı. Ağı *ikifikirliliyin* keçilməz labirintlərinə dalmışdı. Bilə-bilə bilməmək, həqiqətə tam sahib olduğun halda, məharətlə uydurulmuş yalanlara rəvac vermək, biri digərini istisna edən iki fikrin tam zidd olduqlarını anladığın halda, onların ikisinə də tərəfdar çıxmaq, məntiqi məntiqə öldürmək, əxlaqdan danışib əxlaqı məhv etmək, demokratiyanın qeyri-mümkünlüyünə inanmaq və Partiyanın demokratiyanın keşiyində dayandığını söyləmək, unudulması zəruri sayılanı unutmaq, ehtiyac duyulanda isə onu yenidən yaddaşda canlandırmaq və təkrar yaddaşdan qoparıb atmaq, ən başlıcası isə eyni bir prosesi həmin prosesin özünə tətbiq etmək... Məsələnin ən incə məqamı da elə bunda idi: şüurlu şəkildə şüurun üzərindən xətt çəkmək və bu zaman şüurlu özünühipnozla məşğul

olduğunu dərk etməmək! Hətta “*ikifikirlilik*” məfhumunun özünü anlamaq üçün *ikifikirlilikdən* yararlanmaq lazım gəlirdi.

Gimnastika müəllimi yenidən farağat vəziyyəti almağı əmr edirdi.

– İndi isə baxaq, kim əl barmaqlarının ucunu ayaq barmaqlarına toxundura bilir, – deyə əvvəlkindən də həvəslə danışırdı. – Dizlərinizi əyməyin, yoldaşlar! Bir-iki! Bir-iki!

Uinston bu təmrinə nifrət edirdi. Gərgin vəziyyətdə dayandığından yançaqlarından tutmuş topuğuna qədər bütün ayağı sızıldayırdı. Çox vaxt səhər idmanı öskürək tutması ilə nəticələnirdi. Düşüncələrindəki həzin ovqat dərhal yoxa çıxırdı. Fikirləşirdi ki, keçmiş, sadəcə, dəyişdirilməyib, keçmiş yerli-dibli məhvi edilib. Hətta ən bəsit fakt da sənin yaddaşından başqa heç yerdə təsbit olunmayıbsa, onun gerçəkliyini necə sübut edə bilərsən? Böyük Qardaş haqqında ilk dəfə nə zaman eşitdiyini xatırlamağa çalışdı. Deyəsən, haradasa, 60-cı illər idi. Amma indi bunu dəqiqləşdirmək qeyri-mümkündür. Təbii ki, Partiyanın tarixi ilə bağlı mənbələrdə Böyük Qardaş sadıq əsgər və lider kimi öz yerini İnkilabın ilk günlərindən başlayaraq tutmuşdur. Tədricən onun qəhrəmanlıqları daha geriyə və daha dərinlərə – başlarına silindr adlanan əcaib şlyapalar qoymuş kapitalistlərin London küçələrində iri, par-par yanan avtomobillərdə və at qoşulmuş yanı şüşəli ekipajlarda cövlan etdikləri əfsanəvi 30–40-cı illərə tərəf sürüşdürülmüşdü. Bu nağıllarda nə qədər həqiqət, nə qədər yalan olduğu artıq heç kimə bəlli deyildi. Uinston Partiyanın özünün nə zaman yarandığını xatırlaya bilmirdi. Hətta “İngsos” məfhumunun da 60-cı illərdən əvvəl işlənməsi ona inandırıcı görünmürdü. Amma təbii ki, bu söz özünün Köhnədidəki “ingilis sosializmi” variantında daha əvvəllər də var idi. Hər şey dumana bürünüb yox olurdu. Ən aşkar yalanlara qarşı çıxmağa da heç kimdə cəsarət çatışmırdı. Məsələn, Partiya tarixi kitablarında iddia olunduğu kimi, təyyarəni ilk dəfə Partiyanın ixtira etməsi fikri həqiqətdən çox uzaq idi. Təyyarələri lap uşaqlıq illərindən xatırlayırdı. Lakin nəyi isə sübuta yetirmək mümkün deyildi. Çünki heç bir sənəd-sübut qalmamışdı. Uinston bütün həyatı boyu yalnız bir dəfə tarixi faktın sax-

talaşdırılması ilə bağlı təkzibolunmaz sənədi əlində tuta bilməmişdi. Onda da...

– Smit, – teleekrandan gimnastika müəlliminin deyincən səsi eşidildi. – 6079! Smit U! Bəli, siz! Axıra qədər əyilin. Tənbəllik etməsəniz, bacararsınız. Amma özünüzü əziyyətə salmaq istəmirsiniz. Əyilin, bir az da əyilin. İndi daha yaxşıdır, yoldaş. Sərbəst hərəkətə keçid. Qrup, ardımca təkrar edin.

Uinstonun bədənini isti tər basmışdı. Sifətində isə bir əzələ də tərpənmirdi. Ruhdan düşdüyünü heç vəchlə bürüzə vermək olmazdı. Əsəbiləşdiyini heç vəchlə göstərmək olmazdı. Ələ düşmək üçün bircə dəfə nəzərlərini teleekrandan yayındırmağın kifayətdir. Uinston dayanıb gimnastika müəlliminin əllərini başı üzərinə qaldırmasına, yalnız zərif hərəkətlə deyil, həm də məhərət və cəldliklə qaldırmasına, sonra isə əyilib əl barmaqlarını ayaq barmaqlarının ucuna toxundurmasına tamaşa edirdi.

– Bax belə, yoldaşlar! Sizin də bu hərəkəti təkrar etməyinizi istəyirəm. Bir də baxın. Mənim otuz doqquz yaşım var, dörd uşaq anasıyam. Baxın.

Qadın yenidən aşağı əyildi.

– Görürsünüz, mənim dizlərim qətiyyənlə tərpənmir. İstəsəniz, siz də belə edə bilərsiniz, – qadın belini düzəldərək dilləndi. – Qırx beş yaşından aşağı hər kəs asanlıqla əllərini ayaq barmaqlarına toxundura bilər. Bizə ön atəş xəttində vuruşmaq səadəti nəsisib olmayıb. Amma ən azı, özümüzü formada saxlamağa borclu yuq. Malabar cəbhəsindəki döyüşçülərimizi yada salın! Üzən Qalalardakı dənizçilərimizi xatırlayın! Görün onlar necə çətinliklərlə üzləşirlər. Gəlin bir də sınaqdan keçirək. Bax, indi yaxşıdır, yoldaş, çox yaxşıdır! – deyə o, bütün iradi qüvvəsini toplayıb son bir neçə ildə ilk dəfə əlini ayaq barmaqlarına toxundurmağı bacaran Uinstonu təriflədi.

IV fəsil

Teleekran yaxında olsa da, Uinston iş gününü heç cür tərgidə bilmədiyi ümitsizcəsinə, sinədolusu ah çəkməklə başladı. Nitqyazarı özünə yaxınlaşdırdı, mikrofonun tozunu

sildi, eynəyini gözüne taxdı. Sonra masanın sağ tərəfindəki pnevmatik borudan düşən dörd kağız bürməsinə açıb hamarladı və sancaqla bərkitdi.

Kabinəsinin divarlarında üç çıxış yeri, yaxud yuvacıq vardı. Nitqyazardan sağ tərəfdəki kiçik pnevmatik boru yazılı tapşırıqların, sol tərəfdəki isə qəzetlərin alınması üçün nəzərdə tutulmuşdu. Yanda, əlinin çatacağı məsafədə məftil torlu qapağı olan daha böyük yuva yerləşirdi. Bura lazımsız kağızları atırdılar. Belə yuvacıqlar binada minlərlə, bəlkə də, on minlərlə idi. Onlar təkcə otaqlarda deyil, qısa məsafələrlə koridorlarda da yerləşdirilmişdi. Adını, nədənsə, yaddaş yuvası qoymuşdular. Əməkdaşlardan biri hansısa istifadə müddəti bitmiş sənəddən canını qurtarmaq istəyirdisə, yaxud döşəməyə düşmüş təsadüfi kağız parçası görürdüsə, dərhal yaxınlıqdakı yaddaş yuvasının qapağını qaldırır, əlindəkini ora atırdı. İsti hava cərəyanı lazımsız sənədi, yaxud kağız parçasını sorub binanın zirzəmisindəki nəhəng sobalara aparırdı.

68

Uinston hamarlayıb qarşısına qoyduğu vərəqlərə baxdı. Hərəsində Nazirlikdə işlədilən teleqraf üslubunda bir-iki sətirik tapşırıq yazılmışdı. Tapşırıqların dili hələ tam Yenidil deyildi, lakin daxili məqsədlər üçün istifadə olunan çoxsaylı Yenidil ünsürləri ilə zəngin idi.

tayms 17.03.84 bq nitq yanlış afrika dəqiqləşdirməli
tayms 19.12.83 qarşıdan gələn 83 il 4 rüb 3 ip mətbəə xətalari, cari sayla uyğunlaşdırmalı
tayms 14.12.84 rifnaz yanlış şokolad dəqiqləşdirməli
tayms 03.12.83 bq nitq ikiqat mənfəi mövcud olmaları xatırlanması arxiv üçün əvvəldən sona yenidən yazmalı

Uinston məmnunluq hissi ilə dördüncü vərəqi bir tərəfə itələdi. Xüsusi məsuliyyət tələb edən dolaşmaq məsələ idi. Onu axıra saxlamaq daha yaxşıdır. Qalan üçü artıq əlinin öyrəşdiyi adi işlərdi. Amma ikinci ilə bağlı bəzi rəqəmlərin dəqiqləşdirilməsi kimi yorucu axtarılarla məşğul olmaq lazım gələcəkdi.

Uinston teleekranda “geri tarixlə” sözlərini yığıb “Tayms”ın tapşırıqlarda göstərilən köhnə saylarını tələb etdi. Bir neçə dəqiqədən sonra pnevmatik boru onları önünə,

masanın üstünə atdı. Göndərilən saylarda bu və ya digər səbəbə görə dəyişdirilməsi, rəsmi dillə deyilsə, dəqiqləşdirilməsi tələb olunan məqalələr və məlumatlar vardı. Məsələn, Böyük Qardaşın “Tayms”ın 17 mart tarixli sayında çap edilmiş bir gün əvvəlki nitqində Cənubi Hindistan cəbhəsində sakitlik olacağı, Avrasiya qoşunlarının isə tezliklə Şimali Afrikada hücum əməliyyatlarına başlayacaqları bildirilirdi. Amma tezliklə bunun tam əksinə olaraq, Avrasiya orduları Cənubi Hindistanda hücumu keçmişdilər. Şimali Afrikada isə heç bir fəallıq nəzərə çarpmamışdı. Böyük Qardaşın nitqinin bu hissəsini yenidən elə yazmaq lazım idi ki, hadisələrin məhz bu ssenari üzrə inkişafının dəqiq proqnozu əvvəlcədən verilmiş olsun.

Yenə “Tayms” özünün 19 dekabr tarixli sayında 1983-cü ilin Dördüncü, yaxud Doqquzuncu Üçillik Planının altıncı rübü üçün müxtəlif çeşidli zəruri istehlak malları istehsalının rəsmi proqnozlarını çap etmişdi. Qəzetin bugünkü sayında isə faktiki istehsal haqqında məlumat verilmirdi. Buradan da ilkin rəqəmlərlə gerçək istehsal arasında böyük fərqlər yarandığı aşkara çıxmışdı. Proqnoz faktiki göstəricilərlə uyğunlaşdırılmalı idi. Üçüncü vərəqdə söhbət düzəldilməsi çox asan olan adi yanlışlıqdan gedirdi. Az öncə, fevral ayında Rifah Nazirliyi 1984-cü ildə şokolad normasının azaldılmayacağını bildirmişdi (rəsmi məlumatda bu, “qəti bəyan etmişdi” şəklində verilmişdi). Əslində isə artıq Uinstonun teleekrandan öz qulaqları ilə eşitdiyi kimi, gələn həftənin sonundan etibarən normanın 30 qramdan 20 qrama endiriləcəyi elan olunmuşdu. İndi Rifah Nazirliyinin son xəbərdarlığı ilə ilkin vədin yerini dəyişdirmək, normanın azaldılacağına hələ fevralda nəzərdə tutulduğunu yazmaq lazım idi.

Uinston ilk üç tapşırığı yerinə yetirib islah edilmiş vərəqələri nitqyazardan çıxardı, “Tayms”ın müvafiq sayları ilə birlikdə pnevmatik boruya qoydu. Sonra vərdişkar hərəkətlə alınan tapşırıqları və onların üzərində işləyərkən elədiyi qeydləri bürmələyib yandırılmaq üçün yaddaş yuvasına atdı.

Pnevmatik boruların uzanıb-getdiyi gözəgörünməz labirintlərdə nələr baş verdiyini dəqiq bilmirdi. Lakin ümumi təsəvvürü vardı. “Tayms”ın göstərilən sayı ilə bağlı zəruri

düzəlişlər aparıldıqdan və bir daha yoxlandıqdan sonra həmin say əvvəlki tarixlə çap olunub cildə tikilməli, köhnə say isə məhv edilməli idi. Bu arasıkəsilməz dəyişmə, yeniləmə əməliyyatı yalnız qəzetlərin üzərində aparılmırdı. Hər hansı ideoloji, yaxud siyasi əhəmiyyət kəsb edən bütün zehni əmək məhsulları – kitablar, jurnallar, broşürələr, plakatlar, intibahnamələr, filmlər, fonogramlar, karikaturalar, fotolar da eyni qayda ilə günün tələblərinə uyğun şəkildə dəyişdirilirdi. Günbəgün, bəlkə, dəqiqəbədəqiqə keçmiş bu günlə uyğunlaşdırılırdı. Ona görə də sənədlər vasitəsilə Partiyanın istənilən öncəgörməsinin tam dəqiq və əsaslı olduğunu sübuta yetirmək mümkün idi. Bu sənədlərdə artıq günün ehtiyacları ilə zidd səslənən heç bir xəbərə, heç bir fərqli fikrə təsadüf edilmirdi. Tarix, sanki, köhnə perqament parçası idi; onu qaşayıb təmizləyir və tələbə uyğun şəkildə yenidən yazırdılar. Bu iş başa çatdırıldıqdan sonra saxtakarlığı sübuta yetirmək üçün əldə daha heç bir turalğa, heç bir dəlil qalmırdı.

70

Sənədləşdirmə Departamentinin Uinstonun işlədiyi şöbədən də qat-qat böyük şöbəsində çalışan əməkdaşların yeganə işi dəyişdirilməsi, yaxud məhv edilməsi tələb olunan kitabların, qəzetlərin və digər çap məhsullarının axtarılıb tapılmasından, toplanmasından ibarət idi. “Tayms”ın siyasi yanlışlıqlar, yaxud Böyük Qardaşın uğursuz peyğəmbərlikləri ilə bağlı, bəlkə də, on dəfələrlə dəyişdirilən, yenidən yazılan sayları orijinal tarixlə nəşr edilib cildləndirirdi və artıq dünyada bunun əksini sübut edəcək başqa bir nüsxə mövcud olmurdu. Kitablar da hər yerdən yığışdırılır, dönə-dönə yenidən yazılırdı. Aparılan dəyişikliklərlə bağlı heç bir məlumat verilmirdi. Hətta Uinstonun icra üçün aldığı və yerinə yetirəndən sonra dərhal məhv etdiyi tapşırıqlarda da saxtalaşdırma tələbi ilə bağlı kiçik bir işarə də olmurdu. Söhbət yalnız dəqiqlik naminə aradan qaldırılması tələb edilən səhvlərdən, yanlışlıqlardan, mətbəə xətalərindən və təhrifə uğramış sitatlardan gedirdi.

Əslində, Rifah Nazirliyinin rəqəmləri dəyişdirməsində Uinston hər hansı saxtalaşdırma görmürdü. Bu, sadəcə, bir cəfəngiyatın başqa cəfəngiyatla əvəz edilməsi idi. Baş-

dan-başa ağ yalandan ibarət göstəricilər də daxil olmaqla hazırlanan materialların əksəriyyətinin gerçək dünya ilə heç bir əlaqəsi yox idi. Statistika özünün həm ilk, həm də dəqiqləşdirilmiş variantında eyni dərəcədə fantaziya məhsulu sayıla bilərdi. Çox vaxt göstəricilərin özünü də barmaqdan sorub çıxarmaq lazım gəlirdi. Məsələn, Rifah Nazirliyi hər rübdə 145 milyon cüt ayaqqabı istehsal etməyi planlaşdırırdı. Sonda isə faktiki 62 milyon cüt ayaqqabı hazırlandığı bildirilirdi. Uinston proqnoz üzərində yenidən işləyəndə 145 milyonu, təxminən, üç dəfə azaldıb 57 milyona salırdı. Məqsəd, həmişəki kimi, sonda planın artıqlaması ilə yerinə yetirilməsi görüntüsü yaratmaq idi. Amma istənilən halda, 62 milyon gerçəkliyə 57, yaxud 145 milyondan zərrəcə yaxın deyildi. Bəlkə də, ölkədə, ümumiyyətlə, ayaqqabı istehsal olunmurdu. Heç kəs ayaqqabı istehsalının həcmi bilmir və bununla maraqlanmırdı. Məlum olan yalnız bir şey idi: hər rüb kağız üzərində, az qala, astronomik sayda ayaqqabı hazırlanıb satışa çıxarılsa da, Okeaniya əhalisinin yarısı hələ ayaqyalın gəzirdi. İrili-xırdalı bütün sənədləşdirilmiş göstəricilərin mahiyyəti bundan ibarət idi. Hətta ayın tarixinin də dəqiq bilinmədiyi xəyali dünyada hər şey mənasını itirərək heçliyə qovuşmuşdu.

Uinston zalın o başına baxdı. Qarşı tərəfdəki şüşə kabinetdə Tillotson soyadlı balacaboy, səliqə-sahmanlı, saqqalının rəngi qaraya çalan əməkdaş qəzeti dizinin üstünə qoyub başını nitqyazarın mikrofonuna tərəf əyərək həvəslə işləyirdi. Elə oturmuşdu ki, sanki, dediklərinin yalnız ikisinin – özü ilə teleekranın arasında qalmasını istəyirdi. Arada başını qaldıranda, elə bil, eynəyinin şüşələrindən Uinstonu qəzəb yağdırırdı.

Tillotsonu çox az tanıyırdı. Nə işlə məşğul olduğunu da bilmirdi. Sənədləşdirmə Departamentinin əməkdaşları işləri haqqında danışmağa çox həvəs göstərmirdilər. İki tərəfdən şüşə kabinetlərin düzülüyü, arasıkəsilməz kağız xışılısı və nitqyazara diktə olunan sözlərin uğultusundan başqa heç bir səsin eşidilmədiyi uzun, pəncərəsiz zalda Uinstonun hətta adlarını bilmədiyi, amma hər gün koridorlarda tələsik addımlarla obaş-bubaşa getdiklərini, Nifrət İkidəqiqəliklərində canfəşanlıqla əl-qol oynatdıqlarını gördüyü onlarca adam çalışırdı. Bilirdi ki, qonşu kabinetdə

oturan balacaboy, saçı kül rənginə çalan qadın bütün günü mətbuatı ələk-vələk edib buxara çevrilənlərin – artıq həyatda olmayan adamların adlarını tapmaq və hər yerdən pozmaqla məşğuldur. İşlə ilə həyatı arasında müəyyən uyğunluq da vardı. Üç-dörd il əvvəl öz ərinə də buxara çevirmişdilər. Uinston dan bir neçə kabinetə o tərəfdə isə yöndəmsiz, fikri dağınıq, xəyalpərvər bir adam – qulaqlarını dəhşətli dərəcədə tük basmış Amplfort soyadlı əməkdaş otururdu. O, vəzn və qafiyə sahəsində heyrətamiz istedadı ilə tanınırdı. Amplfort ideoloji tələblərlə ziddiyyət təşkil edən, lakin bu və digər səbəblərə görə kitablardan çıxarılması məqsəduyğun sayılmayan şeirlərin (onları kənonik mətnlər adlandırırdılar) formaca əvvəlkinə çox yaxın, lakin mənacə fərqli variantlarını hazırlayırdı. Əlliyyə yaxın əməkdaşın çalışdığı zal, sadəcə, yarım bölmə, Sənədləşdirmə Departamentinin nəhəng orqanizminin bir hüceyrəsi idi. Sağda, solda, arxada, qabaqda digər yarım bölmələrdə, bölmələrdə və şöbələrdə, az qala, bir qoşunluq əməkdaş nəfəs dərmədən ən müxtəlif məsələlər üzərində işləyirdi. Burada öz redaktorları, poliqrafiya mütəxəssisləri olan nəhəng mətbəələr, fotosəkilləri saxtalaşdırmaq üçün mükəmməl təchizatlı studiyalar fəaliyyət göstərirdi. Yüksək peşəkarlığı ilə seçilən mühəndislərin, rejissorların, lazımı səsləri məharətlə təqlid etməyi bacaran aktyorların topladığı televiziya studiyaları vardı. Yenidən baxılmasına ehtiyac duyulan kitabların və dövrü nəşrlərin siyahısını hazırlamaq üçün böyük referentlər ordusu durmadan çalışırdı. Təshih edilmiş sənədlərin saxlanmasıdan ötrü ucsuz-bucaqsız anbarlar tikilmiş, orijinal nüsxələri yandırmaq üçün gizli sobalar quraşdırılmışdı. Haradasa, naməlum məkanda bütün işlərə rəhbərlik edən beyin mərkəzi məxfi şəkildə fəaliyyət göstərirdi. Bu mərkəz keçmiş irsin hansı hissəsini qoruyub saxlamaq, hansı hissəsini saxtalaşdırmaq, hansı hissəsini isə məhv etməklə bağlı siyasi xətti hazırlayır, görülən işləri əlaqələndirirdi.

Nəhayət, Sənədləşdirmə Departamenti Həqiqət Nazirliyinin şöbələrindən yalnız biri idi. Onun əsas vəzifəsi təkcə keçmişə yenidən yaratmaq deyil, Okeaniya sakinlərini qəzetlər, filmlər, dərsliklər, televiziya verilişləri, pyeslər, romanlar və s. ilə təchiz etmək idi. Əyləncəli materiallardan

öyüd-nəsihətlərə, abidələrdən şüarlara, lirik şeirlərdən bioloji tədqiqatlara, məktəb dərsliklərindən Yenidil lüğətlərinə qədər – ağıla gələn və gəlməyən bütün informasiya fəaliyyəti bu Departamentdə cəmlənmişdi. Nazirlik yalnız Partiyanın müxtəlif ehtiyaclarını təmin etmirdi, həm də proletariyatın tələbatını ödəmək üçün nisbətən aşağı səviyyəli işləri də öz üzərinə götürmüşdü. Proletar ədəbiyyatı, musiqisi, dramaturgiyası, ümumilikdə proletar əyləncələri ilə məşğul olan şöbələrin böyük şəbəkəsi fəaliyyət göstərirdi. Həmin şöbələrdə mövzusu yalnız idman, kriminal xəbərlər və astroloji proqnozlardan ibarət düşük qəzetlər, beş-qəpiklik sensasiyalı povestlər, bayağı erotik filmlər, kobud emosional mahnılar hazırlanıb yayılırdı. Bütün bu yaradıcı fəaliyyət tam mexanikləşdirilmiş şəkildə – versifikator adlı xüsusi növ kaleydoskoplar vasitəsilə həyata keçirilirdi. Hətta Yenidildə adına Pornoseks deyilən ayrıca yarımölmə də yaradılmışdı. Burada ən aşağı səviyyəli pornoqrafiya məhsulları hazırlanırdı. Onu ünvan sahiblərinə bağlı zərflərdə göndərilirdilər. Nəinki Partiya üzvlərinin, hətta bilavasitə bu sahədə çalışanların özlərinin də həmin pornoqrafiya nümunələri ilə tanış olmaları qadağan edilmişdi.

İşlədiyi müddətdə pnevmatik boru masanın üstünə daha üç yeni tapşırıq atmışdı. Çox da çətin məsələlər deyildi. Uinston Nifrət İkidəqiqəliyinə gedənə qədər hamısının öhdəsindən gələ bildi. İkidəqiqəlik qurtaran kimi dərhal kabinetinə qayıtdı, rəfdən Yenidil lüğətini götürdü, nitqyazarı bir tərəfə itələyib eynəyinin şüşələrini sildi və bu günün ən mühüm tapşırığının icrasına başladı.

Uinston üçün həyatın əsas zövqü iş idi. Əksər hallarda xırda, darıxdırıcı materillarla işləməli olurdu. Amma bəzən elə çətin, dolaşlıq məsələlər ortaya çıxırdı ki, adam onların içərisində riyazi problemlərin dərinliyinə düşmüş kimi başını itirirdi. Yaxud elə incə saxtalaşdırmalar tələb olunurdu ki, burada İngsos prinsiplərinə dərin bələdlikdən, Partiyanın nə demək istədiyini dəqiqliklə müəyyən etmək bacarığından başqa köməyinə heç nə gələ bilmirdi. Uinston belə işləri yaxşı bacarırdı. Bəzən ona hətta əsas materialları Yenidildə çap olunan “Tayms”ın baş məqalələrini gözdən keçirməyi də etibar edirdilər. Bayaq bir kənara qoyduğunu kağızı götürdü.

tayms 03.12.83 bq nitq ikiqat mənfi mövcud olmayanların xatırlanması arxiv üçün əvvəldən sona yenidən yazmalı

Köhnəildə (yaxud adi ingilis dilində) mətn, təxminən, bu mənanı verirdi:

“Tayms” qəzetinin 3 dekabr 1983-cü il tarixli sayında Böyük Qardaşın Nitqi çox yarıtmaz şəkildə şərh edilmiş, aradan götürülmüş adamların adları çəkilməmişdir. Tamamilə təzadən yazın və arxivə verməmişdən əvvəl layihəni rəhbərliyə təqdim edin”.

74

Uinston başibəlalı məqaləni təkrar oxudu. Göründüyü kimi, Böyük Qardaşın Nitqinin əksər hissəsi Üzən Qalalardakı dənizçiləri siqaret və digər zəruri tələbat malları ilə təmin edən FFCC¹ şirkətinin təriflənməsinə həsr olunmuşdu. Daxili Partiyanın tanınmış üzvlərindən olan yoldaş Uayters adlı şəxs xüsusi fərqləndirilmiş, hətta İkincidərəcəli “Şüurlu xidmətlərə görə” ordeni ilə mükafatlandırılmışdı.

Üç ay sonra qəflətən, heç bir səbəb göstərilmədən FFCC şirkəti ləğv edilmişdi. Qəzetlərdə və teleekranda hər hansı məlumat verilməsə də, Uaytersin, habelə ona yaxın adamların etimadı doğrultmadıqları aşkara çıxmışdı. Burada təəccüblü bir şey yox idi. Siyasi caniləri məhkəməyə çəkmək bir yana qalsın, onları hətta ictimai qınaq hədəfinə çevirmək də məqbul sayılmırdı. Minlərlə adamı əhatə edən böyük təmizləmələr – satqınların və fikir canilərinin qorxaqcasına cinayətlərini boyunlarına alıb əfv dilədikləri, sonra isə edam olunduqları açıq məhkəmə prosesləri xüsusi tamaşalar idi və yalnız iki-üç ildə bir dəfə təkrarlanırdı. Partiyanın etimadını doğrultmayan sırayı adamlar isə, sadəcə, yoxa çıxırdılar. Bir daha belələrinin barəsində eşidən olmurdu. Başlarına nə iş gəldiyini heç kəs heç vaxt aydınlaşdırmağa cəhd göstərmirdi. Hətta bəzən dərhal qətlə yetirilmədikləri hallar da olurdu. Valideynlərindən başqa, müxtəlif vaxtlarda Uinstonun şəxsən tanıdığı otuza yaxın adam bu cür yoxa çıxmışdı.

¹ FFCC – Üzən Qalaların Təminatı Şirkəti (ing.)

Uinston dəftərxana sancağı ilə burnunu yüngülcə qaşıya-qaşıya fikirləşirdi. Üzbəüz kabinetdə yoldaş Tillston hələ də ağzını mikrofona yapışdırıb sirlə görkəmlə nə işə mızıldayırdı. Bir anlıq başını qaldırdı, eynəyinin şüşələri yenə əsəbiliklə od saçdı. Uinstonun fikrindən keçdi ki, bəlkə, yoldaş Tillstona da eyni tapşırığı veriblər. Tamamilə mümkün olan şeydir. Belə cəncəl məsələni heç vaxt yalnız bir icraçıya həvalə etməzlər. Komissiyaya tapşırmaq işə saxtalaşdırmanın miqyasını açıb-ağartmaq olardı. Çox ehtimal ki, indi, ən azı, on nəfər Böyük Qardaşın nə deməli olduğunu fərqli variantları üzərində baş sındırırdı. Sonra Daxili Partiyadakı hansısa düşünən beyin həmin variantları müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirəcək, onlardan birini seçəcək, redaktə edəcək, müxtəlif fikirləri ümumi əsas üzərində birləşdirəcəkdi. Nəticədə uydurulmuş yalan yazılı mənbələrdə öz əksini taparaq həqiqətə çevriləcəkdi.

Uaytersin nəyə görə qəzəbə tuş olduğu Uinstonla bəlli deyildi. Bəlkə, korrupsiyaya qurşandığına, işinin öhdəsindən gələ bilmədiyinə görə. Bəlkə, Böyük Qardaş populyarlıq qazanmış silahdaşından xilas olmaq qərarına gəlmişdi? Bəlkə, Uaytersin, yaxud yaxın adamlarının bölücü təmayülçülük fəaliyyətindən şübhələnirlər? Bəlkə... Deyəsən, ən ağılabatanı da sonuncu ehtimal idi – təmizləmələr və buxaraçevirmə prosesi dövlət idarəçiliyi mexanizminin zəruri tərkib hissəsi sayıldığından onları aradan götürmüşdü. Yeganə ipucu “mövcud olmayanların xatırlanması” ifadəsi idi. Bu, Uaytersin artıq məhv edildiyini göstərirdi. Doğrudur, hər hansı şəxsin həbsi həmişə onun labüd ölümü sayıla bilməzdi. Bəzən kimisə həbsdən azad edir, edam olunana qədər hətta bir-iki il azadlıqda gəzməsinə şərait yaradırdılar. Bəzən işə çoxdan ölmüş sayılan birisi həyula kimi gözlənilmədən peyda olur, yenidən, bu dəfə artıq həmişəlik yoxa çıxmamışdan əvvəl açıq məhkəmə prosesində yüzlərcə adamın əleyhinə ifadə verirdi. Amma Uayters daha mövcud deyildi. Heç vaxt mövcud olmamışdı. Yalnız Böyük Qardaşın nitqinin istiqamətini dəyişmək Uinstonla o qədər də uğurlu tapıntı kimi görünürdü. Onun baş vermiş hadisə ilə birbaşa əlaqəsi olmayan məsələlər haqqında mülahizə yürütməsi daha ağılabatan idi.

Nitqi satqınların və fikir cinayətkarlarının ənənəvi ifşası üzərində də qurmaq olardı. Lakin bu çox bəsit variantdır. Cəbhədəki qələbələrin sadalanması, yaxud Doqquzuncu Üçillik Planın böyük uğurla yerinə yetirilməsi isə nitqin mətnini mürəkkəbləşdirə bilərdi. Ən yaxşısı bir az fantaziyaya əl atmaq idi. Bu yaxınlarda düşmənlə döyüşdə qəhrəmancasına həlak olmuş yoldaş Oqilvinin obrazı qəflətən yaddaşın dərin qatlarından çıxaraq Uinstonun gözləri önündə canlandı. Bəzi hallarda Böyük Qardaş öz Nitqini həyat və ölümlərini başqalarına nümunə göstərdiyi adi, sırayı Partiya üzvlərinə həsr edirdi. Bu gün o, yoldaş Oqilvi haqqında danışacaq. Doğrudur, yoldaş Oqilvi adlı adam heç vaxt mövcud olmamışdı. Lakin beş-altı sətirlik yazı və bir-iki saxta fotosəkin köməyi ilə onu asanlıqla həyata gətirmək mümkün idi.

76

Uinston bir neçə dəqiqə fikirləşdi, sonra nitqyazarı özünə tərəf çəkib Böyük Qardaşın ənənəvi üslubunda diktə etməyə başladı. Hərbçi və pedant danışmaq ədasına, daim özü sual verib özü də cavab vermək kimi ("Biz bu faktan hansı ibrət dərsləri götürə bilərik, yoldaşlar? – İbrət dərsi almağı bacarmaq özü də İngosun təməl prinsiplərindəndir" və s. və i.a.) üsullardan tez-tez istifadə etdiyinə görə onu yamsılamaq asan idi.

Üç yaşında yoldaş Oqilvi təbil, avtomat və helikopter modelindən başqa bütün oyuncaqlardan imtina etmişdi. Altı yaşında yerli ərazi hakimiyyətinin qərarı ilə müstəsna hal kimi vaxtından bir il əvvəl Kəşfiyyatçılar dəstəsinə götürülmüş, doqquz yaşında bölük komandiri olmuşdu. On bir yaşında söhbətlərində cinayətkar meyillər sezdiyinə görə əmisini Fikir Polisinə təslim etmişdi. On yeddi yaşında Gənclərin Antiseks Liqasının rayon təşkilatının qurucusu kimi tanınmışdı. On doqquz yaşında Sülh Nazirliyinin orduda silah kimi qəbul etdiyi əl qumbarasını hazırlamışdı. Qumbara sınaqdan keçirilən zaman bir partlayış nəticəsində otuz nəfər Avrasiya hərbi əsiri havaya sovrulmuşdu. İyirmi üç yaşında müharibədə həlak olmuşdu. Mərkəzə aparılan mühüm məlumatlarla Hind okeanı üzərindən uçarkən düşmənin qırıqı təyyarələrinin hücumuna məruz qalmışdı. Hərbi sirrin ələ keçməməsi üçün pulemyotu belinə bağlayaraq (suda dərhal batmaq məqsədi ilə) özünü

sənədlərlə birlikdə helikopterdən okeanın dərinliklərinə atmışdı. “Belə ölümə yalnız həsəd aparmaq olar!” – deyə Böyük Qardaş heyrətini gizlətməmişdi. Daha sonra o, yoldaş Oqilvinin həyatının büllurcasına təmizliyi və məqsəd-yönlülüyü ilə bağlı bəzi mülahizələrini söyləmişdi. Yoldaş Oqilvi içki içmirdi, siqaret çəkmirdi. Hər gün gimnastika zalında birsaatlıq məşğələlərdən başqa əyləncəsi yox idi. Nikah və ailə qayğılarının vətən qarşısındakı borcunu günün 24 saati ərzində layiqincə yerinə yetirməyə mane olacağını düşünərək heç vaxt evlənməmək qərarına gəlmişdi. Söhbətlərinin İngos prinsiplərindən başqa heç bir mövzusu, düşmənlər Avrasiyanın məğlub edilməsindən, casusların, ziyankarların, fikir cinayətkarlarının, xüsusən də satqınların tapılıb cəzalandırılmalarından başqa heç bir arzusu yox idi.

Yoldaş Oqilvini “Şüurlu xidmətlərə görə” ordeni ilə təltif edib-etməmək üzərində Uinston xeyli düşünməli oldu. Axırda fikrindən əl çəkdi. Çünki bu, müxtəlif rəylərin o qədər də zəruri olmayan qarşılaşdırılmasını tələb edəcəkdi.

Nəzərləri yenə qarşı kabinədə oturmuş rəqibinə sataşdı. Hissləri əminliklə Tillstonun da indi eyni məsələ ilə məşğul olduğunu deyirdi. Sonda kimin versiyasının qəbul ediləcəyini söyləmək çətin idi. Amma nədənsə, Uinstonda öz uğuruna möhkəm inam vardı. Bir saat əvvəl izi-tozu da olmayan yoldaş Oqilvi indi real cizgilər kəsb etmişdi. Uinston təəccüblə düşündü ki, dirilərlə müqayisədə ölümlərin obrazını yaratmaq daha asandır. İndiki zamana heç bir dəxli olmayan yoldaş Oqilvi artıq keçmişdə mövcud idi. Bu saxtalaşdırma aktı unudulandan sonra isə yoldaş Oqilvi də Böyük Karl, yaxud Yuli Sezar kimi həqiqi və inkaredilməz şəkildə tarixdə öz yerini tutacaqdır.

V fəsil

Zirzəmi qatında yerləşən alçaqtavanlı yeməxanada növbə çox yavaş irəliləyirdi. Zal adamla dolu idi, səs-küydən qulaq tutulurdu. Arakəsmənin arxasındakı qazanlardan havaya qızardılmış ət qoxusu əvəzinə paslanmış dəmir iyini xatırladan əcaib tam yayılırdı. Amma bu qatı tam da

“Qələbə” cininin hər tərəfi bürümüş şirintəhər boğucu qoxusuna üstün gələ bilmirdi. Otağın uzaq küncündə bar, əslində isə divarda açılmış böyük oyuq vardı. Oradan qədəhi on sentə cin almaq olurdu.

– Nəhayət ki, axtardığım adamı tapdım! – Uinstonun arxasında səs eşidildi.

O, geriyə çevrildi. Qarşısındakı Araşdırmalar Departamentindən olan dostu Saym idi. Əslində, “dost” sözü burada o qədər də yerinə düşmürdü. İndi heç kəsin dostu yox idi, yalnız yoldaşı vardı. Amma bəzi yoldaşlarla ünsiyyət digərləri ilə müqayisədə daha çox ürəyə yatırdı. Saym filoloq idi, Yenidil üzrə mütəxəssis kimi tanınırdı. Yenidil Lüğətinin Onbirinci nəşrini hazırlayan nəhəng ekspertlər qrupunda çalışırdı. Arıq, qarasaçlı, balacaboy adamdı. Boyca hətta Uinstonundan da balaca idi. Söhbət etdiyi adamı diri-diri yeyən şişkin gözlərinin kədərli və gülməli ifadəsi olurdu.

– Soruşmaq istəyirdim ki, bəlkə, təsadüfən sizdə artıq ülgüc olar...

– Yoxumdur, – Uinston günahkar görkəmlə tələsik cavab verdi. – Mən də hər yeri axtarmışam. Tapmaq mümkün deyil.

İndi kişilərin hamısı üz qırmağa bir şey axtarırdı. Əslində, Uinstonun ehtiyatda iki təzə ülgücü vardı. Ülgüclər neçə ay idi ki, yoxa çıxmışdı. Hər ay Partiya mağazalarında gah bu, gah da digər çoxişlənən mal qəhətə çəkilirdi. Gah düymə tapılmırdı, gah diş pastası, gah ayaqqabı bağı. İndi də ülgüc yoxa çıxmışdı. Onu min xahiş-minnətlə, həm də yalnız əlaltından “sərbəst” bazarda tapmaq olurdu.

– Özüm də altı həftədir üzümü eyni ülgüclə qaşıyıram, – deyə Uinston yalan danışdı.

Növbə bir az irəlilədi. Hərəkət dayananda yenə Sayma tərəf çevrildi. Hərəsi masanın küncünə qalaqlanmış yağlı metal podnoslardan birini götürdü.

– Dünən əsirlərin edamına baxmağa getmişdiniz? – Saym soruşdu.

– İşim çox idi, – deyə Uinston cavab verdi. – Yəqin, kinoda baxaram.

– Gör nəyi nəylə əvəz eləyirsiniz! – Saym təəccübünü bildirdi.

İstehza ilə qıyılan gözlər Uinstonun sifətində dolaşırdı. Baxışları, sanki, “Sizi yaxşı tanıyıraq! – deyirdi. – Üzünüzdə baxan kimi əsirlərin edamına niyə getmədiyinizi bilirəm”. Saym ağıllı, həm də çox acıdil mühafizəkar kimi tanınırdı. O, helikopterlərin düşmən kəndlərinə hücumu, fikir cına-yətkarlarının məhkəmə prosesləri və hər şeyi boyunlarına almaları, Sevgi Nazirliyinin zirzəmilərində yerinə yetirilən edam hökmləri haqqında xoşagəlməz şövqlə danışmağı bacarırdı. Söhbət elədikləri vaxtlarda Uinston imkan düş-dükcə onun diqqətini belə mövzulardan yayındırmağa, həqiqətən də, nüfuzlu mütəxəssislərindən biri kimi tanın-dığı, həmişə maraq və vurğunluqla söz açdığı Yenidil məsələlərinə yönəltməyə çalışırdı. İndi də Saymın iri, qara gözlərinin sınaycı nəzərlərindən yayınmaq üçün başını bir az yana əydi.

– Edam əla təşkil olunmuşdu, – Saym həvəslə danı-şırdı. – Amma əsirlərin ayaqlarının bağlanması, məncə, mənzərəni korlayır. Onların havanı təpikləmələri xüsusi ləzzət eləyir. Ən ləzzətlisi isə sonluqdur – əsirin göyərmiş, dəqiq desəm, gömgöy göyərmiş dili ağızından bayıra çıxanda... Bu məqam çox xoşuma gəlir.

– Növbə kimindir? – deyə ağönlüklü, əli kəfkirli prol qadın kobud səslə qışqırdı.

Uinstonla Saym podnoslarını piştaxtanın üstünə qoy-dular. İksinin də standart naharı bir dəqiqə sonra artıq qar-şılarında idi: tənəkə kasada boz-çəhrayı rəngdə şorba, bir parça çörək, bir tikə pendir, bir fincan qaramtlı “Qələbə” qəhvəsi və bir həb saxarın.

– Orada, teleekranın altında boş masa var, – deyə Saym başı ilə göstərdi. – Yöüstü cin də götürərik.

Cini qulpsuz çini fincanlarda verirdilər. Dolu zaldan keçib podnosdakı yeməkləri metal masanın üstünə düz-dülər. Kimsə sousu dağıtmışdı. Qatı, ürəkbulandıran məh-lul qusuntunu xatırladırdı. Uinston fincanı götürdü, sanki, cəsaretini toplamaq üçün azacıq ara verdi və yağlovça mayeni birməfəsə başına çəkdi. Gözlərini yumub-açdı. Yalnız indi bərk acdığını hiss elədi. Şorbanı qaşıqlayıb yeməyə başladı. Arabir boz-bulanıq horranın içərisindən qaşığına şişib formasını itirmiş qırmızımtıl kubiklər çıxırdı. Yəqin, ət məhsulu sayılırdı. Kasalar boşalana qədər heç

biri danışmadı. Uinstonun sol tərəfində, arxadakı masada kimsə tez-tez və aramsız üdüləyirdi. Kobud səsi eynən ördək qaqqılısını xatırladı, yeməxananı bürümüş ümumi uğultuda aydın seçilirdi.

– Lügət üzərində iş necə gedir? – sözlərinin yaxşı eşidilməsi üçün Uinston da səsini qaldırmalı oldu.

– Çox asta, – deyə Saym cavab verdi. – İndi sifətlər üzərində işləyirəm. Ləzzət verir.

Yenidildən söhbət düşən kimi Saymın gözləri parıldıadı. Kasasını yana itələdi, arıq əli ilə bir tikə çörək götürüb pendir çıxmasını üstünə qoydu, qışqıra-qışqıra danışmamaq üçün masanın üstündən Uinstona tərəf əyildi.

– On Birinci Nəşr son nəşrdir, – dedi. – Biz Yenidilə tamamlanmış şəkil veririk. Artıq başqa dildə danışılmayacaq. İşimizi sona çatdırandan sonra sizin kimi adamlar dili təzədən öyrənməli olacaqlar. Yəqin ki, fəaliyyətimizin əsas istiqamətinin yeni sözlər uydurmaq olduğunu düşünürsünüz. Qətiyyənlə elə deyil. Əksinə, biz sözləri məhv edirik. Hər gün onlarca, yüzlərcə sözü aradan götürürük. Biz dili sümüyə qədər bütün artıq ətdən təmizləyəcəyik. İki min əllinci ildən əvvəl On Birinci Nəşrə daxil edilmiş heç bir söz köhnəlməyəcək.

O, acgözlüklə çörəyindən ağızdolusu dişləm aldı, çeynəyib uddu. Sonra əvvəlki pedant ədası ilə söhbətini davam etdirməyə başladı. Arıq, qarayanız sifəti canlanmışdı, baxışlarındakı istehza ifadəsi yoxa çıxmışdı. İndi gözləri daha çox xəyalpərvər adamın gözlərinə bənzəyirdi.

– Sözləri məhv etmək gözəl işdir. Zibillənmə ən çox fəllərdə və sifətlərdə hiss olunur. Amma isimlərin içərisində də yüzlərcə lüzumsuz, mənasız nümunə var. Söhbət yalnız sinonimlərdən getmir, antonimlər də eyni vəziyyətdədir. Məsələn, bir sözün əksi kimi işlədilən başqa söz nəyə lazımdır? Axı hər söz özündə əksini də ehtiva edir. Məsələn, “sevinc” kəlməsi varsa, “kədər”ə nə ehtiyac qalır? “Sevincsiz” də pis deyil, əksinə, daha yaxşı səslənir. Həm də “sevinc”in dəqiq əksidir. “Kədər” isə tamam kənar sözdür. Yaxud götürək sifətin çalarlarını və dərəcələrini. Məsələn, “yaxşı”. Hələ baxır kimin üçün yaxşıdır. Amma “müsbət” deyiləndə subyektivliyin hər cür təzahürü aradan qalxır. Əgər sizə “müsbət”in daha güclü dərəcəsi lazımdırsa, o zaman

“gözəl”, “əla” və bu kimi yayğın sözlərə nə ehtiyac var? “Müsbətmüsbət”, yaxud “ikiqat müsbət” eyni mənani daha dəqiq ifadə edir. Sifətin şiddətləndirmə dərəcəsinə ehtiyac yaranarsa, o zaman “üçqat müsbət” də deyə bilərsiniz. Düzdür, hələlik biz köhnə və yeni formalardan müvazi istifadə edirik. Lakin Yenidilin son variantında köhnə sözlərə, ümumiyyətlə, yer qalmayacaq. Nəticədə “yaxşı” və “pis” məfhumlarının bütün dərəcələri altı, əslində isə sadəcə, təkrarlanan iki sözlə ifadə olunacaq. Bütün bunların nə qədər gözəl səsləndiyini hiss edirsinizmi, Uinston? Əlbəttə, ideya Böyük Qardaşa məxsusdur, – deyə o, azacıq fikrə gedəndən sonra sözlərini tamamladı.

Böyük Qardaşın adı çəkiləndə Uinston dərhal sifətinə sevinc ifadəsi verməyə çalışdı. Lakin entuziazm çatışmazlığı Saymın diqqətli baxışlarından yayınmadı.

– Siz ürəyinizdə Yenidili çox da yüksək qiymətləndirmirsiniz, Uinston! – deyə kədərlə sözlərinə davam etdi. – Hətta bu dildə yazanda da köhnə dildə düşünürsünüz. Sizin “Tayms”da çap olunan bəzi yazılarınıza baxmışam. Ümumən çox yaxşıdırlar, amma diliniz tərcümə dilidir. Görürəm ki, bütün yaygınlığına, lüzumsuz mənə çalarlarına baxmayaraq, tam şəkildə Köhnədilə bağlısınız. Sözləri məhv etməyin gözəlliyini hələ də anlaya bilməmişiniz. Xəbəriniz var ki, Yenidil bütün Yer kürəsində sözlərinin sayı ildən-ilə azalan yeganə dildir?

Uinstonun, təbii ki, bundan xəbəri yox idi. Deyilənlərə inanmasa da, öz aləmində üzünə maraq və rəğbət ifadəsi verərək gülümsəyə bildi. Saym yenə qara çörəkdən bir dişləm aldı, tələsik çeynəyib uddu. Söhbətə qaldığı yerdən davam etdi.

– Doğrudanmı, siz Yenidilin əsas məqsədinin fikrin üfüqlərini mümkün qədər daraltmaq olduğunu başa düşmürsünüz? Bu yolla biz, əslində, fikri cinayətləri qeyri-mümkün bir şeyə çevirəcəyik. Çünki cinayətkar fikirləri ifadə etmək üçün, sadəcə, söz qalmayacaq. Açıqlanmasına ehtiyac duyulan hər anlayış tək bir kəlmə ilə ifadə olunacaq. Sözüün daşdığı mənə qəti müəyyənləşdiriləcək, yardımçı mənalar ləğv ediləcək və həmişəlik unudurulacaq. On Birinci Nəşrlə məqsədimizə daha da yaxınlaşacağıq. Lakin proses sizinlə mən həyatda olmayandan sonra da davam

edəcək. Hər il sözlərin sayı azalacaq, hər il fikrin sərhədləri daralacaq. Aydın məsələdir ki, indinin özündə də fikir cinayətləri üçün əsas və səbəb yoxdur. Bu yalnız özünüintizam və reallığa nəzarət məsələsidir. Sonda isə hətta onlara da ehtiyac qalmayacaq. Dil mükəmməl hala gələndə inqilab da başa çatacaq. Yenidil – İngosdur, İngos – Yenidildir! – deyə Saym dua sözlərini pıçıldaymış kimi məmnunluqla dilləndi. – Uinston, heç ağılınıza gələdimi ki, ən gec, 2050-ci ildə indi danışdığımız dili anlayan bir nəfər də insan övladı həyatda qalmayacaq?

– Yalnız, – deyə Uinston tərəddüdlə sözə başladı, amma tez də dayandı.

“Yalnız prollardan başqa!” kəlmələrini dilinin ucundan qayıtdı. Lakin deyəcəyi sözlərin mühafizəkar baxışlarla zidd səslənəcəyini düşündüyündən tez də susdu. Saym isə artıq onun nə demək istədiyini anlamışdı. Laqeydliklə:

82

– Prollar insan deyillər, – dedi. – 2050-ci ildə, hələ, bəlkə, ondan da əvvəl Köhnəgillə bağlı bütün bilgiler yoxa çıxacaq. Keçmiş dövrlərin ədəbiyyatı tam məhv ediləcək. Çoser, Şekspir, Milton, Bayron yalnız Yenidil variantında mövcud olacaq. Həm də onların tək dilləri dəyişməyəcək, müəyyən dərəcədə özləri də əslində olduqlarının ziddinə çevriləcəklər. Hətta Partiya ədəbiyyatı da dəyişəcək. Hətta şüarlar da dəyişəcək. Əgər “azadlıq” məfhumunun özü ləğv ediləcəksə, o zaman “Azadlıq – köləlikdir” şüarına nə lüzum qalacaq? Fikir mühiti tamamilə başqalaşacaq. Bizim indi anladığımız mənada *fikir* olmayacaq. İnanclı adam fikirləşmir. Onun fikirləşməyə, ümumiyyətlə, ehtiyacı yoxdur. İnanclı olmaq şüursuz olmaq deməkdir.

Uinston fikirləşdi ki, günlərin bir günü Saymı mütləq buxara çevirəcəklər. Çünki çox ağıllıdır. Hər məsələyə aydın münasibəti var, fikirlərini sərrast ifadə edir. Partiya belə adamları sevmir. Bir gün mütləq yoxa çıxacaq. Bu, sifətində yazılıb.

Uinston da pendir-çörəyini yeyib qurtardı. Qəhvə fincanını götürmək üçün stulda azacıq yana tərəf çevrildi. Soldakı masada oturan kişi hələ də qaqqıltılı səslə əsəbi monoloqunu davam etdirirdi. Arxası Uinstonu tərəf oturan və yaqın ki, katibəsi olan gənc qadın isə diqqətlə qulaq asır, razılaşdığını bildirmək üçün tez-tez başını tərpedirdi.

Arabir Uinston onun cavan qadın səsi və səfeh əda ilə dediyi: “Düşünürəm ki, çox haqlısınız. Fikirlərinizlə tam razıyam”, – kimi ifadələri eşidirdi. Qaqqıltılı səs isə heç vaxt, hətta qız danışanda da kəsilmək bilmirdi. Uinston səs sahibini sifətdən tanıyırdı. Ədəbiyyat Departamentində nə isə mühüm vəzifə tutmasından başqa, haqqında əlavə məlumatı yox idi. Təxminən, otuz yaşlarında olardı, əzələli boynu, iri və aramsız açılıb-yumulan ağızı vardı. İndi başını azca yana əymişdi. Bu rakursda eynəyinə düşən işıq altında Uinston onun gözlərinin yerində iki boş çuxur olduğunu gördü. Daha dəhşətli isə ağızından fasiləsiz axıb tökülən sözlərin heç birinin anlaşılınması idi. Yalnız bir dəfə Uinstonun qulağı “Qoldsteynçiliyin tam və qəti şəkildə aradan qaldırılması” ifadəsini tuta bildi. Linotipdə tökülmüş sətir kimi bu ifadə də onun ağızından sürətlə, birnəfəsə çıxdı. Qalan danışığı isə yalnız qaqqıltıdan, sadəcə, “qaak-qaak-qaak” ahəngindən ibarət idi. Dediklərindən heç nə başa düşülməməsi bir yana qalsın, söhbətin məcrası ilə bağlı ümumi təsəvvür əldə etmək də mümkün deyildi. O, Qoldsteynin əleyhinə danışa bilərdi, təxribatçılara və fikir cinayətkarlarına qarşı daha sərt tədbirlər görülməsini tələb edə bilərdi, Avrasiya ordusunun vəhşiliklərinə hiddətlənə bilərdi, Böyük Qardaşı, yaxud Malabar cəbhəsi qəhrəmanlarını tərifləyə bilərdi – bunların heç bir fərqi yox idi. Nə haqqında danışmasından asılı olmayaraq, sözlərinin başdan-başa mühafizəkarlıq üstündə kökləndiyinə, tam şəkildə İngos prinsiplərinə əsaslandığına şübhə ola bilməzdi. Gözsüz sifətdəki çənənin sürətlə aşağı-yuxarı hərəkət etməsinə baxan Uinston bu simanın insan övladına deyil, nə isə ruha, həyulaya məxsusluğu haqqında qəribə düşüncələrə dalmışdı. Eynəkli adamın nitqi öz mənbəyini insan beynindən deyil, insan qırtlağından alırdı. Ağızından üdülənilib-tökülənləri, bəlkə də, söz adlandırmaq olardı, lakin heç bir halda nitq deyildi. Bu, ördək qaqqıltısı kimi şüursuzcasına çıxarılan səslər idi.

Saym bayaqdan bəri danışmırdı. Qaşığın ucu ilə masaya tökülmüş sousun üstündə xətlər çəkirdi. Qonşu masadan gələn ördək qaqqıltısına bənzər səs indi daha bərkədən eşidilir, hətta yeməxananın ümumi uğultusu içərisində fərqlənirdi.

– Yenidildə belə bir söz var, – deyə Saym sükutu pozdu. – Bilmirəm, eşitmişiniz, yoxsa yox – “ördəkniq”, yəni danışanda ördək kimi qaqqıldayan adam. İki əks mənə ifadə edən maraqlı sözlərdən biridir. Əleyhdarınıza qarşı işlədildəndə bu, təhqirdir, razılaşdığınız adama ünvanlananda isə tərifdir.

“Saymı mütləq buxara çevirəcəklər”, – deyə Uinston yenə düşündü. Hətta buna müəyyən qədər kədər-lənirdi. Saymın ondan çox da xoşlanmadığını, hələ, bəlkə, ürəyində nifrət bəslədiyini də yaxşı bilirdi. İmkan yaransa, onu fikir cinayətində günahlandırmaq fürsətini də əldən qaçırmazdı. Amma bu Saymda nə isə bir çatışmazlıq da vardı. Nəyi isə çatışmırdı – ehtiyatlılığı, laqeydliyi, bəlkə də, bəzən zəruri olan xilasedici səfehliyi. Onun mühafizəkarlığına şübhə etmək insafsızlıq olardı. İngos prinsiplərinə inanır, Böyük Qardaşa pərəstiş edir, fikir cinayətkarlarına səmimi şəkildə, bütün varlığı ilə, candildən nifrət bəsləyir. Ondən həmişə sırası Partiya üzvlərinin yaxın düşə bilmədikləri məlumatlar eşitmək olur. Amma həm də çox vaxt bir ehtiyatsızlıq havası içərisində yaşayır. Bərkəndə deyilməsinə lüzum görülməyən sözlər danışır, həddindən çox kitab oxuyur, tez-tez rəssamların, musiqiçilərin sevimli toplantı yeri olan “Şabalıd kölgəsində” kafesinə gedir. Doğrudur, bu kafe ilə bağlı hər hansı qadağa, hətta şifahi göstəriş də yox idi. Amma adı pis çıxmışdı. Sonuncu əsaslı təmizlənmə aparılana qədər Partiyanın köhnə, nüfuzunu itirmiş üzvləri, adətən, ora yığırdılar. Deyilənə görə, illər, bəlkə də, on illər əvvəl Qoldsteyn özü də həmin kafeyə gətirmiş. Saymın taleyinin necə olacağını indidən bilmək çətin iş deyildi. Lakin o da həqiqət idi ki, əgər Saym hətta üç saniyəliyinə Uinstonun fikirlərinə nüfuz edə bilsəydi, tərəddüd hissi keçirmədən onu Fikir Polisinin əlinə verərdi. Əslində, bu məsələdə Saymın yerində olan hər kəsin eyni hərəkəti edəcəyi gözlənilən idi. Saymdan isə bunu gözləməyə daha çox əsas vardı. İnanclı olmaq – şüursuz olmaq deməkdir.

Saym başını qaldırdı.

– Baxın, Parsons da gəlir, – dedi.

Səsinin tonunda, sanki, “İslah olunmaz axmağın biridir” – nidası eşidildi. Həqiqətən də, Uinstonun “Qələbə”

yaşayış binasındakı qonşusu – balacaboy, açıq-sarı saçlı, qurbağa sifətli, bədəninin ölçüləri çəlləyi xatırladan Parsons adamların arasından keçərək onlara tərəf gəlirdi. Vur-tut otuz beş yaşında olsa da, iri qarın bağlamış, peysərində piy qatları toplanmışdı. Amma hərəkətləri cəld idi, yetkin kişidən daha çox, sürətlə boy atmış azyaşlı gombul oğlan uşağını xatırladırdı. Hamı kimi rəsmi Partiya geyimi – kombinezon geyinsə də, onu göy rəngli şort, boz köynək və qırmızı Kəşfiyyatçı qalstuku olmadan təsəvvürə gətirmək çox çətin idi. Həmişə şalvarının dizləri bir az sürülmüş, köynəyinin qolları yuxarıya qədər çırxanmış olurdu. Parsons ilk imkan düşən kimi qısa şalvarını əyninə taxırdı. Fiziki fəallıq tələb edən turist yürüşlərində və başqa ictimai tədbirlərdə onu mütləq şortda görmək olardı.

“Hello! Hello!” – deyə hər ikisini səmimiyyətlə salamladı, stulu çəkib oturdu. Dərhal da ətrafa kəsif tər iyi yayıldı. Çəhrayı sifətində də tər damlları muncuqlamışdı. Parsonsun qeyri-adi tərləmək qabiliyyəti vardı. Raketkanın islanmış dəstəyindən yapışan kimi İctimai Mərkəzdə sonuncu dəfə kimin tennis oynadığını səhsiz müəyyən etmək olurdu. Saym kimyəvi karandaşı barmaqları arasında tutaraq sözlərin uzun sütunlarla alt-alta yazıldığı kağızları çıxarıb oxumağa başlamışdı.

– Nahar vaxtı da işləyir, – deyə Parsons başı ilə Sayma işarə etdi. – Siz o kağızlarda nə görmüsünüz, dostum? Hər halda, mənim başım çıxan məsələ deyil. Smit, bilirsiniz niyə dalınızca düşmüşəm? Pul verməyi unutmusunuz.

– Nə pul? – Uinston soruşdu, dərhal da çox dərinə getmədən əlini cibinə atdı. Maaşın, təxminən, dördədbiri müxtəlif könüllü ianələrə gedirdi. Sayları o qədər çox idi ki, yadda saxlamaq da olmurdu.

– Nifrət Həftəsi üçün yaşayış yerləri üzrə pul toplayırıq. Bizim binanın xəzinədarı mənəm. Gərək əsl bayram əhvali-ruhiyyəsi yaratmaq üçün əlimizdən gələni eləyək. Açıq deyirəm, əgər köhnə “Qələbə” binası meydana başqalarından az bayraqla çıxsas, daha bu, mənim günahım deyil. İki dollar vəd etmişdiniz.

Uinston iki əzilmiş, yağlovça əsginas çıxarıb Parsonsa uzatdı. O, savadsız, amma səliqəli xətlə dəftərçəsində qeydiyyat apardı.

– Yeri gəlmişkən, dostum, eşitdim dünən bizim balaca yaramaz sizi quşatanla əməlli-başlı atəşə tutub. Ona möhkəm təpindim. Hətta dedim ki, bir də belə iş görsə, tutub quşatanını əlindən alacağam.

– Mənə elə gəldi ki, uşaqları edama baxmağa aparmadığınıza görə bir az kefləri pozulmuşdu, – deyə Uinston dilləndi.

– Elədir. Bilirsiniz... Amma baxan kimi düzgün tərbiyə aldıkları hiss olunur, elə deyilmi? İki də çox dəcəl və yaramaz uşaqdır, bilmədikləri şey yoxdur. Bütün vaxtı ya kəşfiyyatçılar, ya da müharibə haqqında fikirləşirlər. Heç xəbəriniz var ki, keçən şənbə günü Berkampestdə yürüşdə olarkən qızım nə edib? İki başqa qızcığı da yanına alıb, dəstədən ayrılıblar və az qala, yarım gün tanımadıqları bir nəfəri təqib ediblər. İki-üç saat meşə ilə arxasınca gediblər, nəhayət, Amerşemdə patrula təhvil veriblər.

– Nəyə görə belə eləyiblər? – bir balaca özünü itirən Uinston soruşdu.

Parsons qalib ədası ilə sözüünə davam etdi.

– Qızım fikirləşib ki, o, düşmən casusudur. Bəlkə də, əraziyə paraşütlə atıblar. Məsələ belə olub, dostum. Heç bilirsiniz nədən şübhələnib? Onun ayaqqabılarının qəribəliyinə diqqət yetirib. Deyirdi ki, heç vaxt bu cür ayaqqabı geyinən adam görməmişəm. Bəlkə, xaricidir? Yeddi yaş var, amma görün nələr fikirləşir!

– Bəs o adamın axını nə oldu? – bunu da Uinston soruşdu.

– Daha burası mənlik deyil. Qətiyyəntəəccüblənməyəm, eşitsəm ki... Parsons əlini tapança kimi irəli uzadıb damağını şaqqılatdı.

– Əla! – Saym gözünü oxuduğu kağızlardan çəkmədən fikri dağınıq halda dilləndi.

– Biz heç bir imkanı əldən verə bilmərik! – Uinston da vəzifəsini yerinə yetirmiş kimi təqdirədirici ahənglə başını tərptədi.

– Özünüz görürsünüz, müharibədir, – deyə Parsons söhbətə yekun vurdu.

Onun sözlərinin təsdiqi kimi başlarının üstündəki teleekrandan da şeypur səsləri eşidildi. Lakin bu dəfə hərbi uğurlardan danışılmırdı. Rifah Nazirliyinin məlumatı oxunurdu.

– Yoldaşlar! – deyə enerjili, cavan səs ekrandan qışqırırdı. – Diqqət, yoldaşlar! İndi sizə çox mühüm xəbərlər çatdıracağıq. İstehsalat cəbhəsində yeni qələbələr qazanılmışdır! Bütün növlər üzrə istehlak malları istehsalı haqqında yekun məlumatlar ötən illə müqayisədə həyat səviyyəsinin, azı, iyirmi faiz yüksəldiyini göstərir. Bu gün səhərdən başlayaraq, bütün Okeaniyanı qarşısızalmaz kortəbii nümayişlər dalğası bürümüşdür. Zəhmətkeşlər Böyük Qardaşın müdrik rəhbərliyi altında yeni, xoşbəxt həyata qovuşduqlarına görə minnətdarlıq hissələrini ifadə etmək üçün bayraqlar və şüarlarla zavodlardan, müəssisələrdən küçələrə axışmışlar. Sizi bəzi göstəricilərlə tanış edirik. İstehlak mallarının istehsalı...

“Bizim yeni xoşbəxt həyatımız” sözləri bir neçə dəfə təkrarlandı. Son vaxtlar Rifah Nazirliyinin bu ifadədən yaman xoşu gəlirdi. Əvvəlcə şeypur səsindən diqqəti bir qədər yayınan Parsons indi bütün sifətinə yayılmış tən-tənəli ifadə ilə ağızını açıb, hayıl-mayıl teleekrana baxırdı. Rəqəmləri ardıcıl izləyə bilmirdi, amma onlara sevinmək lazım gəldiyini başa düşürdü. Bərkiyib kömürə dönmüş tütünlə yarıya qədər doldurulmuş iri, çirkli qəlyanını cibindən çıxardı. Həftədə tütün normasının yüz qram olduğu şəraitdə çəkən adamlar qəlyanlarını nadir hallarda tam doldura bilirdilər. Uinston “Qələbə” siqareti çəkirdi. Tütünün dağılmaması üçün onu həmişə dik tutmağa çalışırdı. Yeni talonlarla yalnız səhərdən mal buraxılacaqdı. Onun isə cəmisi dörd siqareti qalmışdı. Teleekranda deyilənləri daha yaxşı eşitmək üçün indi özünü ətrafdakı səs-küydən tamam təcrid etməyə çalışırdı. Deyəsən, həftəlik şokolad normasını iyirmi qrama qədər artırdığına görə bəzi yerlərdə hətta Böyük Qardaşa minnətdarlıq mitinqləri də keçirilmişdi. Uinston düşündü ki, axı elə dünən şokolad normasının *azaldılaraq* həftədə iyirmi qrama endirildiyi elan olunub. Doğrudanmı, aradan vur-tut bir gün, vur-tut iyirmi dörd saat keçəndən sonra adamlar artıq bu yalanı həzm ediblər? Əlbəttə, həzm edəcəklər! Gözünün qarşısında Parsons şüursuz heyvan kütlüyü ilə həyasız yalanı çox asanlıqla həzm etdi. Qonşu masada oturub ördək kimi qaqqıldayan gözsüz adam da həvəslə, fanatikcəsinə həzm etdi. İndi onlar şokolad normasının hələ keçən həftə

otuz qram olduğunu deyən hər kəsi tapıb üzə çıxarmağa, amansızlıqla tapdalayıb əzməyə, buxara çevirməyə hazırdırlar! Yəqin ki, Saym da yalanı həzm etmişdi. Amma buna daha mürəkkəb yolla – *ikifikirliliyin* tətbiqi sayəsində nail olmuşdu. Belə çıxırdı ki, o – Uinston – yaddaş hissini qoruyub saxlayan *yeganə* adamdır?

Teleekrandan hələ də statistika nağılı eşidilirdi. Ötən illə müqayisədə ərzaq, paltar, mənzil, mebel, qazança, istilik, gəmi, helikopter, kitab, yeni doğulan körpələr – hər şey, hər şey artmışdı. Xəstəliklər, cinayətlər, ruhi pozuntular isə qat-qat azalmışdı. Dəqiqəbədəqiqə, ilbəlil hər kəs və hər şey sürətlə, gurultu ilə inkişaf edirdi. Uinston da bir az əvvəl Saymın elədiyi kimi qaşığın ucu ilə masaya dağılmış sousda xətlər çəkməyə, daha doğrusu, axarı bir səmtə yönəltməyə başladı. Həyatının maddi tərəfi ilə bağlı qəzəb dolu fikirlər sinəsini deşirdi. Görəsən, həmişə belə olmuşdu? Ərzaqların dadı həmişə indikinə bənzəmişdi? Çevrilib yeməxanaya baxdı. Alçaqtavanlı basabas otaq, sürtünməkdən yeyilib-çirkələnmiş divarlar, çox yaxın düzül-düklərindən adamların, az qala, bir-birinin qarınlarına girdikləri yağlı dəmir masa və stullar, əyri qaşıqlar, çirkli podnoslar, yağlovça kasalar, boz və kobud qədəhlər – hər gün gördükləri mənzərə bu idi. Hər tərəfə pis qoxulu yağ hopmuşdu, hər dəlmə-deşik hislə, tozla dolmuşdu. Bütün bunlara turşumuş cinin, keyfiyyətsiz qəhvənin, dəmir tami verən şorbanın, köhnə, tərlil paltarların qoxusu qarışmışdı. Görəsən, adamların mədəsində və duyğu orqanlarında həmişə belə etiraz yaşanmışdı? Görəsən, insana həmişə haqqı çatan bir şeyin aldadılaraq əlindən alınması hissi hakim kəsilmişdi? Əslində, Uinston xatırlaya bildiyi bütün şüurlü həyatı boyu indikindən fərqli vəziyyətə təsadüf etməmişdi. Yadına düşəli yemək bolluğu görməmişdi, corabları, pal-paltarları həmişə yırtıq-yamaq, nimdaş olmuşdu. Köhnə, sürtülmüş mebellər daim laxlayırdı. Mənzillər heç zaman qızdırılmırdı. Metro qatarları basabas idi. Binalar çatlayıb uçulurdu. Çörək qapqara və yapışqan kimi idi. Qəhvə yaxantı dadı verirdi. Çay nadir hallarda ələ düşürdü. Siqareti dənə ilə verirdilər. Münasib qiymətə heç nə tapılmırdı. Sintetik cindən başqa ucuz və bol bir şey yox idi. İnsanın bədəninin yaşlaşdıqca qocalması yalnız təbiət

qanunları ilə izah oluna bilməzdi. Buna həm də çirkli, yarıc, səksəkəli yaşayış, bitmək bilməyən qışlar, corablarının və pal-paltarının yırtıq-yamağı, işləməyən liftlər, buz kimi soyuq su, adamın dərisini dalayan sabun, tütünü ovulub-tökülən siqaretlər, qəribə və əcaib tamli yeməklər səbəb olurdu. Əgər irsi yaddaş əvvəllər hər şeyin indi-kindən tamamilə fərqləndiyini pıçıldayırdısa, niyə insanlar indiki həyat tərzini məqbul saymalı idilər?

Uinston bir də yeməxanaya göz gəzdirdi. Ətrafdakıların, demək olar ki, hamısı eybəcər idi. Hətta bu göy rəngli kombinezonları dəyişib başqa paltar geysələr də, yenə əvvəlki kimi eybəcər qalacaqdılar. Otağın uzaq küncündə balacaboylu, heyrətamiz dərəcədə böcəyi xatırladan bir nəfər təkçə oturub qəhvə içir və xırda gözləri ilə ətrafi şübhəli nəzərlərlə süzürdü. Uinston fikirləşdi ki, əgər hər gün dörd bir yanına baxıb bu eybəcər məxluqları görməsəydi, Partiyanın təbliğ etdiyi ideal insan tipinin – ucaboylu, əzələli gənclərin, qabarıq sinəli, saman saçlı, qayğısız, şən və cazibədar qızların mövcudluğuna, həm də cəmiyyətdə üstünlük təşkil etdiklərinə nə qədər asanlıqla inanmaq olardı! Əslində isə çox fikirləşdikcə Birinci Uçuş Zolağının əksər sakinlərinin balacaboy, qarayanız və xəstə görünüşlü olduqlarına daha çox inanırdı. Maraqlıdır, Nazirliklərdə bu böcəyəbənzər insan tipi necə yetişdirilmişdi? Erkən yaşda kökəlmiş bütün kişilər özlərinin əyri, yerə yapışan ayaqları, əsəbi əl-qol hərəkətləri, piy basmış sifətləri və xırda, ifadəsiz gözləri ilə, sanki, bir-birinin eyni idilər. Partiyanın hakimiyyəti altında bu insan tipinin daha geniş yayıldığını görməmək mümkün deyildi.

Rifah Nazirliyinin məlumatı şeypur sədaları ilə tamamlandı. İndi teleekrandan başqa gurultulu musiqi eşidilirdi. Üzərinə yağan rəqəm yağışından xeyli fərhlənmiş Parsons qəlyanını ağızından çıxarıb masa arxasında oturanlara baxdı.

– Həqiqətən də, Rifah Nazirliyi bu il yaxşı işləyib, – deyə məmnun halda başını tərpətdi. – Yeri gəlmişkən, Smit, dostum, sizdə artıq ülgüc tapılmaz ki?

– Bir dənəsi də yoxdur. Özüm də ay yarımındır ki, üzümü eyni ülgüclə qırıxıram.

– Hm. Fikirləşdim ki, elə-belə, hər ehtimala qarşı, səndən də soruşum.

– Gərək üzrlü sayasan.

Rifah Nazirliyinin məlumatı oxunarkən qonşu masada bir müddət kəsilən ördək qaqqılıtısına bənzər səs indi əvvəlkindən də bərk eşidilirdi. Uinston qəflətən missis Parsons, onun dağınıq, seyrək saçlarını, qırıqlarının arasına toz dolmuş üzgün sifətini xatırladı. Uzağı iki-üç ilə öz uşaqları onu Fikir Polisinə təslim edəcək. Zavallı qadını buxara çevirəcəklər. Saymı da buxara çevirəcəklər. Uinstonun özünü də buxara çevirəcəklər. O`Brayeni də buxara çevirəcəklər. Parsons isə əksinə, heç vaxt buxara çevirməyəcəklər. Ördək səsi ilə qaqqıldayan gözsüz məxluqu da heç vaxt buxara çevirməyəcəklər. Nazirliyin labirintəbənzər dəhlizlərində obaş-bubaşa şütüyən balacaboy, böcə-yəbənzər adamları da heç vaxt buxara çevirməyəcəklər. Ədəbiyyat Departamentindəki qarasaçlı qızı da heç vaxt buxara çevirməyəcəklər. Uinstona elə gəlirdi ki, intuitiv şəkildə kimin məhv ediləcəyini, kimin salamat qalacağını bilir. Lakin xilas olmaq üçün nə etmək lazım gəldiyi heç kəsə bəlli deyildi.

90

Gözlənilməz kobud müdaxilə Uinstonu fikrindən ayırdı. Qonşu masadakı qız boynunu yarıya qədər əyib ona tamaşa edirdi. Həmin qarasaçlı qız idi. Uinstona yanakı, lakin diqqətlə baxırdı. Nəzərləri rastlaşan kimi gözlərini yayındırırdı.

Uinstonun belinin tili ilə tər axmağa başladı. Dəhşətli qorxu hissi bütün bədəninə yayıldı. Düzdür, qorxu tez keçib-getdi, amma üzücü narahatlıq hələ də qalırdı. Qız niyə ona belə baxırdı? Niyə hər yerdə onu təqib edirdi? Bədbəxtlikdən, əvvəldən həmin masada əyləşdiyini, yoxsa sonra gəldiyini heç cür xatırlaya bilmirdi. Amma dünən Nifrət İkidəqiqəliyi zamanı da həmin qız, sanki, qəsdən gəlib düz onun arxasında oturmuşdu. Yəqin, səsinə qulaq asmaq, nə qədər ucadan və ürəklə qışqırdığını dəqiqləşdirmək tapşırığı almışdı.

Yenə keçəndəfəki fikrinin üstünə qayıtdı. Çox güman ki, qız Fikir Polisinin əməkdaşı deyil, sadəcə, könüllü casusluq edir. Amma könüllülər bəzən peşəkarlardan da təhlükəli olurlar. Qızın onu nə vaxtdan güddüyünü də bilmirdi. Bəlkə, beş dəqiqədir, gözünü zilləyib baxır. Bəs Uinston necə? Bu müddətdə sifətinin ifadəsini nəzarətdə saxlaya

bilibmi? İctimai yerdə, yaxud teleekranın əhatə dairəsində səni fikirli görürlərsə, çox təhlükəli haldır. Əhəmiyyətsiz bir mimika da adamı ələ verə bilər. Üzün əsəbi dartınması, özündən xəbərsiz həyəcan əlaməti, burnun altında astaca mızıldanmaq – bunlar hamısı nədənsə narazılıq, yaxud nəyi isə gizlətmək cəhdi kimi mənalandırıla bilər. İstənilən halda, üzün qeyri-adekvat ifadəsinin özü (məsələn, qələbə haqqında məlumat verildəndə sifətində inamsızlıq sezilməsi kimi) artıq cinayət sayılır. Yenidildə hətta bunu ifadə edən *üzcinayəti* istilahı da mövcuddur.

İndi qızın arxası Uinstonə tərəf idi. Bəlkə, heç əvvəldən ona göz qoymurmuş, bəlkə, dünən arxasında oturması da adi təsadüf imiş? Siqareti sönmüşdü. Onu ehmalca masanın kənarına qoydu. Tütünü dağılmasa, işdən sonra çəkə bilərdi. Çox ola bilsin ki, qonşu masadakı qız Fikir Polisinin casusudur, çox ola bilsin ki, üç gün sonra Həqiqət Nazirliyinin zirzəmisinə düşəcək, amma istənilən halda siqaret zay olmamalıdır. Saym kağızlarını büküb cibinə qoydu. Parsons təzədən üyüdü-bökməyə başlamışdı.

– Bilmirəm bazardakı alverçi qadın kolbasanı Böyük Qardaşın şəkli olan plakata büküb satdığına görə bizim balacaların onun tumanını yandırdıqlarını sizə demişəm, yoxsa yox? – o, qəlyanından havaya dairəvi tüstülər buraxaraq həvəslə danışırdı. – Arxadan yavaşca yaxınlaşıb od vurublar. Deyəsən, yaxşıca yanıb, çünki qışqırığı göyə çıxıbmiş. Görürsünüz yaramazları! Tula kimi iy bilirlər. İndi Kəşfiyyatçılar dərnişində uşaqları bizim vaxtımızda olduğundan qat-qat yaxşı yetişdirirlər. Bilirsiniz axırıncı dəfə onlara nə veriblər? Danışıqları açar dəliyindən dinləmək üçün qulaq borusu! Qızım dünən gətirmişdi, bizim otağın qapısında sınaqdan keçirirdi. Deyir ki, borunun köməyi ilə səsi, sadəcə, qulaq dayamaqdan iki dəfə yaxşı eşitmək olur. Əlbəttə, bu, adi oyuncaqdır. Amma uşaqlara düzgün istiqamət vermək baxımından yaxşı tapıntıdır.

Teleekrandan qulaqbatırıcı fit səsi eşidildi. İşə qayıtmaq vaxtı idi. Üçü də liftə minmək uğrunda mübarizəyə qoşulmaq üçün dərhal yerlərindən sıçradı. Aradakı qarışıqda Uinstonun siqaretinin tütünü dağılıb döşəməyə səpələndi.

VI fəsil

Uinston yenə gündəliyini yazırdı:

Bu, üç il əvvəl olmuşdu. Axşamın qaranlıq vaxtı, böyük vağzal binasının yan tərəfindəki dar küçədə. Qadın ətrafa güclə işıq salan küçə fənərinin altında, binanın girişində dayanmışdı. Sifətdən gənc görünürdü, amma üzünə xeyli boya çəkmişdi. Sifətinin maskaya bənzəyən ağılığı, bu fondakı al-qırmızı dodaqları diqqətimi cəlb etdi. Partiya üzvü olan qadınlar heç vaxt üzlərinə ənlük-kirşan sürt-mürlər. Küçədə kimsə gözə dəymirdi. Teleekran yox idi. Yaxınlaşdım. O, asta səslə: “İki dollar”, – dedi. Mən...

92

Bir an hadisənin davamını yazmaq Uinstonu çox çətin gəldi. İndi də təsəvvüründə aydın canlandırıdığı səhnəni özündən uzaqlaşdırmaq üçün gözlərini yumdu, barmaqlarını göz qapaqlarının üstünə qoydu. Ürəyindən var səsi ilə uzun və yağlı bir söyüş söymək istəyi keçdi. O da mümkün olmasa, başını divara vurmaq, stulu təpikləyib aşırmaq, mürəkkəbqabını pəncərəyə çırpmaq istəyirdi. Səs-küyün, dəliliyin, ağrının köməyi ilə ürəyini parçalayan xatirələri içindən qovmağa çalışırdı.

“Sənin ən qəddar düşmənin öz əsəb sistemindir!” – deyə düşünməyə başladı. İstənilən an daxili gərginliyin zahiri görkəmində üzə çıxı bilər. Bir neçə həftə əvvəl küçədə yanından ötüb-keçdiyi sadə görünüşlü adamı xatırladı. Partiya üzvü idi. Otuz beş-qırx yaşlarında olardı. Arıq, uzun kişi idi, əlində portfeli vardı. Bir-birinin üç-dörd addımlığına çatanda qəflətən kişinin sifətinin sol tərəfinin səyridiyini gördü. Bərabərləşəndə eyni hərəkət bir də təkrarlandı. Fotoaparat düyməsinin şaqqıltısını xatırladan çox qısa, ani səyrimə idi. Bəlkə də, anadangəlmə vərdişdi. Uinston o zaman fikirləşmişdi ki, bu yazığın kitabı hər an bağlana bilər. Adam özü, bəlkə də, sifətində gəzdirdiyi təhlükədən xəbərsiz idi. İnsanı ələ verə bilən ən böyük risk isə yuxuda

danışmaq idi. Nə qədər fikirləşsə də, bundan qorunmağın yolunu görmürdü.

Uinston nəfəsini dərib yazını davam etdirdi.

...küçə qapısından keçib dalınca getdim. Həyatın arxa tərəfindəki yarımzirzəmi mətbəxə girdik. Divarın dibində çarpayı qoyulmuşdu. Masanın üstündə fitili aşağı salınmış lampa vardı. Qadın...

Dişləri əsəbiliklə bir-birinə dəyirdi. Tüpürmək istəyirdi. Yarımzirzəmi mətbəxdəki qadınla eyni anda arvadı Ketrin də gözləri önünə gəldi. Uinston bir vaxtlar evli idi. Daha doğrusu, evli olmuşdu. Yəqin, indi də evli sayılır. Bildiyi qədər arvadı hələ sağdır. Sanki, təzədən yarımzirzəmi mətbəxin çirkli paltar, taxtabiti və ucuz ətir iyninin bir-birinə qarışdığı qoxusunu sinəsinə çəkdi. Bu qoxu həm ürəkbulandırıcı, həm də şirnikləndirici idi. Çünki Partiya üzvü olan qadınlar bəzən mirdilər, ətir vurmurdular. Ətirdən yalnız prollar istifadə edirdilər. Ətir iyi Uinstonun təxəyyülündə həmişə zina işlərlə bağlı idi.

Ardınca getdiyi qadınla əlaqəsi son iki ildə edəcəyi ilk günah olacaqdı. Təbii ki, fahişələrlə əlaqə qadağan idi. Lakin o, ara-sıra pozulması mümkün sayılan qadağalar sırasına daxildi. Təhlükəli addım olsa da, olum-ölüm məsələsi deyildi. Fahişə ilə birlikdə tutulsaydın, səni ən çoxu beşillik icbari əmək cəzası gözləyirdi. Bir şərtlə ki, başqa günahların olmayaydı. Amma qaçmaq bəhanəsi ilə cinayətinin üstünə həmişə ağırlaşdırıcı maddə qoya bilərdilər. Yoxsul məhəllələri bədənlerini satmaq istəyən qadınlarla dolu idi. Özünü hətta bir şüşə cinə təslim edənlər də tapılırdı. Prollara tünd içkilər satılmırdı. Partiya insanların içindəki buxarı buraxmaq üçün fahişəliyi müəyyən həddə qədər dəstəkləyirdi. Öz-özlüyündə pozğun davranışın elə bir önəmi yox idi. Amma bir şərtlə ki, əlaqə gizləndə həyata keçirilməli və heç bir sevinc gətirməməli idi. Bədənini satan qadın isə cəmiyyətin ən miskin, aşağı təbəqəsindən olmalı idi. Partiya üzvləri arasındakı əlaqə bağışlanmaz cinayət sayılırdı. Böyük təmizləmələr zamanı müttəhimlərin çoxu bu cinayətə qurşandıqlarını mütləq etiraf etsələr də, real həyatda onun mümkünlüyü ağılaşmaz görünürdü.

Partiyanın məqsədi yalnız kişi ilə qadın arasında bəzən özlərinin də nəzarətindən çıxan əlaqələrin yaranmasına maneçilik törətmək deyildi. Partiyanın elan olunmayan gizli məqsədi, ümumiyyətlə, cinsi əlaqəni həzdən məhrum etmək idi. İstər nikahda, istərsə də nikahdankənar münasibətlərdə əsas hədəf məhəbbət hissi yox, erotik duyğular sayılırdı. Partiya üzvləri arasındakı bütün nikahlara bu məqsədlə yaradılmış xüsusi komissiya tərəfindən icazə verilirdi. Açıq şəkildə etiraf olunmasa da, gələcək ər-arvadın bir-biri üçün fiziki baxımdan cəlbedici görüdüklərini hiss edən kimi nikahlarına qadağa qoyurdular. Ailənin yeganə məqbul hədəfi gələcəkdə Partiyaya xidmət etməli olan yeni nəslin dünyaya gətirilməsi idi. Cinsi əlaqə əhəmiyyətsiz və xoşagəlməz müdaxilə (məsələn, imalə) kimi dəyərləndirilirdi. Düzdür, bu bərədə açıq danışmırdılar, amma lap kiçik yaşlarından uşaqların beyninə hər şeyi məhz belə yeridirdilər. Hətta hər iki cinsdən olan cavanların bakirə həyat tərzini təbliğ edən Gənclərin Antiseks Liqası kimi könüllü təşkilatlar da fəaliyyət göstərirdi. Hamiləlik ictimai məntəqələrdə süni mayalandırma (Yenidildə *sünmay*) yolu ilə həyata keçirilməli idi. Uinston bu tələbin hələlik tam ciddi xarakter almadığını bilirdi, lakin bütünlükdə Partiyanın ideologiyasına uyğun addım sayıldığından da xəbərdar idi. Partiya cinsi həvəsi yerli-dibli öldürmək istəyirdi. Mümkün olmadığı təqdirdə isə cinsi əlaqəni yaramaz və çirkin iş kimi qələmə verməyə çalışırdı. Uinston bunun hansı zərurətdən yarandığını anlamırdı, amma təəccüblənməyə də əsas görmürdü. Qadınların tərbiyəsinə gəldikdə isə Partiyanın bu sahədəki uğurları, həqiqətən, böyük idi.

O, yenə Ketrin haqqında düşünməyə başladı. Ayrıldıqları vaxtdan doqquz, on, bəlkə, on bir il keçirdi. Ketrini nadir hallarda xatırlamasının özü də maraqlı idi. Bəzən günlərlə nə vaxtsa evli olduğu yerli-dibli yadına düşmürdü. Birgə yaşayışlar, təxminən, on beş ay çəkmişdi. Partiya boşanmağa icazə vermirdi. Uşağı olmayanların ayrı yaşamalarına isə, əksinə, etiraz edilmirdi.

Ketrin ucaboylu, sarısaçlı, düzqamətli, incə deyiləcək qədər arıq bir qız idi. Düzgün, qartal profilli sifətini ilk baxışdan gözəl və nəcib saymaq olardı. Lakin həmin təsəvvürün ömrü qadının nəcib görünüşü arxasında necə boşluq

dayandığını dərk edənə qədər çəkirdi. Evlilik həyatının ilk vaxtlarında Uinston, bəlkə də, başqaları ilə müqayisədə bu qadını daha yaxşı tanıya bilmiş, onun düşündüyündən də qat-qat səfeh, mənasız, bayağı məxluq olduğunun fərqi nə varmışdı. Ketrinin başında şüarlardan başqa heç bir şey yox idi. Təpədən dırnağa qədər Partiyaya sadıq idi, Partiyanın ortaya atdığı cəfəngiyatı başdan-başa əzbərləmişdi. Həyatını Partiya direktivlərindən kənarında təsəvvürə gətirmirdi. Uinston öz aləmində arvadının adını “yeriyən qrammofon” qoymuşdu. Amma bununla bərabər, tək bircə şey – yataq məsələsi olmasaydı, bəlkə də, indiyə qədər birlikdə yaşamaları mümkün idi.

Ketrinə barmaqının ucu ilə toxunan kimi titrəyir, dərhal da daşa dönürdü. Onu qucaqlamaqla taxta manekeni bağrına basmağın heç bir fərqi yox idi. Hətta Ketrini özünə sıxanda Uinstonla elə təsəvvür yaranırdı ki, eyni anda qadın həm də var gücü ilə onu özündən kənara itələyir. Dartılıb bərkiyən əzələləri də bundan xəbər verirdi. Yataqda gözüyumulu uzanırdı. Nə müqavimət göstərir, nə kömək edirdi. Sadəcə, *tabe olurdu*. Bu çox utandırıcı, bəlkə də, dəhşətli vəziyyət idi. Əgər bir də ikilikdə yatağa girməmək barədə razılığa gələ bilsəydilər, Uinston ailə həyatına yenə dözə bilərdi. Amma nə qədər təəccüblü görünsə də, Ketrin bununla razılaşmırdı. Deyirdi ki, baş tutsa, mütləq Partiya üçün dünyaya övlad gətirmək lazımdır. Beləliklə, təbii maneələr olmayanda yataq məşğələləri dəyişməz ardıcılıqla həftədə bir dəfə təkrarlanırdı. Hətta həmin günlərdə səhər Ketrin nə iş görəcəklərini Uinstonun yadına salırdı. Leksikonunda “işin” iki adı vardı. Biri “uşaq düzəltmək”, o biri isə “bizim Partiya qarşısında borcumuz” (elə belə də deyirdi) idi. Tezliklə yataq məsələsinin yaxınlaşdığı günlər Uinstonla əməlli-başlı xof yaratmağa başladı. Xoşbəxtlikdən, uşaq məsələsi alınmadı. Ketrin cəhdlərə son qoymağa razı oldu. Bir müddət sonra tamam ayrıldılar.

Uinston səssizcə ah çəkdi. Sonra qələmi götürüb yazmağa davam etdi.

... çarpayıya uzandı, heç bir müqəddiməsiz-filansız, təsvirəgəlməz bayağılıq və ədəbsizliklə donunu yuxarı çəkdi. Mən...

Uinston özünü yenidən o yarımzirzəmidə, tutqun lampa işığında gördü. Ucuz ətirin və bit-birənin kəşif qoxusu burnuna vurdu. Ürəyi həmin dəqiqələrdə Ketrinin ağappaq bədəninin Partiyanın hipnozu ilə donub buza döndüyünü ilk dəfə anladığı vaxtlardakı kimi qəzəb və gücsüzlükdən sıxıldı. Niyə həmişə ehtirasını belə söndürməlidir? Niyə öz qadını yoxdur, niyə illərlə ara verəndən sonra nəsibi belə tələsik, çirkli, ürəkbulandıran cütləşmə olmalıdır? Gerçək məhəbbət romanı təsəvvürə gətirilməyəcək macərə sayılırdı. Partiya sıralarındakı qadınların hamısı bir-birinə bənzəyirdi. Bakirəlik də Partiyaya sədaqət kimi beyinlərinin ən dərin qatına işləmişdi. Lap kiçik yaşlarından etibarən Partiya oyunlarla, yürüşlərlə, soyuq suda çimməklə, məktəbdə, Kəşfiyyatçılar dərnişində, Gənclərin Antiseks Liqasında başlarına doldurulan cəfəngiyatla, paradlarla, mahnılarla, şüarlarla, hərbi musiqi ilə qızların və gənc qadınların bütün təbii hisslərini öldürmüşdü. Ürəyi Uinstonu deyirdi ki, bu vəziyyətdə də mütləq istisna olmalıdır. Beyni isə inanmaq istəmirdi. Qadınlar Partiyanın tələb etdiyi kimi, yəni əlçatmaz nemətə çevrilmişdilər. Uinston sevilməkdən daha çox, həyatında, heç olmasa, bircə dəfə bu fəzilət divarını vurub dağıtmaq istəyirdi. Onun nəzərində uğurlu cinsi əlaqə də üsyan idi. Ehtiras – fikir cinayətidir. Əgər Ketrinin buzunu ehtirası ilə əridə bilsəydi, əgər bunu bacarsaydı, hətta arvadı olsa da, bir nəfəri şimikləndirib Partiyanın yolundan azdırdığını düşünə bilərdi.

Hər şeyi mütləq sona qədər yazmaq lazım idi. Uinston yenə qələmi götürdü.

...lampanın işığını artırdım. Ona işıqda baxanda

Qaranlıqdan sonra lampanın zəif işığı, elə bil, hər tərəfi nura qərç etdi. Uinston qadına ilk dəfə yalnız indi diqqətlə baxa bildi. Ona tərəf bir addım atıb dayandı. Ürəyində şəhəvtlə qorxu bir-birinə qarışmışdı. Bura gəlməklə necə böyük risk etdiyini başa düşürdü. Çox güman ki, içəridən çıxan kimi patrullar qarşısını kəsəcəkdilər. Hətta bu dəqiqənin özündə qapının arxasında dayanıb onu gözləmələri də istisna deyil. Əgər heç bir iş görmədən küçəyə çıxsaydı, yenə də tutulacaq.

Hər şey olduğu kimi yazılmalıydı, hər şey olduğu kimi etiraf edilməliydi. Uinstonun lampa işığında gördüyü qadın *qoca* idi. Sifətindəki boya o qədər qalın çəkilməmişdi ki, əl vursan, sanki, köhnə divar suvağı kimi qopub töküləcəkdə. Saçının çox hissəsi bozarmışdı. Ən böyük dəhşət isə ağız azacıq açılanda ortaya çıxdı. Ağız yerinə sifətində balaca, qaranlıq kaha vardı. Qadının bircə salamat dişi də qalmamışdı.

Uinston tələsik, yanı üstə yığılan hərflərlə yazırdı:

...çox yaşlı olduğumu gördüm. Ən azı, əlli yaşı vardı. Amma dayanmadım. İşimi görüb qurtardım.

Uinston yenə göz qapaqlarını əli ilə sıxdı. Budur, hər şeyi necə vardisa, elə də yazdı. Amma fərqi yoxdur, heç nə dəyişmədi. Etiraf terapiyasının faydası olmadı. İndi səsi gəldikcə söymək istəyi əvvəlkindən də qüvvətli idi.

VII fəsil

Əgər tək ümid varsa (Uinston yenə yazırdı), o da prollara olan ümididir.

Əgər nicat yolu varsa, onu yalnız prollardan – dövlətin arxa qapısında küllənən, Okeaniya əhalisinin səksən beş faizini təşkil edən bu qara kütlədən gözləmək lazımdır. Yalnız onların içərisindən Partiyanı məhv etməyə qadir qüvvə yetişə bilər. Partiyanı daxildən devirmək qeyri-mümkündür. Partiyanın düşmənlərinin (həqiqətən də, belələri varsa) nəinki bir araya gəlmək, hətta bir-birini tanımaq imkanı yoxdur. Hətta əfsanəvi Qardaşlıq mövcuddursa (bu da istisna edilməməlidir!), onun üzvlərinin iki və ya üç adamdan artıq qruplar halında toplaşmaları mümkün deyil. Onların üsyanı – gözlərinin ifadəsi, səslərinin intonasiyasıdır. Ən yaxşı halda təsadüfi pıçıldanmış bir sözdür. Lakin prollar hansısa bir yolla öz güclərinə inansalar, daha gizli fəaliyyətə ehtiyac qalmayacaq. Bədəninin bir titrəyişi ilə bütün milçəkləri qovan at kimi onların da ayağa qalxıb silkəlmələri kifayətdir. Əgər prollar istəsələr, günü sabah

Partiyanın daşını daş üstündə qoymazlar. Tez, ya gec bunu mütləq başa düşəcəklər. Amma...

Uinston bir dəfə izdihamlı küçə ilə gedərkən yüzlərcə qadın səsinin bir-birinə qarışdığı qulaqbatırıcı qışqırıqlar eşitdiyini yadına saldı. Qışqırıq qarşı tərəfdəki döngədən gəlirdi. Ətrafa kilsə zəngi kimi həyəcan yayan hüdüür və şiddətli “Oh-o-o-o-ohh” fəryadında hiddət, ümitsizlik və dəhşətli qəzəb birləşmişdi. Həmin an Uinston həyəcandan özünə yer tapmadı. “Başlandı!” – deyə fikirləşdi. Qiyam! Nəhayət, prollar ayağa qalxdılar! Uinston sürətli addımlarla özünü döngəyə çatdırdı. İki, bəlkə də, üç yüz qadın bazar meydanındakı balaca dükanlardan birinin qarşısına toplaşmışdı. Sifətləri, batan gəminin sərnəşinləri kimi yas və ələmlə dolu idi. Uinstonun gözləri qarşısında ümitsizliyin birləşdirdiyi bu kütlə birdən-birə parçalanıb dəstələrə bölündü. Bazardakı kiçik dükanlardan hansındasa qalay qazançalar satılırdı. Miskin görkəmli, əyri-üyrü, çürük tənəkə parçaları. Amma adamlar növbəyə dayanmışdılar. Çünki qab-qazan tapmaq həmişə müşkül məsələ olmuşdu. Gözlənilmədən mal qurtardı. Hər tərəfdən sıxışdırılan, itələnen sonuncu xoşbəxt alıcılar qazançalarını sinələrinə sıxıb kütlənin arasından çıxmağa tələsirdilər. Bəxti gətirməyənlər isə dükanın ətrafına toplaşib qışqıra-qışqıra dükançını malı tanışlıqla satmaqda, piştaxta altında gizlətməkdə ittiham edirdilər. Qəflətən dəhşətli çığırta qopdu. Birinin saç çiyinlərinə dağılmış iki şişman arvad eyni qazançanın qulplarından yapışib hərəsi öz tərəfinə çəkirdi. Bir müddət dərtdən sonra qulp saç çiyinə dağılmış qadının əlində qaldı. Uinston onlara nifrətlə baxırdı. Amma az öncə bir neçə yüz boğazdan gələn qışqırtılarda necə qorxuducu qüvvənin gizləndiyini də unutmurdu. Nədən onlar daha böyük istək naminə toplaşib səslərini belə yüksəltməsinlər? Uinston fikirlərini kağıza köçürdü:

*Onlar şüurlu olmayana qədər üsyan etməyəcəklər.
Üsyan etməsələr isə heç vaxt şüurlu olmayacaqlar.*

Sözlərinin lap Partiya dərsliklərindən götürülmüş ifadələrə oxşadığını düşündü. Partiya, təbii ki, həmişə prolları əsarət zəncirindən qurtardığını bəyan edirdi. Prollar

İnqilaba qədər kapitalistlərin dəhşətli zülmü altında imişlər. Kapitalistlər onları söyüb-döyür, ac-susuz saxlayır, qadınları daş kömür şaxtalarında işləməyə məcbur edir (yeri gəlmişkən, qadınlar yenə də şaxtalarda işləyirdilər), uşaqları altı yaşından fabriklərə satırmışlar. Eyni zamanda *ikifikirlilik* təlimindən çıxış edən Partiya həm də prolları öz təbiətləri etibarilə aşağı təbəqə sayır, bir neçə sadə prinsipə əsaslanaraq onları heyvan kimi daim itaətdə saxlamağın zəruriliyini bildirirdi. Əslində, prollarla bağlı məlumatlar çox məhdud idi. Onları yaxından tanımağa xüsusi ehtiyac da duyulmurdu. İşlədikləri və doğub-törədikləri müddət ərzində bu adamların başqa heç bir fəaliyyətlərinə lüzum qalmırdı. Argentina düzənliklərindəki başlıbaşına buraxılmış qaramal sürüləri kimi prollar da həmişə öz təbii həyat tərzlərinə qayıdır, ata-babalarının yolu ilə gedirdilər. Onlar doğub-törəyir, çirkab içərisində boy atıb böyüyürdülər. On-on iki yaşında işləməyə gedirdilər. Fiziki çiçəklənmə və seksual fəallıq dövrləri çox qısa çəkirdi. İyirmi yaşları olanda evlənirdilər. Otuza çatanda artıq ortayaşlı adam kimi görünürdülər. Altmışa yetişəndə isə milçək kimi qırılmağa başlayırdılar. Ağır fiziki əmək, ev və ailə qayğıları, qonum-qonşularla fasiləsiz boğuşmalar, kino, futbol, pivə, ən başlıcası isə qumar – məhdud dünyalarının sərhədləri bunlarla məhdudlaşır. Prolları nəzarət altında saxlamaq çətin deyildi. Aralarında həmişə Fikir Polisinin adamları dolaşır. Onlar saxta şayiələr yayır, təhlükəli görünən adamları göz altına alır, sonra da aradan götürürdülər. Prolların Partiyanın ideologiyasına cəlb edilmələri ilə bağlı heç bir təşəbbüs göstərmirdi. Siyasətlə maraqlanmaları ümumən arzu edilməz sayılırdı. Onlardan tələb olunan yeganə ictimai fəallıq iş gününün uzadılması, yaxud ərzaq normasının azaldılması zamanı bəsit vətənpərvərlik nümunəsi göstərmək idi. Hətta bəzən aralarında narazılıq yarananda da bunun heç bir nəticəsi olmurdu. Çünki ümumi fikir ətrafında birləşə bilmədiklərindən meydana çıxan narazılıq xırda, ikincidərəcəli məsələlərə yönəldilirdi. Böyük problemlər həmişə diqqətlərindən kənar qalırdı. Əksəriyyətinin mənzilində heç teleekran da yox idi. Adi polis prollara çox az diqqət yetirirdi. Londonda cinayətkarlıq baş alıb gedirdi. Cinayətkarlar dövlət içərisində dövlət

qurmuşdular. Oğrular, quldurlar, fahişələr, narkotik alverçiləri, fırıldaq və reketlə məşğul olanlar açıq-aşkar meydan sulayırdılar. Lakin bütün bu hallar yalnız prolların öz arasında cərəyan etdiyindən Partiyada o qədər də ciddi narahatlıq doğurmurdu. Əxlaq məsələlərində onlara ata-baba qaydaları ilə yaşamağa izin verilirdi. Partiya üzvlərinə təbiq olunan sərt seksual məhdudiyətlərin prollara heç bir dəxli yox idi. Əxlaqsız həyat tərzinə görə onları cəzalandırmırdılar. Boşanmalarına icazə verilirdi. Dinə ciddi meyil və maraq göstərsəydilər, yəqin, ibadət niyyətləri də xüsusi etirazla qarşılanmazdı. Bir sözlə, prollar hər cür şübhənin fəvqündə dayanırdılar. Partiya şüarlarından birində deyildiyi kimi – “Prollar və heyvanlar azad idilər”.

100

Uinston ehtiyatla ayağının varikoz yarasına toxundu. Yənə geyişirdi. Dəfələrlə üzərində düşündüyü məsələ İnqilabdan əvvəlki real həyatla bağlı hər hansı məlumatın əldə olmaması idi. Masanın gözündən missis Parsonsdan bir neçə günlüyə götürdüyü uşaqlar üçün tarix kitabını çıxarıb qabağına qoydu, onun bir hissəsini gündəliyinə köçürməyə başladı:

Keçmiş vaxtda, şanlı İnqilabdan əvvəl London bizim indi gördüyümüz kimi gözəl şəhər deyildi. O dövrün Londonu tutqun, qaranlıq, çirkli bir yer idi. İnsanların çoxu yarıac-yarıtox yaşayırdı. Yüzlərcə, minlərcə kasıbın əynində paltarı, ayağında ayaqqabısı, hətta altında daldalanmağa damı yox idi. Səninlə yaştd uşaqlar qəddar, amansız ustaların əlinin altında gündə on iki saat işləməli olurdular. Əgər bir qədər ləng hərəkət etsəydilər, onları qırmancla döyür, yeməyə isə cirə ilə kiflənməmiş çörək və iylənmiş su verirdilər. Bütün bu dəhşətli yoxsulluq içərisində varlıların cah-calallı malikanələri ucalırdı. Qapılarında, azı, otuz nəfər xidmətçi saxlayırdılar. Həmin varlılar kapitalist adlandırılırdılar. Onlar növbəti səhifədə şəklini görəcəyin qəddarsifətli, eybəcər və piy basmış adamlar idilər. Şəkildə gördüyün kimi, əyinlərinə frak adlanan uzun, qara pencək geyir, başlarına isə soba borusunu xatırladan silindr adlı parıltılı,

əcaib şlyapa qoyurdular. Bu yalnız kapitalistlərin geyim forması idi. Başqa heç kəsə belə geyinməyə icazə verilmirdi. Dünyada nə varsa hamısı kapitalistlərin əlində idi. Qalan adamlar onların köləsi sayılırdılar. Bütün evlər, torpaqlar, fabriklər-zavodlar, pullar kapitalistlərin ixtiyarında idi. Kim onların sözündən çıxsa, beləsini ya həbsxanaya salır, ya acından ölmək üçün işdən bayıra atırdılar. Sadə adam kapitalistlə danışanda onun qarşısında alçalmalı, təzim etməli, papağını çıxarmalı və mütləq: “Ser”, – deyə müraciət etməli idi. Bütün kapitalistlərin başçısı Kral adlanırdı. Sonra isə...

Uinston siyahını əzbər bilirdi. Ardınca batist donlu yepiskoplar, qollarına və boynuna samur xəzindən köbə salınmış mantiyalarda gəzən hakimlər, rüsvayçılıq dirəyi, ayağa vurulan ağır kündələr, çənbərə bağlamaq, doqquzdilli qırmanç, Lord-Merin verdiyi dəbdəbəli ziyafətlər, Papanın ayaqqabısını öpmək ənənəsi gəlirdi. Hələ bunlardan başqa, yəqin ki, uşaq kitablarına salınmayan *jus primae noctis*¹ anlayışı da vardı. Əslində, bu, qanun idi və həmin qanuna əsasən, kapitalist fabrikində işləyən istənilən qızla yata bilirdi...

Görəsən, yazılanlar nə dərəcədə doğru, nə dərəcədə yalandır? İndi orta səviyyəli bir adamın özünün inqilabdan əvvəlki həmvətənindən yaxşı yaşaması, əslində, həqiqətə uyğun *olmalıdır*. Bunun əksinə eşidilən yeganə iddia sənin içindəki lal, dilsiz etirazdır. İndiki həyatın dözülməzliyini, bir zamanlar isə yaşamın, yəqin ki, bundan fərqləndiyini instinktiv şəkildə də olsa, dərk etməyindir. Uinston fikirləşdi ki, indi mövcudluğun başlıca özəlliyi qəddarlıqla üz-üzə qalmaq, yaxud daim təhlükə altında yaşamaq deyil. Başlıca özəllik bütünlükdə yaşamın miskinliyində, boşluğunda, hər şeyi və hər yeri bürümüş apatiya hissindədir. Diqqətə fikir verəndə həyatın puçluğu, mənasızlığı təkcə gecəgündüz teleekrandan axıb tökülən yalanlarda deyil, hətta Partiyanın can atdığı ideallarda da özünü göstərir. Partiya üzvlərinin özləri üçün də həyatın böyük hissəsi siyasətdən kənarında keçir. Partiya üzvü saatlarla başını qaldırmadan

¹ İlk gecə hüququ, zifaf gecəsi hüququ (*lat.*)

cansıxıcı dəftərxana işi görür, metro vaqonlarında yer tutmaq üçün əlbəyaxa olur, deşik corabını yamayır, kimdən-sə bir saxarın həbi dilənir, yaxud siqaret kötüyünə qənaət edir. Partiyanın nəzəri şəkildə can atdığı ideal – böyük, möhtəşəm, gözqamaşdıran bir idealdır. Bu idealın təcəssümü şüşə və beton, heyrətamiz maşınlar və qorxunc silahlar dünyasıdır. O, mükəmməl birlik hissi ilə gələcəyə addımlayan, eyni cür fikirləşən, eyni şüarlar söyləyən, fasiləsiz işləyən, mübarizə aparan, zəfər çalan, təqib olunan üç yüz milyon bir-birinə bənzər adamın – döyüşçülər və fanatiklər xalqının dünyasıdır. Gerçək həyat isə bundan tam fərqlidir. Həyatda cındır geyimli, cırıq ayaq-qabılı yarıc adamların obaş-bubaşa şütüdükləri xaraba şəhərləri, daim bişmiş kələm və üfunətli ayaqyolu iyi verən köhnə-kürüş XIX əsr evlərini daha çox görməli olursan. Uinstonun gözləri önündə London – küçələrində milyonlarla zibil yeşiyinin iyləndiyi böyük, başdan-başa xarabazarlığı xatırladan şəhər canlandı. Ümitsiz halda yolu tutulmuş kanalizasiya borusunu qurdalayan missis Parsonsun – seyrəksaçlı, üzü qırışlarla dolu qadının obrazı bu mənzərəni daha da tamamlayırdı.

Özünü saxlaya bilməyib topuğunu qaşdı. Teleekran gecə-gündüz adamların qulağını statistika ilə doldurur. Sübut eləyir ki, əlli il bundan əvvəlki dövrlə müqayisədə indi ərzaq və geyim daha çoxdur, insanlar yaxşı mənzillərdə yaşayırlar, rahat dincəlirlər, ömürləri uzanıb, az işləyib çox maaş alırlar, boyları ucalıb, daha sağlam, güclü, xoşbəxt, ağıllı, savadlı olmaq imkanı qazanıblar. Burada heç nəyi sübut, yaxud da əksinə, inkar etmək mümkün deyil. Məsələn, Partiya iddia edir ki, indi yaşlı prolların qırx faizi savadlıdır. İnqilaba qədər isə onların yalnız on beş faizi savad ala bilirdi. Partiya iddia edir ki, indi hər yeni doğulan on min uşaqdan yüz altmış nəfəri ölür, İnqilabdan əvvəl isə bu göstərici üç yüz nəfərə bərabər idi. Və buna bənzər başqa şeylər. Deyilənlər hamısı iki məchullu tənliyə bənzəyir. Çox ola bilsin ki, tarix kitablarında yazılanların hamısı, hətta yüzdəyüz həqiqət kimi qəbul etdiyən məlumatlar da başdan-başa uydurmadır. Kim bilir, bəlkə, heç *ilk gecə hüququ* deyilən qanun, kapitalist adlanan məxluq, silindr adlı o baş geyimi yerli-dibli olmayıb.

Hər şey qatı dumana bürünüb. Keçmiş lazım bilinməyən hər şeydən təmizlənib, təmizlənən nə varsa hamının yadından çıxıb, yalan həqiqətə çevrilib. Saxtakarlıqla bağlı əlinə yalnız bir dəfə (həm də saxtakarlıq aktı həyata keçiriləndən *sonra!* – bu da çox mühüm təfərrüat idi) dəqiq və aydın sənəd düşmüşdü. Həmin sənədi, azı, otuz saniyə barmaqları arasında saxlamışdı. Bu, deyəsən... 1973-cü ildə, ya da, təxminən, ona yaxın vaxtda olmuşdu. O zaman Ketrinlə təzə ayrılmışdılar. Sənəd isə daha yeddi-səkkiz il əvvəlin hadisəsi ilə bağlı idi.

Hər şey altmışıncı illərin ortalarında, İnqilabın həqiqi rəhbərlərinə qarşı kütləvi təmizləmə əməliyyatlarının aparıldığı dövrdə baş vermişdi. 1970-ci ilə Böyük Qardaşdan başqa bu liderlərin heç biri həyatda yox idi. Hamısı satqın və əksinqilabçı kimi ifşa olunmuşdu. Qoldsteyn qaçmışdı, harada gizləndiyini bilən yox idi. Bəziləri əlli-ayaqlı yoxa çıxmışdılar. Əksəriyyəti isə cinayətlərini boyunlarına aldıkları səsli-küylü məhkəmə proseslərindən sonra edam edilmişdi. Sonuncu xilas olanların sırasında üç nəfər – Cons, Aronson və Rezerford da var idi. Üçünü də, deyəsən, 1965-ci ildə tutmuşdular. Həmişə olduğu kimi, səssiz-soraqsız itkin düşmüşdülər. Bir il, bəlkə də, daha çox nə öldülərindən, nə də qaldılarından kimsə xəbər tuta bilməmişdi. Amma öz-özlərini ifşa etmək üçün gözlənilmədən üçü də yenidən peyda olmuşdu. Düşmənlə əlaqələrini (o zaman düşmən Avrasiya idi), ictimai fondları taladıqlarını, sadıq Partiya üzvlərini aradan götürdüklerini, hələ inqilabdan xeyli əvvəl Böyük Qardaşı liderlikdən uzaqlaşdırmaq üçün intriqa apardıklarını, yüz minlərlə insanın həyatı bahasına başa gələn təxribat aktları törətdiklərini etiraf etmişdilər. Hər şeyi boyunlarına alandan sonra əfvə düşmüş, Partiya sıralarına bərpa olunmuş, adı gurultulu səslənən, əslində isə, sadəcə, maaşı yaxşı olan əhəmiyyətsiz vəzifələrə göndərilmişdilər. Üçü də “Tayms” da peşmançılıq dolu uzun məqalələrlə çıxış etmişdi, xəyanətlərinin səbəbini açıqlamış və islah olunacaqlarına söz vermişdi.

Azadlığa buraxıldıqdan bir müddət sonra Uinston, həqiqətən də, onların üçünü də bir yerdə “Şabalıd kölgəsində” adlı kafedə görmüşdü. Gizlicə, gözünün ucu ilə bu adamları necə dəhşət içərisində müşahidə etdiyini indi də

xatırlayırdı. İncilabçılar yaşca ondan çox böyük idilər. Üçü də artıq əlçatmaz dünyanın canlı yadigarı, Partiyanın qəhrəmanlıqla dolu ilk dövrünün sonuncu diqqətəlayiq siması idi. Gizli mübarizə və vətəndaş müharibəsi illərinin hələsi hələ də başları üzərində dolaşırdı. Dəqiq fakt və tarixlər həmin dövrdə kütləvi surətdə yoxa çıxmağa başlasa da, nədənsə, Uinstona elə gəlirdi ki, Cons, Aronson və Rezerfordun adlarını Böyük Qardaşın adından daha əvvəl eşidib. Bu üçlüyün qanundankənar, düşmən elan olunmaları, yoxa çıxmaları yaxın iki ilin hadisəsi idi. Bir dəfə Fikir Polisinin əlinə düşənlərin sonradan xilas yolu tapmaları mümkün olan şey deyildi. Cons, Aronson və Rezerford da meyit idilər. Sadəcə, təzədən qəbrə qaytarılmalarını gözləyirdilər. Yanlarındakı masalarda kimsə gözə dəymirdi. Belə adamlara yaxınlaşmağın özü ağılsızlıq sayılırdı. Hərəsi qarşısına mixəkli cinlə dolu (bu, “Şabalıd kölgəsində” kafesinin məxsusi içkisi sayılırdı) stəkan qoyub dinməzsöyləməz oturmuşdular. Üç nəfərin arasında Uinstona ən güclü təsir bağışlayan Rezerford oldu. Bir vaxtlar məşhur karikatura ustası kimi tanınırdı. Birbaşa hədəfə dəyən tikanlı karikaturaları İncilabdan əvvəl və İncilab illərində ictimai fikrin fəallaşmasında mühüm rol oynamışdı. Uzun fasilələrlə olsa da, yenə ara-sıra “Tayms”da yeni rəsmləri gözə dəyirdi. Amma keçmiş mövzu və üslubun zəif təkrarı olan indiki şəkillər həyatdan məhrum, inandırıcılıqdan uzaq idi. Mövzular da köhnə idi – yoxsul məhəllələri, miskin daxmalar, ac uşaqlar, küçə döyüşləri, hətta barrikadalarda da silindrlərini başlarından çıxarmayan kapitalistlər, keçmiş qaytarmaq üçün göstərilən hədəf cəhdlər usandıncı ardıcılıqla bir-birini təkrarlayırdı. Rezerford nəhəng və eybəcər adam idi. Bozarmış yağlı saçları çiyinə tökülmüşdü, şişkin sifəti qırıqlarla dolu idi, zənci dodaqlarına bənzəyən dodaqları qərribə təzədə qabağa uzanmışdı. Yəqin ki, bir vaxtlar son dərəcə güclü adam olmuşdu, indi isə iri bədəni şişmiş, əyilmiş, əti hər tərəfə sallanmışdı. O, göz qabağında uçulub-tökülən dağı xatırladırdı.

Günorta saat üç idi. Hər tərəfə sakitlik çökmüşdü. Uinston belə vaxtda kafeyə necə gəlib çıxdığını özü də xatırlamırdı. İçəridə kimsə gözə dəymirdi. Teleekrandan saqraq musiqi eşidilirdi. Üç nəfər isə öz küncələrində sakit,

dinməz-söyləməz oturmuşdu. Ofisiant sifariş gözləmədən hərəsinə təzədən bir qədəh cin süzdü. Masada fiqurları düzülmüş şahmat taxtası vardı. Lakin heç kim oynamırdı. Birdən, təxminən, yarım dəqiqəliyinə teleekrana nə isə oldu. Melodiya da, musiqinin ahəngi də dəyişdi. Anlaşılmaz şeylər baş verirdi. Araya nə isə qərribə, hay-küylü, qulağı deşən musiqi düşmüşdü. Sonra isə teleekrandakı səs oxumağa başladı:

*Şabalıd kölgəsində
Sən məni ələ verdin,
Mən səni ələ verdim.*

*Şabalıd kölgəsində,
Bir yanda sənin qəbrin,
Bir yanda mənim qəbrim.*

Üç nəfər hələ də qımıldanmırdı. Amma Uinston yenidən Rezerfordun cizgiləri bir-birinə qarışmış sifətinə baxanda gözlərində yaş damlası gördü. Yalnız həmin anda bütün bədənindən keçən və *səbəbini* indi də anlaya bilmədiyi üşütmə içərisində Aronsonla Rezerfordun burunlarının sındırıldığının fərqi vardı.

Bir müddət sonra üçünü də təzədən həbs etdilər. Azadlığa çıxan kimi yenidən gizli fəaliyyətə qoşulduqları bəlli olmuşdu. İkinci məhkəmə zamanı həm köhnə cinayətlərini bir də etiraf etdilər, həm də çoxlu təzə cinayət törətdiklərini boyunlarına aldılar. Təbii ki, üçü də edam cəzasına məhkum edildi. Törətdikləri əməllər isə gələcək nəsillərə ibrət olmaq üçün Partiyanın tarixində öz yerini tutdu. Bu hadisədən, təxminən, beş il sonra, 1973-cü ildə Uinston pnevmatik borunun masasının üstünə atdığı kağız bürmələrini açıb hamarlayanda gözü materialların arasına təsadüfən düşmüş və unudulmuş qəzet parçasına sataşdı. Yalnız yaxına çəkib diqqətlə baxanda qarşısındakının necə mühüm sənəd olduğunun fərqi vardı. Bu, "Tayms"ın on il əvvəlki saylarının birindən cırlmış yarım səhifə idi. Həm də səhifənin yuxarı hissəsi idi – qəzetin çap tarixi və sayı göstərilmişdi. Orada Nyu-Yorkda keçirilmiş hansısa tədbirdə nümayəndə kimi iştirak edən Partiya

üzlərinin fotosəkilləri verilmişdi. Qrup üzvləri içərisində Cons, Aronson və Rezerford aydınca seçilirdi. Hər hansı səhvdən söhbət gedə bilməzdi. Üstəlik, şəklin altında onların adları və soyadları da yazılmışdı.

Məsələ belə idi ki, həm birinci, həm də ikinci məhkəmə prosesində üçü də şəklin çəkildiyi gün Avrasiya ərazisində olduqlarını boyunlarına almışdı. Kanadadakı gizli aeroportdan Sibirə aparılmış, orada Avrasiya Baş Qərargahının əməkdaşları tərəfindən sorğu-suala tutulmuşdular. Gizli görüş zamanı mühüm hərbi sirləri düşməne çatdırmışdılar. Tarix Uinstonun yanında dəqiq qaldı. Çünki yay fəslinin girdiyi gün idi. Bir də məhkəmə materiallarını hər yerdə tapmaq olardı. Ortalıqda yalnız bir mümkün nəticə vardı: onların etirafları, sadəcə, özünə şər atmaq idi!

106

Əlbəttə, bu, elə böyük kəşf deyildi. Hətta o vaxtlar da Uinston təmizləmələr zamanı məhv edilənlərin proses vaxtı boyunlarına aldıkları cinayətləri törətdiklərinə inanmırdı. İndi isə dəlil-sübutu vardı, əlində həmişəlik ləğv olunan keçmişin bir parçasını tutmuşdu. Arxeoloji qazıntı zamanı güman edilməyən qatdan tapılan sümük qırığı səhv elmi nəticələrə təkan verdiyi və bütün geoloji nəzəriyyəni puça çıxardığı kimi, bu qəzet səhifəsi də Partiyanın saxtakarlıqlarını faş edir, onun yalanlarla dolu tarixini ortaya qoyurdu. Əgər materialı yenidən çap edib dünyaya yaymaq, əhəmiyyətini anlatmaq mümkün olsaydı, bəlkə də, Partiyanın daşı daş üstündə qalmazdı.

Uinston ayıq tərpendi. Fotosəkli görüb mahiyyətini anlayan kimi üstünü başqa kağızla örtüdü. Xoşbəxtlikdən, qəzet bürməsini açanda mətn ekrana tərsinə düşdüyündən bir anda hər şeyin fərqi varmaq mümkün deyildi.

Qeyd dəftərçəsini dizinin üstünə qoyub bacardığı qədər stulqarışq teleekrandan kənara çəkildi. Sifətini ifadəsiz saxlamaq o qədər də çətin deyildi. Hətta bir az səy göstərəndə nəfəsi də tənzimləmək mümkün idi. Lakin ürək döyüntüsü ilə heç cür bacarmaq olmurdu. Teleekran isə həssasdır, hər şeyi dərhal tuturdu. Uinston öz hesablamalarına görə, təxminən, on dəqiqə dözüb dayandı. Amma bu on dəqiqənin hər anı qorxu içərisində keçdi. Çünki adi bir təsadüf – məsələn, kabinəyə dolan yüngül meh fotosəklin üstünə qoyduğu vərəqi yerindən oynadıb

bir kənara ata bilərdi. Yetərinəcə vaxt keçdiyinə əmin olandan sonra şəkli digər lazımsız kağızlarla birlikdə yaddaş yuvasına atdı. Bir dəqiqə sonra mühüm tarixi sənəd artıq yanıb külə dönmüşdü.

Bu, on-on bir il əvvəl olmuşdu. İndi əlinə düşsəydi, yəqin ki, Uinston qəzet parçasını saxlayardı. Maraqlıdır, həm fotosəkil özü, həm də əks etdirdiyi fakt artıq xatirəyə çevrilsə də, bir zamanlar bu sənədi barmaqları arasında tutması Uinstona indinin özündə də qeyri-adi görünürdü. Düşünürdü ki, bəlkə, indi həmişəlik ləğv edilən bəzi xırda-para şahidliklər *nə vaxtsa*, həqiqətən də, mövcud olduğuna görə Partiyanın keçmiş üzərindəki nəzarəti zəifləyib?

Hətta bu gün həmin fotosəkli yenidən ortaya çıxarmaq imkanı yaransaydı belə, təbii ki, ondan dəlil-sübut kimi istifadə etmək mümkün olmayacaqdı. Uinston şəkli görəndə Okeaniya artıq Avrasiya ilə müharibə aparmırdı. Məhkum olunmuş adamlar isə öz ölkələrinə xəyanət etmək istəsəydilər, onun sirlərini İstasiyaya satmalı idilər. O vaxtdan sonra digər dəyişikliklər də baş vermişdi. İki, ya üç dəfə, – Uinston bunu dəqiq xatırlamırdı – rəqib və müttəfiq dəyişilmişdi. Yəqin, üç nəfərin məhkəmədəki etiraf-ları da müvafiq surətdə yenidən dəyişdirilmiş, baş verən hadisələrə uyğunlaşdırılmışdı. Bu baxımdan həqiqi faktların və tarixlərin heç bir əhəmiyyəti yox idi. Keçmiş tək bir dəfə dəyişdirilmir, o, aramsız olaraq yenilənir. Uinstonun ən böyük əndişəsi, nə qədər çalışsa da, dəhşətli saxtəkarlığın *hansı məqsəd* güddüyünü aydınlaşdırma bilməməsi idi. Keçmişin saxtalaşdırılmasının cari faydalarını başa düşmək olardı. Son məqsəd isə müəmma kimi qalırdı. Qələmi götürüb yazdı:

NECƏ edildiyini başa düşürəm, amma NƏ ÜÇÜN edildiyini anlamıram.

Uinston yenidən və artıq neçənci dəfə dəli olub-olmaması üzərində düşünməyə başladı. Azlıqda, daha doğrusu, təklikdə qalanlar dəlidir. Bir vaxtlar Yerin Günəş ətrafında fırlandığını fikirləşmək dəlilik sayılırdı. Bu gün keçmişin dəyişməzliyi fikrinə düşənlər dəli hesab olunurlar. Yəqin, bu fikirdə olan *tək* adam Uinstondur. Əgər təkdirsə, demək,

dəlidir. Lakin dəli sayılmaq ehtimalı onu qətiyyənlə qorxutmurdu. Ən dəhşətlisi həm tək qalmaq, həm də yanlış yolda olmaq idi.

Uşaqlar üçün tarix kitabını götürüb Böyük Qardaşın ilk səhifədəki portretinə baxdı. Əfsunlayıcı nəzərlər düz gözünün içinə zillənmişdi. Elə bil, hansısa nəhəng qüvvə onu əzirdi; kəllə sümüyünün içinə nüfuz edir, beynini iradəsinə zidd fikirlərlə doldurur, qorxunun təsiri ilə inancılarını əlindən alır, hisslərinin şahidliyinə inanmamağa vadar edirdi. Sonda Partiya iki vuraq ikinin beş olduğunu bəyan edəcək və buna inanmaq lazım gələcək. Tez və ya gec, belə bir qərarın veriləcəyinə şübhə yeri yox idi. Partiya mövqeyinin məntiqi bunu tələb edirdi. Partiyanın fəlsəfəsi susmaq yolu ilə yalnız sənin idrakının gəlib çıxdığı həqiqətləri deyil, əbədi mövcudluğun özünü inkar edir. Ən qorxunc şey – sağlam ağıldır! Dəhşət səni fərqli fikrə görə öldürmələri deyil. Dəhşət birdən bu qərarlarında haqlı ola bilmələridir! Doğrudan da, iki vuraq ikinin dörd elədiyini haradan bilirlik? Yaxud cazibə qüvvəsi necə təzahür edir? Yaxud keçmiş, həqiqətənmə, dəyişilməzdir? Əgər keçmiş də, mövcud varlıq da yalnız şüurda mövcuddursa, şüurun özü isə idarə olunandırsa, bəs onda?

108

Yox! Uinston birdən-birə ürəyinə cəsarət dolduğunu hiss etdi. O`Brayenin siması hansısa assosiativ xatırlama nəticəsində, sadəcə, gözləri önündə canlanmadı, birbaşa şüuruna hakim kəsildi. İndi əvvəlkindən daha böyük qətiyyətlə O`Brayenin müttəfiq olduğuna əmin idi. Uinston gündəliyi O`Brayen üçün yazırdı. O`Brayenə *müraciətlə* yazırdı. Gündəlik heç kimin oxumayacağı sonu görünməyən məktub idi. Lakin bu məktub bəlli bir şəxsə ünvanlanmışdı, istiqamətini də buradan alırdı.

Partiya səndən gözlərinin və qulaqlarının şahidliyinə inanmamağı tələb edir. Bu, Partiyanın ən son və ən mühüm əmridir. Özünə qarşı necə böyük qüvvənin dayandığını düşünəndə, hər bir Partiya ideoloqunun səni inkar etməsi bir yana qalsın, hətta mənasını anlamadığın hiyləgər dəlillərlə necə məğlubiyətə uğradacağını yada salanda Uinstonun canına qorxu düşdü. Hələlik isə haqlı olan odur. Onlar yanlış yoldadırlar, Uinston Smit haqlıdır. Adi, aydın və həqiqi olan hər şey müdafiə edilməlidir. Adi

həqiqətlər həqiqətdir – bu fikrin üstündə möhkəm dayan! Vahid dünya yerindədir, onun qanunları heç zaman dəyişmir. Daş bərk cisimdir, su mayedir, istinadgahı olmayan hər şey cazibə nəticəsində Yerin mərkəzinə düşür. Uinston, sanki, bütün bunları üzbəüz dayanıb O`Brayenə söylədiyini və mühüm aksiom irəli sürdüyünü göz önünə gətirərək gündəliyinə yekun fikrini yazdı:

Azadlıq iki üstəgəl ikinin dördə bərabər olduğunu demək haqqıdır. Əgər buna imkan yaradılırsa, qalan hər şey öz yerini tapacaq.

VIII fəsil

Haradansa, dəhlizin dərinliklərindən qovrulmuş qəhvə ətri gəlirdi. “Qələbə” qəhvəsinin yox, əsl qəhvənin ətri! Uinston qeyri-iradi ayaq saxladı. Bir neçə saniyəliyə uşaqlıq illərinin yarınuşulmuş dünyasına qayıtdı. Sonra qapı bağlandı. Qəfil qırılan səs bir daha eşidilmədiyi kimi, qapı arxasında qalan qəhvə qoxusu da kəsildi.

Küçələrdə bir neçə saat dolaşdı. Ayağındakı varikoz yarası yenə zoqquldayırdı. Son üç həftədə ikinci dəfə idi ki, İctimai Mərkəzin təşkil etdiyi axşamlara getmirdi. Kobud səhvə yol verirdi. Aydın məsələdir ki, orada davamiyyət diqqətlə yoxlanılır. Əslində, Partiya üzvünün boş vaxtı yox idi. Yuxu istisna olunmaqla o, heç zaman tək qalmırdı. İş, yemək və yatmaq saatlarından başqa, qalan bütün vaxtını ictimai fəaliyyətə sərf etməli idi. Tənhalıq meylinə, hətta təkbaşına, yoldaşsız gəzib-dolaşmağa yaxşı baxılmırdı. Yenidildə bu meyillə bağlı söz də vardı – *özyaşar*, yəni tənha, fərdiyyətçi, yalnız özü üçün yaşayan adam. Uinston riskə yol verdiyini bilsə də, axşamüstü Nazirlikdən çıxarkən aprel havasının ilıq mehi onu təkbaşına gəzməyə şirnikləndirmişdi. Səmanın belə lacivərd rəngini son bir neçə ildə ilk dəfə görürdü. Bu ilıq havalı bahar axşamı ilə müqayisədə İctimai Mərkəzdəki uzun, səslü-küylü tədbirlər, darıxdırıcı oyun və mühazirələr, yağlıtəhər cinin yaratdığı qeyri-səmimi ünsiyyət ab-havası birdən-birə ona dözülməz görünmüşdü. Ani hissın təsiri ilə düz avtobus

dayanacağından geri dönüb özünü Londonun başgicəlləndirici labirintinə atmışdı. Əvvəlcə cənuba, sonra şərqə, ardınca da şimal istiqamətinə üz tutmuşdu. Axırda naməlum küçələrdə yolu itirmiş, ayağının apardığı səmtə getməyə başlamışdı.

“Əgər tək ümid varsa, o da prollara olan ümiddir” – gündəliyində belə yazmışdı. Mistik inancla gözgörəsi səfehliyin bir-birinə qarışdığı bu ifadə bayaqdan beynində dolaşır. Deyəsən, bir vaxtlar Sent-Pankras vağzalinın yerləşdiyi şimal-şərq səmtinə, yoxsullar məhəlləsinə gəlib çıxmışdı. Əyri-üyrü qapıları olan kiçik ikimərtəbəli evlərin sıralandığı daş döşənmiş küçə ilə gedirdi. Qapılar hamısı səkiyə açılırdı. Bəlkə də, bu səbəbdən evlər adama siçovul yuvalarını xatırladırdı. Küçə boyu ara-sıra çirkab gölməçələrinə təsadüf olunurdu. Həm giriş qapılarının önündə və içərisində, həm də hər iki tərəfə açılan dar dalanlarda xeyli adam gözə dəyirdi. Dodaqlarını bayağı tərzdə boyayıb qızartmış cavan qızlar, onların dalınca sülənən ərgən oğlanlar, qızların on-on beş il sonrakı vəziyyətlərinin əyani nümunəsi adlandırılı biləcək iri dallı, şişman qadınlar, ayaqlarını bir-bir götürüb-qoyan beli bükülmüş qarılar, çirkli gölməçələrdə oynayan, analarının qışqırtısını eşidən kimi qaçıb dağılışan ayaqyalın, başıaçıq, çirkli-paslı uşaqlar hər tərəfi bürümüşdü. Az qala, hər üç-dörd pəncərənin biri sınıq idi, çalın-çarpaz taxtalarla mıxlanmışdı. Uinstonu diqqət yetirən yox idi. Amma arada onu ehtiyatqarışıq maraqla süzən tək-tük adamlar tapılırdı. Qapıların birinin qarşısında eni ilə uzununu eyni olan iki qadın qırmızı əllərini önlüklərinin üstündə çarpazlayıb oturmuşdu. Yaxınlaşanda danışqlarının bir neçə cümləsi aralıdan qulağına çatdı.

– Hə, deyirəm, bunlar hamısı çox yaxşıdır. Mənim yerimdə olsaydın, sən də eyni şeyi eləyərdin, deyirəm. Kənarda durub danışmaq asandır, mənim çəkdiklərimi sən də çəksəydin, deyirəm...

– Elədir, – deyər o birisi təsdiqləyirdi. – Elə məsələ də bundadır.

Səslər qəfildən kəsildi. Tuşlarına çatanda qadınlar məkrli halda susub diqqətlə ona baxdılar. Düşməni kimi baxmırdılar, sadəcə, qarşılıqlarına indiyə qədər görmədikləri qəribə canlı çıxıbmiş kimi, qorxu və ehtiyatla gözdən

keçirirdilər. Partiya üzvünün göy kombinezonu bu küçələrdə nadir hallarda görünürdü. Konkret bir işin olmasa, belə yerlərə gəlməyin özü ağılsızlıq idi. Qarşısına patrol çıxsaydı, mütləq saxlayacaqdılar. “Sizin sənədlərinizə baxa bilərikmi, yoldaş? Burada nə edirsiniz? İşdən saat neçədə çıxmısınız? Evə həmişə bu yolla gedirsiniz?” – və digər bir-birinə bənzəyən suallar... Evə fərqli yollarla gedib-gəlmək qadağan edilməmişdi. Lakin Fikir Polisi hər gün yolunu dəyişməyindən xəbər tutsaydı, nəzarətə götürülməyin üçün kifayət idi.

Birdən bütün küçə hərəkətə gəldi. Hər tərəfdən xəbərdarlıq çığırtıları eşidildi. Adamlar dovşan kimi qaçıb özlərini içəri saldılar. Uinstonun bir neçə addımlığında qapıdan cavan bir qadın küçəyə sıçradı, gölməçədə oynayan oğlan uşağının qolundan yapışdı və ani hərəkətlə önlüyünə bükdü, təzədən geri qaçdı. Eyni anda tində əyninə qarmonabənzər qara kostyum geyinmiş kişi göründü, Uinstonu tərəf qaçıb əli ilə yuxarını göstərərək:

– Parovoz! – deyərək qışqırdı. – Yuxarı bax, komandir! Parovoz gəlir. İndicə düz başına düşəcək. Tez, tez ol yerə uzan.

Prollar, nədənsə, raket mərmisinə “parovoz” deyirdilər. Uinston bir göz qırpmında üzünü üstə yerə sərdi. Prollar belə təsadüflərdə heç vaxt yanılmırdılar. Mərmisi səsdən sürətli hərəkət etsə də, elə bil, hansısa fəvqəltəbii instinkt düşmə istiqamətini bir neçə saniyə əvvəl onlara xəbər verirdi. Uinston əlləri ilə başını tutmuşdu. Partlayış səsi bütün küçəni lərzəyə saldı. Belinə yağış damlarını kimi tappılı ilə nəşə töküldüyünün fərqi vardı. Bir azdan silklənib ayağa duranda şüşə qırıqları olduğunu gördü.

Yoluna davam etdi. Təxminən, iki yüz addımlıqda mərmisi bir neçə evi dağıtmışdı. Göydən hələ də qara tüstü sütunu sallanırdı. Əhəng tozunun içindən güclə görünən adamlar dağıntı yerinə toplanırdılar. Düz qarşısında, səkinin ortasında kiçik əhəng tozu qalağı vardı. Üstündə tünd-qırmızı rəngli ləkə görünürdü. Uinston qalağa yaxınlaşanda ləkə saydığı şeyin biləyindən qopmuş insan əli olduğunu gördü. Köpüklənmiş qıpqırmızı qanın dəymədiyi yerlərdə əlin, sanki, gipsdən düzəldilmiş kimi ağappaq və hamar olduğu diqqətini çəkdi.

Əli təpiklə vurub səkinin kənarındakı çirkab kanalına atdı. Adamlara çox yaxınlaşmamaq üçün sağ tərəfdəki döngəyə buruldu. Üç-dörd dəqiqə sonra partlayış zonasından çıxdı. Ətrafdakı küçələr heç nə olmayıbmiş kimi öz solğun və miskin həyatı ilə yaşayırdı. Axşam saat səkkizə yaxınlaşırdı. Prolların pivə dükanlarında (ona öz aralarında “pub” deyirdilər) iynə atsan, yerə düşməzdi. Aramsız açılıb-örtülən çirkli qapılardan hər tərəfə turşumuş pivə, sidik və çürük taxta ovuntusunun iyi yayılırdı. Küçənin tinindəki evin yanında bir-birinə sıxılmış üç kişi dayanmışdı. Ortadakı, əlində açıq qəzet tutmuşdu, qalan iki nəfər isə onun çiyinləri üzərindən diqqətlə qəzetə baxırdılar. Uinston nisbətən yaxına gələndə də sifətlərinin ifadəsini seçə bilmədi. Amma hərəkətlərindən hansısa məsələ ilə çox bərk maraqlandıqları sezilirdi. Yəqin, mühüm xəbər oxuyurdular. Onlara lap yaxınlaşanda üçlük birdən ayrıldı. İki nəfər əl-qolunu ölçə-ölçə qızğın mübahisəyə başladı. Belə getsə, bir azdan yumruqlar işə düşəcəkdə.

112

– Qulaq as, gör sənə nə deyirlər, başiboş! Yeddi rəqəmi ilə qurtaran nömrə axırıncı on dörd ayda bir dəfə də udmayıb.

– Mən isə deyirəm, udub!

– Mən isə deyirəm, yox! Son iki ilin bütün nəticələrini evdə kağıza yazmışam. Hər şeyi saat dəqiqliyi ilə qeydə alıram. Bir də sənə deyirəm ki, yeddi ilə qurtaran...

– Yox, elə məhz yeddi ilə qurtaran udub. Mən o nömrəni əzbər bilirəm. Son rəqəmləri dörd və yeddi idi. Fevral ayında, fevralın ikinci yarısında...

– Yalansa sənin lap!.. Dedim axı, hamısını bircə-bircə yazıram. Yenə deyirəm, bir dəfə də olsun sonu yeddi rəqəmi ilə...

– Daha bəsdir, qurtarın! – deyə üçüncü adam mübahisəyə qatıldı.

Aydın idi – onlar lotereya haqqında danışırdılar. Bir neçə addım aralanandan sonra Uinston çevrilib arxaya baxdı. Yenə sifətləri qızarıb-pörtmüş halda, qışqıra-qışqıra, əllərini ölçə-ölçə mübahisə edirdilər. Lotereya özünün həftəlik nağılvari uduşları ilə prolların ciddi maraq göstərdikləri ən mühüm ictimai hadisə idi. Təxminən, bir neçə milyon adam üçün lotereya uduşu həyatın yeganə

də olmasa, əsas məqsədlərindən sayılırdı. Lotereya onların sevinci, ümidi, dəliliyi, intellektual fəallıq mənbəyi idi. Marağ o qədər böyük idi ki, hətta oxuyub-yazmağı güclə bacaran adamlar da lotereya söhbəti gələndə mürəkkəb hesablama məharəti və qeyri-adi yaddaş nümayiş etdirirdilər. Böyük bir dəstə uduş sistemlərinin, uğur qazanmaq ehtimallarının, hətta gözmuncuğuların satışından yaxşı pul qazanırdı. Rifah Nazirliyinin nəzarəti altında olan lotereya biznesi ilə Uinstonun heç bir əlaqəsi yox idi. Amma hər tirajdan sonra elan edilən böyük uduşların, əslində, saxtakarlıq olduğunu bilirdi. (Partiyada bunu bilməyən yox idi.) Yalnız kiçik məbləğlər ödənilirdi. Böyük məbləğləri isə xəyali şəxslər udurdular. Okeaniyanın ayrı-ayrı hissələri arasında normal əlaqə qurulmadığı şəraitdə bu saxtakarlığı həyata keçirmək elə də çətin iş deyildi.

“Əgər tək ümid varsa, o da prollara olan ümiddir”. Bu fikirdən bərk yapışmaq lazımdır. Əlbəttə, onu sözlə ifadə edəndə güclü səslənir, ümid yeri saydığın adamlara yaxından baxanda isə belə fikrə düşməyin özü qəhrəmanlıq kimi görünür. Burulduğu küçə üzünəşağı enirdi. Buralar ona dumanlı da olsa, tanış gəlirdi. Haradasa, yaxınlıqda prospektə çıxış olmalı idi. Qabaqdan danışığ səsi gəlirdi. Dar küçənin qurtaracağında meydançaya enən pilləkənlər vardı. Bu meydançada çox vaxt köhnə, öləzmiş göy-göyörti satırdılar. Yalnız indi harada olduğunu xatırladı. Prospektə çıxış da burada idi. Beşdəqiqəlik məsafədəki növbəti döngədə xırdavat dükanı yerləşirdi. İndi gündəliyini yazdığı qeyd kitabçasını da oradan tapmışdı. Bir az aralıdakı dəftərxana ləvazimatı satılan dükandan isə qələmlə mürəkkəb almışdı.

Pilləkənin başında bir anlıq ayaq saxladı. Küçənin üzübüz səmtində ilk baxışdan şüşələri tutqun görünən, əslində isə tozdan çirklənib-bozarmış balaca, çirkli pivəxana vardı. Beli bükülmüş, amma hərəkətlərindən diribaşlıq yağan, ağı bıçqları xərcəng ayaqlarını xatırladan bir qoca cırıltılı qapını açıb özünü pivəxanaya saldı. Dayanıb ətrafına baxan Uinston fikirləşdi ki, yaşı səksəni haqlayan qoca İnkilab zamanı, yəqin, ortayaşlı bir adam olub. Həm bu qoca, həm də onun həyatdakı tək-tük həmyaşıdları yoxa çıxmış kapitalizm dünyası ilə əlaqənin sonuncu bağlarıdır.

Partiyada həyata baxışları İnqilabdan əvvəl formalaşan belə adamlar çox az idi. Əllinci və altmışıncı illərin böyük təmizləmələri zamanı köhnə nəsil nümayəndələrinin çoxu məhv edilmişdi. Tək-tük sağlamat qalanları isə elə qorxutmuşdular ki, ağıl və düşüncə qabiliyyətlərini həmişəlik itirmişdilər. Odur ki əsrin birinci yarısı haqqında az-çox həqiqəti danışmağa qabil adamları (əgər belələri vardısı) yalnız prolların arasından tapmaq olardı. Uinston uşaqlar üçün tarix kitabından gündəliyinə köçürdüyü sətirləri xatırladı. Ağılına dəli bir fikir gəldi. Bu dəqiqə pivəxanaya girəcək, qoca ilə tanış olacaq, suallarına cavab istəyəcək. Ona deyəcək: “Zəhmət olmasa, danışın, uşaqlıq illərinizi necə keçirmisiniz? O zaman həyat necə idi? Yaşayış bizim vaxtdakından yaxşı idi, yoxsa pis?”

114

Sonradan qorxub fikrindən daşınmamaq üçün tələsik addımlarla aşağı endi, dar küçənin qarşı tərəfinə keçdi. Ağılsızlıq etdiyini bilirdi. Düzdür, prollarla danışmağa, yaxud onların pivəxanalarına getməyə rəsmən qadağa qoyulmamışdı. Lakin belə qəribə hərəkətin diqqətdən kənar qalacağını düşünmək də sadələşmə olardı. Əgər patrullar gəlsəydilər, qəflətən halı pisləşdiyindən bura girdiyini deyə bilərdi. Təbii ki, çətin inanacaqdılar. Qapını itələyib açan kimi qaxsımış pendir və qıvcırmış pivə iyi burnuna vurdu. İçəri girəndə pivəxanadakıların səs-küyü yarıbayarı azaldı. Uinston arxanı görməsə də, hamının nəzərlərinin onun göy rəngli partiya kombinezonuna zilləndiyini hiss edirdi. Əllərindəki kiçik oxlarla küncdəki hədəfi nişan alıb atan oyunçular da, azı, yarım dəqiqəliyinə ara verdilər. Arxasınca gəlidiyi qoca, piştaxtanın qabağında barmenlə – iri gövdəsi, əyri burnu və kök əlləri olan cavan oğlanla höcətləşirdi. Əllərində pivə parçaları olan müştərilər bir kənar da dayanıb baxırdılar.

– Səndən adam kimi xahiş edirlər, – qoca sinəsini qabağa verib xoruzlanırdı. – Sən isə deyirsən ki, bu avara pivəxananda bir pintalıq¹ parç yoxdur.

– Başa düşmürəm, bu pinta dediyin nə zəhrimardır, – deyə barmaqlarının ucu ilə piştaxtaya dayaqlanan barmen soruşurdu.

¹ P i n t a – İngiltərə və ABŞ-da 0,57 litrə bərabər maye və dənəvər maddələri üçün ölçü vahidi

– Eşitdiniz nə deyir? Hələ adını barmen qoyub, pinta-nın nə olduğunu bilmir. Pinta yarım kvartadır. Dörd kvarta isə bir qallon¹. Bəlkə, burada sənə əlifba öyrətməliyəm?

– Ömrümdə eşitməmişəm, – barmen eynini pozmadan dilləndi. – Biz litrlə, yarım litrlə satırıq. Pivə parçalarının hamısı da göz qabağındadır.

– İstədiyim, sadəcə, bir pinta pivədir, – qoca sakitləşmək bilmirdi. – Bir pinta pivə süzmək sənə belə çətindir? Axı mənim vaxtımda sizin bu lənətəgəlmiş litrlər, yarım-litrlər yox idi.

– Sənin vaxtında hamı ağacda yaşayırdı, – barmen müştərilərə baxıb mübahisəyə son qoyan təzədə dilləndi.

Möhkəm gülüşmə düşdü. Uinstonun gəlməsi ilə yaranan naqolaylıq öz-özünə aradan götürüldü. Qocanın tükləri ağarmış sifəti indi də qızarıb-pörmüşdü. Əsəbiliklə geri dönəndə Uinstonla toqquşdu. Uinston hörmətlə onun qoluna girdi.

– İcazə verin, sizi pivəyə qonaq eləyim, – dedi.

– Siz çox nəcib adamsınız, – deyə qoca yenə bayaqkı kimi sinəsini qabağa verdi. Deyəsən, heç Uinstonun əynindəki göy rəngli kombinezonu da görməmişdi. Hikkəli əda ilə barmenə tərəf çevrildi. – Bir pinta pivə süz. Bir pinta deyirəm, başa düşdün?

Barmen iki yarım litrlik parçı piştaxtanın altındakı çəlləkdə yaxaladı, qara-qəhvəyi rəngə çalan pivə ilə doldurub onlara tərəf itələdi. Prollara pivədən başqa heç nə vermirdilər. Amma onlara cin satılmasa da, tünd içki tapmaq elə çətin deyildi. Ox atanlar təzədən qızıışmışdılar. Piştaxtanın qabağına toplaşan müştərilər isə yenə lotereya biletlərindən danışdılar. Uinstonun içəridə olması, deyəsən, hamının yadından çıxmışdı. Qoca ilə pəncərənin qarşısındakı masada üzbəüz oturmuşdular. Heç kəsin söhbətlərini eşidəcəyindən qorxmadan arxayın danışa bilirdilər. Uinston bura gəlməklə özünü böyük təhlükə qarşısında qoyduğunu başa düşürdü. Amma xoşbəxtlikdən, pivəxanada teleekran yox idi. Buna içəri girən kimi diqqət yetirmişdi.

– Mənə bir pinta da süzə bilərdi, – deyə parçının arxasından sifəti güclə görünən qoca yenə deyirdi. – Yarım litr

¹ Qallon – İngiltərə və ABŞ-da 4-5 litrə bərabər ölçü vahidi

azdır. Heç pivənin dadını əməlli-başlı hiss etmirsən. Bir litr isə çoxdur. Sonra tualetin yolunda qalırsan. Hələ qiymətini demirəm.

– Siz cavanlıq illərindən bəri, yəqin, çoxlu dəyişikliklərin şahidi olmusunuz, – deyə Uinston ehtiyatla söhbətə başladı.

Qoca nurunu itirmiş göy gözləri ilə əvvəlcə oxatanların hədəfinə, sonra piştaxtaya, sonda isə ayaqyolunun qapısına baxdı. Sanki, Uinstonun soruşduğu dəyişiklikləri bu pivəxanada axtarırdı.

– Əla pivə olurdu, – deyə, nəhayət, dilləndi. – Qiyməti də ucuz idi. Mən cavan olanda yaxşı aşağıdərəcəli pivələr vardı. Pintanı dörd pensə satırdılar. Söhbət, əlbəttə, müharibədən əvvəlki vaxtdan gedir.

– Hansı müharibədən? – Uinston dəqiqləşdirmək istədi.

– Müharibə elə həmişə müharibədir, – qoca öz ələmində suala aydınlıq gətirdi. Parçı götürüb sinəsini qabağa verdi, çiyinlərini düzəltdi.

– Sizin sağlığınıza içirəm, – dedi.

Nazik boğazındakı hülqumu bir neçə dəfə sürətlə qalxıb-endi. Parçadakı pivə son damlasına qədər içilmişdi. Uinston piştaxtaya yaxınlaşıb iki yarım litrlik parçla geri qayıtdı. Deyəsən, qoca özünün bir litrə qarşı bayaqkı etirazını yaddan çıxarmışdı.

– Siz yaşda məndən çox böyük olarsınız, – Uinston söhbəti təzələdi. – Yəqin, mən doğulanda artıq dünya görmüş insan idiniz. Ona görə də köhnə dövrü, İncilərdən əvvəlki illəri yaxşı xatırlamalısınız. Mənim kimi adamların keçmiş haqqında, əslində, heç bir təsəvvürü yoxdur. Bu barədə yalnız kitablardan oxuya bilərik. Kitablarda yazılanlar isə doğru olmaya da bilər. Ona görə sizin fikirlərinizi eşitmək istərdim. Tarix kitablarında İncilərdən əvvəlki həyatın indikindən tamamilə fərqli olduğu göstərilir. Bizim ağılımıza gəlməyən dəhşətli zülm, haqsızlıq, dilənçilik hökm sürürmüş. Elə burada, Londonda adamların çoxu doğulandan ölənə qədər qarındolusu yeməyə möhtac qalmış. Camaatın yarısı ayaqyalın gəzirmiş. Gündə on iki saat işləyirmişlər. Doqquz yaşında məktəbi atırmışlar. On adam bir otaqda yatırmış. Kiçik bir azlıq – adlarına kapitalist deyilən bir neçə min adam isə bütün sərvət və hakimiyyəti

öz əllərinə keçiribmiş. Gözədəyən hər şey onların imiş. Zəngin evlərdə yaşayır, qapılarında otuz nəfər qulluqçu saxlayır, avtomobillərdə, yaxud dörd at qoşulmuş güzgülü karetlərdə gəzirmişlər, şampan şərabları içir, başlarına silindr qoyurmuşlar.

Qoca birdən-birə dirçəldi.

– Silindr? – deyə soruşdu. – Yaxşı oldu ki, bu sözü yada saldınız. Elə mən də dünən silindr barəsində fikirləşirdim. Səbəbini özüm də bilmirəm. Fikirləşirdim ki, gör neçə ildir ki, silindr görmürəm. Haqlısınız, silindr vardı. Mən özüm axırıncı dəfə gəlinimin dəfnində başıma silindr qoymuşdum. Hələ o vaxtlar... İlini deyə bilməyəcəyəm. Azı, əlli il bundan qabaq olardı. Əlbəttə, yəqin, başa düşürsünüz ki, həmin silindri dəfn mərasimi üçün birovuz götürmüşdüm.

– Silindrin məsələyə heç bir dəxli yoxdur, bunu elə-belə dedim, – Uinston tələsik söhbətin yönünü dəyişməyə çalışdı. – Əsas məsələ kapitalistlərdir. Deyilənə görə, kapitalistlər, din xadimləri, hüquqşünaslar, vəkillər, onların böyür-başında fırlanan müftəxorlar dünyaya ağılıq edirmişlər. Hər şeyi öz əllərinə alıblarmış. Siz, sadə fəhlələr isə bu adamların qulu, köləsi imişsiniz. Sizinlə istədikləri kimi rəftar edirmişlər. Məsələn, istəsələr, qaramal kimi gəmiyə yükləyib Kanadaya göndərə bilərmişlər. İstəsələr, arvadlarınızla, qızlarınızla yata bilərmişlər. Sizi doqquzdilli qırmancla döydürə bilərmişlər. Siz onlarla üzübüz gələndə mütləq papağını çıxarıb təzim etməli idiniz. Hər kapitalistin əhatəsində bir dəstə lakey olurmuş.

Qoca yenidən canlandı.

– Lakey! Gör bu sözü neçə illərdir ki, eşitməmişəm. Lakey! Adam, doğrudan da, cavanlıq çağlarını xatırlayır. Bazar günləri günortadan sonra bəzən natiqlərə qulaq asmaq üçün Hayd-Parka gedirdim. O vaxtlar bu parkda kimlər olmurdu – Xilas Ordusu, Roma katolikləri, yəhudilər, hindular... Orada bir nəfər də vardı. İndi adını yadıma sala bilmirəm. Çox güclü natiq idi. Oh, nə sözlər deyirdi! “Lakeylər, – deyirdi, – burjuaziyanın nöqərləri! Hakim təbəqənin əlaltıları! Tüfeylilər...” – bir gör sözü hara gətirib çıxarırdı. Hə, bir də goreşənlər. Dəqiq yadımdadır, onlara goreşən deyirdi. Əlbəttə, yəqin, başa düşürsünüz ki, bütün bunlar leyboristlərə aid idi.

Uinston qoca ilə söhbətin alınmadığını hiss etdi.

– Bilirsiniz, mən nəyi öyrənmək istəyirdim, – deyə bir də maraqlandığı mövzuya qayıtmağa çalışdı. – Necə fikirləşirsiniz, o zaman özünü daha azad sayırdınız, yoxsa indi? O zaman bir insan kimi sizə bəslənilən münasibət necə idi? Keçmiş vaxtlarda, hakimiyyətdə varlı adamların olduğu dövrdə...

– Lordlar Palatasının, – qoca nəyi isə xatırlayıbmış kimi əlavə etdi.

– Lap elə Lordlar Palatası olsun. Bilmək istərdim ki, siz kasıb, onlar isə varlı olduqlarına görə sizinlə aşağı təbəqənin adamları kimi rəftar edirdilər? Doğrudurmu ki, siz onlara “ser” deməli və qarşılaşanda papağınızı çıxarmalı idiniz?

118

Qoca dərin fikrə getdi. Yalnız parçdakı pivənin dördüdə-birini içəndən sonra suala cavab verdi.

– Elədir, – dedi. – Onları görəni kimi əlimizi papağımıza atmağımız xoşlarına gəlirdi. Belə hərəkətlə ehtiramını bildirirdin. Əslinə baxsan, bu, mənim çox da ürəyimdən deyildi. Amma papağımı tez-tez çıxarmalı olurdum. Başqa yol yox idi.

– Sizdən soruşduqlarımın hamısını tarix kitablarından oxumuşam. Ona görə də maraqlıdır: elə olurdumu ki, bu zəngin adamlar, yaxud onların növələri sizi itələyib səkinin kənarındakı su arxına yıxınsınlar?

– Bir dəfə məni itələmişdilər, – deyə qoca cavab verdi. – Lap dünən olmuş hadisə kimi yadımdadır. Avarçəkme yarışmalarından sonra... Bu yarışmalardan sonra yaman şuluqluq salındılar. Mən Şaftsberi-avenyuda təsadüfən cavan bir oğlanla qarşılaşdım. Görkəminə baxırsan, çox nəcib adamdır, əla kostyum, qara palto geyib, başına silindr qoyub. Səki ilə gedir, amma küçəyə sığmır. Təsadüfən ona toxundum. “Korsan, – deyir, – yolu görmürsən?” “Olmaya, səkini satın almısan?” – deyə soruşuram. “Qudurmusan? – mənə deyir. – Bu dəqiqə sənin boş başını yerindən qopararam”. “Görürəm, sərxoşsan, – deyirəm. – Polis çağıraram, nəfəsini də çəkə bilməzsən”. Bəlkə də, inanmayacaqsınız, yaxamdan yapışıb elə zərblə itələdi ki, az qaldım avtobusun təkərləri altına düşüm. Onda mən də cavan idim. Cavabını verə bilərdim. Amma nə edəsən, olmurdu.

Uinstonon köməksizlik hissi hakim kəsilmışdi. Qocanın yaddaşı ancaq xırda, vecsiz əşyaların qorunub saxlandığı anbarı xatırladırdı. Heç bir əhəmiyyətli məlumat almadan onu bütün günü sorğu-suala tutmaq olardı. Yəqin, Partiyanın tarixi müəyyən mənada həqiqidir, hətta tam həqiqət ola bilər. Uinston sonuncu cəhdə əl atdı.

– Bəlkə, fikirlərimi aydın ifadə edə bilmirəm, – dedi.
– Diqqətlə qulaq asın, görün nə soruşmaq istəyirəm. Siz uzun ömür yaşamısınız, həyatınızın yarısı İnkilabdan əvvəlki dövrə təsadüf edib. Məsələn, 1925-ci ildə artıq ağıl kəsən adam idiniz. Yadınızda qalana əsasən deyə bilərsiniz ki, həyat 1925-ci ildə yaxşı idi, yoxsa indi yaxşı, yaxud pisdirdi? Əgər seçim imkanınız olsaydı, o dövrdə, yoxsa indi yaşamağı daha üstün tutardınız?

Qoca diqqətlə oyunçuların ox atdıqları hədəfə baxırdı. Pivəsini bayaqkından fərqli olaraq asta-asta içib qurtardı. İçki onu xumarlandırdığından danışdığı daha barışdırıcı və fəlsəfi ahəng almışdı.

– Məndən hansı cavabı gözlədiyinizi bilirəm. Yəqin, fikirləşirsiniz ki, təzədən cavan olmaq istədiyimi deyəcəyəm. Adamların çoxu təzədən cavanlıq illərinə qayıtmaq arzusundan danışır. Cavan olanda güclüsən, sağlamlığın da yerindədir. Mənim yaşımaya çatanda isə xəstəliklər yaxandan əl çəkmir. Ayaqlarımın ağrısı çox əziyyət verir. Sidik kisəm lap dəhşətli vəziyyətdədir. Hər gecə altı-yeddi dəfə yerimdən durub tualetə qaçmalı oluram. Amma qocalığın da öz üstünlükləri var. Bəzi məsələlərdən həmişəlik canın qurtarır. Qadınlardan birdəfəlik əlini üzürsən. Bunun özü böyük işdir. İnanırsan ki, son otuz ildə bir dəfə qadınla olmamışam? Hec vecimə də deyil. Əsas budur.

Uinston küreyini pəncərənin çərçivəsinə söykədi. Söhbəti davam etdirməyin mənası yox idi. Yəne pivə götürmək istəyirdi. Amma qoca qəfil ayağa qalxıb cəld özünü yan tərəfdəki ayaqyoluna saldı. Deyəsən, normadan artıq içdiyi yarım litr pivə təsirini göstərmişdi. Uinston bir-iki dəqiqə oturub qarşısındakı boş pivə parçına baxdı, sonra ayaqlarının onu küçəyə necə çəkib aparacağından heç özünün də xəbəri olmadı. Fikirləşirdi ki, ən çoxu, iyirmi ildən sonra böyük və sadə bir suala – “Həyat İnkilabdan əvvəl yaxşı idi, yoxsa indi daha yaxşıdır?” sualına cavab

tapmaq, ümumiyyətlə, mümkün olmayacaq. Əslində, indi də bu sualın cavabı yoxdur, çünki köhnə dövrün tək-tük şahidləri iki epoxa arasında müqayisə aparmaq qabiliyyətindən məhrumdurlar. Onlar iş yoldaşları ilə boş mübahisə, itmiş velosiped nasosunun axtarılması, çoxdan ölmüş bacısının sifətindəki ifadə, yetmiş il bundan əvvəl səhərçağı qopan dəhşətli tozanaq və bu kimi minlərlə mənasız təfərrüatı xatırlayırlar, amma həyatı əhəmiyyətli məsələlər diqqətlərindən kənar qalır. Onlar kiçiyi görən, böyüyün isə fərqi varə bilməyən qarışqalara bənzeyirlər. Əgər yaddaş pozulubsa, yazılı mənbələr saxtalaşdırılıbsa, o zaman Partiyanın insanların həyatını yaxşılaşdırması ilə bağlı irəli sürdüyü iddiaları qəbul etmək lazımdır. Çünki ilkin vəziyyəti yoxlamaq, müqayisə aparmaq üçün əldə heç bir qaynaq yoxdur və bundan sonra heç zaman olmayacaq.

120

Burada fikirlərinin ardıcılığı qəflətən pozuldu. Ayaq saxlayıb ətrafına baxdı. Yaşayış evlərinin arasına girmiş bir neçə balaca, qaranlıq dükanın yerləşdiyi dar küçədə dayanmışdı. Düz başının üstündə artıq bozarmış, amma bir zamanlar, yəqin ki, qızılı rəngə çalan üç metal şar asılmışdı. Buralar ona tanış gəlirdi. Əlbəttə! Qeyd kitabçası aldığı xırdavat dükanının bir neçə addımlığında dayanmışdı.

Canından bir qorxu keçdi. Hər şeydən əvvəl, o kitabçanı almağın özü ağılsız hərəkət idi. Uinston and içmişdi ki, bir də buralara hərlənməsin. Amma bir az fikrə dalan kimi ayaqları onu yenə çəkib eyni yerə gətirmişdi. Əslində, gündəlik yazmağa başlamaqla özünü bu cür intihara bərabər addımlardan çəkəndirmək istəyirdi. Axşam saat doqquza az qalmasına baxmayaraq, dükanın hələ də açıq olması nəzərindən yayınmadı. Küçədə boş-boş avaralanmaq darsa, dükanda diqqəti daha az cəlb edəcəyini düşünüb içəri girdi. Soruşan olsa, ülgüc almaq istədiyini deyə bilərdi.

Dükanın divarından asılmış kerosin lampası təzəcə yandırılmışdı. Lampadan tutqun, amma insana rahatlıq gətirən xəfif işıq yayılırdı. Dükən sahibi, təxminən, altmış yaşlarında, arıq, beli azacıq bükülmüş, uzunburunlu adam idi. Qalın şüşəli eynək arxasındakı gözlərinin xeyirxah ifadəsi vardı. Saçları, demək olar ki, tamam ağarmışdı, qaşları

isə sıx və qara idi. Eynəyi, yumşaq və nəcib davranışı, qara məxmərdən olan nimdaş pencəyi ona ziyalı, ədəbiyyat, yaxud musiqi sahəsində çalışan adam görkəmi verirdi. Səsi bir az batıq çıxsada, məlahətli idi. Prolların əksəriyyətindən fərqli olaraq, danışığında ləhcə hiss edilmirdi.

– Sizi səkidə görə kimi tanıdım. Keçən dəfə buradan cavan qızlar üçün hədiyyəlik albom almışdınız. Çox gözəl kağızı vardı. O kağız “südrəngli verje” adlanır. İndi beləsinə tapmaq müşkül məsələdir. İstehsalı, bəlkə də, əlli il bundan əvvəl dayandırılıb.

Qoca eynəyinin üstündən Uinstonə baxdı.

– Nə isə bir şey axtarırsınız? Yoxsa, sadəcə, baxmaq istəyirsiniz? – deyərək soruşdu.

– Yoldan keçirdim, – Uinston ağızucu cavab verdi.

– Fikirləşdim ki, içəri girib baxım. Heç nə almaq fikrində deyiləm.

– Lap yaxşı. Onsuz da, sizə təklif olunması bir şey də yoxdur, – deyərək dükan sahibi üzr istəyirmiş kimi əllərini zərif hərəkətlə yuxarı qaldırdı. – Görürsünüz, əslində, mağaza bomboşdur. Öz aramızdır, indi əntiq əşya ticarətinin qurucası adı qalıb. Tələb ölüb, təklif etməyə də bir şey tapılmır. Mebel, büllur, çini tədricən zədələnib-qırıldı. Bürünc və metal əşyaları da əridib axırına çıxdılar. Mən neçə ildir ki, latun şamdan görmürəm.

Doğrudan da, balaca dükan köhnə-kürüş mallarla dolu olsa da, diqqəti çəkən bir şey yox idi. Döşəmədə ayaq qoymağa yer qalmamışdı. Divar boyu toz basmış şəkil çərçivələri qalaqlanmışdı. Vitrindəki podnoslara sınıq cib bıçaqları, boltlar və qaykalar, qapağı qopmuş, təmirinə ümid qalmayan saatlar və digər gərəksiz əşyalar yığılmışdı. Yalnız küncdə masanın üstündəki laklı tütün qabları, əqiq sığalar və digər xırdavat şeyləri kiməsə maraqlı görünə bilərdi. Uinston masaya yaxınlaşdı. Lampanın işığını solğun şəkildə əks etdirən yumru, hamar əşya diqqətini çəkmişdi. Onu əlinə götürdü. Ağır şüşə parçasına bənzəyirdi. Bir tərəfi hamar, o biri tərəfi yarım dairəvi şəkildə qabarıq idi. Rəngində də, quruluşunda da iri yağış damlasını xatırladan anlaşılmaz bir yumşaqlıq vardı. Qabarıq tərəfindən baxanda düz mərkəzdə qızılgülü, yaxud dəniz yosununu xatırladan qəribə naxışlar gözə dəyirdi.

– Bu nədir? – deyə əlində tutduğu şüşəyə hələ də heyranlıqla baxan Uinston soruşdu.

– Bu? Mərcandır, – qoca cavab verdi. – Həm də güman ki, Hind okeanından çıxarılan mərcandır. Bəzən onları şüşə ilə haşiyələyirlər. Ən azı, yüz yaşı var. Görünüşünə baxsan, bəlkə, daha çox yaş vermək olar.

– Gözəl şeydir! – Uinston dedi.

– Gözəldir! Amma indi bunlara qiymət verən kimdir? – Dükən sahibi yavaşca öskürdü. – Almaq istəsəniz, qiyməti dörd dollardır. Vaxt vardı, belə şeyi, azı, səkkiz funta satırdılar. Səkkiz funt isə – indi heç dəqiq bilmirəm nə qədər eləyir – amma çox böyük pul idi. Nadir ələ düşsə də, qədim əşyalar daha heç kimi maraqlandırmır.

122 Uinston dərhal dörd dollar ödəyib bəzəkli şüşəni cibinə qoydu. Onu əşyanın gözəlliyindən çox, indiki dövrlə əsla müqayisəyə gəlməyən qədimlik ruhu cəlb etmişdi. Yağış damlasına bənzəyən şüşə indiyə qədər gördüyü oxşar bəzək əşyalarından tamam fərqli idi. Diqqətini çəkən başqa özəlliyi isə, əslində, heç bir işə yaramaması idi. Vaxtilə ondan kağızların üstünə qoyulan press-papye kimi istifadə edildiyini də düşünmək olardı. Ağır şüşə cibini aşağı dartsa da, çox qabarıq göstərmirdi. Partiya üzvü üçün bu qəribə, hətta lazımı məqamda əleyhinə istifadə edilə bilən predmet idi. Gözəl və qədim olan hər şey mütləq şübhə doğururdu. Qoca isə dörd dollarını alandan sonra daha iltifatlı olmuşdu. Uinston fikirləşdi ki, gərək istədiyi məbləği dərhal verməyəydi. Bazarlığa başlayıb qiyməti üç, hətta iki dollara da salmaq mümkün idi.

– Baxmaq istəsəniz, yuxarıda bir otağım da var, – deyə dükən sahibi ona müraciət etdi. – Orada elə bir şey yoxdur. Sadəcə, bəzi-para əşyalar qalıb. Yuxarı qalxacaqsınızsa, gərək özümüzlə lampa götürək.

O, başqa lampa yandırdı, belini azca əyərək qabağa düşdü, sürtülü-beyilmiş pilləkənlərlə ikinci mərtəbəyə qalxdı, Uinstonu dar koridordan keçirib kiçik otağa gətirdi. Otağın pəncərəsi küçəyə deyil, daş döşənmiş həyəətə açılırdı. Yuxarıda, evin damında isə tüstü bacalarının bütöv bir meşəsi görünürdü. Mebellərin düzülüşündən otaqda, sanki, indi də kiminsə yaşadığı təəssüratı yaranırdı. Döşəmədə nimdaş xalça, divarda bir-iki şəkil, buxarının qaba-

ğında isə köhnə, ortası çökmüş kreslo vardı. Buxarının üstündən on iki siferblatlı qədim divar saati asılmışdı. Pəncərənin qabağına, az qala, otağın dördüdəbirini tutan üstüdüşəklili nəhəng çarpayı qoyulmuşdu.

– Arvadım ölənə qədər bu otaqda yaşayırdıq, – deyər qoca üzr istəyirmiş kimi izahat verdi. – İndi asta-asta mebelləri satıram. Məsələn, qırmızı ağacdan düzəldilmiş əla çarpayıdır. Əlbəttə, bit-birəsi təmizlənsə, adına daha uyğun gələr. Təbii ki, ilk baxışdan sizə bir qədər böyük görünəcək.

Dükən sahibi ətrafı işıqlandırmaq üçün lampanı yuxarı qaldırdı. Tutqun işıqda otaq daha baxımlı görünür, adamı özünə çəkirdi. Uinston düşündü ki, cəsarəti çatsaydı, buranı həftəsi bir neçə dollara kirayəyə də götürmək olardı. Bu, cəfəng və ağılasığmaz fikir idi, gərək ağılına gəlmiş kimi dərhal da yaddaşından çıxarıb atasan. Lakin otaq Uinstonunda bir nostalgiya, nə isə ailə yaddaşı hissi oyatmışdı. Ona elə gəldi ki, belə yerdə yaşamağın yaratdığı duyğulara yaxşı bələddir: yanan buxarının qarşısında otursan, ayaqlarını məhəccərə söykəyirsən, közün üstündə çaydan cızıdayır, tamam təksən, tamam təhlükəsizsən, heç kim səni güdmür, çaydanın cızıltısından və divar saatının çıqqıltısından başqa heç bir səs rahatlığını pozmur.

– Burada teleekran yoxdur, – deyər pıçıldamaqdan özünü saxlaya bilmədi.

– Ah, onu deyirsiniz? – qoca cavab verdi. – Burada heç vaxt elə şey olmayıb. Əvvəla, çox bahadır. İkincisi də, ehtiyac yoxdur. Baxın, küncdə açılıb-yığılan əla masa da var. Amma siyirmələrdən istifadə etmək üçün gərək tutacaqlarını dəyişəsən.

Otağın digər küncündə Uinstonu maqnit kimi özünə çəkən kitab rəfi vardı. Yaxınlaşıb baxsa da, gözünə maraqlı bir şey dəymədi. Kitabların axtarışı və məhvi edilməsi, hər yerdə olduğu kimi, prollar yaşayan məhəllələrdə də çox diqqətlə həyata keçirilirdi. İndi, yəqin ki, bütün Okeaniyada 1960-cı ildən əvvəl çap olunmuş bir kitab da tapmaq mümkün deyildi. Hələ də lampanı əlindən yerə qoymayan qoca indi də buxarı ilə üzbəüz divarda, çarpayının üstündə asılmış, gül ağacından çərçivəsi olan şəklin önündə dayanmışdı.

– Əgər köhnə qravürələrlə maraqlanırsınızsa, – deyər dükən sahibi nəzakətli bir tərzdə sözə başladı.

Uinston şəkli daha yaxşı görmək üçün yaxına gəldi. Qravura metal üzərində işlənmişdi. Lövhədə dairəvi frontonu, dördkünc pəncərələri və ön tərəfdə qülləsi olan bina təsvir edilmişdi. Binanın ətrafına hasar çəkilmişdi, həyətin uzaq küncündə isə deyəsən, heykəl gözə dəyirdi. Uinston bir müddət gözünü şəkildən çəkmədi. Həyətdəki heykəli heç cür xatırlaya bilməsə də, mənzərə ona tanış gəlmişdi.

– Çərçivə divara bərkidilib, – deyə qoca izahat verdi.
– Amma istəsəniz, açə bilərəm.

– Bina mənə tanış gəlir, – Uinston, nəhayət, dilləndi.
– İndi, deyəsən, dağılıb. Ədalət Sarayının qarşı tərəfindəki küçənin düz mərkəzində yerləşirdi.

– Doğrudur. Bilmirəm hansı ildəsə bombardman nəticəsində dağıdılıb. Bir vaxtlar danimarkalıların Sent-Klement kilsəsi olub. – Qoca nə isə gülünc söz dediyinin fərqlində olan adam kimi üzrxahlıqla gülümsədi, sonra əlavə etdi: – Bəlkə, eşitmisiniz: “Məndarinlər, limonlar. Sent-Klement zəng çalar”.

– Bu nə deməkdir?

– Aha. “Məndarinlər, limonlar. Sent-Klement zəng çalar” – biz uşaq olanda belə bir şeir vardı. Sonrası yadımdan çıxıb. Axırı isə bu cür qurtarırdı: “İki şam yandıraram, Səni dayandıraram, Qılınc çalsam bir kərə, Başın düşəcək yerə!” Bu şeir oyun vaxtı oxunurdu. Uşaqlar əllərini tağ kimi yuxanda tuturdular. Onların altından keçməli idin. “Qılınc çalsam bir kərə, Başın düşəcək yerə!” – sözləri oxunanda hamının əli qəfildən aşağı enir və səni tuturdular. Şeirdə kilsələrin adı çəkilirdi. Təbii ki, Londonun ən mühüm kilsələrinin...

Uinston hədəf yerə Sent-Klement kilsəsinin inşa tarixini yadına salmaq istəyirdi. London binalarının yaşını təyin etmək həmişə çətin olmuşdu. Görünüşcə yeni təsiri bağışlayan bütün böyük və əzəmətli binaların İncilab dövründə tikildiyi iddia olunurdu. Qədim tarixə malik nə varsa, hamısını mücərrəd, dumanlı orta əsrlərə bağlayırdılar. Belə çıxırdı ki, kapitalizm dövründə heç bir diqqətəlayiq abidə yaradılmayıb. Tarixin tək-cə kitablar deyil, memarlıq vasitəsilə öyrənilməsinin qarşısı da bu yolla alınmışdı. Heykəllər, abidələr, xatirə lövhələri, küçə adları – bir sözlə, keçmiş işıq salmağa imkan verən nə varsa hamısı sistemli şəkildə dəyişdirilmişdi.

– Buranın kilsə olduğunu heç vaxt bilməmişəm, – Uinston dedi.

– Kilsələrin çoxu qalib, – deyə qoca dilləndi. – Amma onlardan başqa məqsədlərlə istifadə olunur. Hə, bayaqkı şəirdə necə idi? İki misrasını da xatırladım.

*Məndarinlər, limonlar,
Sent-Klement zəng çalar.
Hey zəng çalar San-Martin,
Qaytar mənə üç fartinq!*

– Sonrasını bilmirəm. Fartinq isə xırda mis pul idi. İndiki sent kimi.

– Bəs San-Martin haradadır? – Uinston soruşdu.

– San-Martin? Bu kilsə indi də durur. Qələbə meydanında, şəkil qalereyasının yanındadır. Böyük frontonu, uçlaylı tağı və geniş pilləkənləri olan binadır.

Uinston qocanın dediyi yeri yaxşı tanıyırdı. Orada tez-tez müxtəlif təbliğati sərğilərin təşkil olunduğu, raket və Üzən Qala modellərinin, düşmənin vəhşilik səhnələrini göstərən mum fiqurların nümayiş etdirildiyi muzey yerləşirdi.

– Kilsə “Müqəddəs Martin səhrada” adlanırdı, – qoca sözünə davam etdi. – Amma gözümü açandan o həndəvərdə heç vaxt səhra görməmişəm.

Uinston qravüranı almadı. Bu, şüşə press-papyedən də gərəksiz bir şey olardı. Həm də çərçivəsini sökmədən şəkli evə aparmaq mümkün deyildi. Uinston qoca ilə söhbəti davam etdirmək üçün daha bir neçə dəqiqə ayaq saxladı. Məlum oldu ki, soyadı dükanın girişində yazıldığı kimi Uiks yox, Çarrinqtondur. Mister Çarrinqtonun altmış üç yaşı var, duldur, otuz ilə yaxındır ki, aşağıdakı dükanı işlədir. Bütün bu illər ərzində dükanın adını dəyişmək haqqında dəfələrlə fikirləşsə də, nədənsə, qərarını yerinə yetirməyib. Söhbət elədikləri müddət ərzində Uinston özü də fərqi nə varmadan bayaqkı yarımçıq şəri ürəyində təkrarlayırdı: “Məndarinlər, limonlar, Sent-Klement zəng çalar. Hey zəng çalar San-Martin, Qaytar mənə üç fartinq!” Maraqlıdır, hər dəfə şəri deyəndə, elə bil, London kilsələrinin, hələ də orada-burada qorunub saxlanan, amma gözdəndüşən, unudulan ibadət evlərinin cingiltili zəng səslərini eşidirdi.

Bu xəyali zənglərin bir-birinin səsine səs verərək ətrafa yaydıqları həyəcan sədaları qulaqlarına çatırdı. Əslində isə Uinston ağıl kəsəndən bəri gerçək həyatda bir dəfə də olsun kilsə zənglərinin səsini eşitməmişdi.

Mister Çarrinqtonla otaqda sağollaşib pilləkənləri təkbəşinə endi. İstəmirdi ki, küçəyə çıxmamışdan əvvəl ətrafi ehtiyatla gözdən keçirdiyini qoca görsün. Müəyyən müddət, məsələn, heç olmasa, bir ay gözləyəndən sonra risk edib bir də dükanə gəlməklə bağlı qərarını artıq vermişdi. Təbii ki, bu, İctimai Mərkəzdəki məşğələləri buraxmaqdan çox da təhlükəli addım sayıla bilməzdi. Onsuz da, ən böyük səfehliyi eləmişdi – qeyd kitabçasını alandan sonra qocanın nə dərəcədə etibarlı adam olduğunu bilmədən bir də bura gəlməsinin özü düşünlülməmiş addım idi. Daha olan olmuşdu...

126

“Bəli, – deyə öz-özünə fikirləşdi, – bura bir də qayıtmaq lazım gələcək”. Xoşuna gələn bəzi xırımlıqda şeyləri də almaq istəyirdi. Eləcə də üzərində Sent-Klement kilsəsinin təsviri olan qravüranı almağa, çərçivədən çıxarıb kombinezonunun altında evə aparmağa qərar vermişdi. Bir də mister Çarrinqtondan xahiş edəcəkdə ki, mümkünsə, şerin qalan misralarını yadına salsın. Hətta yuxarıdakı otağı kirayə götürmək kimi ağılsız fikir də yenidən ani olaraq beynindən keçmişdi. Uinston planlarına o qədər aludə olmuşdu ki, beş saniyə hər şeyi unutdu, əvvəlcə qapının arxasından baxıb ətrafı yoxlamadan küçəyə çıxdı. Addımlarını atdıqca qocadan eşitdiyi şeir parçasını mahnı kimi ahənglə mızıldanırdı:

*Mandarinlər, limonlar,
Sent-Klement zəng çalar.
Hey zəng çalar San-Martin,
Qaytar mənə...*

Birdən, elə bil, ürəyi buza döndü, bütün içərisi isə əriyib axdı. Qarnından dəhşətli sancı keçdi. Təxminən, on addımlıq məsafədə göy kombinezonlu bir nəfər səki ilə ona tərəf gəlirdi. Ədəbiyyat Departamentindəki həmin o qarasaçlı qız idi. Küçə işıqları yanmırdı, amma Uinston çətinlik çəkmədən onu tanıdı. Qız da düz Uinstonun

üzünə baxdı, özünü görməzliyə vuraraq sürətli addımlarla aralanıb getdi.

Uinston iflic vurmuş kimi bir neçə saniyə yerindən tər-pənə bilmədi. Sonra sağa dönüb ağır-ağır yoluna davam etdi. Tamam əks tərəfə getdiyinin fərqində də deyildi. Artıq hər şey aydın idi. Qızın onu güddüyünə heç bir şübhə ola bilməzdi. Bura da məhz Uinstonu izləmək məqsədi ilə gəlibmiş; yoxsa ikisinin də eyni vaxtda Partiya üzvlərinin yaşadıkları rayondan bir neçə kilometr aralıdakı bu daldabucaq küçələrə gedib çıxması təsadüf sayıla bilməzdi. Ümumiyyətlə, bu qədər təsadüf mümkün olan şey deyildi. Qızın Fikir Polisin rəsmi əməkdaşı olmasının, yaxud sadəcə, həvəskar casus kimi fəaliyyət göstərməsinin isə heç bir əhəmiyyəti yox idi. Təkcə elə onu güdməsi çox şey deyirdi. Yəqin, pivəxanaya girdiyini də görmüşdü.

Güclə yeriyirdi. Addımını atdıqca şalvarının cibindəki şüşə parçası budunu sürtürdü. Bir ara hətta onu çıxarıb tullamaq haqqında fikirləşdi. Ən dəhşətli isə qarnını doğrayan sancı idi. Uinstonu elə gəldi ki, iki-üç dəqiqəyə özünü ayaqyoluna çatdırıb bilməsə, yerindəcə öləcək. Lakin belə məhəllələrdə ictimai tualetin olması ağlagələn şey deyildi. Xoşbəxtlikdən, sancı öz-özünə keçdi, yerini küt ağır tutdu.

Küçə dalana dirəndi. Uinston dayandı, tərəddüd içərisində bir neçə saniyə yerində durub nə edəcəyini fikirləşdi. Sonra geri dönüb addımlarını yeyinlətdi. Birdən ağına gəldi ki, qız vur-tut üç dəqiqə əvvəl yanından keçib, əgər qaçsa, özünü ona çatdırıb bilər. Qaranlıq bir yerə çatana qədər ehməlcə təqib edər, orada isə daş parçası ilə vurub başını əzmək olar. Cibindəki şüşə də işə yarayacaq qədər ağır idi. Amma bu fikri dərhal başından çıxardı. Hətta fiziki güc haqqında fikirləşməyin özü də həmin anda Uinstonun qüvvəsi fəvqündə idi. Nə qaçmağa, nə də zərbə vurmağa təqəti qalmışdı. Üstəlik, qız da cavan və sağlamdır. Təbii ki, özünü müdafiə edəcək. Sonra dərhal İctimai Mərkəzə getmək, bağlanana qədər orada oturmaq barədə fikirləşdi. Bəlkə, bu yolla özünə müəyyən alibi təmin edə bilərdi. Amma buna da qüvvəsi yox idi. Uinstonu öldürücü ətalət basmışdı. Yeganə istəyi tezliklə evə çatmaq, bir az dincəlib özünə gəlmək idi.

Evə ancaq axşam saat onda qayıda bildi. 23:30-da işıqları söndürəcəkdilər. Uinston mətbəxə keçib bir dolu fincan “Qələbə” cini içdi. Sonra divarın girintisindəki masasına yaxınlaşıb oturdu, siyirmədən gündəliyini çıxardı. Dəftərin arasını dərhal aç bilmədi. Teleekrandan cingiltili qadın səsinin oxuduğu vətənpərvərlik mahnısı eşidilirdi. Uinston qeyd kitabçasının mərmər kimi hamar cildinə baxır, hələlik hec cür bacarmasa da, fikrini mahnıdan yayındırmağa çalışırdı.

128 Adamları aparmağa həmişə gecə gəlirdilər. Ən düzgün qərar, ələ düşməmiş özünü öldürməkdir. Yəqin, çoxları elə belə də eləyirlər. Yoxa çıxanların əksəriyyəti, əslində, həyatlarına intiharla son qoyanlardır. Amma odlu silahın və tez təsir göstərən etibarlı zəhərin tapılmadığı ölkədə intihar da adamdan qeyri-adi cəsarət tələb edirdi. O, təəccüb içərisində ağrı və qorxunun bioloji gərəksizliyi, xüsusi qüvvə tələb edildiyi anlarda isə həmişə donmuş, ətalətli vəziyyətdə qalan insan bədəninə namərdcəsinə xəyanəti haqqında düşünməyə başladı. Anında hərəkət etsəydi, qarasaçlı qızın səsinə birdəfəlik kəsmək olardı. Lakin məhz təhlükənin fəvqəladəliyi nəticəsində qəti addım atmaq qabiliyyətini itirmişdi. Ağlına gəldi ki, böhran anlarında insan heç vaxt düşməyə deyil, sadəcə, öz bədəninə qarşı mübarizə aparmalı olur. Hətta indi, fincan dolusu cin içəndən sonra da qarnındaki küt ağrı ona fikirlərini bir yerə cəmləməyə imkan vermirdi. Düşünürdü ki, istər qəhrəmanlıq, istərsə də faciə anlarında, əslində, hər şey bir-birini təkrar edir. Döyüş meydanında, işgəncə kamerasında, batan gəmidə – hər yerdə uğruna mübarizə apardığın amallar bir an içində yaddan çıxır. Əvəzində isə bədənin böyüyüb bütün kainatı tutur. Hətta qorxudan iflic olmadığın, ağrıdan qışqırmadığın anlarda da həyat aclıq, soyuq və yuxusuzluqla, diş ağrısı və mədə rahatsızlığı ilə arası kəsilməyən mübarizədən ibarətdir.

Uinston gündəliyini açdı. Mütləq bir şey yazmalı idi. Teleekrandakı qadın yeni mahnı oxumağa başlamışdı. Səs sivrili uclu şüşə parçası kimi beyninə sancılırdı. Gündəliyin ünvanlandığı, yaxud məxsusi olaraq yazıldığı O`Bra-ye haqqında düşünməyə çalışırdı. Əvəzində isə Fikir Polisinin əlinə düşəndən sonra başına nə oyunlar açıla-

cağı haqqında fikirləşdiyinin fərqi nə vardı. Əgər səni dərhal öldürürlərsə, deməli, yaxşı qurtarmısan! Öldürüləcəyinə isə şübhə yox idi. Lakin ölümdən əvvəl (heç kəs bu barədə danışmasa da, hamı bilirdi) hər şeyi etiraf etməli idin. Bunun isə öz qaydaları vardı: əvvəlcə döşəmədə sürünməli, yalvarıb aman diləməli, sındırılan sümüklərinin, vurulub qanına tökülən dişlərinin xırçılığını eşitməli, saçından qoparılan qanlı tük çəngələrinə baxmalı olacaqdın.

Əgər nəticə həmişə eynidirsə, onda nə üçün bu əzablardan keçməlisən? Həyatını bir neçə gün, yaxud bir neçə həftə qısaltmaq öz əlində deyilmi? Hələ heç kim ifşadan, yaxud etirafdən canını qurtara bilməyib. Sən artıq fikrən cinayət işlədiyən anda özünə ölüm hökmü çıxarmısan. Elə isə, heç nəyi dəyişə bilməyən, sadəcə, gələcək pərdəsinə bürünmüş yalanlardan ibarət dəhşətləri nə üçün gözləyirsən?

Yenidən O`Brayenin simasını göz önündə canlandırmağa çalışdı. İstəyinə bir az nail oldu. “Biz qaranlıq olmayan yerdə görüşəcəyik!” – bu, O`Brayenin sözləri idi. Onların mənasını anlamışdı. Hər halda, anladığını düşündü. Qaranlıq olmayan yer – xəyallarda yaşayan gələcəkdir. Bəziləri o gələcəyi heç zaman görməyəcək, bəziləri isə qabaqcadan əldə etdikləri biliklərlə onu sirli surətdə bölüşəcəklər. Teleekrandan beyninə dolan səs fikirlərini tamamlamağa imkan vermirdi. Uinston damağına bir siqaret qoydu. Tütünün yarısı dərhal süzülüb dilinin üstünə töküldü. İndi nə qədər tüpürsən də, ağzını bu acı tozdan təmizləyə bilməyəcəksən. Fikrində O`Brayeni bir tərəfə sıxışdıran Böyük Qardaşın siması canlandı. Bir neçə gün əvvəlki kimi cibindən xırda pul çıxarıb üstündəki şəkklə baxmağa başladı. Şəkildəki sifət onu ağır, sakit və himayədar nəzərlərlə süzürdü. Amma bu qara bığların arxasında gizlənən sirli təbəssüm nə deyirdi? Kəlmələr özləri ölüm mələkləri kimi bir-birinin ardınca düzülürdü:

MÜHARİBƏ – SÜLHDÜR
AZADLIQ – KÖLƏLİKDİR
CƏHALƏT – QÜVƏDİR

İKİNCİ HİSSƏ

I fəsil

Günortaya az qalırdı. Uinston ayaqyoluna getmək üçün kabinəsindən çıxdı.

130

Gur işıqlandırılmış uzun koridorun o biri başından bir nəfər ona tərəf gəlirdi. Qarasaçlı qız idi. Xırdatav dükanının yaxınlığında rastlaşdıqları axşamdan dörd gün keçmişdi. Yaxınlaşanda qızın sağ əlinin sarıqlı olduğunu gördü. Sarıqla kombinezon eyni rəngə çaldığından uzaqdan ayırd etmək mümkün deyildi. Yəqin, roman süjetlərinin “qaralmasını” hazırlayan kaleydoskopun çarxını fırladarkən qolunu zədələmişdi. Ədəbiyyat Departamentində belə zədələnmə halları tez-tez baş verirdi.

Aralarında, təxminən, üç-dörd metrlik məsafə qalanda qızın ayağı nəyəsə ilişdi, müvazinətini itirib üzü üstə döşəməyə sərildi. Özünü saxlaya bilməyib ağrıdan qışqırdı. Deyəsən, zədəli qolunun üstünə yığılmışdı. Uinston dərhal ayaq saxladı. Qız birtəhər qalxıb dizi üstə oturdu. Sifəti sarımtıl-südə rəngində idi, dodaqları isə, həmişəki kimi, qırmızıya çalırdı. Gözlərini Uinstonla zilləmişdi. Yəqin ki, ağrıdan çox, qorxu hissənin təsiri ilə ondan kömək umurdu.

Uinstonun ürəyinə qəribə hisslər hakim kəsilmişdi. Qarşısındakı – həyatına qəsd etmək istəyən düşmən idi. Eyni zamanda ağrıdan əzab çəkən, bəlkə də, əl, yaxud ayaq sümüklərindən biri sınıan insan idi. Qızın sarıqlı qolunun üstünə yığıldığını görəndə Uinston onun yaşadığı iztirabı, sanki, öz bədənində hiss etmişdi.

– Əzilmisiniz? – deyə qızdan soruşdu.

– Elə bir şey deyil. Sadəcə, qolum... Bir saniyəyə keçib-gedər.

Qız elə danışırdı ki, sanki, ürəyi bu dəqiqə sinəsindən çıxacaq. Rəngi get-gedə daha da ağarırdı.

– Bir yeriniz zədələnməyib ki?

– Yox, yox. Hər şey qaydasındadır. Yalnız bir az ağrı hiss etdim. O da keçib-getdi.

Qız salamat qolunu uzatdı. Uinston ayağa qalxmasına kömək etdi. Rəngi bir az üstünə gəlmişdi. Bayağından keyli yaxşı görünürdü.

– Hər şey qaydasındadır, – qız eyni sözləri təkrar etdi. – Sadəcə, biləyim bir az sərpdi. Sağ olun, yoldaş!

Qız bu sözləri deyib gəlidiyi istiqamətdə yoluna davam etdi. Cəld, inamlı addımlarından, həqiqətən də, ciddi bir şey baş vermədiyini sezilirdi. Bütün hadisə, yəqin ki, yarım dəqiqədən çox çəkməmişdi. Hissləri heç vəchlə sifətdə bürüzə verməmək artıq instinktə çevrilmiş, vərdiş halını almışdı. Həm də qız yığılan zaman ikisi də teleekranın görmə bucağı altında olmuşdu. Amma arada elə bir hadisə baş vermişdi ki, Uinston teleekranı aldadaraq heyrət hissini çox böyük çətinliklə gizlədə bilmişdi. Qolundan yapışıb ayağa qalxmağa kömək elədiyi iki-üç saniyə ərzində qız onun ovcuna nə isə qoymağa imkan tapmışdı. Bunun düşünülüş şəkildə edildiyinə şübhə ola bilməzdi. Ovcundakı kiçik və hamar bir şey idi. Ayaqyolunun qapısından içəri girərkən Uinston onu yavaşca cibinə sürüsdürüb barmaqlarının ucu ilə yoxlamağa başladı. Dörd bükülmüş kiçik kağız parçasına oxşayırdı.

Pisuarın qarşısında dayandığı müddətdə cibində kağız parçasını açmağa müvəffəq oldu. Yəqin, nə isə bir şey yazılmışdı. Uinston əvvəlcə ayaqyolundakı kabinələrdən birinə keçib kağızı oradaca oxumaq barəsində düşündü. Amma tez də bunun dəhşətli ağılsızlıq olacağını fərqlənərdi. Teleekranın aramsız nəzarəti altında insanın özünü əminlikdə hiss edəcəyi heç bir yer yox idi.

Kabinəsinə qayıdıb oturdu. Kağız parçasını etinasızlıqla masadakı digər sənədlərin üstünə atdı. Eynəyini taxıb nitqyazan özünə tərəf çəkdi. “Beş dəqiqə! – deyə yavaşcadan pıçıldadı. – Ən azı, beş dəqiqə gözləmək lazımdır!” Ürəyi sinəsində qorxunc guppultu ilə döyünürdü. Xoşbəxtlikdən, qarşısındakı böyük diqqət tələb etməyən adi iş idi. Uzun sütunlar şəklində yazılmış rəqəmləri dəqiqləşdirmək tələb olunurdu.

Kağız parçasındakı yazının mütləq siyasi xarakter daşdığını fikirləşirdi. Nə qədər baş sındırsa da, təsəvvürünə

yalnız iki variant gətirə bilirdi. Biri, həqiqətə daha uyğun gələni və Uinstonu daha çox qorxudanı qızın Fikir Polisinin agentı olması idi. Doğrudur, Fikir Polisinin hansısa niyyətini həyata keçirməkdən ötrü bu cür qəribə vasitəyə əl atmasının səbəbi qaranlıq qalırdı. Lakin belə etmişdilsə, deməli, buna əsas vardı. Kağızdakı sözlər hədə, təhdid, həyatına intiharla son qoymaq əmri, yaxud ustalıqla qurulmuş başqa tələ də ola bilərdi. Hər vasitə ilə fikrindən çıxarmağa çalışdığı, lakin heç cür nail ola bilmədiyi başqa, daha ağılasığmaz ehtimal da vardı. Kağız qətiyyənlə Fikir Polisindən deyil, hansısa gizli təşkilatdan göndərilmişdi. Bəlkə, həqiqətən də, Qardaşlıq cəmiyyəti mövcuddur! Bəlkə, qız da onun üzvlərindən biridir! Gəlidiyi qənaətin cəfəngliyinə şübhə ola bilməzdi. Amma barmaqlarının ucu cibindəki dörd bükülmüş kağız parçasına toxunan anda ağılına ilk gələn fikir bu olmuşdu. Yalnız aradan iki dəqiqə keçəndən sonra həqiqətə daha çox uyğun görünən variantı tapa bilməmişdi. Hətta indi, ağılı və düşüncəsi ona aldığı sifarişin, çox ehtimal ki, intihar tələbi olduğunu inadla diktə eləyəndən sonra da əsassız ümidlərə qapılaraq heç vəchlə gümanının doğruluğuna inanmaq istəmirdi. Mənasız nikbinlik onu hələ də tərk etməmişdi. Ürəyi şiddətlə döyünürdü. Nitq-yazara rəqəmləri mızıldadığı bu anlarda səsinin titrəməsini çox böyük çətinliklə gizlədə bilirdi.

Üzərində işini başa çatdırdığı vərəqləri lülə şəklində burub pnevmatik boruya qoydu. Aradan səkkiz dəqiqə keçmişdi. Eynəyini yenidən gözüne taxdı. Dərindən nəfəs alıb ən üstdə qızın ötürdüyü kağız parçası qoyulmuş sənədləri qarşısına çəkdi. Kağızı hamarlayıb düzəltdi. Orada hələ tam bisməmiş iri xətlə üç söz yazılmışdı:

Mən sizi sevirəm.

Bir neçə saniyə özünü elə itirdi ki, hər an cinayət sənədinə çevrilə biləcək kağızı dərhal yaddaş yuvasına atmağı da yadından çıxardı. Bir şeyə çox marağ göstərməyin təhlükəli olduğunu anlasa da, üç sözü dönə-dönə oxumaqdan özünü saxlaya bilmir, yazılanın, sadəcə, gözüne görünmədiyinə bir daha inanmaq istəyirdi.

Fasiləyə qədər iş ona çox ağır görünürdü. Diqqətini cansız rəqəmlərin üzərində heç cür cəmləyə bilmirdi. Digər

tərəfdən, həyəcanını hər vasitə ilə teleekrandan gizlətməli idi. Ona elə gəlirdi ki, sanki, qarnında tonqal qalanıb. Boğanaq havalı, basırıq və səs-küylü yeməxanada nahar isə əsl cəhənnəm əzabına çevrildi. Heç olmasa, nahar vaxtı bir az tək qalacağına ümid edirdi. İşin tərsliyindən kütbeyin Parsons gəlib özünü üzbəüzdəki stula basdı. Dərhal da bədəninin kəskin tər iyi ilə nahar masasındakı şorbanın qalay tamını üstələyərək xüsusi canfəşanlıqla bu günlərdə keçiriləcək Nifrət Həftəsinə hazırlıq işlərindən danışmağa başladı. Tədbir münasibətilə aralarında qızının da olduğu Kəşfiyyatçılar dərnəyi üzvlərinin karton üzərində Böyük Qardaşın başının ikimetrlik təsvirini hazırlamaları onu yamanca rıqqətə gətirmişdi. Ən qanqaraldıcı şey yeməxanadakı səs-küydən Parsonsun dediklərini çətinliklə eşitməsi, hər dəfə onun əbləh sözlərini təkrar-təkrar soruşmağa məcbur qalması idi. Qəfildən qarasaçlı qızın zəlin uzaq küncündə iki başqa qızla oturduğunu gördü. O, özünü görməzliyə vurdu. Uinston bir də həmin səmtə baxmadı.

Günün ikinci yarısı nisbətən asan keçdi. Nahardan dərhal sonra bir neçə saat vaxtını alan, başındakı kənar fikirləri bir tərəfə qoymağı, diqqətini cəmləşdirməyi tələb edən çox məsul və mürəkkəb tapşırığın icrası üzərində işləməli oldu. Daxili Partiyanın indi soyuq münasibət bəslənən görkəmli üzvlərindən birini gözdən salmaq üçün iki il əvvəlki istehsalat göstəricilərini saxtalaşdırmaq tələb olunurdu. Uinston belə işlərin öhdəsindən məharətlə gəlirdi. İki saat ərzində başı işə elə qarışmışdı ki, qız bir dəfə də yadına düşməmişdi. Sonra adamın ağılı başından çıxaran dəlicəsinə tənhalıq arzusu ilə birlikdə qızın sifəti də təzədən gözlərinin qabağına gəldi. Tamam tək qalmayana qədər həyatının yeni, gözlənilməz hadisəsini özü üçün heç cür aydınlaşdırma bilməyəcəyini başa düşürdü. Üstəlik, axşamı mütləq İctimai Mərkəzdə keçirməli idi.

Yeməxanada dadsız-tamsız şam yeməyini tələsik qarnına ötürdü. Sonra Mərkəzə qaçıb bayağı təntənə ilə təşkil olunmuş “qrup müzakirəsində” iştirak etdi. İki set stolüstü tennis oynadı. Bir neçə qədər cin içdi. “İngsosun şahmata münasibəti” mövzusunda saatyarımlıq cəfəng mühazirəyə qulaq asdı. Darıxdığından, az qala, ürəyi partlayırdı. Lakin

bu axşam ilk dəfə idi ki, Mərkəzdən tez qaçıb canını qurtarmaq istəmirdi. “*Mən sizi sevirəm*” sözləri ürəyində həyatını bacardıqca uzatmaq istəyi yaratmışdı. Belə bir vaxtda hətta kiçik ehtiyatsızlıq da Uinstonu ağılsız hərəkət kimi görünürdü. Yalnız gecə saat on birdə mənzilinə qayıdıb yatağına girəndən və qaranlıqda özünü təhlükəsiz hiss edəndən sonra (əgər bərkədən bir şey danışmırdınsa, teleekran da qorxulu deyildi) hər şeyi götür-qoy etməyə imkan yarandı.

İndi məsələnin, necə deyərlər, texniki tərəfini həll etmək, qızla hansı yollasa əlaqə yaratmaq və görüş haqda vədələşmək lazım idi. Özünə qarşı tələ qurulması fikrini artıq başından çıxarmışdı. Bu, mümkün olan şey deyildi. Qızın kağızı ötürərkən keçirdiyi həyəcan niyyətinin səmimiyyəti xəbər verirdi. Qorxudan özünü tamam itirmişdi. Bu hissələri yamsılamaq isə o qədər də asan deyildi. Uinston əlinə düşən imkandan imtina etməyi ağılına da gətirmirdi. Vur-tut beş gün əvvəl qızın başını çaylaq daşı ilə əzmək istədiyini xatırladı. İndi keçmiş qurdalamağın heç bir əhəmiyyəti yox idi. Onun bir neçə gün əvvəl yuxuda gördüyü lüt, ehtiraslı bədənini gözləri önünə gətirməyə çalışdı. O zaman digər cavan qadınlar kimi bu qızın da yelbeyin olduğunu, beynini yalan və nifrətlə doldurduğunu, bədəninin isə buzdən fərqlənmədiyini fikirləşmişdi. İndi onu itirə biləcəyini, süd kimi ağappaq cavan qız bədəninin əlindən çıxacağını düşünəndə içindən bir titrətmə keçdiyini hiss etdi. Çox qorxduğu başqa təhlükə də vardı: tezliklə bir yol tapıb əlaqə yaratmasa, qız fikrini dəyişə bilərdi. Amma intim görüşün təşkili ağılagəlməz dərəcədə çətin idi. Bu, rəqibin mat elanı qarşısında yeni, uğurlu gediş etməyinə bənzəyirdi. Addımını atdığı hər yerdə teleekranın nəzarəti altındasan. Qızın ötürdüyü kağız oxuyandan beş dəqiqə sonra bütün mümkün görüş imkanları ildırım sürəti ilə beynindən keçmişdi. İndi isə arxayın fikirləşmək fürsəti yaranandan sonra şahmat taxtası üzərindəki fiqurlar kimi variantları bir-birinin ardınca diqqətlə nəzərdən keçirirdi.

Aydın məsələdir ki, bu gün səhərki təsadüf bir də təkrarlana bilməz. Əgər qız Sənədləşdirmə Departamentində işləsəydi, görüş məsələsini, bəlkə də, nisbətən asan yoluna qoymaq olardı. Ədəbiyyat Departamentinin binanın hansı

hissəsində yerləşməsi haqqında Uinstonun yalnız dumanlı təsəvvürü vardı. Üstəlik, ora getmək üçün mütləq tutarlı bəhanə lazım idi. Qızın harada yaşadığını, işdən saat neçədə çıxdığını bilsəydi, evə qayıdanda birtəhər görüşmək olardı. Lakin kiminsə arxasınca düşüb evinə qədər təqib etmək də təhlükəli idi. Həm də gərək Nazirliyin qarşısında dayanıb gözləyəydi. Bunu isə mütləq görəcəkdilər. Poçtla məktub göndərmək barəsində isə, ümumiyyətlə, düşünməyə dəyməzdi. Məktubların açılıb oxunduğu çoxdan heç kimə sirr deyildi. İndi tək-tük adamlar bir-biri ilə yazışırdılar. İsmarış zərurəti yarananda üzərində hazır ifadələrin uzun siyahısı çap olunmuş poçt açıqcalarını almaq, işinə yaramayan ifadələrin üstündən xətt çəkərək göndərmək kifayət edirdi. Ünvanı bir yana qalsın, Uinston heç qızın adını bilmirdi. Çox fikirləşəndən sonra ən etibarlı görüş yerinin yeməxana olduğu qənaətinə gəldi. Əgər teleekranın görmə bucağından nisbətən aralıda, otağın ortasında qızla eyni masa arxasında oturmağa fürsət yaransa, ətrafdan, həmişəki kimi, səs-küy və uğultu eşidilsə, ikilikdə, heç olmasa, otuz saniyə qalmaq imkanı olsa, yəqin ki, bir neçə kəlmə danışa bilərdilər.

Sonrakı bütün həftəni Uinstonun həyatı səksəkəli yuxu kimi keçdi. Ertəsi gün yalnız nahar fasiləsinin bitdiyini bildirən fit çalınanda qız yeməxanaya girdi. Görünür, onu nisbətən gec başlayan iş növbəsinə keçirmişdilər. Bir-birinə baxmadan ötüb-keçdilər. Növbəti gün nahara həmişəki vaxtda gəlmişdi. Lakin üç başqa qadın tanışı ilə, özü də düz teleekranın qarşısında oturmuşdu. Uzun və dəhşətli görünən sonrakı üç gün o, ümumiyyətlə, yeməxanaya gəlmədi. Uinstonun bütün əsəbləri və bədəni gərilmiş simə çevrilmişdi. Vəziyyəti elə idi ki, hər hərəkət, hər səs, hər ünsiyyət, eşitdiyi və dediyi hər söz sonsuz iztirab mənbəyinə çevrilirdi. Hətta yuxuda da qızın surəti gözləri önündən çəkilmirdi. Bu müddətdə bir dəfə də olsun gündəliyinə əl vurmamışdı. Əzablarını yüngülləşdirən yeganə təsəlli iş idi. Başlı işə qarışanda Uinston bəzən on-on beş dəqiqə hər şeyi yadından çıxara bilirdi. Qızın başına nə iş gəldiyi barədə təsəvvürü yox idi. Üz tuta biləcəyi yol da görünmürdü. Onu buxara çevirə bilərdilər. İntihar edə bilərdi. Okeaniyanın ən ucqar yerinə göndərilə bilərdi.

Ən pisi, ən arzuolunmazı isə, sadəcə, fikrini dəyişər və ondan uzaq qaçmağa çalışardı.

Nəhayət, növbəti gün qız üzə çıxdı. Qolu daha sarıqlı deyildi. Yalnız biləyinə plastır yapışdırılmışdı. Uinston içində elə yüngüllük hiss etdi ki, hər şeyi unudaraq bir neçə saniyə gözlərini onun sifətindən çəkmədi. Səhəri gün, az qala, danışmaq imkanı yaranacaqdı. Uinston yeməxanaya girəndə qız divardan xeyli aralıdakı masada tək oturmuşdu. Nahar fasiləsi təzə başladığından yerlərin çoxu boş idi. Növbə irəliləyirdi. Uinston yeməyini götürüb adamların arasından çıxmaq istəyirdi ki, qabaqdakılar ayaq saxladılar. Kimsə saxarın həbi almadığına görə etirazını bildirirdi. O, salonun ortasına tərəf gedəndə qız hələ də tək oturmuşdu. Uinston özünü boş masa axtarırmış kimi göstərərək düz onun oturduğu səmtə üz tutmuşdu. Artıq qızın lap yaxınlığında idi. Bir neçə saniyədən sonra ikilikdə qala bilərdilər. Lakin elə bu zaman arxadan kimsə: "Smit!" – deyə onu səslədi. Uinston özünü eşitməzliyə vurdu. "Smit!" – deyə səs bu dəfə daha ucadan eşidildi. Yox, oyun oynamağın faydası yox idi. Uinston geri çevrildi. Nə vaxtsa atüstü tanış olduğu, görkəmindən səfehlik yağan Uilşer soyadlı sarışın gənc təbəssümlə onu masasının arxasındakı boş yerə dəvət edirdi. Boyun qaçırmaq açıq-aşkar ehtiyatsızlıq olardı. Tanıdığı adamın dəvətindən sonra gedib təkbaşına nahar edən qızın masasında oturma bilməzdi. Bu hərəkət mütləq diqqəti çəkəcəkdi. Üzünə dostcasına təbəssüm ifadəsi verib Uilşerin göstərdiyi yerdə əyləşdi. Sarışın, səfeh sifət, sanki, işıqlandı. Uinston ani qarabasma hiss etdi. Ona elə gəldi ki, kimsə əlindəki baltanı düz sifətinin ortasına çırpır. Bir neçə dəqiqə sonra qızın yanındakı yerlər tutuldu.

Amma şübhə yox idi ki, qız Uinstonun ona tərəf gəldiyini görmüş, niyyətini anlamışdı. Ertəsi gün yeməxanaya vaxtından tez gəldi. Zənnində yanılmamışdı. Qız, təxminən, dünənki yerində, yenə də tək oturmuşdu. Növbədə Uinstondan qabaqda balacaboylu, yastısifətli, şübhə dolu gözləri daim qaynaşan böcəyəbənzər adam dayanmışdı. Podnosunu götürüb piştaxtadan aralananda onun düz qızın oturduğu masaya tərəf yönəldiyini gördü. Ümidləri yenə puça çıxırdı. Nisbətən aralıdakı masanın arxasında da boş

yer vardı. Lakin böcəyəbənzər adamın qırımından özünü qətiyyənlə əziyyətlə salmaq niyyətində olmadığı, ənl yaxın masada, qızla birlikdə oturmaq istədiyi sezilirdi. Ürəyindən qara qanlar axan Üinston onun dalınca addımlayırdı. Qızla təkbətək qalmayana qədər heç nə alınmayacağını yaxşı başa düşürdü. Birdən gurultu qopdu. Balacaboy üzüqoylu döşəmədə uzanmışdı. Podnosu bir kənara sıçramışdı. Qarşısında döşəmənin üstü ilə iki nazik şırnaq – şorba və qəhvə axırdı. Balacaboy sıçrayıb yerindən qalxdı, hirsli-hirsli Üinstona baxdı. Yəqin, qəfil yıxılmağında onu suçlu sayırdı. Daha nə düşünməyinin əhəmiyyəti yox idi. Beş saniyə sonra ürəyi, az qala, sinəsindən çıxan Üinston qızla üzbəüz oturmuşdu.

Ona tərəf baxmırdı. Podnosdakı yeməkləri masanın üstünə düzüb tələsə-tələsə yeməyə başladı. Kimsə yaxınlaşıb boş yerləri tutana qədər mütləq söhbəti qurtarmaq lazım idi. Amma canını dəhşətli qorxu bürrümüşdü. Qızla koridorda ilk qəribə təmaslarının üstündən bir həftə keçmişdi. Bu müddətdə o, fikrini dəyişə də bilərdi. Bəlkə də, dəyişmişdi. Girişdiyi oyunun uğurla sona çatacağı mümkün olan şey deyildi. Gerçək həyatda belə hadisələrə təsadüf olunmur. Əgər əlində podnos ətrafa boylanıb boş yer axtaran Amplfort onların masasına yaxınlaşsaydı, yəqin, qızla danışmaq fikrindən vaz keçəcəkdə. Amplfort, nədənsə, özünü Üinstona məhrəm sayırdı. İndi də onu görşəydi, mütləq gəlib yanında oturacaqdı. Sözlünü demək üçün, bəlkə, bir dəqiqədən də az vaxt qalırdı. Amma qız da, Üinston da başlarını qaldırmadan yeyirdilər. Xörəkləri menyuda raqu kimi göstərilşə də, əslində, lobyə şorbası idi. Nəhayət, Üinston asta səsle, sanki, dodağının altında mızıldanmış kimi danışmağa başladı. Gözlərini qaldırıb birbirinə baxmırdılar. İki də tələsik hərəkətlə şorbanı qaşıqlayıb ağızlarına qoyur, arada yaranan qısa fasilələrdə işə yavaş və ifadəsiz səsle fikirlərini bölüşürdü:

- İşdən nə zaman çıxırsınız?
- On səkkiz otuzda.
- Harada görüşə bilərik?
- Qələbə Meydanında. Heykəlin yanında.
- Ora teleekranla doludur.
- Adam çox olanda qorxusu yoxdur.

– Nə isə bir işarə lazımdır?

– Yox. Məni adamların ən gur yerində görməyəne qədər yaxınlaşmayın. Həm də mənə tərəf baxmayın. Sadəcə, yaxınlığımda olmağa çalışın.

– Saat neçədə?

– On doqquzda.

– Oldu.

Amplfort Uinstonu görmədi. Başqa yer tapıb oturdu. Daha heç nə danışmadılar. Eyni masa arxasında üzbəüz əyləşən iki adamın bir-birinə baxmaması qeyri-mümkün olsa da, nəzərlərini hər vasitə ilə yayındırırdılar. Qız tələsik naharını qurtarıb masadan qalxdı. Uinston siqaret çəkmək üçün bir az ləngidi.

138

Qələbə Meydanına danışdıqları vaxtdan tez gəlmişdi. Yuxarısında Böyük Qardaşın heykəli ucalan nəhəng fleyta-yabənzər sütunun yanında dayanıb tamaşa edirdi. Heykəlin nəzərləri Birinci Uçuş Zolağı uğrunda savaşa Avrasiya aviasiyasının (bir neçə il əvvəl söhbət İstasiya aviasiyasından gəldirdi) darmadağın edildiyi cənub səmasına zillənmişdi. Qarşı tərəfdəki küçədə hamının, nədənsə, Oliver Kromvel zənn etdiyi atlı heykəli ucalırdı. Danışdıqları vaxtdan beş dəqiqə keçmişdi. Qız hələ də görünmürdü. Uinston yenə qorxuya düşmüşdü. Düşünürdü ki, gəlməyibsə, deməli, fikrini dəyişib. Yavaş-yavaş meydanın şimal səmtinə tərəf addımladı. Zəngləri çalındığı zamanlar “Qaytar mənə üç fartinq!” – deyə səs-küy salan San-Martin kilsəsini dərhal tanımasından, az da olsa, məmnunluq duydu. Eyni anda heykəlin postamenti qarşısında dayanıb ora yapışdırılmış plakata baxan, bəlkə də, özünü baxırmış kimi göstərən qızı gördü. Postamentin dörd yanında teleekranlar quraşdırılmışdı. Qəflətən sol tərəfi bürümüş insan kütləsinin arasından uğultu keçdi, ardınca da yük maşınlarının boğuş səsi eşidildi. Hamı meydandan çıxıb səs gələn tərəfə qaçmağa başladı. Qız da tələsik postamenti dövrəyə almış şir heykəllərinin yanından keçib kütləyə qoşuldu. Uinston onu gözdən itirməməyə çalışaraq arxasınca yüyürdü. Ətrafda eşidilən qırıq-kəsik kəlmələrdən əsir avrasiyalıların harasa aparıldıqlarını anladı.

Adamlar sıx cərgələrlə meydanın cənub tərəfini tamam tutmuşdular. Adi vaxtlarda kütlədən uzaq durmağı üstün

tutan Uinston indi nəyin bahasına olursa olsun, özünü adamların ən sıx yerinə vurmağa çalışırdı. Qız artıq lap yaxında idi. İstəsə, əli ilə toxuna bilərdi. Lakin son anda vücudunun ağılagəlməz ölçüləri ilə heyrət doğuran nəhəng bir prol və özü kimi yekəpər qadın (görünür, arvadı idi) qızla Uinston arasında ətdən çəpər çəkdilər. Çox fikirləşmədən var gücü ilə özünü onların arasına vurdu. Bir anlığa ortasına düşdüyü ət mənğənəsində sıxılıb xəşilə dönəcəyini düşündü. Amma yüngülcə tərləsə də, prolların əhatəsindən çıxma bildi. İndi qızla yanbayan dayanmışdı. İkiyə də hərəkətsiz nəzərlərlə düz qarşılarına baxırdı.

Yük maşınları küçədən, az qala, sürünə-sürünə keçirdi. Avtomobillərin banlarının dörd bir küncündə sifətləri daş kimi ifadəsiz avtomatlı əsgərlər dayanmışdı. Onların arasında isə köhnə, yaşıl uniformalı sarı və balacaboy adamlar cərgə ilə diz çöküb oturmuşdular. Ensiz cizgini xatırladan monqol gözləri ilə heç nəyə maraq göstərmədən avtomobillərin alçaq banından ətrafa kədərli nəzərlərlə baxırdılar. Yük maşını atıb-tutanda metal cingiltisi eşidirdi. Hamısının ayaqlarına qandal vurulmuşdu. Əsirlərlə dolu maşınlar bir-birinin ardınca keçib-gedirdi. Uinston, sadəcə, onların uğultusunu eşidirdi. Adamların başı üzərindən əsirləri çətinliklə görmək olurdu. Qızın çiyni və əlləri ona sıxılmışdı. Sifəti o qədər yaxında idi ki, istiliyini hiss edirdi. Nahar vaxtı yeməxanada olduğu kimi, yenə təşəbbüsü öz əlinə aldı. Az qala, dodaqlarını tərpətmədən oğünkü kimi ifadəsiz səslə danışırdı. Onun pıçılısı ətrafdakı gurultuya və avtomobillərin uğultusuna qarışıb yox olurdu.

– Məni eşidirsiniz?

– Eşidirəm.

– Bazar günü günorta boş vaxtınız var?

– Aha.

– Onda diqqətlə qulaq asın. Dediklərimi yadınızda saxlayın. Əvvəlcə Paddinqton Vağzalına getməlisiniz...

Qız Uinstonu heyrətə salan hərbi dəqiqliklə bütün marşrutu izah etdi. Yarım saat qatarla getməli, stansiyadan sola dönməli idi. Sonra torpaq yolla iki kilometr məsafə qət etmək lazım gələcəkdi. Qarşısına üst dirəyi olmayan darvaza çıxacaqdı. Orada taladan keçən cığıra düşməli idi. Bir azdan sonra yanına üstə yıxılmış çürük ağac görəcəkdı.

Təsvir olunan yerlərin xəritəsi, elə bil, qızın beyninə həkk edilmişdi.

– Hər şey yadınızda qaldı? – o, sözünü qurtarıb pıçıldadı.

– Aha.

– Əvvəlcə sola dönürsünüz, sonra sağa, sonra yenə sola. Diqqətli olun – darvazanın üst dirəyi yoxdur.

– Yadımdan çıxmaz. Saat neçədə?

– Təxminən, 15-də. Bəlkə, bir az gözləməli oldunuz. Mən başqa yolla gələcəyəm. Hər şeyi dəqiq xatırladığınıza əminsiniz?

– Əlbəttə.

– Onda mümkün qədər tez məndən aralanın.

140

Əslində, bu sözləri deməyə ehtiyac yox idi. Amma kütlənin əhatəsindən çıxmaq asan deyildi. Avtomobillər aramsız keçib-gedirdi. Adamlar gözləri önündə açılan mənzərəyə acgözlüklə baxırdılar. Bir neçə yerdən fit səsləri və qışqırıqlar eşidildi. Canlanma yaratmaq istəyənlər Partiya üzvləri idilər. Lakin tezliklə onlar da sakitləşdilər. Kütləyə hakim kəsilən hiss, sadəcə, maraq idi. Avrasiyadan, yoxsa İstasiyadan olduqlarını bilmədikləri əcnəbilər onların nəzərində əcaib heyvandan o qədər də fərqlənmirdilər. Əsirləri çıxmaq şərti ilə heç kəs ömründə əcnəbi görməmişdi. Əsirlərə isə yalnız bir anlıq baxmaq mümkün olurdu. Hərbi cinayətkar kimi dar ağacından asılan bir neçə nəfərdən başqa, qalanların başına nə gəldiyindən heç kimin xəbəri olmurdu. Sadəcə, izsiz-soraqsız yoxa çıxırdılar. Yəqin, icbari əmək düşərgələrində qul kimi işlədirdilər. Dəyirmi monqol üzləri tədricən öz yerini Avropa tipli sifətlərə verirdi. Əvvəlkilər kimi onların da üzləri tükü, üst-başları çirk içərisində idi. Gözlərindən qorxu və həyəcan yağırdı. İri almacıq sümükləri arxasından güclə görünən bu gözlərdən biri hərdən Uinstonu zillənir, bir neçə saniyə inadla baxır, sonra başqa səmtə yönəlirdi. Avtomobil karvanının sonu yaxınlaşmaqda idi. Axırıncı yük maşınında Uinston bütün sifətini bomboz tük basmış yaşlı adamı gördü. O, dik dayanmış, qollarını qarnının üstündə çarpazlamışdı. Sanki, bu pozada donub-qalmışdı. Sonuncu maşın keçəndə bir-birindən aralandılar. Kütlə hərəsini bir tərəfə atmamışdan əvvəl, Uinston son anda fürsət tapıb qızın əlini yavaşca sıxa bildi.

Bu, cəmisi bir neçə saniyə çəkmişdi. Lakin onlara elə gəldi ki, uzun müddətdən bəri əl-ələ tutublar. Bir neçə saniyənin içərisində Uinston qızın əlinin hər cizgisini öyrənməyə macal tapmışdı. Uzun barmaqlarına, dirnaqlarının hamar, dəyirmi səthinə, ağır işdən qabar bağlayıb düyünlənmiş ovcuna, biləyinin yumşaq dərisinə toxuna bilməmişdi. Barmaqlarının təması ilə hiss etdiyi bu əli indi görünüşündən də tanıya bilirdi. Qızın gözlərinin rəngini öyrənməyə imkan tapmadığını düşündü. Yəqin ki, qonura çalır. Amma qarasaçlı adamların gözləri bəzən mavi rəngdə də olur. Yenidən başını çevirib qıza baxmaq ağılsızlığın son həddi sayıla bilirdi. Onlar hər iki tərəfdən kütlənin arasında sıxılaraq kimsənin diqqətini çəkmədən bir-birinin əlindən tutmuşdular. Düz qabaqlarına baxırdılar. Pırtlaşıq saçlı başlar üzərindən Uinstona zillənən isə qızın deyil, avtomobildəki yaşlı əsirin kədər dolu gözləri idi.

II fəsil

Uinston kölgəli cığırla gedirdi. Budaqların bir-birinə çatılıb tağ əmələ gətirmədiyi yerlərdə arabir günün qızılı rəngə çalan parlaq işığına çıxırdı. Sol tərəfdə ağacların altı başdan-başa zəngçiqəyi ilə örtülmüşdü. Hava, elə bil, insanın dərisini tumarlayırdı. Mayın ikinci günü idi. Meşənin dərinliklərindən alabaxtaların monoton çığırtısı eşidilirdi.

Vaxtından bir az tez gəlmişdi. Yolda heç bir çətinliklə üzləşməmişdi. Görünür, qız belə məsələlərdə o qədər təcürübəli idi ki, Uinston hətta normal vəziyyətdə də içini yeyən qorxunu o qədər də hiss etməmişdi. Kifayət qədər təhlükəsiz yer seçildiyinə şübhə ola bilməzdi. Şəhər kənarında hər yerin Londonla müqayisədə daha təhlükəsiz olduğunu düşünmək sadələvhlik idi. Əlbəttə, burada teleekran quraşdırılmamışdı. Lakin gizli mikrofon qorxusu həmişə vardı. Mikrofona səsi yazıb sonra sahibini tapmaq olurdu. İkinci tərəfdən, diqqəti çəkmədən təkbaşına səyahətə çıxmaq da asan məsələ deyildi. Doğrudur, yüz kilometrədən az məsafəyə gediş üçün pasportda müvafiq qeydiyyat aparılması tələb olunmurdu. Lakin bəzən dəmiryol stansiyalarının yaxınlığında patrullar dolaşırdılar. Onlar rastlarına

çıxan bütün Partiya üzvlərinin sənədlərini yoxlayır, cəncəl suallar verirdilər. Bəxtindən patrula rast gəlməmişdi. Stansiyadan çıxandan sonra bir neçə dəfə çevrilib ehtiyatla arxasına baxmış, izlənmədiyinə tam əmin olmuşdu. Qatar tək-cə elə xoş yaz havasına görə özlərini bəxtəvər sayan bayram əhvali-ruhiyyəli prollarla dolu idi. Bütün yolu taxta oturacaqılı vəqonda gəlmişdi. Oturacaqların hamısını dişləri tökülmüş ulu nənədən tutmuş biraylıq südəmər körpəyə qədər çoxsaylı prol ailəsi zəbt etmişdi. Onlar birgünlüyə kəndə, “qudalarına” qonaq gedirdilər. Həm də əsla çəkinmədən, Uinston dedikləri kimi, qara bazardan bir az yağ tapmaq ümidində idilər.

142

Cığır təcricən genişləndi. Uinston qızın təsvir elədiyi kolluqlar arasında mal-qaranın tapdaladığı talaya çıxdı. Saati yox idi, amma vaxtından tez gəldiyini hiss edirdi. Zəngçiçəyi elə sıx bitmişdi ki, tapdalamamaq mümkün deyildi. Uinston dizi üstə çöküb çiçək dərməyə başladı. Həm vaxtı öldürmək lazım idi, həm də qız gələndə sürpriz eləmək – gözləmədiyi halda ona çiçək dəstəsi vermək fikrinə düşmüşdü. Az qala, bir qucaq zəngçiçəyi yığmışdı. Onları burnuna yaxınlaşdırıb başgicəlləndirici tünd ətrini sinəsinə çəkmək istəyirdi ki, arxadan eşidilən səsdən bütün bədənini soyuq tər basdı. Kiminsə ayağı altında qalıb sınan budağın şaqçılısı eşidildi. Uinston heç nə olmamış kimi yenə gül dərməyə davam etdi. Bu ən düzgün qərar idi. Arxadakı qız da ola bilərdi. Amma bəlkə, kimsə onu izləyib bura qədər gətirmişdi? Ətrafa boylanırsansa, deməli, nə isə şübhəli işin var. Odur ki başını qaldırmadan aramsız zəngçiçəyi dərirədi. Çiyinə yüngülcə bir əl toxundu.

Gözlərini qaldırıb baxdı. Qız idi. Əlini dodağına qoyub susmaq işarəsi verdi. Sonra kolları aralayıb dar cığırla sürətlə meşənin içərisinə tərəf addımladı. İnamlı hərəkətlərindən əvvəllər dəfələrlə burada olduğu aydın sezilirdi. Əraziyə bələdliyi bataqlıq yerlərin yanından çox asanlıqla keçib-gətməsindən də bilinirdi. Uinston gül dəstəsini sinəsinə sıxıb onun dalınca addımlayırdı. Qızı görəndə əvvəlcə içərisində bir rahatlıq hiss etmişdi. İndi isə belindəki qırmızı qurşağın daha aydın nəzərə çarpdığı güclü və gözəl bədənini, yaraşılıq ayaqlarını gözdən keçirəndə birdən-birə bu qıza layiq olmadığı fikri düşüncəsinə hakim

kəsilməmişdi. Hətta qızın arxaya çevrilib diqqətlə ona baxacağı təqdirdə qərarını dəyişib geri qayıdacağı ehtimalı fikrindən keçdi. Havanın xoş rayihəsi, ağacların gözoxşayan yaşıllığı da Uinstonun qorxusunu artırır. Hələ stansiyadan gələndə gözəl may günəşinin şüaları altında özü öz gözündə çox çirkli, kif basmış, Londonun toz və qurumu, az qala, dərisinin hər santimetrinə işləmiş adam kimi görünmüşdü. Qızın indiyə qədər onu bir dəfə də günəş işığında, yaxud açıq yerdə görməməsi fikri qənaətini daha da möhkəmləndirirdi. Dünən nişan verilən ağacın yanına gəlib çatdılar. Qız qurumuş ağacın üstündən atlanıb divar kimi üzüyuxarı boy çəkmiş kolların arxasında görünməz oldu. Uinston da onun ardınca kolluğa girdi. Özlərinin cavan ağacların dörd tərəfdən əhatə elədiyi seyrək otlu, təbii otağa bənzəyən kiçik talaya gəlib çıxdıqlarını gördü. Nəhayət, qız dayanıb üzünü Uinstona tərəf çevirdi.

– Gəldik! – dedi.

Uinston onun iki-üç addımlığında durub baxırdı. Elə bil, yaxın gəlməyə cürəti çatmırdı.

– Çığırdə özüm qəsdən danışmırdım, – qız sükutu pozdu. – Çünki ətrafdakı kolların arasında mikrofon gizlədə bilirlər. Doğrusu, düşünürəm ki, belə şey olsun. Amma istənilən halda işimizi ehtiyatlı tutmalıyıq. O donuzlardan birinin səsimizi yazıb tanıyacağını heç vaxt yaddan çıxarmamalıyıq. Bura isə tam təhlükəsiz yerdir.

Uinston hələ də qıza yaxınlaşmağa cəsarət etmirdi.

– Deyirsiniz, bura təhlükəsiz yerdir? – deyə səfehçəsinə bir də soruşdu.

– Əlbəttə! Siz bir ağaclara baxın. – Ətrafdə əvəllər kəsilməmiş göyrüş ağacının kötüyündən qalxan pöhrələr dimdik ucalırdı. Gövdələri hələ adam biləyindən yoğun olmazdı. – Mikrofon gizlətmək üçün hündür, qalın yarpaqlı ağaclar yoxdur. Həm də bura birinci dəfə gəlmirəm.

Yalnız bundan sonra arxayın danışmağa başladılar. Uinston çəkingənliyini üstələyib yaxın gəldi. Qız qarşısında dayanmışdı. Sifətində, elə bil, cavan kişinin belə yerdə bu qədər ləng tərənməsindən təəccübləndiyini bildirən qınaq ifadəsi vardı. Uinstonun qucağındakı zəngçiçəyi dəstəsi dağıldı. Sanki, gülləri kimsə əlindən alıb yerə səpələdi. Yaxınlaşıb qızın əllərindən yapışdı.

– İnanmırsınız, – dedi, – indiyə qədər gözlərinizin nə rəngdə olduğunu bilmirdim.

Qızın gözləri qonur, daha doğrusu, açıq-qonur rəngdə idi. Uzun, qara kirpikləri vardı.

– İndi gözlərimin rəngini görəndən sonra baxmağa yenə ehtiyat edirsiniz?

– Bir az ehtiyatlanıram. Qoy özümü sizə bir az tanıdım. Otuz doqquz yaşım var. Evliyəm. Arvadımla heç cür üzülişə bilmirəm. Ayaqlarımda varikoz damarlarının genişlənməsindən əziyyət çəkirəm. Dişlərimin beşi protezdir.

– Mənim üçün bunların elə bir əhəmiyyəti yoxdur.

Təşəbbüsün kimdən gəldiyini söyləmək çətin olsa da, bir an sonra qız artıq onun qolları arasında idi. Əvvəlcə Uinston ilk təmasdan heç bir şey hiss etmədi. Şüuruna yalnız bir fikir hakim kəsilmişdi: baş verənlər mümkün olan şey deyil! Cavan qadın bədəni ona sarılmışdı. Sifəti gur, qara saçların içərisində görünməz olmuşdu. Nəhayət, qız başını yuxarı qaldırdı. İndi Uinston onun dolğun, qırmızı dodaqlarını öpürdü. Qız qollarını Uinstonun boynuna dolamışdı, nəvazişlə “əzizim”, “həyatım”, “sevimlim” deyirdi. Heç bir tərəddüd, yaxud müqavimətlə üzləşmədən onu ehtiyatla otların üstünə uzatdı. Demək, istədiyini edə bilirdi. Lakin bədənlərinin təmasından başqa heç bir fiziki istəyinin olmadığını çox tezliklə anladı. Hələ də düşüncəsinə hakim kəsilən yeganə hiss baş verənlərin mümkünlüyünə inamsızlıq idi. Amma eyni zamanda qızın məhz onu seçməsindən də qürur duyurdu. Münasibətlərin belə asanlıqla yoluna düşməsinə sevinirdi, amma fiziki yaxınlıq istəyi duymurdu. Hər şey gözlədiyindən daha sürətlə baş vermişdi. Qızın gəncliyi və gözəlliyi onu qorxutmuşdu. Bəlkə, uzun müddət qadınısız yaşamağın törətdiyi fəsadlar rol oynamışdı. Uinston həyəcanının səbəbini bilmirdi. Qız yerindən qalxdı. Saçlarına ilişmiş zəngçiçəyini qopanb atdı. Sonra Uinstonun qarşısında oturdu, əlləri ilə onun belini qucaqladı.

– Narahat olma, əzizim. Tələsən yerimiz yoxdur. Hələ nə qədər vaxtımız var! Görürsən, nə əla gizli görüş yeridir? İctimai turist gəzintisi zamanı, dəstədən geri qalanda buranı bələdləmişdim. Əgər işdir, təsadüfən kimsə yaxınlaşsa, lap yüz metrlikdən də eşitmək olur.

– Adın nədir? – deyə Uinston soruşdu.

– Culiya. Səninkini bilirəm. Uinstonudur. Uinston Smit.
– Haradan öyrənmişən?
– Görünür, məlumat toplamaqda səndən daha bacarıqlıyam, əzizim. Düzünü de, kağızı sənə verməmişdən əvvəl haqqımda nə fikirləşirdin?

Uinston qıza yalan danışmaq istəmirdi. Bəlkə, ən xoşagəlməz şeylərdən başlamaq məhəbbət izharının qəribə üsullarından biri sayıla bilərdi.

– Sənə nifrət edirdim, – dedi. – Səni zorlamaq, sonra da öldürmək istəyirdim. İki həftə əvvəl başını çaylaq daşı ilə əzmək fikri beynimdə qətiləşmişdi. Düzünü bilmək istəsən, Fikir Polisi ilə əlaqəli olduğunu düşünürdüm.

Qız qəhqəhə çəkib güldü. Eşitdiyi sözləri rolunu əla oynamasının təsdiqi kimi qəbul eləmişdi.

– Bircə Fikir Polisi çatışmırdı! Doğrudan, belə fikirləşirdin?

– Bəlkə də, tam belə deyildi. Amma zahiri görünüşündən, belə cavan, sağlam, təzə-tər olmağından... Başa düşürsən... Fikirləşirdim ki, yəqin...

– Fikirləşirdin ki, yəqin, nümunəvi Partiya üzvüyəm. Əməllərimdə və fikirlərimdə büllur kimiyəm. Bayraqlar, yürüşlər, şüarlar, gəzintilər, idman oyunları, ictimai turist səfərləri və başqa buna bənzər şeylər. Fikirləşirdin ki, əlimə imkan düşsə, səni fikir cinayətində ittiham edəcəyəm, o biri dünyaya göndərilməyinə qərar verəcəyəm?

– Aha! Təxminən, oxşar şeylər düşünürdüm. Bilirsən, indiki qızların çoxu məhz belə olur.

– Yəqin, hamısı bu andıra qalmışın ucbatındandır! – deyə Culiya Antiseks Liqasının qırmızı qurşağını açıb kolların üstünə atdı.

Əlini belinə toxunduranda yadına nə isə düşdü. Kombinezonunun ciblərini axtarıb balaca, yastı şokolad çıxardı. İki yerə bölüb bir parçasını Uinstona uzatdı. Uinston hələ şokoladı əlinə almamış ətrafa yayılan xoş qoxudan onun qeyri-adiliyini hiss etdi. Şokolad qaramtıl və parıltılı idi, gümüşü rəngli kağıza bükülmüşdü. Gördüyü şokoladlar, adətən, solğun-qəhvəyi rəngə çalır, adamın əlində ovxalanır və adına uyğun tamdan daha çox yandırılan zibil iyi verirdi. Uinston nə vaxtsa indicə qızın verdiyi həqiqi şokoladın dadına baxmışdı. Ətrafa yayılan xoş qoxu onda

güclü, həyəcanlandırıcı hiss oyatmışdı. Çalışsa da, gözlənilməz hissindən çıxıb bilmirdi.

– Bunu haradan tapmısın? – deyər soruşdu.

– Qara bazardan – qız laqeyd halda cavab verdi.
– Əgər düzünü bilmək istəsən, elə düşündüyün kimi qızam. Yaxşı idmançıyam. Kəşfiyyatçılar dərəcəyində dəstə başçısı olmuşam. Həftədə üç axşam Gənclərin Antiseks Liqasında könüllü çalışıram. Saatlarla onların cındır plakatlarını London küçələrinə yapışdırıram. Nümayişlər zamanı mütləq transparantın bir tərəfindən tuturam. Sifətimdə həmişə məmnun ifadə olur. Heç bir işdən boyun qaçırmıram. Şüarım daim kütləyə qoşulub bağırmaqdır. Baş salamat saxlamağın yeganə yolu budur.

Şokoladın ilk tikəsi Uinstonun ağızında əridi. Çox nəfis idi. Damağında hiss etdiyi dad şüurunun dərindən qatlarındakı xatirəni yenidən oyatdı. Gözün ucu ilə görünən əşya kimi düşüncəsinə qəfildən hakim kəsilən anlarına heç cür dəqiq şəkil verə bilmirdi. Uinston bu mübhəm xatirəni özündən uzaqlaşdırmağa çalışdı. Yaddaşını çözləyən hissindən nə vaxtsa məmnuniyyətlə görmək istədiyi, amma bacarmadığı bir işlə bağlı olduğuna əmin idi. Üzünü qıza tutub:

– Çox gəncsən, – dedi. – Yəqin, məndən on, bəlkə, on beş yaş cavan olarsan. Qəribədir, mənim kimi adamda diqqətini nə cəlb edə bilərdi?

– Sifətində nə isə fərqli ifadə gördüm. Bəxtimi sınamaq qərarına gəldim. Məndə daxilən *ora* bağlı olmayanları iyləyib tapmaq qabiliyyəti var. Səni görəndə kimi *onlardan* olmadığını başa düşdüm.

“*Onlar*” deyəndə Partiyayı, həm də yəqin ki, Daxili Partiyayı nəzərdə tutur. Özü də bu barədə gör necə istehzaqarışq nifrətlə danışır! – deyər Uinston fikrindən keçirdi. Ümumiyyətlə, “təhlükəsiz yer” mövcuddursa, buranın ən salamat yer olduğunu bilsə də, narahatlıq hissi Uinstonu tərk etmirdi. Təəccüb qaldığı başqa cəhət isə qızın kobud ifadələr işlətməsi idi. Partiya üzvlərinin söyüş söyməsi məqbul hərəkət sayılmırdı. Uinston özü nadir hallarda dilinə sərbəstlik verirdi. Culiyanın isə Partiya, xüsusən də Daxili Partiya haqqında hasarlara tabaşirlə gizlicə yazılan sözləri işlətmədən danışması qeyri-mümkün görünürdü. Lakin hər adamın dilinə gətirə bilmədiyi kəlmələr Uinstonun

stonu qızdan qətiyyənlən uzaqlaşdırmırdı. Belə danışıq tərzi Culiyanın Partiya əleyhinə, Partiya ilə bağlı olan hər şey əleyhinə üsyanın təzahürü idi. Qabağına çürümüş ot qoyulan atın etiraz dolu finxırtısı kimi, bu hərəkət də təbii və məntiqli idi. Onlar taladan çıxıb yenə ağacların kölgəsində gəzməyə başladılar. Cığır geniş olduğundan qucaqlaşib yanaşı addımlayırdılar. Antiseks Liqasının qurşağını açıb bir tərəfə atandan sonra qızın belinin necə zərif, yumşaq olduğu Uinstonun diqqətini çəkdi. Hələ də pıçıltı ilə danışdılar. Taladan çıxandan sonra qız mümkün qədər səssalmadan yeriməyi məsləhət görmüşdü. Artıq balaca meşənin kənarına gəlib çatmışdılar. Culiya onu dayandırdı.

– Açıqlığa çıxma. Bəlkə, kimsə bizi izləyir. Kolların arxası daha təhlükəsizdir.

Qoz ağacının kölgəsində dayanmışdılar. Amma sıx yarpaqların arasından süzülüb axan günəş şüası sifətlərini hələ də isindirirdi. Uinston başını çevirib çəmənliyə baxdı. İlk dəfə olduğu yerin gözələrinə çox tanış görünməsindən yüngülcə heyrətlənmişdi. Buraları baxan kimi tanımışdı. Ortasından cığır keçən köhnə, otları tapdanmış çəmənlik, köstəbəklərin eşib çıxardıqları torpaq toparları... Qarşı tərəfdə budaqları mehdən yüngülcə silkələnən, sıx yarpaqları qadın saçlarını xatırladan tər göyrüş ağacları əyri-üyrü canlı hasar kimi uzanıb gedirdi. Görünməsə də, hardasa lap yaxınlıqda yaşıl sulu gölməçələrinde balıqlar üzən balaca çay da olmalı idi.

– Yaxınlıqda balaca çay yoxdur ki? – deyər pıçıltı ilə soruşdu.

– Düz tapmısan, var. Qarşıdakı talanın qurtaracağındadır. Ağacların altındaki nohurlarda iri balıqlar üzür. Diqqətlə baxsan, suda obaş-bubaşa şütüyüb quyruqlarını tərptədiklərini də görə bilərsən.

– Deməli, Qızıl Ölkə buradır... – Uinston öz-özünə pıçıldadı.

– Qızıl Ölkə?

– Elə-belə, sözləşmə dedim. Qərībədir, buranı bir neçə dəfə yuxuda görmüşəm.

– Ora bax! – Culiya başı ilə qarşı tərəfi göstərdi.

Təxminən, beş addım aralıda, başları bərabərində olan kola qaratoyuq qonmuşdu. Deyəsən, onları görmürdü.

Çünkü quş gün işığında idi, Culiya ilə Uinston kölgədə dayanmışdılar. Qaratoyuq əvvəlcə qanadlarını geniş açdı, sonra ehtiyatla yığdı. Tələsmədən başını bir neçə dəfə tərپətdi. Elə bil, günəşə təzim edirdi. Sonra şövqlə cəhcəh vurmağa başladı. Günortanın lal sükutunda səsi gur və şaqraq çıxırdı. Bir-birinə sarılan Uinstonla Culiya hey-rətdən yerlərində donub-qalmışdılar. Dəqiqələr keçib-gedirdi. Quşun səsi isə kəsilmək bilmirdi. Qaratoyuq, sanki, qəfil qonaqların qarşısında məharətini nümayiş etdirirdi. Öz-özünü təkrarlamır, nəğməsini hər dəfə yeni zəngülələrlə zənginləşdirirdi. Arada bir neçə saniyə susurdu. Qanadlarını yığıb-açır, çil-çil sinəsini qabardır, sonra əvvəlkindən də yüksək, şövqlü səslə oxuyurdu. Uinston səbəbini özü də anlamadığı heyranlıqla qaratoyuğa tamaşa edirdi. Görəsən, quş burada niyə, kimin üçün oxuyurdu? Yaxınlıqda nə rəfiqəsi, nə də rəqibi vardı. Onu meşənin kənarındakı tənha ağacın budağına qonub heç kəsin eşitmədiyini gur, şaqraq nəğməni oxumağa vadar edən hansı qüvvə idi? Ağılına hətta quşun ötməsinin də bir tələ, qurma olduğu fikri gəldi. Bəlkə, haradasa, yaxınlıqda mikrofon gizlədilib?! Bayaقدan bəri güclə eşidiləcək pıçıldı ilə danışmışdılar. İstəsələr belə, səslərini yaza bilməzdilər. Quşun səsinə isə yazmaq mümkün idi. Bəlkə, xəttin o biri başında balacaboy, böcəyəbənzer adam oturub diqqətlə qulaq asır? Qaratoyuğun pillə-pillə yüksələn səsi bir an sonra gərəksiz fikirləri Uinstonun başından çıxardı. Mahni sərin meh kimi bədənini oxşayır, yarpaqların arasından süzülən günəş işığına qarşıb qeyri-adi bir gözəllik və rahatlıq hissi yaradırdı. İndi Uinston heç nə barədə fikirləşmirdi, yalnız musiqini dinləməyə, hiss etməyə çalışırdı. Qucaqladığı cavan qız belə yumşaq və hərarətli idi. Culiyanı özünə tərəf çəkdi. Sinəsini döşlərinə dayadı. Sanki, bir-birinə yapışmışdılar. Əlini bədəninin harasına aparırdısa, Culiya yağ kimi əriyir, su kimi axıb gedirdi. Özlərindən asılı olmayaraq dodaqları bir-birini tapdı. Bu, bayaqkı tələsik, qətiyyətsiz öpüşə bənzəməirdi. Aralanıb nəfəslərini dərdilər. Qaratoyuq, elə bil, nədənsə duyuq düşmüşdü. Qanadlarını çalaraq uçub getdi.

Uinston dodaqlarını qızın qulağına yapışdırıb pıçıldadı:
– Gəl...

– Burada yox, – Culiya da pıçılıtlı ilə cavab verdi.
– Bayaqqı talaya qayıdaq. Ora daha təhlükəsizdir.

Tələsə-tələsə, budaqları şaqqıltı ilə aralayaraq çəmənliyə qayıtdılar. Təzədən göyrüş pöhrəliyinin arxasında görünməz olandan sonra Culiya ona tərəf çevrildi. İkisi də kəsik-kəsik nəfəs alırdı. Bayaqqı zərif təbəssüm yenə qızın dodaqlarında peyda olmuşdu. Bir neçə saniyə sakitcə dayanıb Uinstonu baxdı, sonra əlini kombinezona atdı. Nəhayət! Demək olar ki, eynən Uinstonun xəyallarında canlandığı kimi, bir göz qırpımında onu siyirib əynindən çıxardı, sanki, bütöv bir sivilizasiya ilə vidalaşmış kimi teatral jestlə kənara tulladı. Ağappaq bədənini gün işığında bərq vururdu. Amma o anda Uinston qızın bədəninə baxmırdı. Gözlərini onun qorxmadan bütün dünyaya meydan oxuyan zərif təbəssüm dolu çil-çil sifətinə zilləmişdi. Culiyanın əlini əllərindən buraxmadan onu yaşıl otların üstünə tərəf çəkdi.

– Sən... əvvəllər də belə iş görmüsən?
– Əlbəttə. Yüz dəfə... Yaxşı, olsun on dəfələrlə...
– Kiminlə? Partiya üzvləri ilə?
– Əlbəttə. Ancaq Partiya üzvləri ilə.
– Aralarında Daxili Partiya üzvləri də olub?
– Yox. O donuzlarla yox! Əlbəttə, əllərinə balaca bir imkan düşsə, çoxları *istərdi*. Onlar zahirən göründükləri qədər də müqəddəs deyillər.

Uinstonun ürəyi sürətlə döyündü. Deməli, qız belə işlə dəfələrlə məşğul olub. Uinston isə yüz, hətta min dəfələrlə təkrarlanmasını istəyirdi... Aşılana, korlanan, pozulana hər şey onda vəhşi bir ümid oyadırdı. Kim bilir, bəlkə, Partiya içəridən çürümüşdü. Hər yerdə gözə soxulan coşqunluq ruhu, fədakarlıq əhvali-ruhiyyəsi, sadəcə, tənəzzülü gizlətməyə xidmət edən butaforiyadan başqa bir şey deyildi. Uinstonun imkanı olsaydı, Partiya üzvlərinin hamısını cüzama, yaxud sifilise yoluxdurardı. Həm də necə ləzzətlə yoluxdurardı! Hər şeyin tənəzzülə uğraması, çürüməsi, dağılması üçün əlindən gələni eləməyə hazır idi. Qızın qollarından tutub aşağı çəkdi. İndi ikisi də çəmənlikdə, dizləri üstə üz-üzə oturmuşdu.

– Qulaq as. Nə qədər çox kişi ilə olmusansa, səni bir o qədər çox sevirəm. Nə demək istədiyimi başa düşürsən?

– Əlbəttə. Yüz faiz!

– Təmizliyə nifrət eləyirəm. Əxlaq qaydalarına nifrət eləyirəm. İstəyirəm, dünyada saxta ləyaqət, fəzilət kimi qələmə verilən heç nə qalmasın. İstəyirəm, hər şey son zərrəsinə, son damlasına qədər pozulsun, korlansın!

– Onda biz bir-birimizə tam uyğun gəlirik, əzizim. Mən də iliklərimə qədər pozulmuşam.

– Bu işdən xoşlanırsan? İndiki görüşümüzü demirəm. Ümumiyyətlə, kişilərlə olmağı xoşlayırsan?

– Xoşlayırsan nədir? Ölüürəm belə şeylərdən ötrü!

Uinston ən çox bu sözləri eşitmək istəyirdi. Qoy qadınlarda tək bir kişiyyə məhəbbət olmasın. Qoy onlara heyvani instinkt, idarəedilməz şəhvət duyğusu hakim kəsilsin. Partiyayı parçalayıb dağıda biləcək yeganə qüvvə budur! Culiyanı çəmənliyə, bayaq əlindən yerə dağılmış zəngçi-çəyi güllərinin üstünə uzatdı. Bu dəfə hər şey çox asanlıqla alındı. Nəfəslərini dərib rahatlıq dolu gücsüzlük içində yan-yanı uzandılar. Bir an öncə həyəcandan bərk-bərk döyünən ürəkləri tədricən sakitləşməyə başladı. Günəşin hərərəti daha da artmışdı. İkisinin də yuxusu gəlirdi. Uinston əlini uzadıb yaxınlıqdakı kombinezonu götürdü. Ehtiyatla qızın üstünü örtüdü. Deyəsən, gözlərini yuman kimi dərhal yuxuya getdilər. Təxminən, yarım saat yatdılar.

Uinston birinci ayıldı. Qalxıb oturdu. Hələ də başını ovcunun içinə qoyub dərin yuxuya dalmış Culiyanın çil-çil sifətinə tamaşa etməyə başladı. Dolu, al-qırmızı dodaqlarını çıxmaq şərti ilə onun gözəl olduğunu demək çətin idi. Diqqətlə baxanda gözlərinin kənarındakı xırda qırıqları da görmək olurdu. Qısa, qara saçları həm sıx, həm də çox yumşaqdı. Uinston hətta o “işdən” sonra da qızın familiyasını, harada yaşadığını bilmədiyi haqqında təəccüblə düşündü.

Culiyanın yuxuda tənha, köməksiz görünən cavan, hərərətli bədəni Uinstonda qıza qarşı qəribə himayədarlıq duyğusu oyatmışdı. Amma bununla belə, bir az əvvəl, qoz ağacının altında dayanıb qaratoyuğun nəğməsinə qulaq asdıqları vaxt duyduğu zərif hisslər, nədənsə, geri qayıtmırdı. Kombinezonu azacıq qaldırıb Culiyanın hamar, ağappaq bədəninə tamaşa etdi. Fikirləşdi ki, əvvəllər kişi qadına baxıb özündə istək duyanda məsələ həll olunmuş

sayılırdı. İndi isə nə təmiz məhəbbətdən, nə də həqiqi ehtirasdan söhbət gedə bilər. Heç bir ülvî hiss qalmayıb. Hər şey qorxu və nifrətə bulaşmış. Onların sevimli üçün birbirini qucaqlamaları döyüş, işi uğurla qurtarmaları qələbə sayıla bilərdi. Bu, Partiyaya endirilmiş zərbə idi. Siyasi etiraz idi.

III fəsil

– Bura bir dəfə də gələ bilirik, – Culiya dilləndi. – Bir yerə iki dəfə gəlmək o qədər də qorxulu deyil. Amma aydın məsələdir ki, yalnız aradan bir, bəlkə də, iki ay keçəndən sonra burada görüşmək olar.

Yuxudan oyanandan sonra qızın davranışı tamam dəyişmişdi. Yenə əvvəlki kimi qətiyyətli və işgüzar görkəm almışdı. Dərhal paltarlarını geyindi, qırmızı qurşağını belinə bağladı. Geri qayıtmaq planının təfərrüatlarını izah etməyə başladı. Təşkilatçılığı əlinə alması çox təbii görünürdü. Uinstonla müqayisədə gündəlik həyat məsələlərində böyük təcrübəsinin olduğu hər addımda hiss edilirdi. Üstəlik də, çoxsaylı ictimai turist səfərləri zamanı London ətrafını incəliklərinə qədər öyrənmişdi. Uinstonun qayıtması üçün tamam fərqli marşrut seçmişdi. Şəhərə dönüşü başqa vəqzalda sona çatmalı idi. Qız: “Heç vaxt gəldiyin yolla qayıtma!” – deyərək hansısa mühüm prinsipi elan edirmiş kimi, sözlərinə təntənəli ahənglə yekun vurdu. Birinci o getməli idi. Uinston yarım saat gözləyəndən sonra yola çıxmağa bilirdi.

Culiya dörd gün sonra, iş qurtaranda harada görüşə biləcəklərini də izah etdi. Bu, şəhərin kasıblar yaşayan məhəlləsindəki küçələrdən biri idi. Qarşı tərəfdə bazar yerləşdiyindən həmişə səs-küy və basabası olurdu. Culiya xırda dükanların arasında gəzib özünü ayaqqabı bağı, yaxud tikiş sapı axtaran kimi göstərəcəkdə. Əgər təhlükə hiss olunmasa, Uinston yaxınlaşanda bərkdən asqırıcaqdı. Əks təqdirdə isə, o, özünü görməzliyə vurub yoluna davam etməli idi. Bəxtləri gətirsə, kütləyə qarışıb on-on beş dəqiqə danışa biləcəkdilər. Növbəti görüşlə bağlı vədələşmək imkanları da olacaqdı.

– Tez getməliyəm, – deyə Culiya təlimatlarının dəqiq anlaşıldığına inanandan sonra vidalaşmağa başladı. – Gərək düz saat on doqquz otuzda şəhərdə olum. Hələ bundan sonra vaxtımın iki saatını da Gənclərin Anti-seks Liqasına sərf etməli olacağam. Deyəsən, nə isə intibahnamə paylamaq lazımdır. Özün də, buna rəzalətdən başqa nə ad vermək olar? Zəhmət olmasa, üst-başımı çırp. Saçlarımda yarpaq, ya ot qalmayıb ki? Əminsən? Elə isə sağ ol, əzizim. Hələlik!

Culiya özünü Uinstonun qolları arasına atdı. Onu dəli-cəsinə öpməyə başladı. Bir neçə saniyədən sonra isə pöhrəliyə girib səssiz-səmirsiz meşədə yox oldu. Uinston yalnız indi xatırladı ki, yenə də qızın soyadını və ünvanını öyrənə bilməyib. Amma bunun elə bir əhəmiyyəti yox idi. Nə zamansa bir dam altında görüşəcəklərini, yaxud bir-birinə məktub göndərəcəklərini hətta təsəvvürə gətirmək də mümkün deyildi.

152

Amma işin tərsliyindən meşədəki talaya qayıda bilmədilər. Bütün may ayı ərzində yalnız bir dəfə görüşə bildilər. Yenə də Culiyanın tapdığı başqa gizli yer idi. Otuz il əvvəl, müharibə vaxtı atom bombası düşsən, sonralar heç kəsin yaşamadığı ərəzidəki yarıçuq kilsənin zəng qülləsində görüşmüşdülər. Sığınacağıın etibarlılığına söz ola bilməzdi. Əvəzində isə yolu çox təhlükəli idi. Qalan vaxtlar hər axşam küçədə görüşürdülər. Hər dəfə yeni ünvan tapır, heç vaxt birlikdə yarım saatdan çox olmurdular. Küçədə, adətən, qırıq-qırıq da olsa, danışmağa imkan yaranırdı. Heç vaxt yanaşı getməmək, bir-birinə baxmamaq şərtlə səkiləri doldurmuş insan kütləsinə qarışıb qərribə tərzdə – qısa, kəsik-kəsik ifadələrlə söhbət edirdilər. Belə söhbət, əslində, mayak işığının yanib-sönməsinə bənzəyirdi. Yaxınlıqda teleekran olduğunu təxmin edəndə, yaxud qarşıdan combinezonlu Partiya üzvünün gəldiyini görəndə dərhal susurdular. Sonra söhbəti qaldıqları yerdən, elə cümlənin, ya da ifadənin ortasından davam etdirirdilər. Ayrılmağı şərtləşdikləri nöqtəyə çatanda Uinston, yaxud Culiya sözü-nü ağzında yarımçıq qoyub uzaqlaşırı. Növbəti gün isə heç bir müqəddiməsiz-filansız danışığa ara verdikləri yerdən başlayırdılar. Culiya belə söhbət üsuluna çox tezliklə alışmışdı. Onu “möhlətli danışiq” adlandırırı. Həm də

demək olar ki, dodaqlarını tərpətmədən danışmaq kimi qəribə vərdişə yiyələnmişdi. Biraylıq axşam görüşləri ərzində yalnız bir dəfə öpüşə bilməmişdilər. Sakitcə dalda küçələrin biri ilə addımlayırdılar. (Adamların gur olduğu yerlərdən uzaqlaşanda Culiya danışmamağı daha üstün tuturdu.) Birdən qulaqbatırıcı gurultu qopdu, ayaqlarının altında torpaq titrədi, hava qaraldı. Səki, elə bil, ikisini də göyə qaldırıb təzədən yerə çırpdı. Uinston özünə gələndə böyrü üstə yıxıldığını, sir-sifətinin cızıldığını gördü. Üstəlik, həm də bərk qorxmuşdu. Deyəsən, yaxınlıqda mərmə partlamışdı. Culiyanın tabaşir kimi ağarmış sifəti bir qarışlığında idi. Qızın hətta dodaqları tabaşir rəngində idi. “Öldürülüb!” – Uinstonun beynindən keçən ilk fikir bu oldu. Culiyanın başını əlləri arasına alıb özünə tərəf çəkdi. Bir an sonra sevinc içərisində öpdüyü sifətin istiliyini hiss etdi. Əhəng tozu pudra kimi dodaqlarına yapışmışdı. İkisinin də rəngi həm qorxudan, həm də tozdan ağappaq ağarmışdı.

Elə axşamlar da olurdu ki, şərtləşdikləri yerə gəlir, amma bir-birinə baxmadan, kəlmə kəsmədən ayrılırdılar. Çünki gah döngədən patrul çıxır, gah başlarının üstündə helikopter asılıb qalır. Hətta təhlükə yaranmasa belə, görüş üçün vaxt tapmaq müşkülə çevrilmişdi. Uinston həftədə altmış saat işləyirdi. Culiyanın iş günü daha uzun idi. Müxtəlif sahələrdə çalışdıqlarından asudə saatları çox vaxt üst-üstə düşmürdü. Culiyanın tamam boş qaldığı axşamlar isə nadir hallarda olurdu. O, günün çoxunu mühazirə və nümayişlərdə keçirir, Gənclərin Antiseks Liqası xətti ilə ədəbiyyat paylanmasında, Nifrət Həftəsi üçün şüarlar hazırlanmasında, könüllü ianə toplanmasında və başqa oxşar tədbirlərdə iştirak edirdi. Belə maskalanmağın əvəzini sonra artıqlaması ilə çıxdığını deyirdi. Culiyanın fikrincə, kiçik qaydalara əməl etmək böyük qaydaları pozmağa imkan yaradırdı. O, Uinstonu da dilə tutub bir axşamını ictimai – könüllü işə qurban verməyə razı salmışdı. Nəticədə Uinston ən təəssübkeş Partiya üzvləri kimi hərbi surət hazırlığında iştirak edən könüllülərin siyahısına yazılmışdı. İndi həftədə bir dəfə canını dişinə tutub axşam saatlarını içərisində yel vurub yengələr oynayan, hər tərəfi bürümüş çəkic taqqıltıları ilə teleekranın aramsız musiqisi bir-birinə qarışan yarımqaranlıq emalatxanada keçirir, çox

güman ki, bombaların partladıcı mexanizmində istifadə edilən hansısa kiçik dəmir parçalarını döyəcləyib əyirdi.

Kilsənin zəng qülləsində görüşdükləri gün kəsik-kəsik söhbətlərinin arasındakı boşluğu doldura bildilər. Bürkülü bir günorta idi. Zənglərin üstündəki kiçik dördkünc otağın durğun, boğanaq havasında nəfəs almaq olmurdu. Hər tərəfə göyərçin peyininin kəsif iyi hopmuşdu. Artıq neçə saat idi ki, kağız və çör-çöp qırıntıları ilə dolu tozlu döşəmədə oturub danışdılar. Arada gah Uinston, gah da Culiya ayağa qalxıb otağın dar pəncərəsindən ətrafa baxır, kiminsə gəlib-gəlmədiyini yoxlayırdılar.

Culiyanın iyirmi altı yaşı vardı. Otuz qızla birlikdə yataqxanada yaşayırdı. “Hər yerdən arvad iyi gəlir. Heç bilirsən, bu arvadlara necə nifrət edirəm?!” – deyər sözarası yataqxananın dözülməz şəraitindən narazılığını dilə gətirmişdi. Əvvəlcədən də təxmin etdiyi kimi, qız Ədəbiyyat Departamentində, roman yazan maşınlara texniki xidmət sahəsində işləyirdi. Güclü, lakin şiltaq elektrik motorlarına qulluq etmək xoşuna gəlirdi. İntellektual sahədə çalışmaq üçün Culiyanı kifayət qədər “ağıllı” saymamışdılar. Amma əlinin çevikliyinə, texnikadan yaxşı baş çıxardığına görə işini qiymətləndirirdilər. Romanların yazılması prosesini Plan Komitəsi tərəfindən direktivlərin verilməsindən tutmuş Son Redaktə Qrupunun tamamlama işlərinə qədər bütün təfərrüatı ilə təsvir edə bilərdi. Böyük zəhmət bahasına yaranan hazır məhsul isə onu qətiyyənlə maraqlandırmırdı. “Oxumaq həvəskarı deyiləm”, – deyirdi. Culiyanın təsvüründə kitab da alma cəmi, yaxud çəkmə bağı kimi adi istehlak mallarından biri idi.

60-cı illərdən əvvəlki dövrlə bağlı yadında heç nə qalmamışdı. Tanıdığı adamlardan İncilaba qədərki hadisələr haqqında səkkiz yaşı olanda, gözlənilmədən yoxa çıxan babasından eşidən bir nəfər danışmışdı. Məktəbdə xokkey komandasının kapitanı olmuşdu. İki il dalbadal gimnastika üzrə birinciliyi qazanmışdı. Kəşfiyyatçılar dərnəyində bölük komandiri, Gənclərin Antiseks Liqasına qoşulmamışdan əvvəl isə Yeniyetmələr İttifaqının sahə katibi vəzifələrini tutmuşdu. Hər yerdə adı yalnız yaxşılığa çəkilmişdi. Onu hətta Pornosekdə (bu da inanılmış şəxslərə göstərilən etimadın təzahürü sayılırdı) işə cəlb etmişdilər. Pornosek

Ədəbiyyat Departamentinin şöbələrindən biri idi. Prolların arasında yaymaq üçün ucuz pornoqrafiya nümunələri hazırlayıb çap edirdi. Qızın dediyinə görə, hətta əməkdaşlar özləri həmin şöbəni “Peyin Damı” adlandırırdılar. Culiya orada, təxminən, bir il işləmiş, “Yaddaqalan tarixçələr”, “Qızlar məktəbində bir gecə” kimi kitabların hazırlanmasında iştirak etmişdi. Bu kitabları mağazalara ağızbağlı zərfərdə göndərirdilər. Proletar gəncliyi onu gizlicə alır, bir müddət qadağan edilmiş ədəbiyyatla tanışlıq sevincinin təəssüratı altında yaşayırdı.

– O kitablarda nə yazılır? – deyə Uinston soruşdu.

– Dəhşətli cəfəngiyat. Həm də darıxdırıcı şəkildə. Yalnız altı süjet var. Sadəcə, hər dəfə ora-burasını dəyişdirirlər. Mənim işim yalnız kaleydoskopla bağlı idi. Son Redaktə Qrupunda heç vaxt olmamışam. Çünki əzizim, hətta bu səviyyədə də ədəbiyyatdan başım çıxmır.

Uinston təəccüb içərisində Pornosekin bölmə rəhbərlərindən başqa bütün işçilərinin cavan qızlar olduğunu öyrəndi. Çünki geniş yayılmış fikrə görə, qadınlarla müqayisədə kişilərdə cinsi instinkti nəzərdə saxlamaq daha çətin sayılırdı. Onların təmasda olacaqları bu çirkəbdən yoluxmaq ehtimalları daha böyük idi.

– Orada heç ərli qadınların da olmasını istəmirlər, – deyə Culiya sözüünə davam etdi. – Hesab edirlər ki, qızlar pak, təmiz varlıqlardır. Qarşında dayanan şəxs isə bunun tam əksi olan məxləqdur.

Culiya ilk seksual təcrübəsini 16 yaşında, altmışyaşlı bir Partiya üzvü ilə yaşamışdı. Bir müddət sonra həmin şəxs həbsdən canını qurtarmaq üçün intihar etmişdi. “Çox düzgün seçim idi! – deyə Culiya əlavə etdi. – Yoxsa istintaq vaxtı mənim adımlı da dilindən çəkib qoparardılar”. O vaxtdan bəri müxtəlif kişilərlə gəzib-dolaşmışdı. Onun təsəvvürünə görə, həyat çox sadə bir sxem üzərində qurulmuşdu. Sən yaxşı yaşamaq istəyirsən, “onlar” (Partiya üzvlərini nəzərdə tuturdu) isə buna imkan verməməyə çalışırlar. Onda sən də qaydaları bacardığın kimi pozmalı olursan. “Onların” yaxşı yaşamağa mane olmaq cəhdi Culiyaya özünün qaydaları pozmaq və ilişməmək istəyi qədər təbii görünürdü. Culiya Partiyaya nifrət edir, nifrətini də həmişə ən kəskin sözlərlə dilə gətirirdi. Lakin heç vaxt

ictimai xarakterli tənqiddə meyil göstərmirdi. Şəxsi həyatı ilə əlaqəli məsələlər istisna olunmaqla, Partiyanın fəaliyyəti və təlimi Culiyanı qətiyyənlə maraqlandırmırdı. Uinston gündəlik danışıq dilindəki tək-tük kəlmələrdən başqa, qızın Yenidil sözləri işlətmədiyinə də diqqət yetirmişdi. Qardaşlıq haqqında heç vaxt eşitməmişdi. Onun mövcudluğuna inanmaq istəmirdi. Partiya əleyhinə təşkil edilən, lakin uğursuzluğa düşər olacağı əvvəlcədən bilinən qiyam cəhdinə səfehlik kimi yanaşırdı. Culiyanın fikrincə, ağıllı iş, qaydaları mənafeyinə uyğun şəkildə pozmaq və bu zaman sağ-salamat qalması bacarmaq idi. Uinston öz-özünə sual verirdi ki, görəsən, İnkilab dövründə boya-başa çatan gənc nəslin sıralarında Culiya kimi çox şeydən xəbərsiz olan, Partiyayı torpaq, yaxud səma kimi əbədi, əzəli sayan, ona qarşı mübarizə aparmaqdansa, itin dişlərindən qurtardığına sevinən dovşan kimi gözdən yayınıb öz həyatını yaşamaq istəyənlərin sayı nə qədərdir?

156

Evlənmək barəsində heç vaxt danışmırdılar. Bu, o qədər əlçatmaz arzu idi ki, hədəf yerə vaxt itirib müzakirə açmağa da dəyməzdi. Hətta Uinston möcüzə nəticəsində arvadından – Ketrindən xilas olsaydı belə, heç bir komitə onlara talelərini birləşdirməyə icazə verməzdi. Boş ümidlərlə yaşamağın mənası yox idi.

– O qadın... sənin arvadın necə adam idi? – deyərək Culiya soruşdu.

– Necə adam idi? Yenidildə belə bir söz var: *xoşgörülü*. Bilmirəm, eşitmişənmi? Anadangəlmə mühafizəkar prinsiplərə etiqad edən, hətta xəyallarında belə həmin prinsiplərdən kənara çıxmağa qadir olmayan adamlar haqqında işlədilir.

– Yox, dediyin sözü eşitməmişəm. Amma o tipli adamları yaxşı tanıyıram.

Uinston ailə həyatı barədə danışmağa başladı. Çox qərribə idi: Culiya danışıqlarının bir çox mühüm məqamlarını əvvəlcədən bilirdi. Culiya ərinin əli toxunan zaman Ketrinin bədəninin, az qala, qıc olması, onu bərk-bərk qucaqladığı halda, həm də, sanki, var gücü ilə özündən kənara itələməsi barədə elə dəqiq təsəvvürə malik idi ki, elə bil, qadının yerinə özü Uinstonla bir yatağa girmiş, aralarında olan hər şeyi özü yaşamış, özü hiss etmişdi. Belə

məsələlərlə bağlı Culiya ilə söhbətin asan olduğunu dərhal başa düşmüşdü. Ketrinə gəldikdə isə, arvadı indi onun aləmində iztirablı keçmişdən daha çox, ürəkbulandıran xatirəyə çevrilmişdi.

– Əgər bir məsələ olmasaydı, bəlkə, hər şeyə dözərdim, – deyə Uinston Ketrinin hər həftənin eyni günü onu heç bir həzz duymadığı soyuq mərasimə məcbur etməsindən danışmağa başladı. – Özü də bu işə nifrət edirdi. Lakin məhz mühafizəkar münasibətinə görə heç vəchlə əsla ürəyindən olmayan bu istəyin qarşısını ala bilmirdi. Bilirsən, o, işə necə ad qoymuşdu? Yox, heç təsəvvürünə də gətirə bilməzsən!

– Bizim partiya borcumuz! – deyə Culiya fikirləşmədən cavab verdi.

– Bunu haradan bilirsən?

– Əzizim, mən də məktəbə getmişəm. On altı yaşı tamam olan şagirdlərlə ayda bir dəfə seksual münasibətlər mövzusunda söhbət aparılır. Sonra Yeniyetmələr İttifaqında olmuşam. Belə cəfəngiyatı illərlə adamın beyninə yeridirlər. Hətta deyərdim ki, çox vaxt bəhrəsini də görürlər. Amma təbii ki, hamıya eyni gözlə baxmaq olmaz. Çünki insanlar əksərən qeyri-səmimidirlər.

Culiya mövzu ilə bağlı fikirlərini şərh etməyə başladı. Söhbətə nədən başlasalar da, əvvəl-axır gəlib seksuallıq məsələsinin üstünə çıxırdılar. Bu məsələdə isə onun mülahizələri həmişə çox ağıllı səslənirdi. Uinstondan fərqli olaraq, Culiya Partiyanın hər vasitə ilə puritanlıq təbliğatı aparmasının mənasını yaxşı başa düşürdü. Məsələ təkcə cinsi instinktin özünəməxsus dünyasının olmasında, yaxud Partiyanın nəzarətindən kənar qalan həmin dünyanı bütün mümkün yollarla məhv etməyə çalışmasında deyildi. Məsələ seksual aclığın isteriya yaratmasında idi. Bu isteriya Partiyanın işinə yarayırdı. Çünki onu asanlıqla müharibə ehtirasına, yaxud rəhbərə pərəstiş hissində çevirmək olurdu. Culiya mürəkkəb mətləbləri öz sadə məntiqi ilə izah edərək deyirdi:

– Bir adamla yatanda enerji itirirsən. Amma özünü xoşbəxt sayırsan, dünyanı vecinə almırsan. Onlar isə heç vaxt heç kəsin xoşbəxtlik duyğusu yaşamasını istəməzlər. Həmin enerjinin daim sənənin içində qaynamasını istəyirlər.

Bütün bu mənasız yürüşlər, şüarlar, bayraqların dalğalanması seks istəyinin söndürülməsindən başqa bir şey deyil. Əgər sən daxilən özünü xoşbəxt sayırsansa, niyə Böyük Qardaşdan, Üçillik Planlardan, Nifrət İkidəqiqəliklərindən və başqa mənasız cəfəngiyatlardan ötrü həyəcanlanıb coşmalısan?

Uinston ürəyində qızın dediklərinin hamısı ilə razılaşdı. Həqiqətən də, seksual bəkirəliklə siyasi mühafizəkarlıq arasında sıx və birbaşa əlaqə vardı. Güclü instinkti möhkəm əllərlə idarə etmədən, ondan qorxunc qüvvə kimi yararlanmadan qəzəbi, nifrəti, kütbeyin sədaqəti necə son həddə qədər qızıqdıra bilərsən, onları hansı yolla işinə yarayan enerjiyə çevirə bilərsən? Cinsi ehtiras Partiya üçün qorxuludur. Bu səbəbdən də Partiya onu xidmətində dayanmağa məcbur edir. Eyni oyunu valideynlik instinktinin də başına açıblar. Ailə duyğusunu birdəfəlik aradan qaldırmaq mümkün deyil. Odur ki keçmiş vaxtlarda olduğu kimi, valideynləri öz övladlarını sevməyə təşviq edirlər. O biri tərəfdən isə uşaqları düşünülmiş şəkildə ata-analarının üstünə qaldırırlar. Onları casusluğa, valideynlərinin Partiya mövqeyindən yanlış görünən söz və hərəkətləri haqqında xəbərçiliyə alışdırırlar. Bütün bunlar, mahiyyət etibarilə, ailənin Fikir Polisinin əlavəsinə çevrilməsinə gətirib çıxarır. Hər insanın yanında gecə-gündüz fəaliyyətdə olan xəbərçi – onun ən yaxın adamı dayanır.

Özü də fərqi nə varmadan yenə Ketrini xatırladı. Əgər Ketrin beyinə doldurulmuş fikirlərə sədaqət baxımından, həqiqətən də, belə səfeh olmasaydı, ərini çox asanlıqla Fikir Polisinə təslim edə bilərdi. Həmin anda Ketrini yadına salan isə günortanın boğucu bürküsü, bir də dəhşətli istidən alnında muncuqlanan tər damlları idi. On bir il əvvəl, eynən belə isti yay günü baş verən, daha doğrusu, baş verməyən hadisə haqqında Culiyyəyə danışmağa başladı.

Evlilik həyatlarının üçüncü, yaxud dördüncü ayı idi. Kent qraflığına ictimai turist yürüşü zamanı azmışdılar. Dəstədən cəmi bir neçə dəqiqəliyinə dala qalmışdılar. Nəticədə yolu səhv salmış, gedib dərin uçurumu xatırladan köhnə əhəngdaşı karxanasının kənarına çıxmışdılar. Qarşılarını dibində sal qayalar görünən on, bəlkə də, iyirmi metr dərinliyində qorxunc yarıq kəsmişdi. Yolu soruş-

mağa kimsə yox idi. Azdıqlarını bilən Ketrin bərk narahatlıq keçirirdi. Turistlərin səsli-küylü dəstəsindən bircə dəqiqəliyinə də olsun aralanmaq onun nəzərində intizamı kobud şəkildə pozmaq sayılırdı. Vaxt itirmədən gəldikləri yolla geri qayıdıb axtarışı davam etdirmək istəyirdi. Elə bu vaxt Uinston yağının dibindəki qayaların arasında topa-topa bitmiş kolları gördü. Onlardan birində, eyni budaqda al-qırmızı və bənövşəyi rəngdə iki müxtəlif çiçək açılmışdı. Uinston ömründə belə şey görməmişdi. Tez Ketrini çağırdı ki, gəlib təbiətin qəribə möcüzəsinə tamaşa eləsin.

– Ketrin, bax! Bax, gör necə çiçəklər açılıb! Lap aşağıdakı o kolu deyirəm. Orada eyni koldakı iki müxtəlif rəngli gülü görürsən?

Ketrin bir neçə addım aralanmışdı. Amma əsəbilyini gizlədərək geri qayıtdı. Hətta Uinstonun göstərdiyi yeri görmək üçün yağının dibinə tərəf əyildi. Uinston bir az arxada dayanıb yüngülcə onun belindən yapışmışdı. Birdən fikirləşdi ki, burada tamam yalqızdırlar. İkisindən başqa ətrafda ins-cins yoxdur. Hər şey susub, hər şey dayanıb. Hətta ağacların yarpağı tərənmir, hətta bir quş da ötmür. Belə yerdə gizli mikrofondan qorxmamaq olardı. Hətta mikrofon olsa belə, yazmağa bir səs yox idi. Günortanın ətalət və yuxu gətirən ən isti vaxtı idi. Günəş bütün hərərəti ilə yandırır-yaxırdı, Uinstonun üzündə tər damlları parıldaıyrdı. Qəflətən ağılına gəldi ki...

– Niyə onu itələyib uçuruma yıxmadın? – Culiya sözü-nün dalını gətirməyə imkan vermədi. – Yerində mən olsam, belə fürsəti əldən verməzdim.

– Elədir, əzizim, qətiyyətinə inanıram. İndiki ağılım olsaydı, yaqın, mən də fürsəti əldən buraxmazdım. Bilmi-rəm. Bəlkə də, yox... Əmin deyiləm.

– Onu uçuruma itələmədiyinə görə təəssüflənirsən?

– Aha. Ümumilikdə götürəndə, təəssüflənirəm.

Tozlu döşəmədə yanaşı oturmuşdular. Uinston qızı özünə tərəf çəkdi. Culiyanın başı çiyinlərinə söykəndi. Saçlarının xoş rəyihəsi göyərçin peyininin qoxusunu yoxa çıxardı. Uinston fikirləşdi ki, qız hələ çox cavandır, hələ həyatdan nə isə gözləyir. Başa düşür ki, xoşuna gəlmə-yən adamı itələyib uçuruna yıxmaq heç nəyi həll etmir.

– Əslinə baxsan, yenə də heç nə dəyişməyəcəkdi.

– Bəs elə isə niyə təəssüf edirsən?

– Sadəcə, hər hansı hərəkəti hərəkətsizlikdən üstün tutduğuma görə. Qoşulduğumuz oyunda qalib gəlməyimiz mümkün deyil. Sadəcə, bəzi uğursuzluqlarımız qalanlarına nisbətən daha münasib görünür.

Culiya çiyinlərini çəkməklə narazılığını bildirdi. Uinston belə danışanda həmişə etiraz edirdi. O, insanın daim məğlubiyyətə məhkumluğu fikrinin təbiətin qanunu olması haqqında hətta eşitmək istəmirdi. Təbii ki, məhvə məhkum olduğunu, əvvəl-axır Fikir Polisinin əlinə düşüb ölümə can verəcəyini anlamamış deyildi. Amma beyninin hansısa hüceyrələri ilə gizli dünya qurmağın, orada istədiyini kimi yaşamağın mümkünlüyünə də inanırdı. Fikirləşirdi ki, bunun üçün gərək həm bəxtin gətirsin, həm də hiyləgər və cəsur olasan. Culiya hələ də başa düşmürdü ki, bu dünyadakı həyatda xoşbəxtlik deyilən şey yoxdur, qələbə yalnız uzaq gələcəkdə, onlar yer üzünü tərk edəndən çox-çox sonra qazanıla bilər. Anlamırdı ki, Partiyaya müharibə elan etdiyini andan özünü canlı insan yox, meyit saymalısan.

160

– Biz hamımız meyitik. – Bunu Uinston dedi.

– Hələ meyit deyilik. – Culiya laqeyd şəkildə düzəliş verdi.

– Cismən meyit deyilik. Altı ay, bir il, uzaqbaşı beş il. Mən ölümdən qorxuram. Sən gəncsən, deməli, məndən daha çox qorxmalısan. Aydınır ki, bacardığımız qədər ölümü yaxına buraxmamağa çalışacağıq. Amma bizim istəyimiz vəziyyəti çox az dəyişdirir. İnsan indiki halında qaldıqca, ölümle həyatın heç bir fərqi olmayacaq.

– Cəfəng sözlərdir! Mənimlə yatmaqdan daha çox həzz alırsan, yoxsa skeletlə? Məgər həyatda olduğuna, yaşadığına görə sevinmirsən? Mənə baxmaq, əllərimə, ayaqlarıma toxunmaq, yeridiyimi, nəfəs aldığımı, yaşadığımı görmək, bütün bunları hiss etmək sənə xoş deyil?

Culiya onun sinəsinə sıxıldı. Kombinezonun üstündən qızın iri, bərk döşlərini hiss etdi. Elə bil, bu yolla Culiyanın canındakı enerji və cavanlıq Uinstona da keçirdi.

– Əlbəttə xoşdur.

– Onda bir də ölüm haqqında danışma. İndi isə qulaq as, əzizim. Gələn görüşümüzün vaxtını dəqiqləşdirməliyik.

Yenə həmin yerə – meşəyə gedə bilərik. Arada kifayət qədər uzun fasilə olub. Amma bu dəfə başqa yolla gəlməlisən. Mən hər şeyi fikirləşmişəm. Əvvəlcə qatara otursan... Dayan, bu dəqiqə sxem çəkib göstərəcəyəm.

Culiya həmişəki işgüzarlığı ilə döşəmədəki tozun üstündə göyərçin yuvasından düşmüş lələyin ucu ilə marşrutu çəkməyə başladı.

IV fəsil

Uinston mister Çarrinqtonun dükəninin üstündəki balaca, köhnə otağa bir də göz gəzdirdi. Pəncərənin önündə nəhəng çarpayı vardı. Üstünə sıxıqlı adyal çəkilmiş, yastıq yerinə üzsüz mütəkkə qoyulmuşdu. Buxarının yuxarı tərəfindəki on iki siferblatlı qədim saatin çıxqılıtı eşidilirdi. Şüşə press-papye küncdəki açılıb-yığılan masanı bəzəyirdi. İlk dəfə gələndə otağın yarımqaranlığında onun xəfif parıltısı diqqətini çəkmişdi.

Buxarının yanına yağa bulaşmış kerosin pilətəsi, qazança və iki fincan qoyulmuşdu. Hamısını mister Çarrinqton vermişdi. Uinston pilətəni yandırdı, qazançanı su ilə doldurub qaynamaq üçün odun üstünə qoydu. Özü ilə bütöv bir qutu “Qələbə” qəhvəsi və saxarın həbləri gətirmişdi. Saat 17:20-ni göstərirdi. Əslində, 19:30 olmalı idi. Culiyanın gəlməyinə az qalırdı.

– Ağılsızlıqdır! Ağılsızlıqdır! – ürəyi ona belə deyirdi. – Şüursuz, mənasız, intihara aparan axmaqlıqdır! Partiya üzvünün törətdiyi cinayətlərdən ən çətin ört-basdır ediləni Culiya ilə başladıkları macərədir.

Bu fikir şüşə press-papyenin açılıb-yığılan masanın hamar səthindəki əksini gördüyü anda beyninə girmişdi. Hər şey düşündüyü kimi oldu. Mister Çarrinqton otağı kirayə verməyə tərəddüdsüz razılığını bildirdi. Buradan əlavə bir neçə dollar qazanacağına sevindiğini gizlətmirdi. Uinston otağı bir qadınla görüşmək üçün kirayələdiyini deyəndə isə mister Çarrinqton nə heyrləndi, nə də özünü təhqir olunmuş saydı. Əksinə, düz qabağa baxaraq söhbəti ümumi mövzuların üzərinə keçirdi. Həm də bunu elə məharətlə etdi ki, sanki, özü də bir anlığa gözəgörünməz oldu.

Dedi ki, şəxsi həyat son dərəcə qiymətli şeydir. Hamı nə vaxtsa tamam tək qala biləcəyi bir yerin olmasını istəyir. Əgər belə yer tapılırsa, bundan xəbər tutanlar, ən azı, elementar davranış qaydalarına görə gərək heç yerdə heç nə danışmasınlar. Sonra isə sırf şəxsi məzmunlu məsələyə hər hansı müdaxiləsini əvvəlcədən istisna edən tərzdə bildirdi ki, mənzilin iki girişi var. Biri arxa həyətdəndir, ikincisi isə küçəyə açılır.

Pəncərənin altında kimsə oxuyurdu. Uinston gözə görünməməyə çalışaraq cuna pərdənin arxasından çölə baxdı. İyun günəşi hələ səmanın uca nöqtəsində idi. Gün işığına qərq olmuş həyətdə isə belinə önlük bağlamış, bürüncü rəngli, əzələli qolları Normandiya sütunlarına bənzəyən nəhəng bir qadın paltar ləyəni ilə zivə arasında gedib-gəlir, ağ, dördkünc parçaları ipdən asırdı. Uinston onların uşaq əsgisi olduğunu dərhal anladı. Qadın ağzında tutduğu axırıncı sancaqla zivədəki son əsgini bərkidəndən sonra güclü kontralto səsle oxumağa başladı:

*Artıq çoxdan yoxdur o xoş arzular,
İlk yaz günü kimi keçib-getdilər.
Ürəkdə nə qədər diləklərim var
Şirin röya kimi gözdən itdilər.*

Artıq neçə həftə idi ki, bütün London durmadan bu mahnını oxuyurdu. Musiqi Departamentinin hansısa yarım bölməsində prollar üçün quraşdırılan saysız-hesabsız şit yaradıcılıq nümunələrindən idi. Bir-birinə bənzəyən belə mahnıların həm sözlərini, həm də musiqisini insan beyninin müdaxiləsi olmadan versifikator adlı cihazda düzüb-çoxurdular. Amma qadın elə ürəkdən, elə gözəl oxuyurdu ki, hətta cəfəng sözlər də onun ifasında insanın zövqünü oxşayırdı. Uinston ucadan oxunan mahnı səsini, zərblə daş döşəməyə dəyən ayaqqabı taqqıltılarını, küçədən gələn uşaq qışqırtılarını, maşınların uğultusunu və aramsız fit çalmalarını eşitsə də, otaqda teleekran olmadığından özünü qəribə sakitlik içərisində hiss edirdi.

– Ağılsızlıqdır! Ağılsızlıqdır! Ağılsızlıqdır! – deyər aramsız pıçıldaırdı. – Həftələrlə burada görüşmək və ələ keçməmək inanılası iş deyil!

Sadəcə, özlərinin istifadə etdikləri, mərkəzdən çox da uzaq olmayan gizli mənzil ikisinə də problem yarada bilərdi. Zəng qülləsində axırıncı dəfə birlikdə olandan sonra yeni görüş haqqında vədələşməyə heç cür imkan tapmırdılar. Nifrət Həftəsinə hazırlıqla bağlı iş vaxtı xeyli uzadılmışdı. Düzdür, tədbirə hələ bir aydan çox vaxt qalırdı. Lakin genişmiqyaslı tədbirlər çoxlu vaxt və zəhmət tələb edirdi. Axır ki, ikisi də eyni gündə nahardan sonra boş idi. Meşədəki talaya getməyi qərara almışdılar. Yola çıxmamışdan əvvəlki axşam küçədə qısa görüşləri oldu. Kütləyə qarışıb addımladıqları belə vaxtlarda Uinston, adətən, Culiyaya baxmağa çalışırdı. Lakin bu dəfə nəzərləri ani olaraq kəsişdi. Uinston qızın rənginin qaçdığını sezdi.

– Hər şey korlandı! – deyə danışmağa imkan yarandığını gören Culiya dodaqlarını tərptəmədən dilləndi.
– Sabahkı görüşümüzü deyirəm.

– Nə?

– Sabahkı görüşümüzü deyirəm. Gələ bilməyəcəyəm.

– Niyə?

– Təbii səbəbə görə. Bu dəfə gözlədiyimdən tez başlandı.

İlk anda Uinstonu səbəbini bilmədiyi qəzəb hissi bürüdü. İndi, tanışlıqlarının üstündən bir ay keçəndən sonra Culiyaya tamamilə fərqli münasibət bəsləyirdi. Başlanğıcda hissləri belə səmimi deyildi. İlk görüşləri daha çox şəhvani istəklə bağlı idi. İkinci dəfə, zəng qülləsində bir yerdə olandan sonra hər şey dəyişmişdi. Qızın saçının ətri, dodaqlarının tami, dərisinin xoş rəyihəsi, elə bil, Uinstonun içinə hopmuş, həyatında xoş bir aura yaratmışdı. Culiya ilə ünsiyyət artıq fiziki zərurətə çevrilmişdi. Qızı, sadəcə, yanında görməklə kifayətlənmirdi, ona haqqı çatdığını düşünürdü. Sabah gələ bilməyəcəyini deyəndə, ilk öncə, Culiyanın onu aldatmaq istədiyini düşündü. Lakin həmin anda kütlə onları sıxıb yaxınlaşdırdı, qəflətən əlləri birləşdi. Culiya nəvazişlə Uinstonun barmaqlarını sığalladı. Bu hərəkəti ilə, sanki, şəhvət deyil, məhəbbət umduğunu yada salmaq istəyirdi. Uinston fikirləşdi ki, qadınla yaşayan kişi belə zəruri fasilələri mütəmadi təkrarlanan hal kimi anlayışla qarşılamayı bacarmalıdır. Ürəyində Culiyaya indiyə qədər sezmədiyi naməlum, lakin son dərəcə zərif bir hissini baş qaldırdığını duydu. On illərlə bir yerdə

yaşayan ər-arvad olmalarının bəxş edə biləcəyi xoşbəxtlik haqqında düşündü. İndiki kimi oğrun-oğrun yox, açıq-aşkar, qorxub-çəkinmədən Culiya ilə küçədə yanaşı addımlamağın, müxtəlif əhəmiyyətsiz şeylər haqqında danışmağın, ev üçün xırda-xuruş bazarlıq etməyin necə böyük səadət olduğunu fikirləşdi. Elə bir yer tapmaq istəyirdi ki, orada baş-başa qala bilsinlər, görüş imkanından yalnız şəhvətlərini söndürmək üçün istifadə etməyə can atmasınlar. Lakin mister Çarrinqtonun otağını kirayələmək fikri həmin an yox, ertəsi gün ağılına gəldi. Fikrini Culiyaya deyəndə qız gözləmədiyi halda həvəslə razılaşdı. İki də dəlilik etdiklərinin fərqi idə. Gözləri baxa-baxa qəbirlərinə tərəf addımlayırdılar. İndi, çarpayının kənarında oturub Culiyanı gözlədiyi anlarda Uinston Sevgi Nazirliyinin zirzəmiləri haqqında düşünürdü. Maraqlıdır, qarşısızalmaz vahimənin gah şüuruna hakim kəsilməsi, gah da geri çəkilməsi nə ilə əlaqədardır? Axı bilirsən ki, o vahimənin xofu səni mütləq gözləyir. Doxsan doqquzun ardınca yüz gəldiyi kimi, can atdığı təhlükəli macəranın ardınca da ölüm gəlir. Heç kəs layiq bilindi cəzadan canını qurtara bilməz. Sadəcə, vaxtı bir az uzatmaq olar. Amma hər belə hərəkətlə şüurlu şəkildə, istəyərdən o məşum saati daha da yaxınlaşdırırsan...

Pilləkəndə tələsik addım səsləri eşidildi. Culiya otağa qasırga kimi girdi. Əlində alət daşdığı boz rəngli kətan çanta vardı. Dəfələrlə Nazirlikdə həmin çanta ilə obaş-bubaşa getdiyini görmüşdü. Cəld yerindən qalxıb qızı qucaqladı. Lakin Culiya sivrilib qollarının arasından çıxdı. Ağır alət çantasını hələ də əlində tutmuşdu.

– Yarımca saniyə səbir et, – dedi. – Qoy aldıqlarımı göstərim. Bu zəhrimara qalmış “Qələbə” qəhvəsini sən gətirmisən? Elə o cür də bilirdim. Gətirdiyin yerə qaytara bilərsən. Bizə gərək olmayacaq. Bir bax!

Culiya dizi üstə döşəməyə çöküb çantanı açdı. Üstdəki qayka açarlarını və digər alətləri yerə boşaltdı. Çantanın dibində səliqə ilə kağız bağlamalar gizlədilmişdi. Çıxardığı ilk bağlamada Uinstonunda dərhal qəribə, amma həm də çox tanış hisslər doğurdu. Bağlama nisbətən ağır idi, içərisinə isə, elə bil, xırda daşlar doldurulmuşdu, əlini toxunduranda qulağa xoş gələn xışıltı səsi ətrafa yayılırdı.

– Qənd deyil ki? – Uinston soruşdu.

– Əsl qənddir. Saxarin yox, əsl qənd. Bu isə çörəkdir, həqiqi ağ çörək! Daha bizə verilən heyvan yemi deyil. Burada bir banka cem də var. Dəmir qutudakı isə həqiqi süddür. Sənin qarşında lovğalanmaq istədiyim əsas şey isə bax budur. Özüm qəsdən bərk-bərk əsgiyə bükmüşəm ki, birdən...

Nə üçün bərk-bərk bükdiyünü izah etməyə ehtiyac qalmadı. Artıq tünd və xoş qoxu otağı doldurmuşdu. Bu qoxu Uinstona uşaqlıq çağlarından yaxşı tanış idi. Amma indi də arabilir, uzaqdan-uzağa da olsa, o xoş qoxunu acgözlüklə sinəsinə çəkmək imkanı yaranırdı. Onu gah qapı açılıb-örtülənə qədər döngələrin birində duyurdu, gah da adamların sıx toplaşdıqları yerdə anidən havaya yayılıb yox olduğunu hiss edirdi.

– Qəhvə! – deyər Uinston gözlərinə inanmadı. – Həqiqi qəhvə!

– Daxili Partiya üçün nəzərdə tutulan ərzaq payındandır. Özü də düz bir kilo!

– Bunları haradan tapmısan?

– Axı dedim, belə ərzaqlar yalnız Daxili Partiya üzvləri üçündür. Bu donuzlar dünyanın hər cür naz-neməti ilə bəslənilər. Amma təbii ki, ofisiantlar, qulluqçular da əllərini dinc qoymurlar. Oğurlayırlar. Bax bu kiçik bağlamadakı isə həqiqi çaydır.

Uinston da onun yanında oturdu. Çay paketinin qırağını azacıq cırıb açdı.

– Həqiqi çaydır. Daha bizə verilən qarağat yarpağı deyil.

– Axır vaxtlar xeyli əla çay peyda olub. Deyəsən, ya Hindistanı tutublar, ya buna bənzər bir şey baş verib. Qulaq as, əzizim. İstəyirəm, üçdəqiqəliyinə üzünü yana çevirəsən. Keç, çarpayının o biri tərəfində otur. Bu tərəfə baxma, yaxşıımı? Mən deyəndə baxarsan.

Uinston pəncərənin qabağına keçib cuna pərdənin arxasından fikirli-fikirli həyəətə tamaşa etməyə başladı. Bürüncü rəngli qolları Normandiya sütunlarını xatırladan qadın hələ də paltar təknəsi ilə zivə arasında gedib-gəlirdi. Axırncı iki sancağı da dodaqlarının arasından çıxarıb ipdəki əsgiləri bərkitti, sonra əvvəlkindən də gur, hissiyyatlı səslə mahnısını davam etdirdi:

*Qoy desinlər mənə, daha az gözlə,
Qoy desinlər mənə, zaman həkimdir.
O acı göz yaşı, o həzin sözlər
Bu gün də qəlbimi simtək inlədir.*

166

Deyəsən, qadın bu sarsaq mahnını son sözüne qədər əzbərləmişdi. Oxuduqca ahəngdar, xoşbəxt melanxoliya ilə dolu səsi ilıq yay havasına qarışaraq dalğa-dalğa ətrafa yayılırdı. Elə bil, bu yay axşamı heç vaxt bitməsəydi, təknədəki paltarlar heç vaxt qurtarmasaydı, qadın eyni əsgiləri dayanmadan zivədən asmaqla, eyni cəfəng sözləri dayanmadan oxumaqla özünü daha da xoşbəxt sayacaqdı. Uinston təəccüb içərisində fikirləşdi ki, indiyə qədər təkbəşinə, sadəcə, özü üçün oxuyan Partiya üzvünə heç vaxt rast gəlməyib. Çünki kiminsə öz-özünə danışması kimi, təkbəşinə oxumaq da azadfikirliliyin təzahürü, təhlükəli qəribəlik kimi dəyərləndirilə bilərdi. Görünür, adamlar hər şeylərini itirəndə özlərində oxumaq üçün qüvvə tapırlar.

– İndi üzünü çevirə bilərsən! – Culiyanın səsi eşidildi.

Uinston geri çevrildi. İlk anda, az qala, onu tanımayacaqdı. Culiyanı çılpaq görəcəyini fikirləşirdi. Amma dəyişiklik daha gözlənilməz idi. Qız bəzənmişdi.

Yəqin, gizlincə kasıblar məhəlləsindəki xırdavat dükanlarından birinə girmiş, kosmetika dəsti almışdı. Dodaqlarına al-qırmızı pomada çəkmişdi. Yanaqlarına yüngülcə ənlirikirşan sürtmüş, hətta burnunu pudralamışdı. Yəqin ki, sürmə çəkdiyindən gözləri indi daha iri, daha parıltılı görünürdü. Bəzək-düzək işinin öhdəsindən ustalıqla gəldiyini demək olmazdı. Belə məsələlərdə Uinstonun da tələbləri çox yüksək deyildi. Əvvəllər heç vaxt Partiya üzvü olan qadının bəzənib-düzəndiyini görməmişdi. Bunu heç təsəvvürünə gətirmirdi. Amma Culiyanın bir an içərisində necə dəyişməsi göz önündə idi. Sifətinə azacıq əl gəzdirməsi nəticəsində, sadəcə, yaraşılıq olmamışdı, həm də qadın kimi çox məlahətli görünürdü. Qəribədir ki, qısa kəsilmiş saçları və oğlan geyiminə bənzər kombinezonu bu təəssüratı daha da gücləndirirdi. Culiyanı qucaqlayanda burnuna sintetik bənövşə ətrinin qoxusu gəldi. Uinston zirzəmi qatındakı yarımqaranlıq mətbəxi, dişsiz ağız balaca kahaya bənzəyən qadını xatırladı. O qadından da eyni

sintetik ətrin iyi gəlirdi. Amma indi bu barədə düşünməyin yeri deyildi.

– Ətir vurmusan... – dedi.

– Düzdür, əzizim, ətir də vurmuşam. Bilirsən, yaxın vaxtlarda daha nə eləmək istəyirəm? İstəyirəm, əsl qadın paltarları tapım, murdar kombinezonun yerinə onları geyinim. İpək corab, hündürdabanlı ayaqqabı geymək istəyirəm. Bu otaqda Partiya yoldaşı yox, qadın olmaq istəyirəm!

Paltarlarını çıxarıb özlərini qırmızı ağacdan düzəldilmiş nəhəng çarpayıya atdılar. Uinston ilk dəfə idi ki, Culiyanın yanında lüt soyunurdu. İndiyə qədər ağappaq, sısqə bədəninə, baldırlarının göyərmiş damarlarından, topuğunun üstündəki qaysaq bağlamış varikoz yarasından utanırdı. Yatağa mələfə çəkilməmişdi. Üstünə uzandıqları adyal nirdaş olsa da, yumşaq və hamar idi. Çarpayının genişliyi, ahəstə yırğalanması isə ikisini də heyrətə salmışdı.

– Yəqin, bura əməlli-başlı taxtabiti yuvasıdır. Amma bizə nə dəxli var? – bunu Culiya dedi.

İndi ikinəfərlik geniş çarpayılara yalnız prolların mənzillərində rast gəlmək olardı. Uinston uşaq vaxtı belə çarpayıda yatmışdı. Culiya isə yadına sala bilmirdi.

Sonra yuxuya getdilər. Uinston oyananda saatın əqrəbləri doqquza yaxınlaşırdı. Yerindən tərpənməməyə çalışırdı. Culiya başını onun qolu üstə qoyub yatırdı. Ənlik-kirşanının çoxu Uinstonun sifətinə, bir də kiçik mütəkkəyə yaxılmışdı. Amma sifətində qalan adda-budda rəng də qızın almacıq sümükləri azacıq dikəlmiş üzünün gözəlliyini aydın nəzərə çarpdırırdı. Batmaqda olan günəşin sarı şəfəqləri çarpayının ayaq tərəfinə düşür, qazançadakı suyun qaynadığı buxanı yüngülcə işıqlandırırdı. Həyətdən gələn mahını səsi kəsilmişdi. Küçədən isə yenə də uşaqların boğuc qışqırtıları eşidilirdi. Uinston kədərqarışq təəccüblə fikirləşirdi ki, qadağan olunmuş keçmiş çağlarda belə sərin yay axşamları qadınla kişinin eynən onlar kimi lüt soyunub yataqda uzanmaları, istədikləri vaxt sevişmələri, yerlərindən qalxmağa tələsmədən ağıllarına gələn şeylərdən danışmaları, küçədən eşidilən səslərə qulaq asmaları adi bir hal idi. Doğrudanmı, bütün bunların normal sayıldığı zaman mövcud olmuşdu? Culiya yuxudan oyandı, gözlərini ovxaladı, sonra dirsəklərinə dayanıb kerosinkaya baxdı.

– Suyun yarısı buxarlanıb havaya uçub, – dedi. –Yaxşı, bir azdan durub qəhvə dəmləyəyəm. Hələ bir saatımız da var. Sizin binada işıqları saat neçədə söndürürlər?

– İyirmi üç otuzda.

– Yataqxanada iyirmi üçdə söndürürlər. Amma bir az tez qayıtmaq lazımdır, çünki... Ay səni! Rədd ol buradan, yaramaz!

Culiya cəld çarpayıda aşağı əyildi, ayaqqabısını döşəmədən götürüb oğlansayağı cəld hərəkətlə eynilə Yenidil lüğətini Qoldsteynin portretinə tolazladığı kimi tuşlayaraq küncə atdı.

– Orada nə vardı ki? – Uinston təəccüblə soruşdu.

– Siçovul. Murdar burnunu panellərin arasındakı deşikdən bayıra çıxardığını gördüm. Yəqin, döşəmənin altında yuvası var. Amma onu yaxşıca qorxutdum.

– Siçovul? – Uinston pıçıldadı. – Otaqda siçovul?

– Onlar hər yerdə olur, – Culiya heç nə olmamış kimi yenidən yerində uzandı. – Hərdən bizim yataqxananın mətbəxində də gözə dəyir. Londonun bəzi rayonlarını tamam başlarına götürüblər. Uşaqların üstünə hücum çəkdiklərini eşitməmişən? Həm də necə hücum çəkirlər! Elə məhəllələr var ki, qadınlar qorxularından körpə uşaqlarını ikidəqiqəliyinə də gözdən kənara buraxmırlar. Əsasən, iri, qonur siçovullardan qorxmaq lazımdır. Ən pisi isə odur ki, murdarlar həmişə...

– Qurtar bu söhbəti! – Uinston gözlərini bərk-bərk yumub qışqırdı.

– Əzizim! Rəngin ağappaqdır. Nə olub? Yoxsa siçovuldan iyənirsən?

– Mən dünyada onlardan dəhşətli şey təsəvvür eləmirəm.

Culiya Uinstonu qucaqladı. Əlləri, ayaqları ilə ona sarıldı. Bədəninin bütün istiliyi, hərərəti ilə onu sakitləşdirmək istəyirdi. Amma Uinston gözlərini dərhal açma bilmədi. Bir neçə saniyə hələ də həyatı boyu dönə-dönə yaşadığı dəhşətli xatirələrin yenidən geri qayıtmasının təəssüratı altında idi. Həmişə belə olurdu. Yuxularında tez-tez özünü qaranlıq divarın önündə görürdü. Divarın o biri tərəfində isə dəhşətli, insanda anlaşılmaz qorxu və xof yaradan mübhəm varlıq dayanırdı. Xəyallarındakı əsas hiss həmişə

özünü aldatması idi. Çünki zülmət divanının o biri tərəfində hansı varlığın dayandığını yaxşı bilirdi. İstəsə, bəlkə, ağrılı əzablar bahasına, sanki, beynini dartıb qoparırmış kimi, o qorxunc varlığı gözləri önünə də gətirə bilirdi. Lakin həmişə qorxusunun səbəbi sona qədər aydınlaşmadan yuxudan ayılırdı. İndi Culiyanın yanında kəsdiyi sözləri ilə mütəmadi yaşadığı həmin dəhşət hissi arasında birbaşa əlaqənin olduğunu anladı.

– Bağışla, – dedi. – Fikir vermə. Hamısı boş şeydir. Sadəcə, siçovullardan xoşlanmıram. Vəssalam.

– Narahat olma, əzizim. Bu murdarları bir də evimizə buraxmırıq. Gedəndə deşiyə bir şey tıxayaram. Gələndə dəfə isə sement gətirib yollarını həmişəlik bağlayacağam.

Vahimənin xofu çəkilib getmişdi. Uinston hərəkətindən utanmış halda qalxıb çarpayının baş tərəfində oturdu. Culiya da yerindən durdu, kombinezonunu geyinib qəhvə hazırlamağa başladı. Qazançadan qalxan qoxu o qədər tünd, o qədər şirnikləndirici idi ki, tez pəncərəni bağladılar. Həyətdə kimsə qəhvə iyini hiss edib haradan gəlməsi ilə maraqlana bilirdi. Qəhvənin ləzizliyi ətrindən daha çox şəkərlə qarışmış adamın damağına qeyri-adi bir dad gətirməsində idi. İllər boyu qəhvəni saxarınla içdiyindən Uinston həqiqi şəkərin tamamını yerli-dibli unutmuşdu. Əlinin birini kombinezonunun cibinə qoyan, o birində isə yağla cem buterbrodu tutan Culiya otaqda gəzişir, laqəyd nəzərlərlə kitab rəfinə göz gəzdirir, açılıb-yığılan masanın necə təmir olunması ilə bağlı məsləhət verirdi. Arada möhkəmliyini və rahatlığını yoxlaymış kimi özünü kreslonun üstünə atdı. Bir an sonra isə maraqlı baxışlarla on iki siferblatlı qəribə divar saatını gözdən keçirirdi. Gün işığında daha yaxından tamaşa etmək üçün press-papyeni çarpayının yanına gətirdi. Uinston şüşəni qızın əlindən alıb narın yağış damlasını xatırladan rənginə heyranlıqla baxmağa başladı.

– Səncə, bu nədir? – deyə Culiya soruşdu.

– Doğrusu, özüm də bilmirəm. Fikirləşirəm ki, indiyə qədər heç onunla maraqlanan olmayıb. Elə buna görə də diqqətimi çəkdi... Əslində, şüşə parçası insanların yəni-dən əl gəzdirməyə macal tapmadıqları tarixin kiçik bir hissəsidir. Mənasını anlayan üçün yüz il bundan əvvəl bizə ünvanlanan xəbərdir.

– Bəs şəkil? – Culiya başı ilə üzbəüz divardan asılmış qravüranı göstərdi. – O da keçən əsrdən qalmadı?

– Daha qədimdir. Bəlkə də, iki yüz il əvvəlin yadigarı olduğunu deyərdim. Amma dəqiq tarix söyləmək çətindir. Axı indi heç nəyin yaşını təyin etmək mümkün deyil.

Culiya daha yaxşı baxmaq üçün qravüraya yaxınlaşdı.

– Bax, o murdar başını buradan çıxarmışdı, – deyə düz şəklin altında döşəməni təpikləməyə başladı. – Bəs bura haradır? Deyəsən, şəkildəki binanı əvvəllər haradasa görmüşəm.

– Kilsədir. Hər halda, tikiləndə kilsə olub. Adı Sent-Klement Deyn kilsəsidir. – Birdən mister Çarrinqtondan eşitdiyi şerin ilk misraları yadına düşdü. Nostalgiya dolu səsle onları sözlərinə əlavə etdi:

170

*Mandarinlər, limonlar,
Sent-Klement zəng çalar.*

Uinstonun təəccüblü baxışları altında Culiya sonrakı misraları oxudu:

*Hey zəng çalır San-Martin:
– Qaytar mənə üç fartinq!
Old Baley də cinləninir:
– Borcumu qaytar! – deyir.*

– Arxasını xatırlaya bilmirəm. Amma yadımdadır ki, şeir belə qurtarır:

*İki şam yandıraram,
Səni dayandıraram.
Qılnc çalsam bir kərə,
Başın düşəcək yerə.*

– Bu şeir, deyəsən, iki tərəfin bir-biri ilə deyişməsi idi. “Old Baley”dən sonra da hansısa misralar vardı. Mister Çarrinqtonun əhvalının yaxşı vaxtına düşsə, onun yaddaşından çatışmayan bəndləri də tapıb çıxarmaq olar.

– Bəs sənə şeri kim öyrədib? – Uinston soruşdu.

– Babam. Balaca vaxtlarımda onu tez-tez oxuyurdu. Səkkiz yaşım olanda babamı buxara çevirdilər – bir sözlə,

həmişəlik yoxa çıxdı. Maraqlıdır, görəsən, limon necə olur? – qız gözlənilmədən mövzunu dəyişdi. – Mandarin görmüşəm. Nazıqəbıqlı, narıncı rəngdə sarımtıl meyvədir.

– Limon yadıma gəlir, – Uinston dedi. – Əllinci illərdə hər yerdə olurdu. Elə turş idi ki, adam hətta aralıdan baxanda dişləri qamaşırdı.

– Yəqin, bu şəklin arxası da bitlə doludur, – Culiya yenə mövzunu dəyişdi. – Gərək bir dəfə onu çıxarıb yaxşıca təmizləyim. Deyəsən, daha getmək vaxtıdır. Hələ gərək bu pudra-boyanı da təmizləyim. Ah, həyat necə də dərindən dərindən! Qoy ayrılmamışdan əvvəl dodaqlarımın izini sənənin sifətində qoyum.

Qız gedəndən sonra Uinston bir müddət də yerindən tərpənmədi. Otaq get-gedə qaranlıqlaşdı. Uzanılı halda üzünü işığa çevirib şüşə press-papyeyə baxmağa başladı. İçərisindəki mərcan parçasından daha çox şüşənin özünün görünüşü ona maraqlı gəlirdi. Baxdıqca, sanki, adamın gözləri dibi görünməyən dərinliyə işləyirdi. Şüşənin səthi rəngbərəng göy qurşağı kimi, daxilində öz ab-havası, öz atmosferi olan kiçik bir dünya gizlətməmişdi. Bir anlıq Uinstonu elə gəldi ki, o özü də qırmızı ağacdan düzəldilmiş çarpayı, açılıb-yığılan masa, divar saati, metal çərçivəli qravürə ilə birlikdə həmin dünyanın içərisinə düşüb. Şüşə press-papye daldalandıqları sığınacaq idi. İçərisindəki mərcan isə Culiya ilə özünün həyatı idi. Büllura həkk olunmuş əbədiyyət idi...

V fəsil

Saym yoxa çıxmışdı. İş günü başlansa da, heç yerdə gözə dəymirdi. Bəzi ağılsız adamlar onun gecikməsinin səbəbləri ilə bağlı mübahisə açmışdılar. Ertəsi gün onu yada salan yox idi. Hadisənin üçüncü günü Uinston elanlar lövhəsinə baxmaq üçün Sənədləşdirmə Departamentinin vestibülünə qalxmışdı. Orada tərkibinə Saymın da daxil olduğu Şahmat Komissiyası üzvlərinin siyahısı asılmışdı. İlk baxışdan, sanki, heç bir şey dəyişilməmişdi. Lakin siyahıda bir soyad çatışmırdı. Başqa izahata ehtiyac yox idi. Saym daha mövcud deyildi. Heç vaxt mövcud olmamışdı.

Havalər get-gedə istiləşirdi. Nazirliyin pəncərəsiz labirintlərində, kondisioner işləyən otaqlarda hələ temperatur normal idi. Küçədə isə səkilərdən od qalxırdı. Hamının işdən çıxdığı saatlarda metroda üfunət iyindən nəfəs almaq olmurdu. Nifrət Həftəsinə hazırlıq tam gücü ilə davam edirdi. Bütün Nazirliklərin əməkdaşları işdən sonra da yerlərində qalırdılar. Yürüşlər, mitinqlər, hərbi paradlar, mühazirələr, mum fiqurların sərgisi, telefilmlərin nümayişi, teleekran proqramlarının hazırlanması – bunların hamısını hazırlayıb çatdırmaq lazım idi. Tribunaların qurulması, portretlərin çəkilməsi, şüarların dəqiqləşdirilməsi, mahnıların yazılması, şayiələrin yayılması, fotosəkillərin saxtalaşdırılması – hamısı vaxt və qüvvə tələb edirdi. Ədəbiyyat Departamentində Culiyanın işlədiyi şöbə roman istehsalını müvəqqəti dayandırmışdı. Onlara düşmənin vəhşilikləri haqqında silsilə broşuralar tərtib etmək tapşırılmışdı. Uinston daimi işindən əlavə, günün çoxunu saatlarla “Tayms”ın köhnə saylarını vərəqləməyə, mühazirələrdə sitat gətiriləcək məlumatları dəyişdirməyə, dil və üsluba daha təntənəli ahəng verməyə sərf edirdi. Axsamın gec saatlarında beyinləri qızmış prollar küçələrə töküləndə isə, demək olar ki, şəhərin altı üstünə çevrilirdi. Əvvəlki vaxtlarla müqayisədə indi Londona mərmilər daha tez-tez düşürdü. Bəzən uzaq məsafədən dəhşətli partlayış səsləri eşidilirdi. Heç kəs partlayışların səbəbini izah etmirdi. Qorxunc şayiələr baş alıb gedirdi.

Nifrət Həftəsinin əsas musiqi bəzəyi sayılan Nifrət Şərqisi artıq hazır idi. Onu arasıkəsilmədən teleekranla verirdilər. İt mırıltısını xatırladan vəhşi ritm üzərində köklənmiş mahnı musiqidən daha çox, çubuqların zərblə təbilə vurulması təsiri bağışlayırdı. Yüzlərcə boğazın qışqırdığı, gücü gəldikcə asfalta çırpılan yüzlərcə ayağın müşayiət etdiyi ifa dəhşətli ab-hava yaradırdı. Nifrət Şərqisi prolların xoşuna gəlmişdi. Küçələrdə gecəyarısına qədər hələ də dəbdə olan “Artıq çoxdan yoxdur o xoş arzular” mahnısı ilə rəqabət aparırdı. Parsonsun uşaqları gecə-gündüz demədən günün istənilən vaxtı daraq və kağız parçasının köməyi ilə Nifrət Şərqisini yorulub-usanmadan, zəhlətökən ardıcılıqla yamsılamağa çalışırdılar. İndi Uinston axşamlar həmişəkindən daha çox məşğul olurdu. Parson-

sun təşkilatçılığı altındakı könüllülər dəstəsi yaşadıkları küçəni Nifrət Həftəsinə hazırlayırdı. Dəstə üzvləri şuarlar yazır, plakatlar çəkir, bayraq dirəkləri quraşdırır, həyatlarını təhlükəyə qoyaraq küçənin üzbəüz səmtindəki evlərin damı arasında vimpeller asmaqdan ötrü məftil çəkirdilər. Parsons hər yerdə “Qələbə” binasına təkbaşına dörd yüz kvadratmetr bayraq hazırlayıb asacağını deyib lovğalanırdı. Həmişəki kimi, başı sevimli məşğuliyyətinə qarışdığından özünü çox xoşbəxt sayırdı. Havanın istiliyi, o biri tərəfdən isə fasiləsiz fiziki iş axşamlar ona ənənəvi şortunu və açıq yaxalı köynəyini geyməyə imkan yaratmışdı. Parsons eyni vaxtda hər yerdə olmağı bacarırdı: çəkir, itələyir, mişarlayır, mismarlayır, səmərələşdirici təklif verir, yorulanları dost-casına zarafatla, xoş sözlə ruhlandırır və paltarına sığmayan bədəni ilə hər tərəfə kəskin tər iyi yayırdı.

Gözlənilmədən bütün Londonu yeni plakatla bəzəməyə başladılar. Üzərində heç bir yazı yox idi. Plakatda boyu üç-dörd metrə çatan Avrasiya əsgərinin nəhəng fiquru təsvir edilmişdi. Əsgərin ifadəsiz monqol sifəti vardı. Ayağına iri çəkmələr geymiş, çiyindən avtomat asmışdı. Şəklə hansı bucaq altında baxsan, avtomatın böyüdülmüş lüləsinin düz adamın üstünə tuşlandığı görünürdü. Plakatu bütün hasarlara, divarlara, bir sözlə, boş gördükləri hər yere yapışdırmışdılar. Say baxımından hətta Böyük Qardaşın portretlərini də üstələmişdi. Adi vaxtlar müharibə ilə o qədər də maraqlanmayan prollar belə vaxtlarda yuxarıdan gələn göstərişlə həmişə atəşin vətənpərvərlərə çevrilirdilər. Sanki, ümumi əhvali-ruhiyyə ilə ayaqlaşmaq üçün mərmilər də əvvəlki vaxtlarla müqayisədə daha çox adam öldürürdü. Mərmilərdən biri izdihamın qaynaşdığı Stepney kinoteatrına düşmüş, bir neçə yüz nəfəri binanın xarabalıqları altında dəfn etmişdi. Ətraf məhəllələrin bütün sakinləri bir neçə saat çəkən dəfn mərasimində iştirak etmək üçün ucu-bucağı görünməyən izdihama qoşulmuşdular. Nəticədə dəfn özünəməxsus etiraz mitinqinə çevrilmişdi. Başqa bir mərmə isə çox vaxt uşaqların oyun meydançası kimi istifadə etdikləri boş əraziyə düşmüş, onlarca yeni-yetmənin parça-tikə olması ilə nəticələnmişdi. Yenə də qəzəbli etiraz nümayişləri keçirilmişdi, Qoldsteynin müqəvələri yandırılmışdı, üzərində Avrasiya əsgərinin təsviri olan

yüzlərcə plakat divardan qoparıb tonqala atılmışdı. Qarışıqlıq vaxtı bir neçə mağaza talan edilmişdi. Sonra şayiə yayılmışdı ki, mərmiləri casusların radio vasitəsilə ötürdükləri koordinatlar əsasında hədəfə tuşlayıb atırlar. Bu şayiə nəticəsində prol məhəllərindən birinin sakinlərinin əcnəbi olduqlarından şübhələndikləri qarı-qocanın evinə od vurub yandırmışdılar. İkisi də içəridə tüstüdən boğulub ölmüşdü.

Culiya ilə Uinston mister Çarrinqtonun dükəninin üstündəki otağa gəlməyə imkan tapan kimi sərinləmək üçün paltarlarını soyunub açıq pəncərənin önündə, mələfəsiz çarpayıda yan-yanı uzanırdılar. İlk dəfə deşikdən başını çıxaran sonra siçovul bir də gözə dəyməmişdi. Amma havaların isti keçməsi taxtabitilərin sayını daha da artırmışdı. Uinstonla Culiya bundan o qədər də qorxmurdular. Təmiz, yaxud çirkliliyindən asılı olmayaraq, otaq onlar üçün cənnət idi. Kandırdan içəri girən kimi qara bazardan aldıkları istiotu hər tərəfə səpir, kombinezonlarını çıxarıb elə tərlilə tərlilə sevimliyə başlayırdılar. Sonra da dərhal yuxuya gedirdilər. Aylarda isə taxtabitilərin özlərinə gəldiklərini, əks-hücumu keçmək üçün mövqə tutduqlarını görürdülər.

Dörd, beş, altı... Yox, yeddi! İyunda yeddi dəfə görüşə bilmişdilər. Uinston daha bütün günü cin içmək vərdişini tərgitmişdi. Deyəsən, içkiyə, ümumiyyətlə, ehtiyac hiss etmirdi. Ətə-cana gəlmişdi, ayağındakı varikoz yarası balacalaşmış bərkimiş, yalnız topuğunun üstündə qəhvəyi ləkə kimi qalmışdı. Səhərlər bəzən boğulma həddinə çatan öskürəyi dayanmışdı. Həyat əvvəlki kimi dözülməz deyildi. İndi Uinston teleekranda boğma göstərmək, yaxud səsinin gur yerinə salıb lənət yağdırmaq istəyindən də əl çəkmişdi. Artıq etibarlı istinadgahı, az qala, evləri olduğu vaxtda fasilələrlə görüşmələri, bir yerdə iki-üç saatdan artıq qala bilməmələri də onlara çox böyük sıxıntı kimi görünmürdü. Xırdavat satılan dükəninin üstündəki kiçik otaq nəyə desən dəyərdi. Belə bir təhlükəsiz yerin olduğunu bilmək onun həqiqi sahibinə çevirməkdən az şey deyildi. Otaq onların nəzərində bütöv bir dünya, nəslilə kəsilmiş heyvanların sığındıqları əski qoruq timsalında idi. Uinstonun təsəvvüründə mister Çarrinqtonun özü

də nəslə kəsilmiş canlılardan sayıla bilərdi. Adətən, otağa qalxanda həmişə bir neçə dəqiqə dayanıb ev sahibi ilə söhbət eləyirdi. Qoca, deyəsən, küçəyə çox az-az çıxırdı. Bəlkə, heç qapının kandarından kənara ayaq basmırdı. Digər tərəfdən müştərisi də nadir hallarda olurdu. Görünür, bu səbəbdən də kiçik, qaranlıq dükənində daim bir həyula kimi gəzib-dolaşırdı. Arxada özünə yemək hazırladığı mətbəx dükəndən də kiçik idi. Buradakı müxtəlif əşyalar içərisində nəhəng səs borusu olan qədim qrammofon diqqəti daha çox çəkirdi. Arabir Uinstonla söhbət etmək imkanının yaranmasından qocanın açıq-aşkar sevindiği hiss olunurdu. Nazik sağanaqlı eynəyi, uzun burnu, məxmər pencəyinin altındakı batıq çiyinləri ilə o, dükənindəki dəyərdən düşmüş malları arasında ticarətçidən daha çox, kolleksiya həvəskarını xatırladırdı. Artıq əvvəlki atəşliliyini itirmiş şövqlə əlini dörd bir tərəfindəki matahlara uzadır, gah Cin istehsalı olan büllur şərəb şüşəsi tıxacını, gah sınıq tütün qabının rəngarəng naxışlarla bəzədilmiş qapağını, gah çoxdan ölmüş hansısa uşağın bir çəngə saçının saxlandığı bürünc medalyonu Uinstonla göstərirdi. Heç vaxt ona mütləq nə isə bir şey satmağa can atmırdı. Sadəcə, bu əntiq əşyalara baxıb zövq almasını istəyirdi. Qoca ilə söhbət eləmək yeyilmiş plastinkaya qulaq asmağa bənzəyirdi. Hər dəfə yaddaşının dərinliklərindən unudulmuş şeir parçaları tapıb çıxarırdı. Onlardan biri iyirmi dörd qaratoyuq, o birisi qırıq buynuzlu inək, üçüncüsü isə yoxsul aşpaz Robinin ölümü haqqında idi. “Sizə maraqlı görünə biləcəyini düşündüm”, – deyə hər yeni şeir parçasını oxuyandan sonra günahkar əda ilə xəfifcəsinə gülümsəyirdi. Amma hər şerin, sadəcə, iki-üç misrasını xatırlayırdı.

Uinstonla Culiya indiki vəziyyətin uzun müddət davam etməyəcəyini yaxşı başa düşür, heç vaxt illüziyaya qapılmırdılar. Bəzən qarşıdan gələn ölüm onlara üstündə uzandıqları çarpayı kimi aydın, əyani görünürdü. Belə anlarda əcəl zəngi çalınmamışdan beş dəqiqə əvvəl sonuncu tikəni də qamarlamağa çalışan ölüm məhbusu kimi ümitsiz ehtirasla bir-birinə sarılırdılar. Elə günlər də olurdu ki, münasibətlərinin nəinki təhlükəsizliyi, hətta daimiliyi xülyası ilə təsəlli tapırdılar. Gözdən-könüldən uzaq, tənha otaqda

daldalandıqları müddətdə özlərinə sədəmə toxunmayacağını düşünürdülər. Doğrudur, yolu həm çətin, həm də təhlükəli idi. Amma otaq əsl sığınacaq sayıla bilərdi. Belə düşüncələrə daldığı məqamlarda Uinston gözlərini zilləyib press-papyenin düz ortasına baxır, bu şüşə dünyanın içərisinə yol tapa bilsə, orada zamanın özünü ram etməyin mümkünlüyü haqqında düşünürdü. Tez-tez xilas yolları haqda xəyallara dalırdılar. Bəzən özlərini inandırır dılar ki, tale həmişə özlərinə güləcək, həyatları təbii sonluqla başa çatana qədər məhəbbət sərgüzeştləri davam edəcək. Yaxud Ketrin öləcək, Uinstonla Culiya hansı yolla olursa olsun, ailə qurmağa icazə alacaqlar. Yaxud birlikdə intihar edəcəklər. Ya da gizlənəcəklər: özlərini tanınmaz şəkllə salacaqlar, prolların ləhcəsində danışacaqlar, fabrikdə iş düzələcəklər və heç kəs tərəfindən tanınmadan uzaq məhəllələrin birində yaşayacaqlar. İkisi də gələcəklə bağlı planlarının xam xəyal olduğunu yaxşı başa düşürdü. Qarşıda xilas yolu görünmürdü. Yeganə yol intihar ola bilərdi. Lakin heç biri özünə qəsd etmək fikrində deyildi. Hər şeyə tab gətirərək günləri, həftələri yola vermək, sabahı görünməyən bu günlə yaşamaq hər ikisində qarşısı alınmaz istəyə, instinktə çevrilmişdi. Əgər hələ udmağa hava varsa, insan ciyəri də eynən bu cür instinktlə onun son udumunu öz içinə çəkməyə can atır.

Bəzən isə Partiya əleyhinə fəal mübarizəyə qoşulmaqdan danışırdılar. Lakin bu yolda birinci addımın nədən ibarət olacağını təsəvvürlərinə gətirmirdilər. Hətta mifik Qaradaşlıq təşkilatı mövcud olsa belə, ora yol tapmaq müşkül iş idi. Uinston özü ilə O`Brayen arasında yaranan yaxınlıq (yaxud yaxınlıq təəssüratı) haqqında Culiyaya danışmışdı. Bəzi hallarda hətta O`Brayenin yanına getmək, Partiyanın düşməni olduğunu demək və ondan kömək istəmək fikrinə düşdüyünü də açıb söyləmişdi. Nə qədər qəribə görünsə də, Culiya ideyanı tamam ağılsız bir hərəkət kimi dərhal rədd etməmişdi. Özünün dediyinə görə, adamlar haqqında sifətlərinə baxmaqla müəyyən qənaətə gələ bilərdi. Odur ki O`Brayenin gözlərinin ani parlıtısının səmimiyyətinə və nədənsə xəbər verdiyinə inanmağı təbii qarşılayırdı. Üstəlik, Culiya hər adamın, yaxud aşağı-yuxarı hər adamın gizlində Partiyaya nifrət bəslədiyinə, cəzasız

qalacağı təqdirdə qaydaları pozacağına əmin idi. Lakin geniş, mütəşəkkil müqavimətin varlığına, hətta mümkünlük ehtimalına inanmaq istəmirdi. Qoldsteyn və onun gizli ordusu haqqında danışılanları Partiyanın öz məqsədləri üçün uydurduğu cəfəngiyat adlandırır. Amma deyirdi ki, borcumuz özümüzü bu nağıllara inanan kimi göstərməkdir. Dəfələrlə Partiya yığıncaqlarında, kortəbii nümayişlərdə adlarını heç vaxt eşitmədiyi, boyunlarına qoyulan cinayətlərə qətiyyətlə inanmadığı adamların edam olunmalarını hamıdan uca səslə tələb etmişdi. Açıq proseslər zamanı səhərdən gecəyarısına qədər məhkəmə binasını əhatəyə alan Gənclər Liqasının üzvləri sırasında həmişə öz yerini tutmuş, fasilələrdə hamı ilə birlikdə “Satqınlara ölüm!” şüarını qışqırmışdı. Qoldsteynin kim olduğu, nə tələb etdiyi haqda çox dumanlı təsəvvürü olsa da, Nifrət İkidəqiçəliklərində başqaları ilə müqayisədə onun ünvanına ən ağır təhqirlər yağdırmışdı. Culiya İncilabdən sonrakı dövrdə böyümüşdü. Əlli-altmışıncı illərin ideoloji mübarizələrini xatırlamaq baxımından yaşı az idi. Hansısa müstəqil siyasi hərəkətin mövcudluğunu təsəvvürünə gətirə bilməzdi. Mənfi münasibət bəsləsə də, Partiyanı əbədi və sarsılmaz qüvvə sayır, keçmişdə mövcud olduğunu, gələcəkdə də mövcud olacağını düşünürdü. Partiyaya qarşı yalnız gizli itaətsizlik göstərməklə, kimisə öldürmək, haranisa partlatmaqla, təxribatlar və terror aktları törətməklə mübarizə aparmaq mümkündür.

Bəzi məsələlərdə Culiya Uinstonan daha ağıllı görünürdü. Partiya təbliğatının təsiri altına ondan daha az düşdüyü hiss olunurdu. Bir dəfə Uinston Avrasiya ilə müharibədən danışanda qız etinasız şəkildə heç bir müharibənin olmadığını demiş, onu əməlli-başlı qorxutmuşdu. Culiyanın fikrincə, hər gün Londonda partlayan mərmilər Okeaniya hökumətinin öz əməli idi; “adamları daim qorxu altında saxlamaq” istəyirdilər. Bu fikir heç vaxt Uinstonun ağılına gəlməmişdi. Başqa bir dəfə Culiya Nifrət İkidəqiçəliklərində ən çətin şeyin boğazına tıxanan gülüşü boğub saxlamaq olduğunu deyəndə isə qıza paxıllığı tutmuşdu. Amma Culiya Partiya təlimini yalnız şəxsi həyatı ilə bağlı məsələlərdə şübhə altına alırdı. Qalan digər bütün məsələlərdə rəsmi Partiya mifologiyasını qəbul etməyə

hazır idi. Çünki həqiqətlə saxtakarlıq arasındakı fərq qıza o qədər də əhəmiyyətli görünmürdü. Məsələn, məktəbdə öyrədildiyi kimi, təyyarəni ilk dəfə Partiyanın kəşf etdiyinə inanırdı (Uinstonun məktəbli olduğu əllinci illərin sonlarında Partiya hələlik yalnız helikopterin kəşfinə iddialı idi. On-on iki il sonra, Culiya məktəbə gedəndə artıq təyyarə də Partiya zəkasının məhsulu sayılırdı. Daha sonrakı nəslin nümayəndələri isə buxar maşınının da Partiyanın icadı olduğunu öyrənəcəkdilər). Uinston təyyarənin Culiyanın deyil, hətta öz yaşından da əvvəl uçduğunu, ümumiyyətlə, İnkilabdan əvvəl mövcud olduğunu deyəndə bütün bunlar qıza qətiyyətlə maraqlı görünməmişdi. Axı təyyarəni kimin kəşf etməsinin nə əhəmiyyəti var? Amma Uinstonu hey-rətləndirən tamam başqa şey olmuşdu. Bir dəfə sözarası işlətdiyi ifadədən Culiyanın dörd il əvvəl Okeaniya ilə Avrasiya arasında sülh, İstasiya arasında isə müharibə olduğunu xatırlamadığı aşkara çıxmışdı. Əslində, o, müharibəni başdan-başa məharətlə düşünülmüş bir oyun sayırdı. Hətta belə olan halda da, ötən illər ərzində düşmənin dəyişməsinə diqqət yetirməməsi qəribə təsir bağışlayırdı. Odur ki Culiya etinasızcasına: “Elə bilirdim həmişə Avrasiya ilə müharibə etmişik” – deyəndə sözlərindəki laqeydlik Uinstonu vahiməyə salmışdı. Təyyarənin kəşfi Culiyanın dünyaya gəlməsindən əvvəlki dövrlə bağlı idi. Müharibədə tərəflərin dəyişməsi isə vur-tut dörd il bundan qabaq baş vermişdi. Qızın belə bir mühüm hadisədən xəbərsiz qalması ağılasığan şey deyildi. Mübahisələri on beş dəqiqəyə qədər çəkdi. Nəhayət, deyəsən, Culiyanın yaddaşını bir az hərəkətə gətirə bildi. O, tərəddüdlə də olsa, Avrasiyanın deyil, İstasiyanın düşmən olduğunu təsdiq etdi. Amma məsələyə yenə də heç bir önəm vermədi. “Axı nə fərqi var? – deyə əsəbi halda soruşdu. – Bir qanlı müharibə başqası ilə əvəz olunub. Yayılan xəbərlər isə başdan-ayağa kimi yalandır”.

Bəzən Culiya Sənədləşdirmə Departamentinin işi, burada həyata keçirilən hüduzsuz saxtalaşdırılmalar haqqında danışdı. Lakin yenə də qətiyyətlə təəccüblənmədiyi hiss olunurdu. Yalanın məhz özünün də iştirakı ilə həqiqətə çevrilməsi fikri onda yerin ayaqları altından qaçması təəssüratını yaratmırdı. Uinston bir vaxtlar əlində tutduğu sarsıdıcı

maddi dəlil – köhnə qəzet parçası, eləcə də Con, Aronson və Rezerford barəsində danışmağa başladı. Amma bu dəfə də Culiyanı qətiyyətlə təəccübləndirə bilmədi. Qız əvvəlcə heç məsələnin mahiyyətini də başa düşmədi.

– Onlar dostların idi? – deyə soruşdu.

– Yox, bu adamlarla, ümumiyyətlə, heç bir tanışlığım olmayıb. Hər üçü Daxili Partiyanın üzvləri idi. Yaşca məndən çox böyükdülər. Köhnə dövrün, İnqilabdan əvvəlki vaxtların adamları idilər. Yalnız şəkillərini görmüşdüm.

– Bəs onda niyə həyəcanlanırsan? Onsuz da, adamları həmişə öldürürlər, elə deyil?

Clinston məsələni izah etməyə çalışdı.

– Bu, müstəsna hal idi. İş kiminsə öldürülməsində deyil. Məsələn, dünənki gün də daxil olmaqla keçmişin mahiyyət etibarilə ləğv edildiyindən xəbərin var? Keçmiş yalnız yalanın öz hökmü altına ala bilmədiyi tək-tük əşyalarda qorunub saxlanıb. Bir nümunəsi gözümüzün qabağındakı bu şüşə oyuncaqdır. İnqilab və İnqilabdan əvvəlki dövr haqqında, demək olar ki, heç nə bilmirik. Bütün sənədlər ya məhv edilib, ya da saxtalaşdırılıb. Bütün kitablar yenidən yazılıb, şəkillər yenidən çəkilib, hər bir heykələ, küçəyə, abidəyə yeni ad verilib, bütün tarixlər dəyişdirilib. Bu proses dəqiqəbədəqiqə, günbəgün davam edir. Tarixin hərəkəti dayandırılıb. Partiyanın haqlı sayıldığı bitib-tükənmək bilməyən bu gündən başqa, heç bir zaman məfhumu mövcud deyil. Əlbəttə, keçmişin saxtalaşdırıldığını bilirəm. Amma bu saxtalaşdırmanı hətta özüm etdiyim hallarda da həqiqəti sübuta yetirməyim mümkün olmayacaq. İş görülüb qurtarandan sonra dəlil-sübutlar da yoxa çıxır. Yeganə şahid beynim, yaddaşımdır. Lakin başqa birisinin də mənim xatirələrimi paylaşacağını əminliklə deyə bilmərəm. Həyatım boyu yalnız bir dəfə əlimə saxtalaşdırma hadisəsindən sonra, illər sonra meydana çıxan yazılı sənəd, dəlil-sübut düşmüşdü.

– Yaxşı, bunun nə xeyri olacaqdı ki?

– Heç bir xeyri yox idi. Çünki bir neçə dəqiqə sonra o sənədi məhv etdim. Amma indi əlimə eyni fürsət düşsəydi, yəqin, saxlayardım.

– Mən isə saxlamazdım! – Culiya dedi. – Risk eləməyə həmişə hazırım. Amma yalnız çox mühüm bir şey üçün

riskə getməyə dəyər. Daha köhnə qəzet parçasından ötrü yox. Lap deyək ki, o qəzet parçasını saxladın. Sonra nə edəcəkdin?

– Yəqin ki, heç nə! Lakin sübut idi. Əgər adamlara göstərməyə cəsarətim çatsaydı, onlarda şübhə oyada bilərdim. Bizim dövrümüzdə nəyinsə dəyişəcəyini düşünmürəm. Müxtəlif yerlərdə müqavimət nöqtələrinin yaranmasını, eyni fikri paylaşan adamların kiçik dəstələr halında birləşməsini, onların tədricən böyüməsini, hətta özlərindən sonra bəzi sənədlər qoyub getməsini, nəhayət, gələcək nəsillərin bu sənədlər əsasında yarımçıq mübarizəni davam etdirməsini isə təsəvvürə gətirmək mümkündür.

– Əzizim, məni gələcək nəsillər maraqlandırmır. Məni maraqlandıran *özümüzdük*.

180

– Sən yalnız qurşaqdan aşağı üsyançısan, – deyə Uinston mübahisəyə son verdi.

Hazır cavablıqdakı zarafat Culiyanın çox xoşuna gəldi. Qollarını məhəbbətlə Uinstonun boynuna doladı.

Partiya ehkamlarının mürəkkəb labirentləri Culiyanı qətiyyətlə maraqlandırmırdı. Uinston ingsos, *ikifikirlilik*, keçmişin dəyişkənliyi, obyektiv gerçəkliyin inkarı haqqında danışanda, həm də bu zaman Yenidil sözləri işlədəndə qız darıxmağa başlayır, qaşqabağını tükür, belə şeylərlə heç vaxt maraqlanmadığını deyirdi. Aydın məsələdir ki, hamısı cəfəngiyatdır. Elə isə niyə belə boş şeylərin üstündə baş sındırmalıdır? Harada “Ura!” qışqırmaq, harada fitə basmaq lazım olduğunu yaxşı bilir. Yaşamaq üçün bu yetərlidir. Uinston mübahisəni davam etdirmək istəyəndə Culiya, sadəcə, başını atıb yatırdı. Culiya təbiəti etibarilə istənilən vaxtda, istənilən vəziyyətdə yatmağı bacaran adamlardan idi. Onunla söhbət edəndə Uinston Partiyanın mövqeyi ilə bağlı az-çox biliyə yiyələnmədən özünü Partiya təəssübkeşi kimi qələmə verməyin necə əlverişli və asan olduğunu fərqi nə varırdı. Partiya dünyagörüşü onun nəzəri müddəalarını anlamağa həvəsi, yaxud qabiliyyəti çatmayan adamlar arasında daha uğurla yayılırdı. Onlar gerçəkliyin ən kobud təhrifləri ilə sözsüz razılaşırdılar. Susmaqlarının müqabilində ödədikləri bədəlin nə qədər dəhşətli olduğunu fərqi nə varırdı. Nələr baş verdiyini bilmək üçün hadisələrin mahiyyətinə maraq göstərmirdilər.

Anlamamaq xoşbəxtliyi onları dəli olmaqdan xilas edirdi. Onlar ağına-bozuna baxmadan hər şeyi həzm edir, udduqlarından isə bir ziyan görmürdülər. Buğda dənəsi həzm olunmadan quşun pətənəyindən çıxdığı kimi, udduqları da bu insanların yaddaşlarında özündən sonra heç bir çöküntü qoymadan unudulurdu.

VI fəsil

Nəhayət, gözlədiyi gün gəlib çatdı! Uzun müddət intizarında olduğu müjdəni aldı. Uinstonə elə gəlirdi ki, bütün həyatı boyu bu hadisənin baş verməsini gözləmişdi.

Nazirliyin uzun koridoru ilə gedirdi. Culiyanın kağız parçasını ovcuna basdığı yerə yaxınlaşanda arxasınca özündən daha canlı-cəsədli bir adamın addımladığını hiss etdi. Naməlum şəxs söhbətə başlamaq işarəsi vermiş kimi astadan öskürdü. Uinston dayanıb geri çevrildi. Qarşısındakı O`Brayen idi.

Nəhayət, üz-üzə gəldilər. Amma bu məqamda Uinstonə hakim kəsilən yeganə istək sevinməkdənsə, tez qaçıb uzaqlaşmaq idi. Ürəyi həyəcanla döyünürdü. Danışmağa heyi qalmamışdı. O`Brayen addımlarının sürətini azaltmadan məhrəm bir əda ilə qoluna toxundu. Yanaşı yeriməyə başladılar. O`Brayen Daxili Partiya üzvlərinin əksəriyyətindən fərqli, yəni səmimi, hörmətkar tərzdə söhbətə başladı:

– Neçə vaxtdır sizinlə danışmağa imkan axtarırdım, – dedi. – Bu günlərdə “Tayms”da, Yenidildə yazılmış məqalələrinizdən birini oxudum. Yanılmıramsa, Yenidilə marağınız elmi səciyyə daşıyır.

Uinston nisbətən özünə gəlmişdi.

– “Elmi” bir az mübaliğəli çıxardı. Sadəcə, həvəskarım. Yenidil ixtisasım deyil. Yaradılmasında da elə bir əməli iştirakım olmayıb.

– Lakin Yenidildə çox gözəl yazırsınız, – O`Brayen sözünə davam etdi. – Həm də belə düşünən təkçə mən deyiləm. Bu yaxınlarda Yenidil mütəxəssisi olan bir dostunuzla söhbət edirdim. İndi adını xatırlaya bilmirəm.

Uinstonun ürəyi yenə şiddətlə döyünməyə başladı. Üstüörtülü şəkildə Sayma işarə edildiyinə şübhə ola bilməzdi.

Amma Saym, sadəcə, ölməmişdi. Ləğv olunmuşdu. Mövcud deyildi. Hətta üstüörtülü xatırlanması da təhlükəli idi. O`Brayenin sözlərini açıq-aşkar işarə, yaxud parol kimi qəbul etmək lazım idi. Təhlükəli xatırlatma təsadüfi hərəkət deyildi. O`Brayen Uinstonun yanında kiçik fikir cinayətinə yol verməklə, əslində, müttəfiq olduqlarını göstərirdi. Hələ də yavaş addımlarla koridorla gedirdilər. O`Brayen ayaq saxladı. Səmimiyyətə çağırış hiss olunan adətkərdə hərəkəti ilə burnunun üstündə eynəyinin yerini rahatladı. Sonra yenidən sözüne davam etdi.

– Əslində, köhnəmiş sayılan iki sözün yazınızda işlənməsi ilə bağlı sizinlə söhbət etmək istəyirdim. Amma bir məsələ var ki, həmin sözlər istifadədən lap son zamanlarda çıxarılıb. Yenidil Lüğətinin onuncu nəşrini görmüsünüz?

182

– Xeyr, – deyə Uinston cavab verdi. – Son nəşrdən xəbərim yoxdur. Sənədləşdirmə Departamentində hələ də doqquzuncu nəşrdən istifadə edirik.

– Mən biləni, onuncu nəşr bir neçə aydan tez çıxmayacaq. Amma signal nüsxələri hazırdır. Mənə də göndəriblər. Yəqin, onları gözdən keçirmək istərdiniz?

– Çox maraqlı olardı, – Uinston dərhal cavab verdi. Söhbətin hara meyilləndiyini anlamaq çətin deyildi.

– Bəzi tapıntılar çox cəlbedicidir. Hələ fellərin sayının azaldılması! Bu cəhətlərinə görə kitabın xoşunuza gələcəyinə şübhəm yoxdur. Yaxşı, indi necə edək? Bəlkə, lüğəti bir adamla sizə göndərim? Amma belə məsələlərdə unutqan olduğumdan yazınızda yalançı çıxmaqdan qorxuram. Boş vaxtınız olanda gəlib mənzilimdən götürə bilərsiniz? Bircə dəqiqə. Qoy ünvanı verim.

Düz teleekranın qarşısında dayanmışdılar. O`Brayen fikri dağınıq halda ciblərini axtardı. Nəhayət, dəri cildli kiçik qeyd dəftərçəsi və qızılı düyməlikli qələm çıxartdı. Ekranın arxasından müşahidə aparan adamın yazılanları sözbəsöz oxuya biləcəyi aydınlıqla ünvanı yazdı. Vərəqi qeyd dəftərçəsindən qoparıb Uinstona uzatdı.

– Axşamlar evdə oluram, – dedi. – Mən olmasam da, xidmətçim lüğəti sizə verər.

O`Brayen əlində kimsədən gizlətməyə ehtiyac duyulmayan vərəq tutmuş Uinstondan ayrılıb yoluna davam etdi. Uinston hər ehtimalla qarşı ünvanı əzbərlədi. Vərəqi

isə bir az sonra başqa lazımsız kağızlarla birlikdə yaddaş qutusuna atdı.

Söhbətləri iki dəqiqədən artıq çəkməmişdi. Bu qısa görüşün yalnız bir məqsədi ola bilərdi: O`Brayen hansı yollasa ünvanını Uinstonə çatdırmaq istəyirdi. Başqa yol yox idi. Çünki kimin harada yaşadığını yalnız onun özündən öyrənmək olurdu. Okeaniyada soraq kitabçalarından istifadə edilmirdi. “Əgər görüşmək istəyirsinizsə, mənə filan ünvanda tapa bilərsiniz” – O`Brayenin qısa söhbətdən məqsədi, əslində, bu məlumatı çatdırmaq idi. Bəlkə, lüğətin arasında gizli məktub verəcək? İstənilən halda, məsələ aydınlaşdı: təşkilat mövcuddur. Uinston artıq onun bir addımlığında dayanıb.

Tez, ya gec O`Brayenin çağırışını qəbul edəcəyini bilirdi. Onun yanına sabah, yoxsa bir müddət sonra gedəcəyini hələ dəqiqləşdirməmişdi. Bugünkü söhbət uzun illər öncəsi başlanan prosesin nəticəsi sayıla bilərdi. İlk addım gizli fikirləri, ikinci addım gündəlik yazması idi. Əvvəlcə fikirdən sözə keçmişdi. İndi sözdən işə keçmək vaxtıdır. Sonuncu addım Sevgi Nazirliyində baş verənlər olacaqdı. Uinston artıq taleyi ilə barışmışdı. Sonluq başlanğıcın təbii nəticəsi idi. Qorxulu yola qədəm qoyduğunu bilirdi. Qəbul etdiyi qərar, canında həyat eşqi ola-ola ölümə getməyə bənzəyirdi. O`Brayenlə danışıqda, dediyi sözlərin mənasını anlayanda bədənindən soyuq gizilti keçmişdi. Özünü təzəcə qazılmış nəm qəbrə yollanan kimi hiss etmişdi. Yaxşı heç nə ummurdu. Çünki qəbrin lap yaxında olduğunu görürdü. Qəbrin onu gözlədiyini bilirdi.

VII fəsil

Uinston yuxudan göz yaşları içərisində oyandı. Culiya yuxulu-yuxulu: “Nə olub?” – mənasında başa düşüləcək anlaşılmaz sözlər mızıldadı.

– Yuxuda görürdüm ki... – deyə Uinston sözə başladı. Dərhal da dayandı. Gördüklərinin sözlə ifadəsi çox çətin idi. Burada həm yuxunun özü vardı, həm də oyanandan sonra bir neçə saniyə yaddaşına hakim kəsilən, röyanın davamına çevrilən xatirələr...

Arxası üstə uzanıb gözlərini yumdu. Hələ də gördüyü təfərrüatlarla zəngin, işıqlı yuxunun təsirindən çıxıb bilməmişdi. Yay axşamı yağan yağışdan sonra durulan, aydınlaşan təbiət kimi, bütün həyatı gözlərinin önündən gəlib keçmişdi. Hər şey şüşə press-papyenin içərisində baş verirdi. Şüşənin səthi göy qübbəsini xatırladırdı. Qübbənin altında hər şey aydın, parlaq işığa bürünmüşdü. O işıqda dünyanın ən gözişləməz üfüqlərini görmək olurdu. Yuxu anasının əlinin ani hərəkəti ilə bağlı idi. Hər şey güclə sezilən o hərəkətdən başlanmışdı. Eyni hərəkəti bir müddət öncə təsadüfən baxdığı kinoxronikada otuzillik fasilədən sonra qaçqın yəhudi qadın da təkrarlamışdı. Helikopterdən açılan pulemyot atəşi oğlu ilə birlikdə özünü də parça-parça etməmişdən əvvəl yalın əliylə övladını qorumağa çalışmışdı.

184

– Bilirsən, – deyər Uinston sükutu pozdu, – bir dəqiqə bundan əvvəl qədər fikirləşirdim ki, anamı mən öldürmüşəm.

– Niyə öldürmüşən? – yuxudan hələ də tam ayrılmayan Culiya soruşdu.

– Yox, aydındır ki, öldürməmişəm. Yeni fiziki mənada öldürməmişəm.

Yuxuda anasının son baxışını görmüşdü. Aylandan sonra isə həmin günün bütün hadisələri gözləri önündə canlanmışdı. Bilə-bilə bu xatirələri uzun illər yaxına buraxmaq istəməmişdi. Hadisələrin dəqiq tarixini xatırlamaqda çətinlik çəkirdi. Lakin onlar baş verəndə, ən azı, on, bəlkə də, on iki yaşı olduğuna əmin idi.

Atası daha əvvəl yoxa çıxmışdı. Yenə dəqiq vaxtını yadına sala bilmirdi. Atəş səsləri, dolanışıq çətinlikləri yadında daha yaxşı qalmışdı. Hava hücumlarının yaratdığı vahimə, metro stansiyasında sığınacaq tapmaları, hər tərəfdə dağ kimi qalaqlanmış kərpic qırıqları, bütün künc-bucağa yapışdırılmış, mənasını anlamadığı intibahnamələr, eynirəngli köynək geymiş gənclərin dava-dalaşları, çörək dükanlarının qarşısındakı nəhəng növbələr, uzaqdan gələn arasıkəsilməz pulemyot atəşləri, ən başlıcası isə fikrini, düşüncəsini bir anlıq da olsun tərk etməyən aclıq duyğusu o illərin ən yadda qalan xatirələri idi. Günortalar həmyaşdaları ilə birlikdə tullantı qalaqlarının içərisində, zibil qutularında eşələndiklərini, çürümüş kələm yarpağı,

yaxud kartof qabığı, kif atmış çörək parçası axtardıqlarını yaxşı xatırlayırdı. Çörəyin kifini qaşayıb oradaca yeyirdilər. Müəyyən ara ilə gəlib-keçən, heyvanlar üçün yem daşıyan maşınları necə səbirsizliklə gözlədiklərini heç cür unuda bilmirdi. Yolun çala-çuxur hissələrində maşınlar atılıb-düşdüyündən bəzən kuzovdan yerə bir az jmix tökülürdü.

Atası yoxa çıxanda anası təəccüb, yaxud kədərini heç bir sözü, hərəkəti ilə büruzə vermədi. Amma sanki, bir göz qırpımında tamam dəyişildi. Canındakı həyat ruhu uçub getdi. Onun hər dəqiqə nə isə labüd, qaçılmaz fəlakətin gəlişini gözlədiyi hətta Uinstonu da sırr deyildi. Evdə həmişəki işlərini görürdü – yemək bişirir, paltar yuyur, köhnə-kürüşü yamayır, yer salır, döşəmə süpürür, tozları silirdi. Lakin bunların hamısını çox yavaş, özündən xəbərsiz idarə olunan canlı maneken kimi edirdi. Dolğun, gözəl bədəni, sanki, daim ətalət içərisində idi. Saatlarla Uinstonun kiçik bacısını qucağında tutub qımıldanmadan çarpayıda otururdu. İki, ya üç yaşlarında olan qızcıqaz bapbalaca, çox sakit, xəstəhal uşaq idi. Həddindən artıq anıq sifəti onu meymuna oxşadırdı. Anası bəzən Uinstonu da qucaqlayıb sinəsinə sıxır, uzun müddət bir kəlmə danışmadan qollarının arasında saxlayırdı. Yaşı nə qədər az, təbiəti nə qədər xudbin olsa da, Uinston sıxıntılı əhvali-ruhiyyənin, haqqında söz açılmayan, lakin hər an gözlənilən və mütləq baş verəcək hadisə ilə bağlı olduğunu başa düşürdü.

Yaşadıqları yer yarımqaranlıq, ayaqyolu iyi verən otağı xatırladı. Otağın, az qala, yarısını üstünə ağ örtük çəkilməmiş enli çarpayı tuturdu. Küncdə qazla işləyən buxarı və ərzaq yığımaq üçün rəf vardı. Bayırda, pilləkən meydançasının yanında bir neçə ailənin istifadə etdiyi qəhvəyi rəngli keramik əlüzüyyan asılmışdı. Anasının şahənə bədəni ilə qaz sobasının üzərinə əyilib qazançanı necə qarışdırdığını xatırlayırdı. Amma yadında hər şeydən çox daimi aclıq duyğusu və süfrə ətrafında yemək üstə saldıqı davalar qalmışdı. Payın azlığına görə bəzən uzun-uzadı zarıyır, anası ilə dava edir, üstünə qışqırırdı. (Səsinin tonu da yadında idi, qışqırmaqdan tutulmuşdu, odur ki tez-tez hirsini, hikkəsini boğuc səslə bildirməli olurdu.) Bəzən isə özünü yazıqlığa vurur, ağlayıb-sıtqayır, bu yolla nə isə qoparmağa çalışırdı.

Anası, onsu da, yeməyin çoxunu həmişə ona verirdi. Fikirləşirdi ki, “oğlan” olduğuna görə yaxşı qidalanmalıdır. Lakin Uinstonun payı artdıqca tələbləri də çoxalır. Hər dəfə ortalığa xörək gələndə anası yalvarıb-yaxarırdı ki, tək özünü fikirləşməsin, xəstə bacısını da yadına salsın. Boşqabına qoyulan artıq hər tikənin onun boğazından kəsildiyini unutmasın. Lakin sözlərinin heç bir təsiri olmurdu. Əlavə yemək verilməyəndə Uinston hirsindən gücü gəldikcə qışqırır, çömçəni dartıb anasının əlindən alır, bacısının boşqabından tikələri götürüb qaçırdı. Ailənin iki üzvünün onun ucbatından aclıq çəkdiyini başa düşürdü, amma özü ilə heç cür bacara bilmirdi. Hətta bəzən özünü haqlı çıxarırdı. Mədəsinin qaldırdığı qiyam, hərəkətlərinə haqq qazandırmamağa vadar edirdi. Süfrə yığışlıandan sonra isə anasının ərzaq rəfindən gözünü çəkməsi kifayət idi. Dişə-dəyər nə varsa, götürüb aradan çıxırdı.

186

Bir dəfə şokolad normasını vermişdilər. Axırıncı həftələr, bəlkə də, aylar ərzində ilk dəfə şokolad alırdılar. O bir qırıq şokolad parçası indi də gözlərinin önündən çəkilmirdi. Üç nəfərə cəmi iki unsiya (çəki vahidi kimi hələ unsiyadan istifadə olunurdu) şokolad verilmişdi. Aydınır ki, onu üç bərabər hissəyə bölmək lazım idi. Birdən Uinston kənarda dayanıb qulaq asırmış kimi, öz batıq səsinə eşitdi: şokoladın hamısını istəyirdi. Anası yavaşca: “Açgözlük eləmə!” – dedi. Sonra dönə-dönə təkrarlanıb eyni mövzu üstünə qayıdan, qışqırıq, zarıma, göz yaşı, yalvarış və tələblə müşayiət olunan uzun, cansıxıcı mübahisə başlandı. Bacısı arıq, zəif əllərini anasının boynuna dolayıb onun çiyinləri üzərindən körpə meymun balası kimi iri, kədər dolu gözləri ilə qardaşına baxırdı. Axırda anası şokoladı qırıb dörd-də-üçünü Uinstona, qalanını isə qızcığaza verdi. Bacısı şokolad qırığını əlində tutub küt nəzərlərlə baxır, bəlkə də, nə olduğunu heç anlamırdı. Uinston kənarda dayanıb onu güdürdü. Birdən cəld hərəkətlə sıçrayıb şokoladı əlindən qapdı, özünü qapıdan bayıra atdı.

– Uinston! Uinston! – anası arxasınca qışqırırdı. – Geri qayıt. Bacının payını qaytar.

Uinston dayandı. Amma geri qayıtmadı. Anasının həyəcan dolu baxışları üzünə zillənmişdi. İndi də yadına düşəndə ozamanki hərəkətini heç cür anlaya bilmirdi. Qızcığaz,

nəhayət, nəyinsə əlindən alındığını başa düşüb bərkdən ağılamağa başladı. Anası uşağı bərk-bərk sinəsinə basdı. Uinston bu nəvazişdən bacısının ölüm ayağında olduğunu anladı. Əriməkdə olan şokoladı ovcunda sıxıb pilləkənle üzünəşağı qaçdı.

Anasını bir də heç zaman görə bilmədi. Şokoladın son tikəsini udandan sonra özü də hərəkətindən utandı. Aclıq hissi onu yenidən evə qaytarana qədər saatlarla küçələri boş-boşuna dolaşdı. Geri dönəndə anası ilə bacısı yoxa çıxmışdı. O vaxt belə hadisələr adi hala çevrilmişdi. Otaqda heç nəyə toxunulmamışdı. Özləri ilə pal-paltar da götürə bilməmişdilər. Hətta anasının paltosu da yerində idi. Bu günə qədər onun öldü-qaldısından xəbər tuta bilməmişdi. Yəqin, icbari əmək düşərgəsinə göndərmişdilər. Bacısına gəldikdə isə, yəqin, Uinston kimi onu da vətəndaş müharibəsi nəticəsində sayları durmadan artan sahibsiz uşaqların toplandığı yetimxanaya (indi onlar “Tərbiyə Mərkəzləri” adlanırdı) qoymuşdular. Anası ilə birlikdə əmək düşərgəsinə aparmaları da mümkün idi. Ölmək üçün, sadəcə, yol kənarına da ata bilərdilər.

Gördüyü yuxu hələ də beynində dolaşırdı. Xüsusən anasının əlləri ilə körpə bacısını qorumasını heç cür unuda bilmirdi. Hər şey bu adi jestdə əks olunmuşdu. Yadına iki ay əvvəlki başqa görüntü düşdü. Anası üstünə çirkli ağ örtük çəkilmiş çarpayıda oturub körpəsinə sinəsinə sıxdığı kimi, o biri qadın da uzaqlarda, hər an dənizin daha dərin qatlarına dalan gəmidə bulanıq su laylarının arxasından ona baxırdı.

Culiyaya anasının necə yoxa çıxdığını danışdı. Qız göz-lərini açmadan yataqda yanı üstə çevrilib yerini rahatladı.

– Belə başa düşürəm ki, uşaq vaxtı xalis donuz olmu-san, – deyə güclə eşidiləcək səslə mızıldadı. – Uşaqlar hamısı donuz olurlar.

– Elədir. Amma bu söhbətin əsas məğzi...

Culiyanın kəsik-kəsik nəfəs almasından yuxuya getdiyi bilinirdi. Uinston isə yenə anası haqda danışmaq istəyirdi. Yaddaşında qalanlar onun yüksək intellektə malik qeyri-adi qadın olduğunu söyləməyə, bəlkə də, əsas vermirdi. Lakin anasında bir nəciblik, təmizlik vardı. Çünki əsaslandığı yaşam meyarları təqlid deyildi, öz içərisindən gəlirdi. Hissləri

təbiətindən irəli gəlirdi, hansısa kənar qüvvənin təsiri ilə onları dəyişmək qeyri-mümkün idi. Nəticəsini görməyəcəyi işin mənasızlığı fikri ağılına da gəlməzdi. Kimisə sevirənsə, deməli, onu bütün varlığıyla sevməlisən. Ona artıq heç bir şey vermək iqtidarında deyilsənsə, son zərrəsinə qədər sevgini verməlisən. O vaxt, Uinston bacısının şokolad tikəsini əlindən qapanda anası qızıcığazı sinəsinə daha möhkəm sıxmışdı. Aydınır ki, bunun heç bir faydası yox idi. Heç nə dəyişmirdi, şokolad geri qayıtmırdı. Bu hərəkəti ilə özünün, yaxud qızıcığazın başı üzərindəki təhlükənin qarşısını almaq da mümkün deyildi. Amma anası məhz belə edə bilərdi. Qayıqdakı qaçqın qadın da pulemyot güllələri qarşısında bir sipər kimi kağızdan da davamsız olduğunu bildiyi halda, əlləri ilə balaca oğlunu qorumağa çalışmışdı. Partiyanın gördüyü ən dəhşətli iş insanları yaxşı əməllərin, xeyirxah hissələrin mənasızlığına inandırması idi. Maddi dünya üzərindəki hakimiyyəti tamam öz əlinə keçirməsi idi. Partiyanın pəncəsinə düşəndən sonra bir şeyi hiss etmək, yaxud etməmək, bir işi görmək, yaxud görməmək arasında artıq elə bir fərq qalmırdı. Heç nəyə baxmayaraq, sonda səni mütləq məhv edirlər. Məramın, yaxud əməllərin haqqında isə heç kim heç zaman heç nə eşitmir. Səni sudan çıxarılmış balıq kimi tarixin axarından çıxarıb bir tərəfə atırlar. İki nəsil əvvəl yaşayan adamlara belə hissələr hələ o qədər də önəmli görünməmişdi. Çünki onlar tarixin gedişini dəyişməyə can atmamışdılar. Onlar həqiqiliyi heç vaxt şübhə doğurmayan şəxsi sədaqət hissələri ilə idarə olunurdular. Şəxsi münasibətlər son dərəcə qiymətli idi: əhəmiyyətsiz görünən bir jest, kimisə qucaqlamaq, göz yaşları, ölüm ayağındakı adama deyilən söz öz-özünü böyük dəyərə malik idi. Prolların indi də məhz bu prinsiplərlə yaşadıkları fikri Uinstonun ağılına qəfil gəldi. Onlar Partiyaya, ölkəyə, ideyaya deyil, bir-birinə sədaqətli idirlər. Həyatında ilk dəfə idi ki, prollara nifrət bəsləmirdi, yaxud onlar haqqında, sadəcə, günün birində meydana atılıb dünyanı yenidən dəyişdirəcək ətalət qüvvəsi kimi düşünmürdü. Prollar insani sifətlərini qoruyub-saxlamışdılar. Daxilən daşlaşmamışdılar. Uinstonun indi şüurlu şəkildə yenidən geri qaytarmaq istədiyi sadə insani hissələrini mühafizə etmişdilər. Bunu fikirləşəndə yerinə düşməsə də,

özünün bir neçə həftə əvvəlki hərəkətini – səkidə gördüyü kəsilmiş insan əlini kələm kötüyü kimi təpiyi ilə vurub yolun kənarındaki çirkab arxına atdığına xatırladı.

– Prollar insandır, – deyə düşüncələrini bərkədən dilə gətirdi. – Biz isə insan deyilik.

– Niyə? – növbəti dəfə yuxudan ayılan Culiya soruşdu.

Uinston bir anlıq fikrə daldı. Sonra tamam başqa mətləbə keçdi:

– Heç ağlına gəlib ki, bizim ən yaxşı xilas yolumuz buradan mümkün qədər tez çıxıb getmək və bir də heç vaxt görüşməməkdir? – deyə soruşdu.

– Əlbəttə, əzizim. Bir neçə dəfə bu barədə fikirləşmişəm. Amma dediklərini eləyə bilməyəcəyəm. Mənim üçün daha heç nəyin fərqi yoxdur.

– Hələlik bəxtimiz gətirir. Amma həmişə belə davam edə bilməz. Sən cavansan. Təmiz, günahsız adam kimi qəbul olunursan. Mənim kimilərdən uzaq gəzsən, hələ əlli il bundan sonra da sağ-salamat yaşaya bilərsən.

– Yox, hər şey haqqında fikirləşmişəm. Sən harada olsan, mən də oradayam. Özün də belə tez ruhdan düşmə. Mən sağlamat qalmağın yollarını bilirəm.

– Biz bundan sonra birlikdə yarım il də ola bilərik, bir il də. Sonrası heç kəsə bəlli deyil. Lakin axırda bizi mütləq ayıracaqlar. Onda necə ümitsiz tənhalıq içərisində qalacağımızı təsəvvürünə gətirirsən? Onların əlinə keçəndən sonra hər şey məhv olacaq. Hər şey! Nə sən mənim üçün, nə də mən sənin üçün heç nə edə bilməyəcəyik. Günahlarımı boynuma alsam da öldürəcəklər, etirafdan boyun qaçırısam da, öldürəcəklər. Mən nə etsəm, nə desəm, nəyi gizlətsəm də, sənin ömrünü hətta beş dəqiqə uzada bilməyəcəyəm. Bir-birimizin ölüm-itimindən də xəbər tutmayacağıq. Tamam tənha, gücsüz, çarəsiz olacağıq. Lakin hər şeyə rəğmə, bir məsələ çox vacibdir: sonrakı həyatımız üçün önəmi olmasa da, heç vaxt bir-birimizə xəyanət etməməliyik.

– Əgər etirafı nəzərdə tutursansa, arxayın ol, hər şeyi etiraf edəcəyik. Orada hamı hər şeyi boynuna alır. Başqa cür mümkün deyil. Onlar işgəncə verirlər.

– Söhbət nəyi isə boynuna almaqdan getmir. Etiraf xəyanət deyil. Sənin orada nə deməyinin, nə etməyinin

heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Mühüm olan hisslərdir. Əgər onlar sənə sevgimi yox edə bilsələr, bax, əsl xəyanət bu olacaq!

Culiya uzun-uzadı fikrə getdi.

– Onlar bunu edə bilməzlər! – deyə, nəhayət, dilləndi. – Bəlkə də, bacarmadıqları yeganə iş budur. Onlar insanı *hər şey* deməyə məcbur edə bilirlər. Lakin səni dediklərinə inandıra bilməzlər! Sənin daxilinə nüfuz edə bilməzlər.

– Elədir, – deyə Uinston, nədənsə, yarıkönül razılaşdı. – Düz deyirsən. Onlar insanın daxilinə nüfuz edə bilməzlər. Əgər *hiss eləsən* ki, heç nəyi qoruya bilməsən də, insan kimi qalmağı bacarırsan, artıq onları məğlubiyətə uğratmış olursan.

190

Uinston teleekranın hər şeyi eşidən qulaqları haqqında düşündü. Onlar gecə də, gündüz də səni izləyə bilirlər. Amma başını tamam itirməmişənsə, hələ vəziyyətdən çıxış yolu tapmaq olar. Nə qədər çalışsalar da, onlar heç zaman başqa insanın nə fikirləşdiyinin sirrini açma bilməyəcəklər. Odur ki ələ düşmək hələ hər şeyin itirilməsi deyil. Sevgi Nazirliyinin divarları arasında nə baş verdiyindən heç kəsin xəbəri yoxdur. Amma ehtimal etmək mümkündür: işgəncələr, psixikaya təsir edən dərmanlar, əsəb reaksiyalarını qeydə alan həssas cihazlar, təklik, yuxusuzluq, fasiləsiz istintaqlarla adamı üzüb əldən salmaq... Olmuşları heç cür gizlədə bilməzsən. Onlar istintaq vaxtı faktları kələf kimi çözləyib açırlar, işgəncə metodları ilə sənin öz dilindən çıxarırlar. Lakin məqsəd, sadəcə, sağ qalmaq deyil, insan kimi qalmaqdırsa, sonda bunun nə fərqi var? Onlar sənin hisslərini dəyişə bilməzlər. Əslində, hətta istəsən belə, özün də o hissləri dəyişmək iqtidarında deyilsən. Onlar sənin nə etdiyini, nə dediyini, nə fikirləşdiyini ən xırda məqamlarına qədər aşkara çıxara bilirlər. Lakin hərəkət və istəkləri sənin özünə də sirli, qaranlıq qalan qəlbin qapılarını heç zaman onların üzünə açmayacaq.

VIII fəsil

Uinstonla Culiya istədiklərinə nail oldular. Nəhayət ki, nail oldular!

Uzunsov, zəif işıqlandırılmış otaqda dayanmışdılar. Teleekranın səsi güclə eşidiləcək qədər alınmışdı. Tünd-mavi rəngli xalçanın yumşaqlığı adamda məxmər üstündə gəzdiyi təəssüratını yaradırdı. Otağın uzaq küncündəki yaşıl abajurlu lampanın işıqlandırdığı geniş masanın arxasında O`Brayen oturmuşdu. Hər iki tərəfində sənədlər qalaqlanmışdı. Başı işə həddindən artıq qarışdığından hətta xidmətçi Uinstonla Culiyanı göstərəndə də çevrilib onlara tərəf baxmadı.

Uinstonun ürəyi elə şiddətlə döyünürdü ki, ağzını açıb nə isə bir söz deyə bilməyəcəyindən qorxurdu. Onlar bu işi bacardılar. Nəhayət, uzun müddətdən bəri üzərində fikirləşdiyi plan həyata keçdi. Əlbəttə, bura gəlməklə yelbeyinlik etmişdi. Culiyanı özü ilə gətirməsinin isə ağılsızlıqdan başqa adı yoxdur. Doğrudur, ayrı-ayrı yollarla gəlmiş, yalnız O`Brayen yaşayan binanın qapısı önündə görüşmüşdülər. Yolboyu hər an təhlükə ilə üzləşəcəklərini düşündüklərindən əsəbləri yay kimi tarıma çəkilmişdi. Kənar şəxsin Daxili Partiya üzvünün mənzilinə dəvət olunması çox nadir hallarda baş verən hadisə idi. Mənzilin içi nədir, hətta yerləşdiyi məhəllədə görünmək də ciddi risklərlə bağlıydı. Tərtəmiz, işıqlı bloklar, hər tərəfdə gözəçarpan zənginlik və cah-calal, ləziz yeməklərin, ətirli tütünün burunlarının öyrəşmədiyi xoş qoxusu, səs salmadan sürətlə enib-qalxan liftlər, oyan-buyana şütüyən ağfraklı xidmətçilər – gördüklərinin hamısı insana qorxu tələqin edirdi. Bura gəlmək üçün əlində əsas olsa da, Uinston hər addımbaşı haradansa qara uniformalı təhlükəsizlik xidməti əməkdaşının çıxacağıını, ondan sənəd tələb edəcəyini, sonra isə dərhal binanın hündüvərindən uzaqlaşdıracağını gözləyirdi. Amma O`Brayenin xidmətçisi heç bir söz demədən ikisini də içəri buraxdı. O, balacaboylu, tünd-qara saçlı adam idi. Digər xidmətçilər kimi ağ frak geymişdi. Dördkünc çənəsi, ifadəsiz üzü çinli olduğunu düşünməyə

əsas verirdi. Xidmətçinin ardınca getdikləri dəhlizə xovlu xalçalar salınmışdı, divarlara qəhvə rəngində kağız çəkilmiş, tavan ağappaq panellərdən yığılmışdı. Binanın vestibülü kimi içərisi də adama qorxu təlqin edirdi. Uinston nə zamansa divarları insan bədənlərinin sürtünməsindən çirklənməmiş dəhliz gördüyünü yadına sala bilmirdi.

O`Brayen barmaqlarının arasında kağız tutmuşdu. Onu necə diqqətlə gözdən keçirdiyi aydın sezilirdi. Ətli sifəti yana tərəf çevrilmişdi. Yalnız burnunun iri, nədənsə, ziyalı adam təəssüratı verən profili görünürdü. Bəlkə də, iyirmi saniyə beləcə qımıldanmadan oturdu. Sonra nitq-yazarı özünə tərəf çəkib Nazirlikdə istifadə olunan hibrid Yenidildə hirsli səslə tapşırıqlar verməyə başladı:

192

– Birinci abzas vergül beşinci vergül, yeddinci tamamilə bəyənilsin nöqtə altıncı abzas üzrə təklif ikiqat müsbət fikri cinayətlərin hüdudlarını aşmaq əbləhlikdir nöqtə maşınqayırma üzrə planın yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar ikiqat müsbət konstruktiv fəaliyyət davam etdirilsin nöqtə qeydin sonu.

Tələsmədən kreslosundan qalxdı, xalçanın üstü ilə səssiz addımlarla onlara yaxınlaşdı. Elə bil, Yenidil sözləri ilə birlikdə rəsmiyyətinin çoxunu da oturduğu masanın arxasında qoyub gəlmişdi. Lakin adi vaxtlarda olduğundan daha qaşqabaqlı görünürdü. Bəlkə, işini yarımçıq buraxmalı olduğuna görə əsəbiləşmişdi. Uinstonu bürümüş qorxuya qəflətən özünü itirmək hissi də qarışdı. Bura gəlməklə axmaq səhvə yol verdiyinə şübhə ola bilməzdi. Hansı əsasla O`Brayenin gizli siyasi fəaliyyətlə məşğul olması fikrinə düşmüşdü? Yalnız gözlərin ani parıltısına, hər cür izah oluna bilən ikibaşlı sözə aldanıb gəlmişdi. Qalan nə varsa, hamısı xəyallarında yaşatdığı gizli arzulardan başqa bir şey deyildi. Yalnız lüğəti götürməyə gəldiyini deməklə də canını qurtara bilməzdi. Onda Culiyanın iştirakını necə izah edəcəkdii?

Teleekranın yanından keçəndə O`Brayen birdən nəyi isə xatırlayıb ayaq saxladı. Arxaya çevrildi, divardakı düyməni basdı. Çaqqıltı eşidildi. Teleekranın səsi kəsildi.

Culiya heyrətdən içini çəkdi. Uinston da qorxudan başını itirməsinə baxmayaraq, özünü saxlaya bilməyib soruşdu:

– Məgər siz onu söndürə bilərsiniz?

– Bəli, – O`Brayen cavab verdi. – Söndürə bilərəm. Bizə belə ixtiyar verilib.

O`Brayen düz qarşılarında dayanmışdı. İri gövdəsi ilə onlardan bir baş hündür idi. Sifətindəki ifadəni anlamaq mümkün deyildi. Bir qədər sərt görkəmlə dayanıb Uinstonun danışmağını gözləyirdi. Amma Uinston nə deyə bilərdi? Daim işi başından aşan O`Brayenin boş yerə vaxt itirdiyinə görə əsəbiləşdiyi açıq-aşkar hiss olunurdu. Sükutu pozan yox idi. Teleekran söndürüləndən sonra otağa vahiməli sakitlik çökmüşdü. Saniyələr ağır-ağır keçib-gedirdi. Uinstona nə qədər çətin olsa da, gözlərini O`Brayenin sifətindən çəkmirdi. Qəfildən ev sahibinin sərt siması dəyişdi, üzündə təbəssümə bənzər ifadə göründü. Əlinin adətkərdə hərəkəti ilə gözlüyünü burnunun üstündə rahatladı.

– Mən danışım, yoxsa siz başlayacaqsınız? – deyə soruşdu.

– Mən bir neçə söz demək istəyirəm, – Uinston tələsik dilləndi. Başı ilə teleekranı göstərdi: – O, doğrudan, söndürülüb?

– Hər şey söndürülüb. Biz burada təkik.

– Bura ona görə gəlmişik ki...

Uinston sözlərinə ara verdi. Gətirmək istədiyi dəlillərin əbəs olduğunun fərqi vardı. Əslində, O`Brayendən nə kömək gözlədiyini özü də bilmirdi. Bura nə üçün gəldiyini izah eləmək də asan deyildi. Amma geri çəkilmək olmazdı. Sözlərinin qeyri-inandırıcı və iddialı səsləndiyini başa düşsə də, davam etdi:

– Bizə elə gəlir ki, gizli fəaliyyət mövcuddur. Hansısa gizli təşkilat Partiya əleyhinə işləyir. Sizin də bu məsələlərlə bağlılığınız var. Təşkilata üzv yazılmaq, onun işində iştirak etmək istəyirik. Biz Partiyaya düşmənik. İngsos prinsiplərinə inamımızı itirmişik. Üstəlik, fikir cinayətkarlarıyıq. Nəhayət, əxlaqsız həyat tərzi keçiririk. Bütün bunları ona görə açıq deyirəm ki, həyatımızı tamamilə sizin mərhəmətinizə təslim etdiyimizə inanasınız. Özümüzə qarşı başqa ittihamlar irəli sürmək lazımdırsa, onları da deyin.

Uinston susdu, çevrilib çiyini üzərindən arxaya baxdı. Deyəsən, qapının açılmasından şübhələnmişdi. Zənnində yanılmamışdı. Həqiqətən də, balacaboy, qarasaç xidmətçi izinsiz içəri girmişdi. Uinston onun sinidə qrafın və qədəh gətirdiyini gördü.

– Martin öz adamımızdır, – deyə O`Brayen həvəssiz izahat verdi. – Martin, içkiləri yaxına gətirin. Dəyirmi masanın üstünə qoyun. Hamıya stul çatır? Elə isə gəlin oturub rahat söhbət edək. Martin, özünü də stul gətirin. İşdən söhbət gedir. Ondəqiqəliyə xidmətçi olduğunuzu unudun.

Balacaboy adam tərəddüdsüz əyləşdi. Lakin bunu məhz sahibinin verdiyi imtiyazdan qürur duyan bir xidmətçi ədası ilə etdi. Uinston gözünün ucu ilə ona baxırdı. Bütün həyatı boyu rola girdiyinə şübhə ola bilməzdi. Hətta indi də bir anlığa sifətindəki maskanı çıxarıb atmaqdan ehtiyat edirdi. O`Brayen özü qrafinin boğazından yapışıb qədəhlərə tünd-qırmızı rəngli maye süzdü. Uinston dumanlı şəkildə lap çoxdan divarda, ya da hasarda gördüyü reklamı xatırladı. Elektrik naqillərindən düzəldilmiş böyük butulka aramsız qalxıb-enir, qədəhlərə içki süzülməsi effektini yaradırdı. Yuxarıdan baxanda qarşılardakı maye qara rəngə çalırdı. Qrafinin içərisində isə yaqut kimi yanırırdı. Dadı meyxos idi. Culiyanın qədəhini qaldırıb maraqla qoxulaması Uinstonun diqqətindən yayınmadı.

– Bu, şərabdır, – deyə O`Brayen sifətindən çəkilməyən xəlif təbəssümlə izahat verdi. – Yəqin, kitablarda oxumusunuz. Qorxuram, Kənar Partiya üzvlərinin çox az hissəsinin şərabdan xəbəri olsun.

Üzü yenidən təntənəli ifadə aldı. Qədəhini yuxarı qaldırıb dilləndi:

– Düşünürəm ki, bu qədəhləri yalnız bir şəxsin şərəfinə içə bilərik. Rəhbərimizin – Emmanuel Qoldsteynin şərəfinə!

Uinston qədəhini tələsmədən əlinə götürdü. Şərab haqqında çox oxumuş, dadına baxmağı çox arzulamışdı. Şüşə press-papye, yaxud mister Çarrinqtonun yarınudulmuş şeirləri kimi, şərab da onun nəzərində məhv olmuş romantik keçmişin (Uinston gizli düşüncələrində bu dövrü “qədim zamanlar” adlandırmağı daha üstün tuturdu) nişanəsi idi. Nədənsə, həmişə şərabın qarağat şirəsi kimi şirin olduğunu, içən kimi adamın başına vurduğunu düşünmüşdü. Lakin aldığı ilk qurtum təəvvürlərinin yanlış olduğunu üzə çıxardı. Əslində, illər boyu cin içməyə alışdığından şərabın tamını başa düşməsi çətin idi. Boş qədəhi masanın üstünə qoydu.

– Həqiqətən də, Qoldsteyn mövcuddur? – deyə soruşdu.

– Bəli. Belə şəxs var və yaşayır. Harada yaşadığını bilmirəm.

– Bəs gizli fəaliyyət, təşkilat? Onlar da, həqiqətən, mövcuddur? Yoxsa Fikir Polisinin uydurmalandır?

– Uydurma deyil. Təşkilatımız Qardaşlıq adlanır. Qardaşlıqla bağlı onun mövcudluğundan və özünüzdün ora üzv olmağınızdan başqa heç nə öyrənə bilməyəcəksiniz. Bu məsələyə sonra qayıdacağam. – O, qol saatına baxdı. – Hətta Daxili Partiya üzvlərinin də teleekranı yarım saatdan artıq söndürmələri ağılsız hərəkət sayılır. Siz gerek birlikdə gəlməyədiniz. Amma buradan mütləq ayrı-ayrılıqda çıxmalısınız. – Yoldaş, – o, başı ilə Culiyaya işarə etdi, – siz birinci getməlisiniz. Hələ iyirmi dəqiqə vaxtımız var. Yəqin, əvvəlcə sizə bəzi sullar verməli olduğumu başa düşürsünüz. Ümumi şəkildə soruşuram, özünüzü hansı işlərə hazır sayırsınız?

– Gücümüz çatan hər iş! – deyə Uinston dərhal cavab verdi.

O`Brayen kreslosunu bir qədər yana çevirib Uinstonla üzbəüz oturdu. Onun həm də Culiyanın adından danışdığını güman etdiyindən qızı, demək olar ki, görməzliyə vurmuşdu. Bir anlığa göz qapaqlarını bərk-bərk sıxdı. Suallarını asta və ifadəsiz səsle verirdi. Sanki, soruşulanlar hamısı onun nəzərində ənənəvi ritual, cavabların çoxunu əvvəlcədən bildiyi imtahan idi.

– Həyatınızı qurban verməyə hazırsınız mı?

– Bəli.

– Adam öldürməyə hazırsınız mı?

– Bəli.

– Yüzlərcə günahsız insanın həyatı bahasına başa gələn təxribatlar törətməyə hazırsınız mı?

– Bəli.

– Vətəni satmağa, xarici qüvvələrə xidmət etməyə hazırsınız mı?

– Bəli.

– Yalan deməyə, saxtakarlıq etməyə, böhtan atmağa, uşaqların beynini zəhərləməyə, narkotik vasitələr yaymağa, fahişəliyə təşviq etməyə, zöhrəvi xəstəliklərlə yoluxdurmağa – bir sözlə, Partiyanın qüdrətini sarsıtmağa, əhəlinin əxlaq və mənəviyyatını pozmağa xidmət edən bütün bu işləri görməyə hazırsınız mı?

– Bəli.

– Məsələn, məqsədimizin həyata keçməsi naminə körpə uşağın üzünə sulfat turşusu atmaq tələb olunarsa, buna hazırsınızmı?

– Bəli.

– Görkəminizin tam dəyişdirilməsinə, həyatınızın qalan hissəsini xörəkpaylayan, yaxud liman fəhləsi kimi işləməyə hazırsınızmı?

– Bəli.

– Bizim göstərişimiz olarsa, intihar etməyə hazırsınızmı?

– Bəli.

– Bu sualı ikinizə də verirəm: bir-birinizdən ayrılmağa, bir də heç zaman görüşməməyə hazırsınızmı?

– Yox! – deyə ilk olaraq Culiya dilləndi.

196

Uinstonə elə gəldi ki, cavab verənə qədər xeyli vaxt keçdi. Hətta bir anlığa, sanki, nitq qabiliyyətini də itirmişdi. Dili heç bir səs çıxarmadan ağızında hərlənirdi. Əvvəlcə bir, sonra başqa sözün ilk hecasını dilinin ucundan geri qaytarmalı olurdu. Cavab verənə qədər nə deyəcəyini özü də bilmirdi.

– Yox! – deyə, nəhayət, özünü toplayıb dilləndi.

– Yaxşı oldu ki, bunu dediniz. Bizim hər şeyi bilməyimiz vacibdir.

O`Brayen üzünü Culiyaya tərəf çevirdi. Əvvəlkinə nisbətən daha isti bir tərzdə sözlərinə davam etdi.

– Siz başa düşürsünüz ki, o hətta sağ qalacağı təqdir-də də tamamilə başqa adama çevrilə bilər? Biz ona tamam yeni görünüş vermək məcburiyyəti ilə üzləşə bilərik. Üzünü, hərəkətlərini, əllərinin formasını, saçının rəngini dəyişə bilərik. Hətta səsinin də tamam fərqli olması istisna deyil. Siz özünüz də belə dəyişikliyə məruz qala bilərsiniz. İndi bizim cərrahlar insanı tanınmaz dərəcədə dəyişdirməyi bacarırlar. Bəzən buna zərurət yaranır. Bəzən biz hətta aşağı, yaxud yuxarı ətrafları amputasiya etməli oluruq.

Uinston Martinin monqoloid sifətinə altdan-altdan bir də baxmaqdan özünü saxlaya bilmədi. Heç bir yerdə çarıq izi gözüne dəymədi. Culiyanın rəngi bərk ağardığından üzündəki çillər daha aydın nəzərə çarpırdı. Amma yenə də O`Brayenə çəkinmədən baxırdı. Qız təsdiqedicə ahənglə astadan mızıldandı.

– Yaxşı. Bu barədə artıq danışdıq, – dedi.

Masanın üstündə gümüşü siqaret qutusu vardı. O`Brayen fikri dağınıq halda bir siqaret götürüb qutunu onlara tərəf itələdi. Sonra ayağa qalxıb otaqda var-gəl etməyə başladı. Deyəsən, gəzişəndə fikirlərini daha yaxşı cəmləyə bilirdi. Siqaretə söz ola bilməzdi. Tütün indiyə qədər görmədikləri ipək kimi yumşaq cığaraya bərk və sıx bükülmüşdü. O`Brayen yenidən saatına baxdı.

– Martin, yaxşısı budur, siz mətbəxə qayıdın, – dedi.

– On beş dəqiqədən sonra teleekranı işə salacağam. Amma getməmişdən əvvəl yoldaşlara bir də diqqətlə baxın. Onlarla yenidən görüşəcəksiniz. Mənim isə, yəqin, belə imkanım olmayacaq.

Balacaboy adam bayaq giriş qapısının qabağındakı kimi gözünü onların sifətinə zillədi. Baxışlarında dostcasına münasibətə dəlalət edən heç bir işarə yox idi. Yəqin, sadəcə, zahiri görünüşlərini yadında saxlamağa çalışırdı. Qarşısındakı adamlara heç bir maraq göstərmədiyi, heç bir hiss duymadığı baxışlarından aydın sezilirdi. Bir ara Uinstonu elə gəldi ki, hətta bu sintetik sifətin ifadəsinin dəyişilməsi qeyri-mümkündür. Martin heç bir söz demədən, hətta vidalaşmadan otaqdan çıxıb sakitcə qapını arxasınca bağladı. O`Brayen əlinin birini qara kombinezonunun cibinə qoymuşdu, o birində isə tüstülənən siqaretini tutaraq yenə ortalıqda var-gəl edirdi.

– Siz zülmətdə vuruşacağınızın fərqindəsinizmi? – deyə yenidən söhbətə qayıtdı. – Həmişə zülmət və mübhəmlik içində qalacaqsınız. Hansı məqsədə xidmət etdiyini bilmədiyiniz əmrilər alacaq və heç bir müzakirə açmadan onlara tabe olacaqsınız. Yaxın günlərdə sizə bir kitab göndərəcəyəm. Həmin kitabdan yaşadığınız cəmiyyətin həqiqi mahiyyətini və onu dağıtmaq yollarının strategiyasını öyrənəcəksiniz. Kitabı oxuyub qurtarandan sonra Qardaşlığın tamhüquqlu üzvləri olacaqsınız. Lakin mübarizəmizin ümumi məqsədlərindən və konkret şəraitlə bağlı təcili tapşırıqlardan başqa sizin heç nədən xəbəriniz olmayacaq. Qardaşlıq təşkilatının mövcudluğu barəsində danışdım. Amma onun üzvlərinin yüz nəfər, yoxsa on milyon nəfər olduğunu deyə bilmərəm. Şəxsi əlaqələriniz nəticəsində özünüz də heç vaxt təşkilat üzvlərinin sayının on-on iki

nəfərdən artıq olduğunu iddia edə bilməyəcəksiniz. Sizinlə üç, yaxud dörd nəfər əlaqə saxlayacaq. Adamlar mütəmadi şəkildə yoxa çıxdıqlarından tərkib daim dəyişəcək. İlk dəfə mənim vasitəmlə təşkilata qoşulduğunuzdan bu əlaqə həmişə qorunub saxlanacaq. Aldığınız bütün əmrlər mənədən gələcək. Şəxsən əlaqə saxlamaq zərurəti yaransa, bunu Martin vasitəsilə edəcəyik. Nəhayət, günlərin birində ələ keçərsəniz, hər şeyi boynunuza alacaqsınız. İkinci yol yoxdur. Lakin öz işlərinizdən başqa, etiraf etməyə ayrı günahınız olmayacaq. Yalnız bir ovuc əhəmiyyətsiz adamı ələ verə bilərsiniz. Çox güman, heç məni də sata bilməyəcəksiniz. Çünki həmin vaxta qədər ya ölmüş olacağam, ya da zahiri görkəməmi dəyişib tamamilə başqa adama çevriləcəyəm.

198

O`Brayen hələ də yumşaq xalçanın üstündə var-gəl edirdi. Bədəncə cantaraq olsa da, hərəkətlərində yumşaqlıq və zəriflik sezilirdi. Bunu hətta əlini cibinə qoymağından, yaxud siqareti tutmağından da görmək olurdu. Əslində, O`Brayen fiziki gücdən daha çox, insana inam aşılması və hər şeyə sirayət edən ironik ağılı ilə diqqəti çəkirdi. Özünü nə qədər ciddi aparsa da, təbiətində fanatiklərə xas məhdudluqdan heç bir əsər-əlamət olmadığı aydın görünürdü. Qətl, intihar, zöhrəvi xəstəliklər, amputasiya, sifətin dəyişdirilməsi haqqında danışanda səsinə yüngül istehza notları sezilirdi. Təkcə sözlərlə deyil, səsinin tonu ilə də: "Bu qaçılmazdır, – deyirdi. – Biz gözümüzü qırpmadan zəruri addımlar atacağıq. Həyat yenidən insanların yaşaması üçün yararlı vəziyyətə düşəndən sonra isə belə işlərlə məşğul olmayacağıq". O`Brayenə münasibətdə Uinston heyranlıq, hətta sitayiş həddinə çatdığını hiss edirdi. Bir anlığa Qoldsteynin dumanlı siması da yaddaşından silinmişdi. O`Brayenin qüdrətli çiyinlərinə, kobud cizgili, nahamar, lakin həm də ziyalılıq yağan sifətinə baxanda belə adamın nə vaxtsa məğlub ediləcəyinə inanmaq olmurdu. Onun üstünü açmayacağı fitnə, öncədən sezməyəcəyi təhlükə ola bilməzdi. Hətta Culiyanın da təsirləndiyi aşkar görünürdü. Qız siqaretinin sönməsinə fikir verməyib qulaq kəsilmişdi. O`Brayen davam edirdi:

– Qardaşlıq haqqında yayılan şayiələri siz də eşitmisiniz. Şübhəsiz, bu təşkilatla bağlı öz təsəvvürlərinizi forma-

laşdırmısınız. Yəqin, xəyalınızda geniş gizli şəbəkə, zirzəmilərdə keçirilən məxfi görüşlər, divarlara yazılan vida sözləri, bir-birini əllərinin xüsusi hərəkəti, yaxud parol vasitəsilə tanıyan insanlar canlanıb. Belə şeylər yoxdur. Qardaşlıq üzvlərinin bir-birini tanıması mümkün deyil. Heç bir təşkilat üzvünün üç-dörd nəfər istisna olunmaqla, başqalarının mövcudluğundan xəbər tutması mümkün deyil. Əgər Qoldsteyn özü Fikir Polisinin əlinə keçsəydi, Qardaşlıq üzvlərinin siyahısını, yaxud həmin siyahının izinə düşmək üçün tələb olunan məlumatı verə bilməzdi. Belə siyahı, ümumiyyətlə, yoxdur. Qardaşlığı məhv etmək imkan xaricindədir, çünki o, ənənəvi mənada başa düşülən təşkilat kimi formalaşmamışdır. Onu birləşdirən yeganə təməl ideyadır. İdeya isə məhvedilməzdir. Siz də ideyadan başqa heç nəyə arxalana bilməzsiniz. Heç vaxt yoldaşlarınız olmayacaq. Kimsə sizə ürək-dirək verməyəcək. Ələ keçsəniz, heç kəs sizə kömək etməyəcək. Biz üzvlərimizə heç vaxt yardım göstərmirik. Kiminsə danışmamasına zərurət yarananda görə biləcəyimiz ən böyük iş kameraya gizli yolla ülgüc keçirməkdir. Siz nəticəsiz və ümitsiz həyatla yaşamağa öyrəşməlisiniz. Bacardığınız qədər işləyəcəksiniz, həbs olunacaqsınız, günahlarınızı boynunuza alacaqsınız və sonda öləcəksiniz. Həyatda görəcəyiniz yeganə nəticələr bunlar olacaq. Yaşadığımız dövrdə hər hansı mühüm dəyişikliyin baş verməsi ehtimalı sıfıra bərabərdir. Bu gün biz meytik. Gerçək həyatımız gələcəkdədir. O həyata bir ovuc məzar torpağı, bir yığın sümük kimi daxil olacağıq. Üçrunda çarpışdığımız gələcəyin nə zaman gələcəyini heç kəs bilmir. Bu, min il sonra da ola bilər. İndi nə isə etmək istisna olunur. Biz, sadəcə, sağlam ağılin hüdudlarını addım-addım genişləndirməliyik. Toplu halda fəaliyyət göstərə bilmərik. Yalnız biliklərimizi gizli yolla fərddən-fərdə, nəsil-dən-nəslə ötürməyə gücümüz çatır. Fikir Polisinin gözü qarşısında başqa iş görmək mümkün deyil.

O susdu, bayaqdan bəri üçüncü dəfə qol saatına baxdı.

– Yoldaş, artıq sizin getmək vaxtınızdır, – deyər üzünü Culiyaya çevirdi. – Yox, bir dəqiqə dayanın. Hələ qrafindəki şərabın yarısı qalıb.

Qədəhləri doldurdu, özününkünü yuxarı qaldırdı.

– Yaxşı, indi hansı sağlığa içirik? – deyə bayaqkı yüngül kinayə tonu ilə soruşdu. – Fikir Polisinin məğlubiyyətinin şərəfinə? Böyük Qardaşın ölümünün şərəfinə? Bəşəriyyətin şərəfinə? Gələcəyin şərəfinə?

– Keçmişin şərəfinə! – Uinston dilləndi.

– Keçmiş daha mühümdür, – deyə O`Brayen onun sözlərini təsdiq etdi.

Qədəhləri sona qədər içdilər. Bir dəqiqə sonra Culiya ayağa qalxdı. O`Brayen kabinetin yuxarı başındakı kiçik qutudan götürdüyü yastı, ağ həbi qıza uzatdı, dilinin altına qoymasını tapşırırdı.

– Bu çox vacibdir, – dedi. – Gərək sizdən şərab iyi gəlməsin. Lift xidmətçiləri hər şeyə fikir verirlər.

Qapı Culiyanın arxasınca örtülən kimi, elə bil, onun mövcudluğunu tamam unutdu. Otaqda bir-iki dəfə var-gəl edib dayandı.

200

– İndi bəzi təfərrüatları dəqiqləşdirməliyik, – dedi. – Belə başa düşdüm ki, sizin sığınacağı bənzər bir yeriniz var.

Uinston mister Çarrinqtonun dükanının üstündəki otaq haqqında məlumat verdi.

– İlk vaxtlar işə yaraya bilər. Sonra başqa yer tapırıq. Gizli görüş yerlərini tez-tez dəyişdirmək lazımdır. Kitabın (Uinston hətta O`Brayenin də bu sözü xüsusi vurğu ilə tələffüz etdiyinə diqqət yetirdi) surətini sizə mümkün qədər tez çatdırmağa çalışacağam. Aydınır ki, söhbətin Qoldsteynin kitabından getdiyini başa düşürsünüz. Bir neçə gündən tez əlimdə sərbəst nüsxə olmayacaq. Yəqin, mövcud nüsxələrin sayının çox məhdud olduğunun fərqindəsiniz. Biz kitabı nə qədər sürətlə çap edib yayırıqsa, Fikir Polisi də eyni sürətlə aşkara çıxarıb məhv eləyir. Amma bununla heç nəyə nail ola bilməyəcəklər. Kitabı yox etmək mümkün deyil. Hətta sonuncu nüsxə ələ keçirilib yandırılsa da, biz yaddaşımıza əsaslanıb onu sözbəsöz bərpa edəcəyik. Deyin görüm, işə gedəndə özünüzlə portfel götürürsünüz?

– Çox vaxt götürürəm.

– Portfeliniz nə rəngdədir?

– Köhnə, qara portfeldir. İki qıfilla bağlanır.

– Qara, iki qıfilla bağlanan köhnə portfel... Çox yaxşı. Lap yaxın vaxtlarda, amma təəssüf ki, gününü deyə bilməyəcəyəm, səhər alacağınız tapşırıqların birində yanlış çap

edilmiş söz olacaq. Həmin mətnin təkrar göndərilməsini xahiş edərsiniz. Ertəsi gün işə portfelsiz gəlməlisiniz. Küçədə bir nəfər qolunuza toxunub deyəcək: “Deyəsən, portfelinizi yerə saldınız”. Sizə içərisində Qoldsteynin kitabı olan portfel verəcək. Siz onu iki həftə ərzində oxuyub geri qaytarmalısınız.

Bir müddət susdular.

– Daha iki dəqiqə vaxtınız qalıb, – O`Brayen dedi.
– Biz yenə görüşəcəyik. Əgər... görüşsək.

Uinston onun gözlərinin içinə baxdı.

– Heç zaman qaranlıq olmayan yerdə? – deyə tərəddüdlə soruşdu.

O`Brayen təəccübləndiyini bürüzə vermədən başını tərpətdi.

– Heç zaman qaranlıq olmayan yerdə, – deyə ifadəni arxasında nə gizləndiyini bilən adam kimi əminliklə təkrarladı. – Ayrılmamışdan qabaq deyiləsi bir sözünüz yoxdur ki? Bir istəyiniz? Sualınız?

Uinston fikrə getdi. Soruşulması başqa sual yox idi. Vidalaşma ərafəsində bəlağətli sözlər deməyi isə xoşlamırdı. Qardaşlıq və O`Brayenlə birbaşa əlaqəsi olan mətləblər əvəzinə, fikrinə anasının həyatının son günlərini keçirdiyi yarımqaranlıq mənzil, mister Çarrinqtonun dükəninin üstündəki balaca otaq, şüşə press-papye, çərçivəsi gül ağacından düzəldilmiş qravura kimi bir-biri ilə əlaqəsi olmayan şeylər düşdü. Özündən asılı olmayaraq soruşdu:

– Siz təsadüfən “Mandarinlər, limonlar, Sent-Klement zəng çalar” misraları ilə başlayan köhnə bir şeir eşitməmişiniz ki?

O`Brayen başını tərpətdi. Bir qədər ciddi, hətta təntənəli ahənglə şəri əvvəldən sona qədər əzbər dedi.

*Mandarinlər, limonlar,
Sent-Klement zəng çalar.
Hey zəng çalır San-Martin:
– Qaytar mənə üç fartinq.
Old Baley də cinlənir:
– Borcumu qaytar! – deyir.
– Pullananda qaytarram!
Vurur zəng aram-aram.*

– Siz son misraları da bilirmişsiniz! – Uinston heyrətini gizlətmədi.

– Elədir, son misraları da bilirəm. Məncə, artıq getmək vaxtınızdır. Bir dəqiqə dayanın. Qoy sizə də həb verim.

Uinston ayağa qalxdı. O`Brayen əlini uzatdı. Uinston onun güclü əlinin təması nəticəsində ovcunun sümüklərinin necə şaqıldadığını hiss etdi. Qapıya çatanda çevrilib arxaya baxdı. O`Brayen, deyəsən, artıq onun da mövcudluğunu unutmuşdu. Fikri başqa şeylərlə məşğul idi. Əlini teleekranın düyməsində saxlayıb gözləyirdi. Uinston arxada yaşıl abajurlu lampa ilə işıqlanan masanı, nitqyazarı, hər iki tərəfdə qalaqlanmış sənəd dolu qovluqları gördü. Pərdə bağlanmışdı. Uinston fikirləşdi ki, yarım dəqiqədən sonra O`Brayen Partiyanın mənafeyi naminə gördüyü yarımçıq qalmış işlərə qayıdacaq.

202

IX fəsil

Uinston yorğunluqdan yapışıqana dönmüşdü. Yapışqan lap yerinə düşən söz idi. Bu sözün ağılına haradan gəldiyini xatırlaya bilmirdi. Bədəni təkcə yapışqan kimi boş deyildi, həm də, sanki, şəffaflaşmışdı. Uinstona elə gəlirdi ki, əlini qaldırıb bir tərəfindən baxsa, o biri tərəfini görə bilər. Fasiləsiz əmək orqiyası bütün qanını içmiş, damarlarını qurutmuşdu. Yerində isə yalnız əsəblərdən, sümük və dəridən ibarət bir oyuq buraxıb getmişdi. Hissləri son dərəcə gərilmişdi. Kombinezonu çiyinlərini sürtürdü. Səki ayaqlarını yeyirdi. Hətta əlini açıb yummaq istəyəndə bütün əzələlərini gərməli olurdu.

Beş gündə doxsan saatdan çox işləmişdi. Nazirlikdə hamı eyni vəziyyətdə olmuşdu. Artıq avral¹ başa çatmışdı. Daha elə bir işi qalmamışdı. Sabah səhərə qədər heç bir Partiya tapşırığı yox idi. Vaxtının altı saatını gizli otaqlarında, qalan doqquz saatını isə evdə – yataqda keçirə bilərdi. Günorta günəşinin yandırıcı şüaları altında çirkli küçə ilə tələsmədən mister Çarrinqtonun dükanına tərəf gedirdi. Hərdənbir patrulların olub-olmadığını öyrənmək üçün ətra-

¹ Avral – bütün kollektivin yerinə yetirdiyi təcili və növbədən-kənar iş

fına baxsa da, sövq-təbii ilə bu günortaüstü heç bir təhlükə ilə üzləşməyəcəyini hiss edirdi. Hər addım atanda əlindəki ağır portfel dizinə dəyirdi. Ağrı hissi yuxarıdan-aşağı xəff bir gizilti ilə ayağının dərisinə yayılırdı. Portfeldəki *kitab* idi. Onu altı gün əvvəl götürmüşdü. Amma bu altı gün ərzində kitabı nəinki oxumağa, heç arasını açıb baxmağa da imkan olmamışdı.

Nifrət Həftəsinin altıncı günü – nümayişlər, nitqlər, çağırışlar, şərqilər, şüarlar, bayraqlar, filmlər, mum fiqurlar, təbil gurultuları, şeypur sədalrı, asfalta zərblə çırpılan ayaq tappılırları, tank tırtıllarının tükürpədicı səsi, eskadrilyaların qulaqbatıran uğultusu, top atəşlərinin patıltısı arxada qaldıqdan, neçə gündən bəri hamını bürümüş ictimai orqazm özünün ən yüksək nöqtəsinə çatdıqdan sonra, Avrasiyaya nifrətin yerə-göyə sığmadığı, tədbirin son saatlarında hamının gözü qarşısında dar ağacından asılan iki min nəfər Avrasiya müharibə canisini kütlənin diri-diri parçalamağa hazır dayandığı anda Okeaniyanın heç vaxt Avrasiya ilə müharibə vəziyyətində olmadığı elan edildi. Müharibə İstasiya ilə aparılırdı. Avrasiya isə müttəfiq sayılırdı.

Siyasi kursun dəyişməsi ilə bağlı əvvəlcədən edilmiş xəbərdarlıqdan söhbət gedə bilməzdi. Sadəcə, gözlənilmədən, bir an içərisində düşmənin Avrasiya yox, İstasiya olması faktı aşkara çıxmışdı. Bu xəbər yayılanda Uinston Londonun mərkəzi meydanlarından birində keçirilən mitinqdə iştirak edirdi. Artıq gecə idi. İştirakçıların avazımız sifətləri və qırmızı bayraqlar zəif işığa qərç olmuşdu. Meydana bir neçə min adam toplaşmışdı. Onların arasında, təxminən, min nəfərə yaxın Kəşfiyyatçı geyimində məktəbli də vardı. Qırmızı qumaş çəkilmiş tribunada Daxili Partiyadan olan arıq, balacaboy, uzunqollu, iri və keçəl başının adda-budda yerlərindəki tüklləri vız durmuş natiq çıxış edirdi. Nifrətdən qıvrılan cırtıdanboylu adam əlinin biri ilə mikrofonun boğazından bərk-bərk yapışmışdı, iri sümüklü biləkləri olan o biri əli isə qəzəblə başı üzərindəki havanı yumruqlayırdı. Onun reproduktorlardan metal cingiltisi kimi çıxan səsi saysız-hesabsız vəhşiliklər, qırğınlar, sürgünlər, soyğun və talanlar, qız və qadınlarnın zorlanması, əsirlərə işgəncə verilməsi, mülki əhalinin bombardman edilməsi, təbliğati yalanlar, həyasız təcavüzkarlıq aktları,

xaincəsinə pozulmuş müqavilələr haqqında danışırdı. Bu səsə qulaq asarkən inanmamaq, ardınca isə qəzəbdən dəli olmamaq qeyri-mümkün idi. Hər neçə dəqiqədən-bir meydanın müxtəlif səmtlərində kütlənin hiddəti özünün son həddinə çatırdı. Belə anlarda natiqin səsi eyni anda minlərlə insan boğazından çıxan və vəhşi heyvan nərəsini xatırladan qəzəbli bağırtılar içərisində eşidilməz olurdu. Ən tükürpərdici çığırtilar məktəblilərin toplaşdıqları tərəfdən gəlirdi. Natiq artıq iyirmi dəqiqəyə yaxın danışırdı. Qəflətən Partiya işçilərindən biri tələsik addımlarla tribunaya yaxınlaşdı. Natiqin əlinə bükülü bir kağız dürtüdü. Balacaboy kağızı açıb müqəddiməsiz-filansız oxumağa başladı. Onun səsinə, davranışında, nitqinin məzmununda heç nə dəyişməmişdi. Sadəcə, adlar fərqli idi. Kütlənin arasından səssiz-səmirsiz bir razılıq dalğası keçdi. Okeaniya İstasiya ilə müharibə vəziyyətində imiş! Bir an sonra isə meydanda görünməmiş həyəcan yaşanırdı. Dörd bir tərəfə vurulmuş şüar və plakatların heç biri düz deyildi. Onların yarıdan çoxunda tamam yanlış şəkillər çəkilmişdi. Bu, əsl təxribat idi. Qoldsteynin əlaltılarının işi idi. Plakatların divarlardan qoparıldığı, şüarların cırılib ayaq altına töküldüyü həyəcanlı anlarda qarmaqarışıqlıq düşmüş, mitinqə ara verilmişdi. Sürətlə damlara dırmaşan, bacaların arasından asılmış transparantları qoparıb yerə tullayan Kəşfiyyatçılar dərnəyi üzvləri əsl cəsarət nümunəsi göstərirdilər. İki-üç dəqiqədən sonra hər şey sahmana düşmüşdü. Hələ də mikrofonun boğazından yapışan natiq isə çiyinlərini qabağa verərək boş qalmış əli ilə havanı yumruqlayır, nəfəsini dərmədən ətrafa söz vulkanı püskürürdü. Bir neçə dəqiqədən sonra yeni ünvanı nifrət yağdıran kütlənin intiqam bağırtıları meydanı titrədirdi. Nifrət davam edirdi, sadəcə, hədəf dəyişilmişdi.

İndi meydanda bayaq cərəyan edən hadisələri yada salarkən Uinstonu ən çox heyrətləndirən natiqin cümlənin tən ortasında nəinki çıxışına ara vermədən, hətta sözlərin sırasını dəyişmədən böyük ustalıqla başqa mətləbə keçmək məharəti idi. Həmin anda özü tamamilə başqa məsələ ilə məşğul idi. Qarmaqarışıqlıq yarananda, camaat plakatları cırıb atmağa başlayanda heç sifətini görməyə macal tapmadığı bir nəfər yavaşca çiyinlərinə toxunub: “Bağış-

layın, deyəsən, portfelinizi yerə salmısınız” – demişdi. Uinston heç bir cavab vermədən fikri dağınıq halda portfeli almışdı. Yaxın günlərdə içərisindəkinə baxmaq imkanının olmayacağını yaxşı bilirdi. Miting sona çatanda artıq gecə saat iyirmi üç olmasına baxmayaraq, meydandan birbaşa Həqiqət Nazirliyinə qayıtmışdı. Digər əməkdaşlar da onun kimi iş yerinə dönmüşdülər. Əslində, teleekranın aramsız olaraq adamları işə qayıtmağa çağırmasına heç bir zərurət yox idi.

Okeaniya İstasiya ilə müharibə edir. Okeaniya həmişə İstasiya ilə müharibə vəziyyətində olmuşdur. Son beş ildə meydana çıxan siyasi ədəbiyyatın böyük hissəsi artıq ələ gəlməyəcək dərəcədə köhnəlmişdir. Bütün növ məlumat və sənədlər, qəzetlər, kitablar, broşuralar, filmlər, disklər, fotoşəkillər ildırım sürəti ilə dəyişdirilməlidir. Hələlik rəsmi göstəriş olmasa da, Departament rəhbərlərinin bir həftə ərzində Avrasiya ilə müharibə, İstasiya ilə müttəfiqlik məsələsinin bütün izlərini həmişəlik yox etmək niyyətləri aydın görünürdü. İşin ucu-bucağı görünürdü. Həm də həyata keçiriləcək proses heç vəchlə öz adı ilə adlandırıla bilməzdi. Sənədləşdirmə Departamentinin bütün əməkdaşları günün iyirmi dörd saatından on səkkiz saatını işdə keçirirdilər. Yalnız iki-üç, ən çoxu, dörd saat dincəlmək olurdu. Zirzəmidən yataq dəstləri gətirib koridora düzmüşdülər. Təkərcikli arabalarda yeməxanadan birbaşa kabinələrə buterbrod və “Qələbə” qəhvəsi daşıyırdılar. Uinston hər dəfə qısamüddətli istirahətə gedənə qədər masa üzərində heç bir sənədin qalmamasına çalışırdı. Lakin gözlərini güclə açıb bədənindəki ağrıları çətinliklə dəf edərək geri dönəndə boruşəkili kağız qalaqlarının qar topası kimi masaya töküldüyünü, nitqyazarın üstünü örtüyünü, hətta bir hissəsinin döşəməyə dağıldığını görürdü. Odur ki təzədən işə başlamaq üçün, ilk növbədə, kağız qalaqlarını sahmana salmalı olurdu. Ən çətini görülən işin yaradıcı münasibət tələb etməsi idi. Bəzən, sadəcə, bir adın başqası ilə əvəz edilməsi yetərli olurdu. Hadisələrlə bağlı irihəcmlı məlumatlar isə, əksinə, böyük diqqət və yaradıcı fantaziya tələb edirdi. Müharibəni dünyanın bir hissəsindən başqa hissəsinə keçirmək üçün, ən azı, geniş, hərtərəfli coğrafi biliyə ehtiyac duyulurdu.

Fasiləsiz işin üçüncü günü gözlərində dözülməz ağrılar başlanmışdı. Hər beş dəqiqədən bir eynəyini çıxarıb silməli olurdu. Çəkdikləri zəhmət insanın gücü xaricində olan çətin fiziki işin görülməsinə bənzəyirdi: əslində, boyun qaçıрмаğa da haqqın var, amma hansısa dəli ehtiras səni daim irəli atılmağa səsəyir. Ara-sıra düşünməyə vaxt tapanda nitqyazara diktə etdiyi hər sözün, kimyəvi karan-daşla yazdığı hər kəlmənin ağ yalan olması Uinstonu həyə-canlandırmırdı. Departamentin bütün işçiləri kimi o da daha çox saxtalaşdırmanın mümkün qədər təkmil şəkildə həyata keçirilməsi üzərində baş sındırırdı. Altıncı gün səhər saatlarında kağız axını yavaşdı. Təxminən, otuz dəqiqə ərzində masaya kağız borucuq düşmədi. Sonra yalnız bir sənəd gəldi. Ara yenə kəsildi. Eyni vaxtda hər yerdə işin sona çatmaqda olduğu hiss edilirdi. Departament gizlicə rahat nəfəs aldı. Haqqında heç vaxt heç yerdə danışılmayacaq nəhəng iş başa çatdırılmışdı. İndi heç bir insan övladı yazılı sənədlər əsasında Okeaniyanın Avrasiya ilə müharibə apardığını sübut etmək iqtidarında deyildi. Saat 12-də gözlənilmədən Nazirliyin bütün işçilərinə səhər səhərə qədər istirahət verildiyi bildirildi. Uinston içərisində kitab olan portfeli (işdə onu daim ayaqlarının arasında saxlayırdı, yatanda isə başının altına qoyurdu) götürüb evə yollandı. Üzünü qırıxdı. Suyu isti adlandırmaq çətin olsa da, yorğunluqdan, az qala, hamam otağında yuxuya gedəcəkdi.

Qulunclarını ləzzətlə şaqquddadaraq mister Çarrinqtonun dükanının üstündəki otağa qalxdı. Yorğunluq hələ canından çıxmamışdı, amma yatmaq istəmirdi. Pəncərəni açdı, çirkli kerosinkanı yandırıb qəhvə dəmləmək üçün qazançadakı suyu odun üstünə qoydu. Bir azdan Culiya da gələcəkdi. İndi isə *kitabı* oxumaq lazım idi. Çirkdən qartmaq bağlamış kresloda oturub portfelin qılıfını açdı.

Qalın kitabın əllə düzəldilmiş qara cildində heç bir sərlövə yox idi. Sətirlər bəzi yerlərdə bir-birinin üstünə çıxmışdı. Səhifələrin kənarları didilmişdi, amma asan açılırdı. Görünür, kitab çox əllərdən keçmişdi. Titul vərəqində yazılmışdı:

EMMANUEL QOLDSTEYN

*OLİQARXİK KOLLEKTİVİZMİN
NƏZƏRİYYƏSİ VƏ TƏCRÜBƏSİ*

Uinston oxumağa başladı.

I fəsil

CƏHALƏT – QÜVVƏDİR

Bütün yazılı tarix boyu, çox ehtimal ki, Neolit dövrünün sonundan etibarən, dünyada üç növ – Ali, Orta və Aşağı növ insanlar olmuşdur. Onlar öz aralarında dəfələrlə yenidən bölünmüşdülər, saysız-hesabsız fərqli adlarla dünyaya gəlmişdilər, əsrdən-əsrə sayları arasındakı nisbət, habelə qarşılıqlı münasibətləri dəyişmişdi. Lakin mahiyyət etibarilə cəmiyyətin göstərdiyimiz düzəni heç bir təbəddülata uğramamışdı. Hətta ən cahanşümul sarsıntılardan, ən qarşısıalınmaz dəyişikliklərdən sonra da hara atılmasından asılı olmayaraq, quruluş – haciyatmaz oyunağı kimi öz əvvəlki vəziyyətinə qayıtmışdı.

Adıçəkilən qrupların məqsədləri tamamilə fərqlidir...

Uinston müəllimə ara verdi. İlk öncə, rahat və təhlükəsiz şəraitdə oxuduğuna bir daha əmin olmaq istəyirdi. Otaqda yalnız özü idi: nə teleekran, nə açar dəşiyinə söykənmiş qulaq, nə hər dəqiqə əsəbi halda diksinib çiyini üzərindən arxaya boylanmaq, nə oxuduğun səhifəni əllərinlə örtmək əzabı vardı. Mülayim yay havası yanaqlarını oxşayırdı. Haradasa uzaqdan uşaqların zəif qışqırmaq səsləri gəlirdi. Otaqda isə saat əqrəbinin çıxqılıtsından başqa, heç bir səs eşidilmirdi. Uinston kreslodan yerini rahatladı, ayaqlarını buxarının qabağındakı alçaq məhəccərə qoydu. Kitabı bir deyil, bir neçə dəfə başdan-ayağa qədər sözbə-söz oxuyacağına əmin olan adam kimi ixtiyarı səhifəni açdı. Bu, üçüncü fəslin başlanğıcı idi. Uinston oxumağa oradan davam etdi.

III fəsil
MÜHARİBƏ – SÜLHDÜR

Dünyanın üç fəvqəldövlətə bölünməsi hələ XIX əsrin ortalarına doğru sezilən və zamanla gerçəkləşən hadisə idi. Rusiya Avropanı, Birləşmiş Ştatlar isə Britaniya İmperiyasını öz daxilində əritdikdən sonra fəvqəldövlətlərin ikisi – Avrasiya və Okeaniya yaranmış oldu. Üçüncü fəvqəldövlət – İstasiya isə yalnız aradan xaosluq müharibələrlə dolu on il keçəndən sonra vahid ölkə kimi meydana çıxa bildi. Bu üç fəvqəldövlət arasındakı sərhədlər bəzi yerlərdə hələ də mübahisəlidir, bəzi yerlərdə hərbi əlahının istəyinə uyğun olaraq dəyişir. Lakin ümumilikdə onlar təbii coğrafi sərhədlərə uyğun gəlir. Avrasiya Portuqaliyadan tutmuş Bering boğazına qədər Avropanın bütün şimal hissəsini və Asiya torpaqlarını əhatə edir. Okeaniya Amerika, Britaniya da daxil olmaqla Atlantik adaları, Avstralaziya və Afrikanın cənubundan ibarətdir. Müqayisə baxımından fəvqəldövlətlərin ən kiçiyi sayılan, qərb sərhədləri hələ tam müəyyənləşməyən İstasiyaya Çin və ondan cənubdakı ölkələr, Yapon adaları, Mancuriya, Monqolustan, habelə Tibetin böyük, lakin bəzən nəzarətdən çıxan hissələri daxildir.

Tərkibindəki ərazilərdən asılı olmayaraq, bu üç fəvqəldövlət iyirmi beş ildən bəridir ki, aramsız müharibə aparır. Müharibə isə artıq XX əsrin ilk onilliklərində olduğu kimi, tam ümitsiz və ölümcül qarşıdurma deyildir. İndiki müharibə, əslində, biri digərini məğlub etməyə qadir olmayan, savaştan maddi maraqlı gəlməyən və aralarında ciddi ideoloji fərqlər nəzərə çarpmayan güclərin məhdud məqsədlərlə apardıqları hərbi əməliyyatlardır. Lakin deyilənlər heç bir vəchlə müharibə qaydalarının, yaxud hərbi münasibətin daha şəfqətli, daha cəngavərcəsinə olduğunu düşünməyə əsas vermir. Əksinə, hərbi isterika bütün ölkələrdə davamlı və ümumi səciyyə qazanmışdır. Zorakılıq, soyğunçuluq, uşaqların öldürülməsi, əhalinin başdan-başa köləyə çevrilməsi, əsirlərə münasibətdə odda yandırmağa və diri-diri torpağa basdırmağa qədər gedib çıxan amansız rəftar üsulları, az qala, normal hal sayılır. Bütün bunlar düşmən tərəfdən deyil, müharibə aparən ölkənin özü tərəfindən həyata keçiriləndə isə hətta təqdir

olunur. Lakin fiziki baxımdan müharibə əhalinin az hissəsini əhatə edir. Onlar, əsasən, yaxşı təlim görmüş peşəkarlardır. Nəticədə itkilər nəzərəcarpacaq dərəcədə azalır. Hərbi əməliyyatlar sırası vətəndaşların çətinliklə təsəvvür edə biləcəkləri uzaq sərhədlərdə, yaxud dəniz yollarının strateji məntəqələrini qoruyan Üzən Qalalarda aparılır. Sivilizasiya mərkəzlərində müharibə özünü istehlak mallarının davamlı qıtlığından, habelə məhdud sayda adamların ölümünə səbəb olan raket zərbələrindən başqa heç nədə bürüzə vermir. Göründüyü kimi, əslində, müharibənin mahiyyəti dəyişmişdir. Daha dəqiq desək, müharibələrin başlama səbəblərinin zəruriliyi məsələsində dəyişiklik olmuşdur. XX əsrin əvvəllərindəki böyük müharibələr üçün o qədər də əhəmiyyətli görünməyən səbəblər indi daha çox üstünlük qazanmışdır. Nəticədə onlardan fəaliyyət üçün rəhbərlik kimi istifadə edilməyə başlanmışdır.

Müasir müharibənin mahiyyətini anlamaq üçün (daim yeni qruplaşmaların yaranmasına baxmayaraq, aradan keçən müddət ərzində eyni müharibə davam etmişdir), ilk növbədə, onun həlledici əhəmiyyət daşmadığına diqqət yetirmək lazımdır. Üç fəvqəldövlətdən heç birini hətta qalan ikisinin hərbi ittifaqı sayəsində də işğal etmək mümkün deyil. Onların qüvvələri, təxminən, bərabərdir, təbii müdafiə potensialları isə tükənməzdir. Avrasiya özünün intəhasız əraziləri ilə, Okeaniya Atlantik və Sakit okeanların genişliyi ilə, İstasiya torpaqlarının məhsuldarlığı və əhalisinin işgüzarlığı ilə etibarlı müdafiə olunur. Digər tərəfdən maddi sərvət uğrunda müharibənin artıq heç bir mənası qalmamışdır. İstehsalatın bir-birini tənzimlədiyi qarşılıqlı təminatlı iqtisadi sistemlərin yaranması nəticəsində əvvəlki müharibələrin başlıca səbəbi olan bazarlar uğrunda mübarizə sona çatmışdır. Xammal ehtiyatlarına nəzarət üçün aparılan rəqabət, keçmişdə olduğu kimi, ölüm-dirim məsələsi sayılmır. Çünki fəvqəldövlətlərin üçü də ehtiyac duyduqları xammalın, demək olar ki, hamısını öz ərazilərində təmin edəcək qədər böyük və zəngindir. Müharibələrin birbaşa iqtisadi məqsədlərinə gəldikdə isə indi savaşı daha çox ucuz işçi qüvvəsinə sahib olmaq uğrunda aparılır. Fəvqəldövlətlərin sərhədləri arasında onların heç birinin daimi nəzarətində qalmayan, bucaqları Tanjer, Brazzavil, Darvin və Honkonq olmaqla, təxminən,

dördbucaqlını xatırladan böyük ərazi mövcuddur. Dünya əhalisinin, təxminən, beşdəbir hissəsi bu ərazidə yaşayır. Hər üç fəvqəldövlət bu sıx məskunlaşmış bölgələrə, habelə şimaldakı buzlu yüksəkliklərə sahib olmaq üçün aramsız mübarizə aparır. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, əslində, fəvqəlgüclərin heç biri mübahisəli ərazilərə tam nəzarət edə bilmir. Həmin ərazinin müxtəlif hissələri daim əldən-ələ keçir, onun bu və ya digər hissəsinin gözlənilməz maneərlər nəticəsində xaincəsinə qəsb olunması imkanı oyundaşların aramsız şəkildə dəyişmələrini diktə edir.

210

Bütün mübahisəli ərazilər qiymətli mineral ehtiyatlarla zəngindir. Bəziləri isə zəruri bitki məhsullarının, məsələn, soyuq iqlim şəraitində nisbətən bahalı üsullarla, əsasən də sintez yolu ilə əldə olunan kauçukun vətənidir. Ən başlıcası isə onlar ucuz işçi qüvvəsinin qeyri-məhdud ehtiyatlarına malikdir. Ekvatorial Afrikanı, Yaxın Şərq ölkələrini, Şimali Hindistanı, yaxud İndoneziya arxipelaqını nəzarətdə saxlayan dövlət, əslində, həm də cüzi maaş almaqla ağır işlərdə çalışan yüz milyonlarla insanın malına və canına sahib olur. Bu ərazilərin artıq rəsmən kölə halına salınmış əhalisi daim bir işgəlcimin əlindən digərinin əlinə keçir, neft mədəni, yaxud daş kömür yatağı kimi amansızcasına istismar olunur. Məqsəd isə daha çox silah-sursat istehsal etmək, daha böyük ərazilər tutmaq, daha çox işçi qüvvəsinə sahib olmaq, onların ucuz əməyi hesabına yenidən daha sürətlə silahlanmaq, daha çox ərazilər ələ keçirməkdir. Beləcə proses arasıkəsilmədən davam edir. Hərbi əməliyyatların heç vaxt mübahisəli ərazilərin hüdudlarından kənara çıxması xüsusi qeyd olunmalıdır. Avrasiyanın sərhədləri Konqo çayı hövzəsi və Aralıq dənizinin şimal sahilləri arasında irəli-geri dəyişir. Hind okeanındakı adalar və Sakit okean davamlı şəkildə gah Okeaniyanın, gah da İstasiyanın nəzarətində olur. Avrasiya ilə İstasiyanı bir-birindən ayıran Monqolustanda vəziyyət heç vaxt sabitləşmiş. Şimal qütbündə hər üç fəvqəldövlət hələlik məskunlaşmayan və tədqiq olunmamış böyük ərazilərə iddia edir. Lakin qüvvələr nisbəti ümumən bərabər səciyyə daşıyır. Hər üç fəvqəldövlətin həyati əhəmiyyət kəsb edən əraziləri isə həmişə toxunulmaz qalır. Üstəlik, dünya iqtisadiyyatı Ekvator xətti ətrafında istismar olunan insanların əməyinə heç

bir ehtiyac duymur. Çünki onlar mövcud cəmiyyəti heç nə ilə zənginləşdirmirlər. Nə istehsal olunursa, hamısı müharibəyə sərf edilir. Müharibədə əsas məqsəd isə həmişə növbəti müharibə üçün daha yaxşı hazırlıq görməkdən ibarətdir. Əhalinin kölə əməyi, sadəcə, arası-kəsilməz müharibələrin sürətini daha da artırmağa xidmət edir. Amma bir məsələ də var ki, hətta bu kölələr olmasaydılar da, bəşər cəmiyyətinin quruluşu, habelə onu mövcud vəziyyətdə saxlamağa imkan verən proseslər indikindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməzdi.

Müasir müharibənin əsas məqsədi (*ikifikirlilik* prinsipinə müvafiq olaraq bu məqsəd Daxili Partiyanın rəhbər heyəti tərəfindən eyni vaxtda həm qəbul, həm də inkar edilir) ümumi həyat səviyyəsini yüksəltmədən hər bəşərinin mallarını tam şəkildə istehlak etməkdən ibarətdir. XIX əsrin sonlarından etibarən, sənaye cəmiyyətlərində izafi istehlak mallarından hansı üsullarla xilas olmaq məsələsi, üstüörtülü şəkildə də olsa, gündəlikdə dayanırdı. İndi, insanların çoxunun çətinliklə bir qarın dolusu yemək tapdığı şəraitdə izafi məhsulun taleyi ilə bağlı əndişə öz təxirəsalınmazlığını itirmişdir. Hətta süni dağıdıcı proseslər baş versəydi belə, bu məsələ yenidən diqqət mərkəzində dayana bilməzdi. 1914-cü ildən əvvəlki cəmiyyətlə müqayisədə indiki dünya ac, səfil, çırpacaq və tənəzzülə uğramış dünyadır. Həmin dövr insanların təxəyyüllərində canlandırdıqları xoşbəxt gələcəklə müqayisədə üzləşdiyimiz mənzərənin kədərliliyi və çıxılmazlığı daha aydın nəzərə çarpır... XX əsrin əvvəllərində gələcək cəmiyyətin heyrətamiz dərəcədə zəngin, nizamlı, ahəngdar və cəlbədicə obrazı – şüşə, polad və qar kimi ağ betondan ibarət şəffaf, parlaq dünyanın modeli, az qala, hər bir savadlı adamın düşüncəsinə hakim kəsilmişdi. Elm və texnika görünməmiş sürətlə inkişaf edirdi. İnkişafın gələcəkdə də eyni sürətlə davam edəcəyi düşüncəsi hamıya təbii görünürdü. Lakin gözləntilər özünü doğrultmadı. Səbəb bir tərəfdən aramsız müharibə və inqilabların gətirdiyi fəlakətlərdə, o biri tərəfdən isə elmi-texniki tərəqqinin empirik təfəkkür tərzindən asılı olmasında idi. Sərt qayda-qanunlara əsaslanan cəmiyyətdə isə belə təfəkkür mövcudluğunu qoruya bilməzdi. Bütünlükdə, çağdaş dünya əlli il əvvəl olduğundan daha bəsitdir. Əlbəttə, tam geri qalmış ərazilərdə müəyyən irəliləyiş olub, müharibə

və polis nəzarəti ilə bağlı sahələr inkişaf etdirilib. Lakin bütünlükdə təcrübə və ixtiralar dövrü ömrünü başa vurub. Əllinci illərin nüvə müharibələrinin nəticələrini aradan qaldırmaq isə heç vaxt mümkün olmayacaq. Bir sözlə, sənayeləşmənin yaratdığı təhlükələr hələ də mövcuddur. Maşınlar meydana çıxan andan ayıq düşüncə sahibləri ağır əl əməyinə, habelə insanlar arasındakı qeyri-bərabərliyə əsas etibarilə son qoyulduğunu anladılar. Əgər sənayeləşmənin uğurlarından bu istiqamətdə məqsədyönlü istifadə edilsəydi, bir neçə nəsil sonra aclıq, üzücü əmək, antisaniitariya, savadsızlıq və xəstəliklərlə həmişəlik üzülüşmək olardı. Hətta məqsədyönlü istifadə edilməməsinə, cəmiyyət üzvləri arasında bölünməyən maddi nemətlər istehsalına cəlb olunmasına baxmayaraq, maşın adı insanın həyat səviyyəsini XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərindəki əlli ildə görünməmiş dərəcədə yüksəltmişdi.

212

Lakin maddi nemətlərin ümumi artımının iyerarxik cəmiyyəti məhv etməklə (həqiqətən də, bu, məhvə bərabərdir) hədələdiyi də unudulmamalıdır. Hamının qısa iş günündən yararlandığı, yaxşı qidalandığı, hamamı və soyuducusu olan mənzildə yaşadığı, avtomobil, hətta təyyarə sahibinə çevrilə bildiyi dünyada qeyri-bərabərliyin ən çox nəzərə çarpan, bəlkə də, ən vacib forması aradan qalxır. Əgər cəmiyyət belə ümumi rifaha nail olsa, o zaman sərvətin xüsusi əhəmiyyəti qalmayacaq. Şübhəsiz, şəxsi sərvət və həzlər baxımından bütün *nemətlərin* bərabər bölündüyü, *hakimiyyətin* isə sayca az, lakin çox böyük imtiyazlara malik kastanın əlində qaldığı cəmiyyətin mövcudluğunu təsəvvür etmək mümkündür. Lakin real həyatda belə cəmiyyət öz sabitliyini uzun müddət qoruyub saxlaya bilməz. Çünki hamı eyni dərəcədə təminatlı həyat və asudə vaxt kimi nemətlərdən yararlansa, onda ehtiyacdan kütləşmiş böyük bir insan kütləsi savadlanmaq fikrinə düşəcək, həyat haqqında düşünmək imkanı qazanacaq. Nəticədə isə tez, ya gec imtiyazlı kastanın cəmiyyətdə heç bir rol oynamadığını anlayacaq, onu öz yolundan süpürüb atacaq. Bir sözlə, iyerarxik cəmiyyət yalnız yoxsulluq və cəhalət bünövrəsi üzərində yüksələ bilir. XX əsrin əvvəllərində bəzi mütəfəkkirlərin arzuladıqları kimi, yenidən kənd keçmişinə qayıtmaq isə əməli həll yolu sayıla bilməz. Bu təmayül artıq bütün dünyada saxta

instinktə çevrilməkdə olan sənayeləşdirmə meyli ilə ziddiyyət təşkil edir. Digər tərəfdən, sənaye baxımından geri qalmış ölkə hərbi cəhətdən də köməksizdir. Həmin vəziyyət isə birbaşa, yaxud dolayısı yolla daha inkişaf etmiş rəqiblərin hakimiyyəti altına düşməyə aparıb çıxarır.

Əmtəə istehsalını məhdudlaşdırmaqla kütlələri yoxsul vəziyyətdə saxlamaq üsulu da özünü doğrultmadı. Həmin vəziyyət kapitalizmin son mərhələsində, təxminən, 1920–1940-cı illər arasında daha aydın şəkildə hiss olunurdu. Əksər ölkələrin iqtisadiyyatında durğunluq başlamışdı. Torpaqlar becərilmir, avadanlıqlar yenilənmirdi. Əhalinin böyük hissəsi iş imkanından məhrum idi. Sadəcə, dövlət xeyriyyəçiliyi hesabına yarıac-yarıtox yaşayırdılar. Lakin bu da nəticədə hərbi gücü azaldırdı. Nəhayət, məhrumiyətlər zərurət ucbatından yaranmadığından müxalifətin kəskin iradlarla meydana çıxması labüd hala çevrilirdi. Söhbət dünyada sərvət artımına yol vermədən sənaye maşınının çarxlarının işlək vəziyyətdə saxlanmasıdır. Mallar istehsal edilməli idi. Amma onların bölüşdürülməsinə yol vermək olmazdı. Təcrübədə bunun yeganə yolu bitib-tükənmək bilməyən müharibələrdir.

Mahiyyət etibarilə müharibə yalnız insan həyatını deyil, insan əməyinin nəticələrini də məhv edir. Müharibə – kütlənin yaşayışını yaxşılaşdırmağa, onu inkişafa qovuşdurmağa imkan verən maddi sərvətlərin dağıdılması, puç olması, səmanın ənginliklərində və dənizin dərinliklərində məhv edilməsidir. Hətta silah-sursat döyüş meydanlarında sıradan çıxmasa da, onların istehsalı insan əməyini boşuna xərcləməyin, əvəzində isə heç nə istehsal etməməyin ən rahat üsuludur. Məsələn, bir Üzən Qalaya sərf olunan əmək bir neçə yüz nəqliyyat gəmisinin hazırlanmasına kifayət edərdi. Sonda həmin Üzən Qala köhnəlib yararsız hala düşür, heç kimə heç bir maddi fayda gətirmədən dağılır, əvəzinə isə böyük zəhmət bahasına yenisinin inşasına başlanılır. Prinsip etibarilə hərbi xərclər əhalinin minimal tələbləri ödənildikdən sonra yerdə qalan vəsaitin hamısının mənimsənilməsinə hesablanır. Vətəndaşların tələbləri isə həmişə gerçək həddən qat-qat aşağı qiymətləndirilir. Nəticədə zəruri tələbat mallarının, ən azı, yarısının xroniki çatışmazlığı daim hiss olunur. Bu da

dövlətə sərf edir. İmtiyazlı təbəqəni həmişə məhrumiyət hüdudunda saxlamaq düşünülmüş siyasətdir. Çünki ümumi qıtlıq və çatışmazlıq hətta kiçik imtiyazların da əhəmiyyətini artırır, qruplar arasındakı fərqlərin hüdudlarını isə genişləndirir. XX əsrin əvvəlləri ilə müqayisədə indi Daxili Partiyanın üzvləri də çətin, asketik həyat tərzini keçirirlər. Lakin aldıkları bəzi imtiyazlar – hər şeylə təchiz olunmuş geniş mənzil, yaxşı geyim, keyfiyyətli ərzaq, əla tütün və bahalı içkilər, iki-üç qulluqçu, fərdi avtomobil, yaxud helikopter onları Kənar Partiya üzvlərindən yerlə göy qədər fərqləndirərək başqa dünyanın sakinlərinə çevirir. Kənar Partiya üzvü də, öz növbəsində, “prol” adlandırdığımız ən kasıb təbəqə üzərində oxşar üstünlüklərə malikdir. Mövcud vəziyyət mühasirəyə alınmış şəhərin sosial mühitini xatırladır. Çünki orada da zənginliklə yoxsulluq arasındakı fərq kimin bir tikə iyələnmiş at ətini tapa bilməsi ilə müəyyən olunur. Digər tərəfdən, müharibə vəziyyətinin mövcudluğu və onun doğurduğu təhlükələr bütün hakimiyyətin kiçik qrupun əlində cəmlənməsini təbii hala, hətta labüd xilas yoluna çevirir.

Müharibə, göründüyü kimi, zəruri israfçılığa imkan verir. Həm də bunun psixoloji cəhətdən məqbul yolla həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Prinsip etibarilə insanların izafi əməyini məbəd və ehramların ucaldılmasına, dərin quyuların qazılıb yenidən doldurulmasına, hətta sonradan yandırılması şərtilə külli miqdarda əmtəə istehsalına yönəltmək daha asan yol olardı. Lakin bu yolla iyerarxik cəmiyyətin emosional deyil, yalnız iqtisadi bazasını yaratmaq mümkündür. Məsələ təkcə kütlələrin əxlaq və davranışında deyil. Başları işə qarışdığı müddət ərzində onların hansı əhvali-ruhiyyədə olmalarının əhəmiyyəti yoxdur. Söhbət Partiyanın özünün mənəvi vəziyyətindən gedir. Partiyanın ən mütəvazi üzvündən də yüksək peşəkarlıq, zəhmətsevərlik, hətta bəlli çərçivədə intellekt tələb edilməlidir. Eyni zamanda, onun məhdud düşüncəli, cahil və fanatik olması, davranışının daim qorxu, nifrət və pərəstiş əsasında, bütpərəstlik səviyyəsinə çatan sitayişin üstündə köklənməsi təmin olunmalıdır. Başqa sözlə desək, mental durumu müharibə şəraitinə tam uyğun gəlməlidir. Belə olduqda, ölkənin, həqiqətən də, müharibə edib-etməməsinin heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

Qəti qələbə çalmaq mümkün olmadığından cəbhədə vəziyyətin yaxşılığı, yaxud bərbadlığı da önəmli deyil. Yeganə vəzifə müharibənin arasıksilməzliyinin təmin olunmasıdır. Partiyanın daim öz üzvlərindən tələb etdiyi, müharibə şəraitində isə daha asanlıqla nail olduğu xəbərcilik və satqınlıq ümumi xarakter alır, daha yüksək mövqə tutanlar isə imkanlarını daha da genişləndirirlər. Məhz bu səbəbdən də Daxili Partiyada hərbi istəriyə və düşməyə nifrət hissi özünü daha kəskin büruzə verir. Rəhbər vəzifədə çalışan Daxili Partiya üzvü müharibə ilə hər hansı xəbərin gerçəkliyi əks etdirmədiyini mütləq bilir. Müharibənin, sadəcə, qazanlı oyuna çevrildiyindən, yerli-dibli aparılmadığından, yaxud tam fərqli məqsədlər naminə aparıldığından xəbər tutur. Lakin belə məlumatlar *ikifikirlilik* vasitəsilə asanlıqla neytrallaşdırılır. Başqa sözlə desək, Daxili Partiyanın hər üzvü müharibənin gerçəkliyinə, mütləq qələbə ilə başa çatacağına, Okeaniyanın bütün Yer kürəsinin şəriksiz ağası olacağına sarsılmaz inam bəsləyir.

Daxili Partiyanın bütün üzvləri gələcək qələbəyə əhkam kimi yanaşırlar. Qələbənin üstün qüvvənin yardımı ilə ərazilərin daha da genişləndirilməsi, yaxud yeni, qarşısızılmaz silah ixtirası sayəsində əldə olunacağını düşünürlər. Yeni silah axtarışı fasiləsiz davam etdirilir. Həm də bu, elmi axtarış və nəzəri təfəkkürün öz mövqələrini qoruyub saxladığı əzsaylı intellektual fəaliyyət sahələrindən biridir. İndi Okeaniyada klassik mənada elm, demək olar ki, mövcud deyil. Yenidildə, ümumiyyətlə, “elm” sözü yoxdur. Keçmiş dövrlərin bütün elmi nailiyyətlərinin əsaslandığı empirik təfəkkür metodu ingsosun əsas prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil edir. Hətta texniki tərəqqi də nəticələri yalnız insanın hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırmağa ehtiyac duyulan sahələrdə baş verir. İnsan həyatı ilə bağlı faydalı sənətlər baxımından dünya ya bir yerdə dayanır, ya da geri gedir. Tarlaları at qoşulmuş kəndlərlə şumlayırlar, kitabları isə maşınlar yazır. Lakin hakimiyyət üçün həyatı əhəmiyyətə malik sahələrdə – hərbi sənayedə və casusluq şəbəkəsinin yaradılmasında hələ də empirik metodu təqdir edirlər, yaxud, ən azı, mövcudluğuna dözürlər. Partiyanın iki məqsədi var: bütün Yer kürəsini ələ keçirmək və sərbəst düşüncə imkanlarını birdəfəlik məhv etmək! Qarşısına qoyduğu məqsədlərə çatmaq

üçün Partiya iki mühüm problemin həllində maraqlıdır. Birinci, insanın arzusu xilafına onun nə düşündüyünü öyrənmək, ikinci, əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən bir neçə saniyə ərzində yüz milyonlarla adamın məhvinə nail olmaq. Aparılan elmi araşdırmaların əsas hədəfi bunlardır. İndiki dövrün alimi ya mimika, jest və intonasiyaların səciyyəsinə incəliklərinə qədər öyrənərək tibbi preparatlar, şok terapiyası, hipnoz və işgəncələr yolu ilə insanın dilindən həqiqəti qoparmağa çalışan psixoloqla inkvizitorun hibrididir, ya da öz ixtisasının həddləri daxilində insanı kütləvi şəkildə həyatdan məhrum etmək yollarını axtaran kimyaçı, fizik və bioloqlardır. Sülh Nazirliyinin Braziliya meşələrində, Avstraliya düzənliklərində, Antarkikanın insan ayağı dəyməyən adalarında gizlədilmiş nəhəng laboratoriya və sınaq poliqlonlarında alimlər dayanmaq bilmədən çalışırlar. Onlardan bəziləri gələcək müharibələrin yerini planlaşdırır, digərləri daha sürətli raketlər, daha dağıdıcı gücə malik partlayıcı maddələr, daha möhkəm zireh işləyib hazırlayır, üçüncülər Yer kürəsinin bütün bitki örtüyünü məhv etməyə yetəcək miqdarda boğucu qazların və suda həll olunan zəhərlərin, hər cür immuniteti dağıtmağa qadir xəstəlik mikroblarının kəşfi üzərində çalışır, dördüncülər okeanın ənginliyinə baş vuran sualtı qayıq kimi yer qatının dərin laylarına enə bilən nəqliyyat vasitəsi, yaxud aerodrom və aviadaşıyıcı gəmilərdən asılı olmayan təyyarə quraşdırmağa can atır, beşincilər isə xüsusi linzalar vasitəsilə yüz min kilometrərlə uzanan ucsuz-bucaqsız kosmik səmada Günəş şüalarını toplayıb lazımı səmtə istiqamətləndirmək, yaxud Yer nüvəsinin dərinliklərinə nüfuz etməklə süni zəlzələlər yaratmaq kimi əlçatmaz ideyaların tətbiqə yararlılığını öyrənirlər.

Hələlik layihələrin hər hansı birinin tətbiqinə yaxınlaşmaq mümkün olmamışdır. Fövqəldövlətlərin heç biri digəri ilə müqayisədə nəzərəcarpacaq üstünlük qazana bilməmişdir. Amma işin maraq doğuran tərəfi başqadır: bu dövlətlərin üçü də indiki axtarışlar nəticəsində əldə edə biləcəklərindən daha güclü, daha dağıdıcı silaha – atom bombasına malikdir. Partiya, əski adəti üzrə, qorxunc silahın müəllifliyini öz adına yazsa da, ilk atom bombası 1940-cı illərdə meydana çıxmış, on il sonra isə geniş miqyasda istifadə edilməyə başlanmışdı.

O zaman, əsasən, Rusiyanın Avropa hissəsində, Qərbi Avropa və Şimali Amerikada yerləşən mühüm sənaye mərkəzlərinə yüzlərcə bomba atılmışdı. Nəticədə bütün ölkələrin hakim dairələri yenidən atom silahından istifadə edildiyi təqdirdə mütəşəkkil cəmiyyətə, eləcə də özlərinin hakimiyyətinə son qoyulacağını anlamışdılar. Bundan sonra ortada həttə formal razılaşma olmasa da, atom bombardmanları dayandırılmışdı. Hazırda hər üç fəvqəldövlət müharibəni nə vaxtsa öz keyrinə başa çatdırmaq imkanına ümid bəsləyərək atom bombalarının hazırlanmasını, nüvə silahı ehtiyatlarının artırılmasını davam etdirir. Bütünlükdə isə son otuz-qırx ildə hərbi sənəti, əslində, yerində saymışdır. Doğrudur, keçmiş dövrlə müqayisədə indi helikopterlərdən daha çox istifadə olunur. Qırıcı təyyarələri geniş miqyasda pilotsuz qurğular əvəz etməkdədir. Nisbətən müdafiəsiz döyüş gəmiləri öz yerlərini batırılması mümkün olmayan Üzən Qalalara vermişdir. Lakin digər sahələrdə inkişaf o qədər nəzərəçarpan deyildir. Məsələn, tank, sualtı qayıq, mərmii, pulemyot, həttə tüfəng və əl qumbarası kimi döyüş vasitələrindən yenə əvvəlki qaydada istifadə edilir. Mətbuat və teleekranda qanlı döyüşlər haqqında çoxsaylı məlumatlar verilsə də, keçmiş vaxtların bir neçə həftə ərzində yüzlərcə, minlərcə, həttə milyonlarca insan tələfatı ilə nəticələnən müharibələri artıq təkrarlanmır.

Fəvqəldövlətlərdən heç biri ağır məğlubiyyətlə nəticələnəcək manevrlərə təşəbbüs göstərmir. İrimiqyaslı hərbi əməliyyat dedikdə isə, bir qayda olaraq, müttəfiqin üzərinə gözlənilməz hücum nəzərdə tutulur. Hər üç dövlətin əməl etdiyi, yaxud özünü əməl edirmiş kimi göstərdiyi strategiya eynidir. Bu strategiya döyüş əməliyyatları, danışıqlar və anında istifadə edilən qəfil gedişlər vasitəsilə digər düşmən dövləti hərbi bazaların sıx əhatəsinə almaq, ardınca dostluq sazişi imzalamaq və şübhələr dağılına qədər illər boyu sülh şəraitində yaşamaqdan ibarətdir. Sülh dövründə bütün strateji məntəqələrdə atom başlıqları olan raketlər quraşdırmaq, vaxtı çatanda isə düşməni cavab imkanından məhrum edən ani və sarsıdıcı zərbə endirmək nəzərdə tutulur. Yalnız bundan sonra yeni hücumla hazırlaşmaq üçün digər dünya dövlətləri ilə dostluq müqavilələri bağlamaq olar. Planın başdan-başa xəyal üzərində qurulduğunu, həyata keçirilməsinin qeyri-mümkünlüyünü

söyləməyə lüzum yoxdur. Digər tərəfdən, Ekvator xətti və Şimal qütbü çevrəsindəki mübahisəli əraziləri çıxmaq şərtilə heç yerdə hərbi əməliyyatlar aparılmır. İndiyə qədər düşmən ərazisinin işğalı faktına təsadüf edilməmişdir. Fövqəldövlətlər arasında bəzi sərhədlərin qeyri-müəyyənliyi də bununla izah olunur. Məsələn, Avrasiya üçün coğrafi cəhətdən Avropanın bir hissəsi olan Britaniya adalarını işğal etmək çətin deyildir. O biri tərəfdən, Okeaniya öz sərhədlərini Reynə, hətta Vislaya qədər genişləndirə bilər. Lakin o zaman, haqqında danışılmasa da, tərəflərin hamısının əməl etdiyi prinsip – mədəni bütünlük prinsipi pozulmuş olardı. Əgər Okeaniya əvvəllər Fransa və Almaniya kimi tanınan əyalətləri tutarsa, icrası fiziki baxımdan çətin olan problem – bütün sakinləri məhv etmək zərurəti yaranardı. Yaxud mədəni inkişaf baxımından, təxminən, Okeaniya ilə eyni səviyyədə olan yüz milyonluq xalqı assimilyasiya etmək lazım gələrdi. Fövqəldövlətlərin hər üçünün qarşısında eyni problem dayanır. Hərbi əsirlər və rəngli kölələrlə müəyyən ünsiyyət istisna olunmaqla xaricilərlə hər hansı əlaqəyə yol verilməməsi onların mövcudluğu üçün son dərəcə zəruridir. Hətta müəyyən vaxta qədər rəsmi müttəfiq sayılan dövlətə də həmişə böyük şübhə ilə yanaşılır. Əsirləri çıxmaq şərtilə Okeaniya sakini heç vaxt Avrasiya, yaxud İstasiya sakinini görə bilmir. Xarici dillərin öyrənilməsi yasaqdır. Əgər Okeaniya sakini xaricilərlə ünsiyyətə girsəydi, onların da özü kimi insan olduqlarını, aldığı məlumatların çoxunun isə həqiqətə uyğun gəlmədiyini öyrənərdi. O zaman yaşadığı bağlı dünyanın qapıları açılardı, Okeaniya insanının vətəndaş əxlaqının təməlinə çevrilən qorxu, nifrət və xudbinlik hissi bir anda havaya buxarlanardı. Odur ki hər üç fövqəldövlət İrannın, yaxud Misirin, Yava adasının, yaxud Seylonun nə vaxt kimin əlinə keçməsindən asılı olmayaraq, əsas sərhədləri raketlərdən başqa heç bir qüvvənin aşmaması prinsipinə dönmədən əməl edir.

Bu prinsipin əsasında haqqında heç vaxt danışılmayan, lakin anlayışla qarşılanan və nəzərə alınan amil – hər üç fövqəldövlətdə həyat şərtlərinin eyni olması amili dayanır. Okeaniyada hakim təlim İngsos, Avrasiyada neobolşevizm adlanır. İstasiyada isə bu təlim, adətən, “Ölüm Kultu” kimi tərcümə olunan Çin

istilahlı ilə ifadə edilir. Təxminən, “Şəxsiyyətin məhvi” mənasını verir. Okeaniya sakininin digər iki təlimin əsasları haqqında hər hansı bilgi alması qadağandır. Lakin okeaniyalıların həmin təlimləri əxlaqi və insani hisslərdən olan vəhşi oyunbazlıq kimi lənətləmələri hər vasitə ilə təşviq edilir. Əslində, bu üç fəlsəfi təlim bir-birindən fərqlənmir. Onların təməlinə çevrildikləri ictimai sistemlərin isə, ümumiyyətlə, fərqi yoxdur. Hər yerdə eyni piramidaşəkilli quruluş, yarımallah – rəhbər qarşısında eyni sitayiş, müharibəyə xidmət edən eyni iqtisadiyyat mövcuddur. Göründüyü kimi, üç fəvqəldövlət bir-birini fəth edə bilmədikləri kimi, nəticə etibarilə, virtual qələbədən də üstünlük qazanırlar. Əksinə, münaqişəni davam etdirdikləri müddət ərzində onlar bir-birini ayaqda saxlayır, baş-başa söykənmiş üç dərzi kimi bir-birinə dayaq olurlar. Hər üç fəvqəldövlətin hakim dairələri nələri etmək və nələri etməmək lazım olduğunu yaxşı bilirlər. Onlar qarşılına dünyanı ələ keçirmək məqsədi qoymuşlar. Eyni zamanda, başa düşürlər ki, müharibə davamlı və qələbəsiz aparılmalıdır. Dövlətlərin heç birinin işğala uğramaq qorxusu olmadığından gerçəkliyin inkarı istər ingosun, istərsə də digər düşüncə sistemlərinin səciyyəvi xüsusiyyətinə çevrilmişdir. Burada yenə də əvvəldə dediklərimizi xatırlatmağa lüzum yaranır: davamlı prosesə çevrilən müharibə, təbiətini və simasını dəyişmişdir.

Keçmiş dövrlərdə müharibə mahiyyəti etibarilə gec, ya tez qəti qələbə, yaxud məğlubiyyətlə başa çatırdı. Bundan başqa, müharibə cəmiyyətə mövcud reallıqlarla əlaqə saxlamaq imkanı verən əsas vasitələrdən biri idi. Hökmdarlar həmişə təbəələrinə gerçəkliklə bağlı yanlış təsəvvürlər aşılamağa çalışırdılar. Eyni zamanda, hərbi gücün əhəmiyyətini azaltmağa yönələn heç bir illüziyanı yaxın buraxmırdılar. Məğlubiyyət öz arxasınca müstəqilliyin itirilməsini, yaxud digər arzuolunmaz nəticələri gətirə bilədisə, son dərəcə ciddi sığortalanmaq zəruri idi. Fiziki faktları inkar etmək olmaz. Fəlsəfədə, dində, etikada, siyasətdə iki dəfə iki beş bərabər ola bilər. Lakin təyyarə, yaxud tüfəng istehsalı zamanı iki dəfə iki mütləq dörd etməlidir. Qeyri-fəal millətlər gec, ya tez əsarət altına düşürlər. Həqiqi fəaliyyət isə heç vaxt illüziyalara əsaslanmamalıdır. Fəaliyyət qabiliyyətinə yiyələnmək üçün mütləq keçmişin dərslərini öyrənmək

lazımdır. Bunun üçün keçmişdə baş vermiş mühüm hadisələrlə bağlı dəqiq bilgilərə ehtiyac var. Qəzetlər və tarix kitabları həmişə tərəfkeş olub. Bu gün həyata keçirilən saxtalaşdırılma keçmişdə mümkün ola bilməzdi. Müharibə həmişə sağlam ağıln mühafizəçisi idi. Bu işlə, əsasən, hakim təbəqə məşğul olduğundan hərbi də onların keşiyində daha möhkəm dayanırdı. Müharibəni ya udmaq, ya da uduzmaqdan başqa yol olmadığından heç bir hakim təbəqə özünü məsuliyyətsiz apara bilməzdi.

220

Lakin müharibə uzun müddət davam edəndə təhlükəliliyini itirir. Hədsiz uzanan müharibədə hərbi zərurət anlayışı da yoxa çıxır. Nəticədə texniki tərəqqi dayana bilər. Ən aşkar faktları da nəzərə almamaq, yaxud inkar etmək imkanı yaranar. Əvvəldə də gördüyümüz kimi, adına elm deyilə biləcək tədqiqatlar hələlik yalnız müharibə məqsədləri ilə davam etdirilir. Mahiyyətinə gəldikdə isə həmin tədqiqatlar xam xəyaldan başqa bir şey deyil. Üstəlik, onların nəticəsizliyi də heç kimi əndişələndirmir. İşgüzarlığa, hətta hərbi istedadı daha xüsusi ehtiyac duyulmur. Okeaniyada Fikir Polisini çıxmaq şərtilə bütün fəaliyyət sahələri yarımçıq qalmışdır. Fövqəldövlətlər məğlubedilməz olduqlarından özlərini, az qala, ayrıca kainat sayırlar. Belə şəraitdə isə artıq istənilən əqli zorakılığa asanlıqla yol verilə bilər. Reallıq yalnız gündəlik yaşam qayğıları ilə öz mövcudluğunu bürüzə verir: yemək, içmək, haradasa daldalanmaq, əyninə bir şey geyinmək lazımdır, zəhərli maddələri udmaq, yuxarı mərtəbənin pəncərəsindən birbaşa küçüyə addımlamaq olmaz və s. Həyatla ölüm, fiziki həzlə ağrı arasında fərq var. Amma yalnız bu qədər! Həm xarici aləmlə, həm də tarixi keçmişlə təmasdan təcrid edilən Okeaniya vətəndaşı kosmik çəkisizlik şəraitinə düşən insana bənzəyir. O, aşağının, yaxud yuxarının yerini təyin edə bilmir. Belə dövlətlərin başçıları isə Firona və Sezara da nəsis olmayan mütləq hakimiyyətə malikdirlər. Onların yeganə qayğısı çətinlik yarandığı təqdirdə təbəələrinin kütləvi şəkildə aclıqdan ölmələrinə imkan verməmək, hərbi məşinını rəqiblərininki ilə eyni səviyyədə saxlamaqdan ibarətdir. Bu minimumlar əldə edildikdən sonra həmin hakimi-mütləqlər gerçəkliyi istədikləri şəkllə salana qədər başdan ayağa, ayaqdan başa çevirə bilirlər.

Beləliklə, keçmiş müharibələrin meyarları da bu hərbi-siyasi aksiyanın fırıldaq olduğunu söyləməyə əsas verir. İndiki müharibələr buynuzları müəyyən bucaq altında çıxan, bu səbəbdən də bir-birini yaralaya bilməyən bəzi məməli heyvanların savaşına bənzəyir. Lakin müharibə qeyri-real olsa da, mənasız deyil. Müharibə izafi nemətləri udur, iyerarxik cəmiyyətin ehtiyac duyduğu xüsusi mənəvi atmosferin qorunub saxlanmasına imkan verir. Göründüyü kimi, müharibə artıq sırf daxili iş çevrilmişdir. Keçmişdə əksər ölkələrin hakim dairələri ümumi maraqlar naminə hərbin dağıdıcı gücünü məhdudlaşdırmağa çalışsalar da, hər halda, müharibə aparırdılar və qələbə çalan tərəf məğlubdan bac-xərac alırdı. Bizim dövrdə isə hakim dairələr qətiyyənlə bir-birinə savaş açmırlar. Sadəcə, hər bir imtiyazlı qrup öz əleyhdarlarına qarşı döyüşür. Belə müharibənin məqsədi ölkə ərazisini işğaldan azad etmək deyil, mövcud quruluşu qoruyub saxlamaqdır. Ona görə də “müharibə” məfhumunun özü müəyyən yanlışlıq yaradır. Əgər belə demək mümkündürsə, müharibə daimi xarakter aldıqdan sonra artıq hərbiilik anlamını itirmişdir. Müharibənin Neolit dövründən XX əsrin əvvəllərinə qədər bəşəriyyətə göstərdiyi xüsusi təzyiq artıq yoxa çıxmış və tamam başqa forma ilə əvəz olunmuşdur. Əgər üç fəvqəldövlət bir-birinə qarşı müharibə aparmaq əvəzinə toxunulmaz sərhədləri daxilində əbədi sülh şəraitində yaşasaydı, nəticə yenə də eyni olacaqdı. Onlar xarici təhlükənin ayıldıcı təsirindən azad şəkildə öz qapalı kainatlarında yaşamağa davam edəçkdilər. Əslində, daimi sülh də daimi müharibənin eyni olacaqdı. Partiya üzvlərinin əksəriyyəti məsələni çox səthi anlasa da, “MÜHARİBƏ SÜLHDÜR!” Partiya şüarının əsas məğzi budur.

Uinston bir anlıq mütaliyəyə ara verdi. Gurultu eşidildi – deyəsən, haradasa uzaqda mərmə partladı. Əlində qadağan olunmuş kitab teleekransız otaqda oturmağın ləzzəti Uinstonun canına yağ kimi yayılırdı. Təkliyi və sakitliyi də bədənindəki yorğunluq, kreslonun yumşaqlığı, pəncərədən içəri dolub yanağını oxşayan meh kimi fiziki şəkildə hiss edirdi. Kitab onu məftun etmişdi, daha doğrusu, inamını möhkəmləndirmişdi. Müəyyən mənada yeni heç

bir şey öyrənməmişdi, amma ən cəlbədicə cəhət də elə bu idi. Dağınıq fikirlərini nizama sala bilsəydi, Uinstonun demək istədiyi mətləblər bu kitabda şərh olunmuşdu. Kitab onun ağılına bənzəyən bir aqlın məhsulu idi. Lakin əsər müəllifinin aqlı qat-qat güclü, sistemli idi, qorxu nə olduğunu bilmirdi. Uinston düşündü ki, ən yaxşı kitablar insanın bildiklərini ona çatdıran kitablardır. Bayaq yarımçıq qoyduğu birinci fəslə qayıtmaq istəyirdi. Eyni anda pilləkəndə Culiyanın ayaq səsləri eşidildi. Qızı qarşılamaq üçün kreslodan qalxdı. Culiya qəhvəyi rəngli alət çantasını döşəməyə tullayıb Uinstonun boynuna sarıldı. Bir həftədən çox idi ki, görüşmürdülər.

– *Kitab* məndədir, – deyə bir-birindən aralanan kimi Uinston xəbəri çatdırdı.

222

– Hə, götürmüşsən? Yaxşı, – Culiya xüsusi maraqla göstərmədən dilləndi. Dərhal da qəhvə dəmləmək üçün kerosinkanın önündə dizləri üstə döşəməyə çökdü.

Yataqda yarım saat vaxt keçirəndən sonra yenə kitabla bağlı söhbətə qayıtdılar. Axşam havası kifayət qədər sərin olduğundan adyalı üstlərinə çəkmişdilər. Aşağıdan yenə tanış mahnı səsi və daş döşəmədə əks-səda verən dikdaban çəkmələrin taqqıltısı eşidilirdi. Uinstonun ilk gəlişində gördüyü bürüncü rəngli qolları Normandiya sütunlarını xatırladan nəhəng qadın, elə bil, indiyə qədər həyətdəki yerindən tərpənməmişdi. Elə gün yox idi ki, o gah sıxacaları dodaqları arasında tutaraq, gah da gur səslə sevimli mahnısını oxuyaraq həyətdə təkne ilə zivə arasında addımlayıb paltar sərməmiş olsun. Culiya böyrü üstə çevrildi. Deyəsən, artıq yuxuya gedirdi. Uinston döşəməyə düşmüş kitabı götürüb çarpayının baş tərəfində oturdu.

– *Kitabı* oxumaq lazımdır, – dedi. – Sən də oxumalısan. Qardaşlığın bütün üzvləri onu oxumalıdırlar.

– Sən oxu, – qız gözlərini açmadan dilləndi. – Bərkədən oxu. Belə daha yaxşıdır. Sonra getməmişdən qabaq mənə də danışarsan.

Saatın əqrəbləri altını, yəni 18-i göstərirdi. Qarşıda hələ üç-dörd saat vaxtları vardı. Uinston kitabı dizinin üstə rahatlayıb oxumağa başladı.

I fəsil

CAHİLLİK – QÜVVƏDİR

Bütün yazılı tarix boyu, çox ehtimal ki, Neolit dövrünün sonundan etibarən, dünyada üç növ – Ali, Orta və Aşağı növ insanlar olmuşdur. Onlar öz aralarında dəfələrlə yenidən bölünmüşdülər, saysız-hesabsız fərqli adlarla dünyaya gəlmişdilər, əsrdən-əsrə sayları arasındakı nisbət, eləcə də bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətləri dəyişmişdi. Lakin mahiyyət etibarilə cəmiyyətin qeyd etdiyimiz düzəni heç bir təbəddülata uğramamışdı. Hətta ən cahanşümul sarsıntılardan, ən qarşısızalmaz dəyişikliklərdən sonra da bu quruluş hara atılmasından asılı olmayaraq, ilkin vəziyyətini alan hacıyatmaz oyuncağı kimi əvvəlki düzənini bərpa etmişdi.

223

- Culiya, yatmamısan? – Uinston soruşdu.
 - Yox, əzizim, qulaq asıram. Oxu. Gözəldir.
- Uinston qaldığı yerdən davam etdi:

Bu üç qrupun məqsədləri tamamilə fərqlidir. Ali təbəqənin niyyəti ucaldığı mərtəbədə qalmaqdır. Orta təbəqə yerini Ali təbəqə ilə dəyişmək istəyir. Aşağı təbəqəyə gəldikdə isə o, daim ağır zəhmət altında əzildiyindən təsadüfdən-təsadüfə gündəlik həyatın hüdudlarından kənara baxmaq imkanı əldə edir və müəyyən məqsəd ətrafında birləşməyi bacaranda bütün ayrı-seçkiliklərin aradan qaldırıldığı, hamının bərabər olduğu cəmiyyət haqqında düşünür. Beləliklə, tarix boyu əsas cizgiləri həmişə eyniyyət təşkil edən mübarizə döndönə-təkrarlanır. Uzun əsrlər boyu Ali təbəqənin hakimiyyətinə heç bir təhdid hiss olunmur. Lakin tez, ya gec elə məqam gəlir ki, Ali Təbəqə ya özünə inamını, ya məharətli idarəçilik qabiliyyətini, ya da hər ikisini birdən itirir. Onda özünü azadlıq və ədalət uğrunda mübariz kimi qələmə verməklə Aşağı təbəqənin də rəğbətini qazanmış Orta təbəqə yuxarıların hakimiyyətini devirir. Məqsədinə çatdıqdan sonra o, Aşağı təbəqəni yenidən əvvəlki kölə vəziyyətinə qaytarır, özü isə Ali təbəqəyə çevrilir. Bu arada iki təbəqənin birindən, yaxud hər ikisindən qopub ayrılanlar yeni Orta təbəqə kimi formalaşır və mübarizə

təzədən qızıdır. Üç təbəqədən yalnız Aşağı təbəqə heç vaxt, hətta müvəqqəti də olsa, məqsədlərinə çata bilmir. Tarix boyu maddi tərəqqinin əldə edilmədiyini söyləmək böyük mübaliğə olardı. Hətta bu gün, tənəzzül dövründə də adi bir adam maddi cəhətdən özünün bir neçə əsr əvvəlki soydaşından qat-qat yaxşı yaşayır. Lakin maddi rifah halının yaxşılaşması, davranış qaydalarının yumşalması, istənilən islahat və inqilabların həyata keçirilməsi bəşəriyyəti bərabərlik ideyasına bir millimetr də yaxınlaşdırma bilməmişdir. Aşağı təbəqənin fikrincə, tarixi dəyişikliklərin heç biri köhnə sahiblərin yeniləri ilə əvəzlənməsindən başqa məna kəsb etməmişdir.

XIX əsrin sonlarında eyni sxemin dəfələrlə təkrarlanması müşahidəçilərin çoxuna bəlli oldu. Bunun ardınca tarixi dövrü proses kimi təfsir edən, qeyri-bərabərliyin isə cəmiyyətin dəyişməz qanunu olduğunu sübuta yetirməyə çalışan elmi məktəblər meydana çıxdı. Təbii ki, əvvəllər də həmin təlimin tərəfdarları vardı. Lakin onun məhz indiki şəkildə təqdimi əhəmiyyətli dəyişiklik idi. Keçmişdə cəmiyyətin iyerarxik quruluşunun zəruriliyinə yaranan ehtiyac, ilk növbədə, Ali təbəqənin istəklərinə cavab verirdi. Belə bir cəmiyyətin vacibliyi haqqında krallar və zadəganlar, kilsə xadimləri, vəkillər, habelə tüfeyli həyat sürən digər boşboğazlar vəz oxuyurdular. Qara camaata isə məzar evindən o tərəfdəki xəyali dünyada mükafat vəd olunur, bu yolla başlarının altına yastıq qoyulurdu. Hakimiyyət uğrunda mübarizə apardığı dövrdə Orta təbəqə azadlıq, ədalət, qardaşlıq kimi şüarlardan tez-tez istifadə edirdi. Sonra isə insanların qardaşlığı ideyasından hələlik heç bir hakimiyyəti olmayan, amma tezliklə onu ələ keçirəcəklərinə ümid bəsləyən adamlar yararlanmağa başladılar. Artıq deyildiyi kimi, keçmişdə Orta təbəqə də inqilablarını bərabərlik bayrağı altında edirdi. Köhnələr hakimiyyətdən devrildikdən sonra isə azadlıq vəd edənlər yeni despotik rejim qururdu. Ancaq indi yeni Orta təbəqə öz despotizmini əvvəlcədən elan etmişdir. Sosializm XIX əsrin əvvəllərində yaransa da, əslində, antik dövrün qul üsyanlarından üzü bəri mövcud olan fikir təliminin son halqası kimi meydana çıxmışdır. Çox güman, elə buna görə də o, ötən əsrlərin Utopizmi ilə dərin əlaqələrə malikdir. Lakin sosializmin 1900-cü illərdən sonra yayılan bütün təmayüllərində insanların

azadlığı və bərabərliyi ideyasından get-gedə daha açıq şəkildə imtina olunmağa başlanmışdır. Əsrin ortalarında meydana çıxan yeni hərəkatlar – Okeaniyadakı ingsos, Avrasiyadakı neobolşevizm, habelə İstasiyadakı Ölüm Kultu cərəyanı artıq şüurlu şəkildə qarşılıqlı qeyri-azadlığın və qeyri-bərabərliyin əbədiləşdirilməsi məqsədini qoymuşdular. Bu yeni hərəkatlar, təbii ki, əvvəlki təlimlərdən əmələ gəlib, onların adlarını yaşatmağa meyillidirlər, sözdə eyni ideologiyaya sadıq qalırlar. Amma yeni təlimlərin hamısının ümdə məqsədi lazım bildikləri anda inkişafı dayandırmaq və tarixi dondurmaqdan ibarətdir. Tarix saatının əqrəbi daha bir dəfə tərpnəmli və əbədi durdurulmalıdır. Həmişəki kimi Orta təbəqə Ali təbəqəni devirəcək, sonra özü Ali təbəqə olacaq. Lakin düzgün seçilmiş strategiya bu dəfə Ali təbəqəyə statusunun dəyişilməzliyini əbədi qorumaq imkanı verəcəkdir.

Yeni doktrinaların meydana çıxması həm tarixi biliklərin zənginləşməsi, həm də XIX əsrdən əvvəl rüşeym halında qalmış tarixilik hissənin qüvvətlənməsi ilə bağlıdır. Tarixin dövrü inkişaf prosesi indi daha anlaşılıqlı idi, yaxud belə görünürdü. Əgər proses anlaşılın idisə, deməli, həm də dəyişə bilən idi. Amma daha dərin qatdakı prinsiplial səbəb XX əsrin əvvəllərində artıq insanların bərabərliyi ideyasının gerçəkləşməsinin texniki baxımdan mümkünliyündə özünü göstərirdi. Aydın məsələdir ki, insanlar fitri istedad mənasında əvvəlki kimi yenə də bərabər deyildilər, özünün müəyyən qabiliyyətləri ilə bir insanı başqası ilə müqayisədə yenə də üstün vəziyyətdə ola bilirdi. Lakin sinfi fərqlər və maddi qeyri-bərabərliklər əvvəlki kimi kəskin şəkildə təzahür etmədi. Keçmiş əsrlərdə sinfi fərqlər yalnız labüd deyil, həm də arzuolunan sayılırdı. Sivilizasiyaya yiyələnmənin əvəzi qeyri-bərabərliklə ödənməmişdi. Maşın əməyinə əsaslanan sənaye istehsalının inkişafı isə vəziyyəti daha da dəyişdirdi. Doğrudur, hətta bu şəraitdə də insanlar yenə əvvəlki kimi fərqli işləri yerinə yetirirdilər. Amma onların fərqli sosial, yaxud iqtisadi səviyyədə yaşama zərurəti aradan qalxmışdı. Odur ki hakimiyyətə gəlməyə çalışan yeni qruplar bərabərlik fikrinin artıq ülvi idealdan qorxunc təhlükəyə çevrildiyini düşünürdü. Dinc və ədalətli cəmiyyətin qeyri-mümkün göründüyü ibtidai dövrlərdə

insanlara bərabərlik fikrini tələq etmək daha asan idi. Qanunların basqısı və ağır əməyin mövcud olmadığı yer üzündəki cənnətdə birgə yaşamaq ideyası min illər boyu insanların xəyalını məşğul etmişdi. Hətta istənilən tarixi dəyişiklikdən öz xeyirləri üçün yararlanmağı bacaran qruplar belə, bu xülyanın təsirindən tam uzaqlaşa bilməmişdi. Fransız, ingilis və Amerika inqilablarının varisləri insan hüquqları, söz azadlığı, qanun qarşısında bərabərlik kimi dəbdəbəli ibarələrə inanırdılar, hətta müəyyən mənada davranış və hərəkətlərini elan etdikləri prinsiplərə uyğunlaşdırmaq istəyirdilər. Lakin XX əsrin qırxıncı illərinə doğru siyasi fikrin bütün əsas təmayülləri artıq avtoritar səciyyə almışdı. Məhz yer üzərində cənnət ideyasının həqiqətə çevrilməsi imkanı yarananda insanlar onu dəyərdən salmışdılar. Adından və istiqamətindən asılı olmayaraq, hər yeni siyasi təlim insanları geriyyə – iyerarxik quruluşa, hüquqların məhdudlaşdırılmasına aparırdı. Təxminən, 1930-cu illərdə, artıq despotik münasibətin sərtləşməyə başladığı dövrdə uzun müddət, bəzi məsələlərlə bağlı hətta yüz illər qabaq yaddan çıxarılmış təcrübə – məhkəmə qərarı olmadam həbsə atmaq, kütlənin gözü qarşısında edam etmək, hərbi əsirləri kölə kimi işlətmək, lazımı ifadələrin alınması məqsədi ilə işgəncə vermək, girov götürmək, bütöv xalqları doğma torpaqlarından köçürmək yenidən adi hala çevrildi. Özlərini mütərəqqi fikirli, ziyalı sayan adamlar isə nəinki bu özbaşınalığa dözümlü yanaşmağa, hətta tərəfdar çıxmağa başladılar.

Bütün Yer kürəsini bürüyən milli mücadilələr, vətəndaş müharibələri, inqilab və əksinqilablardan, sadəcə, on il sonra ingsos, eləcə də onunla rəqabət aparən təlimlər püxtələşmiş siyasi nəzəriyyələrə çevrildi. Lakin bu nəzəriyyələrə qədər də eyni əsrin əvvəllərində ümumi şəkildə totalitar adlandırılan biləcək müxtəlif sistemlər meydana çıxmışdı. Ümumi xaosdan doğulacaq dünyanın əsas cizgiləri artıq aydın görünməkdə idi. Bu dünyada kimin ağılıq edəcəyi də eyni dərəcədə aydın idi. Yeni aristokratiya, əsasən, bürokratlardan, alimlərdən, texniki ziyalılardan, həmkarlar ittifaqları rəhbərlərindən, ictimai xadimlərdən, sosioloqlardan, müəllimlərdən və peşəkar siyasətçilərdən təşəkkül tapırdı. Mənşələri etibarilə yaxşı maaşlı orta təbəqədən, yaxud fəhlə sinfinin yuxarı qatından çıxmış bu adamları mərkəzləşmiş dövlət və

inhisarçı sənayenin qısır dünyası ərəşəyə gətirmiş, bir yerə toplamışdı. Keçmiş dövrlərdəki müxalifləri ilə müqayisədə onlar çox da acgöz deyildilər, cah-calala o qədər də meyl göstərmirdilər. Lakin tam bir hakimiyyət hərisi idilər. Ən başlıcası isə nə istədiklərini bilirdilər, müxalifəti yerlə-yeksan etməkdə böyük əzmkarlıq göstərirdilər. Sonuncu amil, xüsusilə, həlledici rol oynayırdı. Bu günün reallıqları ilə müqayisədə keçmişin bütün əzazillikləri dişsiz və qətiyyətsiz hərəkət təsiri bağışlayırdı. Lakin hakim dairələr həmişə müəyyən həddə qədər liberalizm ideyalarına yoluxmuş olurdular. Özlərinə hər yerdə müəyyən çıxış yolu saxlamağa çalışırdılar. Hadisələrin yalnız zahiri tərəfi ilə maraqlanırdı, təbəələrinin nə düşündüklərinə qətiyyətlə əhəmiyyət vermirdilər. Çağdaş meyarlar baxımından hətta orta əsrlərin Katolik kilsəsi daha çox dözümlülük nümayiş etdirirdi. Əsas səbəblərdən biri keçmişdə dövlətin vətəndaşları daimi nəzarətdə saxlaya bilməməsi ilə bağlıdır. Mətbu sözün yaranması ictimai fikri yönəltməyi daha da asanlaşdırdı. Radio və kino isə prosesi xeyli sürətləndirdi. Televiziyanın inkişafı, eyni cihaz vasitəsilə eyni anda dalğaların həm qəbul edilməsinə, həm də ötürülməsinə imkan yaradan texniki tərəqqi şəxsi həyatın mövcudluğuna son qoydu. Hər bir vətəndaş, daha dəqiq desək, ən azı, izlənməsinə zərurət yaranan hər bir vətəndaş bütün fərqli məlumat kanalları kəsilməklə günün iyirmi dörd saatını polisın gözü qarşısında və rəsmi təbliğatın təsiri altında keçirməli olur. Tarixdə ilk dəfədir ki, sadəcə, dövlətin niyyətlərinə tabelik təmin edilməyib, həm də bütün vətəndaşların yekdil fikir birliyi əldə olunub.

Əlli-altmışıncı illərin inqilablar dövründən sonra, həmişə belə hallarda olduğu kimi, cəmiyyət Ali, Orta və Aşağı təbəqə şəklində yenidən bölündü. Yeni Ali təbəqənin təmsilçiləri daha sələfləri kimi əlhavasına hərəkət etmirdilər. Onlar təhlükəsizliklərini qorumağın yollarını yaxşı bilirdilər. Kollektivçiliyin oliqarxiya üçün ən etibarlı zəmin olması çoxdan məlumdur. Sərvəti və imtiyazları qüvvələrin birləşdirilməsi yolu ilə daha yaxşı qorumaq mümkündür. Şəxsi mülkiyyətin ləğvi ilə bağlı orta əsrlərdə atılan addım, əslində, bütün sərvətlərin daha məhdud dairədə cəmləşməsinə imkan yaradırdı. Yeganə fərqli yeni sahiblərin ayrı-ayrı fərdlər deyil,

mütəşəkkil qruplar olması idi. Fərdi qaydada Partiya üzvü bəzi şəxsi əşyalardan başqa, heç nəyə malik deyil. Kollektiv şəkildə isə Partiya Okeaniyada hər şeyin sahibidir. Partiya bütün ehtiyatları nəzarətdə saxlayır, onlardan özü istədiyi kimi istifadə edir. İnqilabdan sonra Partiya, demək olar ki, müxalifətin müqaviməti ilə üzləşmədən hakimiyyəti ələ keçirə bildi. Çünki bütün proses kollektivləşdirmə şüarı altında aparılmışdı. Həmişə elə hesab edirdilər ki, kapitalistlərin var-yoxları əllərindən alınsa, Sosializm öz-özünə qurulacaq. Sorğusuz kapitalistlərin əmlakını müsadirə edirdilər. Fabriklər, şaxtalar, torpaqlar, mülklər, maşınlar – bir sözlə, hər şey onların əlindən alındı. Alınanlar artıq şəxsi əmlak deyildisə, deməli, ictimai əmlaka çevrilmişdi. İlk Sosialist hərəkatı daxilindən yetişən, onun ibarələrini mənimsəyən ingsos, həqiqətən də, Sosialist proqramının əsas müddəasını həyata keçirdi. Təbii ki, buna əvvəlcədən nəzərdə tutduğu və can atdığı üsulla – iqtisadi qeyri-bərabərliyi cəmiyyətin daimi vəziyyətinə çevirmək yolu ilə nail oldu.

Lakin iyerarxik cəmiyyətin uzunömürlülüüyü daha dərin səciyyəyə malikdir. İqtidarda olan qüvvə dörd səbəbə görə hakimiyyətini əldən verə bilər. O ya xarici düşmən qarşısında məğlub olur, ya bacarıqsız idarəçiliyi ilə kütlələri üsyana sövq edir, ya Orta təbəqə arasında güclü və narazı qrupun meydana çıxmasına imkan verir, ya da gücünə və hakimiyyət istəyinə olan inamı itirir. Bu səbəblər bir-birindən təcrid vəziyyətində deyillər. Adətən, onların dördü də həmişə təhlükə mənbəyidir. Həmin təhlükələrdən qoruna bilən qüvvə hakimiyyəti daim əldə saxlayır. İqtidar düşərgəsinin mental durumu da həlledici amillərdən biri sayılmalıdır.

Çağdaş əsrin ortalarından etibarən, birinci təhlükə ümumən mövcud deyil. Dünyanı öz aralarında bölən fəvqəldövlətlərin üçü də, əslində, məğlubedilməzdir; onları yalnız demoqrafik inkişafın zəifliyi nəticəsində yenmək olar. Lakin əlində güclü hakimiyyət toplamış iqtidar üçün bunun qarşısını almaq o qədər də çətin deyildir. İkinci təhlükə də daha çox nəzəri xarakter daşıyır. Kütlələr durduqları yerdə heç vaxt üsyan etmirlər. Təzyiq altında olduqlarına görə isə yerli-dibli üsyan qaldırmırlar. Onlara müqayisə imkanı verilməyənə qədər, ümumiyyətlə, təzyiq altında yaşadıklarının fər-

qinə varmırlar. Keçmiş dövrlərin mütəmadi təkrarlanan iqtisadi böhranlarına, ümumiyyətlə, ehtiyac yox idi və indi belə böhranların yaranmasına yol vermirlər. Lakin heç bir siyasi nəticəsi olmayan genişmiqyaslı digər çatışmazlıqlar meydana çıxıb bilər. Bəzən biz onlara təsadüf edirik. Çünki narazılıqların ifadəsi üçün başqa yol qalmamışdır. Texnoloji tərəqqi sayəsində cəmiyyətdə gizli şəkildə özünü göstərməkdə olan izafi məhsul istehsalı məsələsinə gəldikdə isə o, arasıkəsilməz müharibələr vasitəsilə (III fəslə baxın!) öz həllini tapır. Müharibələr həm də cəmiyyətdəki ictimai ruhu zəruri istiqamətdə kövrəkləmək baxımından sərfəlidir. Beləliklə, mövcud iqtidar təmsilçilərinin fikrincə, hazırkı şəraitdə yeganə gerçək təhlükə bacarıq və qabiliyyəti olan, amma siyasi proseslərdən kənar qalan, hakimiyyət əclığı keçirən qrupun yaranmasında, habelə həmin qrup daxilində liberalizm və skeptisizm əhvali–ruhiyyəsinin artmasındadır. Başqa sözlə desək, əsas məsələ maarifləndirmə məsələsidir. Bu həm idarəedici qrupun, həm də ondan aşağı səviyyədə dayanan çoxsaylı icraçı dəstələrin şüurunun fasiləsiz şəkildə bəlli qəlibə salınması məsələsidir. Kütlələrin şüuru isə yalnız mənfi təsiri qəbul edir.

Əgər hələ də anlamayanlar varsa, burada deyilənlərdən Okeaniya cəmiyyətinin quruluşu haqqında təsəvvür əldə etmək çətin deyildir. Piramidanın zirvəsində Böyük Qardaş dayanır. Böyük Qardaş büllur kimi təmizdir, güclü və hər şeyə qadirdir. Hər uğur, hər nailiyyət onun adına bağlıdır, tərəqqi, xoşbəxtlik, fəzilət onun rəhbərliyi ilə kütlələrin mübarizəyə ruhlandırılması nəticəsində əldə edilmişdir. İndiyə qədər Böyük Qardaşı heç kim görməyib. O, plakatlardakı simadır, teleekranda səsdir. Onun heç zaman ölməyəcəyini güman etməyə tam əsasımız var. Doğum tarixi ilə bağlı həmişə bir qeyri–müəyyənlik hökm sürmüşdür. Böyük Qardaş Partiyasının özünü dünyaya təqdim etmək üçün seçdiyi obrazdır. Onun başlıca vəzifəsi məhəbbət, qorxu və ehtiram təcəssüm etdirən qüvvə kimi meydana çıxmasıdır. Bu duyğuları isə hər hansı təşkilatdan daha çox, konkret şəxsə münasibətdə hiss etmək asandır. Böyük Qardaşdan sonra Daxili Partiya gəlir. Onun üzvlərinin sayı altı milyon nəfərlə, yaxud Okeaniya əhalisinin iki faizi ilə məhdudlaşır. Daxili Partiyadan sonra Kənar Partiya

gəlir. Əgər Daxili Partiya Dövlətin beynidirsə, Kənar Partiyayı onun əllərinə bənzətmək olar. Daha altda isə, adətən, “prol” adlandırdığımız və əhalinin, təxminən, 85 faizini təşkil edən lal-kar kütlə dayanır. Mövcud təsnifata görə, prollar cəmiyyət iyerarxiyasında ən aşağı pilləni tuturlar. Çünki Ekvatorial əyalətlərin daim bir qalibin əlindən o birinə keçən kölə əhalisini cəmiyyətin sabit, yararlı hissəsi saymaq qeyri-mümkündür.

Prinsip etibarilə bu qruplara üzvlük irsi deyildir. Nəzəri baxımdan Daxili Partiya üzvünün övladı yalnız ailə mənsubluğuna görə həmin Partiyanın üzvü sayıla bilməz. Hər bir şəxsin həm Daxili, həm də Kənar Partiyaya üzvlük məsələsi on altı yaşdan sonra sınaq yolu ilə öz həllini tapır. İrqi ayrılıq-seçkiliyə, yaxud bir əyalətdə doğulanlarla müqayisədə başqa əyalətlərin sakinlərinə hər hansı üstünlük verilmir. Partiyanın ən yüksəkrütbəli təmsilçiləri arasında yəhudilərə və zəncilərə, Cənubi Amerika sakinlərinə, yaxud təmiz-qanlı hindulara təsadüf etmək adi hadisədir. Hər əyalətin idarəedici qurumları, adətən, onun öz sakinləri arasından seçilir. Okeaniyanın heç yerində vətəndaşlar özlərini uzaq paytaxtdan idarə olunan müstəmləkə əhalisi kimi hiss etmirlər. Okeaniyanın paytaxtı yoxdur. Dövlətin nominal başçısının harada olduğunu heç kim bilmir. İngilis dilinin əsas ünsiyyət vasitəsi, Yenidilin isə rəsmi dil olmasına baxmayaraq, onlar hər hansı şəkildə mərkəzləşdirilməmişdir. Hakim dairələr qan qohumluğu ilə deyil, ümumi ehkamlara mənsubluqları ilə birləşiblər. Əlbəttə, cəmiyyət təbəqələşmişdir. Həm də təbəqələşmə, ilk baxışdan, daha çox irsi təsir bağışlayır. Müxtəlif qruplar arasında sosial nərdivanla aşağıya, yaxud yuxarıya hərəkət kapitalizmə, hətta sənayeləşməyə qədərki dövrlə müqayisədə azdır. Partiyanın iki qolu arasında müəyyən mübadilə prosesi gedir. Lakin bu yalnız Daxili Partiyadakı zəif adamlardan xilas olmaq, yaxud Kənar Partiyadakı iddialı şəxsləri zərərsizləşdirmək zərurəti yarananda baş verir. Proletariatın Partiyaya aparın yolu, sözün həqiqi mənasında, bağlıdır. Onların sırasından narazılıqların nüvəsinə çevrilə biləcək bacarıqlı adamları Fikir Polisi, sadəcə, nəzarətə götürür və ləğv edir. Lakin təsvir edilən vəziyyət cəmiyyət üçün prinsipial sayılmır və dəyişməz olaraq qala bilməz. Partiya, sözün köhnə anlamında,

sınıf deyildir. O, qarşısına hakimiyyəti övladlarına ötürmək məqsədi qoymamışdır. Əgər indiki bacarıqlı adamları hakimiyyət zirvəsində saxlamağa başqa yol qalmasa, Partiya tərəddüd etmədən proletariat arasından rəhbər işçilərin bütöv bir nəslini yetişdirməyə hazırdır. Partiyanın irsi amillər əsasında qurulmaması böhran illərində müxalifəti neytrallaşdırmaq baxımından çox önəmli rol oynamışdı. “Sınıf imtiyazlara” qarşı mübarizə aparmağa öyrənmiş köhnə Sosialistlər irsi olmayanın daimiliyinə şübhə edirdi. Onlar oliqarxik varisliyin bioloji seçiyəsinə zərurət duyulmadığını anlamırdılar. Onlar irsi aristokratiyanın həmişə qısaömürlü olduğunu, seçim əsasında formalaşan təşkilatların – məsələn, Katolik kilsəsinin isə mövcudluğunu yüz, hətta min illər boyu davam etdirdiyini başa düşmürdülər. Oliqarxik hakimiyyətin mahiyyəti ata-oğul varisliyində deyil, ölümlərin dirilərə diktə etdiyi müəyyən dünya görüşün və həyat tərzinin davamlılığındadır. Hakim təbəqə yalnız özünə varis təyin etmək səlahiyyətini itirməyə qədər hakim təbəqədir. Partiya isə qanını və genini deyil, özünü əbədləşdirmək haqqında düşünür. Hakimiyyətin *Kimin* əlində olmasının önəmi yoxdur. Əsas iyerarxik quruluşun dəyişməz qalmasıdır.

Dövrümüz üçün seçiyəvi olan bütün inanclar, adət-ənənələr, zövqlər, hisslər, mental münasibətlər yalnız Partiyanın sirlə haləsinin qorunub saxlanmasına, mövcud cəmiyyətin həqiqi simasının hər vasitə ilə gizlədilməsinə xidmət edir. İndiki şəraitdə fiziki baxımdan nəinki qiyama, bu istiqamətdə hətta kiçik təşəbbüsə də imkan yoxdur. Proletarlardan çəkinməyə qətiyyətlə lüzum qalmamışdır. Öz ümidlərinə buraxılmış bu insanlar nəsil-dən-nəslə, əsrdən-əsrə işləyəcək, doğub-törəyəcək və öləcəklər. Onlar nəinki üsyan haqqında düşüncə, hətta dünyanın indikindən fərqli ola biləcəyi fikrini heç vaxt ağıllarına gətirməyəcəklər. Yalnız qabaqcıl sənaye texnologiyası prolların mütəşəkkil səviyyədə maariflənmələri zərurətini yaratsa, onlar təhlükəli qüvvəyə çevrilə bilirlər. Lakin hazırda hərbi və ticari rəqabətə heç bir ehtiyac qalmadığından xalq təhsilinin səviyyəsi getdikcə aşağı düşür. Kütlələrin hansı fikirdə olub-olmamalarının da artıq elə bir əhəmiyyəti qalmamışdır. Hətta indi onlara intellektual azadlıq da vermək olar. Çünki heç bir intellektləri yoxdur. Partiya üzvünə

gəldikdə isə o ən əhəmiyyətsiz məsələlərlə bağlı cüzi dəyişikliklərə də dözümsüzlüklə yanaşır.

Doğulandan ölənə kimi Partiya üzvünün həyatı Fikir Polisinin gözləri önündə keçir. Hətta tək qaldığı anlarda da o heç vaxt, həqiqətən, tək olduğuna əmin deyil. Dəxli yoxdur, o haradadır – yatır, yoxsa oyaqdır, işləyir, yoxsa dincəlir, vanna otağındadır, yoxsa yataqdadır, – özünə bildirilmədən, heç bir xəbərdarlıq edilmədən o, daim nəzarət altındadır. Onun heç bir hərəkəti diqqətdən yayınmır. Onun dostları, əlaqələri, arvadı və uşaqları ilə rəftarı, tək qaldığı anlarda sifətinin ifadəsi, yuxuda dediyi sözlər, hətta orqanizminin qeyri-iradi hərəkətləri diqqətlə öyrənilir. Hərəkət bir yana qalsın, ən xırda şıltaqlığı, vərdişlərindəki dəyişiklik, daxili narahatlığın ifadəsi kimi yozula bilən əsəbi jesti və s. mütləq qeydə alınır. Heç vaxt heç bir məsələdə onun sərbəst seçim haqqı yoxdur. Digər tərəfdən, hərəkətləri qanunla, yaxud hər hansı dəqiq davranış qaydaları ilə tənzimlənmir. Okeaniyada qanun yoxdur. Aşkara çıxarıldığı təqdirdə ölüm hökmü ilə cəzalandırılan fikir və hərəkətlər, əslində, rəsmən qadağan edilməmişdir. Bitib-tükənməyən “təmizləmələr”, tutatutlar, həbslər, işgəncələr, buxara çevirmə əməliyyatları törədilmiş cinayət üçün verilən cəza deyil. Bu, özünəməxsus xəbərdarlıqdır, gələcəkdə cinayət törədə biləcək adamların aradan götürülməsidir. Partiya üzvünün yalnız siyasi baxışları deyil, instinktləri də qaydalara tabe etdirilməməlidir. Ondən tələb olunan baxış və münasibətlərin çoxu hələ prinsipçə tam dəqiqləşdirilməmişdir. Əslində, ingsosun irsən qəbul etdiyi ziddiyyətli məsələlər aydınlaşdırılmadan bütün bu məsələlərin yoluna qoyulması da çətindir. Əgər hər hansı insan təbiət etibarilə mühafizəkardırsa (*Yenidildə xoşgörülü*), o, uzun-uzadı düşünmədən istənilən şəraitdə hansı inancın düzgün, hansı hissin arzu edilən olduğunu özü müəyyən edə biləcəkdir. Lakin bununla belə, hələ kiçik yaşlardan başlayaraq *özümüdür, ağqara, ikiqirlik* kimi Yenidil anlayışları əsasında həyata keçirilən əqli təmrinlər hər hansı məsələ ilə bağlı dərindən fikirləşmək istəyini və qabiliyyətini insanın əlindən birdəfəlik alır.

Partiya üzvü şəxsi hisslərlə yaşamamalıdır, sədaqət və entuziazmı isə heç bir sərhəd tanımamalıdır. O, Partiyanın qüdrət və müdrikiyinə pərəstişində, xarici düşmənlərə və daxildəki satqınlara nifrətində, yeni zəfər-

lərin təntənəsinə inamında heç vaxt sarsılmayan sabitlik nümayiş etdirməlidir. Boz, sevincsiz həyatın doğurduğu narazılığı məqsədyönlü şəkildə ölkə hüdudlarından kənardakı əleyhdarların üzərinə yönəltməyi, habelə Nifrət İkidəqiqəlikləri tipli tədbirlərin köməyi ilə ətraf aləmə yaymağı bacarmalıdır. Ruhun skeptik, yaxud üsyankar əhvali-ruhiyyəli təzahürlərindən doğa biləcək fikirlər isə hər bir şəxsə hələ kiçik yaşlarından təlqin edilən daxili intizam vasitəsilə rüseymindəcə boğulmalıdır. Bu intizamın hətta uşaqların da anlaya biləcəyi ilkin və ən sadə pilləsi Yenidildə *özünüdürdür* adlanır. *Özünüdürdür* – hər hansı təhlükəli fikrin astanasında instinktiv şəkildə özünü dayandırmaq bacarığıdır. Bura heç bir vəchlə analogiyaların mahiyyətinə varmamaq, məntiqi yanlışlıqlara diqqət yetirməmək, ingsosa zidd səsləndiyi təqdirdə ən sadə dəlilləri də yanlış şərh etmək, küfr kimi görünə biləcək fikirlərə nifrət və bərişmazlığı dərhal ortaya qoymaq kimi qabiliyyətlər daxildir. Başqa sözlə desək, *özünüdürdür* xilasedici səfehlikdir. Lakin sadəcə, səfehliklə məsələ bitmir. Əksinə, sirkdəki atlet bədənini idarə etdiyi kimi, mühafizəkar düşüncə də *xoşgörülü* adamdan ağına və düşüncələrinə hakim kəsilmək bacarığını tələb edir. Mahiyyət etibarilə Okeaniya cəmiyyəti Böyük Qardaşın qüdrətli, partiyanın isə müdrik və təmiz olması inancının üzərində yüksəlir. Lakin gerçək həyatda Böyük Qardaş qüdrətli, Partiya isə müdrik və təmiz olmadığından faktlara münasibətdə yorulmadan, usanmadan hər addımbaşı həssaslıq, çeviklik nümayiş etdirmək lazımdır. Bu məsələdə açar-anlayış *ağqaradır*. Əksər Yenidil sözləri kimi *ağqara* kəlməsi də özündə iki zidd anlayışı birləşdirir. Opponentə münasibətdə bu, həqiqəti bir tərəfə buraxıb ağa qara, yaxud qaraya ağ demək bacarığıdır. Partiyaya münasibətdə isə Partiya mənafeyi tələb etdiyi təqdirdə ağ qara, qaranı isə ağ adlandırmaq qətiyyəti nəzərdə tutulur. Lakin sadəcə, sözü demək azdır. Ağın qara olduğuna *inanmağı* bacarmaq, qaranın ağ olduğunu *bilmək* lazımdır. Əksini düşünmək isə həmişəlik yaddan çıxarılmalıdır. Bu da, öz növbəsində, keçmişin arasıkəsilməz şəkildə dəyişdirilməsi zərurətini yaradır. Yenidildə *ikifikirlilik* kimi məşhurlaşan və yuxarıdakı yanaşma tərzlərini özündə ehtiva edən təfəkkür sistemi həmin aramsız dəyişikliyin həyata keçirilməsinə imkan verir.

Keçmişin dəyişdirilməsi iki səbəbdən mühümdür. Onlardan biri ikincidərəcəlidir və əslində, profilaktik səciyyə daşıyır. İkincidərəcəli səbəb proletariat kimi Partiya üzvünün də mövcud şəraitə digər amillərlə birlikdə, həm də hər hansı müqayisə imkanlarından məhrum olduğuna görə dözməsindən ibarətdir. O, tək-cə xarici ölkələrdən deyil, keçmişdən də tam təcrid olunmalıdır. Çünki əcdadlarından yaxşı yaşamasına, həyat səviyyəsinin günü-gündən yüksəlməsinə inanması yalnız bu yolla mümkündür. Lakin keçmiş dəyişdirməyin daha mühüm səbəbi Partiyanın müdrikliyinin və təmizliyinin qorunub saxlanması ilə bağlıdır. Bütün təsadüflərdə Partiyanın fikir və direktivlərinin doğruluğunu sübut etmək üçün nitqlər, statistik rəqəmlər, sənədlər mövcud vəziyyətə uyğun şəkildə dəyişdirilməlidir. Lakin bu zaman siyasi xətdə, yaxud ehkamlarda hansısa dəyişikliyə yol verildiyini heç vəchlə dilə gətirmək olmaz. Çünki nəzəri fikirləri, ən azı, siyasəti dəyişdirmək öz zəifliyini etiraf etmək deməkdir. Məsələn, əgər bu gün düşmən Avrasiya, yaxud İstasiyadırsa (bunun heç bir fərqi yoxdur!), deməli, o, həmişə düşmən olmuşdur. Faktlar bunun əksini deyirsə, faktların özünü dəyişdirmək lazımdır. Beləcə tarix arasıkəsilmədən yenidən yazılır. Həqiqət Nazirliyinin hər gün məşğul olduğu keçmişin saxtalaşdırılması işi rejimin sabitliyini qorumaq baxımından Sevgi Nazirliyinin cəza tədbirlərindən və casusluq fəaliyyətindən az önəmli deyildir.

Keçmişin dəyişkənliyi ingsosun əsas ehkamıdır. Keçmişdəki hadisələrin obyektiv şəkildə mövcud olmadığı sübuta yetirilmiş məsələdir. Bu hadisələr, sadəcə, sənədlərdə və insanın yaddaşında yaşamışdır. Deməli, keçmiş yalnız sənədlərə və xatırlananlara uyğun gələnindir. Bir halda ki Partiya bütün yazılı sənədlər və özünün bütün üzvləri üzərində tam nəzarəti həyata keçirməyə qadirdir, o zaman keçmiş də məhz Partiyanın istədiyi şəkildə olmalıdır. Başqa sözlə desək, keçmiş dəyişkən xarakterə malik olsa da, heç bir təsadüfdə xüsusi dəyişikliyə məruz qalmamışdır. Çünki keçmiş indiki anın tələblərinə uyğun şəkildə yenidən yaradılmışdırsa, deməli, bu, yeni versiyada keçmişin özüdür və başqa heç bir fərqli keçmiş mövcud olmamışdır. Belə yanaşma tərzində hətta eyni hadisənin il ərzində bir neçə dəfə tanınmayacaq dərəcədə dəyişildiyi təsadüflərdə də özünü tamamilə

doğrudur. Çünki hər yeni dəyişiklik anında mütləq həqiqət yalnız Partiyaya bəllidir. Əgər belədirsə, mütləq həqiqət heç vaxtlə mövcud olandan fərqlənə bilməz. O da aydındır ki, keçmişə nəzarət, hər şeydən əvvəl, yaddaşın təmrindənən asılıdır. Bütün yazılı sənədləri bu günlə uyğunlaşdırmaq məsələnin sırf mexaniki tərəfidir. Hadisələrin məhz yenidən təxəyyüldə canlandırılan şəkildə baş verməsinin *xatırlanması* daha vacib məqamdır. Yaddaşları dəyişdirmək, yazılı sənədləri saxtalaşdırmaq lazımdırsa, o zaman haçansa belə işin görüldüyünü *unutmaq* da zəruridir. Əqli qabiliyyət tələb edən hər şey kimi, bu hiyləni də mənimsəmək mümkündür. Partiya üzvlərinin əksəriyyəti, intellekti və mühafizəkarlığı ilə seçilənlərin isə hamısı həmin qabiliyyətə yiyələnir. Köhnə dildə proses, sadəcə, “gerçəkliyin nəzarətdə saxlanması” adlanırdı. Yenidil isə onu *ikifikirlilik* kimi qəbul edir. Əslində, *ikifikirlilik* daha geniş anlayışdır.

İkifikirlilik eyni anda iki əks fikrə malik olmaq və onların ikisini də qəbul etmək məharətidir. Partiya intellektualları yaddaşın hansı istiqamətdə dəyişməli olduğunu yaxşı bilirlər. Bu yolla gerçəkliyə kələk gəldiklərini də əla başa düşürlər. Lakin *ikifikirlilik* vəsiyyətlə həm də özlərində gerçəkliyin dəyişikliyə uğramaması illüziyasını yaradırlar. Proses şüurlu səciyyə daşmalıdır. Əks təqdirdə dəqiqliyi şübhə doğura bilər. Eyni zamanda, şüursuzluq effekti də güclü olmalıdır. Həmin effekt çatışmayanda yalana görə əzab və günah hissi ortaya çıxır. *İkifikirlilik* ingsosun mahiyyətidir. Çünki Partiya qarşıya qoyduğu məqsədə çatmaq yolunda şüurlu yalandan da istifadə edir. Bu isə xüsusi bacarıq tələb edir. Ağ yalan danışmaq və ona səmimiyyətlə inanmaq, işə yaramayan faktı unutmaq və zərurət yarananda yenidən yaddaşın dərinliklərindən eşələyib çıxarmaq, obyektiv gerçəkliyin mövcudluğunu inkar etmək və bütün bu müddət ərzində həmin gerçəkliyin içərisində yaşamaq – bunlar hamısı qaçılmaz zərurətdir. Hətta “*ikifikirlilik*” istilahından istifadə zamanı da mütləq *ikifikirlilik* təcrübəsinə əsaslanmaq vacibdir. Çünki həmin sözü işlədəndə sən gerçəkliyə münasibətdə hiyləyə əl atdığını etiraf etmiş olursan. Lakin ikifikirliliyin növbəti aktı ilə bu düşüncəni yaddaşından silirsən. Beləcə, proses sonsuzluğa qədər davam edir. Həm də yalan həmişə həqiqətdən bir addım irəlidə olur.

Nəticə etibarilə məhz *ikifikirlilik* sayəsində Partiya tarixi məhbəşə salmağa (kim bilir, proses, bəlkə, hələ min il də davam edəcəkdir) nail olmuşdur.

Bütün keçmiş oliqarxiyalar həssaslığın korşalmasına, yaxud çox yumşaq davrandıqlarına görə hakimiyyətdən devrilmişlər. Onlar ya küt və təşəxxüslü olduqlarından yeni şəraitə uyğunlaşmağı bacarmır və taxtdan salınırdılar, ya da liberallıq və qorxaqlıq edir, güc tələb olunan məqamda güzəştə gedir, nəticədə yenə də taxt-taclarını itirirdilər. Başqa sözlə desək, oliqarxiyaları ya şüurluluq, ya da şüurun aşınması məhv edirdi. Partiyanın ən böyük nailiyyəti hər iki şəraitin eyni zamanda mövcud ola bildiyi fikir sistemi yaratmasındadır. Onun hakimiyyəti digər heç bir intellektual zəmin üzərində əbədi ola bilməzdi. İqtidara gələn və hakimiyyətini daimi sürdürmək istəyən qüvvə gerçəklik hissini də dəyişməyə qadir olmalıdır. Hakimiyyətin sirri öz düzlüyünə olan inamla keçmişin səhvlərindən öyrənilmiş Bacarığı birleşdirməkdir.

236

İkifikirlilikdən ən məharətlə yararlananların *ikifikirliliyi* kəşf edən, onu geniş əqli başqatma sisteminə çevirənlərin özləri olduqlarını söyləməyə lüzum yoxdur. Mövcud hadisələr haqqında daha çox məlumata yiyələnənlər bizim cəmiyyətdə də dünyanı olduğu kimi qəbul etmə fikrindən uzaq dayananlardır. Bir sözlə, nə qədər çox bilirsənsə, illüziyalar da o qədər güclüdür. Nə qədər ağıllısan, o qədər də dəlisən. Cəmiyyət sosial pilləkənlə yuxarı qalxdıqca, hərbi isteriyanın müvafiq şəkildə yüksəlməsi də buna əyani misal ola bilər. Müharibəyə daha rəşional münasibət mübahisəli ərazilərdəki məğlub xalqların timsalında müşahidə olunur. Bu xalqlar üçün müharibə onları daim çör-çöp kimi qabağına qatıb qovan dəhşətli sunami kimi bir fəlakətdir. Onların nəzərində kimin qalib gəlməsinin heç bir fərqi yoxdur. Bilirlər ki, ağalarının dəyişməsi gördükləri işin mahiyyətini dəyişdirməyəcəkdir. Yeni ağalar da onlarla eynən köhnələr kimi rəftar edəcəklər. Bizim “prol” adlandırdığımız və nisbətən yaxşı vəziyyətdə olan fəhlələr isə müharibənin fərqiə yalnız təsadüfdən-təsadüfə varırlar. Zərurət yarananda onları qorxu və nifrətlə yoluxdurmaq mümkündür. Özbaşlarına qalanda isə illər boyu müharibə heç yadlarına düşmür. Həqiqi müharibə coşqusu Partiyada, ilk növbədə isə Daxili

Partiyada hiss olunur. Dünyanı fəth etməyin mümkün olmadığını hamıdan yaxşı bilənlər buna hamıdan çox inanırlar. Ziddiyyətlərin – yəni biliklə cahilliyin, riyakarlıqla fanatizmin belə qəribə çulğalaşması Okeaniya cəmiyyətinin fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biridir. Rəsmi təlim təcrübə baxımından buna heç bir ehtiyac duyulmadığı yerlərdə də ziddiyyətlərlə doludur. Məsələn, Partiya sosializm təliminin əsaslandığı bütün prinsipləri inkar edir və ləkələyir. Həm də bunun sosializm naminə edildiyi bildirilir. Partiya fəhlə sinfinə münasibətdə əsrlər boyu görünməmiş nifrət təbliği ilə məşğul olur. Eyni zamanda, üzvlərinin övvəllər fiziki iş adamları üçün nəzərdə tutulan və bu məqsədlə hazırlanan fəhlə palatları – kombinezonlar geyməsi qayğısına qalır. Partiya sistemli şəkildə ailənin birliyini dağıdır. Amma həm də öz liderini ailə yaxınlığının rəmzi kimi qəbul edilmiş Böyük Qardaş adı ilə çağırır. Hətta bizi idarə edən dörd nazirliyin adlarında da faktların həyasızcasına baş-ayaq qoyulması normal hal kimi qəbul edilir. Sülh Nazirliyi müharibə ilə, Həqiqət Nazirliyi yalanla, Sevgi Nazirliyi işgəncə verməklə, Rifah Nazirliyi isə insanları acından öldürməklə məşğul olur. Bu ziddiyyətlər təsadüfi deyil. Sadəcə, ikiüzlülük kimi də dəyərləndirilə bilməz. Bu, hərəkətdə olan *ikifikirlilikdir*. Çünki məhz ziddiyyətlərin bərişdirilməsi qeyri-məhdud hakimiyyətə yol açır. Qədimdən bəri mövcud olan tarixi dövrləşmənin başqa yolu yoxdur. Əgər insanların bərabərliyinə heç vaxt imkan verilməyəcəksə, əgər Ali təbəqə dediyimiz qüvvə öz mövqeyini əbədi qoruyub saxlayacaqsə, onda cəmiyyətin hakim mənəvi durumu da idarə edilən dəlilik olmalıdır.

Lakin burada indiyə qədər, demək olar ki, əhəmiyyət vermədiyimiz bir məsələ qalır. *Niyə* insanların bərabərliyi ideyası təhrif olunmalıdır? Fərz edək ki, prosesin mexanizmi dəqiq təsvir olunmuşdur. Elə isə tarixi müəyyən nöqtədə dondurmağa yönəldilən dəqiq planlaşdırılmış, nəhəng fəaliyyəti doğuran səbəb nədir?

Burada əsas sirtə yaxınlaşırıq. Artıq gördüyümüz kimi, Partiyanın, xüsusən də Daxili Partiyanın ətrafındakı mistik hal *ikifikirliliklə* şərtlənmişdir. Daha dərin qatda isə ilkin motiv, tədqiq olunmamış instinkt gizlənmişdir. Övvəlcə hakimiyyəti qəsb etməyə təkan verən, sonra isə *ikifikirliliyi*, Fikir Polisini, fasiləsiz müharibələri

və quruluşun digər ayrılmaz, zəruri komponentlərini yaradan instinkt. Həmin instinkt...

Səssizlik Uinstonun qulağına yeni bir səs kimi çatırdı. Bayaqdan bəri Culiya da səs-səmir eşidilmirdi. Qız qurşaqdan yuxarı çıpaq halda əlini sifətinin altına qoyub böyrü üstə yuxuya getmişdi. Qara saçları sifətinə tökülmüşdü. Sinəsi eyni ahənglə, aram-aram qalxıb-enirdi.

– Culiya!

Cavab gəlmədi.

– Culiya, yatmışan?

Yenə səs çıxmadı. Qız yatmışdı. Uinston kitabı örtüb ehmalca döşəməyə qoydu. Uzanıb adyalı həm özünün, həm də Culiyanın üstünə çəkdi.

238

Yenə də əsas sirri öyrənə bilmədiyini düşündü. Uinston *neçə* olduğunu bilirdi, amma bütün bunların *niyə* baş verdiyini anlamırdı. Birinci fəsil də üçüncü fəsil kimi, mahiyyət etibarilə yeni heç bir mətləb açmamışdı. Sadəcə, bildiklərinin sistemə salınmasına kömək etmişdi. Amma kitabla tanışlıqdan sonra dəli olmadığına əvvəlkindən daha möhkəm inanırdı. Azlıqda qalmaq, hətta tamam tək olmaq dəliliyə dəlalət edə bilməz. Həqiqət var, bir də yalan var. Əgər sən, az qala, bütün dünya ilə üz-üzə gələrək yenə də həqiqətin tərəfində dayanırsansa, deməli, dəli deyilsən.

Batmaqda olan günəşin sarı şəfəqləri pəncərədən düz yastığının üstünə düşürdü. Uinston gözlərini yumdu. Sifətinə yayılan ılıq gün işığı, Culiyanın istəsə bu dəqiqə qucaqlaya biləcəyi hamar bədəni ona güc və özünənam hissi təlqin etdi. O, təhlükədən uzaq idi, hər şey qaydasında idi. “Sağlam ağıl statistik göstərici deyil”, – deyə mızıldanaraq yuxuya getdi. Bu sözlərdə çox dərin müdriklik gizləndiyini düşünürdü...

X fəsil

Oyananda Uinstonu elə gəldi ki, xeyli yatıb. Lakin köhnə divar saati yalnız 20–30 dəqiqə yuxuladığını göstərirdi. Yenə mürgülədi. Sonra həyətdən qulaqlarının öyrəşdiyi gur mahnı səsi eşidildi:

*Artıq çoxdan yoxdur o xoş arzular,
İlk yaz günü kimi köçüb getdilər.
Ürəkdə nə qədər diləklərim var,
Şirin rəya olub gözdən itdilər.*

Bu səfeh mahnı hələ də dəbdən düşməmişdi. Bütün şəhər onu oxuyurdu. Hətta Nifrət Şərqisini də üstələmişdi. Səsə oyanan Culiya şirin-şirin gərnəşib yataqdan qalxdı.

– Bir şey yemək istəyirəm, – dedi. – Bəlkə, yenə qəhvə dəmləyim? Bu nədir? Hələ bir bax, kerosinka sönmüb, su da soyuyub. – Culiya kerosinkanı qaldırıb silkələdi. – Heç içində neft də qalmayıb.

– Bəlkə, gedib mister Çarrinqtondan istəyəm?

– Təəccüb qalmalı işdir, – qız başını buladı. – Təzəcə doldurmuşdum. Geyinmək lazımdır. Elə bil, hava sərinləşib.

Uinston da qalxıb geyindi. Susmaq bilməyən səsin sahibi isə hələ də oxuyurdu.

*Qoy desinlər mənə, daha az gözlə,
Qoy desinlər mənə, zaman həkimdir.
O acı göz yaşı, o həzin sözlər,
Yenə də qəlbimi simtək inlədir.*

Uinston kombinezonunun kəmərinə bağlayıb pəncərəyə yaxınlaşdı. Günəş artıq evlərin arxasında görünməz olmuşdu. Həyət əvvəlki kimi işıqlı deyildi. Səkiyə döşənmiş daş plitələr yamyaş idi. Sanki, kimsə onları təzəcə yumuşdu. Səmanın bacaların arasından görünən hissəsi elə şəffaf və təmiz idi ki, az öncə onun da yuyulduğunu düşünmək olardı. Qadın yorulmaq bilmədən təkne ilə zivə arasında addımlayırdı. Dodaqlarının arası paltar sancaqları ilə dolub-boşalırdı. Səsi gah yüksəklərə qalxır, gah eşidilməz olurdu. Bir ucdan da aravermədən zivəyə yaş əsgisi asırdı. Uinston fikirləşdi ki, görəsən, qadın paltar yumaqla ailəsini saxlayır, yoxsa iyirmi-otuz nəvəsinin qabağında qulluqçuluq edir? Culiya gəlib yanında dayandı. İkisi də heyranlıq hissi ilə aşağıdakı nəhəng qadına baxırdı. Qadın ayaq barmaqları üzərində dikəlib koppuş qollarını zivəyə uzatdı, at sağrısını xatırladan iri yanbızları arxaya çıxaraq daha yumru

və böyük göründü. Uinston qəflətən onun gözəl olduğunu düşündü. Heç vaxt ağına gəlməzdi ki, çoxsaylı doğuşlar nəticəsində nəhəngləşən, ağır işdən bərkilib kobudlaşan, münbit torpağa düşmüş turp toxumu kimi yerə-göyə sığmayan əlliyaşlı qadın gözəl ola bilər. Lakin o, gözəl idi. Uinston hətta öz-özündən soruşdu ki, axı niyə də olmasın? Bürüncə çalan kobud dərisi, qranit parçası kimi möhkəm, formasız silueti sayəsində onun bədəninin qız bədəninə oxşarlığı itburnu meyvəsinin qızılgülə bənzəyişi ilə müqayisə oluna bilərdi. Lakin kim deyə bilərdi ki, meyvə çiçəkdən yaraşıqsızdır?

– Gözəldir, – deyə Uinston pıçıldadı.

– Budlarının eni, azı, bir metrə çatar, – Culiya da öz fikrini dedi.

– Bu da onun gözəlliyidir.

240

Uinston bir əli ilə Culiyanın incə belini qucaqlamışdı. Qız bütün bədənini ilə Uinstona sıxılmışdı. Amma onların bədənəri dünyaya heç vaxt bir körpə gətirə bilməyəcəkdi. Heç vaxt bacarmayacaqları iş idi. Gələcək onları gizlicə ağızlarda dolaşan sözləri, bir də ağılları ilə ana bilərdi. Həyətdəki qadın, yəqin ki, böyük ağıl sahibi deyildi. Amma onun güclü əlləri, hərarətli ürəyi, doğub-törəyən bətni vardı. Uinston qadının indiyə qədər neçə uşaq doğduğunu təsəvvürünə gətirmək istədi. Beləsi çox asanlıqla on beşini də doğa bilərdi. Yəqin, tərəvətli çağları çox qısa çəkmişdi. Yabanı qızılgül kimi açılmış, pardaxlanmışdı. Sonra isə yaxşı gübrə verilmiş meyvə kimi şişmiş, bərkimiş, qızarıb kobudlaşmışdı. Ardınca yuyub-yığışdırmaq, tikib-yamamaq, bişir-düşür, sil-süpür başlanmışdı. Otuz ildən bəri nəfəsini dərmədən əvvəlcə uşaqlarının, indi də nəvələrinin qulluğunda durmuşdu. Amma bütün bunlardan sonra hələ də özündə mahnı oxumağa qüvvə tapır. Qadın haqqında fikirləşərkən duyduğu mistik heyranlıq hissi ilə uzaqdan, bacaların arasından görünən və üfüqə qovuşub gözdən itən təmiz, buludsuz səma parçası arasında qəribə bir bağlılıq vardı. Səmanın hamı üçün eyni olduğunu, Avrasiyada da, İstasiyada da, burada da əsla fərqlənmədiyini düşünməyin özü qəribə idi. Bu səma altındaki insanlar da bir-birinə çox bənzəyirdilər. Dünyanın hər yerində yüzlərcə, minlərcə, milyonlarca

insan da okeaniyalılar kimi cahil, biri digərindən xəbərsiz idi. Bir-birindən yalan və nifrət divarları ilə ayrılmışdılar. Buradakılar kimi onlar da hələ fikirləşməyi öyrənməmişdilər. Lakin ürək, bətn və əzələlərində qüvvə toplamışdılar. O qüvvə bir gün mütləq dünyanın altını üstünə çevirəcəkdə. Əgər gələcəklə bağlı ümid varsa, yalnız prollara bəslənən ümiddir. *Kitabı* oxuyub qurtara bilməsə də, Qoldsteynin gəldiyi nəticənin də belə olacağını bilirdi. Gələcək prollarıdır. Lakin zamanı yetişəndə prolların quracaqları dünyanın ona – Uinston Smitə Partiyanın qurduğu dünya kimi yad və ögey olmayacağına inana bilirdimi? İnana bilirdi. Çünki həmin dünya, ən azı, sağlam ağıla əsaslanacaqdı. Bərabərlik olan yerdə sağlam ağıl da olmalıdır. Gec-tez mütləq belə olacaq, gücün yerini şüur tutacaq. Prollar ölməzdir. Həyətdəki nəhəng qadın fiquruna baxanda buna əsla şübhə yeri qalmır. Lap min il keçsə də, dünya dəyişməyə qədər onlar bütün pisliklərin acığına köçəri quşlar kimi yaşayacaqlar. Partiyanın özünün məhrum olduğu, lakin insanlarda öldürə bilmədiyi həyat eşqini bədənleri ilə bir-birinə ötürəcəklər.

– Yadındadır, – Uinston soruşdu, – ilk dəfə görüşdüyümüz gün meşənin içindəki talada qaratoyuq bizim üçün necə oxuyurdu?

– Bizim üçün oxumurdu, – Culiya cavab verdi. – Öz kefinə oxuyurdu. Bəlkə, heç öz kefi üçün də yox, elə-belə oxuyurdu.

Quşlar oxuyur. Prollar oxuyur. Partiya isə oxumur. Dünyanın dörd bir tərəfində – Londonda, Nyu-Yorkda, Afrika və Braziliyada, sərhədlərin arxasındakı sirlə, yasaq ölkələrdə, Parisin və Berlinin küçələrində, hüduzsuz Rusiya çöllərində səpələnmiş kəndlərdə, Çinin və Yaponiyanın bazarlarında – hər yerdə çoxsaylı doğuşlardan bədəninin ölçüləri itmiş, dünyaya gələndən ölənmə kimi zillət içində yaşayan bu möhkəm, yenilməz qadın dayanmışdır və aravermədən öz məhnisini oxuyur. Günlərin birində onun əzəmətli bətnindən mütləq şüurlu varlıqlar dünyaya gələcək! Sən ölüsən, gələcək isə onlardır. Onlar bədənlərini canlı saxlaya bildikləri kimi, sən də aqlını canlı tutmağı bacarsan, o gələcəyə şərikin biləcəksən, iki vur ikinin dördə bərabər olması haqqındakı gizli təlimi sonrakı nəsillərə çatdırma biləcəksən.

- Biz ölüyük, – deyə Uinston sükutu pozdu.
- Biz ölüyük, – Culiya onun sözləri ilə etirazsız razılaşdı.
- Siz ölüsünüz, – arxalarından dəmir kimi cingiltili səs eşidildi.

Səksəkə içərisində kənara atıldılar. Uinstonun içi bir anda buza döndü. Culiyanın gözlərinin böyüyüb hədəqədən çıxdığını gördü. Qızın sifəti ağımsov-sarımtıl rəng almışdı. Almacıqlarındakı rəng yanaqları ilə müqayisədə daha parlıtlı görünürdü.

– Siz ölüsünüz, – deyə dəmir kimi cingildəyən səs bir də təkrar etdi.

– Səs şəklin arxasından gəlir, – Culiya pıçıldadı.

– Səs şəklin arxasından gəlir, – divardan əks-səda eşidildi – Durduğunuz yerdə dayanın. Əmr olmayana qədər yerinizdən tərpənməyin.

242

Başlandı! Axır ki, başlandı. Onlar qımıldanmırdılar, yalnız bir-birinə baxırdılar. Qaçıb canlarını qurtarmaq, nə qədər gec deyil, özlərini evdən bayıra atmaq ağıllarına da gəlmirdi. Divardan eşidilən dəmir səsin hökmündən çıxmaq mümkünsüz idi. Şaqqıltı eşidildi. Elə bil ki, qapının rəzəsini zərblə vurub açdılar. Şüşə qırıqları döşəməyə səpələndi. Divardakı qravüra yerə düşdü, arxadakı teleekran üzə çıxdı.

– İndi onlar bizi görürlər, – Culiya dedi.

– İndi biz sizi görürük, – səs təkrarladı. – Otağın ortasında dayanın. Kürək-kürəyə durun. Əllərinizi başınızın arxasında tutun. Bir-birinizə toxunmayın.

Onlar bir-birinə toxunmurdular. Lakin Uinstona elə gəlirdi ki, Culiyanın necə uçduğunu bütün bədəni ilə hiss edir. Bəlkə, titrəyən elə özü idi? Dişlərinin bir-birinə dəyib şaqqıldamasına hələ imkan vermirdi. Amma dizləri sözüne baxmırdı. Həm binanın içərisindən, həm də bayırdan ayaq səsləri eşidilirdi. Sanki, bütün həyət adamla dolmuşdu. Daşların üstü ilə nəyi isə sürüyüb aparırdılar. Qadının mahnısı yarıda qırılmışdı. Sonra uzun-uzadı gurultu eşidildi. Elə bil, paltar təknəsini həyət boyu obaş-bubaşa dartırdılar. Ağrının doğurduğu fəryadlarla əsəbi qışqırıqlar bir-birinə qarışmışdı.

– Ev mühasirəyə alınıb, – Uinston dedi.

– Ev mühasirəyə alınıb, – səs təkrarladı.

O, Culiyanın dişlərinin bir-birinə dəyib necə şaqqıldadığını eşidirdi.

– Məncə, daha vidalaşa bilərik, – Culiya dedi.

– Vidalaşa bilərsiniz, – səs dilləndi.

Ardınca isə Uinstonun əvvəllər haradasa eşitdiyi nazik, ziyalılıq ahəngi ilə seçilən fərqli səs gəldi:

– Bir halda ki vidalaşmaq mövzusunda toxunduq, onda “İki şam yandıraram, Səni dayandıraram, Qılınc çalsam bir kərə, Başın düşəcək yerə...”

Uinstonun arxasında nə isə cingilti ilə sınıb çarpayıya səpələndi. Həyətdən pəncərəyə nərdivan uzatmışdılar, ucu pəncərənin çərçivəsinə dayanmış, şüşələri çilikləyib yerə tökmüşdü. Kimsə nərdivanla yuxarı dırmaşırdı. Pillekənlərdən də ayaq səsləri eşidilirdi. Otaq altınallı çəkmələr geymiş, əllərində rezin dəyənəklər tutmuş qara uniformalı, iricüssəli adamlarla dolmuşdu.

Uinston daha titrəmirdi. Hətta gözləri də bir nöqtədə donub-qalmışdı. Əsas məsələ tam sakit dayanmaq idi. Gərək döyülmək üçün onların əlinə bəhanə verməyəydin. Peşəkar boksçular kimi ətli üzü, ağız yerinə bıçaqla çətilmiş kimi nazik dodaqları olan biri Uinstonun qarşısında dayanıb rezin dəyənəyini baş barmağı ilə şəhadət barmağının arasında fikirli-fikirli oynadırdı. Baxışları qarşılaşdı. Əllərini başının arxasında tutub, sifəti və bədəni tam müdafiəsiz halda səni vurmağa hər an hazır olan adamın qarşısında dayanmağın doğurduğu dəhşətli köməksizlik vəziyyətini Uinston bütün kəskinliyi ilə hiss edirdi. Dəyənəkli adam ağrəngli dilini çıxarıb dodaqların yerindəki nazik dərinə yaladı və ondan aralandı. Yenə cingilti səsi eşidildi. Kimsə masanın üstündəki şüşə press-papyeni götürüb zərblə buxarıya çıxırdı.

Tortdan qopmuş karameli xatırladan çəhrayı rəngli mərcan qırıntısı döşəmənin üstü ilə dıgırlandı. “Necə balacadır, – deyə Uinston fikirləşdi. – Bu necə balaca imiş...” Arxada kimsə ağır-ağır nəfəs aldı. Tappılıt səsi eşidildi. Uinston topuğuna dəyən güclü təpik zərbəsindən müvazinətini itirib yıxılmamaq üçün güclə özünü saxladı. Otaqdakılardan başqa biri var gücü ilə Culiyanın qarnına zərbə endirdi. Qız ağrıdan ikiqat oldu. Döşəmədə qıvrılır, nəfəsini güclə çəkirdi. Uinston başını bir millimetr də olsun

çevirib baxmağa qorxurdu. Amma hərdən qızın qanı qaçmış sifətini, açıq qalmış ağzını görə bilirdi. Keçirdiyi dəhşətli qorxu hissindən başqa, elə bil, Culiyanın ağrısını öz bədənində hiss edirdi. Lakin heç bir ağrı boğulmamaq üçün aparılan mübarizə qədər dözülməz ola bilməzdi. Uinston bunun nə olduğunu yaxşı bilirdi. Can çəkisməsi kimi dəhşətli ağrı idi. Onun əzabına tablaşmaq üçün mütləq bir udum havaya ehtiyac vardı. Sonra iki nəfər qızın ayaqlarından və çiyinlərindən yapışib kisə kimi otaqdan çıxarıb apardı. Uinston Culiyanın üzünü bir anlığa görə bildi. Sifəti əyilmiş, saralmışdı. Gözləri yumulu idi. Yanaqlarına çəkdiyi rəng ləkəyə bənzəyirdi. Qızı sonuncu dəfə görürdü.

Hələ də müqəvva kimi dayanmışdı. Ona toxunan yox idi... Başında tamamilə yersiz, bir qara qəpiklik dəyəri olmayan fikirlər dolaşır. Görəsən, mister Çarrinqtonu da həbs ediblər? Həyətdəki qadının aqibəti necə oldu? Kiçik təbii ehtiyaca görə mütləq tualetə getmək istədiyini hiss elədi. İstəyinə özü də təəccübləndi. Cəmiyi iki-üç saat əvvəl ayaqyolunda olmuşdu. Buxarının üstündəki saatın əqrəblərinin doqquzu, yəni axşam 21-i göstərdiyi diqqətini çəkdi. Amma bayırda hava hələ də kifayət qədər işıqlı idi. Məgər avqust ayında axşam saat 21-də qaranlıq düşür? Bəlkə, Culiya ilə vaxtı dəyişik salıblar. Bəlkə, bütün gecəni yatıblar? Elədirsə, bayaq düşündüyü kimi saat 20:30 deyil, artıq ertəsi gün, səhər saat 8:30 olmalıdır. Uinston bu məsələnin üstündə çox da baş sındırmaq istəmədi. Çünki daha heç bir əhəmiyyəti yox idi.

Koridorda döşəməyə ehmalca toxunan ayaq səsləri eşidildi. Mister Çarrinqton otağa daxil oldu. Qara uniformalı adamlar farağat vəziyyəti aldılar, səslər dərhal kəsildi. Mister Çarrinqtonun gəlişi ilə, sanki, hər şey dəyişmişdi. Onun baxışları press-papyenin döşəməyə səpələnmiş qırıntılarına sataşdı.

– Şüşəni yığışdırın, – deyə sərt səsle əmr verdi.

Otaqdakılardan biri tez aşağı əyildi. Mənzil sahibinin əvvəlki londonlu ləhcəsindən əsər-ələmət qalmamışdı. Uinston yalnız indi teleekrandan eşitdikləri səsin kimə məxsus olduğunu fərqiə vardı. Mister Çarrinqton yenə köhnə məxmər pencəyini geymişdi, amma daim boz görünən saçları qara rəngdə idi. Eynək də taxmamışdı.

Sanki, zənninin doğruluğunu yoxlamaq üçün Uinstonu ani və sərt baxışla süzdü. Sonra bir daha maraqlanmadı. Düzdür, hələ mister Çarrinqtonu tanımaq mümkün idi, amma eyni zamanda, əvvəlki adam olduğunu söyləmək də çətindi. Qaməti düzəlmişdi, daha cüssəli görünürdü. Qara qaşları həmişəki kimi kolpan deyildi, üzünün qırıqları da yoxa çıxmışdı. Sifətinin bütün cizgiləri əvvəlkindən fərqli idi. Hətta burnu da, elə bil, balacalaşmışdı. Uinstonun gözləri qarşısındakı üz, sanki, otuz beş yaşlı, soyuqqanlı və ehtiyatlı adamın sifəti idi. Uinston fikirləşdi ki, həyatında ilk dəfə Fikir Polisinin gerçək təmsilçisini görür.

ÜÇÜNCÜ HISSƏ

I fəsil

246

Uinston harada olduğunu bilmirdi. Yəqin, Sevgi Nazirliyinə gətirmişdilər. Amma gümanını dəqiqləşdirməyə heç bir imkan yox idi. Hündürtəvanlı, divarlarına ağ, pərlitli kaşı vurulmuş pəncərəsiz kameraya salınmışdı. Gözəgörməyən lampalar üstünə soyuq işıq salırdı. Haradansa qulağı cırmaqlayan asta, lakin aramsız uğultu eşidilirdi. Uinston bunun havalandırma qurğusunun səsi olduğunu düşündü. Qapını, bir də üzbəüzdəki paraşanın yerini çıxmaq şərti ilə kamera boyu divarlara ensiz taxta oturacaqlar bərkidilmişdi. Dörd bir tərəfdən kameraya dörd teleekran nəzarət edirdi.

Qarnındakı küt ağırı sakitləşmək bilmirdi. Sancı onu üstüörtülü maşına basıb naməlum istiqamətə aparanda başlamışdı. Yemək istəyirdi. Nə isə qeyri-insani, vəhşi hissə çevrilən aclıq əhədinə kəsirdi. Bütöv bir gün, bəlkə də, günyarım idi ki, dilinə heç nə dəyməmişdi. Səhər, yoxsa axşam həbs edildiyini hələ də bilmirdi. Yəqin, heç zaman da bilməyəcəkdi. Tutub bura gətirəndən sonra bir dəfə də olsun yemək verməmişdilər.

Ensiz skamyada əllərini dizinin üstünə qoyub bacardığı qədər sakit oturmağa çalışırdı. Uinston, ümumiyyətlə, həmişə sakit davranmışdı. Burada isə gözlənilməz bir hərəkət eləyən kimi teleekran adamın üstünə qışqırırdı. Yemək istəyi get-gedə daha da şiddətlənirdi. Hər şeydən çox bir tikə çörək istəyirdi. Nədənə, Uinstona elə gəlirdi ki, kombinizonunun cibində çörək qırıntıları olmalıdır. Cibində nə vaxtdansa hətta bütöv bir dilim quru çörəyin qaldığını düşünürdü. Yoxsa arabir ayaqlarına toxunan bərk şey nədir? Axırda aclıq qorxuya qalib gəlirdi. Uinston əlini cibinə uzatdı.

– Smit! – teleekran çımxırdı. – Altmış-yetmiş doqquz! Smit U.! Kamerada əlinizi cibinizə salmayın!

Uinston təzədən əllərini dizinin üstünə qoyub donmuş vəziyyət aldı. Bura gətirməmişdən əvvəl onu başqa yere aparmışdılar. Adi dustaqxana, ya da patrulların sərəncamındakı ilkin həbs kamerası idi. Orada nə qədər saxlandığını bilmirdi. Hər halda, bir neçə saat qalmışdı. Saati olmadığından, üstəlik də, kameraya gün işığı düşmədiyindən vaxtı təyin etmək mümkün deyildi. İlk həbs kamerası üfunət qoxuyan, səslə-küylü yer idi. Təxminən, indikinə bənzəyirdi, amma hər tərəfi çirk içərisindəydi. Kiçik kameraya on, bəlkə də, on beş məhbus doldurmuşdular. Əksəriyyəti adi cinayətkarlar idi. Amma aralarında siyasi ittihamlarla tutulanlar da gözə dəyirdi. Uinston hər tərəfdən çirkli insan bədənəri ilə sıxışdırılmış halda divarın dibində oturmuşdu. Qorxudan və qarnındakı sancıdan kamera yoldaşlarına heç bir maraq göstərmirdi. Lakin Partiya üzvləri ilə digər məhbusların davranışları arasındakı hey-rətamiz fərq diqqətindən yayınmamışdı. Partiya üzvlərinin hamısı səssiz-səmərsiz və qorxu içərisində idi. Adi cinayətkarlar isə, sanki, meydan sulayı, heç kimdən, heç nədən qorxmurdular. Onlar nəzarətçilərin ünvanına təhqir yağdırır, əllərindən bir şeyi almaq istəyəndə sərt müqavimət göstərir, divara və döşəməyə ədəbsiz sözlər yazır, paltarlarının, kim bilir, harasında isə gizlədərək kameraya gətirdikləri ərzağı yeyir, hətta qayda-qanun tələb edən teleekrana çıxmırmaqdan da çəkinmirdilər. Digər tərəfdən, adi cinayətkarlardan bəzilərinin nəzarətçilərlə yaxşı münasibət qurduqlarını görməmək olmurdu. Onları ləqəbləri ilə çağırırdılar, arada dilə tutub qapı deşiyindən siqaret almağa çalışırdılar. Güc tətbiq etmək lazım gələndə isə nəzarətçilər bu cinayətkarlarla daha yumşaq davranır, hətta əl-qol atmalarına da göz yumurdular. Həbs olunanların əksəriyyəti göndəriləcəkləri icbari əmək düşərgələri haqqında çox danışırdı. Eşitdiyi söhbətlərdən Uinston belə qənaətə gəlmişdi ki, müəyyən əlaqələr yaratsan və hər şeyin yolunu, yatağını bilsən, düşərgədə baş saxlamaq mümkündür. Orada pulla ələalma, kiminsə sevimlisinə çevrilmə və hər cür soyğunçuluq mövcuddur, uşaqbazlıq və fahişəlik geniş yayılıb, hətta kartofdan gizlicə araç da çəkirlər. Adi cinayətkarlara etimad daha böyükdür. Xüsusən quldurlar və qatillər özünəməxsus

həbsxana aristokratiyasıdır. Ən qara işlərə isə həmişə siyasiləri göndərilər.

Kameradan bir-birinin ardınca müxtəlif dustaqlar gəlib-keçirdilər. Onların arasında narkotik alverçiləri, oğrular, soyğunçular, qaçaqmalçılar, içki düşkünləri, fahişələr vardı. Əyyaşlar bəzən elə qalmaqal salırdılar ki, onları sakitləşdirmək üçün bütün kamera birləşməli olurdu. Dörd nəfər nəzarətçi əl-ayağından yapışdıqları, təxminən, altmış yaşlarında, döşləri sallanmış, pırpız saçlarının ağ şəridləri hər tərəfə dağılmış nəhəng qadını zorla kameraya salmağa çalışırdı. Qadın qışqırır, söyür, təpik atırdı. Basabasda ayaqqabılarını dartıb ayağından çıxarmışdılar. Axır ki, onu içəri sürüyüb düz Uinstonun dizlərinin üstünə atdılar. Az qalmışdı ki, ayaqlarını sındırsınlar. Qadın birtəhər qalxıb oturdu. Nəzarətçilərin ardınca: “S... buradan, oğraşlar!” – deyə qışqırdı. Yalnız bundan sonra kiminsə ayaqlarının üstündə oturduğunun fərqi vardı. Birtəhər kənara çəkilib skamyada özünə yer elədi.

248

– Bağışla, canım, – dedi. – Dizinin üstündə özxoşuma oturmamışdım. Bu yaramazlar gətirib atdılar. Görürsən, xanımlarla necə rəftar eləməyi də bilmirlər.

Qadın susdu, əli ilə sinəsini yüngülcə yumruqlayıb gəyirdi.

– Bağışla, – dedi, – heç özümdə deyiləm.

Başını yana əydi, dərhal da qusub bütün döşəməni batırdı.

– İndi bir az toxtadım, – deyə gözləri yumulu halda arxaya söykəndi. – Mən həmişə deyirəm: gələni saxlama. Qarnında qalıb turşumamış boşalt getsin!

Halı bir az yaxşılaşmışdı. Başını çevirib çevirib Uinstona bir də baxdı. Deyəsən, quşu qonmuşdu. Sərbəst əli ilə onun çiyini qucaqlayıb özünə tərəf çəkdi. Pivənin və qusuntunun bir-birinə qarışmış kəşif iyi Uinstonun üzünə vurdu.

– Canım, sənin adın nədir?

– Smit, – deyə Uinston soyadını söylədi.

– Smit? İşə bax ha! Mən də Smitəm. – Arada qadının hətta gözləri yaşaran kimi də oldu. – Sənin anan da ola bilərdim.

“Həqiqətən, anam da ola bilərdi, – deyə Uinston fikirləşdi. – Yaşı da, bədən quruluşu da uyğun gəlirdi. İyirmi il

icbari əmək düşərgəsində qalandan sonra hər bir adamın tanınmaz dərəcədə dəyişməsi mümkündür”.

Kamerada başqa heç kəs Uinstonla danışmadı. Cına-yətkarların Partiya üzvlərini açıq-aşkar sayə salmamaları qəribə görünürdü. Onları gizlətmək istəmədikləri nifrətlə “siyasilər” deyə çağırırdılar. Həbs olunmuş Partiya üzvləri, ümumiyyətlə, danışmaqdan qorxurdular. Bir-biri ilə ünsiyəti isə ağıllarına gətirmirdilər. Uinston yalnız bircə dəfə skamyada bir-birinə sıxılıb oturmuş Partiya üzvü iki qadının tələsik pıçılcaşmalarından bir neçə söz eşidə bilmişdi. Qadınlar hansısa “101-ci otaq” haqqında danışmışdılar. Uinston söhbətdən heç nə anlamamışdı.

İki, bəlkə də, üç saat əvvəl isə onu yeni kameraya gətirmişdilər. Qarındakı küt ağır heç cür keçib-gətmirdi. Gah sakitləşir, gah da yenidən şiddətlənirdi. Uinstonun fikirləri də ağrıya uyğun dəyişirdi. Ağrı güclənəndə yalnız onun mümkün qədər tez sakitləşməsi, bir də aclıq haqqında düşünürdü. Ağrı azacıq ara verəndə isə yenidən vahimə hissənə qapılırdı. Bəzən qarşıda özünü nələrin gözlədiyini elə aydın təsəvvürünə gətirirdi ki, ürəyi, az qala, sinəsini deşib çıxır, nəfəsi kəsilirdi. Dirsəklərinə dəyən dəyənək zərbələrini, nallı çəkmələrlə dizlərinə vurulan təpikləri bədəninə hiss edirdi. Sındırılmış dişlərini tüpürə-tüpürə döşəmədə sürünməsi, aman diləyib yalvarması gözlərinin önünə gəlirdi. Culiya, demək olar ki, yadına düşmüşdü. Fikrini heç cür qızın üzərində cəmləyə bilmirdi. Onu sevirdi, ona heç zaman xəyanət etməyəcəkdi. Bu, hesab qaydaları qədər sadə və aydın məsələ idi. Amma indi ürəyində Culiyaya qarşı heç bir hissə yox idi. Hətta qızın başına gətirilənlər haqda da düşünməməyə çalışırdı. O`Brayeni daha tez-tez xatırlayırdı. Hər dəfə də ürəyində ümid qığılcımı parıldayırdı. O`Brayen Uinstonun həbs edildiyini bilməlidir. Düzdür, o demişdi ki, Qardaşlıq cəmiyyəti heç vaxt öz üzvlərinin xilasına təşəbbüs göstərmir. Lakin arada ülgüc söhbəti vardı; mümkün olsa, ona gizlicə ülgüc ötürərlər. Nəzarətçilər özlərini kameraya yetirənə qədər, azı, beş saniyə keçəcək. Ülgüc yandıncı soyuqluqla damarlarını kəsib-doğrayacaq. Hətta onu sıxan barmaqları da sümüyə qədər doğranacaq. Ən kiçicik ağrıdan da qorxub titrəyən bədəni bu fikirlərin təsiri altında əsməcəyə düşürdü. Kameraya ülgüc göndərilə belə,

Uinston ondan istifadə edəcəyinə əmin deyildi. İnsan hər anın öz hökmü olduğuna inanır, sonunda onu yenə işgəncələr gözlədiyini bilsə də, ömrünü on dəqiqə uzatmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxır.

Bir neçə dəfə kameranın divarlarına vurulmuş kaşları saymağa çalışmışdı. İlk baxışdan adama asan görünürdü. Amma Uinston hər dəfə bu və ya digər yerə çatanda çaşib hesabı itirirdi. Daha çox hara gətirilməsi və indi saat neçə olması ilə maraqlanırdı. Bəzən ona elə gəlirdi ki, indi küçədə günün günorta vaxtıdır. Bir an sonra isə eyni əminliklə hər tərəfi qatı qaranlıq bürüdüyünü düşünürdü. Təhtəşüür şəkildə də olsa, belə yerlərdə işıqların heç zaman söndürülmədiyini anlayırdı. Bura heç zaman qaranlıq olmayan yer idi! Uinston yalnız indi O`Brayenin bu sözlərinin mənasını dərhal anlamasının fərqinə vardı. Sevgi Nazirliyində pəncərə yox idi. Onun kamerası binanın tən ortasında da ola bilərdi, küçəyə baxan səmtində də. Onu yerin altındakı onuncu mərtəbədə də saxlaya bilərdilər, binanın yerüstü hissəsinin otuzuncu mərtəbəsində də! Uinston fikrən tez-tez yerini dəyişir, bu yolla bədəninin yerin altında gömüldüyünü, yoxsa torpağın üstündə olduğunu müəyyən etməyə çalışırdı.

250

Koridordan eyni ahənglə döşəməyə çırpılan ayaq tappılıtları eşidildi. Polad qapı cingilti ilə açıldı. Ağappaq, düzgün cizgili sifəti mum maskaya bənzəyən, əynində kip oturmuş yaraşlıq qara uniformanın parıltısı sifətinə yayılan gənc zabıt inamlı addımlarla içəri girdi. Əlinin işarəsi ilə nəzarətçilərə qapının arxasındakı məhbusu kameraya gətirmələrini əmr etdi. Şair Amplfort ayaqları dolaşa-dolaşa içəri keçdi. Polad qapı cingilti ilə onun arxasınca bağlandı.

Amplfort əvvəl sağa, sonra sola tərəf bir-iki inamsız addım atdı. Sanki, otaqda ikinci qapının olduğunu düşünür və onu axtarırdı. Sonra kamerada obaş-bubaşa addımlamağa başladı. Hələ Uinstonu görmürdü. Həyəcanlı nəzərləri onun başı üzərindən bir metr yuxarıya, divara zillənmişdi. Amplfort ayaqqabısız idi. Corabındakı deşiklərdən iri, çirklə baş barmaqları bayıra çıxmışdı. Üzü də bir neçə gün olardı ki, qırılmamışdı. Almacıq sümüklerine qədər tük basmış sifəti ona iri, yöndəmsiz bədəni və əsəbi əl-qol hərəkətləri ilə bir araya sığışmayan quldur görkəmi vermişdi.

Uinston özünü ətalet və durğunluqdan çıxarmalı idi. O, Amplfortla danışmalıdır. Hətta teleekran üstünə çımxırsa da, mütləq bunu etməlidir. Bəlkə, ülgücü elə Amplfort vasitəsilə göndəriblər.

– Amplfort! – deyə onu çağırırdı.

Teleekran susurdu. Amplfort yüngülcə diksinib dayandı. Baxışları yavaş-yavaş Uinstona tərəf yönəldi.

– A-a, Smit! – dedi. – Siz də buradasınız?

– Bəs siz nəyə görə buradasınız?

– Düzünü desəm... – o, yöndəmsiz hərəkətlə Uinstonla üzbəüz skamyada oturdu. – Bilirsiniz ki, əslində, yalnız bir cinayət var.

– Siz də o cinayəti törətdiniz?

– Görünür, elədir.

Amplfort əllərini qaldırıb barmaqları ilə gicgahını ovuşdurdu. Sanki, nəyi isə yadına salmaq istəyirdi.

– Belə şeylər olur, – deyə inamsız halda sözünə davam etdi. – Yalnız bir şeydən şübhələniyəm. Həbsimin yeganə mümkün səbəbi də onu sayıram. Əlbəttə, ehtiyatsızlığa yol vermişəm. Bilirsiniz ki, Kiplinqin əsərlərinin akademik nəşrini hazırlayıyıq. Mən misranın sonundakı “God” sözünə toxunmadım. Heç nə edə bilmədim! – o, az qala, özündən narazı tərzdə gözlərini qaldırıb Uinstona baxdı. – Misranı dəyişdirmək olmazdı. Yeganə uyğun gələn qafiyə “rod”¹ idi. Sizin xəbəriniz varmı ki, bütün ingilis dilində “rod”la həm qafiyə olan yalnız on iki söz mövcuddur? Neçə gün baş sındırdım. Amma ayrı qafiyə tapa bilmədim.

Amplfortun sifətinin ifadəsi dəyişildi. İndi əvvəlki təəsüf hissi çəkilib getmişdi, ani də olsa, üzündə hətta məmnunluq ifadəsi göründü. Üzünü basmış tükün və çirkin arxasından yaddaşının dərinliklərindən hansısa lazımsız faktı tapıb üzə çıxaran və buna görə də özünü xoşbəxt sayan pedantın intellektual sevinci sezilirdi.

– İngilis poeziyasının bütün tarixinin daim ingilis dilinin qafiyə qəhətliyi ilə sıx bağlı olduğu fikri haçansa aqlınıza gəlibmi? – deyə Uinstondan soruşdu.

¹ İngilis dilində “God” – Allah, “rod” isə “əsa”, “dəmir çubuq”, “armatur”, “qırmanc” və s. mənaları bildirir. Amplfort “Allah” sözünü yeniləşdirilmiş mətnə saxladığına və bununla da dini təbliğatla məşğul olduğuna görə ittiham edilir.

Yox, bu mütəxəssis fikri heç vaxt Uinstonun ağılına gəlməmişdi. İndiki şəraitdə də Amplfortun dediyində mühüm və maraqlı heç bir şey görmürdü.

– Bilmirsiniz saat neçədir? – deyə ondan soruşdu.

Amplfort yenə də özünü itirən kimi oldu.

– Düzü, bu barədə heç fikirləşməmişəm. Məni iki, ya da üç gün əvvəl həbs ediblər. – Elə bil, haradasa pəncərə görmək ümidi ilə yenə kameranın divarlarını gözdən keçirməyə başladı. – Burada gecə ilə gündüzün heç bir fərqi yoxdur. Özüm də bilmirəm vaxtı necə təyin etmək olar?

Onlar daha bir neçə dəqiqə danışdılar. Sonra xüsusi səbəb olmadan teleekran: “Səsinizi kəsin!” – deyə üstlərinə çımxırdı. Uinston əllərini dizinin üstünə qoyub səssiz-səmirsiz oturdu. İrigövdəli Amplfort ensiz skamyada yerini heç cür rahatlaya bilmirdi. Oyan-buyana çevrilir, anıq, uzun qolları ilə dizinin gah birini, gah o birini qucaqlayırdı. Teleekran üstünə çımxırıb sakit oturmasını tələb etdi. Vaxt keçirdi. Amma nə qədər? İyirmi dəqiqə, yoxsa bir saat? Dəqiq söz demək çətin idi. Koridordan yenə addım səsləri eşidildi. Uinstonun qarnı yenə sancdı. Tezliklə, lap tezliklə, bəlkə, beş dəqiqədən sonra, bəlkə, elə indinin özündə addım səsləri onun növbəsinin çatdığını bildirəcək.

Qapı açıldı. Soyuq sifətli gənc zabıt kameraya girdi. Əlinin ani hərəkəti ilə Amplforta işarə edərək:

– 101-ci otağa! – dedi.

Amplfort iki nəzarətçinin müşayiəti ilə koridora çıxdı. Sifətində bərk həyəcan, eyni zamanda anlayış ifadəsi vardı.

Deyəsən, bu dəfə aradan daha uzun vaxt keçdi. Uinstonun qarnındakı ağrı get-gedə şiddətlənirdi. Həmişə yuvarlanıb eyni yuvaya düşən bilyard şarı kimi, onun başında da eyni fikirlər təkrar-təkrar dolaşırdı. Əslində, yalnız altı şey barəsində fikirləşirdi: qarnındakı ağrı, bir tikə çörək, qan və fəryadlar, O`Brayen, Culiya, ülgüc. Qarnında yeni, əvvəlkindən də güclü sancı başlandı. Koridordan kameraya yaxınlaşmaqda olan ağır ayaqqabı tappıltıları eşidilirdi. Qapı açılan kimi Uinstonu soyuq və kəşif tər qoxusu vurdu. Parsonsu gətirmişdilər. Əynində xaki rəngli qısa şalvar və qolsuz köynək vardı.

Təəccübdən hər şey Uinstonun yadından çıxdı.

– Siz də buradasınız? – deyə soruşdu.

Parsons çevrilib Uinstonə baxdı. Baxışlarında nə marağ, nə də təəccüb sezilirdi. Sadəcə, yazıqlıq, miskinlik hiss olunurdu. Əsəbi halda kamerada var-gəl etməyə başladı. Deyəsən, hələ də sakitləşə bilmirdi. Hər dəfə addımını atanda ətli dizlərinin necə titrədiyi aydın görünürdü. Geniş açılmış gözləri düz qabağa baxırdı. Elə bil, baxışlarını uzaqdakı hansısa nöqtədən heç cür yayındıra bilmirdi.

– Sizi niyə həbs ediblər? – Uinston soruşdu.

– Fikir cinayətinə görə! – Parsons, az qala, ağlam-sınaraq cavab verdi. Səsində dərin peşmançılıq, üstəlik də, bu dəhşətli kəlmənin özünə aid edilməsindən doğan qorxu və təəccüb sezilirdi. Uinstonun qarşısında dayanıb hərətlə danışmağa başladı:

– Siz necə fikirləşirsiniz, Smit, onlar mənə güllələyəcəklər? Əgər adamın çox böyük günahı yoxdursa, bizdə, ümumiyyətlə, heç kimi güllələmirlər, elə deyilmi? Yalnız fikirlərə görə... Amma fikrə əmr vermək mümkün deyil axı... İnanıram ki, mənə diqqətlə qulaq asacaqlar. Hər şeyi aydınlaşdıracaqlar. Buna əminəm. Yəqin ki, haqqımda hər cür məlumatları var. Necə adam olduğumu siz də yaxşı bilirsiniz. Hər halda, özümə görə pis adam sayılmamışam. Əlbəttə, böyük ağıl sahibi deyiləm. Amma işə can yandırmışam. Həmişə Partiya üçün əlimdən gələni etmişəm. Bəlkə, düz demirəm? Necə fikirləşirsiniz, beş illə canımı qurtara bilərəm? Yaxşı, lap olsun on illə! Mənim kimi adamlar əmək düşərgəsində də böyük fayda gətirə bilirlər. Axı bircə dəfə ayağı büdrədiyinə görə adamı güllələməzlər.

– Özünüzü günahkar sayırsınız?

– Əlbəttə, günahkaram! – Parsons teleekrana bacadığı qədər çox yarınmağa çalışaraq ucadan qışqırdı. – Siz necə düşünürsünüz, məgər Partiya günahsız adamı həbs edər? – Onun qurbağayabənzər sifəti sakitləşdi, hətta üzündə yüngülvari özündənrazılıq ifadəsi də peyda oldu. – Fikir cinayəti dəhşətli şeydir, dostum! – deyə sifətinə müdrik ifadə verməyə çalışaraq sözünə davam etdi. – Çox məkrli şeydir. Adamı elə yerdə yaxalayır ki, heç özünün də xəbərini olmur. Bilirsiniz, mən harada ilişmişəm? Yuxuda! Sizə olanı deyirəm. Harada olmuşamsa, yaxşı işləmişəm. Bacardığımı eləməyə çalışmışam. Heç vaxt da ağılıma gəlməyib ki, beynim belə zirzibillə dolu ola bilər. Ən pisi də

odur ki, bunları yuxuda danışırarmış. Heç bilirsiniz dilimdən hansı sözləri eşidiblər?

O, səsinə alçaldı, ağır xəstənin yanında onun diaqnozu barəsində həkimlə danışan adam kimi məhrəm pıçılıya keçdi.

– Rədd olsun Böyük Qardaş! Gör bir dilimdən necə sözlər çıxıb! Həm də dəfələrlə təkrarlamışam. Amma öz aramızdır, dostum, bircə ona sevinirəm ki, məsələ çox böyüməmiş məni həbs eləyiblər. Bilirsiniz tribunal qarşısına çıxanda nə demək istəyirəm? Deyəcəyəm ki, çox sağ olun! Deyəcəyəm ki, iş-işdən keçməmiş məni xilas etdiyinizə görə çox sağ olun!

– Bəs sizi kim ələ verib? – deyə Uinston soruşdu.

– Balaca qızım! – Parsons kədər qarışıq qürurla dilləndi.

254

– Açar deşiyindən mənə qulaq asırmış. Sözlərimi eşidib, ertəsi gün də birbaşa patrulların yanına gedib. Yeddiyaşlı soxulcan üçün çox da pis başlanğıc sayılmamalıdır, elə deyilmi? Fikirləşirsiniz ki, ondan incimişəm? Qətiyyənlə Əksinə, fəxr edirəm. Qızımın bu hərəkəti bir daha göstərir ki, uşaqlarıma düzgün tərbiyə vermişəm.

Parsons bir neçə dəfə skamyada oturub yenə tələsik yerindən qalxdı. Paraşaya uzun-uzadı baxdı. Sonra əlinin bir hərəkəti ilə qısa şalvarını aşağı saldı.

– Bağışla, dostum! Daha dözə bilmirəm. Görünür, həyəcəndədir.

Parsons iri dalını paraşaya basdı. Uinston əlləri ilə üzünü qapadı.

– Smit! – dərhal da teleekrandan əsəbi qışqırtı eşidildi.

– Altmış-yetmiş doqquz, Smit U! Əlinizi sifətinizdən çəkin! Kamerada üzünü qapamaq olmaz!

Uinston əllərini aşağı saldı. Parsons uzun müddət və səssizlə özünü boşaltdı. Sonra məlum oldu ki, paraşanın qapağı yaxşı bağlanmışdır. Kameranı bürümüş dəhşətli iy bir neçə saat çəkilmədi.

Parsonsu da apardılar. Kamerada bir ucdan yeni dustaqlar peyda olur və sirli şəkildə yoxa çıxırdılar. “101-ci otağa” çağırılan bir qadının bu sözləri eşidərkən necə büzüşüb yumağa döndüyü və rənginin ağappaq ağardığı Uinstonun diqqətindən yayınmadı. Vaxt iş keçirdi. Əgər onu kameraya səhər gətirmişdilər, indi axşamüstü olmalı idi.

Əgər gündüz gətirmişdilərse, onda gecəyansıdır. Kamera-da kişili-qadınlı altı dustaq qalmışdı. Heç kimdən səs-səmir çıxmırdı. Uinstonla üzbəüz uzundışli və sanki, çənəsi olmayan bir nəfər oturmuşdu. Sifəti eynən hansısa iri, amma ziyansız gəmiricini xatırladırdı. Ləkə basmış ətli ovurdları o qədər şişkin idi ki, istər-istəməz adamın ağılından ağızında nə isə yeməli bir şey gizlətdiyi fikri keçirdi. İşıqlı, qonur gözləri qorxa-qorxa bir sifətdən o birinə zillənirdi. Amma kiminsə baxışları ilə rastlaşanda tez gözlərini yayındırırdı.

Qapı açıldı, kameraya yeni dustaq gətirdilər. Onu görəndə Uinstonun bədənindən soyuq gizli keçdi. Yeni dustaq adı görünüşlü, ilk baxışdan o qədər də rəğbət doğurmayan adam idi. Tutulana qədər, yəqin, haradasa texnik, ya da mühəndis işləmişdi. Sifətindəki üzgünlüyə baxanda heyretlənməmək olmurdu. Üzü qurumuş kəllə sümüyünü xatırladırdı. Arıqlıqdan ağızı ilə gözləri çox böyük görünürdü. Gözlərində kiməsə, yaxud nəyəsə öldürücü, qarşısızalınmaz nifrət həkk olunmuşdu.

Təzə dustaq Uinstondan bir az aralıda skamyada oturdu. Uinston ona baxmırdı. Amma sadəcə, kəllə sümüyündən ibarət üzgün sifət gözlərinin qarşısından heç cür çəkilmir, əzab verirdi. İşin nə yerdə olduğunu qəflətən anladı. Bu adam acından ölürdü. Deyəsən, eyni fikir kame-radakıların hamısının ağılına eyni anda gəlmişdi. Skamya boyu yüngül hərəkət sezildi. Çənəsiz adam gözaltı sifəti kəllə sümüyünə bənzəyən adama baxır, sonra günahkar-casına gözlərini yayındırır, dönüb təkrar bir də baxırdı. Sanki, bu sifət qarşısızalınmaz qüvvə ilə onu özünə çəkirdi. Çənəsiz adam yerində qurcalandı, nəhayət, ayağa qalxdı, bütün kameradan keçib sifəti kəllə sümüyünə bənzəyən adama yaxınlaşdı. Kombinezonunun cibində xeyli qurda-lanandan sonra bir dilim çirkli çörək çıxarıb utana-utana ona uzatdı.

Teleekrandan dəhşətli, qulaqbatırıcı bağırtı eşidildi. Çənəsiz adam bir anda özünü arxaya atdı. Sifəti kəllə sümüyünə bənzəyən adam dərhal əllərini arxasında gizlətdi. Hərəkəti ilə təklif olunan çörəkdən imtina etdiyini teleekrana göstərmək istəyirdi.

– Bamsted! – teleekran bağırırdı. – İyirmi yeddi-otuz bir, Bamsted D. çörəyi yerə atın!

Çənəsiz adam çörək dilimini döşəməyə tulladı.

– Dayandığınızın yerdə durun! Üzünüzü qapıya çevirin! Tərpənməyin!

Çənəsiz adam əmrlərə tabe oldu. Şişkin yanaqlarının titrəməsini hec cür saxlaya bilmirdi. Qapı cingilti ilə açıldı. Gənc zabıt içəri girib bir addım kənara çəkildi. Arxasında alçaqboylu, enli çiyinləri və qüvvətli qolları olan nəzarətçi dayanmışdı. Nəzarətçi məhbusun qarşısına keçdi, zabitin işarəsi ilə onun düz ağızının üstünə dəhşətli yumruq zərbəsi endirdi. Sanki, bədəninin bütün ağırlığını bu zərbəyə qoymuşdu. Çənəsiz adamı, elə bil, top kimi havaya atdılar. Kamera boyu uçub paraşanın yanında döşəməyə sərildi. Bir müddət hərəkətsiz halda yığıldığı yerdə uzanıb qaldı. Ağızından və burnunun dəliklərindən tünd-qırmızı rəngli qatı qan axırdı. Deyəsən, huşunu itirmişdi. Asta-asta hıçqırır, bəlkə də, inildəyirdi. Nəhayət, qarnı üstə çevrildi, çətinliklə də olsa, dizlərinin və əllərinin üstündə dikəldi. Ağızından hələ də selik və qan axırdı, iki yerə parçalanmış protezi düz qarşısına düşmüşdü.

256

Məhbusların hamısı əllərini dizlərinin üstünə qoyub səssiz-səmirsiz oturmuşdu. Çənəsiz adam əvvəlki yerinə qayıtmışdı. Sifətinin bir tərəfi qarqara qaralmışdı. Ağızı, ortasında balaca qara dəlik görünən çəhrayı rəngli yon-dəmsiz ət parçasına çevrilmişdi.

Arabir sifətindən kombinezonunun yaxasına qan dam-laları düşürdü. Baxışlarında bayaqkindan da çox günahkarlıq oxunurdu. Qonur gözləri növbə ilə kameradakıların sifətində dolaşırı. Sanki, hamının gözü qarşısında alçaldıl-dığına görə adamların ona nə qədər nifrət bəslədiklərini aydınlaşdırmaq istəyirdi.

Qapı açıldı. Zabıt əlinin güclə sezilən hərəkəti ilə sifəti kəllə sümüyünə bənzəyən adamı göstərdi.

– 101-ci otağa! – dedi.

Uinstonun yaxınlığında kimsə içini çəkib yerində qur-dalanmağa başladı. Skelet-adam əlləri bir-birinə sıxılmış halda dizi üstə döşəməyə çökdü.

– Yoldaş! Zabıt! – deyər zarımağa başladı. – Yalvarı-ram, məni ora aparmayın. Bəyəm hər şeyi açıb deməmi-şəm? Daha nə öyrənmək istəyirsiniz? Axı boynuma almalı heç bir günah qalmayıb. Sizə nə lazımdırsa, deyim, bu

dəqiqə etiraf etməyə, öz üstümə götürməyə hazırım. Nə istəyirsinizsə, yazın, hər şeyin altından gözüyumulu qol çəkirəm. Amma 101-ci otağa aparmayın.

– 101-ci otağa! – zabit əmrini təkrarladı.

Məhbusun, onsuz da, kağız kimi avazı olmuş sifəti Uinstonun indiyə qədər təsəvvürünə gətirmədiyi rəng aldı. Sifəti kəllə sümüyünə bənzəyən adamın çöhrəsi indi açıq-aşkar yaşıl rəngə çalırdı.

– Başına nə oyun istəyirsinizsə, açın! – deyə o, fəryad qoparırdı. – Məni həftələrlə ac saxlamısınız. İşinizi başa çatdırın. Qoyun acından ölüm. Güllələyin! Asın! İyirmi beş il iş verin! Daha kimi satmağımı istəyirsiniz? Sadəcə, deyin, bütün istəklərinizi yerinə yetirməyə hazırım. Ələ verəcəyim adamın kimliyi, onun başına nə oyun açacağınız məni qəti maraqlandırmır. Arvadım, üç uşağım var. Böyüyünün altı yaşı hələ tamam olmayıb. Hamısını tutub gətirin. Gözümün qabağında başlarını kəsin. Sakitcə durub baxacağam. Amma məni 101-ci otağa aparmayın.

– 101-ci otağa! – zabit əmrini təkrarladı.

Skelet-adam hədəqdən çıxmış gözləri ilə digər məhbuslara baxdı. Sanki, öz əvəzinə göndərməyə başqa qurban axtarırdı. Gözləri çənəsiz adamın əzilib qana bulaşmış sifətinə zilləndi. Əlini ona tərəf uzadıb təzədən yalvardı:

– Siz məni yox, bax onu aparmalısınız, – dedi. – Bayaq nəzarətçi yumruqla vuranda nə dediyini eşitmədiniz? Əgər imkan yaratsanız, hamısını sözbəsöz təkrarlamağa hazırım. Partyanın əleyhinə çıxan odur, mən deyiləm.

Nəzarətçilər skelet-adama tərəf addımladılar. Onun yalvarışları qulaqbatıran çığırtıya çevrildi.

– Siz onun nə dediyini eşitmədiniz! – deyə qışqırmağa başladı. – Teleekran işləmirdi. Axtardığınız adam odur! Məni yox, onu aparın!

İki pəzəvəng nəzarətçi qollarından yapışmaq üçün ona yaxınlaşdı. Sifəti kəllə sümüyünə bənzəyən adam özünü döşəməyə atıb əllərinin ikisi ilə də skamyanın dəmir ayaqlığından yapışdı. Daha heç bir söz demirdi, sadəcə, heyvan kimi ulayır, bağırdı. Nəzarətçilər ayaqlarından yapışdılar, dartıb skamyadan aralamaq istədilər. Skelet-adam hey-rətamiz qüvvə ilə müqavimət göstərirdi. Dartışma iyirmi saniyəyə qədər çəkdi. Məhbuslar əllərini dizlərinin üstünə

qoyub səssis-səmirsiz oturmuşdular. Hamı düz qarşısına baxırdı. Daha bağırtı səsi eşidilmirdi. Skelet-adam bütün diqqətini skamyanın ayağından mümkün qədər bərk yapışmağa vermişdi. Amma birdən tamam başqa səs eşidildi. Bu, skelet-adamın nəzarətçinin nallı çəkmələrinin altında qırılan barmaqlarının xırçılısı idi. Onu ayaqlarından dartıb kameradan bayıra sürüdülər.

– 101-ci otağa! – zabit üçüncü dəfə əmrini təkrarladı.

Addımlarını güclə atan məhbusu apardılar. Başı sinəsinə düşmüşdü. Barmaqları qırılmış əli yanından sallanmışdı. Canında heç bir müqavimət gücü qalmamışdı.

Aradan xeyli vaxt keçdi. Skelet-adamı gecə aparmışdı-larsa, indi səhər olmalı idi. Səhər aparmışdı-larsa, axşama yaxınlaşırdı. Uinston tək idi. Artıq neçə saatdan bəri kamerada ondan başqa kimsə yoxdu. Dar skamyada oturmaqdan bütün bədəni ağrıyırdı, ona görə də arabir kamerada azacıq gəzişirdi. Hələ ki teleekran üstünə qışqırmırdı. Çənəsiz adamın atdığı çörək parçası bayaqkı yerində idi. Əvvəlcə çörəyə baxmamaq üçün bütün gücünü səfərbər etməli olurdu. Sonra susuzluq hissi aclığa üstün gəldi. Ağzının içi yapışqan kimi idi. Zəhrimar dadırdı. Aramsız uğultudan və düz gözünün içinə vuran ağ işıqdan başı gicəllənirdi. Beynində boşluq yarandığını hiss edirdi. Yalnız sümüklərinə qədər işləyən ağrı dözülməz hal alanda ayağa dururdu. Amma hər an huşunu itirib yıxılacağından qorxduğu üçün dərhal da otururdu. Diqqəti fiziki ağırlardan yayınan kimi beynində dəhşətli fikirlər dolaşmağa başlayırdı. Bəzən get-gedə sönməkdə olan ümidlə O`Brayen və ülgüc haqqında fikirləşirdi. Fikirləşirdi ki, ülgücü çörəyin içində də ötürə bilərlər. Əgər, ümumiyyətlə, çörək versələr... Culiya haqqındakı fikirləri çox dumanlı idi. Bəlkə, haradasa qız ondan da çox iztirablara qatlaşmalı olurdu. Bəlkə, elə bu saniyələrdə işgəncəyə dözməyərək ağrıdan qışqırırdı. Uinston fikirləşməyə başladı: “Əgər payıma düşən əzabları ikiqat artırmaq şərtilə Culiyanı xilas etmək imkanı yaransa idi, buna razılaşardımı? Bəli, razılaşardım”. Lakin bu daha çox ağlının diktə etdiyi qərar idi. Uinston bir kişi kimi məhz həmin qərarı qəbul etməli olduğunu bildiyi üçün belə fikirləşirdi. Bu qərar hələ hissələrin sınağından çıxmamışdı. Belə yerdə ağrıdan və ağrının

hər an yaxınlaşma qorxusundan başqa heç bir hiss olmur. Görəsən, ağrının əzablarını hiss etdiyən halda, hansısa səbəbə görə onun daha da şiddətlənməsinə razılıq vermək mümkündürmü? Uinston hələ bu suala cavab tapa bilməmişdi.

Yenə addım səsləri eşidildi. Qapı açıldı. O` Brayen içəri girdi.

Uinston sıçrayıb ayağa qalxdı. Heyrətdən hər cür ehtiyat hissi yadından çıxmışdı. Uzun illərdən bəri ilk dəfə teleekranın mövcudluğunu da unutmuşdu.

– Onlar sizi də ələ keçiriblər! – deyə qışqırdı.

– Onlar məni çoxdan ələ keçiriblər, – O` Brayen xəlif, az qala, təəssüf bildirən kinayə ilə cavab verdi. O, bir addım kənara çəkildi. Arxasında əlində uzun, qara dəyənək tutmuş enlikürək nəzarətçi göründü.

– Siz belə olacağını bilirdiniz, Uinston, – O` Brayen sözünə davam etdi. – Özünüzü aldatmayın. Siz bunu bilirdiniz. Həmişə bilmişdiniz.

Uinston həmişə hər şeyi bildiyini indi anladı. Amma bu barədə fikirləşməyin yeri deyildi. Bu anlarda haqqında düşündüyü yeganə şey nəzarətçinin əlindəki dəyənək idi. Dəyənək zərbəsi harasına gəldi dəyə bilərdi: başına, sifətinə, çiyinə, dirsəyinə...

Düz dirsəyinə! Ağrıdan, az qala, iflic olmuş Uinston salamat əli ilə dirsəyindən yapışib döşəməyə çökdü. Gözünün qarşısında hər şey sarı işığa büründü. Tək birçə zərbənin özü ilə bu qədər ağrı gətirməsi inanılmazdır! İnanılmazdır! Sarı qığılcımlar çəkilib getdi. Uinston başının üstündə dayanıb tamaşa edən iki nəfəri gördü. Nəzarətçi onun yerdə qıvrılmasından həzz alıb gülürdü. İndi, ən azı, üzərində düşündüyü sualların birinə cavab tapmışdı. Heç vaxt heç nəyin xətrinə ağrı hissini, azacıq da olsun, şiddətlənməsini istəməməlisən! Ağrı başlananda sənə yalnız bir hiss hakim kəsilir – o, tez çəkilib getməlidir! Dünyada fiziki ağrıdan pis heç nə yoxdur. “Ağrının önündə duruş gətirən qəhrəman yoxdur! Ağrıya qalib gələn qəhrəman ola bilməz!” – deyə Uinston əzilmiş dirsəyindən yapışib döşəmədə qıvrıla-qıvrıla düşünürdü.

II fəsil

Uinston açılıb-yığılan çarpayıya bənzər bir yerdə uzanmışdı. Çarpayı saydığı şey çox hündür idi, həm də elə quraşdırılmışdı ki, əl-qolunu tərپətmək olmurdu. Kamera-dakından daha güclü görünən işıq düz sifətinə vururdu. O`Brayen böyründə dayanmışdı. Diqqətlə yuxarıdan-aşağı ona baxırdı. Qarşı tərəfdə əlində şpris tutmuş ağxalatlı bir nəfər görünürdü.

260

Hətta gözlərini açandan sonra da Uinston harada olduğunu dərhal anlaya bilmədi. Onda elə təəssürat vardı ki, bu otağa tamamilə fərqli dünyadan, çox-cox uzaqlarda yerləşən sualtı aləmdən üzə-üzə gəlib. Həmin xəyali aləmdə də nə qədər qaldığının isə fərqində deyildi. Həbs edildiyi andan nə gün işığı, nə də qaranlıq görmüşdü. Üstəlik, xatirələrində də qırıqlıq yaranmışdı. Bəzi hallarda şüuru – hətta yatmış vəziyyətdə olan şüur belə – öz yerini boşluğa buraxaraq onu tamam tərk edirdi. Aradakı boşluğun bir gün, bir həftə, yoxsa cəmisi bir neçə saniyə çəkdiyini isə heç cür bilmək olmurdu.

Dirsəyinə ilk zərbə endirilən gündən həyatı cəhənnəmə çevrilmişdi. Başına açılan oyunların yalnız başlanğıc, bütün dustaqların keçdiyi ilkin istintaq hərəkətləri olduğunu sonradan anlamışdı. Hamı ənənəvi siyahı üzrə təqdim edilən cinayətlərdə iştirakını boynuna almalı idi. Bura casusluq, ziyankarlıq və digər oxşar cinayət əməlləri daxil idi. Etiraf tamamilə formal səciyyə daşıyırdı. Çünki istənilən halda işgəncə verilirdi. Uinston neçə dəfə döyüldüyünü, hər döyülmə mərasiminin nə qədər davam etdiyini yadına sala bilmirdi. Hər dəfə onunla beş, yaxud altı nəfər qara uniformalı nəzarətçi məşğul olurdu. Bəzən yumruqla, bəzən dəyənəklə, bəzən dəmir çubuqla döyürdülər. Bəzən isə, sadəcə, təpiklərinin altına salırdılar. Elə anlar olurdu ki, Uinston utanc hissini tamam itirərək döşəmədə uzanıb heyvan kimi bağırır, ilan kimi qıvrılaraq bitib-tükənmək bilməyən təpik zərbələrindən yayınmağa çalışırdı. Əvəzində isə daha çox təpik yeyirdi. Ağına-bozuna baxmadan hara gəldi vururdular. Qabırğasına, qarnına, dirsəklərinə,

topuqlarına, qasığına, xayalarına, onurğa sütununa dəyən təpiklərdən, az qala, ağılnı itirmək dərəcəsinə gəlirdi. Bəzən proses o qədər uzun çəkirdi ki, Uinston onu belə qəddar, amansız üsullarla döydüklərinə görə nəzarətçilərə deyil, bütün bu müddət ərzində huşunu itirib bayılmadığına görə özünə əsəbiləşirdi. Bəzən əsəbləri elə tanıma çəkirdi ki, hələ çırtma toxunmamış qışqırıb-yalvarır, aman diləyirdi. Belə hallarda nəzarətçinin zərbə endirmək üçün düyünlənən yumruğunu görməsi ağlagələn və gəlməyən bütün cinayətləri boynuna almasına kifayət edirdi. Bəzən heç nəyi boynuna almayacağına qəti qərar verirdi. Belə hallarda Uinstondan hər sözü kəlbətinlə çəkir, etiraflarını ağrının yaratdığı fəryadlar altında dinləyirdilər. Bəzən isə Uinston öz-özü ilə alverə girir, əvvəlcədən şərt qoyurdu: “Boynuma alacağam, amma dərhal yox! Ağrı dözülməz həddə çatana qədər müqavimət göstərəcəyəm. Qoy üç zərbə, yox, iki zərbə də vursunlar. Sonra istədiklərinin hamısını deyəcəyəm”. Bəzən tərsliyinə salıb ayaq üstə qalmaq istədiyindən onu yıxılana qədər döyürdülər, sonra isə kartof kisəsi kimi kameranın daş döşəməsinə atırdılar. Özünə gəlməsi üçün bir neçə saat ara verəndən sonra təzədən döyməyə aparırdılar. Arada uzun fasilələr də olurdu. Amma belə fasilələri çətinliklə xatırlayırdı. Çünki ya bütün vaxtı yatır, ya da huşa getmiş vəziyyətdə olurdu. Yatacaq yeri ensiz taxtalardan düzəldilən, çox vaxt divara bağlı vəziyyətdə saxlanan kameranı, balaca çuqun əlüzyuyanı yaxşı xatırlayırdı. Yemək də yadında idi. İsti şorba ilə çörək verirdilər. Bəzən qəhvə də olurdu. Küt ülgüclə üzünü qırخان, arabir də saçlarını qayçılayan dəlləyin gəlişi də yaxşı yadında idi. İşgüzar görkəmli, amma hər şeyə laqeyd nəzərlərlə baxan ağıxatlı adamların nəbzini yoxlamaları, təzyiqini ölçmələri, göz qapaqlarını qaldırıb baxmaları, kobud əlləri ilə bədəninin hər yerini əlləşdirib sınımış sümük axtarmaları, qollarına yuxu iynəsi vurmaları da yadında idi.

İndi nisbətən az döyürdülər. Amma çox hədələyirdilər. Deyirdilər ki, cavabları onları razı salmadığı andan etibarən, bütün dəhşətlər daha pis formada yenidən təkrarlana bilər. İndi onu sorğu-suala tutanlar qara uniformalı quldurlar deyil, şüşələri parıldayan eynəklər taxmış cəld hərəkətli,

balacaboylu, yupyumru Partiya intellektualları idi. Onlar bir-birini əvəz edərək hər məhbusla on, bəzən hətta on iki saat fasiləsiz işləyirdilər. Uinston vaxt barəsində səhv də edə bilirdi. Amma sorğu-sualın uzunluğuna şübhə yox idi. Partiya araşdırıcıları onun həmişə az da olsa ağrı hissini qorxusu altında yaşamasında maraqlı idilər. Amma ağrı əsas iş üsulları deyildi. Doğrudur, onlar da Uinstonu şapalaqlayır, qulaqlarını çəkir, saçını dartır, bir ayağı üstə dayanmağa məcbur edir, tualetə buraxmır, gözləri sulanana qədər üzünə gur işıq salırdılar. Lakin bütün bunlar fiziki ağrı verməkdən daha çox, onu alçaltmaq, etiraz, yaxud mübahisə niyyətinin qarşısını almaq məqsədi güdüdü. Onların əsl silahı saatlarla arasıkəsilmədən davam edən amansız istintaq idi. Uinston əsəb gərginliyindən daha çox, xəcalətdən zar-zar ağlayana qədər onu dolaşırdılar, dilindən tutub tələyə salırdılar, sözlərini istədikləri şəkildə yozurdular, yalanlarını üzə çıxarırdılar, öz-özünə zidd getdiyini sübuta yetirirdilər. Bəzən bir istintaq ərzində beş-altı dəfə ağıladığı vaxtlar olurdu. Çox vaxt kobudluqla üstünə qışqırır, cavab verərkən azacıq duruxduğu, yaxud tərəddüd etdiyi anlarda təzədən qara uniformalı nəzarətçilərin yanına göndərəcəkləri ilə hədələyirdilər. Bəzən isə gözlənilmədən rəftarlarını dəyişirdilər. Uinstonu “yoldaş” deyirdilər, ingsos prinsiplərinə və Böyük Qardaşın adına and verərək kədərli ahənglə başına bunca müsibətlər gələndən sonra da Partiyaya sədaqətini dilə gətirməməsinin, vurduğu ziyanı anlamamasının səbəblərini soruşurdular. Saatlarla çəkən istintaqın üzüb əldən saldığı əsəbləri davam gətirmirdi. Nəticədə Uinston yenə də göz yaşları axıtmaqdan özünü saxlaya bilmirdi. Sonda beynini deşən bu aramsız səslər onu nəzarətçilərin yumruq və təpiklərindən daha pis sındırırdı. Tələb olunan hər sözü danışan ağıza, istənilən hər kağızı imzalayan ələ çevrildi. Yeganə qayğısı onların hansı etirafı gözlədiklərini qabaqcadan fikirləşib tapmaq, tənə və töhmətlər başlanmamışdan əvvəl hər şeyi boynuna almaq idi. Artıq Partiyanın görkəmli xadimlərini qətlə yetirdiyini, təxribat xarakterli kitabçalar yaydığını, ictimai fondları taladığını, hərbi sirləri düşməinə satdığını, ziyankarlıq əməlləri törətdiyini və s.-ni boynuna almışdı. Hələ 1968-ci ildən əvvəl İstasiya hökumətinə muzdlu casusluq etdiyini, dinə

inandığını, kapitalizm heyranı olduğunu və pozğun həyat tərzini keçirdiyini bildirmişdi. Arvadının yaşadığını və Partiya müstəntiqlərinin də bundan xəbəri olduqlarını bildiyi halda, Ketrini öldürdüyünü etiraf etmişdi. Boynuna almışdı ki, uzun illərdən bəri Qoldsteynlə şəxsi əlaqə saxlayır, onun yaratdığı gizli cəmiyyətin üzvüdür, tanıdığı adamları da həmin cəmiyyətin üzvləri sırasına daxil olmağa təşviq edib. Ən asan yol hər şeyi boynuna almaq, hamını ələ vermək idi. Əslində, ortada hansısa yanlışlıqdan da söhbət gedə bilməzdi. O, həqiqətən, Partiyanın düşməni olmuşdu. Partiya isə fikirlə əməl arasında heç bir fərq görmürdü.

Başqa xatirələri də vardı. Amma düşüncəsində onları bir-biri ilə bağlaya bilmirdi. Qara dairələrə alınmış adda-budda şəkillərə bənzəyirdilər.

Saxlandığı kameranın işıqlı, yoxsa qaranlıq olduğunun fərqləndə deyildi. Çünki bir cüt gözdən başqa heç nə görmürdü. Yaxınlığında hansısa cihaz asta-asta və aramsız çırpılırdı. Gözlər get-gedə böyüyür və işıqlanırdı. Birdən oturduğu yerdən havaya qalxdı, gözlərin dərinliyinə baş vurdu. Gözlər onu dərhal uddular.

Gözqamaşdırıcı işığın altında hər tərəfi siferblatlarla dolu kresloya bağlanmışdı. Ağxalatlı adam diqqətlə siferblatların göstəricilərini öyrənirdi. Bayırdan ağır çəkmələrin tappıltısı eşidildi. Qapı cingilti ilə açıldı. Mum sifətli cavan zabıt iki nəzarətçinin əhatəsində içəri girdi.

– 101-ci otağa! – deyə zabıt əmr verdi.

Ağxalatlı adam çevrilib onlara baxmadı. Heç Uinston da baxmadı. O yalnız siferblatın əqrəblərinə baxırdı.

Uinstonun kreslosunu, azı, bir kilometr enliyində, ecazkar qızılımtıl işıq seli ilə dolmuş nəhəng koridorla aparırdılar. O isə qəhqəhə ilə gülür və var səsi ilə cinayətlərini etiraf edirdi. Hər şeyi, hətta işgəncə altında demədiklərini də boynuna alırdı. Hamının hər şeydən xəbəri olsa da, başına toplaşmış adamlara həyat tarixçəsini əvvəldən-axıra qədər danışdı. Nəzarətçilər, Partiya müstəntiqləri, ağxalatlı adamlar, O`Brayen, Culiya, mister Çarrinqton – hamısı koridora toplaşmışdı, bərkədən danışib güldürdülər. Gələcəkdə maneə kimi qarşısını kəsəcək hansısa çətinliyi dəf edə bilmiş, ona qarşı hazırlanan bəd niyyətlər baş tutmamışdı. Hər şey qaydasında idi. Daha ağır yox idi.

Həyatının sonuncu təfərrüatı da aydınlaşmışdı, aşkarlanmışdı. O əfv edilmişdi!

Uinston O`Brayenin səsini eşitdiyini güman edib kreslodan qalxmağa çalışdı. İstintaq müddətində O`Brayeni heç vaxt görməsə də, onun həmişə gözəgörünmədən lap yaxınlıqda dayandığını hiss edirdi. Nəzarətçiləri Uinstonun üstünə salan da, sonda öldürülməsinin qarşısını alan da O`Brayen idi. Uinstonun ağrıdan nə zaman qışqırmalı olduğuna o qərar verirdi. İstintaqa nə zaman ara verilməsi, nə zaman yeməsi və yatması, qoluna nə zaman iynə vurulması – hamısı O`Brayenin hökmünə bağlı idi. Qarşıya sual qoyan da, cavabları təklif edən də o idi. İşgəncə verən də, müdafiə eləyən də, cəllad kəsilən də, dost olan da o idi! Bir dəfə isə – Uinston həmin sözləri dərmanın təsiri altında qaldığı, həqiqətən yatdığı, yoxsa oyaq olduğu vaxt eşitdiyini xatırlaya bilmirdi, – bir səs yavaşcadan qulağına pıçıldamışdı: “Narahat olmayın, Uinston. Burada mənim himayəməsiniz. Yeddi il sizə göz qoymuşam. İndi sınaq anı gəlib çatıb. Mən sizi xilas edəcəyəm. Mən sizi mükəmməl insana çevirəcəyəm”. Eşitdiyi səsin sahibinin O`Brayen olduğuna qəti əmin deyildi. Lakin eyni səs yeddi il əvvəl başqa bir yuxuda ona: “Biz heç zaman qaranlıq olmayan yerdə görüşəcəyik!” – demişdi.

264

İstintaqın bitib-bitmədiyini xatırlamırdı. Arada, elə bil, qatı zülmət içərisinə düşmüşdü. Sonra indi saxlandığı kamera, yaxud otaq bu zülmətin içindən tədricən ortaya çıxdı. Arxası üstə uzanmışdı. Hərəkət edə bilmirdi. Bədəninin idarə oluna biləcək bütün hissələri möhkəm bağlanmışdı. Hətta başının arxasını da hansısa üsulla yatağa bərkitməmişdilər. O`Brayen dayanıb yuxarıdan-aşağı ona baxırdı. Gözlərində təəssüf, hətta kədər ifadəsi vardı. Aşağıdan baxanda şişmiş göz qapaqları və ağızının kənarlarından çənəsinə doğru uzanan qırıqlar O`Brayeni həm yorğun, həm də eybəcər göstərir, Uinstonun düşündüyündən daha yaşlı təsir bağışlayırdı. Qırx səkkiz, bəlkə də, əlli yaş vermək olardı. Əli müxtəlif şkala və rəqəmlərlə dolu hansısa cihazın dəstəyində idi.

– Mən sizə demişdim, – üzünü Uinstonu tutdu, – əgər yenidən görüşməli olsaq, burada görüşəcəyik.

– Elədir, – deyə Uinston cavab verdi.

O`Brayenin əlinin yüngül hərəkəti hesaba alınmasa, heç bir xəbərdarlıq edilmədən Uinstonun bədəninə ağır seli axdı. Ağrı qorxunc idi. Uinston başına nə oyun açıldığından xəbərsiz idi. Amma indiyə qədər görmədiyi dəhşətli işgəncəyə məruz qaldığını hiss edirdi. Bütün bunların, həqiqətən də, baş verdiyini, yoxsa şiddətli elektrik cərəyanının yaratdığı qarabasma olduğunu kəsdirə bilmirdi. Lakin bədəni, elə bil, öz formasını itirir, əl-ayağı gövdəsindən asta-asta ayrılaraq qırılırdı. Ağrıdan alnında tər muncuqlamışdı. Ən çox qorxduğu şey fəqərə sütununun qırılması idi. Dışlərini bir-birinə sıxaraq çətinliklə burnundan nəfəs alırdı. Dözə biləcəyi ana qədər qışqırmamağa qərar vermişdi.

– Qorxursunuz ki, – gözünü ondan çəkməyən O`Brayen dilləndi, – bu dəqiqə nə isə sınacaq. Ən çox fəqərə sütununuzun qırılmasından qorxursunuz. Əminəm ki, mənzərəni kifayət qədər aydın təsəvvür edirsiniz. Fəqərə sütununu təşkil edən qığırdaqlar bir-birindən qopub ayrılır, onların arasından isə onurğa beyini süzülüb axır. Düzünü deyin, Uinston, siz bu barədəmi düşündünüz?

Uinston cavab vermədi. O`Brayen dəstəyi geri fırlatdı. Ağrı dalğası qəfil gəldiyi kimi, qəfil də çəkildi.

– Qırx dərəcəyə qədər qalxmışdıq, – O`Brayen izahat verməyə başladı. – Görürsünüz, şkala yüzdərəcəlidir. Lüt-fən, söhbətimiz zamanı sizə istədiyim vaxt və istədiyim dərəcədə ağrı vermək imkanımın olduğunu yadınızdan çıxarmayın. Əgər yalan danışsanız, cavab verməkdən boyun qaçırsanız, yaxud ümumi əqli qabiliyyətinizin səviyyəsi ilə müqayisədə səfeh təsir bağışlayan sözlər danışsanız, bir an içində ağrıdan qışqırmalı olacaqsınız. Nə dediyimi başa düşürsünüz?

– Bəli, – deyə Uinston cavab verdi.

O`Brayen əvvəlki kimi amansız deyildi. Fikirli-fikirli eynəyini düzəltdi, otaqda var-gəl etməyə başladı. Danışanda səsi daha sakit və yumşaq çıxırdı. İndi o cəzalandırmaq deyil, inandırmaq istəyən həkimə, müəllimə, hətta keşişə bənzəyirdi.

– Mən sizə görə narahatam, Uinston, – deyə təzədən sözə başladı, – çünki bu narahatlığa dəyərsiniz. İşin nə yerdə olduğunu çox gözəl başa düşürsünüz. Uzun illərdir

ki, sizin hər şeydən xəbəriniz var, lakin bütün bu illər ərzində şüurlu olaraq bildiklərinizə qarşı vuruşmusunuz. Siz psixi cəhətdən xəstəsiniz. Yaddaş pozulmasından əziyyət çəkirsiniz. Gerçək hadisələri xatırlamaq iqtidarında deyilsiniz. Əvəzində isə özünüzü heç zaman baş verməyən şeyləri xatırladığınıza inandırırınsınız. Xoşbəxtlikdən, bu, müalicəsi mümkün olan xəstəlikdir. Amma siz heç vaxt müalicə olunmaq istəməmişiniz. Çünki sağalmaq yolunu seçməkdən boyun qaçırmısınız. Kiçik bir cəhd kifayət idi. Siz isə bunu istəmədiniz. Hətta indi də xəstəliyinizi böyük fəzilət sayaraq ondan dördəlli yapışdığınıza qəti əminəm. Bu dəqiqə sizi kiçik bir imtahana çəkəcəyəm. Deyin görüm, hazırda Okeaniya hansı ölkə ilə müharibə aparır?

– Mən həbs olunanda Okeaniya İstasiya ilə müharibə edirdi.

266

– İstasiya ilə. Yaxşı. Okeaniya həmişə İstasiya ilə müharibə vəziyyətində olub, elə deyilmi?

Uinston dərinədən nəfəs aldı. Cavab vermək üçün ağızını açdı, amma dərhal da dayandı. Gözlərini cihazın əqrəbindən çəkə bilmirdi.

– Lütfən, Uinston, həqiqəti deyin. Öz inandığınız həqiqəti. Yaxşı, bu məsələ ilə bağlı daha nə xatırlayırsınız?

– Yadımdadır ki, mənim həbsimdən bir həftə əvvəl qədər biz İstasiya ilə qətiyyətlə müharibə etmirdik. Bu ölkə ilə müttəfiq idik. Müharibə Avrasiya ilə aparılırdı. Həmin müharibə dörd il çəkdi. Daha əvvəl isə.

O`Brayen əlinin hərəkəti ilə onu dayandırdı.

– Başqa misal, – dedi. – Bir neçə il qabaq siz, həqiqətən də, çox yanlış olan bir fikrə düşmüşdünüz. Haradansa beyninizə girmişdi ki, Partiyanın üç keçmiş üzvü – özləri bütün günahlarını boyunlarına alandan sonra xəyanət və təxribatçılıq fəaliyyətinə görə edam olunan Cons, Aronson və Rezerford cinayət məsuliyyətinə cəlb edildikləri iş üzrə günahsızdır. İnanırdınız ki, onların etiraflarının saxtallığını sübuta yetirən hansısa çox mühüm və dəqiq sənəd görmüsünüz. Hətta gözünüzdə hansısa bir fotosəkil görünmüşdü. İnanırdınız ki, onu əlinizdə tutmusunuz. Məsələn, buna bənzər bir şəkil.

O`Brayenin barmaqları arasında uzunsov qəzet parçası göründü. Onu, təxminən, beş saniyə Uinstonun

gözlərinin qarşısında tutdu. Şübhəyə heç bir yer yox idi. Eynən həmin fotosəkil idi. On bir il əvvəl təsadüfən aldığı və dərhal da məhv etdiyi, Cons, Aronson və Rezerfordun Nyu-Yorkda, hansısa partiya təntənələrində çəkilmiş şəklinin surəti idi. O yalnız bir anlığına Uinstonun gözləri önündə olmuşdu, sonra həmişəlik yoxa çıxmışdı. Lakin Uinston o şəkli görmüşdü. Şübhəsiz, görmüşdü! Uinston ümitsiz halda, can çəkişirmiş kimi başını azacıq yuxarı qaldırmaq istədi. Amma heç bir tərəfə yarım santimetr də tərپənə bilmədi. Bir anlığa hətta cihazın şkalasını da unutmuşdu. Yeganə istəyi şəkli yenidən barmaqları arasında tutmaq, heç olmasa, bir anlığına ona baxmaq idi.

– Deməli, şəkil qalır! – deyə qışqırdı.

– Yoxdur!

O`Brayen kreslodan aralandı. Qarşı tərəfdəki divarda yaddaş qutusu vardı. Qutunun qapağını qaldırdı. Gözə görünməz hava axını nazik, uzunsov qəzet parçasını sorub apardı. Alovun odlu ağızı onu həmişəlik uddu. O`Brayen əvvəlki yerinə qayıtdı.

– Külə döndü, – dedi. – Küldə isə heç nə tapa bilməzsən. Sadəcə, kül tozu! Fotosəkil yoxdur. Heç vaxt olmayıb.

– Olub! İndi də var. Yaddaşda yaşayır. Xatirədə yaşayır. Mən o şəkli xatırlayıram. Siz xatırlayırsınız.

– Mən heç nə xatırlamıram, – deyə O`Brayen cavab verdi.

Uinston ürəyində boşluq hiss etdi. Bu – *ikifikirlilikdir*. Öldürücü köməksizlik hissi şüuruna hakim kəsildi. O`Brayenin yalan danışdığına əmin olsaydı, heç nəyə əhəmiyyət verməzdi. Amma O`Brayenin belə bir fotosəklın mövcudluğunu yaddan çıxarması tamamilə mümkün idi. Əgər belədirsə, deməli, şəkli xatırladığını inkar etməsini də unudub. Deməli, bunu unutduğunu da unudub. Kim bunun, sadəcə, fokus olduğuna inana bilərdi? Bəlkə, həqiqətən də, beynində belə bir ağılsız yerdəyişmə baş vermişdir? Gəldiyi qənaət Uinstonu tamam ruhdan saldı.

O`Brayen də fikrə dalmışdı. O, indi həmişəkindən daha çox, öz qabiliyyətli, ancaq sözə baxmayan şagirdinin əməllərindən iztirab çəkən müəllimi xatırladırdı. O`Brayen üzünü Uinstonu çevirdi.

– Keçmişə nəzarətlə bağlı Partiya şüarı var, – dedi.
– Zəhmət olmasa, onu təkrarlayın.

– “Kim keçmişə nəzarət edirsə, o, gələcəyə nəzarət edir. Kim bu günə nəzarət edirsə, o, keçmişə də nəzarət edir”, – deyər Uinston itaətkarlıqla şüarı təkrarladı.

– “Kim bu günə nəzarət edirsə, o, keçmişə də nəzarət edir”, – O`Brayen razılıqla başını tərpətdi. – Yaxşı, Uinston, siz keçmişin, həqiqətən də, mövcud olduğunu düşünürsünüz?

Köməksizlik hissi yenidən Uinstonun şüuruna hakim kəsildi. Gözünü çevirib cihazın əqrəblərinə baxdı. Hansı cavabın – “bəlinin”, yoxsa “xeyrin” onu ağırdan xilas edəcəyinə əmin olmaması bir yana qalsın, hansı cavabı düzgün saydığını heç özü də bilmirdi.

O`Brayen xəfifcə gülümsündü.

268

– Sizin metafizikadan xəbəriniz yoxdur, Uinston. İndiyə qədər “mövcud olmaq” anlayışının mənası üzərində bir dəfə də düşünməmişsiniz. Fikrimi daha aydın ifadə etməyə çalışıram. Keçmiş konkret məkan daxilində mövcuddurmu? Elə bir yer, fiziki obyektlərin elə bir dünyası varmı ki, orada keçmiş indi də yaşasın, davam etsin?

– Yox.

– Əgər keçmiş mövcuddursa, bəs onda harada mövcuddur?

– Sənədlərdə. Yazılı sənədlərdə.

– Sənədlərdə. Sonra harada?

– Ağılda. İnsan yaddaşında.

– Yaddaşda. Çox yaxşı. Partiya bütün sənədləri nəzarətdə saxlayır, bütün yaddaşlara nəzarət edir. Deməli, biz həm də keçmişə nəzarət edirik, elə deyilmi?

– Siz adamların nəyi isə xatırlamalarının qarşısını necə ala bilərsiniz? – Uinston yenə də bir anlığa cihazın əqrəblərini yaddan çıxararaq bərkədən qışqırdı. – Axı bu, insanın iradəsindən kənar hərəkətdir. Heç kimdən asılı deyil. Axı siz yaddaşa necə nəzarət edə bilərsiniz? Məsələn, mənim yaddaşıma nəzarət edə bilməzsiniz.

O`Brayenin sifəti yenidən sərtləşdi. Əlini dəstəyin üstünə qoydu.

– Əksinə, – dedi. – Siz öz yaddaşıma nəzarət edə bilmirsiniz. Ona görə də bura gəlib düşmüşünüz. Ona görə

buradasınız ki, özünüzdə itaətkarlıq və daxili intizam tərbiyə edə bilməmişiniz. Sağlam ağılın əsas göstəricisi olan tabelik duyğusuna yiyələnmə bilməmişiniz. Siz xəyalpərvərliyə qurşanmağı, azlıqda qalmağı daha üstün tutdunuz. Yalnız sərt intizama tabe etdirilən ağıl gerçəkliyi görə bilər, Uinston! Siz gerçəkliyin nə isə obyektiv, zahiri, özlüyündə mövcud bir şey olduğuna inanırsınız. Siz eyni zamanda gerçəkliyin, mahiyyət etibarilə, aydın və anlaşılan olduğunu düşünürsünüz. Aldanış hissinin təsiri altında nəyi isə gördüyünüzü güman edəndə bütün qalan adamların da sizin kimi eyni şeyi gördüklərini düşünürsünüz. Amma mən sizə deyirəm, Uinston, gerçəklik qətiyyənlə zahirdə mövcud deyil. Gerçəklik insan şüurundan başqa heç yerdə mövcud ola bilməz! Həm də gerçəklik daim səhvlərə yol verən və qısa müddətdən sonra ölüb-gedən fərdi şüurda deyil, Partiyanın əbədi və kollektiv şüurunda mövcuddur. Partiya nəyi həqiqət sayırsa, həqiqət odur! Gerçəkliyə Partiyanın nəzərləri ilə baxmaqdan başqa ikinci yanaşma tərzini ola bilməz! Yenidən öyrənməli olduğunuz əsas mətləb budur, Uinston! Öyrənmək üçün isə özünüzü daxildən sındırmalısınız, istək və iradə nümayiş etdirməlisiniz. Sağlam ağıla qovuşmamışdan əvvəl özünüzü yenməyi, itaət göstərməyi bacarmalısınız.

O`Brayen, sanki, dediklərinin mənasının Uinstonla çatmasını gözləyərək sözlərinə bir müddət ara verdi.

– Yadıңызdadır, – deyərək söhbətini davam etdirdi, – gündəliyinizə yazmışdınız ki, “Azadlıq iki üstəgəl ikinin dördə bərabər olduğunu demək haqqıdır”.

– Yadıızdadır, – Uinston cavab verdi.

O`Brayen sol əlini yuxarı qaldırdı, baş barmağını ovcunun içində gizlədib dörd barmağını Uinstonla göstərdi.

– Əlimdə neçə barmaq var, Uinston?

– Dörd.

– Əgər Partiya desə ki, onlar dörd deyil, beşdir, onda neçə barmaq olacaq?

– Dörd...

Dəhşətli ağılı sözünü ağızında yarımçıq qoydu. Cihazın əqrəbi əlli beşin üstündə dayanmışdı. Uinstonun bütün bədənini tər bürümüşdü. Hava seli, sanki, ciyərini parçalayır, hər dəfə nəfəs alıb-verməsi dəhşətli fəryadlarla müşayiət olunurdu. Dişlərini bir-birinə sıxsaxsa da, qışqırmağının

qarşısını heç cür ala bilmirdi. O`Brayen gözlərini ondan çəkmirdi, sol əlinin dörd barmağı isə hələ də havada idi. Axır ki, dəstəyi geri çəkdi. Ağrı, yüngülcə də olsa, səngidi.

– Barmaqların sayı neçədir, Uinston?

– Dörd.

Əqrəb altmış rəqəminin üzərində dayandı.

– Barmaqların sayı neçədir, Uinston?

– Dörd? Dörd! Axı başqa nə deyə bilərəm? Dörd barmaq görürəm.

Əqrəb, yəqin ki, bir az da yuxarı qalxmışdı. Amma Uinston daha cihaza baxmırdı. Yalnız O`Brayenin ağır, sərt üzünü, bir də havada oynayan barmaqlarını görürdü. Barmaqlar gözlərinin qabağında uca, nəhəng sütunlar kimi dayanmışdı. Onlar, sanki, titrəyirdilər, bir-birinin üstünə gəlirdilər. Amma sayları yenə dördədən çox deyildi.

– Burada neçə barmaq var, Uinston?

– Dörd. Dayandırın onu! Dayandırın! Sizdə heç insaf yoxdur? Dörd! Dörd!

– Barmaqların sayı neçədir, Uinston?

– Beş! Beş! Beş!

– Yox, Uinston, səyiniz əbəsdir! Yalan danışırsınız. Ürəyinizdə dörd olduğunu düşünürsünüz. Bir də soruşuram, barmaqların sayı neçədir?

– Dörd. Beş. Dörd! Sizin istədiyiniz qədər! Xahiş edirəm, dayandırın! Məni bu əzabdan qurtarın!

İndi Uinston dikəlib yerində oturmuşdu, O`Brayen əlini onun çiyinə qoymuşdu. Deyəsən, arada bir neçə saniyəliyə huşunu itirmişdi. Bədəninə sıxan ilmələr bir az boşaldılmışdı. Möhkəm soyuq idi, Uinston tir-tir titrəyirdi. Dişləri bir-birinə dəyib şaqqıldayır, sifətindən göz yaşları axırdı. Bir anlığa uşaq atasına sığınan kimi O`Brayenə qısıldı. Çiyinə qoyulmuş kobud əl ürəyinə toxtaqlıq gətirdi. Uinston düşündü ki, yeganə himayəçisi O`Brayendir. Ağrı haradansa tamam kənardan, başqa mənbədən göndərilir. Onu əzabdan qurtarsa, yalnız O`Brayen qurtaracaq.

– Siz zəif şagirdsiniz, Uinston, – deyə O`Brayen nəzakətlə onu məzəmmət etməyə başladı.

– Axı mən nə edim? – Uinston hıçqıra-hıçqıra deyirdi.

– Gözümün önündə olanı necə görməyə bilərəm? İki üstə gəl iki dörd eləyir.

– Bəzən dörd eləyir, Uinston. Bəzən beş eləyir. Bəzən üçə bərabər olur. Bəzən isə neçə tələb olunursa, o qədər də eləyir. Gərək daha möhkəm çalışsınız. Sağlam ağıla malik olmaq o qədər də asan iş deyil.

O, Uinstonu yerinə uzatdı. Bədəndəki ilmələr yenə bərkidildi. Amma ağrı asta-asta çəkiliydi. Titrətməsi dayanmışdı. Yalnız yüngülcə üşütmə, bir də zəiflik hiss edirdi. O`Brayen bayaqdan bəri hərəkətsiz dayanmış ağıxalətli adama başı ilə işarə etdi. Ağıxalətli aşağı əyilib diqqətlə Uinstonun gözlərinə baxdı, nəbzini yoxladı, qulağını sinəsinə söykəyib barmaqlarının ucu ilə bədəninin ora-burasını döyəclədi. Sonra O`Brayenə baxıb başını tərpətdi.

– Bir də, – deyə O`Brayen göstəriş verdi.

Uinstonun bədəninə ağrı seli axdı. Əqrəb, yəqin ki, yetmişin, bəlkə də, yetmiş beşin üzərində idi. Uinston gözlərini yummuşdu. Bilirdi ki, O`Brayenin barmaqları düz qarşısındadır, sayı da dördüdür. Əsas məsələ budəfəki ağrını da birtəhər sovuşdurmaq idi. Artıq qışqırmaq qışqırmadığının fərqlində deyildi. Ağrı yenə birdən yavaşdı. Uinston gözlərini açdı. O`Brayen cihazın dəstəyini geri fırladırdı.

– Barmaqların sayı neçədir, Uinston?

– Dörd. Güman edirəm ki, dördüdür. Bacarsam, beş görərdim. Beş barmaq görmək üçün çalışıram.

– İstəyiniz nədir? Məni beş barmaq gördüyünüzə inandırmağa çalışırsınız, yoxsa, həqiqətən də, barmaqları beş görməyə çalışırsınız?

– Həqiqətən də, o cür görmək istəyirəm.

– Elə isə, bir daha sınayaq! – O`Brayen əmr verdi.

Əqrəb bu dəfə, azı, səksənin, bəlkə də, doxsanın üzərində olmalı idi. İndi Uinston ağrını yalnız kəsik-kəsik hiss edirdi. Bir-birinə sıxılmış göz qapaqlarının arxasında bütöv barmaq meşəsi rəqsə başlamışdı. Onlar gah sıxlaşıp, gah da seyrəlirdi. Bir-birinin arxasında görünməz olur, sonra təzədən aşkara çıxırdı. Uinston səbəbini özü də bilmədən onları saymaq istəyirdi. Lakin dördlə beş arasındakı qəribə, sirli eyniyyətə görə barmaqların hesabını aparmanın heç cür mümkün olmadığını başa düşürdü. Ağrı yenə birdən-birə sakitləşdi. Uinston gözlərini açanda bayaq gördüyü mənzərə ilə qarşılaşdı. Sətsiz-hesabsız

barmaqlar hərəkət eləyən ağaclar kimi bir-birinin qarşısına keçir, sonra təzədən ayrılırdı. Gözünü yummaqdan başqa çarəsi qalmadı.

– İndi neçə barmaq görürsünüz, Uinston.

– Bilmirəm. Bilmirəm. Əgər cihazı bir də qoşsanız, məni öldürəcəksiniz. Dörd, beş, altı... həqiqətən, bilmirəm.

– İndi daha yaxşıdır! – deyə O`Brayen dilləndi.

Uinstonun qoluna iynə vurdular. Dərhal da bütün bədəninə xoş, sərməstedici istilik yayıldı. Ağrı hissi, demək olar ki, unudulmuşdu. Gözlərini açıb minnətdarlıqla O`Brayenə baxdı. Zəhmli, bəzi yerlərdə qırıq kəsmiş, həm ağıl ziyası ilə işıqlanmış, həm də eyni dərəcədə eybəcər sifəti görəndə Uinstonun ürəyi minnətdarlıq hissi ilə çırıpırdı. Əgər tərpənmək imkanı olsaydı, mütləq əlini uzadıb O`Brayenin əllərinə toxunardı. Heç vaxt onu indiki qədər ürəkdən sevməmişdi. Məsələ təkcə işgəncənin dayanandırılmasında deyildi. O`Brayenin dost, yaxud düşmən olmasının elə bir önəm daşımaması haqqındakı köhnə fikirləri yenidən yadına düşdü. O`Brayen elə adam idi ki, onunla hər şey barəsində danışmaq olardı. Bəlkə də, insan sevilməkdən daha çox, başa düşülməyə möhtacdır. O`Brayen ona insanı dəli olmaq dərəcəsinə çatdıran işgəncə verirdi. Azacıq da davam etsə, o biri dünyaya göndərəcəkdə. Amma bu, elə də əhəmiyyətli deyil. Müəyyən mənada onların münasibətləri dostluqdan daha dərin idi. Onlar ruhən yaxın idilər. Nə vaxtsa, haradasa sözləri bərkədən deməyə ehtiyac duymadan, görüşüb hər şey haqqında danışa bilərdilər. O`Brayen Uinstonun başı üstündə dayanıb elə ifadə ilə baxırdı ki, sanki, bu dəqiqə o da eyni şeyləri düşünür. Sözə başlayanda səsinin sakit, barışdırıcı tonu aşkara çıxdı.

– Siz harada olduğunuzu bilirsinizmi, Uinston?

– Bilmirəm. Sadəcə, təxmin edirəm. Yəqin ki, Sevgi Nazirliyindəyəm.

– Burada nə qədər qaldığınızdan xəbəriniz var?

– Bilmirəm. Bəlkə, neçə gün, neçə həftə, neçə ay... Yəqin, bir neçə ay olar.

– Necə düşünürsünüz, biz adamları niyə bura gətiririk?

– Yəqin, günahlarını boyunlarına almaları üçün.

– Yox, bu, elə də ciddi səbəb deyil. Yaxşı-yaxşı fikirləşin.

– Cəzalandırmaq üçün.

– Yox! – deyə O`Brayen qışqırdı. Səsi tanınmaz dərəcədə dəyişildi, sifəti isə yenidən sərt və əsəbi görkəm aldı. – Yox! Sizi nə etiraflarınızı dinləmək, nə də cəzalandırmaq üçün bura gətiririk. İstəyirsiniz nə üçün gətirildiyinizin səbəbini izah edim? Müalicə etmək üçün! Sağlam ağıl sahibinə çevirmək üçün! Başa düşürsünüzmü, Uinston, yolu bura düşən bir nəfər də bizim əlimizdən müalicə olunmamış qurtara bilməz. Törətdiyiniz sarsaq cinayətlər bizi qətiyyən maraqlandırmır. Aşkar düşmənçilik Partiyanı narahat etmir. Əsas əndişəmiz insanların beynindəki fikirlərlə bağlıdır! Biz düşmənlərimizi öldürmürük, onların beynlərini dəyişirik. Nə dediyimi başa düşürsünüz?

O, Uinstonun üzərinə əyildi. Çox yaxın olduğuna görə sifəti daha iri görünürdü, aşağıdan baxanda isə daha eybəcər təsir bağışlayırdı. Bu sifətə anlaşılmaz coşqunluq və dəlicəsinə inadkarlıq ifadəsi həkk olunmuşdu. Uinstonun ürəyi yenə sıxıldı. Bacarsaydı, çarpayının içərisində yerli-dibli görünməməyə çalışardı. Bu dəqiqə O`Brayenin, sadəcə, məzələnmək üçün cihazın dəstəyini yuxarı qaldıracağına əmin idi. Lakin O`Brayen artıq geri çevrilmişdi. Otaqda bir neçə addım obaş-bubaşa gedib-gəldi. Sonra əvvəlki coşqunluqla olmasa da, sözlərinə davam etdi:

– İlk növbədə, burada əzabkeşlərə yer olmadığını başa düşməlisiniz. Yəqin, keçmiş dövrlərdəki dini təqiblər haqqında oxumusunuz. Orta əsrlərdə inkvizisiya mövcud idi. Amma o, vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilmədi. İnkvizisiya küfrün kökünü qazıb atmaq istəyirdi, əvəzində isə küfrə əbədi həyat verdi. Tonqalda yandırılan hər kafirin yerinə minlərlə yenisi baş qaldırdı. Nəyə görə belə oldu? Çünki inkvizisiya düşmənlərini açıq şəkildə öldürürdü. Tövbəyə nail olmadan aradan götürürdü. Daha doğrusu, onları tövbə etmədiklərinə görə öldürürdü. Adamlar əqidələri naminə ölümə gedirdilər. Nəticədə şöhrət inanc yolunda əzablı ölümü qəbul edən qurbanların, biabırçılıq və lənət isə bu qorxmaz insanları diri-diri tonqalda yandıran inkvizisiyanın adına yazılırdı. Sonralar, iyirminci əsrdə totalitar rejim adlanan quruluş meydana çıxdı. Məsələn, alman nasistləri, yaxud rus kommunistləri. Ruslar yadfikirliliyi inkvizisiyadan daha amansız şəkildə təqib edirdilər. Bununla da keçmişin

səhvlərindən nəticə çıxardıqlarını düşünürdülər. Hər halda, öldürülənlərdən əzabkeş obrazı düzəltməyin yolverilməz olduğunu başa düşürdülər. Qurbanlarını açıq məhkəmə önünə çıxarmamışdan əvvəl onların olan-qalan ləyaqət hissini üstündən xətt çəkirdilər. Həbs olunanları işgəncə və qorxu nəticəsində sındırırdılar. Bu yolla onları miskin, kölə təbiətli məxluqlara çevirirdilər. Belələri hər şeyi boyunlarına alırdı, məcburən əzbərlədikləri sözləri tutuquşu kimi təkrarlayırdılar. Özlərinə ləkə yaxır, günahı bir-birinin üstünə atır, biri digərinin arxasında gizlənməyə çalışır, ağlayıb-sıtqayır, əfv diləyirdilər. Amma aradan vur-tut bir neçə il keçəndən sonra tarix özünü yenidən təkrar etdi. Edam olunanlar əzabkeşə çevrildilər, miskin hərəkətləri isə yerli-dibli unuduldu. Sizcə, niyə hər şey bu şəkildə təkrarlandı? İlk növbədə, ona görə ki, həmin adamların etirafları işgəncə yolu ilə qoparılmışdı, başdan-başa yalan və saxta idi. Biz belə səhvlər etmirik. Burada dilə gətirilən bütün etiraflar həqiqətdir. Biz hər şeyin həqiqi olmasının qayğısına qalırıq. Hər şeydən əvvəl, ölümlərin yenidən üstümüzdə qalxmalarına imkan vermirik. Gələcək nəsillərin sizə haqq qazandıracağı fikrini aqlınıza da gətirməyin, Uinston! Gələcək nəsillər haqqınızda heç zaman heç bir şey eşitməyəcəklər. Çünki sizi tarixin axarından çəkib çıxaracağıq. Buxara çevirib atmosferə buraxacağıq. Sizdən yer üzərində heç bir iz qalmayacaq. Nə mənbələrdə adınız, nə də insanların yaddaşında xatirəniz yaşayacaq. Siz keçmişdən də, gələcəkdən də silinib atılacaqsınız. Heç vaxt bu dünyada yaşamadığınız təəssüratı yaradılacaq.

“Onda nə üçün mənə işgəncə verib özünü bu qədər zəhmətə salırsınız?” – deyə Uinston acı-acı düşündü.

O`Brayen, sanki, Uinstonun ürəyindən keçənləri eşidibmiş kimi ayaq saxladı. Enli, çirkin sifətini, qıyılmış gözlərini ona daha da yaxınlaşdırdı.

– Yəqin, fikirləşirsiniz ki, əgər sonda sizi məhv edəcəyiksə, əgər sözlərinizin və hərəkətlərinizin heç bir əhəmiyyəti yoxdursa, onda nəyə görə özümüzü əziyyətə salıb istintaq aparır, mühakimə qururuq. İndicə bu barədə düşünürdünüz, elə deyilmi?

– Bəli, – Uinston təsdiq etdi.

O`Brayen xəfficə gülümsündü.

– Siz cəmiyyətin bir qüsurusunuz, Uinston. Siz elə ləkəsiniz ki, mütləq silinib atılmalısınız. Məgər az öncə indiyə qədər mövcud olmuş cəza orqanlarından fərqimizi sizə izah etmədim? Biz zahiri tabeliklə, hətta mütcəsinə itaətkarlıqla barışa bilmərik. Sonda təslim olmaq qərarını öz istəyinizlə verməlisiniz. Yadfikirlini, sadəcə, bizə müqavimət göstərdiyinə görə məhv etmirik. Əksinə, müqavimət göstərməyə qadir olduğu müddət ərzində onu heç zaman öldürmürük. Biz onu dəyişdiririk, daxili dünyasına nüfuz edirik, yenidən formalaşdırırıq. Bütün pisləkləri və yanlış fikirləri varlığından qovub çıxarıq. Onu yalnız sözdə, görüntü ilə yox, tam səmimi şəkildə, ağılı və ürəyi ilə öz tərəfimizə çəkirik. Öldürməmişdən əvvəl onu özümüzdən birinə çeviririk. Dünyanın hər hansı yerində, hətta gizli şəkildə, rüşeym halında da olsa, yanlış düşüncənin mövcudluğu bizim üçün qəbuledilməzdir. Biz hətta ölüm anında da fərqli fikir təmayüllərinə yol verə bilmərik. Keçmiş vaxtlarda kafir tonqala kafir kimi ayaq basırdı. Hətta küfr fikirlərini ucadan elan edir, bundan qürur duyurdu. Rusların apardıqları təmizləmələr zamanı qurbanlar hər an arxadan gicgahlarına sıxılacaq gülləni gözləyərək koridorlarla addımladıqları anlarda da üsyankar fikirlərini beyinlərindən çıxarmırdılar. Biz isə beyinləri vurub dağıtmamışdan əvvəl onları mükəmməl hala gətiririk. Köhnə despotik quruluşlar: “Etməməlisən!” – deyirdi. Totalitar rejimlər “Etməlisən!” – əmrini verirdi. Biz isə: “Sən varsan!” – deyirik. İndiyə qədər bura gətirilənlərin heç biri qarşımızda duruş gətirə bilməyib. Hamısının beynini yuyub-təmizləmişik. Hətta bir zamanlar günahsızlıqlarına inandığınız həmin o miskin xəyanətkarları – Consu, Aronsonu və Rezerfordu da sonda sındırdıq. Özüm onların istintaqında iştirak edirdim. Özüm onların tədricən necə miskin hala düşdüklərinin, yalvarıb-yaxardıqlarının, fəryad qopardıqlarının, ağlayıb-sıtqadıqlarının şahidi olmuşam. Ən mühüm olan isə onların ağrıdan, yaxud qorxudan deyil, peşmançılıqdan bu vəziyyətə düşmələri idi. Üzərlərindəki iş başa çatdırıldıqdan sonra insandan daha çox kölgəni xatırladırdılar. Əməllərinə görə peşmançılıq hissindən və Böyük Qardaşa məhəbbətdən başqa, ürəklərində heç bir duyğu, heç bir istək qalmamışdı. Güllələnməyə mümkün

qədər tez aparılmaları üçün yalvarırdılar. Düşüncələrinin bu qədər təmiz və ləkəsiz olduğu vaxtda dünyadan getmək istəyirdilər.

O`Brayenin səsində xəyalpərvər notlar sezildi. Coşqunluq və dəlicəsinə vurğunluq ifadəsi hələ də sifətinə hakim idi. Uinston fikirləşdi ki, o, rola girmir, ikiüzlülük etmir, dediyi hər sözə ürəkdən inanır. Bu anlarda Uinstona hər şeydən çox əzab verən intellektual yarımçıqlığını daha aydın dərk etməsi idi. Uinston gah gözləri qarşısında peyda olan, gah da yoxa çıxan O`Brayenin ağır bədənini zərifliklə idarə edərək otaqda gəzişməsinə baxırdı. O`Brayen hər cəhətdən ondan üstün idi. Uinstonun beynində elə bir fikir doğulmamışdı və doğula da bilməzdi ki, O`Brayenə çoxdan məlum olmasın, araşdırılmasın, rədd edilməsin. O`Brayenin ağılı onun aqlını da özündə ehtiva edirdi. Belə halda O`Brayeni necə dəli saymaq olardı? Dəli özü idi. Uinston idi. O`Brayen dayanıb ona baxdı. Yenə əvvəlki sərt səsi ilə sözüünə davam etdi.

276

– Hətta tamamilə bizə təslim olandan sonra da xilas yolu tapacağınızı aqlınıza gətirməyin, Uinston. Bir dəfə doğru yoldan sapanların heç biri canını qurtara bilməz. Hətta sizə öz əcəlinizlə ölənə qədər yaşamağa imkan yaratsaq da, əlimizdən xilas ola bilməzsiz. Burada sizə edilən hər şey ömürlük nəzərdə tutulur. Sizi elə nöqtəyə qədər əyəcəyik ki, bir də heç zaman qamətinizi ondan artıq düzəldə bilməyəcəksiniz. Sizi elə vəziyyətə salacağıq ki, bundan sonra min il yaşasanız da, əvvəlki halınıza qayıda bilməyəcəksiniz. Bir də heç zaman adi insani hisslərlə yaşamağa qabil olmayacaqsınız. İçərinizdə hər şey öləcək. Heç zaman sevməyə, dostluq etməyə, həyatdan nəşələnməyə, gülməyə, hansı məsələlərləse maraqlanmağa, nəyə isə cəsarət göstərməyə, düzlüyə can atmağa qadir olmayacaqsınız. Tam bir boşluğa çevriləcəksiniz. İçinizdə nə varsa, hamısını çıxaracağıq. Sonra onu öz istədiyimiz şəkildə yenidən dolduracağıq.

O, sözüünə ara verdi. Ağxalatlı adama əli ilə nə isə işarə etdi. Uinston başının arxasına hansısa ağır cihazın bərkidildiyini hiss etdi. O`Brayen çarpayının yanında oturdu. İndi sifəti, demək olar ki, Uinstonun üzü ilə eyni səviyyədə idi.

– Üç min, – deyə onun başı üzərindən ağxalatlı adama göstəriş verdi.

Gicgahına iki yumşaq yastıqca qoydular. Yastıqçalar, deyəsən, bir qədər nəm idi. Uinstonun bədəni yumaq kimi gərilməmişdi. Yenə ağır olacaq. Bu dəfə başqa, yeni ağır. O`Brayen inam tələqin edən bir şəkildə, az qala, nəvazişlə əllərindən yapışaraq onu sakitləşdirdi.

– Bu dəfə sizi incitməyəcəyik. Düz gözlərimin içinə baxın.

Eyni anda dəhşətli partlayış baş verdi. Ya da Uinstona elə göründü. Partlayışın səslə müşayiət edildiyinə o qədər də əmin deyildi. Adamı kor edəcək qədər parlaq işıq isə gözləri ilə görmüşdü. Bütün müddət ərzində arxası üstə uzansa da, Uinstonda məhz partlayış nəticəsində bu vəziyyəti alması ilə bağlı qəribə təəssürat yaranmışdı. Düşünürdü ki, ağrısız, amma dəhşətli partlayış onu yatağa pərçimləyib. Elə bil, beyninin içində də nə isə dəyişmişdi. Gözü hədəqəsinə qayıdandan sonra Uinston kim olduğunu, hara gətirildiyini xatırladı, başının üstündə oturub diqqətlə ona baxan adamı tanıdı. Lakin eyni zamanda haradasa böyük bir boşluq yarandığını hiss edirdi. Elə bil, beyninin bir parçasını kəsib götürmüşdülər.

– İndi keçib-gedəcək, – deyə O`Brayen onu sakitləşdirdi. – Gözümün içinə baxın. İndi Okeaniya hansı ölkə ilə müharibə edir?

Uinston fikrə getdi. Okeaniya sözünün mənasını başa düşürdü. Özünün Okeaniya vətəndaşı olduğunu bilirdi. Avrasiya ilə İstasiyanı da xatırlayırdı. Lakin kimin kimlə müharibə etdiyindən xəbərsiz idi. Ümumiyyətlə, haradasa müharibənin aparıldığından xəbəri yoxdu.

– Yadımda deyil.

– Okeaniya İstasiya ilə müharibə edir. İndi xatırladınız?

– Bəli.

– Okeaniya həmişə İstasiya ilə müharibə aparıb. Sizin həyatınızın ilk günündən, Partiyanın mövcudluğunun ilk günündən, tarixin yaradılışının ilk günündən bu müharibə fasiləsiz olaraq davam edib. Eyni müharibə. Bunu xatırlayırsınız?

– Bəli.

– On bir il əvvəl siz xəyanətkar əməllərinə görə ölüm cəzasına məhkum olunmuş üç nəfər haqqında özünüzdən

əfsanə uydurmuşdunuz. Onların günahsızlığını sübut edən hansısa qəzet parçası gördüyünüzü fikirləşirdiniz. Belə qəzet parçası heç zaman mövcud olmayıb. Bunu siz uydurmuşdunuz. Sonra özünüz də uydurmanıza inanmışdınız. İndi həmin əfsanəni uydurduğunuz an yadınıza düşdümü? Xatırladınız mı?

– Bəli.

– Bir az əvvəl barmaqlarımı gözləriniz önündə tutmuşdum. Beş barmaq gördünüz. Bunu xatırlayırsınız?

– Bəli.

O`Brayen yenə sol əlinin baş barmağını ovcunun içərisində gizlədib qalan barmaqlarını göstərdi.

– Burada beş barmaqdır. Onların beşini də görürsünüz mü?

– Bəli.

278

O, həqiqətən də, ağılı başından çıxmamışdan əvvəl beş barmağı görmüşdü. Barmaqlar beş idi və heç bir yanlışlıqdan söhbət gedə bilməzdi. Sonra yenə hər şey ilkin vəziyyətini aldı, əvvəlki qorxu, nifrət, vahimə hissi təzədən geri qayıtdı. Lakin belə zaman kəsiyi vardı – bu anın nə qədər davam etdiyini Uinston xatırlamırdı, bəlkə, cəmi otuz saniyə çəkmişdi, – həmin o aydın və işıqlı zaman kəsiyində O`Brayenin hər yeni tələqini beynindəki boşluğu doldurur və mütləq həqiqət kimi qəbul olunurdu. Həmin anlarda iki üstəgəl iki üç də ola bilərdi, lazım gələsəydi, asanlıqla beşə də çevrilirdi. Bu vəziyyət O`Brayen əlini aşağı endirməmişdən əvvəl keçib-getdi. Uinston istəseydi də, həmin anı bir də geri qaytara bilməzdi, lakin onu istənilən şəxs keçmiş həyatının ən parlaq təsadüfünü, mahiyyət etibarilə başqa adama çevirmə prosesini xatırlayan kimi dəqiq xatırlayırdı.

– İndi gördünüz ki, bu mümkündür, – O`Brayen onu fikrindən ayırdı.

– Bəli.

O`Brayen özündən məmnun halda ayağa qalxdı. Uinston sol tərəfindəki ağxalatlı adamın ampulanı sındırıb içərisindəki mayeni şprisə doldurduğunu gördü. O`Brayen üzündə təbəssüm Uinstona tərəf çevrildi. Yenə əvvəllər elədiyi kimi, eynəyinin yerini burnunun üstündə rahatlayırdı.

– Yadınızdadırmı, – dedi, – gündəliyinizdə mənim barəmdə yazmışdınız ki, bu adamın dost, yaxud düşmən olması elə də əhəmiyyətli deyil, əsas odur ki, qarşısındakını başa düşür və onunla söhbət etmək mümkündür. Siz haqlı idiniz. Mən də sizinlə söhbətdən zövq alıram. Düşüncə tərziniz xoşuma gəlir. Aradakı bir fərqi – sizin dəli olduğunuzu çıxmaqla oxşar fikirləşirik. Bugünkü söhbətimizi bitirməmişdən əvvəl mənə bir neçə sual verə bilərsiniz. Təbii, əgər istəyirsinizsə.

– İstədiyim sualı verə bilərəm?

– Nə istəyirsiniz, soruşun. – O`Brayen Uinstonun cihaza baxdığını gördü. – Narahat olmayın. Söndürülüb. Beləliklə, birinci sualınız.

– Siz Culiyaya nə etdiniz?

O`Brayen yenidən gülümsədi.

– O, sizi ələ verdi, Uinston. Özü də dərhal, qeyd-şərtsiz. Tutulanlardan kiminsə bizimlə belə həvəslə əməkdaşlıq etməsi nadir hallarda olur. Görsəydiniz, gözlərinizə inanmazdınız. Onun bütün üsyankarlığı, yalançı qəhrəmanlığı, qayğısızlığı, həyasızlığı – hamısı son damlasına qədər canından çıxarılıb. Bu çox mükəmməl bir dəyişmə oldu. Deyərdim ki, hətta dərsləklərə salınacaq nümunədir.

– Ona işgəncə verdiniz?

O`Brayen sualı cavabsız buraxdı.

– Növbəti sualınız? – dedi.

– Böyük Qardaş mövcuddur?

– Əlbəttə, mövcuddur. Partiya mövcuddur. Böyük Qardaş Partiyanın təcəssümüdür.

– Demək istəyirəm ki, məsələn, mən mövcud olduğum mənada mövcuddur?

– Siz mövcud deyilsiniz.

Köməksizlik hissi yenidən Uinstonu hakim kəsildi. Mövcud olmadığının hansı dəlillərlə sübuta yetiriləcəyini bilirdi. Ən azı, bunu təsəvvürünə gətirirdi. Lakin eşidəcəklərinin hamısı cəfəngiyat olacaqdı, söz oyunu olacaqdı. Məgər “Siz mövcud deyilsiniz” sözlərinin özü məntiqi cəfəngiyat nümunəsi deyildi? Amma mübahisə açmağın faydası varmı? O`Brayenin onu hansı təkzibedilməz, aqlasıqmaz dəlillərlə darmadağın edəcəyini yadına salanda mübahisə açmaq fikrindən daşındı.

– Düşünürəm ki, mövcudam, – dedi. – Öz varlığımı dərk edirəm. Doğulmuşam, sonda isə öləcəyəm. Əllərim, ayaqlarım var. Kainatda bəlli bir yer tuturam. Mənimlə eyni anda başqa heç bir bərk cisim həmin yeri tuta bilməz. Bilmək istərdim ki, dediyim mənada Böyük Qardaş mövcudurmu?

- Bunun əhəmiyyəti yoxdur. O mövcuddur.
- Böyük Qardaş nə zamansa öləcək?
- Əlbəttə yox! O, necə ölə bilər? Növbəti sualınız?
- Qardaşlıq cəmiyyəti mövcuddur?

– Bax, bu sualın cavabını, Uinston, heç zaman bilməyəcəksiniz. Əgər hər şey başa çatandan sonra sizi azad etmək qərarına gələsək və ondan sonra doxsan yaşına qədər yaşasanız da, heç zaman verdiyiniz sualın cavabının “bəli”, yoxsa “xeyr” olduğunu öyrənə bilməyəcəksiniz. Ömrünüz boyu bu müəmma üzərində baş sındıracaqsınız.

280

Uinston sakitcə uzanmışdı. İndi sinəsi daha tez-tez qalxıb-enirdi. Ağılına ilk gələn sualı hələ də verməmişdi. O suala mütləq cavab almalı idi. Amma dili heç cür sözü-nə baxmırdı. Deyəsən, O`Brayenin simasında istehzal təbəssüm göründü. İstehza hətta eynəyinin parıltısında da hiss olundu. “O bilir, – deyə Uinston fikirləşdi, – nə soruşmaq istədiyimi bilir!”. Özündən asılı olmayaraq, sualını verdi.

- 101-ci otaq nə deməkdir?

O`Brayenin sifətinin ifadəsi dəyişilmədi. Suala quru cavab verdi:

– Uinston, siz 101-ci otağın nə demək olduğunu gözəl bilirsiniz. 101-ci otağı hamı yaxşı tanıyır.

O`Brayen barmağını yuxarı qaldırıb ağxalatlı adama işarə verdi. Söhbət, deyəsən, sona çatmışdı. Uinstonun qoluna iynə vurdular. Dərhal da dərin yuxuya getdi.

III fəsil

– Sizin yenidənberpa prosesiniz üç mərhələdən ibarətdir, – O`Brayen dedi. – Bura öyrənmə, anlama və qəbul etmə mərhələləri daxildir. Artıq ikinci mərhələyə keçməyin vaxtıdır.

Uinston, həmişəki kimi, arxası üstə uzanmışdı. Son vaxtlar ilgəkləri nisbətən boş saxlayırdılar. İndi ayaqlarını dizlərindən yüngülcə əyə bilirdi. Başını otərəf-butərəfə çevirmək, dirsəkdən yuxarı qollarını qaldırmaq da mümkün idi. Artıq üzəri şkalalarla dolu cihaz əvvəlki kimi qorxunc görünmürdü. Kifayət qədər hazırcavablıq göstərəndə onun ağrılarından can qurtarmaq olurdu. Yalnız səfehlik eləyəndə O`Brayen əlini cihazın dəstəyinə atırdı. Bəzən söhbət başa çatana qədər onun köməyinə bir dəfə də olsun ehtiyac yaranmırdı. Söhbətlərin sayını xatırlaya bilmirdi. Proses çoxdan, Uinston üçün qeyri-müəyyən vaxtdan başlanmışdı. Bəlkə də, həftələr idi ki, davam edirdi. Arada bəzən bir neçə gün, bəzən isə cəmisi bir, yaxud ikisaatlıq fasilə verilirdi.

– Burada saxlandığınız müddətdə, – O`Brayen deyirdi, – dəfələrlə heyrətlənmisiniz, hətta məndən də soruşmusunuz ki, Sevgi Nazirliyi niyə sizə görə narahatlıq keçirməlidir, niyə bu qədər vəsait xərcləməlidir? Azadlıqda olanda da eyni sualın yaratdığı anlaşılmazlıq duyğusu sizi tərk etmirdi. Yaşadığınız cəmiyyətin mexanizmini başa düşürsünüz, amma onun hərəkətverici motivlərini anlama bilmirsiniz. Yadıңызdadırımı, gündəliyinizdə yazmışdınız: “*Necə* edildiyini başa düşürəm, amma *nə üçün* edildiyini anlamıram”. Bu “*nə üçünün*” üzərində fikirləşəndə özünüzün sağlam ağıl sahibi olduğunuza şübhə etməyə başlayırdınız. Siz artıq kitabı, – Qoldsteynin kitabını deyirəm, – ya da onun müəyyən hissələrini oxumusunuz. Orada indiyə qədər bilmədiyiniz hər hansı mətləbə rast gəldiniz?

– Siz o kitabı oxumusunuz? – Uinston suala sualla cavab verdi.

– Onu mən yazmışam. Daha doğrusu, yazılmasında iştirak etmişəm. Yəqin ki, heç bir kitabın fərdi qaydada ərsəyə gəlmədiyindən xəbəriniz var.

– Orada yazılanlar həqiqətdir?

– Təsviri hissədəkilər həqiqətdir. Təklif olunan program isə cəfəngiyatdır. Gizlicə bilik ehtiyatı toplamaq... Kütlələri tədricən maarifləndirmək... Proletar üsyanı və nəticədə Partiyayı devirmək... Bütün bunların nə demək olduğunu, yəqin ki, özünüz də yaxşı başa düşürsünüz. Proletarlar heç zaman üsyan etməyəcəklər. Nə min il, nə də milyon il

sonra. Onlar üsyan edə bilməzlər. Səbəbini sizə açıqlamağa lüzum görmürəm. Özünüz hər şeyi bilərsiniz. Nə zaman sa silahlı üsyan xülyaları ilə yaşamınsınızsa, onları da bir kənara buraxın. Partiyayı devirmək üçün heç bir imkan mövcud deyil. Partiyanın hakimiyyəti əbədidir. Bunu fikirlərinizin istinad nöqtəsi kimi əsas götürə bilərsiniz.

O`Brayen çarpayığı yaxınlaşdı.

– Əbədidir! – deyə bir də təkrarladı. – İndi isə “*necə*” və “*nə üçün*” suallarına qayıdaq. Partiyanın öz hakimiyyətini necə qoruyub saxladığını kifayət qədər yaxşı başa düşürsünüz. İndi mənə deyın görün, biz hakimiyyətdən nə üçün belə möhkəm yapışmışıq? Səbəb nədir? Nə üçün hakimiyyəti bu qədər sevirik? Tez olun, cavab verin! – Uinston hələ də sakit dayandığından O`Brayen artıq əmr tonu ilə danışırdı.

282

Amma Uinston yenə də bir müddət heç nə demədi. Son dərəcə zəiflədiyini hiss edirdi. O`Brayenin üzündə təzədən dəlicəsinə coşqunluğun işartıları görünürdü. Uinston onun nə deyəcəyini əvvəlcədən bilirdi. O`Brayen deyəcəkdi ki, Partiya hakimiyyəti özünün son məqsədləri naminə deyil, çoxluğun mənafeyini qorumaq üçün əlində saxlayır. Partiya həmişə iqtidarda qalmalıdır, çünki kütlə əksərən zəif və qorxaq məxluqlardan ibarətdir, azadlığa təhəmmül edə bilmir, həqiqətin gözüne dik baxmağı bacarmır. Ona görə də həmişə özündən daha güclü olan qüvvə tərəfindən idarə edilməli və davamlı şəkildə aldadılmalıdır. O`Brayen deyəcəkdi ki, bəşəriyyət seçim qarşısındadır: ya azadlığı, ya da xoşbəxtliyi seçməlidir. İnsanların böyük əksəriyyəti isə xoşbəxtliyi hər şeydən üstün tutur. Deyəcəkdi ki, Partiya əzilənlərin, zəiflərin əbədi müdafiəçisidir, yer üzərində daha xoşbəxt gələcəyin bərqərar olması üçün çarpışır, başqalarının səadəti naminə özünü qurban verir. Uinston fikirləşdi ki, ən dəhşətli şey O`Brayenin bu sözləri deməsi deyil, onları dilə gətirərkən özünün də dediklərinə inanmasıdır. Bunu sifətindən də görmək mümkündür. O`Brayenin hər şeydən xəbəri var. Cəmiyyətin gerçək vəziyyətini, insan kütlələrinin necə dəhşətli miskinlik içərisində yaşadıklarını, Partiyanın hansı yalanlar və vəhşiliklər bahasına onları bu vəziyyətdə saxladığını Uinstondan min dəfə yaxşı bilir. O, hər şeyi başa

düşür, hər şeyi götür-qoy edib nəticə çıxarmağı bacarır, lakin yenə də əqidəsində qətiyyəni tərəddüd etmir. Çünki son məqsəd hər şeyə haqq qazandırır. “Səndən daha ağıllı olan bir dəliyə qarşı nə edə bilərsən? – deyə Uinston fikirləşirdi. – O, sənin dəlillərini çox diqqətlə dinləyəcək, amma bundan sonra yenə öz dəliliyində israr edəcək”.

– Rifahımızın daha da yaxşılaşdırılması üçün bizi idarə edirsiniz, – deyə Uinston yavaş səslə suala cavab verməyə başladı. – Düşünürsünüz ki, insanlar hələ hakimiyyətə hazır deyillər, ona görə də...

Uinston titrədi və qışqırtısını güclə boğa bildi. Ağrı bədənindən güllə kimi keçdi. O` Brayen dəstəyi otuz beşin üstünə qoymuşdu.

– Səfeh şeylər danışırsınız, Uinston, çox səfeh şeylər danışırsınız, – dedi. – Sizdən indi dediklərinizdən daha ağıllı cavab gözləyirdim.

O` Brayen dəstəyi geri çəkib sözünə davam etdi.

– Sualıma özüm cavab verəcəyəm. Məsələ belədir. Partiya hakimiyyətə yalnız və yalnız öz xeyri üçün can atır. Başqalarının rifahı bizi maraqlandırmır. Bizi, sadəcə, hakimiyyət maraqlandırır. Nə zənginlik, nə cah-calal, nə uzun ömür, nə xoşbəxtlik, bunların heç biri yox, sadəcə, hakimiyyət, yalnız hakimiyyət! Gerçək hakimiyyətin nə demək olduğunu indi başa düşəcəksiniz. Biz keçmiş dövrlərin oliqarxiyalarından tamam fərqlənirik, çünki nə etdiyimizi bilirik. Yerdə qalanların hamısı, hətta bizimlə müəyyən qədər bənzərlikləri olanlar belə qorxaq və ikiüzlü idilər. Məsələn, alman nasistləri və rus kommunistləri əsaslandıqları metodlar baxımından bizə çox yaxın idilər. Lakin hakimiyyətlə bağlı şəxsi motivlərini ortaya qoymağa heç vaxt cürət etməmişdilər. Onlar özlərini elə göstərirdilər (hətta, bəlkə də, bunun məhz belə olduğuna inanırdılar) ki, sanki, hakimiyyəti istəmədən, məhdud bir müddətə əllərinə alıblar, qarşıda, necə deyirlər, tını burulandan sonra insanların azad və bərabər yaşayacaqları cənnət həyatı başlayır. Biz elə deyilik. Yaxşı başa düşürük ki, hakimiyyəti heç vaxt sonra ondan imtina etmək xatirinə ələ keçirmirlər. Hakimiyyət vasitə deyil, hakimiyyət məqsəddir. Heç kəs inqilabın nailiyyətlərini qoruyub saxlamaq naminə diktatura qurmur. Əksinə, diktatura qurmaq üçün inqilab

edirlər. Repressiyadan məqsəd repressiyadır. İşgəncənin məqsədi işgəncədir. Hakimiyyətin məqsədi hakimiyyətdir. İndi nə demək istədiyimi başa düşürsünüzmü?

O`Brayenin sifətindəki yorğunluğu görəndə Uinston əvvəlki kimi yenə təəccüblənirdi. Qarşısındakı güclü, kök və sərt sifət idi. Orada dərin ağılla birlikdə daim nəzarətdə saxlanan, amma Uinstonun yenə də özünü qarşısında köməksiz saydığı, heç vəchlə ram edilməyən ehtiras həkk olunmuşdu. İstənilən halda O`Brayenin sifəti çox yorğun idi. Gözlərinin altı qaralıb tuluqlamışdı, yanaqlarının dərisi sallanmışdı. O`Brayen ona tərəf əyildi. Bəlkə də, bilərəkdən yorğun sifətini daha yaxşı görməsinə imkan yaratmaq istəyirdi.

– Fikirləşirsiniz ki, sifətim qoca və yorğundur, – deyə sözünə davam etdi. – Fikirləşirsiniz ki, hakimiyyətin əbədiyi haqqında danışırım, amma bədənimin tökülüb itməsinin qarşısını ala bilmirəm? Uinston, doğrudanmı, siz hələ də fərdlərin, sadəcə, toxuma olduğunu anlamırsınız? Toxumaların zəifliyi orqanizmin enerjisi deməkdir. Məgər siz dirnaqlarınızı kəsib atanda ölürsünüz?

O, çarpayının yanından sərt hərəkətlə geri dönüb əlini birini cibinə qoyaraq var-gəl etməyə başladı.

– Biz hakimiyyət kahinləriyik, – dedi. – Allah özü hakimiyyət deməkdir. Lakin indiki anda hakimiyyət sizi maraqlandırmayan quru sözdən başqa bir şey deyildir. Ona görə də hakimiyyətin nə demək olduğunu anlamaq üçün fikirlərinizi səfərbər etmək vaxtıdır. Hər şeydən əvvəl, hakimiyyətin kollektiv anlayış olduğunu başa düşməlisiniz. Fərd yalnız öz fərdiyyətindən imtina etdiyi təqdirdə hakimiyyətə yiyələne bilər. Partiyanın “Azadlıq köləlikdir” şüarından, təbii ki, xəbəriniz var. Onu tamamilə tərsinə oxumağın mümkünlüyü fikri nə zamansa ağılınıza gəlibmi? “Köləlik azadlıqdır”. Tək və azad insan həmişə uğursuzluğa məhkumdur. Belə də olmalıdır. Çünki insan həyatının sonu ölümdür. Bu, insanın ən böyük məğlubiyətidir. Lakin o, tərəddüdsüz, can-dildən tabe olmağı bacarırsa, öz fərdiyyətindən imtina etməyə, Partiyanın içərisində əriyib itməyə hazırdırsa, o zaman özü də Partiyaya çevriləcək, Partiya ilə birlikdə əbədilik və ölümsüzlük qazanacaqdır. İkincisi, başa düşməlisiniz ki, hakimiyyət insan üzərində

ağalığ deməkdir. Onların cismi, ən başlıcası isə şüuru üzərində ağalığ deməkdir. Materiya üzərində, sizin dediyiniz kimi, zahiri gerçəklik üzərində hakimiyyət önəmli deyil. Materiya artıq çoxdan tam nəzarətimizə keçmişdir.

Uinston bir anlığa cihazın mövcudluğunu unudtu. Bütün qüvvəsini sərf edərək dikəlib oturmağa çalışdı. Əvəzində ağrıların daha da artırmış oldu.

– Siz materiyaya necə nəzarət edə bilərsiniz? – deyə, az qala, qışqırdı. – Hələ heç iqlim qurşaqları, cazibə qanunu nəzarətinizdə deyil. Yer üzündə xəstəliklər var, ağrılar var, ölüm var...

O` Brayen əlinin hərəkəti ilə onu sakitləşdirdi.

– Materiya nəzarətimiz altındadır. Çünki artıq şüura nəzarət edirik. Gerçəklik insan kəlləsinin içərisindədir. Bunu tədricən öyrənəcəksiniz, Uinston. Bizim üçün mümkün olmayan heç nə yoxdur. Gözə görünməyə bilirik, pərvazlanıb havaya qalxa bilirik, nə istəsəniz, edə bilirik. Əgər istəsəm, bu dəqiqə sabun köpüyü kimi dayandığım bu döşəmənin üzərindən qanadlanıb uça bilərəm. Amma istəmirəm. Çünki Partiya istəmir. Siz təbiət qanunları haqqında on doqquzuncu əsrin təsəvvürlərindən birdəfəlik xilas olmalısınız. Təbiətin qanunlarını *biz* yaratırıq.

– Buna gücünüz çatmaz. Siz hələ Yer planetinin sahibi deyilsiniz. Bəs Avrasiya, İstasiya? Hələ bu ölkələri fəth edə bilməmişiniz.

– Çox da vacib məsələ deyil. Lazım olanda fəth edəcəyik. Hətta fəth etməsək də, bunun elə bir fərqi yoxdur. Biz onların mövcudluğuna əbədlilik göz yumacağıq. Bütün dünya Okeaniyadan ibarət olacaq.

– Lakin dünya özü toz zərrəsi kimi bir şeydir. İnsan isə kiçik və köməksizdir. Onun mövcudluq tarixi nə qədərdir? Milyonlarca il Yer kürəsində, ümumiyyətlə, həyat olmayıb.

– Cəfəngiyatdır. Bizim neçə yaşımız varsa, Yer kürəsinin də o qədər yaşı var. Yer kürəsi bizdən qədim ola bilməz. İnsan şüurundan kənar da heç nə mövcud deyil.

– Buzlaqlar indi nəslə kəsilmiş heyvanların – mamontların, dinozavrların, nəhəng sürünənlərin sümükləri ilə doludur. Hələ insanın mövcudluğu təsəvvürə gəlməyən dövrlərdə onlar yer üzərində yaşamışdılar.

– Bu sümükləri gözünüzlə görmüsünüz, Uinston? Əlbəttə ki yox! Hamısı on doqquzuncu əsr bioloqlarının uydurmasıdır. İnsandan əvvəl yer üzündə heç nə olmayıb. İşdir, nəslə kəsilsə, insandan sonra da heç bir canlı varlıq olmayacaq. İnsanın varlığından kənar da heç nə mövcud deyil.

– Bizdən kənar da bütöv bir kainat mövcuddur. Ulduzlara baxın. Onlardan bəziləri Yer kürəsindən milyonlarla işıqlı məsafədə yerləşir. Onlar insan üçün əbədilik əlçatmazdır.

– Ulduzlar nədir ki? – O`Brayen laqeyd şəkildə etiraz etdi. – Buradan neçə kilometrə kənar da yerləşən odlu nöqtələr. Biz istəsək, uçub ulduzlara çatarıq. Yaxud lazım gəlsə, işıqlarını da söndürərik. Yer kainatın mərkəzidir. Günəş də, ulduzlar da Yerin ətrafında fırlanır.

Uinston yenə yerindən tərpənməyə cəhd göstərdi. Amma daha mübahisəni davam etdirmədi. O`Brayen isə onun etirazlarına cavab vermiş kimi, hələ də danışdı:

– Bəzi məsələlərdə, təbii ki, bu nöqtəyi-nəzər özünü doğrultmur. Məsələn, okeanda üzəndə, yaxud Günəş tutulması haqqında qabaqcadan xəbər verəndə Yerin Günəş ətrafında fırlanmasını, eləcə də ulduzların bizdən milyon kilometrə uzaq olmasını demək daha sərfəlidir. Burada qaribə nə var ki? Bəlkə, düşünürsünüz ki, ikili astronomiya yaratmaq çox çətin məsələdir? Bizə lazımlılıq dərəcəsindən asılı olaraq ulduzlar yaxında, yaxud uzaqda yerləşə bilər. Bəlkə, riyaziyyatçılarımızın bu işin öhdəsindən gələ bilməyəcəklərini fikirləşirsiniz? O zaman, görünür, *ikifikirlilik* haqqındakı təlimi unutmusunuz?

Uinston çarpayuya daha bərk sıxıldı. Nə deyirdisə, anı cavab dəyənək kimi başına enirdi. Amma hələ də ağılı itirmədiyinə inanırdı. İnanırdı. İnsan şüurundan kənar da heç nəyin mövcud olmadığı fikrinə gəldikdə isə... Yəqin ki, onun da həqiqətə uyğun gəlmədiyini sübut etmək üçün hansısa yollar var. Məgər uzun illər bundan əvvəl belə yanaşma tərzinin yanlışlığı sübuta yetirilməyibmi? Hətta xüsusi nəzəriyyə də vardı. Uinston indi yadına sala bilmirdi.

Xəff təbəssüm yuxarıdan-aşağı Uinstonu süzən O`Brayenin ağzının kənarlarındakı qırıqları bir balaca dərinləşdirdi.

– Artıq sizə demişəm, Uinston, metafizika baxımından o qədər də güclü deyilsiniz. Yadınıza salmaq istədiyiniz ter-

min solipsizm adlanır. Lakin yanılırsınız. Mənim haqqında danışdığım solipsizm deyil. Əgər bilmək istəyirsinizsə, kollektiv solipsizm deyil. Tamamilə fərqli bir şeydir, bəlkə də, solipsizmin əksidir. Lakin biz mövzudan uzaqlaşdıq. – O`Brayen indi tamamilə fərqli tonda danışdı. – Əsl hakimiyyət, uğrunda gecə-gündüz vuruşduğumuz hakimiyyət əşyalar üzərində deyil, insan üzərindəki hakimiyyətdir. – O susdu, sonra qabiliyyətli şagirdini sınağa çəkən müəllim kimi soruşdu:

– Uinston, bir insan başqası üzərində hakimiyyətini necə təmin edir?

Uinston fikrə getdi.

– Ona əzab verməklə, – dedi.

– Doğrudur! Ona əzab verməklə. Sadəcə, itaət yetərli deyil. Əgər bir insan əzab çəkmirsə, özünün deyil, sizin iradəni yerinə yetirdiyinə necə əmin ola bilərsiniz? Hakimiyyətin mahiyyəti əzab vermək və alçaltmaqdadır. İnsanların şüurunu parçalayıb dağıtmaqda və onları təzədən özünün istədiyi kimi yapışdırıb düzəltməkdədir. İndi necə bir dünya qurmaq istədiyimizi anlayırsınızmı? Bizim qurduğumuz dünya köhnə islahatçıların xəyallarında cəlləndirdikləri səfeh hedonist utopiyaların tam əksi olacaq. Bu, qorxu, xəyanət və işgəncə dünyası olacaq, tapdalanların və ayaq altı qalıb əzilənlərin dünyası olacaq, insanın kamilləşdikcə daha da amansızlaşdığı dünya olacaq! Bizim qurduğumuz dünyada tərəqqi yalnız iztirabların daha da artırılmasına xidmət edəcək. Köhnə sivilizasiyalar məhəbbət və ədalət hissəyə arxalandıqlarını əllərində bayrağa çevirmişdi. Bizim sivilizasiya isə nifrətə əsaslanır. Bizim dünyamızda qorxu, qəzəb, təntənə və özünüməhdən başqa heç bir hissə olmayacaq. Qalan nə varsa, hamısını məhv edəcəyik. Hamısını! Biz İncilərdən əvvəl mövcud olmuş əski düşüncə tərzlərinin kökünü qazıb atırıq. Biz valideynlə övlad, fərdlə fərd, qadınla kişi arasındakı bağları birdəfəlik qırıyıq. Artıq heç kəs qadınına, uşağına, dostuna inanmır. Gələcəkdə qadınlar və dostlar, ümumiyyətlə, olmayacaq. Kürt düşmüş toyuğun altındakı yumurtaları götürən kimi, yeni doğulan körpələri də analarının əlindən alacağıq. Cinsi ehtiras hissi ləğv ediləcək. Doğub-törəmə ərzaq talonunun yenilənməsi kimi, hər ilin sonunda həyata

keçirilən formallığa çevriləcək. Orqazmı tamamilə aradan qaldıracağıq. Bizim neyroloqlarımız artıq bu məsələ üzərində işləyirlər. Partiyaya sədaqətdən başqa, ayrı sədaqət haqqında söhbət olmayacaq. Böyük Qardaşa məhəbbətdən başqa, ayrı məhəbbət təsəvvürə də gətirilməyəcək. Məğlub edilmiş düşmən üzərində istehzal güllükdən başqa, ayrı gülüş olmayacaq. İncəsənət, elm, ədəbiyyat aradan götürüləcək. Biz qüdrətli olanda elmə, ümumiyyətlə, ehtiyac qalmayacaq. Eybəcərliklə gözəllik arasında heç bir fərq qoyulmayacaq. Marağ hissi itib gedəcək, insan həyatdan qətiyyənlə zövq almayacaq. Zövq müxtəlifliyinə son qoyulacaq. Lakin həmişə, – Uinston, bu sözləri yaxşı yadınızda saxlayın! – həmişə hakimiyyət ehtirası yaşayacaq, zaman keçdikcə daha da güclənəcək, daha da şiddətlənəcək. Həmişə, hər an insanın ağılı başından çıxaran qələbə bağırtıları eşidiləcək, köməksiz düşməni tapdalayıb əzmək hissi düşüncələrə hakim kəsiləcək. Əgər sizə gələcəyin obrazı lazımdırsa, o zaman gözləriniz önündə insan sifətinin üzərinə sıxılmış uzunboğaz çəkmə canlandırın.

288

O` Brayen, sanki, Uinstonun cavabını gözləyirmiş kimi susdu. Uinston isə yenə də çarpayının dərinliklərində gizlənmək istəyirdi. Onun deməyə sözü yox idi. Elə bil, ürəyi buza dönmüşdü. O` Brayen davam etdi.

– Həm də yadınızda saxlayın – bu, əbədi bir proses olacaq. Tapdanası sifət həmişə tapılacaq. Həmişə fərqli düşünən, cəmiyyətə düşmən kəsilən adamlar olacaq, onları yenidən, dönə-dönə məğlub etmək, alçaltmaq zərurəti yaranacaq. Bura, bizim əlimizə düşdükdən sonra başınıza açılan oyunlar həmişə, özü də getdikcə daha mükəmməl və sərt formada təkrarlanacaq. Satqınlıq, xəyanət, həbslər, işgəncələr, edamlar, sirli şəkildə yoxa çıxmalar heç vaxt səngiməyəcək. Qurduğumuz terror dünyası, ideyalarımızın təntənəsi dünyası olacaq. Partiyanın qüdrəti artdıqca o daha barışmaz mövqə tutacaq. Müxalifətin müqavimət qüvvəsi azaldıqca despotizm öz mövqeyini daha da sərtləşdirəcək. Qoldsteyn və onun yad fikirləri də həmişə yaşayacaq. Hər gün, hər an o fikirlər darmadağın ediləcək, ələ salınacaq, alçaldılacaq, lağa qoyulacaq, ictimai qınaq hədəfinə çevriləcək. Amma yenə də mövcudluğunu qoruyub saxlayacaq. Mənim yeddi ildən bəri sizinlə

oynađığım dram da dönə-dönə təkrarlanacaq. O dram daim yeni-yeni nəsilərlə, amma hər dəfə daha sərt formada oynanacaq. Həmişə taleyi bizim mərhəmətimizdən asılı olan yaddüşüncəli adamlar tapılacaq. O, daxilən sındırılmış, miskin vəziyyətə salınmış halda ağrıdan, əzabdan bağıracaq, özü özündən xilas olandan, bütün varlığı ilə tövbə edəndən sonra isə buradan bizim yerişimizlə çıxacaq. Bax biz belə dünya qururuq, Uinston! Qələbə dalınca qələbə, zəfər dalınca zəfər və üstəlik, yeni bir zəfər dünyası! Hakimiyyətin əsəbləri ilə oynamaq fikrinə düşənlərə qarşı sonsuz təzyiqlər, təzyiqlər və təzyiqlər dünyası! Görürəm, onun necə bir dünya olacağını artıq dərk etməyə başlayırsınız. Lakin sonda, sadəcə, hər şeyi anlamaqdan daha böyük iş görəcəksiniz. Siz bu yeni dünyanı qəbul edəcəksiniz, alqışlayacaqsınız, onun adı bir nəfərinə çevriləcəksiniz.

Uinston indi danışmaq üçün özündə, az da olsa, qüvvə hiss edirdi. Haqlılığına o qədər də əmin olmayan bir səsle:

– Bacarmayacaqsınız, – dedi.

– Nə demək istəyirsiniz, Uinston?

– Təsvir etdiyiniz dünyanı qura bilməyəcəksiniz. Bu xəyaldır. Mümkün olan şey deyil.

– Niyə?

– Qorxu, nifrət və qəddarlıq üzərində sivilizasiya qurmaq olmaz. Dayaqlar tab gətirməyəcək.

– Nəyə görə?

– Çünki belə quruluşun həyat qabiliyyəti olmayacaq. Parçalanıb dağılacaq. Sonu intiharla bitəcək.

– Cəfəngiyat danışırırsınız. Əbəs yerə beyninizə nifrətin məhəbbətdən daha dağıdıcı qüvvə olması fikrini yeritmişiniz. Əvvəla, niyə belə olmalıdır? İkincisi, hətta lap belə olsa da, bunun nə fərqi var? Fərz edək ki, biz özümüzü daha tez zəiflədib sıradan çıxarmaq yolunu tuturuq. Fərz edək ki, insan həyatının tempini yüksəltməyimiz nəticəsində otuzyaşlı adam ağılı heç nə kəsməyən qocaya çevrilmişdir. Bundan nə dəyişəcək ki? Doğrudanmı, siz hələ də ayrılıqda götürülmüş bir fərdin ölümünün itki olmadığını anlamırsınız? Əsas məsələ Partiyanın ölümsüzlüyüdür.

Həmişəki kimi inamlı səs Uinstonu yenə köməksiz vəziyyətə saldı. Üstəlik də, qorxurdu ki, O`Brayenə etirazlarında israr etsə, cihazın dəstəyi təzədən hərəkətə gələ

bilər. Amma susmağı da özünə sığışdırmırdı. Ürkək vəziyyətdə, dəlil-sübut gətirmədən (bəlkə, O`Brayenin hərarətli nitqini saya salmamaq da dilsiz etiraz sayıla bilərdi) hücumunu təzələmək istədi:

– Bilmirəm... Çıxış yolu görmürəm. Hər halda, sizi iflas gözləyir. Kiməsə məğlub olacaqsınız. Həyat özü sizi məğlub edəcək.

– Uinston, biz həyatı bütün səviyyələrdə nəzarətdə saxlayırıq. Yəqin, düşünürsünüz ki, insan təbiəti adlanan nə isə sirli bir qüvvə mövcuddur və o, bizim əməllərimizdən hiddətlənərək günün birində üsyan edəcək. Amma insan təbiətini yaradanların özümüz olduğunu unudursunuz. İnsanları istənilən şəkllə salmaq mümkündür. Bəlkə, yenə keçmiş xülyanıza qayıtmısınız – proletariatin və kölələrin ayağa qalxıb bizi devirəcəyi fikrinə düşmüşünüz? Bu fikri başınızdan birdəfəlik çıxarın. Proletariat həyat heyvanı kimi gücsüz və itaətkardır. Bəşəriyyət Partiya deməkdir. Qalan heç nəyin önəmi yoxdur.

– Bir şey deyə bilmərəm... Sonda onlar sizi əzəcəklər. Əvvəl-axır kim olduğunuzu anlayacaqlar və o zaman sizi parça-parça edəcəklər.

– Bəlkə, siz artıq təhlükənin hansısa əlamətlərini görürsünüz? Belə ehtimal üçün əlinizdə tutarlı dəlillər var?

– Yox. Bu, sadəcə, mənim inancımdır. Sizi iflas gözlədiyinə qəti əminəm. Kainatda... bilmirəm, elə qüvvə, elə ruh, ya da elə bir prinsip var ki, siz ona heç zaman üstün gələ bilməyəcəksiniz.

– Uinston, siz Allaha inanırsınız?

– Yox.

– Bəs onda hansı qüvvə bizi məğlub edəcək?

– Bilmirəm. İnsan ruhu.

– Siz özünüzü də insan sayırsınız?

– Əlbəttə.

– Əgər siz insansınızsa, Uinston, o zaman sonuncu insansınız. Nəsliniz kəsilməmişdir. Yer kürəsinin sakinləri artıq bizik! Tamamilə tək qaldığınızın fərqindəsinizmi? Siz tarixdən kənardasınız, siz mövcud deyilsiniz.

Onun sifəti birdən sərtləşdi, kəskin səsle soruşdu:

– Bəlkə, güman edirsiniz ki, mənəvi cəhətdən bizdən – qəddar və yalançı adamlardan daha yüksəkdə dayanırsınız?

– Bəli, mənəvi cəhətdən özümü sizdən daha üstün sayıram.

O`Brayen cavab vermədi. Yaranan sakitlikdə Uinston iki adamın danışığını eşitdi. Az keçməmiş birinin öz səsi olduğunu tanıdı. Bu, Qardaşığa daxil olmaq fikrinə düşdüyü axşam, O`Brayenlə mənzilindəki söhbətlərinin lent yazısı idi. Uinston özünün aldatmağa, oğurlamağa, öldürməyə, saxtalaşdırmağa, narkomanlıq və fahişəlik yaymağa, adamları zöhrəvi xəstəliklərə yoluxdurmağa, körpə uşağın sifətinə sulfat turşusu atmağa hazır olması haqqındakı vədlərini yenidən dinlədi. O`Brayen səbirsizliklə əlini yellədi. Sanki, bu hərəkəti ilə söhbətə sona qədər qulaq asmağın mənasız olduğunu bildirirdi. Hansisa düyməni basdı, səslər kəsildi.

– Çarpayıdan qalxın! – deyə əmr etdi.

İlmələr öz-özünə açıldı. Uinston ayaqlarını döşəməyə salladı, özünəinamsız halda ayaq üstə dayandı.

– Siz sonuncu insansınız, – O`Brayen dedi. – Siz bəşər ruhunun mühafizəçisisiniz. Gərək özünüzü olduğunuz kimi görəsiniz. Paltarlarınızı çıxarın.

Uinston kombinezonu əynində saxlayan ilgəyi açdı. Şalvarının zəncirbəndini çoxdan söküb çıxarmışdılar. Həbs olduğu gündən bəri paltarlarını soyunub-soyunmadığını yadına sala bilmədi. Kombinezonunun altında bir vaxtlar alt paltar sayılan saralmış, cındır əsgə parçaları vardı. Onları da siyirib döşəməyə atandan sonra otağın uzaq küncündəki iri, üçlaylı güzgünü gördü. Yaxınlaşdı və yerində donub-qaldı. Qəflətən sinəsindən acı bir fəryad qopdu.

– Hə, nə oldu? – O`Brayen soruşdu. – Ortada dayanın. Onda özünü həər tərəfdən tamaşa edib həzz ala biləcəksiniz.

Uinston qorxusundan yerində donub-qalmışdı. Güzgüdən ona beli bükülmüş, rəngi bozarmış skeleti xatırladan əcaib məxluq baxırdı. Məsələ təkçə güzgüdəki adamın Uinstonu xatırlatmasında deyildi. Onun görünüşü insanda ikrah hissi doğuracaq dərəcədə ürəkbulandıran idi. Uinston güzgüyə daha da yaxınlaşdı. Güzgüdən ona baxan məxluqun beli əyildiyindən sifəti bir az da qabağa çıxmışdı. Üzünün zavallı məhbus görkəmi, fır basmış

alını, keçəl başı, əzilib yastılanmış burnu, göyərmiş alma-cıq sümükləri, gözlərinin qorxudulmuş vəhşi ifadəsi mən-zərəni daha da tamamlayırdı. Üzünü qırıq basmışdı, ağız batıb sifətinin içinə çəkilmişdi. Bu, onun siması idi. Uinston bütün aradan keçən müddət ərzində daxilən deyil, zahirən daha çox dəyişdiyini düşündü. Sifətində həkk olunan ifadə yaşadığı hisslərdən tamamilə fərqli idi. Qısa müddət ərzində saçının çoxu tökülmüşdü. Əvvəlcə saçının ağardığını düşündü. Lakin əlini başına çəkəndə ağaran yerlərin tük deyil, dəri olduğunun fərqi vardı. Əlindən və sifətinin çevrəsindən başqa, bütün bədəni neçə müddətdən bəri yığılmış çirkədən bozarmışdı. Bəzi yerlərdə çirkin altından işgəncə izi olan çarıqlar və qaçırılar görünürdü. Topuğundakı varikoz yarası daha da böyüyüb qızarmışdı, qıraqlarından dəri sallanan iltihab basmış pis qoxulu ət parçasına çevrilmişdi. Amma Uinstonu ən çox qorxudan bir dəri, bir sümüyə dönməsi oldu. Dərisinin altından çıxmış nazik qabırğaları, ensiz döş qəfəsi onu həqiqi skeletə bənzədirdi. Ayaqları elə arıqlayıb qurumuşdu ki, baldırları budundan yoğun görünürdü. O`Brayenin onu nə üçün güzgünün layları arasında dayanmağa məcbur etməsinin səbəbini anladı. Beli hey-rətəməz dərəcədə əyilmişdi. Arıq çiyinlərinin qabağa çıxması nəticəsində sinəsinin batıqlığı daha aydın nəzərə çarpırdı. Nazik boynu, sanki, daha da irilənmiş başının ağırlığını güclə saxlayırdı. Soruşan olsaydı, güzgüdə gördüyü adamın bir neçə sağalmaz xəstəlikdən əziyyət çəkən altmışyaşlı qoca olduğunu deyərdi.

– Bəzən düşünürdünüz ki, – arxadan O`Brayenin səsi eşidildi, – mənim, Daxili Partiya üzvünün sifəti qoca və yorğun görünür. İndi öz sifətiniz haqqında nə deyəcəksiniz?

Uinstonun çiyinlərindən tutub özünə tərəf çevirdi. Üzbəüz dayandılar.

– Görün nə gündəsiniz, – dedi. – Bədəninizdən üfunət qoxusu gəlir. Dırnaqlarınızın altındakı çirkə baxın! Ayağınızda iltihablanmış, irini axan yaraya baxın! Bu dəqiqə əsl keçiyi verdiyinizdən xəbəriniz var? Yəqin, burnunuz artıq öz üfunətinizə alışıb. Baxın, necə üzülüb əldən düşmüşünüz! Görürsünüz? İndi qollarınızı baş barmağımla çeçələ barmağımın arasında tutub sıxa bilərəm. Boynunuzu yerkökü

kimi ortadan iki yerə qopara bilərəm. Bizim əlimizə düşəndən bəri iyirmi beş kiloqram çəki itirdiyinizdən xəbəriniz var? Hətta saçınız da çəngə-çəngə tökülür. Baxın!

O, Uinstonun başından yapışmış bir topa tükünü dartıb çıxardı.

– Ağızınızı açın. Doqquz, on, on bir. Cəmisi on bir dişiniz qalıb. Bura gələndə ağızınızda neçə diş vardı? Qalanlar da yerində oynayır. Baxın...

O`Brayen iki barmağı ilə Uinstonun salamat qalmış qabaq dişlərinin birindən yapışdı. Çənəsindən sızılıtlı ağrı keçdi. O`Brayen dişi kötüyü ilə birlikdə dartıb yerindən çıxardı. İyrənə-iyərəmə kameranın küncünə atdı.

– Diri-dirə çürüyürsünüz, – dedi. – Tezliklə əriyib yoxa çıxacaqsınız. İndi siz nəsiniz? Bir kisə sür-sümük, həlməşik. Haydı, bir də güzgüyə tərəf çevrilin. Oradan üzünüzdə kimin baxdığını görürsünüz? Bəli, bu, sonuncu insandır. Əgər siz insansınızsa, deməli, insanlıq çox miskin vəziyyətdədir. İndi paltarlarınızı geyinin.

Uinston sözə baxmayan əlləri ilə kombinezonunu asta-asta üstünə çəkməyə başladı. İndiyə kimi necə arıq və zəif olduğunu hiss etməmişdi. Başında yalnız bir fikir dolaşırdı: burada onu düşündüyündən daha çox saxlamışdılar. Cırcırdırını əyninə keçirəndən sonra birdən-birə məhv olmuş bədəninə yazığı gəldi. Özü də nə etdiyinin fərqi nə varmadan dizi üstə döşəməyə çöküb başını çarpayının yanındakı alçaq kətilə qoydu və hönkür-hönkür ağlamağa başladı. Necə eybəcər vəziyyətə düşdüyünü görürdü, əynindəki çirkli, cındır alt paltarları ilə parlaq işıq altında oturub ağlamağın necə acınacaqlı və miskin mənzərə olduğunu başa düşürdü. Amma heç cür özünü saxlaya bilmirdi.

– Həmişə belə davam etməyəcək, – deyə O`Brayen onu sakitləşdirməyə çalışırdı. – İstədiyiniz zaman bu vəziyyətdən xilas ola bilərsiniz. Hər şey özünüzdən asılıdır.

– Bunu siz etdiniz! – Uinston yenidən hönkürdü. – Məni bu günə salan siz oldunuz.

– Yox, Uinston, siz özünüzü belə vəziyyətə saldınız. Partiyaya qarşı çıxmaqla bu yolu seçdiniz. Elə ilk addımlarınızdan hər şeyin sonunu görmək mümkün idi. Əvvəlcədən təsəvvürünüzdə gətirə bilməyəcəyiniz heç bir hadisə baş verməyib.

Bir az ara verdi, sonra yenidən davam etdi.

– Doğrudur, sizi döymüşük, Uinston. İradənizi sındırmışığ. Bədəninizin nəyə çevrildiyini indicə özünüz gördünüz. Aqlınız da eyni vəziyyətdədir. İndiki düşüydünüz vəziyyətdən nə isə böyük bir qürur hissi keçirdiyinizi düşünmürəm. Sizi təpikləyirdilər, dəyənəyin altına salırdılar, təhqir edirdilər, ağrıdan bağırırdınız, döşəmədə qanınızın və qusuntunuzun üstündə obaş-bubaşa sürünürdünüz. Yalvarıb aman diləyirdiniz, hamını və hər şeyi satırdınız, ələ verirdiniz. Uğradığınız bu dəhşətli tənəzzüldən də qorxunc bir şey aqlınıza gəlirmi?

Uinstonun hönkürtüsü dayanmışdı, amma göz yaşları hələ də yanaqlarına axırdı. Gözlərini qaldırıb O` Brayenə baxdı.

– Mən Culiyanı satmadım, – dedi.

O` Brayen fikirli halda dayanmışdı.

– Elədir, – dedi. – Elədir. Tamamilə doğrudur. Siz Culiyanı ələ vermədiniz.

Uinstonun ürəyi yenə də O` Brayenə qarşı heç bir qüvvənin əskildə bilməyəcəyi rəğbət hissi ilə doldu. “Gör bu insanda nə qədər ağıl var! Nə qədər ziyalılıq var!” – deyə düşündü. İndiyə qədər O` Brayenin onu ilk kəlmədən anlamadığı bircə hala da təsadüf etməmişdi. Onun yerinə başqası olsaydı, dərhal sözünü ağızında qoyub Culiyanı dönə-dönə satdığını deyərdi. Uinstondan işgəncə altında hansı məlumatları almamışdılar?! Qız haqqında nə bilirdisə, hamısını danışmışdı, Culiyanın vərdisləri, xarakteri, keçmiş həyatı ilə bağlı bildiklərini bitdə-bitdə açıb ortaya qoymuşdu. Görüşləri zamanı baş verənləri ən intim detallarına qədər təsvir etmişdi, özünün nə dediyini, qızın nə cavab verdiyini bircə-bircə xırdalamışdı. “Qara bazar”dan aldıkları ərzaqdan tutmuş yataq həyatlarına, Partiya əleyhinə gizli sui-qəsd niyyətlərinə qədər hər şey barəsində məlumat vermişdi. Lakin məhz indi nəzərdə tutduğu mənada Culiyanı ələ verməmişdi. Culiyaya olan məhəbbətinə xəyanət etməmişdi, onu əvvəlki kimi sevirdi, ürəyində yaşatdığı hisslər qətiyyənlə dəyişməmişdi. O` Brayen əlavə izahata ehtiyac duymadan Uinstonun nə demək istədiyini dərhal anlamışdı.

– Mümkünsə, deyin, – Uinston soruşdu, – məni tezmi güllələyəcəklər?

– Yəqin, müəyyən qədər gözləmək lazım gələcək, – deyə O`Brayen cavab verdi. – Sizin məsələnz bir az mürəkkəbdir. Amma ümidinizi itirməyin. Burada tez, ya gec hamı müalicə olunur. Sonda isə sizi güllələyəcəyik.

IV fəsil

İndi Uinstonun vəziyyəti xeyli yaxşılaşmışdı. Əgər saxlanıldığı yerdə, ümumiyyətlə, gün məfhumundan danışmaq olardısı, özünün hər gün ətə-cana gəldiyini və qüvvətləndiyini hiss edirdi.

Yenə də gecə-gündüz südrəngli işıq yanır, arasıkəsil-məz uğultu eşidilirdi. Lakin indiki kamera əvvəllərlə müqayisədə daha rahat idi. Taxtın üstünə döşək salınmış, yastıq qoyulmuşdu. Küncdə oturmağa kətil vardı. Onu hamama aparırdılar, istədiyi vaxt qalay tasda əl-üzünü yumasına icazə verirdilər. Bəzən hətta yuyunmaq üçün isti su da gətirirdilər. Təzə alt paltar və təmiz kombinezon dəsti vermişdilər. Varikoz yarasının üstünə hansısa sakitləşdirici məlhəm qoyub sarımışdılar. Qırılmış dişlərinin kötүklərini çıxarmış, əvəzində təzə protez düzəltmişdilər.

Həbsindən həftələr, bəlkə də, aylar keçmişdi. Maraqlansaydı, indi vaxtın hesabını aparmaq da mümkün idi. Çünki yeməyi dəqiq zaman fasilələri ilə verirdilər. İyirmi dörd saat ərzində üç dəfə yemək gətirildiyini təxmin edirdi. Bəzən dumanlı şəkildə yeməyin gündüz, yoxsa gecə verildiyi barəsində düşünməyə çalışırdı. Yemək təəccüb doğuracaq dərəcədə keyfiyyətli idi. Gündə bir dəfə mütləq ət xörəyi olurdu. Bir dəfə isə dolu qutu siqaret gətirmişdilər. Kibriti yox idi, amma yemək işinə baxan qaradınməz nəzarətçi sakitcə siqaretini öz alışqanı ilə yandırmışdı. Yadırğadığından ilk dəfə tüstüdən ürəyi bulandı. Tezliklə köhnə vərdişi qayıtdı və hər dəfə yeməkdən sonra damağına yarım siqaret qoyaraq aldığı zövqün ömrünü bir müddət uzada bildi.

Ona kənarına karandaş qırığı bağlanmış ağı qrifel lövhə də vermişdilər. İlk vaxtlar Uinston lövhədən istifadə etmirdi. Hətta oyaq vaxtlarında da daim gərgin vəziyyətdə olurdu. Çox vaxt bir yeməklə digəri arasındakı fasilədə əl-qolunu tərpətmədən sakitcə uzanırdı. Bəzən yuxuya

gedirdi, bəzən isə narahatlıqla dolu dumanlı xəyallara dalır, hətta sonda gözlərini açmağa da qorxurdu. Artıq düz gözünün içinə vuran gur işıqda yatmağa öyrənmişdi. Gördüyü yuxuların daha ardıcıl, əlaqəli olmasını istisna etmək şərtilə işıqda, yaxud qaranlıqda yatmağın elə bir fərqi yox idi. Bu arada tez-tez yuxu görürdü. Hamısı da xoşbəxt sonluqla bitən yuxular idi. Bəzən Qızıl Ölkədə olurdu. Bəzən də anası, Culiya və O`Brayenlə birlikdə parlaq günəş işığına qərğ olmuş gözoşxayan, möhtəşəm xarabalıqlarda otururdular. Heç nə etmirdilər, sadəcə, günün altında əyləşir, adi şeylərdən danışırdılar. Oyaq vaxtı haqqında düşündüyü şeylər də mütləq yuxuları ilə bağlı olurdu. Artıq ağrı stimulu aradan götürüldüyündən, sanki, ağılı hərəkətə gətirməkdə bir qədər çətinlik çəkirdi. Amma danıxmırdı. Nə kiminləsə danışmaq, nə də fikrini başqa şeylə məşğul etmək istəyirdi. Kamerada tək qalmağına, istintaqa aparılmadığına, döyülmədiyinə, üst-başının və yan-yörəsinin təmiz olmağına, doyunca yeyə bildiyinə görə həyatından çox razı idi.

296

Vaxt keçdikcə daha az yatırdı. Amma yenə əvvəlki kimi çarpayıdan durmağa ehtiyac hiss etmirdi. Yalnız bir şey – sakitcə yerində uzanmaq və orqanizminin necə güc topladığını müşahidə etmək istəyirdi. Tez-tez barmağını bədəninə müxtəlif yerlərinə toxundurub bütün bunların yuxu olmadığını, əzələlərinin, həqiqətən də, bərkiyib möhkəmləndiyini, dərisinin dartılıb hamarlandığını yoxlayırdı. Nəhayət, çəkisinin müəyyən qədər artması ilə bağlı məsələdə yəqinlik hasil etdi. Artıq budları baldırından xeyli yoğun görünürdü. Dirçəldiyinə əmin olduğdan sonra ilk vaxtlar, həvəssiz də olsa, hər gün hərəkət etməyə başladı. Tezliklə addımlarının sayını hesablayaraq kamerada birnəfəsə üç kilometrə qədər yeriyə bildiyini aydınlaşdırdı. Əyilmiş çiyinləri də bir qədər düzəlmişdi. Daha çətin təmrinlərə əl atmaq istədi. Amma təəccüb və utanc içərisində onların öhdəsindən gələ bilməyəcəyini anladı. Sürətlə yeriyə bilmirdi, kətli düz açılmış əlində saxlaya bilmirdi, bir şeyə söykənmədən tək ayağı üstə dayana bilmirdi. Çömələndən sonra ayağa qalxmağın nə qədər çətin olduğunu da anladı. Baldırlarında və budlarında başlayan dəhşətli ağrılar dikəlib ayaq üstə dayanmasına imkan vermirdi. Qarnı üstə

uzanaraq əllərini yerə dayayır, bədənini döşəmədən qaldırmağa cəhd edirdi. Lakin nə qədər çalışıb-çapalasa da, döşəmədən hətta bir neçə santimetr də yuxarı qalxa bilmədi. Bir neçə gün yaxşı yeyəndən sonra bu çətinliyin də öhdəsindən gəldi. Üstündən bir neçə gün də keçdi və indi Uinston çətinlik çəkmədən döşəmənin üstündə altı dəfə dərtna bilirdi. O hətta günü-gündən dəyişən, güc toplayan bədəni ilə fəxr etməyə başlamışdı. Bəzən sifətinin də artıq normal şəkllə düşdüyunü fikirləşirdi. Amma əlini tüklləri tökülmüş başına çəkəndə güzgüdən ona baxan sir-sifəti əyilmiş, üzünün dərisi qırışmış-sallanmış adamı xatırladırdı.

Əqli qabiliyyəti daha sürətlə bərpa olunurdu. Taxtın üstündə oturub arxasını divara söykəyir, qrifel lövhəni dizinin üstünə qoyub yenidən təhsili ilə məşğul olurdu.

O, təslim bayrağı qaldırılmışdı. Artıq qəti qərarını vermişdi. Əslində isə təslim olmağa bu qərarı qəbul etməmişdən çox əvvəl hazır idi. Gerçəyi indi dərk edirdi. Sevgi Nazirliyinə düşdüyü ilk dəqiqədən, hətta daha əvvəl, Culiya ilə birlikdə köməksiz vəziyyətdə dayanıb teleekrandan eşidilən polad kimi cingiltli səsin əmrlərini dinlədiyi andan Partiyanın hakimiyyəti əleyhinə çıxmağın nə qədər yelbeyin və cəfəng hərəkət olduğunu anlamışdı. Yalnız indi başa düşürdü ki, son yeddi il ərzində Fikir Polisi onu böyüdücü şüşə arxasındakı böcək kimi daim nəzarətdə saxlayıb. Heç bir hərəkəti, bərkədən dediyi heç bir söz onların diqqətindən yayınmayıb, mahiyyətinə nüfuz edə bilmədikləri heç bir fikri, heç bir niyyəti qalmayıb. Hətta guya, biclik işlədərək gündəliyinin üstünə qoyduğu kiçik toz dənəsini də məharətlə əvvəlki yerinə qaytarıblar. Ona söhbətlərinin yazısını dinlədirdilər, fotoşəkillərini göstəridilər. Arasında Culiya ilə birgə çəkilmiş şəkilləri də vardı. Bəli, hətta... Yox, o daha Partiyaya qarşı mübarizə apara bilməzdi. Çünki Partiya haqlı idi. Başqa cür də ola bilməzdi. Məgər əbədi, kollektiv zəkanın səhv etməsi mümkün olan iş idi? Bəs onun qərarlarını hansı əbədi meyarlarla qiymətləndirmək olardı? Sağlam ağıl – statistik anlayışdır. Partiyanın istədiyi kimi düşünmək üçün, sadəcə, öyrənmək lazımdır. Yalnız...

Barmaqları arasında tutduğu karandaş ona yoğun və yöndəmsiz göründü. Uinston ağılına gələn ilk fikirləri yazmağa başladı. Əvvəlcə iri hərflərlə Partiya şüarını yazdı.

AZADLIQ KÖLƏLİKDİR.

Növbəti sətirdə isə çox düşünmədən özünün yeni həqiqətini ifadə etdi:

İKİ ÜSTƏGƏL İKİ BEŞƏ BƏRABƏRDİR.

Arada məcburi fasilə verməli oldu. Ağılı, sanki, zəifliyindən xəcalət çəkərək bir yerə cəm olmaq istəmirdi. Növbəti sətirdə nə yazacağını yaxşı bilirdi, lakin fikrini dəqiq ifadə etməyə çətinlik çəkirdi. Hər şey ağılına birdən gəldi. Amma elə-belə təsadüfən yox, yeni mənimsədiyi məntiqi mühakimə üsulunun yardımı ilə. Uinston yazdı.

ALLAH HAKİMİYYƏTDİR.

298

O artıq hər şeyi qəbul etmişdi. Keçmiş dəyişdirmək mümkündür. Keçmiş heç zaman dəyişməmişdir. Okeaniya İstasiya ilə müharibə edir. Okeaniya həmişə İstasiya ilə müharibə etmişdir. Cons, Aronson və Rezerford ittiham olunduqları cinayətlərdə günahkardır. Onların günahsızlığının alibisi sayıla biləcək fotosəkli heç zaman görməyib. Şəkil yerli-dibli olmamışdı. Sadəcə, özünün uydurması idi. Uinston bunun tamamilə əksi olan şeyləri xatırladığını yadına saldı. Lakin onlar saxta xatirələr idi, özünüaldatma halları idi. Hər şey nə qədər də sadə imiş! Yalnız itaət et, ondan sonra bütün işlərin qaydasına düşəcəkdir. Mübarizə aparmaq – nə qədər çalışıb-çapalasan da hər dəfə növbəti dalğa ilə səni əvvəlki yerinə qaytaran axına qarşı üzümək idi. Qəflətən geriye dönüb özünü suyun hökmünə təslim edəndə isə heç bir müqavimətlə üzləşməyirdin. Sənin məsələyə münasibətindən başqa, ortada heç bir şey dəyişməyirdi. Olacağa çarə yoxdur. İndi Partiyaya asi düşməsinin səbəblərini öz-özünə də aydınlaşdırma bilmirdi. Hər şey nə qədər sadə idi. Bircə...

Hər şeyi həqiqətə uyğundur. Adına “təbiət qanunu” deyilən anlayış xalis cəfəngiyatdır. Cazibə qanununun özü cəfəngiyatdır. O`Brayen deyirdi: “İstəsəm, bu dəqiqə döşəmədən qopub sabun köpüyü kimi havada uça bilərəm”. İndi həmin sözləri əsaslandırmaq Uinston üçün elə də çətin deyildi. “Əgər o, döşəmədən qopub havada uçduğunu düşünürsə, mən isə eyni anda onu uçan vəziyyətdə

gördüyümü düşünürəmsə, hər şey öz həllini tapır”. Lakin qəzaya uğramış gəminin qalıqları gözlənilmədən suyun səthinə qalxdığı kimi, onun da beynində qəfil fikir peyda oldu: “Gerçəklikdə bu mümkün olan şey deyil. Biz o səhnəni, sadəcə, xəyalımıza gətirə bilərik. Bu isə qarabasmadır”. Ani fikri dərhal başından çıxardı. Yanlışlıq göz qabağında idi. Güman edilir ki, haradasa, hamıdan kənarda “gerçək” hadisələrin baş verdiyi “gerçək” dünya mövcuddur. Lakin bu dünya haradan peyda ola bilərdi? Müəyyən bir şey haqqında şüurumuzdakı bilgilərdən başqa, hansı məlumat əldə edə bilərik? Bütün hadisələr şüurda cərəyan edir. Hamının şüurunda baş verən hadisə isə artıq gerçəklikdə də baş vermiş olur.

Uinston səhvlərini aşkara çıxarmağa çətinlik çəkmirdi. Ona görə də yeni səhvlərə yol vermək qorxusu yox idi. Yaxşı başa düşürdü ki, bir də heç zaman heç bir vəchlə yanlış fikirlər beyninə yol tapmamalıdır. Təhlükəli fikir yaxınlaşan kimi beyindəki kor nöqtə hərəkətə keçməlidir. Bu önləmə instinktiv, təhtəşüur baş verməli, beyin təhlükə anında özünü durdurmağı bacarmalıdır. Yenidildə proses elə *özünüdurdur* adlanırdı.

Özünüdurdur sistemi əsasında fikirlərini təkmilləşdirməyə başladı. Özünə “Partiya deyir ki, Yer kürə şəklində deyil”, yaxud “Partiya deyir ki, buz sudan ağırdır” tipli tapşırıqlar verir, sonra isə beynini yanlış fikirləri inkar edən dəlilləri anlamamağa, yaxud əks arqumentləri dərk etməməyə hazırlayırdı. Bu, o qədər də asan iş deyildi. “İki üstəgəl iki beşə bərabərdir” tipli ifadələrin meydana çıxardığı riyazi problemlər isə, ümumiyyətlə, intellektual imkanları xaricində idi. Burada, üstəlik, hansısa əqli kəndirbazlıq da tələb olunurdu. İlk anda məntiqi, az qala, zərgər dəqiqliyi ilə iş salmaq, sonra isə yol verilmiş kobud məntiqi səhvi görməmək bacarığı tələb olunurdu. Səfehlik də intellekt qədər zəruri idi. Amma o da intellekt kimi ipə-sapa çətin yatırdı.

Fikrini məşğul edən məsələlərdən biri də onların güllələnmə hökmünü nə zaman yerinə yetirəcəkləri ilə bağlı idi. O`Brayen: “Hər şey sizdən asılıdır” – demişdi. Lakin Uinston hər hansı düşünülmüş addımla bu prosesi yaxınlaşdırmağın mümkün olmadığını başa düşürdü.

On dəqiqə sonra da, on il sonra da güllələyə bilərdilər. İllərlə təkadamlıq kamerada saxlaya bilərdilər, icbari əmək düşərgəsinə göndərə bilərdilər, hətta müəyyən müddətə azadlığa buraxa bilərdilər. Bəzən belə də edirdilər. Güllələməmişdən əvvəl həbs və istintaqın bütün əzabları ilə yenidən təkrarlanması da tamamilə mümkün idi. Dəqiq bildiyi yeganə şey ölümün heç vaxt gözlənilən anda gəlməməsi idi. Ənənə, gizli ənənə (düşünürdü ki, heç vaxt eşitmədiyi bu sözü haradan öyrənib?) ölümə məhkum olunanların bir kameradan o birisinə aparılarkən koridordə qəfildən başlarının arxasına atəş açmaqla öldürüldüklerini deyirdi.

300

Bir gün – əslində, “gün” sözü tamamilə şərti idi, çünki həmin vaxt gecəyarısı da ola bilərdi – Uinston qəribə və işıqlı bir yuxu gördü. Başına çaxılacaq gülləni gözləyə-gözləyə koridorla gedirdi. Bir an sonra həyatının sonuna çatacağını bilirdi. Hər şey hazırlanmışdı, yoluna qoyulmuşdu, sahmana salınmışdı. Daha şübhə yeri qalmamışdı, sübuta ehtiyac duyulmurdu, ağrı və qorxu hissi yoxa çıxmışdı. Bədəni sağlam və möhkəm idi. Hərəkət etmək imkanı yarandığına sevinərək günəşli havada gəzişirmiş kimi, yüngül addımlarla yeriyirdi. Bura Sevgi Nazirliyinin uzun, dar koridoru deyildi. Eni, bəlkə də, bir kilometrə çatan, günəş işığına qərq olmuş geniş yol idi. Uyuşdurucunun təsirindən havalanmış kimi, bu yolla uçurdu. Yənə Qızıl Ölkədə idi, dovşanların, kənarındakı otları qırıp yedikləri cığırda keçirdi. Mamırlar ayaqlarının altında yatıb-qalxırdı, günəş şüaları üzünü isidirdi. Çəmənliyin kənarındakı göyrüş ağacının budaqları mehdən asta-asta silkələnirdi. Bir az aralıda isə kiçik çay axırdı. Söyüd budaqlarının altındakı balaca nohurda qızılı rəngli balıqlar üzürdü.

Uinston titrəyib qorxu içində gözlərini açdı. Belinin ortasından tər axırdı. Yuxudan öz səsinə oyanmışdı.

– Culiya! Culiya! Mənim sevimli Culiyam! Culiya! – deyə bərkədən qışqırırdı.

Uinston yarıyuxulu vəziyyətdə olduğundan hələ bir müddət də qızın burada, lap yaxınlığında olduğunu düşündü. Culiya, sadəcə, onun yanında deyildi, həm də ürəyinin içində idi. Elə bil, dərisinin altına yerimiş, bədəninin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdi. Bu anlarda Culiyanı

azadlıqda və bir yerdə olduqları vaxtlardan qat-qat artıq sevirdi. Qızın sağ olduğunu, onun köməyinə ehtiyac duyduğunu hiss edirdi.

Arxası üstə uzanıb fikirlərini bir yerə toplamağa çalışdı. Nə etmişdi? Ani zəifliyi ilə kölə həyatını nə qədər uzatmışdı?

İndicə qapının arxasından ayaq səsləri eşidiləcək. Onlar belə özbaşınalığı heç vaxt cəzasız qoymazlar. Əgər əvvəllər fərqinə varmamışdırlarsa, indi qol qoyduğu razılaşmanı pozduğunu dərhal başa düşəcəklər. Deməli, üzde Partiyaya tabe olub, amma daxilən yenə Partiyaya nifrət edir. Əvvəllər qara fikirlərini zahiri razılaşma pərdəsi altında gizlədirdi. İndi geriye doğru daha bir addım atıb: şüurunu təslim edib, ruhunu isə toxunulmaz saxlayacağına ümid bəsləyir. Uinston yanlış yolda olduğunu bilirdi. Yanlış daha üstün tuturdu. Onlar da Uinstonu başa düşməlidirlər. O`Brayen başa düşməlidir. Bir səfeh çığırtı sirrinin üstünü açmışdı.

Hər şeyi təzədən başlamalı olacaq. İllərlə vaxt lazım gələcək. Uinston indi necə göründüyünü, təxmini də olsa, öyrənmək üçün əlini sifətinə çəkdi. Üzünü dərin qırışlar basmışdı, almacıq sümükləri sivriləşmişdi, burnu yastılanıb içəri batmışdı. Güzgüdə özünü axırıncı dəfə yeni protez dişləri yerinə qoyulanda görmüşdü. Sifətinin necə göründüyünü bilmədən üzünə anlaşılmaz ifadə vermək çox çətinidir. İstənilən halda təkcə mimika ilə vəziyyətdən çıxmaq mümkün olmayacaqdı. Qorumaq istədiyin sirri, ilk növbədə, özündən gizlətməlisən – bu həqiqəti Uinston yalnız indi başa düşdü. Əlbəttə, onun yaddaşında yaşadığını xatırlamalısan. Lakin ehtiyac duyulmayana qədər hər hansı şəkildə, ələlxüsus da ad çəkmək anlamında şüuruna yol tapmasına imkan verməməlisən. Bu gündən etibarən, yalnız düzgün fikirləşməməlidir, həm də hər şeyi düzgün hiss etməli, düzgün yuxular görməlidir. Nifrəti isə bədənində əmələ gələn, orqanizminin bir hissəsinə çevrilən, lakin onunla bağlılığı olmayan yad cisim, məsələn, kista kimi içinin dərinliklərində gizlətməyi bacarmalısan.

Nə vaxtsa güllələmək qərarı verəcəklər. Ona dəqiq vaxt deməyəcəklər, lakin bir neçə saniyə əvvəl, yaqın ki, bunu mütləq hiss edəcək. Koridorda addımladığı vaxt

arxadan vuracaqlar. Yəqin ki, bu işə on saniyə kifayətdir. O zaman daxilində bir tufan qopacaq. Heç bir söz demədən, addımlarını yavaşıtmadan, tükü də tərpənmədən qəflətən üzündəki maskanı çıxarıb atacaq, sinəsində qaynayan nifrətə yol açacaq. Nifrəti nəhəng alov dili kimi hər tərəfi yalayacaq. Yəqin ki, eyni anda da güllə beynini deşəcək. Nə tez, nə də gec! Beynini istədikləri şəkildə dəyişdirməyə macal tapmadan vurub dağıdacaqlar. Tövbə qapısına gətirə bilmədikləri, cəzalandırmağa yol tapmadıqları yad fikir onlar üçün əbədilik əlçatmaz olacaq. Onun islah edilməmiş beyninə güllə çaxmaqla öz ideallarında qara bir deşik açacaqlar. Onlara nifrət edə-edə ölmək özü də azadlıqdır!

302

Uinston gözlərini yumdu. Bu addımı atmaq ağılı intizama öyrətməkdən çətindir. Söhbət özünü alçaltmaqdan, ləyaqətini həmişəlik itirməkdən gedir. O artıq çirkabın əlçatmaz, gözişləməz qatına enib. Bundan daha dəhşətli, ürəkbulandıran şey nə ola bilər? Böyük Qardaş haqqında fikirləşməyə başladı. Böyük Qardaşın qarabıqlı, nəhəng (şəklini yalnız plakatlarda gördüyündən sifətinin eninin bir metrədən az olmadığını düşünürdü) portreti həmişə insanı təqib edən baxışları ilə gözləri önündə canlandı. İndi Böyük Qardaşa həqiqi münasibəti necə idi?

Koridorda ağır addım səsləri eşidildi. Dəmir qapı cingilti ilə açıldı. O`Brayen kameraya girdi. Arxasında mum sifətli zabıt və qarapaltarlı nəzarətçilər vardı.

– Ayağa qalxın! – O`Brayen əmr etdi. – Bura gəlin.

Uinstonla üzbəüz dayandı. O`Brayen güclü əlləri ilə onun çiyinlərindən yapışdı sifətini özünə yaxınlaşdırdı.

– Məni aldatmaq istəyirsiniz? – deyə soruşdu. – Səfeh hərəkətdir. Düz dayanın. Gözlərimin içinə baxın.

O`Brayen bir anlıq susdu. Sonra nisbətən yumşaq səslə sözünə davam etdi.

– Siz islah olunursunuz. İntellektual cəhətdən, demək olar ki, yalnız cüzi qüsurlar qalıb. Emosional baxımdan isə heç bir irəliləyişə nail olmamısınız. Düzünü deyin, Uinston. Mənə yalan danışmağa çalışmayın. Yadınızda saxlayın ki, bu, heç vaxt diqqətimdən yayınmır. Düzünü deyin, Böyük Qardaşa həqiqi münasibətiniz necədir?

– Mən ona nifrət edirəm.

– Siz ona nifrət edirsiniz. Yaxşı. Onda son addınızı atmaq vaxtıdır. Siz Böyük Qardaşı sevməlisiniz. Böyük Qardaşa itaət etmək azdır. Onu sevmək lazımdır.

O, Uinstonu yüngülcə nəzarətçilərə tərəf itələyərək əmr verdi:

– 101-ci otağa!

V fəsil

Məhbəs həyatının hər mərhələsində Uinston pəncərəsiz binanın hansı hissəsində olduğunu bilir, yaxud təxmin edirdi. Bəlkə, atmosfer təzyiqi arasında fərq də burada öz rolunu oynayırdı. Nəzarətçilərin onu döydükləri kamera yer səthindən aşağıda idi. O`Brayenin istintaq apardığı otaq isə lap yuxarıda, dama yaxın yerləşirdi. İndi gətirildiyi kamera isə yerin lap altında, zirzəminin dibində idi.

Otaq indiye qədər saxlandığı kameraların hamısından böyük idi. İçəridə gördüyü şeylər dəqiq yadında qalmışdı. Amma qarşısındakı üstü yaşıl mahud örtüklü iki kiçik masanı yaxşı xatırlayırdı. Masalardan biri, təxminən, iki addımlığında, digəri isə nisbətən aralıda, qapının ağzında idi. Uinstonu kresloya elə möhkəm sarımışdılar ki, bədənin heç yerini, hətta başını da tərpedə bilmirdi. Boynunun arxasına qoyduqları yastıqça başını dimdik saxladığından yalnız düz qarşısına baxırdı.

Əvvəlcə otaqda tək idi. Sonra qapı açıldı, O`Brayen içəri girdi.

– Bir dəfə məndən 101-ci otaqda nə olduğunu soruşmuşdunuz, – deyə sözə başladı. – Demişdim ki, cavabı özünüz bilirsiniz. Hamı bilir. Dünyadakı ən dəhşətli şeylər 101-ci otaqda baş verir.

Qapı yenə açıldı. Nəzarətçi qucağında məftildən toxunmuş qutu, yaxud qəfəsə oxşayan bir şey gətirdi. Onu aralıdakı masanın üstünə qoydu. O`Brayenin bədəni qarşısını kəsdiyindən Uinston kameraya nə gətirildiyini görə bilmirdi.

– Dünyada ən dəhşətli şey hər fərd üçün müxtəlif olur, – O`Brayen sözünə davam etdi. – Biri diri-diri basdırılmaqdan qorxur, o biri tonqalda yandırılmaqdan, üçüncüsü

suda batırılmaqdan, dördüncüsü paza taxılmaqdan... Öldürməyin onlarca növü var. Bəziləri isə dünyanın ən böyük dəhşətini başqalarına tamam əhəmiyyətsiz görünən hallarla üzləşəndə yaşayırlar.

Uinstonun masanın üstünə qoyulmuş şeyi daha yaxşı görə bilməsi üçün bir qədər kənara çəkildi. Bu, üst tərəfində tutacaq yeri olan məftildən toxunmuş uzunsov qəfəs idi. Qarşısına qılıncoynadanların üzlərinə taxdıqları maskaya bənzəyən qoruyucu tor çəkilmişdi. Arada üç-dördmetrlik məsafə olsa da, Uinston qəfəsin içəridən uzununa iki yerə bölündüyünü, hər iki tərəfində hansısa canlıların tərپəşdiyini görə bildi. Qəfəsdəki siçovullar idi.

– Sizin üçün isə, – O`Brayen davam etdi, – dünyada ən dəhşətli şey siçovul olmalıdır...

304

Qəfəsə baxdığı ilk saniyələrdə Uinstonu naməlumluğun xofu bürümüş, bədəninə titrətmə düşmüşdü. İndi qəfəsin qarşı tərəfindəki yanları əyilmiş maskayabənzər qurğunun nə üçün olduğunu da anlamışdı. Yenə qarnından sancı qopmuşdu.

– Sizin buna ixtiyarınız yoxdur! – deyə uca, cır səsle qışqırmağa başladı. – İxtiyarınız yoxdur! Yoxdur! Bu, mümkün olan iş deyil!

– Yuxularınızdakı vahimə anlarını xatırlayırsınızmı? – deyə O`Brayen soruşdu. – Gözünüzün önündə zülmətdən divar var, arxasında isə ciyilti səs eşidilir. Divarın o biri üzündə dəhşətli bir varlıq gizlənib. Siz orada nə olduğunu bilirdiniz. Amma həтта öz-özünüə etiraf etməyə də qorxurdunuz. Divarın arxasındakı siçovullar idi.

– O`Brayen, – deyə Uinston bacardığı qədər səsinin titrəməsinə çalışaraq dilləndi. – Yaxşı bilirsiniz ki, buna ehtiyac yoxdur. İndi nə etməliyəm? Məndən daha nə istəyirsiniz?

O`Brayen birbaşa cavab vermədi. Danışmağa bəzi hallarda əl atdığı üsulla – mühazirə oxuyan müəllim ədası ilə başladı. Fikirli-fikirli düz qarşısına baxır, sözlərini də, sanki, Uinstonu deyil, onun arxasındakı gözəgörünməz auditoriyaya deyirdi.

– Təkcə ağır hissi həmişə kifayətləndirici olmur. Bəzən ölüm həddinə çatana qədər ağrıya müqavimət göstərən insanlara təsadüf edilir. Lakin hər insanın təhəmmül edə

bilmədiyi, hətta ağılına sığışdırmadığı bir qorxu var. Həmin məqamda qorxaqlıq, yaxud cəsəret elə rol oynamır. Əgər yuxarıdan yxılırsansa, kəndirdən yapışmaq qorxaqlıq deyil. Əgər dərinlikdən suyun üzünə qalxırsansa, sinədolusu nəfəs almaq qorxaqlıq deyil. Bu, sadəcə, həmişə öz hökmünü qoruyub saxlayan instinktdir. Siçovullara gəldikdə, onların da öz instinktləri var. Məsələn, sizin üçün siçovul ən dözülməz dəhşətdir. Sizə münasibətdə onlar elə təzyiq formasıdır ki, istəsəniz də, qarşısında heç zaman duruş gətirə bilməzsiniz. Sadəcə, sizdən tələb olunanı edəcəksiniz.

– Axı tələb olunan nədir? Nə tələb olunur məndən? Nə istədiyinizi bilmədiyim halda, tələbinizi necə yerinə yetirə bilərəm?

O` Brayen qəfəsi götürüb yaxınlıqdakı masaya gətirdi. Ehtiyatla yaşıl mahudun üstünə qoydu. Uinston qanın qulaqlarına necə vurduğunu eşidirdi. Ona elə gəlirdi ki, tamam tənhalıqdadır. İnsan ayağı dəyməyən, günəş şüalarının yandırıb-yaxdığı ucsuz-bucaqsız səhrada təkbaşına oturub, qulağına çatan səslərin hamısı çox uzaq məsafədən gəlir. İçərisində siçovullar olan qəfəs isə gözünün qabağına – iki addımlığına qoyulmuşdu. Siçovullar nəhəng idilər. Elə yaşa çatmışdılar ki, sifətləri daha küt və amansız şəkil almış, xəzləri isə qəhvəyi rəngə çalmağa başlamışdı.

– Siçovullar gəmiricilər sinfinə aiddir, – deyə O` Brayen hələ də gözəgörünməz auditoriyaya müraciətlə başladığı nitqini davam etdirirdi. – Lakin həm də ətyeyəndirlər. Bunu bilməmiş olmazsınız. Yəqin, şəhərimizin kasıb məhəllələrində onların törətdikləri vəhşiliklərdən xəbəriniz var. Bəzi küçələrdə analar körpə uşaqlarını evdə beşdəqiqəliyinə də nəzarətsiz qoymağa qorxurlar. Çünki siçovullar mütləq belə tək, köməksiz körpələrə hücum edirlər. Çox qısa vaxtda onları sümüklərinə qədər gəmirib yeyirlər. Xəstələrə, ölüm ayağında olanlara da hücum çəkirlər. Siçovullar insanın köməksiz vəziyyətdə olduğunu heyrətamiz dəqiqliklə müəyyən edə bilirlər.

Qəfəsdən ciyilti səsləri eşidildi. Uinstona hələ də elə gəlirdi ki, səs haradansa lap uzaqlardan gəlir. Siçovullar boğuşurdular. Qəfəsdəki arakəsmədən bir-birini didməyə

can atırdılar. Eyni anda Uinstonun qulağına dəhşətli ümid-sizlik fəryadı da çatdı. Bu fəryadın öz içindən gəldiyini anladı.

O`Brayen qəfəsi yuxarı qaldırıb əli ilə hansısa düyməciyi basdı. Şaqqıltı səsi gəldi. Uinston var gücü ilə özünü sarındığı kreslodan qoparmağa can atırdı. Lakin cəhdi əbəs idi. Bədəninin heç bir hissəsini, hətta başını da tərpətmək mümkün deyildi. O`Brayen qəfəsi daha da yaxına gətirdi. İndi siçovullar Uinstonun sifətinin bir addımlığında idilər.

– Mən artıq birinci düyməni basmışam, – O`Brayen izahat verməyə başladı. – Yəqin ki, qəfəsin quruluşunu başa düşürsünüz. Maska üzünüzü örtəcək, başınızı, azacıq da olsa, tərpətməyə imkan verməyəcək. İkinci düyməni basanda qəfəsin qapısı yuxarı qalxacaq. Ac siçovullar oradan güllə kimi çıxacaqlar. Heç onların havada necə sıçradıqlarını görmüsünüz? Bir göz qırpmında üstünüzə atılıb sifətinizi gəmirəcəklər. Çox vaxt birinci gözdən başlayırlar. Bəzən isə insanın yanağını parçalayıb dilini yeyirlər.

Qəfəs yaxınlaşırdı. Düz gözüünün qarşısında idi. Uinston başının üstündə arasıkəsilməyən qulaqbatırıcı ciyilti səslərini eşidirdi. Vahiməni bacardığı qədər özündən uzaqlaşdırmağa çalışırdı. Hətta bir saniyə qalıbsa da, fikirləşmək, fikirləşmək lazımdır. Yeganə ümid fikirləşib nəse tapmaqdır. Qəfildən siçovulların kəşif, murdar iyi düz burun dəliklərinə doldu. Sanki, ödü qopub ağızına gəldi. Deyəsən, huşunu itirmək üzrə idi. Hər şey qaranlıqda yox olurdu. Artıq Uinston özü də dəliyə dönmüşdü, heyvan kimi bağırdı. Anıdan beyninə xilasedici fikir gəldi. Xilas olmağın bir, yalnız bir yolu vardı. Özü ilə siçovulların arasına başqa insanı, başqa adamın *bədənini* sipər kimi qoymalı idi.

Kifayət qədər enli maska hər şeyi görünməz etmişdi. Qəfəsin məftildən toxunmuş qapısı sifətinin bir-iki qarışığında idi. Siçovullar tam hazır vəziyyətdə dayanmışdılar. Onlardan biri səbirsizliklə yerində atılıb-düşürdü. O birisi, çirkab kanallarının uzunömürlü sakini isə dal ayaqları üstə dik qalxıb çəhrayı pəncələrini qəfəsin divarına dayamışdı, burnu ilə havanı acgözlüklə sinəsinə çəkirdi. Uinston onun sərt tüklü bıçqlarını və sarı dişlərini görürdü. Qara qorxu canını almışdı. Kor, zəlil, köməksiz idi.

– Çin imperatorluğunda bu, adi cəza növlərindən biri idi, – deyə O`Brayen əvvəlki kimi dərs keçən müəllim edası ilə danışırdı.

Maska sifətinə lap yaxınlaşmışdı. Məftillər yanağına toxunurdu. Birdən... yox, xilas olacağına inanmırdı. Bu yalnız ümid idi, zəif ümid qığılcımı idi. Gecdir, yəqin ki, çox gecdir... Yalnız son anda Uinston qəflətən anladı ki, bütün dünyada cəzasını üstünə yönəldə biləcəyi, bədəni ilə onu siçovullardan qoruya biləcəyi tək bir insan var. O, aravermədən var səsi ilə qışqırmağa başladı:

– Culiyanı onlara verin! Culiyanı onlara verin! Məni yox, Culiyanı! Onun başına nə oyun açacağınızın mənə dəxli yoxdur. Qoy siçovullar sifətini parçalasın, sümüklərini gəmirsin. Məni yox! Culiyanı! Culiyanı!

O, geri çəkilib siçovullardan bacardığı qədər uzağa, dibi görünməyən dərinliyə enməyə başladı. Kresloya sarınmış vəziyyətdə idi, amma döşəməni, binanın divarlarını, yer qatını, okeanları, atmosferi, kosmosu, ulduzlararası boşluqları yarıb keçirdi. Hər an siçovullardan daha bir az uzaqlaşır, uzaqlaşdı. Artıq neçə işıq ili məsafə qət etmişdi. Amma O`Brayen lap yaxınlığında idi. Qəfəsin soyuq məftili ilə təması hələ də hiss edirdi. Birdən ətrafı bürümüş zülmət qaranlıq içərisində Uinston başqa şaqqıltı səsi eşitdi. Qəfəsin qapısının açılmadığını, əksinə, bağlandığını başa düşdü.

VI fəsil

“Şabalıd kölgəsində” kafesi, demək olar ki, boş idi. Günəşin şüaları pəncərədən süzülüb üstünü toz basmış masaları işıqlandırır. Saat on beş idi. Bu vaxtlar sakitlik olurdu. Teleekrandan gurultulu musiqi sədaları gəlirdi.

Uinston gözünü qarşısındakı qədəhə zilləyib küncdə, həmişəki yerində oturmuşdu. Arabir başını qaldırıb qarşı tərəfdəki divardan onu müşahidə edən nəhəng sifətə baxırdı. Şəklin altında “BÖYÜK QARDAŞ SƏNƏ BAXIR” yazılmışdı. Ofisiant çağırılmasını gözləmədən masaya yaxınlaşdı, qədəhi “Qələbə” cini ilə doldurdu. Ağzına borucuç keçirilmiş o biri şüşədən də bir neçə damcı əlavə etdi.

Bu, mixək tozu ilə hazırlanmış saxarin məhlulu idi. “Şabalıd kölgəsində” kafesinin brendi hesab olunurdu.

Uinston teleekrana qulaq asırdı. Hələlik bir musiqi parçası o birisini əvəz edirdi. Lakin hər dəqiqə Sülh Nazirliyinin xüsusi bülletenini oxuya bilərdilər. Afrika cəbhəsindən çox həyəcanlandırıcı xəbərlər gəlirdi. Uinston səhərdən bəri narahatlıq içində idi. Avrasiya orduları (Okeaniya Avrasiya ilə müharibə edirdi. Okeaniya həmişə Avrasiya ilə müharibə etmişdi) qorxunc sürətlə cənuba doğru irəliləyirdi. Günorta məlumatında müəyyən yer adı çəkilməmişdi. Lakin döyüşlər, çox ehtimal ki, Konqo çayının mənsəbində gedirdi. Brazzavil və Leopoldvilin başı üzərini təhlükə almışdı. Bunun nə demək olduğunu xəritəsiz də başa düşmək çətin deyildi. Söhbət yalnız Mərkəzi Afrikanın itirilməsindən getmirdi. Bütün müharibə müddətində ilk dəfə Okeaniya ərazisi birbaşa təhdidlərə məruz qalırdı.

308

O qədər də qorxulu olmayan coşqunluq hissi, haradan qaynaqlandığı bilinməyən həyəcan bir anlığa Uinstonu bürüdü, sonra isə keçib-getdi. Daha müharibə haqqında fikirləşmirdi. Son günlər hər hansı məsələ üzərində fikrini bir neçə saniyədən artıq cəmləyə bilmirdi. Qədəhi götürüb birnəfəsə son damlasına qədər içdi. Həmişəki kimi, nəfəsi bir az tıncıxdı, astadan gəyirdi. Cin çox mürdar içki idi. Əslində, mixəklə saxarinin qarışığı da onun yağlovça iyini aradan qaldıra bilmirdi. Ən pisi isə Uinstonun gecə-gündüz ayrılmadığı yol yoldaşına çevrilən cinin qoxusunun fikrində başqa bir qoxu ilə qarışması idi. Onların qoxusu ilə...

Uinston heç vaxt, hətta fikirlərində də onların adını çəkmirdi. Bacardığı qədər onları gözləri önünə gətirməməyə çalışırdı. Onlar dərk olunmaqdan daha çox, ara-sıra, sadəcə, gözünün önündən keçən və daim də möhkəm cin iyi verən ehtimali varlıqlardan başqa bir şey deyildilər. Cin mədəsini qarışdırdığından qırmızı dodaqlarını irəli uzadıb bir də gəyirdi. Həbsdən çıxandan sonra kökəlmişdi. Dərisinin əvvəlki rəngi qayıtmış, üstəlik, bir az da çəhrayılaşmışdı. Sifətinin cizgiləri kobudlaşmışdı. Burnunun üstü və almacıq sümüklərindəki dəri qızarıb qabıq bağlamışdı. Hətta keçəl başı da çəhrayı rəngə çalırdı. Ofisiant yenə də çağırılmasını gözləmədən şahmat taxtasını və şahmat

məsələlərinin olduğu səhifədən açılmış “Tayms” qəzetinin təzə sayını gətirdi. Sonra qədəhin boş olduğunu görüb cin butulkası ilə geri döndü, onu ağzına kimi doldurdu. Sifariş verməyə ehtiyac yox idi. Ofisiantlar Uinstonun xasiyyətini bildirdilər. Burada onu həmişə şahmat taxtası gözləyirdi, küncdəki masası isə həmişə boş olurdu. Hətta kafe ağzına qədər dolanda da Uinston masanın arxasında tək otururdu, heç kəs onun yaxınlığında özünə yer seçməyə cürət etmirdi. Uinston içdiklərinin hesabını da bilmirdi. Ara-sıra ona çirkli kağız parçası gətirir, ötən müddət ərzində yığılmış borcları olduğunu deyirdilər. Uinstona elə gəlirdi ki, ondan az pul alırlar. Çox alsaydılar da, qətiyyən əhəmiyyət verməzdi. Son vaxtlar həmişə kifayət qədər pulu olurdu. İşləyirdi, adını harasa yazmışdılar. İndi əvvəlki iş yerindəkindən daha çox maaş alırdı.

Teleekranda musiqi bitdi. Danışiq səsi eşidildi. Uinston başını qaldırıb qulaq asmağa başladı. Amma cəbhədən heç bir xəbər yox idi. Rifah Nazirliyinin qısa məlumatı oxunurdu. Ötən rübdə ayaqqabı bağı istehsalı üzrə Onuncu Üçillik Planının cəmisi 98 faiz yerinə yetirilməsi haqqında məlumat verilirdi.

O, şahmat məsələsinə baxdı, fiqurları düzməyə başladı. Bu, iki atla başa çatan çox məkrli kombinasiya idi. “Ağlar başlayır və iki gedişə mat edir”. Uinston Böyük Qardaşın portretinə baxdı. Mistik və müəmmali hisslə ağlının həmişə mat etdiklərini düşündü. Həmişə! Burada bir dəfə yazılmış qaydalardan kənara çıxmağa, istisnalara yol verilmir. Dünya yaranandan bəri qaraların udduğu şahmat məsələsi yoxdur. Bu, Xeyirin Şər üzərində əbədi, dəyişməz təntənəsi deyilmi? Portretdəki nəhəng sifət sakitlik təlqin edən hökmlə ona baxırdı. Ağlar həmişə mat edir.

Teleekrandakı səs danışığına ara verdi, sonra fərqli ahənglə, daha təntənəli tərzdə anons verməyə başladı: “Saat on beş otuz dəqiqədə vacib məlumat oxunacaq. On beş otuzda. Müstəsna əhəmiyyətli yeniliklər. Verilişlərimizi izləməyi unutmayın. Saat on beş otuzda”. Ardınca yenə səs-küylü musiqi eşidilməyə başladı.

Uinstonun ürəyi sıxıldı. “Müstəsna əhəmiyyətli yeniliklər”, təbii ki, cəbhədəki vəziyyətlə bağlı idi. Hissləri ona xəbərlərin yaxşı olmayacağını deyirdi. Bütün günü həyəcan

içərisində dönə-dönə Afrikadakı sarsıdıcı məğlubiyyət haqqında düşünmüşdü. Avrasiya ordularının bir zamanlar quş səkməyən ölkə sərhədlərini keçərək qarışqa sürüsü kimi Afrika sahillərinə ayaq basmaları bir an da olsun fikrindən çıxmamışdı. Məgər onlara cinahlardan zərbə endirmək mümkün deyildi? Qərbi Afrika sahillərinin xəritəsi bütün miqyası ilə gözləri önündə idi. Ağ at fiqurunu götürüb şahmat taxtasının o biri küncünə qoydu. Düzgün mövqe burada olmalı idi. Qara yırtıcılar dəstəsinin cənuba doğru axışdıqlarını görsə də, başqa qüvvənin gizli şəkildə toplaşaraq onların arxasında hərəkətə keçdiyini, dənizdəki və qurudakı yollarını bağladığını anlayırdı. Bu qüvvənin, həqiqətən də, mövcud olmasını nə qədər ürəkdən arzuladığını hiss edirdi. Lakin onun son dərəcə sürətlə irəliləməsi zəruri idi. Əgər düşmən bütün Afrika üzərində nəzarəti ələ keçirsə, Xeyrixah Ümid Burnundakı aerodromları və sualtı qayıq bazalarını tutsa, fəlakət baş verəcək, müharibə Okeaniyanın iki yerə bölünməsi ilə nəticələnəcək. Bu da, öz növbəsində, sarsıdıcı məğlubiyyətə, ölkənin dağılmasına, dünyanın yenidən bölüşdürülməsinə, Partiyanın süqutuna səbəb olacaq. Uinston dərindən ah çəkdi. Onun daxilində son dərəcə qarışıq hisslər bir-biri ilə çarpışırdı. Əslində, həmin anda yaşadığı hisslərə qarışıq demək olmazdı, onlar, sanki, lay-lay bir-birinin üstünə yığılmışdı. Heç bir qatdakı hiss də o birisindən daha az əhəmiyyətli deyildi.

Gərgin anlar ötüşdü. Uinston ağ atı əvvəlki yerinə qayıtdı. Amma bir müddət şahmat məsələsinin həlli üzərinə qayıda bilmədi. Yenə fikri dağılmışdı. Özü də fərqi nə varmadan şəhadət barmağı ilə masanın tozlu səthinə yazdı:

$$2 + 2 = 5$$

“Onlar insanın daxilinə nüfuz edə bilməzlər” – Culiya belə demişdi. Amma nüfuz etdilər. “Burada sizə nə edilirsə, ömürlük müddətə edilir” – bu sözləri isə O`Brayen demişdi. Doğru sözlərdir. Belə şeylər var. Elə hərəkətlər olur ki, onlardan sonra bir də heç zaman əvvəlki vəziyyətinə qayıda bilmirsən. Daxilində nə isə öldürülür, çıxarılıb atılır, yandırılır.

Culiyanı görmüşdü. Hətta söhbət etmişdi. İndi bu, qorxulu deyildi. Daha heç kəsin nə iş gördüyü ilə maraqlanmadığını sövq-təbii hiss edirdi. Əgər ikisindən biri istəsəydi, yeni görüş üçün vaxt da təyin edə bilərdilər. Görüşləri isə təsadüfi olmuşdu. Sazaqlı, soyuq küləyin cövlan etdiyi bir mart günü Parkda rastlaşmışdılar. Mart ayı olsa da, hələ təbiət oyanmamışdı. Yer dəmir kimi bərk idi, otlar göyerməmişdi, tumurcuqlar açmamışdı, yalnız bir neçə solğun nərgizgülü yaş torpaqdan baş qaldırmağa can atırdı, külək isə onları döyəcləyib təzədən palçığa batırırdı. Soyuqdan donmuş əllərini gizlətməyə yer tapmayan, gözlərindən su axan Uinston tələsə-tələsə gedirdi. Birdən beş-altı addımlığında onu gördü. Culiyanın anlaşılmaz dərəcədə dəyişməsi Uinstonun diqqətindən yayınmadı. Yad adamlar kimi birbirinin yanından ötüb-keçdilər. Sonra Uinston geri dönüb həvəssiz addımlarla onu təqib etməyə başladı. Burada təhlükəli bir şey olmadığını, indi heç kəsin onlarla maraqlanmadığını bilirdi. Culiya danışmırdı. O, sanki, Uinstondan xilas olmaq üçün səmtini dəyişdirib otluqla yeriməyə başladı. Sonra, görünür, özünü yanaşı addımlamağa məcbur edə bildi. Tezliklə seyrək, hələ yarpaq açmamış kolların arasına gəlib çıxdılar. Kollar nə küləkdən qorunmağa, nə də yad baxışlardan daldalanmağa yarayırdı. Dayandılar. Soyuq daha da güclənmişdi. Külək adamın yeddiqatından keçirdi. Uinston onu qucaqladı.

Yaxınlıqda teleekran yox idi. Amma yəqin, haradasa gizli mikrofon qoyulmuşdu. Üstəlik, onları görə bilərdilər. İndi bunun əhəmiyyəti yox idi. Heç bir əhəmiyyəti yox idi. Hətta sakitcə torpağa uzanıb istədikləri işi görə bilərdilər. Bu fikir beynindən keçəndə əti çimçişdi. Culiya nə Uinstonun onu qucaqlamasına fikir verir, nə də qolları arasından çıxmağa can atırdı. Uinston yalnız indi qızdakı dəyişiklikləri sezə bildi. Culiyanın sifəti torpaq rəngində idi. Alından gicgahına qədər dərin çapıq yeri uzanırdı. Çapığın bir hissəsini saçları ilə örtməyə çalışmışdı. Lakin əsas dəyişiklik bu deyildi. Culiyanın beli xeyli yoğunlaşmışdı. Həm də daş kimi bərkimişdi. Uinston bir dəfə mərmə partlayışından sonra xarabalıqların altından cəsədləri çıxarmağa kömək etdiyini xatırladı. O vaxt cəsədlərin tək-cə çox ağır deyil, həm də bərk olmasından heyrətlənmişdi. Onları əldə

saxlamaq mümkün deyildi, elə bil, insan bədənindən deyil, daş parçasından yapışmışdın. İndi Culiyanın belini qucaqlayanda yenidən eyni hissi yaşadı. Qızın dərisinin əvvəlkindən fərqləndiyi, hamarlıq və yumşaqlığını itirdiyi də diqqətindən yayınmadı.

Uinston nə onu öpməyə, nə də söhbətə çəkməyə təşəbbüs göstərdi. Otluğun üstü ilə geri qayıdanda Culiya ilk dəfə gözlərini qaldırıb düz onun üzünə baxdı. Bu, nifrət və ikrah dolu ani, kəskin baxış idi. Uinston ikrah hissini keçmiş münasibətləri, yoxsa şişkinləşmiş, piy basmış sifəti və küləkdən sulanmış gözləri ilə əlaqəli olduğunu ayırd edə bilmədi. Parkdakı dəmir skamyada yanaşı oturdular. Yanaşı oturmuşdular, amma bir-birinə sıxılmamışdılar. Uinston Culiyanın danışmaq istədiyini hiss etdi. Qız kobud tufli geydiyi ayaqlarını qabağa uzadıb cütləmişdi. Uinston onun baldırlarının da xeyli ətləndiyini nəzərdən qaçırmadı.

– Mən səni ələ verdim, – deyə Culiya müqəddiməsiz sözə başladı.

– Mən də səni ələ verdim.

Culiya yenə ikrah dolu baxışları ilə onu süzdü.

– Bəzən adamı elə şeylə hədələyirdilər ki, tab gətirməyəcəyini bilirdin. Tab gətirmək nədir, fikirləşməyə də qorxurdun. O zaman deyirdin: “Bu oyunu mənim başıma açmayın, başqa adam seçin, filankəsi götürün!” Sonra öz-özünə haqq qazandıрмаğa çalışırdın ki, bu yalnız bir oyundur, boş sözdür, sadəcə, səndən əl çəkmələri üçün filan adamın adını çəkmisən, əslində isə ona heç bir pislik arzulamamısan. Lakin elə deyil. Həmin sözləri dediyin anda məhz elə olmasını istəyirsən. Fikirləşirsən ki, başqa yolla özünü xilas edə bilməyəcəksən. Odur ki canını bu yolla qurtarmağa razı olursan. Səni gözləyən müsibəti başqasına rəva görürsən. Artıq onun əzabları sənin vecinə deyil. Həmin anda yalnız özünü düşünürsən.

– Yalnız özünü düşünürsən, – Uinston əks-səda kimi eyni sözləri təkrarladı.

– Sonra isə həmin adama daha əvvəlki hisslərlə yanaşa bilmirsən.

– Yox, – Uinston dedi. – Əvvəlki hisslərlə yanaşa bilmirsən.

Deyəsən, daha danışılacaq başqa sözləri yox idi. Külək nazik kombinezonlarını çırpıb əyinlərinə yapışdırırdı. Dinməz-söyləməz bir yerdə oturmaq ikisinə də çətin gəlirdi. Culiya metro qatarına gecikdiyini mızıldayıb ayağa qalxdı.

– Biz yenə görüşməliyik, – Uinston dedi.

– Elədir. Görüşmək lazımdır, – Culiya razılaşdı.

Uinston arada yarımmaddımlıq məsafə ilə qətiyyətsiz halda onun arxasınca düşdü. Daha danışmırdılar. Culiya açıq-aşkar can qurtarmağa çalışmırdı, amma yan-yan getmələri üçün addımlarını daha da yeyinlətmişdi. Uinston əvvəlcə onu metro stansiyasına qədər ötürməli olduğunu düşünürdü. Lakin az keçməmiş soyuq havada qızın dalınca sürünməyin çətinliyini və mənasızlığını anladı. İndi Culiyanı metroya ötürməkdən çox, özünü “Şabalıd kölgəsində” kafesinə bacardığı qədər tez çatdırmaq haqqında fikirləşirdi. Kafe Uinstonla heç vaxt indiki qədər cəlbedici görünməmişdi. Üzərində həmişə şahmat taxtası, qəzet və boşalmaq bilməyən cin qədəhi hazır duran küncdəki kiçik masası üçün bərk darıxmışdı. Hər şey bir yana qalsın, kafe həm də isti idi. Qəsdən eləməsə də, metroya gedən yolda Culiya ilə arasına bir dəstə adamın girməsinə imkan yaratmışdı. Əvvəlcə tez-tez yeriyib onlardan qabağa keçmək istədi. Sonra addımlarını yavaşladı, geri döndü, tamam əks istiqamətə getməyə başladı. Arada çevrilib arxaya baxdı. Adamlar çox olmasa da, Culiyanı seçə bilmədi. Küçə ilə tələsik addımlayanların hər birini Culiya saymaq olardı. Onun enlənmiş, kobudlaşmış bədənini arxadan fərqləndirmək mümkün deyildi.

“Həmin sözləri dediyin anda məhz elə olmasını istəyirsən” – Culiyanın kədərli etirafı yadından çıxmırdı. Bu hiss Uinstonla tanış idi. Uinston, sadəcə, söz deməmişdi, həm də məhz belə olmasını istəmişdi. Siçovulların çənginə özünün deyil, Culiyanın verilməsini tələb etmişdi.

Teleekrandan eşidilən musiqidə nə isə bir dəyişiklik vardı. İnsanın əsəblərini cırmaqlayan sarı not ortaya düşmüşdü. Sonra isə – bəlkə də, heç belə şey olmamışdı, bəlkə də, o sarı ton neçə il əvvəlki qərribə hadisənin yenidən xatirəsində canlanması idi – naməlum səs oxumağa başladı:

*Şabalıd kölgəsində,
Sən məni ələ verdin,
Mən səni ələ verdim...*

Uinstonun gözlərində yaş parıladı. Yaxınlıqdan keçən ofisiant qədəhin boşaldığını görüb təzədən cinlə doldurdu.

Qədəhi yuxarı qaldırılıb iylədi. Hər qurtumdan sonra yaxantıya bənzəyən içki daha da dözülməz olurdu. Lakin cin Uinstonu çoxdan öz girdabına salmışdı. Cin onun həyatı, ölümü və yenidən dirilməsi idi. Cin hər axşam beynində fikrin sonuncu şərtlərini öldürür, hər səhər onu yenidən həyata qaytarırdı. Açılmayan göz qapaqları, qıpıquru qurumuş ağız və belindəki ancaq sınıq zamanı təsadüf edilən dəhşətli ağrılarla yuxudan oyananda – bu isə, adətən, saat on birdən tez olmurdu – dərhal çarpayının yanındakı cin şüşəsinə və çay fincanına əl atmasaydı, yəqin ki, qamətini düzəltməyə heyi də çatmazdı. Günün birinci yarısını bulanıq gözlərini cin şüşəsindən çəkmədən telekranı dinləməklə keçirirdi. Saat on beşdən bağlanana kimi isə “Şabalıd kölgəsində” kafesində olurdu. Daha heç kimin Uinstonla işi yox idi. Fit səsi onu yuxudan oyatmırdı, telekran ona xəbərdarlıq etmirdi. Hərdənbir, həftədə iki dəfə Həqiqət Nazirliyindəki unudulmuş, toz basmış kabinetinə gedirdi. Əgər bunu iş adlandırmaq mümkün idisə, hətta bir az işləyirdi. Ona saysız-hesabsız komitələrin birindən qopub ayrılmış hansısa alt komitənin alt komitəsində təzə vəzifə vermişdilər. Bu alt komitə Yenidil lüğətinin On Birinci nəşrinin çapı zamanı meydana çıxan hansısa cüzi çətinliklərin aradan qaldırılması ilə məşğul olurdu. İndi onlar İlk Məruzə adlı sənəd üzərində işləyirdilər. Amma məruzədə hansı məsələlərdən bəhs edildiyini heç özü də əməlli-başlı bilmirdi. Deyəsən, vergülün harada – mötərizənin içərisində, yoxsa mötərizə bağlandıqandan sonra qoyulması ilə bağlı mülahizələrin yekunlaşdırılması ilə məşğul idilər. Alt komitədə özü kimi daha dörd nəfər işləyirdi. Elə günlər olurdu ki, bir yerə yığılanda görüləsi bir iş olmadığını kişi kimi boyunlarına alıb dərhal dağılışırdılar. Elə günlər də olurdu ki, cidd-cəhdlə çalışmağa başlayırdılar, hər şeyin dəqiqəsinə qədər bölün-

düyü fəaliyyət planı hazırlayırdılar, heç vaxt başa çatdırmadıqları uzun memorandumlar tərtib edirdilər. Bir-biri ilə mübahisəyə girişirdilər, hərəsi bacardığı qədər geniş şərh verməyə çalışırdı, durğu işarələri ətrafındakı söz davasını çıxılmaz nöqtəyə qədər gətirib çatdırırdılar, hətta bir-birini rəislərə şikayət etməklə hədələyirdilər. Sonra isə qəflətən bu həyat enerjisi sönmürdü, masanın ətrafında oturub sübhçağı xoruzun ilk banı ilə yoxa çıxan həyulalar kimi boş, sönlük gözləri ilə bir-birinə baxırdılar.

Teleekran bir anlığa susdu. Uinston tez başını yuxarı qaldırdı. Məlumat bülleteni? Yox, sadəcə, musiqini dəyişdilər. Afrikanın xəritəsi gözlərinin önündən çəkilmirdi. Ordu-ların hərəkətini diaqram kimi aydın təsvürünə gətirirdi. Qara ox təhdidedici şəkildə yuxarı, cənuba yönəlmişdi. Ağ isə qaranın quyruğunu kəsərək üfüqi şəkildə şərqə uzanırdı. Sanki, bayaqdan bəri beynini məşğul edən suallara cavab almaq üçün divardan onu sakit nəzərlərlə süzən portretə baxdı. İkinci ağ oxun olmaması ağılasığan şey idimi?

Hadisələrə marağı yenə itdi. Cindən bir qurtum alıb ağ atla daha bir sınaq gedişi etdi. Şah! Lakin bu, tamamilə yanlış gediş idi, çünki...

Çağırılmamış xatirələr yadına düşdü. Şamla işıqlandırılmış otaq, üstünə ağ örtük çəkilmiş böyük çarpayı, bir də o özü, döşəmədə oturub stəkana doldurduğu oyun zərlərini var gücü ilə şaqqıldadaraq ürəkdən gülən doqquz, ya da onyaşlı oğlan. Üzbəüz oturmuş anası da ona baxıb gülürdü.

Bu, deyəsən, anasının həmişəlik yoxa çıxmasından bir ay əvvəlın hadisəsi idi. Ailələrində, qısa müddətə də olsa, əmin-amanlıq yaranmışdı, daim qarnında gəzdirdiyi dəhşətli aclıq unudulmuşdu, anasına əvvəlki məhəbbəti yenidən ürəyində baş qaldırmışdı. Uinston o günü çox yaxşı xatırlayırdı; tutqun hava idi, şıdırğı yağış yağırdı, leysanın suyu pəncərə şüşələri ilə üzüaşağı axırdı. İçəri yarımqaranlıq olduğundan oxumaq da mümkün deyildi. İki uşaq balaca, qaranlıq yataq otağında darıxdıqlarından nə edəcəklərini bilmirdi. Uinston zanıyır, şiltaqlıq edir, səylərinin hədəf olduğunu bilsə də, yemək istəyirdi. Bir yerdə dayanmırdı, otaqda otərəf-butərəfə qaçırdı, əlinə keçən

hər şeyi vurub dağıdırdı, üstünə nazik suvaq çəkilmiş taxta divarları təkidləyirdi. Səs-küyə əsəbiləşən qonşular o biri tərəfdən divarı hirsə döyəcləyirdilər. Kiçik bacısı isə hər beş dəqiqədən bir qıyyə çəkib qışqırırdı. Nəhayət, anası dözmədi: “Özünü yaxşı apar, sənə oyuncaq alacağam, – dedi. – Özü də yaxşı oyuncaq. Mütləq xoşuna gələcək”. Göydən yağış tökməsinə baxmayaraq, küçəyə çıxıb yaxınlıqdakı ara-sıra açıq olan dükana getdi. Bir azdan karton qutu ilə qayıtdı. Yaş kartonun iyi indiyə qədər Uinstonun burnundan çəkilməmişdi. Bu qəribə oyun “Çərpələng-Pilləkən” adlanırdı. Oyuncaq çox kobud hazırlanmışdı. Taxta lövhə bir neçə yerdən çatlamışdı. Zərlər isə elə düzəldilmişdi ki, atanda güclə bir tərəfi üstə dayanırdı. Əvvəlcə oyuncaq maraqlı görünmədiyindən Uinston qaşqabağını töküüb baxırdı. Anası tez şam yandırdı, oynamaq üçün döşəmədə üzübüz oturdular. Az keçməmiş oyunun nəşəsi onu bürüdü. Gülməkdən özünü saxlaya bilmirdi. Zərlər atıldıqca kiçik lövhəciklər gah “çərpələnglə” üzüyuxarı qalxıb qələbəyə yaxınlaşır, gah da “pilləkənlə” aşağı sürüşüb yenidən başlanğıc nöqtəsində dayanırdı. Səkkiz əl oynadılar, hərəsi dörd dəfə uddu. Hələ çox balaca olduğuna görə oyundan başı çıxmayan bacısı da yastığın üstündə oturub elə hey gülürdü. Çünki qardaşı ilə anası gülürdülər. Həmin gün qaranlıq düşənə qədər uşaqlığının lap ilk illərində olduğu kimi, üçlükdə xoşbəxt idilər.

Uinston bu idillik lövhəni özündən uzaqlaşdırdı. Saxta xatirələrdir. Saxta xatirələrin ara-sıra onu narahat etdiyi vaxtlar olurdu. Amma belə şeylərin həqiqi qiymətini biləndə təhlükəliliyi itirdi. Həqiqətən də, bəzi işlər olmuşdu. Bəziləri isə olmamışdı. Uinston yenə şahmat taxtasına baxdı. Təzədən ağ at fiqurunu əlinə götürdü. Dərhal da onu taqçılıq ilə taxtanın üstünə saldı. Sanki, bədəninə iynə batırılıbmış kimi yerindən dik sıçradı.

Şeypur səsləri havanı lərzəyə gətirmişdi. İndicə bülleten oxunacaqdı! Qələbə! Əgər məlumat bülletenin oxunuşundan əvvəl şeypur çalınırsa, bu, qələbə deməkdir. Kafenin içindən, elə bil, güclü bir elektrik cərəyanı keçdi. Hətta ofisiantlar da diksinib qulaqlarını şəkildilər.

Görünməmiş hay-küydə şeypur sədaları eşidilməz olmuşdu. Teleekranda həyəcanlı bir səs nə isə üdüləyib-

tökürdü. Amma kütlənin hər tərəfə yayılan sevinc bağırıqları içərisində onun nə dediyini anlamaq olmurdu. Yenilik ildırım sürəti ilə bütün şəhərə yayılmışdı. Uinstonun teleekrandan eşitdikləri, hər şeyin əvvəlcədən təsəvvüründə canlandığı kimi olduğunu söyləməyə kifayət idi: “qüvvələrini son dərəcə məxfilik şəraitində cəmləşdirən armada, düşməne arxadan endirilən dəhşətli zərbə... Ağ ox qara oxun quyruğunu kəsib atmışdı. Səs-küyün içərisindən zəfər təntənəsi ilə dolu ayrı-ayrı ifadələr qulağına çatırdı: “Möhtəşəm strateji manevr... qüvvələrin qüsursuz qarşılıqlı əlaqəsi... vahimə içərisində geri çəkilmə... yarım milyon əsir... düşmən mənəvi cəhətdən darmadağın edilmişdir... Afrika tam şəkildə ələ keçirilmişdir... müharibənin sonu yaxın gələcəyin məsələsinə çevrilmişdir... qələbə... bəşəriyyət tarixində misli-bərabəri görünməmiş qələbə... qələbə... qələbə...”

Uinstonun ayaqları masanın altında aramsız titrəyirdi. Oturduğu yerdən qalxmasa da, fikrində qaçır, gücü gəldikcə qaçırdı. Küçədə, qışqırmaqdan qulağı batmış kütlə ilə birlikdə idi. Yenə Böyük Qardaşın portretinə baxdı. Bütün Yer kürəsini öz üzərində saxlayan əzəmətli sütun! Asiya ordularının çırpılıb məhv olduğu sarsılmaz qaya! Uinston fikirləşdi ki, on dəqiqə bundan əvvəl, cəmisi on dəqiqə əvvəl hələ ürəyində şübhələr cövlan eləyirdi, cəbhədən qələbə, yoxsa məğlubiyyət xəbərinin alınacağını bilmirdi. Bu anlarda heçliyə qovuşan Avrasiya ordularının məğlubiyyətindən də mühüm hadisə baş vermişdi. Sevgi Nazirliyinə düşdüyü ilk gündən onun daxilində çox şey dəyişmişdi. Son, zəruri, sağlamlaşdırıcı dəyişiklik isə məhz indi, son bir neçə saniyənin içərisində baş vermişdi.

Teleekrandan eşidilən səs hələ də qırğınlar, əsirlər, hərbi qənimətlər haqqında nağılını davam etdirirdi. Küçədən gələn bağırıqlar isə get-gedə sakitləşirdi. Ofisiantlar təzədən işlərinə başlamışdılar. Onlardan biri əlində cin şüşəsi Uinstonu yaxınlaşdı. Munis xəyallara dalmış Uinston hətta qədəhinin necə doldurulduğunu görmədi. O artıq kütlə ilə birlikdə qaçmırdı, sevincdən qışqırmırdı. Yenidən Sevgi Nazirliyində idi, əfv edilmişdi, ürəyi qar kimi ağappaq, tərtemiz idi. Müttəhimlər kürsüsündə oturmuşdu, bütün günahlarını boynuna almışdı, hamının əleyhinə ifadə vermişdi.

Ağ kaşı döşənmiş koridorla üzünə günəş doğmuş adam kimi şəstlə gedirdi. Arxasınca silahlı nəzarətçi addımlayırdı. Uzun müddətdən bəri gözlədiyi güllə başını dələrək beyninə girirdi.

Uinston gözlərini zilləyib qarşıdakı portretin nəhəng sifətinə baxırdı. Onun qara bıqları arxasında gizlənən təbəssümü dərk etmək üçün qırx il vaxt lazım olmuşdu. Ah, qəddar, lüzumsuz anlaşılmazlıq! Ah, sevimli ağuşdan kənar düşməyə can atan tərs, inadkar qaçaq! İki damla göz yaşı Uinstonun burnunun kənarlarından üzüaşağı yuvarlanırdı. Amma indi yaxşıdır. Hər şey qaydasındadır! Mübarizə başa çatıb. O, öz üzərində qələbə çalıb. O, Böyük Qardaşı sevir.

HEYVANISTAN

(povest)

HEYVANISTAN

(povest)

I fəsil

320

“Malikanə” fermasının sahibi mister Cons gecə toyuq damının qapısını bağladı. Amma elə sərxoş idi ki, divardakı deşiyə bir şey tıxamaq yadından çıxdı. Arxa qapını təpiyi ilə vurub açdı. Əlində titrəyən fənərin qaranlıqda açdığı işıqlı dairələrlə sağa-sola səndələyə-səndələyə həyətdən keçdi. Mətbəxdə çəlləyin dibində qalmış axırıncı stəkan pivəni birtəhər töküüb içdi və missis Consun bayaqdan bəri xoruldadığı yatağına uzandı.

Yataq otağında işıq sönən kimi fermada narahat hərəkət başladı. Bütün günü şayiə gəzirdi ki, əslən Middluaytdan olan, sərgilərdə bir neçə mükafat qazanmış Mayor ləqəbli qoca donuz dünən qərribə yuxu görüb, bu gecə onu heyvanlara danışmaq istəyir. Odur ki gündüzdən mister Consu yuxuya verəndən sonra böyük anbarda yığışmaq qərara alınmışdı. Qoca Mayor (hamı onu belə çağırırdı, sərgilərdə isə “Uillinqdonun yaraşığı” adı ilə məşhurlaşmışdı) fermada böyük hörmət sahibi olduğundan onun çağırışı dinməz-söyləməz qəbul edilmişdi.

Mayor, həmişəki adəti üzrə, anbarın yuxarı tərəfində, səkiyə döşənmiş samanın üstündə yerini rahatlayıb gözləyirdi. Başının üstündəki dirəkdən fənər asılmışdı. Mayorun artıq on iki yaşı vardı. Son vaxtlar boyundan çox eninə verirdi. Qabağa çıxmış iti dişlərinin qorxunluğuna baxmayaraq, yenə də gözlərində müdriklik və xeyirxahlıq işığı parlayan nəcib görünüşlü donuz təsiri bağışlayırdı. Heyvanlar hamısı gəlib yerlərini tutana qədər xeyli vaxt keçdi.

Əvvəlcə üç köpək – Blyubell, Cessi və Pinçer içəri girdi. Onların ardınca donuzlar gəlib səkinin qabağında, samanın üstündə özlərinə yer elədilər. Toyuqlar pəncərənin önünə toplandılar, göyərçinlər itələşə-itələşə dam dirəklərinə qondular, qoyunlarla inəklər isə donuzların arxa tərəfində döşəməyə uzanıb, həmişəki adətləri üzrə, dərhal gövşək vurmağa başladılar. Qoşqu atları Bokserlə Klover bir yerdə gəldilər. Onlar enli, tükli dırnaqlarının mümkün qədər az yer tutmasına və kiçik heyvanların ayaqları altında qalıb əzilməməsinə çalışaraq ehtiyatla hərəkət edirdilər. Klover ortayaşlı, boylu-buxunlu madyan idi. Dördüncü dayçasını dünyaya gətirəndən sonra əvvəlki zərifliyini itirmişdi. Bokserin görkəmi isə baxanlarda istər-istəməz hörmət doğurdu. Yerdən yalına qədərki hündürlüyü altı futdan çox olardı. Gücü iki adi atın gücündən az deyildi. Burnunun üstündəki qaşqası ona bir az səfeh görkəm verirdi. Elə, əslində də, Bokser intellekt sarıdan axsayırdı. Lakin həlim xasiyyətinə və fəvqəladə əməksevərliyinə görə hamının hörmətini qazanmışdı. Atlardan sonra Müriəl – ağ keçi və Bencamin adlı uzunqulaq içəri girdilər. Bencamin fermanın ilk sakinlərindən idi və yaramaz xasiyyəti ilə seçilirdi. Çox az danışırdı. Ağızını açanda isə mütləq nə isə lağlağı bir söz deyirdi. Məsələn, bir dəfə demişdi ki, cənab Allah quyruğu ona miğmiğadan qorunmaq üçün verib. Lakin həm miğmiğalar, həm də quyruğu olmasaydı, daha məmnun qalardı. Fermadakı heyvanlar heç vaxt Bencaminin güldüyünü görməmişdilər. Səbəbi ilə maraqlananlara gülməyə heç bir əsas olmadığını deyirdi. Bunu çox nəzərə çarpdırmasa da, Bokserlə möhkəm dost idilər. Bazar günlərini əksər hallarda bostanın arxasındakı hasarlanmış otlaq yerində birlikdə keçirir, dinib-danışmadan sakitcə otlayırdılar.

Bokserlə Klover təzəcə uzanmışdılar ki, analarını itirmiş bir dəstə ördək balası anbara soxuldu. Onlar qaç-qılçaşaraq otərəf-butərəfə qaçışır, təsadüfən ayaq altında qalıb əzilməmək üçün özlərinə təhlükəsiz yer axtarırdılar. Kloverin qabağa uzadılmış ayaqlarının müdafiə səddi kimi əla boşluq yaratdığını görüb ora doluşdular və dərhal da yuxuya getdilər. Sonra mister Consun ikiyerlik arabasına qoşduğu Molli – səfeh, lakin yaraşlıq balaca ağ madyan ağızındakı qəndi xırçıldada-xırçıldada naz-qəmzə ilə anbara

girdi. O, qabaq sıralarda özünə yer tapdı. Dərhal da içəri-dəkilərin diqqətini cəlb etmək ümidi ilə yalına bağladığı qırmızı lenti oynatmağa başladı. Ən axırda pişik gəldi. Həmişəki adəti üzrə, isti yer tapmaq üçün otərəf-butərəfə boyladı, axırda da özünü Bokserlə Kloverin arasına verdi. Mayor danışmağa başlayandan o, yerində aramsız qurdalanır və astadan mırıldanırdı. Odur ki deyilənlərdən bir kəlmə də eşidə bilmədi.

Arxa qapının yanında, payanın üstündə mürgü döyən əl qarğası Moiseydən başqa, bütün heyvanlar yığışmışdı. Mayor hamıya yerini rahatlamağı təklif edəndən və səbirlə sakitlik yaranmasını gözləyəndən sonra boğazını təmizləyib sözbə başladı:

– Yoldaşlar, yəqin, hamınız dünən gecə qəribə yuxu gördüyümü eşitmisiniz. Yuxu məsələsinə sonra qayıdacağam. Əvvəl başqa sözüm var. Yoldaşlar, bundan sonra hələ uzun müddət sizinlə birlikdə olacağımı düşünmürəm. Odur ki dünya ilə vidalaşmamışdan əvvəl həyat təcrübəmi hamınızla bölüşməyi özümə borc sayıram. Mən uzun ömür yaşamışam. Donuz damında tək-tənha qaldığım gecələrdə fikirləşmək üçün kifayət qədər vaxtım olub. Sizi əmin edə bilərəm ki, yer üzündə mövcudluğun mənasını indi hər heyvandan daha yaxşı anlayıram. Sizinlə də elə bu barədə danışmaq istəyirəm.

Beləliklə, yoldaşlar, soruşa bilərsiniz ki, yer üzərində mövcudluğumuzun mənası nədən ibarətdir? Gəlin həqiqətin gözüne dik baxaq: həyatımız qısa və miskindir, zəhmət və zillətlə doludur. Doğulduğumuz gündən bizə ancaq nəfəsimizi canımızda tutmağa kifayət edəcək qədər yem verirlər. Kimin bədənində gücü, təpəri varsa, son nəfəsi ağzından çıxana qədər işləməlidir. Günlərin birində, artıq işə yaramadığımız aydın olanda isə tərəddüdsüz-filansız hamımızı sallaqxana bıçağının altına göndərirlər. İngiltərədə bir yaşına dolmuş elə heyvan yoxdur ki, haqqı çatan istirahətin, yaxud xoşbəxtliyin nə olduğunu bilsin. İngiltərədə heç bir heyvan azad deyil. Yaşayışımız başdan-başə miskinlik və köləlikdən ibarətdir. Həqiqət belədir.

Bəlkə, bu, təbiətin adi qanunudur? Bəlkə, torpaqlarımızı yetərinə məhsuldar olmadığına, öz sakinlərinin həyatını təmin edə bilmədiyinə görə başımıza bu işlər gəlir? Yox,

yoldaşlar, min dəfə yox! İngiltərənin iqlimi mülayimdir, torpaqları barlı-bəhərlidir. Bu ölkə indiki sakinlərindən qat-qat artıq heyvanı yedirib bəsləməyə qadirdir. Təkcə bizim fermada bir düjün at, iyirmi inək, yüzlərcə qoyun saxlamaq mümkündür. Onların həyatlarının rahatlıq içərisində, təsəvvürünüzə gətirmədiyimiz şəxsi ləyaqət, hər kəsin izzətinəfsinə hörmət şəraitində keçməsinə təmin etmək olar. Bəs elə isə biz nə üçün bu cür acınacaqlı vəziyyətdə yaşayırıq? Çünki zəhmətimizin bütün bəhrələrini İnsan oğurlayır. Budur, yoldaşlar, qarşımıza çıxan bütün sualların cavabı! Bu cavab tək bir sözdən ibarətdir – İnsan! Bizim yeganə düşmənimiz İnsandır! İnsanı səhnədən uzaqlaşdırın, o zaman aclığı, ehtiyacı, kölə əməyini doğuran səbəblər də aradan qalxacaq!

İnsan yeganə məxluqdur ki, heç nə istehsal etmədən hər şeyə sahib çıxır. O, süd vermir, yumurtlamır, kotana qoşulmaq üçün çox zəif, dovşanı qovub tutmaq üçün çox astagəldir. Amma bununla belə, bütün heyvanların üzərində hökmrandır. O, zavallı heyvanları qabağında qul kimi işlədir, onlara yalnız acından ölməmələri üçün yem verir. Qalan nə varsa, hamısına özü yiyələnir. Torpaq bizim zəhmətimizlə becərilir, peyimizdən gübrə kimi istifadə olunur. Ancaq heç birimizin dərimizdən savayı özgə sərvətimiz yoxdur. Bax siz, qarşımda uzanıb gövşək vuran inəklər, keçən il neçə min qallon süd vermisiniz? Onunla, heç olmasa, buzovlarınızı doyunca əmizdirə bilərdiniz. Amma xəbəriniz də yoxdur ki, süd hara getdi, necə oldu? Aydın məsələdir, düşmənlərimiz onu son damlasına qədər boğazlarına töküblər. Siz, toyuqlar, ötən il nə qədər yumurta vermisiniz, nə qədər cücə çıxarmısınız? Hanı onlar? Hamısı bazara göndərilib. Çünki Consun və adamlarının əlləri daim pulla oynamalıdır. Klover, de görüm, əziyyətlə böyütdüyün dörd balan haradadır? Axı qoca vaxtında onlar sənin arxan, köməyin olmalı idilər. Hamısı bir yaşlarına çatan kimi satılıb. Dayçalarının heç birinin üzünü ömrün boyu görə bilməyəcəksən. Dörd ağır doğuşdan, kotana qoşulub bu qədər yer şumlayandan sonra bir ovuc yulafdan və küncünə qısıldığın uçq tövlədən başqa sənin nəyin var?

Hətta bu miskin həyatımızın da təbii axarı ilə sona çatmasına imkan vermirlər. Şəxsən özümlə bağlı şikayətçi

deyiləm. Hər halda, bəxtim gətirib. On iki il ömür sürmüşəm, dünyaya dörd yüzdən çox övlad gətirmişəm. Normal donuz ömrü yaşamışam. Amma istənilən halda, heç bir heyvan həyatının sonunda canını amansız bıçaqdan qurtara bilmir. Bax siz, qarşımda oturan gənc, məsum donuz balaları, bir il keçməmiş hamınızın həyatı bu hasarın çölündə sona yetəcək. Heç nə görmədən dünyadan köçüb gedəcəksiniz. Bu dəhşətli tale inəkləri, qoyunları, donuzları, toyuqları – bir sözlə, hamımızı gözləyir. Hətta atların və itlərin də bəxti gətirmir. Bax, Bokser, zaman keçəcək, qüvvətli əzələlərin gücdən düşəndə Cons tərəddüd etmədən səni sallaqanaya satacaq. Orada başını kəsəcəklər, leşindən itlərə yem bişirəcəklər. Amma qoy itlər də sevinməsinlər. Qocalıb dişləri töküləndə, daha bir işə yaramayanda Cons onların da boyunlarına kərpic bağlayıb yaxınlıqdakı nohurda batıracaq.

Bütün bunlardan sonra, yoldaşlar, fəlakətlərimizin insan nəslinin zülmündən qaynaqlandığı sizə gün kimi aydın deyilmi? Biz İnsanı devirməliyik, yalnız o zaman zəhmətimizin bəhrəsinə sahib çıxə bilərik. İstəsək, hətta bir gecə ərzində zənginliyə və sərbəstliyə qovuşə bilərik. Bunun üçün nə etməliyik? Gecə-gündüz çalışmalıyıq, bədənimizi və ruhumuzu İnsan nəslinin hakimiyyətini devirməyə hazırlamalıyıq. Yoldaşlar, mən sizi Üsyana səsləyirəm. Bilmirəm bu Üsyan nə vaxt olacaq – bir həftə, yoxsa yüz il sonra?! Lakin altımdakı samanı gözümlə gördüyümə inandığım kimi, ədalətin də tez, ya gec zəfər çalacağına o qədər inanıram. Bu fikri əsla yadınızdan çıxarmayın, yoldaşlar! Həyatınızın sonuncu saatına qədər onun gerçəkləşməsi üçün çalışın. Bir də hamınıza vəsiyyətim budur, dediklərimi özünüzdən sonra gələnlərə də çatdırın. Qoy gələcək nəsillər tam qələbə qazanılana kimi mübarizəni davam etdirdirsinlər.

Yoldaşlar, onu da yaddan çıxarmayın ki, qətiyyət və iradəni sarsılmaz olmalıdır. Gərək qarşı tərəfin gətirdiyi heç bir dəlil-sübut sizi tutduğunuz yoldan çəkəndirməsin. İnsanın və heyvanların ümumi maraqlarının olması, bir tərəfin inkişaf və tərəqqisinin o biri tərəfin də rifah və yüksəlişinə yol açması haqqında deyilənlərə heç vaxt qulaq asmayın! Bunlar hamısı ağ yalandır. İnsanı öz şəxsi maraq-

larından başqa, heç bir canlınin mənafeyi düşündürmür. Biz heyvanlar arasında isə bundan sonra qoy sarsılmaz birlik, mübarizədə bərkıyən dostluq ruhu hökm sürsün! Bütün insanlar düşməndirlər! Bütün heyvanlar dostdurlar!

Mayor sözünü qurtarmağa macal tapmamış bərk səsküy qopdu. O danışan zaman dörd iri siçovul dəşiklərdən çıxmış, yuvalarının qabağında çöməlib Mayorun nitqinə qulaq asmağa başlamışdı. Ortaya bir anlıq sakitlik çökəndə itlər onları görmüş, üstlərinə atılmışdılar. Yalnız qaçıb yuvalarına soxulmaları siçovulları gerçək ölümdən qurtarmışdı.

Mayor qabaq ayağını yuxarı qaldırıb hamını sakitliyə çağırırdı:

– Yoldaşlar, bir məsələni də həll etməliyik. Gəlin aydınlaşdıraq: siçovullar və adadovşanları kimi vəhşi heyvanlar bizim dostlarımızdır, yoxsa düşmənlərimiz? Məsələni iclasın müzakirəsinə çıxarıram: siçovulları özümüdə yoldaş saya bilərikmi? Gəlin səs verək.

Səsvermə dərhal keçirildi və siçovulların heyvanlara yoldaş sayılması qərarı böyük səs çoxluğu ilə qəbul olundu. Yalnız dörd heyvan – üç itlə bir pişik qərarın əleyhinə səs vermişdi. Sonradan pişiyin məsələnin həm lehinə, həm də əleyhinə səs verdiyi aşkara çıxmışdı.

Mayor davam etdi:

– Deyiləcək bir neçə sözüm də var. Dönə-dönə təkrar edirəm. İnsana, onun bütün istəklərinə qarşı düşmənçiliyin hər birinizin borcu olduğunu heç vaxt unutmayın! İki ayağı üstə gəzən hər bir canlı düşmənimizdir! Dörd ayağı üstə gəzən, yaxud uçan hər canlı dostumuzdur! Bir şeyi də yadınızda saxlayın. İnsana qarşı mübarizə apararkən biz heç vəchlə özümüdə ona bənzətməyə çalışmamalıyıq. Hətta mübarizə qələbə ilə başa çatandan sonra da İnsanın həyat tərzi qəbul etməyin. Evdə yaşamaq, yorğan-döşəkdə yatmaq, paltar geyinmək, spirtli içki içmək, siqaret çəkmək, pulgirliyə qurşanmaq və ticarətlə məşğul olmaq heç vaxt, heç bir heyvanın ağına da gəlməməlidir. İnsanın vərdişlərinin hamısının mayasında pislilər dayanır. Nəhayət, heç bir heyvan öz həmcinsinə zülm etməməlidir. Zəif, yaxud güclü, ağıllı, yaxud səfeh olsa da, hamımız qardaşdır! Heç bir heyvan digər heyvanı öldürməməlidir. Bütün heyvanların hüquqları bərabərdir.

İndi isə, yoldaşlar, dünən gecə gördüyüm yuxunu sizə danışmaq istəyirəm. Yuxuda da olsa qovuşduğum arzunu sözlə təsvir etməkdə acizəm. Bu, üzərində İnsan yaşamayan torpaqla bağlı arzudur. Yadıma çoxdan unudulmuş saydığım bir çox şeylər düşdü. Uzun illər bundan əvvəl, hələ mən balaca çosqa olanda anamla rəfiqələri köhnə bir mahnı oxuyurdular. Ancaq onlar mahnının yalnız melodiyasını və ilk üç sözünü bilirdilər. Balaca vaxtı mən də bu melodiyayı öyrənmişdim. Amma sonra unudum. Və qəribədir, dünən gecə yuxumda həmin melodiyayı xatırladım. Ən təəccüblüsü budur ki, mahnının sözləri də yadıma düşdü. Heyvanların bu mahnını çox-çox illər bundan əvvəl oxuduqlarına, sonra isə nəsillərin yaddaşından silindiyinə şübhəm yoxdur. Yoldaşlar, indi həmin mahnını sizə oxuyacağam. Artıq qocalmışam, səsim xırıltılı çıxır. Ancaq əminəm ki, melodiyayı və sözləri sizə öyrəndəndən sonra onu məndən də yaxşı oxuyacaqsınız. Mahnı “İngiltərənin heyvanları” adlanır.

Qoca Mayor boğazını təmizləyib oxumağa başladı. Səsi, doğrudan da, xırıltılı çıxırdı. Lakin yetərinə yaxşı oxuyurdu. Mahnının “*Clementine*” və “*La Cucaracha*”nı xatırladan ahəngini həyəcənsiz dinləmək olmurdu. Sözləri də gözəldi:

İngiltərə, İrlandiya heyvanları,
Torpaqların, iqlimlərin canlıları!
Qulaq asın müjdə dolu xəbərimə,
Yaxınlaşır gələcəyin xoş anları!

Əwəl-axır o xoş günü görəcəyik,
Qəddar İnsan taxt-tacından devriləcək!
Bol bəhrəli İngiltərə torpaqları
Heyvanların özlərinə veriləcək.

Buruntaqlar açılacaq burnumuzdan,
Kürəyimiz ağır yükdən qurtulacaq.
Bizi xofa salmayacaq qırmanc səsi,
Aclıq, əzab həmişəlik yox olacaq!

Göz önündə canlandırın bu səhnəni:
Arpa, buğda, zərif yulaf, yaşıl otlar...

Yonca, paxla, silos, şəkər çuğunduru...
Gün görəcək həm atalar, həm övladlar!

Nur yağacaq İngiltərə çöllərinə,
Axar sular durulacaq, çağlayacaq!
Biz azadlıq arzusuna qovuşanda
Sərin yellər ruhumuzu oxşayacaq!

O günlərə qovuşmadan ölsək belə,
O günlərin xatirinə çalışsaq biz!
Ey inəklər, atlar, qazlar, hinduşkalar –
Azadlığın eşqi ilə alışsaq biz!

İngiltərə, İrlandiya heyvanları,
Ormanların, iqlimlərin canlıları!
Hər tərəfə yayın müjdə xəbərini,
Yaxındadır gələcəyin xoş anları!

Mahnı heyvanların arasında vəhşi bir həyəcan yaratdı. Mayor axırıncı sözə çatmamış onlar təkrarlamağa başladılar. Ən kütbeyinləri belə artıq melodiyanı tutmuş və bir neçə sözü yadlarında saxlamışdılar. Donuzlarla itlər yetərincə ağıllı heyvanlar olduqlarından az müddət ərzində həm melodiyanı, həm də sözləri öyrənə bilmişdilər. Bir neçə cəhddən sonra bütün ferma heyrətəməz yekdilliklə oxunan “İngiltərə heyvanları”nın sədalarından lərzəyə gəlmişdi. İnəklər ritmə uyğun movuldayır, itlər hürüşür, qoyunlar mələşir, atlar kiş-nəyir, ördəklər qaçqıldışırdılar. Mahnı heyvanların o qədər xoşuna gəlmişdi ki, özləri də fərqiñə varmadan artıq onu beş dəfə oxumuşdular. Əgər ortaya gözlənilməz maneə çıxmasaydı, bəlkə də, səhərə qədər susmayacaqdılar.

Lakin bədbəxtlikdən, mister Cons səs-küyə yuxudan oyandı. Həyəət tülkü girdiyini zənn edib həmişə yataq otağının küncündə saxladığı tufəngi götürdü, qaranlığa bir neçə dəfə atəş açdı. Güllələr anbarın divarına dəydi. Toplantı dərhal dayandırıldı. Hərə öz yerinə qaçdı. Toyuqlar uçuşub damın altındakı dirəklərdə yerlərini tutdular, heyvanlar samanın üstünə sərələndilər və ferma bir anda sükuta qərç oldu.

II fəsil

Üç gün sonra qoca Mayor yatdığı yerdə sakitcə canını tapşırı. Cəsədini bostanın aşağısında dəfn etdilər.

Bu, martın əvvəllərində olmuşdu. Sonrakı üç ay ərzində gizli fəaliyyət xeyli genişləndi. Mayorun nitqi fermanın ağılı başında olan sakinlərinin əksəriyyətini həyata yeni nəzərlərlə baxmağa vadar etmişdi. Doğrudur, onlar Mayorun haqqında danışdığı Üsyanın nə zaman başlayacağını bilmirdilər. Heç biri bu hadisənin həyatda olduqları dövrdə baş verəcəyini düşünməyə ciddi əsas görmürdü. Lakin Üsyanı özlərinin hazırlamalı olduqlarını yaxşı başa düşürdülər. Ferma sakinləri arasında təşkilatçılıq və maarifçilik işlərinin aparılması diqqətəlayiq əqli qabiliyyətləri hamı tərəfindən etiraf olunan donuzların üzərinə düşmüşdü. Onların arasında isə iki cavan donuz – mister Consun ətliyə vermək üçün bəslədiyi Snouboll və Napoleon xüsusi fərqləndilər. Napoleon ətli-canlı, ilk baxışdan hətta bir qədər qəddar görünüşlü Berkşir donuzu idi. O, fermada yeganə berkşirli sayılırdı. Çox danışmaqla arası yoxdu, ancaq ağılı başında olan və işini bilən donuz kimi nüfuz qazanmışdı. Snouboll isə xarakterinin canlılığı, alovlu natiqliyi və çətin vəziyyətlərdən asanlıqla çıxış yolu tapması ilə seçilirdi. Lakin Napoleonla müqayisədə xarakterinin dərinliyi çatışmırdı. Fermadakı digər erkək donuzlar hələ azyaşlı idilər. Onların arasında Çığırğan adlı balaca, gonbul çosqa daha çox tanınırdı. Çığırğan yupyumru yanaqları, daim qaynaşan kiçik gözləri, cəld hərəkətləri və zil səsi ilə taytuşlarından fərqlənirdi. O, gözəl natiq idi. Hər hansı çətin məsələnin müzakirəsi zamanı sürətlə bir küncdən o biri küncə addımlayır, yerində aramsız oynayan quyruğunun hərəkəti ilə sözlərinə xüsusi inandırıcılıq verirdi. Deyirdilər ki, Çığırğanın əlində qaranı ağa çevirmək heç nədir.

Bu üç donuz əl-ələ verib qoca Mayorun fikirlərini animalizm adlandırdıqları ardıcıl baxışlar sisteminə çevirdi. Həftədə bir neçə dəfə gecələr mister Cons yatandan sonra anbarda gizli toplantılar keçirir və heyvanlara animalizm prinsiplərini izah edirdilər. Doğrudur, ilk vaxtlar ferma sakinlərinin

kütlüyü və laqeydliyi ilə üzleşməli olurdular. Bəziləri hələ də “sahibimiz” dedikləri mister Consa loyol münasibətin zəruriliyindən danışır və bu zaman: “Mister Cons bizi saxlayır. O olmasa, acından ölərik”, – kimi səfeh fikirlər söyləyirdilər. Digərləri soruşurdular: “Niyə biz öləndən sonra baş verəcək dəyişikliklərə görə indidən əziyyət çəkməliyik?”, yaxud “Əgər Üsyan mütləq olacaqsa, onda çalışıb-çalışmamağımızın nə fərqi var?” Bu düşüncələrin animalizm ruhu ilə bir araya sığmadığını izah etmək üçün donuzlar xeyli əziyyət çəkməli olurdular. Heyvanların içərisində ən axmaq sualı isə ağ madyan – Mollı verdi. “Üsyanından sonra qənd olacaqmı?” – onun Snoubollardan soruşduğu ilk sual bu idi.

– Yox! – deyə Snouboll qətiyyətlə dilləndi. – Biz fermada şəkər istehsal etməyi düşünmürük. Digər tərəfdən, şəkərsiz də keçinə bilərsən. Ürəyin istəyən qədər ot və yulaf olacaq.

– Bəs mənə yalıtma lent bağlayıb gəzməyə icazə veriləcək? – saktləşmək bilməyən Mollı yenə soruşdu.

– Yoldaş, – Snouboll üzünü ona çevirdi, – ağılı başından çıxaran bu lentlər köləlik rəmzidir. Doğrudanmı, sən azadlığın belə ala-bəzək lentlərdən qat-qat qiymətli olduğunun fərqində deyilsən?

Mollı onun fikri ilə razılaşdığını bildirdi. Lakin səsi o qədər inandırıcı çıxmadı.

Əhliləşdirilmiş qarğanın – Moiseyin yaydığı yalanların təkzibi donuzlara daha böyük əziyyət bahasına başa gəlirdi. Mister Consun sevimlisi olan Moisey boşboğaz və qeybət düşkünü kimi ad çıxarmışdı. Amma ağıllı danışmağı bacarırdı. O, Noğul dağı adlı möcüzəli ölkənin yerini bildiyini iddia edirdi. Guya, öləndən sonra bütün heyvanlar ora yollanacaqlar. Bu ölkə səmanın yüksək qatında, buludların arxasında yerləşmiş. Moiseyin dediyinə görə, Noğul dağında həftənin yeddi günü də Bazar günü imiş, bütün mövsümlərdə hər yerdə xoşətirli yonca bitirmiş, kollardan isə kəllə qənd və jmix kökələri sallanmış. Heyvanlar əlini ağdan-qaraya vurmayan, gününü nağıl danışmaqla keçirən Moiseyi sevmirdilər. Ancaq Noğul dağı haqqında deyilənləri həqiqət kimi qəbul edənlər də tapılırdı. Belələrinə Noğul dağı adlı yerin olmadığına inandırmaq üçün donuzlar xeyli əziyyətə qatlaşırdılar.

İki qoşqu atı – Bokserlə Klover donuzların ən sədəqətli davamçıları idi. Düzdür, özləri hansısa məsələ haqqında sərbəst fikir söyləməyə çətinlik çəkirdilər. Lakin donuzları ilk gündən rəhbər kimi qəbul etmişdilər, onların dediklərini sinələrinə yığır, sonra isə tələsmədən sadə, anlaşılıqlı dillə digər heyvanlara başa salırdılar. Bokserlə Klover anbardakı gizli toplantıların birini də buraxmır, həmişə belə görüşlərin sonunda ifa olunan “İngiltərə heyvanları” mahnısını isə hamıdan uca səslə oxuyurdular.

Üsyan hər kəsin güman etdiyindən daha tez və asanlıqla baş verdi. Xasiyyəti ağır olsa da, mister Cons bir vaxtlar pis təsərrüfatçı sayılmırdı. Amma zaman keçdikcə işləri günü-gündən pozulmağa başladı. Məhkəmə çəkişmələrində xeyli pul uduzandan sonra fermaya olan-qalan marağını da itirdi. İçkiyə qurşandı. Bütün gününü mətbəxdə Vindzor kreslosunda şəllənərək keçirirdi. Qəzet oxuyur, içir, hərdənbir də Moiseyə pivəyə batırılmış çörək qırıntıları yedirirdi. İşçiləri tənbel və oğru idilər. Tarlaları alağ basmışdı. Binaların damı uçulub-dağılırdı. Hasarların təmirə ehtiyacı vardı. Heyvanlar çox vaxt yemlənməmiş qalırdılar.

330

İyun ayı gəldi. Ot biçininin vaxtı çatmışdı. İyunun ortalarında bir şənbə günü mister Cons Ulliqdona yollandı və “Qırmızı Şir” meyxanasında o qədər içdi ki, bazar günü günortaya qədər evə qayıda bilmədi. İşçilər səhər inəkləri sağıb, dovşan tutmağa getmişdilər. Heyvanlara yem vermək heç kəsin yadına düşməmişdi. Evə qayıdan kimi mister Cons salondakı divana sərələndi, üzünü “Dünya yenilikləri” qəzeti ilə örtüdü və o dəqiqə də yuxuya getdi. Heyvanları yemləmək yenə də heç kəsin yadına düşməmişdi. Nəhayət, onların səbir kasası daşdı. İnəklərdən biri buynuzu ilə yem anbarının qapısını sındırdı. Dərhal bütün heyvanlar içəri doluşdular. Elə bu zaman mister Cons yuxudan oyandı. Bir neçə dəqiqədən sonra dörd işçisi ilə özünü yem anbarına çatdırdı. Əllərindəki qırmanclar hər tərəfə şaqqıltı salmışdı. Lakin ac heyvanları belə şeylərlə qorxutmaq mümkün deyildi. Əvvəlcədən bir plan qurmasalar da, bir nəfər kimi zülmkarların üzərinə atıldılar.

Az keçməmiş Consla işçiləri hər tərəfdən təpikləndiklərinin, buynuzlandıqlarının fərqi nə vardı. Artıq gec idi – vəziyyət nəzarətdən çıxmışdı. Əvvəllər heç vaxt ferma

sakinlərinin belə qudurğan davranışını görməmişdilər. Həmişə istədikləri kimi döyüb alçaltdıqları heyvanların qəfil qəzəbi onları elə qorxutmuşdu ki, ağılları başlarından çıxmışdı. Ona görə də özlərini müdafiə etmək fikrindən əl çəkib dabanlarına tüpürdülər. Bir neçə dəqiqədən sonra beşi də nəfəslərini güclə dərərək malikanənin içərisindən keçib böyük yola qovuşan cığıra çıxdı. Qələbələrindən ruhlanan heyvanlar onları təqib edirdilər.

Yataq otağının pəncərəsindən bütün bunları görə misset Cons əlinə düşənləri yol çantasına doldurub arxa qapıdan fermanı tərk etdi. Moisey də qanadlarını çırparaq qonduğu budaqdan havaya qalxdı, var səsi ilə qarılıdaya-qarıldaya onun ardınca uçdu. Bu arada heyvanlar mister Consla adamlarını qovub yola çıxarmış, malikanənin beşlaylı ağır qapılarını onların arxasınca bağlamışdılar. Beləcə heyvanlar hələ axıra qədər nə baş verdiyinin fərqiə varmadan Üsyan qələbə ilə başa çatdırılmışdı. Artıq Cons qovulmuş, “Malikanə” ferması tamamilə özlərinin ixtiyarına keçmişdi.

Əvvəlcə heyvanlar taleyin bu qəribə töhfəsinə inana bilmirdilər. İlk işləri insanlardan kiminsə ətrafda gizlənilib-gizlənmədiyini yoxlamaq üçün fermanın hüduuuları boyunca dörd tərəfə löhrəm yerişlə dövrə vurmaq oldu. Sonra Consun nifrətəlayiq hakimiyyətinin axırıncı nişanələrini məhv etmək üçün çaparaq malikanə ərazisinə qayıtdılar. Tövlənin yanındakı qoşqu alətləri saxlanan anbarın qapısı sındırıldı, cilovlar, yüyənlər, boyunduruqlar, Consun donuzları və qoçları axtaladığı dəhşətli bıçaqlar çıxarılıb quyuya atıldı. Tapqırlar, üzəngilər, buruntaqlar, yəhərlər – insanın heyvan üzərində rahatca ağılıq etmək üçün düşünüb tapdığı bütün bu alçaldıcı əşyalar həyətdə alovlanmaqda olan tonqala töküldü. Qırmancların da aqibəti eyni oldu. Onların çatırtı ilə yandığını görə heyvanlar sevincdən atılıb-düşürdülər. Snouboll yarmarka günlərində atların yal və quyruğuna bağlanan ala-bəzək lentləri də tonqala atdı.

– Lentlər insan adlanan məxluqlara aid geyim ünsürü sayılır, – deyə o, izahat verdi. – Bütün heyvanlar çılpaq gəzməlidirlər.

Bu sözləri eşidən Bokser, adətən, yayda milçəklərdən və mığmığalardan qorunmaq üçün başına qoyduğu həsir şlyapanı çıxarıb tonqala atdı.

Qısa vaxtda fermada mister Consu xatırladan nə var-dısa, hamısı məhv edildi. Sonra Napoleon heyvanları həyə-tin arxasındakı ərzaq anbarına aparıb hərəsinə ikiqat yem payı verdi. İtlərin hər birinə isə gündəlik normadan əlavə iki biskvit verildi. Birlikdə “İngiltərə heyvanları” mahnısını yeddi dəfə əvvəldən axıra kimi oxudular və yatmaq üçün yerlərini rahatlamağa getdilər. Həmin gecə həyatlarında ilk dəfə rahat və səksəkəsiz yatdılar.

Heyvanlar həmişəki kimi sübhçağı yuxudan oyandılar. Dərhal dünənki parlaq qələbə yadlarına düşdü. Birlikdə ö-rüşə yollandılar. Otlaq yerinin yaxınlığında təpə vardı. Oradan ferma ərazisinə gözəl mənzərə açılırdı. Xoş, işıqlı sübh şəfəqləri altında təpəyə qalxıb ətrafa tamaşa etdilər. Bəli, bütün bu ərazi indi özlərinin idi, ətrafda göz işlədikcə uzanan nə varsa, hamısı onlara məxsus idi. Bu fikirdən vəcdə gələn heyvanlar təpənin üstündə dövrə vurmağa, şllaq atmağa başladılar. Onlar hələ üstündən səhər şəhi çəkilməmiş çəmənlikdə ağnayır, ağızlarını şirəli otladoldurur, dırnaqları ilə yumşaq yeri qazıyır və torpağın sərməst-edici ətrini ləzzətlə sinələrinə çəkirdilər. Lal bir heyranlıq içərisində zəmilərə, otluqlara, meyvə bağına, nohura və pöhrəliyə baxa-baxa fermanın dörd bir tərəfini dolaşırdılar. Elə bil, bütün bunları əvvəllər görməmişdilər və indi nə var-sa, hamısının özlərinin olduğuna heç cür inana bilmirdilər.

Sonra tikililərin yanına qayıtdılar və nə edəcəklərini bilmədən sakitcə malikanənin açıq qapısı önündə dayan-dılar. İndi malikanə də onların idi. Lakin içəri girməyə, sanki, ürək eləmir-dilər. Ani tərəddüddən sonra Snoubolla Napoleon çiyinləri ilə qapını itələyib açdılar və heyvanlar bir-bir içəri girdilər. Nəyə isə toxunub sındıracaqlarından qorxduqları üçün çox ehtiyatla hərəkət edirdilər. Onlar dırnaqları üstündə otaqdan-otağa keçir, heyrətlə ətrafdakı cah-calala baxır, səslərini çıxarmağa cəsəret etmədən aramsız udqunurdular. Qu tükündən yorğan-döşəklər, pərqu balışlar, bürünc çərçivəli güzgülər, yumşaq divanlar, Brüssel qobelenləri¹, kraliça Viktoriyanın qonaq otağından asılmış litoqrafiyası. Heyvanlar daim fermada yaşasalar da, bütün bunları ilk dəfə görürdülər. Yalnız pilləkənlə aşağı enəndə Mollinin yanlarında olmadığına fərqi-nə vardılar.

¹ Qobelen – xovsuz divar xalçası

Geri qayıdıb onu ən xudmani yataq otağında tapdılar. Mollı missis Consun bəzək stolundan götürdüyü mavi lentlərdən birini çiyinə ataraq səfeh görkəmlə heyran-heyran güzgüdəki əksinə tamaşa edirdi. Heyvanlar onu bərk məzəmmət elədilər, sonra birlikdə otaqdan çıxdılar. Mətbəxdə asılmış bir neçə qaxac donuz budunu ehtiyat saxlamaq üçün götürdülər. Bokser təpiyi ilə vurub pivə çəlləyinin qapağını sındırdı. Evdə başqa heç nəyə toxunmadılar. Malikanənin muzey kimi qorunub saxlanması haqqında yekdilliklə qətnamə qəbul olundu. Heç bir heyvanın burada yaşamamasına yekdilliklə razılıq verdilər.

Səhər yeməyini birlikdə yedilər. Sonra Snoubolla Napoleon heyvanların hamısını yenidən yanlarına çağırdılar.

– Yoldaşlar, – deyə Napoleon sözə başladı, – artıq saat yeddinin yarısıdır və bizi uzun iş günü gözləyir. Bu gün ot biçinə başlayırıq. Amma əvvəlcə başqa çox mühüm işi yerinə yetirməliyik.

Yalnız indi məlum oldu ki, donuzlar son üç ay ərzində vaxtilə mister Consun uşaqlarına dərs keçilən, sonra isə yararsız əşya kimi anbarın bir küncündə atılıb qalan əlifba kitabından yazıb-oxumağı öyrənmişlər. Napoleon donuz balalarından birini içərisində ağ və qara rəngli boyalar olan qutuları gətirməyə göndərdi. Sonra qabağa düşüb hamını fermanın əsas yolun üstündəki beşlaylı darvazasının önünə gətirdi. Burada Snouboll (məhz Snouboll, çünki onun xətti hamınınkindən yaxşı idi) fırçanı haça dırnaqlarının arasında tutaraq darvazanın üstündəki “MALİKANƏ FERMASI” sözlərini qaraladı və yerinə “HEYVANİSTAN” yazdı. İndən belə fermanın yeni adı belə olacaqdı. Sonra onlar təzədən əsas binanın yanına qayıtdılar. Napoleon və Snoubollun əmri ilə nərdivan gətirildi və böyük anbarın arxa divarına söykədildi. Onlar heyvanlara izah etdilər ki, yazıb-oxumağı öyrəndikləri üç ay müddətində animalizm təliminin əsaslarını yeddi prinsip şəklinə salmağa nail olublar. İndi həmin yeddi prinsip anbarın divarına yazılacaq. Bu prinsiplər qanun qüvvəsi qəbul edəcək və Heyvanıstanın bütün sakinləri bundan sonra daim həmin qanunlar əsasında yaşayacaqlar. Snouboll çətinliklə (donuzlar üçün nərdivan üzərində müvazinətlərini saxlamaq o qədər də asan deyildi) yuxarı dırmaşılıb işə başladı. Bir neçə pillə

aşağıda dayanmış Çığırğan rəng qutusunu qabaq ayaqları arasında tutmuşdu. Prinsiplər yağıltəhər və his çəkmiş divara iri hərfərlə yazıldı. Onları, azı, otuz metrədən oxumaq mümkündür. Animalizmin əsas tələbləri belə idi:

- İki ayağı üstə gəzən hər bir canlı düşməndir.
- Dörd ayağı üstə gəzən, yaxud uçan hər bir canlı dostdur.
- Heyvanlar paltar geyinmirlər.
- Heyvanlar yorğan-döşəkdə yatmırlar.
- Heyvanlar spirtli içkilər içmirlər.
- Bir heyvan başqa heyvanı öldürə bilməz.
- Bütün heyvanların hüquqları bərabərdir.

334

Yazı səliqəli çıxmışdı. Doğrudur, bir yerdə “dostdur” əvəzinə “dsotdur” yazılmışdı, başqa bir yerdə isə “c” hərfi tərsinə çevrilmişdi. Amma bütünlükdə hər şey aydın, səliqəli idi. Prinsipləri hamının anlaması üçün Snouboll onları bir-bir ucadan oxudu. Heyvanlar razılıqla başlarını tərpətdilər. Ən diribaşları vaxt itirmədən elə buradaca prinsipləri əzbərləməyə başladılar.

– İndi isə, yoldaşlar, – Snouboll dırnaqları arasında tutduğu fırçanı aşağı tullayıb zil səslə qışqırdı, – hamı ot biçininə! Qoy biçini Consdan və onun kölələrindən daha tez, daha itkisiz başa çatdırmaq hamımız üçün bir şərəf borcu olsun!

Lakin elə bu anda bayaqdan bəri səbirsizliklə ayaqlarını götürüb-qoyan üç inək bərkdən böyülməyə başladı. Artıq ikinci gün idi ki, onları sağan tapılmırdı. Yelinləri şişib partlayırdı. Donuzlar azacıq fikirləşəndən sonra vedrə gətizdirib özləri inəkləri kamali-ədəblə sağdılar. Sən demə, donuz dırnaqları bu işə əməlli-başlı uyğunlaşdırılmış. Tezliklə beş vedrə buğlanan ağappaq, yağlı inək südü ilə doldu. Heyvanların çoxu maraqla gözlərini vedrələrə zilləmişdi.

– Yaxşı, bəs bu südü nə edəcəyik? – deyə kimsə soruşdu.

– Cons bəzən onun bir azını bizim yemimizə qatırdı. – deyə toyuqlardan biri dilləndi.

– İndi süd haqqında düşünmək vaxtı deyil, yoldaşlar!
– deyər Napoleon irəli çıxıb iri gövdəsi ilə vedrələrin qabağını kəsdi. – Südün qayğısına qalan tapılar. Bizim ən vacib məsələmiz ot biçəndir. Yoldaş Snouboll buradan sizi bir-başa işin üstünə aparacaq. Mən də bir neçə dəqiqədən sonra özümü çatdıracağam. İrəli, yoldaşlar! Ot biçini bizi gözləyir!

Heyvanlar çəmənliyə yollanıb bütün günü ot biçdilər. Axşam fermaya qayıdanda isə südün yoxa çıxdığını gördülər.

III fəsil

Biçində nə qədər əziyyət çəkdilər, nə qədər qan-tər tökdülər! Amma zəhmətləri hədəf getmədi. Əvvəl ümid etdiklərindən də yaxşı nəticələrə nail oldular.

Bəzən işdə çətinliklər yaranırdı. Aydın məsələdir ki, əmək alətləri heyvanlara yox, insanlara uyğunlaşdırılmışdı. Heyvanların ən böyük çətinliyi iki ayaq üstə dayanmaq tələb olunan heç bir aləti işlədə bilməmələri idi. Lakin donuzların ağıl sayəsində qarşıya çıxan maneələrdən çıxış yolu tapmaq olurdu. Atlara gəldikdə isə biçənəyin hər qarşısına bələd idilər. Otu biçməyi və tayaya vurmağı mister Consla işçilərindən daha yaxşı bacarırdılar. Donuzlar çöl işlərində işləmirdilər. Yalnız təşkilati məsələlərlə məşğul olur və ümumi rəhbərliyi həyata keçirirdilər. Təbii ki, rəhbər səviyyəyə özlərinin hərtərəfli bilikləri sayəsində yüksəlmişdilər. Bokserlə Klover gah otbiçən, gah otyığan maşına qoşulur (aydın məsələdir ki, indi döyülməkdən və zorla işlədilməkdən söhbət gedə bilməzdi) və yorulmaq bilmədən çəmənlik boyu dövrə vururdular. Arxadan isə donuzlardan biri addımlayır, vəziyyətdən asılı olaraq “Bir az da güc ver, yoldaş!”, yaxud “Sürəti artır, yoldaş!” kimi tapşırıqlarla işə rəhbərlik edirdi. Otu tez biçmək, toplayıb tayaya vurmaq üçün hər bir heyvan can qoyurdu. Hətta toyuqlarla ördəklər də səhərdən axşama qədər yandırıcı günəş şüaları altında yanlarını basa-basa dimdiklərində nazik ot saplaqları daşıyırdılar. Nəticədə heyvanlar biçini mister Consun vaxtından iki gün tez başa çatdırdılar. Ferma qurulandan belə bol məhsul toplanmamışdı. Heç

bir itkidən söhbət gedə bilməzdi. İti gözləri olan toyuqlarla ördəklər son yonca yarpağına qədər nə varsa, hamısını toplamışdılar. Biçin vaxtı heç bir heyvan hətta ağızdolusu ot oğurlamaq fikrinə düşməmişdi.

Bütün yay boyu fermada işlər qurulu saat kimi ahəngdar davam etdi. Heyvanlar işin öhdəsindən gələ bildiklərinə görə çox xoşbəxt idilər. Topladıkları hər çəngə ot ürəklerini dağa döndərirdi. Çünki məhsul özlərinin idi, onu özləri üçün tədarük etmişdilər. Daha acgöz sahiblərinin xəsisliklə verdiyi tulapayı deyildi. Tüfeyli həyat keçirən insan adlı məxluq qovulduqdan sonra indi kimsə bu məhsula göz dikə bilməzdi. Artıq boş vaxtlarında heyvanlar çox şey haqqında düşünməli olurdular. Hələ lazımı qədər təcrübə toplamadıqlarından bəzi çətinliklərlə üzləşirdilər. Məsələn, yayın sonunda dənli bitkiləri biçən zaman taxılı, yaxud arpanı dədə-baba qaydası ilə təmizləyir, dənı qılçıqdan və xırda saman çöplərindən nəfəsləri ilə üfürə-üfürə arıtlayırdılar. Çünki fermada taxıldöyən maşın yox idi. Digər məsələlərdə bir tərəfdən donuzların fəhmliyi, o biri tərəfdən isə Bokserin güclü əzələləri onları həmişə çətin vəziyyətlərdən çıxarırdı. Bokser işgüzarlığı ilə hamını heyran qoymuşdu. Doğrudur, o, Consun zamanında da heç vaxt zəhmətdən boyun qaçırmırdı. İndi isə, sanki, özündə üç atın gücünü birləşdirmişdi. Elə günlər olurdu ki, fermadakı bütün çətin, ağır işləri öz qüvvətli çiyinlərinə götürməli olurdu. Gün çıxandan şər qovuşana kimi yorulmadan çalışırdı. Bokseri həmişə işlərin ən çətin getdiyi yerdə görmək olardı. Xoruzlardan birinə onu səhərlər yuxudan yarım saat tez oyatmağı tapşırılmışdı. Digər heyvanlar gələnə qədər Bokser heç bir məcburiyyət olmadan vəziyyətin yaxşı olmadığı çətin sahələrdə əlləşib mütləq nəyi isə düzəldir, sahmana salırdı. Hər hansı maneə, yaxud əngəllə üzləşən zaman öz-özünə: “Mən daha çox işləyəcəyəm!” – sözlərini təkrarlayırdı. Bu sözlər Bokserin həyat şüarına çevrilmişdi.

Fermanın digər sakinləri də bacardıqları qədər işləyirdilər. Məsələn, taxıl biçini vaxtı toyuqlarla ördəklər tarlalardan bir-bir topladıqları dənələr sayəsində ümumi anbara beş buşel¹ məhsul gətirmişdilər. Oğurluq, yem payı üstə

¹ Buşel – İngiltərə və ABŞ-da 35-36 litrə bərabər ölçü vahidi

qanqaraçılıq, dava-dalaş, söz-söhbət, paxıllıq, qısqanclıq – keçmiş vaxtlar üçün adi sayılan bütün bu ürəkbulandıran hallar birdəfəlik aradan qaldırılmışdı. Demək olar ki, heç kəs heç nədən şikayətlənmirdi. Doğrudur, sübh tezdən yuxudan oyanmaq Mollinin o qədər də xoşuna gəlmirdi. Yaxud dırnaqlarının arasında daş qalması bəhanəsi ilə hər an işi yarımçıq atıb qaçmağa hazır idi. Pişik də bəzən özünü çox qərribə aparırdı. Tezliklə bir iş görmək lazım gələndə onu axtarıb tapmağın müşkül məsələ olduğu aşkara çıxdı. Pişik saatlarla ortalıqda gözə dəymirdi. Sonra isə ya nahar vaxtı, ya da axşam iş qurtarandan sonra gəlib çıxır və özünü, sanki, heç nə olmamış kimi aparırdı. Amma bu zaman elə səmimi şəkildə üzr istəyir, elə nəzakətlə miyovuldayırdı ki, niyyətinin xeyirxahlığı heç kimdə şübhə doğurmurdu. Qoca uzunqulaq Bencamin isə, deyəsən, Üsyan zamanından bəri zərrəcə dəyişməmişdi. O, heç vaxt əlavə işə öz xoşu ilə can atmır, ancaq verilən tapşırıqlardan da boyun qaçırmırdı. Consun zamanında olduğu kimi, astagəl bir inadkarlıqla çalışırdı. Bencamin Üsyan və onun nəticələri haqqında danışmaqdan, susmağa daha çox üstünlük verirdi. Ondan Cons qovulandan sonra özünü xoşbəxt hiss edib-etmədiyini soruşanda burnunun altında donquldanırdı: “Eşşəklərin ömrü uzun olur. Hələ heç biriniz ölü eşşək görməmişiniz”. Bu sözləri eşidənlər Bencaminin nə demək istədiyi üzərində baş sındırmalı olurdular.

Bazar günləri iş yox idi. Səhər yeməyi həmişəkindən bir saat gec yeyilirdi. Yeməkdən sonra heyvanlar hər həftənin istirahət günləri mütləq keçirilən mərasimə tələsirdilər. Əvvəlcə təntənəli bayraq törəni keçirilirdi. Snouboll anbardan missis Consun köhnə yaşıl süfrəsini tapmışdı. Süfrənin üzərində ağ rənglə dırnaq və buynuz təsviri çəkmışdi. Hər bazar günü səhər bu bayraq bağın ortasındakı dirəyin üzərinə qaldırılırdı. Snoubollun izahatına görə, yaşıl rəng İngiltərənin yaşıl çöllərinin rəmzi idi. Dırnaqla buynuz isə insan nəslinin hakimiyyəti tamam devrildikdən sonra qurulacaq Heyvanıstan Respublikasını təcəssüm etdirirdi. Bayraqqaldırma mərasimi başa çatan kimi hamı böyük anbara, Məşvərət Şurasının iclasına toplaşdı. Burada növbəti həftə ərzində görülmək işlər planlaşdırılır, müxtəlif qətnamələr irəli sürülür və müzakirə edilirdi. Qətnamələrlə

bağlı təkliflər, bir qayda olaraq, donuzlardan gəlirdi. Qalan heyvanlar necə səs vermək lazım olduğunu bildirdilər, lakin heç vaxt özləri təkliflə çıxış etməyi ağıllarına gətirmirdilər. Snoubolla Napoleon müzakirələrdə hamıdan fəal idilər. Amma bununla belə, ikisinin heç vaxt ümumi bir fikrə gəlməmələri də heyvanların diqqətindən yayınmamışdı. Biri nə isə təklif edən kimi digəri mütləq onun əleyhinə çıxırdı. Bəzən hətta əvvəlcədən razılaşıdırılan və əlavə müzakirələrə ehtiyac duyulmayan məsələlərdə də onların arasında qarşıdurma yaranırdı. Məsələn, bağın arxasındakı kiçik otlaq yerində əmək fəaliyyətlərini başa vuran heyvanlar üçün istirahət guşəsi yaradılması ideyası gündəliyə çıxanda hər fəsilədən olan heyvanların təqaüd yaşının fərdi qaydada müəyyənləşdirilməsi haqqında qızğın mübahisələr başlanmışdı. Məşvərət Şurasının iclası həmişə “İngiltərə heyvanları” mahnısının oxunması ilə başa çatırdı. Günortadan sonrakı vaxt istirahət üçün ayrılmışdı.

Əvvəllər qoşqu alətləri saxlanan anbarı indi donuzlar öz qərargahlarına çevirmişdilər. Fermadan tapdıqları kitabların yardımı ilə burada onlar axşamlar dəmirçilik, dülgərlik və başqa vacib sənətlərin sirlərinə yiyələnirdilər. Snouboll bu işlərlə yanaşı, digər ferma sakinlərinin “Heyvan Komitələri” adlandırılan qurumlarda təşkilatlanması ilə məşğul olurdu. Bu işə bütün varlığı ilə bağlanmışdı. O, oxuyub-yazma kurslarından başqa, toyuqlar üçün Yumurta İstehsalı Komitəsi, inəklər üçün Təmiz Quyuqlar Cəmiyyəti, siçovullar və adadovşanları ilə tərbiyəvi iş aparmaq məqsədi ilə Vəhşi Yoldaşların Yenidən Maarifləndirilməsi Komitəsi, qoyunların yunlarını çirk və pıtraqdan qorumaları üçün Ağ Yun Hərəkatı və bir sıra digər ictimai qurumlar yaratmışdı. Lakin nədənsə, bu layihələrin hamısı uğursuzluqla tamamlanırdı. Vəhşi heyvanların əhli-ləşdirilməsi ilə bağlı təşəbbüslərin səmərəsizliyi lap tezliklə üzə çıxdı. Vəhşi yoldaşlar özlərini əvvəlki kimi aparır, xoş münasibət və nəcib rəftar görəndə isə bundan dərhal öz xeyirləri üçün yararlanmağa çalışırdılar. Məsələn, pişik Yenidən Maarifləndirmə Komitəsinin üzvləri sırasına daxil olmuş və bir neçə gün böyük fəallıq göstərmişdi. Onu hətta bir dəfə damda oturub yaxınlıqdakı qarğalarla söhbət edən zaman görmüşdülər. Pişik indi bütün heyvanla-

rın yoldaş olduqlarını və hər hansı bir qarğanın çəkinmədən gəlib onun caynaqlarına toxuna biləcəyini söyləyirdi. Amma qarğalar arada məsafə saxlamağı daha üstün tutmuşdular.

Savad kursları heyvanlar arasında xüsusilə böyük uğur qazanmışdı. Payıza doğru, demək olar ki, onların hər biri müəyyən savad əldə etmişdi.

Donuzların yazıb-oxumaları mükəmməl idi. İtlər də oxumağı sürətlə öyrəndilər. Amma onları Yeddi Prinsipdən başqa heç nə maraqlandırmırdı. Müriəl adlı keçi oxumağı itlərdən də yaxşı bacarırdı. Bəzən axşamlar zibillikdən tapdığı qəzet qırıqlarını digər heyvanlar üçün oxuyurdu. Bencamini də donuzlar qədər savadlı saymaq olardı. Amma o, heç vaxt öz qabiliyyətini nümayiş etdirməyə can atmırdı. Söhbət düşəndə dodaqaltı oxumağa yararlı bir şey tapılmadığından şikayətlənirdi. Klover də əlifbanı axıra çıxmışdı, lakin həfləri yan-yanə düzüb söz qoşa bilmirdi. Bokserin hövsələsi isə yalnız D-yə qədərki həfləri öyrənməyə çatmışdı. O, iri dirnaqları ilə tozun üzərində A, B, C, D həflərini cızır, sonra qulaqlarını şəkəlib yalmanını çırpır, diqqətini cəmləyib sonrakı işarəni xatırlamağa çalışırdı. Bəzən Bokser növbəti E, F, G, H həflərini də öyrənməyə müvəffəq olurdu, lakin bu zaman təəccüblə əvvəlcədən bildiyi A, B, C və D-nin yadından çıxdığının fərqiə varırdı. Nəhayət o, savadını əlifbanın ilk dörd hərfi ilə məhdudlaşdırmaq qərarına gəldi. Bokser yaddaşını təzələmək üçün bu həfləri gündə bir və ya iki dəfə qumun, yaxud tozun üzərində yazırdı. Adındakı dörd hərfi öyrənəndən sonra Mollı də təhsilini davam etdirmək fikrindən daşınmışdı. O, kiçik budaqları həflər şəklində düzərək adını yazır, həflərin bəzi yerlərinə bir və ya iki gül taxır, otərəf-butərəfə gəzişərək yaratdığı sənət nümunəsinə heyranlıqla tamaşa edirdi.

Fermadakıların çoxu isə A hərfindən o yana keçə bilmədi. Kütbeyinlikləri ilə ad çıxarmış qoyun, ördək, toyuq kimi heyvanların hətta Yeddi Prinsipi əzbərləməyə də qabiliyyətlərinin çatmadığı aşkara çıxdı. Bunu görən Snouboll çox fikirləşəndən sonra Yeddi Prinsipin mahiyyətinə ciddi xələl gətirmədən onların "Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!" ifadəsi ilə əvəzlənməsini təklif etdi. Onun

fikrincə, animalizm təliminin bütün mahiyyəti bu ifadədə öz əksini tapmışdı. Kim bu müdrik sözləri dərinədən mənimsəsə, insanların məhvedici təsirindən həmişəlik xilas ola bilərdi. Lakin quşlar əvvəlcə ifadənin özlərinə qarşı çevrildiyini düşünüb incidilər. Çünki insanlar kimi onların da iki ayağı vardı. Snouboll isə bu fikrin yanlış olduğunu sübuta yetirərək dedi:

– Yoldaşlar, quşların qanadları fəaliyyət orqanı deyil, hərəkət orqanıdır. Başqa sözlə desək, onların qanadları da ayaq sayılmalıdır. İnsanın fərqləndirici əlaməti isə ƏL-dir. O məhz əlləri vasitəsilə özünün bütün yaramazlıqlarını həyata keçirir.

Quşlar Snoubollun uzun-uzadı danışıqlarından bir şey anlamasalar da, məsələnin mahiyyətini başa düşdülər. Xüsusi əqli qabiliyyəti ilə seçilməyən bütün heyvanlar dərhal yeni aforizmi əzbərləməyə başladılar. “DÖRD AYAQ YAXŞIDIR, İKİ AYAQ PİSDİR” kəlamı iri hərflərlə anbarın arxa divarına, Yeddi Prinsipdən baş tərəfdə yazıldı. Yeni kəlamın mənası, nəhayət, qoyunlara da çatdı və sözlər o dərəcədə xoşlarına gəldi ki, həmin gündən ölüşdə uzandıqları zaman xorla: “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!”, “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!” – deyə saatlarla mələşir və yorulub əldən düşənə kimi eyni şeyi təkrarlayırdılar.

Napoleon Snoubollun yaratdığı komitələrin işinə qətiyyətlə maraqlı deyildi. Onun fikrincə, gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmaq ahıllarla işləməkdən daha önəmli idi. Napoleon yeni nəsillə bağlı fikirlərini ilk dəfə ot biçinindən sonra, Cessi ilə Blyubel dünyaya doqquz sağlam küçüklə gətirəndə açıqlamışdı. Balacalar analarının döşündən ayrılan kimi Napoleon onları yanına apardı və təlim-tərbiyələri ilə şəxsən özünün məşğul olacağını elan etdi. Küçüklərə çardaqda yer düzəldildi. Həmin çardağa isə yalnız donuzların qərargahı olan anbar binasından keçib-gətmək mümkün idi. Küçüklər burada tam qapalı şəraitdə saxlanırdılar. Bir müddət keçəndən sonra ferma sakinləri onların mövcudluqlarını yerli-dibli unutdu.

Tezliklə südün yoxa çıxması ilə bağlı sirli hadisənin səbəbi də aydınlaşdı. Sən demə, donuzlar onu hər gün öz yemlərinə qarışdırırmışlar. Bir azdan meyvə bağında ilk almalar dəydi. Ağacların altındakı otluq budaqlardan

qopub tökülən meyvələrlə doldu. Heyvanlar bu meyvələrin hamının arasında bərabər bölünməsinə təbii sayırdılar. Lakin günlərin birində yerə tökülən almaların toplanaraq yalnız donuzların istifadəsi üçün qərgaha gətirilməsi haqqında əmr elan olundu. Əmri eşidən heyvanlar burunlarının altında donquldandılar. Ancaq bir faydası olmadı. Donuzların hamısı bu məsələdə yekdillik nümayiş etdirdi. Hətta Napoleonla Snoubollun da mövqeləri üst-üstə düşdü. Çığırğan müvafiq izahat işləri aparmaq üçün heyvanların yanına göndərildi.

– Yoldaşlar! – deyə o, zil səsi ilə qışqırmağa başladı. – Ümid edirəm ki, donuzların yeni qərarını onların eqoizmə qapılımaları, yaxud özlərini başqalarından üstün hesab etmələri ilə əlaqələndirməyəcəksiniz. Əslində, çoxumuzun süddən və almadan xoşu gəlmir. Şəxsən mən özüm onlara baxa bilmirəm. Alma və süddən istifadə etməkdə yeganə məqsəd sağlamlığımızı qorumaqla bağlıdır. Bu qidaların tərkibində (bunu artıq elm sübuta yetirib, yoldaşlar!) donuzların özlərini həmişə yaxşı hiss etmələri üçün zəruri olan maddələr vardır. Biz donuzlar əqli fəaliyyətlə məşğuluq. Fermadakı bütün idarəçilik və təşkilati işlərin məsuliyyətini daşıyıraq. Gecə-gündüz sizin rifahınızın keşiyində dayanırıq. Yalnız SİZİN rifahınız üçün süd içir, alma yeyirik. Əgər donuzlar öz vəzifələrini yerinə yetirmək qüdrətində olmasalar, bunun nə ilə nəticələnəcəyini bilirsinizmi? Bilmirsinizsə, qulaqlarınızı açıb eşidin – o zaman Cons geri qayıdacaq! Bəli, Cons yenidən geri qayıdacaq! Yoldaşlar, mən yüz faiz əminəm ki, – nitqinin bu yerinə çatanda Çığırğan quyuğunu tərpədə-tərpədə daha sürətlə otərf-butərfə atıldı və ağılsındı, – sizin aranızda Consun qayıtmasını istəyən bir heyvan da yoxdur!

Həmin dəqiqələrdə heyvanların ürəkdən inandıqları bir şey vardisa da, o da heç birinin Consun geri qayıtmasını istəməməsi idi. Məsələ belə qoyulandan sonra heç kəs etiraz etməyi təsəvvürünə belə gətirmədi. Donuzların sağlamlığı qayğısına qalmağın zəruriliyi hamıya aydın oldu. Odur ki müzakirə aparmadan südün və yerə düşən almaların (habelə yetişəndən sonra ağaclardakı meyvənin əksər hissəsinin) donuzların istifadəsinə verilməsi haqqında qərar qəbul edildi.

IV fəsil

Yayın sonunda Heyvanıstanda baş verən hadisələrlə bağlı xəbər ölkənin xeyli hissəsinə yayıldı. Snoubolla Napoleon qonşu fermaların sakinlərinə qarşıaraq, onlara Üsyanın tarixi haqqında məlumat vermək və “İngiltərə heyvanları” mahnisinin melodiyasını öyrətmək məqsədi ilə göyərçinləri hər gün havaya qaldırırdılar.

342

Fermadan qovulandan sonra mister Cons vaxtının çoxunu Uillingdondakı “Qırmızı Şir” meyxanasının barında keçirirdi. Söhbətinə qulaq asmağa razı olan hər kəsə taleyinə düşən dəhşətli ədalətsizlikdən – bir sürü alçaq heyvanın bütün var-yoxunu əlindən almasından şikayətlənirdi. Qonşu fermerlər, əslində, onun halına acıyırdılar, ancaq müəyyən kömək göstərməyə tələsmirdilər. Ürəklərinin dərinliyində hər biri gizlicə mister Consun fəlakətindən öz xeyrinə necə istifadə etmək haqqında fikirləşirdi. İş elə gətirmişdi ki, Heyvanıstanın qonşuluğunda yerləşən iki fermanın sahibi arasında münasibətlər həmişə gərgin olmuşdu. Fermalardan Foksvud adlanan birinci malikanə ərazicə böyük idi. Amma başlı-başına buraxılmışdı. Əkin sahələrini əlaq basmışdı, otlaq yerləri qurumuş, hasarlar orada-burada uçulub-dağılmağa başlamışdı. Onun sahibi mister Pilkinqton ilboyu mövsümdən asılı olaraq vaxtının çoxunu ov etmək, yaxud balıq tutmaqla keçirən əhlikəf centlmenlərdən sayılırdı. Pinçfild adlanan digər ferma kiçik olsa da, daha yaxşı vəziyyətdə saxlanırdı. Bu malikanənin sahibi gününü məhkəmə çəkişmələrində keçirən, bir şillingdən ötrü qardaşının boğazını üzməyə hazır olan mister Frederik adlı kobud, yaramaz bir adamdı. Mister Pilkinqtonla mister Frederikin bir-birini görməyə gözləri yox idi. Qarşılıqlı nifrətləri o qədər güclü idi ki, hətta ümumi maraq xatirinə dava-dalaşı kənara qoyub razılığa gəlməyi ağıllarına da gətirmirdilər.

Amma bununla belə, Heyvanıstandakı üsyan xəbərindən bərk qorxuya düşmüşdülər. Öz heyvanlarının məsələdən xəbər tutmalarına imkan verməmək üçün əllərindən gələni edirdilər. Xəbəri eşidəndə əvvəlcə fermanı müstəqil idarə etmək fikrinə düşən heyvanları ələ salıb doyunca

gülmüşdülər. Qonşular iki həftəyə hər şeyin dağılıb gedəcəyini deyirdilər. Onlar “Malikanə” fermasındakı (mister Pilkinqtonla mister Frederik inadla fermanı köhnə adı ilə çağırır, yeni, “Heyvanıstan” adını eşitmək belə istəmirdilər) heyvanların tezliklə ya bir-biri ilə əlbəyaxa olacaqları, ya da sadəcə, acından öləcəkləri barəsində peyğəmbərlik edirdilər. Lakin aradan bir müddət keçəndən və qonşu ferma da heç bir heyvanın acından ölməyə hazırlaşmadığı məlum olandan sonra Frederiklə Pilkinqton valı dəyişmişdilər. İndi onlar Heyvanıstanda hökm sürən qəddarlıq və amansızlıq barəsində danışmağa daha çox üstünlük verirdilər. Hamını inandırmağa çalışırdılar ki, Heyvanıstanda heyvanyeyənlik baş alıb gedir, güclülər zəiflərə qızardılmış şişlə işgəncə verirlər, bütün dişi heyvanlar ümumiləşdirilib və s. “Təbiətin qanunları əleyhinə üsyan qaldırmağın cəzası budur”, – deyə Frederiklə Pilkinqton müdrikcəsinə başlarını tərpdərək sözlərinə yekun vururdular.

Lakin onların danışdıqları heç vaxt mütləq həqiqət kimi qəbul olunmurdu. Əksinə, insanların qovulduğu, idarəçiliyin tamamilə heyvanların əlinə keçdiyi əsrarəngiz ferma haqqındakı söhbətlər ağızdan-ağıza keçərək daha geniş miqyasda yayılırdı. Bütün ilboyu qonşu ərazilərdə heyvanların həyəcan doğuran müqavimət təşəbbüsləri barəsində xəbərlər dolaşırdı. Həmişə itaətkarlıqları ilə seçilən öküzlər birdən-birə vəhşiləşmişdilər. Qoyunlar ağılın qapısını sındırır və yoncalıqları tapdalayırdılar. İnəklər süd vedrələrini vurub aşırırdılar. Atlar maneələrə yaxınlaşanda tərslik edir və şahə qalxaraq süvariləri bellərindən atırdılar. Bütün bunlar azmış kimi, “İngiltərə heyvanları” mahnısının musiqisi, hətta sözləri geniş yayılmağa başlamışdı. Mahnı heyratamiz sürətlə hər tərəfə yol tapırdı. İnsanlar onun gülünc olduğunu söyləsələr də, mahnını eşidən zaman qəzəblərini cilovlaya bilmirdilər. Onlar bir tərəfdən heyvanların bu cəfəng, hərəzə sözlərinin mənasını başa düşmədiklərini deyirdilər, o biri tərəfdən isə hansı heyvanı bu mahnını oxuyan yerdə yaxalasalар, qamçı ilə o ki var döyürdülər. Lakin mahnı yenə də səslənməkdə davam edirdi. Qaratoyuqlar hasara qonub onu cəh-cəh vuraraq oxuyurdu. Göyərçinlər budaqlarda yerlərini rahatlayıb mahnının sözlərini quruldayırdılar. Dəmirçi çəkiclərinin gurultusunda,

kilsə zənglərinin cingiltisində mahnının melodiyaları duyuldu. Melodiyanı eşidən insanlar özləri də hiss etmədən qorxudan əsirdilər. Hiss edirdilər ki, bu səs yaxınlaşmaqda olan məhşər gününün əks-sədasıdır.

Oktyabrın əvvəllərində, zəmilərin biçilib tayaya vurulduğu, taxılın bir hissəsinin döyüldüyü, iş-gücün başdan aşdığı günlərin birində havada dövrə vuran bir dəstə göyərçin çox həyəcanlı halda Heyvanistan ərazisinə qondu. Öz əlaltıları ilə birlikdə Cons, eləcə də Foksvud və Pinçfild fermalarından onlara qoşulmuş bir yığın adam artıq malikanənin beşaylı darvazasından içəri keçmişdilər və əsas yolla düz ferma binasının üstünə gəlirdilər. Consdan başqa hamısının əlində dəyənək vardı. Dəstənin önündə gələn keçmiş ferma sahibi isə tüfənglə silahlanmışdı. Onların fermanı geri qaytarmaq üçün basqın hazırladıqlarına şübhə ola bilməzdi.

344

Heyvanlar bu hücumu çoxdan gözləyirdilər. Ona görə də vaxtında lazımı hazırlıq işləri görülmüşdü. Yuli Sezarın hərbi əməliyyatları haqqında fermanın anbarından tapdığı köhnə kitabı diqqətlə öyrənən Snouboll müdafiənin təşkilini öz üzərinə götürmüşdü. Əmrlər ildırım sürəti ilə verilir. İki dəqiqədən sonra artıq hər bir heyvan əvvəlcədən ayrılmış yerdə mövqə tutmuşdu.

İnsanlar ferma tikililərinə çatanda Snouboll ilk zərbəni endirdi. Sayları otuz beşə çatan göyərçinlərin hamısı eyni vaxtda adamların üzərində otərəf-butərəfə uçuşur, onların başlarına nəcis töküdü. Basqınçılar əl-qol hərəkətləri ilə göyərçinləri qovmağa çalışan zaman hasarın arxasında pusuqda durmuş qazlar irəli atılaraq onların baldırlarını amansızlıqla dişləməyə başladılar. Lakin bu, sadəcə, hücumu keçənlərin sıralarını pozmaq və diqqəti yayındırmaq üçün düşünülmüş yüngül manevr idi. Aydın məsələdir ki, adamlar əllərindəki dəyənəklərlə qazları asanlıqla qovub pərə-pərə saldılar. Bu zaman Snouboll arxa cinahı döyüş meydanına çıxardı. Müriəl, Bencamin, habelə Snoubollun özünün rəhbərliyi ilə bütün qoyunlar irəli atılaraq insanları mühasirəyə aldılar. Onlar başları ilə hər tərəfdən düşmənlərə kəllə atırdılar, Bencamin isə adamların ətrafında dövrə vurur, şllaq zərbəsi endirməyə çalışırdı. Lakin insanlar əllərindəki dəyənəklər və altınalı

çəkmələrlə sərt müqavimət göstərməkdə davam edirdilər. Qəflətən Snouboll ciyiltli bir səs çıxardı. Bu, geri çəkilmək işarəsi idi. Bir an içində heyvanlar mütəşəkkil şəkildə qaçıb darvazadan həyətə girdilər.

İnsanların zəfər çığırtıları ətrafı bürüdü. Hər şey düşündükləri kimi olmuşdu: düşmən qabaqlarından qaçmışdı. Onlar nizamsız halda heyvanları təqib etməyə başladılar. Snoubolla da elə bu lazım idi. Basqınçılar həyətə girəndə pəyənin yanında pusquda durmuş üç at, üç inək və donuzların qalanları irəli atılıb insanların geriyə yolunu kəsdilər. Snouboll hücum komandası verdi, özü isə birbaşa Consun üzərinə atıldı. Cons onun yaxınlaşdığını görüb tufəngini qaldırdı, atəş açdı. Snoubollun kürəyini yalayaraq keçən və arxasınca qanlı şərid buraxan güllə yaxınlıqdakı qoyunların birini yerindəcə öldürdü. Lakin atəş səsi Snoubollu qorxutmadı, o, bədəninin bütün ağırlığı ilə özünü Consun ayaqlarına çırpdı. Müvazinətini itirən Cons peyin qalağının üstünə yıxıldı, tufəngi əlindən yerə düşdü. Düşmənlərin canına ən çox qorxu salan isə Bokser idi. O, qızmış aygır kimi şahə qalxaraq yaxın gələni nallı ayaqları ilə vurub yerə sərirdi. Ondən ilk zərbəni yeyən və huşsuz halda pəlçığın içərisində yıxılıb qalan foksvudlu mehtər oldu. Bir neçə nəfər bunu görüb əllərindəki dəyənəkləri tulladı və arxalarına baxmadan qaçmağa başladı. İnsanlar vahiməyə düşdülər. Heyvanlar isə onları bütün həyət boyunca təqib edir, buynuzlayır, şillaqlayır, dişləyir, itələyirdi. Fermada insandan bacardığı kimi öz intiqamını almağa can atmayan bir heyvan da qalmamışdı. Hətta sakitcə özünü damda günə verən pişik də qəflətən naxırçılardan birinin çiyinə atılıb caynaqlarını onun ətinə elə ilişdirdi ki, zavallı gücü gəldikcə çığıрмаğa başladı. Özlərini çətinliklə açıq qapıya çatdıran insanlar böyük yola çıxmaq üçün bir-birini itələyir, qaçıb canlarını qurtarmağı qənimət sayırdılar. Heyvanların üstünə hücumdan heç beş dəqiqə keçməmişdi. Lakin indi basqınçıların hamısı az öncə fermaya gəldikləri yolla biabırçı şəkildə geri qaçırdı. Qazlar isə insanların dallarınca dabanqırma gəlir, arada fürsət tapıb baldırlarını dişləyirdilər.

Bir nəfərdən başqa hamı qaçıb canını qurtarmışdı. Həyətin arxa tərəfində Bokser dirnaqlarını işə salıb üzüqoylu

düşmüş mehtəri ehtiyatla arxası üstə çevirməyə çalışırdı. Lakin o tərپənmirdi.

– Ölüb! – deyə Bokser kədərlə dilləndi. – Mən belə olmasını istəməirdim. Ayaqlarımdakı dəmir nallar tamam yadımdan çıxmışdı. Ancaq indi kim mənim, həqiqətən, bu insanı öldürmək istəmədiyimə inanacaq?

– Sentimentallığı bir kənara burax, yoldaş! – deyə yarasından hələ də qan axan Snouboll qışqırdı. – Müharibənin öz qanunları var. Ən yaxşı insan ölü insandır!

– Mən heç kəsin, hətta insanın da ölümünə bais olmaq istəməzdim, – deyə Bokser bir də təkrar etdi. Onun gözləri yaşla dolmuşdu.

– Bəs Mollı haradadır? – deyə kimsə soruşdu.

Mollı, doğrudan da, yoxa çıxmışdı. Bir anlığa ferma-da böyük həyəcan yaşandı: insanların Mollini vurub şikəst etmələrindən, yaxud əsir götürmələrindən ehtiyatlanırdılar. Lakin az keçməmiş Mollinin tövlədə olduğu bilindi. O, başını axurun içərisindəki ota soxub qorxusundan tir-tir titrəyirdi. Tüfəng səsi eşidilən kimi qaçıb özünü bura salmışdı. Heyvanlar gülməli mənzərəyə tamaşa edib təzədən həyəətə qayıdanda Bokserin zərbəsindən huşunu itirən mehtər də özünə gəlib aradan çıxmışdı.

Yalnız bu zaman heyvanlarda dəhşətli bir sevinc hissi peyda oldu. Hər kəs qışqırtısı ilə qarşısındakının səsini batırmağa çalışaraq döyüş meydanındakı rəşadətindən danışdı. Dərhal kortəbii qələbə bayramı başlandı. Təntənə ilə bayraq qaldırıldı, dəfələrlə “İngiltərə heyvanları” mahnısı oxundu. Sonra həlak olmuş qoyunun izdihamlı dəfn mərasimi keçirildi, məzarı üzərində xanıməli kolu əkildi. Snouboll təzə məzar önündə kiçik nitq söylədi. Lazım gələrsə, bütün ferma sakinlərinin həyatlarını Heyvanistan yolunda qurban verməyə hazır olmalarının zəruriliyini vurğuladı.

Yekdilliklə “Birincidərəcəli qəhrəman heyvan” ordeninin təsis haqqında qərar qəbul edildi. İlk ordenlərlə Snouboll və Bokser təltif olundu. Orden dedikləri xeyli vaxtdan bəri anbarların birində saxlanan, əvvəllər bayram və yarmarka günlərində heyvanları bəzəmək üçün istifadə olunan yuvarlaq bürünc medalyonlardan başqa bir şey deyildi. Eyni gündə “İkincidərəcəli qəhrəman heyvan”

ordeni də təsis olundu. Döyüş zamanı həlak olmuş qoyun ölümündən sonra həmin mükafata layiq görüldü.

Döyüşün adı ətrafında uzun-uzadı müzakirələr aparıldı. Nəticədə “Pəyə döyüşü” ifadəsi üzərində dayandılar. Çünki qələbəni təmin edən pusqu məhz mal pəyəsinin yaxınlığında qurulmuşdu. Mister Consun tufəngi palçıqın içərisindən tapıldı. Fermada müəyyən qədər patron ehtiyatının olduğu məlum idi. Tufəngi bundan sonra bayraq dirəyinin dibində saxlamaq, artilleriyanı əvəz edən silah kimi ondan ildə iki dəfə – oktyabr ayının 12-də, “Pəyə döyüşü”nün və yayın ortasında – Üsyan gününün ildönümləri zamanı yaylım – salam atəşləri açmaq qərara alındı.

V fəsil

347

Qış yaxınlaşdıqca Molli daha qaşqabaqlı görünürdü. Səhərlər işə gecikir, hər dəfə də yatıb yuxuya qaldığını bəhanə gətirib üzrxahlıq eləyirdi. İştahı daş dəlsə də, həmişə bədəninəki xəyali ağırlardan şikayətlənirdi. Müxtəlif bəhanələrlə iş-gücünü atıb gölməçənin yanına qaçır, gözlərini zilləyib səfeh-səfeh sudakı əksinə tamaşa edirdi. Ortalıqda isə məsələnin heyvanların təsəvvür elədiklərindən də ciddi olması haqqında şayiələr dolaşırdı. Bir dəfə quyruğunu nazla oynadan Molli ağızındakı otu gövşəyə-gövşəyə həyətdə özü üçün cövlan edəndə Klover ona yaxınlaşdı.

– Molli, səninlə ciddi bir məsələ haqqında danışmaq istəyirəm, – dedi. – Bu gün səhər sənin Heyvanistanı Foksvuddan ayıran hasardan o yana baxdığını gördüm. Hasarın o biri tərəfində mister Pilkinqtonun adamlarından biri dayanmışdı. Doğrudur, kifayət qədər uzaqda idim. Ancaq gözlərimin məni aldatmadığına tam əminəm. Gördüm ki, həmin adam sənə nə isə deyir. Sən də ona burnunu sığallamağa imkan verirdin. Bütün bunlar nə deməkdir, Molli?

– Elə şey yoxdur. Mən orada olmamışam. Hamısı yalandır! – deyə Molli dirnaqları ilə yerdən torpaq parçaları qopararaq fınxırdı.

– Molli! Gözümün içinə düz bax! Namusuna and içə bilərsən ki, həmin adam sənə burnunu sığallamayıb?

– Belə şey olmayıb! – deyə Molli baxışlarını Kloverin gözlərindən yayındıraraq təkrar etdi. Bir an sonra isə başını çevirib dördnala çəmənliyə tərəf götürüldü.

Klover dərin fikrə getdi. Heç kəsə bir söz söyləmədən Mollinin tövləsinə yollandı. Onun axurunun dibinə döşənmiş samanı dirnaqları ilə eşələməyə başladı. Lap küncdə, saman topasının altında kiçik kəllə qənd və müxtəlif rəngli ala-bəzək lentlər gizlədilmişdi.

Üç gün sonra Molli yoxa çıxdı. Bir neçə həftə onun harada olduğu bilinmədi. Sonra göyərçinlər Mollinin Uilinqdonda görünməsi xəbərini gətirdilər. O, qara-qırmızı rəngli faytona qoşulmuş halda, meyxananın qabağında dayanıbmış. Sifətdən meyxanaçıya oxşayan, əyninə qısa dama-dama şalvar və uzunboğaz çəkmə geymiş kök, qırmızısifət kişi onu qaşovlayırmış. Mollinin belinə təzə çul salınıb, alnına isə qırmızı lent bağlanıbmış. Göyərçinlərin dediyinə görə, çox özündənrazi və məmnun görkəmi varmış. Bu söhbətdən sonra bir daha Mollidən danışan olmadı.

348

Yanvarda pis havalar başlandı. Torpaq bərkiyib daşa döndü, daha çöldə bir iş görmək mümkün deyildi. İndi görüşlərin çoxu böyük anbarda keçirilirdi. Donuzlar növbəti mövsüm üçün görüləcək işlərin planlaşdırılması ilə məşğul idilər. Heyvanistanın siyasəti ilə bağlı bütün vacib qərarların digər heyvanlarla müqayisədə fermanın ən ağıllı sakinləri sayılan donuzların səlahiyyətinə verilməsinə baxmayaraq, onların hazırladıqları təkliflər böyük səs çoxluğu ilə təsdiqlənməli idi. Snoubolla Napoleon arasında bu məsələ ətrafında mübahisə başlanmasaydı, həmin qayda hələlik özünü tam şəkildə doğruldu. Lakin son vaxtlar onlar əllərinə mübahisə üçün kiçik imkan düşən kimi narazılıqlarını bildirirdilər. Əgər biri hansısa tarlada arpa əkməyin sərfəli olduğunu deyirdisə, o biri dərhal etiraz qəbul etməyən səsle bu ərazinin yulaf əkini üçün ayrılması tələbini irəli sürürdü. Əgər biri hansısa tarlada şəkər çuğunduru yetişdirməyi məqsədəuyğun sayırdısa, o biri dərhal burada şəkər çuğundurundan başqa, istənilən bitkinin yetişdirilməsinin mümkün olduğunu sübuta yetirməyə başlayırdı. Hər birinin öz tərəfdarları vardı və onların mübahisələri tərəfdarlar arasında daha qızğın şəkil

alırdı. Məşvərət Şurasının toplantılarında Snouboll qeyri-adi natiqlik qabiliyyəti ilə əksəriyyəti öz tərəfinə çəkirdisə, Napoleon daha çox kuluarlarda dəst-xəttini uğurla həyata keçirirdi. Onun qoyunlar arasındakı nüfuzu xüsusilə böyük idi. Məşvərət Şurasının toplantıları zamanı qoyunlar həm içəridə, həm də çöldə: “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!” – deyə mələşirdilər. Nəticədə çox vaxt iclası yarımçıq dayandırmaq lazım gəlirdi. “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!” şüarının ən çox Snoubollun nitqlərinin kəskin məqamlarında daha ucadan və inadla səsləndirildiyi də diqqətdən yayınmamışdı. Snouboll malikanənin anbarında atılıb qalmış “Fermə və heyvandar” jurnalının bir neçə köhnə sayını diqqətlə öyrənmişdi. Son zamanlar fermada çox şeyi yenidən qurmaq və bir sıra ciddi dəyişikliklər həyata keçirməklə bağlı böyük planlar üzərində işləyirdi. O, drenaj şəbəkəsi, silos emalı, gübrələrdən istifadə haqqında əsl mütəxəssis kimi danışırdı. Çox mürəkkəb bir sxem hazırlamışdı. Bu sxemə əsasən, heyvanlar hər gün peyinlərini birbaşa tarlanın əvvəlcədən müəyyən edilmiş müxtəlif yerlərində boşaldır və bununla da nəqliyyat problemi öz həllini tapırdı. Napoleon sxemlərlə məşğul olmur, Snoubollu isə heç bir iş görməməkdə ittiham edirdi. Hiss olunurdu ki, Napoleon öz saatını gözləyir. Lakin yeldəyirmanı məsələsi ortaya atılanda onların əvvəlki qarşıdurmalarının heç birinin indiki qədər kəskin olmadığını aşkara çıxırdı.

Geniş otlaq yerində, ferma tikililərindən bir az aralıda təpəcik vardı. Kiçik olsa da, fermanın ən hündür yeri sayılırdı. Süxurların tədqiqindən sonra Snouboll buranın yeldəyirmanı tikmək üçün ən münasib yer olduğu qənaətinə gəlmişdi. Dəyirmanın pərləri dinamonu hərəkətə gətirməli və fermayı elektrikle təmin etməli idi. Bu, tövlələri işıqlandırmağa, qışda isə qızdırmağa imkan yaradacaqdı. Üstəlik, elektrik mişarını, otdoğrayan və çuğundurqarısdıran maşınları işlətmək, hətta inəkləri mexaniki üsulla sağmaq mümkün olacaqdı. Heyvanlar ömürləri boyu belə şey eşitməmişdilər (ferma dədə-baba qaydası ilə idarə ediləndən orada yalnız ən bəsit texnikadan istifadə olunurdu), ona görə də Snoubollun dediklərinə heyrtlə qulaq asırdılar. O isə təəccüblənmiş ferma sakinlərinin gözləri

qarşısında fantastik maşınların cazibədar lövhələrini candalırırdı. Gələcəkdə heyvanların əvəzinə bütün işləri bu maşınlar görəcəkdı. Onlarsa çəmənlikdə gəzib-dolaşacaq, vaxtlarını söhbət və mütalə ilə keçirəcəkdilər.

Bir neçə həftədən sonra Snouboll yeldəyirmanı ilə bağlı layihəsini hazırlayıb başa çatdırdı. Texniki təfərrüatlar mister Consa məxsus “Ev üçün min faydalı şey”, “Hər kəs bəna ola bilər” və “İbtidai elektrik kursu” kitablarından götürülmüşdü. Snouboll layihə üzərində ferma binasının çardağında işləyirdi. Buradan bir vaxtlar inkubator kimi istifadə olunmuşdu. Hamar taxta döşəmə sxemlərin çəkilməsindən ötrü çox əlverişli idi. Snouboll bəzən saatlarla çardağda qapanıb qalırdı. O, aradabir lazımlı səhifələrinin üzərinə xırda daşlar qoyduğu kitaba baxır, tabaşır parçasını dırnaqları arasında tutaraq bir-birinin ardınca müxtəlif cızıqlar və xətlər çəkir, hərdən kənara çəkilib işinə tamaşa edir və sevincindən xortuldayırdı. Tədricən layihə bir xeyli dirsəkli valdan, dişli çarxdan və sairədən ibarət mürəkkəb mexanizmə çevrildi. Bu mürəkkəb mexanizmin planı artıq bütün döşəməni tutmuşdu. Snoubollun layihəsi qalan heyvanlar üçün tamamilə anlaşılmaz, eyni zamanda da çox əsrarəngiz bir mənərə idi. Fermanın əksər sakinləri gündə, azı, bir dəfə sxemlərə tamaşa edirdilər. Hətta toyuqlar və qazlar da tabaşır ilə çəkilmiş xətləri ayaqlamamağa çalışaraq layihəyə baxmağa gəlirdilər. Yalnız Napoleon marağ göstərmirdi. O, ilk gündən yeldəyirmanı ideyasının əleyhinə olduğunu bildirmişdi. Amma bir dəfə gözlənilmədən Napoleon da planla tanış olmağa gəldi. Ağır-ağır sxemin ətrafında gəzib-dolaşdı, hər detali diqqətlə nəzərdən keçirdi, iki dəfə xortuladı və kənara çəkilib gözlərini qıyaraq nifrətlə baxdı. Sonra qəfildən dal ayağını qaldırıb çertyojun üstünə işədi və heç bir söz demədən çıxıb gətdi.

Yeldəyirmanı məsələsi fermada dərin fikiraynılığı yaratmışdı. Snouboll dəyirman tikintisinin çətin olacağını inkar etmirdi. Divarları hörmək üçün daş gətirilməli idi, sonra pərləri quraşdırmaq, naqıl və dinamo tapmaq lazım idi. (Onları haradan və necə tapacağı haqqında Snouboll bir söz demirdi.) Lakin bütün işlərin bir il ərzində başa çatdırılmasının vacibliyini bildirirdi. Ondan sonra hər şey elə asan olacaqdı ki, heyvanlara həftədə yalnız üç gün işlə-

mək kifayət edəcəkdi. Napoleon isə mübahisə edib deyirdi ki, indi əsas məsələ məhsul istehsalını artırmaqdır. Əgər heyvanlar vaxtlarını boş yerə dəyirman tikintisinə sərf etsələr, acından öləcəklər. Heyvanlar iki yerə bölünmüşdülər. Bir qismi “Snoubolla və üçgünlük iş həftəsinə səs verin!”, digərləri isə “Napoleona və dolu axurlara səs verin!” şüarı ilə çıxış edirdilər. Dəstələrin heç birinə qoşulmayan yeganə heyvan Bencamin idi. O nə məhsul bolluğu yaradılacağına, nə də dəyirmanın heyvan əməyini yüngülləşdirəcəyinə inanırdı. Deyirdi ki, dəyirman olmadı, həyat öz axarı ilə davam edəcək. Yəni vəziyyət get-gedə daha da korlanacaq.

Dəyirmanla bağlı mübahisələrlə yanaşı, fermanın müdafiəsi məsələsi də gündəlikdə dayanırdı. Hamı başa düşürdü ki, insanlar “Pəyə döyüşü”ndə məğlub olsalar da, fermanı geri qaytarmaq və mister Consun hakimiyyətini bərpa etmək üçün yeni, daha qətiyyətli təşəbbüs göstərmək fikrindən daşınmayıblar. Bunun üçün kifayət qədər səbəb vardı. Artıq insanların məğlubiyət xəbəri hər tərəfə yayılmış və qonşu fermalardakı heyvanların müqavimət istəyini artırmışdı. Həmişəki kimi bu məsələdə də Snoubolla Napoleon arasında fikir ayrılığı yarandı. Napoleonun fikrincə, heyvanlar odlu silah əldə etməli və ondan istifadə qaydalarını öyrənməli idilər. Snouboll isə deyirdi ki, onlar havaya daha çox göyərçin qaldırmalı və qonşu fermalardakı heyvanlar arasında üsyan fikrini yaymalıdırlar. Biri deyirdi ki, özlərini qorumağı öyrənməsələr, məğlub olacaqlar, o biri iddia edirdi ki, hər yerdə heyvanların üsyanı başlansa, müdafiəyə, ümumiyyətlə, ehtiyac qalmayacaq. Ferma sakinləri əvvəlcə Napoleona, sonra Snoubolla qulaq asırdılar, lakin hansının haqlı olduğunu heç cür kəsdirə bilmirdilər. Qulaq asdıqları an kim danışdırsa, onun fikri ilə razılaşdıqlarını deyirdilər.

Nəhayət, Snoubollun planını tam sona çatdırdığı gün gəlib çatdı. Növbəti bazar günü Məşvərət Şurasının yığılacağında dəyirmanın tikintisinə başlayıb-başlamamaq məsələsi səsverməyə çıxarıldı. Heyvanlar böyük anbara toplaşdıqdan sonra Snouboll ayağa qalxdı, iclasın gedişinə mane olmağa çalışan qoyunların mələrtlərinə əhəmiyyət vermədən dəyirman tikilməsinin zəruriliyini əsaslandıran

dəlillərini ortaya qoydu. Sonra Napoleon cavab vermək üçün ayağa qalxdı, qətiyyətlə bildirdi ki, dəyirman tikintisi cəfəng işdir, heç kəsə bu məsələnin lehinə səs verməyi məsləhət görmür. Sözüünü qurtaran kimi yerində oturdu. Çıxışı heç yarım dəqiqə çəkmədi. Deyəsən, danışığının necə təsir bağışlaması da onu maraqlandırmırdı. Snouboll sıçrayıb yerindən qalxdı, yenidən mələşməyə başlayan qoyunlara təpinib dəyirman ideyasının müdafiəsi ilə bağlı ehtiraslı bir nitq söylədi. İndiyə qədər ferma sakinlərinin rəğbəti tərəflər arasında, demək olar ki, yarı bölünmüşdü. Ancaq Snoubollun natiqlik məharəti vəziyyəti bir an içərisində dəyişdi. Snouboll heyvanları alçaldan fiziki əməyin ağır şərtləri aradan qaldırıldıqdan sonra Heyvanistanın qısa müddət ərzində necə dəyişəcəyini son dərəcə inandırıcı bir şəkildə təsvir etdi. İndi onun təxəyyülü samandoğrayan və çuğundursıxan maşınlardan daha qabağa getmişdi. Snouboll ehtiraslı nitqi ilə heyvanların gözləri qarşısında qeyri-adi mənzərələr canlandıraraq deyirdi ki, elektrik enerjisi toxumsəpən və otbiçən, taxıldöyən və dərzbağlayan maşınları işlədəcək, elektriğin köməyi ilə torpaq şumlanacaq və malalanacaq, hər tövlədə işıq yanacaq, isti və soyuq su olacaq, isitmə sistemi çalışacaq. O, nitqini başa çatdıranda səsvermənin nəticəsi artıq heç kimdə şübhə doğurmurdu. Lakin elə həmin an Napoleon yenidən ayağa qalxdı, Snoubolla sınaqçı nəzərlərlə çəp-çəp baxıb heç kəsin eşitmədiyi qəribə bir səs çıxardı.

Bayırdan qəzəbli it hürüşməsi eşidildi. Boyunlarına xalta bağlanmış, sinələrindən mis lövhəciklər asılmış doqquz nəhəng köpək sürətlə anbara soxuldu. Onlar birbaşa Snoubollun üstünə atıldılar. Snouboll tam zamanında yerindən sıçrayıb canını itlərin dişindən qurtara bildi. Bir an keçməmiş o, özünü anbarın qapısına atdı, itlər də dalınca sıçradılar. Təəccüblənmiş və qorxudan dilləri tutulmuş heyvanlar qapı önünə toplaşıb baş verənləri izləyirdilər. Snouboll var gücü ilə tarladan böyük yola tərəf qaçırdı. Aydın məsələdir ki, o ancaq donuz kimi qaça bilirdi. Arxadan dabanqırma gələn köpəklər Snoubollu haqlamaqda idilər. Birdən ayağı sürüşdü və hamı onun artıq ələ keçdiyini düşündü. Amma Snouboll son anda özünü düzəldib əvvəlkindən də bərk qaçmağa başladı.

Köpəklər yenə onu haqladılar. Onlardan biri sivri dişlərini Snoubollun quyruğuna uzatdı. Snouboll zamanında quyruğunu köpəyin ağızından xilas edib var gücü ilə irəli atıldı. İndi onu köpəklərdən yarımmaddımlıq məsafə ayırırdı. Son anda Snouboll özünü hasardakı deşikdən bayıra ata bildi və bir daha onu görünə olmadı.

Qorxmuş heyvanlar sakitcə anbara doluşdular. Az keçməmiş köpəklər də geri qayıtdılar. Əvvəlcə heç kəs onların birdən-birə haradan peyda olduqlarını təsəvvürünə gətirə bilmirdi. Lakin tezliklə hər şey aydın oldu. Sən demə, onlar bir zaman Napoleonun analarından aldığı və tərbiyəsi ilə özünün məşğul olduğu küçüklər imiş. Düzdür, hələ boy atmaqda davam edirdilər, lakin artıq canavara bənzəyən heybətli itlərə çevrilmişdilər. Onlar Napoleonu dövrəyə aldılar. Bir vaxtlar digər itlərin mister Consun qarşısında quyruq buladıqları kimi, köpəklərin də indi eyni hərəkəti Napoleonun qarşısında etmələri heç kəsin diqqətindən yayınmadı.

Napoleon köpəklərin əhatəsində vaxtilə Mayorun öz nitqini söylədiyi döşəmədən azacıq hündür olan səkiyə qalxdı. Bu gündən etibarən Məşvərət Şurasının bazar günü iclaslarının keçirilməyəcəyini elan etdi. Bildirdi ki, belə toplantılara ehtiyac yoxdur, bu, sadəcə, boş yerə vaxt itirməkdir. Gələcəkdə fermanın işləri ilə bağlı bütün məsələləri onun rəhbərliyi altında donuzlardan ibarət xüsusi komissiya həll edəcək. Komissiya əlahiddə şəkildə toplanacaq və qəbul olunmuş qərarlar barəsində heyvanlara sonradan məlumat veriləcək. Fermanın bütün sakinləri, əvvəllər olduğu kimi, yenə də hər bazar günləri səhər bayraq qaldırılması və "İngiltərə heyvanları" mahnısının oxunması mərasimində iştirak edəcək, ardınca da həftəlik tapşırıqlarını alacaqlar. Lakin bu zaman daha heç bir müzakirə aparılmayacaq.

Snoubollun qovulmasının yaratdığı sarsıntıya baxmayaraq, heyvanlar toplantıların ləğvi xəbərini məyusluqla qarşıladılar. Əgər nə demək istədiklərini yaxşı əsaslandırarsaydılar, bəziləri hətta etiraz etməyə də hazır idi. İş o yerə çatmışdı ki, Bokser də əməlli-başlı həyəcanlanmışdı. O, qulaqlarını şəkələdi, bir neçə dəfə yalını silkələdi, fikirlərini nizama salmağa çalışdı. Amma sonda fikrini ifadə etməyə

lazımlı sözlər tapa bilmədi. Donuzlardan bəzilərinin yaxşı danışmaq qabiliyyəti vardı. Birinci sırada oturmuş dörd gənc donuz ciyiltli səslə etirazlarını bildirdi. Onların dördü də eyni anda sıçrayıb ayağa qalxdı və xorla danışmağa başladı. Lakin Napoleonu dövrəyə alıb oturmuş köpəklər onların üstünə astadan mırıldayan kimi donuzlar səslərini kəsib yerlərində oturdular. Qoyunlar, təxminən, on beş dəqiqə ərzində var səsləri ilə: “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir”, – deyə mələşdilər. Bununla da müzakirə açmaq niyyətinin qarşısı alındı.

Sonra Çığırğan yeni qaydaları izah etmək üçün heyvanların yanına göndərildi.

– Yoldaşlar! – deyə o çığırdı. – İnanıram ki, yoldaş Napoleonun öz üzərinə əlavə məsuliyyət götürməklə nə qədər böyük fədakarlıq etdiyini hər bir heyvan layiqincə qiymətləndirməyi bacaracaq. Yoldaşlar, elə düşünməyin ki, rəhbərlik etmək kef çəkməkdir. Əksinə, bu çox böyük və ağır məsuliyyətdir. Bütün heyvanların bərabərliyi ideyasına yoldaş Napoleon kimi ürəkdən inanan başqa lider yoxdur. Əlbəttə, qərarları siz qəbul etsəydiniz, o, özünü daha xoşbəxt sayardı. Lakin bəzən siz səhv addım ata bilərsiniz. Bəs onda necə olardı, yoldaşlar? Təsəvvürünüzdə gətirin ki, siz dəyirman xəyalplovu ilə ortalığa atılan Snoubollun, indi cinayətkardan o qədər də fərqlənmədiyi aşkara çıxan həmin o Snoubollun arxasınca getmək barəsində qərar qəbul etmisiniz.

– O, “Pəyə döyüşü”ndə cəsarətlə vuruşurdu! – deyə kimsə dilləndi.

– Cəsarət hələ hər şey demək deyil! – Çığırğan etiraz etdi. – Sədaqət və itaət – ən vacib keyfiyyətlər bunlardır. “Pəyə döyüşü”nə gəldikdə isə, inanıram ki, bir vaxt gələcək, Snoubollun bu döyüşdəki rolunun həddindən artıq şişirdildiyi ortaya çıxacaq. İntizam, yoldaşlar, dəmir intizam – bu gün ən vacib məsələ budur! Bir yanlış addım kifayətdir ki, düşmənlər yenidən üstümüzdə ayaq açsınlar. İnanıram ki, yoldaşlar, siz heç biriniz Consun geri qayıtmasını istəmirsiniz!

Həmişəki kimi bu dəfə də Consla bağlı dəlil hamını susdurdu. Heyvanların heç biri onun qayıtmasını istəmirdi. Əgər bazar günü müzakirələri Consun dönüşü ilə nəticə-

lənəcəkdisə, onda bu müzakirələr dərhal dayandırılmalı idi! Hər şeyi götür-qoy etməyə vaxt tapmış Bokser hamının fikrini bildirərək dedi: “Əgər yoldaş Napoleon belə deyirsə, deməli, belə olmalıdır”. Bundan sonra o, özünün “Mən daha çox işləyəcəyəm!” sözlərinə “Napoleon həmişə haqlıdır!” şüarını da əlavə etdi.

Artıq havanın şaxı sınımışdı, yaz şumu başlanmışdı. Snoubollun dəyirman layihəsi üzərində işlədiyi çardaq otağının qapısı o vaxtdan bağlı saxlanırdı. Heyvanlara layihənin pozulduğu xəbəri çatdırılmışdı. İndi hər bazar günü səhər saat onda hamı anbara toplaşır, həftə ərzində görülmək işlərlə bağlı tapşırıqlar alırdı. Qoca Mayorun yalnız kəllə sümükləri salamat qalan başı məzardan çıxarılmış, tufəngin arxasında, bayraq dirəyinin dibindəki kötüyün üstünə qoyulmuşdu. Bayrağa ehtiram mərasimindən sonra heyvanlar anbara girməmişdən əvvəl növbə ilə qoca Mayorun kəllə sümüyü önündən keçməli və ona təzim etməli idilər. İndi heyvanlar anbarda, əvəllər olduğu kimi, hamısı bir yerdə oturmurdu. Napoleon, Çığırğan və gözəl şeirlər, mahnılar müəllifi kimi tanınan Minimus adlı istedadlı donuz anbarın yuxarı başında, nisbətən yüksək yerdə otururdular. Doqquz köpək yarım dairə şəklində dayanaraq onları qabaq sıralardakı donuzlardan ayırırdı. Qalan heyvanlar üzlerini Napoleonun əyləşdiyi hündür yerə tərəf çevirərək anbardakı boş yerlərini tuturdular. Napoleon hərbi komanda verirmiş kimi, kobud səsle öz tapşırıqlarını kağızdan oxuyurdu. Sonda “İngiltərə heyvanları” yalnız bir dəfə ifa olunduqdan sonra hamı dağılışırdı.

Snoubollun qovulmasının üçüncü həftəsi, bir bazar səhəri heyvanlar dəyirmanının nəyin bahasına olursa olsun, tikilməsi ilə əlaqədar Napoleonun qərarını eşidəndə bərk təəccübləndilər. Napoleon fikrini nəyə görə dəyişdiyini izah etmədi. Lakin bildirdi ki, bu əlavə iş heyvanlardan son dərəcə böyük zəhmət tələb edir. Vəziyyətlə əlaqədar hətta gündəlik qida norması da azaldıla bilər. Layihə ən xırda detallarına qədər nəzərdən keçirilmişdir. Son üç həftə ərzində donuzlardan ibarət xüsusi komissiya onun üzərində son tamamlama işləri aparmışdır. Dəyirmanın və digər yardımçı binaların tikintisinin, təxminən, iki il müddətində başa çatdırılması nəzərdə tutulurdu.

Həmin axşam Çığırğan heyvanlarla fərdi söhbət zamanı Napoleonun heç zaman dəyirman tikintisinin əleyhinə olmadığını izah edirdi. Əksinə, lap başlanğıcdan bu işin təşəbbüskarının məhz yoldaş Napoleon olduğunu deyirdi. Sən demə, Snouboll inkubator otağının döşəməsinə çəkdiyi planı onun kağızları arasından oğurlayıbmış! Yəni dəyirman ideyasının ilk müəllifi Napoleon idi. “Bəs elə isə Napoleon niyə layihənin əleyhinə bu cür kəskin şəkildə çıxırdı?” – deyə bəziləri soruşurdular. Söhbət gəlib bu yerə çıxanda Çığırğan balaca gözlərini hiyləgərcəsinə qıydı. “Bu, yoldaş Napoleonun bicliyi idi, – dedi. – O, özünü dəyirman tikintisinin əleyhdarı kimi GÖSTƏRƏRKƏN, sadəcə, manevr edir, təhlükəli xarakterə və mənfi təsir gücünə malik Snoubolldan xilas olmaq istəyirdi. Artıq Snouboll fermadan uzaqlaşdırılıb. Layihə onun heç bir müdaxiləsi olmadan həyata keçirilə bilər”. Bir sözlə, Çığırğan bütün bunların əvvəlcədən düşünülmüş taktika olduğunu dedi. Sonra bir neçə dəfə də təkrarladı: “Bəli, taktika, yoldaşlar, taktika!” Bu sözləri deyərkən Çığırğan yerində oynaqlayır və gülə-gülə quyruğunu tərpədir. Heyvanlar eşitdikləri sözün mənasını başa düşdüklərinə o qədər də əmin deyildilər. Lakin Çığırğan elə inandırıcı danışdı, onu müşayiət edən üç köpək isə elə hədələyici tərzdə mırıldanırdı ki, onlar heç bir əlavə sorğu-sualsız deyilənlərlə razılaşdılar.

VI fəsil

İlboyu heyvanlar qul kimi çalışdılar. Amma bir məsələ vardı ki, zəhmətlərindən həzz alırdılar. Özlərini fəda etmələri, əziyyət çəkmələri ilə bağlı heç bir şikayət eşidilmirdi. Bilirdilər ki, nə iş görürlərsə, özləri və övladları üçün görürlər. İnsan adlanan bir dəstə tənbel, oğru məxluq üçün can qoyurlar.

Yazda və payızda hər gün on saat işləyirdilər. Avqustda isə Napoleon bazar günləri nahardan sonra da işləmək zərurəti yarandığını elan etdi. Doğrudur, bu məsələ tam könüllülük əsasında idi. Lakin işə çıxmayan heyvanın yemək payı yanbayarı azaldılırdı. Nə qədər çalışıb-əlləşsələr də,

hələ görülməmiş xeyli iş qalmışdı. Biçin vaxtı ötən ildəki qədər bol məhsul toplaya bilməmişdilər. Yayın əvvəlində köklü bitkilər əkilməsi nəzərdə tutulan iki sahə isə şumun vaxtında başa çatdırılmaması ucbatından, ümumiyyətlə, boş qaldı. Qarşından gələn qışın ağır keçəcəyini indidən görməmək mümkün deyildi.

Dəyirmanın tikintisində də gözlənilməz çətinliklər yaranmışdı. Fermanın yaxınlığında yaxşı əhəngdaşı karxanası vardı, həyətdəki anbarların birindən isə xeyli qum və sement dolu kisələr tapmışdılar. Bir sözlə, tikinti üçün zəruri olan bütün materiallar əlaltında toplanmışdı. Həlilini dərhal tapa bilmədikləri çətinlik sal daşları lazımi ölçülərdə kəsib-doğramaq idi. Daşları qırmaq üçün ling və çəkiclə işləmək tələb olunurdu. Amma heyvanların heç biri bunu bacarmırdı. Çünki heç bir heyvan dal ayaqları üstündə dik dayana bilmirdi. Birhəftəlik hədəd cəhdlərdən sonra kiminsə ağılına daşların sındırılmasında qravitasiya qüvvəsindən istifadə etmək fikri gəldi. Karxanada bütöv halda hörgüdə istifadəsi mümkün olmayan çoxlu iri, sal qaya parçaları vardı. Onlara kəndir bağladılar, sonra inəklər, atlar, qoyunlar – bir sözlə, bədənində gücü olan bütün heyvanlar hamısı birlikdə üzüyuxarı dartmağa başladı. Xüsusilə çətin anlarda hətta kənarda dayanıb göstəriş verən donuzlar da işə əl yetirirdilər. Daşları sürüyüb karxananın kənarındakı hündür yerə gətirir, oradan üzüaşağı buraxırdılar. Dik yamacdan yuvarlanan daşlar parçalanıb kiçik hissələrə bölünürdü. Bundan sonra onları tikinti yerinə daşımaq elə bir ciddi çətinlik törətmirdi. Nisbətən iri daş parçalarını atlar arabaya yığıb daşıyırdılar. Qırıntıları aparmaq isə qoyunlara həvalə olunmuşdu. Arada hətta Müriellə Bencamin də köhnə ikitəkərli faytona qoşulur və ümumi işə bacardıqları qədər yardım göstərirdilər. Yayın sonunda kifayət qədər daş ehtiyatı yığıldı. Dərhal da donuzların ayıq-sayıq nəzarəti altında tikintiyə başlandı.

İş yavaş və çətin gedirdi. Bəzən nisbətən böyük bir daşı yuxarı qaldırmaq üçün bütün günü qan-tər içərisində əlləşmək lazım gəlirdi. Sonda isə, işin tərsliyindən, daş guppultu ilə təzədən karxanaya yuvarlanıb param-parça olurdu. Gücü, az qala, bütün heyvanların toplam gücünə bərabər olan Boksersiz heç bir işin öhdəsindən gəlmək

mümkün deyildi. Bəzən iri daş parçası üzuaşağı sürüşəndə və az qala, heyvanları da dartıb özü ilə karxananın dibinə sürüyəndə Bokser ipi var gücü ilə çəkib onu saxlayırdı. Kəsik-kəsik nəfəs alan, dırnaqları ilə daşlardan qığılcım qoparan, iri qaya parçasını belinə alıb tərdən parıldayan gövdəsi ilə dik təpəyə qarış-qarış dırmanan Bokser hər kəsdə heyranlıq hissi doğururdu. Klover ara-sıra ona özünü üzüb əldən salmamağı məsləhət görürdü. Lakin Bokser bu sözlərə heç vaxt qulaq asmırdı. “Mən daha çox işləyəcəyəm!” və “Napoleon həmişə haqlıdır!” şüarlarını bütün çətinliklərin açarı sayırdı. Artıq Bokser xoruzdan səhərlər onu yuxudan yarım saat deyil, 45 dəqiqə tez oyatmağı xahiş etmişdi. Özünə o qədər də çox görünməyən qənaət olunmuş vaxt hesabına Bokser təkbaşına karxanada çalışır, sındırılmış daş parçalarını toplayır, onları dəyirman tikilən təpəyə daşıyırdı.

İş ağır olsa da, həmin yay heyvanların yaşayışı o qədər də pis deyildi. Yem Consun vaxtındakından çox deyildi. Amma hər halda, az da sayıla bilməzdi. Həm də indi onlar yalnız özlərini yedirib-içirmək qayğısına qalırdılar. Daha beş nəfər İnsan adlanan, əlini ağdan-qaraya vurmayan tənbel, bədxərc məxluqu saxlamaq haqqında düşünmürdülər. Bu elə güclü hiss idi ki, heyvanları bir çox məhrumiyətlərə sinə gərməyə sövq edirdi. Məhz heyvan kimi işləmək bəzi hallarda səmərəliliyi artırır və əməyi yüngülləşdirirdi. Məsələn, insan istəsəydi belə, heç zaman tarlaları heyvanlar qədər yaxşı gübrələyə bilməzdi. O biri tərəfdən, indi heç bir heyvan oğurluq etmədiyindən otlaqları əkin yerlərindən ayıran çəpərlərin çəkilməsinə və təmirinə də ehtiyac qalmırdı. Amma bütün bunlara baxmayaraq, yayda gözlənilməz çətinliklər özünü göstərməyə başladı. Parafin yağı, mismar, məftil, itlərə biskvit, atlara nal almaq lazım idi. Bu məhsulların heç biri fermada istehsal olunmurdu. Sonra toxum və süni gübrələrə ciddi ehtiyac yarandığı aşkara çıxdı. Digər tərəfdən, müxtəlif iş alətləri, nəhayət, dəyirman üçün avadanlıq da alınmalı idi. Bütün bunların hansı yolla əldə ediləcəyini təsəvvürə gətirmək belə mümkün deyildi.

Bir bazar günü səhər heyvanlar həftəlik tapşırıq almaq üçün anbara toplaşanda Napoleon yeni siyasi kursa keçməklə bağlı qərar verdiyini bildirdi. Artıq Heyvanistan qonşu

fermalarla ticarət əməkdaşlığına başlayır. Təbii ki, məqsəd qazanc əldə etmək deyil. Sadəcə, son dərəcə zəruri olan mal və materialları almaq lazımdır. “Hər şey dəyirman tikintisinin tələblərinə tabe etdirilməlidir!” – deyə məsələnin vacibliyini vurğulayan Napoleon bir neçə ot tayasını və builki taxılın bir hissəsini, habelə gələcəkdə ehtiyac yararsa, Uillingqdon bazarında həmişə böyük tələbat duyulan yumurtaları satmaq fikrində olduğunu bildirdi. Napoleon istehsal etdikləri məhsulun satılmasını toyuqların dəyirman tikintisinə töhfəsi kimi alqışladığını ayrıca diqqətə çatdırdı.

İlk dəqiqələrdə heyvanlar pərtlik hissi keçirdilər. Heç vaxt insanlarla əlaqə saxlamamaq, heç vaxt ticarətlə məşğul olmamaq, heç vaxt puldan istifadə etməmək – məgər Consun fermadan qovulmasından sonra ilk təntənəli toplantıda bütün bu məsələlər barəsində yekdilliklə qərar qəbul olunmamışdı? Heyvanlar hamısı həmin qətnamələri yaxşı xatırlayırdı. Ən azı, onların yaddan çıxmadığını düşünürdülər. Napoleon Məşvərət Şurasının iclaslarını qadağan edən zaman etiraz etmək fikrinə düşən dörd donuz yenə də çəkinə-çəkinə səslərini qaldırmaq istədi. Lakin itlərin qəzəbli mırıltısı onları dərhal sakitləşdirdi. Sonra həmişəki kimi qoyunlar: “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pis!” – deyə xorla mələşdilər və ani pərtlik hissi ortadan götürüldü. Napoleon ayağını qaldıraraq hamını sakitliyə çağırdı, məsələ ilə bağlı artıq lazımı göstərişlər verdiyini bildirdi. Həm də heyvanlardan heç birinin etimad doğurmayan İnsan adlı məxluqla ünsiyyətinə əsla ehtiyac olmayacağını bəyan etdi. Bu ağır yükü Napoleon öz çiyinlərinə götürürdü. Uillingqdonda yaşayan vəkil Uimper Heyvanıstanla qalan dünyada yaşayanda vasitəçilik etməyə razılıq vermişdi. Bundan sonra o, hər həftənin birinci günü səhər lazımı təlimatlar almaq üçün fermaya gələcəkdi. Napoleon nitqini həmişəki kimi “Yaşasın Heyvanıstan!” şüarı ilə bitirdi. “İngiltərə heyvanları” himni ifa olunduqdan sonra hamı dağılışdı.

Həmin gün Çığırğan fermanı dolaşib heyvanları bir də sakitləşdirdi. O, hamını inandırır ki, ticarətlə məşğul olmamaq və puldan istifadə etməmək barəsində qərar yoxdur, ümumiyyətlə, belə təklif verilməyib. Onun dediyinə görə, bütün bunlar mənasız uydurmaldan və Snoubollun

dövriyyəyə buraxdığı yalanların əks-sədasından başqa bir şey deyildi. Lakin bir neçə heyvan hələ də şübhə içində qaldıqlarından Çığırğan özünü o yerə qoymayıb bic-bic soruşdu: “Bütün bunları, sadəcə, yuxuda görmədiyinizə əminsiniz, yoldaşlar? Əlinizdə həmin qərarların yazılı mətni var? Onlar haradasa yazılıb?” Doğrudan da, əldə heç bir yazılı mətn olmadığından heyvanlar bütün bunları, sadəcə, yanlışlıq kimi qəbul etmək fikri ilə razılaşdılar.

Mister Uimper, razılaşdırıldığı kimi, hər bazar ertəsi səhər fermaya gəlirdi. O, balacaboylu adam idi, iri bakenbardları vardı, sifətindən hiyləgərlik yağırdı. Adi bir vəkil olsa da, Heyvanistanın nə vaxtsa vasitəçiyə ehtiyac duyacağıını və bu işdən yaxşı qazanc götürməyin mümkünlüyünü hamıdan əvvəl anlaya bilmişdi. Hər dəfə vəkilin fermaya gəldiyini görən heyvanlar səbəbini anlamadıqları qorxu hissi keçirir və ondan mümkün qədər uzaq durmağa çalışırdılar. Amma istənilən halda, Napoleonun dörd ayağı üstündə dayanıb ikiayaqlı mister Uimperə əmrlər verməsi heyvanların qəlbini qürur hissi ilə doldurur və onları yeni qaydalarla, qismən də olsa, barışmağa vadar edirdi. İndi ferma sakinlərinin insan nəsli ilə münasibətləri əvvəlki vaxtlardakından xeyli fərqlənirdi. Heyvanistanın get-gedə tərəqqiyə qovuşduğunu görən insanların qəzəb və nifrəti daha da artmışdı. Bir vaxtlar bütün insanlar fermanın gəc-gez iflasa uğrayacağıının, dəyirman tikintisinin isə uğursuzluqla başa çatacağıının labüdlüyündən danışırdılar. Pivəxanada görüşərkən onlar müxtəlif sxem və diaqramları bir-birinə göstərib dəyirmanın mütləq uçacağını deyir, hətta uçmasa belə, heç zaman işləməyəcəyini iddia edirdilər. Ancaq ürəklərində bunu əsla istəməsələr də, təsərrüfatlarını bacarıqla idarə edən heyvanlara artmaqda olan hörmətlərini də gizlətmirdilər. Münasibətlərin dəyişməsinin əlamətlərindən biri də insanların fermanın keçmiş “Məlikanə” adından imtina etmələri və onu yeni adı ilə “Heyvanistan” adlandırmaları idi. Onlar artıq özü də fermanın nə zamansa geri qaytarılacağına olan-qalan ümidini itirən və başını götürüb harasa gedən Consun iddialarını müdafiə etməkdən əl çəkmişdilər. Hələlik mister Uimperin vasitəçiliyi istisna olunmaqla, Heyvanistanla ətraf dünya arasında elə bir əlaqə yox idi. Lakin Napoleonun ya Foksvuddan

mister Pilkinqton, ya da Pinçilddən mister Frederiklə müəyyən iqtisadi razılaşmalar əldə etməsi barəsində şayiələr gəzib-dolaşdı. Danışıqlar heç bir halda onların hər ikisi ilə eyni vaxtda aparılmırdı.

Bu hadisə donuzların gözlənilmədən ferma binasına köçüb orada yaşamağa başladıkları günlərə təsadüf etmişdi. Heyvanlar Üsyandan dərhal sonra evdə yaşamaq əleyhinə qərar çıxarıldığını yada saldılar. Yenə də Çığırğan onları heç vaxt belə qərar qəbul edilmədiyinə inandırmalı oldu. O deyirdi ki, fermanın düşünən beyni olan donuzlara işləmək üçün sakit şərait lazımdır. Digər tərəfdən, Rəhbərin (son vaxtlar Napoleonun adı gələndə Çığırğan yalnız bu sözdən istifadə edirdi) nüfuzu onun tövlədə deyil, evdə yaşamasını tələb edir. Donuzların yalnız qonaq otağında dincəlmək və mətbəxdə yeyib-ichməklə kifayətlənmədiklərini, üstəlik, həm də yorğan-döşəkdə yatdıqlarını eşidən bəzi heyvanların qanı lap qaraldı. Bokser “Napoleon həmişə haqlıdır!” şüarı ilə söz-söhbətə son qoymaq istədi. Heyvanların yorğan-döşəkdən istifadəsi əleyhinə qərarı yaxşı xatırladığını düşünən Klover isə anbarın arxa divarına yaxınlaşdı və Yeddi Prinsipi yenidən höccələməyə başladı. Sonda ayrı-ayrı hərfləri oxumaqdan başqa, heç bir şey bacarmadığını görüb Mürieli köməyə çağırmalı oldu.

– Müriel, Dördüncü Prinsipi mənə oxu. Orada yorğan-döşəkdə yatmaq əleyhinə bir şey deyilmir ki?

Müriel, çətinliklə də olsa, mətni oxudu.

– Burada yazılıb ki, “Heyvanlar mələfə çəkilmiş yataqda yatmırlar”.

Yaddaşından heç vaxt şikayətlənməyən Klover Dördüncü Prinsipdə mələfələr haqqında bir şey deylib-deyilmədiyini xatırlaya bilmirdi. Lakin divarda belə yazılmışdısa, deməli, belə olmalı idi. Təsadüfən elə bu vaxt Çığırğan da iki-üç köpəyin əhatəsində oradan keçirdi. O, dərhal yaxınlaşıb məsələyə aydınlıq gətirdi:

– Yoldaşlar, yəqin, indi biz donuzların ferma binasındakı yataq otaqlarında, çarpayılarda yatdığımızı eşitmisiniz. Niyə də yatmayaq? Bəlkə, siz yataqla bağlı hər hansı qadağanın olduğunu güman edirsiniz? Yataq nədir? Yatmaq üçün yer. Yəni tövlənin küncünə döşənmiş bir qucaq saman da yataqdır. Qadağa isə yatağa deyil, özünə hər yerdə rahatlıq

axtaran İnsanın icad etdiyi mələfəyə qarşıdır. Biz yorğan-döşəklərin üzündən mələfələri götürüb atmışıq, sadəcə, adyala bürünüb yatırıq. İnsanların yataqları, həqiqətən də, rahat imiş. Lakin bizim – bütün əqli əməyi öz öhdəsinə götürmüş donuzların tələblərinə cavab verəcək dərəcədə rahat deyildir. Yoldaşlar, əminəm ki, bizi istirahət hüququndan məhrum etmək haqqında düşünmürsünüz. Gündəlik ağır işlərimizi yerinə yetirərkən tamam yorulub əldən düşməyimizi istəmirsiniz. Nəhayət, inanıram ki, heç biriniz Consu yenidən burada görmək fikrində də deyilsiniz, elədirmi?

Heyvanlar dərhal belə fikirdə olmadıqlarını bildirdilər. Bununla da yataqla bağlı söz-söhbətə son qoyuldu. Bir neçə gün sonra donuzların səhərlər fermanın digər sakinləri ilə müqayisədə yuxudan bir saat gec oyanacaqları elan olunanda isə heç bir şikayət eşidilmədi.

362

Payızda heyvanlar yorucu düşsələr də, hamısı xoşbəxt idi. Doğrudur, il ağır keçmişdi. Otun və dənin bir hissəsi satıldıqdan sonra qış üçün yetərinə ərzaq ehtiyatı toplamaq mümkün olmamışdı. Bütün ümidlər dəyirmanla bağlanmışdı. Burada isə işlərin ancaq yarısı görülmüşdü. Biçindən sonra quru, günəşli havalar xeyli çəkdi. Heyvanlar həmişəkindən daha çox işləyirdilər. Bütün günü ağır daşlarla əlləşir və dəyirmanın divarlarının daha bir neçə fut yüksəldiyini görüb sevinirdilər. Biçin vaxtı Bokser hətta gecələr də tikintiyə gəlir, ay işığında bir-iki saat işləyirdi. İstirahət vaxtı heyvanlar yarımqıç dəyirmanın ətrafında dövrə vurur, dik yuxarı qalxan qalın divarlara heyranlıqla baxır və özlərinin belə bir bina tikmək bacarıqlarına heyrətlənirdilər. Yalnız qoca Bencamin dəyirmanla bağlı ümumi heyranlıq hissini bölüşmürdü. Amma eşşəklərin hamıdam çox yaşamaları haqqındakı məsxərəçi sözlərini çıxmaq şərti ilə onun dilindən nə isə başqa bir söz dediyini eşidən də olmamışdı.

Nəhayət, soyuq cənub-qərb küləklərinin cövlan etdiyi noyabr ayı gəldi. Tikintidə işlər dayandı, çünki yağış beton qarışdırmağa imkan vermirdi. Bir gecə elə dəhşətli tufan qalxdı ki, ferma binası bünövrəsi üzərində silkələnməyə başladı, anbarın damından bir neçə kirəmit qopub yerə düşdü. Yuxudan aylan toyuqlar qorxu içində vurnuxmağa

və qaqqıldaşmağa başladılar. Onlara elə gəlmişdi ki, yaxınlıqda tufəng atılır. Səhər heyvanlar bayraq dirəyinin sındığını, bağçadakı küknar ağacının isə turp kimi kökündən qopub böyrü üstə düşdüyünü gördülər. Təpəyə tərəf baxanda heyvanların sinəsindən dəhşətli fəryad qopdu. Gözləri önündə qorxunc bir mənzərə açıldı – dəyirman uçulub-dağılmışdı!

Heyvanlar bir göz qırpımında təpəyə tərəf götürüldülər. Son vaxtlar nadir hallarda gəzintiyə çıxan Napoleon hamıdan qabaqda qaçırdı. Bəli, onların mübarizələrinin bəhrəsi yerlə-yeksan olmuşdu. Tikili bünövrəyə qədər dağılmışdı, daşlar qırılıb-parçalanmış, dörd bir yana səpələnmişdi. İlk dəqiqələrdə heç kim bir kəlmə danışmadan dayanıb kədərlə daş qalağına baxırdılar. Napoleon da sükut içində var-gəl edir, aradabir əyilib torpağı iyləyirdi. Onun nə haqqındasa çox ciddi düşündüyünün göstəricisi olan çubuq kimi dik yuxarı qalxmış quyuğu dayanmadan titrəyirdi. Qəflətən Napoleon axtardığını tapmış kimi yerində dayandı:

– Yoldaşlar! – deyə astadan dilləndi. – Bilirsinizmi bu kimin işidir? Gecə gəlib dəyirmanımızı dağıdan düşmənin adını bilirsinizmi? Onun adı SNOUBOLL-dur! – Qəflətən Napoleonun səsi ildırım kimi şaqqıldadı. – Bəli, bu, Snoubollun işidir! Onun ürəyi bizə nifrətlə doludur. O, təxribat törədərək planlarımızı pozmaq, özünün biabırçı şəkildə qovulmasının intiqamını almaq istəmişdir. Bu satqın gecənin qaranlığından istifadə edib ərazimizə soxulmuş, birillik zəhmətimizin bəhrəsini puç etmişdir. Yoldaşlar, mən bu saat burada xain Snoubolla ölüm hökmü çıxarıram. Bu hökmü yerinə yetirib ədaləti bərpa edən ferma sakinini “İkincidərəcəli qəhrəman heyvan” ordeni və yarım buşel alma mükafatı gözləyir. Kim onu diri tutub gətirsə, bir buşel alma alacaq!

Bu işdə Snoubollun günahkar olduğunu eşidən heyvanlar sarsılmışdılar. Hər tərəfdən narazılıq sədaları eşidirdi. Hər kəs geri qayıdacağı təqdirdə onu necə tutmaq haqqında fikirləşirdi. Az keçməmiş təpədə əzilmiş otun üstündəki donuz dırnaqlarının ləpiri diqqəti cəlb etdi. Doğrudur, ləpirlər cəmisi bir neçə metrlik məsafədə idi və hasardakı deşiyə çatıb yox olurdu. Napoleon onları

diqqətlə iylədi və Snoubollun izi olduğunu dedi. Onun fikrincə, Snouboll, çox güman ki, Foksvud ferması tərəfdən gəlmişdi.

– Bir an da ləngimək olmaz, yoldaşlar! – deyər Napoleon dirnaq izlərini diqqətlə gözdən keçirəndən sonra dilləndi. – İşimiz çoxdur. Elə bu gündən dəyirmanın bərpasına başlayırıq. Qara, yağışa baxmadan bütün qışı tikintini davam etdirməliyik. Bizi belə asanlıqla niyyətimizdən daşındıra bilməyəcəyini bu şərəfsiz xainə göstərməliyik. Yaddan çıxarmayın, yoldaşlar, planlarımızda heç bir dəyişiklik ola bilməz! Onlar əvvəlki ardıcılıqla günbəgün həyata keçiriləcək. İrəli, yoldaşlar! Yaşasın dəyirman! Yaşasın Heyvanıstan!!

Qış çox sərt keçirdi. Yağış və qarın dalınca güclü küləklər əsdi, sonra isə düz fevrala qədər şaxtalar davam etdi. Dəyirmanın bərpasına başlayan heyvanlar var qüvvələri ilə işləyirdilər. Başa düşürdülər ki, kənardan onların işinə göz qoyanlar var, dəyirmanın tikintisini vaxtında qurtarmasalar, paxıl insanın əlinə sevinmək və toy-bayram eləmək üçün əlavə bəhanə verəcəklər.

İnsanlar isə Snoubollun bu işdə əli olduğuna inanmır, dəyirmanın uçmasını divarların nazikliyi ilə izah edirdilər. Heyvanlar bunun həqiqət olmadığını yaxşı bilirdilər. Lakin hər ehtimala qarşı, bu dəfə divarları əvvəlki kimi on səkkiz düym deyil, üç fut qalınlığında tikməyi qərara almışdılar. Bu isə o demək idi ki, daha çox daş gətirmək lazım olacaq. Karxana uzun müddət ərimiş qar suyu ilə dolduğundan bir iş görmək mümkün olmamışdı. Quru, şaxtalı havalar başlananda vəziyyət bir az düzəldi. Lakin tikinti çox ağır gedirdi, heyvanlar isə gələcəyə əvvəlki kimi ümidli deyildilər. Onlar daim aclıqdan, soyuqdan əziyyət çəkirdilər. Ruhdan düşməyən yalnız Bokserlə Klover idi. Çığırğan yenə də vətənə xidmətin sevinci və əməyin şərəfi haqqında gözəl nitqlər söyləyirdi. Amma heyvanları ruhlandırın Bokserin gücü, bir də onun “Mən daha çox işləyəcəyəm!” süarı idi.

Yanvarda ərzaq çatışmazlığı hiss olunmağa başladı. Heyvanların yem payı xeyli azaldıldı. Doğrudur, kartofun normadan çox veriləcəyi elan edildi. Amma sonra məlum oldu ki, üstü yaxşı basdırılmadığından məhsulun çox hissəsini don vurub. Kartoflar yumşaq və dadsız idi, aralarında tək-tükünü yemək olurdu. Heyvanların dilinə günlərlə saman və çuğundurdan başqa bir şey dəymirdi. Onlar aclıqla üz-üzə qalmışdılar.

Bu faktı mütləq dünyadan gizlətmək lazım idi. Dəyirmanın dağılmasından ruhlanan insanlar Heyvanıstan haqqında yeni yalanlar yayırdılar. Yenə də bütün heyvanların aclıq və xəstəliklərdən qırılması, aralarında dəhşətli qarşিদurma yaranması, heyvanyeyənlik və yeni doğulanların öldürülməsi hallarının artması haqqında şayiələr dolaşırdı. Napoleon Heyvanıstanda ərzaq qıtlığı ilə bağlı yaranmış vəziyyət haqqında əsl həqiqətin üzə çıxacağı təqdirdə bunun necə ağır nəticələr verəcəyini yaxşı başa düşürdü. Ona görə də əks təəssürat yaratmaq üçün cənab Uimperin imkanlarından istifadə etmək qərarına gəlmişdi. Heyvanlar fermaya hər həftə təkrarlanan səfərləri zamanı onunla çox nadir hallarda ünsiyyətdə olurdular. İndi isə əvvəlcədən seçilmiş bir neçə heyvana, ələlxüsus da qoyunlara mister Uimperin eşidə biləcəyi şəkildə ərzaq bolluğu haqqında danışmaq tapşırılmışdı. Bundan əlavə, Napoleon anbardakı boş çəlləkləri qumla doldurmağı, üstünü isə fermada qalan taxıl və unla örtməyi tapşırırmışdı. Münasib bir bəhanə ilə mister Uimper anbara aparılmış, taxıl və un dolu çəlləklərə baxmasına imkan yaradılmışdı. O da, təbii ki, dərhal tora düşmüş, bütün dünyaya Heyvanıstanda heç bir ərzaq qıtlığının olmaması haqqında məlumatlar yaymışdı.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, yanvarın sonunda haradan olursa olsun, toxumluq dən tapmaq zərurəti yarandı. Həmin günlər Napoleon heyvanların arasına nadir hallarda çıxırdı. Bütün vaxtını hər qapısında heybətli bir köpəyin dayandığı malikanə binasında keçirirdi. Napoleonun dörd bir tərəfini tutan və yaxın gəlmək istəyən hər kəsin üstünə dişlərini qıcayan altı köpəyin müşayiəti ilə həyətə çıxması isə bütöv bir mərasimə çevrilirdi. İndi o, çox vaxt bazar günləri də gözə görünür, əmrilərini isə ayrı-ayrı donuzlar, ən çox da Çığırğan vasitəsilə çatdırırdı.

Bir bazar günü Çığırğan yenicə anbara girib yerlərini rahatlayan toyuqlara bundan sonra yumurtalarını təhvil verməyi tapşırdı. Napoleon hər həftə bazara dörd yüz yumurta göndərmək barədə Uimper vasitəsilə müqavilə bağlamışdı. Əldə olunan vəsait yayda vəziyyət yaxşılaşana qədər fermanın taxıl və unla təchizinə yönəldiləcəkdi.

Toyuqlar bu xəbəri eşidəndə bərk çığır-bağır saldılar. Əslində, əvvəlcədən də onlara belə bir fədakarlığın zəruriliyi izah olunmuşdu. Lakin inanmamışdılar. Çünki artıq kürt yatmağa hazırlaşdılar. Belə vaxtda yumurtalarının əllərindən alınması qatillik idi. Consun qovulmasından sonra ilk dəfə idi ki, fermada üsyanabənzər bir hadisə başlanmışdı. Üç cavan beçənin rəhbərlik etdiyi toyuqlar Napoleonun istəyinə qarşı çıxmağa cəhd göstərdilər. Etiraz forması kimi toyuqların hində deyil, çardaqdakı çatıların üstündə yumurtlamaları qərara alındı. Yuxarıdan düşən yumurtalar döşəməyə dəyib parçalanırdı. Napoleon tez və amansız şəkildə önləyici tədbirlər gördü. O, toyuqların yem payının kəsilməsini əmr etdi, onlara hətta bir buğda dənəsi verənlərin də dərhal edam olunacaqlarını bildirdi. Əmrin icrasına nəzarət köpəklərə tapşırıldı. Toyuqlar beş gün müqavimət göstərdilər. Sonda təslim olub hinlərinə, fallarının üstünə qayıtdılar. Bu müddətdə doqquz toyuq həlak oldu. Onların cəsədləri bağda dəfn olundu və xaricə brusellyoz xəstəliyindən ölmələri haqqında məlumat yayıldı. Mister Uimperin hadisədən yerli-dibli xəbəri olmadı. Artıq yumurtalar səliqə ilə toplanır və həftədə bir dəfə baqqalın furqonlu arabası ilə fermadan bazara daşınırdı.

Bütün bu müddət ərzində Snoubollu görünməmişdi. Onun qonşu fermalardan birində – ya Foksvudda, ya da Pinçfilddə gizlənməsi ilə bağlı şayiələr dolaşırdı. O dövrdə Napoleon əvvəlki illərlə müqayisədə qonşuluq münasibətlərini nisbətən yaxşılaşdırma bilmişdi. Bu da on il əvvəl fermadakı cökə meşəliyi qırılan zaman səliqə ilə kəsilib bir tərəfə qalaqlanmış əla ağac materialı sayəsində mümkün olmuşdu. Tələbat vardı və mister Uimper Napoleona onları satmağı məsləhət görmüşdü. Həm mister Pilkington, həm də mister Frederik bu materialı məmnuniyyətlə almağa hazır idilər. Lakin Napoleon onların ikisi arasında tərəddüd edir, hələlik qəti bir qərar qəbul edə bilmirdi. Maraqlıdır

ki, Napoleon mister Frederiklə razılığa gəlmək istəyəndə Snoubollun Foksvudda gizləndiyi aşkara çıxırdı, mister Pilkinqtonla anlaşmağa meyil göstərəndə isə Snoubollun Pinçfilddə peyda olması xəbəri yayılırdı.

Yazın ilk günlərində gözlənilmədən həyəcanlandırıcı bir fakt aşkarlandı: Snouboll gecələr dəfələrlə gizli şəkildə fermaya gəlirmiş! Heyvanlar bundan elə narahat olmuşdular ki, daha tövlələrində rahat yata bilmirdilər. Danışdırdılar ki, Snouboll gecənin qaranlığında ferma ərazisinə girir, oğurluq və ziyankarlıqla məşğul olur. O, taxıl oğurlayır, südlə dolu vedrələri vurub aşırır, yumurtaları sındırır, əkinləri tapdalayır, meyvə ağaclarının qabığını gəmirirdi. İndi Heyvanıstanda hansı iş düz getməsə, bütün günahlar Snoubollun üstünə atılırdı. Məsələn, pəncərə şüşəsi sındırılanda, yaxud su borusunun yolu tutulanda dərhal istənilən heyvan əminliklə bunun Snoubollun fermaya gecə səfərlərinin nəticəsi olduğunu deyirdi. Anbarın açarı itəndə bütün ferma tərəddüd etmədən Snoubollun onu oğurlayıb quyuya atdığına inanmışdı. Maraqlıdır ki, açarın kisələrinin birinin altından tapılandan sonra da heç kəs fikrini dəyişməmişdi. İnəklər yekdilliklə Snoubollun gecələr gizlicə tövləyə girib onları sağdığını iddia edirdilər. Həmin qış Heyvanıstana böyük narahatlıq gətirən siçovulların da Snoubolla əlbir hərəkət etdikləri söylənirdi.

Napoleon Snoubollun fəaliyyətinin ətraflı təhqiq olunması haqqında sərəncam verdi. O, köpəklərin müşayiəti ilə həyəətə çıxıb (heyvanlar arada müəyyən məsafə saxlamaqla ardınca gəlirdilər) ferma tikilələrinin hamısını diqqətlə nəzərdən keçirdi. Napoleon addımbaşı dayanır və Snoubollun ləpirlərini tapmaq məqsədi ilə yeri iyləyirdi. Dediynə görə, iyin köməyi ilə iz sahibinin kimliyini müəyyən etmək qabiliyyətinə malik idi. Napoleon həyətin hər küncündə, anbarda, inək damında, toyuq hinində, bostanda torpağı iyləyir və az qala, hər yerdə Snoubollun izini aşkara çıxarırdı. O, cəhəngini torpağa söykəyir, bir neçə dəfə dərinədən nəfəs alır və hər dəfə də dəhşətli səslə bağırırdı: “Yenə Snouboll! O, burada olub. Mən onun iyini uzaqdan hiss edirəm”. Hər dəfə “Snouboll” adı çəkiləndə köpəklər dəhşətli səslə mırıldayır, dişlərini qıcadırdılar.

Heyvanlar səksəkə içərisində idilər. Onlara elə gəlirdi ki, Snouboll gözə görünmədən fermada dolaşan, havanı zəhərləyən və hamını təhlükə qarşısında qoyan şər ruha çevrilib. Bir axşam Çığırğan heyvanları bir yerə topladı və sifətində həyəcanlı ifadəni gizlətmədən ciddi yenilikləri çatdırmaq istədiyini bildirdi.

– Yoldaşlar! – deyə Çığırğan çiyinlərini əsəbiliklə dartıb qışqırdı. – Ən dəhşətli sirrini üstü açılıb. Snouboll bu gün də bizə hücum edib fermanı əlimizdən almaq niyyətindən daşınmayan pinçfildli Frederikə satılıb. Snouboll fermaya yeni hücum başlanan zaman ona bələdçilik etməyi boyun olub. Bundan daha dəhşətli sirlərin də üstü açılıb. İndiyə qədər biz düşünürdük ki, Snoubollun qiyam qaldırmasının əsas səbəbi onun özündən müştəbəhliyi və iddialarıdır. Lakin səhv etmişik, yoldaşlar! Bilirsinizmi əsl səbəb nədir? Hadisələrin lap başlanğıcından Snouboll Consun tərəfində dayanırmış! Bütün bu müddət ərzində o, Consun gizli agentini imiş! Bütün bunlar Snoubollun qaçarkən özü ilə apara bilmədiyi və bizim yalnız indi üzə çıxardığımız sənədlərlə təsdiq olunub. Fikrimcə, bu çox ciddi məsələdir, yoldaşlar! Məgər “Pəyə döyüşü”ndə məğlub və darmadağın olunmağımız üçün onun necə canfəşanlıq etdiyini (şükür ki, qara niyyətinə çatmadı!) gözümlə görməmişdik?

368

Heyvanlar yerlərində donub-qaldılar. Bu, Snoubollun dəyirmanı dağıtmasından da dəhşətli yaramazlıq idi. Heyvanların eşitdikləri xəbəri həzm etmələri üçün bir neçə dəqiqə vaxt lazım oldu. Qəribədir, hamısı “Pəyə döyüşü”ndə Snoubollun savaşa necə rəhbərlik etdiyini, necə hücumu atıldığını, hətta Consun açdığı atəş nəticəsində belindən yaralanandan sonra da geri çəkilmədiyini xatırlayır, yaxud xatırladıqlarını düşünürdülər. Bütün bunlardan sonra Snoubollun necə Consun tərəfində olması ilk anda heyvanların heç birinə çatmadı. Hətta çox nadir hallarda sual verən Bokser də təəccüblənmişdi. O, qabaq ayaqlarını qatlayıb uzandı, gözlərini yumdu və böyük çətinliklə fikirlərini sahmana salmağa çalışdı. Nəhayət, dilləndi:

– Mən buna inanmıram. Snouboll “Pəyə döyüşü”ndə hamıdan cəsarətlə vuruşurdu. Gözlərimlə görmüşəm. Bəyəm biz döyüşdən dərhal sonra ona “Birincidərəcəli qəhrəman heyvan” ordeni vermədik?

– Bu, bizim səhvimiz idi, yoldaşlar! İndi isə dəqiq bilirik və bütün bunlar aşkara çıxardığımız məxfi sənədlərdə də öz əksini tapıb. Əslində, Snouboll o zaman bizi tələyə salmaq məqsədi güdürmüş.

– Axı o yaralanmışdı! – Bokser sakitləşmək bilmirdi. – Hamımız yarasından necə qan axdığını gözümüzlə görmüşdük.

– Bu, əvvəlcədən qurulmuş oyunun bir hissəsi idi! – deyə Çığırğan qışqırdı. – Consun gülləsi onun belini yüngülcə cızmışdı. Əgər oxumağı bacarırsınızsa, özünün bu barədə nə yazdığını sizə göstərə bilərəm. Plana görə, hadisələrin ən gərgin anında Snouboll geri çəkilmək əmri verməli və meydanı düşməyə buraxmalı idi. Snouboll niyyətini həyata keçirməyə çox yaxın idi. Yoldaşlar, indi deyə bilərəm ki, əgər qəhrəman Rəhbərimiz Napoleon olmasaydı, o, öz çirkin məqsədlərinə çata bilərdi! Consun adamlar həyətə soxularkən Snoubollun qəfildən geri qaçmasını, heyvanları da arxasınca aparmasını xatırlamırsınız? Məgər yadınızda deyil ki, hamının vəhimi içərisində olduğu, hər şeyin, az qala, itirildiyi həmin dəqiqələrdə yoldaş Napoleon “İnsanlığa ölüm!” çığıraraq necə irəli atıldı və dişlərini mister Consun baldırına necə keçirdi? Əlbəttə, hamınız bunu çox gözəl xatırlayırsınız, yoldaşlar! – deyə Çığırğan sağa-sola göz gəzdirib sözünü bitirdi.

Çığırğan döyüş səhnəsini görüntülü təsvir edəndən sonra heyvanlara elə gəldi ki, hadisələrin məhz belə olduğunu xatırlayırlar. Ən azı, döyüşün gərgin anında Snoubollun, həqiqətən də, qaçması yadlarına düşdü. Lakin Bokser hələ də inamsız görünürdü.

– Mən Snoubollun lap əvvəlcədən xəyanət yolunu tutduğuna inanmıram, – deyə o, nəhayət, fikirlərini cəmləşdirməyə çalışdı. – Sonrakı hərəkətləri başqa məsələdir. Amma inanıram ki, “Pəyə döyüşü”ndə o, etibarlı yoldaş idi.

– Rəhbərimiz yoldaş Napoleon, – deyə Çığırğan asta, lakin qətiyyətli səslə dilləndi, – qəti şəkildə, bəli, qəti şəkildə yoldaş... nədir o, Snoubollun lap başlanğıcdan Consun agent olduğunu bildirmişdir. Bəli, başlanğıcdan, hələ Üsyan fikri ortada olmamışdan!

– Bu, başqa məsələ! – Bokser razılaşdı. – Əgər yoldaş Napoleon deyibsə, həqiqətdir!

– Bəli, yüzdə-yüz həqiqətdir, yoldaş! – Çığırğanın balaca, qaynaşan gözləri ilə Bokserə çəp-çəp baxması heyvanların diqqətindən yayınmadı. O dönüb getmək istədi, lakin birdən dayandı və əsəbi şəkildə əlavə elədi: – Mən fermanın bütün sakinlərinə xəbərdarlıq edirəm ki, gözlərini və qulaqlarını bacardıqca geniş açsınlar. Çünki Snoubollun maskalanmış əlaltılarının indinin özündə də aramızda gəzib-dolaşdıqlarını düşünmək üçün əlimizdə kifayət qədər əsas var.

Dörd gün sonra Napoleon günorta bütün heyvanların heyətə toplanmalarını əmr etdi. Hamı gələndən sonra mükafatlarının ikisini də döşünə taxmış Napoleon (bir müddət əvvəl o, özünü “Birincidərəcəli qəhrəman heyvan” və “İkincidərəcəli qəhrəman heyvan” ordenləri ilə təltif etmişdi) dəhşətli mırıltıları ilə bütün heyvanların canına qorxu salan doqquz nəhəng köpəyinin əhatəsində malikənədən çıxdı. Qabaqcadan nə isə qorxunc bir hadisənin baş verəcəyini hiss edən ferma sakinləri sakitcə yerlərində dayanmışdılar.

370

Napoleon dayandı, hamını qəzəbli nəzərlərlə süzdü. Sonra hökmlü səsle xortuldadı. Köpəklər göz qırımında irəli atılıb dörd donuzun qulaqlarından yapışdılar. Qorxudan və ağrıdan qışqıran donuzları sürüyüb Napoleonun ayaqları altına atdılar. Onların qulaqlarından qan axırdı. Köpəklər bu qanı yaladılar və elə bil, bir anda ağılları başlarından çıxdı. Hamının təəccüb dolu baxışları altında üç köpək eyni amansızlıqla Bokserin üstünə atıldı. Bokser bunu görüb üzərinə gələn köpəyə havadaca elə bir güclü təpik ilişdirdi ki, o, zingildəyib yerə sərildi, aman istədi. Digər iki köpək quyruqlarını qısıb qaçdı. Bokser sualedici nəzərlərlə Napoleona baxdı. Deyəsən, ayağının altındakı köpəyin axırına çıxmaq, yoxsa buraxmaqla bağlı onun fikrini bilmək istəyirdi. Napoleonun sifətinin ifadəsi dəyişdi, sərt səsle Bokserə köpəklə işi olmamasını əmr etdi. Bokser ayağını qaldırdı, köpək ağrıdan zingildəyə-zingildəyə kənara süründü.

Ortalığa sakitlik çökdü. Dörd donuz qorxudan əsə-əsə gözləyirdi. Üzlərinin hər cizgisindən özlərini suçlu saydıqları oxunurdu. Napoleon onları cinayətlərini boyunlarına almağa çağırırdı. Məşvərət Şurasının toplantıları ləğv edilər-

kən bu donuzlar etirazlarını bildirmişdilər. Onlar fermadan qovulduğu gündən az sonra Snoubolla əlaqə yaratdıklarını, dəyirmanın dağıdılmasında ona kömək etdiklərini, Heyvanistanın mister Frederikin əlinə keçməsi üçün gizli ittifaqa girdiklərini boyunlarına aldılar. Sonra Snoubollun uzun illər boyu mister Consun məxfi agentı olması haqqında özünün məlumat verdiyini sözlərinə əlavə etdilər. Onlar etiraflarını bitirən kimi köpəklər üstlərinə atılıb dördünün də boğazını gəmindilər. Napoleon qorxunc səslə heyvanların içərisində yenə də günahlarını etiraf etmək istəyənlərin olub-olmaması ilə maraqlandı.

Bir müddət əvvəl toyuqların yumurta ilə bağlı narazılıqlarına rəhbərlik etmiş üç beçə qabağa çıxıb Snoubollu yuxuda gördüklerini və Napoleonun əmrlərinə tabe olmaq haqqında göstəriş aldıklarını bildirdi. Köpəklər onları da bir göz qırpımında parça-parça etdilər. Sonra bir qaz yanını basa-basa ortaya çıxıb keçən il məhsul yığımı zamanı altı buğda dənəsi gizlətdiyini və gecə xəlvətcə yediyini etiraf etdi. Qoyunlardan biri Snoubollun təkidi ilə gölə işədiyini, ikisi isə Napoleonun ən sədaqətli pərəstişkarlarından sayılan və astma xəstəliyindən əziyyət çəkən qoca qoçu uzun müddət tüstülənən tonqalın ətrafında dövrə vurmağa məcbur etməklə ölüm həddinə çatdırdığını boynuna aldı. Onların da aqibəti əvvəlki günahkarlarınkı kimi oldu – hamısı köpəklərin pəncəsində can verdi. Napoleonun ayaqları yanında cəsədlərdən təpə yaranana və Consun qovulmasından sonra hamının yadından çıxmış kəsif qoxulu qan iyi havanı ağırlaşdırana qədər günahların etiraf olunması və cəzalandırma mərasimi davam etdi.

Hər şey bitəndən sonra donuzlardan və köpəklərdən başqa hamı meydanı tərk etdi. Heyvanlar sarsılmış və alçaldılmışdı. Bilmirdilər ki, nədən daha çox sarsılıblar: bəzi həmcinslərinin xəyanət yolu tutub Snoubolla əlaqə yaratmasından, yoxsa şahidi olduqları amansız mühakimədən? Qədim vaxtlarda da belə dəhşət dolu qanlı səhnələr olduğunu eşitmişdilər. Buna baxmayaraq, indiki hadisə heyvanlara daha ağır, sarsıdıcı təsir bağışlamışdı. Çünki hər şey öz aralarında baş verirdi. Cons fermadan gedəndən bu günə qədər bir heyvan başqa heyvana əl qaldırmamışdı. Hətta bir siçovul da öldürülməmişdi. Heyvanlar yarımçıq

dəyirmanın yanına – təpəliyə qalxdılar. Sanki, bir-birinin nəfəsini duymaq, istiliyini hiss etmək istəyirləmiş kimi, yan-yanaya uzandılar. Klover, Müriəl, Bencamin, inəklər, qoyunlar, bir dəstə qaz, toyuqlar – hamısı bir yerdə idi. Təkcə pişik gözə dəymirdi. O, Napoleon heyvanlara meydana toplaşmaq əmri verməmişdən aradan çıxmışdı. Bir müddət heç kəs danışmadı. Təkcə Bokser ayaq üstə dayanmışdı. O var-gəl edir, uzun və qara quyruğunu sağa-sola yellədir, arabir təəccüb dolu kişnətilərlə sükutu pozurdu.

– Heç nə anlamıram, – deyə Bokser birinci sözə başladı. – Fərmamızda belə hadisənin baş verdiyinə inana bilmirəm. Görünür, haradasa səhv etmişik. Fikrimcə, tək çıxış yolu yenə çox işləməkdədir. Mən bundan sonra səhərlər yuxudan bir saat tez oyanacağam.

372

O, arxaya çevrilib ağır addımlarla karxanaya tərəf getdi. Bayaقدan bəri gözəlti elədiyi iki ağır daşı qaranlıq düşməmiş dəyirmanı çatdırmaq üçün yamacboyu sürüməyə başladı.

Heyvanlar Kloverin başına toplaşmışdılar. Uzandıqları yerdən dörd bir tərəfə gözəl mənzərə açılırdı. Böyük yola qədər uzanan geniş otluqlar, taxıl zəmiləri, pöhrəliklər, nohur, sıx və yamyaşıl xəsillə örtülmüş faraş taxıl zəmiləri, fermanın qırmızı damı və bacadan qalxan göyümsov tüstü – bir sözlə, bütün Heyvanıstan gözləri önündə idi. Aydın, sakit yaz axşamıydı. Çəmənlilər və sarmaşılıq hasarlar batmaqda olan günəşin qızılı şəfaqləri ilə işıqlanmışdı. Heyvanlar xəfif bir kədər və heyrət içində hər qarışı özlərinin olan bu fermanın əvvəllər onlara heç vaxt indiki kimi doğma və əziz görünmədiyini anladılar. Klover tərədən üzəşığı baxanda gözləri yaşla dolmuşdu. Əgər fikirlərini məharətlə sözə çevirə bilsəydi, yəqin, uzun illər bundan əvvəl insan nəslinin hakimiyyətini devirmək üçün mübarizəyə başlayanda qarşılıqları qoyduqları məqsədin belə olmadığını deyərdi. Qoca Mayor onları ilk dəfə üsyanə səsləyən gecə gözləri önündə gələcəklə bağlı az əvvəl şahidi olduqları qorxu və qətl səhnələri qətiyyənlə canlandırmışdı. Klover hamısının can atdığı gələcəyi aclıqdan və döyülməkdən həmişəlik xilas olmuş bərabərhüquqlu heyvanların cəmiyyəti kimi təsəvvür edirdi. Həmin cəmiyyətdə hər kəs bacarıq və qabiliyyətinə görə çalışmalı idi. Mayor

tarixi nitqini söyləyən gecə o özü analarını itirmiş ördək balalarını ayaqları arasında saxlayıb qoruduğu kimi, bütün güclülər zəiflərə yardım əli uzatmalı idilər. Bunun əvəzində isə səbəbini anlamadığı halda elə bir şəraitə gəlib düşmüşdürlər ki, heç kəs fikirləşdiyini dilinə gətirə bilmirdi. Dişləri qana batmış köpəklər meydan sulayırdı. Sarsıdıcı cına-yətlərini özləri boyunlarına alan yoldaşlarının işgəncə ilə öldürülmələrinə tamaşa etməli olurdular. Klover heç vaxt üsyana qalxmaq, müqavimət göstərmək fikrində olmamışdı. Onu bilirdi ki, baş verən bütün bu dəhşətli hadisələrə baxmayaraq, yenə də Consun zamanındakından yaxşı yaşayırlar. Odur ki nə olursa olsun, insanların geri qayıtmasına yol verilməməlidir. Bundan sonra nə olsa da, o, sədaqətini qorumalı, çox işləməli, verilən bütün tapşırıqları dəqiq yerinə yetirməli, Napoleonun liderliyini sözsüz qəbul etməlidir. Ancaq hələ də həyat onun və başqa heyvanların arzuladıqları, uğrunda çarpışdıqları kimi deyildi. Onlar dəyirmanı belə bir gün üçün tikmirdilər. Sinələrini Consun gülləsinin qabağına belə bir həyat üçün sipər etməmişdilər. Fikirlərini ifadə etməyə söz tapmayan Kloverin demək istədikləri bu idi. Söz tapa bilmədiyindən o, içini dolduran hissələri soydaşlarına ayrı cür çatdırmaq qərarına gəldi və uca səslə “İngiltərə heyvanları” mahnısını oxumağa başladı. Ətrafdakı heyvanlar da səsinə səs verdilər. Mahnını melodiyasına uyğun şəkildə, lakin asta və kədərli səslə oxuyurdular. Əvvəllər heç vaxt belə oxumamışdılar.

Üçüncü dəfəni başa vururdular ki, Çığırğan iki köpəyin müşayiəti ilə onlara yaxınlaşdı, dırnağı ilə işarə edərək çox vacib xəbər çatdıracağını bildirdi. Sonra isə yoldaş Napoleonun xüsusi sərəncamı ilə bu gündən etibarən “İngiltərə heyvanları” mahnısının ləğv olunduğunu elan etdi. Təbii ki, ləğv olunmuş mahnının oxunması da yasaq edilirdi.

Heyvanlar heyrətlənmişdilər.

– Nəyə görə? – deyə Müriəl, az qala, qışqırdı.

– Daha belə şeylərə ehtiyac yoxdur, yoldaşlar, – Çığırğan sərt səslə cavab verdi. – “İngiltərə heyvanları” Üsyan dövrünün mahnısı idi. Üsyan çoxdan başa çatıb. Bu gün xainlərin cəzalandırılması ilə son nöqtəni qoyduq. Daxili və xarici düşmənlər məğlub edilib. “İngiltərə heyvanları”nda biz gələcəkdə qurmaq istədiyimiz gözəl cəmiyyətlə bağlı

arzularımızı ifadə etmişdik. Belə cəmiyyət artıq bərqərar olub. Deməli, bu mahnı da köhnəlib və daha ona ehtiyac qalmayıb.

Bərk qorxsalar da, bəzi heyvanlar etirazlarını bildirmək istədilər. Lakin elə bu anda qoyunlar həmişəki adətləri üzrə: “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!” – deyər mələşməyə başladılar. Mələşmə bir neçə dəqiqə çəkdi və bununla da mübahisələrə son qoyuldu.

O gündən “İngiltərə heyvanları” mahnısını eşidən olmadı. Əvəzində şair Minimus yeni himn yaratdı. Himn belə başlayırdı:

Heyvanıstan, Heyvanıstan, Heyvanıstan,
Heç vaxt sənə bata bilməz xain insan!!

374

İndi hər bazar günü bayraq qaldırılanda heyvanlar bu himni oxuyurdular. Lakin himnin nə sözləri, nə də melodiyası onlara “İngiltərə heyvanları” qədər ləzzət eləməirdi.

VIII fəsil

Aradan bir neçə gün keçəndən və amansız mühakimələrin xofu nisbətən səngiyəndən sonra heyvanlardan hansısa Altıncı Prinsipi xatırladı, yaxud xatırladığını düşündü. Altıncı Prinsipdə “Bir heyvan başqa heyvanı öldürə bilməz!” – deyilirdi. Heç kəs donuzların və köpəklərin yanında bərkdən danışmağa cəsarət etməsə də, ferma sakinləri gözləri önündə törədilən dəhşətli qətlərin bu Prinsiplə uzlaşmadığını başa düşürdülər. Klover Bencaminəndən Altıncı Prinsipi oxumağı xahiş etdi. Bencamin, həmişəki adəti üzrə, belə işlərə qarışmadığını deyib boyun qaçırdığından bu dəfə Müriyə üz tutmalı oldu. Müriyə bərkdən oxudu: “Bir heyvan başqa heyvanı SƏBƏBSİZ öldürə bilməz”. Nədən-sə, bu “səbəbsiz” kəlməsi mətni əzbər bilənlərin hamısının yadından çıxmışdı. Ancaq indi hər şeyi xatırladılar. Bildilər ki, Prinsip təhrif olunmayıb. Snoubolla ittifaq yaradan xainlərin öldürülməsi üçün kifayət qədər səbəb vardır.

İlboyu heyvanlar köhnə vaxtdakından da çox işləməli oldular. Bir tərəfdən divarları əvvəlkindən ikiqat qalın olmaq şərtilə dəyirmanı tikib vaxtında təhvil vermək, o biri tərəfdən

isə fermadakı gündəlik işləri yerinə yetirmək çox çətin idi. Bəzən heyvanlara elə gəlirdi ki, iş günü Consun zamanında olduğundan uzun, yeməkləri isə pisdirdi. Lakin bazar günləri səhərlər haça dırnaqları arasında bürmələnməmiş uzun kağız tutan Çığırğan onlara əvvəlki dövrlə müqayisədə bütün növlər üzrə məhsul istehsalının 200, 300, bəzən hətta 500 faiz artması haqqında rəqəmlərin əks olunduğu sənədləri oxuyurdu. Heyvanların bu rəqəmlərə inanmamağa əsası yox idi. Həm də ələxüsus ona görə ki, Üsyandan əvvəlki dövrün həyat şəraiti hamının yaddaşından silinmişdi. Bununla belə, bəzi günlərdə heyvanlar tezliklə rəqəmlərin azalacağına, yemin isə çoxalacağına ümid edirdilər.

İndi bütün tapşırıqlar Çığırğanın, yaxud da digər donuzlardan birinin vasitəsilə verilir. Napoleon heyvanlar arasında iki həftədə bir dəfədən çox görünmürdü. Həyatə çıxanda isə onu yalnız köpəklərdən ibarət məyyəti deyil, həm də dəstənin qabağında gedən və hər dəfə Napoleon danışmamışdan qabaq var səsi ilə: “Quq-qulu-qu!” – deyə banlayan iri, qara xoruz müşayiət edirdi. Artıq Napoleonun ferma binasında hamıdan ayrı iqamətgahının olduğunu danışmışdılar. İki köpəyin ayıq-sayıq nəzarəti altında “Kroun Derbi” firmasının qab-qacaq dəstində gətirilən yeməyini tək yeyirdi. Bu qablar əvvəllər Consun qonaq otağında servantda saxlanırdı. Başqa bir yenilik isə yaylım atəşi ilə bağlı idi. Artıq ənənəvi ildönümləri ilə yanaşı, Napoleonun ad günündə də atəşfəşanlıq keçirilirdi.

Daha onu, sadəcə, “Napoleon” deyə çağırmaq olmazdı. Rəsmi titulla müraciət etmək, “Rəhbərimiz yoldaş Napoleon” demək tələb olunurdu. Donuzlar bu ada “Bütün dünya heyvanlarının atası”, “İnsanlığın qənimi”, “Qoyunların himayədarı”, “Ördəklərin müdafiəçisi” və bu kimi titulların da əlavə olunmasını təklif edirdilər. Çığırğan dəyirmi yanaqlarından göz yaşları süzülə-süzülə Napoleonun müdrikliyindən və ürəyinin böyüklüyündən, bütün heyvanlara, ilk növbədə isə insanların əsarəti altındakı fermalarda cəhələt içərisində, zəlif və kölə vəziyyətdə yaşayanlara bəslədiyi dərin məhəbbətdən danışdı. Hər bir uğur, taleyin hər bir töhfəsi üçün Napoleona minnətdar olmaq adət halını almışdı. Məsələn, bir toyuq başqa toyuğa deyirdi: “Böyük Rəhbərimiz yoldaş Napoleonun qayğısı sayəsində

beş gündə altı yumurta yumurtlamışam”. Yaxud göldən su içməyə gələn bir inəyin başqa inəyə dediyi bu sözləri eşitmək olurdu: “Yoldaş Napoleonun rəhbərliyi altında sularımız necə dadlı olub!” Heyvanların ümumi minnətdarlıq hissi şair Minimusun “Yoldaş Napoleon” şerində dərin ifadəsini tapmışdı:

376

Məzlumların atası,
Xoşbəxtliyin memarı,
Çirkablar hökmdarı!
Qəlbim nəşəylə dolur
Sənin parlaq günəştək
Yolumuza nur saçan
Qürur və hökm dolu
Gözlərinə baxanda,
Yaşa, yoldaş Napoleon!

Övladınçün həyatda
Hər şeyi təmin etdin
Öz dəmir iradənlə.
İndi dolu qarnımız,
Altımıza sərməyə
Quru samanımız var!
Sayəndə tövləmizdə
Rahatca uyuyuruq,
Yaşa, yoldaş Napoleon!

İstər balaca olaq,
İstərsə yaşa dolaq,
Hər zaman vəzifəmiz
Sənə sədaqət yolu
Tutmaq olacaq, inan!
Bu azad fermamızda
Gözün açan hər heyvan
Söyləyəcək ürəklə:
– Yaşa, yoldaş Napoleon!

Napoleon şeri bəyənmiş və iri hərflərlə Yeddi Prinsiplə üzbəüz anbarın qarşı divarına həkk olunmasını əmr etmişdi. Mətnin yuxarı tərəfində Napoleonun profildən işlənmiş portreti asılmışdı. Portreti ağ rənglə Çığırğan özü çəkmişdi.

Bu arada Napoleon mister Uimperin vasitəçiliyi ilə həm Frederiklə, həm də Pilkinqtonla mürəkkəb danışıqlar aparırdı. Ağac materialı hələ satılmamışdı. Onu Frederik almaq istəyirdi. Lakin münasib qiymət təklif etmirdi. Həmin ərəfədə Frederikin öz adamları ilə birlikdə Heyvanıstan üzərinə hücum hazırladığı və tikintisinə paxıllıq etdiyi dəyirmanı uçurmaq istədiyi barədə şayiələr yeniləndi. Snoubollun Pinçfild fermasında gizlənməsi aşkara çıxdı. Yayın ortasında üç toyuğun könüllü şəkildə Napoleonun yanına gələrək Snoubollun onları Heyvanıstan liderini öldürmək məqsədi ilə sui-qəsdə cəlb etməsini boyunlarına alması heyvanları daha da həyəcanlandırdı. Sui-qəsdçi toyuqlar dərhal edam olundu. Napoleonun təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ciddi tədbirlər görüldü. Gecələr onun yataq otağını hərəsi bir küncdə dayanan dörd köpək qoruyurdu. Pinki adlı gənc donuz isə zəhərləmə təhlükəsinin qarşısını almaq üçün masaya qoyulmamışdan əvvəl bütün yeməkləri dadmalı idi.

Təxminən, bu dövrdə Napoleonun ağac materialını mister Pilkinqtona satmaq qərarına gəldiyi məlum oldu. Bundan başqa, o, Heyvanıstanla Foksvud arasında bir sıra məhsulların mübadiləsi ilə bağlı mühüm saziş imzalamaq haqqında düşünürdü. Yalnız Uimper vasitəsilə əlaqə saxlamalarına baxmayaraq, Napoleonla Pilkinqton arasındakı münasibətlər, demək olar ki, dostluq səviyyəsinə yüksəlmişdi. İnsan nəsindən olduğuna görə heyvanlar Pilkinqtona inanmırdılar. Lakin bununla belə, onu həm qorxdular, həm də nifrət etdikləri Frederikdən daha üstün tuturdular. Yayın sonu yaxınlaşdığına, o biri tərəfdən isə dəyirman tikintisi yekunlaşdığına görə Heyvanıstana gözlənilən xəyanətkar hücum haqqındakı şayiələr də get-gedə artırdı. Danışdırdılar ki, mister Frederik fermaya hücum məqsədi ilə tufənglə silahlanmış iyirmi adam tutub, yerli polisə hakimləri rüşvətlə ələ alıb və əgər Heyvanıstanla bağlı vəsiqələri ələ keçirsə, heç bir sorğu-suala tutulmayacaq. Bu da azmış kimi, Frederikin öz heyvanları ilə amansız rəftarı haqqında Pinçfilddən dalbadal dəhşətli xəbərlər gəlirdi. Deyirdilər ki, o, qoca yabını ölənə qədər döyüb, inəkləri ac saxlayıb, itini diri-diri sobada yandırıb. Axşamlar isə ayaqlarına ülgüc bağladığı xoruzları

döyüşdürərək onların bir-birini al-qana qərq etmələrindən ləzzət alır. Həmcinslərinin başına açılan oyunları eşidən heyvanların damarlarındakı qan intiqam eşqi ilə qaynayırdı. Bəzən qüvvə toplayıb Pinçfildə hücumu keçmək, insanları qovub əsarətdəki bacı-qardaşları azad etmək çağırışları eşidilirdi. Lakin hər dəfə Çığırğan onlara vaxtı çatmamış hərəkətlərdən çəkinməyi, bütün məsələlərdə yoldaş Napoleonun strategiyasına arxalanmağı məsləhət görürdü.

378

Frederikə qarşı çevrilmiş əhvali-ruhiyyə isə güclən-məkdə idi. Bir bazar günü səhər Napoleon gözlənilmədən anbarda peyda oldu, ağac materialının Frederikə satılması haqqında heç vaxt danışmaq aparmadığını elan etdi. Belə bir dəyüslə işbirliyinə girməyi öz şərəf və ləyaqətinə sığış-dırmadığını bildirdi. Üsyanla bağlı həqiqətləri yaymaq üçün hələ də xaricə göndərilən göyərçinlərə Foksvud üzərindən uçmaq qadağan edildi. Eyni zamanda köhnə “İnsanlığa ölüm!” şüarının “Frederikə ölüm!” şüarı ilə əvəz olunması qərara alındı. Yayın sonunda Snoubollun daha bir xəyanətinin üstü açıldı. Onun fermaya gizli gecə səfərlərinin birində toxumluq taxıla ala q otları tumu qarışdırdığı aşkara çıxarıldı. Bu işdə Snoubolla yardım etmiş erkək qaz Çığırğanın qarşısında günahlarını boynuna aldı. Cəzalandırılmasını gözləmədən dərhal da zəhərli xanımotu yeyərək intihar etdi. Heyvanlar Snoubollun heç zaman “Birincidərəcəli qəhrəman heyvan” ordeni ilə təltif edilmədiyini də öyrəndilər (lakin bir çoxları buna inanmışdılar). Bu, sadəcə, “Pəyə döyüşü”ndən bir müddət sonra onun özünün yaydığı növbəti uydurma imiş. O nəinki təltif edilmiş, əksinə, həlledici döyüşdəki qorxaqlığına görə sərt ittihamlarla üzləşibmiş. Doğrudur, yenə də bəzi heyvanlar bu xəbəri eşidərkən bir az tutulan kimi oldu. Lakin Çığırğan belələrinin yaddaşlarının korlandığına çox tezliklə inandıra bildi.

Payızda böyük, ağır zəhmət sayəsində biçin uğurla başa çatdırıldı. Təxminən, eyni vaxtda dəyirmanın tikintisi də tamamlandı. Doğrudur, hələ avadanlıq quraşdırılmamışdı. Uimper onların alınması üçün danışıqlar aparırdı. Amma tikinti işləri qurtarmışdı. Bütün çətinliklərə, təcrübənin azlığına, alətlərin ibtidailiyinə, Snoubollun məkrli xəyanətlərinə baxmayaraq, dəyirman düz müəyyən olunan gündə

istifadəyə verilmişdi. Yorğun, lakin məmnun və qürurlu heyvanlar öz şah əsərlərinin ətrafında yorulmadan dövrə vururdular. İndiki tikili gözlərinə birincidən də gözəl görünürdü. Üstəlik, divarlar əvvəlkindən iki dəfə qalın idi. Onlara partlayıcı maddədən başqa heç nəyin gücü çatmazdı. Heyvanlar burada necə can qoyduqlarını, hansı çətinliklərin öhdəsindən gəldiklərini düşünür, tezliklə pərlərin fırlanacağını, naqillərlə elektrik cərəyanı axacağını və bütün bunların sayəsində həyatın tamam dəyişəcəyini göz önünə gətirir, yorğunluqlarını unudaraq zəfər sədaları ilə dəyirmanın dörd bir tərəfinə dolanırdılar. Köpəklərin və xoruzun müşayiəti ilə Napoleon da işlə tanış olmağa gəldi. O, böyük nailiyyət münasibətilə heyvanları təbrik etdi və tikilinin “Napoleon adına dəyirman” adlandırılacağını bildirdi.

İki gündən sonra hamı anbardakı xüsusi iclasa dəvət olundu. Napoleon ağac materialının Frederikə satıldığını elan edəndə heyvanların çoxu heyrdəndən özlərini itirdi. Sabah Frederikin arabalarının gəlib yükü aparacağı bildirildi. Bütün bunlar Napoleonun üzdə Pilkinqtonla dostluq münasibətləri saxladığı müddət ərzində arxada Frederiklə gizli razılışma əldə etdiyini göstərirdi.

Foksvudla bütün əlaqələr kəsildi. Pilkinqtona təhqirəmiz məktub göndərildi. Göyərçinlərə bundan sonra Pinçfild üzərindən uçmamaq və “Frederikə ölüm!” şüarını “Pilkinqtona ölüm!” şüarı ilə əvəz etmək tapşırıldı. Eyni zamanda Napoleon heyvanları inandırdı ki, guya, Frederikin təhriki ilə Heyvanıstan üzərinə yürüş haqqındakı şayiələr tamamilə əsassızdır, onun öz fermasındakı heyvanları incitməsi ilə bağlı əhvalatlar isə həddindən artıq şişirdilmişdir. Bu şayiələri Snoubolla əlaltılarının yaydıqları daha ağılabatandır. Digər tərəfdən, Snoubollun nəinki Pinçfildə gizlənməsi, ümumiyyətlə, ayağının yerli-dibli həmin ərazilərə dəyməməsi faktı öz dəqiq təsdiqini tapmışdır. Deyildiyinə görə, o, hələ də böyük cah-calal içərisində Foksvudda yaşayır. Bütün bu müddət ərzində dəfələrlə Pilkinqtondan iri məbləğdə maddi yardım almışdır.

Napoleonun bicliyi donuzları vəcdə gətirmişdi. O, üzde özünü Pilkinqtonun dostu kimi göstərərək Frederiki materialın hər kubmetrinin qiymətini on iki funta qaldırmağa məcbur etmişdi. Lakin Çığırğanın da dediyi kimi,

Napoleonun hüdudsuz müdrikliyi onun heç kimə, hətta Frederikə də inanmamasında idi. Frederik material almaq üçün “çek” adlanan hansısa bir kağız parçası ödəmək istəyirmiş. Guya, sonra bu kağızda yazılan məbləğə bankdan pul götürmək mümkündür. Lakin Napoleonun başını belə şeylərlə aldatmaq olmaz! O, Frederikdən pulu beşfuntluq əsginaslarla nağd ödəməyi tələb edib. Həm də pul ağac materialı aparılmamışdan əvvəl ödənməlidir. Frederik artıq bu tələbi yerinə yetirib. Onun verdiyi pul dəyirmanına avadanlıq almaq üçün kifayət edir.

Bu arada satlıq mal fermadan ildırım sürəti ilə yoxa çıxdı. Materiallar daşınıb qurtaran gün Frederikdən alınan əsginaslara tamaşa etmək məqsədi ilə anbarda heyvanların yeni ümumi toplantısı çağırıldı. İki ordenini də yaxasına taxan Napoleon sifətində özündənrazi bir təbəssümlə anbarın baş tərəfindəki hündür yerdə, saman doldurulmuş döşəyin üstündə oturmuşdu. Qarşısında fermanın mətbəxindən götürülmüş çini boşqabda səliqə ilə çinlənmiş əsginaslar vardı. Heyvanlar sıra ilə boşqabın qabağından keçir və diqqətlə pullara baxırdılar. Bokser özünü saxlaya bilməyib burnunu boşqaba uzatdı. Onun nəfəsindən əsginaslar xışıltı ilə tərpəndi.

Üç gün sonra dəhşətli səs-küy qopdu. Rəngi ağarmış Uimper velosipeddə sürətlə həyəətə daxil olub başalovlu ferma binasına qaçdı. Bir an keçməmiş Napoleonun iqamətgahından bağırtı eşidildi. Hadisə haqqında xəbər fermanın altını üstünə çevirdi. Sən demə, əsginaslar saxta imiş. Belə çıxırdı ki, Frederik materiala müftə yiyələnib!

Napoleon dərhal heyvanları topladı və qorxunc səsi ilə Frederikə ölüm hökmü çıxardığını elan etdi. Ələ keçən kimi bu yaramazın diri-diri qazanda qaynadılacağını bildirdi. Belə xəyanətdən sonra ən pis hadisələrin də mümkün olması barəsində xəbərdarlıq etdi. Frederiklə adamları çoxdan gözlənilən hücumlarını hər an həyata keçirə bilərdilər. Dərhal fermanın giriş-çığışlarında qarovullar yerləşdirildi. Dörd göyərçin xüsusi vasitəçilik missiyası xahişi ilə Foksvuda göndərildi. Məktubda tezliklə Pilkinqtonla xoş münasibətlərin bərpa ediləcəyinə ümid ifadə olundu.

Hücum ertəsi gün başladı. Növbətçi Frederiklə adamlarının artıq beşaylı darvazanın qarşısında olması xəbə-

rini gətirəndə səhər yeməyi yeyilirdi. Heyvanlar düşmənin qarşısına cəsərlə çıxdılar. Lakin bu dəfə “Pəyə döyüşü”ndəki kimi asan qələbə qazanmaq mümkün olmadı. Onları, təxminən, yarısı tufənglə silahlanmış on beşə qədər insan qarşıladı və dərhal da, təxminən, əllyardlıq məsafədən atəş açmağa başladılar. Heyvanlar dəhşətli partıltı səslərinə və güllə vıyılıtlarına tab gətirə bilmirdilər, ona görə də Napoleonla Bokserin ruhlandırıcı çağırışlarına baxmayaraq, tezliklə geri çəkilməli oldular. Üstəlik də, çoxu yaralanmışdı. Nəhayət, qaçıb ferma binasında özlərinə sığınacaq tapdılar və gözlərini divardakı dəlmədeşiklərə yapışdıraraq qorxu içərisində ətrafı seyr etməyə başladılar. Dəyirman da daxil olmaqla bütün otlaq yerləri düşmənin əlinə keçmişdi. Bu dəqiqələrdə hətta Napoleon da özünü itirmişdi. O, səssizcə bir küncdən o biri küncə addımlayır, yuxarı dikəlmiş irtməyi əsəbiliklə titrəyirdi. Kədər dolu baxışlar Foksvuda zillənmişdi. Əgər Pilkinqtonla adamları köməyə gəlsəydilər, bugünkü günü qələbə ilə başa vurmaq olardı. Elə bu vaxt dünən Pilkinqtonun fermasına göndərilən dörd göyərçin geri qayıtdı. Onlardan biri dimdiyində Pilkinqtondan məktub gətirmişdi. Kağız parçasının üzərində etinasızcasına “Sizə bu da azdır!” sözləri qaralanmışdı.

Frederiklə adamları artıq dəyirmanı çatmışdılar. Heyvanlar qorxu içərisində onlara baxırdılar. Ətrafa ümitsiz pıçılıtlar yayılırdı. İnsanlardan ikisi haradansa ling və çəkcik gətirib dəyirmanın divarını lap bünövrəyə yaxın səmtdən uçurmağa başladı.

– Faydası yoxdur! – deyə Napoleon qışqırdı. – Biz elə divar tikməmişik ki, onu linglə vurub-dağıtmaq mümkün olsun. Bir həftəyə də uçura bilməzlər. Cəsərlə olun, yoldaşlar!

Bencamin divarın yanındakı adamları diqqətlə müşahidə edirdi. Bu iki nəfər ling və çəkiclə dəyirmanın bünövrəsində oyuq açırdılar. Bencamin ümitsizcəsinə başını yellədi.

– Mən elə belə də düşünürdüm! – dedi. – Görürsünüz nə edirlər? İndi oyuğa partlayıcı maddə qoyacaqlar.

Heyvanlar vahimə içərisində gözləyirdilər. Sığınacaqdan çıxmaq qorxulu idi. Bir neçə dəqiqədən sonra dəyirmanın

yanından müxtəlif istiqamətlərə qaçan insanlar göründü. Ardınca qulaqbatırıcı gurultu səsi eşidildi. Göyərçinlər havaya milləndilər. Napoleondan başqa bütün heyvanlar döşəməyə sərələnib üzlerini gizlətdilər. Onlar başlarını qaldıranda az öncə dəyirmanın durduğu yerdə böyük qara tüstü topası vardı. Tədricən külək tüstü dumanını qovub dağıtdı. Dəyirman yoxa çıxmışdı!

Gördükləri mənzərə, sanki, heyvanların cəsəətini özlərinə qaytardı. İnsanların yaramazlıq və rəzilliyi bir an əvvəl hiss etdikləri qorxu və ümitsizlik hissini öz yerini amansız qəzəbə verməsinə səbəb oldu. Hər tərəfdən dəhşətli intiqam çağırışları eşidildi. Heyvanlar heç bir əmr gözləmədən irəli atıldılar, düşmənin üstünə yürüdülər. Həmin anlarda bədənlərinə mismar kimi batan güllələrin ağrısını da hiss etmədilər. Amansız, dəhşətli döyüş başlamışdı. İnsanlar aramsız atəş açırdılar. Heyvanların lap yaxına gəldiyini görəndə isə dəyənlərini və təpiklərini işə salırdılar. Bir inək, üç qaz və iki qoyun öldürüldü. Demək olar ki, hamı yaralanmışdı. Hətta döyüş əməliyyatına arxadan rəhbərlik edən Napoleon da düşmən gülləsindən irtməyinin ucunu itirməli olmuşdu. Amma insanlar da canlarını sağ-salamat qurtara bilməmişdilər. Onlardan üçünün başı Bokserin təpiyi ilə əzilmişdi, birinin qarnı inək buynuzu ilə deşilmişdi, bəzilərinin şalvarları isə Cessi və Blyübelin dişləri ilə parça-parça edilmişdi. Şəxsi mühafizə dəstəsindən olan doqquz köpək Napoleonun tapşırığı əsasında hasarların dibi ilə irəliləyib qəflətən düşmənin arxasında peyda olanda və qəzəbli hürüşlərlə üstlərinə atılarda insanlar lap vahiməyə düşdülər. Onlar mühasirəyə alınmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qaldıqlarını anladılar. Frederikin: "Nə qədər gec deyil, qaçın, canınızı qurtarın!" – bağırtısı insanları hərəkətə gətirdi. Canının hayına qalan qorxaq düşmən döyüş meydanından qaçdı. Heyvanlar onları tarlanın qurtaracağına qədər qovdular, özlərini vaxtında hasarın o biri tərəfinə ata bilməyənlərə sonuncu zərbələri də burada endirdilər.

Heyvanlar qalib gəlmişdilər. Ancaq heydən düşmüşdülər, al-qan içində idilər. Onlar asta addımlarla fermaya döndülər. Həlak olmuş dostlarının ot üzərindəki cəsədlərini görəndə göz yaşlarını saxlaya bilmədilər. Sonra kədərli sükut içərisində bir neçə saat əvvəl dəyirmanın ucaldığı

təpəyə toplaşdılar. Bəli, dəyirman tar-mar edilmişdi, zəhmətlərinin son bəhrəsi də puç olub getmişdi. Hətta bünövrənin də bir hissəsi dağıdılmışdı. Daha keçəndəfəki kimi dəyirmanın bərpası üçün hazır daşlardan istifadə edə bilməyəcəkdilər. Daşlar yoxa çıxmışdı. Dəhşətli partlayış onları qum kimi ovalamış və yüzyardlıq məsafəyə səpələmişdi. Elə bil, dəyirman heç yerli-dibli olmamışdı.

Heyvanlar fermaya qayıdanda nədənsə döyüş zamanı heç yerdə gözə dəyməyən Çığırğan qarşılına çıxdı. O, quyuğunu nəşə ilə oynadırdı, sifəti sevincdən parıldayırdı. Təəccüblənmiş ferma sakinləri malikanə binasının yanında təntənəli yaylım atəşlərinin açıldığını eşitdilər.

– Bu nə atəşfəşanlıqdır? – deyə Bokser soruşdu.

– Qələbəmizi bayram edirik! – Çığırğan cavab verdi.

– Hansı qələbəmizi? – deyə Bokser soruşdu. Onun yalqan içində idi. Nalının birini itirmişdi, dırnağı parçalanmışdı. Sağrısında bir neçə qəlpə qalmışdı.

– Necə hansı qələbəmizi, yoldaş? Məgər düşməni öz ərazilərimizdən – Heyvanistanın müqəddəs torpaqlarından qovub çıxarmamışıq?

– Amma insanlar dəyirmanı dağıdıblar. Biz onu iki ilə tikmişdik!

– Nə olsun? Biz yenisini tikəcəyik. İstəsək, lap on yeni dəyirman tikərik. Yoldaş, siz qələbəmizin əhəmiyyətini qiymətləndirə bilmirsiniz. Üzərində dayandığımız bütün bu əraziləri düşmən ələ keçirmişdi. İndi isə yoldaş Napoleonun müdrik rəhbərliyi sayəsində biz hər yeri son qarışına qədər geri qaytarmışıq.

– Biz yalnız öz ərazilərimizi azad etmişik, – deyə Bokser dilləndi.

– Hər halda, qalib gəlmişik!

Heyvanlar fermanın həyətinə keçdilər. Bədənindəki qəlpələr Bokseri bərk incidirdi. O, dəyirmanın bünövrədən başlayaraq yenidən bərpası ilə bağlı qarşıda çox çətin işlər dayandığını yaxşı başa düşürdü. Fikrində işə haradan, necə başlayacağını götür-qoy edir, həyatında ilk dəfə fikirləşirdi ki, artıq on bir yaşı var, qüvvətli əzələləri bir zamanlar olduğu kimi möhkəm və davamlı deyil.

Lakin heyvanlar havada yellənən buynuz-dırnaqlı yaşıl bayrağı görəndə, tufəngdən açılan yeddi yaylım – salam

atəşini eşidəndə, nəhayət, Napoleonun təbrik nitqini dinləyəndə, hər şeyə rəğmən böyük qələbə qazandıqlarının fərqinə vardılar. Döyüşdə həlak olmuş heyvanların təntənəli dəfn mərasimi keçirildi. Bokserlə Klover lafeti əvəz edən arabaya qoşulmuşdular. Napoleon özü şəxsən mərasimin önündə gedirdi. Qələbəni bayram etməyə iki gün ayrılmışdı. Nitqlər söylənir, mahnılar oxunur, tufəngdən aramsız atəş açılırdı. Xüsusi şirinlik kimi hər heyvana bir alma, hər quşa iki unsiya dən, hər itə üç biskvit verildi. Döyüşün “Dəyirman müharibəsi” adlanacağı bildirildi. Napoleon öz imzaladığı əmr əsasında yeni təsis olunan “Yaşıl bayraq” ordeni ilə təltif edildi. Qələbə sevinci içərisində saxta əsginaslarla bağlı xoşagəlməz əhvalat tezliklə unuduldu.

384

Bundan bir neçə gün sonra isə donuzlar fermanın anbarında saxlanan viskini tapdılar. Bura təzə köçəndə viski, nədənsə, gözlərinə sataşmamışdı. Həmin gecə səhərə qədər malikanədən aramsız mahnı sədaları eşidilirdi. Ən təəccüblüsü ara-sıra “İngiltərə heyvanları” mahnısının da səslənməsi idi. Təxminən, axşam saat onun yarısında isə başına mister Consun silindrini qoymuş Napoleon arxa qapıdan çıxdı, həyətdə çaparaq dövrə vurub təzədən içəri girdi. Ertəsi gün fermaya dərin sükut çökmüşdü. Donuzlardan heç biri gözə dəymirdi. Nəhayət, saat doqquzda Çığırğan göründü. O, yavaş-yavaş yeriyirdi. Əhvalı pis idi. Gözləri şişmişdi, həmişə dik duran quyruğu yana salınmışdı. Görkəmindən xəstə olduğu sezilirdi. Çığırğan hamını çağırub kədərli xəbər çatdırmalı olduğunu elan etdi: “Yoldaş Napoleon ölür!”

Fermanı ağlaşma səsi bürüdü. Binanın qapıları önünə saman tökdülər. Heyvanlar dırnaqlarının ucunda gəzir, göz yaşları içərisində bir-birindən Rəhbər ölsə aqibətlərinin necə olacağını soruşurdular. Şayiə dolaşırdı ki, Snouboll Napoleonun yeməyinə zəhər qatmağa müvəffəq olub. Saat on birdə Çığırğan yeni məlumatla heyvanların qarşısına çıxdı. Dünyanı tərk edərkən yoldaş Napoleon alkoqollu içki içənlərin ölüm cəzasına məhkum olunmaları ilə əlaqədar son hökmünü bildirmişdi.

Lakin axşama yaxın onun vəziyyəti bir qədər düzəldi. Ertəsi gün səhər isə Çığırğan yoldaş Napoleonun səhhə-

tinin getdikcə yaxşılaşması barəsində məlumat verdi. Elə həmin axşam Napoleon artıq yenidən öz vəzifəsinin başında idi. Bir gün sonra isə onun mister Üimperı pıvə istehsalı üçün lazımı ədəbiyyat gətirmək məqsədi ilə Uillingdona ezam etməsi xəbəri yayıldı. Bir həftə sonra Napoleon bağın arxasında vaxtilə təqaüd yaşına çatmış heyvanlara otlaq yeri kimi ayrılan çəmənliyin şumlanması əmr etdi. Heyvanlar otun daha sıx bitməsi üçün bu sahəyə yenidən toxum səpiləcəyi xəbərini bir-birinə çatdırırdılar. Lakin tezliklə Napoleonun ora arpa əkilməsi ilə bağlı göstəriş verdiyi məlum oldu.

Təxminən, elə bu vaxtlarda izahı çox çətin olan qərribə bir hadisə də baş verdi. Bir gecə saat on iki radələrində həyətdə bərk gurultu səsi eşidildi. Heyvanlar dərhal tövlələrindən bayıra çıxdılar. Aylı gecə idi. Anbarın arxa divarının dibində, Yeddi Prinsipin yazıldığı yerdə ortadan parçalanmış nərdıvan görünürdü. Nərdıvanın yanında isə hələ də özünə gələ bilməyən Çığırğan eşələnirdi. Bir az aralıda fənər, fırça və ağız üstə aşmış ağı rənglə dolu vedrə vardı. Köpəklər dərhal Çığırğanı əhatəyə alıb ferma binasına apardılar. Mənalı tərzdə başını bulayan, bütün görünüşü və davranışı ilə hər şeyi başa düşdüyünü, lakin danışmaq istəmədiyini nümayiş etdirən Bencamindən başqa heyvanlardan heç biri burada nə baş verdiyini təsəvvürünə də gətirmirdi.

Lakin bir neçə gün sonra Yeddi Prinsipi elə-belə, özü üçün oxuyan Müriəl burada heyvanların dəqiq xatırlamadıqları başqa bir prinsipin də olduğunu aşkara çıxarmışdı. Onlar indiyə qədər Beşinci Prinsipdə “Heyvanlar spirtli içkilər içmirlər” yazıldığını düşünürdülər. Əslində, buradakı iki sözü diqqətdən qaçırmışdılar. Sən demə, prinsip belə imiş: “Heyvanlar QƏDƏRİNDƏN ARTIQ spirtli içkilər içmirlər”.

IX fəsil

Bokserin parçalanmış dırnağının sağalması uzun çəkdi. Qələbənin bayram edilməsi başa çatan kimi heyvanlar dəyirmanın bərpasına başladılar. Bokser isə əlavə bir gün də itirməyə razı olmadı. Yarasının onu incitdiyini kimsənin

bilməməsi Bokser üçün bir şərəf məsələsinə çevrilmişdi. Lakin axşam Kloverə yaralanmış dırnağının bərk ağrıdığıni demişdi. Klover onun ayağına ağzında gövşəyib əzdiyi otlardan təpitmə qoymuşdu. Həm özü, həm də Bencamin xahiş etmişdi ki, özünü üzüb əldən salmasın. Klover “Atların ciyəri əbədilik deyil!” sözləri ilə dostunun başına ağıl qoymağa çalışmışdı. Lakin Bokser onu dinləmək istəməmişdi. İndi həyatda yalnız bir amalla – təqaüdə çıxana qədər dəyirmanın tikilib başa çatdırıldığını görmək niyyəti ilə yaşadığını bildirmişdi.

Heyvanıstan qanunvericiliyi yeni yaranmağa başlayan da atlar və donuzlar üçün təqaüd vaxtı 12, inəklər üçün 14, itlər üçün 9, qoyunlar üçün 7, toyuqlar və qazlar üçün isə 5 yaş həddində hesablanmışdı. Təqaüdlərin miqdarı isə sonra müəyyən edilməli idi. Doğrudur, indiyə qədər hələ heç bir heyvan təqaüdə çıxmamışdı. Ancaq son vaxtlar bu məsələ barəsində tez-tez danışırıldı. Artıq bağıın arxasındakı çəmənlilyə arpa səpildiyindən böyük otlaq yerinin bir hissəsinin çəpərlənəcəyi, orada təqaüdcü heyvanlara lazımı şərait yaradılacağı haqqında şayiələr gəzirdi. Deyirdilər ki, atların təqaüdü gündə beş funt arpa olacaq, qışda əlavə on beş funt ot və yerkökü, bayram günlərində isə hətta alma veriləcək. Bokserin on iki yaşı gələn il yayın sonunda tamam olacaqdı.

Həyat isə getdikcə çətinləşirdi. Qış keçənlikki kimi sərt keçdi. Yem ötən ildəkindən də az oldu. Köpəklərlə donuzlardan başqa, digər heyvanların ərzaq payı azaldılmışdı. Çığırğan hamının yeməyinin bərabərləşdirilməsinin animalizm prinsiplərinə zidd olduğunu bildirdi. O, heyvanlara asanlıqla sübut edirdi ki, ƏSLİNDƏ, onların yemək payı az deyil. Əlbəttə, dəyişiklik olmalıdır. Zaman keçdikcə, yem normalarının dəqiqləşdirilməsi (Çığırğan həmişə “dəqiqləşdirmə” deyir, heç vaxt “azaldılma” sözünü dilinə gətirmirdi) zərurəti yarana bilər. İstənilən halda Consun vaxtı ilə müqayisədə böyük inkişaf əldə olunub. O, cır səsi ilə tələsik oxuduğu rəqəmlərlə heyvanları inandırır ki, indi Consun dövrü ilə müqayisədə onların daha çox taxılı, samanı və şəkər çuğunduru var, heyvanlar əvvəlkindən az işləyirlər, içməli suyun keyfiyyəti yaxşılaşıb, orta ömür uzanıb, azyaşlıların ölümü kəskin surətdə azalıb, tövlə-

lərdəki ot və saman ehtiyatı əvvəlkindən qat-qat çoxdur, mozalanlardan daha az əziyyət çəkirlər və s. Heyvanlar onun sözünə inanırdılar. Əslində, artıq Cons da, Consla bağlı bütün xatirələr də onların yaddaşından, demək olar ki, silinmişdi. Başa düşürdülər ki, həyatları çətinlik və məhrumiyətlərlə doludur, tez-tez aclıqdan və soyuqdan əziyyət çəkirlər, yuxu üçün ayrılan saatlardan başqa, günün bütün vaxtını işləyirlər. Amma şübhə yoxdur ki, əvvəllər bundan da pis olub. Həm də əvvəllər heyvanlar kölə vəziyyətində idilər, indi isə azaddırlar. “Fərq də elə bundadır!” – deyər Çığırğan hər dəfə vurğulayırdı.

Yemək tələb edən ağızlar isə bir ucdan çoxalardı. Payızda dörd ana donuz, demək olar ki, eyni vaxtda balaladı və otuz bir yeni çosqa dünyaya gəldi. Körpə donuzların hamısının rəngi ala-bula idi. Fermada yeganə damazlıq donuz Napoleon olduğundan çosqaların atalarının kimliyini uzun-uzadı araşdırmağa ehtiyac yox idi. Kərpic və taxta materialı tapılan kimi ferma həyətinin bağında məktəb tikiləcəyi elan olundu. Hələlik isə çosqalar mətbəxdə, Napoleonun şəxsi nəzarəti altında saxlanılırdı. Oynamağa bağa çıxır, ancaq yaşıdları olan balaca heyvanlara o qədər də qaynayıb-qarıxmırdılar. Elə bu vaxtlar öz-özünə yeni bir qayda da meydana çıxdı: yolda-çığırda donuzlarla digər heyvanlar rastlaşanda ikincilər kənara çəkilib donuzla yol verməli idilər. Bundan əlavə, tutduqları mövqedən asılı olmayaraq, bütün donuzlar bazar günləri quyruqlarına yaşıl lent bağlamaq hüququ qazanmışdılar.

İl ferma üçün uğurlu oldu. Amma pul əvvəlki kimi yenə də çatışmırdı. Məktəb binası üçün kərpic, çınqıl və əhəng alındı. İndi isə dəyirmanı avadanlıq almaqdan ötrü pul yığmaq lazım idi. Bundan başqa, malikanəni işıqlandırmağa şam və kerosin, Napoleonun süfrəsinə şəkər (Napoleon kökəldiklərini bəhanə edərək digər donuzlara şəkər verilməsini qadağan etmişdi), eləcə də iş alətləri, mıx, kəndir, kömür, naqıl, tənəkə dəmir, itlər üçün biskvit və s. alınmalı idi. Bir taya ot və kartof məhsulunun bir hissəsi satışı çıxarıldı. Yumurta satışı ilə bağlı müqaviləyə də dəyişiklik edildi və fermaların hər həftə bazara altı yüz yumurta göndərəcəyi elan olundu. Beləliklə, toyuqlar, ən azı, saylarını əvvəlki səviyyədə saxlamaq üçün kifayət qədər cücə

çıxarmaq imkanından məhrum oldular. Dekabrda heyvanbaşına ərzaq payının azaldılmasının ardınca fevralda da yeni ixtisarlar həyata keçirildi. Kerosinə qənaət məqsədi ilə tövlələrdəki lampalar söndürüldü. Lakin bütün bu məhrumiyyətlərin donuzlara, deyəsən, heç bir dəxli yox idi. Onlar günü-gündən daha da kökəldilər. Fevral günlərindən birində günortaçağı mətbəxin arxasındakı balaca tikilidən – Consun vaxtından istifadəsiz qalan otaqdan ətrafa naməlum, ilıq və doyurucu bir iy yayıldı. Kimsə bunun qovrulmuş arpa iyi olduğunu dedi. Heyvanlar iyi acgözlüklə burunlarına çəkdilər və fikirləşdilər ki, yəqin, arpanı onların şam yeməyinə qarışdırmaq üçün qovururlar. Ancaq həmin gün isti yemək üzü görünəlmədi. Növbəti bazar günü isə bundan sonra bütün arpa ehtiyatının yalnız donuzlara sərf ediləcəyi bildirildi. Artıq bağıın arxasındakı sahəyə arpa səpilmişdi. Sonra başqa bir yenilik – bundan sonra gündə hər donuza bir pinta, Napoleona isə bir qallon pivə veriləcəyi ilə bağlı xəbər yayıldı. Napoleonun pivə payı, bir qayda olaraq, “Kroun Derbi” servizinin qazançasında gətirilirdi.

Lakin taleyin çox acılarını unuduran xoş bir təsəlli vardı: heyvanlar indi əvvəlkindən qat-qat ləyaqətli yaşadıklarını başa düşürdülər. Nə qədər mahnılar oxunur, nitqlər dinlənilir, nümayişlər olurdu! Napoleon həftədə bir dəfə Kortəbii Nümayişlər adlı tədbirin keçirilməsini əmr etmişdi. Tədbirdə məqsəd Heyvanistanın mübarizələrini, zəfərlərini təbliğ və tərənnüm etmək idi. Təyin olunmuş saatlarda heyvanlar iş yerlərini tərk etməli və qabaqda donuzlar, arxalarınca atlar, inəklər, qoyunlar, ev quşları və s. olmaqla əsgəri yerləşlə fermanın ətrafında dövrə vurmali idilər. Nümayiş zamanı köpəklər cinahlarda mövqə tuturdu, hamıdan qabaqda isə Napoleonun qara xoruzu addımlayırdı. Bokserlə Klover həmişə üzərində buynuz və dirnaq şəkli, habelə “Yaşasın yoldaş Napoleon!” şüarı olan yaşıl bayrağı aparırdı. Ardınca Napoleonun şəninə yazılmış şeirlər oxunur, Çığırğanın fermada məhsul istehsalının durmadan artması, habelə keçmişin məhrumiyyətləri ilə bugünkü azad həyatın müqayisəsi üzərində qurulmuş nitqləri dinlənilirdi. Sonra tufəngdən yayılım atəşi açılırdı. Kortəbii Nümayişlərə ən həvəslə qatılanlar qoyunlar idi. Əgər kimsə boş yerə vaxt itirmələrindən və soyuqda don-

malarından şikayətlənsə (köpəklər və donuzlar yaxınlıqda olmayanda bir para heyvanlar dillərini dinc qoymurdular), onlar dərhal qulaqbatıncı: “İki ayaq pisdir, dörd ayaq yaxşıdır!” – mələtiləri ilə şikayətlərin eşidilməsinə imkan vermirdilər. Əslində, bayram şənliklərindən ləzzət alan heyvanlar da az deyildi. Onların fikrincə, arada-bərədə nə baş versə də, belə nümayişlər ferma sakinlərinin öz başlarının ağası olduqlarının və mənfəətləri üçün çalışdıqlarının əsl göstəricisi idi. Ona görə də nümayişçi dəstələr sıraya düzüləndə, mahnılar səslənəndə, Çığırğan rəqəmləri elan edəndə, tufəngdən yayılım atəşləri açılanda, bayraqlar havada dalğalananda və xoruz ucadan banlayanda onlar qarınlarının çoxdan bəri boş olduğunu unudurdular.

Apreldə Heyvanistan respublika elan olundu. Ardınca prezident seçmək zərurəti yarandı. Təbii ki, yalnız bir namizəd – Napoleon vardı və o, yekdilliklə ali vəzifəyə seçildi. Eyni gündə Snoubollun Consla əlaqələrinin təfərrüatlarını açıqlayan yeni sənədlər aşkara çıxarıldı. Onun nəinki əvvəllər güman edildiyi kimi “Pəyə döyüşü” zamanı strategiya pərdəsi altında məğlubiyət planı cızdığı, hətta açıq şəkildə Consun tərəfində vuruşduğu bəlli oldu. Sən demə, insanları heyvanlar üzərinə hücumu aparan, hətta “Yaşasın İnsanlıq!” şüarı ilə onları ruhlandırın da başqası deyil, məhz Snouboll imiş! Napoleonun kürəyindəki dişlək yeri də (bəzi heyvanlar bunu çox dumanlı şəkildə xatırlayırdılar) Snoubollun əməli imiş!

Yayın ortalarında bir neçə illik fasilədən sonra əl qarğası Moisey qəflətən fermada peyda oldu. O heç dəyişməmişdi, əvvəlki kimi işdən yayınır, Noğul dağı haqqında köhnə nağıllarını təkrarlayırdı. Budaqların birində yerini rahatlayıb qara qanadlarını çırpı-çırpı saatlarla dinləməyə razı olan hər heyvana eyni şeyləri danışdı. “Yoldaşlar, orada, yuxarıda, – deyə uzun dimdiyi ilə göyə işarə edirdi, – başınızın üstündəki qara buludların o tərəfində əsl xoşbəxtlik ölkəsi – Noğul dağı yerləşir. Biz, zavallı heyvanlar yer üzündəki əzab-əziyyətlərdən sonra orada dinclik və rahatlıq tapacağıq”. Moisey səməyə millənərək Noğul dağında olduğunu, geniş yonca zəmilərini, üstündə peçenye və qənd bitən kolları gözü ilə gördüyünü iddia edirdi. Heyvanların çoxu əl qarğasının sözlərinə həvəslə

inanırdı. Belələri düşünürdülər ki, həyatımız sonsuz zəhmət, əzab-əziyyət, aclıq və soyuq içərisində keçir. Amma həmişə bu cür davam edə bilməz. Yəqin, haradasa daha yaxşı və ədalətli dünya mövcuddur. Amma hər şeyə rəğmə, donuzların Moiseyə münasibəti ferma sakinləri üçün anlaşılmaq olaraq qalırdı. Onlar Moiseyin Noğul dağı ilə bağlı söhbətlərinin başdan-başa yalan və uydurma olduğunu deyirdilər. Amma bununla belə, yenə də əl qarğasına kefi istəyəndə gəlib fermada qalmağa, hətta gündə dörd-dəbir pinta pivə içməyə icazə verirdilər.

390

Dırnağı sağalandan sonra Bokser əvvəlkindən də çox işləyirdi. Doğrudur, həmin il bütün heyvanlar qul kimi çalışmışdılar. Fermadakı cari işlər və dəyirmanın bərpası ilə yanaşı, mart ayından balaca donuzlar üçün məktəb binasının tikintisinə də başlanmışdı. Acqarına saatlarla davam edən üzücü iş tab gətirmək olmurdu. Amma Bokser heç vaxt ruhdan düşmürdü. Sözlərindən və hərəkətlərindən yorulduğu, gücdən düşdüyü əsla sezilmirdi. Sadəcə, görünüşü dəyişmişdi. Tükü daha əvvəlkiyə qalmırdı, möhkəm əzələləri, sanki, boşalmışdı. Heyvanlar deyirdilər ki, təzə ot çıxan kimi Bokser də dirçələcək. Bahar gəldi, lakin Bokser də heç vaxt əvvəlki vəziyyətinə qayıda bilmədi. O, karxanadan sürüyüb apardığı iri daş parçasının ağırlığına tab gətirmək üçün bütün əzələlərini gərəndə kənarından baxanlara elə gəlirdi ki, Bokseri ayaq üstə saxlayan yalnız böyük iradi qüvvədir. Belə dəqiqələrdə onun dodaqları: “Mən daha çox işləyəcəyəm!” – sözlərini demək üçün irəli uzanır, amma səsini çıxarmağa gücü çatmırdı. Ben-caminlə Klover ona sağlamlığının qayğısına qalmaqla bağlı növbəti dəfə xəbərdarlıq etmişdilər. Bokser isə əhəmiyyət verməmişdi. On iki yaşının tamam olmağına az qalırdı. Lakin dəyirmanın bərpası üçün kifayət qədər daş gətirmədən təqaüdə çıxmaq haqqında düşünmürdü.

Yay axşamlarının birində fermaya Bokserin başında nə isə bir iş olduğu barədə şayiə yayıldı. O, təkbaşına iri daş parçasını tikintiyə aparmağa getmişdi. Şayiə doğru çıxdı. Bir neçə dəqiqə sonra iki göyərçin bəd xəbərlə geri döndü: “Bokser yıxılıb böyrü üstə qalıb, ayağa qalxa bilmir”.

Heyvanların çoxu dəyirmanın yerləşdiyi təpəyə tərəf qaçdı. Bokser boynu irəli uzanmış halda daşların arasına

yıxılmışdı. Hətta başını qaldırmağa da heyi yox idi. Gözləri şüşə kimi hərəkətsiz idi, böyürləri tərdən islanmışdı. Ağzının kənarlarından nazik şırımla qan axırdı. Klover onun yanında dizi üstə çökdü.

– Bokser! – deyə qışqırdı, – Bokser, sənə nə olub?

– Ciyərim... – Bokser zəif səslə cavab verdi. – Amma boş şeydir. İndi dəyirmanı mənəz də tikib qurtara bilərsiniz. Nə qədər daş lazımdırsa, gətirmişəm. İşləri başa çatdırmağa bircə ay vaxtım çatmadı. Sənə doğrusunu demək istəyirəm, artıq istirahət haqqında fikirləşirdim. Bencamin də daha yaşa dolub. Düşünürdüm ki, bəlkə, ikimizə də birlikdə təqaüdə çıxmağa imkan yaradarlar.

– Təcili kömək lazımdır! – Klover dilləndi. – Tez qaçıb Çığırğana məlumat verin!

Qalan heyvanlar Çığırğana xəbər çatdırmaq üçün tələsik fermaya yollandılar. Bokserin yanında Kloverlə Bencamin qaldı. Bencamin sakitcə onun böyründə uzanıb quyruğu ilə mığmığaları qovurdu. On beş dəqiqə sonra Çığırğan özünü yetirdi. Canıyananlıq edir, heyifsilənirdi. O, yoldaş Napoleonun fermanın ən qabaqcıl zəhmətkeşlərindən birinin başına gələn bədbəxt hadisədən böyük təəssüf hissi keçirdiyini və artıq Bokserin müalicə üçün Uillinqdona, xəstəxanaya göndərilməsi barəsində göstəriş verdiyini bildirdi. Xəbər ferma sakinlərini bir az çətin vəziyyətə saldı. Çünki Molli və Snoubolldan başqa, indiyə qədər ferma ərazisini tərk edən heyvan olmamışdı. Həm də xəstə yoldaşlarının belə ağır vaxtda insanların əlinə düşməsini istəmirdilər. Lakin Çığırğan heyvanları Uillinqdondakı cərrah baytarın Bokseri fermada olduğundan qat-qat tez və yaxşı müalicə edəcəyinə asanlıqla inandırdı. Təxminən, yarım saat sonra Bokserin vəziyyəti bir qədər düzəldi. O, çətinliklə yerindən qalxıb ayaqlarını sürüyə-sürüyə Bencaminlə Kloverin uzanıb dincəlməsi üçün döşəməsinə artıq quru saman tökdükləri tövləsinə yollandı.

Sonrakı iki gün Bokser tövlədən çıxmadı. Donuzlar ona hamam otağındakı aptek qutusundan tapdıqları içi çəhrayı rəngli maye ilə dolu böyük dərman şüşəsi göndərmişdilər. Klover gündə iki dəfə yeməkdən sonra həmin mayeni Bokserə içirirdi. Axşamlar isə tövlədə onun yanında uzanıb söhbət edirdi. Bencamin də bu arada boş

dayanmır, atmilçəklərini qovurdu. Bokser onlardan hadisəni ürəklərinə salmamağı xahiş edirdi. Əgər yaxşı müalicə olunsa, bundan sonra hələ üç il də yaşamağa ümidi olduğunu deyirdi. Bu illəri də böyük otlağın bir küncündə istirahətlə keçirməyi düşünürdü. Həyatında ilk dəfə biliklərini artırmaq, öz üzərində işləmək imkanı qazanacaqdı. Bokser təqaüdə çıxandan sonra əlifbanın qalan iyirmi iki hərfini də öyrənmək niyyətində idi.

Bencaminlə Klover dostlarının yanında yalnız işdən sonra qala bilirdilər. Odur ki günortaüstü Bokseri aparmaq üçün fermaya furqon gələndə hamı tarlada idi, donuzların nəzarəti altında çuğundur sahəsinin əlağını edirdilər. Heyvanlar Bencaminin ferma tərəfdən dördnala qaçdığını və var səsi ilə çığırıldığını eşidəndə bərk təəccübləndilər. İlk dəfə idi ki, Bencamini belə həyəcanlı görürdülər. Onun nə vaxtsa tələsdiyi, yaxud həyəcanlandığı ferma sakinlərindən heç birinin yadına gəlmirdi. “Tez! Tez! Hamınız gəlin! Onlar Bokseri aparırlar!” – deyə Bencamin qışqırırdı. Heyvanlar nəzarətçi donuzların icazəsini gözləmədən işi buraxıb tələsik fermaya tərəf götürüldülər. Doğrudan da, həyətdə iki at qoşulmuş üstüörtülü böyük furqon dayanmışdı. Furqonun böyründə ala-bəzək yazılar vardı. Qozlarda üz-gözündən bıcılıq yağan balacaboy bir adam şlyapasını gözünün üstünə basıb oturmuşdu. Bokserin tövlədəki yeri boş idi.

Heyvanlar furqonu dövrəyə aldılar: “Hələlik, Bokser! – deyə xorla qışqırışdılar. – Hələlik! Görüşənə qədər!”

– Səfehlər! Başiboşlar! – Bencamin ətrafda dövrə vurub dırnaqları ilə torpağı göyə sovuraraq qışqırdı. – Küt-beyinlər! Görmürsünüz furqonun böyründə nə yazılıb?

Heyvanlar bir də furqona baxdılar. Ortalığa sükut çökdü. Müriəl hərfəri höccələməyə başladı. Lakin Bencamin onu kənara itələyib lal səssizlik içərisində bərkdən oxudu: “Alfred Simmons. At Sallaqxanası və Sabun Bişirmə. Üllinqdon. Dəri və Sümük Emalı. İt Yemi”. Başa düşürsünüz bu nə deməkdir? Onlar Bokseri sallaqxanaya aparırlar.

Bütün heyvanların sinəsindən dəhşətli fəryad qopdu. Eyni anda da qozladakı adamın qamçısı havada vıyıldı, atlar yerindən götürüldü. Heyvanlar da var səsləri ilə çığıra-raq furqonun dalınca qaçmağa başladılar. Klover özünü

qabağa atdı. Furqon sürətini daha da artırdı. Klover ağır paçalarının imkan verdiyi qədər bərk qaçmağa çalışırdı. “Bokser! – deyə o qışqırırdı. – Bokser! Bokser! Bokser!” Elə bu anda ətrafdakı səs-küyü eşidən Bokserin qaşqa alını furqonun arxa pəncərəsindən gördü.

– Bokser! – Klover qorxunc səslə qışqırdı. – Bokser! Tez ol! Yerə atıl! Onlar səni öldürməyə aparırlar!

Hamı xorla qışqırırdı: “Bokser! Yerə atıl! Yerə atıl!” Lakin furqon sürətini xeyli artırmış, heyvanlar arxada qalmışdılar. Bokserin Kloverin sözlərini başa düşüb-düşmədiyi də bəlli deyildi. Bir an sonra onun üzü pəncərədən yox oldu və içəridən zərblə furqonun divarlarına çırpılan təpik səsləri eşidildi. Bokser özünü qurtarmağa çalışırdı. Bəzi anlarda heyvanlara elə gəlirdi ki, bu dəqiqə Bokserin təpik zərbələrindən furqon param-parça olacaq. Lakin heyhat! Artıq onun gücü tükənməkdə idi. Zərbələrinin səsi hər dəfə daha zəif eşidilirdi. Sonra isə tam sakitlik yarandı. Ümidsizlikdən başlarını itirmiş heyvanlar furqona qoşulmuş atlara müraciət etdilər. “Yoldaşlar! Yoldaşlar! – deyə onlar qışqırırdılar. – Öz qardaşınızı ölümə aparmayın!” Lakin heç bir şey anlamayan bu kütbeyin məxluqlar qulaqlarını qısaraq daha bərk qaçmağa başladılar. Bokserin sifəti bir daha furqonun pəncərəsindən görünmədi. Son anda heyvanlardan bəzilərinin ağına qaçıb beşlaylı darvazanı bağlamaq fikri gəldi. Amma daha gec idi. Furqon darvazadan çıxıb böyük yolda gözdən itdi. Heyvanlar o gündən bir daha Bokseri görə bilmədilər.

Üç gün sonra həyatını xilas etmək üçün göstərilən bütün səylərə baxmayaraq, onun Ullinqdon xəstəxanasında keçirdiyi elan olundu. Xəbəri heyvanlara çatdırmaq üçün Çıdırğan özü gəlmişdi. Dediyinə görə, həyatının son saatlarına qədər Bokserin yatağının yanından çəkilmişdi.

– Bu, bütün ömrüm boyu gördüyüm ən təsirli səhnə idi. – Çıdırğan dırnağı ilə göz yaşlarını silərək danışdı. – Axırncı dəqiqəyə qədər onun yatağının başında dayanmışdım. Ən son anda, dodaqlarını qulağıma yaxınlaşdırıb bizdən həmişəlik ayrılarkən yeganə dərdinin yalnız dəyirmanın yarımçıq qalması olduğunu dedi. “İrəli, yoldaşlar! – deyə pıçıldadı. – Üsyanımız naminə irəli! Yaşasın Heyvanıstan!

Yaşasın yoldaş Napoleon! Napoleon həmişə haqlıdır!” – bunlar Bokserin son sözləri idi, yoldaşlar!

Bu yerə çatanda Çığırğanın sifəti dəyişildi. Bir anlıq susdu, yenidən nitqinə davam etməzdən əvvəl xırda göz-ləri ilə şübhəli-şübhəli dörd bir tərəfə baxdı.

Çığırğan daha sonra Bokserin müalicəsi zamanı fermada yayılan səfeh və qərəzli şayiələrdən xəbəri oldu-ğunu bildirdi. Kimsə Bokseri xəstəxanaya apararıq furqonun böyründə “At Sallaqxanası” sözlərini oxuyub və buradan tələsik belə nəticə çıxarılib ki, guya, onu öldürməyə apar-ırlar. “Hər hansı bir heyvanın bu dərəcədə axmaq olması inanılmaz şeydir!” – deyə Çığırğan quyuğunu yuxarı qaldırıb sola-sağa atıla-atıla qışqırırdı. – Bəlkə, belələri bütün bu məsələləri sevimli rəhbərimiz yoldaş Napoleon-dan daha yaxşı bilirlər? Əslində, hər şeyin çox sadə izahı var. Əvvəllər həmin furqon, həqiqətən də, sallaqxananın olub. Lakin sonra baytarlıq xəstəxanası onu satın alıb. Sadəcə, köhnə yazıların üstünü rəngləməyə imkan tap-mayıblar. Anlaşılmazlıq da buradan əmələ gəlib”.

Heyvanlar bu sözləri eşidib içərilərində rahatlıq duydu-lar. Sonra Çığırğan ölüm yatağında olan Bokserə böyük qayğı göstərilməsindən, Napoleonun əsla tərəddüd etmədən onun müalicəsi üçün ən bahalı dərmanlar alınmasına göstəriş ver-məsindən yerli-yataqlı danışdı və beləliklə, sonuncu şübhə-lər də aradan qaldırıldı. Ferma sakinlərinin ürəklərində yol-daşlarının itkisindən yaranan kədər hissi öz yerini Bokserin xoşbəxt ölümü ilə bağlı işıqlı düşüncələrə verdi.

Növbəti bazar günü səhər Napoleon şəxsən özü top-lantıya gəldi və Bokser haqqında qısa nitq söylədi: “Təəssüf ki, – dedi, – mərhum yoldaşımızın nəşinin qalıqlarını gətir-rib ferma ərazisində dəfn etmək mümkün deyildir. Lakin mən artıq fermanın bağında dəfnə budaqlarından gözəl bir əklil hazırlamağı və onu bizim adımızdan Bokserin məzarı üzərinə qoymağı əmr etmişəm. Bir neçə gün sonra isə donuzlar Bokserin ruhunu yad etmək üçün böyük ziya-fət verməyi təklif edirlər”. Napoleon nitqini mərhum Bok-serin tez-tez təkrarladığı iki cümlə ilə bitirdi: “Mən daha çox işləyəcəyəm!” və “Yoldaş Napoleon həmişə haqlıdır!” Daha sonra əlavə etdi: “Hər bir heyvan bu sözləri səmi-miyyətlə qəbul edib öz həyat şüarına çevirməlidir”.

Ziyafət günü dükançının furqonu Uillingdondan fermaya böyük taxta çəllək gətirdi. Axşam isə ferma binasından bağırtı ilə oxunan mahnılar eşidilməyə başladı. Sonra, deyəsən, qalmaqla başlandı və vəhşi çığırtılar ətrafa yayıldı. Səs-küylü ziyafət gecə saat on birdə cingilti ilə sınıb yerə tökülən şüşə səsləri ilə başa çatdı. Ertəsi gün günortaya qədər fermada heç bir donuz gözə dəymədi. Ortaqlıqda onların haradansa pul tapıb viski almaları haqqında şayiələr dolaşırdı.

X fəsil

İllər keçirdi. Yazlar və payızlar bir-birini əvəz edir, qısa heyvan ömürləri sona çatırdı. Nəhayət, elə bir gün gəldi ki, fermada Klover, Bencamin, əl qarğası Moisey və donuzlardan başqa, Üsyandan əvvəlki vaxtları xatırlayan başqa heyvan qalmadı.

Müriel vəfat etmişdi. Artıq Blyübell, Cessi və Pinçer də ölmüşdülər. Cons da həyatını haradasa uzaqlarda, içki düşkünlərinin toplaşdıqları sığınacaqda başa vurmuşdu. Snouboll yaddan çıxmışdı. Yaxından tanıyan bir neçə heyvanı çıxmaq şərtilə Bokseri də xatırlayan yox idi. Klover qocalıb şişmanlaşmışdı, dizləri bükülməyən, gözləri daim irinləyən qoca yabıya çevrilmişdi. Təqaüd yaşından artıq iki il keçirdi. Amma indiyə qədər heç bir heyvan təqaüdə göndərilməmişdi. Otlaq sahəsinin bir hissəsinin əmək qabiliyyətini itirmiş heyvanlara veriləcəyi haqqındakı söhbətlər çoxdan unudulmuşdu. Napoleon çəkisi yüz əlli kiloya çatan nəhəng, heybətli qabana çevrilmişdi. Çığırtıçı o qədər kökəlmişdi ki, göz qapaqlarını güclə açırdı. Yalnız qoca Bencamin dəyişməmişdi. Düzdür, sifətinin tükləri bir az ağarmışdı. Bir də Bokserin ölümündən sonra daha qaraqabaq olmuş, öz içinə çəkilmişdi.

Təbii artım uzun illər bundan əvvəl gözlənilən kimi böyük olmasa da, fermada xeyli heyvan yaşayırdı. Yeni doğulanların əksəriyyəti üçün Üsyan illərin arxasında qalan və sadəcə, əks-sədasi yaşayan dumanlı ənənəyə çevrilmişdi. Yeni alınan heyvanlar isə özlərindən əvvəl baş vermiş hadisələrdən xəbərsiz idilər. Kloverdən başqa fermada indi üç

təzə at da yaşayırdı. Hər üçü də namuslu heyvan, vicdanlı işçi və yaxşı yoldaş kimi tanınırdı. Lakin çox səfeh idilər. Heç biri əlifbanı “B” hərfindən o yana öyrənə bilməmişdi. Onların yanında Üsyan və animalizm prinsipləri ilə bağlı nə danışılırdısa, hamısı ilə razılaşırdılar. Xüsusən də bu söhbətləri hər üçünün hörmətlə yanaşdığı Kloverdən eşidəndə inamları daha da artırdı. Amma eşitdiklərindən bir şey anlayıb-anlamadıqları böyük sual altında idi.

İşlərin yaxşı təşkili sayəsində ferma daha da inkişaf etmişdi. Mister Pilkinqtondan alınmış iki yeni sahə hesabına hətta ərazi də genişlənmişdi. Nəhayət, dəyirmanın tikintisi uğurla başa çatdırılmışdı. Taxıldöyən maşın gətirilmiş, elevator və bir neçə yeni bina tikilmişdi. Uimper özünə ekipaj almışdı. Lakin yeldəyirmanından elektrik işığı əldə etmək niyyəti baş tutmamışdı. Burada un üyüdülmürdü və bu işdən yaxşı qazanc götürülürdü. Dəyirman tikintisinin yekunlaşması ilə heyvanların əzab-əziyyəti qətiyyən sona çatmamışdı. İndi də dinamo quraşdırılmalı idi. Ancaq Snoubollun bir zamanlar təsvir etdiyi bolluq və rifah – tövlələrdə elektrik işığı, isti və soyuq su, üçgünlük iş həftəsi haqqında daha heç kim danışmırdı. Napoleon belə ideyaların animalizm ruhu ilə səsleşmədiyini elan etmiş, həqiqi xoşbəxtliyin yalnız ağır zəhmət və sadə həyatda olduğunu bildirmişdi.

Fermanın get-gedə zənginləşdiyini görməmək mümkün deyildi. Amma donuzlardan və köpəklərdən başqa, bu zənginliyin heç bir heyvana faydası yox idi. Bəlkə də, donuzların və köpəklərin sayının əhəmiyyətli dərəcədə artması belə təsəvvür yaradırdı. Təbii ki, onlar yaxalarını işdən kənara çəkmirdilər. Çığırğanın yorulmadan təkrarladığı kimi, donuzların üzərinə fermadakı işlərin təşkili və nəzarətin həyata keçirilməsi kimi çox ağır vəzifə düşürdü. Səviyyələri çatmadığından heyvanların çoxunun bu işlər haqqında, sadəcə, təsəvvürləri yoxdu. Məsələn, Çığırğan izah edirdi ki, donuzlar hər gün saatlarla “məlumat”, “hesabat”, “arayış”, “protokol”, “yaddaş qeydi” kimi mühüm sənədlərlə məşğul olurlar. Bütün bunlar böyük kağız vərəqələrdə sıx xətlə yazılırdı. Bir müddət sonra isə fermanın buxarısında yandırılırdı. Çığırğan deyirdi ki, fermanın rifahı üçün bu sənədlər son dərəcə zəruridir. Lakin indiyə qədər donuzlarla köpəklərin öz zəhmətləri bahasına hər

hansı məhsul istehsal etdiklərini eşidib, görənlər olmamışdı. Əvəzində isə həmişə əla iştahaları ilə seçildilər.

Digər heyvanlar isə həyatlarında hansısa ciddi dəyişiklik baş vermədiyinin fərqləndirildilər. Həmişə aclıq hiss edirdilər, gölməçələrdən çirkli su içirdilər, əprimiş samanın üstündə yatır və gecə-gündüz tarlada çalışırdılar. Qışda soyuqdan, yayda isə miğmiğə və ağcaqanadlardan əziyyət çəkirdilər. Bəzən aralarındakı yaşlı heyvanlar dumanlı xatirələrini eşələyir, Üsyanın ilk günlərində, Cons qovulandan dərhal sonra indikindən yaxşı, yoxsa pis yaşadıklarını aydınlaşdırmağa çalışırdılar. Amma heç nə xatırlaya bilmirdilər. İndiki həyatlarını keçmişlə müqayisə etmək üçün əllərində Çığırğanın rəqəmlərindən başqa ayrı məlumat yox idi. Çığırğan isə hər dəfə çoxsaylı rəqəmlərin köməyi ilə vəziyyətin günbəgün yaxşılaşdığını sübuta yetirirdi. Heyvanlar həllolunmaz müşküllə qarşılaşdıqlarını başa düşürdülər. Bir də, əslində, bu məsələlərlə bağlı müzakirə aparmağa, ümumiyyətlə, vaxtları yox idi. Yalnız qoca Ben-camin arxada qalmış uzun illərin hər bir təfərrüatını yaxşı xatırlayırdı. Bilirdi ki, işlər həmişə eyni qayda ilə gedib – nə çox yaxşı, nə də çox pis olub. Aclıq, məhrumiyyət, ümitsizliklər daim bir-birini əvəzləyib. Ben-camin deyirdi ki, bu, həyatın dəyişməz qanunudur.

Heyvanlar isə heç vaxt ümidlərini itirmirdilər. Heyvanıstan sakini olmaları ilə talelərinə yazılan qürur və şərəf duyğusunu da əsla yaddan çıxarmırdılar. Onlar hələ də bütün İngiltərə ərazisində heyvanlara məxsus olan və heyvanların özləri tərəfindən idarə edilən yeganə fermanın sakini idilər! Heyvanlardan heç biri, hətta ən cavanları da, Heyvanıstandan on beş-iyirmi millik məsafədəki fermalardan bura pənah gətirənlər də özlərinin qərribə bir möcüzənin iştirakçıları olduqlarını heç zaman yaddan çıxarmırdılar. Yayılm atəşinin səsinə eşidəndə, yaşıl bayrağın səmada qürurla dalğalandığını görəndə ürəkləri iftixar hissi ilə döyünürdü. Söhbət dərhal Consun qovulduğu, Yeddi Prinsipin işlənilməsi, işğalçı insanların amansız döyüşlərdə məğlubiyyətə uğradıldığı uzaq və əfsanəvi günlərə gedib çıxırdı. Köhnə arzuların heç biri yaddaşlardan silinməmişdi. Qoca Mayorun İngiltərənin insan tapdığından xilas olmuş yaşlı çöllərində qurulacaq Heyvanıstan

Respublikası ilə bağlı arzularına inam hələ də böyük idi. Həmin gün gələcəkdi. Bu lap tezliklə də ola bilərdi. Yaxud indiki heyvan nəsli həmin günü görməyə bilərdi. Amma o gün mütləq gələcəkdi! Hətta “İngiltərə heyvanları” mahnısının melodiyası ara-sıra fermanın künc-bucağında gizli şəkildə səslənirdi. Bərkdən oxumağa cürət etməsələr də, heyvanların çoxu bu mahnını bilirdi. Bəli, ola bilsin ki, həyat çətin keçirdi. Bəlkə də, bütün arzuları çin olmamışdı. Lakin istənilən halda onlar başqa heyvandan fərqləndiklərini anlayırdılar. Əgər ac qalırdılarsa, bunun səbəbi qəddar insan nəslini yedirdib-bəsləmələri deyildi, əgər çox işləyirdilərsə, yenə də özləri üçün işləyirdilər. Aralarında iki ayağı üstə gəzən bir varlıq yox idi. Heç bir heyvan başqasına “Cənab” deyə müraciət etmirdi. Bütün heyvanlar bərabər idilər.

398

Yayın ilk günlərinin birində Çığırğan qoyunlara ardınca gəlməyi əmr etdi və onları fermanın ucqar küncünə, cavan ağcaqayın pöhrəliyinə apardı. Burada bütün günü yaşıl çəmənlikdə otlayaraq Çığırğanın nəzarəti altında qaldılar. Qaranlıq qovuşanda Çığırğan özü fermaya qayıtdı. Qoyunlara isə hava isti olduğundan yerlərində qalması əmr etdi. Beləcə, onlar bütün həftəni pöhrəlikdə keçirdilər. Bu müddət ərzində başqa heyvanlarla heç bir ünsiyyətləri olmadı. Çığırğan hər gün vaxtının çoxunu qoyunlarla birlikdə keçirirdi. Dediyinə görə, onlara yeni mahnının sözlərini öyrədirdi. Bundan ötrü tək qalmalarına ehtiyac vardı.

Qoyunlar geri qayıdandan az sonra axşam tərəfi iş gününü başa vurub fermaya dönməyə heyvanlar həyətdən səksəkə dolu at kişnərtisi eşitdilər. Heyvanlar təəccüb içərisində yerlərində mıxlanıb qaldılar. Bu, Kloverin səsi idi. O, yenidən kişnədi və bu dəfə bütün heyvanlar dördayaq fermaya götürüldülər. Həyətdə girib Kloverin nədən belə qorxu və həyəcanla kişnəməsinin səbəbini anladılar.

Həyətdə bir donuz şəstlə arxa ayaqları üzərində gəzişirdi.

Bəli, bu, Çığırğan idi. Addımlarını ehtiyatla atırdı. Deyəsən, hələ iri qarnını iki ayağının üstündə gəzdirməyə alışmamışdı. Lakin müvazinətini asanlıqla saxlayaraq həyətdən keçib ferma binasına girdi. Bir neçə dəqiqə sonra isə dal qapıdan hamısı arxa ayaqları üstündə yeriyən bütöv bir

donuz dəstəsi çıxdı. Bəzilərinə iki ayaq üstə yerimək yaxşı alınır. Bəzilərinin bunu çox ehtiyatla etdikləri sezilirdi. Bir, yaxud iki donuz isə hər addımına, sanki, yıxılmaqdan qorxurlarmış kimi, özlərinə istinadgah axtarırdı. Amma heç biri yıxılmadı və məharətlə meydançada dövrə vurub yəni-dən ferma binasına qayıtdılar. Ardınca isə köpəklərin dəhşətli hürüşməsi, qara xoruzun zil səslə banlaması eşidildi. Napoleon özü həyəətə çıxdı. Ağır, hökmlü nəzərlərlə hamını yuxarıdan-aşağı süzərək köpəklərin əhatəsində iki ayağı üstə meydandan keçdi.

O, dirnaqları arasında qırmanc tutmuşdu.

Ortalığa ölü sükut çökdü. Qorxmuş, özlərini itirmiş heyvanlar dayanıb donuzların dəstə ilə həyətdə iki ayaq üstə gəzməsinə tamaşa edirdilər. Elə bil, bütün dünya gözləri qarşısında kəlləmayallaq aşmışdı. Nəhayət, hamını bürümüş ilk sarsıntı anı keçdi. Köpəklər qarşısındakı qorxu-hürküyə, nə hadisə baş versə də, heç bir tənqidi fikir söyləməmək, heç nəyə etiraz bildirməməklə bağlı uzun illərdən bəri Heyvanıstanın bütün sakinlərinə aşılarmış vərdislərə baxmayaraq, narazılıq səsləri eşidilməyə başladı. Ancaq elə bu anda qoyunlar ömr alıblarmış kimi, var səsləri ilə mələşməyə başladılar:

– Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq daha yaxşıdır! Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq daha yaxşıdır! Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq daha yaxşıdır!

Qoyunlar beş dəqiqə aravermədən mələşdilər. Onlar sakitləşəndən sonra isə daha etiraz etməyin mənası qalmamışdı. Artıq donuzlar ferma binasına qayıdırdılar.

Bencamin kiminsə burnunun çiyinə toxunduğunu hiss etdi. Geriyə çevrildi. Klover idi. Kloverin irinli gözləri daha da bulanmışdı. O heç bir söz demədən Bencaminin yalından yapışib Yeddi Prinsipin yazıldığı anbar divarına tərəf çəkdi. Bir-iki dəqiqə sonra ağ rəngli həflərin həkk olunduğu divarın qarşısında dayanmışdılar.

– Gözüm yaxşı görmür! – deyər Klover sükutu pozdu. – Əslində, cavan olanda da burada nə yazıldığını oxuya bilmirdim. Ancaq mənə elə gəlir ki, divardakı yazılar indi bir az dəyişib. Yeddi Prinsip necə, Bencamin, dəyişilibmi?

Həyatında ilk dəfə Bencamin özü üçün müəyyən etdiyi qaydaları pozmağa razılıq verdi və divardakı yazını oxudu. Prinsiplər əvvəlki idi. Yalnız bir Prinsip dəyişilmişdi:

BÜTÜN HEYVANLAR BƏRABƏRDİRLƏR,
LAKİN BƏZİ HEYVANLAR
BAŞQALARINDAN DAHA ÇOX BƏRABƏRDİRLƏR!

400

Bunun ardınca ertəsi gün fermada işlərin gedişinə nəzarət edən donuzların dırnaqları arasında qırmanc tutmaları heç kəsə qəribə görünmədi. Donuzların özlərinə radioqəbul edici almaları, yaşadıkları yerə telefon çəkilmələri, “Con Bull”, “Tit-bit”, “Deyli Mirror” kimi nəşrlərə abunə yazılmaları da heç bir heyvanı təəccübləndirmədi. İndi fermanın bağçasında ağzında qəlyan gəzişən Napoleonun görünüşü də daha heç kəsi heyrləndirmirdi. Bütün bunlar azmış kimi, tezliklə donuzlar mister Consun paltarlarını da dolabdan çıxarıb geyinməyə başladılar. Napoleonun əynində artıq qara pəncək, darbalaqlı şalvar, ayaqlarında uzunboğaz ovçu çəkmələri vardı. Onun sevimli donuz xanımı isə missis Consun yalnız bazar günləri geyindiği ipək paltarda gəzirdi.

Bir həftə sonra günorta vaxtı fermada bir neçə ekipaj görüldü. Qonşu fermalardan dəvət edilən nümayəndə heyətləri Heyvanistanın həyatı ilə daha yaxından tanış olmaq üçün gəlmişdilər. Ferma qonaqlara göstərildi. Onlar gördükləri hər şeyə, ilk növbədə isə dəyirmanı heyran qaldıqlarını gizlətmədilər. Heyvanlar bu vaxt çuğundur tarlasının alağını edir, gözlərini torpaqdan çəkmədən çox cidd-cəhdlə işləyirdilər. Kimdən – donuzlardan, yoxsa qonaq gəlmiş insanlardan daha çox qorxduqları bilinmirdi.

Axşam fermanın əsas binasından mahnı və gülüş səsləri ətrafa yayılırdı. Səsi eşidən heyvanlar birdən-birə içlərində qarşısalınmaz arzu hiss etdilər: maraqlıdır, heyvanlarla insanların ilk dəfə bərabər hüquqlu tərəf kimi görüşdükləri bu anlarda nə baş verə bilərdi? Heyvanlar əvvəlcədən ümumi razılığa gəliblənmiş kimi, sakitcə fermanın bağçasına tərəf getdilər. Həyət qapısından keçib bir müddət tərəddüd içərisində dayandılar. Lakin Klover qabağa düşüb hamını arxasınca apardı. Onlar dırnaqlarının ucunda yavaşca evə yaxınlaşdılar. Boyları nisbətən uca olanlar pəncərədən içəri baxdılar. Yemək otağındakı uzunsov masanın arxasında altı nəfər fermer və altı tanınmış donuz oturmuşdu. Napoleon masanın baş tərəfindəki fəxri yeri tutmuşdu. Donuzlar saymazyanə əda ilə yumşaq

kreslolarda yayxanmışdılar. Hamının başı kart oyununa qarışmışdı. Yalnız yeni sağlıq deyiləndə oyunu bir anlığa dayandırıldılar. Masanın üstündəki böyük qrafın tez-tez bu başdan o başa ötürülür, parçlar ağızına kimi pivə ilə doldurulurdu. Heyvanların pəncərə şüşəsinə yapışmış təəcüb dolu sifətlərinə fikir verən yox idi.

Foksvuddan gəlmiş mister Pilkinqton pivə parçını götürüb ayağa qalxdı. “Möhtərəm məclis iştirakçılarından indi söyləyəcəyim sağlığa bədə qaldırmalarını xahiş edirəm, – dedi. – Lakin içməzdən əvvəl zəruri saydığım bir neçə sözü diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm”.

“Böyük məmnunluq hissi ilə bildirirəm, – deyər mister Pilkinqton sözünə davam etdi, – və hamının da dediklərimə şərik olacağına əminəm. Bilirəm ki, münasibətlərimizdə uzun müddət davam edən anlaşılmazlıq və inamsızlıq dövrü artıq arxada qalmışdır. Tək özümün deyil, burada əyləşənlərin hamısının fikrini ifadə edərək deyər bilərəm ki, artıq Heyvanistanın hörmətli rəhbərlərinin qonşularına nəinki düşmənçilik hissləri bəsləmədən, hətta müəyyən inam və etimadla yanaşa biləcəkləri bir zaman gəlmişdir. İnanıram ki, hamı bu sözlərimə şərik olacaq. Bütün xoşagəlməz hadisələr unudulmuşdur, zərərli ideyalar tamamilə bir kənara atılmışdır. Bir vaxtlar belə fikir yayılmışdı ki, donuzların hakimiyyəti altında olan, onlar tərəfindən idarə edilən Heyvanistanın mövcudluğunun özü qeyri-təbii hadisədir və qonşulara pis təsir göstərə bilər. Əksər fermerlər qətiyyətlə tərəddüd etmədən Heyvanistanda dərəbəylik və anarxiya hökm sürdüyünü düşünürdülər. Onlar sizin ölkənin nümunəsinin öz fermalarındakı heyvanlara, hətta deyər dim ki, insanlara pis təsir göstərəcəyindən qorxurdular. Lakin bura gəldikdən sonra şübhə və həyəcan üçün heç bir əsas olmadığını anladıq. Bu gün mən və dostlarıım Heyvanistanda hər şeyi öz gözlərimizlə gördük. Hər şeyi diqqətlə müşahidə etdik. Bilirsinizmi nə aşkara çıxardıq? Aşkara çıxardıq ki, yalnız buradakı müasir təsərrüfatçılıq üsulları deyil, illərlə bərqərar olmuş qayda-qanun və dəmir intizam da bütün fermerlər üçün çox gözəl bir nümunə ola bilər”. Bu sözlərdən sonra mister Pilkinqton Heyvanistanda iş heyvanlarının yaxın ərazidə yerləşən digər fermalardakı həmkarlarının hamısından daha çox zəhmətə qatlaşdıqlarını və

daha az yemək tələb etdiklərini söyləsə, heç bir səhvə yol verməyəcəyinə əmin olduğunu bildirdi. Özünün, eləcə də həmkarlarının səfər zamanı Heyvanıstanda çoxlu yenilik gördüklerini və vaxt itirmədən bütün bunları öz fermalarında da tətbiq etməyə çalışacaqlarını vurğuladı.

“Çıxışımı Heyvanıstanla qonşuları arasında qurulmaqda olan dostluq əlaqələrinin vacibliyini bir daha xatırlatmaqda bitirmək istəyirəm, – deyər o, nitqini yekunlaşdırmağa başladı. – Donuzlarla insanlar arasında indi heç bir mənafe toqquşması yoxdur və ola da bilməz. Bizim mübarizələrimiz də, çətinliklərimiz də eynidir. Məgər işlə bağlı problemlər hər yerdə eyni deyilmə?” Mister Pilkinqton çıxışının bu yerində sözünə ara verib əvvəlcədən hazırladığı müdrik kəlamı söyləmək niyyətində idi, amma həyəcanlandığından demək istədiklərini yada sala bilmədi. Bir qədər duruxub, nəhayət, dilləndi: “Əgər sizdə işçi heyvanlar varsa, bizdə də işçi sinif var”. Masa arxasından şən bir uğultu keçdi. Mister Pilkinqton donuzları fermada müşahidə etdikləri sərt idarəçilik üsulu, uzun iş günü, ərzaq payının azaldılması və heç bir heyvanın nazı ilə oynamaları münasibətilə bir daha təbrik etdi.

Pivə parçalarının doldurulduğuna əmin olduğdan sonra mister Pilkinqton hamının ayağa qalxmasını xahiş etdi və çıxışına təntənəli şəkildə yekun vurdu: “Cənablar, Heyvanıstanın çiçəklənməsinin şərəfinə badə qaldırırım!”

Alqışlar və döşəməyə zərblə vurulan ayaq tappılıtları eşidildi. Napoleon görünməmiş iltifat göstərərək kreslosundan qalxdı, masanın ətrafında dövrə vuraraq pivəsini son damlasına qədər içməmişdən əvvəl parçını mister Pilkinqtonun parçı ilə toqquşdurdu. Alqış səsləri sakitləşəndən sonra hələ də ayaq üstə dayanan Napoleon da bir neçə söz demək istədiyini bildirdi.

Bütün danışqları kimi, budəfəki nitqi də qısa və işgüzar idi. Napoleon da qarşılıqlı anlaşılmazlıq dövrünün artıq arxada qalmasından çox məmnun olduğunu bəyan etdi. “Uzun müddətdən bəri idi ki, bizi gözləri götürməyən düşmənlərimiz – belə düşünmək üçün əlimizdə hər cür əsas var – şəxsən mənim özümün və həmkarlarıma şübhəli, hətta deyərdim ki, inqilabi baxışlara tərəfdar olduğumuz haqqında şayiələr yayırdılar. Həmin şayiələrə görə, guya,

biz qonşu fermalardakı heyvanları öz sahiblərinə qarşı üsyana hazırlamaq məqsədi güdürmüşük! Bu fikir qədər həqiqətdən uzaq olan başqa bir uydurmanı təsəvvürə gətirmək mümkün deyildir. Keçmişdə də, indi də bizim əsas məqsədimiz bütün qonşularımızla dinc yanaşı yaşamaq və qarşılıqlı işgüzar münasibətlər qurmaq olmuşdur. Mənim rəhbərliyində təmsil edilmək şərəfinə layiq görüldüyüm ferma, əslində, kollegial idarəolunan qurumdur. Hələlik mənim üzərimə düşən idarəçilik hüququ donuzların ümumi mübarizəsi sayəsində qazanılmışdır”.

Napoleon daha sonra sözünə davam edərək dedi: “Mən köhnə şübhələrin tam şəkildə yoxa çıxdığına inanmıram. Eyni zamanda son vaxtlar bizim fermamızın idarəçiliyində həyata keçirilən bir sıra dəyişikliklərin bundan sonra daha böyük qarşılıqlı inam və etimad mühiti yaradacağına, fərqlərin aradan qalxacağına əminəm. Məsələn, təəssüf ki, indinin özündə də fermamızdakı heyvanların bir-birinə “yoldaş” deyə müraciət etmək kimi axmaq vərdişləri qalmaqdadır. Buna birdəfəlik son qoyulacaq. Mənşəyi bizə məlum olmayan başqa bir əcaib ənənə də mövcuddur: hər bazar günü səhər heyvanlar qoca donuzun bağda, kötüyün üstünə qoyulmuş kəlləsi önündən təntənəli marşla keçirlər. Tezliklə bunun da qarşısını almalı olacağıq. Həmin kəllə sümüyünü isə təcili dəfn etmək lazımdır. Nümayəndə heyətinin üzvləri, yəqin, meydanda dalğalanan yaşıl bayrağı da gördülər. Əgər fikir vermisinizsə, inanıram ki, əvvəllər bayrağın üstündə olan buynuz və dırnaq təsvirinin indi oradan götürüldüyü diqqətinizdən yayınmamışıdır. Bundan sonra bayrağımızda, sadəcə, yaşıl rəng olacaq”.

“Mənim mister Pilkinqtonun mehriban qonşuluq ruhu ilə aşılarmış gözəl nitqinə yalnız bir düzəlişim var, – deyə Napoleon sözünə davam etdi. – Mister Pilkinqton Heyvanıstan haqqında danışanda, təbii ki, bilmirdi, – əlbəttə, bilə də bilməzdi, çünki mən özüm də bu barədə ilk dəfə sizin yanınızda söz açıram. Bizim qəranımızla “Heyvanıstan” adı artıq həmişəlik ləğv edilmişdir. Ölkəmiz bundan sonra yenə də “Malikanə” ferması adlanacaqdır.

– Cənablar! – deyə Napoleon nitqinə yekun vurdu. – Mən də sizə eyni sağlığa, lakin təbii ki, bir qədər dəyişdirilmiş şəkildə badə qaldırmağı təklif edirəm. Parçlarınızı

ağzına qədər doldurun. Cənablar, mənim deyəcəyim sağlıq budur: “Malikanə” fermasının çiçəklənməsi şərəfinə!

Bu tost da əvvəlki sağlıqlar kimi ürəkdən alqışlandı. Parçlardakı pivə son damlasına qədər içildi. Pəncərə şüşəsi arxasından bu mənzərəni seyr edən heyvanlarda elə təsəvvür yaranmışdı ki, içəridə, sanki, çox qəribə hadisələr baş verir. Donuzların sifətlərində belə dəyişiklik yaradan nə idi? Kloverin nurunu itirməkdə olan irinli gözləri donuzların birinin sifətindən o birinə yönəlirdi. Bu sifətlərin birində beş buxaq, o birində dörd buxaq, başqalarında isə üç buxaq vardı. Sifətlər onun gözləri qarşısında ifadələrini dəyişir, əriyib bir-birinə qarışırdı. Alqış səsləri bitəndən və dəstə yenidən qumar masasının ətrafına qayıdıandan sonra heyvanlar da sakitcə pəncərənin önündən çəkildilər.

404

Lakin beş-on addım aralanmamış ayaq saxlamalı oldular. Ferma binasından qulaqbatırıcı bağırçı səsləri gəlirdi. Heyvanlar yenidən özlərini pəncərənin qabağına çatdırıb içəri baxmağa başladılar. Qonaq otağında mərə-kə qopmuşdu. Qəzəbli çığırtilar və zərblə masaya dəyən yumruq səsləri eşidilir, şübhə və inamsızlıq dolu baxışlar qarşılaşır, təkzib və etiraz sədaları göyə yüksəlirdi. Həyəcanın səbəbi Napoleonun da, mister Pilkinqtonun da eyni anda tuz çıxarmaları idi.

On iki səs əsəbiliklə mübahisə edirdi. Bu səslərin hamısı bir-birinə bənzəyirdi. Donuzların sifətində baş verən dəyişikliyin səbəbi ferma sakinlərinə yalnız indi aydın oldu. Heyvanlar təəccüb dolu baxışlarını donuzlardan insanlara, sonra isə təkrar insanlardan donuzlara çevirirdilər. Gözlərini zilləyib təkrar-təkrar baxırdılar. Lakin artıq onları bir-birindən fərqləndirmək, kimin kim olduğunu ayırd etmək mümkün deyildi.

KATALONİYAYA MƏHƏBBƏTLƏ

(sənədli roman)

KATALONİYAYA MƏHƏBBƏTLƏ

(*sənədli roman*)

1

406

Könüllülər dəstəsinə yazılmamışdan bir gün əvvəl Barselonadakı Lenin kazarmalarında italyan gənclə tanış oldum.

Qərargah masasının önündə 25-26 yaşlarında, enlikürək, kürən saçlı cavan oğlan dayanmışdı. Dəri pilotkasını dəlisov əda ilə başının bir tərəfinə sürüşdürmüşdü. O, çənəsini sinəsinə sıxaraq yanakı dayanmışdı. Gözlərindəki heç bir şey əks etdirməyən ifadə ilə zabitin masanın üstündə qoyub getdiyi xəritəyə baxırdı. Sifətində məni cəlb edən nəşə bir xüsusiyyət vardı. Qarşımdakı heç nə fikirləşmədən kimisə öldürməyə hazır olan, yaxud eyni yelbeyinliklə həyatını başqasının yolunda qurban verməyə heyifsilənməyən adamın sifəti idi. Adətən, anarxistləri belə təsvir edirlər. O isə, yəqin ki, kommunist idi. Görünüşündən qətiyyət və amansızlıq oxunurdu. Üstəlik, gəncin üzündə dərin savad sahibi olmayanların bilik və qabiliyyət baxımından özlərindən üstün saydıqları insanlara duyduqları hörmət ifadəsini də oxumaq mümkün idi. Aydın görünürdü ki, xəritədən başı çıxmadığından bu işin çox böyük ağıl tələb etdiyini düşünür. Səbəbini bilmirəm, amma mənə elə gəldi ki, indiyə qədər həyatımda ilk andan bu qədər xoşuma gələn ikinci adama təsadüf etməmişdim. Təbii ki, söhbət qadınlardan getmir. Masa arxasındakıların hansınısa qəfil replikasından əcnəbi olduğum aşkara çıxdı. İtalyan başını qaldırıb cəld soruşdu:

– *Italiano?*

– *No, Ingles. Y tu?*

– *Italiano.*¹

Çıxışa yönələndə mənə doğru bir addım atıb əlimi bərk-bərk sıxdı. Qəribə işdir! Heç gözləmədiyim halda tamam yad adama bu qədər rəğbət duyursan! Məndə elə təəssürat yaranmışdı ki, sanki, qəlblərimiz bizi ayıran dil və ənənə uçurumunu aşaraq tam halında birləşmişdi. Özümün də onun qəlbinə yatdığıma inanmaq istəyirdim. Eyni zamanda, italyanla ilk tanışlığın yaratdığı təəssüratı həmişəlik yadda saxlamaq üçün onunla bir daha görüşməməyin zəruriliyini də anlayırdım. Təbii ki, bir daha görüşmədik. İspaniyada belə ani tanışlıqlar adi hal idi.

İtalyan haqqında yaddaşıma çox möhkəm həkk olunduğuna görə belə ətraflı danışdım. Əzik hərbi forma geymiş bu cavan oğlan üzünün həssas, eyni zamanda, sərt ifadəsi ilə gözlərim önündə dövrün həyəcanlı ruhunun təcəssümünə çevrildi. Müharibənin həmin çağı haqqındakı xatirələrim – Barselona üzərində dalğalanan qırmızı bayraqlar, köhnə-kürüş geyimli əsgərləri cəbhəyə aparan uzun qatarlar, savaşa acıları içərisində yaşayan boz, cansız cəbhəyanı şəhərlər, dağlardakı soyuq, nəm və çirkliləngərlər gözlərim önündə canlanır.

Bu, 1936-cı ilin dekabrında, yəni, təxminən, yeddi ay əvvəl olmuşdu. Lakin nədənsə, məndə elə təsəvvür yaranmışdı ki, görüşümüzün üstündən xeyli vaxt keçib. Sonrakı hadisələr 1935, hətta 1905-ci ildən yaddaşımda ilişib qalanlarla müqayisədə bu epizodu xatirimdən tamam sıxışdırıb çıxarmışdı. İspaniyaya qəzetlərə məqalə yazmaq kimi qeyri-müəyyən niyyətlə gəlmişdim. Sonra isə özüm də gözləmədən könüllülər dəstəsinə qoşuldum. Çünki həmin dövrün şərtləri daxilində bu, yeganə düzgün addım idi.

Kataloniyada gerçək hakimiyyət hələ də anarxistlərin əlində idi. İnqilab özünün yüksəliş dövrünü yaşayırdı. Lap əvvəldən burada olanlar dekabrda, yaxud yanvarda inqilab əhvali-ruhiyyəsinin başa çatacağını düşünə bilirdilər. Bir-başına İngiltərədən gələn adamın nəzərində isə Barselona hələ də qeyri-adi və cazibədar şəhər təsiri bağışlıyırdı.

¹ – İtalyansan?

– Yox, ingilisəm. Bəs sən?

– İtalyanam. (*Tərc.*)

Hakimiyyətin fəhlələrin əlində olduğu bir şəhərdə ilk dəfə yaşayırdım. Demək olar ki, bütün iri binalar müsadirə edilmiş, ya kommunistlərin qırmızı, ya da anarxistlərin qara-qırmızı bayraqları ilə bəzədilmişdi. Divarlara oraq-çəkcik rəsmi çəkilmişdi, əsas siyasi partiyaların adları yazılmışdı. Kilsələr dağıdılmış, müqəddəslərin şəkilləri tonqallarda yandırılmışdı. Gah orada, gah da burada şəhəri gəzib kilsələri uçuran fəhlə briqadaları gözə dəyirdi. Bütün dükan və kafelərdə onların ümumiləşdirildiyini bildiren elanlar asılmışdı. Hətta yeşiklərini ənənəvi qırmızı-qara rənglə boyamış çəkməsilənlər də özləri ilə daşdıqları bu müxəlləfatın ümumiləşdirildiyini deyirdilər. Xörəkpaylayanlar və satıcılar müştərinin düz gözünün içinə baxır, onlarla tay-tuş kimi davranırdılar. Yarınmaq bildirən, hətta hörmət ifadə edən sözlər müvəqqəti də olsa, lüğətdən çıxarılmışdı. Daha heç kəs müraciət məqsədi ilə “sinyor”, yaxud “don” sözünü işlətmirdi. Hətta “siz” də demirdilər. Hamı bir-biri ilə “sən”lə danışıq, “yoldaş” – deyə müraciət edirdi. “*Buenos dias*”¹ əvəzinə, sadəcə, “*Salud!*”² deməklə kifayətlənirdilər.

Ofisiantlara çaypulu vermək qanunla qadağan olunmuşdu. Elə gəldiyim gün bu məsələ ilə bağlı ilk dərsimi aldım. Mehmanxananın müdiri lift xidmətçisinə xırda pul vermək istədiyimə görə abırımı ətəyimə bükdü. Şəxsi avtomobillər müsadirə edilmişdi. Taksilər, tramvaylar və nəqliyyatın digər növləri də qara-qırmızı rənglə boyadılmışdı. Hər tərəfdə inqilabi plakatlar gözə dəyirdi. Onlar divarlarda qırmızı və göyümsov alov dilləri kimi işıq saçırdılar. Tək-tük yerdə qalmış reklam lövhələri plakatlarla müqayisədə çirklə ləkələri xatırladırdı. Müxtəlif səmtlərə gedən insan kütlələri şəhərin mərkəzi küçəsini – Ramblası doldurmuşdu. Gecəyarından ötənə kimi radioda inqilabi mahnılar səslənirdi. Lakin ən qəribə şey kütlənin görünüşü idi. Adamların paltarlarına baxanda şəhərdə daha heç bir imkanlı şəxsin qalmadığını düşünmək olardı. “Abırılı” geyimlər yalnız tək-tük qadınlar və xaricilər idi. Qalan hamı, sadəcə, iş paltarında gəzirdi. Onları ya göy rəngli kombinzonlarda, ya da könüllülərin geydikləri hərbi formalardan birində görmək olardı. Bu, qeyri-adi mənərə

¹ Sabahımız xeyir (*isp.*)

² Salam (*isp.*)

olduğundan həyəcansız baxmaq mümkün deyildi. Gör-düklərimin çoxu mənə anlaşılmaz təsir bağışlayır, hətta xoşuma gəlmirdi. Mən hər şeyin zahiri ilə daxili mahiyyəti arasında uyğunluğun olmasına inanan insanlardanam. Burjuaların qaçıb dağıldıqları, yerdə qalanların məhv edildiyi, yaxud qorxudan fəhlələrin tərəfinə keçdiyi proletar dövlətində yaşadığıma əmin idim. O vaxt heç ağılıma da gəlməzdi ki, burjuaların çoxu, sadəcə, gizləniblər. Yaxud zamanlarını gözləyərək özlərini proletar kimi qələmə verirlər.

Müharibənin nəhs havası da hər yerdə hiss etdiyim bu yenilik duyğusuna qarışmışdı. Şəhərin görkəmi tutqun və səliqəsiz idi. Evlərin, yolların təmirə ehtiyacı vardı. Hava hücumundan qorunmaq məqsədi ilə gecələr küçələri çox pis işıqlandırırdılar. Mağazaların piştaxtaları həmişə yanboş vəziyyətdə olurdu. Ət nadir hallarda gözə dəyirdi. Süd, demək olar ki, yerli-dibli yoxa çıxmışdı. Daş kömür, şəkər, benzin tapılmırdı. Üstəlik, çörək çatışmazlığı da hiss olunurdu. Mən İspaniyaya gələndə çörək növbələrinin uzunluğu artıq yüz metri keçmişdi. Amma bütün bu məhrumiyyətlərə baxmayaraq, xalq, sanki, məmnun görünürdü. İnsanlar gələcəyə ümidlə baxırdı. İşsizlik aradan qalmış, dolanışıq ucuzlaşmışdı. Küçədə kasıblığı ilə insanın gözünü deşənlərə nadir hallarda təsadüf olunurdu. Qaraçıları çıxmaq şərtilə dilənçi də nəzərə çarpmırdı. Ən əsası isə inqilaba və gələcəyə inam vardı. İnsanlar birdən-birə bərabərliyə və azadlığa sığırayış edəcəklərinə inanırdılar. Bərbər dükanlarında anarxist şüarlar asılmışdı (bərbərlərin əksəriyyəti anarxistlər idi). Şüarlarda saç-saqqal ustalarının bir də heç zaman kölə olmayacaqları bildirilirdi. Küçələrdəki al-əlvan plakatlar fahişələri qədim peşədən əl çəkməyə çağırırdı. Hər şeydən doyan, hər şeyə ironiya ilə yanaşan bizlərə – anqlosaks mədəniyyətinin təmsilçilərinə idealist ispanların basmaqəlib inqilabi frazeologiyasını belə canıdildən qəbul etmələri şirin və məzəli görünürdü. Hər tində bir neçə sentavoya dünya proletariatının qardaşlığından və Mussolinin bəd əməllərindən söz açan poetik balladalar almaq olurdu. Bir neçə sinif savadı olan könüllülərin bu balladaları höccələyə-höccələyə oxuyub əzbərlədiklərinin, sonra isə uyğun melodiya tapıb mahnı kimi oxuduqlarının dəfələrlə şahidi olmuşdum.

Bütün bu vaxtı Lenin kazarmasında qalır, cəbhəyə göndəriləcəyim günü gözləyirdim. Könüllülər dəstəsinə yazılanda bizə ertəsi gün cəbhəyə gedəcəyimizi demişdilər. Əslində isə yeni “senturiya” yaranana qədər gözləməli olacaqdım. Müharibənin başlanğıcında həmkarlar ittifaqının tələm-tələsik formalaşdırdığı fəhlələrdən ibarət könüllülər hərəkatı təşkilatı baxımdan ordudan xeyli fərqlənirdi. Könüllülərin əsas hərbi vahidləri “seksiya” (otuznəfərlik dəstə), “senturiya” (yüznəfərlik dəstə) və “briqada” (bura istənilən sayda döyüşçü daxil ola bilərdi) idi. Lenin kazarmaları möhtəşəm binaları, maneji və daş döşənmiş həyəti olan bütöv məhəllə idi. İyul döyüşlərinə qədər süvarilərin kazarmaları kimi tanınırdı. Tərkibinə mənim də daxil olduğum senturiyanın döyüşçüləri daşdan yonulmuş axurların hələ də qaldığı tövlələrdən birində yerləşmişdilər. Axurların üstündə hətta atların adları da yazılmışdı. Bu nəcib heyvanlar çoxdan müsadirə edilib cəbhəyə göndərilərsə də, tövlədən hələ at sidiyinin və yulafın qoxusu çəkilməmişdi. Kazarmada bir həftəyə qədər yaşadım. Ən çox yadımda qalan daim burnumuzu qıcıqlandıran at iyi, bir də şeypurçuların inamsız ifası (onlar hamısı çalmağı özləri öyrənənlər idi; ispanların hərbi siqnallarını yalnız cəbhədə, faşist şeypurçularını dinləyəndən sonra ayırd edə bildim) oldu. Kazarmanın daş döşənmiş həyətinə əks-səda verən nallı çəkmələrin taqıltısı, qış günəşi altında bitib-tükənmək bilməyən sıra təlimləri, qum səpilmiş manejdə əlli nəfərin əlli nəfərə qarşı futbol yarışları yaddaşıma həmişəlik həkk olunmuşdu. O zaman nisbətən məhdud sayda qadınlar könüllü dəstələrində xidmət edirdilər. Düşmənlə ilk qarşılaşmalarda onlar kişilərlə çiyin-çiyinə vuruşurdular. Hamı buna adi hal kimi baxırdı. İncilab zamanı belə vəziyyətlərin yaranması təbii görünür. Lakin adamların təsəvvürləri dayanmadan dəyişirdi. İndi dəstənin qadın üzvləri manejdə təlim keçəndə kişiləri ora yaxın buraxmırdılar. Çünki yersiz atmacaları və şit-şit irişmələri ilə təlimə mane olurdular. Amma bir neçə ay əvvəl küçədə çiynitüfəngli qadın görəndə gülmək bir kimsənin ağına da gəlməzdi.

Kazarma çirkab içərisində idi. Hər tərəfdə qanunsuzluq hökm sürürdü. Əslində, könüllülərin əlinə düşən binaların hamısının aqibəti bir-birinə bənzəyirdi. İstər-istəməz

adamda çirkab və xaosun inqilabın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməsi təəssüratı yaranırdı. Bütün künclərdə sındırılmış mebel, əzik yəhərlər, mis süvari dəbilqələri, boş qınlar və çürüməkdə olan ərzaq qırıntıları qalaqlanmışdı. Könüllülər heç bir ehtiyac olmadan kazarmaya çoxlu miqdarda ərzaq, xüsusən də çörək gətirirdilər. Mənim qaldığım barakdan hər gün nahardan sonra bir iri zənbil yemək atılırdı. Camaatın necə ehtiyac içərisində yaşadığını düşünsək, bu, misli-bərabəri görünməyən biabırçılıq idi. Biz kobud taxtalardan düzəldilmiş uzun, yöndəmsiz masanın arxasında nahar edirdik. Yeməkləri, daim yağlovça olan tənəkə kasalarda verirdilər. Şərabı porrona deyilən əcaib qabdan içirdik. Porrona dar boğazlı şüşəni xatırladırdı. Azacıq əyən kimi içərisindəki şərab fısqırtı ilə axıb tökülürdü. Porronadan yalnız lüləyini ağızına çox yaxınlaşdırmadan, əldən-ələ ötürmək şərtilə aralıda tutub içmək olardı. Bu əcaib qabı ilk dəfə sınaqdan keçirən kimi etirazımı bildirdim, özümə parç tələb etdim. İçərisinə ağ şərab töküləndə porrona mənə isti su dolu rezin qızdırıcını xatırladırdı.

Tədricən çağırışçılara pal-paltar verildi. Lakin bura İspaniya olduğundan hər şeyi bir-bir gətirirdilər. Heç vaxt kimin nə aldığı bilinmirdi. Daha çox ehtiyac duyduğumuz şeyləri, xüsusən də kəmərlər və patrondaşları bizə ən son dəqiqədə, cəbhə qatırı hərəkətə başlayanda gətirirdilər. Yuxarıda könüllülərin fərqli geyim forması haqqında danışmışdım. Paltarlarımızı, sözün həqiqi mənasında, “hərbi forma” adlandırmaq olmazdı. Bir tərəfdən baxanda hamının geyimi oxşar idi. Lakin eyni geyimli iki adam tapmaq da mümkün deyildi. Ordudakıların şalvarı məxmərdən tikilmişdi. Bənzərlik bununla da sona çatırdı. Bəzilərinin ayağında çarıq, bəzilərinə qısa, bəzilərinə isə uzunboğaz çəkmə vardı. Hamı zəncirbəndli gödəkcə geyinirdi. Gödəkcələrin bəziləri dəridən, çoxu isə rəngbərəng şal parçalardan tikilmişdi. Baş geyimlərinin forması döyüşçülərin sayı qədər müxtəlif idi. Papaqlara, adətən, partiya nişanları taxırdılar. Demək olar ki, hamı boynuna qırmızı, yaxud qırmızı-qara dəsmal bağlayırdı. Elə bu səbəbdən də könüllülər dəstəsi əsl qaraçı köçünü xatırladırdı. Özü də bütün bu geyimlər döyüşçülər üçün nəzərdə tutulur və fabrikdə hazırlanırdı. Şəraiti nəzərə alanda keyfiyyətləri

o qədər də pis deyildi. Doğrudur, nazik pambıq parçadan tikilmiş köynəklər, yaxud corablar soyuqdan qətiyyəyən qorumurdu. Hələ heç bir hazırlığın olmadığı ilk aylarda könüllülərin hansı şəraitdə yaşadıklarını isə ümumiyyətlə, xatırlamağa dəyməz. Yadımdadır, iki ay əvvəl hansısa qəzetdə cəbhədən dönən P.O.U.M.¹ liderlərindən birinin müsahibəsini oxumuşdum. O, qısa müddətdə “hər könüllünün bir adyal alacağını” vəd edirdi. Əgər kimsə, nə vaxtsa açıq səngərdə yatıbsa, elə bu sözləri oxuyanda onu mütləq üşütmə tutmalıdır.

412

Mən kazarmada yerləşəndən bir gün sonra təlim deyilən proses başlandı. Əvvəlcə hər tərəfdə təsəvvürəgəlməz qarmaqarışlıq hökm sürürdü. Əksəriyyəti kasıb Barselona məhəllələrinin sakinləri olan 16-17 yaşlı yeniyetmələrdən ibarət çağırışçıların başı inqilab havası ilə dolsa da, müharibə haqqında adi təsəvvürləri belə yox idi. Onları hətta sıraya düzmək mümkün olmurdu. Nizam-intizamdan isə danışmağa dəyməzdi. Verilən əmr kimin xoşuna gəlmirdisə, sıradan çıxıb zabitlə mübahisəyə başlayırdı. Bizə təlim keçən dolubədənli, yaraşlıq, üzünün təmiz, duru rəngi ilə diqqət çəkən leytenant çox cavan görünməyə də, peşəkar hərbiçi idi. Bu, şux qamətindən, iynənin ağzından təzə çıxmış kimi görünən formasından da aydın hiss edilirdi. Ən maraqlısı isə həqiqi, əqidəli sosialist kimi tanınması idi. Rütbə və vəzifələrinə baxmayaraq, bütün döyüşçülərin bərabərliyi məsələsində əsgərlərdən daha qətiyyətli mövqe tuturdu. Hələ heç nədən xəbəri olmayan yeni çağırışçılardan biri ona “sinyor” deyəndə özündən çıxdığı indi də yadımdadır. “Necə? Sinyor? Kim mənə sinyor dedi? Məgər burada hamımız yoldaş deyilik?” Amma belə münasibətin onun işini yüngülləşdirdiyini düşünmürəm. Hələlik çağırışçıların nə isə öyrəndiklərini demək çətin idi. Əcnəbilərin hərbi təlimdə iştiraklarının o qədər də vacib olmadığını mənə demişdilər (Hiss edirdim ki, ispanlar yalnız özlərinə xas bir səmimiyyətlə sərhədin o tayından gələnlərin hamısının hərbi işi daha yaxşı bildiklərini düşünürlər). Onların sözüne fikir verməyib hamı ilə birlikdə təlimlərə qatılırdım. İlk növbədə, pulemyot atmağı öyrənmək istə-

¹ P. O. U. M. (*Partido Obrero de Unifaccion Marxista*) – Marksist Fəhlələrin Birləşmiş Partiyası

yirdim. Əvvəllər bu silahla hər hansı tanışlığım olmamışdı. Bizə ümumən silahla rəftarı öyrətməyəcəklərini eşidəndə xeyli təəccübləndim. Hərbi hazırlıq məşğələsi son dərəcə adi, çoxdan köhnəlmiş, hətta deyərdim ki, səfeh sıra təlimindən başqa bir şey deyildi. Bizə sağa dön, sola dön, arxaya dön, azad, fərağət, dəstə, üç nəfərlik sıralarla addımla marş və s. kimi cəfəngiyat öyrədirdilər. Partizanlardan ibarət ordu hazırlığı üçün bundan daha axmaq və mənasız şey təsəvvürə gətirmək mümkün deyildi. Bunların hamısını mən hələ on beş yaşım olanda bildirdim. Aydın məsələdir ki, əgər əsgərin hazırlığı üçün cəmiyyəti bir neçə gün vaxt qalıbsa, ilk növbədə, ona ən zəruri şeyləri başa salmaq lazımdır. Yeni atəş altında özünü aparmaq, açıq yerdə hərəkət etmək, qarovulda dayanmaq, səngər qazmaq, ən başlıcası isə silahla rəftar öyrədilməlidir. Lakin döyüşə can atan, bir neçə gündən sonra cəbhəyə göndiriləcək bu gənclərə hətta tüfəng tutmağı, yaxud qumbara atmağı da öyrətmirdilər. O vaxt bütün bunların silah çatışmazlığı ilə bağlılığı əsla ağılıma gəlmirdi. P.O.U.M.-ün könüllü dəstələrində silah məsələsi elə böhran həddinə çatmışdı ki, ön atəş xəttinə yollanan yeni hərbi hissələr əvəz etdikləri əsgərlərin silahını götürməli olurdular. Lenin kazarmalarında isə tüfəng yalnız qarovulda dayananlara verilir.

Daha bir neçə gün keçdi. Ən adi müşahidə də yenə nizam-intizamdan uzaq həmin o başıpozuq dəstə olduğumuzu göstərirdi. Lakin, nədənsə, bizi kütlə qarşısına çıxarmaq səviyyəsində hazırlıqlı saymışdılar. Səhərin gözü açılmamış könüllüləri sıraya düzüb təpənin üstündə, *Plaza de Espana* sarayının arxasında yerləşən şəhər parkına apardılar. Burada bütün partiyalardan olan könüllülərin, eləcə də karabinerlərin və Xalq ordusunun ilk dəstələrinin əsgəri marşla keçdikləri meydan var idi. Həmin gün şəhər parkı özünün qəribə və gülüş doğuran görkəmi ilə diqqəti çəkirdi. Çiçək ləklərinin arasındakı bütün cığır və yollarda bölmələr, dəstələr irəli-geri addımlayırdılar. Kişilər sinələrini qabağa verərək özlərini sınaqlardan çıxmış əsgərlərə oxşatmağa çalışırdılar. Parkda hərbi yerləşmə otərəf-butərəfə gedənlərin heç birinin silahı yox idi. Çoxlarında könüllülər dəstəsinin ümumi geyim formasının müəyyən ünsürləri

olsa da, heç kim tam hərbi formada deyildi. Qaydalar, əsasən, dəyişməz qalırdı. Üç gün çəkən təlimlər zamanı aramsız otərəf-butərəfə addımlayırdılar (qısa və sürətli ispan sıra təlimi), sonra dayanırdılar. Bürküdən boğulmuş halda sıradan çıxıb tərəp ilə üzüaşağı, ucuz şərab satılan dükana qaçırdılar. Hamı mənə dostcasına yanaşırdı. Çünki ingilis idim. Bu da onlara maraqlı görünürdü. Xüsusilə karabinerlərin zabitləri mənimlə çox maraqlanırdı, tez-tez şərabə qonaq edirdilər. Bizim leytenantı bir küncə çəkməyə imkan tapan kimi pulemyot bərəsində danışırdım. Cibimdən Hüqo lüğətini çıxarırdı, ispan sözlərinin qol-qanadını qıraraq onu dilə tutmağa çalışırdım.

– *İo se manexar fuzil. No se manexar ametrallodora. Kiero aprender ametralladora. Kuando vames aprender ametralladora?*¹

414

Cavabında leytenant həmişə pərt halda gülümsəyirdi, pulemyot təliminin başlanma tarixi kimi “*manana*”, yəni “sabah” deyirdi. Amma bu “sabahın” heç vaxt gəlmədiyini burada xırdalamağa lüzum yoxdur. Bir neçə gündən sonra çağırışçılar artıq sıra ilə babat addımlamağı, “farağət” komandası verildəndə quruyub durmağı bacarırdılar. Ən əsası, güllənin tufəngin hansı tərəfindən çıxdığını öyrənə bilmişdilər. Bütün hərbi bilikləri bununla da məhdudlaşmışdı. Bir dəfə məşğələlər arasındakı fasilə zamanı silahlı karabinerlərdən biri bizə yaxınlaşdı, silahına yaxından baxmağa icazə verdi. Bu zaman bölməmizdə məndən başqa tufəngi doldurmağı bacaran bir nəfərin də olmadığı aşkara çıxdı. Hədəfi nişan alıb atmaqdan isə ümumiyyətlə, söhbət gedə bilməzdi.

Gəldiyim gündən ispan dili ilə təkbətək savaşımda davam edirdi. Kazarmada məndən başqa yalnız bir ingilis vardı. Hətta zabitlər də fransız dilində heç bir söz bilmirdilər. Yoldaşlarımla öz aralarında katalon dilində danışmaları vəziyyəti daha da çətinləşdirirdi. Daim özümlə lüğət gəzdirməkdən başqa çarəm qalmamışdı. Ən çətin məqamlarda dərhal əlimi cibimə atıb lüğət kitabçasını çıxarırdım, lazımı sözü tapmağa çalışırdım. Amma adama ləzzət elə-

¹ Mən tufəng atmağı bacarıram. Amma pulemyotla necə davranmağı bilmirəm. Pulemyot atmağı öyrənmək istəyirəm. Biz pulemyotla nə zaman məşğul olmağa başlayacağıq? (*isp.*)

yən məqamlar da vardı. Ümumiyyətlə, əcnəbi olanda da gərək yolunu İspaniyaya salasan. Buradakı insanların içərisində özünə dost tapmaq necə də asan idi! Aradan iki gün keçməmiş artıq könüllülərdən iyirmisi məni adımla çağırırdı, ərazidəki bütün giriş və çıxışları öyrətmişdilər, təsəvvürəgəlməz qonaqpərvərlik nümunələri göstərirdilər. Təbliğati kitab yazmaq niyyətində deyiləm. P.O.U.M. könüllülərini ideallaşdırmaq fikrindən də uzağam. Təbii ki, bu qurumun ciddi çatışmazlıqları vardı. Ora yığılan insanlar çox fərqli idilər. Mən P.O.U.M.-a yazılarda könüllülərin qəbulu məsələsi də xeyli məhdudlaşmışdı. Yaxşı adamların çoxu cəbhədə idi. Bəziləri isə artıq həlak olmuşdular. Təbii ki, qurumun fəaliyyətində çatışmayan cəhətlər də vardı. Valideynlər könüllü yazılmaq üçün 15 yaşlı övladlarını götürürdilər. Bunu on pezet – gündəlik maaş, bir də qarın dolusu yemək (bəzən gizlicə valideynlərə də nə isə ötürmək olurdu) üçün etdiklərini də gizlətmirdilər. Eyni zamanda, əminəm ki, ispan fəhlələri arasına düşən hər kəs (yəqin, “katalon fəhlələri” daha dəqiq olardı, çünki bir neçə araqonlunu və əndəlisini çıxmaq şərti ilə yeni tanışlarımin hamısı kataloniyalılar idi) onların daxili nəcibliyi, düzlük və səxavətliliyi önündə heyran qalmaya bilmirdi. Sözüün həqiqi mənasında hamı kimi məni də mat qoymuş ispan səxavəti bəzən adamı pərt edirdi. Əgər siz bir siqaret istəyirsinizsə, ispan bütün qutunu götürməyiniz üçün üz vururdu. Belə adi həyat faktları ilə yanaşı, onlarda daha dərin anlam ifadə edən səxavətlilik də vardı. Bu da ən çətin vəziyyətlərdə dəfələrlə üzleşdiyim həqiqi ürək genişliy idi. Müharibə zamanı İspaniyada olan jurnalistlərin və əcnəbilərin bəziləri ispanların xarici yardımından çox da məmnun qalmadıklarını deyirdilər. Düzü, mən heç vaxt belə hala rast gəlməmişdim.

Biz kazarmanı tərk etməmişdən bir neçə gün əvvəl cəbhədən könüllülər dəstəsi qaçırmışdı. Onlar həyəcanla səngər xətrələrini bölüşür, Xueska ətrafında birgə vuruşduqları hansısa fransız hissəsindən vəcdlə danışirdilər. “Fransızlar şir kimi döyüşürdülər”, – deyə onları tərifləyir, dəfələrlə “*Mas valentas ke nostros*” – “Bizdən də cəsarətliyərlər!” deməkdə özləri üçün əskiklik görmürdülər. Şişirtməyə yol verdiklərini deyirdim. İspanlar isə məni inandırirdilər ki, fransızlar hərbi

işini çox gözəl bilirlər, qumbaranı daha yaxşı atırlar, pulemyotdan daha sərrast atəş açırlar və s. Bu epizod çox səciyyəvidir. İngilis başqasının ünvanına belə tərif söyləməkdənsə, əlinin kəsilməsinə daha asanlıqla razı olardı.

Könüllülər dəstəsindəki hər əcnəbinin bir neçə həftə ərzində ispanları həm dəlicəsinə sevməyə, həm də bəzi cəhətlərindən ümitsizliyə qapılmağa imkanları olurdu. Cəbhədə həmin ümitsizlik məni bəzən dəlilik dərəcəsinə gətirirdi. İspanlarla təmasda olan əcnəbilərin hamısı onların astagəlliyindən, ən başlıcası isə heç bir əndazəyə sığmayan qeyri-dəqiqliklərindən dad edirdi. İstəyib-istəməsə də, əcnəbinin mütləq öyrəndiyi bir ispan sözü vardı. Bu, “*manana*” kəlməsi idi. Mənası “ertəsi gün”, “sabah” deməkdir. İspanlar ələ ən kiçik imkan düşən kimi bu gün görülməli işi həvəslə “*manana*”ya – sabaha saxlayırdılar. Bu xüsusiyyət geniş yayıldığından onların özləri arasında da zarafat obyektinə çevrilmişdi. İspaniyada yeməkdən tutmuş döyüş əməliyyatına qədər heç bir iş deyildiyi vaxtda baş tutmurdu. Hər məsələdə gecikmək milli ənənəyə çevrilmişdi. Lakin ara-sıra sizin hər şeyi daimi gecikməyə hesablaşdığınızın acığına bəzi işlər təyin olunandan əvvəl görüldü. Qrafiklə saat səkkizdə hərəkət etməli olan qatar, adətən, saat doqquzda, yaxud onda yola düşürdü. Amma həftədə bir dəfə, görünür, maşinistin şıltaqlığı ucbatından həmin o səhər saat səkkiz qatarı stansiyanı yarım saat tez tərk edirdi. Bu da onlarla adamın əsəblərinin yerindən oynamasına səbəb olurdu. Nəzəri baxımdan ispanların vaxtı sayə salmamaları məni vəcdə gətirirdi. Çünki şimal xalqlarında dəqiqlik artıq xəstəliyə çevrilmişdi. Lakin bir məsələ var ki, mən özüm də həmin xəstəlikdən əziyyət çəkirdim.

Çoxsaylı şayiələrdən, saysız-hesabsız “*manana*”lardan, gündəlik təxirəməlmələrdən sonra heç gözləmədiyimiz vaxtda cəbhə xəttinə hərəkət əmrini aldıq. Əmr olsa da, hələ heç kimə lazımı sursat və azuqə verilməmişdi. Nəticədə bəzi döyüşçülər zəruri şeylərlə təmin olunmadan yola çıxmışdılar. Hazırlaşdığımız vaxt haradan gəldikləri bilinməyən qadınlar dəstə ilə kazarmaya doluşdular. Onlar adyalları büküb-qatılmaqda, əşyaları çantaya doldurmaqda yaxınlarına kömək edirdilər. Bunu demək xoş olmasa da, yeni patronlaşımı sahmana salmaqda dəstəməzdəki digər

İngilis könüllüsünün – Uilyamsın ispan xanımı mənə yardım göstərdi. O, zərif, qaragözlü, çox məlahətli qadın idi. Düşünürdüm ki, belə qadının yeganə məşğuliyyəti körpəsinin beşiyini yırgalamaq olmalıdır. Lakin iyuldakı küçə döyüşləri zamanı o, hamıdan cəsarətlə vuruşurdu. Südəmə körpəsini də kazarmaya gətirmişdi. Uşaq müharibə başlandıktan on ay sonra doğulmuşdu. Qadının elə barrikadada hamilə qaldığını anlamaq çətin deyildi.

Qatar saat səkkizdə stansiyadan çıxmalı idi. Lakin yorulub əldən düşmüş, qan-tər içərisində olan zabitlər bizi yalnız doqquza on dəqiqə işləmiş kazarmanın həyətinə sıraya düzə bildilər. Məşəllərin işıqlandırdığı həyəət, həyəcan və çığırtilar, havada dalğalanan al-qırmızı bayraqlar, bellərinə iri bağlamalar şələləmiş, adyallarını bürmələyərək pulemyot şəridi kimi sinələrinə çalın-çarpaz bağlamış könüllülər cərgəsi, bir-birinə qarışmış səslər, çəkmələrin tappıltısı, dəmir qumqumaların cingiltisi hələ də gözlərim önündən çəkilmir. Sonra hamını sakitliyə çağıran hökmlü komanda verildi. Amma səs-küy bir müddət də davam etdi. Katalon dilində nitq söyləyən siyasi komissarın səsi indi də qulaqlarımdadır. Vağzal binasına tərəf addımladıq. Bizi bütün şəhərə göstərmək məqsədi ilə ən uzun yolla aparıldılar. Ramblas meydanında nəfəsli orkestrin ifa etdiyi inqilabi marşı dinləməkdən ötrü bir neçə dəqiqə dayandıq. Qaliblər paradı təzədən başladı – coşqun əhvali-ruhiyyə və çışqırtilar, qırmızı və qırmızı-qara bayraqlar, səkilərdə dayanıb könüllüləri salamlayan insanlar, pəncərələrdən əl edən qadınlar... O zaman bütün bunlar necə də təbii təsir bağışlayırdı! İndi isə hər şey necə uzaq və əlçatmaz görünür... Qatara o qədər adam doluşmuşdu ki, oturmaqlar bir yana qalsın, heç döşəmədə də ayaq basmağa yer tapılmırdı. Sonuncu dəqiqədə Uilyamsın ispan xanımı qaçaraq özünü vağzala çatdırdı. Bizə bir şüşə şərab və uzunluğu yarım metrə çatan tünd-qırmızı rəngli kolbasa verdi. Bu kolbasadan sabun iyi gəlirdi. Yeyən kimi adamın qarnını açdı. Qatar yerindən tərpəndi, Kataloniyanı arxada qoyaraq müharibə vaxtının qaydası ilə – saatda 20 km sürətlə Araqon təpələrinə tərəf sürünməyə başladı.

2

Barbastro şəhəri arxa cəbhədə yerləşsə də, zəhmli və xarabazar görkəmi vardı. Əyinlərinə köhnə-kürüş geyinmiş könüllülər dəstəsi qızınmağa yer axtararaq şəhərin küçələrini dolaşırdılar. Uçub-dağılmış divarda ötən ildən qalma plakat diqqətimi çəkdi. Orada filan tarixdə şəhər stadionunda “altı gözəl öküzün” öldürüləcəyi bildirilirdi. Bu plakatın solmuş rənglərinə nə qədər qüssə və kədər hopmuşdu! O “gözəl öküzlər” və qorxubilməz matadorlar hara qeyb olmuşdular? Eşitdiyimə görə, indi hətta Barselonada da öküz döyüşləri keçirilmirdi. Çünki ən yaxşı matadorlar faşistlərin tərəfinə keçmişdi.

418

Bizim bölüyü yük maşınlarında əvvəlcə Sietamoya, sonra isə Alkuberredən qərbdə, Saraqosa yaxınlığında, cəbhə xəttinin arxasında yerləşən kəndə gətirdilər. Oktyabrda anarxistlər Saraqosada mövqelərini möhkəmləndirənə qədər şəhər üç dəfə əldən-ələ keçmişdi. Evlərin bir hissəsi mərmə atəşləri ilə dağıdılmışdı. Salamət qalanların hamısında güllə izləri gözə dəyirdi. Dəniz səviyyəsindən 500 metr yüksəklikdə idik. Hava xeyli soyumuşdu. Hər tərəfi qalın duman bürümüşdü. Yük maşınının sürücüsü haradasa Sietamo ilə Alkuberre arasında azdı (bu da qatıldığımız savaşa özəlliklərindən biri idi) və uzun müddət göz-gözü görməyən qatı dumanda yol axtarmalı olduq. Alkuberreyə yalnız gecəyarısı gəlib çatdıq. Naməlum bir adam bizi çirkli gölməçələrdən keçirib nə vaxtsa qatırlar üçün tikilmiş tövləyə gətirdi. Püfəni eşələyib özümüzə yer düzəlttik. Dərhal da yuxuya getdik. Yatmaq üçün püfə otdan pisdır, amma samandan qat-qat yaxşıdır. Yalnız səhər hava işıqlaşanda püfənin içinin çörək qırıntıları, qəzet parçaları, ölmüş siçovul cəsədləri və boş konserv qutuları ilə dolu olduğunu gördük.

İndi cəbhədən çox da uzaqda deyildik. Hətta müharibənin səciyyəvi qoxusunu hiss edəcək dərəcədə yaxın idik. Fikrimcə, həmin səciyyəvi qoxu nəcis və çürümüş ərzaq iyidir. Alkuberre bombardmana məruz qalmamışdı. Ona görə də cəbhə xəttindəki kəndlərin çoxuna nisbətən daha

abad görünürdü. Ancaq fikrimcə, dinc vaxtlarda da İspaniyanın bu hissəsinə yolu düşən hər kəs Araçon kəndlərinin çirkab və səfələt içərisində olduğunu görməyə bilməzdi. Kəndlər hamısı, sanki, qala şəklində salınmışdı. Daşdan və gildən tikilmiş balaca, çirkli daxmalar kilsənin dörd bir yanını tutmuşdu. Hətta yaz aylarında da heç yerdə gül-çiçək görə bilməzdiniz. Evlərin qarşısında, yaxud arxasında bağça salınmamışdı. Yalnız arıq, caydaq toyuqların peyin təpəcikləri üzərində eşələndiyi zibilliyi xatırladan heyətlər vardı. Havalar çox pis keçirdi. Yağışla duman dayanmadan bir-birini əvəz edirdi. Dar yollar çirkab gölməçələrinə çevrilmişdi. Oradan keçən yük maşınları ətrafa pəlçiq yağdırır, bir neçə qatırın çəkib apardığı kəndli arabaları batıb qalırdı. Bəzən bir arabaya yarım dairə şəklində altı qatır qoşulurdu. Daim hərbi hissələrin keçib getməsi kəndi böyük zibilliyə çevirmişdi. Tualet, yaxud kanalizasiya xətti ilə bağlı yerlidibli təsəvvür yox idi. Ona görə də nəcisi tapdalamaq üçün dəqiqəbaşı ayağının altına baxmadan gedə biləcəyin bir yer tapmaq müşkül məsələyə çevrilirdi. Kilsəni çoxdan ayaqyoluna çevirmiş, yüz metr hündəvərini də batırmışdılar. Müharibənin ilk iki ayı təsəvvürümdə yalnız hər tərəfi bərkilib qabıq bağlamış insan nəcisi ilə örtülü soyuq torpaq zolağından ibarət idi.

Gəlişimizdən iki gün keçmişdi. Amma bizə hələ də tufəng verməmişdilər. *Comite de Cuerreaya*¹ baş çəkəndən və divarda güllələrin açdığı deşiklərə (burada faşistləri güllələyirdilər) baxandan sonra, əslində, Alkuberrenin bütün diqqətəlayiq yerlərini görmüş olurdun. Deyəsən, cəbhədə sakitlik idi. Çünki kəndə çox az yaralı gətirilirdi. Əsas əyləncə faşist ordusundan qaçan dezertirlərin gəlişi idi. Onları, adətən, konvoy müşayiət edirdi. Burada bizə qarşı vuruşanların çoxu əqidəli faşist deyildi. Sadəcə, müharibə başlanan vaxt nəhs təsadüf nəticəsində həqiqi hərbi xidmət keçən əsgərlər idi. Çoxu ordudan qaçmaq haqqında fikirləşirdi. Ona görə də tez-tez cəbhə xəttini keçirdilər. Əgər qohumları faşist nəzarəti altındaki ərazidə qalmasaydı, fərarilərin sayı daha çox olardı. Dezertirlər gördüyüm ilk doğruçu "faşistlər" idi. Xəki rəngli kombinezonlarını çıxmaq şərti ilə bizim döyüşçülərdən fərqlənməmələri

¹ Hərbi komitə (*isp.*)

mənə heyrətamiz görünürdü. Onlar yol axtara-axtara neytral ərazidə iki-üç gün dolaşandan sonra acından heydən düşmüş halda yanımıza gəlib çıxırdılar. Dərhal da faşist ordusundakı dəhşətli aclıqdan danışmağa başlayırdılar. Kəndli daxmasında belə dezertirlərdən birinin necə yedirildiyini görmüşdüm. Bu, əslində, çox kədərli mənzərə idi. Üzünü şaxta və külək qarşımış iyirmi yaşlarında, ucaboy, cındır paltarlı cavan oğlan ocağın qarşısında çömbəltmə oturmuşdu. Qarşısındakı kasadan ət parçalarını qaşıqlayıb ağzına doldururdu. Gözləri ətrafında dayanıb onu seyr edən könüllülərin sifətində dolaşırdı. Deyəsən, hələ də ürəyinin dərinliklərində “qırmızılarnı” qanıçən olduqlarına inanır, yeməyini qurtaran kimi öldürüləcəyini düşünürdü. Yəqin, bunu hiss edən silahlı nəzarətçi əlini onun çiyinə vurub Katalon dilində sakitləşdirici sözlər deməyə başladı. Bir gündə düz on beş nəfər dezertirin kəndə gətirildiyi yadımdadır. Onları təntənə ilə küçədən keçirib apardılar. Qabaqda ağ atın üstündə bir nəfər gedirdi. Mən o qədər də yaxşı çıxmayan foto çəkdim. Amma sonra onu haradasa itirdim.

Alkubərdədə mənzil salandan üç gün sonra, nəhayət, tufəngləri gətirdilər. Kobud, tünd-sarısifətli baş serjant tövlədə silahları bizə payladı. Öz tufəngimi görəndə dəhşətə gəldim. 1896-cı ilin, yəni qırx il əvvəlın istehsalı olan alman “Mauzeri” idi. Tufəng pas atmışdı. Çaxmağı güclə gedib-gəlirdi. Ağac qundağı çatlayıb iki yerə bölünmüşdü. Lüləsinə ani nəzər salan kimi pas içində olduğunu gördüm. Tufənglərin çoxu heç də mənimkindən yaxşı vəziyyətdə deyildi. Bəziləri daha bərbad halda idi. Keyfiyyətli tufəngləri silahdan istifadə etməyi bacaranlara vermək heç kəsin ağılına gəlməmişdi. On il əvvəlın istehsalı olan ən yaxşı tufəng “maricon” (“qızcıqaz”) ləqəbli onbeş yaşlı yaramaza qismət olmuşdu. Serjant silahla davranış qaydalarına cəmisi beş dəqiqə sərf etdi. Sadəcə, tufəngi necə doldurmağı, bir də çaxmağı çəkməyi öyrətdi. Könüllülərin çoxu əllərində ilk dəfə tufəng tuturdular. Aralarında nişangahın nə olduğunu bilənlər tək-tük idi. Adambaşına əlli patron verdilər. Sonra bizi sıraya düzüb kəndin beş kilometrliyində yerləşən atəş xəttinə apardılar.

Səksən nəfər döyüşçüdən və bir neçə itdən ibarət senturiya – başıpozuq dəstə yola düzəldi. Hər könüllülər

dəstəsi sehrli talisman kimi özü ilə it aparırdı. Bizim böyrümüzlə də dərisinə iri hərflərlə P.O.U.M. damğası vurulmuş zavallı bir köpək addımlayırdı. Deyəsən, it özü də yazıq görkəmindən utanırdı. Dəstənin önündə, qırmızı bayrağın altında alaşa atın belində komandirimiz, tökməbədən belçikalı Jorj Kopp gedirdi. Ondan qabaqda isə süvari dəstənin döyüşçülərindən birinin – üzdən uşaq kimi görünən, əslində isə quldura bənzəyən cavan oğlanın atı səkirdi. O, az qala, hər təpəciyin belinə dördnala çaparaq çıxır, balaca zirvələrdə teatral əda ilə müxtəlif pozalar alaraq özünü göstərirdi. İnqilab zamanı ispan süvarilərinin çoxlu sayda əla cins atları ələ keçirilmişdi. Atlar könüllülər arasında paylanmışdı. Onlar isə xüsusi qulluq tələb edən bu zavallı heyvanları bağı çatlayana qədər çapıb öldürməkdən başqa bir şey bacarmırdılar.

Yol ötənlik məhsul yığımından sonra başlı-başına buraxılmış sarı, bəhərsiz tarlaların arasından keçirdi. Önmüzdə Alkuberreni Saraqosadan ayıran alçaq təpələr uzanıb gedirdi. Cəbhə xəttinə lap az qalırdı. Get-gedə bomba partlayışlarına, pulemyot atəşlərinə, qana və ölümə yaxınlaşırdıq. Ürəyimin dərinliklərində qorxu hiss edirdim. İndi cəbhədə sakitlik hökm sürdüyünü bildirdim. Amma həmvətənlərimin çoxundan fərqli olaraq, Birinci Dünya müharibəsinin təcrübəsindən xəbərim vardı. Həmin müharibədə iştirak etməsəm də, hər b təsəvvürümə güllələrin vıyılması, mərmilərin od saçan dəhşətli partlayışı ilə həkk olunmuşdu. Amma müharibə deyiləndə gözlərim önündə daha çox çirkab, aclıq, soyuq və insan bədənini basmış bit-birə canlanırdı. Qərribə də olsa, soyuq mənə düşməndən də qorxulu görünürdü. Barselonada qaldığım müddətdə soyuqla bağlı fikirlər başımdan çıxmırdı. Hətta gecələr yuxuya gedə bilmirdim. Səngərlərə hakim kəsilən soyuq, səhərin ala qarantılığında dişin-dişinə dəyə-dəyə gözlərini açmaq, qırov basmış tüfənginə söykəyib saatlarla qarovulda dayanmaq, buz kimi çirkli su dolmuş ayaqqabıların fırça-fırç səsi haqqında düşünürdüm. Yanımca addımlayan silahdaşlarıma baxanda məni dəhşət bürüyürdü. Hərəsi bir tərəfdən gəlmiş bu adamların necə əcaib bir dəli yığnağına bənzədiklərini təsəvvürünüzə gətirə bilməzsiniz. Qoyun sürüsü kimi başımızı aşağı salıb gedirdik.

İki saat keçməmiş arxadakıları gözdən itirdik. Yekə-yekə döyüşçü adlandırılan könüllülərimizin yarısı uşaq idi. Həm də sözün həqiqi mənasında uşaq! Bəzilərinin heç on altı yaşı tamam olmamışdı. Hamısı özlərini çox xoşbəxt sayırdı. Nəhayət, cəbhəyə gəlmələrinin sevincindən, az qala, başlarını itirmişdilər. Ön atəş xəttinə yaxınlaşanda əllərində qırmızı bayraq irəlidə gedənlər “*Visca P.O.U.M.! Fascistas-maricones!*”¹ deyər qışqırmağa başladılar. Qışqırıqlarının mümkün qədər qorxunc və təhdidedici olmasına çalışırdılar. Lakin uşaqların dilində bu səs-küy pişik miyoltusu kimi zəif, şikayətçi tərzdə çıxırdı. Deməli, Respublikanın müdafiəçiləri cır-cındır geyimli, atmağı bacarmadığı köhnə tüfənglərlə silahlanmış uşaq-muşaq idi. Yadımdadır, o zaman öz-özümdən sual edirdim: əgər qəflətən başımızın üstündə faşist təyyarəsi görünəsə, onda nə olacaq? Təyyarəçi lap aşağı enib hamımızı pulemyot atəşi ilə biçəcək? Düşünürdüm ki, heç birimizin həqiqi döyüşçü olmadığımızı havadan da görmək mümkündür.

Təpəyə çatandan sonra sağa döndük, qatırların saldıdığı cığırda zirvəyə tərəf qalxmağa başladıq. İspaniyanın bu hissəsində təpələrin qəribə forması vardı – onlar zahirən nala bənzəyirdilər, zirvələri yastı, yamacları isə çox sərt idi. Bu yamaclar hamısı dərin dərələrə enirdi. Təpələrdə yalnız sıx qə qollar, bir də çiriş ağacları bitirdi. Hər yerdə torpağın altından çıxmış ağ əhəng daşları gözə dəyirdi. Cəbhə xətti, təbii ki, səngərlərin düz sırasından ibarət deyildi. Belə dağlıq yerdə sıra ilə dayanmadan səngər qazmaq çətin məsələdir. Ona görə də cəbhə xətti deyiləndə, ilk növbədə, təpələrin başındakı möhkəmləndirilmiş məntəqələr silsiləsi nəzərdə tutulurdu. Onlar “mövqe” adlanırdı. Uzaqdan “nalın” düz yuxarı hissəsində yerləşən “mövqeyimizi” görmək mümkün idi. Qum doldurulmuş kisələrdən ibarət sipər, havada dalğalanan qırmızı bayraq və tonqalın tüstüsü onun yerini dəqiq nişan verirdi. Lap yaxına gələndə isə sizi ürək bulandıran şirintəhər iy vuracaqdı. Həftələrlə bu dəhşətli qoxu burnumdan çəkilmirdi. Aylarla bütün tullantılar – kiflənmiş çörək qabıqlarından ibarət bütöv bir təpə, insan nəcisi və paslanmış konserv bankaları “mövqenin” iki addımlığında dağ kimi qalaqlanaraq ətrafa dəhşətli üfunət yayırdı.

¹ Yaşasın P.O.U.M. Faşistlər qorxaqdırlar (*isp.*)

Bizim ön xətdə əvəz edəcəyimiz bölük artıq bağlamalarını yığır. Onları bura üç ay əvvəl gətirmişdilər. Palpaltarları çirk içərisində idi, çoxunun ayaqqabılarının altı qopub aralanmışdı, hamısının sifətini qalın tük basmışdı. Mövqenin komandiri, hamının nədənsə Bencamin çağırdığı kapitan Levinski öz səngərindən çıxıb gəldi. Fransız dilində əsl fransız kimi danışan Polşa yəhudisi idi. Təxminən, iyirmi beş yaşlarında olardı. Boyu balaca, cod saçları qarqara idi. Canlı və solğun sifəti səngərdəkilərin hamısı kimi çirkə-pasa batmışdı. Başımızın üstündən, amma çox yuxarıdan vıylıtı ilə bir neçə təsadüfi güllə keçdi. Mövqe, təxminən, qırx beş metrlik, yarım dairə şəklində istehkamdən ibarət idi. Ön tərəfdə içərisinə qum doldurulmuş kisələrdən və əhəngdaşı parçalarından sipər düzəldilmişdi. Atəş xəttinin arxasında siçovul yuvasını xatırladan otuz, bəlkə də, qırx kiçik səngər qazılmışdı. Uilyam, mən, bir də Uilyamın qayını olan ispan, özümüzü rastımıza çıxan ilk səngərə saldıq. Qarşı tərəfdən tək-tək atılan tütəng səsləri eşidilirdi. Atəş dalğa-dalğa ətrafa yayılıb qayalarda əks-səda verirdi. Biz bağlamalarımızı səngərin dibinə atıb yuxarı qalxmağa macal tapmamış yenidən atəş açıldı. Ardınca da dəstəmədəkilərdən biri özünü tələsik səngərə atdı. Üz-gözü qan içində idi. Sən demə, həvəslənib tütəng atmaq istəmiş, amma gözlənilmədən çaxmaq partlamışdı. Ətrafa saçılan qırımlar başının dərisini yaralamışdı. Bu cavan oğlan ilk yaralımız idi. Zədəni özü özünə vurmuşdu.

Axşam ilk döyüşçülərimizi qarovula göndərdik. Bencamin isə mövqeni başdan-başa bizə göstərdi. Sipərin qarşısında, qayalıqda, sadəcə, bir-birinin üstünə qalaqlanmış əhəng daşlarından ibarət çox sadə mazğalları olan ensiz səngərlər qazılmışdı. Bu səngərlərdə qarovul xidməti çəkən on iki nəfər yerləşə bilirdi. Səngərlərin önünə tikanlı mətil çəkilmişdi. Yamac isə, elə bil, dibsiz yarığa enirdi. Qarşı tərəfdə boz və soyuq çılpaq təpələr, bəzən də iri, sal qayalar gözə dəyirdi. Heç yerdə həyat nəfəsi hiss olunmurdu. Hətta quşlar da uçmurdu. Faşist səngərlərini görmək üçün ehtiyatla başımı qaldırıb mazğalın o biri tərəfinə baxdım.

– Düşmənin haradadır?

Bencamin əli ilə havada enli dairə cızdı.

- Orada (Bencaminin ingiliscəsi dəhşət idi).
- Harada orada?

Mövqe müharibəsi haqqındakı təsəvvürlərimə görə, faşist səngərləri haradasa bizimkilərdən əlli-yüz metrlik məsafədə yerləşməli idi. Amma gözə heç nə dəymirdi. Yəqin, səngərlərini yaxşı gizlətməmişdilər. Yalnız sonradan anladım ki, Bencamin yarğanın o biri tərəfini, qarşıdakı təpənin zirvəsini göstərir. Aradakı məsafə təxminən yeddi yüz metr olardı. Diqqətlə baxanda, həqiqətən də, ensiz zolaq kimi uzanıb gedən sipəri və yuxarıda dalğalanan sarı-qırmızı rəngli bayrağı gördüm. Doğrudan da, düşmənin mövqeyi idi. Dərhal ağlagəlməz bir ruh düşkünlüyü məni bürüdü. Gör düşməndən nə qədər aralıda idik! Belə uzaq məsafədə tufənglərimiz heç nəyə yaramayacaqdı. Kiminsə həyəcanlı səsi məni fikirdən ayırdı. İki faşist (məsafə uzaq olduğundan yalnız iki boz fiqur görə bilirdik) qarşı tərəfdəki təpənin çılpaq yamacı ilə sürünürdü. Bencamin tələsik yaxınlıqdakı döyüşçünün tufəngini götürdü. Nişan alıb tətiiyi çəkdi. Şaqqıltı səsi eşidildi. Güllə boşa çıxdı. Fikirleşdim ki, boş atəş yaxşı əlamət deyil.

424

Yeni qarovul nəfərləri səngərdəki yerlərini tutmağa macal tapmamış bu dəfə düşmənin bizə şıdırdığı atəş açmağa başladı. İşıq gələn yerləri elə nişan alıb atırdılar ki, sanki, qəpiyin düz ortasından vururdular. Onları görə bilirdim. Qarışqa kimi balaca boyları ilə sipərin arxasında otərəf-butərəfə qaçışdırlar. Arada isə, sanki, bizə acıq verirlərmiş kimi uzaqdan nöqtə kimi görünən balaca qara başlarını səngərdən çıxarırdılar. Atığımız güllələrin faydasızlığı gün kimi aydın idi. Amma əsl ispan qaydası ilə heç kimdən icazə almadan postu özbaşına tərək edib yanıma gələn qarovul nəfəri təkidlə düşmənin atəş açmağını istəyirdi. Onu başa salmağa çalışırdım ki, belə məsafədən, üstəlik də, mənim tufəngim kimi yararsız silahdan hədəfi nişan alıb vurmaq yalnız mində bir təsadüfdə uğurla nəticələne bilər. Yanımda dayanan xalis uşaq idi. Aramsız olaraq tufənginin lüləsi ilə əks tərəfdə qaralan nöqtələrdən birini göstərir, qarşısına atılacaq sümüyün arxasınca tullanmağa hazır vəziyyətdə dayanan it kimi dişlərini qıcayaraq səbirsizliklə atəş açmağını gözləyirdi. Onun israrlı xahişlərinə dözməyib nişangahı yeddi yüz metr üzərinə qoyub tətiiyi sıxdım.

Nöqtə yoxa çıxdı. Deyəsən, güllə çox yaxından keçdiyindən, faşist özünü dərhal yerə atmışdı. Həyatımda ilk dəfə idi ki, insana atəş açardım.

Nəhayət, cəbhənin nə olduğunu görəndən sonra hər şeyə nifrət eləməyə başladım. Bunun nəyi müharibədir? Biz düşmənlə, demək olar ki, üz-üzə gəlmirdik. Hətta qamətimi əymədən səngərlə obaş-bubaşa addımlaya bilərdim. Amma bir neçə dəqiqə keçməmiş güllə dəhşətli səslə vıyıldayaq düz qulağımın dibindən keçib, səngərin arxa divarına sancıldı. Heyhat! Dərhal başımı aşağı əydim. Dönə-dönə and içmişdim ki, həyatım boyu heç vaxt üstümə gələn ilk güllənin önündə baş əyməyəcəyəm. Lakin görünür, bu hərəkət tam instinktivdir və hər bir adam həyatında, azı, bir dəfə gülləyə təzim etməli olur.

3

Səngər həyatında beş şey çox vacibdir: odun, yemək, tütən, şam və düşmən.

Qışda Saraqosa cəbhəsində onlar öz əhəmiyyətini məhz sadaladığım ardıcılıqla bürüzə verirdi. Düşmən axırını yerdə gəlirdi. Gecə döyüşlərinin mümkünliyi istisna olunarsa, ümumən heç kimin fikrini məşğul etmirdi. Düşmən bizim təsəvvürümüzdə nadir hallarda əl-ayağını tərpedən uzaqdakı qara böcəklərdən başqa bir şey deyildi. Qarşı-qarşıya dayanmış iki ordunu düşündürən əsas məsələ necə qızınmaq idi.

Yeri gəlmişkən, İspaniyada qaldığım müddətdə çox az döyüş gördüyümü boynuma almalyam. Yanvar ayından maya qədər Araqon cəbhəsində oldum, lakin yanvardan martın sonunadək Teruel döyüşünü nəzərə almasaq, əminliklə heç bir mühüm hadisənin baş vermədiyini demək olar. Mart ayında Xueskuda ağır döyüşlər gedirdi. Amma həmin hərbi əməliyyatlarda iştirakım çox cüzi olmuşdu. Sonra iyun ayında Xuesku üzərinə uğursuz hücum həyata keçirildi. Nəticədə bir günün içərisində bir neçə min nəfər öldürüldü. Mən ondan əvvəl yaralanmışdım. Beləliklə də, müharibənin dəhşətləri sayılacaq sarsıntılar məndən yan keçmişdi. Təyyarələr heç vaxt olduğum yerin yaxınlığına

bomba atmamışdılar. Mərmilər həmişə məndən əlli addım kənarda partlamışdı. Yalnız bir dəfə əlbəyaxa döyüşə girmişdim (amma bu bir dəfədə, yəqin ki, bir neçə dəfənin dəhşətlərini yaşamışdım). Əlbəttə, döyüşçülərin əksəriyyəti kimi mən də tez-tez pulemyot atəşi altına düşürdüm. Lakin atəş, bir qayda olaraq, uzaq məsafədən açılırdı. Əgər əvvəlcədən ehtiyat tədbirləri görülmüşdüsə, hətta Xuesko ətrafındakı döyüşlər də o qədər qorxulu deyildi.

Burada, Saraqosanı əhatə edən təpələrdə bizi ən çox sıxan günlərin yeknəsəqliyi və mövqə müharibəsinin narahatlıqları idi. Həyatımız şəhərdəki kontor xidmətçilərinin günləri kimi heç bir mühüm hadisə baş vermədən, eyni ahənglə keçirdi. Hər şey bir-birini təkrarlayırdı: qarovul, patrul, səngər qazmaq, səngər qazmaq, patrul, qarovul... Təpələrin zirvəsində faşist, yaxud kommunist inanclarından asılı olmayaraq, öz bayraqlarının ətrafına yığışan bir dəstə cındır geyimli, his-pas basmış adam, əslində, ideyanın təntənəsindən daha çox necə qızınmaq haqqında düşünürdü. Günlər bir-birini əvəz edirdi. İki təpənin arasındakı dərədən şığıyib keçən güllələr məqsədsiz və hədəfsiz atılırdı. Onlar çox nadir hallarda insan bədəninə gedib çatırdı.

426

Bəzən soyuq qış mənzərələrindən gözümlü çəkmədən baş verənlərin əbəsliliyi haqqında fikirləşirdim. Belə müharibələr həmişə heç-heçə qurtarır. Daha əvvəllər, oktyabr ayında bu təpələr uğrunda amansız döyüşlər gedirdi. Sonra isə əsgər, silah, ən başlıcası isə artilleriya çatışmazlığı ucbatından irimiqyaslı hərbi əməliyyatlara son qoyuldu. Hər iki ordu səngərə çəkildi, ilkin döyüşlərdə tutduqları təpələrdə möhkəmlənməyə başladı. Bizdən sağ tərəfdə P.O.U.M.-un kiçik dəstəsi mövqə tutmuşdu, sol tərəfdəki yüksəklikdə isə P.S.U.C.-un mövqeyi yerləşirdi. Onun qarşısında faşist postlarının səpələndiyi zirvə ucalırdı. Cəbhə xətti deyilən ayırıcı hüddud irəliyə və geriye doğru elə ilanvari yollarla uzanıb gedirdi ki, əgər hər mövqənin üzərində bayraq ucalmasaydı, kimin harada dayandığından baş çıxarmaq müşkülə çevrilirdi. P.O.U.M. ilə P.S.U.C. qırmızı bayraq asmışdılar. Anarxistlər ya özlərinin qırmızı-qara, ya da respublikaçıların qırmızı-sarı-al bayraqları altında vuruşurdular. Heyrət doğuran mənzərə idi. Əsgərlər

əllərində bayraq zirvəni tutmuşdular, dörd bir tərəfi isə iylənmiş konserv bankaları və insan nəcisi ilə murdarlaşmışdılar. Bizdən sağ tərəfdə təpə silsiləsi cənub-qərbə tərəf dönərək düz Xueskoya qədər uzanıb gedən, çay yataqlarının damar kimi doğradığı geniş bir düzənliyə açılırdı. Uzaqdan baxanda düzənliyin ortasında oyun zərlərini xatırladan kublar nəzərə çarpırdı. Bura faşistlərin əlində olan Robres şəhəri idi. Çox vaxt səhərlər bütün vadi duman içərisində görünməz olurdu. Vadi üzərində isə yastı görünüşlü yaşıl təpələr ucalırdı. Bütün bunlar mənzərəni fotoneqativə bənzədirdi. Xueskonun arxasında hər gün yağan qarın üzərində yeni naxışlar açdığı çoxlu belə təpələr vardı. Göz işlədikcə uzaqlarda Pireneyin qarları heç zaman əriməyən nəhəng zirvələri ucalırdı. Aşağıda, vadiyə isə hər şey ölü və çılpaq görünürdü. Qarşı tərəfdəki təpələr fil dərisi kimi boz və qırıxmış idi. Bombos göy üzündə quşlar, demək olar ki, heç vaxt gözə dəymirdilər. Səmasında bu qədər az quş olan başqa ölkə gördüyümü təsəvvürümə gətirə bilmirdim. Doğrudur, hərdən sığırçına bənzəyən quşlar görürdük. Bəzən gecələr qəflətən səsküylə havaya qalxan və keşik çəkən əsgərləri diksindirən kəklik sürülərinə təsadüf olunurdu. Çox nadir hallarda isə səmanın ənginliklərində cövlan edən, döyüşçülərin atdığı güllələri, sanki, nifrət dolu laqeydliklə süzən tək-tük qartal görürdük.

Dumanlı günlərdə və gecələr bizimlə faşistlərin arasındakı vadini patrullar gəzib-dolaşırdı. Heç kəs belə “gəzintiyyə” can atmırdı. Əvvəla, hava soyuq idi, ikinci tərəfdən isə həmişə azmaq təhlükəsi vardı. Tezliklə istədiyim vaxt patrul xidmətinə gedə biləcəyimi özüm üçün aydınlaşdırdım. Dərin dərələrdə nə bir yol, nə də çıxır vardı. Geriyə qayıda bilməkdən ötrü həmişə hansısa nişanələri yadda saxlamaq tələb olunurdu. Aradakı məsafəni düz xətt kimi təsəvvür etsək, faşist səngərləri bizdən yeddi yüz metr uzaqlıqda yerləşirdi. Lakin onların yanına çatmaq üçün, azı, iki kilometr məsafə qət etmək lazım idi. Quş kimi cəh-cəh vuraraq başım üzərindən, amma yaxşı ki, yuxarıdan keçən güllələrin viyılısı altında qaranlıq dərələrdə gəzib-dolaşmaq mənə ləzzət verirdi. Dumanlı günlərdə vadini dolaşmaq daha yaxşı idi. Bəzən bütün günü

duman çəkilmirdi. Adətən, yuxarıdan, zirvələrin başından asılıb qalırdı. Aşığı, vadi isə işıqlı olurdu. Faşist mövqelərinə yaxınlaşanda ilbiz kimi səssiz sürünmək lazım idi. Amma xırda kolları qırmadan, yaxud çınqılları xırçılıtlı ilə ayağın altından sürüşdürmədən yamacla hərəkət etmək mümkün deyildi. Yalnız üçüncü, ya da dördüncü cəhdde faşist mövqelərinin lap yaxınlığına qədər gedib çıxı bildim. Hər tərəfi sıx duman bürümüşdü. Ona görə də sürünə-sürünə özümü tikanlı məfillərə çatdırdım, dayanıb qulaq asmağa başladım. Faşistlər bərkədən danışır və mahnı oxuyurdular. Amma birdən ayaq səslərinin tapanlısından yamacla gizləndiyim tərəfə endiklərini anladım. Qorxuya düşdüm. Dərhal gözümdə, elə bil, daha da balacalaşan kolun arxasında gizləndim, tüfəngi ayağa çəkib hazır dayandım. Faşistlər mənə çatmamış başqa səmtə buruldular. Gizləndiyim kolun altında əvvəlki döyüşlərin nişanələrinə rast gəldim. Bunlar bir ovuc boş giliz, güllə deşmiş dəri dəbilqə və yaqın, bizimkilərə məxsus qırmızı bayraq idi. Bayrağı özümlə götürdüm. Ancaq bizimkilər hisslərin hər hansı romantik təzahürünə yol vermədən onu cırıb əsgəri kimi istifadə elədilər.

Cəbhə xəttinə çatan kimi mənə kapral, yaxud ispanların dediyi kimi, kabo rütbəsi verdilər. Tabeliyimdə on iki nəfər vardı. Bu vəzifəni, xüsusən də, ilk günlər nə isə sərfəli bir iş saymaq mümkün deyildi. Senturiya heç bir təlim görməmiş kütlədən, əsasən də 15-18 yaşlı yeniyetmələrdən təşkil olunmuşdu. Könüllülər dəstəsinə hətta 11-12 yaşlı uşaqların qoşulduğu hallar da olurdu. Onlar, əsasən, faşistlərin nəzarəti altındakı ərazilərdən qaçqın düşənlər idi. Könüllü kimi cəbhəyə gəlmək babat qidalana bilməyin ən asan yolu idi. Adətən, uşaqlardan arxa işlərdə istifadə edirdilər. Lakin bəzən onlar döyüşən hissələrə də gəlib düşürdülər və bu zaman özümüz üçün qorxunc təhlükə mənbəyinə çevrilirdilər. Belə balaca vəhşilərdən birinin qumbaranı elə-belə, "məzələnmək" üçün öz səngərimizə atması yadıma gəlir. Yaddaşı mənə aldatmırsa, Monte Poçeroda on beş yaşından aşağı bir nəfər də yox idi. Amma döyüşçülərin orta yaşı da iyirmiyə çatmırdı. Bu yaşda olan cavanlardan cəbhədə heç bir xeyir yoxdur. Çünki onlar səngər müharibəsinin zəruri şərti olan

yuxusuzluğa qətiyyənlər tab gətirə bilmirlər. Ona görə də ilk vaxtlar qarovul xidmətini heç cür sahmana sala bilmirdik. Mənim bölməmdəki zavallı uşaqları yalnız ayaqlarından yapışib səngərdən bayıra sürüməklə yuxudan oyatmaq olurdu. Lakin üzünü yana çevirən kimi təzədən özlərini səngərə salır, ya da adamın iliyinə işləyən soyuğu veclərinə almadan siperə söykənərək bir anın içərisində yenidən yuxuya gedirdilər. Xoşbəxtliyimizdən, düşmənlər çox da diribaş deyildi. Elə gecələr olurdu ki, oyuncaq tüfənglərlə silahlanmış iyirmi boyskautun¹, yaxud əllərində ağır tavalər tutmuş on iki qızın asanlıqla bizim mövqeyimizi ələ keçirə biləcəklərini düşünürdüm.

Həm təsvir etdiyim, həm də sonrakı dövrlərdə Kataloniya könüllüləri mütəşəkkillik baxımından müharibənin başlanğıc mərhələsindəkindən fərqlənmişdilər. Frankist qiyamının ilk günlərində bütün həmkarlar ittifaqı təşkilatları və partiyalar özlərinin könüllü dəstələrini yaratmışdılar. Bu dəstələrin hər biri, əslində, öz partiyasına mərkəzi hökumətdən heç də az bağlı olmayan siyasi təşkilat idi. 1937-ci ilin əvvəllərində “qeyri-siyasi” qurum kimi təsəvvür olunan Xalq ordusu yaradılanda nəzəri baxımdan bütün partiyaların siyasi qüvvələri onun sıralarında birləşdilər. Lakin uzun müddət bu dəyişikliklər yalnız kağız üzərində qaldı. Yeni Xalq ordusunun birləşmələri Araqon cəbhəsinə yalnız iyun ayında gəldilər. Həmin vaxta qədər isə yerlərdəki xalq könüllüləri hərəkəti heç bir dəyişikliyə uğramadan fəaliyyətini davam etdirmişdi. Bu sistemin mahiyyəti özünü əsgər və zabitlərin sosial bərabərliyində göstərirdi. Generaldan tutmuş sıraviyə qədər hamı eyni maaş alırdı, eyni yeməyi yeyir, eyni paltar geyinirdi. Tam bərabərlik hissi bütün qarşılıqlı münasibətlərin əsasında dayanırdı. Siz çəkinmədən generalın çiyinə şappıldada, yaxud diviziya komandirindən siqaret istəyə bilərdiniz və bir kimsə də bunda qəribə heç bir şey görmürdü. İstənilən halda, nəzəri baxımdan hər könüllü dəstəsi aşağıların yuxarılarına tabeçiliyi əsasında qurulmuş iyerarxik şəkildə deyil, tam sərbəst və demokratik prinsiplə qurulmuşdu. Əmrlərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı, sanki, gizli bir razılıq vardı. Lakin əmr rəisin tabeçiliyində olan şəxsə göstərişi kimi deyil,

¹ Boyskaut – hərbi-siyasi xarakter daşıyan uşaq təşkilatı üzvü

yoldaşın yoldaşa xahişi kimi başa düşülürdü. Zabitlər və kiçik komandirlər vardı, amma sözün həqiqi mənasında hərbi rütbələr, paqonlar, ayaqlarını bir-birinə vurub təzim etmə, əli papağın günlüyünə aparıb təzim etmə yox idi. Könüllü dəstələrin timsalında sinifsiz cəmiyyətin müvəqqəti fəaliyyət modelini yaratmaq istəyirdilər. Əlbəttə, ideal bərabərlik mümkün olan şey deyildi. Digər tərəfdən, əvvəllər heç vaxt oxşar vəziyyətlə üzləşməmişdim. Ona görə də müharibə şəraitində hamının bərabər olması fikrini heç cür ağılıma gətirə bilmirdim.

430

Etiraf edirəm ki, ilk dəfə cəbhədəki vəziyyəti görəndə məni dəhşət bürüdü. Belə ordu müharibədə necə qalib gələ bilərdi? Həmin vaxt hamı bu sualı verirdi. Əslində isə həmin sual yersiz idi. Mövcud şəraitdə könüllülər dəstəsinin indikindən daha yaxşı olması, sadəcə, mümkün deyildi. Mexanikləşdirilmiş müasir ordu boş yerdən yaranmır. Hökumət dayanıb nizami ordunun formalaşmasını gözləsəydi, Franko heç bir müqavimətlə üzləşmədən sürətlə irəliləyə bilərdi. Sonradan könüllü dəstələri söymək dəbə çevrildi. Onun qüsurlarını isə silah və təlim çatışmazlığı ilə deyil, haqqında danışdığım bərabərlik sistemi ilə əlaqələndirməyə başladılar. Əslində isə könüllü dəstənin intizamsızlığı zabitlərin əsgərləri “yoldaş” deyər çağırdıqlarına görə deyil, bütünlüklə kütləyə xas olan intizamsızlıqla bağlı idi. Demokratik “nizam-intizam” təcrübədə gözlənilmədiyindən daha möhkəmdir. Fəhlə ordusunda intizamın əsasında sinfi sədaqət hissi dayanıdığından hər şey könüllülük prinsipi ilə həyata keçirilir. Burjua ordusunda isə intizam qorxu üzərində bərqərar olur. (Könüllülər dəstəsini əvəz edən Xalq ordusu bu baxımdan silahlı qüvvələrin iki modeli arasında aralıq mövqeni tuturdu.) Könüllülər adi ordu üçün səciyyəvi olan kobud münasibət və təhqirlə heç zaman barışmazdılar. Doğrudur, ənənəvi hərbi tənbehlər mövcud idi. Lakin onları yalnız çox ciddi intizam pozuntuları zamanı tətbiq edirdilər. Əgər döyüşçü əmri yerinə yetirməkdən boyun qaçırırdısa, onu dərhal cəzalandırırdılar. Əvvəlcə sinfi duyğusunu, yoldaşlıq hissini hərəkətə gətirməyə çalışırdılar. Könüllülərlə ünsiyyət təcrübəsinə malik olmayanlar dərhal “bundan heç bir şey çıxmayacağını” deyirdilər.

Real həyatda isə həmişə mütləq “bir şey çıxırdı”. Günlər keçdikcə hətta dəlisovluqda ad çıxarmış dəstələrdə də intizam təcridcən möhkəmlənirdi. Yanvarda mən yeni könüllülər dəstəsini ortabab əsgərə çevirənə qədər, necə deyirlər, saçımı-saqqalımı ağartmalı oldum. May ayında qısa müddətdə leytenantın əvəzinə ingilislərdən və ispanlardan ibarət otuz nəfərlik dəstəyə komandirlik edirdim. Biz artıq bir neçə ay idi ki, cəbhə xəttində idik. Bəlkə, buna görə də əmərlərin yerinə yetirilməsi, yaxud təhlükəli tapşırıq üçün könüllü tapılması elə ciddi çətinlik doğurmurdu. İnqilabi “nizam-intizamın” əsasında sinfi şüurluluq dayanır. Əsgər verilən əmrin nə üçün yerinə yetirilməli olduğunu başa düşür. Təbii ki, bu şüurluluğu təbii etməyin özü üçün də vaxt lazımdır. Kazarmanın həyatında ardı-arası kəsilməyən təlimlər vasitəsi ilə insanı mexaniki canlıya çevirmək üçün də zaman tələb olunur. Könüllüləri məsxərəyə qoyub ələ salan jurnalistlər arxada Xalq ordusunun hissələri hazırlanana qədər cəbhə xəttini onların qoruyub saxladıklarını nədənsə unudurdular. Yalnız “inqilabi” nizam-intizama görə könüllülər dəstəsi cəbhədə qalırdı. Mübaliğəsiz demək olar ki, 1937-ci ilin iyununa qədər onları səngərlərdə saxlayan, sadəcə, sinfi şüur idi. Tək-tük dezertirləri güllələmək olardı. Ara-sıra belə hallar baş verirdi. Lakin eyni anda minlərlə könüllü cəbhə xəttini tərk etmək qərarına gəlsəydi, heç bir qüvvə onları dayandıra bilməzdi. Belə şəraitdə arxasında xüsusi cəza dəstələri dayanmayan nizami ordu mütləq qaçıb dağılırdı. Könüllülər isə cəbhəni saxlamışdılar. Üstəlik, hesablarına təqdirəlayiq qələbələr yazmışdılar. Fərari hallarına, demək olar ki, yol verilməmişdi. P.O.U.M.-da keçirdiyim dörd, yaxud beş ay ərzində mən dezertirliklə bağlı yalnız dörd təsadüf haqqında eşitmişdim. Sonradan səngərdən qaçan bu dörd nəfərdən ikisinin casus olduğu aşkara çıxmışdı. İlk vaxtlar könüllü dəstəsində hökm sürən kaos, özbaşınalıq, əmri yerinə yetirmək üçün döyüşçünü beş-altı dəqiqə dilə tutmaq zərurəti məni əsəbiləşdirib hövsələdən çıxarırdı. Çünki hələ də ingilis ordusu haqqındakı təsəvvürlərlə yaşayırdım. İspan könüllüləri isə heç bir cəhətdən ingilis ordusunun əsgərlərinə bənzəmirdilər. Lakin əvvəldə də göstərdiyim kimi, şəraiti nəzərə aldıqda, könüllülərin

gözlənildiyindən qat-qat yaxşı vuruşduqlarını etiraf etmək lazımdır.

Hələlik isə hamının fikrini məşğul edən odun, odun və yalnız odun idi. Bu aylar ərzində apardığım gündəlikdə elə bir qeyd yoxdur ki, orada odun haqqında, daha doğrusu, odunun olmaması haqqında söz açılmasın. Biz dəniz səviyyəsindən 700-1000 metr yüksəklikdə yerləşirdik. Necə deyirlər, qışın oğlan çağı idi, təsəvvürəgəlməz soyuq vardı. Doğrudur, temperatur çox aşağı deyildi, əksər vaxtlar gecələr hətta sıfırdan aşağı düşmürdü, günortalar isə bir saatlığa da olsa, səmada qış günəşi görünürdü. Bəlkə də, normal həyat şərtləri daxilində elə də soyuq deyildi. Amma soyuq haqqında təsəvvürün özü gözümüzü qorxutmuşdu, canımıza və qanımıza işləmişdi. Bəzən papaqlarımızı başımızdan alıb atan, saçlarımızı havaya qaldıran ani və güclü külək qopurdu. Bəzən səngərlərə bir neçə addımlıq məsafədən adamların bir-birini görməsinə imkan verməyən qatı duman çökürdü. Tez-tez yağış yağırdı. Həyatımızın cəhənnəmə çevrilməsi üçün on beş dəqiqəlik yağış kifayət idi. Əhəngdaşının üstünü örtmüş nazik torpaq təbəqəsi dərhal sürüşkən palçıq horrasına çevrilirdi. Səngərlər yamacda yerləşdiyindən dəqiqəbaşı sürüşüb yığılırdıq. Xüsusən qaranlıq gecələrdə iyirmi addımlıq yolu keçənə qədər, azı, beş-altı dəfə yerlə qucaqlaşırıdık. İslanmaq və palçığa batmaq bir yana qalsın, bu həm də təhlükəli idi. Çünki içərisinə su dolması nəticəsində tufəngin çaxmağı islanıb yararsız hala düşürdü. Yağışdan sonra hələ neçə gün paltarlarımız, ayaqqabılarımız, adyallarımız, tufənglərimiz palçıq içərisində olurdu. Mən özümlə daşıya biləcəyim qədər isti paltar götürmüşdüm. Lakin döyüşçülərin çoxunun əynindəkindən başqa dəyişməyə heç nəyi yox idi. Yüz nəfərlik qarnizon yalnız on iki şinelin ümidinə qalmışdı. Onları da qarovula çıxanlara verirdilər. Döyüşçülərin çoxunun yalnız bir adyalı vardı. Qarlı-şaxtalı gecələrin birində əynimə geydiyim paltarların hamısını adbaad gündəliyimə yazmışdım. Bu, çox maraqlı qeyddir. Çünki insanın üst-üstə nə qədər paltar geyə biləcəyinin sənəдли göstəricisidir. Beləliklə, sayım: qalın alt köynəyi və uzun etəkli tuman, flanel köynək, iki sviter, yun pencək, dəri gödəkcə, məxmər şalvar, sarıq, qalın corab, uzunboğaz

çəkmə, yağışdan qorunmaq üçün plaş, şərf, içi yun dəri əlcək, yun papaq. Amma belə altdan-üstədən geyinməyimə baxmayaraq, yenə də külək vuran yarpaq kimi titrəyirdim. Doğrudur, gərək təbiət etibarını ilə soyuğa çox həssas olduğumu da ayrıca qeyd edim.

Belə şəraitdə bizim üçün qiymətli olan yeganə şey odun idi. Əsas məsələ isə odunun yerli-dibli olmamasında idi. Səngərimizin yerləşdiyi təpə hətta ən yaxşı vaxtlarında da bitki örtüyünün zənginliyi ilə öyünə bilməzdi. Neçə aydan bəri burada soyuqdan donan könüllülər dəstəsinin dayandığı şəraitdə isə hətta barmaq yoğunluğunda bir çubuq tapmaq da müşkülə dönmüşdü. Yemək, yuxu və qarovul saatlarından başqa, bütün qalan vaxtları mövqeyimizin arxasındakı vadidə dolaşib odun, çır-çırçı axtarırdıq. İndi o vaxtları yada salanda balaca bir kolu qoparmaq üçün çəkmələrimin zədələnməsindən də qorxmayaq bıçaq kimi düz, sərt qayalara necə dırmandığıma təəccüblənirəm. Üç əsgər, az qala, yarım gün ərzində yalnız bir saat qızınmağa imkan verən çırçı yığa bilmişdilər. Bitib-tükənmək bilməyən odun axtarışları hamımızı botanikə çevirmişdi. Dağın yamacında gözümüzə dəyən bütün bitkilər yalnız özünün "istilikvermə" xüsusiyyətlərinə görə təsnif edilirdi. Bəzi otlar və süpürgə kolları sobanı yandırmaq üçün işə yaraya bilərdi. Lakin onların yanması cəmisi bir neçə dəqiqə çəkirdi. Yabanı rozmarin və nazik nar kollarından tonqal alışıandan sonra istifadə etmək olardı. Cırtıdan palıd isə (qarağat kolundan da kiçik olan ağac növü idi) odadavamlı olduğundan yanmaq bilmirdi. Bizim mövqənin sol tərəfində, yamacın yuxarısında əla yanma keyfiyyəti olan quru qamış vardı. Lakin onu faşist güllələri altında toplamaq lazım gəlirdi. Düşmənlər pulemyotçuları qamışlığa yaxınlaşdığımızı görəndə kimi gülləyə heyifsilənmədən yağış kimi yağdırırdılar. Adətən, onlar çox yuxarıya nişan aldıqlarından güllələr başımızın üstündən quş kimi ötürüldülər, bəzən isə bir neçə addım yaxınlığımızda vıyılı ilə torpağa sancılaraq əhəngdaşı parçalarını havaya sovururdular. Belə hallarda dərhal yerə uzanıb özünü torpağa sıxmalı idin. Amma biz heç nəyə baxmayıb yenə də qamış yığmağa gedirdik. Çünki qızınmaq hər şeydən vacib idi.

Soyuqla müqayisədə digər rahatsızlıqlar çox əhəmiyyətsiz görünürdü. Aydındır ki, həmişə çirk içərində gəzirdik. Yemək kimi suyu da qatırlarla Alkuberedən gətirirdilər. Adambaşına gündə, təxminən, bir litr su düşürdü. Su deyilən, əslində, boz-bulanıq maye idi. Rəngi süddən o qədər də seçilmirdi. Onu bizə yalnız içmək üçün verirdilər. Amma mən həmişə yuyunmaq üçün də, az qala, bir dolu parç su çırpışdırı bilirdim. Həmin su ilə bir gün yuyunur, ertəsi gün üzümü qırıxdım. Bu işlərin ikisini də eyni gündə görməyə heç vaxt su çatmırdı. Mövqə dəhşətli üfunət iyi verirdi. Balaca barrikadamızın arxasında isə insan nəcisindən ayaq basmağa yer yox idi. Bəzi könüllülər tualet ehtiyaclarını hətta səngərdə ödəyirdilər. Bundan iyrenc bir şey təsəvvürə gətirmək mümkün deyil. Xüsusən gecələr kiminsə nəcisinə batmaq təhlükəsindən heç cür qoruna bilmirsən. Lakin çirk məni heç vaxt o qədər də narahat etmirdi. Doğrudur, çirk haqqında çox danışırlar. Amma bir məsələ də var ki, burun dəsmalı olmadan keçinməyə çox tez öyrəşirsən, bir az əvvəl yuyunduğun kasadan sonra yemək qabı kimi istifadə edə bilərsən. İki-üç gündən sonra paltarlı yatmaq da ciddi çətinlik törətmir. Gecələr, aydın məsələdir ki, nə paltarı, nə də ayaqqabını soyunmaq mümkündür. Çünki hər an gözlənilməz düşmənlər həmləsinə hazır olmalısən. Səksən gün ərzində mən paltarımı əynimdən yalnız üç dəfə çıxarmışdım. Doğrudur, gündüzlər də bir neçə dəfə geyimimi dəyişə bilmişdim. Soyuğun təsirindən heç birimizi bit basmamışdı. Səngərdəki siçanlarla siçovulların isə sayı-hesabı yox idi. Bəzən onların bir yerdə yaşamadıklarını deyirlər. Əslində isə bol yemək olanda bu yaramaz məxluqlar öz aralarında çox asanlıqla dil tapırlar.

Qalan məsələlərdə vəziyyətimiz pis deyildi. Yemək keyfiyyətli idi. Ürəyimiz istəyən qədər şərab verirdilər. Günə bir qutu siqaret, iki günə isə bir qutu kibrit ayrılmışdı. Hətta yandımaq üçün şam da alırdıq. Şamlar çox nazik idi, bayram şirnisini bəzəyən şamlara bənzəyirdi. Hamı onların kilsədən oğurlandığını güman edirdi. Hər səngər gündə üç ədəd yeddi santimetrlik şam alırdı. Onların hər biri isə təxminən, iyirmi dəqiqə yanırdı. O vaxtlar satışda hələ şam tapmaq mümkün idi. Mən özümlə bir neçəsini

götürmüşdüm. Şam çatışmazlığını bir müddət sonra daha kəskin şəkildə hiss etməyə başladıq. Adi halda xırda görünən belə şeylərin əhəmiyyətini onları tapa bilməyəndə daha yaxşı anlayırsan. Məsələn, gecələr həyəcan signalı verildə, hərə dərhal tufəngindən yapışıb ayağı altında qalan hər şeyi və hər kəsi tapdalayaraq irəli atılarda, ani şam işığı bəzən insanın həyatını xilas edə bilər. Hər bir könüllünün əlinin altında mütləq çaxmaqdaşı və yarım metrlik sarı fitil olurdu. Tufəngi çıxmaq şərti ilə bunlar onun ən qiymətli müxəlləfatı idi. Çaxmaqdaşının üstünlüyü küləkli havalarda da ondan istifadə etməyin mümkünliyündə idi. Amma tonqal yandırmaq baxımından bir şeyə yaramırdı. Kibrit yerli-dibli yoxa çıxandan sonra tonqal yandırmaq üçün yeganə vasitəmiz barıt idi. Gilizləri açıb barıtını tonqalın altına tökür, çaxmaqdaşının qığılcımı ilə yandırırıdıq.

Biz qeyri-adi həyat yaşayırdıq. Qatıldığımız işə müharibə demək mümkün idisə, üstəlik, vuruşurduq. Könüllülər uzun müddət davam edən hərəkətsizlikdən şikayətçi idilər. Səs-küy salaraq nə üçün hücumu aparılmamaları ilə bağlı izahat tələb edirdilər. Hamı bilirdi ki, düşmən birinci hücumu keçməsə, döyüşü uzun müddət gözləmək lazım gələcək. Özünün mütəmadi yoxlamaları zamanı Jorj Kopp bizimlə açıq danışığına, adətən: “Bu müharibə arabir ölüm hallarının baş verdiyi komik operadan başqa bir şey deyil”, – sözlərilə yekun vururdu. Əslində isə Araqon cəbhəsindəki fəaliyyətsizliyin siyasi səbəbləri vardı. Lakin o zaman hamı kimi mən də bundan xəbərsiz idim. İnsan ehtiyatlarının çatışmamasını bir tərəfə buraxsaq, hərbi çətinliklərin mövcudluğu da heç kim üçün sirr deyildi.

Bu çətinliklər, ilk növbədə, mövqeyimizin təbii xüsusiyyətləri ilə bağlı idi. İstər biz, istərsə də faşistlər tərəfdən cəbhə xətti çox güclü təbii maneələr vasitəsilə qorunurdu. Maneələri həndəvərinə dolaşaraq keçmək mümkün deyildi. Düz üstünə getmək tələb olunurdu. Belə mövqeni düşmən piyadaları üçün əlçatmaz etmək üçün vur-tut bir neçə səngər qazmaq kifayət idi. Yalnız qarşı tərəfin qüvvə baxımından qat-qat üstün olması vəziyyəti dəyişə bilərdi. İki pulemyot və on-on iki döyüşçü düşmənin hətta bütöv batalyonu qarşısında mövqemizi

asanlıqla qoruyub saxlaya bilərdi. Qonşu mövqelərdə də, təxminən, oxşar vəziyyət mövcud idi. Təpənin yamacında olduğumuzdan biz düşmən artilleriyası üçün əla hədəf idik. Lakin xoşbəxtlikdən, qarşı tərəfdə top yox idi. Eyni sözü özümüz barədə də deyə bilərəm. Bəzən təbii şəraiti gözdən keçirərək bir neçə topun vəziyyəti necə dəyişəcəyi barədə danışırıdık. Çəkiclə qozu əzən kimi, artilleriyanın köməyi ilə düşmən mövqələrinin də altını üstünə çevirmək olardı. Amma dediyim kimi, bizim də topumuz yox idi. Faşistlər bəzən Saraqosadan bir-iki yüngül top gətirib mövqələrimizə bir neçə mərmı atırdılar. Lakin onlar hədəfə çatmadan dərəyə düşüb partlayır, heç bir ziyan vurmurdu. Faşistlər də hədəfi nişan ala bilmədiklərini görüb atəşi dayandırırđılar. Artilleriyanın olmadığı, bütün ümidlərin yalnız pulemyota bağlandığı şəraitdə yalnız üç çıxış yolu vardı: ya təhlükəsiz məsafədə, məsələn, təxminən, dörd yüz metrlikdə səngər qazıb gözləmək, ya açıq yerdə hücumla atılara özünü düşmən güllələrinin hədəfinə çevirmək, ya da gecə hücumları vasitəsilə vəziyyəti dəyişdirmək. Amma bu sonuncu variant da yetərli görünmürdü. Əslində, seçimi yalnız intiharla tam fəaliyyətsizlik arasında etmək mümkün idi.

Əlimizin altında heç bir hərbi avadanlığın olmadığını da dediklərimə əlavə etməliyəm. Həmin günlərdə könüllülərin nə qədər pis təchiz edildiklərini təsəvvürə gətirmək üçün yaddaşı çox da gücə salmaq lazım deyildi. Məsələn, sanballı bir ingilis məktəbinin hərbi kabinetində bizdə olduğundan daha çox müasir silah vardı. O qədər pis silahlanmışdıq ki, bu barədə ayrıca söhbət açmağa dəyər.

Cəbhənin bu hissəsində bütün artilleriya cəmisı dörd minaatanıdan ibarət idi. Onların da hərəsinə on beş mərmı düşürdü. Minaatanlar çox qiymətli silah sayıldığından onlardan istifadəni, ümumiyyətlə, rəva görmürdülər. Alkubərədə, hərbi anbarda saxlayırdılar. Təxminən, hər əlli döyüşçüyə bir pulemyot düşürdü. Hamısı köhnə markalı silahlar idi. Onlardan isə yalnız üç yüz-dörd yüz metr məsafəyə sərrast atəş açmaq olurdu. Qalan silahımız tufənglərdən ibarət idi. Bu tufənglərin çoxunun yeri isə ordu yox, zibil qalaqları olmalı idi. Bizə üç markadan olan tufəng verilmişdi. Birincisi uzun mauzer idi. Onun istifadə müddəti iyirmi il

əvvəl başa çatmışdı. Nişangah qurğusunun faydası sınımış spidometrin faydasından çox deyildi. Əksəriyyətinin lüləsi pas atmışdı. Sadəcə, hər on tüfəngdən biri işə yararlı sayıla bilərdi. Əlimizdə olan ikinci tüfəng markası qısa mauzer, yaxud süvari karabini idi. Bu silah yüngüllüyü və səngər şəraitə baxımından ölçülərinin çox da böyük olmaması ilə döyüşçülər arasında populyarlıq qazanmışdı. Bəzən “muşketon” da adlandırılan həmin karabinlər nisbətən təzə idilər, görünüşləri daha abırlı təsir bağışlayırdı. Silah kimi isə heç bir şeyə yaramırdılar. Onları köhnə hissələrdən yığırdılar. Çaxmaqların heç biri tüfəngə uyğun gəlmirdi. İlk beş atəşdən sonra lülələr şişirdi. Nəhayət, senturiyamızda bir neçə ədəd vinçester tüfəngi də vardı. Onlardan atəş açmaq rahat idi. Amma güllələrin hara uçduğunu bir Allah bilirdi. Digər tərəfdən, güllə darağı olmadığından hər yeni atəşdən sonra tüfəngi doldurmaq lazım gəlirdi. Sursat az olduğundan hər yeni döyüşçüyə yalnız əlli patron verilirdi. Onların keyfiyyəti barəsində isə danışmağa dəyməzdi. İspaniya istehsalı olan patronlar artıq bir dəfə istifadə edilmiş gilzlərə doldurulurdu. Ona görə aradan bir müddət keçəndən sonra ən yaxşı tüfəngin lüləsi də yeyilib sıradan çıxırdı. Meksika patronları daha keyfiyyətli idi. Biz onları pulemyot üçün qoruyub saxlayırdıq. Alman istehsalı olan yaxşı sursat da ələ nadir hallarda düşürdü. Onları, bir qayda olaraq, hərbi əsirlərdən, yaxud dezertirlərdən tutub alırdıq. Mən çətin vəziyyətlər üçün cibimdə həmişə alman, yaxud Meksika patronları ilə doldurulmuş güllə darağını hazır saxlayırdım. Amma belə vəziyyət yarananda da tüfəngimdən çox az hallarda atəş açırdım. Çünki lülənin yeyiləcəyindən və tamam yararsız vəziyyətə düşəcəyindən qorxurdum.

Bizdə dəbilqə və süngü yox idi. Tapança və revolverləri də yox kimi saymaq olardı. Hər adama bir bomba düşürdü. Biz F.A.İ.¹ bombası adlı dəhşətli şeydən istifadə edirdik. Onu müharibənin ilk günlərində anarxistlər hazırlamışdılar. Bu partlayıcı qurğu Mills qumbarasının prinsipləri əsasında düzəldilmişdi. Lakin milli sancaq yox, qaytan saxlayırdı. Siz qaytanı çəkirdiniz və əlbombasından mümkün qədər tez

¹ F. A. İ. (*Federacion Anarquista Iberica*) – İberiya Anarxistlər Federasiyası (*isp.*)

xilas olmağa çalışırdınız. Onlara “bitərəf” bomba deyirdik. Çünki o, eyni həvəslə atanı da, hədəfi də öldürürdü. Başqa, quruluşca daha bəsit, lakin həm də daha təhlükəsiz (təbii ki, istifadə edən üçün) qumbaralar da vardı. Yalnız martın sonlarında ilk dəfə adına və təyinatına uyğun həqiqi qumbara görə bildim.

Yalnız silah deyil, müharibə üçün zəruri olan digər şeylər də çatışmırdı. Məsələn, nə xəritəmiz, nə sxemimiz vardı. İspaniyanın tam topoqrafik xəritəsi haqqında isə danışmağa dəyməzdi. Ərazi ilə bağlı dəqiq məlumatlar yalnız köhnə hərbi xəritələrdə əks olunmuşdu. Onların hamısı isə faşistlərin əlində idi. Bizim nə ölçü cihazlarımız, nə periskopumuz¹, bir neçə şəxsi binoklu çıxmaq şərtilə, nə səhra binokllarımız, nə signal raketlərimiz, nə tikanlı məftilləri kəsmək üçün istehkamçı qayçılarımız, nə xırda təmir üçün alətlərimiz vardı. Hətta tüfəngləri təmizləmək üçün sünbə, yaxud bir parça mahud da ərsə çəkilməmişdi. İspanlar, görünür, heç vaxt silahı sürtüb cilalamaq haqqında eşitməmişdilər. İlk dəfə bunu əyani şəkildə göstərəndə xeyli təəccübləndilər. Adətən, tüfəngi təmizləmək lazım gələndə onlar serjantın yanına gedirdilər. Serjantdakı uzun və əyri sünbə lülənin içərisini təmizləməkdənsə, cızıb sıradan çıxarırdı. Aydın məsələdir ki, tüfəng yağı da yox idi. Tüfəngləri zeytun yağı ilə silirdilər. Amma bunun üçün, ilk növbədə, zeytun yağının özünü tapmaq lazım idi. Müxtəlif vaxtlarda tüfəngimi vazelinlə, əl kremi ilə, hətta donuz piyi ilə təmizləmişdim. Nəhayət, lampa və elektrik fanarı da tapılmırdı. Məncə, bütün ərazimizdə bir dənə də olsun elektrik fənəri yox idi. Barselona hündəvərində belə fənərləri, çətinliklə də olsa, tapmaq olurdu.

Vaxt keçirdi. Təpələrin arasında gurultu salan nizamsız atəşlər altında günü-gündən daha da artan şübhə ilə bu səfeh müharibəyə bir az canlılıq, bəlkə də, ölüm gətirəcək hadisənin baş verməsini gözləyirdim. Biz, əslində, düşməne deyil, sətəlcəmə qarşı mübarizə aparırıdık. Əgər sən-gərlər arasındakı məsafə beş yüz metrədən çoxdursa, sən güllə payını yalnız axmaq təsadüf nəticəsində ala bilərsən. Yaddaşım məni aldatmırsa, İspaniyada gördüyüm ilk beş

¹ Periskop – səngərdən və ya sualtı qayıqdan baxmaq üçün optik cihaz

yaralı, sadəcə, öz-özlərini vurmuşdular. Onların bunu qəsdən etdikləri iddiasında deyiləm. Hadisə ya təsadüf, ya da ehtiyatsızlıq üzündən baş vermişdi. Əsl təhlükə mənbəyi bizim istifadə müddəti keçmiş tüfənglərimiz idi. Onların bəzilərinin qundağı zərblə yerə dəyəndə atəş açmaq kimi yaramazlıqları vardı. Bu yolla bir döyüşçümüz öz əlini yaralamışdı. Bir dəfə axşamüstü, hələ şər qovuşmamış qarovulda dayanan əsgər, təxminən, iyirmi metrlikdən mənə atəş açdı. Xoşbəxtlikdən, güllə aralıdan keçdi. İspanların sərrast atəş açma bilməmələri dəfələrlə həyatımı qurtarmışdı. Başqa bir gün isə komandiri qabaqcadan niyyətim haqqında xəbərdar edərək dumanlı havada kəşfiyyata getmişdim. Geri qayıdanda təsadüfən ayağım kola ilişdi. Qorxuya düşmüş qarovul nəfəri, yəqin ki, faşistlərin hücumu keçdiyini düşünərək qışqırdı. Komandirin səs gələn tərəfə fasiləsiz yaylım atəşi açmaq əmrini eşitdim. Dərhal üzüstə yerə uzandım. Güllələr başımın üstündən uçub gedirdi. Heç bir şey ispanı, xüsusən də gənc, təcrübəsiz ispanı odlu silahın təhlükəli oyuncaq olduğuna inandıra bilməz. Yadımdadır ki, bu hadisə baş verəndən bir neçə gün sonra pulemyotun arxasında oturmuş pulemyotçular bölüyünün fotosəklini çəkirdim.

– Amma atəş açmayın! – deyərək fotoaparatu onların üstünə tuşlayaraq yarızarafat xəbərdarlıq etdim.

– Yox, yox! Atəş açmaq fikrimiz yoxdur.

Elə həmin saniyə də pulemyot şaqqıldamağa başladı. Güllələr o qədər yaxınlıqdan keçdi ki, hətta barıt zərrələrinin yanağını isitdiyini hiss etdim. Onlar pulemyotdan bilməyərək atəş açmışdılar. Amma bu hərəkətlərini əla zarafat sayırdılar. Özü də bunu o vaxt edirdilər ki, cəmi beş gün əvvəl komissar gözləri qarşısında avtomatik tapança ilə oynayarkən qəflətən daraqdakı bütün güllələri yaxınlıqda dayanıb baxan qatırçının qarnına doldurmuşdu.

O zaman cəbhədə istifadə olunan parollar da təhlükə mənbəyi idi. Parolun həm özünü, həm də cavabını əzbərləmək tələb olunurdu. Parollar, adətən, bəlağətli inqilabi şüarlardan quraşdırılırdı. Məsələn, *Cultura – Progreso*¹, yaxud *Seremos – invencibles*² kimi ifadələr geniş yayılmışdı.

¹ Mədəniyyət tərəqqidir! (*isp.*)

² Biz Məğlubedilməzlər! (*isp.*)

Savadsız könüllülər bəzən çətin kəlmələri yadlarında saxlaya bilmirdilər. İşı asanlaşdırmaq üçün bir dəfə parol olaraq *Cataluna*, cavab kimi isə *Eroica* sözlərini seçmişdilər. Sifəti bədirlənmiş ayı xatırladan kəndli oğlan Xaim Domenak işı dolaşığa düşmüş adam kimi yanıma gəldi. *Eroika* sözünün mənası ilə maraqlandı.

Mən *Eroica*-nın da *valiente* sözü ilə eyni mənə daşdığıını, qəhrəmanlıq anlamı bildirdiyini izah etdim. Bir dəqiqə sonra o, qaranlıq səngərdən çıxanda növbə çəkən əsgərin parolu söyləmək tələbi eşidildi:

– *Alto! Cataluna!*¹

– *Valiente!* – deyə cavab sözünün məhz belə olduğuna inanan Xaim qışqırdı.

Dərhal atəş səsi eşidildi. Amma əsgərin gülləsi yan keçmişdi. Əslində, bu müharibədə hamı əlindən gələni edirdi ki, güllə hədəfə dəyməsin.

440

4

Cəbhənin bu hissəsində üç həftə qaldım. Sonra Alkuberreyə İngiltərədən Müstəqil Leyborist partiyasının göndərdiyi əlavə 20, yaxud 30 nəfər gəldi. Bütün ingilislərin bir yerə toplanmaları məqsədi ilə Uilyamsla mənə də onlara qoşdular. Yeni mövqeyimiz əvvəlkindən bir qədər qərb tərəfdə, Monte Oskuro yaxınlığında yerləşirdi. Buradan Saraqosaya gözəl mənzərə açılırdı.

Mövqə ülgüc kimi sivri əhəngdaşı qayalarının üstündə bərqərar olmuşdu. Qayalığın içində göyərçin yuvasını xatırladan hərəkət cığırları qazılmışdı. Cığır nəhəng qayanın dərinliyinə qədər gedib çıxırdı. Orada isə qayaların altından keçdiyindən elə alçaq idi ki, ayaq üstə dayanmaq bir yana qalsın, hətta başın tavana toxunmadan dizi üstə durmaq da mümkün deyildi. Bizdən sol tərəfdə, yenə də qayaların içərisində P.O.U.M.-un daha iki dəstəsi mövqə tutmuşdu. Bu mövqələrdən biri bütün döyüşçülərin diqqət mərkəzində idi. Oradakı mətbəxdə üç qadın çalışırdı. Gözəl olduqlarını demək çətindi. Amma komandanlıq işini ehtiyatlı tutaraq digər mövqələrdən olan döyüşçülərin bura

¹ Dayan! Kataloniya! (*isp.*)

gəlməsini qadağan etmişdi. Sağda, bizdən, təxminən, beş yüz metrlik məsafədə, Alkuberreyə dönən yolda P.S.U.C. döyüşçülərinin mühafizə postu yerləşirdi. Cəbhə xətti buradan keçirdi. Gecələr Alkuberredən bizə, Saraqosadan isə faşistlərə ərzaq və sursat daşıyan yük maşınlarının faraları qaranlıqı işıqlandırırdı. Saraqosanı da görmək mümkün idi. Gəmi illüminatorlarını xatırladan nazik işıq zolağı bizdən, təxminən, iyirmi kilometr cənub-qərbdə bərq vururdu. Hökumət qoşunları hələ 1936-cı ilin avqustunda burada dayanıb Saraqosanın işıqlarına tamaşa edirdilər. Onlar indi də eyni yerdədirlər.

Bir nəfər ispanı – Uilyamsın qayını Romanı və on iki ispan pulemyotçusunu əlavə etmək şərtilə biz otuz nəfər idik. Mühəribə, adətən, həmişə yaramaz, dələduz adamları özünə cəlb edir. Lakin ingilislər hamısı əla uşaqlar idilər. Dözümlü və üzüyola xasiyyətləri ilə seçilirdilər. Onların arasında ən yaxşısı isə Bob Smayli – sonralar Valensiyada mənasız ölümlə həyatına son qoyulan məşhur şaxtaçı rəhbərinin nəvəsi idi. Dil maneəsinə baxmayaraq, ingilislərlə ispanlar həmişə asanlıqla bir-birinə uyğunlaşa bilirdilər. Məncə, burada ispanların rolu daha böyük idi. Doğrudur, onlar, cəmi-cümlətəni, iki ingilis sözü bilirdilər. Bunlardan biri “O key, bebi” idi. O birisi isə Barselona fahişələrinin ingilis dənizçiləri ilə danışarkən istifadə etdikləri ifadəydi. Ancaq nəşirlərin həmin ifadəni kitaba salmayacaqlarını əvvəlcədən bildiyimdən burada yazmıram.

Yenə cəbhədə heç bir hadisə baş vermirdi. Arabir hara gəldi atılmış güllənin viyılısı eşidilir, nadir hallarda isə ərəzidə faşist minası partlayırdı. Bizimkilər dərhal dağın zirvəsindəki səngərdən başlarını qaldırıb minanın hara düşdüyünü öyrənməyə çalışırdılar. Burada düşmən bizə yaxın məsafədə – təxminən, üç yüz-dörd yüz metr aralıda yerləşirdi. Ən yaxın mövqə isə bizimlə üzbəüz idi. Ambrazurada düşmən pulemyotlarının yuvaları daim döyüşçülərimizi şirnikləndirirdi. Arada isə havayı atılan güllələr heyif olurdu. Faşistlər nadir hallarda tütəngə əl atırdılar. Başını səngərdən azacıq çıxarmaq istəyən hər kəsi isə sərrast pulemyot atəşinə tuturdu. Buna baxmayaraq, dəstəməzdə ilk yaralı yalnız on gündən sonra peyda oldu. Fərarilərin məlumatına görə, qarşımızda dayanmış ispan

qüvvələrinin sırasında bir neçə nəfər kiçik alman zabiti də vardı. Orada mavrlar da vuruşurmuş. Zavallıların soyuqdan necə əziyyət çəkdiklərini təsəvvürə gətirmək çətin deyildi. Düşmənlə aramızdakı neytral ərazidə düşüb qalmış mavrın meyitini on gün götürən olmamışdı. Bizim mövqeyimizdən sol tərəfdə, iki-üç kilometrlik məsafədə qarşı-qarşıya dayanan təmas xətti başa çatır, heç kimin nəzarətində olmayan meşəli dərə başlayırdı. Faşistlər də, biz də gündüzlər ora patrul göndərirdik. Bu, əsl boyskaut ruhunda olan yaxşı oyun idi. Amma heç vaxt faşist patrulunu bir neçə yüz metrlik məsafədən yaxında görə bilməmişdim. Qarnı üstə sürünə-sürünə xeyli yol qət edəndən sonra biz cəbhə xəttini keçir, üzərində monarxist bayrağı dalğalanan kəndli evinin tuşuna çatırıdık. Müəyyən fasillərlə evə atəş açır, pulemyot güllələrinə hədəf olmamaq üçün dərhal da gizlənirdik. Burada faşistlərin qərargahı yerləşirdi. Ən azı, bir neçə pəncərənin şüşəsini sındıra bildiyimizə ümidim çox idi. Pusquda dayandığımız yerlə qərargahın arası, azı, səkkiz yüz metr olardı. Bizim tüfənglərlə belə məsafədən atılan güllələrin hətta gedib evə çatmasının özü böyük sual altında idi.

Soyuq və işıqlı günlər keçirdi. Bəzən günortalar səmada günəş görünürdü. Amma şaxta səngimək bilmirdi. Təpənin yamacında yabanı zəfəranın və süsənotunun pardaxlanmış ləçəkləri gözə dəyirdi. Bahar gəlirdi. Amma gəlişi çox ləng və asta idi. Gecələr əvvəlkindən də soyuq keçirdi. Səhəryaxın qarovuldan qayıdanda biz mətbəxdə sönməkdə olan tonqalın külünü eşələyir, öləzimiş qırmızımtıl kömürün üstündə dayanırıdık. Düzdür, ayaqqabımızın altı yanırdı, amma ayaqlarımız qızışdı. Bəzən səhərlər dağların arxasından elə gözəl sübh şəfəqləri doğurdu ki, bu gözəlliyi görmək üçün çox ertədən oyanmaq da adamı təəssüfləndirmirdi. Mən dağları o qədər də sevmirəm. Onlara tamaşa etməkdən də xoşlanmıram. Amma bəzən arxamızdakı dağlardan doğan sübh şəfəqlərini, onların qaranlığı ülgüc kimi kəsən, sonra isə ətrafı nura boyayan şüalarını görəndə bütün gecəni yatmadığıma, ayaqlarımın keyiyib daşa döndüyünə, tez oyandığımdan səhər yeməyi verilənə qədər, azı, üç saat gözləyəcəyimə heyifsilənmirdim. Bu bir neçə ay ərzində bütün ömrüm boyu gördüyüm-

dən daha çox sübh şəfəqlərinə tamaşa etmişdim. Onlar həyatımın sonuna qədər mənə bəs edəcək.

Sayca o qədər də çox deyildik. Deməli, qarovul növbəsinə daha tez-tez çıxmalı, nəticədə daha çox yorulmalı idik. Mən cəbhənin hətta ən sakit hissələrində də döyüşçünün formada qalması üçün zəruri olan yuxunun çatışmamasından əziyyət çəkirdim. Qarovul və partul növbələrindən başqa, gecələr bəzən həyəcan siqnalları və “qalx!” komandası da verilirdi. Hələ onu demirəm ki, adamın ayaqlarının daim donduğu bu lənətəgəlmiş torpaq çalada yuxuya getməyin özü də asan məsələ deyildi. Cəbhədə olduğumun ilk üç-dörd ayında, bəlkə də, on-on iki sutka yerli-dibli yata bilməmişdim. O biri tərəfdən səhərə qədər yata bildiyim gecələrin sayı da on-on ikidən artıq olmazdı. Həftədə iyirmi-otuz saat yuxu norma sayılırdı. Əslinə qalsa, yuxusuzluq mənə o qədər də dəhşətli təsir etmirdi. Sadəcə, gündüzlər adam dəli kimi gəzirdi. Bir də dağlara dırmaşmaq çətin olurdu. Bütövlükdə isə ümumi əhvali-ruhiyyə pis sayılacaq dərəcədə deyildi. Amma aclıq hissi adamı bir an da olsun rahat buraxmırdı. Aman Allah, deməli, aclıq belə olurmuş! Belə anlarda hər şey, hətta İspaniyaya yolu düşən hər kəsin sonda bütün varlığı ilə nifrət etdiyi lobyaya da çox ləzzətli görünürdü. Suyu (təbii ki, əgər bizə gəlib çatsa!) bir neçə kilometrlik məsafədən qatırların, yaxud üzülüb əldən düşmüş uzunqulaqların belində daşıyırdılar. Hansı səbəbdənsə, Araqon kəndliləri qatıra xoş münasibət bəsləyirdilər, uzunqulaqları isə heç sevmirdilər. Eşşək inadkarlıq eləyən kimi dərhal xayasını təpikləməyə başlayırdılar.

Daha bizə şam vermirdilər. Kibritlər də çox az qalmışdı. İspanlardan zeytun yağı, tənəkə süd qutusu, giliz və bir parça əsgidən lampa düzəltməyi öyrənmişdik. Əlimizə bir az zeytun yağı düşən kimi belə lampa düzəldib yandırırıq. Onlardan ətrafa möhkəm his yayılırdı. Hər belə lampa bir şamın işığının dördə birini verirdi. Bu işıq, sadəcə, qaranlıqda tufəngimizi tapmağa imkan yaradırdı.

Əsl döyüşə bəslədiyimiz ümidlər hələ də doğrulmamışdı. Monte Poçeronu tərək edərəkən patronlarımızı hesablamışdım. Üç həftə ərzində düşməyə cəmisi üç güllə atdığım aşkara çıxmışdı. Adətən, deyirlər ki, bir adamı öldürmək

üçün min güllə atmaq lazımdır. Deməli, ilk faşisti öldürənə qədər hələ gerek iyirmi il də gözləyəydim. Monte Okurada düşmən daha yaxında idi. Biz tez-tez atəş açırdıq. Lakin gülləmin hələ də bir adama dəymədiyinə əmin idim. Həmin dövrdə cəbhənin bu hissəsində həqiqi silah tufəng yox, meqafon idi. Düşməni öldürmək imkanı olmadığından biz onun üstünə qışqırırdıq. Müharibə aparmağın bu üsulu o qədər qeyri-adidir ki, onun üzərində daha ətraflı dayanmaq lazımdır.

Əgər düşmən səngəri çox yaxın məsafədə idisə, hər iki tərəf qışqırıqla bir-birinin səsinə batırmağa çalışırdı. Biz qışqırırdıq: “*Fascistas-maricones!*”¹ Faşistlər cavab verirdilər: “*Viva Espana! Viva Franco!*”² Əgər qarşı tərəfdə dayananların ingilis olduğunu bilirdilərsə, deyirdilər: “İngilislər, *go home!*”³ Bizə əcnəbilər lazım deyil!” Respublika qoşunları, xüsusən də könüllü dəstələr düşməni mənəvi cəhətdən sarsıdıb məğlub etmək üçün “qışqırmağın” mükəmməl texnologiyasını yaratmışdılar. Azacıq imkan düşən kimi döyüşçüləri, xüsusən də pulemyotçuları meqafonlarla təchiz edir, təbliğata göndərirdilər. Onlara əvvəlcədən hazırlanmış material, əsasən də inqilabi ruhlu şüarlar verirdilər. Bu şüarlar vasitəsilə faşist əsgərlərinə dünya kapitalizminin əlaltıları olduqları, öz qardaşlarına qarşı mübarizə aparmaları və s. məsələlər izah edilməli idi. Təbliğatın mühüm bir hissəsi faşistləri bizim tərəfimizə keçmələri üçün şirnikləndirməyə yönəlmişdi. Şüarlar fasiləsiz təkrarlanır, meqafon önündə əsgərlər bir-birini əvəz edirdilər. “Təbliğat” bəzən gecədən səhərə qədər çəkirdi. Bu işin müəyyən bəhrəsinin olması göz önündə idi. Faşistlər tərəfdən qaçan fərarilərin, ilk növbədə, uğurlu təbliğatın nəticəsində bu addımı atdıqları güman edilirdi. Yəqin ki, bir vaxtlar sosialistlərin, yaxud anarxistlərin həmkarlar təşkilatının üzvü olan, indi isə keçmiş əqidədaşları ilə üz bəz səngərdə dayanıb soyuqdan donan əsgərlər: “Öz qardaşlarınıza silah qaldırmayın!” – çağırışından təsirlənirdilər. Əks tərəfə keçib-keçməmək məsələsində tərəddüd edən əsgər üçün belə bir axşam həlledici olurdu. Təbii ki, belə

¹ Faşistlər qorxaqdırlar! (*isp.*)

² Yaşasın İspaniya! Yaşasın Franko! (*isp.*)

³ Rədd olun! (*ing.*)

müharibə üsulu ingilis anlayışları ilə bir araya sığmırdı. “Meqafon müharibəsini” görəndə mən özüm də heyrətə gəlmişdim. Düşməne atəş açmaq əvəzinə, onu sözlə inandırmaq? İndi isə bütün mənalarda həmin üsulun özünü doğrultduğuna səmimiyyətlə inanıram. Artilleriya tətbiqinin mümkün olmadığı adi mövqe müharibəsində özün üç nəfər itki vermədən düşmənin üç əsgərini aradan götürmək qeyri-mümkündür. Amma müəyyən qədər düşmən əsgərini cəbhəni buraxıb qaçmağa inandıra bilsəniz, bu, əla nəticədir! İstənilən halda, fərarilər ölü düşməndən daha yaxşıdır. Çünki onlardan hansısa məlumat almaq olur. Amma ilk vaxtlar bu üsul bizi pərt eləmişdi. İspanların müharibəyə kifayət qədər ciddiyətlə yanaşmadıqlarını düşünürdük. Bizdən sağ tərəfdəki P.S.U.C. dəstəsində bu işi əsl təbliğat ustası aparırdı. Bəzən inqilabi şüarlar qışqırmaq əvəzinə, o, faşistlərə yediyi ləziz xörəklər haqqında danışmağa başlayırdı. Respublika ordusunun qida rasionu ilə əlaqədar onu fantaziya qıtlığında günahlandırmaq çətin idi. “Qızardılmış çörək və yağ!” – əsgərin səsi bütün dərə boyu əks-səda verirdi. “İndi biz qızardılmış çörəklə yağ yeyirik! Qızardılmış çörəyin üstünə yaxılan kərəyağı adama ləzzət eləyir!” Şübhəsiz, o da bizim kimi aylarla olmasa da, həftələrlə yağ üzü görməmişdi. Lakin faşistlər isti çörəklə kərəyağı haqqında soyuqqanlıqla deyilən sözləri eşidəndə, yəqin, ağızlarının suyunu saxlaya bilmirdilər. Onun yüz faiz yalan danışdığını bildiyim halda, mənim də ağızımın suyu axırdı.

Fevral ayında bir dəfə yaxınlığımızda uçan faşist təyyarəsi gördük. Həmişə belə hallarda olduğu kimi, pulemyotu açıq yerə çıxardıq, lüləsini yuxarı qaldırdıq və daha yaxşı nişan almaq üçün arxası üstə uzandıq. Bizim yamacdakı mövqeyimiz düşməne o qədər də əhəmiyyətli görünmürdü. Ona görə də burada az-az gözə dəyən faşist təyyarələri pulemyot atəşinə hədəf olmamaq üçün kənardan uçmağa çalışırdı. Amma bu dəfə təyyarə düz üstümüzə gəlirdi. Həm də elə ucadan uçurdu ki, atəşə tutmaq mümkün deyildi. Təyyarədən atılan isə bomba deyil, havada uçuşan vərəqələr idi. Bir neçə vərəqə də bizim mövqeyə düşmüşdü. Bu, Malaqanın süqutu haqqında xəbər verən “*Heraldo de Araqon*”¹ adlı faşist qəzeti idi.

¹ “Araqon xəbərləri” (*isp.*)

Həmin gecə faşistlər səngərimizə uğursuz hücum cəhdi göstərmişdilər. Yorğunluqdan ayaq üstə güclə dayandı-
ğımdan yatmağa hazırlaşdım. Birdən yuxarıda, başımızın
üstündə açılan atəş səslərini eşitdim. Kimsə səngərin
içərisinə əyilib: “Hücuma keçiblər!” – deyə qışqırdı. Mən
tüfəngi götürüb təpəyə, pulemyot bölüyünün yanındakı
postuma tərəf qaçdım. Göz gözü görmürdü. Dəhşətli
səs-küy qopmuşdu. Yəqin, bizi, ən azı, beş pulemyotdan
atəşə tutmuşdular. Faşistlərin axmaqcasına, az qala, öz
səngərlərinə atdıqları qumbaralar boğuc səsle partlayırdı.
Hər tərəfə zülmət qaranlıq çökmüşdü. Aşağıda, bizdən sol
tərəfdəki dərədə düşmənin tüfəng atəşlərinin yaşılımtıl işığı
diqqətimi çəkdi. Deyəsən, hansısa faşist patrulu döyüşə
girişmişdi. Qaranlıqda parıltılı güllələr uçurdu. Başımızın
üstündən keçən bir neçə mərmimin viyaltısı eşidildi. Amma
bu müharibədə tez-tez olduğu kimi, həmin mərmilər də
partlamadı. Arxadan pulemyot şaqqıltısı eşidiləndə əməlli-
başlı qorxuya düşdüm. İlk anda mühasirəyə alındığımızı
fikirləşdim. Amma öz pulemyotumuz idi. Biz də atmağa
başladıq. Lakin həmişəki kimi patronların keyfiyyətsizliyi
üzündən güllə ilə pulemyotun lüləsində qaldı. Sünbə
harasa yoxa çıxmışdı. Əlacımız dayanıb üstümüzə gələn
düşməni gözləməyə qalmışdı.

İspan pulemyotçuları heç zaman gizlənmək haqqında
fikirləşmirlər. Əksinə, bəzən bilərəkdən özlərini güllə qaba-
ğına qoyurlar. İndi mən də onlar kimi hərəkət etməyə
məcbur idim. İlk dəfə idi ki, sözün həqiqi mənasında, atəş
altında dayanırdım. Davranışım özümə alçaldıcı görünə
də, bərk qorxmışdım. Atəş altına düşəndə həmişə belə
olur. Səni vuracaqlarından daha çox güllənin haradan
dəyəcəyindən qorxursan. Hər an növbəti güllənin hədəfinə
çevriləcəyini düşünürsən, əzələlərin gərilir, bədənin son
dərəcə həssas vəziyyət alır.

Bir, yaxud iki saat keçdi. Atəş seyrəldi, sonra tamam
kəsildi. Bizdən bir nəfər yaralanmışdı. Faşistlər neytral
əraziyə bir neçə pulemyot çıxarmışdılar. Lakin təhlükəsiz
məsafədə dayanıb gözləyirdilər. Bizim səngərlərə hücum
keçməyə təşəbbüs göstərmirdilər. Deyəsən, ümumiyyətlə,
belə niyyətləri yox idi. Sadəcə, havaya atəş açır, şənəlir,
Malaqanın alınmasını bayram edirdilər. Məndən ötrü bu

hadisənin əsas ibrət dərsi qəzetlərdə dərc olunan hərbi məlumatlara inamsızlıqla yanaşmağım oldu. Çünki faşistlərin baş tutmayan hücum cəhdindən bir-iki gün sonra qəzetlər cəsur ingilislərin düşmən süvarilərinin və tanklarının (özü də sıldırım yamacda!) hücumunu qəhrəmancasına dəf etdiklərindən yazırdılar.

Faşistlər Malaqanın süqutu haqqında vərəqə yayanda əvvəlcə xəbərin yalan olduğunu düşündük. Ertəsi gün həqiqətə daha uyğun gələn şayiələr eşitdik. Sonra isə rəsmi məlumat yayıldı. Tədricən bu biabırçı hadisənin təfərrüatları üzə çıxdı. Şəhərin bircə güllə atılmadan təslim edilməsi, italyanların vaxtında aradan çıxan əsgərlərə deyil, mülki əhaliyə hücumu, qaçıb canını qurtarmağa çalışan yerli sakinləri uzun-uzadı izləmələri və pulemyot atəsinə tutmaları məlum oldu. Bu xəbər ön cəbhədəki əsgərlərə çox pis təsir bağışladı. Hamı yekdilliklə Malaqanın xəyanət nəticəsində təslim edildiyini düşünürdü. Mən ilk dəfə idi ki, xəyanət və düşməne münasibətdə fikiraynılığı haqqında eşidirdim. Mən ilk dəfə idi ki, həqiqətin kimin tərəfində olduğunu qəti bildiyim bu müharibəyə şübhə ilə yanaşmağa başlamışdım.

Fevralın ortalarında Monte Okurani tərk etdik, cəbhənin həmin hissəsindəki P.O.U.M. könüllüləri ilə birlikdə Xueskonu mühasirəyə alan orduya qoşulduq. Yük maşınları bizi don vurmuş düzənliklə, təxminən, səksən kilometrlik məsafəyə apardı. Yolun hər iki tərəfində budanmış üzüm budaqları və torpağın altından yenicə baş qaldıran arpa zəmiləri uzanıb gedirdi. Yeni mövqeyimizin dörd kilometrliyində oyuncaq şəhərciyə bənzəyən Xuesku görünürdü. Hələ neçə ay əvvəl, Sietamo ələ keçiriləndən sonra respublika ordusuna komandanlıq edən general gülə-gülə: “Sabah Xueskoda qəhvə içəcəyik”, – demişdi. Amma belə olmamışdı. Bir neçə qanlı hücum hazırlanıb həyata keçirilsə də, şəhər möhkəm dayanmışdı. “Sabah Xueskoda qəhvə içəcəyik” sözləri isə orduda lətifəyə çevrilmişdi. Əgər nə zamansa yolum bir də İspaniyaya düşsə, mütləq Xueskoda qəhvə içəcəyəm.

5

448

Martin sonlarına qədər cəbhənin Xuesko altındakı şərq hissəsində heç bir hadisə baş verməmişdi. Demək olar ki, heç bir hadisə. Düşməndən min iki yüz metrlik məsafədə səngər salmışdıq. Faşistlər geri oturdulub Xueskoda möhkəmlənəndən sonra respublika ordusu düşməni təqib etmək üçün xüsusi səy göstərməmişdi. Bu səbəbdən də cəbhə xətti şəhər ətrafında nal kimi əyilmişdi. Sonrakı hücumlar nəticəsində, çətin də olsa, nalvari əyrini bir az düzəltmək lazım gəlmişdi. İndi düşmən, sanki, mövcud deyildi. Bizim fikrimizi isə, sadəcə, iki şey məşğul edirdi: necə qızınmaq və yeməyə haradan bir şey tapmaq. Əlbəttə, bu, başqa heç nəyə maraq göstərmədiyimin dəlil-sübutu sayıla bilməz. Maraqlar haqqında sonra yazacağam. İndi isə hadisələrin ardıcılığını pozmadan respublikanın daxili siyasi vəziyyəti haqqında təsəvvür yaratmağa çalışacağam.

Əvvəlcə müharibənin siyasi tərəfinə elə də əhəmiyyət vermirdim. Yalnız haqqında danışdığım dövrdə siyasətlə maraqlanmağa başladım. Əgər partiya siyasətinin dəhşətləri sizə maraqlı gəlmirsə, bu səhifələrin üstündən ötürüb keçə bilərsiniz. Təhkiyəmin siyasi hissəsini də məhz bu məqsədlə ayrıca fəsildə yerləşdirirəm. Həm də İspan müharibəsi haqqında yalnız hərbi baxımdan söz açmaq düzgün olmazdı. Bu, hər şeydən əvvəl, siyasi müharibə idi. Cəbhə xəttinin arxasında, respublikaçıların sıralarında gedən partiyadaxili mübarizənin mahiyyətini aydınlaşdırmadan cəbhədə baş verən hadisələri, xüsusən də müharibənin birinci ilinin özünəməxsusluqlarını başa düşmək mümkün deyil.

İspaniyaya gəldiyim ilk vaxtlarda mən nəinki siyasətlə maraqlanmırdım, hətta onun mövcudluğundan bixəbər idim. Müharibə getdiyini bilirdim, lakin müharibənin xarakteri haqqında heç bir təsəvvürüm yox idi. Əgər məndən könüllülərin sırasına nə üçün qoşulduğumu soruşsaydılar, belə cavab verərdim: "Faşizmə qarşı vuruşmaq üçün!" Nəyin uğrunda vuruşduğumu soruşana isə cavabım belə olardı: "Bəşəri dəyərlərin qorunması naminə!" Mən bu mühari-

bəyə “Nyus-Kronikl – Nyu steytsmen” jurnalının verdiyi tərifi qəbul etmişdim. Orada deyilirdi ki, İspan müharibəsi “sivilisasiyanı Hitler tərəfindən maliyyələşdirilən polkovnik blimplərin¹ ordusundan qorumaq üçün” aparılır. Barselonanın inqilabi atmosferi mənə çox həyəcanlandırmışdı. Lakin bu atmosferin mahiyyətini başa düşməyə təşəbbüs göstərməmişdim. P.S.Ü.K., P.O.Ü.M., F.A.İ., C.N.T., Ü.G.T., J.C.İ., J.C.Ü., A.İ.T kimi yeknəsəq adları olan siyasi partiyaların və həmkarlar təşkilatlarının kaleydoskopuna gəldikdə isə, onlar mənə, sadəcə, əsəbiləşdirildilər. İlk baxışdan adama elə gəlirdi ki, İspaniya ixtisar epidemiyasından əziyyət çəkir. P.O.Ü.M.-un (Barselonaya İ.L.P. xətti ilə gəldiyimə görə P.O.Ü.M.-a qəbul edilmişdim) könüllülər dəstəsinin tərkibində olduğumu bilirdim. Lakin partiyalar arasında fərqlərin əhəmiyyəti ağılıma da gəlmirdi. Monte Poçeroda bizdən soldakı mövqelərdə sosialistlərin (P.S.Ü.C. nəzərdə tutulurdu) dayandığını eşidəndə bərk təəccübləndim və soruşdum: “Məgər biz sosialist deyilik?” Öz həyatı uğrunda mübarizə aparan xalqın partiyalara bölünməsi mənə səfehlik təsiri bağışlayırdı. Fikirlərimdə sadə bir düşüncəyə əsaslanırdım: “Partiya cəfəngiyatını bir tərəfə ataq və müharibə ilə məşğul olaq”. Bu həm də ingilis qəzetlərinin hiyləgərcəsinə təbliğ etdikləri düzgün “antifaşist” mövqe idi. Bu təbliğatda məqsəd mübarizənin əsl mahiyyətini anlamağın qarşısını almaq idi. Lakin eyni münasibəti İspaniyada, xüsusən də Kataloniyada qoruyub saxlamaq imkansızdı. İstəyib-istəməməyindən asılı olmayaraq, hər kəs sonda öz partiyasını seçirdi. Hər hansı şəxsi partiya, yaxud onun siyasi xətti səni maraqlandırmaya bilərdi. Lakin hər bir şəxs başa düşürdü ki, indi söhbət onun fərdi taleyindən gedir. Könüllülər dəstəsində xidmət dövründə siz antifaşist ordusunun əsgəri idiniz. Eyni zamanda, həm də iki siyasi istiqamət arasındakı mübarizədə kiçik fiqur idiniz. Mən yandıрмаğa çırpı axtarmaq üçün yamacda süründüyüm vaxt baş verənlərin həqiqi müharibə, yoxsa “Nyus kronikl”in uydurması olması haqqında çox düşündüm. Barselona üsyanı zamanı kommunistlərin pulemyot atəşlərindən gizlənmişdim. İspanyanı tərk edəndə isə polis təqiblərinə məruz qalmışdım.

¹ Polkovnik Blimp – ingilis mühafizəkarlarının tipik obrazı

Bütün bunlar P.S.Ü.C.-da deyil, P.O.Ü.M.-da xidmət etdiyimə görə baş vermişdi. Sən demə, bu iki abreviaturanın çox böyük fərqi varmış.

Respublikaçı qüvvələr arasında fikir ayrılıqlarının necə yarandığını anlamaq üçün əvvəle qayıtmaq lazımdır. Güman etmək olar ki, döyüşlərin başladığı 18 iyul günü Avropanın bütün antifaşistləri rahat nəfəs aldılar. Nəhayət ki, faşizmlə mübarizəyə qalxan demokratik hökumət tapılmışdı. Uzun illər özlərini demokratik adlandıran qüvvələr faşizm qarşısında addım-addım geri çəkiliirdi. Yaponiyaya Mancuriyada ürəyi istəyən kimi ağalığ etməyə imkan yaratmışdılar. Hitler hakimiyyətə gəlib ağına-bozuna baxmadan siyasi əleyhdarlarına divan tutmağa başlamışdı. Mussolini həbəşlərin üzərinə bomba yağdırırdı. Bütün bunlar baş verən zaman əlli üç millət (ümidvaram ki, sayda səhvə yol vermirəm) xeyirxah bir istəklə: “Əlinizi çəkin!” – deyirdilər. Lakin Franko mütədil-sol hökuməti devirməyə cəhd göstərəndə heç kəsin gözləmədiyi halda ispan xalqı ayağa qalxdı. Hamı artıq ispan tarixinin dönüşünün gəldiyini düşünürdü. (Həqiqətən, belə olması da mümkün idi.) Eyni zamanda, ictimaiyyətin diqqətindən yayınan faktlar da az deyildi. Əvvəle, Frankonu Hitler və Mussolini ilə eyniləşdirmək olmazdı. İspan diktatorunun üsyanı kilsə və aristokratiyanın tərəfdar çıxdığı hərbi qiyam idi. Onun məqsədi, xüsusən də ilk vaxtlarda faşist rejimi qurulmasından daha çox, feodalizmin bərpa edilməsi idi. Nəticədə yalnız fəhlə sinfi deyil, liberal burjuaziyanın ayrı-ayrı təbəqələri də Frankoya qarşı ayaqlandı. Bunlar, əslində, daha müasir formada meydana çıxmış faşizmi dəstəkləyən qüvvələr idi. İspan fəhlə sinfinin, məsələn, ingilis fəhlələri kimi “demokratiyanın” müdafiəsi, yaxud status-kvonun bərpası tələbləri ilə ortaya atılmaması faktı isə daha böyük əhəmiyyət daşıyırdı. İspan fəhlələrinin müqaviməti, əslində, həqiqi inqilabi partlayışa çevrilmişdi. Kəndlilər torpaqları tuturdular. Bir çox zavodlar və demək olar ki, bütün nəqliyyat həmkarlar ittifaqlarının əlinə keçmişdi. Kilsələr dağıdılmışdı, din xadimləri qovulmuş, yaxud öldürülmüşdü. “Deyli-meyl” qəzeti katolik ruhanilərin təqdir edici sədaları altında Frankonun ölkəni “qırmızılardan” vəhşi ordularından xilas edən vətənpərvər obrazını yaratmışdı.

Müharibənin ilk aylarında Frankonun həqiqi əleyhdarları hökumətdən daha çox həmkarlar ittifaqları idi. Qiyam başlayan kimi mütəşəkkil fəhlə dəstələri ona ümumi tətillə cavab verdilər. Onlar hökumət bazalarından silah verilməsini tələb edirdilər. Mübarizə nəticəsində həmin silahları ala bildilər. Əgər fəhlələr gözlənilmədən, özü də müəyyən dərəcədə müstəqil hərəkət etməsəydilər, çox ehtimal ki, Franko heç bir müqavimətlə üzləşməzdi. Əlbəttə, bunu qəti şəkildə iddia etmək doğru olmazdı, lakin belə imkanın mövcudluğu da diqqətdən qaçırılmamalıdır. Hökumət hazırlanan qiyam haqqında çoxdan məlumatlı olsa da, onun qarşısını almaq üçün heç nə etmədi. Yaxud demək olar ki, heç nə etmədi. Qiyam başlananda isə özünü o dərəcədə zəif və inamsız göstərdi ki, bir gün ərzində İspaniyada üç baş nazir dəyişildi. Vəziyyəti xilas edəcək yeganə addım – fəhlələrə silah paylanması çox həvəssiz və yalnız kütlələrin təzyiqi ilə həyata keçirildi. Nəhayət, silah paylandı. İspaniyanın şərqində hökumətə sadıq qalan bəzi hərbi hissələrin (jandarmeriya) yardımı və fəhlə sinfinin söyləri nəticəsində faşistlər darmadağın edildi. Belə söyləri yalnız inqilabi mübarizəyə qalxan, sadəcə, status-kvonun saxlanması deyil, daha böyük amal uğrunda çarpışdığına fərqi olan xalq göstərə bilərdi. Yalnız bir gün ərzində küçə döyüşlərində üç min nəfər həlak olmuşdu. Əllərində, sadəcə, dinamit şaşkalı tutmuş kişilər və qadınlar meydanlara axışaraq yaxşı təlim görmüş və pulemyotlarla silahlanmış əsgərlərin qoruduqları binaları ələ keçirirdilər. Saatda yüz kilometr sürətlə şığıyan taksilər hərəkətlərini bir an da ləngitmədən faşistlərin strateji məntəqələrdə qurduqları pulemyot yuvalarını məhv edirdilər. Hətta müqavimətin əsas özəyi kimi anarxistlərin və sosialistlərin hələ kəndlilərin torpaqları tutmaları və özünüidarə şuraları yaratmaları haqqında heç nə bilmədən də mübarizələrinin məqsədini kapitalist demokratiyasının qorunub saxlanması gördüklərini demək olmazdı. Bu demokratiya xüsusilə anarxistlərin nəzərində kütlələrin başını qatmaq üçün mərkəzləşdirilmiş yalan maşınından başqa bir şey deyildi.

Bu arada fəhlələr silah almışdılar və onu əldən buraxmaq istəmirdilər. (Bir il sonra Kataloniyadakı anarxist-

sindikalistlərin əlində 30 min tüfəng olduğu aşkara çıxmışdı.) Bir çox yerlərdə kəndlilər faşistpərəst mövqə tutan mülkədarların torpaqlarını əllərindən almışdılar. Sənaye və nəqliyyatın kollektivləşdirilməsi ilə yanaşı, fəhlə hakimiyyətinin ilkin orqanlarının yaradılmasına səy göstərirdi. Yerli komitələr qurulur, fəhlə patrulları köhnə burjuva polisini əvəz edir, həmkarlar təşkilatları fəhlələrdən ibarət könüllü dəstələr formalaşdırırdı. Əlbəttə, bu proses hər yerdə eyni şəkildə getmirdi. Hakimiyyətə nəzarət Kataloniyada ölkənin başqa rayonları ilə müqayisədə daha geniş yayılmışdı. Yerli hakimiyyət orqanlarının heç bir dəyişikliyə uğramadan fəaliyyətlərini sürdükləri rayonlar vardı. Başqa ərazilərdə yerli hakimiyyət inqilab komitələri ilə birgə fəaliyyət göstərirdi. Üçüncü qisim yerlərdə müxtəlif anarxist kommunaları qurulmuşdu. Onlardan bəziləri bir ilə qədər fəaliyyət göstərmiş, yalnız bundan sonra hökumətin səyi ilə qovulmuşdular. Kataloniyada hakimiyyət bir neçə ay ərzində sənayenin əsas sahələrinə tam nəzarət edən anarxo-sindikalistlərin əlində olmuşdu. Beləliklə, İspaniyada baş verənlər vətəndaş müharibəsi alovu deyil, inqilabın başlanğıcı idi. Antifaşist mətbuat İspaniya hüduqlarından kənarında məhz bu faktı hər vasitə ilə gizlətməyə çalışırdı. Ölkədəki vəziyyət faşizmin “demokratiyaya qarşı mübarizəsi” kimi təsvir olunurdu. Hadisələrin inqilabi mahiyyəti məharətlə ört-basdır edilirdi. Mətbuatın daha çox mərkəzləşdiyi, ictimai fikri aldatmağın isə başqa yerlərlə müqayisədə daha asan olduğu İngiltərədə İspan müharibəsinin yalnız iki versiyası mövcud idi. Sağlar xristian vətənpərvərlərlə qaniçən bolşeviklərin, sollar isə hərbi qiyamı yatıran centlmen-respublikaçıların mübarizəsi haqqında məlumat yayırdılar. Nəticədə hadisələrin əsl mahiyyətini pərdələmək mümkün olmuşdu.

Bəs bunun səbəbi nə idi? İlk növbədə, faşistyönlü mətbuatın respublikaçıların vəhşiliyi haqqında vicdansız yalanlar yaymasından başlayaq. İspaniyanın artıq “qırmızı ölkə” olduğunu inkar edən xoşniyyətli təbliğatçılar, şübhəsiz, bu yolla hökumətə yardım göstərmək istəyirdilər. Lakin əsas səbəb başqa idi. Bütün ölkələrdə mövcud olan kiçik inqilabi qrupları çıxmaq şərti ilə dünya İspaniyadakı

inqilabın qarşısını almaqda çox qətiyyətli idi. Ələlxüsus, sovet Rusiyasının yardımı ilə Kommunist Partiyası inqilabı yatırmaq üçün əlindən gələni edirdi. Kommunistlər indiki mərhələsində inqilabın məhvəddici təsir göstərəcəyini iddia edirdilər. Ona görə də hakimiyyətin fəhlələrin deyil, burjua demokratlarının əlinə keçməsində maraqlı olduqlarını gizlətmirdilər. Kapitalist ölkələrindəki “liberalların” oxşar mövqe tutduqlarını şərh etməyə zərurət yoxdur. Xarici maliyyə yatırımları İspan iqtisadiyyatında çox mühüm rol oynayırdı. Məsələn, Barselonadakı nəqliyyat şirkətinə on milyon ingilis funt-sterlinqi həcmində yatırım qoyulmuşdu. Həmkarlar ittifaqları isə bütün nəqliyyat şirkətlərini müsadirə etmişdi. Kapitalist respublikasının qələbəsi xarici kapitalın xilas demək idi. İnqilabı boğmaq zərurəti yarandığından ən asan yol onun mövcudluğunu yerli-dibli inkar etmək idi. Bu, xüsusi çətinlik çəkmədən hər bir hadisənin həqiqi mahiyyətini pərdələməyə imkan verirdi. Həmkarlar ittifaqının, hakimiyyəti mərkəzi hökumətə təslim etməsi yolunda atılan istənilən addımı yenidən hərbi təşkilatlanmanın zəruri tələbi kimi dəyərləndirmək olardı. Beləliklə, çox maraqlı mənzərə yaranmışdı. İspaniyadan kənarında çox az adam inqilab baş verdiyini anlayırdı. İspaniyanın özündə isə heç kəsin buna şübhəsi yox idi. Hətta P.S.U.C.-un kommunistlərin nəzarətində olan, müəyyən qədər antiinqilabi xətt yeridən qəzetlər də “bizim şanlı inqilab” haqqında yazırdılar. Elə bu arada xaricdəki kommunist mətbuati İspaniyada inqilabın ən kiçik nişanələrinin də gözə dəymədiyi haqqında çığır-bağır salır, fəhlələrin zavodları ələ keçirmələrini, fəhlə komitələrinin yaradılmasını yerli-dibli inkar edir, ayrı-ayrı təsadüflərə isə “siyasi əhəmiyyət verməyin lüzumsuz olduğunu” göstərirdilər. “Deyli Uorker” qəzeti 6 avqust 1936-cı il sayında bildirirdi ki, yalnız “alçaq yalançılar” İspan xalqının burjua demokratiyası deyil, sosial inqilab uğrunda mübarizə apardıqlarını iddia edə bilər. Digər tərəfdən Xuan Lopez – Valensiya hökumətinin başqa bir üzvü 1937-ci ildə bəyan etmişdi ki, İspan xalqı öz qanını demokratik respublika və onun kağız üzərindəki konstitusiyası üçün deyil, inqilab üçün axıdır. Beləliklə, “alçaq yalançıların” bizə uğrunda mübarizə aparmaq təklif olunan hökumətin tərkibində qaldıqları aşkara çıxırdı. Xaricdəki

antifaşist qəzetlərin bəziləri yalnız faşistlərin möhkəmləndirilmiş istehkama çevirdikləri kilsələrin dağıdılması kimi miskin yalan söyləməkdən çəkinmirdilər. Əslində isə kilsələrin dağıdılması kütləvi xarakter daşıyırdı və hamıya məlum olan məsələ idi. Çünki ispanların təsəvvüründə kilsə də xalqa qarşı çıxan quldur dəstəsinin tərkib hissəsi idi. İspaniyada olduğum altı ay ərzində cəmisi iki salamat kilsə görə bildim. Madriddəki bir-iki protestant kilsəsini çıxmaq şərtilə, təxminən, 1937-ci ilin iyul ayına kimi, ümumiyyətlə, heç yerdə dini ayin icra olunmurdu.

454

Əslində bu, inqilabın sonu yox, başlanğıcı idi. Fəhlələr hətta hökuməti devirmək, yaxud onun funksiyalarına nəzarəti öz əllərinə almaq (bu, ilk növbədə, Kataloniyaya, habelə bir sıra digər regionlara da aid idi) imkanlarının yarandığı yerlərdə də bunu etmirdilər. Çünki Frankonun, az qala, kandarda dayandığı, orta təbəqənin müəyyən hissəsinin onun tərəfini saxladığı bir şəraitdə bunu edə bilməzdilər. Ölkə keçid vəziyyətində idi. O ya sosializmə doğru kurs götürə, ya da adi kapitalist respublikası vəziyyətinə qayıda bilərdi. Kəndlilər mülkədar torpaqlarının əksəriyyətini tutmuşdular. Əgər Franko qələbə çalmasa, onu əllərində saxlamaq niyyətində idilər. Bütün əsas istehsal sahələri ümumiləşdirilmişdi. Lakin bu vəziyyətin saxlanması, yaxud kapitalist üsuli-idarəsinə qayıdılması son nəticədə hansı qrupun qalib gəlməsindən asılı idi. İlkin vaxtlarda həm mərkəzi hökumət, həm də yarım-muxtar Kataloniya hökuməti fəhlə sinfinin mövqeyini müdafiə edirdi. Bunu tam əminliklə söyləmək mümkündür. Sol sosialist Kabaleronun hökumətinin tərkibində U.G.T.-ni (sosialist həmkarlar ittifaqları) və C.N.T.-ni (anarxistlərin nəzarətindəki sindikalist həmkarlar ittifaqları) təmsil edən nazirlər vardı. Kataloniya hökuməti müəyyən müddəfə Antifaşist Müdafiə Komitəsi¹ tərəfindən tamamilə sıxışdırılıb sıradan çıxarılmışdı. Komitə özü isə, əsasən, həmkarlar ittifaqları nümayəndələrindən təşkil olunmuşdu. Bir müddət sonra Komitə buraxıldı, Kataloniya hökuməti yenidən

¹ Comité de General Miliascistas (*Antifaşist Könüllülərin Mərkəzi Komitəsi, isp.*) – nümayəndələr təşkilat üzvlərinin sayına görə seçildilər. Doqquz nümayəndə həmkarlar ittifaqını, üç nümayəndə liberal partiyasını, iki nümayəndə müxtəlif marksist partiyaları – P.O.U.M.-u, kommunistləri və sairə təmsil edirdi.

təşkil edildi. Bu zaman onun tərkibinə həmkarlar ittifaqlarının və müxtəlif sol partiyaların nümayəndələri də daxil oldu. Lakin bundan sonra hökumətdəki hər yeni dəyişiklik onu sağa doğru daha çox çəkirdi. Əvvəlcə hökumətin tərkibindən P.O.Ü.M.-u qovdular. Altı ay sonra Kabaleronu sağ sosialist Neqrinlə əvəz etdilər. Bunun ardınca C.N.T., sonra isə Ü.G.T. mərkəzi hökumətdən çıxarıldı. Sonda C.N.T. Kataloniya hökumətini də tərk etməli oldu. Nəhayət, müharibə və inqilabın başlanmasından bir il sonra hökumət yalnız sağ sosialistlərdən, liberallardan və kommunistlərdən ibarət idi.

Sağa doğru ümumi meyil SSRİ-nin hökumətə silah verməyə başladığı, hakimiyyətin isə anarxistlərdən kommunistlərə keçdiyi 1936-cı ilin oktyabr-noyabr aylarında baş verdi. Rusiya və Meksikadan başqa, heç bir dövlət İspaniyanın köməyinə gəlməyə lüzum görmədi. Meksika bəlli səbəblərə görə böyük miqdarda silah göndərə bilmirdi. Nəticədə ruslar öz şərtlərini diktə etmək imkanı qazandılar. Həmin şərtlərin əsas məzmunu isə, çox güman ki, aşağıdakı şəkildə ifadə olunmuşdu: “İnqilaba imkan verməyin. Yoxsa silah almayacaqsınız”. İnqilab tərəfdarlarına qarşı çevrilmiş ilk addımın – P.O.Ü.M.-un Kataloniya hökumətinin tərkibindən qovulmasının SSRİ-nin əmri ilə həyata keçirilməsi heç bir şübhə doğurmamalıdır. Bəzən sovet hökumətinin açıq təzyiç göstərməsi fikrini inkar edirlər. Lakin bunun elə bir əhəmiyyəti yoxdur. Bütün ölkələrdəki Kommunist Partiyalarının sovet siyasətini həyata keçirdikləri hamıya aydındır. Heç kəs məhz Kommunist Partiyasının əvvəlcə P.O.Ü.M.-a, sonra isə anarxistlərə və Kabaleronun başçılığı altındakı sosialistlər qanadına, yəni bütünlükdə inqilabi siyasətə qarşı mübarizənin ilhamvericisi olduğunu inkar edə bilməz. SSRİ müharibəyə qoşulan kimi Kommunist Partiyasının qələbəsi təmin edildi. Əvvəla, silah-sursat göndərdiyinə görə Rusiyaya minnətdarlıq və beynəlmiləl briqadaların gəlişindən sonra Kommunist Partiyasının müharibəni udmaq imkanlarının reallaşması onların nüfuzunu da əhəmiyyətli dərəcədə artırdı. İkincisi, sovet silahları kommunistlər və müttəfiq partiyalar tərəfindən bölüşdürülürdü. Onlar isə bu silahın çox az qisminin öz siyasi əleyhdarlarının əlinə düşməsinə xüsusi

diqqət yetirirdilər¹. Üçüncüsü, kommunistlər qeyri-inqilabi proqramlarını elan etməklə ekstremistlərin qorxutduqları bütün qüvvələri öz tərəflərinə çəkə bildilər. Məsələn, nisbətən varlı kəndliləri anarxistlərin həyata keçirdikləri kollektivləşmənin əleyhinə qaldırmaq asan məsələ idi. Kommunist Partiyası üzvlərinin sayı inanılmaz dərəcədə artdı. Bu, ilk növbədə, orta təbəqədən çıxanların – dükançıların, məmurların, zabitlərin, ortabab kəndlilərin hesabına baş verdi. Əslində, müharibə iki cəbhədə aparılırdı. Franko ilə mübarizə davam edirdi. Lakin hökumət başqa niyyət də güdüdü – bu da həmkarlar ittifaqlarının əlinə keçən hakimiyyəti onlardan geri almaq idi. Bu, diqqəti çəkməyən manevrlər (kimsə onu ehmalca iynə batırmaq siyasəti adlandırmışdı) və hiyləgər üsullar vasitəsilə həyata keçirilirdi. Açıq-aşkar əks-inqilabi tədbirlər sərf-nəzər edilirdi. 1937-ci ilin may ayına qədər gücə əl atmaq üçün zərurət də yaranmamışdı. Fəhlələri ən sadə dəlillərlə itaətə məcbur etmək mümkün idi. Məsələn, “Filan-filan işləri görməsəniz, müharibəni uduzacağıq”. Aydın məsələdir ki, fəhlələrdən mütəmadi şəkildə hərbi mülahizələr naminə 1936-cı ildə qazandıqlarından imtina etmək tələb olunurdu. Həmin tələb həmişə etirazsız qəbul olunurdu. Çünki müharibəni uduzmağı ən az istəyən inqilabçı partiyalar idi. Məğlubiyət demokratiya və inqilab, sosializm və anarxiya anlayışlarını heç bir mənası olmayan söz yığınınə çevirə bilərdi. Digər siyasi qüvvələri özü ilə hesablaşmağa məcbur edə bilən yeganə nüfuzlu inqilabi partiya – anarxistlər addım-addım geri çəkilməyə məcbur idilər. Nəticədə əmlakın ümumiləşdirilməsi prosesi dayandı, yerli komitələr buraxıldı, fəhlə patrulları tərxis olundular. Onların yerini isə qat-qat gücləndirilmiş və daha yaxşı silahlandırılmış köhnə polis tutdu. Həmkarlar ittifaqlarının nəzarətində olan iri müəssisələr hökumətin nəzarəti altına keçdi. (May döyüşlərinə səbəb olan Barselona telefon stansiyasının ələ keçirilməsi həmin prosesin epizodlarından biri idi.) Nəhayət, prosesin əsas göstəricilərindən biri kimi həmkarlar ittifaqlarının yaratdıqları könüllü fəhlə dəstələri tədricən xalq ordusuna,

¹ Ona görə də, əsasən, anarxist hərbi hissələrin dayandıqları Araçon cəbhəsində sovet silahları çox az idi. 1937-ci ilin aprelinə qədər, bəlkə də, sovet istehsalı olan təyyarələri istisna etmək şərtilə mənəm diqqətimi çəkən yeganə belə silah bir ədəd avtomat idi.

öz maaş sistemi, müxtəlif imtiyazlara malik zabitləri olan yarımburjua tipli silahlı qüvvələrə çevrildi. Dövrün şərtləri daxilində bu, əsas, həlledici addım idi. Kataloniyada başqa əyalətlərlə müqayisədə könüllülər dəstəsinin ləğvi nisbətən gec baş verdi. Çünki burada siyasi partiyaların mövqeyi daha güclü idi. Fəhlələrin yalnız silahlı qüvvələrin bir hissəsini öz nəzarəti altında saxlayacaqları təqdirdə nailiyyətləri mühafizə edə biləcəkləri gün kimi aydın idi. Bir qayda olaraq, könüllü dəstələrinin yenidən formalaşdırılması onların döyüş qabiliyyətlərinin artırılması naminə edilirdi. Köklü hərbi dəyişikliklərin zəruriliyi fikri heç kimdə etiraz doğurmurdu. Lakin könüllü dəstələri həmkarlar təşkilatlarının nəzarəti altında saxlamaqla da onları yenidən formalaşdırmaq və döyüş qabiliyyətini artırmaq olardı. Həyata keçirilən tədbirlərin məqsədi isə başqa idi. İlk növbədə, anarxistləri öz silahlı qüvvələrindən məhrum etmək istəyirdilər. Digər tərəfdən, fəhlələrdən ibarət könüllü dəstələrdəki inqilabi ruh inqilabi ideyalar doğururdu. Kommunistlər bu məsələdə özlərinə tamamilə aydın şəkildə hesabat verməyi bacarırdılar. Ona görə də P.O.U.M. və anarxistlərin bütün döyüşçülərə rütbələrindən asılı olmayaraq eyni miqdarda maaş verilməsi təklifinə münasibətdə öz sərt mövqelərindən bir addım da geri çəkilmək istəmirdilər. Ümumi bir “burjuaşdırma”, inqilabın ilk aylarında hökm sürən bərabərlik ruhunun düşünülmüş şəkildə məhvi prosesi gedirdi. Hər şey elə sürətlə dəyişirdi ki, bir neçə aylıq fasilədən sonra yenidən İspaniyaya qayıdan adam ölkəni tanıya bilmədiyini deyirdi. İlk baxışdan fəhlə dövləti təsiri bağışlayan İspaniya haminin gözü qarşısında cəmiyyətin varlı və kasıblara bölündüyü burjua respublikasına çevrilirdi. 1937-ci ilin payızında baş nazir vəzifəsini tutan sosialist Neqrin açıq şəkildə: “Biz xüsusi mülkiyyətə hörmətlə yanaşırıq”, – demişdi. Müharibə başlananda faşistpərəst baxışlarına görə təqib olunacaqlarından qorxub İspaniyadan qaçan kortes – parlament deputatları isə tədricən geri qayıdirdılar.

Bütün bu proseslərin faşizmin təhlükəyə çevrildiyini görən fəhlələrlə burjuazıyanın öz aralarında bağladığıları müvəqqəti ittifaqın nəticəsi kimi meydana çıxdığını xatırlasaq, onun mahiyyəti daha da aydınlaşar. Xalq cəbhəsi

adı altında tanınan həmin ittifaq, əslində, düşmənlərin birliyi idi. Nəticədə müttəfiq tərəflərdən birinin digərini udması həmişə qaçılmaz prosesə çevrilirdi. İspaniyadakı vəziyyətin ölkə hüduqları xaricində anlaşılmazlıq doğuran yeganə gözlənilməz cəhəti kommunistlərin hökumət sıralarında ifrat sol deyil, ifrat sağ mövqedə dayanmaları idi. Əslində, burada da təcəübülü heç bir şey yox idi. Çünki digər ölkələrdə, ilk növbədə isə Fransada kommunist partiyalarının taktikası aydın şəkildə göstərmişdi ki, rəsmi kommunizm, ən azı, indiki mərhələdə antiinqilabi qüvvə kimi baxmaq lazımdır. Kominternin siyasəti (beynəlxalq vəziyyəti göz önünə gətirəndə bunun müəyyən dərəcədə yolverilən olduğu anlaşılırdı) hərbi ittifaqlar sistemindən tam şəkildə asılı olan SSRİ-nin müdafiəsinə yönəlmişdi. Məsələn, SSRİ kapitalist-imperialist Fransa ilə müqavilə bağlamışdı. Əgər Fransada kapitalizm zəifləsəydi, bu ittifaq SSRİ üçün əhəmiyyətini itirərdi. Deməli, Fransa Kommunist Partiyasının siyasətinin antiinqilabi mahiyyət daşıması zərurətə çevrilirdi. Başqa sözlə desək, fransız kommunistləri indi yalnız üçrəngli bayraq altında getmir və "Marselyoza" oxumurlar. Ən mühüm məsələ onların fransız müstəmləkələrində fəal təbliğatdan çəkilmələridir. Təxminən, üç il əvvəl Fransa Kommunist Partiyasının rəhbəri Torez bildirmişdi ki, Fransa fəhlələrini heç vaxt öz alman qardaşlarına qarşı müharibəyə cəlb edə bilməzlər. İndi isə ölkəsinin ən çox çığır-bağır salan vətənpərvərlərindən biridir. İstənilən ölkədəki Kommunist Partiyasının siyasi xəttinin ən mühüm tərəfi həmin ölkənin Sovet İttifaqı ilə hərbi (həqiqi, yaxud potensial xarakter daşımından asılı olmayaraq) əlaqəsidir. Məsələn, indi İngiltərənin mövqeyi aydın deyil. Ona görə də İngiltərə Kommunist Partiyası hökumətə hələ də düşməncəsinə yanaşır və silahlanma əleyhinə kəskin çıxışlar edir. Əgər Böyük Britaniya SSRİ ilə ittifaqa girsə və hərbi müqavilə bağlasa, ingilis kommunistləri də öz fransız həmkarları kimi sədaqətli vətənpərvərlərə və imperialistlərə çevriləcəklər. İlk əlamətlər artıq göz önündədir. İspaniyada kommunist "dəst-xətti" Rusiyanın müttəfiqi olan Fransanın bu ölkənin inqilabi qonşusuna çevrilməsinin, eləcə də ispan Mərkəsinin müstəqillik arzusunun qarşısının alınmasında özünü

göstərirdi. Qırmızı inqilab haqqında nağıllar yayan və Moskvadan maliyyələşən “Deyli-meyl” qəzeti həqiqətdən həmişə olduğundan daha uzaq dayanmışdı. Əslində, İspaniyada inqilabın qarşısını, ilk növbədə, məhz kommunistlər almışdılar. Sonralar, hakimiyyət bütünlüklə sağların əlinə keçəndə kommunistlər inqilab liderləri ovunda liberallardan daha qabağa getməyə hazır olduqlarını göstərdilər.

Mən ispan inqilabi hərəkatının ilk ilindəki ümumi gedişini təsvir etdim. Bu işə indiki vəziyyəti daha aydın başa düşməyə imkan verir. Lakin eyni zamanda, fevralda hər şeyin mənə məhz yuxarıda təsvir etdiyim kimi göründüyünü iddia etmək fikrindən də uzağam. İlk növbədə, həmin dövrdə mövcud vəziyyəti tam anlamağa imkan yaradan hadisələr baş verməmişdi. Digər tərəfdən, o zamankı rəğbətım indikindən fərqlənirdi. Bu işə, ilk növbədə, müharibənin siyasi tərəfinin məni xeyli darıxdırmasından irəli gəlirdi. Ona görə də haqqında daha tez-tez məlumat aldığım baxışlarla – P.O.U.M. və İ.L.P.-nin məsələyə münasibətləri ilə mübahisə edirdim. Bizim dəstədəki ingilislərin çoxu İ.L.P.-nin üzvləri (bir neçə nəfər kommunist də vardı) idilər. Təbii ki, siyasi proseslərdən məndən daha yaxşı baş çıxarırdılar. Xueskoda heç bir hadisənin baş vermədiyini uzun və darıxdırıcı həftələrdə mən sonu görünməyən siyasi diskussiyalarda iştirak edirdim. Müxtəlif siyasi istiqamətlərin təmsilçiləri pis iy gələn, yel vurub yengələr oynayan anbar binalarında, səngərlərin bürküllü qaranlığında, şaxtılı gecələrdə ön atəş xəttində aramsız mübahisələrini davam etdirirdilər. Eyni proses ispanlar arasında da gedirdi. Qəzetlərin əksəriyyəti partiyadaxili məsələləri ilk səhifələrində işıqlandırır dılar. Belə şəraitdə istənilən partiyanın əsas ideyaları haqqında təsəvvür əldə etməmək üçün tamamilə kor, yaxud küt olmaq lazım idi. Siyasi nəzəriyyə baxımından yalnız üç partiya, sadələşdirmə naminə anarxist adlandırılan biləcək P.S.U.C., P.O.U.M., C.N.T. – F.A.İ. mühüm qüvvə təsiri bağışlayırdı. İlk olaraq P.S.U.C.-un fəaliyyətindən başlayacağam. Çünki o, sonda mübarizəsini qələbə ilə başa çatdıran ən böyük partiya idi. Artıq mənim ölkəyə gəldiyim dövrdə P.S.U.C. fəaliyyətini yüksələn xətlə davam etdirirdi.

Əvvəlcə onu diqqətə çatdırım ki, P.S.U.C.-un dəst-xəttindən danışarkən, ilk növbədə, kommunist “xəttini”

göz önünə gətirirlər. İxtisarla P.S.Ü.C. (*Partido Socialista Unificado de Catalunya*) adlandırılan Kataloniya Sosialist Partiyası müharibənin əvvəlində marksist yönlü müxtəlif siyasi qüvvələrin, o cümlədən də Kataloniya Kommunist partiyasının birləşməsi nəticəsində yaranmışdır. Lakin hadisələr baş verən dövrdə P.S.Ü.C. tamamilə kommunistlərin nəzarətində idi və III Beynəlmiləl üzvlüyünə qəbul edilmişdi. İspaniyada sosialistlərlə kommunistlərin ikinci belə ittifaqı mövcud deyildi. Lakin həmin dövrdə kommunistlərlə sağ sosialistlərin eyni platformada dayanmaları da diqqətdən yayınmamalıdır. Təfərrüatlara girişmədən P.S.Ü.C.-u Ü.G.T.-nin (*Union General de Trabajadores* – Birləşmiş Həmkarlar Təşkilatları İttifaqı), yəni sosialist həmkarlar təşkilatlarının siyasi orqanı adlandırmaq olar. Qurumun ölkə üzrə üzvlərinin ümumi sayı bir milyon yarımı aşmışdı. Ü.G.T.-nin tərkibinə fəhlə və sənətkarların çoxlu birlikləri daxil idi. Müharibənin başlanması ilə orta təbəqənin nümayəndələri də bura axışmağa başladılar. İlk “inqilabi” günlərdə bir çoxları Ü.G.T.-nin, yaxud C.N.T.-nin üzvü olmağı daha üstün tutdular. Hər iki həmkarlar ittifaqı, əslində, oxşar təşkilatlar idi. Lakin C.N.T. daha aydın ifadə edilmiş fəhlə səcyyəsi ilə seçilirdi. Beləliklə, P.S.Ü.C. həm fəhlələri, həm də kiçik burjuaziyarı – dükançıları, qulluqçuları, ortabab kəndliləri öz sıralarında birləşdirən siyasi qüvvə idi.

460

P.S.Ü.C.-un dünya miqyasında istər kommunist, istərsə də kommunistpərəst mətbuat səhifələrində geniş şərh edilən proqramını, təxminən, belə səciyyələndirmək mümkündür: “İndiki məqamda ən mühüm məqsəd qələbədir. Müharibədə qələbə qazanılmasa, hər şey mənasını itirir. Ona görə də indi inqilabın genişləndirilməsi haqqında danışmağın vaxtı deyil. Kəndliləri zorla kollektivləşməyə cəlb edərək onları özümüzə uzaqlaşdırmağa imkan yarada bilmərik. Birlikdə vuruşduğumuz orta sinfi də qorxutmamalıyıq. İlk növbədə, inqilabi xaosu son qoymaq lazımdır. İdarəçiliyi yerli komitələr deyil, güclü mərkəzi hakimiyyət və vahid komandanlığa tabe olan ordu vasitəsilə həyata keçirməliyik. Fəhlə nəzarətinin son qalıqlarından dördəlli yapışmaq və inqilabi ibarələri mənasız yerə təkrarlamaq, sadəcə, faydasız iş deyil, sadəcə, inqilabın gedisinə mane olmur, ən pis cəhət bu işin əks-inqilaba

xidmət etməsidir. Çünki bu yolla bizim sıralarımız parçalanır. Nəticədə faşistlər öz niyyətlərinə daha asanlıqla çatmaq üçün əlavə vasitələr əldə edirlər. İndiki mərhələdə biz proletariat diktaturası deyil, parlament demokratiyası uğrunda mübarizə aparırıq. Vətəndaş müharibəsini sosialist inqilabına çevirmək istəyən hər kəs faşistlərə yardım göstərmiş olur. Bunu şüurlu şəkildə edənlər isə bizim nəzərimizdə xəyanətkarlardır”.

P.O.U.M.-un xətti bütün cəhətləri ilə bu mövqedən fərqlənirdi. Bənzərlik yalnız qələbənin vacibliyi ilə bağlı məsələdə özünü göstərirdi. P.O.U.M. son illərdə dünyanın bir çox ölkələrində “stalinizmi”, başqa sözlə desək, kommunist siyasəti kursunu həqiqətən, yaxud da zahirdə dəyişmək təmayülünə qarşı müxalifət kimi meydana çıxan tərifiqəçi kommunist partiyalarından biridir. P.O.U.M. keçmiş kommunistlərdən və keçmiş Fəhlə-Kəndli Bloğunun üzvlərindən yaranmışdı. Say baxımından o, Kataloniyanın hüdudları xaricində o qədər də mühüm təsir qüvvəsi olmayan kiçik partiya¹ sayılırdı. İstisnasız təsir gücü sıralarında, əsasən, siyasi cəhətdən yüksək şüura malik ideyalı mübarizləri birləşdirməsində idi. P.O.U.M.-un Kataloniyadakı əsas istinadgahı Lerido idi. Partiya heç bir həmkarlar təşkilatı bloğunun baxışlarını ifadə etmirdi. P.O.U.M.-un könüllü dəstələrinin özəyini əsas etibarilə C.N.T. üzvləri təşkil edirdilər. Bunlar isə, öz növbəsində, U.G.T. sıralarından gəlmişdilər. Lakin P.O.U.M. yalnız C.N.T.-də təsir qüvvəsinə malik idi. P.O.U.M.-un dəst-xətti öz ifadəsini, təxminən, aşağıdakı şəkildə tapırdı.

“Burjua demokratiyasının faşizmə qarşı çıxdığını iddia etmək mənasız işdir. Burjua “demokratiyası” kapitalizmin fərqli adlarından biri olmaqdan başqa heç bir məna ifadə etmir. Eyni sözləri faşizm haqqında da demək mümkündür. Faşizmə qarşı demokratiya naminə mübarizə aparmaq kapitalizmin bir formasına qarşı o biri forması vasitəsilə mübarizə aparmaqdan başqa bir şey deyildir. Burada

¹ 1936-cı ilin iyul ayında P.O.U.M.-un 10 000, həmin ilin dekabr ayında 70 000, 1937-ci ilin iyununda 40 000 üzvü var idi. Lakin bu rəqəmlər P.O.U.M.-un rəsmi mənbələrindən götürülmüşdür. Fikrimcə, düşmən partiyalar bu rəqəmi, azı, dörd dəfə azalda bilərlər. İspan partiyaları haqqında tam əminliklə deyilə biləcək yeganə fikir onların hamısının öz üzvlərinin sayını artırmasıdır.

birinci çox asanlıqla ikinciyə, yaxud əksinə, ikinci birinciyə çevrilə bilər. Faşizmin yeganə gerçək alternativini fəhlə nəzarətidir. Qarşıya bundan daha məhdud məqsəd qoymaq ya qələbəni Frankoya vermək, ya da faşizmi arxa qapıdan içəri buraxmaqdır. Fəhlələr indi güc tətbiqi ilə əldə olunanları diş və dırnaqları ilə qorumalıdır. Fəhlələrdən ibarət könüllü dəstələri və polis qüvvələrini qoruyub saxlamaq, onların “burjualaşmalarına” hər vasitə ilə mane olmaq indiki mərhələdə son dərəcə zəruridir. Əgər fəhlələr silahlı qüvvələri öz nəzarətləri altına almasalar, o zaman silahlı qüvvələr fəhlələrin özlərini nəzarətə götürəcəklər. Müharibə və inqilab bir-birindən ayrılmazdır”.

462

Anarxistlərin proqramını izah etmək daha çətindir. Anarxist dedikdə ən fərqli və ziddiyyətli fikirlərin daşıyıcıları olan çoxsaylı adamlar nəzərdə tutulurdu. Sıralarında iki milyona yaxın üzvü birləşdirən həmkarlar təşkilatının siyasi birliyi C.N.T. (*Confederacion Nacional de Trabajadores*) və F.A.İ. (*Federacion Anarquista Iberica*) əsas anarxist birlikləri sayılırdı. Lakin hətta F.A.İ. üzvlərini də, ispanların çoxu kimi müəyyən anarxist meyillərə üstünlük vermələrinə baxmayaraq, sözün həqiqi mənasında, anarxist adlandırmaq mümkün deyildi. Müharibə başlandıqdan sonra onlar adi sosializmə tərəf daha bir addım atdılar. Çünki şərait bu qurumun üzvlərini mərkəzi inzibati orqanların işində iştiraka, hətta prinsiplərinin ziddinə olaraq hökumətdə yer almağa məcbur etdi. Lakin buna baxmayaraq, onlar kommunistlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirdilər. Bu fərq, ilk növbədə, özünü anarxistlərin də P.O.U.M. kimi parlament demokratiyasına deyil, fəhlə hakimiyyətinə can atmalarında göstərirdi. Anarxistlər P.O.U.M.-un “Müharibə və inqilab ayrılmazdır” şüarını mənimsəmişdilər. Lakin ona daha ehkəmçi şəkildə yanaşırdılar. Ümumi cəhətlərinə diqqət yetirsək, C.N.T. – F.A.İ.-nin mübarizəsini aşağıdakı proqrama əsaslanaraq qurduğu aşkara çıxır.

“1. Sənayenin hər bir sahəsində, yəni nəqliyyatda, toxuculuq müəssisələrində və s. çalışan fəhlələr istehsal üzərində özlərinin birbaşa nəzarətlərini həyata keçirirlər. 2. Hakimiyyət yerli komitələrin əlində cəmlənir və onlar mərkəzləşdirilmiş avtoritarizmin bütün formalarına qarşı müqavimət göstərirlər. 3. Burjuaziya və kilsəyə münasibətdə

barışmaz düşmənçilik nümayiş etdirilir.” Sonuncu maddə bir qədər qeyri-müəyyən şəkildə ifadə edilsə də, fəaliyyət proqramının ən vacib tərəfi idi. Anarxistlər özlərini inqilabçı adlandıranların əksəriyyətindən belə bir cəhətləri ilə fərqləndirdilər: kifayət qədər yaygın prinsipləri müdafiə etsələr də, ədalətsizlik və imtiyazlara həqiqi nifrət bəsləyirdilər. İdeoloji baxımdan kommunizm və anarxizm bir-birinin tam əksi idi. Təcrübədə, yəni cəmiyyət həyatının tənzimlənməsi baxımından münasib formaların tapılması məsələsində bu ideologiyaların arasındakı fərqliliklər də barışmaz xarakter daşıyırdı. Kommunistlər mərkəzləşdirməyə və operativliyə, anarxistlər azadlığa və bərabərliyə istinad edirdilər. Anarxizm İspaniyada dərin köklərə malikdir və çox ehtimal ki, sovet təsiri yox olandan sonra kommunizmi üstələyəcəkdir. Müharibənin ilk iki ayında anarxistlər işlərin nizamına salınmasında hamıdan mühüm rol oynamışdılar. Sonralar da anarxistlərdən ibarət könüllülər nizam-intizama laqeyd münasibətlərinə baxmayaraq, yalnız ispanları birləşdirən dəstələr içərisində öz döyüş qabiliyyətlərinin yüksəkliyi ilə seçilirdi. Təxminən, 1937-ci ildən başlayaraq anarxistlərlə P.O.Ü.M. müəyyən dərəcədə birgə hərəkət edirdilər. Əgər hər şey anarxistlərdən asılı olsaydı, P.O.Ü.M. və sol sosialistlər hələ müharibənin əvvəlindən birləşər, real siyasət həyata keçirərdilər. O zaman, çox ehtimal ki, müharibənin nəticəsi də fərqli şəkildə meydana çıxardı. Lakin bütün inqilabi partiyaların özlərini vəziyyətin həqiqi ağası hesab etdikləri ilk mərhələdə qüvvələri bir araya gətirmək mümkün deyildi. Köhnə paxılıq anarxistlərlə sosialistlər arasındakı nifaqın əsas səbəbi idi. P.O.Ü.M. marksist partiya kimi anarxistlərə şübhə ilə yanaşırdı. Anarxist nöqtəyi-nəzərindən isə P.O.Ü.M.-un “trotskizmi” kommunistlərin “stalinizmindən” çox da yaxşı sayılmırdı. Lakin buna baxmayaraq, kommunist taktikası bu iki partiyanın yaxınlaşmasına yönəlmişdi. Barselonadakı baş tutmayan may döyüşü günlərində P.O.Ü.M. sövq-təbii olaraq C.N.T.-nin tərəfini tutdu və hərbi əməliyyatlara qoşuldu. Sonralar isə P.O.Ü.M. qadağan ediləndə yalnız anarxistlər onun müdafiəsinə cəsarət etdilər.

Beləliklə, qüvvələr nisbəti, təxminən, aşağıdakı şəkildə meydana çıxmışdı. Bir tərəfdən C.N.T. – F.A.İ., P.O.Ü.M.

və fəhlə nəzarətinin tərəfdarları olan sosialistlər fraksiyası, o biri tərəfdən isə sağ sosialistlər, liberallar və mərkəzləşmiş hökumətlə nizami ordunun tərəfdarı olan kommunistlər.

Həmin dövrdə P.O.Ü.M.-la müqayisədə kommunistlərin yürütdükləri siyasətin mənə daha məqbul görünməsinin səbəblərini başa düşmək çətin deyildir. Kommunistlərin sağlam ağılın tələblərinə daha çox cavab verən (əlbəttə, bir neçə ay əvvələ baxmaq şərtilə) aydın və praktiki proqramları vardı. P.O.Ü.M.-un gündəlik siyasəti, təbliğat işləri isə olduqca pis qurulmuşdu. Əgər P.O.Ü.M. bu məsələlərə daha çox diqqət yetirsəydi, öz ətrafına daha çox tərəfdarlar və ardıcılar toplaya bilərdi. Lakin o zaman mənə də yaranan təəssürata görə, kommunistlər, həqiqətən də, müharibə aparırdılar, biz və anarxistlər isə yerimizdə sayırdıq. Həmin vaxt hamı, təxminən, belə düşünürdü: Kommunistlər hakimiyyəti ələ almış və kütlələri öz ətraflarında birləşdirmişdilər. Bu, bir tərəfdən əhalinin orta təbəqəsinin onların antiinqilabi siyasətini dəstəkləməsi, o biri tərəfdən isə kommunistlərin müharibəni qələbə ilə başa çatdırmağa qadir yeganə qüvvə sayılmaları sayəsində mümkün olmuşdu. Sovet silahı və Madridin, əsasən, kommunistlərin rəhbərliyi altında həyata keçirilən inadlı müdafiəsi onları bütün İspaniyanın gözündə qəhrəmana çevirmişdi. O zaman kimsə yaxşı demişdi ki, başımızın üzərindən uçan hər bir sovet təyyarəsi kommunist təbliğatına xidmət edir. P.O.Ü.M.-un inqilabın təmizliyi şüarını məntiqi baxımdan qəbul etsəm də, o, mənə əbəs cəhd kimi görünürdü. Çünki yekunda yalnız bir şey – müharibəni udmaq tələb olunurdu.

Bu arada isə qəzetlərdə, jurnallarda, pamfletlərdə, kitablarda, plakatlarda – bir sözlə, hər yerdə partiyalar arasında iblisvari çəkişmələr davam edirdi. Mən daha çox P.O.Ü.M.-un P.S.Ü.C.-dan olan əks-inqilabçılara saysız-hesabsız hücumları üzərində köklənən və özündən müş-təbeh, eləcə də darıxdırıcı görünən “*La Batalla*” və “*Ade-lante*” qəzetlərini oxuyurdum. Sonralar P.S.Ü.C.-un və kommunistlərin mətbuatı ilə daha yaxından tanış olanda öz əleyhdarları ilə müqayisədə P.O.Ü.M.-un daha zərərsiz və daha məhdud imkanlara malik olduğunu gördüm. Kommunistlərdən fərqli olaraq, ölkə hüduqları xaricində P.O.Ü.M.-un mövqelərini müdafiə edən mətbuat yox idi.

İspaniyanın özündə isə senzura kommunistlərin nəzarətinə keçdiyindən, P.O.Ü.M.-un xoşlarına gəlməyən materiallar dərc olunmuş qəzetlərini cərimələyir və qadağan edirdilər. Lakin etiraf etmək lazımdır ki, P.O.Ü.M. qəzetləri inqilabın şərəfinə tərifnamələr və Lenindən sitatlarla (bütün bunlar ürəkbulandıran ardıcılıq və sürətlə təkrarlanırdı) dolu olsa da, heç zaman şəxsi təhqir səviyyəsinə enmirdilər. Onların böyük və bəzəkli plakatlarında (savadsızların çox olduğu İspaniyada plakatların mühüm əhəmiyyəti vardı) rəqib partiyalara qarşı hücumu yol verilmirdi. Kütlələr faşizmlə mübarizəyə çağırılır, yaxud inqilabi ideyalar təbliğ edilirdi. Könüllülərin oxuduqları mahnılar da eyni məzmununda idi. Kommunistlər isə özlərini fərqli aparırdılar. Bu məsələnin üzərində sonra daha geniş dayanacağam. Hələlik isə kommunistlərin öz hücumlarını necə qurduqlarını qısa şəkildə təsvir etməklə kifayətlənəcəyəm.

İlk baxışdan P.O.Ü.M.-la kommunistlərin fikiraylıqlarının yalnız taktika məsələləri ilə bağlılığı haqqında təsəvvür yaranırdı. P.O.Ü.M. bir partiya kimi təxirəsalmadan inqilab lehinə, kommunistlər isə əleyhinə çıxış edirdilər. İlk baxışdan vəziyyət kifayət qədər aydın görünürdü. Hər tərəfin məsələlərə münasibətinin lehinə və əleyhinə dəlillər gətirmək olardı. Daha sonra, kommunistlər iddia edirdilər ki, P.O.Ü.M.-un apardığı təbliğat hökumət qüvvələrini parçalayır, zəiflədir və nəticə etibarilə müharibənin sonunu təhlükə altına alır. Bu dəlil mənə sona qədər inandırıcı görünməsə də, orada müəyyən həqiqət payının olduğunu söyləmək mümkündür. Digər tərəfdən, kommunist taktikasının fərqli xarakteri də özünü aydın göstərməkdədir.

Kommunistlər əvvəlcə nisbətən yavaş, sonra isə daha uca səsle P.O.Ü.M.-un yanlışlıq nəticəsində deyil, düşünlümsü şəkildə respublikaçıların sıralarına təfriqə salmaları haqqında danışmağa başladılar. P.O.Ü.M. gizli faşist bandası elan olundu, onun haqqında Franko və Hitlerin əlaltıları, gizləndə faşistlərə dəstək verən saxta inqilabçı partiya kimi danışmağa başladılar. Kommunistlərin sözlərinə görə, P.O.Ü.M. “trotskiçi” təşkilat və “Frankonun beşinci dəs-təsi” idi. Bu isə on minlərlə fəhləni, səngərlərdə soyuqdan donan səkkiz, yaxud on min nəfər könüllü döyüşçünü, özlərinin normal yaşayışlarını və sağ-salamat vətənə dönmək

imkanlarını təhlükə altında qoyaraq faşizmlə vuruşmaq üçün İspaniyaya gələn yüzlərlə əcnəbini xəyanətkar və düşmən əlaltısı elan etməyə bərabər idi. Bu şayiələr plakatlar və digər təbliğat vasitələrinin köməyi ilə bütün İspaniyaya yayılır, dünyanın kommunist və kommunistpərəst mətbuat orqanlarında geniş şəkildə tirajlanırdı. Əgər o zaman sitat kolleksiyası toplamaqla məşğul olsaydım, indi həmin qeydlərimin əsasında bir neçə kitab çap etdirə bilərdim.

Beləliklə, kommunistlər bizi trotskiçi, faşist, qatil, qorxaq, casus və s. adlandırırdılar. Etiraf edirəm ki, burada ürək-açan heç bir şey yox idi. Üstəlik də, həmin sözləri yazanların kim olduğunu yaxşı bilməyim təəssüf hissələrimin daha da artmasına təkan verirdi. Sizcə, səngərdən xərəkətdə çıxarılan onbeşyaşlı ispan yeniyetməsinin heç bir həyat əlaməti olmayan ağarmış bənizinə baxmaq və Parisdə, Londonda oturub bu yeniyetmənin libasını dəyişmiş faşist olduğunu sübuta yetirməyə çalışan sığallı, tumarlı işbazlar haqqında düşünmək insanda hansı təəssüratları yarada bilərdi? Müharibənin ən dəhşətli xüsusiyyətlərindən biri başdan-başa yalan, boşboğazlıq və nifrətə çağırışlardan ibarət bütün bu hərbi təbliğatın arxa cəbhənin dərinliklərində, rahat və təhlükəsiz yerdə oturmuş adamlar tərəfindən quraşdırılmasında idi. P.S.Ü.C.-dan olan könüllülər, cəbhədən tanıdığım və ara-sıra rastıma çıxan beynəlmiləl briqadanın döyüşçüləri mənə heç vaxt trotskiçi, yaxud xain hesab etməmişdilər. Onlar həmin yaramaz işi arxa cəbhədə eşələnən jurnalistlərin öhdəsinə buraxırdılar. Haqqımızda pamfletlər yazan, qəzetlərinin səhifələrində bizi çirkəbə batıranlar öz evlərində, ən pis halda isə cəbhədən, güllə və bit-birədən yüz millərlə məsafə uzaqda, Valensiyadakı rahat redaksiya otaqlarında oturdular. Partiyalararası çəkişmənin nəticəsi kimi qəzet səhifələrinə yol tapan təhqirlərdən başqa redaksiyalar öz nəşrlərini başdan-başa gurultulu hərbi cəfəngiyatla, özlərininkiləri öyən, düşməni isə alçaldan uzun sicilləmələrlə doldururdular. Bütün bunları böyük canfəşanlıqla icra edənlər müharibənin nə olduğunu bilməyən, ilk atəş səsi eşidilən kimi var gücləri ilə cəbhədən baş götürüb qaçanlar idi. Müharibə sol təmayüllü mətbuatın da sağçı qəzetlər kimi saxtakar və ikiüzlü olduğunu mənə əyani şəkildə

göstərmişdi. Etiraf edim ki, bu, iştirakçısı olduğum müharibədən aldığım ən ağır dərslərdən biri idi. Mən qəti əmin idim ki, biz – hökumət tərəfdarları heç bir cəhətdən imperialist müharibəsinə bənzəməyən müharibə aparırıq. Hərbi təbliğatımız isə belə nəticəyə gəlmək üçün əsas vermirdi. Döyüşlər başlanan kimi qırmızı və sağ təmayüllü qəzetlər bir-birinə aman vermədən söyüş yarışına çıxdılar. “Deyli-meyl”dəki bir başlıq bu cəhətdən səciyyəvi idi: “Qırmızılar rahibələri çarımxa çəkirlər”. Həmin qəzetlə eyni vaxtda “Deyli uorker” də “Frankonun Xarici legionunun başdan-başa qatillərdən, qadın alverçilərindən, narkomanlardan və Avropanın digər tör-töküntülərindən ibarət olduğunu” yazırdı. 1937-ci ildə “Nyu steytsmen” qəzeti faşist barrikadalarının bir-birinin üzərinə qoyulmuş canlı uşaqlardan (barrikada üçün son dərəcə narahat materialdır!) qurulduğu haqqında nağıllarla adamların başını qatırdı. Mister Artur Brayan isə respublikaçı İspaniyada mühafizəkar tacirlərin əl-ayaqlarının mişarlanmasını “adi hadisə” adlandırır. Aydın məsələdir ki, belə cəfəngiyat uyduran adamlar özləri heç zaman vuruşmamışdılar. Bəlkə də, bu cür cəfəng cızma-qaraların hərbi əməliyyatlarda iştirakı əvəz edəcəyini düşünürdülər. Müharibədə həmişə eyni ssenari təkrar olunur: əsgərlər döyüşürlər, jurnalistlər səs-küy salırlar, heç bir həqiqi vətənpərvər isə qısamüddətli təbliğati gəzintilər istisna olunmaq şərtilə səngərlərə yaxın düşümlər. Bəzən mən məmnuniyyət hissi ilə müasir təyyarələrin müharibə şərtlərini dəyişməsi haqqında düşünürəm. Yəqin ki, növbəti böyük müharibə başlanan zaman biz tarixin indiyə qədər şahid olmadığı yeni bir hadisəni – gülləni havada tutan yalançı vətənpərvərləri də görmək imkanı qazanacağıq. Bir sözlə, jurnalistlər üçün indiki müharibə də bütün başqa müharibələr kimi, sadəcə, biznes idi. Fərq yalnız sırayı jurnalistlərin, bir qayda olaraq, özlərinin ən zəhərli təhqirlərini düşməni üçün saxlamasında görülə bilərdi. Bu dəfə isə kommunistlərlə P.O.U.M. zaman keçdikcə bir-birləri haqqında faşistlərdən daha betər yazmağa başlamışdılar. Amma həmin dövrdə bütün bunlara ciddi münasibət bəsləmək mənim üçün o qədər də asan deyildi. Partiyalararası nifaqlardan əsəbiləşirdim, onlar daxilimdə

bir ikrah doğururdu. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, belə qarşিদurmaları yenə də daxili çəkişmə kimi qəbul etməyə hazır idim. Onların nəyi isə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirəcəyinə inanmırdım. Siyasi məsələlərdə barışmaz fikrin olması ağılıma gəlmirdi. Kommunistlərlə liberalların inqilabın sonrakı inkişafını dayandırmaq üçün razılığa gəldiklərini başa düşdüm. Lakin onların prosesləri tərsinə çevirəcəkləri, yatsam da, yuxuma girməzdi.

Nə üçün belə düşündüyümün səbəbi aydındır. Siyasi proseslərin cərəyan etdiyi müddət ərzində cəbhədə olmuşdum. Cəbhədə isə sosial və siyasi mühitdə heç bir dəyişiklik baş verməmişdi. Barselonadan yanvarın əvvəllərində çıxmışdım. Məzuniyyətimi isə yalnız aprelin sonlarında götürə bildim. Əslində, bütün bu müddət ərzində P.O.U.M. dəstələrinin və anarxistlərin nəzarətində olan Araqon cəbhəsində, ən azı, zahirən elə bir ciddi dəyişiklik baş verməmişdi. İnqilabi atmosfer bura gəldiyim ilk vaxtlar gördüyüm şəkildə idi. Generalla sırası, kəndli ilə könüllü yenə də əvvəlki kimi bərabər səviyyəli adamlar sayılırdılar. Bir-birinə: “Sən” və “yoldaş” – deyə müraciət edirdilər. Sahibkarlar və kölələr sinfi müvəqqəti də olsa, yoxa çıxmışdı. Dilənçilər, fahişələr, vəkillər, ruhanilər də yox idi. Yaltaqlıq və addımbaşı təzimlər aradan qaldırılmışdı. Burada bərabərlik havası ilə nəfəs alırdım. O qədər sadələşmiş idim ki, belə vəziyyətin bütün İspaniyada bərqərar olduğunu düşünürdüm. Taleyin xoş bir təsadüfə nəticəsində ispan fəhlə sinfinin ən inqilabi hissəsi ilə birlikdə təcrid vəziyyətinə düşdüyüm ağılıma da gəlmirdi.

Ona görə də siyasi cəhətdən daha ayıq dostlarım mənə müharibəyə xalis müharibə kimi yanaşmağın yanlış addım olduğunu, inqilabla faşizm arasında seçim etmək lazım gəldiyini deyəndə onların sözlərinə gülməyim tuturdu. Bütünlükdə isə kommunist nöqtəyi-nəzərini, təxminən, aşağıdakı şəkildə səciyyələndirmək mümkün idi: “Biz müharibədə qalib gəlmədən inqilab haqqında danışa bilmərik”. Bu baxımdan da “Biz irəli getməliyik, əks təqdirdə geri dönməli olacağıq” deyən P.O.U.M.-un mövqeyini qəbul edilməz sayırdım. Sonralar kommunistlərlə müqayisədə P.O.U.M.-un haqlı olduğunu (bəlkə də, “hər halda, haqlı olduğunu” desəm, daha yerinə düşərdi)

anlayanda bu artıq xalis nəzəri səpkidə öz həllini tapmış bir məsələ deyildi. Kağız üzərində kommunistlərin mövqeyi daha inandırıcı görünürdü. Lakin məsələnin xoşagəlməz tərəfi gördükləri işlərin onların səmimiliyinə şübhə yaratmasında idi. Tez-tez təkrarlanan “Əvvəl müharibə, sonra inqilab” şüarı, əslində, diqqəti yayındırmaq üçüb düşünülmüşdü. P.S.U.C. könüllüləri isə həmin şüara ürəkdən inanırdılar. Onlar müharibədə qələbə qazanıldıqdan sonra inqilabın daha da genişlənməyini düşünürdülər. Əslində isə kommunistlər ispan inqilabını münasib vaxta qədər təxirə salmağı ağıllarına da gətirmirdilər. Onlar əllərindən gələni edirdilər ki, inqilab, ümumiyyətlə, heç zaman baş tutmasın. Bu təmayül getdikcə özünü daha aydın şəkildə büruzə verirdi. Həkimyyət fəhlə sinfinin əlindən çıxdıqca əqidəsindən asılı olmayaraq, daha çox inqilabçı həbsxanalara salınırdı. Görülən hər bir işə, atılan hər bir addıma hərbi zərurətlə bəraət qazandırılırdı. Bu bəhanə, necə deyərlər, xüsusi sifarişlə hazırlanmışdı. Əslində isə kommunistlər fəhlələri əlverişli mövqələrdən sıxışdırıb çıxarmağa, müharibədən sonrakı dövrdə kapitalizmin bərpasına mane olmalarını üçün onları indidən qoz qabığına soxmağa çalışırdılar. Qoy oxucularım mənim bu məqamda sırayı kommunistlər əleyhinə təbliğat apardığımı düşünməsinlər. Təbii ki, Madrid uğrunda döyüşlərdə qəhrəmanlıqla həlak olmuş minlərlə kommunist də öz mənfəətlərini güdən bəzi liderləri ilə bir sıraya qoyula bilməz. Partiyanın siyasətini həmin sırayı adamlar müəyyən etmirdilər. Digər tərəfdən, partiya rəhbərlərinin hansı yuvanın quşu olduqlarını bilməmələri də onların zəif cəhəti, məsələyə son dərəcə bəsit və sadələvh yanaşmaları idi.

Lakin mahiyyət etibarını ilə hətta inqilab məğlubiyətə məhkum olduğu təqdirdə də müharibəni qələbə ilə başa vurmaq zəruri idi. Amma bir müddət keçdikdən sonra kommunistlərin yürütdüyü siyasətin qələbəyə xidmət etməsi ilə əlaqədar şübhələrə düşdüm. Çox az adam müharibənin müxtəlif mərhələlərində siyasi xəttin dəyişilməsinin zəruriliyini başa düşürdü. Çox ehtimal ki, başlanğıcdakı ilk iki ayda müharibənin taleyi ilə bağlı vəziyyəti yalnız anarxistlər xilas etmişdilər. Lakin növbəti mərhələdə

onlar müqavimətin təşkilinə artıq əvvəlki kimi qadir deyildilər. Öz növbələrində, kommunistlər də, çox böyük ehtimalla, noyabr-dekabr aylarında qələbəyə müəyyən töhfə vermişdilər. Hələdici zəfərə isə hələ çox qalmışdı. İngiltərədə ispan kommunistlərinin hərbi siyasətini hər hansı etiraz bildirmədən qəbul etmişdilər. Yəqin ki, bunun əsas səbəblərindən biri kommunistlərin ünvanına deyilən tənqidlərin az hissəsinin ingilis mətbuatına yol tapması idi. Ümumi fəaliyyətdə nəzərə çarpan digər amillər – inqilab nəticəsində yaranan xaosun aradan qaldırılması, məhsul istehsalının artırılması, nizami ordunun yaradılması da dövlətçilik baxımından real və işgüzar addımlar kimi kommunistlərə rəğbəti artırmışdı. Amma onların dəst-xəttinin daxili zəifliyi də diqqətdən kənar qalmamalıdır.

470

İnqilabın hər bir təzahürünü beşiyindəcə boğmaq və milli savaşı adi müharibəyə çevirmək üçün meydana çıxan strateji imkanlardan imtina zəruri idi. Mən yuxarıda Araqon cəbhəsində necə silahlandığımız, daha doğrusu, türk-silah edilməyimiz haqqında yazmışdım. Könüllülərə veriləcək silahın bilərəkdən ləngidilməsini düşünməyə hər cür əsas vardı. Sadəcə, bu silahların anarxistlərin əlinə düşməsindən və sonra inqilabi məqsədlər üçün istifadə edilməsindən qorxurdular. Nəticədə Araqon cəbhəsində çoxdan hazırlanan böyük hücum planı baş tutmamışdı. Vaxtında həyata keçiriləcəyi təqdirdə həmin hücum Frankonu Bilbaodan, hətta çox güman ki, Madriddən uzaqlaşmağa məcbur edə bilərdi. Lakin əsas məsələ bu deyil. Daha mühüm bir cəhət də vardı. İspaniyadakı milli savaş “demokratiya” müharibəsinə çevriləndən sonra xarici ölkələrdəki fəhlə sinfinin kütləvi yardımı da tədricən azalmağa və çətinləşməyə başladı. Əgər faktları hansısa ideologiya xatirinə təhrif etmək niyyətində deyiliksə, o zaman dünya fəhlə sinfinin İspaniyadakı müharibəyə laqeyd yanaşdığını nəzərə almaq məcburiyyətindəyik. Doğrudur, on minlərlə könüllü vuruşmaq üçün İspaniyaya gəldi. Lakin yüz milyonlarla insan bu mübarizəyə laqeyd qaldı. Müharibənin birinci ilində İngiltərədə “İspaniyaya yardım” adlı müxtəlif fondlara cəmisi dörd milyon funt-sterlinq vəsait toplanmışdı. Bu, hər həftə ingilislərin kinoya xərclədikləri puldan iki dəfə az idi. Demokratik ölkələrin fəhlə sinfi öz ispan yoldaşlarına tətillər

və boykotlarla kömək edə bilərdilər. Amma bu barədə fikirləşən də yox idi. Bütün ölkələrin fəhlə və kommunist liderləri bir səsle İspaniyada baş verən hadisələrin inanılmaz olduğunu söyləyirdilər. Şübhəsiz, bu fikirlərində haqlı idilər. Çünki həmin sözlərlə eyni vaxtda onlar həm də “qırmızı” İspaniyanın heç də qırmızı olmadığını bağırırdılar. Birinci Dünya müharibəsindən sonra “demokratiya uğrunda müharibə” ifadəsi xoşagəlməz və uğursuz bir mənə almışdı. Uzun illər ərzində kommunistlər özləri bütün dünya fəhlələrini inandırmağa çalışırdılar ki, “demokratiya”, əslində, “kapitalizm” istilahının daha yaygın formasından başqa bir şey deyildir. Əvvəlcə “Demokratiya yalan deməkdir” bağırmaq, sonra isə “Demokratiya uğrunda vuruşaq!” deyə çağırmaq heç bir halda yaxşı taktika sayıla bilməz. Əgər Sovet Rusiyasının və onun böyük beynəlxalq nüfuzunun sayəsində özlərinə etibarlı arxa tapmış kommunistlər dünya fəhlə sinfinə “demokratik İspaniya” deyil, “inqilabi İspaniya” uğrunda mübarizə çağırışı ilə üz tutsaydılar, həmin çağırış daha ciddi əks-səda doğura bilərdi.

İspaniyada yol verilən ən başlıca yanlışlıq isə qeyri-inqilabi siyasət yürütməklə Frankonun arxa cəbhəsinə zərbə endirmək imkanlarının tamamilə əldən verilməsi idi. 1937-ci ilin yayında Frankonun nəzarətində olan ərazilərdə respublikaçı hökumətin əraziləri ilə müqayisədə daha çox əhali yaşayırdı. İspan müstəmləkələrinin əhalisi də bura əlavə olunsa, fərq daha da artırdı. Lakin bununla belə, hər iki tərəfdən hərbi əməliyyatlara qatılanların sayı, demək olar ki, bərabər idi. Hər kəsə aydındır ki, arxada düşmən niyyətli əhalinin qaldığı təqdirdə cəbhədə ordu-nu saxlamaq qat-qat çətinləşir. Bu zaman, təxminən, eyni miqdarda bir ordu da nəqliyyat qovşaqlarının mühafizəsi, sabotaj hallarının qarşısının alınması və s. məqsədlər üçün ayrılmalıdır. Beləliklə, Frankonun arxasında nə üçün həqiqi xalq müqavimətinin təşkil edilmədiyinin səbəbləri aydınlaşır. Frankonun hakimiyyəti altındaki ərazilərin əhalisinin (söhbət, ilk növbədə, şəhər fəhlələrindən və kəndlərdəki yoxsul təbəqədən gedir) onu sevdiyini, yaxud onun mübarizəsinə tərəfdar çıxdığını söyləmək qeyri-mümkündür. Sağa doğru atılmış hər bir addım isə respublika hökumətinin imkanlarını daha da məhdudlaşdırırdı.

Bu məsələdə ən yaxşı nümunə Mərakeş əhalisinin İspaniyada gedən müharibəyə münasibətidir. Nə üçün Mərakeşdə üsyan başlanmadı? Franko bu ispan müstəmləkəsini öz biabırçı diktaturasının tərkibinə qatmağa çalışırdı, mərakeşlilər isə Xalq Cəbhəsi hökumətini daha üstün tuturdular. Lakin Mərakeşdə üsyan qaldırmaq müharibəyə inqilabi xarakter vermək olardı. Bu səbəbdən hətta üsyan çağırışla bağlı kiçik cəhd də göstərilməmişdi. Mərakeş əhalisini respublika hökumətinin xeyirxah niyyətlərinə inandırmaq üçün ölkənin müstəqilliyini elan etmək zəruri idi. Bu addımın Fransa hökumətinin ürəyindən nə dərəcədə xəbər verdiyini, sadəcə, təsəvvürə gətirmək lazımdır. Fransa və Britaniya kapitalizmində mərhəmət hissi oyatmaq üçün göstərilən mənasız cəhdlər müharibənin gedişi zamanı yaranmış ən yaxşı strateji imkanın əldən buraxılması ilə nəticələndi. Kommunist siyasətinin bütün mahiyyəti müharibəni adi, qeyri-inqilabi müharibəyə, bütün üstünlüklərin düşmənin tərəfində olduğu qarşıdurmaya çevirmək idi. Adi müharibəni, sadəcə, texniki üstünlüklər sayəsində udmaq mümkündür. Başqa sözlə desək, bu yalnız qeyri-məhdud miqdarda silah və sursatın təmin olunmasından asılı bir məsələdir. Lakin respublika hökumətini silah-sursatla təmin edən əsas qüvvə – Sovet İttifaqı İtaliya və Almaniya ilə müqayisədə daha əlverişsiz coğrafi ərazidə yerləşirdi. Buradan da aydın görünür ki, P.O.U.M. və anarxistlərin “Müharibə və inqilab ayrılmazdır” şüarı ilk baxışdan göründüyü qədər də qeyri-praktik deyildi.

Kommunistlərin antiinqilabi siyasətinin özünün hansı cəhətləri ilə mənə yanlış təsir bağışladığını yuxarıda izah etmişdim. Lakin həmin siyasətin müharibənin gedişinə təsiri barəsində peyğəmbərliyimdə yanlışlığımı düşünmək istərdim. Bu məsələdə min dəfə haqsız olduğumu istərdim. İstənilən təhlil və öncəgörmə cəhdi də sonradan nə baş verəcəyini qabaqcadan dəqiq proqnozlaşdırmaq üçün əsas vermir. Hökumət indiki mövqeyini dəyişərək yenə də sola meyillənə bilər. Mərakeşlilər öz təşəbbüsləri ilə üsyan qaldıra bilərlər. İngiltərə müharibədə iştirakdan imtina müqabilində İtaliyaya pul ödəyə bilər. Müharibəni xalis hərbi vasitələrlə udmaq olar. Bir sözlə, əvvəlcədən hadisələrin sonrakı inkişafı ilə bağlı heç nə demək mümkün

deyildir. Ona görə də mən buradakı mülahizələrimi, sadəcə, mülahizə kimi irəli sürürəm. Qoy doğru, yaxud yanlış mövqe tutduğumu zaman müəyyənləşdirsin. 1937-ci ilin fevralında vəziyyət mənə başqa cür görünürdü. Araçon cəbhəsindəki ürəkbulandıran hərəkətsizlikdən və fəaliyyətsizlikdən bezmişdim. Mübarizəyə öz töhfəmi verə bilmədiyimi düşünürdüm. Barselona küçələrində gördüyüm plakat yadıma düşdü. Orada tələbkar bir əda ilə küçədən keçənlərdən soruşurdular: “Sən demokratiya üçün nə etmişən?” Yalnız bir cavab verə bilirdim: “Ərzaq payı almışam”. Könüllülər dəstəsinə daxil olanda öz-özümə mütləq bir faşist öldürməklə bağlı söz vermişdim. Əslində, hərəmiş bir faşist öldürə bilsəydik, onların kökünü tezliklə kəsib atmaq olardı. Mən hələ heç kimi öldürə bilməmişəm. Gələcəkdə də bunu edə biləcəyimə elə bir ümidim yoxdur. Əsas məqsədlərimdən biri də, təbii ki, Madrid cəbhəsində döyüşmək idi. Siyasi baxışlarından asılı olmayaraq, könüllülərin əksəriyyəti Madridə can atırdılar. Bu, yəqin ki, daha çox, beynəlmiləl briqadaya keçmək arzusu ilə bağlı idi. Çünki P.O.Ü.M.-un Madrid altında çox az döyüşçüsü vardı. Anarxistlərin də sayı əvvəlki vaxtla müqayisədə azalmışdı.

Əlbəttə, hələlik göndərildiyimiz yerdə xidməti davam etdirmək lazım idi. Lakin hamıya deyirdim ki, məzuniyyətə çıxanda imkan yaranarsa, mütləq beynəlmiləl briqadaya, yəni kommunistlərin rəhbərliyi altına keçməyə çalışacağam. Çoxları məni fikrimdən daşındırmağa çalışırdı. Lakin heç kim işimə qarışmaq istəmirdi. Mühüm cəhət kimi onu da göstərməliyəm ki, P.O.Ü.M.-da əks fikrə düşənləri heç vaxt təqib etmirdilər. Bəlkə də, onlara daha dözümlü münasibət göstərilirdi. İçərisində yaşadığımız mürəkkəb şərtlər daxilində açıq-aşkar faşizm tərəfdarı kimi tanınanları çıxmaq şərtilə heç kəs siyasi baxışlarına görə təqib olunmurdu. Könüllülər dəstəsində qaldığım müddətdə dəfələrlə, həm də çox kəskin şəkildə P.O.Ü.M.-un xəttini tənqid etmişdim. Amma buna görə heç vaxt hər hansı problemlə üzləşməmişdim. Partiya sıralarına üzv yazılmaq üçün heç kəsə təzyiq göstərilirdi. Eyni zamanda, mənə elə gəlir ki, könüllülərin çoxu artıq partiya sıralarında idilər. Şəxsən mən partiyaya daxil olmadım. Amma sonralar P.O.Ü.M. təqiblərə məruz qalanda buna təəssüfləndim.

6

474

Bu arada isə hər gün, daha dəqiq desəm, hər gecə cəbhə həyatı öz axarı ilə davam edirdi. Qarovul və patrul xidməti, səngər qazmaq, yağışın və qarın yağması, küləyin viyılması, arabir isə günəşin çıxması yeknəsəq günlərimizin, az qala, hər gün təkrarlanan hadisələri idi. Yalnız aprel təqvimdə öz yerini tutandan sonra gecələr hava bir qədər istiləşməyə başladı. Bizim mövqe tutduğumuz dağlıq ərazidə mart ayı səmanın tünd-göy rəngi və şiddətli küləkləri ilə İngiltərənin martını xatırladırdı. Yazlıq arpa artıq torpaqdan bir qarışdan çox qalxmışdı. Gilənar ağaclarında cəhrayı qönçələr düyünlənmişdi (cəbhə xətti gilənar bağlarından və zəmilərdən keçirdi). Arxların kənarında bənövşələr və yabanı sünbülçiçəkləri gözə dəyirdi. Bizim səngərin lap yaxınlığında suyu göyümsov rəngə çalan kiçik çay axırdı. Cəbhəyə gələndən bəri ilk dəfə idi ki, axar su gürürdüm. Bir dəfə dişimi-dişimə sıxaraq altı həftə ərzində birinci dəfə çimmək niyyəti ilə suya girdim. Amma tez də çıxmalı oldum. Suyun hərəreti sıfır dərəcədən bir az yuxarı idi.

Hələlik hər şey əvvəlki qaydasında gedirdi. Demək olar ki, heç bir dəyişiklik baş verməmişdi. İngilislər deyirdilər ki, bu, müharibə deyil, səfeh pantomimidir. Faşistlər bizi bir-başə atəşlə hədəfə götürə bilmirdilər. Yeganə təhlükə mənbəyi təsadüfi güllələr idi. Xüsusən cəbhə xəttinin düşmən səngərinə yaxın cinahlarında pərakəndə atışmalar daha çox qorxu yaradırdı. Cinahlar hər tərəfdən güllə yağışına tutulurdu. İndiyə qədər verdiyimiz bütün itkilər təsadüfi güllələr sayəsində olmuşdu. Belə güllələrdən biri Artur Klintonun sol çiyini parçalamışdı. Nəticədə, deyəsən, sol qolu həmişəlik iflic vəziyyətinə düşmüşdü. Nadir hallarda bizi top atəşinə də tuturdular. Lakin mərmilər həmişə hədəfdən yan keçirdi. Mərmilərin viyılması və partlayış gurultuları bizə bəzən əyləncə kimi görünürdü. Nə qədər atsalar da, indiyə qədər bir faşist mərmisi də səngərimizə düşməmişdi. Mövqemizin arxa tərəfində, bir neçə yüz metrlik məsafədə La Qranxa malikanəsi görünürdü. Onun geniş otaqlarında bizim anbar, mətbəx və qərargah yerləşirdi. Faşist topları,

əsasən, beş, yaxud altı kilometr məsafədə olan bu binanı nişan alıb atırdılar. Amma bütün səylərinə baxmayaraq, hədəfi bir dəfə də vura bilməmişdilər. Yalnız pəncərələrin şüşəsini qırmağa, bir də qəlpələrlə divardan bir az suvaq qoparmağa nail olmuşdular. Top atəşləri, əsasən, həmin vaxt yolla hərəkət edənlər üçün təhlükə törədirdi. Mərmilər bir-birinin ardınca yolun hər iki tərəfinə düşüb partlayırdı. Biz dərhal səsine görə havada uçan mərmimin yaxında, yoxsa uzaqda partlayacağını təyin etmək məharətinə yiyələnmişdik. 150 mm kalibri olan bu mərmilər düşdükləri yerdə dərinliyi, təxminən, 180 sm, eni isə 120 sm olan çalalar açırıldı. Amma təxminən, hər dörd mərmidən biri partlamırdı. Səngər romantikləri faşist hərbi zavodlarındakı sabotaj hallarından, güllə adı ilə cəbhəyə göndərilən boş gilzlərdən, üzərinə “Rot front”¹ yazılan və içərisinə partlayıcı maddədən başqa hər şey doldurulan mərmilərdən danışırıldı. Amma mən heç vaxt belə mərmii görməmişdim. Atəşlərin uğursuzluğu, sadəcə, bizə atılan mərmilərin son dərəcə köhnə və keyfiyyətsiz olmalarında idi. Hətta mən bir dəfə üzərində 1917 rəqəmi həkk edilmiş bürünc mərmii parçasına təsadüf etmişdim. Faşistlərin silahları da bizimkindən fərqlənmirdi. Kalibrləri də eyni gəlirdi. Ona görə də bəzən partlamamış mərmiləri təzədən dolduraraq düşmən tərəfə atırdıq. Hətta gündə bir neçə dəfə otərəf-butərəfə uçan hansısa “səyyah” mərmimin mövcudluğu haqqında danışırıldı.

Gecələr boyca nisbətən kiçik olan könüllülər arasından seçilmiş patrullar düşmənlə aramızda qalan neytral əraziyə kəşfiyyətə göndərilirdilər. Onlar faşist səngərlərinə yaxınlaşaraq eşidilən səsləri (şeypur çalınmasını, avtomobillərin siqnal verməsini) dinləyirdilər. Bu səslər əsasında Xueskoda nə baş verdiyini ümumi şəkildə təxmin etmək olurdu. Faşist qoşunları tez-tez dəyişilirdilər. Kəşfiyyət dinləmələri zamanı onların sayını, təqribi də olsa, müəyyənləşdirməyə imkan yaranırdı. Bizi kilsə zənglərinə qulaq asmaqla bağlı ayrıca xəbərdar etmişdilər. Faşistlərin döyüşdən əvvəl həmişə kilsədə dua etdikləri məlum idi. Neytral ərazidəki tarlalarda və bağlarda tez-tez sakinlərin çoxdan atıb getdikləri çiy kərpicdən tikilmiş balaca daxmalara rast gəlirdik.

¹ Rot front – beynəlmiləl salam

Qabaqcadan pəncərənin qabağına qara örtük çəkəndən sonra biz kibrit işığında bu daxmalarda axtarış aparırıdık. Axtarışlar zamanı bəzən enli tiyəsi olan bıçaq, yaxud faşist əsgərinin unudub getdiyi qum-quma kimi işə yaran əşyalar da tapılırdı. Bəzən gündüzlər də belə axtarışlara çıxırıdık. Lakin gündüz “səyahətləri” zamanı düşmənlər gülləsinə hədəf olmamaq üçün mütləq sürünə-sürünə getmək lazım idi. Məhsul yığımının ən qızgın çağında birdən-birə hər şeyin hərəkətsiz qaldığı bu bol bəhərli tarlalar adamda qəribə təəssürat doğurdu. Keçən ilin məhsulu hələ də toplanılmamışdı. Budanmamış meynələr sarmaşığı kimi yerə çökmüş, qarğıdalı qıçaları bərkiyib daşa dönmüşdü, həddən artıq böyümüş və ilkin şəklini itirmiş şəkər çuğundurları balaca qaya parçalarını xatırladırdı. Kəndlilərin zəhmətlərinin bəhrəsini yerdə qoyan hər iki orduya necə lənət yağdırdıqlarını təsəvvürə gətirmək çətin deyildi. Ara-sıra kiçik döyüşçü dəstələri kartof qazıb gətirmək üçün neytral əraziyə yollanırdı. Bizdən, təxminən, bir kilometr aralıda, sənğərlərin daha da yaxınlaşdığı ərazidə əvvəllər kartof tarlası olmuşdu. Biz ora gündüzlər gedirdik. Faşistlər isə gecə gəlməli olurdular. Çünki sahə bizim pulemyotların daimi nəzarəti altında idi. Bir dəfə faşistlər gecə dəstə ilə gəlib olan-qalan kartofun hamısını qazıb aparmışdılar. Bu hadisədən yamanca hiddətlənmişdik. Axtarıb nisbətən aralıda başqa sahə tapdıq. Lakin orada daldalanacaq bir yer yox idi. Ona görə də kartofu qarnı üstə yerə uzanılı halda qazıb çıxarmalı olurduq. Çox yorucu iş idi. Düşmənlər pulemyotçuları bizi görəndə qapı ilə döşəmə arasındakı deşiyə girmək istəyənlər siçovul kimi özümüzü bacardığımız qədər torpağa yapışdırırıdık. Belə hallarda güllələr ətrafımızda bir neçə metrlik məsafədə sağa-sola sancılırdı. Lakin istənilən halda risk etməyə dəyərdi. Kartofa tələbat həmişə vardı. Əgər bir kisə kartof gətirə bilsən, sonra onu mətbəxədə bir qum-quma dolusu qəhvəyə dəyişmək olurdu.

Yeni heç bir şey yox idi və hansısa yeniliyin baş verməsinin özü də adama inandırıcı görünmürdü. “Nə vaxt hücumla keçəcəyik? Bizi niyə hücumla aparmırlar?” – ingilislər və ispan könüllüləri yorulmadan bu sualları verirdilər. Özlərini qarşıda nə gözlədiyini bildikləri halda, əsgərlərin döyüşə atılmaq istəkləri qəribə görünürdü. Lakin könül-

lülər, həqiqətən də, vuruşmaq istəyirdilər. Səngərdə olan əsgər həmishə üç şeyi – döyüşü, siqaret normasını və birhəftəlik məzuniyyətini gözləyir. İndi biz təzə vaxtlarla müqayisədə daha yaxşı silahlanmışdıq. Hər könüllünün əvvəlki kimi əlli deyil, artıq yüz əlli patronu vardı. Tədricən bizə süngü, dəbilqə və adambaşına bir neçə qumbara da vermişdilər. Qarşıda gözlənilən hücum əməliyyatı haqqında şayiələr səngimək bilmirdi. Yalnız indi düşünürəm ki, onları bilərəkdən, əsgərlərin döyüş ruhunu qoruyub saxlamaq üçün yayırmışlar. Xuesko altında, ən azı, yaxın vaxtlarda iri döyüş əməliyyatlarının keçirilməyəcəyini anlamaqdan ötrü xüsusi hərbi biliklərə ehtiyac yox idi. Şəhərin qarşı tərəfi ilə Yakuya doğru uzanıb gedən yolun xüsusi strateji əhəmiyyətə malik olduğunu bilirdik. Bir müddət sonra anarxistlər bu yola nəzarəti öz əllərinə almaq məqsədi ilə hücumu keçəndə bizə də faşistlərin diqqətini yayındırmaq üçün aldadıcı manevrlər etmək tapşırılmışdı.

Altı həftə ərzində cəbhənin mövqə tutduğumuz hissəsində yalnız bir hücum əməliyyatı həyata keçirilmişdi. Bizim Zərbə batalyonumuz Manikomanı – faşistlərin qalaya çevirdikləri keçmiş dəlixananı hücumla almağa cəhd göstərmişdi. P.O.U.M. sıralarında Hitler Almaniyasından qaçmış bir neçə yüz alman da xidmət edirdi. Onlardan Zərbə batalyonu adlandırılan xüsusi hərbi hissə təşkil olunmuşdu. Hərbi hazırlıq və nizam-intizam baxımından almanlar digər könüllü dəstələrdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirdilər. Jandarmeriyanı və Beynəlmiləl briqadanın bəzi hərbi birləşmələrini istisna etmək şərtilə onlar İspaniyadakı digər könüllülərlə müqayisədə hərbciyə daha çox bənzəyirdilər. Hücum niyyətindən heç bir şey alınmadı. Bir də ki, bu müharibənin gedişində hökumət qoşunlarının hansı əməliyyatı uğurla nəticələnmişdi? Doğrudur, Zərbə batalyonu cəsərlə vuruşaraq Manikomanı ələ keçirmişdi. Lakin hansısa könüllü dəstəsi qalanın yuxarı tərəfindəki tərəni tutmaq əmrinə əməl etməmişdi. Onları hücumu nizami ordunun kapitan rütbəli bir zabiti aparmışdı. Hələ əvvəllər də həmin zabitin loyallığına şübhə ilə yanaşmaq üçün kifayət qədər əsas var idi. Lakin nədənsə, hökumət qoşunları heç nəyə əhəmiyyət verməyərək belə adamları yenə də xidmətə cəlb edirdi. Kapitan ya qorxaqlığından,

ya da xəyanət yolu tutduğundan faşist səngərlərinə iki yüz metr qalmış əlindəki qumbaranı partlatmış və beləliklə də, düşməni duyuc salmışdı. Könüllülərin həmin kapitanı yerindəcə güllələdiklərini eşidəndə mən hətta bundan bir məmnunluq duydum. Lakin hücum artıq özünün gözlənilməzlik effektini itirmişdi. Vaxtında xəbərdar edilmiş düşmən güclü atəş açaraq hücumla atılan könüllülərin sıralarını ot kimi biçmiş, onları geri çəkilməyə məcbur etmişdi. Nəticədə həmin axşam Zərbə batalyonunun da Manikomadandan çıxmaqdan başqa yolu qalmamışdı. Bütün gecə sanitariya maşınları Sietamonun dağıdılmış yolları ilə sürülür, dəhşətli şəkildə atılıb-düşərək ağır yaralıların ölümünü daha da sürətləndirirdilər.

478

Bu dövrdə artıq hamımızı bit basmışdı. Hava kifayət qədər soyuq olsa da, görünür, bu temperatur qurd-quşa əl verirdi. Mənim həşəratların müxtəlif növləri ilə bağlı kifayət qədər geniş ünsiyyət təcrübəm var. Lakin həyatımda heç vaxt bu qurdlardan daha murdar məxluqlara təsadüf etməmişdim. Digər həşəratlar, məsələn, ağcaqanadlar daha bərk dişləyirlər. Lakin onlar heç vaxt sizin bədəninizdə həmişəlik məskən salmaq niyyətinə düşməzlər. Bitlər isə, adətən, balaca xərçəngləri xatırladır və yaşayış yeri kimi alt paltarlarınızın qırışlarını seçir. Ondən xilas olmaq heç cür mümkün deyil. Yeganə çıxış yolu bütün pal-paltarın yandırılmasıdır. Bit bir müddətdən sonra şalvarın qırışları arasında düyü dənələrini xatırladan parıltılı balaca yumurtacıqlar qoyur. Həmin yumurtacıqlardan isə çox sürətlə yeni bitlər törəyir. Düşünürəm ki, müharibə əleyhdarlarının öz pamfletlərini böyüdülmüş bit şəkilləri ilə bəzəmələri çox yerinə düşərdi. Budur sizin bütün hərbi şöhrətiniz! Əgər hava kifayət qədər istidirsə, cəbhədə əsgəri həmişə bit basıb yeyir. Əsgərin Verden, yaxud Vaterloo altında, Floddəndə, Senlak, yaxud Fermopil altında vuruşmasından asılı olmayaraq, onun qasığı arasında həmişə bitlər gəzişir. Biz şalvarımızın qırışlarını oda tutmaqla, ən kiçik imkan yaranan kimi çimməklə qanımızı soran həşəratlara qarşı mübarizə aparırıdık. Yəqin ki, bitlərdən başqa heç bir qüvvə mənə çayın buzlu sularına atılmağa məcbur edə bilməzdi.

Heç nə əbədi deyil. Səngər həyatında da elə vaxt gəlirdi ki, hər şeyin – ayaqqabının, paltarın, tütünün, sabunun, şamın,

kibritin, zeytun yağının sonuna yetirdik. Əsgər geyimimiz əynimizdə şəlpələnib tökülürdü. Könüllülərin çoxu çəkmə əvəzinə əldə toxunma səndəl geyinirdi. Hər tərəfdə köhnəlib sıradan çıxmış ayaqqabı dağı qalaqlanmışdı. Bir dəfə hətta bu ayaqqabılardan iki gün tonqal qalayıb qızındıq. Deyim ki, o qədər də pis yanacaq deyildi. Həmin vaxtlarda artıq arvadım Barselonaya gəlmişdi. Oradan mənə çay, şokolad, hətta tapanda siqar da göndərirdi. Lakin indi Barselonada da gündəlik tələbat mallarının, ilk növbədə, tütün məmulatının çatışmaması kəskin hiss olunurdu. Çay ələdüşməz bir nemətə çevrilmişdi. Süd qəhətə çəkilməmişdi. Qənd nadir hallarda olurdu. İngiltərədən döyüşçülərin ünvanına həmişə bağlamalar göndərilirdi. Bu barədə çox eşitsək də, onlar heç zaman bizə gəlib çatmırdı. Yemək, paltar, siqaret kimi zəruri tələbat mallarını ya poçtda qəbul etmirdilər, ya da Fransada müsadirə olunurdu. Barselonada qaldığı müddətdə yalnız bir dəfə arvadıma bir neçə qutu çay göndərə bilməmişdilər. Bir qutu ingilis biskvitinin İspaniyaya gəlib çıxması isə xüsusilə yadda qalan hadisə idi. Belə bağlamalar, adətən, Hərbi Dəniz Donanmasının intendant xidməti tərəfindən göndərilirdi. Təəssüf ki, dənizçilərin zəhməti çox vaxt boş gedirdi. Ordu və Donanma öz vəzifəsini şərəflə yerinə yetirirdi. Nəticə isə ürəkaçan olmurdu. Yəqin ki, bağlamalarının Franko əsgərlərinin əlinə keçdiyini eşitmək onlar üçün heç də xoş xəbər sayıla bilməzdi. Səngərdəki döyüşçülərin ən çox əziyyət çəkdikləri şey tütünün çatışmaması idi. Əvvəlcə gündə bir qutu siqaret alırdıq. Vaxt keçdikcə bu norma gündə səkkiz, daha sonra isə beş siqaretə endi. Hətta bir dəfə on gün tamam siqaretsiz qalıb ölüm əzabları yaşadığımızı. İlk dəfə İspaniyada London üçün səciyyəvi sayılan bir hadisənin – adamların yerdən siqaret kötöklərini yığaraq çəkmələrinin şahidi oldum.

Martda əlimə çiban çıxdı. Çibanı yanib yerini təmizlədilər. Qolumu isə boynumdan asmalı oldum. Təbii ki, belə boş bir şeydən ötrü məni Setamodakı hospitala aparmağa lüzum yox idi. Monfloritdə qaldım. Adına hospital deyilsə də, əslində, bura adi sarğı məntəqəsi idi. Həmin məntəqədə düz on gün vaxt keçirməli oldum. Vaxtımın çoxunu yataqda uzanıb dincəldirdim. Buradakı praktikantlar (feldşerləri belə çağırırdılar), demək olar ki, bütün qiymətli

şeylərimi oğurladılar. Həmin vaxta qədər çəkdiyim şəkillərlə birlikdə fotoaparatom da onların güdazına getdi. Cəbhədə oğurluq adi hal idi, hər şeyi oğurlayırdılar. Bu da insanların xarakterindəki mənfi cəhətlərdən daha çox, pis təchizatın nəticəsi idi. Oğurluq məsələsində hospital işçiləri xüsusilə fərqlənirdilər. Sonralar mən Barselona hospitalında Beynəlmiləl briqadanın tərkibində vuruşmaq üçün gəlmiş bir amerikalı könüllü ilə tanış oldum. Onların gəmisi italyan sualtı qayığının hücumuna məruz qalmışdı. Nəticədə amerikalı da xəsarət alanlar sırasına düşmüşdü. Sanitarların onu yaralı halda sahilə apararkən macal tapıb saatını qolundan açmalarından danışdı.

480

Qolum boynumdan asılı vəziyyətdə bir neçə gün Monfloritin həndəvərini gəzib-dolaşaraq çox gözəl vaxt keçirdim. Bura adi ispan kəndi idi. Çiy kərpicdən və daşdan tikilmiş evlər yol boyu sıralanmışdı. Ağır yük maşınlarının təkərləri altında yol o qədər dağılmışdı ki, adama Ayın kraterlərini xatırladırdı. Əsaslı şəkildə zədələnmiş kilsədə hərbi anbar yerləşdirilmişdi. Bütün ətrafda yalnız iki malikanə – Torre Lorenzo və Torre Fabian gözə dəyirdi. Yəqin ki, bir vaxtlar bu torpaqların sahibi olmuş mülkədarlara məxsus həmin iki ev kənddəki tikililərin ən böyükləri idi. Kəndlilərin yoxsul daxmaları üzərində əzəmətlə ucalan bu evlər, sanki, ölçülərinin miqyası və zənginlikləri ilə öyünürdülər. Çayın qarşı tərəfində, cəbhə xəttinin yaxınlığında yaşayış evinə bitişik tikilmiş dəyirman gözə dəyirdi. Uzun müddət istifadəsiz qaldıqlarından paslanmış bir neçə bahalı maşının, habelə dökşəmələri odun kimi yandırılmaqdan ötrü sökülmüş evlərin görünüşü adamda xəcalət hissi doğururdu. Sonra arxa cəbhədən bura yük maşınlarına doldurulmuş adamlar göndərməyə başladılar. Onlar hər şeyi planlı şəkildə dağıdırdılar. Dəyirmanın binası sökülüb odun kimi harasa daşındı. Əsgərlər, adətən, dökşəmələri əl qumbaraları ilə partladırıdılar. Bizim anbarların və mətbəxin yerləşdiyi La Qranxa bir zamanlar, yəqin ki, monastır olmuşdu. Təxminən, bir akrıq ərazini təsərrüfat tikililəri tutmuşdu. Onların arasında otuz-qırx at saxlamaq üçün tövlə də vardı. İspaniyanın bu hissəsindəki kənd evləri memarlıq baxımından heç bir maraq doğurmur. Lakin daş və gildən hörülən yardımçı binalar öz dairəvi tağları

və əla tavan tirləri ilə adamda xoş təəssürat doğururdu. Yəqin ki, bu binalar əsrlər boyu dəyişməyən memarlıq ənənələri əsasında tikilmişdi. Bəzən adam özü də fərqlənə varmadan birdən düşünürdü ki, indi binaların həqiqi sahibləri olan faşistlər burada gəlmə könüllülərin ağılıq etdiklərini görəndə nələr çəkirlər! La Qranxada bütün boş otaqlar ayaqyoluna çevrilmişdi. Hər tərəfdə mebel qırıqlarına və ayaq altında qalan qurumuş insan nəcisinə rast gəlmək olurdu. Malikanəyə bitişik tikilən və divarları güllələrdən dəlmə-deşik olan kiçik kilsədə isə nəcis qalın təbəqə kimi bütün döşəməni örtmüşdü. Aşpazların yemək hazırladıqları həyətdə pas atmış konserv bankalarından, at peyindənən, çürüməkdə olan yemək qalıqlarından üfunətli qoxusu ilə adamın ürəyini ağzına gətirən kiçik bir təpə yaranmışdı. Burada həmişə köhnə əsgər mahnısının sözləri yada düşürdü.

*Pişik boyda siçovullar
Gecə-gündüz meydan sular
İntendant həyətinə.*

La Qranxada siçovullar, həqiqətən də, pişik boyda idilər. Hamısı tör-töküntü yeməkdən şişmişdilər. Heç nəyə fikir vermədən həyətdəki zibil qalaqlarında eşələnirdilər. Bu siçovulları yalnız atəş səsləri ilə qovub dağıtmaq olurdu.

Nəhayət, malikanənin həyətinə də baharın ilk əlamətləri görünməyə başlamışdı. Səmanın gözoşşayan maviliyi insanın ruhuna bir dinclik gətirirdi. Hava birdən-birə xoş rayihə ilə dolmuşdu. Balaca arxlardakı qurbağalar, sanki, dünyada hər şeyi unudaraq vəcdlə sevişirdilər. Kəndin bütün qatırlarının su içməyə gətirildiyi suvat yerində xırda pul boyda, heyrətamiz yaşılı rəngə çalan qurbağalar görmüşdüm. Rəngləri o qədər parlaq yaşıla çalırdı ki, təzə-tər bahar otları onların yanında solğun görünürdü. Kənd uşaqları əllərində vedrə ilbiz yığmağa gedirdilər. Sonra onları elə diri-diri isti dəmir parçalarının üstündə qızardırıdılar. Hava bir az düzələn kimi kəndlilər yaz əkini üçün tarlaya çıxdılar. İspaniyada baş verən aqrar inqilab o qədər anlaşılmaz hadisə idi ki, mən torpağın ümumiləşdirildiyinin, yoxsa kəndlilərin onu, sadəcə, öz aralarında

bölüşdürüklərinin mahiyyətinə vara bilmədim. Burada hakimiyyət P.O.U.M. və anarxistlərin əlində olduğundan nəzəri cəhətdən torpağın ümumiləşdirilməsi daha inandırıcı görünürdü. İstənilən halda mülkədarlar gözə dəymirdi. Amma torpaq becərilirdi, xalq məmnun görünürdü. Kəndlilərin bizə bəslədikləri xoş münasibətdən təəccüblənməyə bilmirdim. Onların yaşca daha böyük olanları müharibənin mənasızlığını yaxşı başa düşürdülər. Müharibə bu insanların gündəlik həyat və məişətinə ən adi şeylərin tapılmadığı dəhşətli qəhətlik gətirmiş, güzəranlarını son dərəcə darıxdırıcı etmişdi. Bundan başqa, kənd adamları hətta ən yaxşı zamanlarda da yaxınlıqlarında hərbi hissələrin yerləşdirilməsindən məmnun qalmırlar. Lakin istənilən halda onların münasibəti bütünlükdə öz dözümlülüyü və xeyirxahlığı ilə seçilirdi. Yəqin ki, bəzi cəhətlərimiz xoşlarına gəlməsə də, onlarla keçmiş ağalar – mülkədarlar arasında sipər kimi dayanmağımızın öz xeyirlərinə olduğunu yaxşı başa düşürdülər. Bütün bu məsələlər haqqında daha diqqətlə fikirləşəndə vətəndaş müharibəsinin, həqiqətən də, çox qeyri-ciddi hadisə olması qərarına gəlirdin.

Xuesko kənddən, təxminən, on kilometr aralıda yerləşirdi. Kəndlilər müharibə başlamamışdan əvvəl ora bazara gedirdilər, bu şəhərdə çoxlarının qohum-əqrəbələri vardı, bütün həyatları boyu həftədə bir dəfə becərdikləri tərəvəzi və quş ətini satmaq üçün Xueskoya aparmışdılar. İndi isə artıq səkkiz ay idi ki, şəhərlə onların arasında tikanlı məftillərdən və pulemyotların atəş nöqtələrindən ibarət keçilməz maneə dayanmışdı. Bəzən müvəqqəti də olsa, həmin maneənin mövcudluğunu unudurdular. Bir dəfə kənd qarılarından birinin əlində zeytun yağı ilə işləyən balaca dəmir lampa gördüm. “Haradan belə lampa almaq olar?” – deyə soruşdum. “Xueskodan”, – deyə qarı fikirləşmədən cavab verdi. Sonra ikimiz də güldük. Zil qara saçları olan, yeriyəndə addımlarını rəqs edirmiş kimi atan kənd qızları özlərini çox təbii, həm də müəyyən dərəcədə açıq-saçıq aparırdılar. Görünür, bu da inqilabın nəticəsi idi.

Əzik mavi köynək və qara məxmər şalvar geyinmiş, başlarına kənarları enli həsir şlyapalar qoymuş kənd kişiləri, qulaqlarını hərəkətlərinin ahənginə uyğun şəkildə

tərpədən qatırların qoşulduğu kotanın arxasınca addımlayırdılar. Köhnə kotanlar yerin üstünü güclə cızırdı. Arxalarınca həqiqi şırıma bənzəyən dərin iz qoya bilmirdilər. Yerli sakinlərin istifadə etdikləri alətlər çoxdan kənd təsərrüfatı işlərinə yaramayacaq vəziyyətə düşmüş, sıradan çıxaraq köhnəlmişdi. Bu da, ilk növbədə, metal məmullarının bahalığı ilə izah olunurdu. Məsələn, xışın gavağını sınında ona yamaq vururdular. Zərurət yarananda yenidən yamayrdılar. Gavağında salamat yer qalmayana qədər yamaqçurma əməliyyatı, beləcə, davam edirdi. Yaba və dırmıqlar ağacdən düzəldilirdi. Nadir hallarda ayaqqabı geyən kəndlilər yer qazmaq üçün belin nə olduğunu bilmirdilər. Onlar torpağı Hindistanda istifadə olunan kərkiyə bənzəyən toxa ilə becərdilər. Burada istifadə olunan mala, deyəsən, daş dövründən üzü bəri heç bir dəyişikliyə məruz qalmamışdı. Mətbəx masası böyük-lüyündə olan belə malalar ağac lövhələrdən quraşdırılırdı. Onun üzərində yüzlərlə deşik açılır, deşiklərə isə iti uclu çaxmaqdaşı qırıqları geydirilirdi. Yəqin, on min il əvvəl də torpağı eyni tipli malalarla hamarlayıb məhsul səpirdilər. Yadımdadır ki, ilk dəfə belə aləti sahibsiz ərəzilərin birindəki daxmada görəndə məni dəhşət bürümüşdü. Ondən mala kimi istifadə edildiyini düşünüb tapana qədər xeyli baş sındırmalı oldum. Belə sadə alət düzəltmək üçün bu qədər zəhmət çəkən kəndliləri yada salanda ürəyim sıxıldı. Alətin bəsitliyinin və onun hazırlanmasına çəkilən ağır zəhmətin səbəbi metal əvəzinə çaxmaqdaşı qırıntılarından istifadəyə məcbur edən yoxsulluq idi. Həmin vaxtdan etibarən, sənayenin inkişafı ilə bağlı məsələlərə daha böyük ehtiramla yanaşmağa başladım. Amma yerli sakinlərin əlində iki müasir traktorun olduğunu da ayrıca qeyd etməliyəm. Onları, yəqin ki, mülkədarlardan müsadirə etmişdilər.

İki dəfə kənddən, təxminən, bir mil məsafədə yerləşən ətrafı hasarlı qəbiristanlığa qədər gedib çıxmışdım. Cəbhədə həlak olanları dəfn etmək üçün, adətən, Sietamoya aparırdılar. Burada isə yerli sakinləri torpağa tapşırırdılar. Qərribə yer idi. Heç ingilis qəbiristanlıqlarına bənzəmirdi. Deyəsən, ispan kəndlərində mərhumlara heç bir hörmət qoyulmurdu. Hər yanı kol-kos və codlaşmış alağ otları basmışdı. Hər tərəfdə insan sümükləri gözə dəyirdi. Lakin

məni ən çox heyrətləndirən qəbir daşlarının üstündə heç bir dini yazının olmaması idi. Qəbiristanlığın inqilabdan əvvəl salınması bu təəccübü daha da artırır. Yalnız bir dəfə buradakı məzar daşlarından birinin üzərində katolik qəbiristanlıqları üçün səciyyəvi olan yazıya rast gəldim: “Filan-kəsin ruhu üçün dua edin”. Başdaşı yazılarının çoxu kifayət qədər dünyəvi səciyyə daşıyırdı. Burada hətta mərhumun fəzilətlərindən söz açan zarafatyana şeir parçalarına da təsadiüf etmək olurdu. Xaça, yaxud göylərdəki səmavi varlıq haqqındakı mücərrəd xatırlatmalara yalnız hər dörd-beş qəbirdən birində rast gəlmək mümkün idi. Onları da, demək olar ki, hər yerdə hansısa gözünü qan örtmüş allahsız çəkilə vurub dağıtmışdı.

484

Mənə elə gəldi ki, İspaniyanın bu hissəsində yaşayan insanlar dini hisslərdən tamamilə məhrumdurlar. Təbii ki, ortodoks dindarlığı nəzərdə tuturam. İspaniyada olduğum bütün müddət ərzində bir dəfə də olsun kiminsə xaç çevirdiyini görməməyim də maraqlı hadisələrdən sayıla bilərdi. Axı belə dini ayin və hərəkətlərin inqilaba heç bir dəxli yoxdur. Xristianlar özlərindən asılı olmayaraq gündə bir neçə dəfə xaç çevirirlər. Əlbəttə, ispan kilsəsinin yenidən fəaliyyətini bərpa edəcəyi heç bir şübhə doğurmamalıdır. (Məsəl var, gecə keçir və yezuitlər yenidən öz yerlərinə qayıdırlar.) Amma inqilabın başlanması ilə kilsənin çoxəsrlik fəaliyyətinin tamamilə çökdüyü də göz önündədir. Düşünürəm ki, hətta oxşar şəraitdə belə hal heç bir vəchlə son dövrlər ölməkdə olan anqlikan kilsəsi ilə baş verə bilməzdi. İspan xalqı üçün, ən azı, Kataloniya və Araqon sakinləri üçün kilsə, sadəcə, yalan aləti olmaqdan başqa bir şey deyildir. Yəqin ki, zaman keçdikcə xristian dinini müəyyən mənada burada çox geniş yayılan və heç şübhəsiz, bəzi dini çalara malik olan anarxizm əvəz etmişdir.

Hospitaldan qayıtdığım gün səngərimizi, təxminən, min metr qabağa çəkdik. Əslində, elə əvvəldən səngər orada olmalı idi. Beləliklə, faşistlərdən bir neçə yüz yard aralı, kiçik çayın sahilində mövqə tutduq. Bir neçə ay əvvəl həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan bu yerdəyişmə əməliyyatında məqsəd düşmənin qüvvələrinin müəyyən hissəsini özümüdə cəlb etmək və Yaku yoluna hücum edən anarxistlərin vəziyyətini qismən yüngülləşdirmək idi.

Yerdəyişmə zamanı altmış, bəlkə də, yetmiş saat yatmamışdıq. Ona görə də həmin günlərin hadisələri mənə yuxu kimi, ayrı-ayrılıqda çəkilməmiş şəkillər kimi duman arxasından görünür. Neytral ərazidə, faşistlər tərəfindən cəbhə xəttinin bir hissəsinə çevrilmiş Kaza Françezadakı kəndli evinin yüz addımlığında düşmənin danışığını eşitmək üçün marığa yatdıığımız, yeddi saat ərzində üfunət qoxuyan bataqlıqda uzandıığımız, qamış iyi verən suda bədənimizin get-gedə keyidiyini və suya daha çox qərq olduğunu hiss etməyimiz, təpədən-dırnağa islandıığımız yadımdadır. Qamışın kəşif iyi, adamın damarda qanını donduran buzlu suyun soyuqluğu, qaranlıq səmadakı hərəkətsiz ulduzlar, qurbağaların boğuc qurultusu yaddaşıma əbədilik həkk olunub. Artıq aprel ayı başlamışdı. Amma İspaniyada bundan daha soyuq bir gecə keçirdiyimi yadıma sala bilmirəm. Bizdən, təxminən, yüz metr arxada səngər qazılsa da, hər tərəfə yalnız qurbağa qurultusunun pozduğu sükut çökmüşdü. Bütün gecə ərzində yalnız bir dəfə kənar səs eşitdim. Bu, qum doldurulmuş kisələrə döyəcənlən istehkamçı belinin tappılışı idi. Nə qədər qəribə görünsə də, ispanlar bəzən heyrətamiz mütəşəkkillik nümunəsi göstərirlər. Yeddi saat ərzində altı yüz adam, təxminən, min iki yüz metr səngər qazmış, onun önündə sipər qurmuşdu. Lakin bütün bunları o qədər səs-küysüz etmişdilər ki, təxminən, 150-300 metrlik məsafədə mövqe tutan faşistlər heç nədən duyuq düşməmişdilər. Gecə ərzində biz yalnız bir nəfər döyüşçü itirmişdik. Ertəsi gün isə, təbii ki, itkilərin sayı artmışdı. Hər döyüşçü nə etməli olduğunu çox yaxşı bilirdi. İş qurtaran kimi yemək gətirildi. Yeməyin yanında içərisinə konyak qarışdırılmış şərəb tuluqları da var idi.

Sübh açılarda faşistlər birdən-birə bizi, necə deyərlər, düz burunlarının qabağında gördülər. Kaza Françezodan vur-tut iki yüz metr aralıda idik. Amma kvadratşəkilli böyük, ağ tikili, elə bil, başımızın üstündən asılmışdı. Onun qum kisələri qalaqlanmış pəncərələrindən görünən pulemyot lülələri səngərimizə tərəf tuşlanmışdı. Kaza Françezoya baxaraq faşistlərin hələ də bizi görmədiklərinə heyrətlənirdik. Lakin təəccüb və sevincimizin ömrü uzun çəkmədi. Bir an keçməmiş pulemyotlar üzərimizə güllə yağışı yağdırmağa başladılar. Hamı səngərin dibinə çökmüş,

bacardığı qədər gözə görünməməyə çalışırdı. Eyni zamanda, səngəri bacardığımız qədər daha da dərinləşdirir, əsas xətdən ayrılan yan tərəflərdə özümüza “tülkü yuvaları” qazırdıq. Qolum hələ də boynumdan asılı vəziyyətdə olduğundan səngər qazmaq işinə qoşula bilmirdim. Ona görə də vaxtımın çoxunu “İtkin düşmüş sələmçi” adlı detektiv romanını oxumaqla keçirdim. Kitabın məzmununu indi yadımda deyil. Lakin onu oxuyarkən duyduğum hissləri yerli-yataqlı xatırlayıram. Xəndəyin dibindəki nəm torpaq, otərəf-butərəfə qaçısan adamlara mane olmamaq üçün həmişə qarnıma yığmağa çalışdığım ayaqlarım, başımın üstündən vıyldayan güllələrin səsi indi gözlərim önündədir. Tomas Parker təsadüfi güllə ilə budundan yaralanmışdı. Özünün dediyi kimi, həmin anda belə bir yara almaq qətiyyətlə planlarına daxil deyildi. Biz itki verirdik. Ancaq faşistlər gecə yerdəyişməsindən anında xəbər tutsaydılar, itkilərimiz indikindən qatqat çox olardı. Sonralar biz tərəfə keçən dezertirdən həmin gecə vəzifələrinə səhlənkarlıqla yanaşdıqlarına görə qarovulda dayanmış beş nəfər faşist əsgərinin güllələndiklərini öyrəndik. Elə indinin özündə də faşistlərin ağına bir neçə minaatan gətirmək fikri gəlsəydi, bizi asanlıqla qırıb axırımıza çıxarıbilərdilər. Yaralıları dar, ensiz səngərlərdən keçirib aparmaq çox çətin idi. Mən əynindəki şalvarı başdan-başa qan içində olan əsgərin xərəkətdən yıxılıb necə can verdiyini görürdüm. Yaralıları bir kilometr yarım, hətta bəlkə, daha uzaq məsafəyə aparmaq lazım idi. Çünki yol olanda da sanitariya maşınları cəbhə xəttinə çox yaxın gəlmirdilər. Əgər onlar ön atəş xəttinə yaxınlaşsaydılar, dərhal faşist topçularının hədəfinə çevrilərdilər. Belə məqamlarda humanistlik qanunları işləmirdi. Digər tərəfdən, sanitariya maşınlarına atəş açmağa hər iki tərəfin müəyyən əsası da vardı. Çünki müasir müharibədə onlardan silah-sursat daşımaq üçün istifadə etmək məsələsi ortaya çıxanda heç kim özünü uzun-uzadı düşünmək əziyyətinə salmaq istəməzdi.

Ertəsi gecə Terra Fabiyanı hücum əmri gözləyirdik. Hücumun təxirə salınması xəbəri yalnız son dəqiqədə ratsiya ilə verildi. Biz anbarda, bir-birinə qarışmış insan və inək sümüklərini nazik təbəqə kimi örtmüş püfənin üstündə oturub əmri gözləyirdik. Anbarda siçovul əlindən tərpnəmək olmurdu. Onlar bütün künc-bucaqlardan sıçra-

yıb bayıra çıxırdılar. Qaranlıqda üstümdən otərəf-butərəfə səkən siçovullara bütün varlığım ilə nifrət etdiyimi desəm, yəqin, o qədər də haqsız olmaram. Arada fürsət tapıb onlardan birinə elə təkik ilişdirdim ki, sıçrayıb bir neçə addım kənara düşdü.

Siqnal gözləyirdik. Faşist sipərinin əlli, bəlkə də, altmış metrliyində bizimkilərin uzun bir cərgəsi su arxının içində sallağı oturmuşdular. Qaranlıqda yalnız süngülərin ucu və insan gözlərinin ağrı parıldayırdı. Arxamızda Kopp və Bencamin, onların yanında isə belinə ratsiya bağlamış bir döyüşçü oturmuşdu. Qərbdə top atəşlərinin odlu qığılcımları göründü. Onların ardınca bir neçə saniyədən sonra dəhşətli partlayış hər tərəfi silkələdi. Sonra ratsiyanın yavaşdan çıxıldığını və pıçiltı ilə verilən əmri eşitdik. Nə qədər gec deyil, geri çəkilməyimizi tələb edirdilər. Biz geri çəkildik. Amma əmri sürətlə icra edə bilmədik. J.C.İ.-dən (P.O.U.M.-un Gənclər liqası, P.S.U.C.-da həmin liqa J.C.U. adlanırdı) olan və faşist səngərlərinin qırx metrliyində mövqə tutan on iki nəfər yeniyetmə hava qəfil işıqlandığından geri çəkilməmişdilər. Onlar bütün günü üstlərini ot çəngələri ilə örtərək hərəkətsiz uzanmağa çalışmışdılar. Faşistlər azacıq hərəkət sezən kimi yeniyetmələrin gizləndikləri yeri gülləbaran edirdilər. Gecəyə doğru uşaqlardan yeddi nəfəri öldürülmüşdü. Qaranlıqda qalan beş nəfər sürünüb öz mövqeyimizə qayıda bilmişdi.

Bir neçə gün dalbadal anarxistlərin Xueskonun qarşı tərəfində apardıqları döyüşün atəş səslerini eşidirdik. Bütün bu müddət ərzində səslər, sanki, dəyişmədən təkrarlınırdı. Hələ sübh şəfəqləri yayılmamışdan qəflətən onlarla topdan eyni anda açılan atəş yeri-göyü lərzəyə salırdı. Onların hətta uzaqdan eşidilən səsi də insanı dəhşətə gətirirdi. Bunun ardınca isə tufənglərdən və pulemyotlardan şıdırğı atəş açılırdı. Bir-birinə qarşıb əks-səda verən səslər təbil gurultusunu xatırladırdı. Tədricən Xueskonun ətrafındakı bütün möhkəmləndirilmiş məntəqələr bu atəşə qoşulurdular. Biz yuxulu halda sipərə söykəyib başımızın üstündə qəribə naxışlar cızan güllələrin viyılıtısına qulaq asırıdıq.

Gündüzlər top atəşi nizamsız aparılırdı. Hələlik səhra mətbəximizin yerləşdiyi Torre Fabian da atəşə tutulmuş və qismən dağıdılmışdı. Çox qəribə bir müşahidəmi burada

mütləq qeyd etməliyəm. Əgər artilleriya atəşinə təhlükəsiz məsafədən tamaşa edirsənsə, hətta nişangahda bir neçə yoldaşın və naharın varsa da, nədənsə, ürəyinin dərinliklərində hədəfin vurulmasını istəyirsən. Həmin səhər faşistlər, həqiqətən də, sərrast atəş açırdılar. Deyəsən, bu dəfə işə alman tuşlayıcıları cəlb etmişdilər. Onlar əvvəlcə Torre Fabianonun qülləsini dəqiq atəşlə vurub dağıtdılar. Düzdür, birinci mərmə hədəfin üstündən keçdi, ikinci, ümumiyyətlə, binaya çatmadan yerə düşüb partladı. Amma üçüncü mərmə düz qüllənin ortasına sancıldı. Dirəklər havaya milləndi, dam örtüyünün bir parçası isə masanın üzərinə atılan oyun kartı kimi bir an yuxarıda uçaraq gurultu ilə yerə töküldü. Növbəti mərmə binanın küncünü dağıtdı. Həm də elə səliqə ilə vurub uçurdu ki, sanki, bıçaqla nəhəng tortun bir tərəfini kəsib götürmüşdün. Ancaq dağıntılara baxmayaraq, aşpazlarımız naharı vaxtında gətirdilər. Bunun özü də kiçik nailiyyət sayılmamalı idi.

Günlər keçdikcə gözlə görə bilmədiyimiz, amma səsinə yaxşı eşitdiyimiz topları bir-birindən fərqləndirməyi bacarırdıq. Bizə nisbətən yaxın məsafədən atəş açan 75 mm rus batareyasını xüsusi çətinlik çəkmədən tanıyırdıq. Bu batareyanın atəş səslərinə qulaq asanda, nədənsə, gözlərim önündə şara zərbə endirən gonbul qolf oyunçusu canlanırdı. Bu, ilk dəfə gördüyüm, daha doğrusu, səsinə eşitdiyim rus topu idi. Mərmə həmin topların lüləsindən böyük sürətlə çıxır və çox alçaqdan uçurdu. Ona görə də atəş səsi, mərmənin vıyılması və partlayış gurultusu, sanki, eyni anda eşidilirdi. Monfloritin arxasında hər gün havaya bir neçə mərmə buraxan iki ağır top dayanmışdı. Onların mağaranın dərinliklərindən gələn boğuş nəriyyə bənzər səsi, sanki, qayaya zəncirlənmiş hansısa əcaib məxluqun fəryadlarını xatırladırdı. Hökumət qoşunlarının keçən il hücumla aldıkları Araqon dağının zirvəsində dayanan və Xueskoya gedən yollardan birini kəsən orta əsr qalasından (onun bütün tarixi boyu ilk dəfə ələ keçirildiyini deyirdilər), bəlkə də, yüz il bundan əvvəlki dövrün ağır topları ilə atəş açırdılar. Topun iri mərmiləri elə yavaş sürətlə uçurdu ki, sanki, addımlarını bir qədər yeyinlətsən, onlara çata bilərdin. Mərmənin səsi, nədənsə, mənə velosipeddə yol gedən adamın fit çalmasını xatırladırdı. Ölçülərinin kiçik

olmasına baxmayaraq, ən dəhşətli səsi minaatanlar çıxarırdı. Onların mərmiləri, təxminən, birlitrlük butulka boyda idi və qanadlı torpedoya bənzəyirdi. Mərmilər mənə ucuz meyxanalarda müştərilərin tuşlayıb küncdəki hədəfə atdıqları lələkli oxları da xatırladırdı. Atəş zamanı tükürpərdici metal cingiltisi eşidilirdi. Elə bil, haradasa şeytan dəmirçixanasında qaya boyda nəhəng bir çəkiclə nazik polad təbəqəsini döyəcləyirdilər. Bəzən başımızın üstündən təyyarələr uçuş, mövqelərimizi bombardman edirdilər. Bombaların partlayışından bir neçə kilometrlik radiusda yer uşaq nənnisi kimi yırgalanırdı. Faşistlərin zenit toplarının atəşdən sonrakı tüstüsü havanı naşıcasına çəkilməmiş akvarellərdə olduğu kimi, kiçik bulud parçaları ilə örtürdü. Lakin topların atdığı mərmilər heç zaman təyyarələrin bir kilometrliyinə də gedib çata bilmirdi. Başımızın üstündən alçaqdan uğultu ilə təyyarə uçanda və səngərə dolu kimi güllə yağdırılanda adamda elə təəssürat yaranırdı ki, sanki, havada dövrə vuran nəhəng yırtıcı quşun qanadlarının şappıltısını eşidirsən.

Cəbhənin mövqeyimiz olan hissəsində sakitlik idi. Mövqedən sağ tərəfdə, bizdən, təxminən, iki yüz metr aralıdakı yüksəkliyə nəzarət edən faşistlər snayper atəşi ilə bir neçə döyüşçümüzü sıradan çıxarmışdılar. Sol tərəfdə, yenə, təxminən, iki yüz metr aralıda, irmağın üstündəki körpünün düz ortasında beton barrikada qurmuş faşist minomyotçuları və döyüşçüləri arasında özünəməxsus duel gedirdi. Balaca dağıdıcı minalar dəhşətli fit səsi ilə havada uçuşurdu. Minalar asfalt yolda partlayanda onların çıxardıqları gurultu səsi iki-üç dəfə artırdı. Partlayış yerindən, təxminən, yüz metr aralıda, təhlükəsiz yerdə dayanıb mərmilərin havaya qaldırdıqları torpaq fəvvarələrini və sehrli ağaclar kimi uçuşan tüstü burulğanlarını seyr etmək olurdu. Barrikada quran zavallı əsgərlər günün çoxunu səngərin yan divarlarında qazılmış tülkü yuvalarında keçirirdilər. Lakin itkilər gözlənildiyindən az idi. Barrikadalar isə qalınlığı, təxminən, yarım metrə çatan divarlara çevrilərək getdikcə daha da böyüyürdü. İki yerdə pulemyotlar, bir yerdə isə kiçik top üçün mazğal qurulmuşdu. Metal tapılmadığından sementi möhkəmləndirməkdən ötrü armatur yerinə köhnə çarpayılardan istifadə olunurdu.

Bir axşam Bencamin on beş könüllünün lazım olduğunu dedi. Faşist mövqeyinə keçən dəfə təxirə salınmış hücumu yenidən təşkil etmək əmri alınmışdı. Mən on ədəd Meksika patronumu yağladım, qaranlıqda parıldayıb işıq saçmaması üçün tüfəngimin süngüsünü palçıqə batırdım, ehtiyatda saxladığım çörəyi, qırmızı kolbasa dilimlərini və arvadımın Barselonadan göndərdiyi yeganə siqarı büküb qablaşdırdım. Adambaşına üç qumbara verdilər. İspan hökuməti, nəhayət ki, işə yaraya bilən qumbaraların istehsalına nail olmuşdu. Onlardan da eynilə Mills qumbarasının prinsipi ilə istifadə edilirdi. Lakin Mills qumbarasından fərqli olaraq, yeni ispan qumbarasının bir deyil, iki dili vardı. Qumbara hər iki dili çəkiləndən yeddi saniyə sonra partlayırdı. Dillərdən biri çox asan, o biri isə nisbətən çətin dartılırdı. Bu, qumbaranın başlıca qüsuru idi. Bizim iki yolumuz vardı: ya gərək ürəyində ağır çəkilən dilin səni hər an çətin vəziyyətdə qoyacağını düşünərək heç nəyə əl vurmayaydın, yaxud da qumbaranın hər an cibində partlayacağı qorxusu ilə yaşayaraq ağır dili əvvəldən çəkib hazır vəziyyətdə saxlayaydın. Amma istənilən halda bu, o qədər də pis qumbara deyildi.

Gecəyarısına yaxın Bencamin on beş nəfəri özü ilə götürüb Fabian dağına tərəf apardı. Axşamdan fasiləsiz yağış yağdı. Suvarma kanalları dolub-daşdı. Çışıb addımını yana atan kimi qurşağa qədər suya batırdın. Bir dəstə adam qaranlıqda, şıdırğı yağışın altında gözə görünmədən addım-addım irəliləyirdi. Kopp bizə müraciət edərək əvvəlcə ispan, sonra isə ingilis dilində hücum planını aydınlaşdırdı. Faşist istehkamları cəbhənin bu hissəsində L şəklində qurulmuşdu. Biz yüksəklikdə, xəttin əyildiyi yerdəki möhkəmləndirilmiş sipəri hücumla ələ keçirməli idik. Təxminən, yarısı ispanlardan, yarısı ingilislərdən ibarət otuz nəfərlik dəstə başda komandirimiz Xorge Roka və Bencamin olmaqla (könüllülər batalyonunun 400 nəfərə yaxın döyüşçüsü vardı) sürünərək faşist səngərlərinə yaxınlaşmalı, tikanlı məfilləri kəsməli idi. Sonra Xorge ilk qumbara-

ranı atacaqdı. Bunun ardınca hamımız faşistləri qumbara yağışına tutacaq, onların özlərinə gəlmələrinə imkan vermədən səngəri ələ keçirəcəkdik. Bizimlə eyni anda Zərbə batalyonununun 70 döyüşçüsü iki yüz metr sağda yerləşən və tranşey vasitəsilə birinci səngərlə birləşdirilən faşist mövqeyinə hücum edəcəkdik. Qaranlıqda bir-birimizə atəş açmamaq üçün hamımıza ağ rəngli qol sarğılarının verilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Lakin yola çıxmaq ərəfəsində növbətçi gəlib qol sarğılarının olmayacağını dedi. Qaranlıqdan kiminsə şikayətli səsi eşidildi: “Onda qoy faşistlər qollarına ağ sarğı bağlasınlar”.

Bir, yaxud iki saat vaxtımız vardı. Qatırların saxlandığı tövlənin yerliyinə o qədər mərmə yığılmışdı ki, onların üstü ilə hərəkət etmək mümkün deyildi. Döşəmənin yanısır tonqalda yandırılmaq üçün qoparılmışdı və ehtiyatsız bir addım atmaqla altı metrlik yüksəklikdən yıxılıb daşlara çırpılmaq o qədər də uzaq gələcəyin işi deyildi. Lakin buna baxmayaraq, yenə kimsə ling tapıb gətirdi. Döşəmədən daha bir neçə taxta qoparıldı. Bir neçə dəqiqədən sonra biz artıq kiçik tonqalın ətrafında oturub yaş paltarlarımızı quruduruq. Döyüşçülərdən hansısa bir topa kart çıxartdı. Şayiə (müharibədə mənbəyi bilinməyən belə şeyiələr həmişə ürəyin istəyən qədər olur) yayılmışdı ki, döyüşə yolanmamışdan əvvəl hamıya qəhvə ilə konyak verəcəklər. Uçub-dağılmaqda olan pilləkənlərlə tələsik özümüzü həyətə saldıq, qaranlıqda qəhvənin harada verildiyi ilə maraqlanmağa başladığımız. Amma qəhvə nə gəzirdi? Əvəzində bizi bir yerə yığdılar, sıraya düzdülər, Xorge ilə Bençaminin ardınca gecənin qaranlığına doğru addımladıq.

Yağış hələ də yağdı. Qaranlıqda göz-gözü görmürdü. Amma külək dayanmışdı. Hər tərəf lehmə ilə dolmuşdu. Çuğundur tarlasının içindəki çığır palçıqdan keçilməz vəziyyətə düşmüşdü. Bu cığırla addımlamaq yağlanmış hamar dirəyə dırmaşmaqdan heç də asan deyildi. Hər dəqiqəbaşı ayağımız sürüşürdü. Mənzilbaşına çatana kimi hərə bir neçə dəfə yıxılmışdı. Tüfənglərimiz tamam palçıq içərisində idi. Səngərlərdə bir dəstə adam gözləyirdi. Onlar ehtiyat döyüşçülər və sıra ilə düzülmüş xərəklərin yanında dayanan həkim idi. Biz siperədən açılmış deşikdən siyirilib keçdik və dərhal da növbəti suvarma kanalına

düşdük. Yenə qurşağa qədər suyun içində idik və yenə də ayaqqabılarımıza dolmuş su bərkdən səs salıb fırcıldayırdı. Xorge qarşdakı, suyun altında görünməz olmuş çəmənlikdə dayanıb hamının çıxmasını gözləyirdi. Sonra, az qala, ikiqat əyilərək qabağa düşüb asta-asta irəliləməyə başladı. Faşist sipəri bizdən, təxminən, yüz əlli metrlik məsafədə idi. Yalnız son dərəcə ehtiyatla hərəkət etməklə onları duyub salmaya bilərdik.

Mən Xorge və Bencaminlə birlikdə irəlidə gedirdim. Az qala, yerə qədər əyilərək, amma başımızı dik tutmağa çalışaraq tam qaranlıqda əl havasına hərəkət edirdik. Hədəfə yaxınlaşdıqca addımlarımız daha da yavaşlıyırdı. Yağış damcılarını üzümüzə cırıpılırdı. Geri çevriləndə mənə ən yaxın məsafədə dayanmış döyüşçüləri gördüm. İri, qara göbələkləri xatırladan qozbel kölgələr ayaqlarını güclə sürüyə-sürüyə gəlirdilər. Lakin hər dəfə başımı azacıq yuxarı qaldırmaq istəyən kimi yanımcə addımlayan Bencamin “Aşağı əyil! Aşağı əyil!” – deyər qulağıma pıçıldayırdı. Mən ona cavab vermək istəyirdim ki, bunca həyəcanlanmağa dəyməz. Çünki belə zülmət qaranlıqda iyirmi metr məsafədən adamı görmək mümkün deyildi. İşin ən mühüm tərəfi düşməni duyub salmamaq idi. Faşistlər səsimizi eşidib pulemyota əl atsaydılar, bizi geri oturtmaq, yaxud ot kimi biçmək, sadəcə, an məsələsinə çevrilə bilərdi.

Lakin suyu canına çəkmiş torpaqda səssiz-səmirsiz addımlamaq olmurdu. Nə qədər çalışsaq da, ayaqlarımız palçıqə batır, hər dəfə onları çəkib çıxaranda isə fırcıltı səsi ətrafa yayılırdı. Bədbəxtlikdən, külək də dayanmışdı. Yağış yağmasına baxmayaraq, qəfildən hər tərəfə sakitlik çökdü. Birdən ayağım boş konserv qutusuna dəydi. Dəhşət içərisində fikirləşdim ki, ətrafdakı faşistlərin hamısı öz qulağıma güclə çatan bu cingiltini eşitdilər. Lakin yox! Faşist səngərlərində heç bir hərəkət sezilmirdi, heç bir səs-səmir duyulmur, heç bir atəş hazırlığı görülmürdü. Biz addımlarımızı hər dəfə daha da yavaşdıraraq oğrun-oğrun gedirdik. Hədəfə mümkün qədər tez çatmağı necə ürəkdən arzuladığımı sözlə ifadə edə bilmirəm. Təki bir an öncə düşmən səngərinə çata biləydim. Onlar mənə eşidənə, görəənə qədər qumbaranı atmağa mütləq vaxt tapacaqdım. Belə anlarda qorxu hissi qeybə çəkilir. Yal-

nız düşmənlə səni ayıran məsafəni bacardığın qədər tez keçmək arzusu və son sözünü demək üçün, az qala, ürəyini deşən vəhşi, ümitsiz bir istək qalır. Mən belə hissləri bir vaxtlar ovda olanda keçirmişdim. Orada da belə əzablı bir ehtirasla ovun bərəyə gəlməyini, özünün atəş mövqeyinə çıxmağını gözləyirsən. Ovun hədəfdən yayına bilməyəcəyinə dəhşətli bir inam bəsləyirsən. İndi keçdiyimiz məsafə mənə həddindən artıq uzun göründü! Ərazini yaxşı tanıyırdım. Düşmən səngərinə çatmaq üçün cəmisi yüz əlli metrə yaxın məsafə qət etməli olduğumuzu dəqiq bilirdim. İndi bu qısa məsafə gözümə bir mildən uzun görünürdü. Qarışqa kimi yerə yapışib belə asta-asta sürünəndə torpağın ətrini duyursan, onun bütün fərqliliyini, müxtəlifliyini hiss edirsən. Budur, bir topa yumşaq ot, sonra adamın ovuclarına suvaşib qalan palçıq, yanından son dərəcə ehtiyatla fırlanıb keçmək tələb olunan xışiltılı qamış, ayaqların altında səs salmayacağına çox az ümid bəslədiyən bir topa çınqıl...

Artıq xeyli vaxt idi ki, sürünürdük. Arada yolu itirdiyimizi düşünməyə başladım. Elə bu zaman qaranlıqda güclə sezilən paralel zolaqlar göründü. Qarşımızdakı faşistlərin tikanlı məftildən düzəldikləri maneənin ikinci xətti idi. Onlar iç-içə iki maneə xətti çəkmişdilər. Xorge dizi üstə qalxdı. Ciblərini qurdalamağa başladı. Məftilləri kəsmək üçün yeganə istehkamçı qayçısı onda idi. “Xrup, xrup” səsləri eşidildi. Biz məftilin kəsilmiş uclarını çəkib araladıq. İndi arxada qalanların gəlib çatmasını gözləmək lazımdı. Nədənsə, onların dəhşətli səs-küy saldıqlarını düşünürdüm. İlk maneəni aşandan sonra faşist sipərinə əlli addımdan çox məsafə qalmamışdı. Yenə də yerə yapışaraq gedirdik. Ayağını ehtiyatla qaldırırsan, sonra onu eyni şəkildə ehmalca yerə qoyursan. Siçan yuvasına yaxınlaşan pişik kimi havanı ilyəyirsən. Sonra o biri addımı atmağa hazırlaşırısan. Mən yalnız bir dəfə başımı yuxarı qaldırıb ətrafa baxmaq istədim. Bencamin heç bir söz demədən əlini boynuma basıb aşağı sıxdı. Tikanlı məftillərdən çəkilməsin ikinci – daxili maneənin sipərin vur-tut iyirmi addımlığında olduğunu bilirdim. Otuz adamın diqqəti cəlb etmədən bura qədər gəlib çıxmaları inandırıcı görünmürdü. Ələ düşmək üçün yalnız bircə dəfə ehtiyatsız nəfəs

almağımız, yaxud kiminsə qəflətən asqırması kifayət idi. Amma heç nəyə baxmayaraq, biz hədəfin önünə qədər gəlib çıxmışdıq. Faşistlərin düzəltdiyi sipər – qara qaya kimi başımızın üzərindən asılan yüksəklik artıq görünürdü. Xorge yenə dizi üstə oturdu, yenə cibini qurdalayıb istehkamçı qayçısını çıxardı. “Xrup, xrup.” Yox, bu məftili səssiz kəsmək o qədər də asan iş deyildi.

Artıq daxili maneə də arxada qalmışdı. Biz əllərimiz və ayaqlarımızın gücünə dayanaraq indi əvvəlkindən də sürətlə sürünürdük. Əgər tranşeyin qarşısında özümüzlə gəlmək, diqqətimizi cəmləşdirmək üçün azacıq vaxt tapsaq, o zaman hər şey qaydasında olacaq. Xorge ilə Benca min sağa tərəf süründülər. İndi döyüşçülər hamısı bir-birinin ardınca sakitcə tikanlı məftildən açılmış dar deşikdən sürünüb içəri girməli idilər. Elə bu zaman faşist postunda qığılcım parıldadı və ilk atəş səsi eşidildi. Deməli, qarovul səsimizi eşitmiş, duyuq düşmüşdü. Xorqe dizləri üstə qalxdı, əlini yana açaraq ilk qumbaranı tulladı. Qumbara haradasa sipərin lap yaxınlığında partladı. Dərhal da gözlədiyimizdən qat-qat tez on, yaxud on iki tufəngdən atəş açılmağa başladı. Deməli, onlar bizi gözləyirmişlər! Qəflətən solğun sarı işıqda qum doldurulmuş kisələr göründü. Sürünüb kifayət qədər yaxına gəlməyə imkan tapmayan döyüşçülər qumbaralarını çıxararaq düşmən tərəfə atırdılar. Lakin onların çoxu sipərə çatmadan yerə düşüb partlayırdı. Sanki, hər mazğaldan ətrafa alov dilləri saçılırdı. Qaranlıqda atəş altına düşmək həmişə təhlükəlidir. Tufəng atəşinin hər qığılcımı saçılarda bu atəşin heç kimi deyil, səni hədəfə aldığını düşünürsən. Hamısından dəhşətli şey isə qumbaraların partlamasıdır. Əgər nə vaxtsa qaranlıqda yaxınlığınızda qumbara qəlpələri yayılmayıbsa, siz bu hissi heç zaman sona qədər anlaya bilməzsiniz. Gündüzlər partlayışın yalnız gurultusu eşidilir. Qaranlıqda isə ona gözcamaşdırıcı qırmızı işıq da əlavə olunur. İlk partlayış səsinədən sonra mən yerə yıxıldım. Bütün bu müddət ərzində sürüşkən palçıqda böyrü üstə uzanaraq qumbaranın dili ilə əlləşirdim. Bu şeytan əməli heç cür yerindən tərpənmək istəməirdi. Nəhayət, dili özümə tərəf deyil, əks tərəfə çəkdiyimi başa düşdüm. Axır ki, onu dartıb çıxara bildim, qumbaranı var gücümle düşmən səngərinə tərəf

atdım və yenidən yerə yapışdım. O, sipərə çatmadan yerə düşüb partladı. Qorxu hissi hədəfi düzgün nişan alıb atmağa imkan verməmişdi. Elə bu zaman düz qarşımda başqa bir qumbara partladı. Partlayış o qədər yaxın idi ki, hətta onun istisini hiss etdim. Yerə sərilərkən sifətimi palçığa bərk çırpdığımdan boynum ağrıyırdı. Bir ara hətta yaralandığımı fikirləşdim. Gurultu-partıltnın içərisində dəstəmədəki ingilislərdən birinin sakit səsle dediyi “mən yaralanmışam” sözlərini eşitdim. Qumbara məndən yan keçərək, həqiqətən də, bir neçə adama xətər yetirmişdi. Yenidən dizi üstə qalxıb hara düşdüyünün fərqi nə varmadan ikinci qumbaramı atdım.

Qarşı tərəfdən faşistlər, arxadan isə bizimkilər aramsız güllə yağdırırdılar. İki od arasında qaldığımın fərqi nə idim. Düz başımın üstündən açılan atəşdən sonra güllənin arxadan atıldığını anladım. Yerimdən qalxıb var səsimlə bağırdım: “Kütbeyin, mənə atma!” Bu zaman on-on beş addımlığımda dayanıb mənə əl edən Bencamini gördüm. Ona tərəf qaçdım. Bencaminə çatmaq üçün tüstülənən mazğalların önündən keçmək lazım idi. Əlimi sol yanıma qoyub qaçırdım. Səfeh hərəkət etdiyimi özüm də başa düşürdüm. Guya, əlim qızmar dəmir parçasının önündə sipər olacaqdı? Ancaq sifətimdən yaralanmaqdan çox qorxurdum. Bencamin üzündəki üzündənrazi, eyni zamanda həm də sərt ifadə ilə bir dizi üzərində dayanaraq diqqətlə nişan alır və tapançasından tüfəng güllələrinin qığılcımları görünən tərəfə atəş açırdı. Xorqe ilk qumbara partlayışlarından birində qəlpə yarası almışdı. Onu daldalanmaq üçün hansısa sığınacağa aparmışdılar. Mən də Bencaminin yanında dizi üstə çökdüm, üçüncü – sonuncu qumbaramın dilini çəkib gücüm gəldikcə atdım. Əla! Bu dəfə hədəfi sərrast nişan aldığımıza heç bir şübhə yeri ola bilməzdi. Qumbara sipərin o biri tərəfində, pulemyot saqqılısının eşidildiyi yerdə partlamışdı.

Faşistlərin atəşi qəflətən zəiflədi. Bencamin ayaq üstə sıçrayıb: “İrəli! Hücuma!” – deyər qışqırdı. Biz onun ardınca üzərində qoruyucu sipər yüksələn dik yamaca doğru atıldıq. Mən burada “atıldıq” deyirəm, amma “ayaqlarımızı sürüyə-sürüyə getdik” yazsaydım, daha dəqiq olardı. Əgər sən iliyinə qədər islanmısan, başdan-ayağa palçıq içindənsə,

əlində ucu süngülü ağır tüfəng, belində yüz əlli patron varsa, o zaman sürətli hərəkət etmək, ümumiyyətlə, mümkün olan şey deyil. Siperin arxasında mütləq bir faşistin məni gözlədiyinə əmin idim. Əgər dərhal atəş açmaq fikrinə düşsə, belə yaxın məsafədən güllənin hədəfə dəyməcəyini düşünmək sadələvhlik olardı. Mən isə güllə atəşi yox, süngü zərbəsi gözləyirdim. Süngülərimizin necə çalın-çarpaz gələcəyini təsəvvürümə gətirir və fikirləşirdim ki, bu qarşıdurmadan kim qalib çıxacaq? Əndişəmin əksinə olaraq, düşmən səngərində məni heç kim gözləmədi. Qeyri-müəyyən bir yüngüllük hissi ilə qarşısında kimsənin dayanmadığı alçaq sipəri və içərisinə qum doldurulmuş kisələri gördüm. Adətən, onların üstü ilə üzüyuxarı dırmaşmaq müşkül işə çevrilir. Düşmən səngərində hər şey darmadağın olmuşdu. Ətrafa damdan uçub-tökülmüş tirlər və kirəmit qırıqları səpələnmişdi. Bizim qumbaralarımız bütün tikililəri və blindajları dağıdıb yerlə-yeksan etmişdi. Lakin əvvəlki kimi ətrafda bir nəfər ins-cins gözə dəymirdi. Onların haradasa səngərin dibində gizləndiklərini düşündüm və ingilis dilində (birdən-birə bütün ispan sözləri yadımdan çıxmışdı): “Oradan çıxın! Təslim olun!” – deyə qışqırdım. Heç bir cavab gəlmədi. Birdən alaqaranlıqda kölgəyə bənzəyən bir nəfərin dağılmış komanın çardağından sürüşüb düşdüyünü və sol tərəfə götürüldüyünü gördüm. Qaranlıqda hədə yerə havanı süngüləyərək onun dalınca yüyürdüm. Uçuq komanın ətrafına fırlanandan sonra faşistlərin digər mövqeyinə aparan tranşeyin yanı ilə bir nəfərin qaçdığını gördüm. Onun bir az əvvəl gördüyüm həmin o çardaqdan düşən adam olduğunu kəsdirə bilmədim. Düşmən əsgərini, az qala, haqlamaq üzrə idim. Qarşıda onu çox aydın görürdüm. Faşistin papağı yerə düşmüşdü, çiyinə atdığı adyal istisna olunmaqla əynində heç bir paltar yox idi. Əgər atəş açsaydım, bəlkə də, yerindəcə öldürə bilərdim. Amma qaranlıqda bir-birimizi güllələyəcəyimizdən ehtiyatlanaraq əvvəlcədən faşist səngərlərini ələ keçirdiyimiz təqdirdə atəş açmağı qadağan etmişdilər. Əslində, heç atəş haqqında fikirləşməmişdim. Yaddaşımda iyirmi il əvvəl bizə – ozamankı yeniyetmələrə təsvir olunan mənərə canlanırdı. O zaman boks müəllimimiz Dardaneldə türk əsgərini süngüyə necə

keçirdiyini bizə nümayiş etdirmişdi. Mən tüfəngin qundağından yapışdım. Süngünün ucu ilə qabağımca qaçan düşmən əsgərini vurub yıxmaq istəyirdim. Ancaq süngünün ucu ona heç cür çatmırdı. Yenə havanı boşuna süngüləyərək bir cəhd etdim. Yenə boşa çıxdı. Beləcə mən yuxarıda, düşmən əsgəri isə səngərin dibi ilə tranşey boyu qaçırdıq. Süngünü kürəyinə saplamağa, bəlkə də, bir neçə santimetr qalırdı. Amma əlim heç cür çatmırdı. İndi bu mənzərə mənə çox gülməli görünür. Həmin vaxt isə, təbii ki, gülməyə elə bir əsas yox idi.

Düşmən əsgəri, təbii ki, ətrafı məndən daha yaxşı tanıyırdı. Ona görə də tezliklə aradan çıxmağı bacardı. Mən geri qayıdanda ələ keçirdiyimiz mövqedə bizimkilərdən xeyli adam toplaşmışdı. Döyüş bir qədər zəifləmişdi. Doğrudur, faşistlər yenə də üç tərəfdən şiddətli atəş açırdılar. Lakin indi bizi onlardan ayıran məsafə aralı idi. Mövqə müəyyən vaxta qədər əlimizdə qaldı. Hər şeydən başı çıxan adam ədası ilə bu sözləri dediyim indi də yadımdadır: “Biz buranı yarım saatdan artıq əldə saxlaya bilməyəcəyik”. Nə üçün məhz yarım saatlıq vaxt məhdudiyəti qoymağım özümə də aydın deyildi. Siperədən sağ tərəfə baxanda gecənin qaranlığını yaran çoxsaylı tüfəng atəşlərinin yaşılmtıl işıqlarını görmək olardı. Onlar aralıda, yüz, bəlkə də, iki yüz metrlik məsafədə işıldaquşlar kimi yanıb-sönürdülər. İndi mövqeni axtarmaq, işimizə yaraya bilən nə varsa, hamısını götürmək lazım idi. Bencamin bir neçə əsgərlə mövqenin düz ortasında tikilmiş daxma, yaxud blindajın xarabalıqlarını ələk-vələk edirdi. O, həyəcanlanmış halda arxasınca dolu bir qutu sürüyərək uçmuş divarın üstünə çıxıb qışqırdı:

– Yoldaşlar! Sursat! Görün burada nə qədər sursat var!

– Bizə sursat lazım deyil, – qaranlıqdan kimsə qışqırdı.

– Bizə tüfəng lazımdır.

Doğru söz idi. Tüfənglərimizin yarısı islanıb palçığa bulaşdığından atəş açmaq mümkün olmamışdı. Əlbəttə, onları təmizləmək olardı. Lakin qaranlıqda çaxmağı çıxarmaq təhlükəli idi. Əlindən bir yerə qoyardın, sonra tapa bilməzdin. Məndə balaca elektrik fanarı vardı. Onu Barselonada tapıb almaq arvadımın ağına gəlmişdi. Heç bir başqa işıqlandırıcı cihaza gümanımız gəlmirdi. Tüfəngləri qaydasında olan bir neçə nəfər uzaqda görünən parlıtlara

tərəf atəş açmağa başladılar. Amma onlar da düşməne yaxınlaşaraq daha atəş açmağa risk eləmidilər. Çünki ən yaxşı tufəngimizin də qızandan sonra lüləsi şişə bilirdi. Səngərdə on altı nəfər idik. Aramızda bir, yaxud iki yaralı da vardı. Döyüşdə yara almış bir neçə ispan və ingilisi sipərin arxasında, torpağın üstünə uzatmışdıq. İlk tibbi yardım göstərmək məsələsində müəyyən təcrübəsi olan irlandiyalı O`Xara əlində sarğı paketləri ortalıqda fırlanır, yaraları sarıyırdı. Hər dəfə sipərin o biri tərəfinə keçəndə əvvəlcədən var səsi ilə: "Mən P.O.U.M.-danam!" – deyə qışqırmasına baxmayaraq, özümüzünkülər onu atəşə tuturdular.

Mövqeni gözdən keçirməyə başladıq. Yerdə bir neçə düşmən əsgərinin cəsədi qalmışdı. Onlara tamaşa etməyə xüsusi həvəsim yox idi. Məni ən çox bayaq atəş səslərini eşitdiyim faşist pulemyotu maraqlandırırdı. Düşmən sipərinin qarşısında ilişib qaldığımız anlarda faşistlərin pulemyotdan nə üçün atəş açmadıqları haqqında düşünürdüm. Əlimdəki fanarla pulemyot yuvasına işıq saldım. Amma məni sarsıntı dolu bir ümitsizlik gözləyirdi. Silah yerində yox idi. Üzərinə pulemyot yerləşdirilən sacayaq olduğu kimi dururdu, ətrafa patron yeşikləri səpələnmişdi. Lakin pulemyot gözə dəymirdi. Aydın məsələdir ki, ilk həyəcan signalı verilən kimi söküb aparmışdılar. Əlbəttə, əmri dəqiqliklə yerinə yetirmişdilər. Amma çox səfeh və qorxaq hərəkət etmişdilər. Əgər pulemyotu yerində saxlasaydılar, qısa müddət ərzində hamımızı qıra bilərdilər. Biz isə qənimət silah əldə edəcəyimizi düşünürdük.

Bütün künc-bucağı axtardıq. Lakin ələ gələn heç bir şey tapmadıq. Ətrafda olduqca bəsit texnologiya əsasında hazırlanmış çoxlu faşist qumbaraları tökülüb qalmışdı. Onların yuxarısına bərkidilmiş qaytanı dartıb atanda partlayırdı. Xatirə olaraq saxlamaqdan ötrü bu qumbaralardan bir neçəsini cibimə qoydum. Faşist səngərinin dilənçi vəziyyətinə baxarkən təəccüblənməmək olmurdu. Burada bizdə olduğu kimi hər tərəfə paltar, kitab, yemək, müxtəlif şəxsi əşyalar səpələnmişdi. Deyəsən, bu zavallı faşist əsgərlərinin bir neçə adyaldan və suya düşüb islanmalarına baxmayaraq, yenə də dişbatmayan çörək parçalarından başqa heç nələri yox idi. Fanarı pəncərəyə tərəf

tutdum. Hamının sinəsindən sevinc qışqırtıları qopdu. Divarın dibində dəri futlyar içərisində hündürlüyü, təxminən, bir metr iyirmi santimetr, diametri on beş santimetr olan silindrik bir qurğu dururdu. Pulemyot lüləsi olduğunu düşündük. Özümüzü torpaq qazmaya atıb diqqətimizi çəkən predmeti qutusundan çıxardıq. Yalnız bu zaman onun pulemyot lüləsi deyil, bizim çox pis təchiz edilən ordu üçün daha qiymətli tapıntı olduğunu gördük. Bu, açılıb-yığılan üçayaq üzərində qurulmuş, hər şeyi altmış-yetmiş dəfə böyüdən teleskop idi. Cəbhənin bizə aid hissəsində belə teleskop yerli-dibli olmamışdı. Ona ehtiyacımız isə həddindən artıq idi. Biz teleskopu yerindən çıxarıb gedəndə özümüzə aparmaq üçün ehtiyatla sipərə söykədik.

Elə bu zaman kimsə faşistlərin yaxınlaşdıqlarını qışqırdı. Doğrudan da, atışma şiddətlənmişdi. Lakin faşistlərin sağ tərəfdən əks-hücuma atılmayacaqları gün kimi aydın idi. Belə olan təqdirdə neytral zonanı adlayıb keçməli və özləri qurduqları sipəri hücumla almalı idilər. Əgər onlarda zərrə qədər ağıl vardisa, bizi arxadan vurmağa çalışacaqdılar. Mövqenin o biri tərəfinə keçdim. Səngərlər nəl şəklində qazılmışdı. Ortada blindajlar dayanırdı. Deməli, sol tərəfdən də bizi sipər qoruyacaqdı. Bu tərəfdən şiddətli atəş açılmasına baxmayaraq, heç bir itki verməmişdik. Ən təhlükəli yer düz qarşımızda idi. Çünki orada daldalanmağa sığınacaq yox idi. Güllələr dolu kimi yağırı. Bizə Zərbə batalyonumuzun ələ keçirə bilmədiyi qonşu mövqedən atəş açırdılar. Atəş səsləri birləşərək qulaqbatırıcı gurultu qoparırdı. Eyni anda onlarca tüfəngdən atılan belə yaylım atəşlərini indiyə qədər yalnız uzaqdan eşitmişdim. İndi isə həyatımda ilk dəfə həmin şıdırğı atəşin mərkəzinə düşmüşdüm. Bütün cəbhə boyu atırdılar. Duqlas Tompson yaralanmış qolunu havada saxlayaraq sipərə söykənib tək əli ilə ışıltılar gələn yerə güllə atırdı. Döyüşçülərdən biri özünün sıradan çıxmış tüfəngini kənara qoyub Tompsonun silahını doldururdu.

Səngərin bu tərəfində biz dörd-beş nəfər idik. Nə etməli olduğumuzu başa düşürdük. Qum doldurulmuş kisələri ön sipərin yanından daşıyaraq müdafiəsiz qalan yerdə barrikada qurmaq lazım idi. Həm də bunu mümkün qədər tez etməli idik. Hələlik faşist güllələri başımızın

üstündən keçirdi. Lakin onlar hər an nişangahı aşağı sala bilərdilər. Hər tərəfdən gözqamaşdıran güllə parıltılarından mən yüz, bəlkə də, iki yüz faşistin hücumuna məruz qaldığımızı başa düşdüm. Tələsik sipərdəki qum kisələrini götürüb, təxminən, iyirmi addımlıq məsafədə qarşı tərəfdə bir-birinin üstünə qalaqlamağa başladıq. Bu, o qədər də asan iş deyildi. Hər kisənin ağırlığı, azı, yüz kiloya çatırdı. Onları qalaqdan çıxarmaq üçün böyük güc tələb olunurdu. Nəm çəkib çürümüş kisələr tez-tez cırılırdı. Yaş qum paltarımızın boyun-boğazından içəri tökülüb bədənimizə yayılırdı. Hər tərəfdə hökm sürən kaos, qaranlıq, gurultu, dəqiqəbaşı yaş torpaqda sürüşməyimiz, cırılıb qumu ətrafa səpilən çürük kisələr məni dəhşətə gətirirdi. Hətta qaranlıqda üzünü görə bilmədiyim, amma kisələri köməkləşib daşdığımız könüllüyə tərəf çevrilib qışqırdım: “Deməli, müharibə belə olurmuş! Görüm onu lənətə gəlsin!” Birdən qarşı tərəfdəki sipərin üstündən bir neçə nəfər hündürboylu adam səngərə atıldı. Yaxınlaşanda bizim Zərbə batalyonunun formasını geyindiklərini gördük. Onların yardımına göndərilən qüvvə deyil, cəmiyi dörd nəfər – üç alman və bir ispan könüllüsü olduqlarını görəndə sevinc çığırıtlarımız bir anda kədərli sükuta çevrildi. Bir az sonra Zərbə batalyonunun başına nə iş gəldiyini öyrənə bildik. Onlar ərazini yaxşı tanımadıqlarından qaranlıqda azıb tamam başqa yerə gedib çıxmışdılar. “Zərbəçilər” düz tikanlı məftilin önündə ilişib qalmışdılar. Nəticədə faşistlərin dəhşətli gülləbaranı altına düşmüşdülər. Çoxu həlak olmuşdu. Bizim yanımıza gəlib çıxan dörd nəfər, xoşbəxtlikdən, yolu azmışdı. Almanlar nə ingiliscə, nə fransızca, nə də ispanca bir söz başa düşürdülər. Biz böyük çətinliklə, əl-qol hərəkətləri ilə nə iş gördüyümüzü başa saldıq və kömək göstərmələrini xahiş etdik.

Faşistlər az əvvəl özləri ilə apardıqları pulemyotlarını dartıb gətirmişdilər. Yüz-iki yüz addımlıq məsafədən yəni-dən üstümüze od yağdırırdılar. Güllələr dəhşətli çatıltı ilə başımızın üstündən uçurdu. Az vaxtda çox da hündür olmayan sipər qurmaq üçün kifayət qədər qumla dolu kisə daşıyıb gətirə bildik. İndi səngərin bu hissəsində qum kisələrinin arxasında bir neçə döyüşçü daldalanaraq atəşi davam etdirə bilərdi. Mən dizimi yerə qoyaraq atəş açmağa

hazırlaşdırdım. Elə bu zaman başımızın üstündən minaatan mərmisi keçdi və haradasa səngərlər arasındakı neytral ərazidə partladı. Bu, yeni, həm də heç gözləmədiyimiz, tamamilə fərqli təhlükə idi. Amma faşistlər bizi dəqiq hədəfə alana qədər bir neçə dəqiqə vaxtımız vardı. İndi, lənətə gəlmiş qum kisələri ilə mübarizəməz başa çatandan sonra ətrafımızda baş verənləri qorxunc bir əyləncə kimi də qəbul etmək olardı. Səs-küy, qaranlıq, atəş qılgıncılarının getdikcə daha da yaxınlaşan işartısı, bizim qılgıncıların parıldadığı yerə atəş açan döyüşçülərimiz – bütün bunlar hamısı adama qəribə oyun kimi görünürdü. Hətta bir qədər fikirləşməyə də vaxt vardı. Mən qorxub-qorxmadığımı barəsində öz-özümə sual verdim. Belə qərara gəldim ki, heç nədən qorxmuram.

Təəccüblü iş idi. Buradakından daha təhlükəli vəziyyətin hökm sürdüyü hücum ərəfəsində qorxu hissi mənə hakim kəsilmişdi. Yenə də kimsə faşistlərin lap yaxında olduqları haqqında çığır-bağır saldı. Budəfəki xəbərdarlıq həqiqət idi. Çünki atəş qılgıncıları daha yaxın məsafədən görünürdü. Mənə elə gəldi ki, onlar haradasa iyirmi addımlıqda dayanıb atırlar. Səngər boyu bizə tərəf gəldiklərinə şübhə ola bilməzdi. Digər tərəfdən, məsafənin yaxınlığı bizimkilərə faşistləri qumbara atəşinə tutmağa imkan verirdi. Səkkiz-doqquz nəfər bir-birimizə sıxılıb qum kisələrinin arxasına çökmüşdük. Düşmənin hədəfi dəqiq nişan alan bircə qumbarası hamımızın işini bitirməyə kifayət idi. Üzündən aldığı yüngül yaradan hələ də qan axan Bobi Smayl dizi üstə qalxıb əlindəki qumbaranı qarşı tərəfə tozladı. İndicə partlayış eşidəcəyimizi düşünüb qum kisələrinin arxasında yerə daha bərk sıxıldım. Fitol havada qırmızı qövş cızdı, amma qumbara partlamadı. (Atdığı-mız qumbaraların, demək olar ki, dördü dəbiri partlamırdı.) Məndə qalan yalnız bir qədər əvvəl səngərdən götürdüyüm faşist qumbaraları idi. Onlara da o qədər inamım yox idi. Qışqıraraq kimdəsə artıq qumbaranın olub-olmadığını soruşdum. Duqlas Moyl ciblərini eşələyib mənə bir qumbara uzatdı. Yəqin ki, ildə bir dəfə baş verən xoşbəxt təsadüf nəticəsində qumbara düz atəş qılgıncılarını gördüyüm yerə düşdü. Güclü partlayış səsi, ardınca da çığırtı və fəryadlar eşidildi. Yəqin ki, azı, bir nəfərin dərslərini verə

bilmışdık. Onu öldürdüyümü deyə bilmərəm, amma ağır yaralandığı şübhə doğurmamalı idi. Zavallı! Faşistin fəryadlarını eşidəndən sonra ürəyimin dərinliklərində ona rəhm duymağa başladım. Həmin anda tufəng atəşlərinin solğun parıltısında qarşıda bir nəfərin dayandığını gördüm. Bəlkə də, gözümə görünmüşdü. Tufəngimi qaldırıb tətیی çəkdim. Yenə fəryad səsi eşidildi. Lakin fikrimcə, bu, bayaqkı qumbara qəlpəsindən yaralanan faşistin hələ də kəsilmək bilməyən çıxırtısı idi. Yoldaşlarımin da hərəsi düşmən tərəfə bir neçə qumbara tulladılar. İndi faşist tufənglərinin səsləri yenə də yüz-yüz əlli metrlik məsafədən gəlirdi. Deməli, onları müvəqqəti də olsa, geri oturma bilmışdık.

Hamı ucadan söyə-söyə nə üçün əlavə qüvvə göndərilmədiyini ilə maraqlanırdı. İndi burada bir avtomat silah, yaxud normal tufənglərlə silahlanmış iyirmi nəfər döyüşçü olsaydı, bütöv bir batalyonun hücumu qarşısında mövqeni qoruyub saxlaya bilərdik. Bu zaman vəziyyəti öyrənmək üçün bir qədər qabağa getmiş Paddi Donovat – Benca-minin müavini sipərin üstündən aşıb bizə tərəf yaxınlaşdı.

– Ey! Tez hamınız oradan çıxın! Geri çəkilirik!

– Nə?

– Geri çəkilirik! Cəld olun!

– Niyə?

– Əmr belədir. Təcili şəkildə əvvəlki mövqeyimizə çəkilməliyik.

Döyüşçülər artıq geri qayıtmaq üçün sipərdən aşırdılar. Onların bir neçəsi ağır sursat qutularını da özləri ilə dartıb aparmağa çalışırdılar. Mövqenin o biri tərəfində, sipərin yanında qalmış teleskop yadıma düşdü. Zərbə batalyonununun bayaqkı dörd döyüşçüsünün, yəqin ki, yalnız özlərinə bəlli olan hansısa gizli əmri yerinə yetirmək məqsədi ilə səngərlərin birləşdiyi yerə tərəf qaçdıqlarını gördüm. Bu yol düz faşist mövqeyinə aparırdı. Onlar labüd ölümün üstünə gedirdilər. Dallarınca qaçaraq ispan dilində “geri çəkilirik” sözlərinin necə deyildiyini yadıma salmağa çalışırdım. Nəhayət, deyəsən, xatırlaya bildim. “*Atras! Atras!*” – deyə bağırırdım. Görünür, sözü düz tapmışdım. İspan nə dediyimi anladı və geri döndü. Paddi sipərin önündə gözləyirdi.

– Tez olun! Tez olun!

– Teleskop orada qalıb...
– Sənin teleskopunun lap... Tez! Bencamin aşağıda gözləyir.

Sipərin üstündən aşdıq. Mən keçənə qədər Paddi tikanlı məftildən düzəldilmiş maneəni aralı tutdu. Faşist səngərindən bir qədər uzaqlaşan kimi yenidən hər tərəfdən yağdırılan dəhşətli güllə yağışının altına düşdük. Təkcə faşist mövqelərindən deyil, bizim tərəfdən də atırdılar. Atəş bütün cəbhə boyu davam edirdi. Aralıqda yolunu azmış qoyun sürüsü kimi oyan-buyana qaçışırdıq. Üstəlik, hərbi qənimət olan sursatı da özümüzə aparmağa çalışırdıq. Bu, təxminən, 50 kq ağırlığında yeşik idi. İçərisində iki minə qədər patron, qumbaralar və bir neçə faşist tüfəngi vardı. Düşmən səngəri ilə aramızdakı məsafənin iki yüz metrədən çox olmamasına və ərazini yaxşı tanımağımıza baxmayaraq, yolu itirmişdik. Pəlçiqə sürünürdük və beynimizdə yalnız bir fikir vardı – bizi hər iki tərəfdən atəşə tuturlar! Ay görünmürdü, amma göyün üzü tədricən bozarmağa başlamışdı. Mövqeyimiz Xueskodan şərq tərəfdə idi. Mən səhərin ilk şəfəqləri görünənə qədər gözləməyi, yalnız hava işıqlaşan zaman haranın şərq, haranın qərb olduğunu dəqiqləşdirməyi təklif etdim. Amma heç kəs fikrimlə razılaşmadı. Tez-tez istiqaməti dəyişərək yenə pəlçiqi ayaqlaya-ayaqlaya gedirdik. Sursat dolu yeşiyi də növbə ilə ardımızca dartıb aparırdıq. Nəhayət, qabaqda sipərin alçaq, əyri səthini gördük. Bu, bizim səngərin qarşısındakı sipər də ola bilərdi. Lakin eyni uğurla yenidən düşmən mövqeyinə qayıtmağımız da tamamilə mümkün idi. Hara gəlib çıxdığımız haqqında kimsədə aydın təsəvvür yox idi. Bencamin hündür qamışların arası ilə qarnı üstə, təxminən, iyirmi metr sürünüb özünü sipərə çatdırdı, qarovul nəfərini səslədi. Cavabında “P.O.U.M.” deyərək qaçırırdılar. Biz sıçrayıb özümüzü sipərdən o biri tərəfə atdıq. Yenə də suvarma kanalının içinə düşüb cücə kimi islandıq və nəhayət, təhlükəsiz yerə gəlib çıxdıq.

Sipərin arxasında bizi artıq Kopp və bir neçə nəfər ispan gözləyirdi. Həkimlə sanitarlar getmişdilər. Təbii ki, bütün yaralıları da özləri ilə aparmışdılar. Yalnız Xorqe və bizim döyüşçülərdən Hidlstoun adlı bir nəfər gözə dəymirdi. Rəngi ağappaq ağarmış Kopp var-gəl edirdi. Onun

təkcə sifəti deyil, boynunun arxası, əti qırış-qırış sallanan peysəri də ağarmışdı. Hələ də mövqeyimizə tərəf atılan və yaxınlığından keçən güllələrə fikir vermədən Kopp gəziş-gəzişə başını bulayır: “Xorge! Kogno, Xorqe!” – deyə mızıldanırdı. Sonra isə ingiliscə əlavə etdi: “Əgər Xorqe həlak olubsa, dəhşətdir, dəhşətdir!” Xorqe təkcə onun yaxın dostu deyildi, həm də ən yaxşı zabitlərimizdən biri idi. Kopp qəfildən çevrilib beş nəfər könüllünün qabağa çıxmasını əmr etdi. İtkin düşmüş döyüşçülərimizi tapmaq üçün iki ingilis və üç ispan sıranın önünə tərəf addımladı. İspanlara yoldaşlıq edən ingilislər mənimlə Moyl idi.

Biz səngərimizdən azacıq uzaqlaşandan sonra ispanlar vəziyyətin qorxulu olduğunu dedilər. Çünki hava tədricən işıqlaşdı. Səma açıq-kül rənginə çalırdı. Faşist mövqeyindən qulağımıza həyəcanlı səslər gəlib çatırdı. Yəqin ki, indi orada olanların sayı əvvəlkindən xeyli çox idi. Faşist sipərinin altmış-yetmiş metrliyinə çatanda onlar, deyəsən, bizi gördülər, ya da səsimizi eşitdilər. Üstümüze yağan şiddətli atəş hamımızı yerə yapışmağa məcbur etdi. Faşistlərdən biri sipərin üstünə qalxıb qumbaranı üstümüze tolazladı. Bu, onların vahimə içərisində olmalarının aydın əlaməti idi. Yaş otun üstündə uzanmışdıq. İrəli sürünməyə nə zaman imkan yaranacağını gözləyirdik. Bilmirəm, bu, gözümə görəndü, yoxsa, həqiqətən də, qulaqlarımızla eşitdik (bəlkə də, təxəyyülün ani bir oyunu idi, lakin həmin anda hər şey bizə gerçəklik kimi görünürdü), amma mən faşistlərin səsinin lap yaxından gəldiyinin fərqi vardı. Onlar gizləndikləri sipərin arxasından çıxıb bizə tərəf irəliləyirdilər. “Qaç!” – deyə Moyla qışqırdım və özüm də sıçrayıb ayağa qalxdım. Aman Allahım! Mən necə qaça bilirmişəm! Elə həmin gecə, bir neçə saat əvvəl başdan ayağa qədər palçıq bulaşmış, üstəlik də, tufəng və patronlarla yüklənmiş halda qaça bilməyin mümkünlüyü ağıma da gəlmirdi. İndi isə anlıyurdım ki, insan arxasınca əlli nəfər əlisilahlının qaçdığını görürsə, istənilən şəraitdə yerindən götürülüb ən cəld atletin də həsəd aparacağı bir sürətlə qaçmağa qadirdir. Qaç-a qaça yanımdan, sanki, meteoritlərin uçub-keçdiyini gördüm. Bu, bizimlə birgə itkin yoldaşlarımızı axtarmağa gedən ispanlar idi. Onlar yalnız səngərimizin önündəki sipərə çatanda dayandılar. Mən də

özümü yetirdim. Gecənin bütün həyəcanlarından başqa, əsas çətinlik bir də əsəblərimizin tamamilə yerindən oynamasında idi. Başa düşürdüm ki, sübhün ala qararlığında beş nəfərin diqqəti cəlb edəcəyi yerə bir nəfərin getməsi daha asan və məqbuldur. Mütləq yaralı yoldaşlarımızdan bir xəbər öyrənmək lazım idi. Mən yenidən sürünə-sürünə düşmənin ikinci maneə xəttinə yaxınlaşdım, hər tərəfi bacardığım qədər diqqətlə gözdən keçirdim. Amma axtarışımın çox da dəqiq və diqqətli olduğunu iddia edə bilmərəm. Çünki eyni yolu təzədən sürünə-sürünə qayıtdığımdan möhkəm yorulmuşdum. Əliboş geri qayıtmalı oldum. Sonra həm Xorqenin, həm də Hidlstounun vaxtında döyüş meydanından çıxarılıb sarğı məntəqəsinə çatdırıldıklarını öyrəndik. Güllə Xorqenin çiyini yüngülcə yalayıb keçmişdi. Hidlstoun isə ağır yara almışdı. Güllə sağ qoluna girərək bir neçə yerdə sümüyü parçalamışdı. Köməksiz halda yerdə uzanıb qaldığı vaxt yaxınlığında qumbara partlamış, çoxsaylı qəlpələr bədəninə müxtəlif yerlərini yaralamışdı. Xoşbəxtlikdən, Hidlstoun sağalıb ayağa qalxdı. Sonralar mənə danışırdı ki, yaralanandan sonra bir müddət arxası üstə sürünərək təhlükəli zonadan uzaqlaşmağa çalışmışdı. Yolda yaralı ispana rast gəlmiş və bir-birinə kömək edərək öz mövqeyimizə yaxınlaşa bilmişdilər.

Hava işıqlaşdı. Cəbhə xətti boyunca bizdən bir neçə mil sağda və solda hələ də təkəmsyrək atəş səsləri eşidilirdi. Bu, tufan sakitləşəndən sonra yağın yağış damlarına bənəyirdi. Ətrafda çox kədərli mənzərə diqqəti çəkirdi. Hər tərəfdə çirklənməçələr, səngərləri yarıya qədər doldurmuş sarı lehmə, görünüşlərindən ələm yağın ağcaqayın ağacları gözə dəyirdi. Başdan ayağa qədər palçığa batmış, gözlərinin içinə qədər hisə-pasa bulaşmış, yorğun-arğın, saç-saqqal basmış döyüşçülər isə bu kədərli mənzərəni tamamlayırdılar. Qazmamıza çatanda yoldaşlarımızın üçünün də artıq möhkəm yuxuya getdiklərini gördüm. Onlar palçıqlı tufənglərini sinələrinə sıxaraq əyinlərindəki paltar-palazla döşəməyə sərələnməmişdilər. Qazmamız başdan-başına nəm çəkmişdi. Xeyli axtarışdan sonra bir qucaq quru çir-çırpı toplaya bildim. Ocaq qaladım. Sonra isə təəccübümə rəğmənlə bütün gecəni islanmayan, ovulub-əzilməyən sonuncu siqarımı yandırdım.

Hücumumuzun uğurlu olduğunu bir neçə gün sonra öyrəndik. Əslində, bu, faşist qüvvələrinin diqqətini yayındırmaq üçün keçirilən reyid idi. Həmin günlərdə anarxistlər Xuesko rayonunda hücumla keçmişdilər. Faşistlərin bizə qarşı yüz, yaxud iki yüz nəfər canlı qüvvə çıxardıqlarını düşündürdüm. Lakin sonralar cəbhə xəttini keçən dezertir vuruşduğumuz düşmən əsgərlərinin altı yüz nəfər olduğunu dedi. Yalan danışdığına şübhə yox idi. Dezertirlər bəlli bir məqsəd güdərək bizim heysiyyətimizi oxşayan belə yalanlarla rəğbət qazanmağa çalışırdılar. Hər şeydən çox teleskopa heyfim gəlirdi. Qarışıqlıqda elə bir qiymətli hərbi qəniməti əldən çıxarmağım bu gün də mənə sakitlik vermir.

8

506

Gündüzlər hava getdikcə istiləşirdi. Hətta gecələr də əvvəlki vaxtlarla müqayisədə isti keçirdi. Bizim sipərin yaxınlığındakı, qabığı güllələrdən deşik-deşik olmuş gilənar ağacında bol meyvə salxımları nəzəri çəkirdi. Çayda çimmək daha əvvəlki kimi əzablı iş deyildi. Əksinə, xoş əyləncəyə çevrilmişdi. Torre Fabian malikanəsinin yaxınlığındakı bomba çalalarının çevrəsində hər biri nəlbəki böyüklüyündə qızılgüllər açmışdı. İndi cəbhə xəttinin arxasında qulaqlarının ardına vəhşi qızılgül taxıb gəzən kəndliləri daha tez-tez görmək olurdu. Axşamlar onlar özlərinin yaşıl rəngli torları ilə bildirçin tutmaq üçün düzənlüyə çıxırdılar. Kəndlilər bu toru eyni rəngli yaşıl otun üstünə sərib yerdə uzanırlar, dişli bildirçin kimi quruldamağa başlayırdılar. Ətrafdakı bütün erkək bildirçinlər bu səsi eşidən kimi özlərini yetirirdilər. Bildirçinlər topa ilə torun üstünə qonanda onları qəfil atılmış daşla ürküdürdülər. Uçub getməyə çalışan quşların çoxunun ayağı torun ilmələrinə keçirdi. Bu yolla ancaq erkək bildirçinləri ovlayırdılar. Belə seçim mənə əsl ədalətsizlik təsiri bağışlayırdı.

Qonşuluğumuzda əndəlisilərin dəstəsi yerləşirdi. Onların cəbhənin bu hissəsinə necə gəlib çıxmalarından xəbərdar deyildim. Acıdil adamlar zarafatla deyirdilər: “Onlar Malaqadan elə sürətlə qaçıblar ki, Valensiyada dayanmaq da yadlarından çıxıb”. Bu cür sözləri, bir qayda olaraq,

əndəlislikləri yarım-vəhşi sayan kataloniyalıların dilindən eşitmək olurdu. Əndəlis sakinləri, doğrudan da, başdan-başa cahil adamlar idi. Onların arasında yalnız tək-tük adam yazıb-oxumağı bacarırdı. Çoxları İspaniyada hətta uşaqların da bildiyi bir şeydən – hansı siyasi partiyanın üzvü olmalarından xəbərsiz idilər. Əsas etibarilə, özlərinin anarxist olduklarını düşünürdülər. Lakin bu qənaətlərində o qədər də inamlı təsir bağışlamırdılar. Bəlkə, kobud görünüşlü, zahirən kəndliyə bənzəyən, cənubun qızmar günəşi altında sir-sifətləri yanıb-qaralan, dünənə qədər öz qoyun sürülərini otaran, yaxud zeytun plantasiyalarında tər tökən bu adamlar kommunist idilər? Tezliklə bir məsələdə əndəlisliklərin bizə böyük fayda gətirməyə qadir olduqları aşkara çıxdı. Onlar qurudulmuş ispan tütünündən əla siqar bükməyi bacarırdılar. Daha cəbhə xəttində bizə siqaret vermirdilər. Amma bəzən Monfloritdə çox ucuz tütün almaq mümkün olurdu. Doğrudur, həm görünüşündən, həm də barmaqların ucunda oxalayanda o, tütündən daha çox xırda doğranmış samanı xatırladırdı. Ətri o qədər də pis deyildi. Lakin sərt qılçıqları kağıza bükməyi hər adam bacara bilməzdi. Hətta kimsə min bir zəhmət bahasına özünə eşmə düzəltseydi də, kibriti yaxınlaşdıran kimi tütün bir göz qırpımında alışıb-yanır, adamın əlində yalnız tütünün büküldüyü qarsalanmış kağız qalırdı. Əndəlisliklər isə yalnız özlərinə bəlli olan qəribə bir bacarıqla bizim öhdəsindən heç cür gələ bilmədiyimiz eyni tütündən əla siqarlar bükməyi bacarırdılar.

İki ingilis günvurmasından huşunu itirmişdi. Günorta saatlarının istisi indiyə qədər mənim də yadımdan çıxmır. Qurşağa qədər soyunub daşdığım ağır qum kisələrimi, əynimizdəki öz-özünə sökülüb-tökülən köhnə paltarları, altı qopmuş ayaqqabıları xatırlayıram. Başqa bir xatirəm isə tez-tez əməlli-başlı mübarizəyə çıxdığımız yük qatırlarının inadkarlığı ilə bağlıdır. Onlar güllə səmindən qorxmurdular. Amma mərimi partlayışını eşidən kimi əlimizdən çıxıb götürülürdülər. Havaların istiləşməsi ilə fəaliyyətlərini genişləndirmiş ağcaqanadlar nəfəsimizi kəsirdilər. Siçovullar o qədər həyasızlaşmışdılar ki, çəkinmədən dəri kəmərlərimizi və patrondaşlarımızı gəmirib yeyirdilər. Faşist snayperinin təsadüfi qurbanlarını, seyrək top atəşlərini və Xueskoya hava

hücumlarını çıxmaq şərtilə sonu görünməyən səngər həyatımızda elə bir ciddi hadisə baş vermirdi. Ağaclar sıx yarpaq açmışdı. Yaşıl hasar kimi cəbhə xəttini əhatə edən ağcaqayınların budaqları arasında snayperlərimiz üçün ovçuların özlərinə qurduqları balaca sığınacaqları xatırladan atəş nöqtələri düzəltmişdik. Qarşı tərəfdən Xueskoya olan hücum heç bir sərəmə vermirdi. Anarxistlər böyük itkilər versələr də, Yaku yolunu tam şəkildə bağlamağa müvəffəq ola bilməmişdilər. Onların yeganə uğuru yolu daim pulemyot atəşi altında saxlamaq və düşmən maşınlarının hərəkətini əngəlləmək idi. Lakin faşistlər də başlarını itirməyərək həmin hissədə atəş tutmayan yarığandan məharətlə yararlına bilmişdilər. Yarğanın böyürbaşını düzəldib avtomobillərin pis-yaxşı hərəkətinə imkan yaranan yola çevirmişdilər. Yaku yolunun bu hissəsində faşistlərin yük maşınları həmin yarığana hərəkət edirdi. Fərariyərin məlumatına görə, Xueskoda kifayət qədər silahsursat toplanmışdı. Ərzaq sarıdan isə vəziyyət o qədər də yaxşı deyildi. Amma bununla belə, şəhər təslim olmağa hazırlaşmırdı. On beş min nəfər pis silahlanmış əsgərlə Xueskonu hücumla almaq qeyri-mümkün idi. İyun ayında hökumət Madrid cəbhəsindən əlavə qüvvələr gətirdi. Xuesko altında yerləşdirilən canlı qüvvənin sayı otuz minə çatdırıldı. Güclü aviasiya təminatı yaradıldı. Amma bütün bu tədbirlərə baxmayaraq, faşistlərin alınmaz qalaya çevirdikləri Xueskonun müqavimətini qıra bilmədilər.

Cəbhədə yüz on beş gün qalandan sonra, nəhayət, məzuniyyətə getmək hüququ qazandım. Həmin dövr mənə həyatımın ən mənasız günləri kimi görünmüşdü. Köüllülər dəstəsinə faşistlərə qarşı döyüşmək üçün yazılmışdım. Əslində isə istədiyim və gözlədiyim mənada heç bir döyüş olmamışdı. Cəbhədə passiv seyrci kimi miskin, maraqsız günlər yaşamışdım. Hökumətin hesabına yeyib-içmiş, əvəzində heç bir iş görməmişdim. Soyuqdan və yuxusuzluqdan çəkdiyim əziyyətlər ümumi işə verdiyim yeganə töhfə, yeganə ödəniş sayıla bilərdi. Görünür, əksər müharibələrdə iştirak edən əsgərlərin nəsibi budur. Aradan müəyyən vaxt ötəndən sonra isə keçmişə nəzər salarkən mən itirilmiş günlər haqqında təəssüflənmirəm. Əlbəttə, ispan xalqı, respublikaçı ispan hökuməti üçün daha çox iş

görmək istərdim. Digər tərəfdən, şəxsi inkişafım baxımından cəbhədə keçirdiyim ilk üç-dörd ay, o zaman düşündüyüm qədər də, faydasız olmamışdı. Bu bir neçə ayı bütün əvvəlki, hətta deyərdim ki, sonrakı həyatıma bənzəməyən bir tərzdə yaşamışdım. Mənasını başqa bir şəraitdə heç vəchlə başa düşə bilməyəcəyim mətləblərə vaqif olmuşdum.

Əsas məsələ bütün bu müddət ərzində tamamilə təcrid vəziyyətində qalmağım idi. Cəbhədə, inqilabçı adlandırılmaları çox da inandırıcı görünməyən adamlar arasında özünü bütün xarici aləmdən ayrı düşmüş sayırsan. Hətta Barselonada baş verən hadisələr haqqında da çox dumanlı təsəvvürlərimiz vardı. 1937-ci ilin iyunundan bəri Araqon cəbhəsində dəyişməz olaraq qalan könüllü dəstələr də bu prosesə öz töhfəsini verirdi. Həmkarlar ittifaqlarının formalaşdırdıqları və təxminən, eyni siyasi baxışları paylaşan adamların birləşməsinə imkan yaradan fəhlə könüllüləri ölkənin bütün inqilabi ünsürlərinin bir yerə cəm olmasına imkan yaratmışdı. Bilərəkdən, ya da təsadüfən bütün Qərbi Avropada inqilabi şüurluluğun və kapitalizmə inamsızlığın normal hal kimi qəbul edildiyi yeganə kütləvi kollektivə düşmüşdüm. Araqon cəbhəsində bərabərlik əsasında, eyni şərtlər daxilində yaşayan və müəyyən istisnalarla əksəriyyəti fəhlələrdən ibarət olan on minlərlə insanın birinə çevrilmişdim. Bu həm prinsip etibarilə, həm də real həyatda tam bərabərlik idi. Müəyyən mənada, cəbhə günləri hətta həqiqi sosializmi dadmaq cəhdi idi. Kim bilir, bəlkə də, biz həqiqi sosializm mühitində yaşayırdıq. Ümum tərəfindən qəbul olunmuş bir sıra bəşəri ehtiraslar – rahat həyat istəyi, daha çox var-dövlət qazanmaq ehtirası, rəhbərlik qarşısındakı qorxu kimi hisslər həyatımızdan birdəfəlik yox olmuşdu. İngiltərənin başdan-başa pul qoxusu çökmüş mühitində cəbhənin hamıya adi görünən sinfi fərqləri necə asanlıqla aradan qaldırdığını hətta təsəvvürə gətirmək mümkün deyil. Burada yalnız ispan kəndliləri və biz vardıq. Biz, yəni bütün qalan adamlar. Hamı bərabər idi. Əlbəttə, belə vəziyyət uzun müddət qorunub saxlana bilməzdi. Bizim cəbhə həyatımız oyun meydançasının bütün yer üzü olduğu nəhəng oyunun qısamüddətli və yerli əhəmiyyətə malik epizodlarından biri idi. Lakin bu epizod öz iştirakçılarının fikir və düşüncələrinə əbədilik möhürünü

vurmaq baxımından kifayət qədər uzun sürmüşdü. O zaman hər şeyə və hər kəsə lənət yağdırsaq da, sonralar nə isə son dərəcə qeyri-adi, son dərəcə qiymətli bir gerçəkliklə təmasda olduğumuzun fərqi nə var ə bildik. Bizim yaşadığımız cəmiyyətdə ruh düşkünlüyü və riyakarlıq deyil, ümid insan ruhunun əsas hərəkətverici qüvvəsi idi. Burada “yoldaş” sözü həqiqi yoldaşlıq hissinin təcəssümünə çevrilmişdi. Daha bir sıra ölkələrdə olduğu kimi, sadəcə, zahiri forma və qulağa xoş gələn ifadə deyildi. Biz bərabərlik havası ilə nəfəs alırdıq. Bilirəm ki, indi sosializmlə bərabərlik arasında birbaşa əlaqələrin inkar olunması daha çox dəbdədir. Dünyanın əksər ölkələrində çoxsaylı partiya aparatçıları tayfası və qulluq göstərməyə çalışan professorlar sosializmin, əslində, qazanc ehtirasını əsas hərəkətverici qüvvə kimi toxunulmaz saxlayan planlı dövlət kapitalizmi olduğunu “sübuta yetirmək üçün” əllərindən gələni əsirgəmir dilər. Lakin xoşbəxtlikdən, sosializm haqqında tamamilə fərqli təsəvvürlər də mövcuddur. Sırası insanları bu təlimdə maqnit kimi özünə çəkən əsas xüsusiyyət bərabərlik ideyasıdır. Bu ideyanın gerçəkləşməsi yolunda onlar canlarını da verməyə hazır dirlər. Sosializmin bütün sehri, bütün “mistikası” da buradadır. İnsanların böyük əksəriyyəti üçün sosializm sinifsiz cəmiyyət deməkdir. Həmin düşüncədən kənarında sosializm mövcud deyil. Könüllülər dəstəsində xidmətdə keçirdiyim bir neçə ay məhz bu cəhətdən mənim üçün çox qiymətli idi. İspaniyaya axışmış könüllülər, ətrafında birləşdikləri hərəkatın mövcud olduğu bütün müddət ərzində sinifsiz cəmiyyətin bir özəyi idi. Heç kəsin min bir üsulla daha yaxşı yer tutmağa can atmadığı, hər şeyin hamıya çatdığı, imtiyaz sahiblərinin və boşqab dibi yalayanların olmadığı bu cəbhə kollektivi, bəlkə də, həqiqi socialist cəmiyyətinin ilkin mərhələlərindən biri kimi insanlarda gələcəyə ümid və inam yarada bilərdi. Müəyyən çətinliklərlə üzləşsəm də, gördüyüm sosializm məni ruhdan salmadı, əksinə, diqqətimi daha çox məşğul etməyə başladı. İndi əvvəlki dövrlərlə müqayisədə sosializmin təntənəsini görməyə daha çox can atıram. Bəlkə də, bu, mənə həyatımın müəyyən bir dövrünü ispanların arasında yaşaya bilmək xoşbəxtliyinin nəsib olmasından irəli gəlir. Çünki bu adamlardakı anadangəlmə namusluluq hissi və

təbiətlərinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilən anarxizm duyğusu hətta sosializmin başlanğıc mərhələsini əksəriyyət üçün məqbul bir vəziyyətə gətirib çıxara bilər.

Əlbəttə, səngərdə olduğum vaxtlar hələ fikirlərimdə baş verən dəyişikliyi dərk etmirdim. Ətrafımdakıların hamısı kimi mən də darıxdırıcılıq, yeknəsəqlik, isti, soyuq, çirk, bit-birə, məhrumiyətlər, bəzən isə təhlükə bəzəndə daha çox fikirləşirdim. İndi isə hər şey tamamilə fərqli rakursda meydana çıxır. O zaman mənə faydasız və darıxdırıcı görünən günlər indi böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Həmin günlər bütün əvvəlki həyatımdan əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndiklərinə görə artıq fikirlərimdə nə isə sehrli çalarlar qazanmağa başlayıblar. Belə məqamlar, adətən, çox illər bundan əvvəl baş vermiş hadisələrlə bağlı xatirələrdə özünü daha çox göstərir. İspaniyada yaşadığım vaxtlarda bəzən bir çox şeylər mənə cəhənnəm əzabı kimi dözülməz görünürdü. Amma indi onlar düşüncələrim üçün əla materiala çevriləblər. Məhz bu baxımdan da həmin dövrün atmosferini olduğu kimi göz önündə canlandırmaq əsas istəklərimdən biridir. Düşünürəm ki, əvvəlki fəsillərdə bu istəyimə müəyyən qədər nail ola bilmişəm. Bütün baş verənlər yaddaşımda qışın dözülməz soyuğu, könüllü döyüşçülərin köhnə pal-paltarları, ispanların dəyirimi, yuvarlaq sifətləri, pulemyot atəşlərinin teleqraf aparatının çıxqılısını xatırladan ahəngdar səsi, sidik qoxusu və kif atmış çörək iyi, çirkli nimçələrdən acgözlüklə qaşıqlayıb yediyimiz lobyə şorbasının dəmir dadı ilə sıx bağlı şəkildə yaşamaqdadır.

Bütün bu dövr ən xırda təfərrüatları ilə xatirələrimə köçüb. Hətta yaddaşıda saxlanmaları çox əhəmiyyətsiz görünən məqamları da dönə-dönə fikrimdə canlandırır, onlarla yaşayıram. Yenidən Monte Poçerodakı qazmada oluram, yenidən yatağı əvəz edən ahəngdaşı süxurunun üstündə uzanıram. Yanımda isə burnunu küreyimə söykəmiş gənc Ramon astadan xoruldayır. Başımızın üstündə soyuq buxar kimi havaya çökmüş bulud topalarının altında tranşeyləri gəzib-dolaşıram. Təpənin sərt yamacı ilə yuxarı dırmaşır, müvazinətini itirib yıxılmamaq üçün vəhşi qızılgül kolundan yapışıram. Başımın üstündən keçən təsadüfi güllələrin "fit" səsini eşidirəm.

Monte Oskurodan qərb tərəfdəki dərədə, balaca kük-nar meşəsində bərk-bərk bürünüb nəm torpağın üstünə uzanıram. Kopp, Bob Edvarde və üç ispan yoldaşımız da yanımdadır. Sağ tərəfimizdəki tərənin çılpaq, boz yamacı ilə uzaqdan qarışqa sürüsünü xatırladan faşist dəstəsi dir-maşır. Kopp hara baxdığımı görüb əli ilə faşistlərə “şiş” işarəsi göstərir.

La Qranxadaki həyətin ortasındaam. Döyüşçülər nimçələrini hazır tutaraq səbirsizliklə içərisində ət qaynayan qazanın həndəvərində fırlanırlar. Yorğun və şişman aşpaz əlindəki kəfkirlə onları ocağın başından qovur. Yaxınlıq-dakı kobud masanın arxasında oturmuş saqqallı adam iri bıçaqla çörək kömbəsini beş bərabər yerə bölür. Arxamda Londonun ucqar məhəllələrinin “kokni” aksenti ilə mahnı oxuyurlar. Oxuyan Bill Chambersdir. Onunla bir dəfə bərk sözləmişdik. Sonralar Xuesko altında həlak oldu. Bill oxuyur:

*Pişik boyda siçovullar
Burda meydan sulayar.*

Başımızın üstündən cingiltili səslə mərməi uçub keçir. On beş yaşlı uşaqlar yuxarıdan atılmış daş kimi yerə sinirlər. Aşpaz, az qala, özünü qazanın altına soxur. Mərməi oturduğumuz yerdən, təxminən, yüz metr aralıda partlayandan sonra hamı utanmış halda ayağa qalxır.

Mövqeyimizin önündə patrul xidmətindəyəm. Ağcaqa-yın ağaclarının kölgəsi altında obaş-bubaşa addımlayıram. Yaxınlıqda axan balaca arxda siçovullar üzüşür. Pəncələrini su samuru kimi sağa-sola çırparaq səs-küy salırlar. Arxa tərəfdə sarımtıl rəngli sübh şəfəqləri görünür. Şinelə bürünmüş əndəlisli patrul qəmli səslə mahnı oxuyur. Yüz-yüz əlli metrlik neytral ərazinin qarşı tərəfindəki faşist pat-ru lu da oxuyur.

Aprelin 25-də, nəhayət, neçə müddətdən bəri davam edən ənənəvi vədlərdən – “*manana*”lardan sonra bizim yerimizi başqa hissə tutdu. Tüfənglərimizi təhvil verdik, şəxsi əşyalarımızı yığıb bağladığ, belimizə şəllədik və Mon-floritə yola düşdük. Cəbhəni heç bir təəssüf hissi keçir-mədən tərk edirdim. Şalvarımın büküklərindəki bitlər onlara qarşı mübarizəmin nəticələrini heçə endirərək

sürətlə artırdılar. Bir aydan çox idi ki, corabım yox idi. Dolaqlarım cırılıb şəlpə parçalarına çevrilmişdi. Əslində, bütün bu müddət ərzində ayaqyalın gəzdiyimi deməyə hər cür əsasım vardı. Arzularım normal, sivil həyat şərtləri ilə yaşamaq istəyən insanların arzularından o qədər fərqlənmirdi: isti vanna qəbul etmək, təmiz paltar geyinmək, ağ mələfənin üstündə yatmaq istəyirdim. Monfloritdəki anbarların birində gözümüzün acısını bir neçə saatlığa aldığımız. Sübh açılmamış yol maşınına doluşub özümüzü saat beşdə Barbastrodan çıxan qatara çatdırdıq. Xoşbəxtlikdən, oradan Lerideyə gedən sürət qatarı ilə də elə bir problemimiz olmadı. Aprelin 26-da gündüz saat üçdə Barselonaya çatdıq. Əsl gözlənilməz və xoşagəlməz hadisələr də burada başladı.

9

Mandalaydan (Yuxarı Birma) əyalətin baş şəhəri olan və Şan yamacının ətəklərində yerləşən Maymioya qatarla gedə bilərsiniz. Təəssürat qeyri-adidir. Siz od kimi yandıran günəşin, tozlu palmaların, balıq, ədviyyat və sarımsaq iyninin, şirəsi axan tropik meyvələrin, qaradərili adamların şəhərini tərk edirsiniz. Artıq üz-gözünüz bu şəhərə öyrəşdiyindən, necə deyərlər, onun ab-havasını da özünüzlə birlikdə yolçusu olduğunuz vaqona aparırsınız. Qatar dəniz səviyyəsindən min üç yüz metr yüksəklikdə yerləşən Maymioya çatanda fikrən hələ də Mandalaydasınız. Lakin vaqondan çıxan kimi tamamilə başqa bir aləmə düşürsünüz. Qəflətən İngiltərənin iqlimini xatırladan soyuq və ətirli havanı sinənizə çəkirsiniz, ətrafınızda yaşıl otlar, gicitkən kolları, küknar ağacları, balaca səbətlərdə çiyələksatan qırmızıyanaq dağlı qızları görürsünüz.

Bu gənclik təəssüratlarını üç ay yarımliq cəbhə həyatından sonra Barselonaya qayıdanda xatırladım. İqlimin qəfil, sərt dəyişməsindən sonra eyni hissələr yaşadığımdan Birma günləri yadıma düşdü. Barselonaya gedən qatarda hələ də cəbhə ab-havası hökm sürürdü. Hər tərəf çirk içərisində idi. Səs-küydən qulaq tutulurdu. Heç bir əminlik və rahatlıqdan söhbət gedə bilməzdi. Ehtiyac və məhrumiyət

adamların üzündən oxunurdu. Bunların yanında bir də yaşanan hissələrin ümumiliyi, insanları birləşdirən bərabərlik, yoldaşlıq duyğusu nəzərə çarpırdı. Barbastrodan başlayaraq könüllülərin ağızına qədər dolu olduğu qatara hər yeni stansiyada kəndlilər minirdilər. Onların bəzilərinin bellərində tərəvəz dolu kisələr, bəzilərinin əllərində, nədənsə, başısağrı tutduqları toyuqlar vardı. Döşəmədə otərəf-butərəfə aşan kisələrdə diri dovşan aparırdılar. Vaqonun bütün boş yerlərini isə sürü adlandırılacaq sayda çox olan qoyunlar tutmuşdular. Könüllülər var səsləri ilə inqilabi mahnılar oxuyur, vağzallarda pəncərədən gördükləri qızlara hava öpüşləri göndərir, ya da qırmızı, yaxud qara dəsmallarını onların arxasınca yelləyirdilər. Şərab və ərik arağı şüşələri əldən-ələ keçirdi. Burada ispan tuluqlarından şərabı nazik şırnaq kimi vaqonun o biri başında oturan yoldaşının düz ağızına tuşlamağı bacaran mahir adamlar vardı. Bu isə işi xeyli asanlaşdırırdı. Mənim yanımda, təxminən, on beş yaşlarında qaragözlü oğlan özünün ağla-gəlməz, amma təbii ki, başdan ayağa qədər uydurma olan cəbhə macərələrini ağızlarını açıb heyrətlə qulaq asan iki nəfər kəndliyə danışdı. Sifətlərinin dərisi bozarıb codlaşmış, əlləri odun parçalarını xatırladan kəndlilər ağızlarını ayıraraq diqqətlə qulaq asırdılar. Sonra onlar bağlamalarını açıb bizi yapışqan kimi tünd-qırmızı şərabə qonaq etdilər. Hamı çox xoşbəxt görünürdü. O qədər xoşbəxt görünürdülər ki, bunu sözlə ifadə etmək mümkün deyil. Lakin qatar Sabadeli keçib Barselonada dayananda bizim vəziyyətimizdə olan adamlara Paris və Londonda göstərilən pis münasibətdən o qədər də fərqlənməyən yad, düşməncəsinə münasibətin şahidi olduq.

Kim müharibə vaxtı arada bir neçə ay fasilə verməklə iki dəfə Barselonada olubsa, bu şəhərdə baş verən qeyri-adi dəyişikliklər heç bir vəchlə onun diqqətindən yayına bilməzdi. Maraqlıdır ki, Barselonanı əvvəlcə avqustda, sonra yanvarda görənlər də, ora mənim kimi ilk dəfə dekabrda, sonra apreldə gələnlər də inqilab ab-havasının yoxa çıxdığını bir səslə deyirdilər. Əlbəttə, küçələrdəki qanın hələ qurmadığı, könüllülərin isə cah-calallı otellərdə yaşadığı avqust ayında Barselonanı görənlər üçün o artıq dekabr ayında burjuva şəhəri təsiri bağışlayırdı. İngiltərədən

yenicə gəlmiş mənim kimi bir adam üçün sə Barselona dekabr ayında da xalis fəhlə şəhərinin təcəssümü idi. İndi hər şey tərsinə çevrilmişdi. Barselona yenidən adi şəhər olmuşdu. Doğrudur, müharibə məhrumiyyətləri onun simasına təsirsiz qalmamışdı. Lakin keçmiş fəhlə paytaxtına xas əlamətlər və cizgilər də itirilmişdi.

Kütlənin görünüşü, küçədə gördüyümüz insanların zahiri əlamətləri heyrətamiz dərəcədə dəyişmişdi. Könüllülərin hərbi formaları və göy kombinezonlar yerli-dibli yoxa çıxmışdı. Əksəriyyət dəbdə olan yay paltarları və ispan dərzilərinin çox məharətlə tikdikləri yaraşığıl kostyumlar geyinmişdi. Yaxşı pul qazanmış adam təsiri bağışlayan bazburutlu kişilər, məlahətli qadınlar, bahalı avtomobillər küçələri doldurmuşdu. (Deyəsən, hələlik şəxsi avtomobillərə sahiblik hüququ bərpa edilməmişdi, lakin “özünə hörmət qoyan” hər bir adam yenidən maşın sahibi olmaq imkanı qazanmışdı.) Küçələrdə yeni Xalq ordusunun zabitləri şəstlə gəzirdilər. Mən Barselonadan gedəndə isə onlar yerli-dibli yox idilər. Amma qısa müddətdə vəziyyət dəyişmişdi. İndi Xalq ordusunun hər on əsgərinə bir zabit düşürdü. Bu zabitlərin bir hissəsi əvvəllər könüllü dəstələrində vuruşmuşdular. Onları sonradan ixtisaslarını artırmaq üçün cəbhədən geri çağırılmışdılar. Əksəriyyəti isə hərbi məktəblərin müdavimləri idi. Könüllülər sırasında vuruşmaqdan, cəbhənin məhrumiyyətlərindən yayınmaqdan ötrü orada özlərinə rahat yer tapmışdılar. Xalq ordusu zabitlərinin əsgərlərə eynilə burjua ordusundakı kimi yanaşdıqlarını iddia etmək düzgün olmazdı. Lakin onların arasındakı silk fərqi artıq aydın şəkildə nəzərə çarpırdı. Bu, özünü, ilk növbədə, maaşların miqdarında, habelə geyimlərin tikiliş və materialında göstərirdi. Əsgərlər qəhvəyi rəngli kobud kombinezonlar geyinirdilər. Zabitlərin əyinlərində isə zərif mahuddan tikilmiş xaki rəngində mundirlər vardı; ingilis zabitlərinin mundirini xatırladırdı. Lakin belləri daraldılmış, dəbə daha çox uyğunlaşdırılmışdı. Fikirləşirdim ki, hər iyirmi belə zabitdən yalnız birinin burnuna barıt qoxusu dəyib. Amma hamısının belində avtomatik tapançalar vardı. Biz isə cəbhədə hər dəqiqə ehtiyac duyduğumuz belə tapançaların üzünə həsrət qalmışdıq. Küçədən keçənlər bizi – köhnə paltarlı,

çirk-pas içində olan adamları görəndə narazı baxışlarını gizlətmirdilər. Aydın məsələdir ki, bir neçə ay səngərdən çıxmayan bütün döyüşçülər kimi, bizim də görünüşümüz ürəkaçan deyildi, hətta deyərdim ki, dəhşətli idi. Mən özüm müqəvvaya oxşayırdım. Dəri gödəkcəm, bəlkə də, on beş yerdən cırılmış, qarşılıb-ütülmüşdü. Yun papağım ilkin formasını itirib əcaib bir şeyə çevrilmişdi, tez-tez sağ gözümlün üstünə sürüşürdü. Çəkmələrimin, demək olar ki, yalnız rəngi bilinməyən üst hissəsi salamat qalmışdı. Başqa silah yoldaşlarım da məndən yaxşı vəziyyətdə deyildilər. Üstəlik də, hamımızın üzü tükü idi, neçə vaxt idi ki, adam kimi yuyunmamışdıq. Səliqə-sahmanlı adamların yanında çox əcaib təsir bağışlayırdıq. Ona görə də küçədən keçənlərin gözlərini zilləyib bizə baxmalarında qəribə bir şey görmürdüm. Lakin istər-istəməz belə münasibət kefini bir qədər pozurdu. Son üç ayda zahiri görünüşümdə öz diqqətimdən yayınan hansısa qəribə dəyişikliklərin baş verməsi haqqında mübhəm düşüncələrə dalırdım.

Sonrakı günlərdə bir çox müşahidələrim ilkin təəssüratının aldadıcı olmadığını göstərdi. Şəhərdə, həqiqətən də, böyük dəyişikliklər baş vermişdi. İki amil daha bariz şəkildə nəzərə çarpırdı. Birincisi, xalq, şəhər əhalisi müharibəyə marağını əhəmiyyətli dərəcədə itirmişdi. İkincisi, cəmiyyətin varlılara və kasıblara, yuxarı və aşağı təbəqəyə bölünməsi prinsipi yenidən bərqərar olmuşdu. Xalqın müharibəyə münasibətdəki ümumi laqeydliyi məni daha çox təəccübləndirir və daxilimdə müəyyən bir bəzişməzlik hissi doğururdu. Madriddən, hətta Valensiyadan gələn adamları da Barselonadakı zahiri və psixoloji dəyişikliklərə baxanda dəhşət bürüyürdü. Laqeydlik müəyyən dərəcədə cəbhə xəttindən uzaqlıqla izah oluna bilərdi. Mən eyni əhvali-ruhiyyəni bir ay sonra Tarraçonada da müşahidə etdim. Bu şəhərin dəbdə olan dənizkənarı kurortlara məxsus həyatını, sanki, heç bir şey pozmamışdı. Yanvardan başlayaraq bütün İtaliya üzrə cəbhəyə könüllü yollananların sayı sürətlə azalmağa başlamışdı. Bu, çox səciyyəvi xüsusiyyət idi. Fevralda Kataloniyada Xalq ordusuna ilk könüllülərin yazılışı zamanı ümumi bir coşğunluq müşahidə edildi. Lakin könüllü hərəkətinə marağın nisbətən azalması hələlik say amilinə o qədər də güclü təsir göstərməmişdi.

Müharibənin davam etdiyi cəmi-cümlətanı altı ay idi. İspan hökuməti isə artıq səfərbərliyə əl atmalı olmuşdu. Ölkənin ərazi bütünlüyünü pozmuş xarici qüvvələrə qarşı vuruşarkən bu addım tamamilə təbii və məntiqidir. Vətəndaş müharibəsi şəraitində isə eyni dərəcədə qeyri-təbii və məntiqsizdir. Belə bir addımın atılması, hər şeydən öncə, müharibənin ilk günlərində meydana çıxan inqilabi ümidlərin illüziya kimi dağılması ilə əlaqədar idi. Hərbi qiyam başlayan kimi həmkarlar təşkilatlarının üzvləri dərhal könüllü dəstələrə yazıldılar və müharibənin ilk həftələrində faşistlərin Saraqosadan qovulmasında mühüm rol oynadılar. Onların bu addımı, ilk növbədə, fəhlə hökumətinin qorunub-saxlanması naminə atılmışdı. İndi isə hakimiyyətə fəhlə nəzarəti məsələsinin artıq uduzulmuş iş, əldən verilmiş mövqe olduğu bütün çıpaqlığı ilə üzə çıxmışdı. Ona görə də laqeydlik halları üçün günahı yalnız sadə xalq kütlələrinin, istər ölkənin daxilində, istərsə də ölkə hüdudlarından kənarda aparılan bütün müharibələrdə ordunun əsas özəyini təşkil edən şəhər proletariyatının üstünə yıxmaq olmazdı. Heç kəs müharibədən məğlub durumda çıxmaq istəmirdi. Eyni zamanda, əhəlinin böyük əksəriyyəti silahlı qarşıdurmanın mümkün qədər tezliklə başa çatması arzusu ilə yaşayırdı. Bu əhvali-ruhiyyə hər yerdə hiss olunurdu. Hara getsən, eyni sözləri eşitmək olurdu: “Dava lap ürəyimizi üzdü. Bircə qurtarsaydı!” Siyasi şüur baxımından hazırlıqlı adamlar Frankoya qarşı mübarizə ilə müqayisədə anarxistlərlə kommunistlərin daxili çəkişmələrindən daha yaxşı baş çıxarırdılar. Sadə adamları düşündürən əsas məsələ isə ərzaq mallarının qəhətə çəkilməsi idi. “Cəbhə” çoxlarının nəzərində cavan adamların yönləndiriciliyi uzaq və mifik yer kimi görünürdü. Onların bəziləri həmin yerdə həmişəlik yoxa çıxırdılar, bəziləri isə oradan üç-dörd ay keçdikdən sonra cibləri pulla dolu halda geri qayıdırdılar (Könüllülərin maaşını, adətən, məzuniyyətə getməzdən əvvəl tam həcmdə ödəyirdilər). Sağlamlılıqlarını müharibədə itirənlərə, hətta qoltuqağacı ilə tullana-tullana gəzən yaralılara da heç kəs xüsusi diqqət yetirmirdi. Könüllülük dəbdən düşmüşdü. İctimai zövqün son dərəcə həssas barometri olan mağazalar bunu daha aydın şəkildə göstərirdi. Mən ilk dəfə Barselonaya gələndə

daha çox qıtlıq və çeşidlərin məhdudluğu ilə yadda qalan dükanlar, əsasən, könüllülər üçün nəzərdə tutulan malların satışı üzrə ixtisaslaşmışdılar. Hər bir dükanın vitrinində hərbi furajkalar, “molniya” ilə bağlanan dəri gödəkcələr, aşırma kəmərlər, ovçu bıçaqları, qumqumalar, tapança qoburları görmək olardı. İndi mağazalarda satılan mallar daha bahalı və daha fərqli idi. Müharibə mağaza vitrinlərindən yox olmuş, arxa plana çəkilmişdi. Yenidən cəbhəyə yollanmağa hazırlaşdığım zaman bəzi şeylər almaq zərurəti meydana çıxanda səngər həyatı üçün zəruri olan assortimentin yalnız vitrinlərdən deyil, ümumən mağazalardan yığışdırıldığı aydın oldu.

518

Müvazi şəkildə müxtəlif partiyaların könüllü dəstələrinin əleyhinə yönələn, nizami Xalq ordusunu isə tərifiyləyib göylərə qaldıran ardıcıl, düşünülmüş təbliğat aparılırdı. Maraqlı vəziyyət yaranmışdı. Nəzəri cəhətdən fevral ayından başlayaraq bütün silahlı qüvvələr Xalq ordusunun tərkibinə daxil edilmişdi. Kağız üzərində könüllü dəstələr özlərinin bütün əsgər və zabitləri üçün müvafiq maaşlar, rütbələr, paqonlar və s. ilə birlikdə nizami ordunun tərkib hissəsinə çevrilmişdi. Diviziyalar “qarışıq briqadalar” əsasında formalaşdırılırdı. Onların tərkibinə isə nizami ordu hissələri və könüllü dəstələri daxil edilirdi. Əslində isə dəyişən yalnız adlar idi. Məsələn, əvvəllər Lenin adına diviziya kimi tanınan P.O.U.M. dəstələri indi 29-cu diviziya olmuşdu. İyun ayına qədər Araqon cəbhəsinə çox az nizami hissə gəlmişdi. Ona görə də könüllü dəstələr öz xüsusi strukturlarını və digər özəlliklərini qoruyub saxlaya bilmişdilər. Lakin artıq divarlarda hökumət aparatı əməkdaşlarının əli ilə yazılmış “Bizə Xalq ordusu lazımdır!” tipli şüarlara daha tez-tez təsadüf etmək olurdu. Radioda və kommunist mətbuatı səhifələrində könüllülərə qarşı çevrilmiş qəzəbli hücumlar ara vermirdi. Belə materiallarda könüllülər pis təlim görmüş, nizam-intizamın nə olduğunu bilməyən başıpozuq dəstələr, silahlı yığnaq şəklində qələmə verilirdi. Nəticə etibarilə, bütün bu təbliğat cəbhəyə könüllü kimi getməyin adama əskiklik, utanc gətirən iş olması təəssüratını yaradırdı. Səfərbərlik yolu ilə orduda qulluq isə hər vasitə ilə təşviq olunur, dövlətçilik və vətənpərvərlik şüurunun təzahürü kimi qələmə verilirdi. Belə ədalətsiz təbliğatın aparıldığı bir şəraitdə isə

məhz könüllü dəstələr cəbhəni saxlayır, Xalq ordusunun formalaşmasına, onun ilk çağırışçılarının təlim keçmələrinə imkan yaradırdı. Lakin rəsmi təbliğat bu barədə mümkün qədər danışımağa və yazmamağa çalışırdı. Cəbhəyə yollanan könüllü dəstələri daha şəhərin küçə və meydanlarından camaatın alqışları altında, təbil sədələri və dalğalanan bayraqlarla keçib getmirdi. Onları səhər saat beşdə yola düşən ilk qatarlarla, yaxud yük maşınları ilə təyinat rayonuna aparırdılar. Əvəzində isə Xalq ordusunun artıq cəbhəyə yollanan ilk və azsaylı hissələrini böyük təntənə ilə yola salırdılar. Amma müharibəyə marağ əhəmiyyətli dərəcədə azaldığından onların şərafinə təşkil olunmuş mərasimlərdə də əvvəlki sevgi və coşqunluq çatışmırdı. Rəsmi mətbuat könüllülərin kağız üzərində Xalq ordusunun hissələri kimi qeydə alınmaları amilindən məharətlə yararlanırdı. Bütün qələbələr qeyd-şərtsiz Xalq ordusunun adına yazılırdı. Məğlubiyyətlərin məsuliyyət və günahı isə könüllülərin üstünə yıxılırdı. Bəzən eyni bir hissəni nizami ordunun strukturu kimi o ki var tərifləyirdilər, sonra isə könüllü dəstə kimi bacardıqları qədər gözdən salırdılar.

Hərbi vəziyyətdən başqa, sosial şərait də kəskin şəkildə dəyişmişdi. Bütün bunları öz şəxsi həyatında yaşamaqdan, öz ömür süzgəcindən keçirmədən nə baş verdiyini anlamaq çətin məsələdir. İlk gəlişimdə Barselona mənə bütün sinfi və əmlak fərqlərinin, demək olar ki, tam aradan qalxdığı şəhər təsiri bağışlamışdı. Bahalı geyimlərə nadir hallarda təsadüf olunurdu. Heç kəs başqasının qarşısında alçalmır və xidməti müqabilində “şirinlik” almaq üçün əldən-ayaqdan getmirdi. Ofisiantlar, gül mağazalarında işləyən qızlar, ayaqqabısızlar sizin düz gözlərinizin içinə baxır və “yoldaş” deyə müraciət edirdilər. Mən o zaman burada bir tərəfdən gələcəyə bəslənən ümid, o biri tərəfdən isə oyunbazlıq və dövrün şərtlərinə uymaq ünsürlərinin fərqlinə varmamışdım. Fəhlə sinfi başlanan, amma heç cür sona çatdırılmayan inqilaba inanırdı. Burjuaziya isə qorxuya düşmüşdü. Müvəqqəti olaraq fəhlə cildinə girərək hadisələrin sonrakı inkişafını gözləyirdilər. Xüsusən inqilabın ilk aylarında, yəqin ki, on minlərlə adam əyinlərinə fəhlə kombinezonları geyərək, özlərini qorumaq instinktinin təsiri altında yalandan inqilabi şüarlar qışqırırdılar. İndi

isə hər şey özünün ənənəvi məcrasına qayıtmışdı. Bahalı restoran və otellər dəbdəbəli nahar və şam yeməklərinin həvəskarı olan pullu adamlarla dolmuşdu. Fəhlələr isə ərzaq mallarının kəskin şəkildə artan qiymətləri müqabilində mağaza vitrinləri önündə ümitsizliklə ah çəkməkdən başqa heç bir şey bacarmırdılar. Bahalıqdan başqa, həm də bir sıra zəruri ərzaq mallarının çatışmazlığı hiss olunurdu. Həmin amil də öz sarsıdıcı təsirini varlılara deyil, əsas etibarilə, kasıblara göstərirdi. Restoranlar və otellər istədikləri hər bir şeyi çətinlik çəkmədən tapıb ala bilirdi. Fəhlə məhəllələrində isə çörək, zeytun yağı və digər zəruri tələbat malları üçün uzun-uzadı növbələr düzülürdü. Barselonaya ilk gəlişimdə heç yerdə dilənçilərin gözə dəyməməsi məni heyrləndirmişdi. İndi isə onların əlindən tərپənmək olmurdu. Ramblasdakı gastronomların qarşısında içəridən çıxan hər alıcını bir sürü ayaqyalın oğlan uşaqları əhatə edir, onlardan yeməyə nə isə bir şey qoparmağa çalışırdılar. Daha “inqilabi” müraciətlər eşidilmirdi. Tanış olmayan adamlar nadir hallarda bir-birinə “sən” və “yoldaş” deyə müraciət edirdi. “Sinyor” və “siz” sözləri cəmiyyətdə yenidən əvvəlki yerini tutmuşdu. “*Buenos dias*” tədricən “*Salud*”u sıxışdırıb sıradan çıxarırdı. Ofisiantlar yenidən kraxmallı yaxalılıqlarını taxmışdılar. Bir dəfə arvadımla birlikdə bir neçə cüt corab almaq üçün Ramblasdakı qalanteriya mağazalarından birinə girmişdik. Satıcılar müştərinin qarşısında, az qala, üçqat əyilirdilər. Dəqiqəbaşı təzim edir, qabağına düşüb ora-bura qaçırdılar. Otuz-qırx il əvvəl dəbdə olmasına baxmayaraq, belə hərəkətləri indi hətta İngiltərədə də etmirlər. “Çaypulu” vermək ənənəsi də tədricən, hiss olunmadan geri qayıtmışdı. Fəhlə patrulları ləğv edilmişdi. Küçələrdə yenə inqilabdan əvvəlki polislər gəzişirdilər. Bunun ardınca isə inqilabın ilk günlərində fəhlə patrullarının tələbi ilə bağlanan kabarelər və elitar fahişəxanalar açılmağa başlanmışdı.

İndi hər şey zənginlərin zövqünü oxşamağa, onların tələblərinə xidmət etməyə yönəldilmişdi. Kiçik, lakin səciyyəvi bir misal gətirmək istəyirəm. Əvvəldə də dəfələrlə qeyd etdiyim kimi, tütün çətin tapılırdı. Xalq bunu o qədər kəskin şəkildə hiss edirdi ki, hətta küçələrdə doğranmış səməni köklərindən düzəldilən siqaretlər satırdılar. Mən

də bir dəfə onları sınaqdan keçirmək fikrinə düşmüşdüm. (Əslində, bu yalnız bir dəfə mümkün idi.) İspaniyada tütün istehsalının əsas mərkəzi sayılan Kanar adaları Frankonun nəzarətində idi. Hökumətin sərəncamında yalnız müharibədən əvvəl tədarük edilmiş məhdud ehtiyatlar qalmışdı. Onlar isə tamamilə qurtarmaq üzrə idi. Ona görə də tütün mağazaları həftədə yalnız bir gün açıq olurdu. Bir neçə saat növbədə dayanandan sonra bəxtiniz gətirsə, yalnız kiçik bir qutu tütün ala bilərsiniz. Hökumət rəsmən xaricdən tütün məmulatı almağa icazə vermirdi. Çünki bu, silah və digər zəruri mallar üçün nəzərdə tutulmuş qızıl ehtiyatlarının sərf olunması hesabına mümkün idi. Əslində isə qaçaqmalçılıq yolu ilə İspaniyaya “Laki strayk” kimi bahalı tütün növlərinin gətirilməsi heç zaman dayanandırılmamışdı. Alverçilər bu işdən yaxşı qazanc götürürdülər. Əgər bir qutu üçün on pezet (kөнüllünün bir günlük məaşı) ödəməyə imkanınız vardisa, siz otellərdə də küçədə olduğu kimi açıq şəkildə qaçaqmal siqaret ala bilərsiniz. Zənginlər qaçaqmalçıların xidmətindən geninəboluna yararlanırdılar. Bu səbəbdən də onlara hər cür şərait yaradırdılar. Əgər sizin kifayət qədər pulunuz vardisa, ürəyiniz istəyən şeydən istənilən miqdarda ala bilərsiniz. Bu siyahıda, olsa-olsa, çörək müəyyən qədər istisna təşkil edə bilərdi. Çünki onun bölüşdürülməsinə nəzarət nisbətən güclü idi. Bir neçə ay bundan əvvəl fəhlə sinfinin hakimiyyətdə olduğu, yaxud hakimiyyətə nəzarət etdiyi vaxtlarda zənginliklə yoxsulluq arasında belə kəskin ziddiyyətin meydana çıxacağı kimsənin ağına da gəlməzdi. Digər tərəfdən, hər şeyi siyasi hakimiyyətin bölüşdürülməsindəki yerdəyişmələrlə əlaqələndirmək də ədalətsizlik olardı. Bahalığın əsas səbəblərindən biri Barselonada həyatın nisbətən təhlükəsiz olması idi. Çünki nadir hava hücumlarını istisna etmək şərtilə burada heç bir şey müharibəni xatırlatmırdı. Madriddən gələn hər kəs orada vəziyyətin əsaslı şəkildə fərqləndiyini deyirdi. Təhlükə ümumiliyi Madrid sakinlərində birlik və yoldaşlıq hissini qüvvətləndirmişdi. Ac uşaqların gözü qarşısında şişman bir adamın bildirçin qızartması yeməsi ürəkbulandıran mənzərədir. Hər tərəfdən top atəşlərinin açıldığı şəraitdə, təbii ki, belə mənzərəni görmək imkanları da qat-qat azalır.

Yadımdadır, küçə döyüşlərindən bir-iki gün sonra şəhərin ən bahalı məhəllələrinin birindən keçərkən şirniyyat mağazasının vitrinində qoyulmuş ləziz tortlar və biskvitlər diqqətimi çəkdi. Qiymətlər ağılagəlməz dərəcədə baha idi. Belə şirniyyat mağazalarını Londonda Bond-Strit, yaxud Parisdə Ryu Iya de Pe küçələrində görmək olar. Ac ölkədə bu cür vitrini görəndə heyrət və dəhşət hissini gizlədə bilmədim. Lakin qoy Allah məni özümü başqalarından daha yaxşı qələmə vermək bəlasından himz etsin. Çünki cəbhədə çəkdiyim bir neçə aylıq məhrumiyyətlərdən sonra özüm də yaxşı yeməyin, şərabin, kokteyl və Amerika siqaretlərinin üzərinə ac qurd kimi atılmışdım. Boynuma alım ki, maddi imkanlarım daxilində heç vaxt yaxşı həyatdan, cah-caldan boyun qaçırmamışam. Küçə döyüşləri başlanana qədərki həftəni bütünlüklə əvvəlcədən planlaşdırdığım işlərin icrasına sərf etmişdim. İlk növbədə, az öncə də vurğuladığım kimi, ön atəş xəttində çəkdiyim məhrumiyyətlərdən sonra bacardığım qədər özümə gün verməyə çalışmışdım. Amma təəssüf ki, doyunca yeyib-içəndən sonra xəstələndim və bütün həftə boyu özümü nasaz hiss etdim. Günortaya qədər yataqda xumarlandıqdan sonra ayağa qalxır, yaxşı nahar edir və yenidən yatağa uzanırdım. Başqa bir məşğuliyyətim isə tapança əldə etmək məqsədi ilə apardığım gizli danışıqlar idi. Tapança mənə hava-su kimi lazım idi. Əlbəyaxa döyüşlərdə o, tufəngdən qat-qat yararlı silahdır. Lakin müharibə şəraitində tapança tapmaq o qədər də asan məsələ deyildi. Hökumət polis işçilərinə və Xalq ordusunun zabitlərinə belə yüngül silahı məmnuniyyətlə verirdi, könüllülərdən isə əsirgəyirdi. Ona görə də tapançanı gizli silah anbarları olan anarxistlərdən qeyri-qanuni yolla almaq lazım gəlirdi. Uzun-uzadı vədlərdən və süründürmələrdən sonra anarxist dostlarımdan biri balaca, 26 mm-lik avtomatik tapança gətirməyə söz vermişdi. O elə də fərli silah deyildi. Yalnız birbaşa atəş açmağa yararlı idi. Amma necə deyirlər, lənət yoxa. Olmamaqdansa, beləsi də bir işə yarayardı. Həll etmək istədiyim başqa bir məsələ P.O.U.M. könüllüləri sırasından çıxmaqla əlaqədar idi. Hərbi hissəmi dəyişmək və Madrid cəbhəsinə düşmək istəyirdim.

P.O.U.M.-u tərk etmək niyyətində olduğumu artıq uzun müddətdən bəri açıq şəkildə hamıya deyirdim. Əgər məsələ

yalnız şəxsi rəğbətlə bağlı olsaydı, böyük həvəslə anarxistlərin yanına gedərdim. C.N.T.-yə yazılmaqla F.A.İ. könüllüləri sırasına düşmək mümkün idi. Lakin aldığım məlumata görə, F.A.İ.-nin Madrid yox, Teruel cəbhəsinə göndərilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Madridə getmək üçün, ilk növbədə, Beynəlmiləl briqadanın döyüşçüləri sırasında yer tutmaq lazım idi. Bunun üçünsə kommunist partiyası üzvünün zəmanət məktubu tələb olunurdu. İspan sanitari hissələrinin birində xidmət edən kommunist dostumu tapıb məsələni ona danışdım. İdeya xoşuna gəldi. Məndən İ.L.P.-dən olan daha bir neçə ingilisi bu qərara tərəfdar çıxmağı və özümlə birlikdə Beynəlmiləl briqadaya aparmağı xahiş etdi. Əgər söhbət getdiyi vaxt yaxşı əhvali-ruhiyyədə olsaydım, yəqin ki, təkliflə dərhal razılaşardım. Belə olan təqdirdə, bəlkə də, Barselonada küçə döyüşləri başlanmışdan əvvəl məni Albasetoya göndərə bilərdilər. Hadisələrin canlı şahidi olmasaydım, yəqin ki, rəsmi versiyaya da inanardım. Amma məsələnin başqa tərəfi də vardı. Əgər kommunistlərin rəhbərliyi altına keçdikdən sonra küçə döyüşləri zamanı Barselonada qalsaydım, daha çıxılmaz vəziyyətə düşə bilərdim. Çünki P.O.U.M.-da cəbhə yoldaşlarım vuruşurdu. Lakin hələlik məzuniyyətimin istifadə edilməmiş bir həftəsi qalırdı. Ona görə də cəbhəyə yola düşməmişdən əvvəl kifayət qədər dincəlmək və möhkəmlənmək istəyirdim. Nəhayət (bəzən belə xırda, əhəmiyyətsiz şeylər də insanın taleyini həll edir!), ayaqqabı ustasının yeni çəkmələrimi tikib qurtarmasını gözləməli idim. Bütün bunları nəzərə alaraq, kommunist dostuma qəti cavabımı bir neçə gün sonra bildirəcəyimi dedim. Hələlik isə mümkün qədər yaxşı istirahət etmək istəyirdim. Hətta arvadımla birlikdə bir neçə günlüyə dəniz sahilinə getmək haqqında da fikirləşirdik. Əslində, pis fikir deyildi! Amma siyasi vəziyyət hər an ehtiyatlı və hazır olmağı tələb edirdi. Çox tezliklə gəzinti fikrinə düşməyin əbəs olduğunu anladım.

Bir tərəfdən cah-calalının, o biri tərəfdən isə yoxsullarının sayının günü-gündən artmasına, adamla dolu küçələrini çoxsaylı çiçək köşkləri, rəngbərəng bayraqlar, təbliğati şüarlar bəzəməsinə baxmayaraq, Barselonanın zahiri sakitliyi arxasında amansız siyasi mübarizə ehtirasının və nifrət hissənin gizləndiyini başa düşmək çətin deyildi.

Ən müxtəlif siyasi meyillərin təmsilçiləri, sanki, bir-biri ilə razılaşıblarmış kimi deyirdilər: “Tezliklə fəlakət baş verəcək”. Fəlakətin mənbəyi də aydın və sadə idi. Mübarizə inqilabı irəli aparmaq istəyənlərlə onun gedişini ləngitmək, yaxud tamamilə dayandırmaq niyyətinə düşənlərin, başqa sözlə desək, anarxistlərlə kommunistlərin arasında başlanmalı idi. Kataloniyadakı bütün siyasi hakimiyyət P.S.U.C.-un və onun liberal müttəfiqlərinin əlində idi. Lakin qiymətləndirilməsi çətin olan daha bir qüvvə – C.N.T. də vardı. O, rəqibi ilə müqayisədə çox da yaxşı silahlanmamışdı, qarşısına qoyduğu hədəflər də kifayət qədər aydın deyildi. Lakin sənayenin müxtəlif aparıcı sahələrində çoxsaylı və həlledici mövqelər tutan üzvləri vardı. Qüvvələrin belə nisbəti şəraitində toqquşma qaçılmaz idi. P.S.U.C.-un nəzarətində olan Kataloniya hökuməti hakimiyyətini möhkəmləndirmək üçün C.N.T. üzvü olan fəhlələri tərk-silah etməli idi. Yuxarıda vurğuladığım kimi, fəhlə könüllülərin tədricən cəbhədən uzaqlaşdırılması da, əsasən, bu məqsədə xidmət edirdi. Eyni zamanda, müharibədən əvvəlki qurumlar – polis və mülki qvardiya bərpa olunmuş, sıraları genişləndirilmiş, yenidən silahlandırılmışdı. Bu addımların arxasında gizlənən niyyəti başa düşmək o qədər də çətin deyildi. Mülki qvardiya yüz ildən bəri imtiyazlı sinfin canını və malını qoruyan adi jandarmeriya vəzifəsini yerinə yetirirdi. Digər tərəfdən, bütün fiziki şəxslərin əllərindəki silahı hökumətə təhvil vermələri haqqında dekret imzalanmışdı. Həmin dekretə heç kəsin əhəmiyyət vermədiyi də aydın məsələ idi. Anarxistlərin əlindəki silahları yalnız zor gücünə almağın mümkün olduğu bir kimsəyə sirr deyildi. Şəhərdə hərbi senzuranın işə qarışması nəticəsində qeyri-müəyyən və ziddiyyətli şayiələr gəzib-dolaşdı. Həmin şayiələrdə bütün Kataloniya ərazisində xırda toqquşmaların getdiyi iddia olunurdu. Bir sıra rayonlarda silahlı polis anarxistlərin üzərinə basqınlar təşkil edirdi. Fransız sərhədindəki Puigserde şəhərində karabinerlər dəstəsi indiyə qədər anarxistlərin nəzarət altında saxladıkları gömrük məntəqəsini tutmağa göndərilmişdi. Tanınmış anarxist simalarından olan Antonio Martin öldürülmüşdü. Oxşar hadisələr Fiquerasdə, habelə bildiyimə görə, Tarraqedə də baş vermişdi. Barselonanın fəhlə

məhəllələrində də böyük, yaxud kiçik toqquşmaların özünə yer alması haqqında xəbərlər dolaşırdı. Artıq neçə müddət idi ki, C.N.T. və U.G.T. arasında qarşılıqlı hücum və toqquşmalar səngimirdi. Çox vaxt qətlərin ardınca təxribat xarakterli kütləvi dəfn mərasimləri təşkil olunurdu. Bu mərasimlərdə əsas məqsəd siyasi ehtirasları daha da qızıqdırmaq idi. Mənim Barselonaya gəlişimdən az əvvəl öldürülmüş C.N.T. üzvünün dəfni bir neçə yüz min adamın iştirak etdiyi güdrətli manifestasiyaya çevrilmişdi. Aprelin axırlarında, biz cəbhədən Barselonaya qayıdandan sonra naməlum C.N.T. üzvü tərəfindən U.G.T.-nin tanınmış simalarından olan Roldan öldürülmüşdü. Hökumət bütün mağazaları və əyləncə yerlərini bağlamış, əsasən, Xalq ordusunun nizami hissələrinin iştirakı ilə möhtəşəm dəfn mərasimi təşkil etmişdi. Mərasim iki saatdan çox çəkmişdi. Xüsusi marağım olmasa da, ona pəncərədən tamaşa edirdim. Bütün bu dəfn mərasimlərinin, sadəcə, qüvvə nümayişi olduğunu indi uşaq da başa düşə bilərdi. Ehtirasları bu cür qızıqdırmaqla əlavə qan axıdılmasına rəvac vermək o qədər də çətin deyil. Həmin gecə arvadımla birlikdə qaldığımız otelin yüz əlli-iki yüz metrliyində, Plaza de Cataluna-da gözlənilmədən açılan atəş səsləri bizi yuxudan oyatdı. Ertəsi gün C.N.T. üzvünün güllələnməsi xəbərini aldım. Bu, yəqin ki, U.G.T.-nin əməli idi. Qətlərin təxribat məqsədi ilə araqarışdıranlar tərəfindən törədildiyi də diqqətdən kənar saxlanılmamalıdır. Kommunistlərlə anarxistlər arasındakı düşmənçiliyə kapitalist mətbuatının münasibətini adi bir fakt əsasında dəqiqləşdirmək mümkündür. Poldanın ölümü haqqında uzun-uzadı yazılsa da, ardınca həyata keçirilən cavab qətli haqqında mətbuat susmağı daha üstün tutmuşdu.

1 May yaxınlaşırdı. Hər yerdə həm C.N.T., həm də U.G.T. üzvlərinin iştirak edəcəkləri möhtəşəm nümayiş haqqında danışılırdı. Tərəfdarlarının əksəriyyəti ilə müqayisədə daha mötədil mövqə tutan C.N.T. rəhbərliyi artıq çoxdan idi ki U.G.T. ilə barışmaq üçün yol tapmağa çalışırdı. Onlar hər iki həmkarlar təşkilatı blokunun güclü bir koalisiyada birləşdirilməsini qarşılıqlı əsas məqsəd kimi qoymuşdular. Ona görə də C.N.T. ilə U.G.T.-nin həmrəyliklərini xalqa nümayiş etdirmələri üçün 1 May nümayişi

zamanı şəhərin küçə və meydanlarından birlikdə keçmək təklif olunurdu. Lakin son dəqiqədə nümayişi təxirə saldılar. Nəticədə 1 May bayramı, ümumiyyətlə, qeyd edilmədi. İnqilab məskəni kimi şöhrət qazanan Barselona faşizm təsiri altına düşməyən Avropada bu bayramın diqqətdən kənarında qaldığı yeganə şəhər oldu. Etiraf edirəm ki, tədbirin baş tutmamasından müəyyən qədər yüngüllük duydum. Nümayiş zamanı P.O.U.M.-un sıralarında İ.L.P. dəstələri də addımlamalması idi. Hamı qarmaqarışıqlığın baş verəcəyini gözləyirdi. İndi dünyada ən az maraq göstərdiyim şey hansısa mənasız küçə davasına qatılmaq idi. Ali mətləblərdən söz açan ala-bəzək şüarlarla bəzədilmiş küçədə qırmızı bayraqların kölgəsində addımlamaq və kiminsə pəncərədən boşaltdığı avtomat darağının güllələrindən ölmək... Yox, mən xüsusi məna verdiyim ölümümü qətiyyənlə belə təsəvvür etmədim...

526

10

Mayın 3-də, təxminən, gənorta saatlarında təsadüfən mehmanxananın hollunda gördüyüm dostum sözarası dedi: “Deyirlər, telefon stansiyasında qarmaqarışıqlıq olub”. Bu tipli xəbərlər ara-sıra eşidildiyindən onun sözlərinə xüsusi əhəmiyyət vermədim.

Həmin gün saat 3-4 radələrində Ramblas küçəsi ilə gəzişərkən bir neçə atəş səsi eşitdim. Arxaya çevriləndə əllərində tüfəng tutmuş, boyunlarına anarxistlərin simvolu olan qara-qırmızı dəsmal bağlamış bir neçə cavan oğlanın Ramblasdan şimal tərəfə gedən yan küçəyə burulduqlarını gördüm. Deyəsən, onlar küçənin üzərində yüksələn səkkizbucaqlı qüllənin yuxarısında daldalanan naməlum adamlarla atışdırlar. “Başlandı!” – deyər-dərhal ağılımdan keçdi. Həmin anda bu fikir mənə qətiyyənlə təəccüblü görünmədi. Artıq neçə gün idi ki, hamı nəyinsə “başlanacağını” gözləyirdi. Başa düşdüm ki, təcili mehmanxanaya qayıtmalıyam, ilk növbədə, arvadımın harada olması, başına bir iş gəlib-gəlməməsi ilə maraqlanmalıyam. Lakin iki küçənin kəsişdiyi yerdə dayanmış anarxistlər qrupu əl-qol hərəkətləri ilə heç kəsə yaxın gəlməməyi,

atışma ehtimalı olan əraziyə keçməməyi işarə edirdi. Yenidən atəş səsləri eşidildi. Bu dəfə qarşımızda uçalan qüldədən küçəni atəşə tutmuşdular. Qorxmuş kütlə dərhal Ramblasla müxtəlif səmtlərə qaçmağa başladı. Küçənin hər iki tərəfində metal cingiltiləri eşidilirdi. Mağaza sahibləri vitrinlərin üzərindəki dəmir pərdələri tələm-tələsik aşağı salırdılar. Xalq ordusunun əllərini tapançalarının qoburu üstünə qoymuş iki zabitinin ehtiyatla ağacların arxasına çəkildiklərini gördüm. Kütlə özünü Ramblas küçəsinin mərkəzindəki metro girişinə atdı. Bir anlıq tərəddüddən sonra onların ardınca getməməyə qərar verdim. Kim bilir, bu qarmaqarışıqlıqda neçə saat yerin altında qalmaq olardı.

Cəbhədən tanıdığım amerikalı həkimin mənə tərəf qaçdığını gördüm. O, bərk həyəcanlanmış halda əllərimdən yapışaraq pıçıldadı:

– Təcili Falkon otelinə gedək! (Bu otel, əslində, P.O.U.M.-un yataqxanası kimi fəaliyyət göstərirdi. Məzuniyyətə gələn könüllülər orada qalırdılar.) P.O.U.M.-da olan uşaqlar oteldə toplaşsınlar. Nəhayət, başlandı! Gərək hamımız bir yerdə olaq.

– Axı bütün bunlar nə deməkdir? – deyə soruşdum.

Həkim əllərimdən yapışdı arxasınca dartırdı. İndiki həyəcanlı halında ondan hər hansı cavab gözləmək əbəs idi. Dediklərindən belə çıxırdı ki, “*Plaza de Catalunya*”da dayandığı vaxt silahlı jandarmlarla dolu bir neçə yük maşınının telefon stansiyasına yaxınlaşdığını görüb. Bu zaman stansiyada, əsasən, C.N.T.-dən olanlar növbə çəkirmişlər. Jandarmlar dərhal binaya hücum ediblər. Köməyə daha bir neçə anarxist gəlib və atışma başlayıb. Günortaya yaxın oteldə dostumun haqqında danışdığı “qarmaqarışıqlığın” nə demək olduğunu yalnız indi anladım. Deməli, hökumət telefon stansiyasını nəzarətə götürmək qərarına gəlmişdi. Təbii ki, təşəbbüs etirazla qarşılanmışdı. Atışma da bundan sonra başlanmışdı.

Küçə ilə gedərkən yanımdan əks tərəfə sürətlə yük maşını keçdi. O, silahlı anarxistlərlə dolu idi. Kabinədə bir-birinin üstünə qalaqlanmış döşəklərin üstündə əlini yüngül pulemyotun dəstəyində saxlamış yeniyetmə oğlan oturmuşdu. Biz Ramblas küçəsinin aşağı qurtaracağında yerləşən Falkon otelinə çatanda salonda bir xeyli adam

toplaşmışdı. Hamı qeyri-müəyyənlik içərisində idi, nə iş görmək lazım olduğunu bilmirdi. Binanın mühafizəsini təmin edən Zərbə batalyonunun döyüşçülərindən başqa heç kəsdə silah yox idi. Mən küçəni keçib P.O.U.M.-un yerli komitəsinin otağına qalxdım. Könüllülərin, adətən, maaşlarını aldıkları yuxarı mərtəbədə də həyəcanlı adamlar bir-birinə qarışmışdı. Solğun və yaraşlıq sifəti olan otuz yaşlarında mülki paltarlı kişi qayda-qanunu təmin etməyə çalışırdı. O, adamlara patronlaş və topa ilə otağın küncünə boşaldılmış patron paylayırdı. Hələ tüfəng vermirdilər. Mənimlə birlikdə gələn amerikalı həkim yoxa çıxmışdı. Görünür, artıq ilk yaralıları gətirmişdilər, onun köməyinə ehtiyac duyulmuşdu. Daha bir ingilis gəlib çıxdı. Sonra hündür, yaraşlıq kişi və köməkçiləri içəri otaqlardan qucaqlarında tüfəngləri daşıyıb gətirməyə başladılar. Xarici olduğumuzdan və ispanların daxili işlərinə qarışmaq baxımından müəyyən qədər şübhə doğurduğumuzdan yeni gələn ingilise və mənə əvvəlcə tüfəng vermək istəmədilər. Məni cəbhədən tanıyan könüllülərdən biri gəlib çıxandan sonra, həvəssiz də olsa, tüfəng və bir neçə daraq güllə verdilər.

Uzaqdan atəş səsləri eşidilirdi. Küçələr tamam boşalmışdı. Hamı Ramblasdan keçib-getməyin mümkün olmadığından danışırdı. Jandarmilər ətrafdakı bütün binaları tutmuşdular. Yaxınlıqdan gəlib-gedənlərə atəş açırdılar. Özümü risk qarşısında qoysam da, otele qayıtmaq istəyirdim. Lakin adamlar hər an yerli komitəyə hücum ola biləcəyi ehtimalından danışır, yerimizdə qalmağın daha düşünülmüş addım olduğunu deyirdilər. Demək olar ki, hər otaqda, pilləkən meydançalarında, binanın qarşısındakı səkildə P.O.U.M. tərəfdarları kiçik dəstələrlə dayanıb söhbət edirdilər. Əslinə baxanda, hələ heç kim dəqiq şəkildə nə baş verdiyindən xəbərdar deyildi. Yalnız jandarmaların telefon stansiyasına hücum etdiklərini, fəhlələrin nəzarətindəki binalardan daha yüksəkdə dayanan strateji məntəqələri ələ keçirdiklərini aydınlaşdırma bildim. Hamı jandarmaların özlərinin bu hərəkəti ilə C.N.T.-yə və bütünlüklə fəhlə sinfinə qarşı çıxdıqları fikrində idi. Hələlik heç kəsin tələsik qərar vermək və hökuməti təqsirləndirmək niyyətində olmadığı diqqəti çəkirdi. Barselonanın imkansız təbəqələri jandarmılara nifrət bəsləyirdilər.

Ona görə də indiki şəraitdə qayda-qanun keşikçilərinin hökumətin tapşırığı ilə deyil, öz təşəbbüsləri ilə ortaya atıldıqlarını düşünürdülər. İşlərdən müəyyən qədər xəbər tutandan sonra rahat nəfəs aldım. Vəziyyət tədricən aydınlaşdı. Bir tərəfdə C.N.T., o biri tərəfdə polis dayanmışdı. Açığını deyim ki, kommunist təxəyyülünün məhsulu olan, kapitalist cəmiyyətində tərbiyə görən ideallaşdırılmış “fəhləyə” xüsusi sevgim yoxdur. Odur ki fəhləni özünə həqiqi düşmən saydığı polislə əlbəyaxa görəndə mən kimin tərəfində dayanmaqla bağlı qərar verməmişdən əvvəl iki dəfə fikirləşirəm.

Xeyli vaxt keçməsinə baxmayaraq, şəhərin biz olduğumuz səmtində hələ də sakitlik idi. Otelə zəng vurub arvadımın vəziyyəti ilə maraqlanmaq ağılıma da gəlməmişdi. Nədənsə, telefon stansiyasının öz işini dayandırması, telefonların işləməməsi haqqında məndə qəti bir əminlik vardı. Əslində isə, stansiya öz fəaliyyətini cəmi-cümlətanı bir neçə saatlığa dayandırmışdı. İki binada üç yüzə qədər adam toplaşmışdı. Onlar, əsasən, yoxsullar, çay sahilindəki küçələrin sakinləri idi. Aralarında xeyli qadın vardı. Bəziləri südəmər körpələrini də özləri ilə gətirmişdilər. Bir dəstə sahibsiz uşaq da gözə dəyirdi. Məncə, bura toplaşan adamların əksəriyyətinin baş verən hadisələr haqqında heç bir təsəvvürləri yox idi. P.O.U.M.-un binasına isə rəğbətlərini bildirməkdən daha çox, sadəcə, sığınacaq axtarmaq üçün gəlmişdilər. Binadakıların arasında məzuniyyətdə olan könüllülər və bir neçə əcnəbi də vardı. Fikirləşirdim ki, buradakıların hamısına birlikdə cəmisi 60-dan artıq tüfəng düşmür. Yuxarıdakı otağa daim yeni könüllülər gəlir, silah tələb edirdilər. Cavab bir idi: tüfəng yoxdur! Baş verənləri daha çox əyləncəli tamaşa kimi qəbul edən gənc könüllülər adamların arasında gəzib-dolaşır, silahlılara tüfənglərini nəyə isə dəyişməyi təklif edir, yaxud onları, sadəcə, oğurlamaq üçün məqam axtarırdılar. Tezliklə belələrindən biri göz qırpımında mənim tüfəngimi götürüb yoxa çıxdı. Cəmisi bir daraq patronu olan kiçik avtomat tapançamı istisna etmək şərtilə yenə də silahsız qaldım.

Qaranlıq düşürdü. Bərk acmışdım. Falkonedə isə yemək yox idi. Tanışımlla birlikdə onların nisbətən yaxınlıqda yerləşən mehmanxanasına getmək və orada toqqaanın

altını bərkitmək qərarına gəldik. Küçələr tamam sakit və qaranlıq idi. Bir nəfər də ins-cins gözə dəymirdi. Mağaza vitrinlərinin polad örtükləri aşağı salınmışdı. Lakin hələlik heç yerdə barrikada gözə dəymirdi. Bizi uzun müddət qapı-pəncərələrinin hamısı bərk-bərk bağlanmış mehmanxanaya buraxmaq istəmirdilər. Geri qayıdandan sonra telefonların işlədiyindən xəbər tutdum və arvadıma zəng etmək üçün yuxarı qalxdım. Maraqlıdır ki, hər yeri ələk-vələk etməyimə rəğmən, bütün binada bircə dənə də telefon kitabçası tapılmadı. “Kontinental” otelinin telefon nömrələrini bilmirdim. Təxminən, bir saat otaqları gəzib axtarandan sonra, nəhayət, şəhər bələdçi kitabçasını tapdım. Orada “Kontinental”ın da ünvanı və telefonları göstərilmişdi. Nə qədər çalışsam da, arvadımla əlaqə qura bilmədim. Lakin İ.L.P.-nin Barselonadakı təmsilçisi Con Makneri tapdım. Makner hər şeyin qaydasında olduğunu, ümumi tanışlarımızdan heç birinin zərər görmədiyini dedi və komitədəki vəziyyətlə maraqlandı. Mən də işlərin sahəməndə olduğunu xəbər verdim, yeganə çətinlik kimi siqaretimin qurtardığından şikayətləndim. Əslində, zarafat etmişdim, amma yarım saat keçməmiş Makner iki qutu “Laki strayk”la özünü mehmanxanaya çatdırdı. O, bütün yolu qaranlıq və daldabucaq küçələrlə gəlmişdi. Bir neçə yerdə silahlı anarxist patrullarla rastlaşmışdı. İki dəfə dayandırıb tapança lüləsi altında sənədlərini yoxlamışdılar. Onun cəsur hərəkətini heç zaman yadımdan çıxarmaram. Siqaretin ətirli tüstüsünü necə acgözlüklə sinəməizə çəkdiyimiz də yadımdadır.

Hər pəncərənin qarşısına silahlı növbətçi qoyulmuşdu. Küçədə, binanın yanında isə Zərbə batalyonunun kiçik bir dəstəsi qarovul çəkir, yaxınlıqdan keçən adamların sənədlərini yoxlayırdı. Anarxistlərin yuxarıdan baxanda tüfənglərin lüləsi balaca meşəni xatırladan patrul maşını gəldi. Sürücünün yanında dizinin üstündə avtomat tutmuş on səkkiz yaşlarında qarasaçlı gözəl bir qız oturmuşdu. Labirintlərində baş çıxarmaq o qədər də asan olmayan nəhəng binanın otaqlarını gəzib-dolaşmaqla vaxtı öldürməyə çalışırdım. Hər tərəfdə inqilabın ayrılmaz atributları sayılan zibil, mebel qırıqları və cırılmış kağız parçaları gözə dəyirdi. Adamlar harada gəldi döşəməyə sərələniib yatmışdılar.

Koridordakı sınıq divanın üstündə yoxsul geyimli iki qadın sakitcə yuxuya getmişdi. Bu binada əvvəllər teatr-kabare yerləşmişdi. Bəzi otaqlarda indiyə qədər estrada üçün nəzərdə tutulmuş səkilər qalmaqda idi. Onlardan birinin üstündə tənha royal dayanmışdı. Nəhayət, axtardığımı tapdım. Bağlı qapılardan birinin üzərinə “silah anbarı” sözləri yazılmışdı. Müxtəlif təsadüflərdə mənə tez-tez öz aralarında düşmənçilik aparan bütün partiyaların – P.S.Ü.C.-un, P.O.Ü.M.-un, habelə C.N.T. – F.A.İ.-nin qara gün üçün silah tədarükü gördüklərini deyirdilər. Ona görə də P.O.Ü.M.-un iki mühüm mərkəzində cəmisi 50-60 tüfəngin olması heç bir halda inandırıcı görünməmişdi. Silah anbarı kimi istifadə olunan otağın qarşısında qarovulçu dayanmamışdı. Mən və başqa bir ingilis heç bir çətinlik çəkmədən nazik qapını ilk zərbədən sındırdıq. Yalnız otağa girəndən sonra bizə deyilənlərin həqiqət olduğuna inandım. Burada, həqiqətən də, silah qismində gözədəyən bir şey yox idi. Partiyanın bütün hərbi ehtiyatı iyirmiyə qədər köhnə kiçik kalibrli tüfəngdən və patronları olmayan bir neçə ov silahından ibarət idi. Yenidən qərargaha qayıdıb əlavə tapança patronlarının olub-olmaması ilə maraqlandım. Patron yox idi. Anarxistlərin patrul maşını bir neçə yeşik bomba gətirmişdi. İkisini də mən götürdüm. Əldəqayıрма bombalar idi. Partlaması üçün üstünü kibritə bənzəyən bir şeylə qaşımaq lazım gələcəkdi. Bombaların görünüşü elə idi ki, onlara əl vurmada da partlayacağından qorxurdun.

Adamlar döşəmədə də yatmışdılar. Otaqların birindən aravermədən ağlayan uşaq səsi eşidilirdi. Estradadan sallanan pərdəni dartıb qopardım, ona bürünüb bir neçə saat yatdım. Qəfildən ağılıma gəldi ki, əgər yerimdə çox eşələnsəm, bayaq cibimə qoyduğum “cəhənnəm maşınlarından” biri çox asanlıqla partlayar, böyük tikəmi sağ qulağım boyda edə bilər. Gecə saat üçdə mənə yuxudan ucaboy, yaraşlıq kişi oyatdı. Görünür, komandır idi. Mənə tüfəng verdi və pəncərələrdən birinin önündə dayanmağımı əmr etdi. Sözarası telefon stansiyasına hücum rəhbərlik etmiş polis rəisi Salasın həbs olunduğunu bildirdi. (Sonralar biz Salasın yalnız vəzifədən azad edildiyini öyrəndik. İstənilən halda bu xəbər mülki qvardiyanın özbaşınalığı haqqındakı təəssüratı daha da gücləndirdi.) Hava

işqlaşan kimi biri yerli komitənin, o birisi isə Falkone mehmanxanasının yanında olmaqla iki barrikada qurmağa başladılar. Barselona küçələri dördkunc çaylaq daşları ilə döşənmişdi. Onları sökəndə çox asanlıqla kərpic kimi divara hörmək mümkündür. Çaylaq daşlarının altındakı gilli qumu da kisələrə doldurub istifadə etmək olurdu. Barrikadaların ucaldılması, əslində, çox ürəkəçən mənzərə idi. Bu mənzərəyə tamaşa edərkən yanımda fotoaparatin olmasına nə qədər təəssüflənirdim! İspanlar bir işə ürək-dən başlayanda həqiqi möcüzələr göstərməyi bacarırlar. İndi də onlar – kişilərin, qadınların, hətta balaca uşaqların böyük bir dəstəsi özlərinə məxsus tükənməz enerji və ehtirasla küçədən çaylaq daşlarını söküb qoparı, haradansa tapdıqları əl arabasına yükləyib daşıyırdılar. Ağır qum kisələri altında ikiqat əyilsələr də, işlərinə bir an ara vermirdilər. Komitənin qapısı önündə alman yəhudilərindən olan gənc qadın dayanmışdı. Əynində boyuna görə həddindən artıq uzun şalvar vardı. Qadın barrikada qurucularına baxır və aramsız gülümsəyirdi. Bir neçə saat ərzində küçə maneələri artıq adamboyu qalxmışdı. Ambrazularda növbətçilər qoyulmuşdu. Barrikadaların birinin arxasında isə tonqal qalamışdılar. Odun üstündə qayğanaq bişirirdilər.

Tüfəngimi aldılar. Daha görəcək bir işim qalmamışdı. Başqa bir ingilislə birlikdə “Kontinental” otelinə qayıtmağa qərar verdik. Uzaqdan atəş səsləri eşidilirdi. Ramblasda isə, deyəsən, sakitlik bərqərar olmuşdu. Yoluştü bazara döndük. Cəmisi bir neçə yerdə alver gedirdi. Piştaxtaların ətrafına toplaşanlar yaxınlıqdakı fəhlə məhəlləsinin sakinləri idi. Biz bazara girməyə macal tapmamış arxadan bir-birinin ardınca güllələr atıldı. Bazarın şüşə tavanı müxtəlif yerlərdən parçalanıb cingilti ilə ətrafa səpildi. Camaat alış-verişini yarımçıq qoyub qaçmağa başladı. Satıcılar isə yerlərindən tərpənmədilər. Aləm qarışsa da, adama bir fincan qəhvə içməyə macal tapdıq. Mən bir parça keçi pendiri alıb cibimə, gecə komitənin silah anbarından götürdüyüm əl bombalarının yanına qoydum. Aradan bir neçə gün keçəndən sonra həmin pendir parçası işimə çox yaradı.

Küçənin tinində, dünən günorta atəş açan anarxistləri gördüyüm yerdə indi barrikada ucalırdı. Onun arxasındakı adam (mən qarşı tərəfdə dayanmışdım) qışqıraraq ehtiyatlı

olmağımızla bağlı xəbərdarlıq etdi. Kilsənin zəng qülləsində özlərinə mövqə tutmuş mülki qvardiyaçılar ağına-bozuna baxmadan küçədən gəlib-keçənlərin hamısına atəş açırdılar. Bir qədər gözlədim, sonra qaçaraq açıq yerə çıxdım. Doğrudan da, dərhal lap yaxınlığımda güllə viyılması eşitdim. Küçənin qarşı tərəfinə keçmədən P.O.U.M.-un binasına yaxınlaşanda qapıda dayanmış “zərbəçilər”in mənə nə isə qışqırdıqlarını eşitdim. Amma sözlərini ayırd edə bilmədim. Ağaclar və qəzet köşkü binanı görməyimə imkan vermirdi. (İspaniyanın əksər şəhərlərində olduğu kimi, burada da küçə böyük bir xiyabanla iki hissəyə ayrılmışdı.) Ona görə də aralıdan əsgərlərin əl-qol hərəkətləri ilə mənə nəyi başa salmaq istədiklərini anlaya bilmirdim. “Kontinental”a gələndən və hər şeyin qaydasında olduğuna inanandan sonra üzümə bir-iki ovuc su vurub otelin yüz addımlığında yerləşən P.O.U.M. qərargahına yollandım. Bu zaman artıq hər tərəfdən açılan tüfəng və pulemyot atəşləri o qədər şiddətlənmişdi ki, adamda əsl döyüşün başlanması təəsüratı yaranırdı. Koppu axtarıb tapdım. Nə etməli olduğumuzu soruşmağa macal tapmamış dəhşətli gurultu qopdu. Bizə topdan atəş açıldığına əmin idim. Lakin az sonra yaxınlıqda əl qumbarasının partladıldığı aşkara çıxdı.

Kopp pəncərədən baxdı, süvari qamçısını uzunboğaz çəkməsinin içərisinə soxaraq: “Gedək, görək orada nə olub”, – dedi. Sanki, gəzintiyyə yollanmış kimi sifətinin həmişəki sakit ifadəsini pozmayaraq pilləkənlərlə aşağı enməyə başladı. Mən də ardınca gedirdim. Qapının önündə Zərbə batalyonunun üzvlərindən bir qrupu dayanmışdı. Onlar, sanki, keqli oynayırmışlar kimi, iri bombaları pilləkənlə üzəşığı yuvarlayırdılar. Bombalar daha sonra səki ilə də bir qədər yuvarlanaraq, təxminən, iyirmi addımlıqda qulaqbatırıcı gurultu ilə partlayırdı. Tüfəng atəşlərinin səsi də bu gurultuya qarışırdı. Alleyada qoyulmuş qəzet köşkünün arxasından yaxşı tanıdığım amerikalı könüllünün başı görünürdü. Həmin dəqiqələrdə nə baş verdiyini sonra öyrənə bildim. P.O.U.M. qərargahının yaxınlığında yuxarı mərtəbəsində mehmanxana yerləşən kafe vardı. Döyüşlərin başlanmasından bir gün əvvəl “Mokka” adlanan bu kafeyə iyirmi-otuz nəfər silahlı mülki qvardiyaçı gəlmişdi. Atışma başlananda isə onlar binanı tutmuş və özləri üçün

möhkəmləndirilmiş istehkama çevirmişdilər. Görünür, məqsəd daha sonra P.O.U.M. qərargahına hücum zamanı kafedən əsas zərbə nöqtəsi kimi istifadə idi. Yəqin, bununla bağlı müvafiq əmr almışdılar. Ertəsi gün səhər tezdən hücumla atılmağa təşəbbüs göstərmişdilər. Atışma başlanmışdı. Nəticə: Zərbə batalyonunun bir döyüşçüsü ağır yaralanmış, bir nəfər qvardiyaçı isə öldürülmüşdü.

Kopp ətrafa baxdı, irəliyə doğru bir neçə addım atıb əlinin hərəkəti ilə kürən almına dayanmaq işarəsi verdi. Alman dişi ilə növbəti qumbaranın qaytanını çəkib atmağa hazırlaşdı. Kopp hamıya qapıdan kənara çəkilmələrini əmr etdi. Sonra bir neçə dildə nəyin bahasına olursa olsun qan axılmasına yol verməməyin zəruriliyi haqqında danışdı. Bununla da kifayətlənməyərək otelin önündəki səkiyə qalxdı, qvardiyaçıların gözü qarşısında tapançasını qoburdan çıxarıb daşların üstünə qoydu. İspan könüllülərindən iki zabit də onun hərəkətini təkrarladılar. Sonra üçü də sakit addımlarla qvardiyaçıların daldalandıqları kafenin girişinə tərəf addımladılar. Doğrusunu deyim ki, mənə hətta iyirmi funt-sterlinq versəydilər də, bu hərəkəti etməzdim. Onlar əllərində dolu tufəng tutmuş və qorxudan ağıllarını itirmiş adamların yanına əliyalın gedirdilər. Köynəyinin qolları dirsəyə qədər çirməli olan və digər yoldaşları kimi qorxduğu açıq-aydın sezilən mülki qvardiyaçılardan biri Koppla danışığa çıxdı. O, həyəcanlı halda əli ilə səkidəki iki partlamayan bombanı göstərirdi. Kopp geri qayıdıb yoldan keçənlər üçün də təhlükə mənbəyi olan həmin bombaların partladılmasını əmr etdi. Zərbə batalyonunun döyüşçüsü atəş açıb bombaların birini partlatdı. İkinci atəşi isə hədəfdən yayındı. Tufəngini mənə verməsini xahiş etdim. Bir dizi üstə çöküb atdım. Heyhat! Güllə bu dəfə də yan keçdi. Bu, Barselonadakı qarmaqarışlıq zamanı atdığım yeganə güllə oldu. Səki pəncərə şüşələrinin qırıqları ilə dolu idi. "Mokka" kafesinin elan lövhəsi parçalanıb yolun ortasına səpələnmişdi. Binaının yaxınlığında saxlanmış iki avtomobil, eləcə də Koppun maşını hara gəldi atılan güllələrdən əməlli-başlı ziyan görmüşdü. Bomba qəlpələri ön şüşəni çilik-çilik etmişdi.

Kopp məni yuxarı çağırıb vəziyyəti izah etdi. Əgər P.O.U.M. binası hücumla məruz qalsa, vəzifəmiz onu qoru-

maq idi. Lakin partiya rəhbərliyi təlimat göndərərək heç bir halda birinci hücumu keçməməyi, müdafiə taktikasına üstünlük verməyi tapşırırdı. Bütün mümkün vasitələrlə atışmadan yayınmaq xahiş olunurdu. Düz qarşımızda “Poliorama” kinoteatrı yerləşirdi. Onun üzərində muzey, muzeyin yuxarısında isə ikiqübbəli kiçik rəsədxana vardı. Rəsədxananın yuxarısından bütün küçə ovuc içi kimi görünürdü. Bir neçə silahlı döyüşçünün yuxarı qübbələrin birində yerləşdirilməsi qərara alındı. Bu yolla P.O.U.M. qərargahına istənilən hücumdan vaxtında xəbər tutmaq və onun qarşısını almaq olardı. Kinoteatrda növbə çəkənlər C.N.T. könüllüləri idi. Bizim rəsədxana qübbəsində mövqe tutmağımıza etiraz etmirdilər. “Mokka” kafesindəki mülki qvardiyaçılara gələndə isə, onlar tərəfdən də bir qorxu yox idi. Qvardiyaçılar döyüşmək istəmirdilər. Heç kim onlara toxunmasa, özlərinin də kimsəyə toxunmaq niyyətləri yox idi. Kopp bir daha təkrar etdi ki, üstümüzə hücum etməsələr, yaxud qoruduğumuz binaları tutmağa cəhd göstərməsələr, bizə atəş açmamaq əmri verilib. Kopp açıq şəkildə deməsə də, sözlərindən anlaşıldı ki, özlərinin bu işə qarışdırılmalarından son dərəcə hiddətlənmiş P.O.U.M. rəhbərliyi, nəticə etibarilə, C.N.T.-nin tərəfini saxlamaya bilməz.

Artıq rəsədxananın qübbəsində qarovul qoyulmuşdu. Növbəti üç günü və üç gecəni “Poliorama”nın damında keçirdim. Damdan yalnız otele qaçmaq və tez-tələsik nahar etmək üçün enirdim. Həyatım üçün heç bir təhlükə yox idi. Sadəcə, darıxırdım, bir də aclıq hissi öz təsirini göstərirdi. Amma istənilən halda, həmin günlər həyatımın mənalı anları sırasına daxil edilməyə layiq deyildi. Bəlkə də, bütün ömrüm boyu bu mənasız küçə döyüşü günlərindəki kimi ürəkbulandıran, insana ümitsizlik gətirən, nəhayət, əsəbiliklə dolu anlar yaşamamışam.

Damda keçirdiyim vaxt baş verənlərin mənasızlığı haqqında daha çox fikirləşirdim. Rəsədxananın kiçik pəncərəsindən bir neçə mil ətrafa gözəl mənzərə açılırdı. Buradan hündür və yaraşlıq binaları, evlərin şüşə damlarını, tünd-yaşıl və qırmızımtıl-mis rəngli kirəmitlərin bir-birinə qaribə keçidini müşahidə etmək mümkün idi. Şərq tərəfdə dənizin açıq-mavi rəngli səthi bərq vururdu. İspaniyada olduğum müddətdə dənizi ilk dəfə görürdüm. Bir milyonluq

əhalisi olan böyük şəhər, sanki, həyəcanlı qızdırma içərisində çırpınmaqda idi. Barselona indi onun küçə və meydanlarına hakim kəsilən dəhşətli səslərə özünün hətta ani tərpənişi ilə də əsas verməmişdi. Gur günəş işığının yayıldığı küçələr bomboş idi. Elə bil, heç yerdə heç bir hadisə olmamışdı. Yalnız bərrikadalar və qarşısına qum kisələri düzülmüş pəncərələr ətrafa güllə yağışı püskürürdü. Yollarda bir maşın da gözə dəymirdi. Atışma başlayan kimi vaqon sürücülərinin qoyub getdikləri tramvaylar dayanıqları yerdə qalmışdı. Bütün bu müddət ərzində, isti günlərdə yağan tropik yağışı kimi, şəhərin müxtəlif yerlərinə aramsız güllələr səpələnirdi. Onlar minlərlə daş evə və daş səkilərə sancılaraq boğuc əks-səda verirdi. Bəzən atəş bir müddətə dayanır, güc toplayıb yenidən daha şiddətlə cövlan etmək üçün qısa fasilə verilirdi. Qaranlıq düşənə qədər belə davam edirdi. Sübh açılan kimi hər şey dünənki qayda ilə yenidən başlanırdı.

İlk günlər nə hadisə baş verdiyini, kimin kimlə vuruşduğunu, qələbənin hansı tərəfdə olduğunu müəyyən etmək çətin idi. Barselonalıları bir tərəfdən küçə döyüşlərinə adətəkdə olduqlarından, o biri tərəfdən isə şəhərin coğrafiyasını yaxşı bildiklərindən sövq-təbii şəkildə hansı partiyanın hansı küçəni, yaxud evi tutduğunu dəqiq təyin etməyi bacarırdılar. Əcnəbilərə isə hər şey son dərəcə qarışıq və anlaşılmaz görünürdü. Oturduğum rəsədxana qübbəsinin hündürlüyündən şəhərə baxarkən yalnız Barselonanın əsas küçələrindən olan Ramblasın ayırıcı xəttə çevrildiyini deyə bilərdim. Ondən sağ tərəfdə anarxistlərin əsas dayağ nöqtəsi olan fəhlə məhəllələri yerləşirdi. Sol tərəfdə ara-sıra mənbəyi bilinməyən güllə səsləri eşidilsə də, həmin məhəllələr P.S.U.C.-un və mülki qvardiyanın nəzarətində idi. Ramblasın bizim otel yerləşən qurtaracağında, “*Plaza de Cataluna*”nın yanında vəziyyət o qədər mürəkkəb idi ki, əgər hər evin üzərində partiya bayrağı asılmasaydı, heç kim ondan baş çıxara bilməzdi. Əsas oriyentir “*Plaza de Cataluna*” üzərində uçan “Kolon” oteli idi. Orada P.S.U.C.-un qərargahı yerləşirdi. Mehmanxananın adının ikinci O hərfində bütün meydanı atəş altında saxlamağa imkan verən pulemyot nöqtəsi yerləşdirilmişdi. Bizdən yüz metr sağda, böyük universal

mağazada P.S.U.C.-un gənclər liqasının (İngiltərədəki Gənc Kommunistlər Liqasına bənzəyən təşkilatdır) üzvləri özlərinə mövqə tutmuşdular. Mağazanın rəsədxanaya tərəf baxan pəncərələrinə qum kisələri qalaqlanmışdı. Kommunist gənclər qırmızı bayrağı endirmiş, yerində milli Kataloniya bayrağı qaldırmışdılar. Bütün bu hadisələrin başlanmasına rəvac verən telefon stansiyasının binası üzərində isə Kataloniya bayrağı ilə yanaşı, anarxistlərin də bayrağı dalğalanırdı. Bəlkə də, bu şəkildə razılığa gəlinməsi nəticəsində həm də zəruri kompromis əldə olunmuşdu. Küçə döyüşlərinin davam etdiyi günlərdə telefonlar fasiləsiz işləyir, binadan heç kim güllə atmırdı.

Bizim mövqeyimizdə də sakitlik idi. “Mokka” kafesini tutan qvardiyaçılar pəncərələrin polad örtüklərini aşağı salmış, mebellərdən özlərinə barrikada qurmuşdular. Sonra onlar da, sanki, bizdən nümunə götürərək beş-altı nəfəri dama çıxarmışdılar. Həmin qvardiyaçılar bizimlə üzbəüz otelin yataq dəstlərindən və digər ələgələn əşyalardan barrikada qurmuşdular. Onlar da binanın üstündən Kataloniya bayrağı asmışdılar. Qvardiyaçıların vuruşmaq niyyətində olmadıqları aydın görünürdü. Kopp onlarla çox sadə bir razılıq əldə etmişdi: əgər siz bizə atəş açmasanız, biz də sizə atəş açmayacağıq. Bu arada, ümumiyyətlə, ünsiyyətə girməkdə xüsusi məharəti ilə seçilən Kopp qvardiyaçılarla əməlli-başlı dostluq qurmuş, bir neçə dəfə “Mokka” kafesinə, onların görüşünə getmişdi. Kafenin bütün spirtli içki ehtiyatlarını öz əllərinə keçirən qvardiyaçılar Koppa on beş şüşə pivə bağışlamışdılar. Əvəzində Kopp da bir gün əvvəl itirdikləri tufəngin yerinə bizim tufənglərdən birini qvardiyaçılara vermişdi.

Damda oturmaqdan bezmişdim. Lap bərk darıxdığım anlarda ətrafda dəhşətli səs-küy qopmasına baxmayaraq, başımı aşağı salıb saatlarla kitab oxuyurdum. Yaxşı ki, bir neçə gün əvvəl bu kitabları almaq və özümlə bura gətirmək ağılıma gəlmişdi. Bəzən yadıma düşürdü ki, vur-tut əlli addımlıq məsafədə silahlı adamlar oturublar və bütün hərəkətlərimi nəzarətdə saxlayırlar. Mövqə tutduğum yer dam olsa da, mənə torpaqda qazılmış səngəri xatırladırdı. Bir neçə dəfə mülki qvardiyaçıları, görünür, daha çox ətalət qanununun təsiri ilə “faşist” adlandırmağım da diqqətimdən

yayınmadı. Adətən, bizdən qarovula altı nəfər çıxırdı. Hər qüllədə bir nəfər mövqə tutur, qalanlar isə yeganə daldalanacaq yeri daş sütunların arxası olan qurğuşun örtüklü damda oturdular. Başa düşürdüm ki, mülki qvardiyaçılar hər an telefonla bizə atəş açmaq haqqında əmr ala bilirlər. Doğrudur, belə əmr alsalar, bizi dərhal xəbərdar edəcəklərinə söz vermişdilər. Lakin sözlərinin üstündə duracaqlarına o qədər də əmin deyildik. Bir dəfə mənə elə gəldi ki, hər şey özünün ən son həddinə gəlib çatdığından daha fəlakətin qarşısını almaq mümkün olmayacaq. Əks tərəfdə, mənimlə üzbəüz damda oturan qvardiyaçıların biri dizləri üstünə qalxaraq atəş açmağa başladı. Həmin vaxt mən də damda idim. Dərhal qvardiyaçını nişan alıb qışqırdım:

– Ey! Bizə tərəf atma!

– Nə?

– Deyirəm, atma! Yoxsa biz də başlayacağıq!

– Yox, yox! Sizə atmıram. Aşağı baxın.

O, tufəngi ilə bizim evlərdən birinin yanından sağa burulan küçəni göstərdi. Həmin anda əlində tufəng tutmuş mavi kombinezonlu cavan bir oğlan binanın tinində görünməz oldu. Görünür, az öncə qvardiyaçıya atəş açan da o idi.

– Ona atırdım. Amma birinci özü başladı. (Yəqin, həqiqətən də, belə olmuşdu.) Sizinlə atışmaq fikrimiz yoxdur. Biz də sizin kimi fəhlə adamlarıq.

O, antifaşistsayağı yumruğunu yuxarı qaldırdı. Mən də eyni hərəkətlə qvardiyaçını salamladım.

– Pivənz qalıb?

– Yox, hamısını içmişik.

Həmin gün, əslində, buna heç bir əsas vermədiyim halda, kommunist gənclərin oturduqları mağazadan cavan bir oğlan mənə atəş açdı. Başımı pəncərədən çıxaranda qəflətən nişan alıb atdı. Yəqin, ona çox cəlbədicə hədəf kimi görünmüşdüm. Cavab atəşi açmadım. Vur-tut yüz addımlığında olsam da, güllə o qədər yuxarıdan uçdu ki, heç rəsədxananın damına da dəymədi. Həmişə olduğu kimi, bu dəfə də ispan atıcılarının “sərrastlığı” həyatımı xilas etdi. Sonrakı günlərdə mağazanın binasından mənə daha bir neçə dəfə hədəfə aldılar.

Şeytan əməlini xatırladan atəş səsləri kəsilmək bilmirdi. Həm öz gördüklərimə, həm də danışılanlara əsaslanaraq

belə qənaətə gəlmək olardı ki, gülləbarana çıxanların hamısı yalnız müdafiə olunmaq haqqında fikirləşir. Adamlar ya yerli-dibli evlərindən çıxmır, ya da barrikadanın arxasında oturaraq gəlib-keçənlərə güllə yağdırırdılar. Bizdən, təxminən, yarım kilometrlik məsafədə C.N.T. və U.G.T.-nin binalarının üzbəüz dayandıqları küçə vardı. Oradan daha güclü atışma səsi gəlirdi. Ertəsi gün döyüşlər dayanandan sonra həmin küçə ilə gəzərkən mağazaların əksəriyyətinin vitrinlərinin aşızənə döndüyünü gördüm. (Atışma başlayan kimi Barselona dükançılarının çoxu mağazalarının pəncərələrinə çalın-çarpaz qara kağızlar yapışdırırdılar.) “Kontinental” indiyə qədər buralarda görmədiyim heyrətamiz bir qaragüruhla ağızına qədər dolmuşdu. Onların arasında xarici jurnalistlər, şübhəli siyasi keçmişli olan adamlar, hökumət qoşunlarının tərkibində vuruşan amerikalı təyyarəçi, müxtəlif kommunist agentləri, eləcə də kəmərinə səliqəli balaca bomba asmış və belinə tapança bağlamış, üz-gözündən zəhrimar yağan, QPÜ agentliyi olduğu deyilən şişman bir rus (mehmanxana ona dərhal Çarlı Çan ləqəbini vermişdi), habelə faşistlərə rəğbət bəsləyən bir neçə varlı ispan ailəsi, Beynəlmiləl briqadanın iki-üç nəfər yaralı döyüşçüsü, böyük yük maşınlarında Fransaya portağal daşıyan, lakin son günlərin hadisələri nəticəsində yola çıxma bilməyən bir neçə sürücü, Xalq ordusunun zabitləri vardı. Xalq ordusu bütünlükdə neytral mövqə tutmuşdu, qarşıdurma müdaxilə etmirdi. Lakin atışma başlanan kimi əsgərlərdən bəziləri öz hərbi hissələrindən qaçaraq mənsub olduqları siyasi qüvvələrin sıralarında fərdi qaydada döyüşlərə qatılmışdılar. Çərşənbə günü səhərcağı P.O.U.M. barrikadalarında bir neçə əsgər görmüşdüm. Ərzaq çatışmazlığının hələlik kəskin hiss olunmadığı, qəzetlərin isə adamlarda qarşılıqlı nifrət doğurmağa imkan tapmadıqları vaxt hələ hər şeyi zarafata çevirmək meylli ispanlar arasında kifayət qədər güclü idi. Onlar Barselonada oxşar hadisələrin hər il təkrarlandığını deyirdilər. Xeyrixah dostlarımdan saydığım italyalı jurnalist Corcio Tioli qəflətən bütün şalvarı qan içində geri döndü. Nə baş verdiyini öyrənmək üçün küçəyə çıxıbmiş. Burada təsadüfən bir nəfər yaralı görmüş, ona yardım göstərmək qərarına gəlmişdi. Elə bu zaman kimsə zarafatla yaxınlıqda

qumbara partlatmışdı. Xoşbəxtlikdən, Corcionun aldığı qəlpə yaranları yüngül idi.

Tioli bir dəfə demişdi ki, Barselona küçələrindən sökülən dördkünc çaylaq daşlarını nömrələmək lazımdır ki, barrikadalara ehtiyac qalmayanda onları təzədən eyni ardıcılıq və dəqiqliklə əvvəlki yerlərinə düzmək mümkün olsun. Başqa bir təsadüf də yadımdadır. Bir dəfə gecə növbəsindən sonra yorğun, ac, yuxusuz, başdan-ayağa toz və çirk içərisində otağıma qayıdanda orada Beynəlmiləl briqadanın bir neçə döyüşçüsünün oturduğunu gördüm. Onlar ilk gündən hadisələrə tam laqeyd münasibətləri ilə seçilirdilər. Əgər bu adamlar yaxşı partiya yoldaşları olsaydılar, yanımda təbliğat aparar, məni öz tərəflərinə çəkməyə çalışardılar. Heç olmasa, ciblərimə doldurduğum bombaları əlimdən almağa səy göstərərdilər. Onlar isə, sadəcə, səthi canıyananlıqla məzuniyyəti damda növbə çəkməklə keçirməyin heç də xoş əyləncə olmadığını deməklə kifayətləndilər. Hələlik hamı anarxistlərlə polis arasında adi çəkişmə olduğunu güman edirdi. Döyüşlərin genişlənməsinə və itkilərin çoxluğuna baxmayaraq, mən də hadisələri qabaqcadan hazırlanmış üsyan kimi təqdim edən rəsmi versiyaya inanmırdım, birinci fikri həqiqətə daha yaxın sayırdım. Çərşənbə axşamı, mayın 5-də şərait dəyişməyə başladı. Neçə gündən bəri dəhşət içərisində donmuş kimi görünən küçələrdə ilk sakinlər görünməyə başladılar. Onlar barışıq nişanəsi olan ağ yaylıqlarını yelləyərək işlərinin dalınca gedirdilər. Atəşə tutulmayan Ramblasın ortasında isə oğlan uşaqları obaş-bubaşa qaçışır, boş küçəyə qəzetlərin adlarını qışqırırdılar. Çərşənbə axşamı “*Solidaridad Obrera*” qəzeti baş verənləri, səhv etməməyə, “dəhşətli təxribat” adlandırmış, yaxud da buna yaxın bir ifadə işlətmişdi. Çərşənbə günü isə eyni qəzet valı yüz səksən dərəcə dəyişərək vətəndaşları iş yerlərinə qayıtmaq üçün dilə tutmağa başlamışdı. Anarxistlərin rəhbərləri də radioda eyni məzmunlu çağırışlarla çıxış edirdilər. Mülki qvardiya telefon stansiyasına hücum edən vaxt paralel şəkildə P.O.U.M.-un “*La Batalla*” qəzetinin redaksiyasını da ələ keçirmişdi. Amma bununla belə, qəzetin növbəti sayları oxuculara çatdırılmışdı. Son səhifədə redaksiyanın yeni ünvanı göstərilmişdi. Qəzetin bir neçə nüsxəsi də bizə

gəlib çıxmışdı. Orada Barselona sakinlərini yerlərini tərk etməməyə, barrikadalarda qalmağa çağırırdılar. Adamlar kimin arxasınca getməli olduqlarını anlamırdılar. Hamı şübhə və gümanlar içərisində qalmışdı. Barrikadaları kiminsə tərk etdiyini düşünmürəm. Amma heç bir dəqiq hədəfi və məqsədi olmayan mənasız qarşিদurma da hamını bezdirmişdi. Heç kəs vətəndaş müharibəsinin başlanmasını istəməirdi. Vətəndaş müharibəsi Franko ilə aparılan mübarizənin məğlubiyyətlə nəticələnməsinə təkən verə bilərdi. Bu qorxu hər tərəfdən uca səslə bəyan edilirdi. Aralıqda gəzən şayiələrə görə, C.N.T. üzvlərinin məqsədi əvvəlcədən məlum idi: telefon stansiyası dərhal boşaldılmalı, hamının nifrətini qazanmış mülki qvardiya tərk-silah olunmalıdır. Əgər Kataloniya hökuməti bu tələbi yerinə yetirməyi öz üzərinə götürsə, habelə ərzaq möhtəkirliyinə son qoymaq üçün həlledici addımlar atsa, barrikadalar iki saatın içində yığışdırılardı.

Lakin rəsmi dairələr heç bir güzəştə getmək istəməirdi. Deyirdilər ki, Valensiya hökuməti Barselonanın işğalı üçün altı min nəfər göndərib, beş min nəfər anarxist və P.O.U.M. üzvü isə Araçon cəbhəsindən çıxarılaraq şəhərin müdafiəsinə cəlb olunub. Bu şayiələrdən yalnız birincisi doğru çıxdı. Biz rəsədxananın damındakı qüllədən limana daxil olan hərbi gəmilərin alçaq və boz siluətlərini görə bildik. Keçmiş dənizçi Duqlas Moul şəxsi müşahidələrinə əsaslanaraq gəmilərin ingilis esmineslərinə¹ oxşadığını dedi. Bu barədə yalnız sonradan dəqiq məlumat ala bildik.

Axşam bizə dörd yüz nəfər mülki qvardiyaçının anarxistlərə təslim olmaları xəbərini gətirdilər. Şəhər mərkəzindən kənardakı rayonlarda (başqa sözlə desək, fəhlə məhəllələrində) vəziyyətə C.N.T.-nin nəzarət etməsi haqqında qeyri-müəyyən şayiə də yayıldı. Deyəsən, biz qələbəyə çox yaxın idik. Lakin elə həmin axşam Kopp məni çağıraraq ciddi bir görkəmlə hökumətin P.O.U.M.-u qanundankənar elan etməsi və onunla müharibəyə başlaması haqqında məlumat verdi. Yenilik məni heyrləndirdi. Hadisələrin mahiyyətini yalnız indi anlamağa başladım. Hələ əvvəldən də sakitlik yaranan kimi bütün günahın P.O.U.M.-un üzərinə atılacağını dumanlı şəkildə də olsa, təsəvvürümə gətirirdim.

¹ Esmines – manevr imkanına malik itisürətli döyüş gəmisi

Çünki o ən zəif partiya idi və günah keçisi rolunu oynamaq üçün digər siyasi qüvvələrlə müqayisədə daha münasib sayılırdı. Bununla da bizim indiyə qədər İspaniyada yaralandığımız neytrallıq başa çatırdı. Əgər hökumət P.O.U.M.-a müharibə elan edirdisə, müdafiə olunmaqdan başqa çıxış yolumuz qalmırdı. Neçə vaxtdan bəri qonşu kafedə müdafiə mövqeyi tutan mülki qvardiyaçıların əmr alan kimi bizə hücum edəcəkləri artıq heç bir şübhə doğurmamalı idi. Vəziyyətdən yalnız hücumla birinci atılmaqla çıxmaq olardı. Kopp telefon zəngi gözləyirdi. Əgər P.O.U.M.-un qanun-dankənar elan edilməsi haqqında şayiə təsdiqini taparsa, dərhal "Mokka" kafesini tutmağa hazırlaşırıdıq.

542

Əhvalim dəhşətli dərəcədə pis idi. Üstəlik də, bərk yorulmuşdum. Son altmış saati yuxusuz keçirmişdim. Aşağıda, barrikadanın yanında adamlar quru torpağa sərələnib yatırdılar. Yuxarıda içərisində divan qoyulmuş balaca otaq vardı. Biz yaralıların gətirildiyi təqdirdə oradan sarğı məntəqəsi kimi istifadə etmək istəyirdik. Amma bu niyyətdə olsaq da, bütün binada nə bint, nə də yod tapa bilməmişdik. Arvadım oteldən qərargaha gəldi, zərurət yaranarsa, tibb bacısı kimi yaralılara qulluq etmək istədiyini bildirdi. Divana uzandım. "Mokka"ya hücumdan əvvəl yarım saatlığa da olsa, gözümün acısını almaq istəyirdim. Yadımdadır ki, kəmərimdən asdığım tapança daim böyrümə tərəf sürüşür, rahat uzanmağıma mane olurdu. Sonra isə qəfil yuxudan ayılmağımı xatırlayıram. Arvadım divanın yanında ayaq üstə dayanmışdı. Hava artıq tamam işıqlaşmışdı. Gecə ərzində heç bir yeni hadisə baş verməmişdi. Hökumət P.O.U.M.-la müharibəyə başlamamışdı. İşığı, suyu kəsməmişdilər. Xırda atışmalar istisna olunarsa, şəhərdə, ümumiyyətlə, sakitlik bərpa edilmişdi. Arvadım dedi ki, məni oyatmağa ürək eləməyib, bütün gecəni kreslodə oturmuş halda keçirib.

Axşama doğru barışığa bənzər bir vəziyyət yarandı. Atışma dayandı. Adamlar bir anda küçələrə axışdılar. Bəzi mağazaların sahibləri tələsik vitrinlərin üzərindəki polad örtüyü qaldırdılar. Bazara toplaşan adamlar ərzaq tələb edirdilər. Piştaxtalar isə, demək olar ki, tamamilə boş idi. Tramvaylar hələ hərəkət etmirdi. Qvardiyaçıları əvvəlki kimi "Mokka" kafesində, öz barrikadalarının arxasında

oturmuşdular. Tərəflərin heç biri barrikadaları sökməyə tələsmirdi. Adamlar otərəf-butərəf qaçışır, ərzaq ehtiyatı görür, eyni zamanda, bir-birindən: “Nə fikirləşirsiniz? Hadisələrin sonuna gəlib çatdıq? Yoxsa hər şey təzədən başlayacaq?” – deyə soruşurdular. “Hadisələr”, “hər şey” deyəndə döyüşlər nəzərdə tutulurdu. İndi döyüşlər hamının nəzərində təbii fəlakət kimi, fırtına, yaxud daşqın kimi bir şeyə çevrilmişdi. Hamı mənasız qarşıdurmadan eyni dərəcədə zərər görürdü. Lakin heç kim onun qarşısını almaq, şüşədən çıxan cini dayandırmaq qüdrətində deyildi. Məncə, tərəflər yalnız bir neçə saatlıq barışıq üçün razılıq əldə etmişdilər. Həmin bir neçə saat isə bir neçə dəqiqə kimi keçib-getdi. Qəflətən yay yağmurunu xatırladan şıdırdığı güllə atəşləri başladı. Hamı daldalanmaq üçün yer axtarırdı. Mağazaların polad “pərdələri” təzədən saqqıltı ilə örtüldü, sanki, sehrlı çubuğun hökmü ilə küçələr bir anda boşaldı. Döyüşçülər yenidən barrikadaya qayıtdılar. “Hadisələr” qızıxdı. “Hər şey” təzədən başlandı.

Damdakı postuma dəhşətli nifrət və qəzəb içərisində qayıtdım. Mənə elə gəlir ki, adam belə hadisələrdə iştirak edərkən özünü tarixi şəxsiyyət saymaq hüququ qazanır. Çünki, müəyyən mənada, tarixin yaradılması prosesinin iştirakçısı olursan. Əslində isə belə bir şey baş vermir. Tarixi dəqiqələrdə alt qatdakı yaramaz şeylər üzə çıxır. Döyüşlər davam etdiyi günlərdə mən heç vaxt hadisələrin baş verdiyi yerdən yüzlərlə mil aralıda oturub yazan jurnalistlər kimi vəziyyətin “düzgün” təhlilini verə bilmirdim. Mən, ilk növbədə, bu lənətə gəlmiş qardaş qırğınının ədalətli, yaxud ədalətsiz olması haqqında deyil, gecə-gündüz axmaq bir qüllədə təkbaşına oturmaqdan duyduğum darıxdıncılıq və cansıxıcılıq, bazar ertəsindən bəri normal yemədiyimizdən hamımıza əzab verən aclıq haqqında fikirləşirdim. Buradakı biabırçılıq başa çatan kimi mümkün qədər tez cəbhəyə yollanmaq barəsində planlar qururdum. Təbii ki, əsəblərim yerindən oynamışdı. Cəbhədə yüz on beş ağır, əzablı gün keçirəndən sonra Barselonaya yalnız yeganə istəklə – bir az dincəlmək, şəhər həyatının rahatlıqlarından istifadə etmək ümidi ilə gəlmişdim. Bütün bunların əvəzində isə vaxtımı güllə səsləri altında damda, qvardiyaçılarla üzbəüz oturmaqla keçirirdim. Kəsilmək bilməyən “musiqi” onları

da mənim qədər bezdirmişdi. Arabir əl edirdilər. İnandırmağa çalışırdılar ki, özləri da fəhlədirlər (yəqin, o məqsədlə deyirdilər ki, əlimə fürsət düşsə, atəş açmayım), amma əmr alsalar, güllə daraqlarındakı bütün patronları oturduğum yerə boşaldacaqdılar. Bəlkə də, tarix gözlərimiz qarşısında yaranırdı, lakin biz bunu hiss etmirdik. Ətrafımızdakı hər şey yaramaz və murdar cəbhə həyatı yaşadığımızdan xəbər verirdi. Hər şeydən pisi isə o idi ki, adamlar çatışmadığından ikiqat, üçqat növbə çəkməli olurdun. Heç bir qəhrəmanlıq haqqında söhbət gedə bilməzdi. Darıxmaqdan ölsən də, yorğunluqdan ayaq üstə dayana bilməsən də, dünyada baş verən hər şeyə marağını itirsən də, növbə çəkmək lazım idi.

544

Hərəsi bir dərədən gəlmiş sakinlərin qorxudan burunlarını qapıdan bayıra çıxarmağa cürət eləmədikləri otdə isə dəhşətli şübhə ab-havası hökm sürürdü. Qarşılaşdıqları hər adamın şəxsində kommunist agenti, trotskiçi, anarxist və Allah bilir, daha kimləri görənlər casus axtarıcları hər tərəfi bürümüşdülər. Şişman rus agenti rastlaşdığı hər bir xaricinin pencəyinin düyməsindən yapışaraq inandırıcı səsle bütün bu hadisələrin əsasında anarxistlərin qara niyyətlərinin dayandığını sübuta yetirirdi. Onu həmişə maraqla müşahidə edirdim. Çünki həyatımda ilk dəfə idi ki, peşəsi (təbii ki, jurnalistləri saymasam) başqalarının barəsində yalan və iftira yaymaq olan bir adamı belə yaxından görə bilirdim. Aşağı salınmış pərdələrin arxasında, güllə səslərinin musiqisi altındakı bu gözəl həyat parodiyasında nə isə ürəkbulandıran bir şey var idi. Bir dəfə otelin yeməxanasına atəş açmışdılar. Güllə pəncərəni vurub deşmiş, küncdəki mərmər sütunun bir hissəsini qoparmışdı. Ona görə də indi hamı arxadakı qaranlıq otaqda nahar edirdi. Burada həmişə masalar çatışmırdı. Ofisiantların da sayı azalmışdı. Onlardan bəziləri C.N.T. üzvləri idilər: hadisələrlə bağlı, müvəqqəti də olsa, özlərinin kraxmallı köynəklərindən əl çəkmiş, ümumi tətillə qoşulmuşdular. Yeməyə, əslində, elə bir şey olmasa da, xidmət əvvəlki vaxtlardakı kimi təntənə ilə icra edilirdi. Həftənin dördüncü günləri nahar zamanı əsas yemək sardina balığı idi. Hər adama boşqabda bir tikə sardina gətirirdilər. Artıq neçə gün idi ki, otelin restoranında çörək yoxa çıxmışdı.

Şərab ehtiyatı da tükənmişdi. Ona görə də hər gün bir az da köhnəlməkdə olan pivə içmək məcburiyyətində qalmışdıq. Qiymət isə, təbii ki, hər gün bir az artırdı. Ərzaq çatışmazlığı döyüşlər başa çatandan bir neçə gün sonra da davam etdi. Yadımdadır ki, düz üç gün arvadımla mənim səhər yeməyim döyüşlərin ilk günü bazardan aldığım balaca bir parça keçi pendiri olmuşdu. Hətta üstündən içməyə də bir şey tapılmırdı. Yalnız portağal sandan bolluq idi. Onu böyük miqdarda fransız sürücülər gətirmişdilər. Qorxunc görkəmləri olan bu cavanları bir neçə yerli ispan gözəli və qara rəngdə sviter geymiş nəhəng yükboşaldan müşayiət edirdi. Ayrı vaxt olsaydı, özündənrazi metrotel bu cavan sürücüləri yerlərində oturtmaq üçün əlindən gələni edərdi, bəlkə də, heç yerli-dibli otelə buraxmazdı. İndi isə onlar böyük populyarlıq qazanmışdılar. Ən azı, bizdən fərqli olaraq, öz çörəklərini yeyirdilər. Biz isə belələrimdən çörək istəmək məcburiyyətində qalırdıq.

Mən sonuncu gecəni də damda keçirdim. Ertəsi gün isə artıq bu dəfə hər şeyin qəti və birdəfəlik qurtardığı təəsüratı yaranmışdı. Həmin cümə günü heç yerdən heç bir atəş səsinin eşidilmədiyini dəqiq yadımdadır. Valensiyadan şəhərdə yaranmış qarışıqlığın qarşısını almaq üçün qoşunların gəlib-gəlmədiyini heç kim bilmirdi. Əslində isə onlar elə xəbər yayılan günün axşamı gəlmişdi. Radio aramsız olaraq hökumətin çağırışlarını verirdi. Bu çağırışlarda bir tərəfdən vətəndaşların başına ağıl qoyulur, o biri tərəfdən isə onlara hədə-qorxu gəlinirdi. Hamıya evlərinə dağılışmaq təklif olunurdu. Bildirilirdi ki, bəlli saatdan sonra əllərində silah tutulanlar həbs ediləcəklər. Heç kəs bu çağırışlara xüsusi əhəmiyyət verməsə də, barrikadalar sürətlə boşaldı. Fikrimcə, burada əsas səbəb ərzaq qıtlığı idi. Hər tərəfdə eyni sözlər eşidilirdi: “Daha yemək olmayacaq. İşləmək lazımdır”. Qvardiyaçılar isə şəhərdə sonuncu tikə çörək qalana qədər normalarını alacaqlarını bildiklərindən postlarını tərk etməyə tələsmirdilər. Axsama yaxın küçələr, demək olar ki, normal vəziyyətdə olurdu. Amma boşalmış barrikadalar əvvəlki kimi yerlərində dururdu. Ramblasda adam əlindən tərpənmək olmurdu. Az qala, bütün mağazalar açıq idi. Ən ümidverici yenilik isə neçə gündən bəri heykəl kimi yerlərindən tərpənməyən

tramvayların tədricən hərəkətə gəlməsi idi. Qvardiyaçılar hələ də “Mokka” kafesindən tərپənmək istəmirdilər. Barrikadalarını sökməyə də tələsmirdilər. Amma bəziləri stulları küçəyə çıxararaq tüfənglərini dizləri arasına qoyub oturdular. Yanlarından keçərkən birinə yavaşca göz vurdum. Qvardiyaçı xoş təbəssümlə gülümsədi. Təbii ki, tanımışdı. Telefon stansiyasının damından anarxistlərin bayrağı çıxarılmışdı. İndi orada yalnız Kataloniya bayrağı dalğalanırdı. Bu, fəhlələrin tamamilə məğlub edilməsi demək idi. Müəyyən siyasi naşılığımıza baxmayaraq, başa düşdüm ki, dünyanın istənilən guşəsində hökumət özünə bir balaca inam hiss edən kimi repressiyalar başlayır. Amma həmin anda bu məsələ məni o qədər də maraqlandırmırdı. Yalnız bütün canıma yayılmış daxili bir yüngüllük hiss edirdim. Atışma dayanmışdı. İndi gedib yeməyə bir şey almaq, cəbhəyə yola düşməmişdən əvvəl bir az dincəlmək olardı.

546

Valensiyadan gələn ilk hissələr küçələrdə görünəndə, yəqin ki, axşamdan xeyli ötmüşdü. Hökumət qoşunlarının ən seçmə hissələri olan bu dəstələr, mülki qvardiyadan fərqli olaraq, “hərbi qvardiya” adlanırdı. Onun sıralarında mülki qvardiyanın döyüşçüləri ilə bir sırada daha çox polis funksiyasını həyata keçirən karabinerlər birlikdə xidmət edirdilər. Əsgərlər şəhərdə birdən peyda oldular. Elə bil, yerin altından çıxmışdılar. Bütün küçələrə onnəfərlik dəstələrdən ibarət patrullar düzüldü. Hamısı boz, yaxud mavi rəngli mundir geyinmiş, çiyinlərindən uzun tüfənglər asmış cantaraq oğlanlar idi. Hər on nəfərdə bir avtomat vardı. Bizim üzərimizə məsuliyyət və məharət tələb edən bir iş düşmüşdü. Qarovul növbəsinə çıxan könüllülərin əsas silahı olan altı tüfəng hələ də rəsədxananın damında qalmışdı. Nəyin bahasına olursa olsun, onları P.O.U.M.-un binasına gətirmək lazım idi. Əslində, həmin tüfəngləri kimsənin diqqətini cəlb etmədən damdan düşürmək və ehtiyatla küçənin bir başından o biri başına keçirmək tələb olunurdu. Amma silahla bağlı qadağanın qüvvəyə mindiyi bir şəraitdə bu, hökumətin qərarına qarşı çıxmaq idi. Əgər bizi əlimizdə tüfəng tutsalar, mütləq həbs edəcəkdilər. Ən pisi isə tüfənglər müsadirə olunacaqdı. Qərargahda cəmisi iyirmi bir tüfəngimiz olduğu halda, biz adi ehtiyatsız-

lıq üzündən altı silahın itirilməsinə yol verə bilməzdik. Uzun müddət müzakirə aparıldıqdan sonra mənimlə küren saçlı ispan gəncinin diqqəti çəkmədən tüfəngləri rəsədxananın damından qərargaha daşımaq qərara alındı. Pencəkləri soyunub tüfəngi sol çiyimizdən asdıq. Qundaq qoltuğumuzun altına düşürdü. Lüləni isə şalvarımızın balaqları içərisinə salmışdıq. Bədbəxtlikdən, daşımalı olduğumuz qundağı və lüləsi uzun “Mauzer” tüfəngləri idi. Hətta mənim kimi ucaboy adamlar da “Mauzer”in lüləsi şalvarının balağı altında ola-ola diqqəti cəlb etmədən addımlamaqda çətinlik çəkirdi. Dümdüz saxlamağa məcbur olduğumuz sol ayağımızla rəsədxananın dik, burma pilləkənindən üzüaşağı enmək isə əsl cəhənnəm əzabı idi. Küçəyə çıxandan sonra başa düşdük ki, son dərəcə xırda addımlarla, necə deyərlər, quş kimi səkə-səkə yeriməliyik. Ayaqlarımızı dizdən əyə bilmədiyimizə görə gərək bu xırda addımları da həmişə dümdüz ataydıq. Kinoteatrın yanına toplanmış bir yığın adam mənim özümü qurudub tısbağa addımları ilə sürünməyimə maraqla baxırdı. Sonralar dönə-dönə bu adamların özüm haqqında nə deyə biləcəklərini fikirləşmişdim. Ola bilsin ki, müharibədə yaralandığımı düşünmüşdülər. Onların nə deməklərindən asılı olmayaraq, bütün tüfənglər sağ-salamaq qərargaha gətirildi.

Ertəsi gün bütün küçələr hərbi qvardiyaçılarla dolmuşdu. Onlar əsl qalib ədası ilə addımlayırdılar. Hökumət xalqın heç bir müqavimət gücünün və istəyinin qalmadığını bilsə də, yenə əhaliyə güc nümayiş etdirməkdə ısrarlı görünürdü. Əgər yeni həyəcan, yaxud qarmaqarışlıqlarla bağlı real təhlükə olsaydı, hökumət qvardiyaçıları kazar-malarda saxlayar, kiçik qruplarla şəhərin müxtəlif yerlərinə səpələməzdi. Amma bu uşaqlar hamısı əla hərbcilər idi. İspaniyada həmin qvardiyaçılardan daha yaxşı əsgər görməmişdim. Onlar, müəyyən mənada, düşmən sayılsalar da, tək-cə zahiri görünüşləri nəyə desən dəyərdi. Çoxdan həqiqi əsgər görmədiyimdən həm nizami ordunun insanı necə yonub qəlibə salmasından zövq alır, həm də təcübümü gizlədə bilmirdim. Araqon cəbhəsində daim cırcındır içində olan, pis təlim almış, pis silahlanmış könüllüləri görmüşdüm. Ona görə də respublikanın hərbi

qvardiya kimi elitar ordu hissələrinin mövcudluğundan xəbərim yoxdu. Qvardiyaçılar hamısı ucaboylu, təndürüst bədənli, möhkəm və yaraşlıq cavanlar idilər. Hamısı təp-təzə rus tüfəngləri ilə silahlanmışdılar. (Tüfənglər İspaniyaya SSRİ-dən gətirilirdi, ancaq bildiyimə görə, onlar Amerikada istehsal olunurdu.) Bu tüfənglərdən birinə diqqətlə baxmaq imkanım oldu. Əlbəttə, onları ideal saymaq mümkün deyildi, amma bizim biabırçı muşketlərimizlə də yanaşı qoymaq olmazdı. Hərbi qvardiya döyüşçülərinin hər birində avtomatik tapança vardı. Az əvvəl dediyim kimi, hər on nəfərə bir avtomat silah da verilmişdi. Cəbhədə isə yalnız hər əlli adama bir avtomat düşürdü. Tapança və revolverləri isə yalnız qanunsuz yolla əldə edə bilərdin. Hətta cəbhəyə göndərilmələri nəzərdə tutulmayan mülki qvardiyaçılar və karabinerlər bizdən qat-qat yaxşı silahlanmışdılar, qat-qat yaxşı geyinir və qidalanırdılar. Əslinə baxanda, eyni münasibəti, daha doğrusu, eyni ayrı-seçkiliyi bütün müharibələrdə müşahidə etmək olar. Arxadakı geyimli-kecimli polisə ön cəbhədəki cındırından cin ürkən əsgərin qarderobu arasındakı fərq həmişə qorunub saxlanır. Bir-iki gün sonra hərbi qvardiya yerli əhali ilə çox asanlıqla dil tapdı. Yalnız ilk gün bir neçə xırda toqquşma baş vermişdi. Həmin təsadüflərdə də günah qvardiyaçılarda olmuşdu. Onlar kor-koranə şəkildə, şəraiti nəzərə almadan hazırlanmış təlimatla hərəkət etdiklərindən bir neçə yerdə toqquşmaların meydana çıxmasına imkan yaratmışdılar. Çünki birinci gün qvardiyaçılar tramvaylara soxulur, sərnişinlərin üst-başlarını axtarı, kimdə C.N.T. həmkarlar təşkilatının üzvlük biletini tapsalar, onu ayaqları altına atır, tapdalayıb-əzirdilər. Hətta bir, yaxud iki nəfərin öldürüldüyünü deyirdilər. Lakin tezliklə hərbi qvardiyaçılar özlərini hər şeyə ixtiyarları çatan qaliblər kimi aparmaq iddiasından əl çəkдилər, yerli əhali ilə onların arasında mehriban münasibətlər quruldu. Bir neçə gün sonra çoxlarının artıq qız rəfiqələri də vardı.

Barselonadakı döyüşlər Valensiya hökumətinə Kataloniyadakı hakimiyyətini möhkəmləndirmək üçün çoxdan axtardığı bəhanəni verdi. Könüllü fəhlə dəstələrinin buraxılması və bütün könüllülərin Xalq ordusunun tərkibinə daxil edilməsi istiqamətindəki hazırlıq işləri daha da

sürətləndirildi. Barselona üzərində artıq respublika bayrağı dalğalanırdı. Faşist səngərlərini hesaba almasaq, deyəsən, bu bayrağı ilk dəfə göürdüm. Fəhlə məhəllələrində barrikadaları sökməyə başlamışdılar. Yalnız indi məlum olurdu ki, haranisa söküb barrikada qurmaq həmin daşları yenidən öz əvvəlki yerinə qaytarıb qoymaqdan qat-qat asandır. P.S.Ü.C.-a məxsus binaların yaxınlığındakı barrikadaların saxlanması icazə verildi. Onların çoxu iyun ayına qədər hələ də öz əvvəlki yerlərində idi. Strateji məntəqələrə nəzarət əvvəlki kimi yenə də qvardiyaçıların əlində idi. C.N.T.-nin binalarında xeyli miqdarda silah müsadirə edilmişdi. Silahın daha mühüm hissəsini gizlədə bildiklərinə isə əsla şübhəm yox idi. “La Batalla” qəzeti hələ nəşrini davam etdirirdi. Lakin sensor müdaxiləsi nəticəsində birinci səhifə çox vaxt ağ çıxırdı. P.S.Ü.C.-un qəzetləri heç bir senzura nəzarətindən keçmədən çap olunurdu. Burada “maskalanmış faşist təşkilatı” adlandırılan P.O.Ü.M.-un bağlanması tələb edən odlu-alovlu məqalələrə tez-tez yer verilir. P.S.Ü.C. agentləri şəhərin, az qala, hər yerinə eyni bir karikatura yaymışdılar. Bu karikaturada P.O.Ü.M. orağ-çəkic embleminin üzərindən faşist svastikası aydın görünən eybəcər adam şəklində təsvir edilmişdi. Aydın məsələdir ki, artıq Barselonadakı hadisələrin rəsmi versiyası da hazır idi: o, “beşinci dəstə” sayılan P.O.Ü.M.-un hazırladığı faşist qiyamı şəklində təqdim olunmalıydı.

Döyüşlər qurtarandan sonra oteldə hökm sürən şübhə və düşmənçilik əhvali-ruhiyyəsi daha murdar şəkil aldı. Hər addım başı cəfəng ittihamlar eşidərkən laqeyd qalmaq olmurdu. Poçt fəaliyyətini yenidən bərpa etmişdi, artıq xarici kommunist qəzetlərini almaq mümkün idi. Onlar döyüşlərin gedişini, sadəcə, özlərinə sərf edən şəkildə işıqlandırmaqla kifayətlənmişdilər, həm də faktları tamamilə təhrif edirdilər. Düşünürəm ki, hadisələri gözləri ilə görənlər kommunistlərin bəziləri mənsub olduqları partiyanın qəzetlərində verilən şərhəldən xəcalət çəkirdilər. Amma istənilən halda kommunistlərin susmaqdan başqa yolu yox idi. Kommunist dostum yenidən yanıma gəlib Beynəlmiləl briqadaya keçməklə bağlı hansı qərarı qəbul etməyimlə maraqlandı.

– Sizin qəzetlər faşist olduğumu yazırlar. P.O.U.M.-dan Beynəlmiləl briqadaya keçsəm, siyasi baxımdan həmişə şübhəli adam hesab ediləcəyəm, – deyə cavab verdim.

– Bunun elə bir əhəmiyyəti yoxdur. Siz, sadəcə, əmri icra etmişiniz.

İndiyə qədər gördüklərimdən sonra kommunistlərin nəzarəti altındakı hissələrdə xidmət edə bilməyəcəyimi ona açıq deməli oldum. Təklifi qəbul etsəydim, mənı günlərin birində İspaniya fəhlə sinfinin əleyhinə çıxmağa da vadar edə bilərdilər. Baş verənlərin müəyyən müddətdən sonra bir də təkrarlanması tamamilə mümkün idi. Belə şəraitdə əgər güllə atmalı idimsə, onu ispan xalqına deyil, bu xalqın düşmənlərinə tuşlamağı daha üstün tuturdum. Kommunist dostum sözlərimə anlayışla yanaşdı. Lakin ölkədə şərait dəyişirdi. Artıq əvvəlki vaxtlarda olduğu kimi, “fikir ayrılıqları haqqında razılığa gələrək” siyasi oponent saydığı adamla şərab içmək yolverilməz hərəkət sayılırdı. Mehmanxananın hollunda bir neçə kəskin və biabırçı toqquşma baş vermişdi. Həbsxanalar ağzına qədər dolu idi. Döyüşlər başa çatandan sonra anarxistlər bütün əsirləri sərbəst buraxdılar. Lakin mülki qvardiya eyni şəkildə hərəkət etmədi. Əksinə, əsir götürülənlərin çoxunu məhbəsə atdılar, ittihamsız və məhkəməsiz aylarla orada saxladılar. Polis aramsız şəkildə yanlışlıqlara yol verir və çoxlu sayda günahı olmayan adamı həbs edirdi. Yuxarıda Duqlas Tompsonun, təxminən, aprelin əvvəllərində yaralandığını qeyd etmişdim. Sonra onu tamam gözdən itirdik. Yaralıları daim bir hospitaldan başqasına apardıqlarından belə hallar tez-tez baş verirdi. Nəhayət, Tarraqonadakı hospitaldan Tompsonu Barselonaya göndərdilər. O, şəhərə döyüşlər başlanan zaman gəlib çıxmışdı. Həftənin ikinci günü səhər Tompsonla görüşəndə həmvətənim hər tərəfdən eşidilən atəş səslərindən heyrətlənmiş halda həmin anda hər kəsi maraqlandıran sualı verdi:

– Nə olub?

Bacardığım qədər izah etdim. Tompson dərhal qərarını bildirdi.

– Mən bütün bu işlərdən kənarında dayanacağam. Əlim hələ sağalmayıb. Oteldə oturub gözləyəcəyəm.

Dərhal da otele yollandı. Amma bədbəxtlikdən (küçə döyüşləri zamanı yerli coğrafiyanı bilmək son dərəcə vacibdir), tutduğu mehmanxana şəhərin mülki qvardiyanın nəzarətində olan hissəsində yerləşirdi. Onlar axtarış aparmaq üçün mehmanxanaya gəlmişdilər. Tompsonu da həbs edib adam əlindən oturmağa yer tapılmayan kameyalardan birinə salmış, heç bir günahı olmadan səkkiz gün orada saxlamışdılar. Belə təsadüflər tez-tez baş verirdi. Polisin axtardığı siyasi keçmişi şübhəli xaricilər çuğulçuluq nəticəsində hər an ələ keçəcəklərini düşünərək daimi qorxu içərisində yaşayırdılar. Pasportları olmayan, öz ölkələrinin gizli polisi tərəfindən axtarılan almanların və İtalyanların vəziyyəti daha da çətin idi. Həbs edildikləri təqdirdə onları Fransaya sürgün edə bilərdilər. Bu da, əslində, İtaliyaya, yaxud Almaniyaya təhvil verilməyə bərabər bir cəza idi. Vətənlərində isə onları əzab və işgəncələr gözləyirdi. Bəzi əcnəbi qadınlar saxta nikah yolu ilə İspan vətəndaşlarına “ərə getməklə” vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilmişdilər. Sənədləri olmayan alman qız bir neçə gün ərzində ustalıqla tanışlarından birinin məşuqəsi rolunu oynayaraq xilas ola bilmişdi. Bir dəfə təsadüfən həmin adamın yanına gedəndə orada gördüyüm alman qızının xəcalətdən necə utanıb-qızardığı indi də gözlərimin önündən çəkilir. Təbii ki, qız tanışımın məşuqəsi deyildi. Amma mənim belə fikirləşə biləcəyimdən bərk əndişəyə düşmüşdü. Bütün müddət ərzində ətrafdakı inandığı, etibar etdiyi dostlardan birinin gizlində polisə donos yazacağı ilə bağlı fikirlər heç kimə rahatlıq vermirdi. Uzun və yuxusuz gecələr, atışma səsləri, insanı diksindirən qışqırıqlar, doyunca yeməmək, damda kiminsə gülləsinin səni hər an yerə sərəcəyi, yaxud özünün kiminsə həyatına son qoymalı olduğunla bağlı fikirlər içərisində keçirdiyim günlərin darıxdıncılığı və həyəcanı əsəblərimi möhkəm tanıma çəkmişdi. İş o yerə çatmışdı ki, hətta kimsə qapını bir qədər bərk çırpanda da dərhal tapançama əl atırdım.

Şənbə günü səhər küçədən atəş səsləri eşidildi. Kimsə: “Yenə başlandı!” – deyərək ucadan qışqırdı. Dərhal özümü bayıra atdım və bir neçə hərbi qvardiyaçının küçədə avaralanan quduz iti güllə ilə vurub öldürməyə çalışdıqlarını gördüm. Həmin günlər Barselonada yaşayanlar,

hətta aradan bir neçə ay ötəndən sonra şəhərə gələnlər buradakı dəhşətli atmosferi heç zaman unuda bilməzlər. Qorxu, şübhə, nifrət, qəzet senzurası, ağızına qədər dolmuş tramvaylar, ucu-bucağı görünməyən ərzaq növbələri, hər tərəfə ölüm və qorxu saçan silahlı bandalar o günlər Barselonasının ayrılmaz yol yoldaşları idi.

Mən küçə döyüşləri zamanı Barselona sakinlərinin nə çəkdiklərini burada ümumi şəkildə də olsa, təsvir etməyə çalışdım. Amma baş verənlərin nə qədər vəhşilik dolu və qorxunc hadisələr olduğunu göz önündə canlandırma bilməyəcəyimdən qorxuram. Xatirələrimin köməyi ilə o dövrün müxtəlif epizodlarına qayıdanda gözlərim önündə döyüşlərdə iştirak etməyən təsadüfi adamların surətləri canlanır. Yəqin ki, baş verən bütün hadisələr onlara mənasız bir çəkişməni xatırladırdı. Qoluna yüngülvari bazarlığını yığmaq üçün balaca səbət keçirmiş və geyimi dəbə son dərəcə uyğun gələn xanımı xatırlayıram. Onun arxasınca boynuna balaca xalta keçirilmiş ağ püdel qaçırdı. Həmin xanımın hər tərəfdən güllə səslərinin eşidildiyi Ramblas küçəsində arxayın şəkildə gəzişdiyini görəndə kar olduğunu düşündüm. Çünki qonşu küçədəki şıdırgı atışmadan qətiyyənlə qorxu və həyəcana düşməmişdi. Hər iki əlində tutduğu ağ bayraqları yelləyə-yelləyə tamam boşalmış *Plaza de Catalunya* ilə qaçan kişinin obrazı gözlərim önündə canlanır. Xeyli vaxtdan bəri hədəf yerə meydandan keçməyə çalışan bir dəstə qarapaltarlı adamı yada salıram. Onlar qısıldıqları tindən küçəyə çıxmaq istəyən kimi “Kolon” otelində mövqe tutmuş P.S.Ü.C. pulemyotçuları atəş açır, qarapaltarlı adamları təzədən dayandıqları tinə qaytarırdılar. Onların silahsız olduqlarını görməyə bilməzdilər. Yəqin, dəfn mərasiminə yığışdıqlarını da başa düşürdülər. Amma yenə də heç bir əhəmiyyət vermirdilər. “Polioramo” kinoteatrının üstündəki muzeyin bələdçisi – arıq, balaca qocanı xatırlayıram. Keşik çəkmək üçün dama qalxdığımızı görəndə əvvəlcə muzeyə baxmağa gəldiyimizi düşünmüşdü. “Burada ingilisləri salamlamaqdan məmnunluq duyuram”, – deyə qoca təntənəli üslubda danışmağa çalışır, ingilislərin “simpatiko” olduqlarını deyirdi. Döyüşlər qurtarandan sonra hər şeyi tamam yeni gözlə görmək üçün bizi bir daha Barselonaya dəvət edirdi. Mən

vədimi yerinə yetirdim. Ara sakitləşəndən sonra, həqiqətən də, yolumu muzeyə saldim.

Yaxud başqa bir qoca xatirimə gəlir. O, binaların birinin tağı altında dayanıb sifətindəki dəyişməz xeyirxah təbəssümlə dörd bir tərəfdən atəşə tutulan “*Plaza de Catalunya*”-nı göstərirdi. “Yenə iyulun on doqquzunda...”, – deyə qoca elə işgüzar ahənglə danışdı ki, sanki, hava haqqındakı məlumatı oxuyurdu. Üç dəfə özümə yeni çəkmə sifariş verdiyim ayaqqabı emalatxanasında oldum. Döyüşlər başlamamışdan əvvəl, döyüşlərdən sonra və mayın 5-dəki qısa barışıq vaxtı ora baş çəkdim. Bura bahalı yer sayılsa da, hələlik sifarişim ləngiyirdi. Emalatxanada işləyənlərin əksəriyyəti U.G.T. həmkarlar təşkilatlarının, bəlkə də, P.S.U.C.-un üzvləri idilər. İstənilən halda siyasətdə barrikadanın o biri üzündə dayanırdılar və mənim P.O.U.M.-un könüllü dəstələrində olmağımdan xəbərdar idilər. Lakin çoxları kimi çəkməçilər də baş verən hadisələrə tam laqəydlə yanaşırdılar. “Belə şeylər kimə lazımdır? Üstəlik, işimiz də mane olur. Nə qədər tez qurtarsalar, o qədər yaxşıdır. Məgər cəbhədə az güllə atırlar? Bircə burada çatışmırdı”, – deyirdilər. Bir çoxları, bəlkə də, Barselona sakinlərinin əksəriyyəti küçə döyüşlərinə növbəti hava hücumu kimi yanaşırdılar.

Bu fəsildə mən yalnız şəxsi yaşantılarım haqqında danışdım. Növbəti fəsildə isə, həqiqətən, nə baş verdiyini, kimin haqlı, kimin günahkar olduğunu, bütün bunlar üçün kimin məsuliyyət daşdığını açıqlamağa çalışacağam. Barselona döyüşlərində kimlərsə mühüm siyasi kapital qazandığından bu hadisələrə qərəzsiz qiymət vermək son dərəcə zəruridir. Bu barədə yazılanların hamısını bir yerə toplasan, yəqin ki, bir neçə cild təşkil edər. Lakin mövcud materialların onda doqquzunun həqiqətə uyğun gəlmədiyini desəm, böyük mübaliğəyə yol vermərəm. Döyüşlərin gedişini işıqlandıran bütün qəzet məqalələri hadisələrin episentrindən çox uzaqda yaşayıb-ışləyən jurnalistlər tərəfindən qələmə alınmışdır. Onların məqalələrində faktlar təhrif olunurdu. Həm də qəzetçilər bunu qəsdən edirdilər. Oxucular, əsasən, hadisələrin bir üzü, bir tərəfi ilə tanış ola bilirdilər. Həmin günlər Barselonada olanların əksəriyyəti kimi mən də yalnız yaxınlıqda baş verən-

ləri müşahidə etmək imkanına malik idim. Lakin gözümlə gördüklərim, qulağımla eşitdiklərim o zaman yayılan bir sıra yalan və uydurmaları inkar etmək üçün kifayətdir. Oxucudan bir daha xahiş edirəm: əgər Çin imperatorlarının adlarına bənzər qəribə adları olan çoxsaylı partiya və partiyacıqlar arasındakı siyasi çəkişmə onlara maraqlı deyilsə, növbəti fəslin üstündən keçsinlər. Partiyalararası münaqişələrin dərinliyinə baş vurmaq çirkab gölməçəsinə üzmək kimi, ürəkaçan iş deyildir. Lakin hadisələrdən lazımınca baş çıxarmaq və həqiqəti tapmaq son dərəcə zəruridir. Hamının uzaq şəhərdə baş verən xoşagəlməz didişmə zənn etdiyi bu hadisələr ilk baxışda göründüyündən daha əhəmiyyətlidir.

Barselona hadisələri haqqında tam, dəqiq, qərəzsiz məlumat almaq, yəqin ki, heç bir tarixçiyə nəsib olmayacaq. Çünki bunun üçün zəruri sayılan sənədlərin heç biri daha mövcud deyildir. Gələcək tarixçilər mənbə kimi yalnız münaqişə tərəflərinin səxavətlə bir-birinə ünvanladıkları çoxsaylı ittihamlar və təbliğati materiallarla kifayətlənməli olacaqlar. Əslində, mənim də əlimin altında heç bir sənəd yoxdur. Sadəcə, gözümlə gördüklərimə və etibarlılığı şübhə doğurmayan mənbədən aldığım məlumatlara əsaslanıram. Lakin bununla belə, bir sıra həyasız uydurmaları inkar etməyə və hadisələri tarixi perspektivdə işıqlandırmağa müəyyən imkanımın olduğunu düşünürəm.

İlk növbədə, həqiqətən, nə baş verdiyini aydınlaşdırmağa çalışaq.

Kataloniyadakı vəziyyətin gərginləşməsi uzun müddət davam edən proses olmuşdu. Kitabın ilk fəsillərində anarxistlərlə kommunistlər arasındakı mübarizədən bəhs etmişdim. 1937-ci ilin mayında vəziyyət o qədər gərgin xarakter almışdı ki, hər an partlayış gözləmək mümkündür idi. Toqquşmaların başlıca səbəbi hökumətin bütün şəxsi silahları təhvil vermək haqqındakı dekreti oldu. Həmin dekret “siyasi proseslərdən kənarında dayanan” polisi təpədən dirnağa qədər silahlandırmaq haqqındakı qərarla eyni vaxta

düşdü. Yeri gəlmişkən, həmkarlar ittifaqları üzvlərini polis sıralarına qəbul etmirdilər. Bütün bu addımların hansı məqsədlə atılması hər kəsə aydın idi. Növbəti addımın indiyə qədər C.N.T.-nin nəzarətində qalmış aparıcı sənaye sahələri uğrunda mübarizə ilə əlaqədar olacağı da sirr deyildi. Varlılarla yoxsullar arasında get-gedə dərinləşməkdə olan uçurumun fəhlə sinfində doğurduğu narazılığın artması da göz önündə idi. İnqilabi sabotajın mövcudluğu hər yerdə nəzərə çarpırdı. 1 May bayramı sakitliklə ötürüldü. Çoxları buna heyrətləndilər. Mayın 3-də hökumət müharibənin əvvəlindən etibarən, əsasən, C.N.T. üzvlərinin çalışdıqları mərkəzi telefon stansiyasını tutmaq qərarına gəldi. Bəhanə telefon və teleqrafın, ümumiyyətlə, pis işləməsi, üstəlik də, hökumət üzvlərinin telefon danışığının dinlənilməsi idi. Polis rəisi Salas (onun səlahiyyət həddini aşıb-aşmadığı məsələsi sona qədər dəqiqləşdirilmədi) binanın ələ keçirilməsi məqsədi ilə üç yük maşını dolusu mülki qvardiya üzvlərini göndərmişdi. Telefon stansiyası ətrafındakı küçələri isə adi geyimli silahlı polislər əhatə almışdılar. Stansiyaya hücumla eyni anda mülki qvardiya qrupları şəhərin digər yerlərindəki strateji məntəqələri də ələ keçirmişdilər. Həqiqi məqsədlərinin xarakterindən asılı olmayaraq, hamı bu hərəkəti mülki qvardiya hissələri ilə P.S.U.C.-un (kommunistlər və sosialistlər) C.N.T. üzərinə müstəqil hücumu kimi dəyərləndirdilər. Şəhərdə həmkarlar ittifaqlarına məxsus binaların tutulması haqqında şayiələr yayıldı. Küçələrdə silahlı anarxistlər görüldü. Fəhlələr işi dayandırdılar. Az sonra isə küçə döyüşləri başladı. Həmin gecə və ertəsi gün səhər küçələrdə barrikadalar ucaldıldı. Mayın 6-sı səhər saatlarına qədər döyüşlər ara vermədi. Onların hər iki tərəfdən müdafiə xarakteri daşması xüsusi qeyd edilməlidir. Binalar mühasirəyə alınmışdı, lakin bildiyim qədər onlardan heç biri hücumla ələ keçirilməmişdi. Artilleriya hərəkətə gətirilməmişdi. C.N.T. – F.A. – İ.P.O.U.M. öz qüvvələrini, əsasən, şəhərin fəhlə məhəllələrində cəmləşdirmişdilər. Silahlı polis və P.S.U.C. qüvvələri isə şəhər mərkəzini və inzibati binaları nəzarətdə saxlayırdılar. Mayın 6-da hər iki tərəf barışıq razılığı verdi. Lakin tezliklə döyüş yenidən qızışdı. Bunun səbəbi, fikrimcə, mülki qvardiyanın C.N.T. üzvü olan fəhlələrin tərksilah

olunması məsələsində həddindən artıq tələskənliyə yol verməsi ilə bağlı idi. Lakin istənilən halda ertəsi gün səhər adamlar öz təşəbbüsləri ilə barrikadaları tərk etməyə başladılar. Həmin vaxta, yəni təxminən, mayın 5-i axşam saatlarına qədər üstünlük C.N.T. tərəfində idi və artıq mülki qvardiyaçıların çoxu silahlarını yerə qoymuşdular. Amma fəhlələrin nə hamı tərəfindən qəbul edilən rəhbərliyi, nə də qəti hərəkət planı vardı. Ümumiyyətlə, mülki qvardiyaya müqavimət göstərməklə bağlı yayğın, qeyri-müəyyən qərarı bir kənara qoymaq şərtilə ortalıqda heç bir plan yox idi. C.N.T.-nin rəsmiləri U.G.T. rəhbərliyinin çağırışına qoşuldu və onlar birlikdə fəhlələri iş yerlərinə qayıtmağa çağırıldılar. Ərzaq ehtiyatlarının çox tezliklə tükənməsi ortaya çıxan əsas çətinliklərdən idi. Belə şəraitdə heç kəs atışmanı davam etdirməyə cəsarət göstərmirdi. Mayın 7-də şərait, demək olar ki, tam şəkildə normallaşmışdı. Həmin gecə dəniz yolu ilə Valensiyadan gələn altı min nəfər hərbi qvardiyaçı Barselona üzərində nəzarəti öz əllərinə almışdı. Hökumət bütün qeyri-nizami hissələrin tərk-silah edilməsi haqqında əmr imzalamışdı. Bir neçə gün ərzində xeyli silah və sursat müsadirə olunmuşdu. Rəsmi məlumata görə, döyüş zamanı münaqişəyə qarışan tərəflərdən dörd yüz nəfər öldürülmüş, min nəfərə yaxın adam isə yaralanmışdı. Məncə, öldürülənlərin sayının dörd yüz nəfər olması açıq-aşkar şişirtmə sayılmalıdır. Lakin bu rəqəmi dəqiqləşdirmək imkanı olmadığından hələlik ona inanmaq lazım gəlir.

Bundan başqa, döyüşlərin nəticələrini yekunlaşdırmaq da müəyyən çətinliklərlə bağlıdır. Barselona hadisələrinin cəbhədəki vəziyyətə təsiri haqqında əldə heç bir əsaslandırılmış dəlil-sübut yoxdur. Lakin döyüşlər daha bir neçə gün də davam etsə, cəbhə onların təsirini aydın duymaq imkanı qazanacaqdı. Barselonadakı küçə döyüşləri Kataloniyanın Valensiya hökumətinin tabeliyinə keçirilməsi, könüllülərin buraxılması və P.O.U.M.-un qadağan edilməsi üçün bəhanə verdi. Şübhə yoxdur ki, bu döyüşlər həm də Kabalyero hökumətinin süqutunu sürətləndirdi. Lakin sadaladığımız proseslərin baş verməsi istənilən halda qaçılmaz idi. Əsas məsələ əllərində silah küçələrə çıxan C.N.T. üzvlərinin, fəhlələrin udub-uduzmaları ilə bağlıdır. Şəxsən

rəyim soruşularsa, mən hesab edirəm ki, bu məsələdə fəhlələr uduzmaqdan daha çox udmuşdular. Barselona telefon stansiyasının ələ keçirilməsi hadisələrin uzun zəncirindəki halqalardan yalnız biri idi. Ötən ildən başlayaraq həmkarlar ittifaqları tədricən əllərindəki real hakimiyyəti itirməyə başlamışdılar. Fəhlə nəzarətinin mərkəzləşdirilmiş dövlət kapitalizmi, bəlkə də, xüsusi mülkiyyətin bərpası ilə əvəz olunması prosesi arasıkəsilməz şəkildə davam edirdi. Müharibənin başlanmasından bir il sonra Kataloniya fəhlələri artıq əllərindəki hakimiyyətin mühüm hissəsini itirmələrinə baxmayaraq, nisbi mənada hələ yenə də sərfəli vəziyyətdə idilər. Əgər onlar hər hansı təxribat önündə geri çəkilməyə hazır olduqlarını bürüzə versəydilər, vəziyyətləri dərhal və qat-qat pisləşərdi. Bəzən elə hallar olur ki, ümumiyyətlə, savaşa qoşulmamaqdansa, qoşulmaq və uduzmaq daha böyük fayda gətirir.

Döyüşlər hansı məqsədlə başlanmışdı? Bu, dövlət çevrilişi məqsədi güdürdü, yoxsa inqilabın davamına göstərilən növbəti cəhd idi? Hökumətin devrilməsi haqqında danışmaq nə qədər yerinə düşərdi? Ümumiyyətlə, bütün bu hərəkətlərdə aydın və düşünülmüş bir məqsəd varmı?

Şəxsən mən hesab edirəm ki, döyüşlərin başlanması onların qaçılmazlığı ilə sıx əlaqədar deyildi. Tərəflərdən hər hansı birinin əvvəlcədən işlənilib hazırlanmış planı mövcud deyildi. Əminlik hissi ilə hadisələrin anarxistlər üçün tamamilə gözlənilməz olduğunu demək mümkündür. Prosesdə partiyanın yalnız sırası üzvlərinin iştirakı da bunu aydın şəkildə göstərməkdədir. Aşağılar küçələrə çıxdılar, siyasi liderlər isə ya həvəssiz halda onların arxasınca getdilər, ya da evlərində oturmağı daha üstün tutdular. İnqilabi ruhda yalnız F.A.İ. və P.O.U.M. sıralarında fəaliyyət göstərən ifrat solçuların kiçik dəstəsi – “Duruttinin dostları” qrupunun üzvləri danışdırlar. Lakin onlar da hadisələrə rəhbərlik etmədilər, sadəcə, prosesin quyruğunda sürünürdülər. “Duruttinin dostları” şəhərdə hansısa inqilabi vərəqə yaymışdılar. Vərəqələr yalnız mayın 5-də üzə çıxmışdı və onların qarşıdurmanın yaranmasında hər hansı rol oynadıqlarını iddia etmək düzgün olmazdı. Çünki əvvəldə də xatırladıldığı kimi, döyüşlər artıq mayın 3-də başlanmışdı. C.N.T.-nin rəsmi rəhbərliyi dərhal bu vərəqələr üçün heç

bir məsuliyyət daşmadığını bəyan etdi. Bunun da bir sıra səbəbləri vardı. İlk olaraq, ondan başlayaraq ki, C.N.T. hələ də rəsmən hakimiyyətdə təmsil olunurdu. Kataloniya hökuməti isə bu həmkarlar təşkilatı rəhbərliyinin sırası həmkarlar təşkilatları ilə müqayisədə daha mühafizəkar mövqe tutmalarında maraqlı idi. Bundan başqa, C.N.T. rəhbərliyi var qüvvəsini sərf edərək U.Q.T. ilə birləşməyə çalışırdı. Belə şəraitdə döyüşlər aradakı nifaqı daha da dərinləşdirə bilərdi. Nəhayət (doğrudur, o zaman bu, barədə çox az adam bilirdi), anarxist liderləri hadisələrin miqyasının genişlənəcəyindən, fəhlələrin şəhərdə hakimiyyəti öz əllərinə alacaqlarından (mayın 5-nə kimi bu tamamilə mümkün görünürdü) və nəticədə xarici müdaxilə amilinin yaranacağından qorxurdular. Limanda ingilis gəmiləri – bir kreyser və iki esmines dayanmışdı. Yaxınlıqda başqa gəmilər də vardı. İngilis qəzetləri həmin gəmilərin Barselonaya “Britaniya maraqlarını qorumaq üçün” gəldiklərini yazırdılar. Əslində isə, bu istiqamətdə heç bir addım atmamışdılar. Yəni gəmilərdən sahilə kiminsə çıxmasına imkan verməmiş, eyni zamanda, göyertəyə heç bir qaçqın qəbul etməmişdilər. Əlimdə birbaşa dəlillər yoxdur. Lakin ehtimal etmək olar ki, respublika hökumətini Frankodan xilas etmək üçün əlini ağıdan qaraya vurmayan İngilis hökuməti Frankonu öz xalqının fəhlə sinfindən qorumağa ehtiyac yaranacağı təqdirdə dərhal onun yardımına yüyürəcəkdi.

P.O.U.M. rəhbərliyi fəhlələri ittiham etmirdi. Əksinə, tərəfdarlarını barrikadalarda qalmağa çağırırdı. Hətta “Duruttinin dostları” qrupunun ekstremist ruhlu vərəqələrini (əslində, bu vərəqələrin dəqiq məzmunu heç kimə bəlli deyil, çünki indiyə qədər onların bir nüsxəsini də tapmaq mümkün olmamışdır) də təqdir edirdilər (“*La Batalla*” qəzetinin 6 may tarixli sayı). Bəzi xarici qəzetlərdə həmin vərəqələr “şəhərin hər yerində divarlara yapışdırılmış təhrikedici çağırış” kimi təqdim olunmuşdu. Bir neçə mənbənin müqayisəsi nəticəsində deyə bilərəm ki, vərəqə, əvvəla, inqilabi şüaranın (xuntanın) yaradılmasını, ikincisi, telefon stansiyasına hücumun bütün müqəssirlərinin güllələnməsini, üçüncü, mülki qvardiyanın tərksilah olunmasını tələb edirdi. Vərəqənin “*La Batalla*” qəzetinin təqdirinə

layiq görülməsi məsələsində də fikiraylıqları mövcuddur. Şəxsən mən nə vərəqəni, nə də qəzetin 6 may tarixli sayını görmüşəm. Döyüşlərin davam etdiyi günlər ərzində yalnız bir intibahnamənin yayılmasından xəbər tutmuşdum. Həmin intibahnamə trotskiçilərin (“leninçi-bolşeviklərin”) kiçik qrupu tərəfindən hazırlanmışdı. İntibahnamədə deyilirdi: “Hamı barrikadalara! Hərbi zavodlardan başqa bütün müəssisələrdə ümumi tətill elan olunur”. Vəssalam. Başqa sözlə desək, bu intibahnamə artıq həyata keçirilmiş bir işi görməyə, atılmış bir addımı atmağa çağırırdı. Həqiqətdə isə, P.O.Ü.M. rəhbərləri tərəddüd hissi keçirirdilər. Onlar heç vaxt birbaşa Franko üzərində qələbəyə qədər aparacaq üsyanın tərəfdarı olmamışdılar. Lakin işçi sinfi silaha əl atdıqdan sonra P.O.Ü.M. rəhbərləri marksistlərin “fəhlələr küçəyə çıxanda inqilabçıların borcu onların arxasınca getməkdir” əhkamına əməl edərək fəhlələrə qoşulmaq məcburiyyəti qarşısında qaldılar. Nəticədə “19 iyul ruhunun dirçəlməsi” haqqında uca səsle danışan P.O.Ü.M. liderləri fəhlələrin mübarizəsini passiv müdafiə ilə məhdudlaşdırmaq üçün əllərindən gələni etdilər. Onlar, yuxarıda da yazdığım kimi, tərəfdarlarına silahı əldə hazır saxlamaq, lakin atəş açmağa çalışmamaq əmri verdilər. “*La Batalla*”da hərbi hissələrin cəbhəni tərk etmələrinə qadağa qoyan təlimat çap olundu. Mənim bildiyim qədər hadisələrdə P.O.Ü.M.-un öz üzərinə götürdüyü məsuliyyət payı, sadəcə, fəhlələri barrikadalara çağırmaqla məhdudlaşmışdı. Onlardan bəziləri bu çağırışa səs vermiş, hətta küçələrdə əvvəl planlaşdırdıqlarından daha çox qalmışdılar. Həmin günlər P.O.Ü.M. rəhbərliyini görənlər (mən özüm rəhbərlikdən heç kimlə görüşə bilməmişdim) onların baş verən hadisələrdən çox ümitsiz vəziyyətə düşdüklerini, lakin istənilən halda fəhlələrlə həmrəylik nümayiş etdirməyi özlərinə borc bildiklərini deyirdilər. Sonrakı mərhələdə belə yanaşma tərzinin siyasi kapital qazanmağa imkan yaradacağı hər kəsə gün kimi aydın idi. P.O.Ü.M. rəhbərlərindən olan Qorkin hətta bir müddət sonra “şərəfli may günləri haqqında” danışdı. Təbliğati baxımdan bu, bəlkə də, düzgün addım idi. P.O.Ü.M.-un bağlanması qədər qalan müddət ərzində partiyanın sıralarına güclü axın başlandı. Taktiki baxımdan adi vaxtlarda P.O.Ü.M.-a

düşmən mövqə tutan “Duruttinin dostları” kimi azsaylı bir qrupun bəyanatının dəstəklənməsi yanlış addım idi. Söz və ifadələrin seçilməsinə xüsusi diqqət yetirilmədiyi ümumxalq həyəcanı günlərində həmin vərəqə, əslində, barrikadalarda qalmağa çağırışdan başqa heç bir anlamda dəyərləndirilməməli idi. “*Solidaridad Obrera*” adlı anarxist qəzetin vərəqəni qətiyyətlə pislədiyi bir şəraitdə onu təqdir etməklə P.O.Ü.M. rəhbəri kommunist mətbuatına sonralar may döyüşlərinin bu partiyanın hazırladığı üsyan nəticəsində baş verdiyini söyləmək üçün əsas verdi.

560

Əslində, kommunist mətbuatının istənilən halda belə bəyanatla çıxış etmə ehtimalının özü də şübhə doğurmalıdır. Döyüşlərdən sonra tərəflərin ikisi də hər hansı dəlil-sübuta əsaslanmadan bir-birinə qarşı daha sərt ittihamlar irəli sürürdülər. Nisbətən ehtiyatlı hərəkət edən C.N.T. rəhbərliyi də, nəticə etibarilə, bir şey qazana bilmədi. Loyal münasibətlərinə görə onları yalnız təriflədilər. Amma ilk imkan yaranan kimi həm Kataloniya hökumətindən, həm də mərkəzi hökumətdən sıxışdırıb çıxardılar.

Hadisələrlə birbaşa əlaqəsi olanların dediklərindən də göründüyü kimi, həmin dövrdə heç bir siyasi qüvvənin həqiqi inqilabi planları yox idi. Barrikadalarda duranlar hökuməti devirmək məqsədi güdməyən sırayı C.N.T., bir sıra hallarda isə Ü.G.T. üzvləri idilər. Onlar, sadəcə, polislin hücumlarının qarşısını almaq istəyirdilər. Bu məsələnin düzgün qoyulub-qoyulmamasının özü isə tamamilə başqa mövzu idi. Fəhlələrin hərəkəti, mahiyyət etibarilə, müdafiə xarakteri daşıyırdı. Qeyri-mütəşəkkil xalq etirazının, bəzi xarici qəzetlərin yazdığı kimi, “üsyan” adlandırılması yalnız güclü fantaziya nəticəsində mümkün ola bilərdi. Üsyan əvvəlcədən hazırlanmış plan əsasında ardıcıl şəkildə həyata keçirilən hücum xarakterli hərəkətdir. May hadisələrini, bəlkə də, qiyam adlandırmaq olardı. Özü də hər iki tərəf üçün qanlı nəticələrlə səciyyələnən qiyam. Təhlükəli amillərdən biri də münacişə tərəflərinin əllərində kifayət qədər silah cəmlənməsi və ondan istifadə arzusunun mövcudluğu idi.

Bəs qarşı tərəf? Onun məqsədləri nə idi? Bəlkə, anarxist deyil, kommunist çevrilişi baş vermişdi? Hakimiyyəti bir zərbə ilə C.N.T.-nin əlindən vurub çıxarmaq üçün dəqiq plan hazırlanmışdı?

Belə şübhə üçün müəyyən əsaslar olsa da, deyilən hər sözə inanmağa çətinlik çəkirəm. Əlamətdar haldır ki, oxşar hadisə (hərbi polisin telefon stansiyasını ələ keçirməsi) iki gün sonra Tarraqonada da təkrarlanmışdı. Barselonanın özündə də həmin akt təcrid olunmuş xarakter daşımamışdı. Şəhərin digər hissələrində mülki qvardiyaçılar və P.S.U.C. tərəfdarları strateji məntəqələrdə yerləşən binaları ələ keçirmişdilər. Həm də bunu çox sürətlə etmişdilər. Nəhayət, hadisələrin İngiltərədə deyil, İspaniyada baş verdiyi də yaddan çıxarılmamalıdır. Barselona küçə döyüşlərinin uzun tarixi təcrübəsinə malik şəhərdir. Belə şəhərlərdə hər şey çox sürətlə baş verir, düşmən həmişə hazır vəziyyətdə dayanır, qarşılaşan tərəflər bütün küçə və döngələri tanıyırlar. Ona görə də ilk atəş səsləri eşidildəndən sonra adamlar komanda alıblarmış kimi dərhal öz yerlərini tuturlar. Yəqin, telefon stansiyasına hücum üçün məsuliyyət daşıyan adamlar qarışıqlıq (əlbəttə, may günlərindəki miqyasda yox!) düşəcəyini təxmin edirdilər və onu yatırmağa da hazır idilər. Lakin hadisələrin həmin ssenari üzrə gedişi onların C.N.T.-yə zərbə vurmaq planlarının mövcudluğu kimi başa düşülməməlidir. İki səbəbə görə tərəflərin heç birinin ağır döyüşlərə can atmadıqlarını təxmin edirəm:

1. Tərəflərin heç biri əvvəlcədən Barselonaya qoşun gətirməmişdi. Döyüşdə yalnız şəhərdə mövcud olan qüvvələr – mülki əhali və polis iştirak edirdi.

2. Şəhərdə dərhal ərzaq qıtlığı yaranmışdı. İspaniyada xidmət edən hər kəs yaxşı bilir: müharibə vaxtı ispanların yüksək səviyyədə həyata keçirdikləri yeganə iş – ordunun mükəmməl ərzaq təminatıdır. Bir-iki həftə əvvəlcədən küçə döyüşləri və ümumi tətili planlaşdıran qüvvənin müvafiq ərzaq ehtiyatları tədarükü görməməsi inandırıcı təsir bağışlamır.

Nəhayət, kim haqlı, kim günahkar idi? Xarici antifaşist mətbuat bu məsələnin ətrafında dəhşətli hay-küy qaldırmışdı. Amma həmişə belə hallarda olduğu kimi, yalnız bir tərəfin rəyi dinlənildi. Nəticədə Barselonadakı döyüşlər “respublika hökumətinin kürəyinə arxadan bıçaq sancan” xəyanətkarların – anarxistlərin və trotskiçilərin üsyanı kimi qələmə verilmişdi. Əslində isə məsələ bu qədər sadə

deyildi. Amansız düşmənlə mübarizə apararkən hər cür daxili çəkişmələrdən uzaq olmaq son dərəcə zəruridir. Amma hər bir münaqişədə iki tərəfin iştirak etdiyi də yaddan çıxarılmamalıdır. O biri tərəfdən isə adamlar yalnız təxribat saydıqları hərəkətlərlə üzləşəndə barrikada qururlar.

Gərginlik, həqiqətən də, hökumət anarxistlərdən əllərindəki silahları təhvil vermələri ilə bağlı dekreti çap etdiyi zaman başlanmışdı. Britaniya mətbuatı bu fakta tipik ingilis şərhi vermişdi: Araçon cəbhəsində silaha çox böyük ehtiyac vardı, anarxistlər isə vətənpərvər olmadıqlarından silahları təhvil verməkdən boyun qaçırmışdılar.

Hadisələrə bu cür yanaşma tərzİ İspaniyada, həqiqətən, nə baş verdiyini anlamamaq kimi dəyərləndirilə bilər. Hamı anarxistlərin və P.S.U.C.-un hərbi ehtiyatlarını get-gedə artırdığını bilirdi. Barselonada döyüşlər başlayanda hər iki tərəfin əlində, həqiqətən də, kifayət qədər böyük silah-sursat ehtiyatının olduğu aşkara çıxdı. Anarxistlər yaxşı bilirdilər ki, hətta onlar öz silahlarını təhvil versələr də, Kataloniyanın əsas siyasi qüvvəsi sayılan P.S.U.C. eyni yolla getməyəcək, cəbhəxanasını mütləq əlində saxlayacaq. (Döyüşlər başa çatandan sonra, həqiqətən də, belə oldu.) Bu arada isə küçələrdə təpədən dırnağa qədər silahlanmış “siyasi cəhətdən neytral polis” gəzib-dolaşırdı. Amma nədənsə, heç kəs onların silahının cəbhədə daha çox işə yarayacağı haqqında danışmırdı. Əslində, hər şeyin əsasında kommunistlərlə anarxistlər arasında yaranmış kəskin ziddiyyətlər dayanırdı. Bu ziddiyyətlər əvvəl-axır toqquşmaya gətirib çıxarmalı idi. Müharibə davam etdiyi aylarda İspaniya kommunist partiyasının sıraları ağılagəlməz dərəcədə genişlənməmişdi. Kommunistlər ölkədəki siyasi hakimiyyətin böyük bir hissəsini öz əllərində cəmləşdirmişdilər. Bundan əlavə, İspaniyaya müxtəlif xarici ölkələrdən də çoxlu sayda kommunist gəlmişdi. Onların əksəriyyəti Franko üzərində qələbədən dərhal sonra anarxizmin kökünü kəsmək niyyətində olduqlarını gizlətmirdilər. Belə vəziyyətdə anarxistlərin 1936-cı ilin yayında ələ keçirdikləri silahları asanlıqla təhvil verəcəklərini gözləmək sadələvhlük olardı.

Ehtirasların son həddə qədər gəriləyi bir vaxtda telefon stansiyasının tutulması hazır barıt çəlləyinə atılan qığıl-

cımdan başqa bir şey deyildi. Bəlkə də, telefon stansiyasını tutmaq əmrini verənlər atdıqları addımın nəticələrini əvvəlcədən nəzərə almamışdılar. Danışdırlar ki, Kataloniya prezidenti Kampanis döyüşlərdən bir neçə gün əvvəl gülə-gülə anarxistlərin növbəti zərbələri də dinməz-söyləməz qəbul edəcəklərini deyirmiş. Son dərəcə həssas məqamda belə yanaşma tərzinin ağılsızlıq olduğunun sübuta ehtiyacı yoxdur. Axırıncı bir neçə ay ərzində İspaniyanın müxtəlif yerlərində kommunistlərlə anarxistlər arasında silahlı toqquşmalar baş vermişdi. Kataloniya, ilk növbədə isə Barselona daimi əsəb gərginliyi şəraitində yaşayırdı. Bu gərginlik dəfələrlə toqquşmalara və qətlərə gətirib çıxarmışdı. Qəflətən şəhərdə xəbər yayıldı ki, silahlı şəxslər fəhlələrin iyuldakı küçə döyüşləri zamanı ələ keçirdikləri binalara hücum edib. Həmin binalar artıq fəhlələrin nəzərində onların hüquq və azadlıqlarının simvoluna çevrilmişdi. O biri tərəfdən işçi sinfi heç zaman mülki qvardiyaya xüsusi rəğbət və məhəbbətləri ilə seçilməmişdi. Lap əski zamanlardan bəri *la guardia* sahibkarların və mülkədarların iradəsinin müdafiəçisi kimi tanınmışdı. Mülki qvardiyaya nifrət isə ikiqat, bəlkə də, üçqat artıq idi. Çünki onun faşistlərlə əməkdaşlığından şübhələnirdilər. (Bu şübhələrə yetərinəcə əsas vardı.) Müharibənin ilk günlərində qiyamçı generallara qarşı müqavimət göstərmək üçün özündə güc və iradə tapan xalq, yəqin ki, bu dəfə də eyni hissələrin təsiri altında yenidən küçələrə axışdı. Fəhlələr nə etməli idilər? Heç bir müqavimət göstərmədən telefon stansiyasının binasını əldən verməli idilər? Bu suala müxtəlif cavablar tapmaq mümkündür. Lakin hər şey mərkəzləşdirilmiş hakimiyyət və fəhlə nəzarətinə münasibətdən asılıdır. Fikrimcə, ən inandırıcı cavab belə ola bilər: “Bəli, çox güman ki, C.N.T. üzvü olan fəhlələr haqlı idilər. Amma ölkədə müharibə gedirdi. Onlar arxa cəbhədə qarışıqlıq salmamalı idilər”. Bu fikirlə yüz faiz razılaşıram. Daxili münaqişələr yalnız Frankoya xeyir gətirə bilərdi. Amma münaqişənin yaranmasına kim əsas vermişdi? Hökumətin telefon stansiyasını tutmağa ixtiyarının çatıb-çatmaması haqqında mübahisə etmək olar. Şübhə doğurmayan başqa bir məsələ də var: mövcud şəraitdə bu addımın mütləq qarşılıqlı aparacağı nəzərdən qaçırılmamalı idi.

Bu, təxribat idi, “Sizin hakimiyyətiniz bitdi, indi növbə bizindir” tipli öcəşkən çağırış idi. Həmin hərəkətin müqabilində müqavimətdən başqa bir şey gözləmək də sadələvhlük olardı. Hadisələrin ayıq təhlili günahın yalnız bir tərəfin üstünə atılmasının yolverilməz olduğunu göstərir. Belə birtərəfli yanaşma tərzİ İspaniya inqilabi partiyalarının öz fikir və münasibətlərini xarici mətbuat səhifələrində açıqlamaq imkanlarının məhdudluğu nəticəsində meydana çıxmışdı. Məsələn, İspan anarxistləri haqqında bir neçə cümləlik müsbət fikrə rast gəlmək üçün çoxsaylı ingilis qəzetlərini nəzərdən keçirmək lazım idi. Həm də belə münasibət müharibənin bütün dövrləri üçün səciyyəvi olmuşdu. Anarxistlərə davamlı şəkildə böhtan atırdılar. Onların müdafiəsi üçün bir söz demək isə, şəxsi təcrübəmdən də bildiyim kimi, qeyri-mümkün idi.

564

Mən Barselona döyüşlərini obyektiv təsvir etməyə çalışdım. Əlbəttə, belə məsələlərdə kiminsə sona qədər obyektiv olacağını düşünmək sadələvhlükdür. İstənilən halda hansısa tərəfin mövqeyinə üstünlük vermək zərurəti yaranır. İstər Barselona hadisələrinin təsviri zamanı, istərsə də kitabın digər fəsillərində bəzi yanlışlıqların yer aldığından xəbərim var. Bu labüddür. İspan müharibəsi haqqında səhsiz yazmaq hələlik çox çətindir. Çünki siyasi rəng vurulmamış sənədlər azdır. Ona görə oxucuları bəri başdan həm qərəzkarlığım, həm də yanlışlıqlarım haqqında xəbərdar etməyi özümə borc bilirəm. Lakin yazılarımda namusluluq prinsipinə sadıq qalmaq üçün əlimdən gələni əsirgəməmişəm. Bir çox təsvirlərim xarici mətbuatda, xüsusən də kommunist nəşrlərində dərc olunan yazılardan kəskin şəkildə fərqlənir. Kommunistlərin məsələyə yanaşma tərzləri xüsusi diqqətlə nəzərdən keçirilməlidir. Çünki bir çox qəzet və jurnallar daha çox kommunist versiyasına üstünlük verirlər. Bu versiya daim genişləndirilir, yeni əlavələr edilir. Hər yerdə ona yaşıl işıq yandırılır.

Kommunistlərin və onlara yaxın qüvvələrin mətbuatı Barselona döyüşləri üçün bütün günahı P.O.U.M.-un üstünə yıxır. Hadisələr kortəbii partlayış kimi yox, hökumət əleyhinə qabaqcadan planlaşdırılan və həyata keçirilən üsyan kimi təqdim edilir. Üsyanı isə P.O.U.M. bir neçə

aldadılmış “ifrat ünsürlərin” yardımı ilə həyata keçirmişdir. Üstəlik, həmin “üsyən” respublikanın arxasında vətəndaş müharibəsinin genişlənməsi və bu yolla da hökumətin səylərinin heçə çıxarılması məqsədi ilə faşistlərin əmri ilə gerçəkləşdirilən sui-qəsd kimi qələmə verilir. Bundan başqa, P.O.Ü.M. Frankonun “beşinci dəstəsi”, faşistlərlə əməkdaşlıq edən “trotskiçi” təşkilat adlandırılır. “Deyli Uorker” özünün 11 may tarixli sayında yazırdı: “Bədnam Dördüncü Beynəlmiləlin konqresini “hazırlamaq” üçün Barselonaya axışıb gələn alman və italyan agentlərin qarşısında, əslində, tamamilə fərqli vəzifələr qoyulmuşdu. Onlar yerli trotskiçilərin yardımı ilə şəhərdə qarmaqarışlıq törədilməsinə və qan axıdılmasına nail olmalı idilər. Bu da, öz növbəsində, Almaniya və İtaliyaya “Barselonada baş verən hadisələrlə əlaqədar Kataloniya sahillərinin etibarlı qorunmasının qeyri-mümkünlüyü” haqqında bəyanat verməyə və müdafiəni təmin etmək məqsədi ilə İspaniyaya hərbi hissələr yeritməyə fürsət verəcəkdi. Başqa sözlə desək, alman və italyan hökumətlərinə “qayda-qanunu qorumaq məqsədi ilə” dəniz piyadalarını Kataloniya sahillərinə yerləşdirmək üçün müvafiq şərait yaradılırdı. Almanlar və italyanlar bu niyyətlərinə nail olmaq üçün uyğun alətə – P.O.Ü.M. adlı trotskiçi təşkilata malik idilər.

P.O.Ü.M. cinayətkar ünsürlər və aldadılmış anarxistlərlə iş birliyinə gedərək arxada qiyamın hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə rəhbərlik etmiş, həm də bu zaman fəaliyyətini faşistlərin Bilbaodakı hücumları ilə dəqiq surətdə əlaqələndirmişdi”.

Bütün məqalə bu ruhda davam edirdi.

Məqalədə Barselonadakı döyüşlər “P.O.Ü.M.-un silahlı üsyani” kimi təqdim olunurdu. “Deyli Uorker”in həmin sayındakı başqa bir yazıda isə deyilirdi: “Kataloniyada qan axıdılmasının bütün məsuliyyətini P.O.Ü.M.-un daşdığı heç kimdə şübhə doğurmur”. Mayın 29-da “İnperkor” qəzeti Barselonadakı küçə səngərlərini partiyaları tərəfindən məxsusi olaraq bu məqsədlə göndərilmiş P.O.Ü.M. üzvlərinin qurduqlarını yazırdı.

Çoxlu yeni sitatlar da gətirə bilərəm. Lakin mənərə aydın olduğundan əlavə istinaqlara ehtiyac görmürəm. Mətləb aydın idi – bütün məsuliyyəti faşistlərin göstərişi

ilə hərəkət etmiş P.O.Ü.M. daşıyırdı. Bir qədər aşağıda kommunist mətbuatında çıxan məlumatlara da diqqəti cəlb edəcəyəm. Həmin məlumatlar son dərəcə ziddiyyətli olduqlarından dəlil-sübut kimi heç bir əhəmiyyət daşıyırlar. Lakin bu mövzuya keçməmişdən əvvəl mən Barselonadakı may hadisələrinin P.O.Ü.M.-un təşkilatçılığı ilə həyata keçirilən faşist qiyamı olmadığını sübuta yetirən daha bir neçə fakta diqqəti cəlb etmək istərdim.

1) P.O.Ü.M. Barselonadakı may hadisələri miqyasında qarışıqlıq yaratmaq üçün həddindən artıq azsaylı və kiçik təsir qüvvəsinə malikdir. Ümumi tətillin təşkili üçün də qüvvələri yetərli deyil. Həmkarlar təşkilatlarında P.O.Ü.M.-un təsiri cüzdür. Onun Barselonada bütün fəhlələri tətillə çıxarmaq imkanları ingilis tred-yunionlarının Qlazqoda ümumi tətillə çağırışlarından o qədər də fərqlənmir. Yuxarıda da vurğuladığım kimi, P.O.Ü.M. rəhbərliyinin mövqeyi döyüşlərin müəyyən qədər uzanmasına təsir göstərə bilərdi. Lakin partiya hətta istəsə belə, döyüşlərin təşkilatçısı vəzifəsini öz üzərinə götürə bilməzdi.

2) Yalançı faşist sui-qəsdə haqqında deyilənlər boş söz yığınınından başqa bir şey deyildir. Bütün dəlil-sübutlar iddiaların tam əksini göstərir. Bizi alman və italyan quru qoşunlarının Kataloniya sahillərinə çıxarılmasının planlaşdırıldığı barədə məlumata inandırmaq istəyirlər. Nə alman, nə də italyan gəmiləri İspaniya sahillərinə yaxın gəliblər. “Dördüncü Beynəlmiləlin konqresi”, habelə “alman və italyan agentləri” haqqında deyilənlər də xalis uydurmadır. İyulda, yəni hadisələrdən iki ay sonra P.O.Ü.M.-un və qardaş partiyaların (ingilis və alman) konqresinin çağırılması ilə bağlı qeyri-müəyyən imkanlar mövcud idi. Lakin nəzərdə tutulan tədbirə heç bir nümayəndə gəlməmişdi. “İtalyan və alman agentləri” öz mifik mövcudluqlarına görə yalnız “Deyli Uorker”ə borclu ola bilərlər. Həmin dövrdə sərhədi keçən hər bir şəxs İspaniyaya “axışmağın” və ölkənin hüduqlarını tərk etməyin nə qədər çətin olduğunu yaxşı bilir.

3) P.O.Ü.M.-un istinadgahı sayılan Lereddə və cəbhədə heç bir önəmli hadisə baş verməmişdi. Aydın məsələdir ki, əgər P.O.Ü.M. rəhbərliyi faşistlərə yardım göstərmək fikrinə düşsəydi, o zaman “öz” könüllülərinə cəbhə xəttindən çəkilmək əmrini verərdi. Lakin belə şey ağıla

gəlmirdi və heç zaman ən uzaq niyyət kimi də nəzərdə tutulmamışdı. Müxtəlif bəhanələr altında diqqəti cəlb etmədən Barselonaya bir-iki min döyüşçü gətirmək mümkün olsa da, cəbhədən heç bir P.O.U.M. könüllüsü geri çağırılmamışdı. Cəbhədə sabotajla bağlı hətta ən dolay faktlar da aşkara çıxarılmamışdı. Ərzaq, geyim və sursat maneəsiz halda birbaşa ön xəttə göndərilmişdi. Sonralar bütün bu faktları özüm də diqqətlə yoxladım. Hər kəs fikrimlə razılaşar ki, haqqında söz açılan üsyanı planlaşdıran zaman aylarla hazırlıq görmək, könüllülər arasında təxribat işləri aparmaq və s. tələb olunur. Cəbhədə bu tipli fəaliyyətə də təsadüf edilməmişdir. Könüllülərin hər hansı “qiyamda” iştirak etməmələri həlledici dəlillərdən biri olaraq qalmaqdadır. Əgər P.O.U.M., həqiqətən də, çevriliş niyyətində olsaydı, sərəncamındakı yeganə zərbə qüvvəsindən – on minlərlə silahlı könüllüdən istifadə etməyə bilməzdi.

Düşünürəm ki, gətirdiyim dəlillər faşistlərin əmri ilə P.O.U.M.-un təşkil etdiyi “qiyamla” əlaqədar kommunist versiyasının əsassızlığını inandırıcı şəkildə ortaya qoyur. Kommunistlərin əlində heç bir dəlil-sübut yoxdur. Lakin məsələyə daha da aydınlıq gətirmək məqsədi ilə kommunist mətbuatından götürdüyüm bir neçə sitatə əlavə etmək istərdim. Döyüşün ilk epizodunun – telefon stansiyasının hansı şəkildə tutulmasının təsviri fəvqəladə dərəcədə səciyyəvidir. Qəzetlər əvvəldən axıra qədər bir-birinə zidd xəbərlər yayaraq yalnız bir məsələdə razılığa gəlirlər – günahkar qarşı tərəfdir! Maraqlıdır ki, ingilis kommunist nəşrləri günahı, ilk növbədə, anarxistlərin, sonra isə P.O.U.M.-un üstünə atmışdılar. Səbəb kifayət qədər aydındır. İngiltərədə “trotskizm” haqqında eşidənlərin sayı çox azdır. “Anarxist” sözünü eşidən hər bir ingilis isə dərhal səksənir. Bundan sonra günahı əminliklə “trotskiçilərin” üstünə atmaq olar. “Deyli Uorker” özünün 6 may tarixli sayındakı məqalədə belə yazırdı:

“Azsayılı anarxistlər dəstəsi həftənin birinci və ikinci günləri küçə döyüşlərinə başlamış, telefon və teleqraf stansiyasının binasını ələ keçirərək onu nəzarətdə saxlamağa cəhd göstərmişdir”.

Belə anlaşılır ki, qəzet faktlarının astarını üzünə çevirməyi uğurlu başlanğıc sayır. Mülki qvardiya C.N.T.-nin

nəzarətində olan binaya basqın edir. Ona görə hadisələri elə qələmə vermək lazımdır ki, guya, C.N.T. öz nəzarəti altındaki binaya, yəni öz-özünə hücum etmişdir. “Deyli Uorker”in 11 may tarixli sayında isə deyilirdi:

“Kataloniya ictimai təhlükəsizlik naziri, sağ təmayüllü Aiquade və ictimai asayiş komissarı, sosialist Rodrige Salas əksəriyyəti C.N.T. üzvü olan fəhlələri tərksilah etmək məqsədi ilə silahlı respublika polisini telefon stansiyasının binasına göndərmişlər”.

Burada birinci məlumatla ziddiyyət göz önündədir. Lakin “Deyli Uorker” özünün ilk məlumatının yanlışlığını dilə gətirmək bərsində yerli-dibli düşünür. Qəzet yenə 11 may tarixli sayında “Duruttinin dostları” qrupunun C.N.T. tərəfindən etirazla qarşılanan vərəqələrinin mayın 4-də və 5-də, döyüşlər zamanı yayıldığını yazır. “İnprekor” (22 may) isə vərəqələrin 2–3 may tarixlərində, yəni döyüşlərin hələ qızışmadığı vaxt yayıldığını iddia edir. Daha sonra isə yazır:

“Bu faktları (müxtəlif vərəqələrin yayılmasını) nəzərə alan şəxslər prefektin rəhbərliyi ilə mayın 3-də telefon stansiyasını tutmuşdur. Vəzifə borcunu yerinə yetirən polisə atəş açmışlar. Həmin hərəkət atışmanı bütün şəhər miqyasında yayan təxribatçılar üçün siqnal rolunu oynamışdır”.

Mayın 29-da isə “İnprekor” yazırdı:

“Saat 3-də ictimai təhlükəsizlik komissarı Salas əvvəlki gecə 50 nəfər P.O.U.M. könüllüsü və digər məsuliyyətsiz ünsürlər tərəfindən ələ keçirilmiş telefon stansiyasına gəlmişdir”.

Baş verənlərin bu şəkildə işıqlandırılması, ən azı, qəribə görünür. Əlli nəfər P.O.U.M. könüllüsünün telefon stansiyasını tutması mühüm hadisədir və onun diqqəti çəkmədən ötüb-keçəcəyini düşünmək sadələşmələr olardı. Lakin hadisənin üstünü iki, yaxud üç həftə keçəndən sonra açmaq imkanı yaranmışdır. “İnprekor”un başqa sayında 50 nəfər P.O.U.M. üzvü P.O.U.M. könüllülərinin 50 nəfər döyüşçüsünə çevrilmişdir. Adam hətta istəsə belə, bir neçə sətirdə bu qədər ziddiyyətlərə yol vermək inandırıcı görünür. Əvvəlcə C.N.T. üzvləri telefon stansiyasına hücum edirlər. Sonra məlum olur ki, onlar heç hücum etməyiblər, əksinə, özləri hücum hədəfinə çevriliblər. Əvvəlcə

vərəqə telefon stansiyasının tutulmasından öncə yayılır, bu addımın atılmasına təkan verir, sonra isə vərəqə stansiyanın tutulmasından sonra meydana çıxır və beləliklə də, səbəb nəticəyə çevrilir. Telefon stansiyasını gah C.N.T., gah da P.O.U.M. üzvləri ələ keçirirlər. “Deyli Uorker”in növbəti sayında (3 iyun) isə cənab C.R.Kempbell artıq bərrikadaların qurulduğuna görə hökumətin telefon stansiyasını tutmaq məcburiyyətində qaldığını bizə xəbər verir.

Kitabı əlavə təfərrüatlarla həddindən artıq yükləməmək üçün yalnız bir epizodun üzərində dayandım. Kommunist mətbuatında yer almış digər məlumatlara münasibətdə də eyni araşdırmaları aparmaq mümkündür. Onların bir hissəsinin başdan-başa saxtalaşdırıldığı ayrıca vurğulanmalıdır. Məsələn, mayın 7-də “Deyli-Uorker”, guya, Parisdəki ispan səfirliyinin yaydığı aşağıdakı rəsmi məlumata istinad etmişdir:

“Qiyamın səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri Barselonadakı evlərin çoxunun üzərində köhnə mütləqiyyət bayrağının görünməsidir. Qiyamçılar bu yolla özlərinin şəhərin həqiqi sahibləri olduqlarını bildirməyə çalışırdılar”.

Çox ehtimal ki, materialı səhifələrində yerləşdirən “Deyli Uorker” qəzeti onun həqiqiliyinə inanırdı. Parisdəki ispan səfirliyinin əməkdaşı isə, heç şübhəsiz, yalan danışmışdı. İddianın həqiqət olmadığını hər bir ispan təsdiq edə bilirdi. Barselonada mütləqiyyət bayrağı? Belə bir addım bütün düşmənçilik edən tərəfləri bir an içərisində barışdırı bilirdi. Hətta Barselonadakı kommunistlər də bu məlumatı istehza ilə gülümsəmədən oxuya bilmirdilər. Eyni sözlər müxtəlif kommunist qəzetlərinin “qiyam” zamanı P.O.U.M.-un istifadə etdiyi silaha da şamil edilə bilər. Yalnız vəziyyətlə bağlı heç bir gerçək təsəvvürü olmayan adam bu cür məlumatların həqiqiliyinə inana bilər. Mister Frank Pitkern “Deyli Uorker”in 17 may tarixli sayında yazır:

“Qarışıqlıqlar vaxtı bütün silah növlərindən istifadə edilirdi. Aylarla oğurlayıb gizlətdikləri silahlar, qiyamın başlanğıcında kazarmaların qarşısında peyda olan tanklar bunun daha bir sübutudur. Onlarla pulemyotun və bir neçə min tüfəngin mövcudluğu da heç bir şübhə doğurmamalıdır”.

“İnprekor” isə 29 may tarixli sayında göstərirdi:

“Mayın 3-də P.O.Ü.M.-un sərəncamında onlarla pulemyot və bir neçə min tüfəng vardı. “*Plaza de Espana*”da trotskiçilər Araçona cəbhəsinə göndərməli olan, amma nədənsə, anbarlarda gizlədilən 75 mm-lik toplardan atəş açırdılar”.

Mister Pitkern P.O.Ü.M.-un sərəncamında “onlarla pulemyotun və bir neçə min tüfəngin mövcudluğunun” harada, nə zaman aşkar olunması barəsində heç bir məlumat vermir. Mən partiyanın üç əsas binasında saxlanan silahların miqdarını göstərmişdim: səksənə qədər tüfəng, bir neçə bomba. Vəssalam. Heç bir pulemyotdan söhbət gedə bilməzdi. Tüfənglər binalardakı ayrı-ayrı partiyalara məxsus qarovulçuları silahlandırmağa güclə kifayət edirdi. Sonralar P.O.Ü.M.-un fəaliyyəti qadağan ediləndə, binaları müsadirə olunanda nə onlarla pulemyotun, nə də minlərlə tüfəngin tapılmaması da, ən azı, qəribə görünməlidir. Soba borusunda gizlədilməsi mümkün olmayan tanklardan və toplardan isə, ümumiyyətlə, söhbət gedə bilməz. Yuxarıda nümunə gətirdiyim iki materialda diqqəti çəkən əsas məsələ isə şəraitdən qətiyyəən baş çıxara bilməyən müəlliflərin cahilliyidir. Mister Pitkern P.O.Ü.M.-un “kəzarmalardan oğurlanmış” tanklardan istifadə etdiyini yazır. P.O.Ü.M. könüllüləri (o zaman belələrinin sayı o qədər də çox deyildi, çünki partiyalar sıralarına yeni döyüşçülərin cəlb edilməsini dayandırmışdılar) Barselonadakı Lenin kəzarmalarında yerləşirdilər. Eyni kəzarmalarda Xəlq ordusunun sayca daha böyük olan birləşmələri vardı. Beləcə, mister Pitkern bizi P.O.Ü.M.-un Xəlq ordusunun xeyir-duası ilə tankları oğurladığına inandırmağa çalışır. Eyni sözlər 75 mm-lik topların gizlədildiyi kəzarmalara da aiddir. “*Plaza de Espana*”da atəş açan həmin artilleriya qurğuları haqqında bir sıra digər qəzet materiallarından da məlumatlara rast gəlmək mümkündür. Lakin hadisələrin şahidi kimi bir şeyi tam əminliklə deyə bilərəm – P.O.Ü.M. cəbbəxanasında belə qurğular heç zaman mövcud olmamışdı. Döyüşlər zamanı mən “*Plaza de Espana*”dan bir kilometr yarımlıq məsafədə idim. Buna baxmayaraq, heç vaxt artilleriya atəşinin səsini eşitməmişdim. Döyüşlər qurtarandan bir neçə gün sonra bütün meydanı gəzib-

dolaşmış, hər tərəfə diqqətlə baxmışdım. Binaların heç birində artilleriya mərmilərinin açdığı zədəni aşkara çıxara bilməmişdim. Döyüşlər zamanı meydanın yaxınlığında olanlar da heç bir artilleriya qurğusu görmədiklərini etiraf edirlər. (Çox ehtimal ki, kazarmalardan oğurlanmış toplar haqqındaki hekayə Barselonadakı sovet baş konsulu Antonov-Ovseyenkonun təxəyyülünün məhsuludur. Sovet diplomatı bu barədə bir ingilis jurnalistinə məlumat vermişdi. Jurnalist isə məlumatın dəqiqliyinə inandığından həmin faktdan istifadə etmişdi. Sonralar Antonov-Ovseyenko da sovet rejiminin apardığı “təmizləmələrin” qurbanlarından olmuşdur.) Tanklar, səhra artilleriyası və s. haqqındaki nağıllar da azsaylı P.O.U.M. təşkilatını bu cür irimiqyaslı hərbi əməliyyatlarla əlaqələndirmək məqsədi ilə uydurulmuşdu. Bir daha təkrar edirəm: döyüşlər üçün məsuliyyəti P.O.U.M.-un üzərinə qoymaqla yanaşı, onun – “İnprekor”un da yazdığı kimi – ətrafında cəmisi bir neçə min üzvü birləşdirən siyasi təşkilat olduğunu etiraf etmək lazım gəlirdi. Bir-birilə ziddiyyət təşkil edən bu iki məqamı yalnız P.O.U.M.-un döyüşlərdə ən müasir silah növlərindən istifadəsi vasitəsilə əsaslandırmaq olardı.

Kommunist mətbuatı ilə tanış olarkən bir daha inanırsan ki, o, oxucuların fakt və hadisələrdən tam xəbərsizliyindən məmnuniyyətlə yararlanır, özünün hadisələrə qərəzli münasibətini onlara da aşılamağa çalışır. “Qiyamın”, guya, Xalq ordusu tərəfindən yatırılması haqqında mister Pitkernin “Deyli Uorker”dəki (11 may) bəyanatını da yalnız belə bir istəyin mövcudluğu ilə izah etmək olar. Məlumatın müəllifi bütün Kataloniyanın bir nəfər kimi mütəşəkkil formada trotskiçilərin əleyhinə çıxdıqları barəsində təəssürat yaratmağa çalışmışdır. Hadisələr zamanı Xalq ordusu son ana qədər öz neytrallığını qoruyub saxlamışdı. Bütün Barselona bu barədə bilirdi. Yalnız mister Pitkernin xəbərsiz qalması qətiyyənlə inandırıcı görünür. Kommunist mətbuatı öldürülən və yaralananların sayı ilə bağlı məlumatlarla da oyunbazlıq edirdi. Bu da, ilk növbədə, qarışıqlıqların miqyasını daha da böyütmək niyyətindən irəli gəlirdi. Kommunist mətbuatı İspaniya Kommunist Partiyasının baş katibi Xose Diasın 900 nəfərin öldürülməsi, 2500 nəfərin isə yaralanması haqqındaki sözlərinə səhifələrində geniş yer verirdi.

Hadisələrin miqyasını kiçiltməkdə heç bir marağı olmayan Kataloniya hökuməti isə yuxarıda da göstərdiyim kimi, 400 ölü və 1000 nəfərə yaxın yaralı haqqında rəsmi məlumat yaymışdı. Göründüyü kimi, kommunist mətbuatı həmin rəqəmi iki dəfədən də çox artırmaqda heç bir problem görməmişdir.

Kapitalist ölkələrinin mətbuatı isə baş verən hadisələrin məsuliyyətini, əsasən, anarxistlərin üstünə atırdı. Amma onların bəziləri eyni həvəslə kommunist versiyasını da təkrar edirdilər. May döyüşləri zamanı xüsusi müxbiri cənab Con Lanqdon-Devis Barselonada olan “Nyus kronikl” qəzeti də belə mətbuat orqanlarının sırasında idi. Həmin qəzətdən bir nümunə:

572

Trotskiçi qiyam

...Üsyanı anarxistlər başladılar. Bu, nəzarətindəki “Duruttinin dostları” və “Azad gənclik” təşkilatları vasitəsilə fəaliyyət göstərən trotskiçi P.O.U.M.-un baş tutmayan qiyam cəhdi idi. ...Faciə bazar ertəsi səhər, əksəriyyəti C.N.T. üzvləri olan fəhlələri tərksilah etmək məqsədi ilə mərkəzi telefon stansiyasına silahlı polis göndərilən zaman başlandı. Telefon stansiyasının işindəki ciddi nöqsanlar artıq çoxdan ümumi narazılıq doğururdu. İspaniya meydanında çoxminli kütlə toplaşmışdı. Onlar binanı mərtəbə-mərtəbə polisə vermək məcburiyyətində qalan C.N.T. üzvlərinin necə müqavimət göstərdiklərinə tamaşa edirdilər. Hadisədə naməlum məqamlar kifayət qədər idi. Lakin birdən hökumətin anarxistlərin əleyhinə çıxması haqqında şayiə yayıldı. Küçələrdə çoxlu silahlı adamlar gözə dəyməyə başladı. Gecəyə doğru artıq bütün fəhlə mərkəzləri və inzibati binalar önündə barrikadalar qurulmuşdu. Axşam saat onda ilk atəş səsleri eşidildi və ilk sanitari maşınları səslərin eşidildiyi istiqamətə şütüməyə başladı. Öldürülənlərin sayının yüzlərlə insana çatdığı sübh çağı baş verənlərə aydınlıq gətirmək üçün hələ müəyyən işlər görmək olardı. Anarxist C.N.T. və sosialist U.G.T. formal olaraq “küçələrə çıxmadı”. Onlar barrikadalar arxasında qalaraq hadisələrin sonrakı inkişafını ehtiyatla izləyirdilər. Eyni zamanda, küçədə görünən hər bir silahlı

adama atəş açmaq hüququnu özlərində saxlayırdılar. Yay-
lım atəşlərindən daha qorxulu hal snayperlərin fəaliyyəti
idi. İkinci gün axşam qiyamı kimin qaldırdığı artıq məlum
olmuşdu. Divarlarda təhrikedici plakatlar, inqilabi şüarlar,
habelə respublika və sosialist rəhbərlərinin edam olunma-
ları haqqında çağırışlar göründü. Onları “Duruttinin dost-
ları” adlı təşkilat imzalamışdı. Dördüncü gün səhər anar-
xist qəzetləri bu çağırışlardan tamamilə xəbərsiz olduğunu
elan etdi və onları qətiyyətlə pislədi. Lakin P.O.Ü.M.-un
“*La Batalla*” qəzeti həm çağırışlara öz səhifələrində yer
verdi, həm də onlara tərəfdar çıxdı. İspaniyanın birinci
şəhəri olan Barselona bu təxribatçı təşkilatın xidmətlərindən
yararlanan araqarışdırıcıların səyi nəticəsində qanlı
mübarizəyə sövq edildi”.

Deyilənlər yuxarıda şərh olunan kommunist versiyası
ilə uyğun gəlmir. Öz-özlüyündə məqalə həm də ziddiyyət-
lərlə doludur. Onu diqqətlə nəzərdən keçirək. Hadisə
əvvəlcə “trotskiçi qiyam” kimi təqdim olunur. Sonra onun
telefon stansiyasına hücum nəticəsində meydana gəlmiş
bildirilir və hökumətin anarxistlərə qarşı mübarizəsindən
danışılır. Şəhər həm C.N.T., həm də Ü.G.T. üzvləri tərə-
findən ucaldılan barrikadalarla dolur. İki gündən sonra
plakat (əslində, vərəqə) meydana çıxır. Mətnin əvvəlində
həmin vərəqənin hadisələrə təsirindən danışılır. Sonda isə
nəticə ilə əlaqələndirilir. Göründüyü kimi, ciddi təhrif göz
qarşısındadır. Mister Lanqdon-Devis “Duruttinin dostları”
və “Azad gənclik” təşkilatlarını P.O.Ü.M.-un nəzarətində
olan qurumlar kimi təqdim edir. Əslində isə onlar partiya
ilə heç bir əlaqəsi olmayan anarxist birliklər idi. “Azad
gənclik” P.S.Ü.K.-un gənclər təşkilatı olan J.S.Ü.-ya uyğun
qurum idi. “Duruttinin dostları”nı F.A.İ.-nin tərkibinə
daxil olan azsaylı dəstə adlandırmaq olardı. Hər ikisinin
P.O.Ü.M.-la münasibətləri düşmənçilik xarakteri daşıyırdı.
Eyni zamanda hər iki təşkilatın üzvü olan bir nəfərin də
adını çəkmək mümkün deyildir. Eyni məntiqlə Sosialist
Liqasını da İngilis Leyborist Partiyasının nəzarətində olan
qurum kimi qələmə vermək olardı. Cənab Lanqdon-Devis
bütün bu məsələləri nə dərəcədə diqqətlə öyrənmişdi?
Əgər hər hansı araşdırma aparmamışdysa, onda xüsusilə
ehtiyatlı olmalı idi.

Mister Lanqdon-Devisin niyyətinin xeyirxahlığına heç bir şübhəm yoxdur. Lakin görünür, o, Barselonanı döyüşlər başlanan gün, yeni hadisələr haqqında daha geniş və ətraflı məlumat toplamaq imkanı yaranan vaxt tərk etmişdi. Məqalədən də bəlli olduğu kimi, jurnalist kifayət qədər araşdırma aparmadan “trotskiçi qiyam” haqqında rəsmi versiyanın müdafiəsinə qalxmışdır. Bu, sitat gətirdiyim hissələrdən də aydın görünür. “Gecə” barrikadalar qurulur, “saat ona yaxın isə ilk atəş səsləri eşidilir”. Şahidlər isə tamamilə başqa şey deyirlər. Əgər məqalədə təsvir olunanlara inansaq, qarşılaşan tərəflər əvvəlcə barrikadanın qurulmasını gözləmiş və yalnız bundan sonra atışmağa başlamışlar. Mister Lanqdon-Devisin sözlərinə görə, barrikadaların qurulması ilə atışmanın başlanması arasında bir neçə saat vaxt keçmişdir. Əslində isə hər şey tamamilə fərqli cərəyan etmişdi. Həm mən özüm, həm də digər şahidlər ilk güllə atəşlərinin gündüz vaxtı açıldığını eşitmişdik. Məqalə müəllifi damda özlərinə mövqə seçib atəş açan “faşist snayperlərindən” danışır. Lakin Lanqdon-Devis onların faşist olduqlarını haradan öyrəndiyinin sirrini açmır. Özünün həmin adamlardan şəxsən məlumat almaq üçün damlara dırmaşdığını düşünmək sadələvhlük olardı. Mister Lanqdon-Devis, sadəcə, deyilənləri təkrarlamışdır. Deyilənlər rəsmi versiya ilə uyğun gəldiyindən əlavə dəqiqləşdirmələr aparmağa ehtiyac görməmişdir. Yeri gəlmişkən, o, məqaləsinin əvvəlində ehtiyatlı tərzdə əsas məlumat qaynaqlarından birinin Təbliğət Nazirliyi olduğunu göstərmişdir. İspaniyadakı xarici jurnalistlər bütünlüklə və tam şəkildə bu nazirlikdən asılı vəziyyətə düşmüşdülər. Həmin hökumət idarəsinin adındakı “təbliğət” sözü, əslində, onları aldıqları məlumatlara münasibətdə daha ehtiyatlı olmağa vadar etməli idi. Aydın məsələdir ki, Təbliğət nazirinin Barselona hadisələri ilə əlaqədar obyektivliyi mərhum lord Karsonun 1916-cı il Dublin üsyanına münasibətindən o qədər də fərqlənməyəcəkdi.

Mən Barselona hadisələri ilə bağlı kommunist versiyasını ciddi qəbul etməyin qeyri-mümkünlüyü ilə əlaqədar dəlilləri gətirdim. P.O.U.M.-un Hitler və Franko tərəfindən maliyyələşdirilən gizli faşist təşkilatı olması haqqındakı geniş yayılmış ittihamla bağlı da bir neçə söz əlavə etmək istərdim.

Bu ittiham, xüsusən, 1937-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq kommunist mətbuatında dönə-dönə səslənmişdir. O, kommunistlərin bütün dünyanı bürümüş rəsmi “anti-trotskiçi” təbliğatının bir hissəsinə çevrilmişdir. P.O.Ü.M.-u “Trotskinin İspaniyadakı əlaltısı” adlandırırdılar. Valensiya-da çıxan “Frente Rojo” adlı kommunist qəzeti “trotskizmə” aşağıdakı tərifini verirdi: “Trotskizm siyasi təlim deyildir. O, rəsmi kapitalist təşkilatıdır, xalqın səylərini heçə çıxarmağa çalışan cinayətkar və terrorçu faşist bandasıdır. P.O.Ü.M. isə faşistlərlə əlbir çalışan trotskiçi qurumdur, frankopərəst beşinci dəstənin tərkib hissəsidir”. Bütün bu ittihamların əsassızlığı elə ilk baxışdan nəzərə çarpırdı. Lakin bədbəxtlik buradadır ki, ittiham müəllifləri özlərini məsələnin həqiqi biliciləri kimi göstərməyə çalışırdılar. P.O.Ü.M.-un ləkələnməsi siyasi ittihamlarla birlikdə həm də şəxsi təhqirlərlə müşayiət olunurdu. Kampaniyanın təşəbbüskarları bütün bunların müharibənin gedişinə nə kimi təsir göstərəcəyi ilə qətiyyənlə maraqlanmırdılar. Bir çox kommunist jurnalistlər P.O.Ü.M.-u söymək üçün əlavə imkan yarandığı təqdirdə hətta hərbi sirlərin açılmasını da tamamilə məqbul hadisə sayırdılar. Məsələn, “Deyli Uorker” qəzetinin fevral saylarından birində jurnalist qadın Ünifred Bayte cəbhənin P.O.Ü.M.-un nəzarətindəki hissəsində elan olunduğundan iki dəfə az əsgər saxlandığını yazırdı. (Daha doğrusu, belə yazmaq üçün ona imkan yaradırdılar, deyilənlər isə qətiyyənlə həqiqətə uyğun deyildi.) Göründüyü kimi, həm jurnalist xanım, həm də qəzet redaksiyası son dərəcə vacib hərbi sirin düşməne çatdırılmasında qeyri-adi bir şey görməmişdi. Mister Ralf Beyts isə “Nyu rıpublik” qəzetində P.O.Ü.M. könüllülərinin neytral ərazidə faşist döyüşçüləri ilə futbol oynadıqlarını iddia edirdi. Jurnalist bu sətirləri yazdığı vaxt P.O.Ü.M. faşistlərlə döyüşlərdə ağır itkilər verirdi. Hələk olanlar və yaralananlar sırasında mənim də dostlarım vardı. Əvvəlcə Madriddə, sonra isə Barselonada geniş yayılan tikanlı bir karikaturada partiya formasının üstündəki ora-qçəkc embleminin faşist svastikası ilə örtüldüyü təsvir olunmuşdu. Əgər hökumət kommunistlərin faktiki nəzarəti altında olmasaydı, müharibə şəraitində belə karikaturanın yayılmasına heç zaman yol verilməzdi. Bu yalnız P.O.Ü.M.

könüllülərinə deyil, onlarla bir səngərdə vuruşanların hamısına endirilmiş zərbə idi. Cəbhənin sənin qonşuluğundakı hissəsini qoruyanların başdan-başa xainlərdən ibarət olduğunu eşitmək kimə xoşdur? Arxada yayılan bütün bu məqsədli böhtanların P.O.U.M.-u ruhdan saldığını düşünmürəm. Lakin aparılan kampaniyanın qarşısına qoyduğu əsas hədəf məhz ruh düşkünlüyü yaratmaq idi. Böhtan yayanlar öz partiyalarının marağını antifaşist birliyindən daha üstün tuturdular.

576

P.O.U.M.-a qarşı irəli sürülən ittihamlar, əsasən, aşağıdakılardan ibarət idi: onun sıralarındakı on minlərlə adam (bura fəhlələr, faşistlərin hakimiyyət başında olduğu ölkələrdən gəlmiş qaçqınlar, hətta çoxsaylı könüllülər daxil idi) faşistlərin maliyyələşdirdiyi nəhəng casus şəbəkəsinin üzvləridir. Bu, sağlam məntiqə sığmayan cəfəngiyat idi. P.O.U.M.-un tarixi isə həmin uydurmanın əsassızlığını inandırıcı şəkildə göstərirdi. Partiyanın rəhbərliyində təmsil olunanların hamısının şərəfli inqilabi keçmişi vardı. Onlardan bəziləri 1934-cü il üsyanında iştirak etmişdilər. Bəziləri sosialist fəaliyyətlərinə görə monarxiya və respublika zindanlarında yatmalı olmuşdular. 1936-cı ildə P.O.U.M.-un o zamankı rəhbəri Xoakin Maurino – Frankonun hazırlıqlarına başladığı qiyam haqqında ispan parlamentində – kortesdə məsələ qaldıran deputatlardan biri idi. Qiyam başlanandan sonra o, frankoçuların arxasında fəaliyyət göstərən müqavimət hərəkatının rəhbərlərindən biri kimi faşistlər tərəfindən həbs edilmişdi. Franko respublika əleyhinə qiyam qaldıranda P.O.U.M. üzvləri faşistlərə qarşı mübarizənin ön sıralarında idilər. Partiyanın bir çox üzv və tərəfdarları müxtəlif şəhərlərdə, ilk növbədə, Madriddə küçə döyüşləri zamanı öldürülmüşdü. Əgər P.O.U.M., həqiqətən də, faşistlərin əlində alət idisə, o zaman bütün bu hərəkatları necə izah etmək olardı? Faşistlərin maliyyələşdirdiyi partiya qiyamçılara qarşı mübarizə apara bilməzdi, əksinə, qiyamçıların sıralarına qoşulmalı idi.

Müharibə dövründə də P.O.U.M.-un faşistlərlə əlaqəsindən danışmağa imkan verən ən kiçik səbəb də olmamışdı. Deyirdilər ki, partiya ifrat inqilabi kursun həyata keçirilməsini tələb etməklə respublikaçı qüvvələrin birliyini parçalayır və bu yolla faşistlərə yardım göstərir. Şəxsən

mən həmin fikirlə razılaşa bilmərəm. Düşünürəm ki, hər bir islahatçı hökumət P.O.Ü.M. tipli partiyanın siyasətindən narazı qalmalı idi. Lakin narazılıqla xəyanətin arasında çox böyük məsafə var. Əgər P.O.Ü.M. faşistlərlə əməkdaşlıq edən siyasi qüvvə idisə, onun könüllüləri nə üçün həmişə hökumətə loyallıq münasibətləri ilə seçilmişdilər? Bu suala cavab vermək əziyyətini heç kəs öz üzərinə götürmək istəməmişdir. 1936–1937-ci illərin qışında, dözülməz şəraitdə səkkiz, yaxud on min P.O.Ü.M. könüllüsü cəbhənin ən çətin sahələrində düşmənin qarşısında dayanmışdılar. Onların bəziləri dörd-beş ay müddətində səngərdən bir dəfə də olsun kənara çıxmamışdılar. Əgər böhtançılar haqlıdırsa, bu könüllülərin qaçıb-dağılmadıqlarını, yaxud düşmən tərəfə keçmədiklərini necə izah etmək olar? Onların həmişə belə imkanları olmuşdu. Digər tərəfdən, elə anlar vardı ki, cəbhənin azacıq boşaldılması müharibənin gedişinə həlledici təsir göstərə bilərdi. Lakin P.O.Ü.M. könüllüləri heç nəyə baxmadan mübarizələrini əzmlə davam etdirirdilər. Siyasi partiya kimi P.O.Ü.M.-un qadağan edilməsindən sonra hadisənin yaddaşlarda tamamilə təzə olmasına, habelə könüllülərin hələ tam şəkildə Xalq ordusu sıralarına qoşulmağa imkan tapmasına baxmayaraq, təşkilatın üzvləri Xueskodan qərb tərəfdəki qanlı hücumda iştirak etmiş və təkcə bir gün ərzində minlərlə qurban vermişdilər. Deməli, həmin şəraitdə də düşmənlə qardaşlaşma hallarını və çoxsaylı dezertirlər ordusunun yaranmasını gözləmək tamamilə məqbul və təbii idi. Lakin yuxarıda da qeyd etdiyim kimi, P.O.Ü.M. sıralarında dezertirləri barmaqla saymaq olardı. Digər tərəfdən, partiya üzvləri arasında faşist təbliğatı, yaxud məğlubiyyət əhvali-ruhiyyəsinin aşılınması halları da tamamilə təbii görünə bilərdi. Buna bənzər hallara isə bir dəfə də olsun təsadüf edilməmişdi. Təbii ki, P.O.Ü.M. sıralarına faşist təbliğatçıların və ara qarışdırıcıların soxulması mümkün hal idi. Eyni hala digər partiyalarda, ilk növbədə isə bütün sol təmayüllü partiyalarda da təsadüf olunurdu. P.O.Ü.M.-da belə təsadüflərin başqa partiyalarla müqayisədə daha geniş yayıldığını söyləmək üçün əlimizdə əsas yoxdur.

Doğrudur, kommunist mətbuatındakı bir sıra məqalələrdə faşistlərin partiyanın sırayı üzvlərini deyil, siyasi

rəhbərliyini maliyyələşdirməsi üstüörtülü və həvəssiz şəkildə etiraf olunurdu. Aydın məsələdir ki, belə məlumatlar sırası partiya üzvləri ilə rəhbərlik arasında nifaq toxumu səpmək məqsədi güdürdü. Lakin mahiyyət etibarilə, ittihamlar elə tərtib olunmuşdu ki, rəhbərliklə bir sırada partiyanın bütün üzvləri, könüllülər və s. xəyanətdə günahlandırılırdı. Əgər P.O.U.M.-un Nin, Qorkin kimi rəhbərləri faşistlərlə əməkdaşlıq yolunu seçsəydilər, bu barədə Londonda, Parisdə və Nyu-Yorkda oturan jurnalistlərdən daha tez onların partiya yoldaşları xəbər tuta bilərdilər. Lakin P.O.U.M. qadağan olunanda gizli polis hamının eyni dərəcədə günahkar elan edilməsi siyasətini apardı. P.O.U.M.-un ələ keçirilməsi mümkün olan bütün üzvləri, hətta onların xanımları, bir sıra hallarda isə kiçik yaşlı uşaqları məhbəse atıldı. Yaralı tibb bacılarına da güzəşt edilmədi.

578

Nəhayət, 15–16 iyun tarixlərində P.O.U.M.-un fəaliyyəti yasaqlandı və qanundankənar təşkilat elan olundu. Bu dekret Neqrinin may ayında formalaşan hökumətinin ilk addımlarından biri idi. P.O.U.M.-un icraiyyə komitəsi tam tərkibdə həbsxanaya atıldıktan sonra kommunist mətbuatı nəhəng faşist sui-qəsdinin üstünün açılması barədə danışımağa başladı. Bir müddət bütün kommunist qəzetləri “Deyli Uorker”in 21 iyun tarixli sayındakı aşağıdakı materiallara bənzəyən materiallar çap etdi.

İspan trotskiçilərinin Franko ilə sövdələşməsi

Barselonada və digər şəhərlərdə tanınmış faşistlərin həbsdən sonra ötən həftənin sonlarında bəşər tarixindəki ən dəhşətli casus qəsdlərindən birinin təfərrüatları aydınlaşmağa başlamışdır. Trotskiçilərin murdar xəyanətləri aşkara çıxmışdır. Polisin əlinə düşən sənədlər onların cinayətlərini tam şəkildə sübuta yetirməyə imkan verir və s. və i.a. P.O.U.M. rəhbərlərinin radio vasitəsilə hərbi sirləri general Frankoya ötürdükleri, Berlinlə əlaqə yaratdıqları, Madriddəki gizli faşist təşkilatı ilə əməkdaşlıq etdikləri “sübuta yetirilmişdir”. Hansısa özünəməxsus keyfiyyətləri olan görünməyən mürəkkəbdən istifadə, N (yəni Nin) hərfi ilə imzalanmış gizli sənədlər və digər təfərrüatlar da bura əlavə olunmuşdu.

Məsələ nə ilə qurtardı? Təsvir edilən hadisələrdən altı ay sonra, yəni mənim bu sətirləri yazdığım günlərdə P.O.Ü.M. rəhbərlərinin əksəriyyəti hələ də zindandadırlar. Onları, nədənsə, indiyə qədər məhkəmə önünə çıxarmırlar. Məxfi məlumatların radio vasitəsilə Franko qərargahına ötürülməsi məsələsinə bu günə qədər aydınlıq gətirilməmişdir. Əgər partiya rəhbərliyi, həqiqətən də, faşistlərlə əməkdaşlıq etmiş olsaydı, onları indiyə qədər üzə çıxarılan digər faşist casusları kimi bir həftə müddətində mühakimə edib güllələyərtilər. Lakin kommunist mətbuatının hər hansı əsasdan məhrum olan ittihamlarını çıxmaq şərtilə onların günahlarını sübuta yetirən bir sənəd də ortaya qoyulmamışdır. “İki yüz etiraf” haqqında da uzun müddətdir ki, heç kim bir söz eşitmir. Həmin etirafların özləri də məhkumların dilindən alınmayıb. Bu uydurmalar, daha çox, təhqiqat apararı müstəntiqlərin xəstə təxəyyüllərinin məhsuludur.

Üstəlik, İspan hökumətinin əksər üzvləri P.O.Ü.M. liderləri əleyhinə irəli sürülən ittihamlara inanmaqdan boyun qaçırmışdılar. Bu yaxınlarda hökumət iki səsə qarşı beş səsle bütün antifaşist siyasi məhbusları azad etmək barəsində qərar çıxarmışdır. “Əleyhinə” verilən iki səs isə, nə qədər təəccüblü görünsə də, kommunistlərə məxsusdur. Avqust ayında İngilis parlamentinin üzvü Ceyms Makstonun rəhbərlik etdiyi beynəlxalq komissiya P.O.Ü.M. əleyhinə irəli sürülmüş ittihamları və Andreyev Ninin yoxa çıxması faktını araşdırmaq məqsədi ilə İspaniyaya gəlmişdir. Milli Müdafiə naziri Prieto, Ədliyyə naziri İruxo, Daxili İşlər naziri Zuqazaqoitiya, Baş prokuror Orteqa-i-Qasset və başqaları P.O.Ü.M. rəhbərliyinin casusluq fəaliyyətində iştiraklarına inanmadıqlarını açıq şəkildə söyləmişlər. İruxo işin materialları ilə tanış olduğunu sözlərinə əlavə etmiş, “dəlilsübutların” heç bir tənqidə dözmədiyini, Ninin imzaladığı sənədlər kimi ortaya çıxarılan kağızlardakı imzaların saxtalaşdırıldığını bildirmişdir. Prietonun fikrincə, P.O.Ü.M. liderləri Barselonadakı may hadisələri üçün məsuliyyət daşıyırlar, lakin onları faşist casusları kimi ittiham etmək fikrini yaxına da buraxmaq mümkün deyil. “Ən pisi isə odur ki, – deyə daha sonra Prieto bildirmişdir, – polis P.O.Ü.M. rəhbərliyini özbaşına, hökumətin razılığını almadan həbs etmişdir. Nəhayət, həbs qərarı polis rəisinin şəxsən özü

tərəfindən deyil, onun çoxsaylı kommunistlərin də daxil olduğu yaxın ətrafı tərəfindən qəbul edilmişdir". Prieto polisin həyata keçirdiyi digər qanunsuz həbslər barəsində də danışıbmışdır. İruxo da polisin öz səlahiyyətlərini artıraraq "yarımmüstəqil" qurum kimi fəaliyyət göstərdiyini, xarici kommunistlərin nəzarəti altına düşdüyünü təsdiq etmişdir. Prieto açıq şəkildə boynuna almışdır ki, ruslar İspaniyaya silah və sursat verdikləri bir vaxtda hökumət kommunist partiyasını incidə bilməz. Dekabr ayında İspaniyaya Britaniya parlamentinin üzvü Con Makqovernin rəhbərliyi altında başqa bir komissiya gəldikdə də, təxminən, eyni sözlər dilə gətirilmişdi. Daxili İşlər naziri Zuqazaqoituya isə Prietonun dediklərini daha açıq şəkildə təkrar etmişdi: "Biz rusalardan kömək alırıq. Bu səbəbdən onların xoşumuza gəlməyən bəzi hərəkətlərinə də göz yummalı oluruq". Polisin muxtar quruma çevrildiyini sübut edən başqa bir fakt da aşkara çıxarılmışdır. Bu da Makqovern, habelə nümayəndə heyətinin digər üzvlərinin əllərində Ədliyyə naziri və Həbsxanalar direktorunun imzaladığı müvafiq sənəd olmasına baxmayaraq, onlardan heç birinin kommunistlərin Barselonada yaratdıqları "gizli həbsxanaya" baxa bilməmələridir.

580

Yaranmış vəziyyətlə bağlı təsəvvür əldə etmək üçün bu nümunələrin yetərli olduğunu düşünürəm. P.O.Ü.M.-a casusluq fəaliyyəti ilə bağlı ittiham irəli sürülməsi üçün yalnız kommunist mətbuatının yazdıqlarına və kommunistlərin nəzarəti altındakı polis əməkdaşlarının ərizələrinə istinad edilmişdir. P.O.Ü.M. liderləri, partiyanın üzvlərlə, minlərlə sırayı üzvləri hələ də həbsxanada çürüdülür. Kommunist mətbuatı isə dil-boğaza qoymadan altı aydan bəridir ki, "xəyanətkarlara" ölüm cəzası tələb edir. Neqrin və respublikanın digər rəhbərləri hələlik soyuqqanlılıqlarını qoruyub saxlayır və "trotskiçiləri" öldürməkdən boyun qaçırırlar. Ciddi təzyiq altında qalan hökumətin belə davranışı hörmət doğurmaya bilməz. Hökumət üzvlərinin burada istinad etdiyim fikirləri də P.O.Ü.M.-un faşistlərlə heç bir əlaqəsinin olmadığını sübuta yetirir. Əks-təqdirə Maks-tonu, Makqoverni, Prietonu, İruxonu, Zuqazaqoituyanı və başqalarını da muzzdlu faşist agentləri kimi qələmə vermək zərurəti yaranardı.

Nəhayət, P.O.Ü.M.-un “trotskizmdə” günahlandırılması məsələsini nəzərdən keçirək. Son zamanlar bu istilahdan çox tez-tez istifadə edilir. Mənası isə, adətən, təhrif olunur. Ona görə də “trotskizmə” daha geniş izah vermək zərurəti yaranmışdır. “Trotskiçi” üç fərqli siyasətçi tipi ola bilər.

1) Trotski kimi “dünya inqilabı” uğrunda mübarizə aparanlar, “bir ölkədə sosializmin qələbəsinin mümkünlüyünə” inanmayanlar. Daha geniş anlamda belələri inqilabçı-ekstremistlərdir.

2) Trotskinin rəhbərlik etdiyi konkret siyasi təşkilatın üzvləri.

3) İnqilabi şüarlar arxasında gizlənən, əslində isə SSRİ-yə qarşı çıxan və sol qüvvələrin birliyini pozan faşistlər.

Birinci mənada P.O.Ü.M.-u da, təbii ki, trotskiçi təşkilat adlandırmaq mümkündür. Lakin eyni əsasla İngiltərənin Müstəqil Leyborist Partiyasını, almanların S.A.P.-ni, Fransanın sol sosialistlərini və başqalarını trotskiçi adlandırmaq olar. Lakin P.O.Ü.M. nə Trotski ilə, nə də trotskiçi (“bolşevik-leninçi”) təşkilatlarla bağlıdır. Müharibə başlananda xaricdən gəlmiş trotskiçilər (on beş-iyirmi nəfər) əvvəlcə siyasi baxışları etibarilə, özlərinə ən yaxın siyasi qüvvə kimi P.O.Ü.M.-la əməkdaşlıq şəraitində işləməyə başladılar, amma onun sıralarına daxil olmadılar. Sonralar Trotski öz tərəfdarlarına P.O.Ü.M.-un siyasətindən uzaqlaşmağı əmr etdi. Bəziləri könüllü kimi fəaliyyətini davam etdirsə də, bütünlükdə trotskiçiləri partiya aparatından qovdular. Faşistlərin Maurini həbs etməsi nəticəsində P.O.Ü.M.-un rəhbərliyini ələ alan Nin bir vaxtlar Trotskinin şəxsi katibi olmuşdu. Lakin sonra ondan uzaqlaşmış, müxalif fikirli müxtəlif kommunist təşkilatlarını və Fəhlə-Kəndli Birliyi Partiyasını birləşdirərək P.O.Ü.M.-u yaratmışdı. Kommunist mətbuatı Ninin siyasi keçmişini, P.O.Ü.M.-un trotskiçi təşkilat olmasının başlıca dəlil-sübutu kimi ön plana çəkirdi. Bu məntiqlə çıxış etsək, ingilis kommunist partiyasını da faşist təşkilatı adlandırmaq mümkündür, çünki mister Con Streçi də bir vaxtlar ser Osvald Mosli ilə əlaqədar olmuşdu.

“Trotskizm” anlayışının mənasını daha dəqiq açan ikinci təyinə gəldikdə isə, P.O.Ü.M., təbii ki, trotskiçi təşkilat deyildi. Bu, son dərəcə vacib məqamdır. Çünki

kommunistlərin çoxu üçün trotskiçi təşkilat özünün bu mənasında labüd şəkildə faşistlərin casus təşkilatı sayılır. “Trotskiçi” termini Moskvada keçirilən məhkəmə proseslərindən sonra vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır. İndi hər hansı bir adamı trotskiçi adlandırmaq onu qatil və təxribatçı elan etməyə bərabərdir. Digər tərəfdən, kommunistlərin siyasətini sol mövqelərdən tənqid şəkildə dəyərləndirənlərə də trotskiçi yarlığı yapışdırılır. Lakin bu, hər bir ifrat inqilabçının faşizm tərəfdarı adlandırılmasına əsas verə bilərmi?

582

Mövcud şərtlər daxilində hansının daha məqbul sayılmasından asılı olaraq, bu suala həm təsdiq, həm də inkar tipli cavab verilə bilər. Makston nümayəndə heyətinin rəhbəri qismində İspaniyaya gələndə (bu barədə yuxarıda danışmışdım) “*Verdad*”, “*Frente Roja*” və s. kommunist qəzetləri onun haqqında “trotskiçi-faşist agenti”, “gestaponun casusu” və s. kimi danışmağa başladılar. Lakin İngiltərənin kommunist mətbuatı həmin ittihamlara inanmaq istəmədi. İngilis qəzetləri Makstonu yalnız “fəhlə sinfinin irticaçı düşməni” adlandırmaqla kifayətləndi. Bu isə kifayət qədər yaygın ittihamdır. Səbəb aydındır: İngiltərə kommunist mətbuatı bir sıra acı ibrət dərslərindən sonra böhtana görə cəza qanununa daha hörmətlə yanaşmağa başlamışdır. Makstonun casus olması ilə bağlı iddianın belə bir ittiham üçün dəlil-sübut tələb edən ölkədə qaldırılmaması həmin ittihamın özünün əsassızlığını bir daha sübuta yetirir.

Oxucu mənim P.O.U.M. əleyhinə ittihamlara həddindən çox yer ayırdığımı düşünə bilər. Çünki vətəndaş müharibəsinin fəlakətləri ilə müqayisədə səciyyəvi yalanlarla zəngin olan partiya çəkişmələri ilk baxışdan çox bayağı təsir bağışlayır. Əslində isə belə deyildir. Düşünürəm ki, bu cür böhtanlar və ardıcıl qəzet kampaniyaları antifaşist işinə öldürücü zərbə endirməyə qadirdir.

Siyasi əleyhdarlarına divan tutmaqla bağlı kommunist taktikası ilə səthi tanış olanlar saxtalaşdırılmış ittiham praktikasının kommunistlərin sevimli metodu kimi geniş yayıldığından xəbərdardırlar. Dünən onlar “sosial-faşistlərin” üstünə düşmüşdülər. Bu gün “trotskiçi faşistləri” darmadağın edirlər. Cəmisi altı-yeddi ay bundan əvvəl

sovet məhkəməsi İkinci Beynəlmiləlin, o cümlədən Leon Blyumun və Böyük Britaniya Leyborist Partiyasının aparıcı nümayəndələrinin SSRİ-yə hərbi müdaxilə məqsədi güdən nəhəng sui-qəsdə iştiraklarını “sübuta yetirmişdi”. Bu gün fransız kommunistləri Leon Blyumu öz liderləri kimi görməkdən xoşbəxtdirlər, ingilis kommunistləri isə leyboristlər partiyasının sıralarına qoşulmaq üçün mümkün olan və olmayan bütün vasitələrdən istifadə etməyə hazırdırlar. Şəxsən mən belə kombinasiyaların hətta sektantçılıq nöqtəyi-nəzərindən də fayda gətirəcəyinə böyük şübhə ilə yanaşıram. “Trotskiçi-faşist” ittihamının nifrət yayması və fikirayrılıqları yaratması faktı da şübhəsizdir. Hər yerdə sırayı kommunistlər mənasız trotskiçi ovu üçün səfərbərliyə alınmışdır. P.O.U.M. tipli təşkilatlar isə küncə sıxışdırılaraq antikommunist qruplar vəziyyətinə salınmışdır. Dünya fəhlə hərəkatının təhlükəli şəkildə parçalanmasının bütün göstəriciləri göz önündədir. Bütün həyatını sosializm uğrunda mübarizəyə həsr etmiş adamlara qarşı çevrilən daha bir neçə böhtan kampaniyası, P.O.U.M. əleyhinə istifadə olunmuş saxtakarlıqlara bənzəyən daha bir neçə saxtakarlıq nümunəsi mövcud parçalanma prosesinin dönməz xarakter almasını təmin edə bilər. Yeganə ümid siyasi fikirayrılıqlarını geniş fikir mübadiləsi əsasında aradan qaldırmaqdır. Kommunistlərlə onlardan solda dayananlar (yaxud dayandıqlarını iddia edənlər) arasında, həqiqətən də, ciddi fikirayrılıqları mövcuddur. Kommunistlər kapitalist cəmiyyətinin bir sıra qrupları (xalq cəbhələri) ilə ittifaq şəraitində faşizmi əzməyin mümkün olduğuna inanırlar. Onların opponentləri isə bu maneəvlərin, əslində, faşistlərə yeni fəaliyyət meydanı açdığını iddia edirlər. Ortaya çıxmış sual hələ də öz cavabını gözləyir. Yanlış qərar bəşəriyyəti hələ bundan sonra da yüz illər boyu davam edən yarımkölə vəziyyətinə sala bilər. Lakin sağlam dəlillər əvəzinə, “trotskiçi faşistlər” haqqında isterik fəryadların eşidildiyi bütün müddət ərzində hətta müzakirəyə başlamaq mümkün olmayacaq. Məsələn, mən kommunistlərlə Barselonadakı döyüşlərin bütün təfərrüatlarını müzakirə edə bilmərəm. Çünki heç bir kommunist (təbii ki, “həqiqi” kommunisti nəzərdə tuturam) hadisələrin həqiqi mənzərəsi haqqında danışdığıma inanmayacaq. Əgər o, partiya xəttinə dinməz-

söyləməz itaət etməyi hər şeydən üstün tutursa, mənim yalan söylədiyimi, yaxud hər şeyi bir-birinə qarşıdığımı düşünəcək. “Həqiqi kommunist” isə “Deyli Uorker”in hadisələrin baş verdiyi yerdən minlərlə mil uzaqda yaşayan və yalnız başlıqlara göz atan oxucusunun Barselonadakı küçə döyüşləri haqqında məndən daha məlumatlı olduğunu iddia edəcəkdir. Karla lalın dialoqunu xatırladan belə vəziyyətdə söhbəti davam etdirməyə lüzum qalmır. Ən sadə fikir birliyinin əldə edilməsi ilə bağlı ümidlər ölür. Makston kimi bir adamı faşist əlaltısı adlandırmaq nəyə xidmət edir? Belə bəyanatın yeganə məqsədi hər cür sağlam müzakirənin, fikir mübadiləsinin qarşısını almaqdır. Bu, şahmat oyunu zamanı şahmatçılardan birinin öz rəqibini ikiarvadlılıqda və yanğın törətməkdə günahlandırmasına bənzəyir. Amma bununla nəyə isə nail olmaq çətindir. Axı böhtan heç nəyi həll etmir.

584

12

Barselona döyüşlərindən üç gün keçdi və bizi yenidən cəbhəyə göndərdilər. Gözümüzün önündə cərəyan edən döyüşlərdən, xüsusilə də qəzetlərdəki böhtançı ittihamlardan sonra müharibəyə əvvəlki kimi sadələvh və idealist tərzdə yanaşmaq çətin idi. Mənim nəzərimdə İspaniyada bir neçə həftə qalandan sonra bu və ya digər dərəcədə ümitsizliyə qapılmayan adam təsəvvürə gətirmək qeyri-mümkündür. Barselonaya gəldiyim gün görüşdüyüm jurnalistin sözlərini xatırlayıram: “Bu müharibə də bütün başqa müharibələr kimi adamların başını aldatmağa xidmət edir”. Eşitdiyim sözlərdən sarsıldım. Amma o zaman (dekabr ayında) jurnalistin haqlı olmadığını düşünürdüm. Daha sonralar – may ayında da hələ öz fikrimdə qalırdım. Lakin həmin sözlərə inanmamaq get-gedə daha çətin olurdu. Hər bir müharibə özü ilə günbəgün artmaqda olan iflas prosesi də gətirir. Çünki effektiv müharibəni insanların şəxsi azadlığı və mətbuatın doğruluğu ilə uzlaşdırmaq son dərəcə çətindir.

İndi hadisələrin sonrakı gedişini təsəvvür etmək mümkün idi. Kaballero hökumətinin çökəcəyini, onun yerini

həmkarlar ittifaqlarının iradəsini sındırmağı qarşısına məqsəd qoyan, habelə kommunist təsirinə daha çox məruz qalan hökumətin tutacağını (bir-iki həftədən sonra, həqiqətən də, belə oldu) görmək asan idi. Hətta ölkənin yenidən qurulması ilə bağlı bütün çətinlikləri bir anlığa yaddan çıxaranda da Franko üzərindəki qələbədən sonrakı gələcəyin yaxşı bir şey vəd etmədiyi aşkara çıxırdı. Qəzetlərin “demokratiya uğrunda müharibə” tipli təbliğatını ciddi qəbul etmək mümkün deyildi. Müharibədən sonrakı İspaniyada – parçalanmış, əldən düşmüş, üzgün ölkədə ingilis, yaxud fransız demokratiyasına bənzər bir demokratiyanın qurulacağına ağılı başında olan heç bir adam inanmazdı. İspaniyada diktatura bərqərar olacaq – hamı bu fikirlə razılaşırdı. Eyni zamanda, zəhmətkeşlərin diktaturasının qurulması ilə bağlı xəyalların boşa çıxdığı da indi hamıya aydın idi. Bu isə gələcək inkişafın faşizmin hansısa təmayülü əsasında olacağına təminat verirdi. Təbii ki, yeni rejim üçün əvvəlcə nisbətən incə, qulağa daha xoş gələn ad fikirləşib tapacaqlar. Amma başqa bir diqqətçəkən məqam da vardı: söhbət İspaniyadan getdiyindən faşizm bu ölkədə daha insani xarakter daşıyacaq, Almaniya və İtaliya ilə müqayisədə fəaliyyəti daha az effektiv olacaqdı. Hələlik alternativ yol özünü Frankonun dikturası şəklində göstərirdi. (Bu, müqayisədilməz dərəcədə pis variant idi.) Gündəlikdə İspaniyanın ya həqiqi sərhədləri olan ayrı-ayrı bölgələrə, ya da sərbəst iqtisadi zonalara parçalanması imkanı da vardı.

Gələcək o qədər də təskinedici görünmürdü. Lakin bu heç bir halda hökumətə Franko və Hitlerin dərin kök atmış, həyasız faşist rejimi ilə mübarizəni dayandıрмаğa əsas verə bilməzdi. Müharibədən sonrakı hökumətin hansı səhvləri buraxmasından asılı olmayaraq, Franko rejimi qat-qat pis idi. Fəflələr üçün, şəhər proletariatu üçün qələbənin kimin tərəfində olmasının o qədər də böyük əhəmiyyəti yox idi. İspaniya, əsasən, aqrar ölkədir. Ona görə də respublikaçıların qələbəsi, ilk növbədə, kəndlilər üçün böyük uduş ola bilərdi. Bu zaman müsadirə edilmiş torpaqların bir hissəsi qeyd-şərtsiz kəndlilərin əlində qalacaqdı. Torpağın bölüşdürülməsindən sonra indi frankoçuların nəzarətindəki ərazilərdə İspaniyanın bəzi bölgələri

üçün səciyyəvi sayılan təhkimçilik hüququnun yenidən dirçəldilməsi qeyri-mümkün olacaqdı. İstənilən halda, ölkəni müharibədən çıxaran respublika hökumətinin anti-klerikal və antifeodal səciyyəyə daşacağı bəri başdan aydın idi. Bu hökumət, müvəqqəti də olsa, kilsənin hüquqlarını məhdudlaşdırmaq zərurəti ilə qarşılaşacaqdı. Ölkənin müasirləşdirilməsinə – yeni yollar çəkilməsinə, maarif və səhiyyənin inkişaf etdirilməsinə daha çox diqqət yetirmək lazım gələcəkdi. Çox vacib sayılan həmin istiqamətdə müharibə vaxtı da müəyyən işlər görülmüşdü. Digər tərəfdən, hətta Franko İtaliya, yaxud Almaniyanın əlaltısı kimi təsəvvür edilməsə də, iri feodalların və torpaq sahiblərinin iradəsi ilə onun əl-qolunun bağlandığı heç kimə sirr deyildi. Artıq indinin özündə Franko hərbi-klerikal irticanın əlində alətə çevrilmişdi. Xalq cəbhəsi ideyasını, bəlkə də, yalan saymaq olardı. Franko isə dünənki gün idi. Yalnız milyonçular və romantiklər ona qələbə arzulaya bilərdilər.

Artıq iki ildən bəri faşizmin beynəlxalq nüfuzunun durmadan artması mənə dəhşətli bir qarabasma kimi əzab verirdi. 1930-cu ildən başlayaraq faşistlər qatıldıqları bütün döyüşlərdə qalib gəlirdilər. Əgər Frankonu və onun əcnəbi havadarlarını dənizə tökməyi bacarsaydıq, beynəlxalq vəziyyət əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşa bilərdi. Hətta nəticədə İspaniyada diktatura qurulsaydı da, hətta ölkənin ən yaxşı oğulları həbsxana barmaqlıqları arasına düşsələr də, yalnız bu amal uğrunda qələbə çalmağa dəyərdi.

Həmin dövrdə belə düşünürdüm. Etiraf edirəm ki, indi hakimiyyətə gəlmiş dövrə müqayisədə Neqrin hökuməti haqqında daha yüksək fikirdəyəm. Bu hökumət əzmlə, qorxub-çəkinmədən çətin mübarizə aparmış və gözlənilməyindən qat-qat artıq siyasi dözümlülük nümayiş etdirmişdi. Lakin mən İspaniyanın parçalanmasını hesaba almamaqla (bunun doğuracağı acı nəticələri görməmək mümkün deyildir) müharibədən sonrakı hökumətin faşist təmayüllü olacağına inanıram. Bu, mənim öncəgörməmdir. Qoy zaman əksər peyğəmbərliklər kimi, onu da ya təsdiq, ya da inkar etsin.

Cəbhəyə düşən kimi bir müddət bundan əvvəl İngiltərəyə qayıtmaq niyyəti ilə yola çıxan Bob Smaylinin sərhəddə saxlanıldığını, Valensiyaya gətirilərək orada həbsxanaya

salındığını öyrəndik. Smayli ötən ilin oktyabr ayından İspaniyada idi. Bir neçə ay P.O.Ü.M.-un qərargahında işləmişdi. İ.L.P.-nin digər üzvləri İspaniyaya gəldikdən sonra isə onlarla birlikdə könüllülər dəstəsinə yazılmış, üç aylığına cəbhəyə yollanmışdı. Məqsədi hər şeyi öz gözləri ilə görəndən sonra təbliğati missiya ilə İngiltərəyə qayıtmaq idi. Yalnız aradan bir müddət keçəndən sonra Bob Smaylinin həbsinin səbəbləri barəsində məlumat əldə edə bildik. Onu təkadamlıq kamerada saxlayırdılar. Hətta vəkili ilə görüşməsinə də imkan vermişdilər. İspaniyada qanun rəsmən buna yol verməsə də, gündəlik həyatda insanı müxtəlif bəhanələrlə heç bir ittiham irəli sürmədən aylarla həbsxanada saxlaya bilərlər. Mən hələ məhkəmə haqqında danışmıram. Nəhayət, həbsxanadan çıxan bir ispandan Bob Smaylinin “silah saxladığına görə” həbsə atıldığını öyrənmək mümkün oldu. Sonradan aydınlaşdığı kimi, bu silah müharibənin ilk günlərində istifadə edilən iki ədəd bəsit əl qumbarası idi. Smayli mərmii qəlpələri və digər hərbi suvenirlərlə birlikdə onları da təbliğati çıxışları zamanı dinləyicilərinə göstərmək istəyirmiş. Qumbaraların içərisindən partlayıcı maddə çıxarılmış, qaytanları kəsilmişdi. Əslində, indiki halında onlar təhlükəsiz metal silindrlərdən başqa bir şey deyildilər. “Silah saxlamaq” ittihamının, sadəcə, bəhanə olduğu hər kəsə gün kimi aydın idi. Bob Smaylini hamıya məlum olan P.O.Ü.M.-la əlaqələrinə görə həbs etmişdilər. Barselonadakı döyüşlər yenicə başa çatmışdı. Hakimiyyət rəsmi versiyanı təkzib edə biləcək hər hansı şəxsin ölkə hüduqlarından kənara çıxmasının qarşısını almaq üçün əlindən gələni edirdi. Ona görə də adamları müxtəlif adlarla sərhəddə saxlayırdılar. Daha ağıllı bəhanə tapa bilmədiklərindən həbsin motivlərini əksər hallarda barmaqdan sorub çıxarmalı olurdular. Çox ehtimal ki, əvvəlcə Bob Smaylini yalnız bir neçə gün saxlayıb sonra sərbəst buraxmaq istəyirlərmiş. Lakin bədbəxtlikdən, əgər İspaniyada bir dəfə məhbəsə düşmüşənsə, məhkəmə hökmünün verilib-verilməməsindən asılı olmayaraq, orada uzun müddət qalırсан.

Biz hələ də Xuesko altında idik. Sadəcə, mövqeyimiz bir qədər sağ tərəfdə yerləşirdi. Bir neçə həftə əvvəl qısa müddətə ələ keçirdiyimiz faşist mövqeyi düz qarşı

tərəfimizdə idi. Mən *teniente*-nin vəzifələrini icra edirdim. Bu, təxminən, ingilis ordusunda kiçik leytenant rütbəsinə uyğun gələn hərbi vəzifə sayılır. Komandam altında ispanlardan və ingilislərdən ibarət otuza yaxın döyüşçü vardı. Tutduğum vəzifəyə rəsmən nə zaman təsdiq olunacağını gözləyirdik. Lakin təsdiqin alınmasına ümid o qədər də böyük deyildi. Əvvəllər könüllü dəstələrin zabitləri hərbi rütbə almağa özləri razılıq vermirdilər. Çünki nəticədə maaşlar artır və könüllülər arasında qəbul olunmuş bərabərlik prinsipi pozulurdu. İndi isə nizam-intizamın möhkəmləndirilməsi baxımından bunu etməyə məcbur idilər. Bencamin artıq kapitan idi. Kopp isə mayor rütbəsi alacağını gözləyirdi. Aydın məsələdir ki, hökumət bütövlükdə könüllülər arasından çıxan zabitlərin xidmətindən imtina edə bilməzdi. Amma onlara mayordan yuxarı rütbə verilmirdi. Bu da, çox güman ki, ali komanda postlarının nizami ordu zabitlərinin və hərbi məktəb müdavimlərinin əllərində saxlanmasına xidmət edirdi. Nəticədə bizim 29-cu diviziyada, eləcə də könüllülərin xidmət etdikləri digər hərbi birləşmələrdə qəribə vəziyyət yaranmışdı – diviziyanın, eləcə də briqadaların və batalyonların hamısının komandiri rütbəcə mayor idi.

Cəbhədə sakitlik hökm sürürdü. Yaku yolu uğrunda döyüş səngimişdi. (Həmin döyüş bir də iyunun ortalarında yenidən qızıxdı.) Ərazidə ən çox düşmən snayperlərinin atəşindən əziyyət çəkirdik. Faşist səngərləri, təxminən, yüz əlli metr aralıda idi. Lakin onlar hündürlükdə yerləşirdilər və bizi iki tərəfdən əhatəyə almışdılar. Nəticədə paz kimi düz bucaq altında faşistlərin cəbhə xəttinin içərisinə girmişdik. “Pazın” ucu ən təhlükəli yer idi. Burada həmşə snayper güllələrindən itkilərimiz olurdu. Ara-sıra faşistlər bizi minaatanlardan və digər silahlardan atəşə tuturdular. Qumbaralar adamı qorxuya salan dəhşətli səslə partlayırdı. Özümüzü dərhal səngərə ata bilməyəndə qorxu, sanki, daha da çoxalır. Lakin qumbaralar torpaqda kiçik çalalar açmaqdan başqa, elə bir ciddi təhlükə törətmirdilər. Gecələr xoş və ilıq hava olurdu. Gündüzün bürküsünə dözmək isə çətin idi. Ağcaqanadlar amansızcasına dişləyirdi. Barselonadan gətirdiyimiz təmiz dəyişəklərə baxmayaraq, qısa müddətdən sonra hamımızı bit basmışdı. Neytral

ərazidə, boş qalmış bağlarda gilənar ağacları ağappaq tülə bürünmüşdü. İki gün aramsız leysan yağdı. Bütün səngəri su basdı. Su sipərin də bir hissəsini yuyub apardı. İndi gün ərzində heç bir işə yaramayan dəstəksiz ispan belləri ilə yapışqana bənzəyən lehməni təmizləməyə çalışırdıq. Bellər qalay çay qaşıqları kimi əyilirdi.

Bizim bölüyə minaatan vəd etmişdilər. Səbirsizliklə silahın gətirilməsini gözləyirdim. Qaranlıq düşən kimi həmişəki qayda ilə patrul xidmətinə yollanırdıq. İndi bu, əvvəlki vaxtlardan daha təhlükəli idi. Faşist əsgərlərinin sayı çoxalmışdı. Həm də özlərini olduqca ehtiyatlı aparırdılar. Səngərlərinin qabağından muncuq kimi məftilə düzülmüş boş konserv qutuları asmışdılar. Tənəkə qutuların bir-birinə dəyib səs saldığını eşidən kimi dərhal pulemyotdan atəş açmağa başlayırdılar. Gündüz biz neytral ərazidən faşistləri ovlamağa çalışırdıq. Bundan ötrü kənarlarında hündür qamışlar bitmiş arxa qədər yüz metr sürünmək lazım idi. Oradan faşist səngərini atəş altında saxlamaq olurdu. Biz kanalın içərisində özümüə atəş nöqtəsi düzəlmişdik. Əgər kifayət qədər səbirli ola bilsəydin, nəhayət, sipərin arasındakı deşikdən xaki rəngli forma geyinmiş, tələsik addımlarla hərəkət edən fiquru görə bilərdin. Mən də belə fiqurları bir neçə dəfə nişan alıb atmışdım. Amma güllələrimin hədəfə dəyməsindən çox da əmin deyildim. Tüfəngdən pis atırdım. İstənilən halda faşistləri qorxuya sala bilmişdik. Onlar güllənin haradan açıldığını heç cür təyin edə bilmirdilər. Hələ də əvvəl-axır öz faşistimi güdüb vuracağıma əmin idim. Amma hər şey tərsinə oldu. Faşist snayperi məni vurdu. Bu hadisə, təxminən, cəbhəyə qayıtdığımızın onuncu günü baş verdi. Güllə dəyən adamın yaşantıları son dərəcə maraqlıdır. Ona görə də həmin andakı hisslərimi daha təfərrüatlı təsvir etməyə çalışacağam.

Faşist gülləsinə tuş gəlməyim ən təhlükəli vaxtda, səhər saat beş radələrində sipərin lap yaxınlığında oldu. Günəş arxa tərəfdən qalxırdı və səngərdən çıxan adamın kölgəsi mavi səmanın fonunda aydınlıqla əks olunurdu. Mən qarovul növbəsini dəyişdirməyə hazırlaşan əsgərlərlə danışırıdım. Qəflətən, sözüümün ortasında hiss etdim ki... Nə hiss etdiyimi təsvir etmək olduqca çətindir. Lakin duyğular təzəliyi və qeyri-ədiliyi ilə xatirimdə indi də qalmaqdadır.

Hisslərimi, təxminən, belə ifadə edə bilərəm: özümü partlayışın tən ortasına düşmüş kimi hiss etdim, az qala, adamı kor etməyə qadir parlaq işıq gördüm. Elə bil, nə isə zərblə mənə dəydi. Bu, ağır hissi deyildi, üstü açıq naqilə toxunan zaman adamı qəflətən vuran elektrik cərəyanının güclü zərbəsinə bənzəyirdi. Eyni anda bütün bədənim biabırçı bir zəiflik bürüdü. Elə bil, boşluqda əriyib itirdim. Səpərdə üst-üstə qalaqlanmış qum kisələri, sanki, gözlərimin önündə qanadlandılar və harasa uçmağa başladılar. Düşünürəm ki, yəqin, ildırım vuran adamlar da özlərini belə hiss edirlər. Yaralandığımı dərhal başa düşdüm. Amma belə qərara gəldim ki, (partlayış səsi və güllənin işığı məni çaşdırmışdı) atəş təsadüfən yaxınlıqda dayanmış əsgərin tüfəngindən açılıb. Bütün bunlar bir saniyədən də az vaxt içərisində beynimdən keçdi. Növbəti anda dizlərim büküldü, yıxılmağa başladım. Başım zərblə yerə dəydi. Lakin nədənsə, ağır hiss etmədim. Elə bil, bütün bədənim keyimişdi. Gözlərimə duman çökmüşdü. Yaramın ağır olduğunu anlayırdım. Amma həmişə belə anlarda səciyyəvi olan ağrını hiss etməirdim.

Az öncə söhbətləşdiyim amerikalı əsgər üstümə əyildi: “Ey! Sən yaralanmısan”, – dedi. Adamlar başıma topladı. Həmişə belə hallarda olduğu kimi, qarışıqlıq düşmüşdü. “Onu qaldırın. Harasından yaralanıb? Köynəyini çıxarın” sözlərini eşitdiyim yadımdadır. Amerikalı köynəyimi kəsib əynimdən çıxarmaq üçün bıçaq istədi. Cibimdə bıçaq olduğunu bilirdim. Əlimi qaldırıb götürmək istədim. Lakin sağ əlimin iflic olduğunu anladım. Heç bir yerim ağrıyırdı, hətta qəribə bir rahatlıq hiss edirdim. Fikirleşdim ki, arvadım yaralanmağımdan məmnun qalacaq. O, həmişə yaralanmağımı istəyirdi, çünki bu, labüd ölümdən xilas olmağın mümkün yollarından biri idi. Yalnız indi güllənin hara dəydiyi, yaranın nə dərəcədə qorxulu olduğu barədə fikirləşməyə başladım. Danışmaq istədim, amma səsəmin çıxmadığını hiss etdim. Səs yerinə zəif bir ciyilti eşidildi. Lakin sonda güllənin haradan dəydiyini soruşa bildim.

– Boğazından dəyib, – dedilər.

Sanitarımız Qarri Uebb əlində bint və yaramıza sürtmək üçün verilən kiçik spirt şüşəsi qaçaraq gəldi. Məni ayağa qaldırmaq istəyəndə ağızımdan qan açıldı. Arxada

dayanan ispan əsgəri güllənin boynumun bir tərəfindən girib o biri tərəfindən çıxdığını dedi. Yaraya spirt sürtdülər. Adi vaxtda spirt, yəqin ki, çox bərk yandırardı. Lakin indi o, güllə dəyən yerə, sanki, xəfif bir sərinlik gətirdi.

Məni yenidən torpağın üstünə uzatdılar. Kimsə xərək dalınca qaçdı. Güllənin boğazımı deşib çıxdığını eşidəndə axırımın çatdığını düşündüm. İndiyə qədər boynundan güllə yarası alan insanın, yaxud heyvanın sağaldığını heç vaxt eşitməmişdim. Qan nazik şırımla ağızımın kənarlarından axırdı. “Yəqin, şah damar deşilib”, – deyə fikirləşdim. “Əgər yuxu arteriyası zədələnibsə, nə qədər yaşamaq mümkündür”, – deyə beynimdən keçirdim. “Vur-tut bir neçə dəqiqə. Ondən artıq olmaz”. Hər şey dumana bürünmüşdü. İki dəqiqə, ümumiyyətlə, ölmüş olduğumu düşündüm. Öldüyünü düşündüyün həmin anda adamın beyninə hansı fikirlərin gəlməsinin özü də olduqca maraqlıdır. Xeyrixah ailə başçısı kimi, ilk növbədə, arvadım haqqında düşündüm. Bütün çatışmazlıqlarına baxmayaraq, ürək-dən vurduğum və məni yetərinçə təmin edən dünyadan belə tez ayrılmağıma təəssüfləndim. Bu hiss yaddaşımdan daha kəskin şəkildə ötüb-keçdi. Bəxtimə düşən səfeh uğursuzluq məni həddindən artıq əsəbiləşdirmişdi. Həyatda nə qədər axmaq şeylər olur! Niyə mən gülləni döyüşdə deyil, bu xaraba səngərdə, ani bir diqqətsizlik nəticəsində almalı idim? Mənə atəş açan adam haqqında fikirləşdim. Görəsən, ispandır, yoxsa xaricidir? Gülləsinin hədəfə deydiyindən xəbəri varmı? Ondən heç bir incikliyim yox idi. Düşünürdüm ki, faşist olduğu üçün əlimə imkan düşsəydi, mən də “uf” demədən onu öldürərdim. Amma indi əsir alıb bura gətirsələr, yaxşı nişan alıb ata bildiyinə görə təbrik edərdim. Ölüm ayağındakı adamın tamamilə fərqli şeylər barəsində düşünməli olduğu ilə bağlı iradə da bəri başdan və tam şəkildə qəbul edirəm.

Məni xərəyə qoyan kimi iflic vurmuş qolum hərəkətə gəldi, həm də dəhşətli şəkildə ağrımağa başladı. Fikirləşdim ki, yəqin, yerə yıxılanda onun üstə düşüb sındırımışam. Lakin öz növbəsində, ağrı məni sakitləşdirdi. Bilirdim ki, insan öləndə bütün hissələri korşalır. Əgər ağrı varsa, deməli, hələ yaşayıram. İndi vəziyyətim bir qədər yaxşılaşmışdı. Ona görə də yıxıla-dura xərəyi aparən dörd nəfər

yoldaşıma ürəyim yanırıdı. Bir neçə gün əvvəl özüm də yaralı daşımağa kömək etmişdim. Bəzi yerlərdə səngərimizin üzərinə əyilən gümüşü rəngli ağcaqayınların budaqları sifətimə toxunurdu. Gümüşü rəngli ağcaqayınların xoş rəyihəsinin yayıldığı dünyada yaşamağın nə qədər gözəl olduğu haqqında fikirləşirdim. Amma bütün yol boyu qolum bərk ağrıyırdı. Özümü saxlaya bilməyib ucadan söyüş söyürdüm. Digər tərəfdən isə səsimi çıxarmamağa çalışırdım. Çünki hər dəfə ağızımı açanda boğazımdan qan gəlirdi.

Həkim sarğını dəyişdi, mənə morfi iynəsi vurdu və Sietamoya yola saldı. Hospital tələsik quraşdırılmış baraklarda yerləşirdi. Burada yaralılar, adətən, bir neçə saat saxlayırdılar, sonra onları Barnastroya, yaxud Leridoya göndərirdilər. Morfi beynimi dumanlandırmışdı, amma ağrı hissi keçib-gətməmişdi. Yerimdən tərpənə bilmirdim, çox vaxt ağızıma dolan qanı udmalı olurdum. Tibb bacısı mənə yaxınlaşdı və dolu bir boşqab şorbanı, soyutma yumurtaları, iri bir parça pörtülmüş əti yeməyimi israr etməyə başladı. (Bu, İspaniya hospitalları üçün səciyyəvi haldır.) Boyun qaçıрмаğım onu bərk təəccübləndirdi. Siqaret istədim. Lakin həmin dövrdə hər yerdə tütün aclığı başlanmışdı. Bütün hospitalda bircə dənə də siqaret tapılmadı. Sonra mövqedən çıxmağa bir neçə saatlığa icazə almış iki yoldaşım mənə baş çəkmək üçün yanıma gəldilər.

– Salam. Deməli, sağsan. Lap yaxşı. Saatını, tapançanı, elektrik fanarını bizə ver. Bıçağın varsa, onu da götürərik.

Bütün şəxsi əşyalarımı götürüb getdilər. Bizdə hər yaralı ilə belə rəftar olunurdu. Onun əşyalarını dərhal hissəyə aparıb könüllülərin arasında bölüşdürürdülər. Əslində, bu, düzgün hərəkət idi. Saat, tapança və digər şeylər cəbhədə son dərəcə zəruri idi. Digər tərəfdən, bu əşyalar yaranının yanında qalsaydı, onları yolda çıxırışdırı bilirdilər.

Axşama yaxın bir neçə sanitari maşınıni dolduracaq sayda xəstələr və yaralılar toplandı. Barbastroya yola düşdük. Yol haqqında, ümumiyyətlə, danışmağa dəyməz! Bu müharibənin öz atalar sözü yaranmışdı: “Əgər əlin, yaxud ayağın yaralanıbsa, sağ qalacaqsan, əgər qarnından yaralanıbsansa, öləcəksən”, – deyirdilər. Səbəbini indi başa

düşdüm. Müharibə başlanandan bəri bir dəfə də əl gəzdirlməyən bu çala-çuxur və uzun yollarda daxili qanaxması olan bir yaralı da tab gətirə bilməzdi. Maşın dəhşətli dərəcədə atılıb-düşürdü. Uşaq vaxtı mindiyim karuselləri xatırladım. Bizi xərəklərə sarımağı da yaddan çıxarmışdılar. Mən hələ bir az gücü qalmış sol əlimlə xərəyin kənarından bərk-bərk yapışmışdım. Lakin yaralılardan biri xərəkdən sürüşüb maşının döşəməsinə düşmüşdü. Onun necə əzab çəkdiyini təsəvvür etmək mümkün idi. Özü yeriyə bilən başqa bir yaralı isə maşının küncündə oturub fasiləsiz qusurdu. Barbastrodakı hospital ağzına qədər dolmuşdu. Çarpayları bir-birinə yapışdırmışdılar. Ertəsi gün yaralıların bir hissəsini sanitar vaqonlarına doldurub Leridoya yola saldılar.

Leridoda beş, yaxud altı gün qaldım. Bura xəstələrlə yaralıların, mülki şəxslərlə hərbcilərin birlikdə müalicə olunduqları böyük hospital idi. Mənim palatamda yatanların bəzilərinin dəhşətli yaraları vardı. Yanımda on beş yaşlarında qarasaçlı bir oğlan uzanmışdı. Ona hansısa həblər verirdilər. Bu həbləri qəbul edəndən sonra sidiyi zümrüd kimi yamyaşıl rəngə düşürdü. Qonşu palatalardan onun sidiyinə tamaşa etməyə gəlirdilər. Hospitala yaralı ingilis könüllüsünün gətirildiyini eşidən holland kommunist mənə baş çəkməyə gəlmişdi. İngiliscə danışa bilirdi. Onunla dostlaşdıq. Mənə ingilis qəzetləri gətirirdi. Holland oktyabr döyüşləri zamanı yaralanmışdı. Hansı yollasa Lerido hospitalında ilişib qalmışdı. Buradakı tibb bacılarından biri ilə evlənmişdi. Yaralanandan sonra ayağı qurumağa başlamışdı, indi baldırı mənim biləyimdən çox da yoğun deyildi. Dostlarına baş çəkməyə gələn iki könüllü məni tanıdı. Cəbhəyə düşdüyümüzün ilk həftəsi ayaqüstü tanış olmuşduq. Bu uşaqların hər birinin on səkkiz yaşı olardı. Onlar nə deyəcəklərini bilmədən yatağımın yanında dayanmışdılar, ayaqlarının birini götürüb o birisini qoyurdular. Sonra, görünür, mənə bacardıqları köməyi etmək məqsədi ilə ciblərindən tütün çıxarıb ovcuma basdılar və etiraz bildirməyimə macal vermədən palatayı tərk etdilər. Bu, ispanlara xas səxavət idi. Bilirdim ki, bütün şəhərdə bir çimdik tütün tapmaq mümkün deyil. Onlar isə özlərinin həftəlik normalarını mənə vermişdilər.

Bir neçə gündən sonra ayağa qalxıb qolum boynumdan asılı halda gəzə bildim. Nədənsə, qolumu asanda daha az ağrıdırdı. Daxili orqanların ağrısı hələ bir müddət də davam etdi. Görünür, bərk yıxılmağımın nəticəsi idi. Səsim tamam yoxa çıxmışdı. Amma güllə yarasının yeri daha əvvəlki kimi ağrıtmırdı. Deyirdilər ki, bu, adi haldır. Bədəni dəhşətli qüvvə ilə dəlib keçən güllə yarası onda şok yaradır, bu zaman ağrı o qədər də hiss olunmur. Bombanın, yaxud mərminin dişli qəlpələri isə nisbətən yavaş sürətlə hərəkət etdiyindən yaraladığı zaman daha çox ağrı verir. Hospitalın həyətində gözəl bir bağça, içərisində qızılı və bozuntul rəngə çalan balıqların üzdükləri hovuz vardı. Saatlarla hovuzun önündə oturub bu balıqlara tamaşa edirdim. Leridodakı qayda-qanunlar məndə bütün Araqon cəbhəsinin hospitalları haqqında təsəvvür yaranmasına kömək edirdi. (Başqa cəbhələrdəki vəziyyətlə tanış deyildim.) Özünün bir sıra göstəriciləri baxımından hospitallar, ümumiyyətlə, yaxşı hesab oluna bilirdi. Burada bacarıqlı həkimlər, yaxşı avadanlıq, habelə yetərincə davadərman, tibbi ləvazimat vardı. Lakin hospitalların işindəki iki ciddi çatışmazlıq yüzrlə, bəlkə də, minlərlə yaralını labüd ölümdən xilas etməyə imkan vermirdi.

Birinci çatışmazlıq bütün cəbhəyanı hospitalların istisnasız surətdə sarğı məntəqələri kimi istifadə edilməsi ilə əlaqədar idi. Oradan yaralılar arxa cəbhəyə yola salırdılar. Nəticədə yalnız başqa yerə göndərilməsi mümkün olmayan ən ağır yaralılara ixtisaslaşdırılmış tibbi yardım göstərilirdi. Belə vəziyyətdə nəzəri cəhətdən yaralıların əksəriyyətini dərhal Barselonaya, yaxud Tarraqonaya yola salmaq lazım idi. Lakin nəqliyyat olmadığından yaralılar həmin şəhərlərə bir həftə, bəzi hallarda isə on gün sonra gedib çıxı bilirdilər. Onlar sarğının dəyişdirilməsi (o da həmişə olmurdu) istisna edilməklə, heç bir zəruri tibbi yardım almadan günlərlə Sietamo, Barbastro, Lerido, Monzen və başqa şəhərlərdə günlərini keçirməli olurdular. Dəhşətli qəlpə yaralarına spirt sürtür, xıncım-xıncım olmuş sümüklərin üstünə gips qoyub bintlə sarıyır, karandaşla yaranın xarakterini qeyd edirdilər. Barselona, yaxud Tarraqonaya göndərilənə qədər yaralı bu vəziyyətdə Sietamo hospitalında qalırdı. Yolda tibbi xidmətdən danışmağa dəyməzdi. Sayları o qədər də

çox olmayan həkimlər bir ucdan gətirilən yaralılara baxıb qurtara bilmirdilər. Onlar tələsik addımlarla çarpayılardan arasında gəzir: “Bəli, bəli. Barselonada sizin müalicənizlə məşğul olacaqlar”, – deyirdilər. Tez-tez sanitariya qatınının Barselonaya “*manana*” – sabah göndəriləcəyi haqqında şayiələr yayılırdı.

İkinci çatışmazlıq təcrübəli tibb bacılarının olmaması idi. İspaniyada kifayət qədər hazırlıqlı tibb bacılarının çatışmaması, çox güman ki, müharibəyə qədər xəstələrə qulluğun, əsasən, rahibələrin üzərinə düşməsi ilə bağlı idi. Mənim ispan tibb bacılarına heç bir iradım yoxdur. Onlar hamısı çox xeyirxah və şəfqətli, həm də eyni dərəcədə hazırlıqsız insanlar idi. Bu tibb bacılarının hamısı xəstənin hərəkətini ölçə bilirdi, bəziləri sarğıları dəyişdirməyi bacarırdı. Vəssalam. Bilik və qabiliyyətləri yalnız bununla məhdudlaşdı. Nəticədə öz-özlərinə qulluq etmək üçün çox zəif olan yaralılara heç kim baxmırdı. Tibb bacıları həftələrlə bağırısaq keçməzliyindən əziyyət çəkən xəstələrə heç bir diqqət yetirmirdilər. Nadir hallarda əl-qolunu tərpedə bilməyən adamların üzünü yuyurdular. Əlinin sümükləri qəlpə ilə parçalanmış zavallı yaralılardan biri mənə üç həftə üzünü yuya bilmədiyindən şikayətlənmişdi. Heç kəs ona kömək etmək haqqında fikirləşməmişdi. Hətta günlərlə çarpayılar da düzəldilmirdi. Amma əvəzində bütün hospitallarda yaxşı, hətta deyərdim ki, çox yaxşı yemək verirdilər. Bütün başqa ölkələrlə müqayisədə İspaniyada xəstələri ağır, yağlı, dadlı-duzlu yeməklərlə bəsləmək ənənəsi çox geniş yayılmışdı. Leridoda bizi ətiliyə veriləcək heyvan kimi yedirirdilər. Sübh saat altıda, səhər yeməyində şorba, omlet, pörtlədilmiş ət, ağ çörək və qəhvə verirdilər. Nahar süfrəsi daha zəngin olurdu. Hospitalardakı bu bolluğun müqabilində mülki əhali, demək olar ki, aclıq çəkirdi. İspanlar yüngül pəhriz anlayışına, ümumiyyətlə, heç bir əhəmiyyət vermirdilər. Onlar xəstələrə də sağlam adamlar kimi zeytun yağının içində üzən yağlı-duzlu xörəklər bişirirdilər.

Bir səhər bizim palatadakı bütün yaralıların Barselonaya göndəriləcəklərini elan etdilər. Mən imkan tapıb şəhərə gətiriləcəyimlə əlaqədar arvadıma teleqram göndərdim. Sonra bizi avtobuslara mindirib stansiyaya apardılar. Yalnız qatar yola düşəndən sonra yaralıları müşayiət

edən hospital əməkdaşı elə-belə, sözarası Barselonaya deyil, Tarraçonaya getdiyimizi xəbər verdi. Görünür, qatar maşinisti nə isə düşünmüş və marşrutu dəyişdirmişdi. “Bura İspaniyadır!” – deyə fikirləşdim. Lakin mənim yəni-dən teleqram göndərməyim üçün qatarı dayandırmaları da yalnız İspaniyada mümkün olan hərəkət idi. Amma teleqram gedib çatmamışdı. Bu da İspaniya üçün səciyəvi hallardan biri sayıla bilərdi.

Bizi taxta oturacaqları olan üçüncüdərəcəli vaqona mindirmişdilər. Ağır yaralıların çoxunu yalnız bu gün səhər ilk dəfə yataqlarından qaldırmışdılar. Çox tezliklə isti və aramsız silkələnmə nəticəsində onların əksəriyyəti heydən düşmüşdü. Bəziləri özlərini saxlaya bilməyib birbaşa döşəməyə qaytarırdılar. Hospital işçisi meyit kimi döşəməyə sərələnməmiş yaralıların üstündən atılaraq vaqonun obaş-bubaşına qaçır, əlindəki tuluqdan suyu sırnaq kimi gah birinin, gah da digərinin ağızına yönəldirdi. Tuluq keçı dərisindən düzəldilmişdi. Suyun çox murdar tami vardı. İndiyə qədər həmin tami unuda bilmirəm. Biz Tarraçonaya çatanda günəş artıq qüruba yaxınlaşdı. Dəmiryol xətti dənizin, demək olar ki, tam sahili ilə çəkilmişdi. Qatarımız stansi-yaya girəndə oradan beynəlmiləl briqadanın döyüşçülərini cəbhəyə aparan qatar çıxırdı. Körpünün üstündə dayanmış adamlar onlara əl edirdilər. Vaqonun pəncərələrindən, açıq platformalardan gülümsər və qarayanız sifətlər gözə deyir, ifadəli əl-qol hərəkətləri diqqəti çəkirdi.

“*Extranjeros*” – əcnəbilərdir, – deyə kimsə dilləndi. – İtalyanlardır.

Onların italyan olduqlarına heç bir şübhə yox idi. Heç kəs onlar kimi belə ala-bəzək dəstələr halında toplaşa bilməzdi, heç kim kütlənin salamlarına bu cür teatral məharətlə cavab verə bilməzdi. Döyüşçülərin yarıdan çoxunun başlarının üzərinə qaldırdıqları şüşələrdən şərab sümürmələri də hərəkətlərinin zərifliyini və teatrallığını azaltmırdı. Sonradan biz onların bir müddət öncə – mart ayında Qvadaxarada məşhur qələbə qazanan döyüşçülər olduqlarını öyrəndik. Məzuniyyətləri başa çatan italyanları Araqona cəbhəsinə göndərirdilər. Yəqin ki, onların çoxu bir neçə həftədən sonra Xuesko altındaki döyüşlərdə həlak oldular. Bizim özləri hərəkət etməyə gücü çatan

yaralılarımız da italyanları salamlamaq üçün ayağa qalxdılar. Bəziləri qoltuq ağaclarını havada yelləndirdilər, bəziləri sarğı içərisində olan əlləri ilə “Rot front” işarəsi göstərdilər. Üzləşdiyimiz mənzərə, sanki, müharibənin alleqorik səhnəsi idi. Bir eşalon məğrur halda cəbhəyə yollanırdı, yaralı, əldən düşmüş adamlarla dolu sanitar qatarı isə asta-asta arxa cəbhəyə tərəf sürünürdü. Amma istənilən halda açıq platformadakı topların görünüşü insanın sinəsini qürurla doldururdu. Onlar bütün fəlakətlərinə baxmayaraq, müharibənin, əslində, şərəfli iş olması haqqında utanc dolu hisslərdən xilas olmağa imkan vermirdi.

Nəhəng Tarraqona hospitalı bütün cəbhələrdən gətirilmiş yaralılarla dolu idi. Burada daha hansı cür yaraları görmədik?! Bəzi yaraları, deyəsən, tibbin ən son nailiyyətləri əsasında müalicə edirdilər. Amma onlara baxmaq dəhşət idi. Yaranı açıq saxlayır, sarımirdilər. Yalnız üzərində milçəklərdən qorunmaq üçün nazik mətil və cunadan kiçik miçətkən kimi bir şey quraşdırırdılar. Cunanın altında isə əzilib kotletə dönmüş, yaxud parçalanıb sümükləri çıxmış qıpqırmızı ət görünürdü. Palatada sifətindən və boğazından yaralanmış bir əsgər vardı. Onun da başının üstündə mətil və cunadan dairəvi miçətkən qurmuşdular. Dodaqları ilə nəfəs aldığı nazik borunu sıxırdı. Əsgərin çox yazıq və tənha görkəmi vardı. Palatada gəzişir, heç bir söz deyə bilmədən cuna qəfəsindən sakit-səssiz ətrafdakılara tamaşa edirdi. Mən Tarraqonada üç, yaxud dörd gün qaldım. Gücüm tədricən özümə qayıdırdı. Bir dəfə hətta ayaqlarımı bir-bir götürüb-qoyaraq dəniz sahilinə qədər gedib çıxma bildim. Sahildə həyatın heç nə olmamış kimi, əvvəlki qaydası ilə davam etməsi adamda təəccüb doğururdu. Adamlar yaraşlıq kafeləri doldurmuşdular. Burjualar dənizdə çimir və şeşlonqlarda uzanıb qaralırdılar. Özlərini elə aparırdılar ki, sanki, müharibə yaxında deyil, buradan min millərlə uzaq məsafədə gedir. Burada daha çox dinc həyatla bağlı bədbəxt hadisənin şahidi oldum – dənizdə çimənlərin biri batmışdı. Dayaz və ilıq suda boğulmaq, nədənsə, mənə inandırıcı görünmürdü.

Nəhayət, səkkiz-doqquz gündən sonra yaramı müayinə etdilər. Yeni gətirilən yaralıların müayinə olunduqları cərrahiyyə şöbəsində həkimlər iri qayçılarla cəbhəyəni

hospitallarda qabırğaları, yaxud bel sütunları zədələnmiş yaralıların salındıqları bint və gips zirehləri doğrayırdılar. Nəhəng gips qəfəslərin içərisindən günlərlə ülgüc dəyməmiş tüklü və yorğun, üzülüb əldən düşmüş sifətlər çıxırdı. Otuz yaşlarında olan cəld hərəkətli, yaraşığıl həkim məni qarşısındakı stula oturtdu, cod cuna parçası ilə dilimin ucundan yapışib var gücü ilə özünə tərəf dartdı, eyni anda kiçik güzgünü boğazıma soxdu və “E” deməyimi tapşırırdı. Dilimdən qan, gözlərimdən isə çeşmə kimi su axana qədər “E” deyə qışqırdım. Yalnız bundan sonra həkim səs tellərindən birinin iflic olduğunu bildirdi.

– Bəs səsım nə vaxt qayıdacaq? – deyə soruşdım.

– Səs? Heç vaxt qayıtmayacaq, – həkim şəh əhvali-ruhiyyə ilə cavab verdi.

598

Lakin o səhv etmişdi. Təxminən, iki ay ərzində yalnız pıçılıtlı ilə danışdım. Sonra isə gözlənilmədən səsım qayıtdı. İkinci səs telim iflic olanın yaratdığı boşluğu doldurmuşdu. Əlimdəki ağrıları güllənin boynumdakı əsəb toxumalarını zədələməsi ilə izah etdilər. Nevroloji ağrını xatırladan və elə bil, içəridən ürək kimi çırpınan bu ağrı, təxminən, bir ay çəkdi. O, xüsusilə gecələr çox əziyyət verirdi. Bəzən sübh açılana kimi yata bilmirdim. Sağ əlimin barmaqları yarımfiflic vəziyyətinə düşmüşdü. Hətta indi, aradan aylar keçəndən sonra da baş barmağımı çətinliklə tərpedə bilirim. Bu da boynuma dəyən güllənin fəsadıdır.

Aldığım yara müəyyən mənada müntəxəbat xarakteri daşıyırdı. Çünki müxtəlif həkimlər heyrətdən damaqlarını şaqqıldadaraq ona baxırdılar. Onlardan biri üzünə alimənə görkəm verərək güllənin “şah damardan” yalnız bir millimetr yan keçdiyini dedi. Bunu necə ölçüb-biçdiyini isə gizlətdi. Ünsiyyət saxladığım adamların hamısı – həkimlər, tibb bacıları, təcrübə keçən tələbələr, palata qonşularım məni inandırirdilər ki, boynundan yaralanmaq və sağ qalmaq çox böyük xoşbəxtlikdir. Mən isə nə qədər çalışsam da, əsl xoşbəxtliyin, ümumiyyətlə, güllə altına düşməmək olması fikrini özümdən uzaqlaşdırı bilmirdim.

Barselonada keçirdiyim son həftələrdə şəhərdə olduqca boğucu ab-hava vardı. Hər tərəfə, elə bil, qorxu, şübhə və inamsızlıq çökmüşdü. Hər tərəfdən gizli nifrət boylanırdı. May döyüşləri insanların yaddaşında və davranışlarında silinməz izlər buraxmışdı. Kaballero hökumətinin süqutu nəticəsində hakimiyyət tam şəkildə kommunistlərin əlinə keçmişdi. İndi ictimai asayişin mühafizəsi ilə Kommunist Partiyasından olan nazirlər məşğul idilər. İlk imkan yaranan kimi onların öz siyasi rəqiblərinə divan tutacaqları heç kimdə şübhə doğurmurdu. Nə baş verəcəyini dəqiq təsəvvürümə gətirməsəm də, qeyri-müəyyən bir qorxu, yaxınlaşan təhlükə hissi şüuruma hakim kəsilmişdi. Küçə döyüşlərinin təşkilatçıları ilə heç bir əlaqəm olmasa da, şəhərdəki ağır ab-hava istər-istəməz adamda böyük bir sui-qəsdə bağlılıq əhvali-ruhiyyəsi yaradırdı. Hamı yaxınlıqda polis casusunun olmadığına bir daha inanmaq üçün diqqətlə ətrafına göz gəzdirərək kafelərin daldə küncələrində pıçıldayırdı.

Mətbuata senzura nəzarətinin gücləndirilməsi çoxlu sayıələr doğururdu. Məsələn, sayıə gəzirdi ki, Neqrin – Prieto hökuməti kompromis təklifini qəbul edərək müharibədən çıxmağı qərara alıb. Bir müddət mən özüm də bu fikirlə razılaşmağa meyilli idim. Çünki faşistlər Bilbaoya yaxınlaşmışdılar. Hökumət isə şəhəri xilas etmək üçün əlini ağıdan-qaraya vurmurdu. Barselonada bask bayraqlarının sayı çoxalmışdı. Qızlar əllərindəki qutuları şaqqıldada-şaqqıldada kafeləri gəzir və ianə toplayırdılar. Lakin buna baxmayaraq, basklar heç bir gerçək yardım almırdılar. Bəzən adamda hökumətin ikili oyun aparması ilə əlaqədar təəssürat yaranırdı. Sonrakı hadisələr bu şübhələrin əsas-sız olduğunu göstərdi. Lakin istənilən halda respublikaçılar Bilbaonun müdafiəsi ilə daha ciddi şəkildə maraqlansaydılar, yəqin ki, şəhəri xilas etmək olardı. Araçon cəbhəsindəki uğursuz hücum belə, Frankonu qüvvələrinin bir hissəsini ora yönəltməyə məcbur edə bilərdi. Hökumət isə hücum əmrini son dərəcə gec – yalnız Bilbaonun

süqutundan sonra verdi. C.N.T. “Hazır olun!” xəbərdarlığı ilə çoxlu vərəqələr yaymışdı. Həmin vərəqələr “müəyyən partiyanın” (kommunistlər nəzərdə tutulurdu) dövlət çevrilişi hazırladıkları barədə xəbərdarlıq edirdi. Bundan başqa, hamı faşistlərin Kataloniya üzərinə hücumu keçəcəklərindən qorxurdu. İlk dəfə cəbhəyə yollanarkən səngərlərin, təxminən, on milliyində nəhəng müdafiə istehkamları görmüşdüm. Barselonanın hər yerində hava hücumundan qorunmaq məqsədi ilə yeni sığınacaqlar tikirdilər. Tez-tez hava həyəcanı siqnalı verilir, dənizdən desant çıxarılma təhlükəsi barəsində xəbərdarlıqlar edilirdi. Bir qayda olaraq, bu siqnal və xəbərdarlıqlar yalan çıxırdı. Lakin hər dəfə sirenaların səsi eşidiləndə şəhər zülmətə qərq olurdu, qorxuya düşmüş adamlar isə özlərini zirzəmilərə salırdılar. Şəhər polis agentləri ilə dolu idi. Həbsxanalarda hələ may döyüşləri zamanı tutulmuş adamların əlindən tərپənmək olmurdu. Ondən sonra da iki-bir, üç-bir anarxistlər, P.O.U.M. üzvləri həbs edilirdilər. Mənim bildiyimə görə, hələlik məhbusların heç birinin mühakiməsi keçirilməmişdi. Onlara qarşı hətta “trotskiçiliklə” bağlı da hər hansı ittiham irəli sürülməmişdi. Adamları, sadəcə, tutur, həbsxanaya salır, təkadamlıq kameralarda saxlayırdılar. Bob Smayli hələ də Valensiyada həbsxanada idi. Öyrəndiyimiz yeganə şey şəhərdəki İ.L.P. təmsilçisinə və vəkilinə həmin günə qədər onunla görüşməyə icazə verilməməsi idi. Son vaxtlar xariciləri – beynəlmiləl briqadanın döyüşçülərini və könüllüləri daha tez-tez həbs edirdilər. Adətən, onları dezertirlikdə günahlandıraraq həbsə atırdılar. Heç kəs könüllülərə münasibətin səciyyəsinə (bu da şəraitin ruhundan irəli gəlirdi) dəqiqləşdirə bilmirdi: onların könüllü sayıldıqları, yoxsa nizami ordunun əsgərləri olduqları hələ də dəqiq bəlli deyildi. Bir neçə ay əvvəl xalq ordusuna könüllü yazılanların hamısını inandırtdılar ki, onlar bura yalnız şəxsi istək və iradələrinə görə gəliblər və istəsələr, ilk məzuniyyətləri başa çatandan sonra asanlıqla tərxis oluna bilərlər. İndi isə hökumətin fikrini dəyişdiyi məlum olmuşdu. Könüllülər nizami ordunun əsgərləri hesab edilir, onların evlərinə qayıtmaq niyyətləri isə dezertirlik sayılırdı. Lakin bu məsələnin özündə də ümumi bir qayda-qanun yox idi. Cəbhənin bəzi hissələrində komandanlıq əvvəlki

kimi könüllülərin tərxis olunmaq haqqındakı xahişlərini yerinə yetirirdi. Sərhəddə isə bu tərxis sənədlərini bəzən qəbul edir, bəzən də boş kağız parçası adlandırırdılar. Belə hallarda əllərində tərxis sənədi olanları qeyd-şərtsiz həbsə atırdılar. Artıq xarici “dezertirlərin” sayı bir neçə yüz nəfərə çatmışdı. Yalnız onların vətəndaşı olduqları ölkələrdə həbslərin qeyri-qanuniliyi barəsində səs-küy qalxandan sonra könüllüləri azad etməyə başladılar.

Bütün küçələrdə hərbi qvardiyanın patrulları dolaşırdılar. Mülki qvardiyaçılar isə əvvəlki kimi kafeləri, şəhərin mühüm məntəqələrindəki binaları nəzarətdə saxlayırdılar. P.S.Ü.C.-un bir çox binalarının qarşısında hələ də barrikadalar ucalırdı, pəncərələrə isə içi qum dolu kisələr yığılmışdı. Şəhərin müxtəlif hissələrində nəzarət-keçid məntəqələri yaradılmışdı. Qvardiyaçılar, yaxud karabinerlər yoldan keçənlərin hamısını saxlayıb sənədlərini yoxlayırdılar. Hamı məni P.O.Ü.M. vəsiqəmi heç kimə göstərməməklə bağlı xəbərdar edirdi. Tələb olunanda ən yaxşısı pasport, yaxud yaralanmaq haqqındakı şəhadətnaməni təqdim etmək idi. P.O.Ü.M. könüllüləri sırasında xidmət indi istənilən şəxsə sübhəli adam qismində yanaşmaq üçün yetərli idi. Bu partiyadan olanların hamısına, eləcə də yaralılara və məzuniyyətə gəlmiş könüllülərə hər xırda şeyə görə ilişirdilər, maaşlarını ləngidirdilər. “*La Batalla*” qəzeti hələ çıxırdı. Lakin senzura məhdudiyətləri o qədər böyük idi ki, əslində, qəzetdə oxumağa heç bir maraqlı material tapılmırdı. “*Solidaridad*” və digər anarxist qəzetləri də ciddi senzuradan keçirilirdi. Yeni sərəncam verilmişdi: senzuranın qəzetdən çıxardığı materiallar başqaları ilə əvəz edilməli idi. Artıq əvvəllər olduğu kimi səhifələri ağı saxlamağa icazə verilmirdi. Nəticədə sensor qayçısının hansı materialların üzərində gəzdiyini təyin etmək çətinləşirdi. Müharibə dövründə gah artan, gah da azalan ərzaq çatışmazlığı indi daha kəskin hiss olunurdu. Çörək çatışmırdı, onun ucuz növlərinə isə düyü unu qarışdırırdılar. Kazarmalarda əsgərlərə çörək əvəzinə plastilinə bənzəyən horra verirdilər. Süd və şəkər tapmaq mümkün deyildi, qaçaqmal yolu ilə gətirilən siqaretləri istisna etmək şərtilə, tütün yerli-dibli yoxa çıxmışdı. İspanların ən müxtəlif məqsədlərlə bol-bol istifadə elədikləri zeytun yağını böyük çətinliklər bahasına

tapmaq olurdu. Zeytun yağı satan dükanların qarşısında həmişə qadınların uzun növbəsi düzülürdü. Böyük növbələrdə qayda-qanunun qorunmasına atlı qvardiyaçılar nəzarət edirdilər. Onlar, deyəsən, keflərini açmaq üçün bəzən atı düz adamların üstünə sürürdülər. Xırda pulun çatışmaması da əlavə başağrısı yaratmışdı. Gümüş pul dövrüydən çıxarılmışdı. Yeni xırda pul isə kəsilməmişdi. Yoxsullar üçün bu, onsuz da fərəhsiz həyatlarının daha da çətinləşməsi demək idi. Əlində on pezetlik əsginas olan və bir neçə saat növbədə dayanan qadın piştaxtaya yaxınlaşanda heç nə ala bilmirdi. Satıcıda pulun qalığını qaytarmaq üçün xırda olmurdu, qadın isə ailə büdcəsini son qəpiyinə qədər xərcləmək istəmirdi.

602

Həmin dövrün dəhşətli atmosferini – aramsız şayiələrin, senzuranın nəticəsi kimi meydana çıxan məlumat qıtlığının, daim küçələrdə dolaşan silahlı adamların yaratdıqları xüsusi növ narahatlığı təsvir etmək son dərəcə çətinidir. Mənim üçün xüsusilə çətin idi. Çünki həmin ab-havanı yaradan ünsürlərin heç biri müasir İngiltərədə mövcud deyildi. Siyasi dözümsüzlük İngiltərədə hələlik hamı üçün öz-özlüyündə aydın olan məsələyə çevrilməmişdir. Doğrudur, müəyyən siyasi təqib ünsürlərinə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, mən şaxtada işləsəydim, ev sahibəmin heç bir vəchlə kommunist olduğumu bilməsini istəməzdim. Yaxşı ki, kontinental Avropa üçün daha səciyyəvi olan “partiya fəali”, hər işə burnunu soxan qanqster tipli siyasətçi İngiltərədə hələlik nadir hadisədir. Sənin fikirlərlə razılaşmayan hər kəsi “ləğv etmək”, “aradan götürmək” isə burada heç bir vəchlə təbii hal kimi qəbul olunmur. Barselonada isə belə şeylərə adi, gündəlik məsələ kimi baxılır. “Stalinçilər” vəziyyətin ağası idilər, deməli, “trotskiçilərin” başı dərdə olmalı idi. Hər şeydən çox yeni küçə döyüşlərinin başlanmasından ehtiyat edirdilər. Bu döyüşlər üçün məsuliyyət, təbii ki, P.O.U.M. və anarxistlərin üzərinə atılacaqdı. (Xoşbəxtlikdən, heç bir döyüş baş vermədi.) Bəzən özüm də fərqi nə varmadan küçədən atəş səsi gəlib-gəlmədiyinə qulaq kəsildiyimi hiss edirdim. Adamda elə təəssürat yaranırdı ki, sanki, şəhər mənhus bir qüvvənin hökmü altındadır. Hamı belə fikirləşirdi. Hamının dilindən eyni sözləri eşitmək mümkün idi: “Şəhərdə dəhşətli əhvali-

ruhiyyə hökm sürür. Elə bil ki, dəlixanada yaşayırdıq”. Amma yox, yəqin ki, hamının belə düşündüyünü iddia etməkdə o qədər də haqlı deyiləm. Həmin günlərdə İspaniyanı gəzib-dolaşan, hər gün bir oteldə qalan və ölkədə qeyri-adi heç bir şey müşahidə etməyən hersoginya Atolskaya “Sandi tayms”ın 17 oktyabr 1937-ci il tarixli sayında yazırdı:

“Mən Valensiyada, Madriddə və Barselonada oldum. Bu şəhərlərin üçündə də ideal qayda-qanun hökm sürür. Silahlı müdaxilənin heç bir nişanəsi gözə dəymir. Qaldığım otellərin hamısı, sadəcə, “yaxşı” deyildi, “olduqca yaxşı” və rahat idi. Doğrudur, kərəyağı və qəhvə ilə bağlı bəzi çətinliklər də olurdu”.

İngilis səyyahları (bu da onların səciyyəvi xüsusiyyətidir) heç vaxt yaşadıkları otellərin divarları arxasında tamamilə fərqli bir həyat olduğunu təsəvvürlərinə gətirmirlər. Ümid edirəm ki, nə qədər çətin olsa da, otel xidmətçiləri hersoginya Atolskaya üçün kərəyağı və qəhvə tapa bilmişdilər.

Məni P.O.U.M.-un nəzarətində olan istirahət mərkəzlərindən birinə – Maurina adına sanatoriyaya göndərdilər. Sanatoriya Barselonanın kənarında, nəhəng qaya kimi şəhərin üzərindən asılmış qəribə formalı Tibidabo dağının ətəklərində yerləşirdi. Əfsanəyə görə, şeytan İsus Xristosa yeri ilk dəfə bu dağdan göstərmişdi. Sanatoriyanın yerləşdiyi bina əvvəllər hansısa zənginin evi olmuşdu. İnqilab vaxtı əlindən almışdılar. Sanatoriyada, əsasən, əl, yaxud ayaqlarını itirmiş döyüşçülər müalicələrini davam etdirirdilər. Onların arasında bir neçə ingilis də vardı. Ayağından yaralanmış Uilyams, cəbhədən vərəm əlamətləri ilə geri göndərilmiş on səkkiz yaşlı Stafford Kottman, güllə deşmiş sol əlini ispan hospitallarında, nədənsə, “aeroplan” adlandırılan məftil qurğu ilə boynundan asmış Artur Klinton onların arasında idi. Arvadım hələ də “Kontinental” otelində qalırdı. Mən isə hər gün ona baş çəkmək üçün Barselonaya gəlirdim. Səhərlər elektroterapiya müalicəsi almaq üçün Mərkəzi hospitala gedirdim. Bu o qədər də ürəkaçan iş deyildi. Tikanlı məftil kimi adamın bədəninə toxunan elektrik cərəyanı zərbələrindən qolumun bütün əzələləri titrəyirdi. Lakin mənə köməyi dəyirdi. Hər halda, əl barmaqlarımı indi daha asanlıqla tərpedə bilirdim. Ağrılar da get-gedə azalırdı. Arvadımla birlikdə mümkün

qədər tezliklə İngiltərəyə qayıtmaq qərarına gəlmişdik. Mən çox zəifləmişdim, səsimi, deyəsən, həmişəlik itirmişdim, həkimlərin dediyinə görə, bir neçə aydan tez cəbhəyə dönməyim mümkün deyildi. Tez, ya gec daimi qazanc yeri barəsində düşünməli idim. Digər tərəfdən, İspaniyada qalmağın və belə çətin zamanda başqalarının məndən də çox ehtiyac duyduqları bir tikə çörəyə şərik olmağın da mənası yox idi. Lakin istənilən halda, getmək fikrimin əsasında xudpəsənd duyğular dayanırdı. Daimi siyasi şübhə və nifrət ab-havası məni bezdirmişdi, silahlı adamlarla dolu küçələr, hava hücumu siqnalları, tramvayların qulaqbatıran fit səsləri, südsüz çay, zeytun yağı hopmuş xörəklər, tütün aclığı – bir sözlə, İspaniya ilə bağlı olan hər şey zəhləmi tökmüşdü.

604

Mərkəzi hospitaldakı həkimlər hərbi işə yararsızlığım barəsində müvafiq sənədlər vermişdilər. Lakin ordudan tam tərxis olunmaq üçün cəbhəyanı hospitallardan birində tibbi komissiyadan keçmək, sonra isə sənədləri möhürlətmək üçün Sietamoya, P.O.U.M. könüllülərinin qərarına getmək lazım idi. Bu arada Kopp cəbhədən geri dönmüşdü. Sevindiyyindən çıraq kimi işıq saçdı. Kopp son döyüşlərdə iştirak etmişdi və respublika ordusunun, nəhayət, Xueskonu ələ keçirəcəyinə məni də inandırmağa çalışırdı. Hökumət qoşunları Madrid cəbhəsindən Xuesko altına gətirmişdi. Burada otuz min nəfər döyüşçü və çoxlu təyyarə cəmləşdirilmişdi. Bizim Tarraçonada rastlaşdığımız italyan könüllüləri Yaku yoluna hücumda iştirak etmiş, lakin çoxlu canlı qüvvə və iki tank itirmişdilər. Bütün bunlara baxmayaraq, Kopp Xueskonun mütləq süqut edəcəyini deyirdi. (Heyhat! Onun nikbinliyi özünü doğrultmadı. Şəhər hücumun qarşısında dayandı. Bu məsələ ilə bağlı qəzet yalanları isə görünməmiş miqyas aldı.) İndi isə Kopp hərbi nazirlə görüşmək üçün Valensiyaya gedirdi. Onun əlində Şərq ordu birləşməsinə komandanlıq edən general Pozasın məktubu vardı. Adətən, belə sənədlərdə yazıldığı kimi, həmin məktubda da Kopp “etimada layiq” insan kimi qiymətləndirilir və mühəndis qoşunlarında xüsusi məqsədlər üçün istifadə olunmasına zəmanət verilirdi. (Kopp ixtisas etibarilə mühəndis idi.) O, həmin gün – iyunun 15-də Valensiyaya getdi. Mən isə Sietamoya yola düşdüm.

Barselonaya yalnız beş gün sonra qayıda bildim. Həmin gün isə yük maşını bir dəstə döyüşçünü Sieta-moya, təxminən, gecəyarısı gətirib çatdırdı. P.O.U.M. könüllülərinin qərargahına gələn kimi bizi sıraya düzdülər, adlarımızı da soruşmadan tüfəng və patron paylamağa başladılar. Hücüm gözlənilirdi. Ona görə də ehtiyat qüvvələrə hər an zərurət yarana bilərdi. Cibimdə hərbi işə yararsızlığım haqqında tibbi arayış vardı. Lakin bura qədər birlikdə gəldiyim adamlardan aralanmaq mənə o qədər də yaxşı hərəkət təsiri bağışlamırdı. Patron yeşiyini başımın altına qoyub torpağa uzandım. Əhvali-ruhiyyəmə çox pis idi. Aldığım yara əsəblərimi tamam pozmuşdu. Elə düşünürəm ki, bu, bütün yaralılar üçün səciyyəvi haldır. Yenidən güllə yağışı altına düşmək məni bərk qorxudurdu. Lakin xoşbəxtlikdən, ispan “manana”sı yenə də öz təsirini göstərdi. Hücüm təxirə salınmışdı. Ertəsi gün tibbi arayışımı təqdim etdim. Tərxis prosedurası başlandı. Bunun üçün bir neçə uzun, yorucu səfərə çıxmalı oldum. Məni bir hospitaldan o birisinə qovurdular. Sietamoda, Barbastroda, Monzonda oldum, sonra arayışa möhür vurdurmaq üçün təzədən Barbastro və Leridodan keçərək Sietamoya gəldim. Bütün nəqliyyat qoşunları Xueskoya aparmaq üçün səfərbər edilmişdi. Yollarda xaos hökm sürürdü. Gecəni müxtəlif yerlərdə keçirdiyim yadımdadır. Bir gecə hospital yorğan-döşəyində yatdım, sonrakı gecəni dar, ensiz skamyanın üstündə keçirdim, oradan yuxulu-yuxulu yerə yıxıldığım da xatirimdədir. Başqa bir gecə isə Barbastrodakı bələdiyyə yataqxanasında özümə yer tapa bilmişdim. Dəmir yolundan uzaqlaşmaq tamamilə yük maşınları sürücülərinin mərhəmətindən asılı vəziyyətə düşmək idi. Yolların kənarında diri ördək və evdoşşanları doldurulmuş kisələri dallarından yerə qoymayan qaşqabaqlı kəndlilərlə birlikdə saatlarla dayanıb maşın gözləyirdim. Əl eləməkdən qolumuz heydən düşəndən sonra, nəhayət, adamlarla, silah-sursat yeşikləri ilə, çörək kömbələri ilə dolu yük maşınlarından biri insafa gəlib bizi götürməyə razılıq verəndə isə dəhşətli yolda ağlagəlməz çalxalanma başlayırdı. Bu yol adamın içalatını dağıdır, onu əzilmiş pomidora döndərirdi. İngiltərədə heç bir at məni İspaniyanın bu yük maşınları kimi hündürə tullamamışdı.

Maşınlarda yalnız dəstə ilə bir yerə yığışib bir-birindən bərk-bərk yapışmaqla getmək mümkün idi. Xəcalət hissi ilə hələ başqalarının yardımı olmadan yük maşınına dırmaşa bilmədiyimi də ilk dəfə burada gördüm.

Gecəni tibbi komissiyadan keçmək üçün gəldiyim Monzonda keçirdim. Yanımda alından, sağ gözünün üstündən yaralanmış hərbi qvardiyaçı uzanmışdı. O, mənə çox dostcasına yanaşdı, siqaretə qonaq etdi. “Barselonada rastlaşsaydıq, bir-birimizə güllə atmalı olacaqdıq”, – dedim. İkimiz də güldük. Cəbhə xəttinə yaxınlaşdıqca insanın əhvalının dəyişməsi çox maraqlı hallardan biridir. Burada müxtəlif partiyalara mənsub adamların qarşılıqlı nifrətindən əsər-ələmət də qalmır. Cəbhədə qaldığım müddət ərzində, sadəcə, P.O.U.M. könüllüləri sırasında olduğum üçün heç bir P.S.U.K. üzvü mənə pis üz göstərməmişdi. Lakin cəbhə xəttindən uzaqda yerləşən Barselona və digər şəhərlər üçün bu cür münasibət səciyyəvi idi. Sietamoda çoxlu hərbi qvardiyaçı vardı. Onları Barselonadan Xuesko üzərinə hazırlanan hücumda iştirak məqsədi ilə göndərmişdilər. Qvardiya, əslində, cəbhədə xidmət keçmək üçün nəzərdə tutulmurdu. Barselonada onlar küçələrin ağaları idilər. Burada, cəbhədə isə burunlarına barıt iyi dəyməmiş bu ətli-canlı cavanlara aylarla səngərdən çıxmayan on beş yaşlı yeniyetmə könüllülər də yuxarıdan-aşağı baxırdılar.

Monzondakı hospitalda həkim həmişə həkimlərin belə hallarda etdikləri kimi dilimdən tutub dartdı, güzgünü boğazıma soxdu və əvvəlki həmkarı kimi şən əhvali-ruhiyyə ilə səsimin həmişəlik batdığını dedi. Sonra tibbi arayışa qol çəkdi. Qəbul otağında gözlədiyim vaxt cərrahiyyə şöbəsində narkozsuz əməliyyat edirdilər. Xəstəni nə üçün yatırmamışdılar? Səbəb mənə bəlli deyildi. Əməliyyat mənə il qədər uzun göründü. Bütün bu müddət ərzində xəstənin qışqırtıları kəsilmək bilmirdi. Yenidən cərrahiyyə şöbəsinə girəndə otaqdakı stullar aşılıb-dağılmışdı, döşəmədə qan və sidik gölməçələri gözə dəyirdi.

İspaniyadakı bu son səyahətimin təfərrüatları yaddaşımda çox aydın həkk olunmuşdu. Hər şeyi əvvəlki aylarla müqayisədə daha yaxşı anlayırdım. Ordudan tərxis edilmək haqqında 29-cu diviziyanın möhürü vurulmuş sənəd və hərbi xidmətə yararsızlığım əlaqədar həkim rəyi yazılmış

şəhadətnamə əlimdə idi. İndi İngiltərəyə qayıda bilərdim. Burada qaldığım aylar ərzində ilk dəfə İspaniyada hər şeyə diqqətlə baxmaq imkanı qazanmışdım. Bütün günü Barbastroda keçirə bilərdim. Çünki qatar gündə yalnız bir dəfə – axşamlar çıxırdı. Əvvəllər bu kiçik şəhəri bir dəfə, həm də çox ötəri görmüşdüm. O zaman Barbastronun siması mənə müharibənin sərt üzünü xatırlatmışdı. Hər yerdə eyni ürəksixan boz rəng, soyuq, çirk, yük maşınlarının uğultusu, palçığa batmış əsgərlər... İndi isə Barbastro tamam fərqli görünürdü. Şəhəri gəzib-dolaşarkən burada bir-birindən cəlbedici əyri-üyrü küçələrin, qədim daş körpülərin, böyürləri nəm çəkmiş adam boyda çəlləklərin sıra ilə düzüldüyü şərab dükanlarının olduğunu gördüm. Dayanıb dəri ustasının necə tuluq düzəltməsinə xeyli tamaşa etdim. Yalnız indi bildim ki, tuluq düzəltmək üçün istifadə olunan dərinin tükünü qırxmırlar. Dərinin tüklü üzü tuluğun içərisində qalır. Belə çıxırdı ki, tuluqdan içdiyimiz şərabın hamısı, əslində, keçiyə tükü ilə əməlli-başlı isladılıbmış. Aylarla belə tuluqlardan şərab içmişdim, amma bu fikir heç ağılıma gəlməmişdi. Şəhərin ətrafında suyu lacivərdigümlü rəngə çalan balaca çay axırdı. Çayın ortasında dik qaya yüksəlirdi. Onun zirvəsində balaca daxmaların pəncərələri görünürdü. Bu pəncərələrdən düz otuz metr aşağıya, qayanın bünövrəsinə çırpılan köpüklü suya tūpürmək mümkün idi. Qayanın yarıqlarında çoxsaylı göyərçinlər özlərinə yuva qurmuşdular. Vaxtilə Leridoda da sütunlarının yuxarısında minlərlə qaranquşun yuva saldığı, uçmaqda olan köhnə evlər görmüşdüm. Yaxından baxanda qaranquş yuvalarının ilan yolu kimi əyilib-düzələn sırası rokoko memarlıq üslubunun naxışlarını xatırladırdı. Qəribədir ki, altı ay İspaniyada qalandan sonra bütün bunları ilk dəfə görürdüm. Tərxis kağızını əlimə alandan sonra yenidən özümü sərbəst insan, hətta səyahətə çıxmış turist kimi hiss etməyə başlamışdım. Bəlkə də, ilk dəfə idi ki, İspaniyada – bütün həyatım boyu görməyi arzuladığım bu gözəl ölkədə olduğumu belə içdən duyurdum. Mənə elə gəlirdi ki, Barbastronun və Leridonun sakit küçələrində xəyallarımızın yaratdığı, əslində isə indi mövcud olmayan İspaniyanın uzaq əks-sədasını eşidir, parıltısını görürəm. Budur, zəncir halqası kimi sıralanan ağappaq dağ zirvələri,

keçi sürüləri, inkvizisiya qazamatları, Mavritaniya sarayları, lent kimi burularaq dağa qalxan qatır karvanı, bozumtul zeytun ağacları, limon pöhrəlikləri, qara mantolu qızlar, Malaqa və Alikantenin mavi rəngli şərabi, kilsələr, kardinallar, öküz döyüşləri, qaraçılar, xoşahəngli serenadalar – bir sözlə, İspaniya! Çox təəssüf ki, nəhayət, bu ölkəyə gəlib çıxandan sonra mən onun yalnız şimal-şərq hissəsini, özü də müharibə vaxtı, üstəlik də, qışda görə bilmişdim.

Barselonaya axşamdan xeyli keçmiş gəlib çatdım. Bu saatlarda şəhər ətrafındakı sanatoriyaya taksi tapmaq haqqında fikirləşməyə də dəyməzdi. Yolüstü şam edib “Kontinental” otelinə yollandım. Şam zamanı, nədənsə, mənə çox məhrəm görünən ofisiantla palıddan yonulmuş mis çənbərli şərab parçaları haqqında söhbətimiz oldu. İspaniyadan xatirə kimi özümlə aparmaq üçün belə parçalardan bir dəst almaq istədiyimi bildirdim. Ofisiant anlaşıqlı bir tərzdə başını tərpətdi. “Çox gözəldirlər, elə deyilmi? Amma heç yerdə tapa bilməyəcəksiniz. İndi belə parçalar düzəltmirlər. İndi, ümumiyyətlə, heç bir şey düzəltmirlər. Müharibədir, nə etmək olar?” Fikirlərimiz üst-üstə düşürdü. Mən yenə özümü turist kimi hiss etdim. Ofisiant hörmətkarənə bir tərzdə İspaniyanın xoşuma gəlib-gəlmədiyini, ölkəyə bir də qayıtmaq fikrində olub-olmadığımı soruşdu. Bu haqda söhbət belə ola bilməz! İspaniyaya mütləq bir də qayıdacağam. Söhbətin dinc və mehriban ahəngi sonra baş verənlərlə tam ziddiyyət təşkil etdiyindən belə bütün təfərrüatları ilə yaddaşıma köçmüşdür.

Otelə girəndə arvadımın hollda oturduğunu gördüm. O çox təbii bir əda ilə ayağa qalxıb mənə tərəf addımladı. Qolunu boynuma dolayıb cazibədar təbəssümlə ətrafdakılara gülümsədi, mənim isə qulağıma pıçıldadı:

– Buradan get!

– Nə?

– Tez buradan get!

– Nə dedin?

– Burada dayanmaq olmaz. Gəl bayıra çıxmaq.

– Niyə? Axı nə olub? Bütün bunlar nə deməkdir?

Arvadım əllərimdən yapışıb məni pilləkənə tərəf çəkdi. Qarşımıza tanış fransız çıxdı. Burada onun adını çəkmək

fikrində deyiləm. P.O.U.M.-la əlaqəsi olmasa da, qarmaqarışlıqlar zamanı mənə köməyi dəymişdi. Fransız üzümə baxıb asta səsle dilləndi:

– Qulaq as! Sənə buralarda görünmək olmaz! Onlar polisə zəng etməmiş tez çıx get, etibarlı yer tapıb gizlən.

Pilləkənin yanında liftçi ehtiyatla ətrafına baxaraq mənə yaxınlaşdı, sınıq-salxaq ingilis dilində oteldən mümkün qədər tez uzaqlaşmağımı xahiş etdi. Nə baş verdiyinin mənasını hələ də anlaya bilmirdim.

– Axı bütün bunlar nə deməkdir? – deyə küçəyə çıxan kimi arvadımdan soruşdum.

– Heç nə eşitməmişən?

– Yox. Nə eşitməli idim ki?

– P.O.U.M. qadağan olunub. Partiyanın bütün binalarını tutublar. Demək olar ki, hamı həbsxanadadır. Artıq bəzi adamların güllələndiyini deyirlər.

Deməli, belə! Bizə oturub arxayın söhbət etmək üçün bir yer lazım idi. Ramblasdakı bütün böyük kafelər polislərlə dolmuşdu. Lakin yan küçələrdən birində kiçik, sakit kafe tapa bildik. Arvadım burada olmadığını müddətdə baş verən hadisələr haqqında danışdı.

İyunun 15-də polis gözlənilmədən Andreyev Nini öz kabinetində həbs etmişdi. Həmin axşam “Falkon” otelinə hücum olmuşdu. Oradakıların hamısı, əsas etibarilə, məzuniyyətə gələn könüllülər həbs edilmişdilər. Otel dərhal müvəqqəti saxlama yerinə çevirmişdilər. Az keçməmiş bütün otaqlar məhbuslarla dolmuşdu. Ertəsi gün P.O.U.M-u qeyri-leqal təşkilat elan etmiş, bütün bürolarını, kitab dükanlarını, sanatoriyalarını, Qırmızı yardım mərkəzlərini bağlamışdılar. Eyni zamanda, polis ağına-bozuna baxmadan təşkilatla həтта ən təsadüfi əlaqəsi olan adamları da həbs etməyə başlamışdı. Bir-iki gün ərzində partiyanın mərkəzi icraiyyə komitəsinin, demək olar ki, bütün üzvləri tutulub məhbəsə salınmışdı. Yalnız bir neçə nəfər qaçıb gizlənə bilmişdi. Polis “fərarilərə” münasibətdə hər iki tərəfin müharibə dövründə tez-tez yararlandığı yaramaz üsulu tətbiq etmişdi: onların arvadları girov götürülmüşdü. Həbs olunanların dəqiq sayını müəyyənləşdirmək qeyri-mümkündür. Arvadım təkəcə Barselonada dörd yüz nəfərin saxlandığını eşitmişdi. İndi mən o zaman tutulanların

sayının bundan daha çox olduğunu düşünürəm. Kimləri həbs etməmişdilər!? Polisin hətta hospitallarda müalicə alan yaralı könüllüləri də tutub gətirdikləri məlumdur.

Ümidsizliyə düşmək üçün kifayət qədər əsas vardı. Bütün bunlar nə demək idi? P.O.U.M.-un nə üçün qadağan edildiyini anlamaq mümkündür. Bəs adamlar nə üçün həbs olunurdu? Buna bir səbəb görmürdüm. P.O.U.M.-un yasaqlanması da, sanki, zaman hüdudlarını aşan bir hadisəyə çevrilmişdi. Dediym kimi, o, qeyri-leqal təşkilat elan edilmişdi. Bu baxımdan nə vaxtsa təşkilatla epizodik əlaqə saxlayanlar da qanunları pozmuş sayılırdılar. Öz ənənələrinə sadiq qalaraq həmişəki kimi həbs olunanlara qarşı heç bir ittiham irəli sürməmişdilər. Lakin hətta bu vəziyyət də Valensiya kommunist mətbuatına “nəhəng faşist sui-qəsd”, düşmənlə radio bağlantıları, gözəgörməz mürəkkəblə yazılmış gizli sənədlər və s. və i.a. haqqında bir-birindən dəhşətli yalanlar uydurmağa mane olmurdu. Uydurmaların yalnız Valensiya qəzetlərinə yol tapması da diqqətdən yayın bilməzdi. Yəqin, kommunist, anarxist, yaxud respublikaçı mövqelərində dayanmalarından asılı olmayaraq, heç bir Barselona qəzetində sui-qəsd və P.O.U.M.-un qadağan edilməsi haqqında bircə sətirik məlumata da rast gəlmədiyimi desəm, yanılmaram. P.O.U.M. rəhbərliyinə ünvanlanan ittihamlar haqqında biz ispan deyil, Barselonaya bir-iki gün gecikmə ilə gəlib çıxan ingilis qəzetlərindən xəbər tutmuşduq. Həmin günlərdə hələ hökumətin casusluq və xəyanət ittihamları üçün məsuliyyət daşmadığından, az sonra kabinet üzvlərinin özlərinin bu ittihamları rədd etmələrindən xəbərsiz idik. Biz yalnız ümumi şəkildə P.O.U.M. rəhbərliyinin, ayrılıqda isə hər bir üzvün faşistlərlə əməkdaşlıqda təqsirləndirildiyini bilirdik. Artıq bəzi məhbusların həbsxanada gizli şəkildə güllələnmələri haqqında şayiələr dolaşırdı. Təbii ki, burada xeyli şişirtmə vardı. Amma heç şübhəsiz, ayrı-ayrı vaxtlarda güllələnmə halları da olmuşdu. Məsələn, Ninin güllələnməsi faktına şübhə ilə yanaşmaq üçün əldə ciddi bir əsas yoxdur. Həbs edildikdən sonra Nini əvvəlcə Valensiyaya, oradan isə Madridə aparmışdılar. İyunun 21-də Barselonada onun güllələnməsi haqqında şayiələr dolaşmağa başlamışdı. Bir neçə gün sonra şayiələr daha

təfərrüatlı xarakter almışdı. Nini həbsxanada gizli polis güllələmişdi, cəsədini isə küçəyə atmışdılar. Bu barədə müxtəlif adamlar, o cümlədən hökumətin keçmiş üzvü Federiko Montenis məlumat vermişdi. Həmin gündən sonra heç kim Nin haqqında heç bir söz eşitməmişdi. Sonralar müxtəlif ölkələrin nümayəndə heyətləri bu barədə hökumətə sorğu ünvanlayanda onlar bacardıqları qədər sualdan yayınmağa çalışır, Ninin yalnız yoxa çıxmasından xəbərdar olduqlarını, saxlandığı yer haqqında isə heç nə bilmədiklərini deyirdilər. Bəzi qəzetlərdə onun hətta faşistlərin nəzarəti altındakı əraziyə qaçdığı barədə xəbərlər yayılmışdı. Lakin heç bir təsdiqedicə dəlil-sübut gətirilməmişdi. Ədliyyə naziri İruxo isə sonradan ispan mətbuat agentliyinin rəsmi kommunikenə saxtalaşdırıldığını bəyan etmişdi. İstənilən halda, Nin kimi mühüm siyasi məhbusun həbsxanadan belə asanlıqla qaçmasına imkan yaradılması inandırıcı görünmürdü. Mən də onun həbsxanada öldürülməsi versiyasına üstünlük verirəm.

Siyasi məhbuslar durmadan çoxalırdı. Onların sayı artıq min nəfərlərlə ölçülürdü. (Faşistlər bura daxil deyildilər.) Səciyyəvi cəhətlərdən biri də aşağı rütbəli polis məmurlarının özbaşınalığı idi. Həbslərin çoxu açıq-aşkar qanunsuzluq şəraitində həyata keçirilmişdi. Hətta polis rəisinin əmri ilə həbs olunanlar azadlığa buraxılındı onlardan bəziləri saxlandığı cəza yerinin darvazaları önündə yenidən gözaltına alınır və “gizli həbsxanalara” aparılırdılar. Bu cəhətdən Kurt Landau və arvadının başına gələnələr olduqca səciyyəvi idi. Onları, təxminən, iyunun 17-də həbs etmişdilər və Landau dərhal “yoxa çıxmışdı”. Aradan beş ay keçəndən sonra arvadı hələ də ərindən heç bir xəbər tutmadan və öz həbsinin səbəblərini bilmədən həbsxanada saxlanılırdı. Qadın aclıq elan etmiş, yalnız bundan sonra Ədliyyə naziri ərinin ölümü barəsindəki xəbəri ona çatdırmışdı. Tezliklə Landaunun arvadı azadlığa buraxılmışdı. Lakin aradan az keçməmiş yenidən tutularaq məhbəsə salınmışdı.

Xüsusən “məhbus ovunun” ilk vaxtlarında polislin özbaşınalıklarının müharibənin gedişinə necə təsir göstərməsi məsələsi heç kimi maraqlandırmırdı. Polislər isə hətta əllərində müvafiq order olmadığı halda, özlərini çox da

fikirləşmək əziyyətinə salmadan yüksək komanda postları tutan hərbciləri həbs edirdilər. İyunun 29-da Barselonadan göndərilmiş polis dəstəsi cəbhə xəttinin yaxınlığında 29-cu diviziyanın komandiri general Xoze Rovirani tutmuşdu. Onun əsgərləri etirazlarını bildirmək üçün hərbi nazirliyə nümayəndə heyəti göndərmişdilər. İstər hərbi nazirliyin, istərsə də polis rəisi Orteqanın Roviranın həbsindən xəbərsiz olduğu aşkara çıxmışdı. Bəlkə də, bu, ən ümdə məsələ deyildi. Lakin məni ən çox hiddətləndirən məqam baş verən hadisələr barəsində cəbhədəki hərbi hissələrə heç bir xəbər verilməməsi idi. Artıq yuxarıda da dediyim kimi, ön xətdə heç kimin P.O.U.M.-un qadağan olunmasından xəbəri yoxdu. Partiyanın bütün könüllü qərargahları, Qırmızı yardım mərkəzləri və digər orqanlar heç nə olmamış kimi fəaliyyətlərini davam etdirirdilər. Uzaq yerlər bir yana qalsın, hətta iyunun 20-də Barselonadan 160 km məsafədə yerləşən Leridoda kimsə mühüm siyasi qüvvələrdən biri haqqında verilmiş sanksiya ilə əlaqədar məlumat almamışdı. Barselona qəzetləri həbs və təqiblər haqqında bircə kəlmə də yazmamışdı. P.O.U.M. üzvlərini faşist casusları kimi qələmə vermək baxımından heyrətamiz yalanlar uydurmaq məharəti ilə seçilən Valensiya qəzetləri isə Araqon cəbhəsinə gəlib çıxmırdı. Barselonaya məzuniyyətə yollanan P.O.U.M. könüllülərini geri qayıdarkən şəhərdəki yeniliklər haqqında xəbər yaymamaları üçün dərhal həbs edirdilər. İyunun 15-də, görünür, sonuncu dəfə cəbhəyə əlavə qüvvə göndərmişdilər. Mən indiyə qədər onların bütün bu hadisələri necə gizli saxlaya bildiklərinin sirrini özüm üçün aydınlaşdırı bilmirəm. Cəbhə ilə arxa arasında daim əlaqənin olduğunu, yük maşınlarının və digər avtomobillərin gedib-gəldiklərini nəzərə alanda bu mübhəmlik daha da artır. Amma bir məsələ şübhəsizdir ki, sirr çox möhkəm qorunub saxlanmışdı və sonradan öyrəndiyim kimi, cəbhədəkilər rəsmi məlumatdan neçə gün sonra da hadisələrdən xəbərsiz qalmışdılar. Səbəb məlum idi. Xueskoya hücum hazırlanırdı. P.O.U.M. könüllüləri hələ də öz müstəqilliklərini qoruyub saxlayırdılar və görünür, kimsə onların hadisədən xəbər tutsalar, döyüşdən boyun qaçıracaqlarını düşünmüşdü. Əslində isə, nəhayət, xəbər gəlib cəbhəyə çatandan sonra da heç bir şey dəyişmədi.

Sonrakı döyüşlərdə cəbhədən yüz kilometrərlə uzaqlarda çıxan qəzetlərin onları faşist adlandırmalarından tamamilə bixəbər qalan yüzlərlə könüllü faşistlərə qarşı savaşa həlak oldu. Bu sayğısızlığı bağışlamaq son dərəcə çətindir. Bilirəm ki, pis xəbərləri ön cəbhədəki əsgərlərdən gizlətmək ənənəsi mövcuddur. Bəzən buna haqq qazandırmaq da mümkündür. Lakin adamlara sıralarında birləşdikləri partiyanın qanundankənar elan edilməsi, rəhbərlərinin xəyanətdə günahlandırılması, dostlarının və qohumlarının həbsxanaya salınması haqqında heç bir söz demədən onları ölümə göndərmək heç nə ilə haqq qazandırılması mümkün olmayan bir yaramazlıqdır.

Arvadım dostlarımızın başına açılan oyunlar haqqında danışmağa başladı. İngilislərdən bəziləri sərhəd xəttini keçə bilmişdilər. Uilyamla Stafford Kottman Maurino sanatoriyasında axtarışlar zamanı haradasa gizlənmiş, bu yolla da həbsdən yayınmışdılar. P.O.Ü.M. qadağan edilən zaman Fransada olan Con Makner də ələ keçməmişdi. Lakin dostlarının hər an həyatları ilə təhlükə altında olduqları bir vaxtda haradasa daldalanmağı özünə sığışdırmamış, İspaniyaya qayıtmışdı. Qalan məsələlərdə arvadımın danışdıqları monoton təkrarlardan başqa bir şey deyildi. Filankəsi tutdular. Filankəsi də tutdular... Onlar, deyəsən, hamını tutmuşdular. Lakin hər şeyin belə adıləşməsinə baxmayaraq, Corc Koppun həbs xəbəri məni heyrləndirdi.

– Koppu tutublar? Mən onun Valensiyada olduğunu düşünürdüm.

Məlum oldu ki, Kopp Barselonaya qayıdıb. Özü ilə birlikdə Hərbi Nazirliyin Şərq cəbhəsindəki mühəndis qoşunlarına komandanlıq edən polkovnikinə məktubunu gətirib. Kopp, təbii ki, P.O.Ü.M.-un qadağan edildiyini bilirdi. Lakin o, polisə vacib hərbi tapşırıqla cəbhəyə yola düşən bir adamı həbs edəcək dərəcədə kütbeyin və özbaşına olduğunu ağına gətirməmişdi. Əşyalarını götürmək üçün yolunu “Kontinental” otelindən salmışdı. Burada isə otel xidmətçiləri bir bəhanə ilə başını qatmış, fürsət tapıb polisə xəbər vermişdilər. Koppun həbs olunması məni əməlli-başlı hiddətləndirmişdi. O, yaxın dostum idi, uzun müddət komandanlığı altında xidmət keçmişdim. Birlikdə

düşmən atəşi altına düşmüşdük, ailə həyatından xəbərim vardı. O, İspaniyaya gəlib faşizmlə vuruşmaq xatirinə çox şeyini – ailəsini, vətəninini, maddi rifahını qurban vermişdi. Kopp Belçika silahlı qüvvələrinin ehtiyatda olan zabiti idi. Ölkəsini icazəsiz tərk etməklə, xarici ordu sıralarına qoşulmaqla, bundan əvvəl isə ispan hökumətinin xahişi ilə qeyri-leqal şəkildə silah-sursat istehsalına yardım göstərməklə vətəninə qayıdacağı təqdirdə özünü çoxillik həbs təhlükəsi ilə üzbəüz qoymuşdu. 1936-cı ilin oktyabr ayından cəbhədə idi. Könüllülər sırasında sırası əsgərdən mayora qədər yol keçmişdi. Bir sıra döyüşlərin iştirakçısı olmuş, yaralanmışdı. May hadisələri zamanı Kopp, özüm də şahid olduğum kimi, “Kontinental” otelinin yerləşdiyi ərazidə qarşıdurma yaranmasına imkan verməmiş, ən azı, on beş-iyirmi adamın həyatını xilas etmişdi. Bütün bunların mükafatını ona həbslə ödəmişdilər. Əsəbiləşmək boş yerə vaxt itirməkdir. Lakin baş verənlərin mənasızlığını aydın gördüyüm halda, mən əsəblərimi heç cür cilovlaya bilmirdim.

614

Hələlik arvadımı həbs etməyə tələsmirdilər. “Kontinental” otelində yaşasa da, polis ona toxunmurdu. Görünür, mənə qarşı tələ kimi istifadə etmək niyyətində idilər. Aradan bir neçə gün keçəndən sonra sübhçağı otağımıza mülki paltarlı altı polis nəfəri soxulmuşdu. Onlar axtarış aparmış və sonuncu vərəqinə kimi bütün kağızları özləri ilə götürmüşdülər. Xoşbəxtlikdən, pasportlara və çek kitabçalarına dəyməmişdilər. Polislər mənim gündəliklərimi, bütün kitablarımızı, son bir neçə ay ərzində toplanmış qəzet kəsiklərini (bunların nə işə yarayacaqları haqqında indi də öz-özümə sual verirəm), neçə vaxtdan bəri topladığım hərbi suvenirləri və məktublarımızı aparmışdılar. (Polislər oxucularımdan aldığım məktubları da müsadirə etmişdilər. Onların bəzilərinə cavab verməyə imkan tapmamışdım. İndi məndə ünvanlar da qalmayıb. Əgər kimsə axırıncı kitabım haqqında məktub yazıb və cavab almayıbsa, bu sətirləri üzrxahlıq saymasını xahiş edirəm.) Sonralar polisin Maurino sanatoriyasında qalmış əşyalarımı, hətta çirkli alt paltarlarımı da apardığını öyrəndim. Yəqin, onların arasında gözəgörünməyən mürəkkəblə yazılmış hansısa sənədlərin tapılacağını düşünürdülər.

Arvadımın müəyyən müddətə qədər mehmanxanada qalması ən uğurlu variant idi. Əgər oranı tezliklə tərk etmək fikrinə düşsə, dərhal təqiblər başlanardı. Mənə qaldıqda isə mütləq gizlənməli idim. Doğrudur, gizlənmək fikrinin özü məndə ikrah doğururdu. Həbslər dalğasının geniş vüsət almasına baxmayaraq, özümü də günahsız yerə məhbəsə atılanlarla eyni aqibətin gözlədiyinə inana bilmirdim. Hər şey mənə son dərəcə mənasız görünürdü. Lakin bu idiotcasına təhlükəni ciddiyyə almamaq sonda Koppun həbsi ilə nəticələnmişdi. Amma yenə də özümdən soruşurdum: məni nə üçün həbs edə bilərlər? Nə etmişəm? Günahım nədir? Doğrudur, may hadisələri zamanı şəhərdə silahlı gəzmişdim. Lakin o zaman, azı, otuz-qırx min adamın əlində silah vardı.

Mənə mütləq yatıb dincəlmək lazım idi. Yatmaq xatirinə bəzən hər şeyi təhlükə altında qoyub otele getmək istəyirdim. Lakin arvadım belə söhbətləri yaxına da buraxmırdı. Səbirlə vəziyyəti izah edirdi. Nə edib-etmədiyimin indi tamamilə əhəmiyyətsiz olduğunu deyirdi. Polis cinayətkar axtarışına çıxmamışdır. Artıq terror dövrü başlanmışdır. Mənim “trotskiçilikdən” başqa heç bir təqsirim yox idi. Amma yalnız elə P.O.U.M. könüllüsü kimi xidmət etməyim həbsimə kifayət qədər əsas verirdi. “Əgər qanunu pozmasansa, səni heç bir təhlükə gözləmir” tipli ingilis prinsiplərinə əsaslanmaq burada tamamilə mənasız iş idi. Burada qanunları polis diktə edirdi. Yalnız bir çıxış yolu qalırdı: gizlənmək və P.O.U.M.-la əməkdaşlığımın bütün izlərini itirmək. Arvadımla birlikdə cibimdəki bütün sənədləri gözdən keçirdik. Üzərində iri hərflərlə P.O.U.M. yazılmış könüllü vəsiqəsini və bir qrup döyüşçü ilə birlikdə partiyanın bayrağı önündə çəkdiyimiz şəkli cırıb atmalı oldum. Belə şeylərə görə indi adamı “uf” demədən həbsə atırdılar. Hərbi xidmətdən tərxis olunmağım haqqındakı sənədi və tibbi şəhadətnaməni isə saxladım. Tərxis kağızının üzərində 29-cu diviziyanın möhürü vardı. Bu, əslində, çox təhlükəli sənəd idi. Diqqətli polis işçisi 29-cu diviziyanın P.O.U.M.-un hərbi birləşməsi olduğunu bilməmiş deyildi. Lakin sənədlər üstümdə olmasa, məni fərari kimi həbs edə bilərdilər.

İndi İspaniyadan necə çıxmaq haqqında düşünmək lazım idi. Tez, ya gec həbsxanaya düşəcəyini bildiyin halda,

bu ölkəni tərk etməmək ağılsızlıq idi. Düzünə qalsa, mən də, arvadım da hadisələrin sonrakı gedişini izləmək üçün məmnuniyyətlə hələ bir müddət də İspaniyada yaşamaq istərdik. Lakin hər nəyi bilməsəm də, ispan həbsxanasının yaramaz bir yer olduğunun (əslində isə məhbəs mənim düşündüyümdən də qat-qat pis imiş) fərqi idim. Ora düşən adamın bir də nə zaman çıxacağına böyük sual altında olduğundan xəbərim vardı. Əllərimdəki ağıllar bir yana qalsın, ümumi sağlamlığı da özümü belə sınaq qarşısında qoymağa imkan vermirdi. Arvadımla ertəsi gün Britaniya konsulluğunda görüşməyi şərtləşdik. Kottman və Makner də ora gəlməli idilər. Pasportların hazırlanmasının bir neçə gün çəkəcəyini düşünürdük. İspaniyadan çıxma-mışdan əvvəl pasportlara üç yerdə – polis idarəsində, fransız konsulluğunda və Kataloniya mühacirət xidmətində möhür vurulmalı idi. Ən təhlükəli yer, şübhəsiz, polis idarəsi idi. Amma biz Britaniya konsulunun P.O.U.M.-la əlaqəmizi o qədər də nəzərə çarpdırmadan məsələni yoluna qoyacağına ümid bəsləyirdik. Təbii ki, polisdə “trotskiçilikdə” şübhəli bilinənlərin siyahısı vardı və bizim adımız da həmin siyahıya düşmüşdü. Amma bəxtimiz gətirsə, sərhədi maneəsiz keçə biləcəyimizə ümidimiz qalırdı. İspaniya – Almaniya deyildi. İspan qarmaqarışlılığı və “*manana*” hər şeyin yaxşı sonluqla qurtaracağını düşünməyə əsas verirdi. Doğrudur, ispan gizli polisi də müəyyən dərəcədə gestaponu xatırladırdı, lakin onda gestaponun operativliyi çatışmırdı.

Britaniya konsulluğunda görüşməklə bağlı qərara gəlib ayrıldıq. Arvadım otele qayıtdı. Mən isə yatmaq üçün bir yer tapmaq ümidi ilə küçələri dolaşmağa başladım. Əhvalım çox pozulmuşdu. Hər şeydən bezmişdim. Gecəni rahat yataqda keçirmək istəyirdim. Lakin gedəcək bir yerim yox idi. P.O.U.M.-un, əslində, heç bir gizli strukturu yaradılmamışdı. Partiyanın rəhbərləri, şübhəsiz, nə vaxtsa onun təqiblərə məruz qalacağı ehtimalını ağıllarına gətirmişdilər, lakin “əcinnə ovunun” bu qədər tez başlayacağını və belə vüsət alacağını düşünməmişdilər. Partiya rəhbərliyinin gözlənilən hadisələrlə bağlı heç bir təsəvvürü yox idi. Ona görə təşkilat qadağan olunan günə kimi partiya binasının yenidən qurulması və təmiri davam edirdi.

İnanılmaz görünсə də, P.O.U.M.-un hər bir siyasi qüvvənin fəaliyyəti üçün zəruri olan toplanış məntəqələri və gizli görüş otaqları yox idi. Kim bilir, polisdən gizlənən nə qədər adam bu gecəni küçələrdə keçirəcəkdi! Yatmaq baxımından ən əlverişsiz yerlərdə keçirdiyim beş narahat gecənin yorğunluğu özünü göstərirdi. Əlimin ağrısı bərk incidirdi. O biri yandan isə kütbaş polislər məni də başqaları kimi ovlayıb tutmaq istəyirdilər. Nəticədə gecəni yenə küçədə keçirməli olacaqdım. Bütün fikirlərim bu məsələnin ətrafında fırlanırdı. Siyasi düşüncələr üçün beynimdə heç bir yer qalmamışdı. Həmişə belə olurdu. Özüm də fikir vermişdim ki, müharibəyə, yaxud siyasətə qoşulanda daim fiziki narahatlıqlar və onlardan mümkün qədər tez xilas olmaq istəyindən başqa heç bir şey fikirləşməmişdim. Hadisələrin həqiqi mahiyyətinə sonradan varə bilirdim. Hadisə baş verəndə isə yalnız bir şey – onun tez, mümkün qədər tez qurtarmasını istəyirdim. Yəqin ki, bu, xasiyyətimin heç də yaxşı cəhəti sayıla bilməzdi...

Uzun müddət küçələri gəzib-dolaşdım. Nəhayət, Mərkəzi xəstəxananın yanında olduğumun fərqinə vardım. Sənədlərimi yoxlamaq fikrinə düşən zəhlətökən polisin gəlib çıxə bilməyəcəyi dalda yer axtarırdım. Bomba sığınaçağına baxdım. Yeni qazmışdılar. Divarlarından hələ də su süzülürdü. Sonra inqilab vaxtı yandırılıb talanmış kilsənin qalıqlarını gördüm. Damı uçmuşdu, yalnız dörd divarı qalmışdı. İçərisi xarəbazarlıq idi. Qaranlıqda axtarıb bir çala tapdım. Yerimi rahatladım. Kərpic qırıntılarının üzərində uzanmaq o qədər də asan deyil. Lakin xoşbəxtlikdən, hava isti idi və mən bir neçə saat yata bildim.

14

Barselona kimi şəhərdə polisdən gizlənmək asan məsələ deyil. Çünki bütün kafelər çox gec açılır. Əgər küçədə yatmışansa, deməli, sübhün ilk şəfəqləri ilə oyanırdın. Kafelər isə yalnız səhər saat 9-dan sonra açılırdı. Bir fincan qəhvə içənə və üzümü qırıxdırana qədər üç-dörd saat gözləməli oldum. Bərbərxananın divarındakı, ofisiantlara çaypulu verilməsinin qadağan olunduğunu

bildirən köhnə plakatlar indi adama çox qəribə görünürdü. Başqa bir plakatda isə – “İnqilab bizim zəncirlərimizi qırıb” deyilirdi. Az qala, bərbərləri xəbərdar etmək, onlara bir daha əsarət zəncirləri altına düşməməklə bağlı məsləhətlər vermək istəyirdim.

Asta-asta mərkəzə tərəf gedirdim. P.O.Ü.M. binasından qırmızı bayraqlar çıxarılmışdı. İndi onların yerində milli bayraqlar dalğalanırdı. “Plaza de Cataluna”dakı Qırmızı yardım evinin salamat şüşəsi qalmamışdı. Onları əylənmək xatirinə polis vurub sındırmışdı. P.O.Ü.M. stendlərində artıq heç bir kitab gözə dəymirdi. Ramblasdakı reklam lövhəsini isə antipartiya məzmunlu karikatura bəzəyirdi. Oradakı maskanın altında faşist sifəti görünürdü. Küçənin sahilə yaxınlaşdığı yerdə qəribə mənzərə ilə üzləşdim: üstlərində hələ də cəbhənin kiri-pası qalmış bir dəstə könüllü yorğun halda uzunboğaz çəkmələrini qabağa uzadaraq ayaqqabı təmizləyənlərin önündə oturmuşdu. Onlar dünən məzuniyyətə gələn və partiyanın qadağan edilməsini yalnız burada öyrənən keçmiş P.O.Ü.M. üzvləri idi. Polisin əlinə düşməmək üçün mənim kimi gecəni küçədə keçirmişdilər. Həmin günlərdə Barselonaya gələn P.O.Ü.M. könüllüsünün iki yolu qalırdı: ya həbsxanaya getmək, ya da gizli fəaliyyətə çəkilmək. Ön cəbhədə, üç-dörd ay səngərdə qalmış bir adam üçün bu yolların heç biri ürəkaçan sayıla bilməzdi.

618

Qəribə vəziyyətə düşmüşdük. Gecə gizlənmək lazım idi. Gündüz isə normal həyat keçirə bilərdin. P.O.Ü.M. tərəfdarlarının yaşadığı hər ev nəzarətə götürülmüşdü, yaxud nəzarət altına düşə bilirdi. Mehmanxanaya da getmək olmazdı. Çünki sərəncama əsasən mehmanxana sahibləri bütün yeni sakinlər barəsində polis idarəsinə xəbər verməli idi. Başqa sözlə desək, yalnız küçədə yatmaq olardı. Əvəzində isə gündüzlər özünü nisbi təhlükəsizlikdə hiss edərək səhərdən axşama qədər Barselona kimi böyük şəhərin küçələrini gəzib-dolaşa bilərdin. Küçələr hərbi və mülki qvardiyaçılarla, karabinerlərlə, adi polislərlə, habelə mülki paltarda gəzən saysız-hesabsız agentlərlə dolu idi. Lakin onlar da sakitcə öz yolu ilə gedən hər bir adamı saxlaya bilməzdilər. Ona görə də zahiri görünüşü ilə şəhər sakinlərindən çox da fərqlənməyənlər diqqəti çəkmədən gəzib-dolaşa bilərdilər. Sadəcə, P.O.Ü.M. binalarının yanın-

da hərlənmək, bir də ofisiantların sizi sifətdən tanıdıqları kafe və restoranlardan uzaq gəzmək lazım idi. Həmin günün böyük bir hissəsini və ertəsi günü şəhər hamamında keçirdim. Bu, nisbətən təhlükəsiz şəraitdə vaxt öldürməyə və camaatın gözünü yağır eləməməyə imkan yaradırdı. Bədbəxtlikdən, eyni fikir çoxlarının başına gəlmişdi və mən şəhərdən gedəndən sonra polis şəhər hamamlarından birinə basqın edərək xeyli sayda “trotskiçini” elə anadan-gəlmə libasındaca tutub aparmışdı.

Ramblas küçəsi ilə gedərkən “Maurin” sanatoriyasında müalicə olunan yaralılarından biri ilə rastlaşdım. Başqalarının diqqətini çəkmədən həmin dövrün ənənəvi jesti ilə başımızı tərpətməklə bir-birimizi salamladıq və bir qədər sonra kafelərdən birində görüşdük. O, sanatoriyaya polis hücumu zamanı qaçıb canını qurtara bilmişdi, amma oxşar taleli adamların hamısı kimi küçədə qalmışdı. Tanışımın əynində yalnız qısaqol köynək vardı. Pencəyini polis təqibi zamanı atıb qaçmalı olmuşdu. Cibində isə bir qəpiyi də yox idi. Qvardiyaçılardan birinin Maurinin sanatoriyanın divarındakı portretini qoparıb yerə atdığını və çəkmələrinin altına salaraq təpiklədiyini danışdı. P.O.U.M.-un yaradıcılarından biri olan Maurin həmin vaxt faşist əsirliyində idi. Bəlkə, artıq onu da güllələmişdilər.

Saat 10-da Britaniya konsulluğunda arvadımla görüşdüm. Bir azdan Maknerlə Kottman da gəldilər. Dərhal da Bob Smaylinin ölüm xəbərini çatdırdılar. O, Valensiya həbsxanasında keçinmişdi. Ölümünün səbəbini heç kim bilmirdi. Mərhumu heç kimi gözləmədən basdırmışdılar. Şəhərdəki İ.L.P. nümayəndəsi Devid Mirreyə isə hətta cəsədə baxmağa da icazə verməmişdilər.

Təbii ki, dərhal Smaylinin güllələnməsi fikri ağıma gəldi. O zaman hamı belə fikirləşirdi. Amma indi səhv etdiyimi düşünürəm. Sonralar onun ölüm səbəbi kimi appendisit göstərdilər. Bobla bir kamerada oturmuş keçmiş dustaq onun həbsxana xəstəxanasında müalicə olunduğunu təsdiq etdi. Ona görə də Bobun, sadəcə, korbəğirsaq iltihabından ölməsi tamamilə mümkündür. Mürreyə isə meyiti, sadəcə, əcnəbilərə mənfi münasibətlərini bir daha nümayiş etdirmək üçün göstərməmişdilər. Amma onu da deməliyəm ki, Bob Smaylinin cəmisi iyirmi iki yaşı vardı

və onun fiziki cəhətdən möhkəm və sağlam olması heç bir şübhə doğurmurdu. Bob tanıdığım ingilislər və ispanlar içərisində, bəlkə də, yeganə adam idi ki, səngərdə keçirdiyi üç ay ərzində bir dəfə də xəstələnməmişdi. Belə adamlar vaxtında müvafiq müalicə aldıkları təqdirdə hələm-hələm korbağırsağ iltihabından ölmürlər. Lakin ispan həbsxanalarının lazaretlərini (bunlar, əsasən, siyasi məhbuslar üçün tələm-tələsik hazırlanmış yararsız binalar idi) görənlər burada xəstələrə qulluq baxımından ən minimal şəraitin də olmadığını çox yaxşı bilirlər. Ümumiyyətlə, ispan həbsxanalarını müasir cəzaçəkmə yerlərindən daha çox orta əsr zindanı adlandırmaq düzgün idi. İngiltərədə yalnız on səkkizinci əsrdə buna bənzər məhəbələr mövcud olmuşdu. Balaca bir otağa o qədər adam doldururdular ki, onlar hətta ayaqlarını rahat uzatmağa da imkan tapmırdılar. Bəzən dustaqları zirzəmilərdə və heç bir şəraiti olmayan digər qaranlıq binalarda saxlayırdılar. Həm də bu, sadəcə, bir neçə günlük cəza üsulu deyildi. Bəzən məhbuslar dörd-beş ay gün işığı görmürdülər. Onlara çox az miqdarda (gündə iki boşqab şorba və iki tikə çörək) keyfiyyətsiz yemək verirdilər. Deyilənə görə, yalnız aradan bir neçə ay keçəndən sonra yeməyin miqdarı və keyfiyyəti bir qədər yaxşılaşmışdı. Bütün bunlar mənim uydurmam deyil. İnanmayanlar ispan həbsxanasında oturan hər bir siyasi məhbusdan soruşa bilərlər. Əlimin altında ispan həbsxanaları haqqında ən müxtəlif mənbələrdən götürülmüş məlumatlar mövcuddur. Onlar bir-birinə o qədər yaxındır ki, məhz bu mənada həqiqətə uyğunluqları heç bir şübhə doğurmur. Bundan əlavə, özüm də ispan həbsxanasını bir neçə dəfə daxilən görmüşəm. Sonradan İspaniyada həbsdə yatmış ingilis dostlarımdan biri yazırdı ki, burada öz gözü ilə gördükləri “Smaylinin tarixçəsini daha da aydınlaşdırmağa kömək edir”. Smaylinin ölümünü onlara bağışlamaq mümkün deyil. Bu istedadlı və cəsur gənc İspaniyaya gəlib faşizmə qarşı vuruşmaq naminə Qlazqo universitetindəki gələcək elmi mənsəbindən imtina etmişdi. Cəbhədə özünü son dərəcə mərd və cəsarətli (buna özüm şahid olmuşam) aparırdı. Bütün bunların mükafatı kimi onu həbsxanaya atmış, sonra isə sahibsiz it kimi ölməsinə imkan yaratmışdılar. Bilirəm ki,

böyük və qanlı müharibə zamanı bir adamın ölümü üçün səs-küy qaldırmaq bəzilərinə təəccüblü görünür. İzdihamın qaynaşdığı küçəyə atılmış bir bomba onlarla siyasi həbsdən daha çox ölüm və iztirab gətirir. Lakin Smaylinin ölümünə bənzər ölümlər, hər şeydən əvvəl, özünün mənasızlığı ilə hiddət doğurur. Döyüşə gedən insan sağ qalacağı ilə bir sırada həlak olacağını da göz önünə gətirir. Lakin kiminsə şəxsi nifrətini istisna etmək şərtilə, heç bir əsas olmadan məhbəsə salınmaq və tənhalıq içərisində can vermək tamamilə başqa məsələdir. Mən belə halların (çünki Smaylinin ölümü istisna deyildi) qələbəni necə yaxınlaşdırma biləcəyini heç cür təsəvvürümə gətirə bilmirəm.

Həmin axşam arvadımla birlikdə həbsxanada Koppla görüşə bildik. Əgər məhbusu tam təcrid vəziyyətində saxlamırdılarsa, onunla görüş almaq o qədər də çətin deyildi. Lakin bir, yaxud iki dəfədən artıq gəlmək təhlükəli sayılırdı. Polis məhbusların yanına gələnləri də ciddi nəzarət altında saxlayırdı. Bura tez-tez yolu düşənlər “trotskiçilərin dostları” kimi qeydiyyatla götürülürdü və özlərinin də məhbəsə salınacaqları gün bəzən o qədər uzaq olmurdu. Belə hadisə artıq bir nəfərin başına gəlmişdi.

Koppu təkamüllü kamerada saxlamırdılar. Ona görə də asanlıqla görüş ala bildik. Həbsxananın polad qapılarından içəri girəndə iki nəfər qvardiyaçının müşayiəti ilə harasa aparılan köhnə səngər dostlarımdan birini – ispan könüllüsünü gördüm. Gözlərimiz rastlaşdı. Yenə də başlarımızı sirlə şəkildə və yüngülcə tərپətdik. Həbsxananın içərisində gördüyüm ilk adam bir neçə gün əvvəl vətənə getmək üçün yola çıxmış amerikalı könüllü oldu. Onun sənədləri tam qaydasında idi. Amma sərhəddə saxlamışdılar. Səbəb, çox güman ki, könüllülərin əksəriyyətinin geydikləri məxmər şalvar olmuşdu. Biz özümüzü görməməzliyə vuraraq keçdik. Əslində isə bu çox dəhşətli vəziyyət idi. Amerikalı ilə neçə ay bir yerdə olmuşduq, eyni səngəri bölüşmüşdük. Yaralanandan sonra məni xərəyə qoyub aparılardan biri də o idi. Lakin indiki vəziyyətdə başqa çıxış yolu görmürdüm. Hər tərəfdə mavi uniformalı mülki qvardiyaçılar gəzişirdilər. Həbs olunanlar arasında çoxunu tanıdığını bürüzə vermək qətiyyəni düzgün addım deyildi. Yoxsa özünü də ilişdirə bilərdin.

Həbsxana adlanan yer əvvəllər keçmiş mağazanın zir-zəmi qatı olmuşdu. O, hər birinin ölçüsü, təxminən, iyirmi fut olan iki otaqdan ibarət idi. Bu otaqlara yüzə qədər adam doldurmuşdular. Bir anlıq məndə elə təəssürat yarandı ki, sanki, köhnə qravüralarda təsvirini gördüyüm XVIII əsr Nyu-Geyt həbsxanasına düşmüşəm. Eyni çirkab, eyni dənizqallıq və qaranlıq, bir-birinin üstünə qalaqlanmış insan bədənləri. Yatmaq üçün taxt yox idi. Boş döşəmədən başqa otaqda yalnız bir skamya və bir neçə cındır adyal gözə dəyirdi. Sıx dəmir barmaqlıqların arxasından içəri zəif işıq düşürdü. Tutqun divarlarda inqilabi şüarlar yazılmışdı. “P.O.U.M. qalib gələcək!”, “Yaşasın inqilab!” Burada artıq neçə ay idi ki, siyasi məhbusları saxlayırdılar. İndi görüş saati olduğundan yanına dost-tanışı gəlmiş məhbusların adlarını bir-bir oxuyurdular. Otaqda o qədər adam vardı ki, əlini də tərپətmək mümkün deyildi. Dustaqların əksəriyyəti fəhlə sinfinin ən kasıb təbəqələri sırasına mənsubdu. Qadınlar ərlərinə və oğullarına gətirdikləri kasıb, miskin yemək bağlamalarını açırdılar. Məhbusların arasında Maurin sanatoriyasında tanış olduğum bir neçə yaralı da vardı. Onlardan ikisinin ayağı kəsilmişdi. Birinin heç qoltuqağacı da yoxdu. Tək ayağı üstə atıla-atıla gəzirdi. Kamerada, təxminən, on-on iki yaşlarında bir oğlan uşağı vardı. Deməli, onlar artıq uşaqları da həbs etməyə başlamışdılar. Sanitariya qurğuları olmayan və çoxlu adam saxlanan bütün örtülü binalardakı kimi, burada da havadan üfunət qoxusu gəlirdi.

622

Kopp adamları dirsəkləri ilə itələyib bizə yaxınlaşdı. Onun ətli, təravətli sifəti, demək olar ki, dəyişməmişdi. Hətta bu çirkli və qapalı yerdə də paltarını tərtəmiz saxlamağa, tərəş olunmağa imkan tapmışdı. Dustaqların içərisində Xalq ordusunun uniformasını geyinmiş başqa bir zabit də vardı. Otaqdakı adamların arasından keçərkən onlar bir-birini hərbi qaydada salamladılar. Bu hərəkətdə nə isə bir komizm duyulurdu. Koppun əhvali-ruhiyyəsi əla idi. “Nə etmək olar, – deyə o, şən səslə dilləndi. – deyəsən, hamımızı güllələyəcəklər”. “Güllələyəcəklər” sözünü eşidəndə bədənimə vicvicə düşdü. Güllə mənə lap bu yaxın zamanlarda dəymişdi. Təəssürat hələ təzə idi. Yaxşı tanıdığın bir adamın da başına eyni işin gələ biləcəyini düşünəndə həyəcanını boğa bilmirsən. Həmin dövrdə,

nədənsə, P.O.U.M. rəhbərliyinə daxil olanların hamısının, o cümlədən də Koppun güllələnəcəyini düşünürdüm. Ninin öldürülməsi haqqındakı xəbər bizə təzəlikcə çatmışdı. Artıq P.O.U.M.-un xəyanət və casusluqda günahlandırıldığını bilirdik. Bütün gözləntilər böyük və saxtalaşdırılmış prosesin aparılacağından, ardınca isə əsas “trotskiçilərin” edam olunacağından xəbər verirdi. Dostunu həbsxanada görmək və ona heç bir kömək göstərə bilməmək dəhşətli hissdir. Çünki kömək etmək mümkün deyildi. Belçika hakimiyyət orqanlarına müraciət faydasız iş idi. Kopp İspaniyaya gəlməklə öz ölkəsinin qanunlarını pozmuşdu. Söhbəti, əsasən, arvadım aparırdı. Bu gurlutunun içərisində mənim zədələnmiş səs tellərimin çıxardığı ciyilti eşidilmirdi. Kopp bizə həbsxanada tapdığı dostlar haqqında, bəziləri heç də pis oğlan olmayan, bəziləri isə əksinə, məhbusları döyüb gözünün odunu almağa çalışan nəzarətçilər haqqında danışırdı. Koppun sözlərinə görə, dustaqlara verilən yemək deyil, “donuz peyini” idi. Yaxşı ki, bir az ərzaq və siqaret gətirmək aqlımıza gəlmişdi. Sonra Kopp bizə həbs olunarkən üzərindən götürülən sənədlər barəsində danışırdı. Onların arasında hərbi nazirliyin Şərq cəbhəsinin mühəndis qoşunlarına komandanlıq edən polkovnikə ünvanladığı məktub da vardı. Polis sənədləri almış, sonra geri qaytarmaqdan imtina etmişdi. Sənəd, deyilənə görə, polis rəisinin özündə idi. Əgər o, geri qaytarılrsa, Koppun vəziyyətini dəyişdirmək olardı.

Sənədin əhəmiyyəti dərhal mənə aydın oldu. Hərbi Nazirliyin və general Pozasın rəsmi məktubları Koppu təmizə çıxara bilərdi. Lakin məktubun mövcudluğu faktını necə sübut etmək olardı? Əgər polis rəisinin ofisində zərfi açıblarsa, yəqin ki, hansısa yaramaz məktubu artıq çoxdan məhv edib. Əgər məktub qalıbsa, onu yalnız ünvan sahibi – həmin o mühəndis qoşunlarının polkovniki geri ala bilərdi. Kopp özü də bu barədə fikirləşmiş və polkovnikə məktub yazmışdı. Məndən kağızı gizlicə həbsxanadan çıxarıb göndərməyi xahiş etmək istəyirdi. Artıq beynimdə plan yetişmişdi. Fikirləşirdim ki, ən sürətli və etibarlı yol polkovniklə şəxsən görüşüb məktubu əlbəəl verməkdir. Arvadımı Koppla birlikdə həbsxanada qoyub küçəyə çıxdım, uzun axtarışdan sonra, nəhayət, taksi tuta bildim.

Sanki, zamanla yarışa çıxmışdım. İndi saat altının yarısı idi. Polkovnikin işi, yəqin ki, saat altıda başa çatırdı. Mütəlq bu gün görüşmək lazım idi. Sabah Koppa verilmiş məktub, Allah bilir, harada olacaqdı. Ya məhv ediləcəkdı, ya da yeni-yeni adamların həbsi ilə miqdarı daha da artan kağız dənizində it-bata düşəcəkdı. Polkovnik hərbi nazirliyin dəniz sahilində yerləşən binasında otururdu. Nazirliyin pilləkənləri ilə üzüyuxarı qaçanda hərbi qvardiyaçı ucu süngülü tüfəngi ilə qarşımı kəsdi, sənəd tələb etdi. Ordudan tərxis olunmağım haqqındakı şəhadətnaməni onun gözləri qarşısında yellədim. Görünür, oxuya bilmədiyindən məni dərhal buraxdı. Bəlkə də, şəhadətnamənin görünüşü öz təsirini göstərdi. Binanın içərisi daxili həyət ətrafında sıralanmış otaqların keçilməz labirintini xatırladırdı. Hər mərtəbədə yüzlərlə kiçik büro vardı. İspaniyada belə hallarda dönə-dönə təsadüf etdiyim kimi, axtardığım otağın harada olduğunu kimsə bilmirdi. Hər rastıma çıxan adama yorulmadan təkrarlayırdım: *“El coronel, – jefe de ingenieros, Ejercito de Este”*.¹ Hamı gülümsəyir və incə bir əda ilə çiyinlərini çəkirdi. Hər dəfə məni tamamilə əks istiqamətə göndərirdilər. Pilləkənlərlə aşağı-yuxarı qalxıb-düşürdüm, sonu divara dirənən uzun koridorlarla obaş-bubaşa qaçırdım. Elə bil, dəhşətli bir yuxu içərisinə düşmüşdüm: qurtarmaq bilməyən pilləkənlər, koridorlarda rast gəldiyim sirli adamlar, üstü kağız dolu masalar, yazı makinalarının sakitləşmək bilməyən çaqqılıtları... Vaxt isə gedirdi. Kiminsə həyatı, bəlkə də, tükədən asılı vəziyyətdə idi.

Amma təəccübümə rəğmən çatdırdım. Hətta məni qəbul etdilər. Doğrudur, polkovnikin özü ilə deyil, adyutantı, yaxud katibi ilə görüşə bildim. Hərbi forması bədəninə kip oturmuş, iri gözləri bir qədər çəp baxan balacaboy zabit məni qəbul otağında qarşıladı. Məsələni ona danışdım. Vacib tapşırıqla cəbhəyə göndərilən, amma səhvən həbs olunan rəisim, mayor Xorqe Koppun tapşırığına əsasən bura gəldiyimi bildirdim. Polkovnikə ünvanlanmış məktubun məxfi xarakter daşdığını və onu polis idarəsindən dərhal götürməyin zəruri olduğunu dedim. Koppla uzun müddət birgə xidmət etdiyimdən, əla zabit

¹ Polkovnik – mühəndis qoşunlarının komandiri. Şərq cəbhəsi. (*isp.*)

kimi tanındığından, polis, çox güman ki, kiminləsə qarışıq salaraq onu saxlamasından uzun-uzadı danışdım. Koppun təcili tapşırıqla cəbhə xəttinə göndərilməsi üzərində xüsusi israr edirdim. Bu, əsas silahım idi. Lakin biabırçı ispan dilimdə dediklərimin, arabir isə fransız dilinə keçərək danışdıqlarımın hamısı zabitə, yəqin ki, çox qəribə görünürdü. Ən pisi isə səsimin dərhal məni pis vəziyyətdə qoyması idi. İndi yalnız çox böyük çətinliklə qurbağa qurultusuna bənzəyən səslər çıxara bilirdim. Səsimin tamam batacağından, balacaboy zabitin mənə olan-qalan marağını da itirəcəyindən qorxurdum. Sonra fikirləşdim ki, görəsən, o, səsimin qəribəliyini nə ilə izah etmişdi? Sərxoşluğa qurşanmağımla, yoxsa danışdıqlarımın uydurma olması ilə?

Lakin hər necə olsa da, balacaboy zabit, sanki, dediklərimlə razılaşmış kimi hər dəqiqə başını tərpədənək mənə sona qədər qulaq asdı. Bəli, çox güman ki, səhvə yol verilib. Şübhəsiz, məsələni aydınlaşdırmaq lazımdır. “*Manana*”, – deyə zabit sözünü tamamladı.

– Yox, “*manana*” yox, – deyə etirazımı bildirdim. Bu işi sabaha saxlamaq olmaz. Koppu artıq cəbhədə gözləyirlər. Zabit, sanki, bu dəfə də fikrimlə razılaşdı. Ən çox qorxduğum sualı verdi:

- Mayor Kopp hansı hərbi hissədə xidmət edir?
- P.O.Ü.M. hərbi birləşmələrində, – deyə cavab verdim.
- P.O.Ü.M.?!

Bu nidada təəccüb və həyəcan bir-birinə qarışmışdı. Həmin vaxt P.O.Ü.M.-un hansı vəziyyətdə olduğunu yada salmaq lazımdır. Casus ovu çox geniş vüsət almışdı. Bəlkə, özlərini fikirləşmək əziyyətinə salmaq istəməyən respublikaçıların çoxu bir-iki gün hətta P.O.Ü.M.-un almanların pulu ilə fəaliyyət göstərən nəhəng casus şəbəkəsi olduğuna da inanmışdılar. Xalq ordusunun zabiti qarşısında P.O.Ü.M. adını dilə gətirmək “*Qırmızı məktubun*” yaratdığı skandal zamanı London Süvari klubuna gəlib özünü kommunist kimi təqdim etməyə bənzəyən bir iş idi¹. Zabitin çəp qara gözləri üzümde gəzişirdi. Arada uzun fasilə yarandı. Sonra zabit, sanki, sözləri bir-bir seçərək soruşdu:

¹ 1924-cü ilin oktyabrında ingilis mətbuatında çap olunmuş “Zinov-yevin məktubu” adlı sənəd nəzərdə tutulur. Kominternin adından yayıldığı iddia olunan bu sənəddə Britaniya ordusunda inqilabi iş aparılmasının və ölkədə üsyanın təşkil edilməsinin zəruriliyindən söz açılırdı. (*Tərc.*)

– Dediniz ki, cəbhədə bir yerdə olmusunuz. Deməli, siz də P.O.U.M.-da xidmət etmisiniz?

– Bəli.

O qalxıb polkovnikin kabinetinə girdi. Ayırd edə bil-mədiyim danışığı səsi qulağıma çatırdı. “Əlbəttə, – deyə öz-özümə fikirləşdim. – Çətin ki, Koppun məktubunu görə bilək. Üstəlik, mən də P.O.U.M.-da xidmət etdiyimi boynuma aldım. İndi, yəqin, “trotskiçilər” kolleksiyasını daha da zənginləşdirmək üçün polisə zəng vurub məni də tutdurlarlar”. Nəhayət, zabit içəridən çıxdı, furajkasını başına qoyub soyuq səslə ardınca gəlməyimi əmr etdi. Polis rəisinin yanına gedirdik. Yolumuz çox uzun oldu, təxminən, iyirmi dəqiqə dayanmadan yürüdük. Balacaboy zabit qabaqda hərbi qaydada addımlayırdı. Yol boyu bir kəlmə də danışmadıq. Polis rəisinin qəbul otağı görünüşləri adamda heç bir etimad hissi doğurmayan şübhəli tiplərlə dolu idi. Qapı önündə ayaqlarını götürüb-qoyanların çoxu, yəqin ki, casuslar, araqarışdıranlar, sözgəzdirenlər idi. Balacaboy zabit kabinetə girdi. Yenə uzun, həyəcanlı danışığı başladı, arada qəzəbli qışqırıqlar da eşidilirdi. Mən onların kəskin hərəkətlərini, əsəbi halda çiyinlərini oynatmalarını, yumruqlarını masaya çırpmalarını təsəvvürümə gətirirdim. Nəhayət, qıpqırmızı qızarmış zabit əlində böyük bir hökumət zərfi otaqdan çıxdı. Yəqin ki, Koppa verilən məktub idi. Biz sonradan heç bir nəticə vermədiyini öyrəndiyimiz balaca qələbə qazanmışdıq. Məktub vaxtında göndərildi. Lakin tezliklə Koppun komandirlərinin onu həbsdən qurtarmağa qadir olmadıqları aşkara çıxdı.

Zabit məni məktubun lazımı ünvana çatdırılacağına əmin etdi. “Bəs Kopp?” – deyə soruşdum. – Onu həbsdən çıxarmaq mümkün deyil?” Zabit çiyinlərini çəkdi. Bu, başqa məsələdir. Koppun həbsinin səbəbi məlum deyil. Lakin bütün zəruri təhqiqatın aparılacağına əmin ola bilərəm. Artıq danışmağa elə bir söz qalmamışdı. Vədaləşmək lazım idi. Biz bir-birimizə yüngülcə təzim etdik. Elə bu zaman gözləmədiyim qəribə və təsirli hadisə baş verdi. Zabit ani tərəddüddən sonra addımını qabağa atdı, bir-birimizin əlini sıxdıq.

Bu hərəkətin məni nə qədər təsirləndirdiyini sözlə ifadə edə biləcəyimə əmin deyiləm. İlk baxışdan adi bir hadisə

idi. Vəssalam. Lakin bu adi hadisəni həmin dəhşətli dövrün fonunda qiymətləndirmək lazımdır. Hər tərəfdə şübhə və nifrətin, yalan və şayiənin hökm sürdüyü, çoxsaylı plakatların mənim kimilərin faşist casusu olduğunu elan etdikləri bir şəraitdə bu təmasın mənası çox böyük idi. Nəhayət, nəzərə almaq lazımdır ki, biz polis rəisinin qəbul otağında dayanmışdıq, ətrafımızı çuğulçular və araqarışdıranlar sarmışdı. Onların hər biri polis axtarışında olduğumdan xəbər tuta bilərdi. Zabitin hərəkətini Birinci Dünya müharibəsi zamanı hamının gözü qarşısında bir almanın əlini sıxmaq kimi mənalandırmaq mümkündür. Düşünürəm ki, o, ürəyində casus olmadığına inanmışdı. Həqiqətən də, onun əlimi sıxmasından məmnunluq duyurdum.

Bu əlsixma məsələsinin, əslində, xırda bir məqam olduğunu bilsəm də, qəsdən üzərində belə geniş dayandım. Çünki bu hərəkətdə ispan xarakterinin bir iştartısını, ən çətin məqamlarda da ispanlara xas olan xeyirxahlığı və nəcibliyi görürəm. Bu ölkə haqqında çoxlu ürəksızan xatirələrim də var. Lakin heç vaxt ispanlar haqqında pis şeylər fikirləşmirəm. Yalnız iki dəfə ispanlara, həqiqətən də, hirsələnmişdim. İndi həmin təsadüfləri yada salanda ikisində də haqlı olmadığımı görürəm. Bu insanlarda XX əsrə xas olmayan bir səxavət və ağayanaqlıq var. Həmin xüsusiyyətləri göz önünə gətirəndə İspaniyada həтта faşizmin də nisbətən daha dözümlü formalarda təzahür edəcəyini düşünürsən. Müasir totalitar dövlətin əsas tələbləri olan icra dəqiqliyi və ardıcılıq kimi xüsusiyyətlərə ispanların çox az qismində təsadüf edilir. İspan zabitinin əlimi sıxması hadisəsindən bir neçə gün (daha doğrusu, bir neçə gecə) əvvəl aparılan axtarış da dediklərimin başqa bir təsdiqi ola bilər. Axtarışın şahidi olmamağımdan təəssüflənirəm. O biri tərəfdən fikirləşirəm ki, əgər orada olsaydım, özümü saxlaya bilməzdim.

Polisə, yaxud gestapoya xas ənənəvi üslubda axtarış aparılmışdı. Sübhçağı qapı bərkdən döyülmüş, otağa altı nəfər xəfiyyə daxil olmuşdu. Onlar işığı yandıran kimi, çox güman ki, əvvəlcədən işlənilib hazırlanmış plana əsasən otaqdakı "strateji" mövqeləri tutmuşdular. Sonra ispanlara xas olmayan bir dəqiqliklə hər iki otağı (yataq və vanna

otaqlarını) axtarmışdılar. Divarları taqqıldatmış, ayaqaltıları qaldırıb altını yoxlamış, döşəməni gözdən keçirmiş, pərdələri ovuclarında sıxmış, vannanın və buxar radiatorlarının hər tərəfinə baxmış, komodun bütün yeşiklərini və çamadanları boşaltmış, qadın çantasından çıxan hər bəzək əşyasını işığa tutub dönə-dönə gözdən keçirmişdilər. Polislər zibil yeşiyinə atılan cırlmış vərəqlər də daxil olmaqla bütün kağızları, habelə kitablarımızı müsadirə etmişdilər. Hitlerin “Mənim mübarizəm” kitabının fransız dilində nəşrini görəndə sevindiklərindən özlərinə yer tapmamışdılar. Təbii ki, otaqdan yalnız bu əsəri tapsaydılar, bizi heç bir qüvvə xilas edə bilməzdi. Amma “Mənim mübarizəm”in ardınca polis nəfərinin gözüne Stalinin “Trotskiçilərlə və digər ikiüzlülərlə mübarizə metodları” kitabçası sataşmışdı. Bu tapıntı onları bir qədər sakitləşdirmişdi. Komodun yeşiklərindən birində xəfiyələr bir neçə qutu papiros kağızı görmüşdülər. Onlar bütün qutuları açmış, az qala, hər vərəqi ayrıca gözdən keçirmişdilər. Bir sözlə, altı nəfər polis o qədər də böyük olmayan otaqda iki saat axtarış aparmışdı. Lakin bütün bu müddət ərzində bir dəfə də çarpayıya yaxın getməmişdilər. Çünki arvadım həmin çarpayıda uzanmışdı. Heç kəs də fikirləşməmişdi ki, döşəyin altında beş-altı avtomat, yastığın altında isə trotskiçi sənədlərdən ibarət bütöv arxiv gizlətmək olar. Polislər hətta əyilib çarpayının altına baxmamışdılar. OQPCU-nun özünü belə apara biləcəyi ağlagəlməz iş deyil. Polis başdan-başa kommunistlərin nəzarətində idi. Daha doğrusu, bu adamların özləri kommunist partiyasının üzvü sayılırdılar. Lakin onlar, ilk növbədə, ispan idilər və deməli, qadını yataqdan qaldırıb onun üst-başını axtarmağı özlərinə sığışdırma bilməzdilər. Otaqda elə bir şey olmasa da, xəfiyələrin çarpayıya yaxın düşməmələri onların axtarışını mənasız işə çevirmişdi.

Həmin gecə Makner və Kottman birlikdə boş tikinti meydançasında, sıx və yaşıl otun üstündə yatmışdıq. İyun ayı üçün hava çox sərin idi. Ona görə də yaxşı yata bilmədik. Məqsədsiz yerə saatlarla gəzib-dolaşmağımız yadımdadır. Çünki səhərin erkən saatlarında yuxudan oyanandan sonra ilk kafe açılana kimi vaxtımızı birtəhər öldürməli idik. Barselonada olduğum müddət ərzində ilk dəfə

kafedral kilsəyə baxmağa getdim. Müasir memarlıq nümunəsi sayılan bu kilsə mənim nəzərimdə dünyanın ən eybəcər binalarından idi. Onu dörd bir tərəfdən şərab şüşələrini xatırladan girintili-çıxıntılı şpillər¹ bəzəyirdi. Barselona kilsələrinin əksəriyyətindən fərqli olaraq, inqilab zamanı kafedrala toxunmamışdılar. Bəziləri onun “mədəni dəyərinin” nəzərə alınaraq dağıdılmadığını deyirdilər. Mənim fikrimə gəldikdə isə deyə bilərəm ki, əllərinə fürsət düşmüşkən kafedralı partlatmamaqla anarxistlər özlərinin zövqsüz adam olmalarını bütün dünyaya göstərmişdilər. Doğrudur, bu zaman onlar özlərinin qara-qırmızı bayraqlarını şpilin ən uca nöqtəsindən asmağı da yaddan çıxarmamışdılar. Həmin axşam arvadımla birlikdə sonuncu dəfə Koppla görüşmək üçün həbsxanaya getdik. Onun xilas üçün heç bir şey edə bilməmişdik. Gücümüz çatan yeganə iş vidalaşmaq və ara-sıra ona yemək, siqaret almaq üçün ispan dostlarımızın yanında pul qoymaq idi. Biz Barselonadan gedəndən az sonra Koppu təkadamlıq kameraya keçirmişdilər. Daha ona yemək aparmaq da mümkün olmamışdı. Həmin gecə Ramblas küçəsində gəzişərkən “Mokka” kafesinin yanından keçirdik. Kafe hələ də mülki qvardiyaçıların böyük bir dəstəsinin nəzarətində idi. Özüm də gözləmədən anidən qərar qəbul etdim, kafenin içərisinə girdim. Çiyinlərində tüfəng, bar dayanacağına söykənmiş iki nəfər qvardiyaçıya yaxınlaşdım. Onlardan may hadisələri zamanı yoldaşlarından kimlərin burada keşik çəkdiklərini soruşdum. Xəbərləri yoxdu. İspanlara məxsus qeyri-müəyyənliklə hətta kimdən məlumat ala biləcəyimlə bağlı sorğuya da çiyinlərini çəkməklə cavab verdilər. Dedim ki, dostum Xorge Kopp indi həbsxanadadır, ola bilsin ki, tezliklə may hadisələri ilə bağlı hansısa məsələyə görə məhkəməsi olacaq. May ayında burada növbə çəkən qvardiyaçılar onun mənasız döyüşün qarşısını aldığını və bir neçə insanın həyatını xilas etdiyini yaxşı bilirlər. Gərək onlar günahsız adama kömək etmək üçün gözləri ilə gördüklərini danışsınlar. Söhbət etdiyim qvardiyaçılardan biri kobud, sifətindən kütlük yağan cavan oğlan idi. Küçənin səs-küyü içərisində mənim sözlərimi eşitmək üçün tez-tez boğazını irəli uzadırdı. Amma deyəsən, yenə də heç

¹ Şpill – binaların üstündə hündür mil

bir şey başa düşmürdü. O birisi isə tam fərqli adam idi. O, yoldaşlarından Koppun nəcib hərəkəti haqqında eşitdiyini mənə danışıdı. Tanıyanlar Koppun *buen chico* – yaxşı oğlan olduğunu deyirmişlər. Əlimdən gələni etməyə çalışsam da, cəhdlərimin əbəs olduğunu anlayırdım. Əgər Koppu məhkəmə önünə çıxarsalar, bütün oxşar proseslərdə olduğu kimi, saxta şahidlərin xidmətindən istifadə ediləcəkdi. Əgər onu güllələsələr (bunun mümkünlüyünə getdikcə daha çox inanıram), *buen chico* sözlərini yalnız başdaşına yazmaq imkanı qalacaqdı. Amma murdar sistemin buyruq qullarından biri olan mülki qvardiyaçının sözləri nəcib hərəkəti qiymətləndirmək baxımından özündə kifayət qədər insani çalarlar ehtiva edirdi.

630

Biz qəribə, heç bir məntiqə sığmayan həyat yaşayırdıq. Gecələr cinayətkar, gündüzlər isə imkanlı ingilis turistləri idik. (Hər halda, özümüzü belə aparmağa çalışırıd.) Hətta gecəni açıq səma altında keçirdiyimizə baxmayaraq, səhərlər üzümüzü qırxandan, çiməndən, ayaqqabılarımızı silib təmizləyəndən sonra görkəməmiz tanınmayacaq dərəcədə dəyişirdi. Burjua kimi görünməyin ən təhlükəsiz olduğu dövr gəlib çatmışdı.

Heç kəsin bizi sifətdən tanımadığı zəngin küçələrdə gəzib-dolaşırdıq, bahalı restoranlarda nahar edirdik, ofisiantlarla özümüzü tipik ingilis turistləri kimi aparırıd. Həyatımda ilk dəfə divarlara şüar yazmağa başladım. Ən bahalı restoranların koridorlarında bacardığım qədər iri hərflərlə "*Visca P.O.U.M!*" sözlərini qaralayırdım. Gizli həyata çəkilsəm də, hələlik özümü təhlükəsiz şəraitdə hiss etmirdim. Baş verənlər mənə cəfəngiyat təsiri bağışlayırdı. Hələ də daxilimdə qarşısını heç bir yolla almaq mümkün olmayan ingilis inamı yaşayırdı: əgər qanunu pozmamısansa, "onlar" səni həbs edə bilməzlər. Siyasi terror zamanı bu cür sadələvh inamdan təhlükəli heç bir şey yoxdur. Maknerin həbsi üçün order vardı. Yəqin, hamımız eyni siyahıya daxil edilmişdik. Həbslər, basqınlar, axtarışlar aramsız davam edirdi. Cəbhədə olanları çıxmaq şərtilə artıq bütün tanışlarımız həbsxanada idilər. Polis hətta mütəmadi şəkildə qaçqın daşıyan fransız gəmilərini də saxlayıb axtarır, "trotskizmdə" şübhəli bildiyi adamları həbs edirdi.

Bizə əlindən gələn köməyi əsirgəməyən Britaniya konsulunun xeyirxahlığı sayəsində tezliklə pasportlarımızı qaydaya sala bildik. Buradan nə qədər tez getsək, özümüzə də o qədər yaxşı olacağını başa düşürdük. Hərəkət cədvəlinə görə, qatar Port Bouya axşam saat səkkizin yarısında yola düşürdü. İspan qaydaları ilə götürsək, doqquzun yarısında stansiyadan çıxacağımızı düşünmək olardı. Qərara gəlmişdik ki, arvadım əvvəlcədən taksi sifariş verəcək, əşyalarını yığacaq, otağın pulunu ödəyəcək və yalnız son anda oteldən çıxacaq. Otel işçiləri onun gediş vaxtını qabaqcadan bilsəydilər, bu barədə polisə mütləq xəbər verərdilər. Mən saat yeddidə vağzala gəldim və təəccübümə rəğmən qatarın yeddiyə on dəqiqə qalmış yola düşdüyünü öyrəndim. İspaniyada tez-tez təsadüf edildiyi kimi, maşinist rəsmi qrafiklə deyil, öz qrafiki ilə yola çıxmağı üstün tutmuşdu. Xoşbəxtlikdən, arvadımı vaxtında xəbərdar edə bildik. Növbəti qatar səhər tezdən yola düşürdü. Makner və Kottmanla birlikdə vağzal yaxınlığındakı balaca restoranda şam etdik. Restoran sahibi ilə ehtiyatlı söhbətdən C.N.T. üzvü olduğunu və bizə rəğbətlə yanaşdığını öyrənə bildik. O, gecəni içərisində üç rahat çarpayı olan otaqda keçirməyimiz imkan yaratdı, bura gəlməyimiz haqqında polisə məlumat verməyi isə “yadından çıxardı”. Axırını beş gecə ərzində ilk dəfə paltarlarımı soyunub yatdım.

Ertəsi gün səhər arvadım oteldən diqqəti cəlb etmədən çıxıb gəlmişdi. Qatar birsaatlıq gecikmə ilə yola düşdü. Mən fürsətdən istifadə edib hərbi nazirliyə uzun məktub yazdım. Məktubda Koppun başına gələn əhvalatı təsvir etdim, onun yanlışlıq nəticəsində həbs olunduğunu, cəbhədə belə adamlara böyük ehtiyac duyulduğunu, çoxsaylı şahidlərin Koppun tam günahsızlığına zəmin duracaqlarını göstərdim. Bloknotdan qoparılmış vərəqlərdə, əyri-üyrü xətlə (barmaqlarım hələ tam işləmirdi), yanlışlıqlarla dolu ispan dilində yazdığım həmin məktubu kiminsə oxuduğuna əmin deyiləm. İstər məktubun, istərsə də əl atdığım digər üsulların səmərə vermədiyini bilirəm. Bu sətirləri hadisələrin üzərindən altı ay keçəndən sonra yazıram. Koppu indiyə qədər güllələməyiblərsə, deməli, hələ də məhkəməsiz və ittihamsız həbsxanada oturur. Əvvəlcə Koppdan iki, ya üç məktub aldım. Onları gizli yolla həbsxanadan çıxarıb

Fransaya göndərmişdilər. Məktublarda eyni şeylər təkrar olunurdu: çirkli və qaranlıq kameralardan, yeməyin azlığından və keyfiyyətsizliyindən, həbsxana şəraitində qazanılmış xəstəliklərdən, tibbi xidmətin yoxluğundan danışılırdı. Koppun yazdıqlarını müəyyən yollarla əlimizə gəlib çatan ingilis və fransız mənbələri də təsdiq edirdi. Bu yaxınlarda isə onun “gizli” həbsxanaların birinə aparıldığını öyrəndik. Bundan sonra Koppla hər cür əlaqəmiz kəsildi. Onun taleyi onlarla və yüzlərlə xaricinin, habelə dəqiq sayları bilinməyən minlərlə ispanın acı taleyinin təkrarı idi.

632

Sonda biz xüsusi çətinliklə üzləşmədən sərhədi keçə bildik. Qatara birincidərəcəli vaqon və İspaniyada ilk dəfə gördüyüm vaqon-restoran qoşulmuşdu. Son zamanlara qədər Kataloniya yollarında yalnız ikincidərəcəli vaqonlar hərəkət edirdi. İki nəfər xəfiyyə kupelərin qapısını açaraq xaricilərin adlarını yazırdılar. Bizim vaqon-restoranda oturduğumuzu görüb hörmətli və imkanlı adamlar olduğumuzu düşündülər, narahat etmədilər. Qəribədir, hər şey necə də dəyişmişdi. Altı ay əvvəl, hakimiyyətə anarxistlərin nəzarət etdikləri vaxt yalnız proletar sayılan adamlara belə inam və ehtiramla yanaşılırdı. O zaman mən Perpinyandan Serberesə, oradan da İspaniyaya getmək istəyəndə kupədə gördüyüm bir fransız kommertsantı başını bulayaraq qaşqabaqlı halda demişdi: “Siz bu geyimdə İspaniyaya gedə bilməzsiniz. Köynəyinizin boyunluğunu və qalstukunuzu indidən çıxarın. Onsuz da, Barselonada onları çıxarmağı tələb edəcəklər”. O, bir az şışirtməyə yol verirdi. Amma istənilən halda həmin günlərin Kataloniyası insanların təsəvvüründə belə idi. Yadımdadır, sərhəddə anarxist patrulu zövqlə və bahalı paltarlar geyinmiş fransızla xanımını İspaniyaya buraxmaq istəmirdi. Səbəb onların burjuaya bənzəmələri idi. İndi isə hər şey tərsinə olmuşdu. Əgər burjuaziyaya oxşayırdınızsa, təhlükədən uzaq idiniz. Sərhəddə pasportların yoxlanması zamanı polislər qarşılırdakı şübhəli şəxslər siyahısına baxır, fəmiliaları tutuşdururdular. Amma İspaniyadakı icra qurumlarının bərbad işi sayəsində adımız ora düşməmişdi. Hətta Maknerin adı da siyahıda yox idi. Bizi diqqətlə axtardılar, şübhəli bir şey tapmadılar. Təbii ki, axtarış zamanı səhhətimə görə 29-cu diviziyadan tərxis olunmağımla bağlı şəhadətnamə də üzə

çıxdı. Lakin görünür, karabinerlər bu diviziyanın P.O.U.M.-la əlaqəsindən xəbərsiz idilər. Beləliklə, şlaqbaumu adlayıb keçdik və altıaylıq fasilədən sonra yenidən fransız torpağına qədəm qoydum. İspaniyadan özümlə yalnız iki suvenir gətirə bilmişdim. Biri keçi dərisindən düzəldilmiş balaca qumquma, o birisi isə Araqon kəndlilərinin içərisində otağı işıqlandırmaq məqsədi ilə zeytun yağı yandırdıqları kiçik dəmir lampə idi. Lampə öz görünüşü ilə qədim romalıların iki min il əvvəl istifadə etdikləri gil çıraqları xatırladırdı. Onu dağıdılmış kəndli daxmalarından birində tapmışdım. Sonradan hara getmişdimsə, lampəni də özümlə gəzdirmişdim.

Tezliklə bizim sərhədi son anda maneəsiz keçən xoşbəxtlərdən olduğumuz aşkara çıxdı. Əlimizə düşən ilk qəzetdə Maknerin casus kimi həbs edildiyini oxuduq. İspaniya hakimiyyət dairələri, əslində, həmin məlumatı yaymaqla bir qədər tələskənliyə yol vermişdilər. Makner həbs olunmamışdı, bizimlə birlikdə Fransada idi. Yaxşı ki, “trotskizm” cinayətkarın həbs edilib başqa ölkəyə qaytarılması ilə nəticələnən cinayətlər sırasına daxil deyildir.

Müharibə alovları içərisində yanan ölkədən sakit torpağa qayıdarkən təxirəsalınmaz şəkildə hansı işlərin görülməli olduğunu dəqiq bilmirdim. Odur ki hər şeydən əvvəl, özümü tütün mağazasına salıb, ciblərim tutduqca siqaret aldım. Sonra bufetə gedib həqiqi çay içdik. Son bir neçə ayda ilk dəfə idi ki, çayın yanında təzə sağılmış süd görürdük. Siqareti ancaq ehtiyac yarananda almaq fikrinə yalnız aradan bir neçə gün keçəndən sonra alışa bildim. Həmişə mənə elə gəlirdi ki, dükanın qapısında “*No hay tabaco*” – “Tütün yoxdur” elanını görəcəyəm. Maknerlə Kottman birbaşa Parisə yollandılar. Arvadımla mən ilk stansiyada – Banyuldsda qatardan endik. Burada qalıb bir az dincəlmək istəyirdik. Barselonadan gəldiyimizi biləndə bizə o qədər də xoş üz göstərmədilər. Dəfələrlə qısa söhbətdən sonra eyni sözlərin təkrarlanmasının şahidi olmuşduq. “Siz İspaniyadan gəlmisiniz? Orada kimin tərəfində vuruşurdunuz? Respublikaçıların tərəfində? Oh!” Dərhal da münasibət soyuqlaşdı. Balaca şəhərciyin əhalisi bütünlüklə Frankonun tərəfində idi. Hər halda, bu, qiyam başlandıqdan sonra çoxsaylı ispan faşistlərinin Banyulsa

gəlmələri ilə bağlı idi. Kafedəki frankopərəst ispan ofisiyant süfrəyə yeməkləri düzəndə bizə açıq-aşkar düşmənlər nəzərlərlə baxırdı. Əksəriyyəti respublika tərəfdarlarından ibarət olan Perpinyanda isə tam fərqli münasibət gördük. Lakin buradakı çoxsaylı respublikaçı fraksiyalar da öz aralarında Barselonadakı kimi didişirdilər. Perpinyan kafelərindən birində P.O.U.M. adı bir an içində sizə mütləq fransızların dost münasibətini və ofisiyantın təbəssümünü təmin edirdi.

634

Səhv etməməsə, Banyuldsda cəmi üç gün qaldıq. Bu, qəribə və narahat günlər idi. Əslində, taleyimizə dərin minnətdarlıq və rahatlıq hissi ilə yaşamalısınız. Çünki bomba partlayışlarından, pulemyot atəşlərindən, ərzaq növbələrindən, təbliğat və intriqalardan uzaqda yerləşən sakit balıqçı şəhərinə gəlib çıxmışdıq. Amma axtardığımız rahatlığı yenə də tapa bilmirdik. Biz İspaniyanı tərk etmişdik. İspaniya hadisələri isə bizi tərk etmədi. Əksinə, indi hər şey əvvəlkindən daha canlı, daha yaxın görünürdü. Aravermədən İspaniya haqqında danışır, fikirləşir, İspaniyanı arzulayırdıq. Orada olduğumuz zaman dil boğaza qoymadan, “nəhayət, İspaniyanı tərk edəndən sonra” Aralıq dənizinin sahillərindəki kiçik şəhərlərdən birində yerləşəcəyimizi, sakitlikdən zövq alacağımızı, günümüzü balıq tutmaqla keçirəcəyimizi deyirdik. Arzuladığımız dəniz sahilinə gəlib çıxandan sonra isə ümitsizlik və darıxdırıcılıq girdabına düşmüşdük. Havalər soyuq keçirdi. Daim dəniz tərəfdən güclü külək əsirdi. Külək üzərində mantar qapaqlar və ölü balıqlar görünən xırda, bulanıq dalğaları sahile qovurdu. Bu, bəlkə də, sizə qəribə görünə bilər. Amma həmin günlərdə arvadımla mənim ən böyük istəyim yənidən İspaniyaya qayıtmaq idi. Bu, bizə xeyir əvəzinə ziyan gətirsə də, Barselonada qalmadığımızı, başqa yoldaşlarımızla həbsxana həyatını paylaşmadığımızı görə təəssüflənirdik. İspaniyada keçirdiyim ayların həyatıma gətirdiklərinin çox az bir hissəsini burada təsvir edə bildiyimi düşünürəm. Həm də əksər hallarda hadisələrin zahiri inkişafına daha çox fikir vermişəm. Onların doğurduğu hiss və düşüncələri bütün dərinliyi, zənginliyi, çoxçalarlılığı ilə təsvir edə bilməmişəm. Xatirələrim mənzərələrlə, iyələrlə, səslərlə sıx bağlıdır. Onların hamısını yənidən kağız üzə-

rində canlandırmaq isə mümkün deyildir. Səngərlərin iyi, sıra ilə uzanıb gedən dağlarda günəşin doğması, güllələrin insanın canından soyuq gizilti ilə keçən səsi, bomba partlayışlarının gurultusu və ardınca hər yana yayılan parlaq işıq, Barselona səhərlərinin aydın və soyuq havası, adamların hələ inqilaba inandıkları o uzaq dekabr günlərində kazarma həyətinə eşidilən başmaq taqqıltıları... Ərzaq növbələri, qırmızı və qara bayraqlar, ispan könüllülərinin sifətləri... Bəli, ilk növbədə, ispan könüllüləri. Cəbhədən yaxşı tanıdığım, indi, Allah bilir, dünyanın hansı guşələrində səpələnmiş insanlar... Onlardan bəziləri döyüşlərdə həlak olub, bəziləri yaralanıb, bəziləri həbsxanaya salınıb. Amma böyük əksəriyyətinin salamat qaldıqlarına, həyatda olduqlarına inanıram. Bu insanlara xoşbəxtlik arzulayıram. Ümid edirəm ki, onlar öz müharibələrini qələbə ilə başa çatdıracaqlar, bütün əcnəbiləri – almanları, rusları, italyanları İspaniyadan qovacaqlar. Çox cüzi rolum olan bu müharibədən yaddaşımda yalnız xoşagəlməz xatirələr qalıb. Lakin müharibədə iştirakımdan məmnunam. İspaniya fəlakətini (müharibənin nəticələrindən asılı olmayaraq, insanlar üçün ölüm və məhrumiyətlərlə səciyyələnən bu hadisələri başqa cür adlandırmaq mümkün deyildir) bir daha göz önündə canlandırarkən, qətiyyənlə ümitsizlik hissi keçirmirəm. Qəribədir, başıma gələn, sarsıntı və yaşantılarım məni insanların nəcibliyinə, əxlaqına daha çox inandırdı. Təsvirlərimdə hadisələri çox da təhrif etmədiyimə ümid bəsləməklə bir sırada belə hadisələrdən söz açarkən sona qədər tam obyektivlik hissini qoruyub saxlamağın çətinliyini də anlıyıram. Öz gözlərinlə gördüyün şeylər istisna olmaqla, baş verənlərin hamısının həqiqiliyinə inanmaq o qədər də asan deyildir. Bilərəkdən, yaxud təhtəlsüz şəkildə hər kəs öz yazısında müəyyən tərəfkeşliyə yol verir. Əgər oxucularımı başlanğıcda xəbərdar etmək yadımdan çıxıbsa, bu vəzifəni indi icra edirəm: birtərəfli mövqeyimi, faktiki səhvlərimi, hadisələrin yalnız müəyyən hissəsini görmək nəticəsində qaçılmaz hala çevrilmiş təhriflərimi nəzərə alın! İspan müharibəsinin bəhs olunan dövrü haqqında başqa kitabları oxuyanda da eyni cəhət və keyfiyyətləri nəzərdən qaçırmayın.

Nə isə bir iş görmək istəyi (əslində, elə bir iş də görə bilmədik) bizi Banyulsdan düşündüyümüzədən daha əvvəl çıxmağa məcbur etdi. Fransanın şimalına doğru keçdiyimiz hər mildən sonra təbiət, sanki, daha yaşıl və daha mülayim olurdu. Düzənliklərə və çəmənliklərə tərəf irəlilədikcə dağları və yamaqlara səpələnmiş üzüm plantasiyalarını tərk edirdik. İspaniyaya gedərkən Fransa paytaxtı mənə tutqun və dağınıq görünmüşdü. Bu, ilk dəfə səkkiz il əvvəl gəldiyim Paris deyildi. O zaman həyat qat-qat ucuz idi, günlərin birində Hitlerin peyda olacağı isə heç kimin ağına gəlmirdi. O zaman getdiyim kafələrin çoxu indi müştəri tapılmadığından bağlanmışdı. Mühəribə qorxusu və bahalıq insanların fikrinə hakim kəsilmişdi. Amma yenə də dilənçi kökündə olan İspaniyadan sonra Paris insana şən və çiçəklənən şəhər təsiri bağışlayırdı. Ümumdünya sərgisinin ən gur vaxtı idi. Sərgiyə baxmaq əziyyətindən özümüzü xilas edə bildik.

Sonra İngiltərə. İngiltərənin cənubu... Bəlkə də, dünyanın ən rahat, sakit yeri... Buralarda olarkən, xüsusən də dəniz xəstəliyindən sonra tələsmədən, sakit şəkildə özünü-zə gəlmək istəyirsinizsə, yumşaq divana uzananda dünyanın harasında hansı hadisənin baş verməsi adamın eyninə də gəlmir. Yaponiyada zəlzələ, Çində aclıq, Meksikada inqilab? Olsun. Sizi narahat edəcək bir şey ki yoxdur. Şəhər açılan kimi evinizin pilləkənləri üzərinə qoyulmuş süd bardağını görəcəksiniz. Cümə günləri isə mütləq "Nyu steytsmen" qəzetinin təzə sayını alacaqsınız. Sənaye şəhərləri buradan uzaqdır. Yer kürəsinin yumru səthi dilənçiliyi, səfaləti, xarabazarlıqları görməyə imkan vermir. Vaqonun pəncərəsindən uşaqlıqdan tanıdığım İngiltərəyə tamaşa edirdim. Dəmiryol xəttinin hər iki tərəfindəki alçaq yamaqlarda vəhşi çiçəklər bitmişdi. İri, tumarlı atların dodaqları ilə otlarını fikirli-fikirli qırırdıqları çəmənliklər yamyaşıl idi. Söyüdlərin kölgəsindəki balaca çaylar tənbel-tənbel axırdı. Kotteclərin bağçasındakı bəzək ağacları, gül kolları göz oxşayırdı. Sonra bu təbiət mənzərələrini London ətrafının daş "cəngəllikləri" əvəz etdi. Çayın çirkli suyunda üzən barjlar, kriket oyunları və kral ailəsindəki toy haqqında xəbər verən plakatlar, başlarına "qazança" tipli şlyapalar qoyub özlərindən razı halda gəzişən cənablar,

Trafalqar meydanındaki göyərçinlər, qırmızı avtobuslar, mavi uniformalı polislər... İngiltərə dərin və sakit bir yuxuya dalmışdı. Bəzən mənə qorxu bürüyür – qorxuram ki, bizi bu yuxudan qəflətən partlayan bombaların səsi oyatsın.

1938.

Corc Oruell

Seçilmiş əsərləri

MÜNDƏRİCAT

Totalitarizmi vahiməyə salan yazıçı 5

638

1984
(roman) 33

Heyvanistan
(povest) 319

Kataloniyaya məhəbbətə
(sənədli roman) 405

**Corc
Oruell**

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Corc Oruell. Seçilmiş əsərləri.

Çapa imzalanmışdır 14.03.2010. Format 60x84 ¹/₁₆. Ofset çap üsulu.
Fiziki çap vərəqi 40. Sifariş 60. Tiraj 7000.

“Şərq-Qərb” ASC-də çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.
Tel.: (+994 12) 374-75-62.
Faks: (+994 12) 370-18-49.
e-mail: sharq.qarb@gmail.com